

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

BİLDİRİLER KİTABI
PROCEEDINGS BOOK

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

Sempozyum Onursal Başkanı:

Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA
Bakü Devlet Üniversitesi

Editör:

Doç. Dr. İrfan TÜRKÖĞLU

ISBN

978-625-8045-90-1

Bu kitap sempozyumda sunulmuş olan bildirilerin tam metinlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

28 Aralık 2022

Ankara
II

astana
yayınları

Pegasus İletişim

27 Haziran 2018’de yayımlanan Akademik Teşvik Yönetmeliği Madde 7/9 da belirtildiği üzere “*Tebliğlerin sunulduğu etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilmesi için en az beş farklı ülkeden konuşmacının katılım sağlaması esastır.*” Bu kapsamda 19-21 Kasım 2022 tarihleri arasında Türkiye’de Online olarak düzenlemiş olduğumuz ASEAD 10. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu akademik yükselme kriterlerini sağlamaktadır.

III

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE

Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Dilek BARLAS Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Burhan BALTACI Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ferit İZCİ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Necati KAYHAN Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erlan BAKİEV American University of Central Asia, Kırgızistan
Doç. Dr. Ferihan POLAT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gulhan ABEDALAZIZ MOH'D JALAL AL TURK Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İrfan TÜRKÖĞLU ASEAD, Türkiye
Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN Mersin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nil Esra DAL Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurdan KUŞAT Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Armağan GÜNEŞ Harran Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ÜNAL Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Burcu GEZER ŞEN Fırat Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÖKDAYI Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa FİDAN Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Onur Başar ÖZBOZKURT Tarsus Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Senem ALTAN Doğu Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yağmur KARA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Giuli ALASANIA University of Georgia, Gürcistan
Prof. Dr. Kemal KARPAT University of Wisconsin, ABD
Prof. Dr. Rifat ŞKRİJELJ University of Sarajevo, Bosna Hersek
Prof. Dr. İrfan MORİNA University of Pristina, Kosova
Prof. Dr. Abdilbaet MAMASIDIKOV Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ali TOMAK Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Burhan BALTACI Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilek BARLAS Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Emine KOCA Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğ ÖNER Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Feda REHİMOV Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Ferit İZCİ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Georgi GAGANİDZE Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Gülser ÖZTUNALI KAYIR Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasret Elçin KÜRŞAT ÇOŞKUN Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İrfan KALAYCI İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kamile AKGÜL Haliç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kakhaber KORDZAİA Caucasus International University, Gürcistan
Prof. Dr. M. Asif YOLDAŞ Hitit Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Merdan HEKİMOĞLU Uluslararası Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin İŞİK Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muradov Reşad ŞAHBAZOĞLU Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Nasriddin Sadriddinov TALBAKOVİCH Kurgan Tube State University, Tacikistan
Prof. Dr. Necati KAYHAN Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat BATMAZ Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Olga Nosova VALENTYNOVNA Kharkiv National University, Ukrayna

**AVRASYA SOSYAL VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ASEAD)
EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH (EJSER)**

- Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Rajabov Rajab KUCHAKOVİCH Tajik State University of Commerce, Tacikistan
Prof. Dr. Rovshan ALİYEV Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Sabahat BAYRAK KÖK Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Seçkin GÖNEN Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Simon GELASHVİLİ Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Süphan NASIR İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Svetlana Tyutyunnykova VLADİMİROVNA Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Tamara Merkulova VYKTOROVNA Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Teimuraz BERİDZE Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Tofiq ABDÜLHESENİLİ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Tologon OMOSHEV Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Turgut ÖZKAN Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. A. Buğra HAMŞIOĞLU Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Adem BAYAR Amasya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Adem PEKER Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet ÜSTÜN Amasya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Ali CİN Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Aripov Abdugani ABDUHAMİDOVİCH Tacikistan State University, Tacikistan
Doç. Dr. Arzu YİĞİT Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Asiman GULİYEV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Aslı YENİPAZARLI Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ayfer UZ Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Aykut EKİYOR Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Barış Tolga EKİNCİ Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cırgalbek İSMANOV Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Davran YOLDAŞEV Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Elnare SAMEDOVA Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Erlan BAKİEV American University of Central Asia, Kırgızistan
Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN İnönü Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Ferhunde HAYİRSEVER TOPÇU Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ferihan POLAT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Firdaus NOROV Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Funda ÇONDUR Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gaini MUKHANOVA T.Rıskulov Kazak İktisat Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Geray MUSAYEV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gulhan ABEDALAZİZ MOH'D JALAL AL TURK Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gulnara RZAYEVA Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gülhanım ÜNSAL Marmara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hilale CAFEROVA AMEA İdare Etme Sistemleri Enstitüsü, Azerbaycan
Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU ASEAD, Türkiye
Doç. Dr. Kadir DABBAĞOĞLU Arel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Kemal EROL Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Kurbonov Abdukarim RAKHİMOVİCH Tajik State University of Commerce, Tacikistan
Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN Mersin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mariya KOCHKORBAEVA Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mihai VODA Dimitrie Cantemir University, Romanya
Doç. Dr. Murat AKKAYA İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mutahayira MADZHUNOVA Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Natiq QURBANOV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Necmiye CÖMERTLER Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nil Esra DAL Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

- Doç. Dr. Nurbiye UZ Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurdan KUŞAT Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurgün TOPALLI Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nüsret QURBANOV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Onur Başar ÖZBOZKURT Tarsus Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Rahmatullo AMİNOV Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Rovshan ALİYEV Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Rustamov Shavkat RAKHİMOVİCH Tajik State University, Tacikistan
Doç. Dr. Saadet GANDİLOVA Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Salih KALAYCI Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Samir HAMİDOV Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Senem GÜNGÖR Başkent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Seniha ÜNAY SELÇUK Düzce Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Sharifdzhon Tojiboev GAYBULLOEVİCH Khujand State University, Tacikistan
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yeliz SELVİ Harran Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL Koç Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zekai ÖZTÜRK Gazi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman EREN, Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Armağan GÜNEŞ Harran Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ÜNAL Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bahar AŞCI Karabük Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Burcu GEZER ŞEN Fırat Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem ÇELİKİZ İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan BOZKURT Amasya Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Gizay DAVER Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BAYSAL Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hüsniye AKILLI Nuh Naci Yüksel Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Okan AKKIN Ardahan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÖKDAYI Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Kamil KANIPEK Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Murat YORULMAZ Yalova Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa FİDAN Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mübeyyen TEPE KÜÇÜKOĞLU Trakya Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nuray Hilal TUĞAN Hacıbayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Nuri YAZICI Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Senem ALTAN Doğu Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahdet ÖZKOÇAK Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yağmur KARA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zişan KORKMAZ ÖZCAN Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ekin KAYNAK İLTAR Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Dr. Lazlo MARACZ Universiteit van Amsterdam, Hollanda
Dr. Mark FELSHEIM Milwaukee Area Technical College, USA
Dr. Oktay GULİYEV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Dr. Zakir ÇOTAEV Manas Üniversitesi, Kırgızistan

DERGİ HAKKINDA

Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)(*Eurasian Journal of Social and Economic Research (EJSER)*) 2013 yılında kurularak, 2014 yılında Türkçe ve İngilizce dilinde yayınlanmaya başlayan ulusal hakemli elektronik bir dergidir.

2017 yılından itibaren Aylık olarak yayınlanmaya, 2022 yılından itibaren ise senede en az dört defa yayınlanmaya başlayan **ASEAD** (Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi) TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından veri tabanında taranmakta, Doçentlik ve Teşvik başvurularında kabul görmektedir.

ASEAD akademisyenlerin bireysel veya disiplinler arası ortak çalışmalar yapmasına aracılık etmek, genç akademisyenlere yeni ufuklar kazandırarak teşvik etmek, akademisyenlere ortak çalışmalar yapabilecekleri yeni konular hakkında fikir ortamı oluşturmak, yeni kültür ve coğrafyalarla tanışmalarına imkan sağlamak amacıyla sosyal bilimler alanında sempozyumlar düzenleyerek akademik anlamda katkılar sağlamaktadır.

Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan eserlerdeki görüşler ve sorumluluk yazarına aittir. Yayın hakları saklı olup izinsiz hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Uluslararası hakemli ve alan indekslerinde taranan bir dergi olan Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'nin tarandığı indexler:

ASEAD Dergisi ULAKBİM DERGİ PARK Linki :
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/asead/user>

Google
scholar

asos
akademia sosyal bilimler indeksi

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

JIFACTOR

Academic
Resource
Index
ResearchBib

İletişim Adresi / Contact Info

e-mail: aseadeditor1@gmail.com

Web: <http://dergipark.gov.tr/asead>

www.aseaddergi.com

İÇİNDEKİLER

İŞ-YAŞAM DENGESİ, VERİMLİLİK, GÜVEN VE ESNEKLİK BAĞLAMINDA UZAKTAN ÇALIŞMANIN DEĞERLENDİRİLMESİ Dr. Öğr. Gör. Meri Taksi DEVECİYAN Dr. Öğr. Üyesi Hazal KORAY ALAY	1-14
TÜRKÜN SESİ: BAHTİYAR VAHABZADE Güneş QULİYEVA	15-23
HAREKETLİ ORTALAMA YÖNTEMİ İLE TALEP TAHMİNLEME: KİMYA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA Prof. Dr. Fatma DEMİRCİ OREL Gülşah ŞİŞMAN.....	24-36
KLASİK AZERBAYCAN EDEBİYATINDA TÜRK EPOS GELENEĞİ Dr. Ülker BAŞŞİYEVA.....	37-43
FEN ÇEMBERİ: EĞİTSEL BİR OYUN GELİŞTİRME SÜRECİ Rukiye Esra ÇOKSÖYLER Prof. Dr. Murat KURT.....	44-51
KAFKASYA'DA BİR RUS KALESİ: VLADİKAFKAS (1784-1860) Dr. Öğr. Üyesi Didem ÇATALKILIÇ	52-65
ANTALYA İLİ KUMLUCA İLÇESİNDEKİ ÖRTÜ ALTI DOMATES ÜRETİCİLERİNİN PAZARLAMA SORUNLARI Arzu KARAKÖSE Arş. Gör. Muhammed Furkan TAŞCI Doç. Dr. Nil Esra DAL	66-85
SİNEMATİK MEKÂN TASARIMI VE KAHRAMAN KONUMUNDAKİ ÖZNEİN BENLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ Doç. Dr. Burak MEDİN Hayati DEMİR.....	86-105
PANOPTİKON METAFORUNUN FİLM İÇERİĞİNE VE BİÇİMİNE YANSIMASI: PANOPTİK KAMERAYLA İNŞA EDİLEN THE DAYEREH (DAİRE) FİLMİ Doç. Dr. Burak MEDİN Esra KANDEMİR	106-125
GOLF SAHALARINA YÖNELİK ÇEVİRİMİÇİ YORUMLARIN DUYGU ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: ANTALYA BÖLGESİ ÖRNEĞİ Arş. Gör. Egemen Güneş TÜKENMEZ.....	126-137
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SANATTA FRİG BAŞLIĞI Dr. Öğr. Üyesi Özlem ORAL PATACI	138-156
ÇOCUKLARA YÖNELİK GIDA AMBALAJ TASARIMLARINDA İLLÜSTRASYONUN ROLÜ Dr. Öğr. Üyesi Selin GENÇTÜRK Dr. Öğr. Üyesi E. Nilüfer ÜSTÜNDAĞ	157-170
ATIL TARIM ARAZİLERİNİN ÜRETİME KAZANDIRILMASI: ULUSLARARASI UYGULAMALAR VE FİNANSMAN MODELİ ÖNERİSİ Doç. Dr. Necla İLTER KÜÇÜKÇOLAK İrem YANIK.....	171-198
TÜRKİYE'NİN DEMOGRAFİK YAPISINDA YAŞLILIK GÖRÜNÜMLERİ Dr. Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ.....	199-210
KIRSAL KESİMDE GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN YAŞADIKLARI SORUNLARA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ Tuğba ÇAYDAŞ Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih ALKAN	211-218
GRAFİK TASARIMIN VİDEO OYUN TASARIMINDA ROLÜ VE ÖNEMİ Dr. Raif KIZIL Yrd. Doç. Dr. Mine OKUR Yrd. Doç. Dr. Elif ATAMAZ.....	219-236
RUS MİLLİYETÇİLİĞİ BAĞLAMINDA RUSYA'NIN AZINLIK POLİTİKALARININ TARİHİ PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ Dr. Tolga OTABATMAZ	237-249

BAZI TARİHSELÇİLERİN USÛL BAĞLAMINDA İMAM ŞAFİ'YE YÖNELTİKLERİ BİR KISIM ELEŞTİRİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ Dr. Hidayet ZERTÜRK	250-261
TIBBİ NEBEVÎ KAPSAMINDA UYKUDAN UYANINCA ELLERLE YÜZÜ YIKAMANIN VE BURNU TEMİZLEMENİN HİKMETLERİ Dr. Öğr. Üyesi İbrahim HANEK	262-274
II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ARNAVUTLUK'TA KULÜPLER VE CEMİYETLER (1908-1912) Dr. Sc. Gentrit SMAKAJ	275-289
KÜRESELLEŞMENİN MİLLİ KİMLİK ÜZERİNE ETKİLERİ Dr. Öğr. Üyesi Raheb MOHAMMADİ GHANBARLOU	290-303
NİYAZÎ-İ MİSRÎ'NİN EŞRATUS-SAAT ADLI RİSALESİNDE KİYAMET ALAMETLERİNİN YORUMU Sabahat SAYLIK	304-313
CAR LEASING MARKET IN GEORGIA: A QUANTITATIVE APPROACH Prof. Avtandil GAGNIDZE Maksim IAVICH	314-322
TÜRKİYE-AZERBAJCAN DIŞ TİCARETİNDE YENİ BİR FIRSAT: ZENGEZUR KORİDORU Fatma KILIÇ	323-334
MOLLA FENÂRÎ'DE TARİF TEORİSİ Dr. Öğr. Üyesi Adem EVMEŞ Halim USTA	335-341
THE RELATIONSHIP BETWEEN ELECTRIC POWER CONSUMPTION, CO2 EMISSIONS, FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND FOREIGN TRADE IN OECD COUNTRIES FOR THE PERIOD 1991-2018 WITH TIME SERIES ANALYSIS Assist. Prof. Dr. Zeynep ÇOLAK	342-355
İNİGÖL (BURSA) JEOTERMAL ENERJİ POTANSİYELİ VE KULLANIM ALANLARI Gamze SARGIN Doç. Dr. Erol KAPLUHAN	356-368
PARMAK İZİNE DİKKAT ÇEKEN KİYÂMET SURESİ 4. ÂYETİN KLASİK VE MODERN TEFSİRLERDEKİ YORUMLANMASI ÜZERİNE Öğr. Gör. Dr. Yahya ARSLAN	369-381
ARE LANGUAGE TEACHERS ASSESSING SPEAKING SKILL IN TURKEY? IF YES, HOW? IF NO, WHY? Dr. S. Ashhan İLERİ Assoc. Prof. Dr. Sıla AY	382-397
UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKALARINA YANSIMALARI VE ETKİLERİ Arş. Gör. Dr. Tolga ERDEM	398-416
KAMU DİPLOMASİSİNDE HABER MEDYASININ ROLÜ Öğr. Gör. Dr. Serhan KOYUNCU	417-432
GİLLES DELEUZE: MİNÖR EDEBİYAT VE YARATMA KAVRAMI Doç. Dr. Gül TURANLI	433-443
KARL MARX: POLİ-TEKNİK EĞİTİM Doç. Dr. Gül TURANLI	444-459
MODA VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÖZÜDOĞRU	460-477
FENOMENLERİN VERGİLENDİRİLMESİ Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ Doç. Dr. Işıl F. O. ŞAHİN	478-491

İHTİSAS SERBEST BÖLGELERİNE SAĞLANAN TEŞVİKLERİN İRDELENMESİ Doç. Dr. Işıl F. O. ŞAHİN	492-506
HAYAT BOYU ÖĞRENMENİN YAYGINLAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA BİLİM KAFE UYGULAMALARININ ETKİLİLİĞİ Nurullah SEYİDOĞLU Emel ZENGİN Çiğdem ALTUN	507-517
KARABAĞ'DA KARANLIK TURİZM Gahraman YUSUPOV	518-524
PROFESSIONALLY ORIENTED RUSSIAN LANGUAGE TRAINING FOR LAW STUDENTS IN THE LINGUODIDACTIC ASPECT Rashid Bekimbetovich MATENOV	525-529
THE PROHIBITION IN UZBEK FOLK-TALES AND ITS ROLE IN FORMING THE TRAVEL MOTIF Prof. Salima MIRZAYEVA Gulsanam MASHRAPOVA	530-533
BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ ÖZBEK ŞİİRİNDE KARAKTER LİRİK Dr. Gulnoza ORIPOVA	534-538
SOFTWARE APPLICATION "100 UZBEK LINGUISTS" Shaknoza ZIYAMUXAMEDOVA	539-546
SOCIO-ECONOMIC STATE OF KAZAKH SOCIETY BY 1920 Tuyakbai Zeitovich RYSBEKOV Saltanat Tuyakbayevna RYSBEKOVA Bayan Gabbasovna SHINTIMIROVA	547-556
DIFFCULTIES IN ASSIMILATION BY STUDENTS OF LINGUISTIC MEANS PRESENTED IN PROCEDURAL DOCUMENTS Umida PULATOVA	557-561
HOLLYWOOD SİNEMASINDA ÖTEKİNİN SUNUMU: HAİN “TRAITOR” FİLMİNİN GÖRSEL RETORİK ANALİZİ Öğr. Gör. Dr. Ahmet Selman SEYHAN	562-574
“VATANSEVERLİK” KÖK DEĞERİ ÇERÇEVESİNDE İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER VE T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA MAVİ VATAN Mücahit POYRAZ	575-586
T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİNDE TARİHSEL ÇİZGİ ROMAN KULLANIMINA YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ Mücahit POYRAZ	587-596
TARİH DERSİNDE MATERYAL OLARAK ÇİZGİ ROMAN: TRABLUSGARP SAVAŞI ÖRNEĞİ Mücahit POYRAZ	597-615
TÂHİRÜ’L-MEVLEVÎ’NİN “MESNEVÎ ŞERHİ” BAĞLAMINDA AHLAKİ ERDEMLER Dr. Öğr. Üyesi Ahmet VURAL	616-623
THE IMPACT OF WOMEN'S EDUCATIONAL LEVEL ON THE DEMOGRAPHIC TRANSFORMATION: THE CASE OF ALGERIA Assist. Prof. Dr. Salim AZİZ Aissa GUERGAB	624-638
COVID-19’UN TÜRKİYE’DE TURİZM EKONOMİSİNE ETKİLERİ Dr. Öğr. Üyesi Salim AZİZ Fikriye GÜL UYGUN	639-660
İSLAM İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATI’NIN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ Prof. Dr. Adem DOĞAN	661-670
DEMOKRATİK LİDERLİĞİN İŞE GÖMÜLMÜŞLÜĞE ETKİSİNDE İŞ TATMİNİNİN ARACILIK ROLÜ Öğr. Gör. Dr. Ali DOĞANTEKİN	671-682

ÇAĞDAŞ BATI SANATINDA SOYUTLAMA BAĞLAMINDA BİZANS SANATININ ETKİSİ Arş. Gör. Fulya Asyalı BÜYÜKERMEN	683-697
ENDÜSTRİ 4.0'A DOĞRU ERP UYGULAMALARI Doç. Dr. İbrahim AKSEL Ecenur DAĞ Elif Esra ŞENER Nurdan SÜMER	698-702
THIRD EYE FOR BLINDS Zetty Rohaiza Binti Mohd Sahak ISHAK Yi Wen WONG Soo Sun WONG Yee Hong TAN	703-713
BİR ZAMANLAR ÇUKUROVA DİZİSİNİN MİLLİ, MANEVİ VE KÜLTÜREL DEĞERLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ Doç. Dr. Hilmi BENGİ	714-727
SANAL SINIF KONUSUNDA YAPILAN TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK DEĞERLENDİRİLMESİ Dr. Öğr. Üyesi Nesrin HARK SÖYLEMEZ	728-737
ARİSTOTELES'İN PRATİK BAĞLAMDA FELSEFİYİ MEŞRULAŞTIRMASI Prof. Dr. Hasan AYDIN Bora ASLAN	738-742
REDAIC: RESEARCH DATA ANALYSIS INDICATOR CHART USING ADDIE MODEL Imaan Nissa Binti SAHRİN Aishah Umairah Binti AZHAR Aisyah Al-Humaira Binti Mohd FAUZİ Noor Alissa Binti Ab RAZAK Murugadas Ramdas CHELAMUTHU	743-747
PROPOSAL OF ELECTRONIC HANDGRIP REHABILITATION FORCE MEASURING BY USING DYNAMOMETER FOR STROKE PATIENTS Nur Aina Afifah Mohd DASUKI Dr. Wan Rosemehah Wan OMAR	748-755
LİSANSÜSTÜ TEZLERDE DİN EĞİTİMİ ALANINDA HERHANGİ BİR ENGELİ OLAN BİREYLERE YÖNELİK YAPILAN NİTEL ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK İNCELEME Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR Ahmet Yusuf GIYNAŞ	756-780
DEVELOPMENT OF ELECTRICAL MUSCLE STIMULATOR WITH MONITORING SYSTEM FOR KNEE OSTEOARTHRITIS Nur Iffah Binti Mohd ASRI Nurul Huda Mohamad SALEH	781-789
MASSAGE AND HEAT PAD BELT TREATMENT FOR MENSTRUAL CRAMPS Ku Nurin Aqilah Binti Ku RUZAINI Dr. Hajah Wan Rosemehah Binti Wan OMAR	790-795
THE ROLE AND PLACE OF THE GLACIERS OF KYRGYZSTAN IN THE SOCIO-ECONOMIC LIFE OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES G. N. ABSAMATOVA B. A. KHASANOVA	796-799
PHRASEOLOGISMS OF THE AKSY DIALECT G. S. DOOLOTBEKOVA Elmira Gaidarovna KHURİBAEVA	800-804
NAMES OF AGRICULTURAL TOOLS IN THE KYRGYZ LANGUAGE Elmira Gaidarovna KHURİBAEVA G.S. DOOLOTBEKOVA	805-810
MY HOMETOWN IS KYRGYZSTAN - A MOUNTAIN COUNTRY - IN MATHS CLASS T. T. OMOSHEV J. KUVAKOV D. K. SÜLEYMANOVA	811-818
EXPRESSION OF FUTURE IMPACT VERBS Ayjamal Abylkasimovna SULTANOVA	819-826
THE EFFECT OF TECHNOLOGICAL LITERACY ON THE PURCHASE OF ELECTRONIC PRODUCTS IN KYRGYZSTAN Assoc. Prof. Dr. Davran YULDASHEV	827-840
KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA TÜRK DESTANLARI Doç. Dr. Engin DERMAN	841-846

ÖZEL İLGİ TURİZMİ KAPSAMINDA UZAY TURİZMİ Doç. Dr. Engin DERMAN	847-851
THE GERMAN ORIENTALIST FRANZ ERDMANN AT KAZAN UNIVERSITY AND HIS LEGACY (1818–1845) R. M. VALEEVA R. Z. VALEEVA N. M. BERTUOL.....	852-858
THE INFLUENCE OF POLITICAL PROCESSES ON THE DYNAMICS OF TOURISM GROWTH IN GEORGIA PhD. Roland SHARASHIDZE PhD. Giorgi GOGITIDZE	859-862
DEVELOPMENT OF PRESSURE ULCER MONITORING SYSTEM FOR COMATOSE PATIENT: REVIEW H. Y. TAN Z. MOHAMAD	863-872
SİBER ZORBALIĞIN ÖNLENMESİNE YÖNELİK UYGULAMALAR ÜZERİNE HALKLA İLİŞKİLER ODAKLI BİR İNCELEME: BULLY HUNTERS (CS: GO) ÖRNEĞİ Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ZARARSIZ Dr. Öğr. Üyesi Emrah AYASLIOĞLU.....	873-887
KÜRESEL SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE ULUSLARARASI HUKUK: SALGIN HASTALIK VE ULUSLARARASI HUKUK Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir AKIL.....	888-901
BRECHT'İN İDEAL "TARAFTARLARI" Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Talha KALKAN	902-916
YÜZÜCÜLERİN ANTROPOMETRİK ÖLÇÜMLERİNİN VE BESLENME DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ Canan Asal ULUS Bahtnur TAŞCI Deniz Özge YÜCELOĞLU KESKİN Levent BAYRAM.....	917-924
ALGILANAN ÖRGÜTSEL ADALET: BİR ALAN ARAŞTIRMASI Derya EFE DİKER Prof. Dr. Sabahat BAYRAK KÖK Arş. Gör. Dr. Esvet MERT	925-942
EĞİTİM KURUMLARINDA SANAT TERAPİSİ UYGULAMALARI VE ÖĞRETMEN EĞİTİMİ Elmira İSKENDEROVA BAŞ	943-951
ENDÜSTRİ 4.0 PERFORMANS DÜZEYİNİN İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ARAŞTIRMA Doç. Dr. İbrahim AKSEL Eren ÜNLÜ	952-956
POSTURE SENSING SMART CHAIR WITH SITTING SENSOR Muhammad Amir Firdaus Bin AZMAN Nurul Huda Mohamad SALLEH	957-962
ABOUT THE SOURCES OF INFLUENCE OF ASQAD MUKHTAR CREATIVITY Okilakhon AKHMADJONOVA	963-966
THE SPECIFICS OF THE EDUCATION SYSTEM IN TURKESTAN: ISSUES OF SECULAR AND CONFESSONAL ANALYSIS OF THE SECTION UNDER STUDY T. T. TASHKENBAEV	967-969
THE MAIN TRENDS OF ANGLO-AMERICAN STUDIES ON THE RELIGIOUS ISSUE IN TURKESTAN IN THE WORKS OF WESTERN RESEARCHERS OF THE TWENTIETH CENTURY D. A. TASHKENBAYEVA.....	970-973
DEVELOPMENT OF HAND GLOVE FOR MUTE USING NANO FLEX SENSOR: REVIEW M. S. N. AFIQAH Z. MOHAMAD	974-988
RELATIONS OF MUHAMMAD ALI PASHA WITH THE HIGH GATE IN THE FIRST YEARS OF EGYPT'S RULE Samir AHMETI.....	989-996
DOĞU ANADOLU HİRİSTİYAN DİNİ MİMARİSİ PLASTİK BEZEMELERİNDE TÜRK-İSLAM ÖĞELERİ Dr. Öğr. Üyesi Emel YILDIZ.....	997-1029

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

İŞ-YAŞAM DENGESİ, VERİMLİLİK, GÜVEN VE ESNEKLİK BAĞLAMINDA
UZAKTAN ÇALIŞMA YÖNTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr.Meri Taksi DEVECİYAN

İstanbul Kültür Üniversitesi, İYBF
İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0001-9206-0315

m.taksideveciyan@iku.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hazal KORAY ALAY

İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İYBF
İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0002-6638-3089

hazalkorayalay@esenyurt.edu.tr

ÖZET

Covid-19 salgınından kaynaklı olarak, uzaktan çalışma yöntemi işletme ve çalışanlar için tercihten öte bir zorunluluk haline gelmiştir. Çalışma yaşamında bu zorlayıcı ve ani değişimin yaratmış olduğu yeni koşullar işletmelerin başarısında belirleyici unsur olan çalışan verimliliğini etkileyen faktörleri yeniden gündeme getirmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı uzaktan çalışma yöntemi odağında esnek çalışma koşulları, güven ortamı ve iş yaşam dengesi değişkenlerinin çalışanların verimlilikleri üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmada veri toplama ve analiz yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak kesitsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme ile toplanan 571 kişiden elde edilen veriler SPSS 20 program aracılığıyla analiz edilmiştir. Bulgular ışığında esneklik, güven ortamı ve iş-yaşam dengesi değişkenlerinin verimlilik değişkeni ile ilişkili olduğu, esneklik ve güven ortamı değişkenlerinin verimlilik değişkenini açıklayıcılık gücünün yüksek olduğu bulgulanmıştır. İş-yaşam dengesi değişkeninin ise verimlilik ile negatif yönlü ilişkiye sahip olmakla birlikte açıklayıcılık gücünün düşük olduğu bulgulanmıştır. Elde edilen bulgular günümüzde yaygın kullanım alanı bulan uzaktan çalışma yönteminin verimlilik üzerinde oynadığı rolü ortaya koymasına sebebiyle daha sonra yapılacak çalışmalara fikir olması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Çalışma, Esneklik, Güven, İş-yaşam Dengesi, Verimlilik

EVALUATION OF REMOTE WORKING METHOD IN CONTEXT OF WORK-LIFE BALANCE, PRODUCTIVITY, CONFIDENCE AND FLEXIBILITY

Dr. Lecturer Meri Taksi DEVECİYAN

Assist. Prof. Dr. Hazal KORAY ALAY

ABSTRACT

Due to the Covid-19 pandemic, the remote working method has become a necessity rather than a choice for businesses and employees. The new conditions created by this compelling and sudden change in working life have brought the factors affecting employee productivity, which is the determining factor in the success of businesses, to the agenda again. In this context, the aim of the study is to examine the effects of flexible working conditions, environment of trust and work-life balance variables on the productivity of employees with the focus of remote working method. In the research, the cross-sectional survey method was used as a data collection and analysis method. The data obtained from 571 people collected by convenience sampling were analyzed through the SPSS 20 program. In the light of the findings, it was found that the variables of flexibility, trust environment and work-life balance were related to the productivity variable, and that the flexibility and trust environment variables had a high explanatory power for the productivity variable. Although the work-life balance variable has a very low negative relationship with productivity, it has been found that its explanatory power is very low. The findings are important in terms of being an idea for future studies as they reveal the role played by the remote working method on productivity., which is today's widely used working method.

Keywords: Remote Working, Flexibility, Trust, Work-life Balance, Productivity

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) nedeniyle ilan edilen küresel salgın sonrası tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de alınan tedbirler nedeniyle zorunluluktan uygulanmaya başlanan “uzaktan çalışma” yöntemi hem toplum sağlığı hem de ekonomik olarak bu sürecin olumsuz etkilerini azaltmak açısından önem kazanmıştır. Uzaktan çalışma, profesyonelleri geleneksel ofis ortamının ötesinde çalışmaya teşvik eden bir çalışma uygulamasıdır. Bu, belirli bir yerde yapılması gereken bir iş olmadığı fikrine dayanmaktadır (Prasad, vd., 2020).

Uzaktan çalışmanın tüm dünya ekonomilerinin gündeminde olduğu bu dönemde çalışanların bu süreci nasıl yönettiği ve şirketlerin performansına etkisi ise önem arz etmektedir. Bu noktada alan yazın incelendiğinde uzaktan çalışma yöntemine yönelik avantajlar olduğu kadar dezavantajlarında olduğu görülmektedir. Uzaktan çalışmanın işyeri ve çalışan açısından işe gidip gelme süresinden ve ofis kaynaklarından tasarruf sağlayarak üretkenliği; iş-yaşam dengesini arttırması ve daha esnek bir yaşam tarzı sağlaması; işyerine varışları uzun süren çalışanlar için özellikle zaman kazandıran ve çalışanlar için önemli bir stres kaynağının azalması; ev bakımı veya boş zaman etkinliklerini yürütmek; iş ve iş dışı etkinliklerini organize edebilecekleri şekilde

hayatlarının kolaylaşmasını sağlayan avantajları olduğu gibi; çalışanın ev ortamında hem iş hem de ev rolleriyle uğraşmaya çalıştığı için rol çatışması yaşaması ve iş-yaşam dengesinin bozulması, uzaktan çalışanların çevrimiçi bir ortamda yüz yüze ortamda çalışmanın noksanlığı içinde kendilerini güvensiz ve takdir edilmemiş, başkalarıyla etkileşim eksikliğinden dolayı sosyal olarak izole hissetme gibi dezavantajları bulunmaktadır.

Uzaktan çalışma yönteminin yaygın kullanımı hem akademinin hem de şirket araştırmalarının konusu olmuştur. Uzaktan çalışmanın motivasyon, verimlilik, bağlılık, güven ve performans ve daha birçok bireysel ve örgütsel faktör üzerindeki etkisi tartışılmaya başlanmıştır. Uzaktan çalışma döneminde çalışanların ofis ortamında uzakta, iş yaşam dengesini nasıl kuracağı, çalışan ve şirket arasında güvenin nasıl sağlanacağı soruları ise hala tartışma konusudur. Bireysel performansının kurumsal verimlilik üzerinde başlıca rol üstlendiği gerçeğinden hareketle araştırmada; Covid-19 salgınının bir sonucu olarak yaygınlık kazanan uzaktan çalışma yönteminde, işletmelerin başarısında belirleyici unsurlardan olan iş-yaşam dengesi, güven, esneklik ve performans arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma yaşamı içinde herhangi bir sektör ve çalışma alanı kısıtlamasına gidilmeden, çalışanların uzaktan çalışma yöntemine yönelik algıları ölçülmüştür. Araştırmanın etik açıdan uygunluğuna karar verilmesi İstanbul Esenyurt Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulundan onay alınmıştır (17.06.2022 tarihli ve 2022/05-7 no'lu karar).Araştırmanın örneklem grubundan elde edilen verilerin analizi SPSS 20 paket programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde kullanılacak istatistiksel testler kullanılan soru ve ölçekler dikkate alınarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre iş-yaşam dengesi, esnek çalışma ve güven değişkenleri ile verimlilik arasında anlamlı bir ilişki olduğu; esneklik ve güven ortamı değişkenlerinin ise verimlilik üzerinde yüksek oranda etkili olduğu bulgulanmıştır.

TEORİK ÖNGÖRÜ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

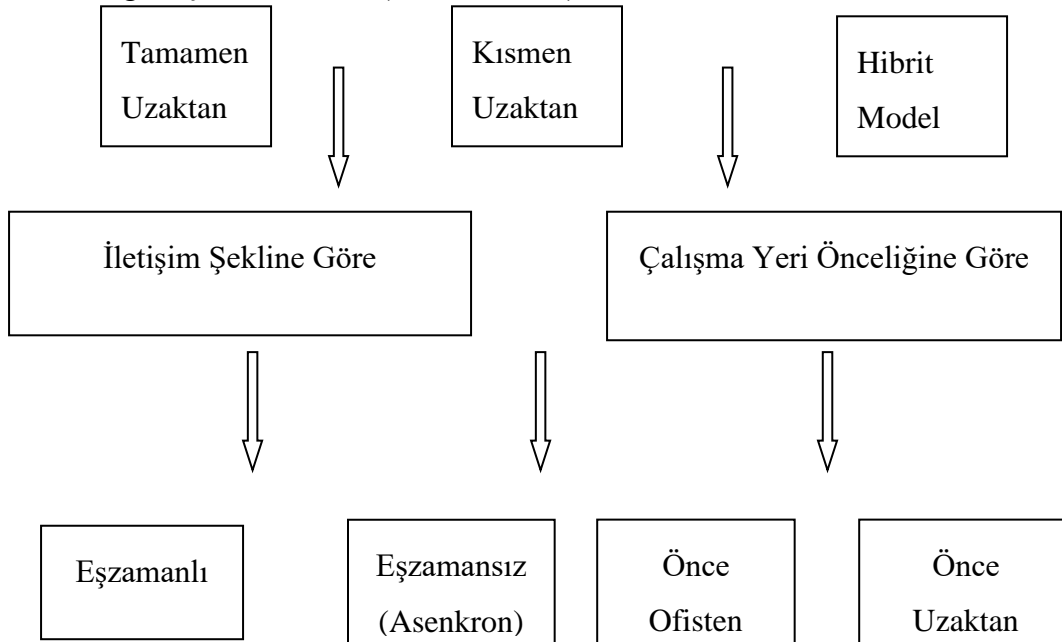
Uzaktan Çalışma

Uzaktan çalışma, profesyonelleri geleneksel ofis ortamının ötesinde çalışmaya teşvik eden bir çalışma uygulamasıdır. Bu uygulama belirli bir yerde yapılması gereken bir iş olmadığı fikrine dayanmaktadır (Prasad, vd.,2020).Pandemi öncesinde yaygın bir kullanıma sahip olmayan uzaktan çalışma yöntemi geçtiğimiz iki yılda zorunluluktan başlayıp şimdilerde yeni normalimize dönüşen bir çalışma şeklidir.

Literatürde Uzaktan Çalışma kavramı tanımlarında geçişkenliklerin bulunduğu görülmekte ve uzaktan çalışma kelimeleri yerine “tele çalışma”, “tele commuting”, “sanal çalışma” gibi terimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Uzaktan çalışma modeli, şirkete ve işin amacına göre farklılık göstermekle birlikte, teknolojik imkanlar kullanılarak evde veya belirli imkanlara sahip başka yerlerde uygulanabilmektedir (Soysal, 2006). Literatürde uzaktan çalışmanın uygulama biçimleri farklılık göstermekle birlikte uzaktan çalışma biçimleri üç ana başlıkta (ev tabanlı uzaktan çalışma, merkezi tabanlı uzaktan çalışma ve mobil uzaktan çalışma) tanımlanmaktadır.

- **Ev Tabanlı Uzaktan Çalışma:**Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin kullanımıyla, ev esaslı uzaktan çalışma uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Ofiste çalışma yerine, ofis ortamı oluşturulmuş bir evde çalışmak çalışanlara cazip gelmektedir. Çalışanın dışarıdan bir müdahale ve uyarı endişesi olmaksızın kendi performans hızını ayarlaması, üstelik de aile hayatından kopmak zorunda kalmadan bunu gerçekleştirebilmesi, çalışanların ev esaslı çalışmayı tercih etmelerinin nedenlerindedir(Soysal, 2006: 133).
- **Merkezi Tabanlı Uzaktan Çalışma:**“ Tele köyler” veya “Tele merkezler”, çalışanların firmanın mekânından uzakta ve evine yakın bir coğrafi konumda çalışabileceği, bilgisayar ve iletişim bağlantıları ile donatılan merkezlerdir. Geleneksel ofis ortamına benzemektedir. (Kandemir, 2011).
- **Mobil Uzaktan Çalışma:**Çalışanlar bilgi teknolojisini farklı noktalardan kullanarak çalışmakta ve her nerede olursa olsunlar işverenleri ile bağlantılarını devam ettirmektedirler. Ev de dâhil olmak üzere, araba, trenler ve uçaklar, oteller, müşterilerin büroları gibi çok sayıda yerin herhangi birinde hareket halinde çalışma yapmaktadırlar. Bu çalışanlar, hareketli tele çalışan olarak adlandırılmaktadır (Alkan, 2007:268).

Pandemi sonrası oluşan uzaktan çalışma şekilleri ise; hemen hemen tüm mesleklerde uzaktan çalışma uygulamalarına geçişi zorunlu kılmış ve bu noktada genel olarak 3 tip uzaktan çalışma modeli sınıflandırılmıştır. Buna göre uzaktan çalışma modelleri *tamamen uzaktan*, *kısmen uzaktan*, *hibrit model* olarak sıralanmaktadır. Ayrıca modellerin iletişim şekline ve çalışma yeri önceliğine göre kendi içinde alt boyutlara ayrıldıkları aşağıda yer alan Şekil 1’de görülmektedir. Ancak uygulamada yalnızca bir modelin benimsenmeyeceği, duruma göre bir arada uygulanabileceği düşünülmektedir (Ülkü,2022:24).

Şekil 1. Pandemi sonrası Uzaktan Çalışma Modelleri

İş-Yaşam Dengesi

Uzaktan çalışmanın en büyük avantajı, bir çalışanın iş-yaşam dengesini mükemmelleştirecek şekilde çalışmayı seçebilmesidir. İş-yaşam dengesi, çalışma yaşamının kalitesini etkilemekte ve çalışanların iş ve aile sorumluluklarının dengelenmesine ilişkin onlara haklar/esneklikler sunmaktadır. Araştırmalar, uzaktan çalışmanın belirli koşullar altında üretkenliği düşürmeden iş-yaşam dengesini iyileştirebileceğini göstermektedir (Sullivan,2012). Ev, çalışanın çalışabileceği sessiz ve uygun bir atmosfer sunuyorsa, uzaktan çalışma en azından bazı iş türleri için daha iyi bir ortam sağlayabilmektedir. Diğer taraftan literatürde Anderson ve Kelliher (2022), evden uzaktan çalışma, çalışanın ev ortamında hem iş hem de ev rolleriyle uğraşmaya çalıştığı rol çatışmasının bir sonucu olarak bir stres kaynağı olarak bulgulanmıştır. Alan yazında İş- yaşam dengesinin kurulmasına yönelik ortaya konulan önemli teorilerden bazıları Clark'ın "İş ve Aile Sınır Teorisi", Blake E. Ashforth ve arkadaşlarının "Sınırlar ve Mikro Rol Geçişleri", Ellen Ernest Kossek ve arkadaşlarının "İş-Aile Rol Sentezi" teorileridir (Kapız, 2002).

İş Alanı	Sınır Alanı	Aile Alanı
Sınır koruyucular ve Alanın Üyeleri	Sınırların Bulanıklaştığı Bölge	Sınır koruyucular ve Alanın Üyeleri
<u>Etkileyiciler</u>		<u>Etkileyiciler</u>
Ailevi durumlar		Müşteri telefonları
Evden Gelen telefonlar		İşten Gelen Görüşler
Evin Görüşleri	Sınır Geçiciler	Eve Getirilen İş

Şekil 2: İş-Aile Sınır Teorisi: Temel Kavramlar ve Kavramların Karakteristikleri

Uzaktan çalışma, çalışanların iş ve aile sınırları üzerinde daha fazla kontrol sağlamalarına ve kısmi olarak zamanlarını aile ihtiyaçlarını karşılamak üzere planlamalarına imkân sağlamaktadır (Lal,2009:258). Ancak diğer taraftan işin uzaktan yapılması sırasında çalışanın kısıtlayabilecek birçok dış etkenin olduğunu (çocuk, gürültü vb.), işyerinin bu gibi konularda izole ve çalışmaya uygun bir atmosfer sunduğu belirtilmektedir. Wang ve arkadaşlarının Çin'de yaptığı araştırmaya göre pandemi sürecinde okulların kapatılması ile çalışan ebeveynlerin iş ve aile rollerini dengelemede zorluk yaşadıkları, evden çalışma döneminde işin yaşam alanını işgal ettiğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde uzaktan çalışma yöntemine göre, iş yaşam dengesinde cinsiyet değişkenine göre belirgin farklılıklar da kaydedilmiştir. Önemli sonuçlardan birisi, kadınların, iş ve aile hayatları arasında daha fazla gerilim ve belirsizlik yaşama ihtimalinin erkeklerden daha fazla olduğu yönündedir (Anderson ve Kelliher, 2020: 679). Ancak her iki taraf için de her zaman çevrimiçi olma hali iş-aile yaşam dengesinin kurulmasının zorluğunu ortaya koymaktadır (Wang, vd.,2021:28).

Bu çerçevede uzaktan çalışma yöntemi ile bireylerin iş-yaşam dengesinin verimlilikleri üzerinde etkili olacağı söylenebilir. Bu bağlamda:

“*H₁: Çalışanların iş yaşam dengesi ve verimlilikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezi geliştirilmiştir.

Güven Ortamı

Güven, işbirliği için gerekli bir öncül olarak görülür ve uzun vadeli ilişkiler için hayati öneme sahiptir. Luhman (2000)’a göre güven; sosyal karmaşıklıkları azaltmanın bir yoludur. Zhou vd. (2005)’e göre ise güven, genellikle iki insan arasında ikili bir ilişki anlamına gelir: bir insanın, diğer bir insanın faydalı bir şekilde hareket edeceğine veya hareket etmeye niyetli olduğuna dair güven, inanç ve beklentisini ifade etmektedir. Net bir güven tanımı olmadığı gibi, güven tanımlarındaki birçok boyutun birbiriyle örtüşmesi sebebiyle, güven kavramı işbirliği ve aşinalık gibi değişkenlerden ayrı düşünülemez. Bu sebepten güven duygusu işbirlikçi davranış ve tutum sergilemeye imkan tanımaktadır.

Kişisel ilişkilerde güven inşası ne kadar zor ise çalışma yaşamı içinde güvene dayalı ilişkiler inşa etmek o denli karmaşıktır. Çalışma yaşamı bağlamında, karşılıklı güvenin gelişmesi için hem yetkinlik hem de iyi niyete dayalı davranışların gerekli olduğuna inanılmaktadır (Blomqvist, 1997). Tablo 1’de görüldüğü üzere güven inşasının temelleri, yetkinlik (competence), iyi niyet (goodwill) ve davranışa (behavior) dayalıdır. Bu bağlamda güven oluşturmak için kullanılabilecek bir takım rutinler, uygulamalar ve süreçler tablolar detaylandırılmıştır (Blomqvist ve Ståhle, 2000).

Tablo 1: Güvenin Temelleri

<i>Faktör</i>	<i>Temel Özellik</i>	<i>Güven Oluşturmak İçin Rutinler, Uygulamalar ve Süreçler</i>
Yetkinlik	Teknik Yetenekler, Beceriler ve Bilgiler	Gerçekçi Muhakeme, Görüş Sağlamlığı, İtibar, Profesyonellik
İyi Niyet	Ahlaki Sorumluluk ve Diğerlerine Karşı Olumlu Niyetler	İç Bilgi Akışı, Hakkaniyetin Korunması, Müzakere Tarzı (Kazan-Kazan), Yönetimde Tutarlılık, Verilen Sözleri Tutmak, Sosyalleşme, Kişisel Etkileşim, Farklılıkların Yönetimi, Sosyal Destek Ve Tanınma, Eğitimler, Görünürlük
Davranış	Biliş ve Deneyime Dayalı Etkileşim	Açıklık ve iletişim sıklığı, Tavsiye ve danışmanlık, Partnerle ilgili gelecek planlarının paylaşılması, Sosyal Destek, Güvenilir taahhütler, İtibar yönetimi

Güven ortamının gelişimi karşılıklı olarak açıklık ve iletişime dayalıdır. Güven inşa etmek isteyen kurum bunu örgütsel eylemleri ile sergilerken, çalışanlarda bireysel tutum ve davranışlarıyla bu ilişkinin kalitesini artırmaktadırlar (Blomqvist ve Ståhle,2000). Bu çerçevede uzaktan çalışma yönteminde sağlanan güven ortamının çalışanların verimlilikleri üzerinde etkili olacağı söylenebilir. Bu bağlamda:

“H₂: Çalışanların algıladıkları güven ortamı ve verimlilikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezi geliştirilmiştir.

Esnek Çalışma

Esnek çalışma yöntemi, çalışanlar ve aileleri, işverenler ve genel olarak toplum için olumlu ve olumsuz sonuçları olan bir çalışma yöntemidir. İş esnekliği, tercihlerine göre iş ve iş dışı alanlar arasında kaynak tahsis etmelerini sağlayarak çalışanların istihdam edildiği bir uygulamadır (Golden, 2008).Örneğin, esnek çalışma programlarına erişimi olan çalışanlar, iş dışı sorumluluklarının dayattığı kronik zaman baskılarının ve çatışmalarının bir kısmını hafifletebilmektedir. Çalışanlar, çocuk bakımı, yaşlı bakımı, okul eğitimi ve sağlık hizmetleri dahil olmak üzere kişisel ve aile ihtiyaçlarını karşılamak için esneklik aramaktadır. Mevcut araştırmalar, konum ve çalışma saatleri açısından iş esnekliğinin çalışanlara bir miktar iş kontrolü hissi verdiğini, bağlılıklarını iyileştirdiğini ve iş tatminlerini artırdığını, böylece sağlıklarını ve refah düzeylerini iyileştirdiğini desteklemektedir (Kossek, 2015; Halpern, 2005).

Bond ve Galinsky (2011), hem yüksek hem de düşük ücretli çalışanların çalışma programı açısından iş esnekliğine değer verdiğini ve bu esnekliğin işe bağlılık ve iş tatminine istatistiksel olarak önemli bir katkı sağladığını belirtmektedir. Golden (2008), esnekliğin mutlulukla pozitif ilişkili olduğunu belirtmektedir. Kim ve arkadaşları (2020) ise, esnek programlarla ve evde çalışma ile ölçülen esneklik ile iş tatmini, iş stresi, günlük yorgunluk ve iş-aile çatışması ile ölçülen çalışan refahı arasındaki ilişkileri incelemiş ve esnek programların bazı faydalarını bulmuş, ancak evde işi yetiştirmek için çalışmanın, çalışanların refahı için dezavantajları olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca yazarlar çalışanlar için farklı esneklik düzenlemelerinin potansiyel avantajları ve istenmeyen sonuçları olduğu gibi bu etkilerin cinsiyete göre farklılık gösterebileceği sonucuna da varmışlardır (Kim vd., 2020). Mevcut ek kanıtlar, esnek çalışmayla ilişkili bazı iş-aile çatışmalarının esnek çalışma programının yararlarından daha ağır olduğunu, iş ve iş dışı yaşam sınırlarının bulanıklaşmasının çalışanlar ve aileleri için olumsuz sonuçlara yol açabileceğini desteklemektedir (Almer ve Kaplan,2002).

Çalışanların uzaktan çalışma yönteminde nereden çalışacaklarını seçme şansına sahip olduğu ve özerklik algısının, uzaktan çalışmanın olumlu sonuçlarını açıklamada önemli bir faktör olarak bulunduğunu belirtmek önemlidir. Ancak, pandemiye bağlı sokağa çıkma yasağı sırasında evden çalışmak böyle bir seçenek sunmamış ve sonuç olarak çalışanların daha fazla özerklik algılamaları veya işverenlerine işgücünden uzakta çalışmalarına izin verdikleri için şükran duymaları daha az olasılık olarak bulgulanmıştır (Anderson ve Kelliher, 2020:679). Ancak pandemi gibi tam kapanmaların yaşandığı dönemlerde esnek çalışma yöntemi toplum bakışı açısından özellikle de konum-mekan esnekliği, işyeri kapatmalarının gerekli olması halinde kısa veya uzun vadeli operasyonel sürekliliği sağlayabilecek önemli bir avantaj kaynağıdır. Bu çerçevede çalışanların esnek çalışma programı ile verimliliklerinin artacağı öngörüsünde bulunulabilir. Bu bağlamda: “*H₂: Çalışanların esnek çalışma algısı ve verimlilikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezi geliştirilmiştir.

Alan yazından hareketle, uzaktan çalışma yöntemi ile verimlilik ve performans gibi değişkenlerin ana belirleyici olan iş yaşam dengesi, esnek çalışma ve güven ortamı kavramları arasındaki olası ilişkiler ve etki düzeyini ölçmek için “*H₄: Çalışanların iş-yaşam dengesi, esnek çalışma ve algıladıkları güven ortamının verimlilik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*” hipotezi geliştirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Yöntemi, Örnekleme ve Kullanılan Ölçekler

Araştırma amacı itibarıyla açıklayıcı yaklaşıma sahiptir. Araştırma veri toplama ve analiz yöntemi açısından nicel bir çalışmadır. Araştırma kapsadığı süre bakımından kesitsel tarama yöntemine sahiptir. Örnek hesaplaması için, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50), $\alpha = 0.05$ için ± 0.05 örnekleme hatası ile farklı evren büyüklüklerinden çekilmesi gereken örneklem büyüklükleri hesaplamasında 1 milyon ve üzeri evren büyüklüğü için 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu belirttiği bu hesaplama esas alınmıştır. *Kolayda örnekleme türü* ile ulaşılan çalışanlara mail yoluyla anket ulaştırılmış ve geri dönüş yapılan, kullanılabilir *anket sayısı 571* olmuştur. Araştırmada uzaktan çalışma yaşamına yönelik algıyı ölçmek için Grant vd.’nin (2011) 17 sorudan ve dört alt boyuttan oluşan “E-Work Life (EWL)” ölçeği Türkçe’ye çevrilmiş ve COVID-19 sürecine uygun olarak yeniden tasarlanmıştır. Ölçekte yer alan dört alt boyut şu şekildedir: *verimlilik, esneklik, güven ortamı, iş-yaşam dengesi.*

Araştırmanın Bulguları

Nicel bir araştırma olan bu çalışmada, araştırma modelini test etmek için, SPSS 20 paket programı ile öncelikle normal dağılım testi yapıldıktan sonra, değişkenlerin geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmıştır. Daha sonra araştırma hipotezlerini test etmek için korelasyon ve regersyon analizleri yapılmıştır.

Sosyo- Demografik Özellikler

Araştırma kapsamında dahil edilen çalışanların sosyo-demografik özellikleri şu şekildedir: toplam 571 kişinin 427'si erkek, 144'ü kadındır. Çalışılan meslekle alakalı bir sınırlama olmayıp mühendis, akademisyen, avukat, satış elamanı, doktor, öğretmen vb birçok meslekte çalışan araştırma da yer almaktadır. Çalışanların 349'u bekar, 222'si evlidir. Eğitim durumuna göre katılımcıların 47'si lise, 81'i önlisans, 325'i lisans, 118'i ise lisansüstü mezundur. 18-15 yaş arasındaki çalışan sayısı 57, 26-25 yaş arasındaki çalışan sayısı 204, 36-45 yaş 301, 54 yaş ve üzeri çalışan sayısı ise 79'dur.

Değişkenlere ait faktör ve güvenilirlik analizleri

Çalışmada değişkenlere açıklayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi yapılırken *alpha* modeli kullanılmıştır. Bu bağlamda değişkenlere uygulanan analiz sonuçları sırasıyla Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: İncelenen Değişkenlere Yönelik Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha
Verimlilik		
Evden çalışma sırasında çalışmayı ne zaman durduracağımı biliyorum ve dinlenebiliyorum.	0,687	0,802
Evden çalışma sırasında iş talebinin çok daha yüksek olduğunu hissediyorum	0,836	0,790
Evden çalışma sırasında işle ilgili sorumluluklarıma daha iyi konsantre olabiliyorum	0,854	0,79
Evden çalışma, temel hedeflerime ve çıktılara karşı daha etkili olmamı sağlıyor	0,871	0,789
Evden çalışma sırasında aile veya diğer sorumluluklar tarafından bölünsem de çalışanların/yöneticilerin kalite beklentilerini yine de karşılarım	0,582	0,806
Evden çalışma becerim sayesinde genel iş verimliliğim arttı	0,881	0,788
Esneklik		
Evden çalışma sırasında iş yerimdeki yöneticiler işlerin ne zaman ve nasıl tamamlandığını eksiksiz bir şekilde kontrol ediyor	0,624	0,797
İşim o kadar esnek ki istediğim zaman evden çalışabilirim	0,599	0,796
Yöneticim/çalışanlar tüm işin tamamlanması koşuluyla ihtiyaçlarımı karşılamam için saatlerimi esnetmeme imkan sağlıyor	0,577	0,793
Güven		
İş yerim evden çalışma becerileri ve davranışları konusunda eğitim vermektedir	0,686	0,806
Evden çalışma sürecinde görevimde verimli olmam için bağlı olduğum kurum bana güveniyor	-0,542	0,807
Etkin bir şekilde çalışmam için evden çalışma olanakları sağlama konusunda bağlı olduğum kuruma güveniyorum	0,641	0,795
İş-Yaşam Dengesi		

Evden çalışmam ailemle/arkadaşlarımla veya diğer iş dışı faaliyetlerle harcamak istediğim zamanı alıyor	0,771	0,838
Evden çalışırken işle ilgili sorunları mesai saatlerimin dışında sıklıkla düşünüyorum	0,767	0,827
Evden çalışma sürecinde iş hayatı dengemden memnunum	0,739	0,791
Evden çalışırken işe sürekli erişim halinde olmak çok yorucudur	0,644	0,826
Evden çalışırken sosyal hayatım yetersiz.	0,732	0,829
% Variance Explained:63,188		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy=0,885		
Chi-Square Bartlett's Test=5438,811		

Hipotezlerin test edilmesi

Araştırma modelindeki hipotezleri test etmek için korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Bu bağlamda, esneklik, iş yaşam dengesi ve güven ortamının verimlilik ile ilişkine dair pearson korelasyon analiz sonuçları Tablo 2’te özetlenmiştir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi Sonuçları

	Verimlilik	İş-Yaşam Dengesi	Güven	Esneklik
PearsonCorrelation	1			
Sig. (2-tailed)				
Verimlilik N	571			
Pearson Correlation	-,160**	1		
Sig. (2-tailed)	0			
İş-Yaşam Dengesi N	571	571		
Pearson Correlation	,653**	,096*	1	
Sig. (2-tailed)	0	0,022		
Güven N	571	571	571	
Pearson Correlation	,712**	,160**	,653**	1
Sig. (2-tailed)	0	0	0	
Esneklik N	571	571	571	571

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 3’de görüldüğü üzere çalışanların algıladıkları güven ortamı ve esnek çalışma imkanı ile verimlilik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Korelasyon katsayılarının mutlak değerleri göz önüne alındığında değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ancak iş yaşam dengesi ile verimlilik arasında negatif düşük ilişki olduğu bulgulanmıştır. Böylece H1 ve H2 hipotezi doğrulanmıştır. Korelasyon analizi sonrası, H3 hipotezini test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları

	Esneklik		Güven		İş-Yaşam Dengesi	
	Beta	t (P değeri)	Beta	t (P değeri)	Beta	t (P değeri)
Verimlilik	0,712	0.00	0,653	0.00	-0,156	0.00
F		585,067		421,065		14,102
R ²		0,507		0,426		0,024
Düzeltilmiş R ²		0,506		0,425		0,022

**0.01 anlamlılık seviyesi

Tablo 4'te görüldüğü üzere, esneklik değişkeninin %50,7 oranında, güven ortamının %42,6 oranında verimlilik açıkladığı 0,01 anlamlılık seviyesi ile bulgulanmıştır. Regresyon analizinde standardize edilmiş katsayılar bakıldığında esneklik değişkeninin verimlilik değişkenini en çok açıklayan değişken olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Böylece H3 değişkeni doğrulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı, uzaktan çalışma yöntemine yönelik algıyı ölçmek için Grant ve arkadaşları (2019) tarafından geliştirilen EWL ölçeği kullanılarak, çalışma yaşamı içinde farklı sektörlerde uzaktan çalışma yöntemi deneyimi olan 571 çalışanın iş-yaşam dengesi, esneklik, güven ve verimliliğe yönelik algılarını ölçmek ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. EWL ölçeği aracılığıyla toplanan 571 veri SPSS.20 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Genel olarak bulgular, uzaktan çalışanların uzaktan işin iş üretkenliklerini ve iş-yaşam dengesini etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca işlerin destekleyici ve güvenilir bir organizasyon içinde yürütüldüğüne yönelik algı ne kadar yüksekse çalışma yönteminden memnuniyet o kadar yükselmektedir. Önceki araştırmalar, uzaktan çalışma deneyiminin verimlilik (Bloom ve diğerleri, 2015), örgütsel güven (Bentley ve diğerleri, 2016), örgütle iyi ilişkiler (Golden, 2012) ve iş-yaşam dengesi (Gajendran ve Harrison, 2007) ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde alan yazında, uzaktan çevrimiçi çalışmanın birçok faydası olduğu bulunmuştur. Geliştirilmiş üretkenlik, işte esneklik, daha iyi iş-yaşam dengesi ve aynı zamanda, her gün işe gidip gelme ihtiyacında azalma, işin sağladığı olumlu etkilerden bazılarıdır (Grant ve diğerleri, 2013; Fonner ve Roloff, 2010). Özellikle, uzaktan çalışmanın avantajları nedeniyle, tele-çalışanlar daha yüksek düzeyde iş tatmini bildirmiştir (Gajendran ve Harrison, 2007). Araştırmalar uzaktan çalışanların artan iş tatmini bildirdiğini göstermiş olsa da (Bloom ve diğerleri, 2015), diğer bazı araştırmalar uzaktan çalışma ile düşük refah arasında bir ilişki bulmuştur. Düşük refah ile sonuçlanan faktörlerden biri, potansiyel olarak zihinsel sağlık için ciddi bir faktörü temsil eden iş yoğunluğu veya aşırı iş yüküdür (Grant ve diğerleri, 2013; Kelliher ve Anderson, 2010; Derks ve diğerleri, 2015). Bu durum en nihayetinde iş etkinliğini ve performansını da etkilemektedir (Grant ve diğerleri, 2013; Fonner ve Roloff, 2010; Barber ve Santuzzi, 2015).

İş-yaşam dengesi ve iş verimliliği arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. İş yaşam dengesinin bozulması çalışanların verimliliğinin düştüğü göstermektedir. Bu sonuç, çoğu personel ve şirketin uzaktan çalışmayı pandemi sırasında deneyimlediği için, uygulamanın artan stresle ilişkili olduğu (Chesley, 2014) ve sonuçta memnuniyeti etkileyen iş akışını artırarak (Chesley, 2010) organizasyonun izin verdiği esnekliği telafi etmek için ahlaki bir sorumluluk hissederek çalışanlar üzerinde yoğun baskı ve stres kaynağı rolü üstlendiği söylenebilir.

Bu araştırmada uzaktan çalışanların iş verimliliği üzerindeki etkisinin incelendiği üç değişkeninde anlamlı etkisi olduğu bulgulara da en etkili faktörün esneklik ve daha sonra da güven faktörü olduğu bulgulanmıştır. Genel olarak, bu bulgular uzaktan çalışma yönteminin özellikleri ile uzaktan çalışanların uzaktan çalışmaya yönelik tutumları arasındaki etkileşimi doğrulamaktadır.

EWL ölçeği bireysel, yönetsel ve organizasyonel olmak üzere üç düzeyde çalıştığı için bireylerin uzaktan çalışma ile ilgili önemli konuları anlamalarına yardımcı olabilir. Aynı zamanda daha sonra yapılacak çalışmaların iş-yaşam dengesi ve verimlilik arasındaki ilişkiye odaklanmaları önerilmektedir. Ayrıca, esneklik ve güven ortamının verimliliği pozitif yönlü etkilerken, iş-yaşam dengesinin stress, performans baskısı veya aile içi dengeler gibi birçok faktörden etkilendiği varsayılarak gelecekte yapılacak çalışmalarda, bu faktörlerinde araştırmaya dahil edileceği bir modelin incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan Meşhur, H. F. (2007). Geleceğin çalışma biçimi tele çalışmaya ilişkin yaklaşımlar. *Akademik Bilişim*, 7(09), 265-272.
- Almer, E. D., & Kaplan, S. E. (2002). The effects of flexible work arrangements on stressors, burnout, and behavioral job outcomes in public accounting. *Behavioral Research in Accounting*, 14(1), 1-34.
- Anderson, D., Kelliher, C. (2020). Enforced remoteworking and the work-life interfaceduring lockdown. *Gender in Management: An International Journal*.
- Barber, L.K., Santuzzi, A.M. (2015), "Please respond ASAP: workplace telepressure and employee recovery", *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol. 20, p. 172.
- Bentley, T., Teo, S., Mcleod, L., Tan, F., Bosua, R. and Gloet, M. (2016), "The role of organisational support in teleworker wellbeing: a socio-technical systems approach", *Applied Ergonomics*, Vol. 52, pp. 207-215.
- Blomqvist, K. (1997). The Many Faces of Trust, *Scandinavian Journal of Management*, 13: 3, 271-286
- Blomqvist, K., & Ståhle, P. (2000, September). Building organizational trust. In 16th Annual IMP Conference, Bath, UK (pp. 7-9).
- Bloom, N., Liang, J., Roberts, J., Ying, Z.J. (2015), "Does working from home work? Evidence from a Chinese experiment", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 130, pp. 165-218.

- Bond, J.; Galinsky, E. Workplace Flexibility and Low-Wage Employees. *Workforce Research: National Study of the Changing Workforce*. 2011.
- Chesley, N. (2010), "Technology use and employee assessments of work effectiveness, workload, and pace of life", *Information, Communication and Society*, Vol. 13, pp. 485-514.
- Chesley, N. (2014), "Information and communication technology use, work intensification and employee strain and distress", *Work, Employment and Society*, Vol. 28, pp. 589-610.
- Fonner, K.L., Roloff, M.E. (2010), "Why teleworkers are more satisfied with their job than are office-based workers: when less contact is beneficial", *Journal of Applied Communication Research*, Vol. 38, pp. 336-361.
- Gajendran, R.S., Harrison, D.A. (2007), "The good, the bad, and the unknown about telecommuting: meta-analysis of psychological mediators and individual consequences", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 92, p. 1524.
- Golden, L. (2001). Flexible work schedules: What are we trading off to get them. *Monthly Lab. Rev.*, 124, 50.
- Golden, L. (2008). Workplace Flexibility and Salaried Workers: Access, Gaps, and Effects on Work-Family. Presentation at Working for Change: A Conversation on Workplace Flexibility Research, Business Practice, and Public Policy: Georgetown Law, Washington DC, USA.
- Golden, T.D. (2012), "Altering the effects of work and family conflict on exhaustion: telework during traditional and nontraditional work hours", *Journal of Business and Psychology*, Vol. 27, pp. 255-269.
- Grant, C., Wallace, M. and Spurgeon, P. (2011), "The development of an 'actionable' e-work life scale with reference to self-reported well-being and job effectiveness", Unpublished doctoral thesis, Coventry University, Coventry.
- Grant, C.A., Wallace, L.M. Spurgeon, P.C. (2013), "An exploration of the psychological factors affecting remote e-worker's job effectiveness, well-being and work-life balance", *Employee Relations*, Vol. 35 No. 5, pp. 527-546.
- Halpern, D. F. (2005). How time-flexible work policies can reduce stress, improve health, and save money. *Stress and health*, 21(3), 157-168.
- Kandemir, Murat : İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Tele Çalışma, İstanbul, Legal Kitapevi, Nisan, 2011, s. 46 -111.
- Kapız, S. 2002. İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), ss. 139-153.
- Kim, J., Henly, J. R., Golden, L. M., & Lambert, S. J. (2020). Workplace flexibility and worker well-being by gender. *Journal of marriage and family*, 82(3), 892-910.
- Kossek, E. E. (2015). Capturing social and cultural influences: Relating individual work-life experiences to context. *Community, Work & Family*, 18(4), 371-376.
- Lal, B., (2009). "Homeworkers' usage of mobile phones; social isolation in the home workplace", *Journal Of Enterprise Information Management*, C: XXII, No:3.
- Luhman, N., (2000) *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*, Stuttgart Enke 4. Auflage, Germany.
- Phillips, S. (2020). Working through the pandemic: Accelerating the transition to remote working. *Business Information Review*, 37(3), 129-134.

- Prasad, D. K., Mangipudi, D. M. R., Vaidya, D. R., & Muralidhar, B. (2020). Organizational climate, opportunities, challenges and psychological wellbeing of the remote working employees during COVID-19 pandemic: a general linear model approach with reference to information technology industry in hyderabad. *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology (IJARET)*, 11(4).
- Soysal, T., (2006). Tele çalışma. *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, 9 (1), ss. 133-165
- Sullivan, C. (2012). Remote working and work-life balance. In *Work and quality of life* (pp. 275-290). Springer, Dordrecht.
- Thompson, R. J., & Kossek, E. E. (2018). Workplace flexibility: Strategies to help organizations navigate global expansion.
- Ülkü, M., (2022). Uzaktan Çalışmada Verimlilik: Zonguldak Devlet Okullarında Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak
- Wang, B., Liu, Y., Qian, J., & Parker, S. K. (2021). Achieving effective remote working during the COVID-19 pandemic: A work design perspective. *Applied psychology*, 70(1), 16-59.
- Yazıcıoğlu, Y., & Ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Arastırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 49, 50.
- Zhou J, Lopez J, Deng R, Bao F (2005) Information security, 8th international conference, ISC 2005, Singapore, September 20–23, Proceedings, lecture notes in computing science, p 483

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

TÜRKÜN SƏSİ: BƏXTİYARVAHABZADƏ

Güneş QULİYEVA

Bakü Devlet Üniversitesi Filologiya Fköltesi

Bakü, Azərbaycan

akademiktarivedusunce@gmail.com

ÖZET

XX əsrin poeziya hərəkatının görkəmli nümayəndəsi, xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadə çoxəsrlik ədəbiyyat tariximizin mütəfəkkir simasıdır. O zəngin və çoxcəhətli poetik-fəlsəfi yaradıcılığa malikdir. Bəxtiyar Vahabzadə lirik poeziya, poemalar, dramaturgiya, publisistika kimi ədəbi növlərin kamil nümunələri ilə ədəbiyyat tarixinə daxil olmuş, bədii fəlsəfi irs yaratmışdır. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası kök etibarilə klassik türk şeirinə bağlı olduğu kimi yarandığı dövrdə də müasir türk ədəbiyyatı şeiri ilə əlaqəli olmuşdur. O ədəbiyyat tariximizə XX əsrin II yarsında 60-cı illərin ədəbi intibahını hazırlayan şairi kimi gəlmişdir. 60-cı illərdə fəlsəfi-intellektual poeziya təmayülünün yaranması xalq şairi Rəsul Rzanın və Bəxtiyar Vahabzadənin adları ilə bağlıdır. O həm də akademik, mütəfəkkir ədəbiyyatşünas alim idi. Erdal Karaman yazır: *“Təxminən bir əsrə yaxın ömür sürən Bəxtiyar Vahabzadənin həyatını bir-birindən fərqlənən üç mərhələyə ayırmaq olar.”* Sovet hakimiyyətinin qurulmasının ən kəskin dövrünə təsadüf edən uşaqlıq illəri; Gözəl əsərlərin müəllifi kimi tanınan həyatı, hadisələri daha dərinə dərk dövrü; Şairin bir sənətkar kimi püxtələşdiyi və Sovetlərin darmadağın etdiyi ölkələr kimi Azərbaycanın da müstəqilliyinə qovuşduğu illər [90, s.12-13].

Bəxtiyar Vahabzadə, Əlibəy Hüseynzadə, Yusif Akçura, İsmayıl bəy Qaspiralı, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhmədbəy Ağaoğlu, Ziya Göyöl, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi böyük şəxsiyyətlərin türkçülükə bağlı fikirlərini hər zaman təlqin etmiş, bütün yaradıcılığını türk tarixini, soykökünü, dinini, dilimizin qorunmasına, tanınmasına həsr etmişdir. B. Gündoğdu yazır: *“Milli kimliyin dərk edilməsi türklük, türk dünyası milli dəyərlərə sahib çıxmaq Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi şəxsiyyətini müəyyənləşdirir. Bəxtiyar Vahabzadə təkcə Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının şairidir.”* [19, s.43].

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının bütün parametrləri ilə beynəlxalq, türkçülük kontekstində araşdırılması onun geniş, çoxcəhətli yaradıcılığının ədəbi müstəvidə tamlığını əhatə etmək, B. Vahabzadənin fəlsəfi şeirinin gücünü göstərmək, eyni zamanda dünya ədəbiyyatında Azərbaycan ədəbiyyatının yerini müəyyənləşdirmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığına Türkiyə və Azərbaycan romantizminin təsiri: XIX əsrin sonunda bütün Qafqaz arealına daxil olan ədəbiyyatlara Türkiyə romantizmi – Tofiq Fikrət, Namiq Kamal, Rza Tofiq, Mehmet Ərsoy güclü təsir göstərmişdir. B. Vahabzadənin Türkiyədə eləcə də digər türk respublikalarında tanınması, onunla bağlı yazılan ədəbi-tənqidi, ədəbiyyatşünaslıq əsərlərinin araşdırılmış, bu yaradıcılığın Türkiyədə 1972-ci ildən etibarən tanındığı, şeirlərinin, Türkiyədə nəşr edildiyi qeyd olunur. [114, s.3]. Bu baxımdan Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı türk ruhu, türk mənşəli və türk tarixi, çağdaş türk ədəbi mühiti ilə sıx bağlı olan fenomenal hadisədir.

Açar Sözlər: Bəxtiyar Vahabzadə, Türk Dünyası, Poeziya, Türk Şeiri, Türkçülük.

Bəxtiyar Vahabzadəyə “Türk dünyasının Bəxtiyarı” şöhrəti gətirən onun milli ənənələrə bağlılığı ilə yanaşı Türkiyə ədəbi mühitini bilməsi və bu ənənəni yaradıcılığında tətbiq etməsi olmuşdur. O, yaradıcılığa başladığı 50-ci illərdə “*Bütün türkləri birləşdirən şair*” (Heydər Əliyev), Füzuli ilə yanaşı türk romantikləri Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, Mehmet Ersoy ilə təmasda olmuşdur. Bu təmas XX əsrin sonuna qədər davam etmiş, şair çağdaş Türkiyə ədəbi mühiti ilə əlaqədə fəaliyyət göstərmiş, onun yaradıcılığı 70-ci illərdən etibarən Türkiyə ədəbiyyatşünas və tənqidçiləri tərəfindən hərtərəfli tədqiq olunmuş, onlar Azərbaycan şairini böyük filosof və türkçü kimi araşdırmışdılar. Hələ sovet dönəmində Bəxtiyar Vahabzadənin türk dünyasına çıxışı Türkiyə ədəbi mühitindən, Türk ədəbiyyatşünaslarının onun barəsində tədqiqatları sayəsində və şübhəsiz ki, onun fərdi üslubuna xas fəlsəfi türkçülük sayəsində mümkün olmuşdur. Türkiyə ədəbi mühiti, türkiyəli oxucular və tənqidçilər onu böyük türk şairi, dünya türklərinin istiqlal arzularının tərənnümçüsü, cəsarətli və təmiz qanlı türk oğlu kimi tanımış və qəbul etmişlər. Bunu qardaş Türkiyə ədəbi mühitindəki araşdırmalar və Bəxtiyar Vahabzadəyə olan sərhədsiz ehtiram sübut edir. Heç şübhəsiz ki, şairin kökü Azərbaycan torpağına, arzuları Azərbaycan türklərinə bağlı idi və onun şeirlərində türkçülük millətçilik formasında, millət ana dili və vətən sevgisi şəklində təzahür edirdi. Azərbaycan tarixi və çoxəsrlik ədəbiyyatı ilə iftixar Bəxtiyar Vahabzadəni bir vətəndaş və ziyalı kimi səciyyələndirən onun yaradıcılığına millilik aşılayan cəhətlər idi. O, ana dilindən (türk dilindən!) başlayıb ana vətənə doğru gəlir, oradan da böyük Vətənə – Turana yol alırdı.

Ədəbiyyatşünas, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının heyranlarından və təbliğatçılarından biri olan Nazim Muradov doğru olaraq qeyd edir ki, Bəxtiyar Vahabzadənin türk dünyasının müdrik ürfan, hikmət sahibi olan şəxsiyyətlərinə olan bağlılığı ilk növbədə mənəvi saflaşmaya, ruhən zənginləşməyə olan ehtiyacdən irəli gəlir: “*Bəxtiyar Vahabzadənin Ə.Yəsəvi, Mövlana, Nəsimi, Əlişir Nəvai, Füzuli, Aşıq Ələsgər, M.Ə.Sabir, Abdulla Tukay, Şəhriyar, Mehmet Akif Ersoy, Musa Cəlil, Necip Fazil Kısakürək, Nazim Hikmət, Aşıq Veysəl, Behcet Kamal Çağlar, Çingiz Aytmatov, Oljas Süleymenov, Yavuz Bülent Bakiler kimi ustadların haqqında mənzum və mənsur əsərlərində, yazılarında, söhbətlərində dilə gətirdiyi fikirləri, özünün Türk dünyasının bu böyük söz ustalarına münasibətini ortaya qoymaqla birlikdə, şairin Türk ədəbiyyatının mahir bilicisi və araşdırmaçısı olduğunu göstərir*” [1, s.31].

Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaddaşı ilk növbədə Türk düşüncəsinin böyük və müqəddəs qaynaqlarından biri olan “Qutadqu bilik”dən qaynaqlanır :

*İnsan ölüb getdi, yuxuya daldı
Dünyada söz adlı övladı qaldı.
Ölümsüz, əbədi qalmaq istəsən,
Sözündən, özündən yardım istə sən...*[2, s.48].

İnamlı olmaq, sayğı göstərmək, yol göstərmək türk əxlaqının, türk mənəviyyatının əbədiyyət rəmzidir. Bu rənz daxilində Bəxtiyar Vahabzadənin mənəvi babalarından sayılan Əhməd Yəsəvi hələ XI əsrin əvvəllərində səsləniş edirdi ki:

*Harda görsən könlü sınıq məlhəm olgil,
Oylə məzlum yolda qalsa həmdəm olgil*[2, s.48].

Bəxtiyar Vahabzadə bütün varlığı ilə azadlıq, müstəqillik, əhd, vəfa və vətəncilik – türkçülük aşiqi idi və bu böyük aşiqlik ilk növbədə türkçülüyn fikir babalarından olan Əhməd Yəsəvidən gəlirdi:

*Zahid olma, abid olma, aşiq ol,
Möhnət çəkib eşq yolunda sadıq ol,
Nəfsi təpib dərgahına layiq ol...*[2, s.52-53].

“Zahid olma, abid olma, Aşiq ol” tapşırmasında qərarlı idi, Əhməd Yəsəvi. Bəxtiyar Vahabzadə bu ustad tapşırmasını azadlığa, milli düşüncəyə, türkçülük anlayışına bağlılıq, səsləniş düsturu kimi qəbul edirdi. Türkçülük və xalq anlayışı Bəxtiyar Vahabzadə üçün ilk növbədə qiblə, istinad, ibadət nöqtəsi idi. Bu yöndəki bilgisini ta əzəldən vəhdəti-vücuda fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndəsi Mövlana Cəlaləddin Rumidən əxz etmişdi. Mövlanaya tapınmışdı. Ustadın bu ecazkar beytlərini istiqamətverici mayak qismində dil əzbəri etmişdi:

“Dinim eşqdir mənim” zikri edirdi Mövlana. Haqdan haqqı diləməyi tövsiyyə edirdi. Haqq olanın, Haqqın, baqi olanın, əbədinin aşiqliyinə türkçülük düşüncəsinin bu böyük fikir babalarının yaşamlarına bələdlikdən sahib çıxmışdı Bəxtiyar Vahabzadə... Əhməd Yəsəvi fəlsəfəsinə Anadoluda yayan, şeiri xalq həyatı ilə iç-içə bağlayan, şeir sənətini insanlığın gələcəyinə qaynaq edən Yunis Əmrə türkçülüynünün dərslərini almışdı. Bu səbəbdən də “Vardırsa yaranmış, mütləq yaradan var” səslənişi etməkdə israrlı idi. Haqlıydı öz tapşırımlarında:

*Dünya quru bir səs,
Qəm çəkməyə dəyməz.
Yüz-yüz itən olsun,
Min-min də bitən var.
Şükür eyliyəlmiş ki,
Bizlərdən həm əvvəl,
Həm sonra Vətən var...*[3, s.17].

Vətənə aşiqlik, vətən şükranlığı, haqq mücadiləsi, türk-müsəlman sevdası, ilahi eşqə bağlılıq Yunis Əmrəylə Bəxtiyar Vahabzadə arasında olan möhkəm, əbədi bağlılıqdır. Yunis Əmrə həzrətləri yüzilliklərin o biri başında “Şol cənnətin irmaqları”nın “Allah” – deyə axmasının, islam bülüllərinin “Allah” – deyə ötməsinin məmnunluğunu yaşamaqdaydı. Xoşhal idi ki:

*Nazlanır Tuba dalları,
Quran oxuyar dilləri.
Cənnət bağının gülləri,
Qoxar Allah deyə-deyə*[4, s.26-261].

Böyük ozan dirəyi nurdan, yarpaqları gümüşdən olan türkçülük ağacının budaqlarının uzanıb bitincə “Allah-Allah” deməsinin mistik rəsmiini şeirin əbədiyyətə hesablanmış dili ilə izhar etməkdən usanmırdı. Fəxarət duyurdu ki:

*Açıldı göylər qapısı,
Rəhmətə doldu hamısı.
Səkkiz cənnətin qapısı,
Açar Allah deyə-deyə...[5, s.26-261].*

Və bu şükranlıq, böyük Haqqa tapınmaq duyğusu XX əsrin ilk onilliyində Bəxtiyar Vahabzadənin “Allah” şeirinin yazılmasına ilk təkan, vəsilə olur, yüzilliklərin mənəvi bağlılığının ifadəçisinə dönürdü:

*İdrakda yol açmış gecədən gündüzə Allah,
Güldürməsən öz könlünü, gülməz üzə Allah.
Dünyaya şafəqlər kimi Tanrım səpələnmiş,
Qəlbın gözü yanmazsa, görünməz gözə Allah.
Gerçək də budur: gizlidir hər zərrədə vəhdət.
Bir zərrə ikən küllə qovuşmaq - ulu niyyət.
Gördüklərimiz zahiridir, bətnə nüfuz et!
Batındəki, cövhərdəki fitrətdədir, Allah[6, s.109].*

Bu baxımdan elmi qaynaqlarda geniş şəkildə qeyd edilən Yunis Əmrə şeirində ifadəsini tapan, Allaha (deməli, əbədi Haqqa), eyni zamanda, həyat, ölüm, fanilik haqqında olan düşüncələrin, Bəxtiyar Vahabzadə üçün istinad, qaynaq mənbəyidir fikri ilə tam həmrəyik. Yunis Əmrə yaradıcılığı ilə Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı arasında irs-varislik əlaqələri, paralelliklər arayan tədqiqatçılar heç də yanılmırlar. Bəxtiyar Vahabzadə Yunis Əmrəni və Aşiq Veysəli Türk dünyasının iki böyük zirvəsi kimi dəyərləndirdiyi “İki zirvə qarşısında düşüncələr” adlı məqaləsində yazır: “*Həqiqət və mərifəti həyat qayəsi seçən Yunis Əmrə - bu dədə şair “bir mən vardır məndə məndən içəri” – dediyi zaman nəyi nəzərdə tuturdu? “Mən”indən içəridə olan o “mən” nə imiş?*

- Həqiqət və Mərifət!

*Həqiqət və mərifəti, onu əhatə edən ətraf mühitdə, yəni cəmiyyətdə tapmayanlar hər zaman öz daxilinə çəkilməmiş, axtardığını könül dünyasında, xəyal aləmində tapmaq istəmişlər... Yunis daima görünən “Mən”inin dili ilə deyil, gözəgörünməyən daxilindəki “Mən”in, yəni həqiqət və mərifətin dili ilə danışmış, bizi də özü kimi düşündürüb, özü kimi hikmət dili ilə danışmağa çağırmışdır. Onun üçün də biz ona “Həqiqət və Mərifət nəğməkarı” desək, onun ulular çevrəsindəki yerini təyin etmiş olarıq... Həqiqət aramaqdan yorulmayan bu ulu ozan gerçəyi dərk etmək üçün alışmış-yanmaq mərifətini irəli sürüb, bu yoldakı əzabları, izzətləri səadət sayır” [7, s.80].*Türk dünyasının böyük şairi Yunis Əmrəyə bu cür yüksək mövqedən yanaşan Bəxtiyar Vahabzadənin özü də həqiqət və mərifət nəğməkarı, gerçəyi dərk etdirmək üçün alışmış-yanan, bu yoldakı əzab və izzətləri səadət sayan bir sənətkar, əsl vətəndaş, türkçülük aşığı idi. Füzuli B. Vahabzadə yaşamında bütün Türk düşüncəsini bir araya gətirmiş yeni era, planet idi.

Və onun üçün Əhməd Yəsəvi, Cəlaləddin Rumi, Yunis Əmrə, Aşıq Veysəl dünyası Füzuliyə olan tükənməz heyranlığında bir araya gəlirdi.

“Şair olmaq istəyən gənclər Yunus Emre çeşməsindən su içməlidir”. B. Vahabzadənin bu sözləri Yunus Emre yaradıcılığına olan heyranlıqdan doğurdu; *“Mən istəyirəm ki, şair olmaq istəyən gənc şairlər Türkün qopuzundan doğsun, Dədə Qorquddan doğsunlar, Yunus Emrenin çeşməsindən su içsinlər”*. [8, s.3].

Bəxtiyar Vahabzadədəki Allah sevgisi, böyük həqiqət duyğusu da sədaqət, əhdə vəfa, haqq-ədalət uğrunda mübarizə, dərin kədəri də Füzulidən güc alırdı. Bəxtiyar Vahabzadə də öz müdrik ustadı kimi, kədər və qəm düşüncəsini insanlığın müdrikləşmə iksiri kimi qəbul edir. Füzuli kədəri, qəmi, qüssəni insan düşüncəsini müdrikliyə, fəzilət aləminə qovuşdurən güc-qüvvət vasitəsi hesab edirdi *“Qəmin pəncəsində düşünürük biz”* qənaətinə gəlir.

Şair Füzulinin tərənnüm etdiyi kədər, qəm duyğusunun dərinliklərinə enirdi:

*Qəm fikrin açarı, aqlın ustadı,
İdrak qəm daşına dəydi, parladı.
Əgər olmasaydı dəryaca dərdim,
Dərdin yoxluğunu mən dərd edərdim*[9, s.500].

“Dərdin yoxluğunu mən dərd edərdim” düşüncəsinə sahib çıxmağın yolu hər şeydən öncə Füzulidən keçir. A.Özkan yazır: *“İnsan həyatda yaşadığı dərdlərin onu kamilləşdirdiyini dərk edərsə, dərd arzuedilən bir hala çevrilər. Mövliyaların bir salamlama forması olan “Allah dərdini artırsın” ifadəsi də buna işarədir”* [10, s.418].

Bəxtiyar Vahabzadə eynilə ustadı M.Füzuli kimi düşünür ki, qəm ağıllı adamın faciəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda, düşüncənin, fikrin etibarlı açarıdır. Füzuli yaradıcılığından keçib gələn və zamanın paklıq, daha çox da vəfadarlıq simvolu kimi qəbul etdiyi *“tarixi qəm”*in Bəxtiyar Vahabzadə yaşamında oturuşmuş və qürurgətirici möhtəşəm məqamı var. Bu qəm *“insanda insan oyadır”*. K.V.Nərimanoğlu yazır; *“Mən sizə dərd şairi deyərəkən əsla, öz dərdinizi, sıxıntılarınızı nəzərdə tutmuram. Sizin dərdinizə ad verməkdə çətinlik çəkirəm. Hər halda bu dərdin adı çarəsizlik acısı, əzabı deyil. Bu dərd əcdadın, soyun, qövmün, millətin içində olduğu çarəsizlik, haqsızlıqdır. Tam mənasıyla ifadə etməyə çalışsaq, azadlıq eşqi. Bu bütün eşqlərdə olduğu kimi ortaya çıxan sonsuz dərin iztirab, üzüntü, mənəvi böhran. Orta Sarıtehdə, Yetim Segahda, Füzuli sözündə için- için yanıb sönmək nədir bilməyən ilahi şam, müqəddəs atəş”*[11, s.173].

Bəxtiyar Vahabzadə düşüncəsi də Füzuliyə xas olan tərzdə qəmi aqlının gücü ilə çəkə bilməyə hesablanıb. Bu mənada o dünyanın qəmini çəkməyin böyük bir bəla, axirəti düşünməyin çətin və dərdli bir əzab olduğunu deyən Füzuli ilə Bəxtiyar Vahabzadə əslində eyni yaşamın, həyat tərzinin və düşüncənin bələyindən çıxıb gəlmiş ustadlardır və o fikirdədirlər ki, hər kim qüssədən fərəh, əziyyətdən rahatlıq duymursa, onun rahatlığı əziyyətə, şadlığı qüssəyə çevrilər-deyən düşüncənin fəzilətindən kam almağa vaqif sənətkarlardır.

Həm Füzuli, həm də Bəxtiyar Vahabzadə dərdi şairliyin sərmayəsi hesab edirdi. Həqiqi sənət yolunun qəmdən keçdiyinin fərqi deyildi. Ədəbiyyatşünaslığımızın banisi F.B.Köçərlinin yazdığı kimi: *“M.Füzuli aləmi-insaniyyətdə tamam qəmzadələrin və möhnətkeşlərin yüklərini götürmək və məzlumların halına yanmaq üçün xəlq olunmuşdur”*[12, s.7].

Bəxtiyar Vahabzadənin Füzuli şəxsiyyətinə və poeziyasına heyranlığı, təsviredilməz məftunluğu da böyük şairin bu möhtəşəm həyat missiyası, yaşam tərzi ilə sıx bağlıdır və bu heyranlığını o, Füzuli sənətinə, Füzuli dühasına dərin məhəbbətlə qələmə aldığı “Şəbi-hicran” poemasında belə ifadə edir:

*Əyləşib Məhəmməd otağında tək,
Oynaşır üzündə qəm buludları.
...Üzündən-gözündən tökülür kədər,
Qəmlər dövlətidir, dərdlər varıdır.
Ağaran dan yeri, qızaran göylər,
Onunçün Leylanın yanaqlarıdır.*[13, s.15].

Qəm, qüسسəyə verdiyi həyati dəyərin müqabilində deyə bilərik ki, Bəxtiyar Vahabzadə bu baxımdan böyük Füzuliyə tən yarıdır. Bəxtiyar Vahabzadə Füzuli dünyasını, dünyagörüşünü öz şair-vətəndaş köynəyindən xüsusi heyranlıqla keçirmiş sənətkardır. O, dünyaya dünyanın əzabını çəkmək üçün göz açan Məcnunun taleyində belə özünün tanıdığı, sevə-sevə təbliğ etdiyi Füzulini görür, Füzulini arayırdı. Bu səbəbdən də “Heyrət, ey büt” adlı məqaləsində yazırdı: *“Məcnun dünyaya dünyanın əzablarını çəkmək üçün gəlmişdi. Məcnun dünyaya gəldiyi anda ağlamağa başlamışdır... Dünya dərdlərinə dalmaq və boşalmaq Məcnunun fitrətindədir. Təbiət dərd və əzabla bərabər bu dərdir, bu əzabı çəkmək üçün ona müqavimət də vermişdir. Onun əzabı ilə müqaviməti müvazinədədir... Bütün yaradılanlar ölür, lakin bütün yaradılanlar izzət çəkməyə qadir deyil”*. [14, s.10]

*Yanırsan, əzizim, alış ,yan yenə
Sənətkar dediyin yanar çıraqdır
Elin kədərinə, elin qəminə,
Sən də yanmayıb, kim yanacaqdır?* [15, s.20].

Fikirlərində sənətkarın elin qəminə, kədərinə onunla birgə yanması həqiqətini aşılır. Sənətkarı yanan çırağa bənzədir. B.Vahabzadənin poemadakı, misraların, fikrin sual şəklində qoyuluşu şairin şeirdə çatdırmaq istədiyi dərin fikir və düşüncələrə oxucunun da laqeyd qalmamasına, onu da bu fikirlərinin dərinliyinə varmağa çağırır.

B.Vahabzadə isə deyir:

*Hər kədəri sədət, hər sevinci qəm izlər.
Əsl könlü həm qəmi, həm sevinci əzizlər*[16, s.15].

Onun mənəvi varisi Bəxtiyar Vahabzadə qan yaddaşı ilə bu mərzə tutulanlardan, deməli, əbədi sevdəyə düçar olanlardan biri idi. Bu mərzənin çoxçalarlı cəfasını çəkməyin məhkumluğunu yaşayırdı. Qəm olmasa, şadlıq ola bilməz deyən şair “Mən bir qəm daşıyam” şeirində Füzulidən gələn qəm, kədər düşüncəsini belə davam etdirir:

*Mən bir qəm daşıyam,
Qəlbinə dəydim
Nə imiş bu dünya
Qəmsiz, kədərsiz?...[17, s.247].*

Bu sonsuz, öldürdükcə dirildən sevdanın yaşantılarını, sirrini o da öz ustadı Füzuli kimi sözə etibar edirdi, “Şəbi-hicran” poemasında dahi ustadının sözə olan heyranlığının yeni çalarlarını qələmə alır və həm də bu heyranlıqdan Füzulinin özünə də müstəsna dərəcədə böyük pay ayırırdı. Bəxtiyar Vahabzadə Mövlananın Şəms Təbriziyə olan ilahi bağlılığı qədər bağlıydı Füzuliyə. Onun heyranıydı. Sənətin hansı gizlininə baş vururdusa, qarşısında Füzulini görürdü və bu düşüncələri şeirin ölməz dili ilə belə ifadə edirdi:

*...Heyrət, ey büt!
Dedi dünyaya qələm!...*

Bu, Bəxtiyar Vahabzadənin Füzuli dühasına olan heyranlığının bədii ifadəsi idi. Publisistik müstəvidə söylədikləri də bədii şəkildə dediklərini addım-addım izləməkdədir: *“İnsanlığı Tanrıya, sevgini dinə çevirən Füzulinin səsi bütün zamanları dəlib keçir, bizi həqiqətə, sədaqətə, ədalətə, böyüklüyə, ülviliyə və yüksəkliyə səsləyir. O, bizimlə bərabər yaşayır...Şairlər var ki, biz onları bəyənik. Şairlər var ki, biz onları sevirik, şairlər də var ki, biz onların sənəti qarşısında sükut edir, onun tilsiminə düşürük. Füzulinin özü demişkən: “Sürəti-halın görün surət xəyal eylər məni”. Beləliklə, Füzuli şeirinə, Füzuli xatirəsinə ən böyük hörmət, bizim heyratımız və bu heyrətdən doğan sükutumuzdur”*[17, s.224].

Bəxtiyar Vahabzadənin XIX əsrin sonlarına doğru Türk ədəbiyyatına yeni bir mövzu və forma gətirmiş, Türk ədəbiyyatında yeni bir hadisə kimi dəyərləndirilən romantik şeir, Namiq Kamal yaradıcılığına heyranlığı da bu mövqedən qaynaqlanır.

“Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm” adlı ilk böyük monoqrafik və konseptual tədqiqat əsərində görkəmli ədəbiyyatşünas alim Məmməd Cəfər romantizmi xalqın bədii fikir tarixi ilə ifadə olunan vətəndaşlıq tarixinin parlaq səhifələrindən biri kimi xarakterizə edir. *“XIX - əsr dünya romantizminin Şərqdə davamı kimi qəbul edilən XX - əsr Azərbaycan romantizmi artıq əvvəlki əsrlərin romantik ədəbiyyatı olaraq qalmamışdı”* [18, s.10].

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə də öz yaradıcılığı boyunca məhz imperializmin, totalitar rejimin, bir sözlə, sistemin dünya miqyasında süqutunun məhsulu kimi yeni, mürəkkəb bir tarixi şəraitin hadisəsi kimi meydana çıxan 20-ci əsr Azərbaycan romantizminin aktual, cazibədar gəlişmələrinə biganə qala bilməzdi. Hüseyn Caviddən, Məhəmməd Hadidən, Abbas Səhhətdən, eyni dərəcədə də Türkiyə ədəbiyyatının görkəmli romantikləri Namiq Kamaldan, Tofiq Fikrətdən, Rza Tofiqdən gələn ənənələr ilk növbədə Bəxtiyar Vahabzadənin vətənpəlik, istiqlal savaşı haqqında olan düşüncələrinin təməlini qoyurdu. Ən müqəddəs arzusu xoşbəxtlik, müstəqillik və azadlıq olan Bəxtiyar Vahabzadəni bu görkəmli sənətkarların ümumbəşəri söz xəzinələri xüsusi bir heyranlıqla öz cazibə dairəsində saxlayırdı. Onlar da Bəxtiyar Vahabzadə kimi həmişə öz əsərlərində xeyirin şər qüvvələrə qalib gəlməsini tərənnüm etmişlər.

Hər birinin yaradıcılığı ilk növbədə ədalətsizliyə, zülm və istismara, sistemə, sistemin əzabverici istibdadına qarşı üsyan mənbəyi idi. Bu görkəmli sənətkarlar cəmiyyətdə baş verənlərə fəvqəladə bir namus və heysiyyət prizmasından münasibət bildirdilər ki, bu da Bəxtiyar Vahabzadə kimi qürurlu vətəndaş-şairin diqqətindən kənar qala bilməzdi. Bu sənətkarların təsəvvür və təxəyyül etdikləri dürüst cəmiyyət, dürüst insanlıq mühiti həm də Bəxtiyar Vahabzadənin özünün görmək, müasiri olmaq istədiyi bir aləm idi.

Türkiyənin görkəmli romantik şairləri Namiq Kamalın, Tofiq Fikrətin, Rza Tofiqin yaradıcılığı azadlığa, inqilaba, yeni və ədalətli bir həyata səsləyən sənət faktı olaraq böyük Osmanlı imperiyasının qaranlıq göylərində bir şimşək kimi çaxmış, cəmiyyət həyatında inkişafın, yeniliyin, inqilabın bayraqlarına çevrilmişdir. Bu görkəmli romantiklər anlayır və yaxşı bilirdilər ki, bu inkişaf, yenilik və təkamül asan başa gəlmir. İlk dövrlərdə çətinliklərlə, etirazlarla rastlaşır, lakin zaman keçdikcə yenilik öz yerini tutur, möhkəmlənir və qalib gəlir. Bu düşüncələr hər bir halıyla Bəxtiyar Vahabzadənin həyata, ictimai-siyasi mühitə, cəmiyyətə olan baxışlarıyla həmahəng idi. Ona görə də xüsusi bir aludəçiliklə o, Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, eləcə də Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi kimi romantiklərin yaradıcılığını incələyir, onlardan bəhrələnir və özünün azadlıq, müstəqillik, vətəncilik qayəli, dəyərli əsərlərinin yaradılması prosesində təməl daşı, özü hesab edirdi.

Bəxtiyar Vahabzadəni Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, M.Akif Ersoy yaradıcılığına (və şəxsiyyətinə) bağlayan başlıca cəhət heç şübhəsiz ki, ilk növbədə bu böyük türk şairlərinin öz düşüncəsində, fikirlərində hər zaman Türk varlığına – İslama, elmə, ədəbiyyata, sənətə və əxlaqı görüşlərə sadıq qala bilməsi faktıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Muradov, N. Türk dünyasının milli-manevi dəyərləri və Bəxtiyar Vahabzadə // N. Muradov, – Türkiyə: Türk dünyası Dil və Edebiyyat Dergisi, – 2011. № 31, – s. 101-129.
2. İbrahimov, N. Min beş yüz ilin Oğuz şeiri Antologiyası: [2 cildə] / N.İbrahimov, – Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, – c.1. – 1999. – 911 s.
3. Vahabzadə, B. Əsərləri: [12-cildə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Çarşıoğlu, – c.5. – 2002.–504s.
4. Türkiyə Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi / Ed. N. Kösoğlu. – Ankara: Söğüt yayınları, – c.1. – 1993. – 425 s.
5. Vahapzade, B. Muhabbet ve nefret // B. Vahapzade, – İstanbul: Türk Edebiyyatı dergisi, – 1987. №170, s. 62-63.
6. Vahabzadə, B. Əsərləri: [12-cildə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Çarşıoğlu, – c.5.–2002. – 504 s.
7. Vahabzadə, B. Əsərləri: [12-cildə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Elmnəşriyyatı, – c.10. – 2009. – 831 s.
8. Yalçın, S., B. Vahapzade, “Şair olmaq isteyen gənçlər Yunus Emre çeşməsindən su içmeli” // S. Yalçın, – İstanbul: Gençliğin sesi, Eylül, – 1991 № 17. –s.3.
9. Vahabzadə, B. Əsərləri: [12-cildə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Elmnəşriyyatı, – c.8. – 2009. – 518 s.
10. Özkan, A. Bahtiyar Vahapzâde'nin Şiirlerinde Manevî-Tasavvufî Boyut // A. Özkan, – Türkiyə: Turkish Studies Comparative Religios Studies, –2020. №15(3), – s.411-424.

11. Nerimanoglu, K. V. Bahtiyar Vahapzade'nin Ardından Ustat Bahtiyar Vahapzade'nin Ruhuna Mektup // K.V. Nerimanoglu, – Ankara: Erdem Atatürk Kültür Merkezi dergisi Bahtiyar Vahapzade Özel Sayısı, – 2010. №57, – s.173-179.
12. Vahabzadə, B. Seçilmiş Əsərləri: [2-cilddə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Öndər nəşriyyatı, - c.2. -2004. - 320 s.
13. Füzuli. Seçilmiş əsərləri: [6 cilddə] / Red. hey. H. Araslı, – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, – c.2. – 1958. – 351 s.
14. Vahapzade, B. Muhabbet ve nefret // B. Vahapzade, – İstanbul: Türk Edebiyyatı dergisi, – 1987. №170, s. 62-63.
15. Vahabzadə, B. Əsərləri: [12-cilddə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Çarşıoğlu, – c.5. – 2002. – 504 s.
16. Vahabzadə, B. Seçilmiş Əsərləri: [2-cilddə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Öndər nəşriyyatı, - c.1. -2004. - 320 s.
17. Vahabzadə, B. Əsərləri: [12-cilddə] / B. Vahabzadə, – Bakı: Elm nəşriyyatı, – c.10. – 2009. – 831 s.
18. Cəfər, M. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. Seçilmiş əsərləri: [2 cilddə] / M.Cəfər, – Bakı: Çinar-Çap, – c.1. – 2003. – 281 s.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

HAREKETLİ ORTALAMA YÖNTEMİ İLE TALEP TAHMİNLEME:
KİMYA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Prof. Dr. Fatma DEMİRCİ OREL

Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Adana, Türkiye
ORCID: 0000-0002-3958-7297
fdorel@cu.edu.tr

Gülşah ŞİŞMAN

Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adana, Türkiye
ORCID: 0000-0003-2027-030X
gulsah@gulsahsisman.com

ÖZET

Talep tahmini her firma için tedarik zinciri strateji geliştirme sürecinin en gerekli öğelerinden biridir. Firmaların talebi tahmin edebilme becerileri ve bu tahmini nasıl karşılayacaklarına karar vermeleri global rekabette yer alabilmeleri için oldukça önemlidir. Ayrıca talep tahmini, üretim planlaması, finansal planlama, risk değerlendirmesi ve hammadde alımı gibi kritik iş faaliyetlerini kolaylaştırmaya yardımcı olur. Talep tahmininin birkaç farklı yöntemi (nitel ve nicel) vardır. Endüstride birçok şirket birden fazla talep tahmini oluşturmakta ve birden fazla tahmin yöntemi kullanmaktadır. Araştırmanın uygulama bölümünde polyester bazlı polimer üreten bir firmanın 2009-2014 yılları arasında gerçekleşen satış verileri kullanılarak 3 aylık ve 5 aylık hareketli ortalama yöntemi ile tahminlerde bulunulmuştur. Elde edilen tahminlerin yüzde hata payı ortalama mutlak yüzde hata ile hesaplanmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde 3 aylık hareketli ortalama ile elde edilen tahminlerin hata payının 5 aylık hareketli ortalama ile elde edilen tahminlere göre daha düşük olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Talep Tahmini, Talep Tahmin Yöntemi, Hareketli Ortalama, Tedarik Zinciri, Vaka Çalışması

**DEMAND FORECASTING WITH THE MOVING AVERAGE METHOD:
AN APPLICATION IN THE CHEMICAL INDUSTRY**

**Prof. Dr. Fatma DEMİRCİ OREL
Gulsah SİSMAN**

ABSTRACT

Demand forecasting is one of the most essential elements of the supply chain strategy development process for every company. Companies' ability to forecast demand and determine how to meet this forecast is very important for them to take part in global competition. Also, demand forecasting helps to facilitate critical business activities, such as production planning, financial planning, risk evaluation, and the purchase of raw materials. There are several different methods (qualitative and quantitative) of demand forecasting. In industry, many companies create multiple demand forecasts and use more than one forecasting method. In the application part of the research, the sales data of a company producing polyester-based polymers between the years 2009-2014 were used, and estimates were made using the 3-month and 5-month moving average method. The percent margin of error of the obtained estimates was calculated with the mean absolute percent error. When the results are evaluated, it has been found that the margin of error of the estimates obtained with the 3-month moving average is lower than the estimates obtained from the 5-month moving average.

Keywords: Demand Forecast, Demand Forecasting Method, Moving Average, Supply Chain, Case Study

GİRİŞ

İşletmelerin karar verme süreçlerinde destek olan en önemli girdilerden biri talep tahminleridir (Karahana, 2015). Talep tahminlerinden özellikle gelecek operasyonların planlanması için faydalanılır. Geçmiş verilerin değerlendirilmesi ile oluşan talep tahminlerinin en önemli kaynakları müşterilerin dönemsel siparişleri ve işletme yöneticilerinin deneyimleri ışığında sundukları tahminlerdir (Hagdorn-van der Meijden vd., 1994).

Tahminler işletmelerde bütçeleme, kapasite planlama, satış, üretim, stok, satın alma yönetimi gibi birimlere temel oluşturur (Demir ve Gül, 2015). İşletmenin tedarik zinciri yönetimi için tahmin metotlarının işlevsel kullanımı işletmenin hedeflerine ulaşmasında belirleyicidir. Özellikle artan rekabet ile işletmelerin pazar paylarını geliştirmeyi hedefledikleri günümüzde, doğru tahminler ile üretim planlama, stok yönetimi, satış fiyatı belirleme konuları önem kazanmaktadır (Yüksel, 2008). Riskin ve rekabetin doğru yönetiminde geçmiş verilerin en doğru şekilde değerlendirilmesi ve geleceğe sağlıklı bir zemin oluşturması işletmeler için kritiktir (Ayaz, 2007).

İşletmeler için kritik adımlardan biri de doğru talep tahmin metoduna başvurulmasıdır (Ballı, 2014). Üretilen ürün, müşteri kitlesi, ürünün ne kadar süredir servis edildiği, tedarikçilerle iş birliği gibi faktörler talep tahminine etki etmektedir. Dolayısıyla tahmin yöntemleri tüm bu ve buna benzer parametreler dikkate alınarak seçilebilir (Erkan, 2008). Tahmin yöntemlerinin incelendiği bu çalışmada nicel ve nitel tahmin metotlarına yer verilmiştir. Talep tahmininin bu metotlar ile nasıl yapılabileceğine dair kısa bilgiler paylaşılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde kimya sektöründe bir talep tahmini uygulaması gerçekleştirilip hata oranları değerlendirilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Talep Tahmininin Tanımı ve Önemi

Doğru tahmin yürütmek işletmelerde rekabet avantajına katkı sağlayan en önemli araçlardandır. İşletmelerin her fonksiyonunda tahmin metotlarına yer verilebilirken, tedarik zinciri yönetimi bu süreçten en çok faydalanan fonksiyonlardan biridir (Ataman, 2002; Taşdemir, 2012).

Tahmin, geçmiş verilerin ışığında geleceğin ön görülmesi işlemidir. Tahminde geçmiş hakkında bilgi edinmek esastır. Elde edilen bilgi hem sayısal hem de sayısal olmayan tahmin yöntemleri tarafından değerlendirilebilir (Serttaş, 2011). Ayrıca tahmin etme, gelecekte olabilecekler hakkında senaryolar oluşturabilmek için tarihsel bilgilerin ve deneyimlerin kullanılmasıdır (Frechtling, 2001). İşletmeler, stratejik planlama dönemlerinde geçmiş verilerden elde edilen tahminleri kullanarak hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli aksiyonları belirlerler. Dolayısıyla doğru tahmin yapılması ürün ve hammadde talebi, müşteri memnuniyeti, kapasite kullanım oranı, karlılık gibi parametrelerin iyileşmesi anlamına gelir (Nikolopoulos, 2021).

Talep kavramı işletmelerde genel olarak, bir dönem dahilinde ve bilinen bir pazarda tüketicilerin satın alma niyetinde oldukları ürün miktarı olarak tanımlanmaktadır. Talep tahmini, işletmenin üretmiş olduğu mal ve hizmetlere olan talebin gelecek dönemler için tahmin edilmesi işlemine denir (Tekin, 1996).

Talep tahmini; lojistik ve tedarik zinciri yönetiminde kritik bir rol oynamaktadır. İşletmelerdeki lojistik ve tedarik zinciri yönetimi ile ilgili tüm yönetsel kararların verilmesinde temel oluşturur (Jain ve Malehorn, 2005). İtme ya da çekme, hangi tip tedarik zinciri sistemi olursa olsun, talep tahmini tüm planlama ve uygulama süreçlerinin başlangıç noktasıdır. İtme süreçleri düşünülecek olursa müşteri ihtiyaçları, tedarik, üretim, ulaşım, operasyonel faaliyetler vb. için talep tahminine yönelik veri oluşturabilir (Serttaş, 2011). Aynı şekilde çekme süreçleri için stok ve müşteri talepleri verileri talep tahmini için veri oluşturur (Merkuryeva vd., 2018).

Eğer ürün mevcutsa, talep aynı zamanda satış anlamına gelmektedir. Dolayısıyla literatürde talep tahmini ifadesi yerine satış öngörüsü kavramı da kullanılmaktadır (Nikolopoulos, 2021).

Talebin tahmin edilmesi, üretim planlanması ve pazarlama planlarının yapılması gibi önemli planlama faaliyetlerinin de merkezini oluşturmaktadır. Talep birkaç farklı düzeyde ölçülebilir (Practor, 2003);

- **Ürün seviyesi:** Ürün adet satışları, ürün çeşidi satışları, ürün serisi satışları, şirket satışları, vs.
- **Mesafe seviyesi:** Bireysel müşterilere satışlar, alansal, bölgesel, ülkesel veya dünya çapında satışlar.
- **Zaman seviyesi:** Kısa, orta, uzun vadeli satışlar.

Talep ölçüm seviyeleri incelendiğinde ürün seviyesinin daha çok ürün odaklı ölçümleri oluşturduğu görülmektedir (Kobu, 2008). Bir ürüne ait satışlar, bir ürüne ait satış sayısı bu seviye kapsamında değerlendirilmektedir. Mesafe seviyesi, bireysel müşteri satışlarını ve belirli bir coğrafi alanda yer alan satışları kapsamaktadır. Zaman seviyesi içinde kısa, uzun ve orta vadeli satış tahminleri, günlük ve haftalık satışların tahminleri, stok yönetimi, iş dağılımlarının yapılması gibi amaçlar ile talep ölçümleri yapılmaktadır (Practor, 2003).

1.2. Talep Tahmin Yöntemleri

Doğru tahminler ile tedarik zincirini yapılandırmak her işletmenin hedeflerindedir (Soysal ve Ömürgönülşen, 2010). Talep tahminleri için sayısal ve sayısal olmayan farklı yöntemler kullanılabilir. Nitel yani sayısal olmayan yöntemler yargısal, nicel yani sayısal yöntemler ise matematiksel (Ergün ve Şahin, 2017; Şahin ve Kocadağ, 2020). Talep tahmini için kullanılan yöntemler karmaşıklaşan tedarik zinciri yönetimi süreçleri ile birlikte ihtiyaçlar dahilinde gelişmeye devam etmektedir.

Talep tahmininde nitel ve nicel yöntemler, kullanıldığı durumlara göre avantaj ya da dezavantaj yaratabilir (Yüksel, 2008). Dolayısıyla talep tahmini öncesinde hangi yöntem şeklinin seçileceği uygun kriterlere göre değerlendirilmelidir (Kobu, 2008). Örneğin, geçmiş verilerin yetersiz olduğu bir durumda bu verileri kullanarak geleceğin yorumlanması hatalı neticelere sebep olabilir. Böyle zamanlarda deneyimlerin ve sezgilerin daha önde olduğu nitel yöntemlere başvurulabilir (Demir ve Gümüšoğlu, 2009). Talep tahmini yöntemi seçim değerlendirmesi aşağıda yer alan Tablo1'deki gibi özetlenebilir.

Tablo 1: Nicel ve Nitel Öngörü Değerlendirilmesi

	Kullanılması Olumlu	Kullanılması Olumsuz
Nicel Öngörüleme	<ul style="list-style-type: none">• Karmaşık olmayan veri erişilebilirliği varsa• İş dünyasındaki değişim noktaları öngörülebilirse• Ekonomik karşılıklı ilişkiler ve dalgalanmalar değerlendirilebilirse	<ul style="list-style-type: none">• Yeni ürün talep tahmininde• Bazı kantitatif yöntemler yüksek maliyet gerektiriyorsa• Bazı uygulamaların anlaşılabilmesi, sonuçların yanlış anlaşılması söz konusu ise

Nitel Öngörüleme	<ul style="list-style-type: none">• Önceki dönem verileri gerekli değil ya da ulaşılabilir değil ise• Ürün için yeni pazar ya da yeni satış elemanları söz konusu ise• Fikir çeşitliliğine ihtiyaç olduğu durumda• Uzman görüşü öngörü güvenilirliğini destekleyici bir unsur olduğunda	<ul style="list-style-type: none">• Öznel uzman görüşü söz konusu ise• Mevsimsel, trend odaklı, döngüsel değişimleri hesaba katmak zor ise• Ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesi zor ise• Kısa dönemli öngörüler geliştirilecekse
-------------------------	--	--

Kaynak: Pilinkiene, 2008

1.2.1. Nitel Yöntemler

Nitel yöntemler, geçmiş deneyimlerin, uzmanlığın ve sezgilerin kararlarda aktif rol oynadığı yöntemler olarak değerlendirilebilir (Ulucan ve Kızılırmak, 2018). Bu yöntemlerde karar verenin deneyimlerinin ve uzmanlığının seviyesi, sezgilerinin güçlü oluşu kararın etkinliğine doğrudan etki eder. Fakat nitel tahmin yöntemleri ile ilgili bazı problemlere rastlanmaktadır (Ballı, 2014). Temel olarak, tahmin yapacak kişilerin objektiflikten uzaklaşmaları, tahminleri kişisel iş planlarına uyacak şekilde değiştirmeleri, satış miktarları ile çelişen tahminler yapmaları bu tip olası problemlere örnektir. Sayısal olmayan yani nitel yöntemler; görüş toplama, delphi, yönetici grubunun fikrini alma, senaryo analizi, pazar araştırması olarak sıralanabilir. Zaman zaman işletmenin ihtiyaçlarına göre bu yöntemler birlikte de kullanılabilir (Mital, 2008).

1.2.2. Nicel Yöntemler

Talebi etkileyen değişkenlerin artması ve bu değişkenlerin yönetilmesinin zorlaşması ile birlikte sezgisel tahmin yöntemleri yetersiz kalmaya başlamış ve yeni tahmin yöntemlerinin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Nicel tahmin yöntemleri geçmiş verilerin matematiksel modeller eşliğinde değerlendirildiği ve objektif tahminlerin yapılabildiği yöntemlerdir (Özdemir, 2010).

Nicel tahminlerin yapılabilmesi için gerekli koşullar şöyledir (Çekerol vd., 2012):

- Geçmişe ait verilerin varlığı
- Bu verilerin sayısal biçimde tutarlı bir şekilde ifade edilebilmesi
- Değişkenlerin geçmişte gösterdiği koşulların gelecekte devam etmesi

Nicel yöntemler; yalın yaklaşım, trend analizi, regresyon, korelasyon, aritmetik ortalama, basit üstel düzeltim, holt, box-jenkins yöntemleri olarak sıralanabilir (Heizer ve Render, 2001). İlave olarak bulanık mantık ve yapay zekâ kullanılarak gerçekleştirilen yöntemler ile nicel tahmin yöntemleri her geçen gün gelişmektedir (Karahan, 2015).

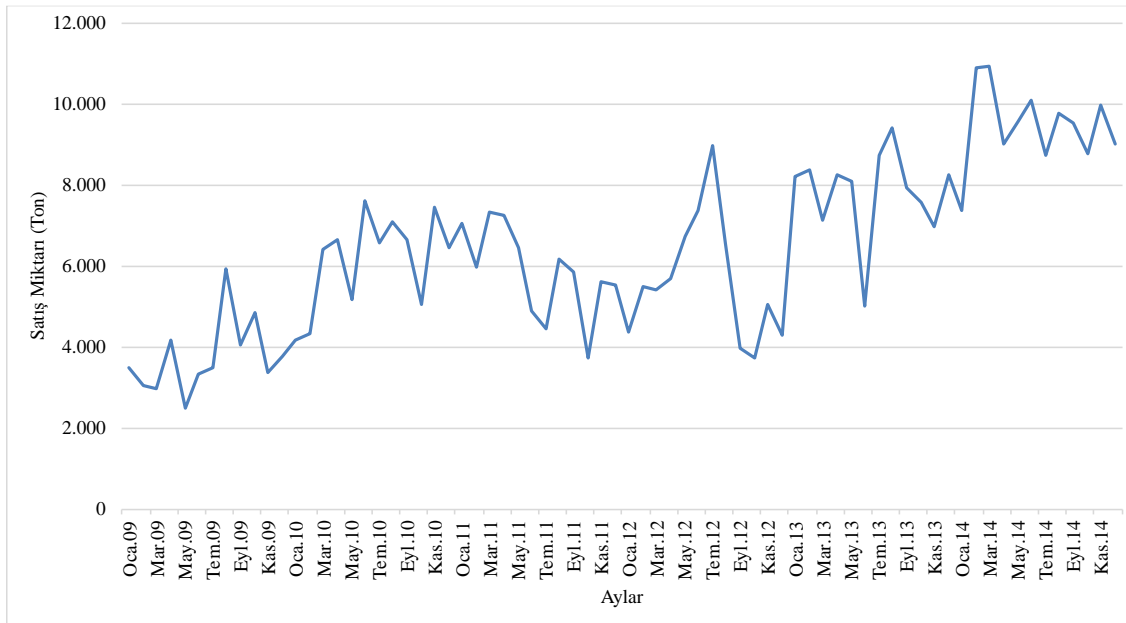
Bu yöntemler arasında en basit şekilde hesaplanan ortalama yöntemi “**Aritmetik Ortalamadır**”. Bu yöntemde geçmişe ait veriler toplanır ve veri sayısına bölünür. Böylece tahmin edilen döneme ait talep miktarı hesaplanır (Jain ve Malehorn, 2005).

Aritmetik ortalamasının yetersiz kaldığı ve hataya sebep olduğu durumlarda benzer yaklaşım ile “**Hareketli Ortalama**” yöntemi kullanılabilir. Bu yöntemde öncelikle talep tahmini yapılacak dönemden önce ortalamaya etki etmesi istenilen veri sayısı belirlenir. Sonrasında veriler toplanır ve veri adedine bölünür. Elde edilen sonuç istenilen dönemin talep tahminidir. Bir örnek ile açıklamak gerekirse; dönem sayısının 4 olduğu bir durumda, mayıs ayı için tahmin yapılacak olursa, mayıs ayından önceki 4 aylık periyod yani nisan, mart, şubat, ocak ayları verileri dikkate alınarak hesaplama yapılır (Çekerol vd., 2012).

2. UYGULAMA

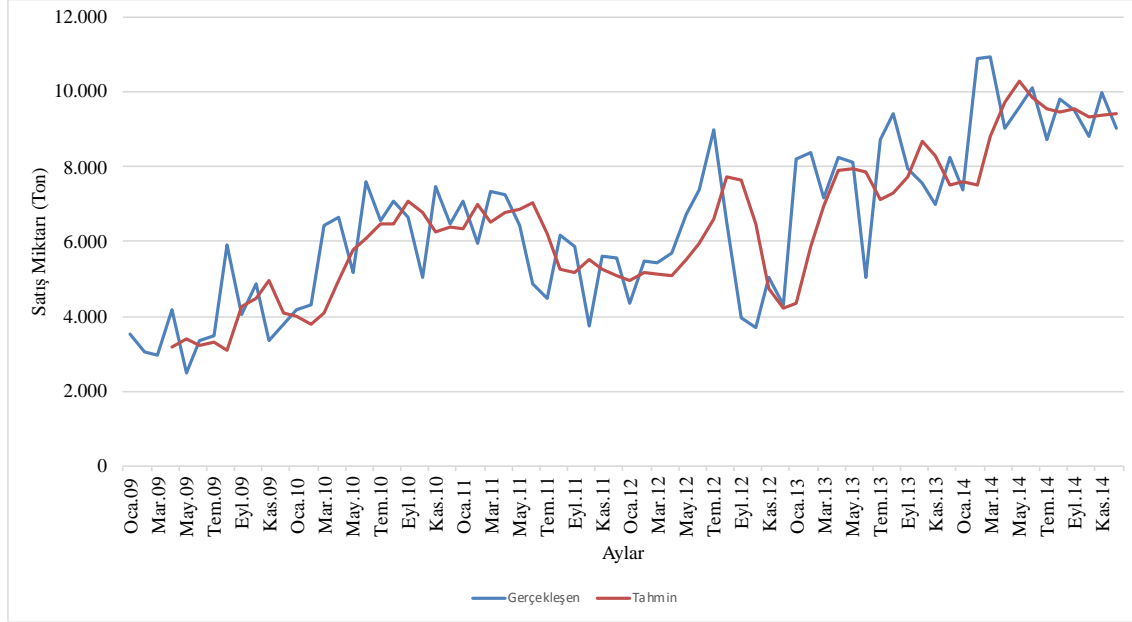
Çalışmanın bu bölümünde kimya sektöründe alanında öncü bir firmaya ait bir polimer ürününün geçmişe dönük satış verileri 3 ve 5 aylık *hareketli ortalama* yöntemi ile talep tahminlerine dönüştürülmüştür.

1970 döneminde kurulan kimya şirketi Akdeniz Bölgesi’nde yer alan entegre üretim tesisinde polyester bazlı polimerler üretmektedir. Polyester bazlı polimerler otomotiv, plastik, tekstil, film endüstrilerinde farklı ürün gruplarına ham madde olarak kullanılmaktadır. Polyester bazlı polimerler firma tarafından hem yurtiçinde hem de yurtdışında satışa sunulmaktadır. Çalışmanın uygulamasında kullanılan bu ürüne ait 2009-2014 yılları arasında gerçekleşen aylık satış verileri (Şekil 1) firmanın veri tabanından alınmıştır. Firma, bu deneysel çalışma için rekabetin yoğun olduğu bir sektörde yer alması sebebi ile yakın tarihli yıllara ait verilerini vermeyi tercih etmemiştir. Veriler veri tabanından Microsoft Excel programına aktarılmıştır.

Şekil 1: Aylık Satış Miktarları (Ton)

3 Aylık Hareketli Ortalama Yönteminin Uygulanması: Firmanın aylık satış verileri 2009-2014 yıllarını kapsamaktadır. Bu veriler kullanılarak polyester bazlı polimer ürünü için 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 yıllarına ait talep tahminleri 3 aylık hareketli ortalama yöntemi ile yapılmıştır. Tahmin değerleri aşağıda Şekil 2.'de görülmektedir.

Şekil 2: Gerçekleşen Satışlar ve 3 Aylık Hareketli Ortalama Tahmin Değerleri (Ton)

3 aylık hareketli ortalama ile yapılan tahmin değerleri 2009 nisan ayı itibari ile hesaplanabilmektedir. Çünkü bu yöntemde tahmin gerçekleştirilecek aydan önceki 3 aya ait gerçekleşen verilere ihtiyaç vardır. 3 aylık hareketli ortalama için uygulama bir örnek ile şu şekilde anlatılabilir:

$$d_t = t \text{ ayına ait satış tahmin değeri (ton)}$$

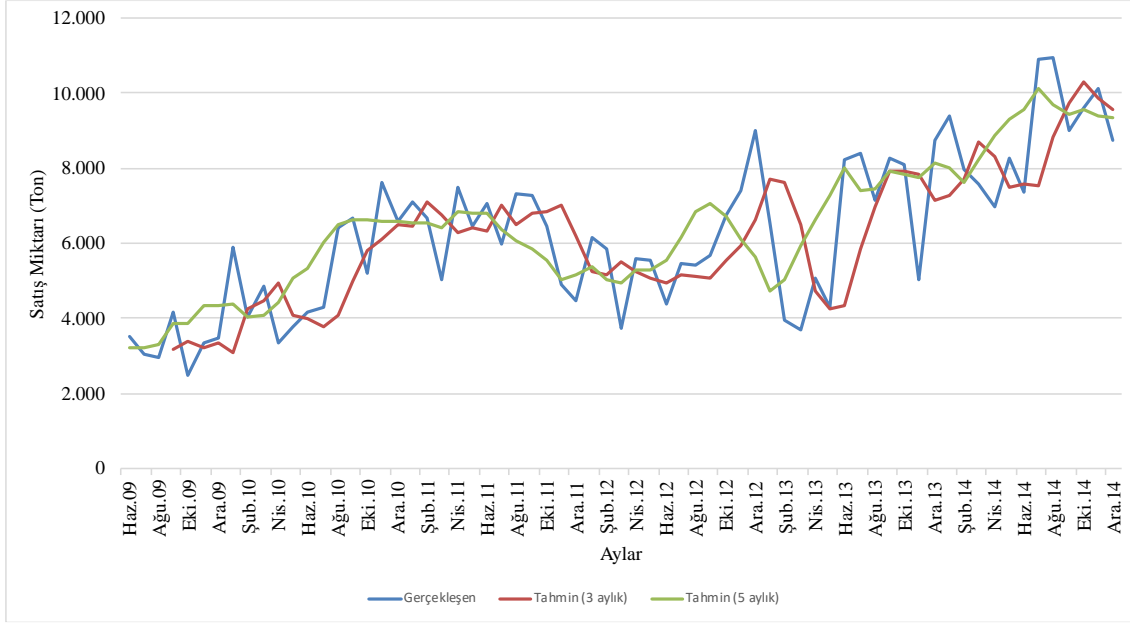
$$d_t = (d_{t-1} + d_{t-2} + d_{t-3}) / 3$$

$$d_{\text{nisan}'09} = (d_{\text{ocak}'09} + d_{\text{şubat}'09} + d_{\text{mart}'09}) / 3$$

$$d_{\text{nisan}'09} = (3.504 + 3.060 + 2.979) / 3$$

$$d_{\text{nisan}'09} = 3.181 \text{ ton (2009 yılının nisan ayına ait ton cinsinden satış tahmin değeri)}$$

5 Aylık Hareketli Ortalama Yönteminin Uygulanması: Aynı veriler ek olarak 5 aylık hareketli ortalama yöntemi ile tekrar değerlendirildiğinde 2009 yılının haziran ayı itibari ile talep tahminleri 2014 aralık ayına kadar tekrar hesaplanmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan tahmin değerleri Şekil 3.'de paylaşılmaktadır.

Şekil 3: Gerçekleşen Satışlar ve 5 Aylık Hareketli Ortalama Tahmin Değerleri (Ton)

5 aylık hareketli ortalama ile yapılan tahmin değerleri 2009 haziran ayı itibari ile hesaplanabilmektedir. Tahmin gerçekleştirilecek aydan önceki 5 aya ait gerçekleşen satış değerleri toplanır ve tahmin periyodu olan 5 sayısına bölünür. 5 aylık hareketli ortalama için uygulama bir örnek ile şu şekilde anlatılabilir:

$$d_t = (d_{t-1} + d_{t-2} + d_{t-3} + d_{t-4} + d_{t-5}) / 5$$

$$d_{\text{haziran}'09} = (d_{\text{ocak}'09} + d_{\text{şubat}'09} + d_{\text{mart}'09} + d_{\text{nisan}'09} + d_{\text{mayıs}'09}) / 3$$

$$d_{\text{haziran}'09} = (3.504 + 3.060 + 2.979 + 4.163 + 2.474) / 5$$

$$d_{\text{haziran}'09} = 3.236 \text{ ton (2009 yılının haziran ayına ait satış tahmin değeri, ton)}$$

Her iki şekilde elde edilen tahmin değerlerinin hataları oranlanarak yüzde değerler haline getirilebilir ve gerçekleşen değerlere daha yakın olan belirlenebilir. Literatürde “tahmin doğruluğu” olarak ifade edilen bu hesaplamalar farklı şekillerde yapılabilmektedir (Çekerol vd., 2012). Bu çalışmada “Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE)” hesaplamaları aşağıdaki eşitliklerden faydalanılarak yapılmıştır (Hanke vd., 2014).

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \frac{|Y_t - \hat{Y}_t|}{|Y_t|}$$

Y_t = t zamanındaki gerçekleşen değer

\hat{Y}_t = t zamanındaki tahmini değer

n = Zaman periyodu

Tablo 2’de görüldüğü üzere hareketli ortalama yönteminin iki şekildeki kullanımı için ortalama mutlak hata yüzdeleri hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar n=67 veri için yapılmıştır. Diğer bir deyişle, veriler 3 ve 5 aylık hareketli ortalama tahminlerinin yapılabileceği 2009 yılı haziran ayı itibari ile değerlendirilmiştir. Tahmin değerleri hata oranları şu şekilde bulunmaktadır:

$$\text{MAPE (3 aylık)} = \%17,16$$

$$\text{MAPE (5 aylık)} = \%17,71$$

Bu durumda çalışmaya konu olan veri seti için 3 aylık hareketli ortalama ile yapılan tahminlerde hata oranı 5 aylık hareketli ortalama ile yapılan tahminlerin hata oranına göre daha düşüktür.

Tablo 2: Firma Satışlarına Ait Gerçekleşen, Tahmin Değerler ile MAPE Hesaplamaları

Aylar	Gerçekleşen	Tahmin (3 aylık)	5 aylık	MAPE (3 aylık)	MAPE (5 aylık)
Haz.09	3.347	3.205	3.236	%4	%3
Tem.09	3.482	3.328	3.205	%4	%8
Ağu.09	5.915	3.101	3.289	%48	%44
Eyl.09	4.036	4.248	3.876	%5	%4
Eki.09	4.864	4.478	3.851	%8	%21
Kas.09	3.355	4.938	4.329	%47	%29
Ara.09	3.786	4.085	4.330	%8	%14
Oca.10	4.188	4.002	4.391	%4	%5
Şub.10	4.314	3.777	4.046	%12	%6
Mar.10	6.423	4.096	4.102	%36	%36
Nis.10	6.660	4.975	4.413	%25	%34
May.10	5.191	5.799	5.074	%12	%2
Haz.10	7.616	6.091	5.355	%20	%30
Tem.10	6.568	6.489	6.041	%1	%8
Ağu.10	7.093	6.459	6.492	%9	%8
Eyl.10	6.667	7.092	6.626	%6	%1
Eki.10	5.046	6.776	6.627	%34	%31
Kas.10	7.476	6.268	6.598	%16	%12
Ara.10	6.467	6.396	6.570	%1	%2
Oca.11	7.060	6.329	6.549	%10	%7
Şub.11	5.968	7.001	6.543	%17	%10
Mar.11	7.329	6.498	6.403	%11	%13
Nis.11	7.271	6.786	6.860	%7	%6

May.11	6.452	6.856	6.819	%6	%6
Haz.11	4.888	7.017	6.816	%44	%39
Tem.11	4.467	6.203	6.381	%39	%43
Ağu.11	6.171	5.269	6.081	%15	%1
Eyl.11	5.874	5.175	5.850	%12	%0
Eki.11	3.731	5.504	5.570	%48	%49
Kas.11	5.614	5.259	5.026	%6	%10
Ara.11	5.549	5.073	5.171	%9	%7
Oca.12	4.365	4.965	5.388	%14	%23
Şub.12	5.484	5.176	5.027	%6	%8
Mar.12	5.433	5.133	4.949	%6	%9
Nis.12	5.697	5.094	5.289	%11	%7
May.12	6.751	5.538	5.306	%18	%21
Haz.12	7.397	5.960	5.546	%19	%25
Tem.12	8.996	6.615	6.152	%26	%32
Ağu.12	6.531	7.714	6.855	%18	%5
Eyl.12	3.952	7.641	7.074	%93	%79
Eki.12	3.711	6.493	6.725	%75	%81
Kas.12	5.055	4.731	6.117	%6	%21
Ara.12	4.297	4.240	5.649	%1	%31
Oca.13	8.230	4.355	4.709	%47	%43
Şub.13	8.382	5.861	5.049	%30	%40
Mar.13	7.149	6.970	5.935	%3	%17
Nis.13	8.263	7.920	6.623	%4	%20
May.13	8.118	7.931	7.264	%2	%11
Haz.13	5.031	7.843	8.028	%56	%60
Tem.13	8.735	7.137	7.389	%18	%15
Ağu.13	9.412	7.295	7.459	%22	%21
Eyl.13	7.948	7.726	7.912	%3	%0
Eki.13	7.573	8.698	7.849	%15	%4
Kas.13	6.974	8.311	7.740	%19	%11
Ara.13	8.255	7.498	8.128	%9	%2
Oca.14	7.364	7.600	8.032	%3	%9
Şub.14	10.895	7.531	7.623	%31	%30
Mar.14	10.951	8.838	8.212	%19	%25

Nis.14	9.027	9.737	8.888	%8	%2
May.14	9.589	10.291	9.298	%7	%3
Haz.14	10.110	9.856	9.565	%3	%5
Tem.14	8.732	9.575	10.115	%10	%16
Ağu.14	9.800	9.477	9.682	%3	%1
Eyl.14	9.531	9.548	9.452	%0	%1
Eki.14	8.797	9.354	9.553	%6	%9
Kas.14	9.994	9.376	9.394	%6	%6
Ara.14	9.018	9.441	9.371	%5	%4
TOPLAM				%17,16	%17,71

SONUÇ

Risk ve rekabet işletmelerin farklı teknik ve stratejilerle yönetmeye çalıştığı önemli kavramlardır. Taleplerin doğru yönetimi risk ve rekabetin kesişim noktasında yer alır. İşletmelerin stoksuz kalarak müşteri kayıpları yaşamaması veyahut fazla stok maliyeti altında zarar etmesi taleplerin doğru tahmin edilmesi ile yönetilebilecek riskleridir. Bu kapsamda talep tahmin metodlarının etkin kullanımı önem arz etmektedir.

İşletmeler için kritik olan talep tahmininde işletmeye has koşulların değerlendirilmesi ile birlikte doğru tahmin yönteminin seçilmesidir. İşletmenin büyüklüğü, ürünün pazardaki bilinirliği, çalışanların deneyimleri ve uzmanlık alanları, ekonomik parametreler ve daha pek çok faktör talep tahmininde etki sahibi olabilir. Dolayısıyla işletme için hayati bir karar süreci olan üretim miktarının belirlenmesi gibi adımlarda tahmin yöntemlerinden faydalanmak ve işletme için en doğru yöntemleri bulabilmek oldukça önemlidir.

Gelişen teknoloji ve çalışmalar ile birlikte tahmin yöntemleri gelişmeye devam etmektedir. Belirsizliklerle dolu iş koşullarında farklı alt yapılarda tahmin yöntemlerine başvurulmak zorunda kalınmıştır. Bu çalışmada talep tahmin yöntemleri sınıflarına göre incelenerek tüm bu yaklaşımlara değinilmiştir.

Çalışmanın uygulama bölümünde polyester bazlı polimer üreten bir firmanın 2009-2014 yılları arasında gerçekleşen satış verileri kullanılarak 3 aylık ve 5 aylık hareketli ortalama yöntemi ile tahminlerde bulunulmuştur. Elde edilen tahminlerin yüzde hata payı ortalama mutlak yüzde hata ile hesaplanmıştır. 3 aylık hareketli ortalama ile elde edilen tahminlerin hata payının 5 aylık hareketli ortalama ile elde edilen tahminlere göre daha düşük olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla bu uygulama ile 3 aylık hareketli ortalama yönteminin 5 aylık hareketli ortalama yöntemine göre talep tahmini sürecinde bu firma için daha gerçekçi sonuçlar sunduğu çıkarımına varılabilir. Talep tahmininde kullanılan yöntemlerin firma özelinde belirlenmesi ve en doğru sonuca ulaştıracak yöntemler ile ilerlenmesi oldukça önemlidir.

Bu uygulamaya ek olarak farklı nitel ve nicel yöntemler denenip daha yakın tarihli veriler eşliğinde çalışmalar yapılabilir. Sektörel farklılıklar ve rekabet göz önünde bulundurularak talep tahmini konusunda yapılacak her geliştirici adım ilgili firmanın tedarik zinciri ve finansal performans parametrelerine olumlu yansıtacaktır.

KAYNAKÇA

- Ataman, G. (2002). “Tedarik Zinciri ve Yönetimi: Değişim Mühendisliği ve Dış Kaynaklardan Yararlanma İlişkisi Üzerine Bir İrdeleme”. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi, 17, 35-42.
- Ayaz, U. (2007). “Lojistik Yönetiminde Operasyonel Kayıpların Ölçümü ve Bir Uygulama”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ballı, M.T. (2014). “Yapay Sinir Ağları ile Talep Tahmini ve Gıda Sektöründe Uygulanması”. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Endüstri Mühendisliği Programı, İstanbul.
- Çekerol, G. S. ve Ulukan, A. (2012). *Kantitatif Tahmin Yöntemleri*. Ankara: Nisan Yayınevi.
- Demir, H. ve Gümüšoğlu, Ş. (2009). *Üretim İşlemler Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Demir, Ö. ve Gül, M. (2015). “Üretim Yapan Kobilerde Karar Sürecine Muhasebe Bilgi Sisteminin Etkileri: Trbl Bölgesinde Yapılan Bir Araştırma”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2), 171-192.
- Ergün, S. ve Şahin S. (2017). “İşletme Talep Tahmini Üzerine Literatür Araştırması”. *Ulakbilge*. 5(10): 469-487.
- Erkan, H. (2008). “Talep Tahmin Doğruluğunu Artırmak için Talebi Etkileyen Faktörlerin Analizi ve İlaç Sektöründe Ekonometrik Bir Model Önerisi”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Üretim ve Pazarlama Bilim Dalı.
- Frechtling, D.C. (2001). *Forecasting Tourism Demand: Methods and Strategies*, Reed Educational and Professional Publishing, Oxford
- Hagdorn-van der Meijden, L., Van Nunen, J. A. E. E., Ramondt, A. (1994). “Forecasting-bridging the gap between sales and manufacturing”. *Int. J. Product. Econom.* 37: 101–114.
- Hanke, J. E. ve Wichern, D. (2014). *Business Forecasting*. Essex: Pearson
- Heizer, J. ve Render, B. (2001). *Operations Management*. New Jersey: Prentice Hall.
- Jain, C. L. ve Malehorn, J. (2005). *Practical Guide to Business Forecasting*. New York: Graceway Publishing Company, Inc.
- Karahan, M. (2015). “Yapay Sinir Ağları Metodu ile İhracat Miktarlarının Tahmini”. *Ege Akademik Bakış*, 15(2):165-172.
- Kobu, B. (2008). *Üretim Yönetimi* (13. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Merkuryeva, G., Valberga A., and Smirnov A. (2019) “Demand forecasting in pharmaceutical supply chains: A case study”. *Procedia Computer Science*, 149 (2019) 3–10.
- Mital, A., Desai, A., Subramanian, A., Mital, A. (2008). “Product Development: A Structured Approach to Consumer Product Development”. *Design and Manufacture*, Elsevier Inc, Massachusetts.
- Nikolopoulos, K. (2021). “We need to talk about intermittent demand forecasting”. *European Journal of Operational Research*, 291(2), 549-559.

- Özdemir, A. (2010). Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Pilinkiene, V. (2008). "Selection of Market Demand Forecast Methods: Criteria and Application", *Economics Engineering Decisions*, 3 (58): 21.
- Practor, T. (2003). Pazarlama Araştırmasının Temelleri. (İ. Er, Çev.) İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Serttaş, Z. S. (2011). "Türkiye’de Perakende Sektöründe Talebi Etkileyen Etmenler ve Yapay Sinir Ağlarıyla Talep Tahmini Uygulaması". Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Soysal, M. ve Ömürgönülşen, M. (2010). "Türk turizm sektöründe talep tahmini üzerine bir uygulama". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Hasan Işın Dener Özel Sayısı, 128-136.
- Şahin, S. ve Kocadağ, D. (2020). "Sağlık Sektöründe Talep Tahmini Üzerine Literatür Araştırması". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 99-113.
- Taşdemir F. A. (2012). "Zeki Talep Tahmin Yöntemlerinin Doğruluk ve Kamçı Etkisi Açısından Değerlendirilmesi: Kimya Sektöründe Bir Uygulama". Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, M., (1996). Üretim Yönetimi, Arı Ofset Matbaacılık, Konya
- Ulucan, E. ve Kızılırmak, İ. (2018). "Konaklama İşletmelerinde Talep Tahmin Yöntemleri: Yapay Sinir Ağları ile İlgili Bir Araştırma". *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (1).
- Yüksel, H. (2008). Üretim/İşlemler Yönetimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KLASSİK AZERBAYCAN EDEBİYATINDA TÜRK EPOS GELENEĞİ

Dr. Ülker BAHŞİYEVA

ADPU-nun Filolojiya fakültesinin
Edebiyatın Tedrisi Teknolojisi Bölümü
Bakü, Azerbaycan
ORCID: 0000-0002-5994-2356
ulker.baxsiyeva@mail.ru

ÖZET

N. Gencevi'nin yaratıcılığının türk folkloru ile geniş bir bağlantısı vardır Nizami folkloru halk bilgeliği ve milli değerlerin kaynağı olarak ele almıştır. Nizami dehası milli değerlere bağlı olduğu için mayasına ve ruhuna millete ait hümanist değerler karışmıştır.Şairin milli kimliğinin oluşmasında Gence'nin edebi ortamının ve Azerbaycan-Türk folklor ortamının büyük rolü olmuştur. Sanatçı, folklorda Türk-milli değerlerin yaşadığını ve korunduğunu derinden anladığı ve bildiği için, Türkçülük fikirlerinin somutlaşması sırasında bütün eserlerinde Türk folklor geleneğinden yaratıcı bir şekilde yararlanmıştır.Dahi Nizami, Türk folklorunun fikirlerini yazılı edebi düşünce döngüsüne dahil etmiş, onları felsefi bir bağlamda cilalamış, dünya sanat ve şiir felsefesinin incileri haline getirmiştir.

Bu nedenle Nizami'nin eserinde Türk folklor geleneklerinin sorunlarından bahsetmek, geniş anlamda Türklüğün milli-estetik değerlerinden bahsetmek için daha uygundur. Nizami, Türkçülüğün poetik felsefesinin ana "terimlerini" eserlerine yansıtmıştır.Şaire göre "Türk adaleti"nin ünü tüm dünyaya yayılmış ve dünya halkları bu özelliklerinden dolayı Türkleri her zaman kucaklamıştır. Çünkü kendi idareleri altındaki ülkeler, "Türk adaleti" denilen ilke ile yönetildikleri için hep ilerlemişlerdir.

Bu noktalar şairin "Sırların Hazinesi" şiirine yansır. Bu nedenle, Nizami'nin hükümdarın halk için bakımı ve adaleti temasının sanatsal düzenlemesinde Sultan Sencer ve karıdan bahsetmesi tesadüf değildir. Burada sanatçının konuya maksatlı yaklaşımı iki amaca hizmet ediyor:

Öncelikle Türklük ideolojisi ve Türk adaleti temelinde "yönetici ve halk" ilişkileri modelini okuyuculara sunmak;

İkinci olarak, Türk folklor geleneklerinde yaşayan motifleri "hükümdar ve halk" sorununun sanatsal temsilinde somutlaştırmak.

Nizami'ye göre Türklük, insan sevgisi ve ilahi adalet üzerine kuruludur.Bu eserde Yaşlı karı Sultan Senceri zalim bir hükümdar olduğu için Türk saymamıştır.Bu nedenle şair, karının diliyle Türk uyruklu olan Sultan Senceri, sosyo-kültürel yapısında "Türkizm" felsefesinden uzaklaştığı için Türk değil, zulmü ve zulmüyle ünlenen Hintli bir eşkıya olarak değerlendirir.

Anahtar kelimeler: Nizami, Folklor,Şiir, Türk, Gelenek

TURKISH EPIC TRADITION IN CLASSICAL AZERBAIJAN LITERATURE

Dr. Ülker BAŞIYEVA

ABSTRACT

N. Ganjavi's creativity has a wide connection with folklore. Nizami approached folklore as a source of folk wisdom and national values. Because the genius Nizami was attached to national values, his yeast and soul were mixed with humanist values belonging to the people. The literary environment of Ganja and the Azerbaijani-Turkish folklore environment had a great role in the formation of the poet's national identity. As the artist deeply understands and knows that Turkish-national values live and are protected in folklore, he creatively benefited from the Turkish folklore tradition in all works during the embodiment of his ideas of Turkism. The genius Nizami included the ideas of Turkish folklore in the written literary thought cycle, polishing them in a philosophical context, turning them into pearls of the world's artistic and poetic philosophy. The essence of Nizami Ganjavi's attachment to the Turkish folklore tradition is his attitude to the problem from an ethnic-philosophical point of view. Therefore, talking about the problems of Turkish folklore traditions in Nizami's work is more suitable for talking about national-aesthetic values of Turkishness in a broad sense. Nizami reflected the main "terms" of the poetic philosophy of Turkism in his work. According to the poet, the fame of "Turkish justice" has spread all over the world, and the peoples of the world have always welcomed the Turks because of these characteristics. Because the countries under their rule have always progressed because they are governed by the principle called "Turkish justice". People lived in spiritual, social, political and cultural prosperity. These points are reflected in the poet's poem "Sırlar xezinesi". Thus, it is no coincidence that Nizami mentions Sultan Sanjar and his wife in the artistic embodiment of the theme of the ruler's care and justice for the people. Here, the artist's purposeful approach to the subject serves two purposes:

First, to present to the readers the model of "ruler and people" relations based on the ideology of Turkishness and Turkish justice.

Secondly, to embody the motifs living in Turkish folklore traditions in the artistic representation of the "ruler and people" problem.

According to Nizami, Turkishness is based on human love and divine justice. In the work, Old Sultan Sanjar was not considered a Turk because he was a tyrant as a ruler. Therefore, the poet considers Sultan Sanjari, who is a Turk by his wife's language, to be an Indian bandit who became famous for his cruelty and oppression, not a Turk because he distanced himself from the philosophy of "Turkism" in his socio-political administration.

Keywords: Nizami, Folklore, Poetry, Turkish, Tradition

KLASSİK AZERBAIJAN EDEBİYATINDA TÜRK EPOS GELENEĞİ

N. Gencevi'nin yaratıcılığının folklor ile geniş bir bağlantısı vardır. Nizami, folklorla bir halk bilgeliği ve ulusal değerler kaynağı olarak yaşamıştır. Dahi Nizami milli değerlere bağlı olduğu için mayası ve ruhu halka ait olmuş ve insani değerlerle yoğrulmuştur. Şairin milli kimliğinin oluşmasında Gence'nin edebî ortamı ve Azerbaycan-Türk folklor ortamının büyük rolü

olmuştur. Şair türk-millî değerlerinin folklorda yaşadığını ve korunduğunu derinden anlayan ve bilen sanatçı olduğundan Türkçülük fikirlerini somutlaştırırken hem “Sırlar Hazinesi”nde hem de diğer eserlerinde Türk folklor geleneğinden yaratıcı bir şekilde yararlanmışır. Dahi Nizami, Türk folklorunun fikirlerini yazılı edebî düşünce döngüsüne dahil etmiş, felsefi bir bağlamda cilalamış, dünya sanat ve şiir felsefesinin incilerine dönüştürmüştür.

Bildiğimiz gibi Nizami Gencevi'nin Türk folklor geleneğine bağlılığının özü, soruna etnik-felsefi açıdan yaklaşımıdır. Bu nedenle Nizami'nin eserinde Türk folklor geleneklerinin sorunlarından bahsetmek, geniş anlamda Türklüğün millî-estetik değerlerinden bahsetmek için daha uygundur. Nizami döneminde Türk halkının tüm ulusal ideolojisi en parlak ifadesini folklorda buldu. Örneğin Oğuz Türklerinin millî kimliğinin temel "belgeleri" olan Oğuzname serisi, sadece büyük ecdadımızın kahramanlık tarihinin bir yansıması olarak değil, aynı zamanda millet, boy olarak Oğuzlar türklerin sosyo-politik yapısını tanımlayan belgeler olarak da değerlendirilebilir. Destanda Oğuz Kağan'ın devletin sosyal, siyasi ve hukuki yapısını nasıl ve hangi esaslarla belirlediğinden de bahsedilir. Oğuz Han'ın sözleri (vasiyetleri) Oğuzlar için kanun idi. Oğuzlar, Oğuz Kağan'ın kanunlarına saygı duyar, onları gözbebekleri gibi korur ve bu kanunlara göre yaşarlardı. Bir folklor anıtı olan "Oğuzname", "Türklüğün" kutsal bir belgesiydi. Bu bağlamda Nizami, anavatani Azerbaycan-Oğuz halkının folklor geleneklerini eserlerinde kullanarak Türklüğün ideolojik temellerini somutlaştırmayı ve Türk ideolojisiyle bezenmiş dünyaya sosyal, siyasi, manevi, sanatsal-estetik uyum - düzen getirmeyi amaçlamıştır. Türk adalet idealleri Nizami'nin Sırlar Hazinesi adlı şiirinde bu noktalara değindiğine tanık oluruz.

Arif Hajiyev, Nizami'nin hiçbir şiirinin "merkez kahramanı"nın "Türk" imgesi olmadığını gösterir, "Türk hayatı, eserlerinin olay örgüsünün temeli değildi. Ancak Türk imgeleri, Türk "millî" karakteri, Türk yaşayışı, Türk güzeli ve güzelliği Nizami'nin şiir dünyasında geniş yer tutar ve ayrıntılı olarak işlenir. Hepsini toplayıp bu açıdan değerlendirdiğimizde "şairin "Türk dünyası"nın koca bir dünya olduğunu görürüz"(10)

Yazarın bu görüşüne, aslında Nizami'nin "merkezi kahramanlarının" hiçbirinin Türk olmadığı anlamında katılıyoruz. Ancak aynı zamanda önemli bir noktaya da dikkat etmeliyiz: Nizami'nin "merkez kahramanlarının" tümü, onları manevi, ahlaki, felsefi ve kültürel açıdan mükemmelleştiren Türk karakterlere sahiptir. Türk kızı Şirin, cahil Sasani şehzadesi Hosrovu mükemmel bir insana dönüştüren bir imgedir. Dünyanın en büyük askeri komutanı ve fatihi İskendere Barda hükümdarı Nuşabe hayat dersi verir. Bu görsellere dikkat ettiğimizde Nizami'nin Shirin, Mahin Banu, Nushaba gibi kadın karakterlerinin tükenmiş bir zihni ve mükemmel bir felsefi düşünceyi bünyesinde barındırdığını görürüz. Nizami, bu kadın karakterleri hem güzelliğin hem de zekanın vücut bulmuş hali olarak sunar. Nizami'nin eserindeki bu kadın imgeleri, Türk ulusal kimliğinin sembolleri olarak değerlendirilebilir. Sanatçı, bu imgelerle Türklük felsefesinin "dersini aldığını", hayatı bir Türk gibi yaşamayı, Türk adaletine güvenmeyi ve dünyaya sosyal-politik, kültürel-felsefi uyumu getirmeyi tüm dünyaya ilan etti. Bu açıdan "Sırlar Hazinesi"ndeki "Yaşlı Kadın ve Sultan Sencer Destanı" hikayesi tipiktir. Bu hikayede Türk adaletinin habercisi, onun için savaşmaktan korkmayan karakter bir Türk kadınıdır.

Hikâyede, toplumsal adaletsizliklerden ve yönetici sınıfın keyfiliğinden bıkan yaşlı bir kadın, Sultan Sencer'in sözünü keserek ona şikâyetle bulunur:

Haqsızlığın odunda bir qarı yandı oda,
Səncərin ətəyindən yapışdı bir gün o da:
“Zülm əlində qalmışam mən zarıya-zarıya,
Zülmün divan tutdurur bir köməksiz qarıya.
Kefli-kefli qarımın ağzını kəsdi darğan,
Təpiklədi doyunca, o ki var əzdi darğan.
Bir günahım olmadan çölə atdı daxmadan,
Sürüklədi saçımdan fəryadıma baxmadan (9,85)

Karının şikayətindən anlaşılır ki , Sultan Sencer'in atadığı dergâh tarafından toplumsal baskıya maruz kalmıştır . Darga, karısının bir insan, bir vətəndaş ve bir kadın olarak haklarını çiğneməklə yetinmemiş, ona hakaret etmiş ve fiziksel baskı uygulamıştır. Sencer şubesi, yönetimində ortaya çıxan sorunu ədalətlə araşdırmaq yerinə iftira və iftira atanların yanında yer alıyor:

Mən zülmün zindanında qansız gördüm yağını,
Ürəyimə, canıma basdı zülmün dağını.
Dedi: “Ey qozbel qarı, söylə, filan gecədə
Filankəsi öldürən kimdi sizin küçədə?”
Evimi çox axtardı, – qatil hardadır, – deyə,
Bu müsibət, həqarət sığarmı yerə, görə?
Darğan sərxoşluq edir, el-obada qan olur,
Bir günahsız qarıya dözülməz divan olur (9,85).

Kadının bu noktaya kadar olan şikayeti bireysel niteliktedir (iki kişiyi içerir - Darga ve yaşlı kadın). Buraya kadar yaşlı kadın imgesi, kendisine yapılan baskılardan bıkmış, ağlamaya gelmiş bir bireyin görüntüsüdür. Ancak yaşlı adamın sonraki sözlerinden onun tüm cemaati ve halkı temsil ettiğini görüyoruz:

Əyyaşlıqla soyurlar el varını darğalar,
Divana da çəkirlər bir qarını darğalar.
Bu zülmə, haqsızlığa dözmək çətindir, çətin,
Mənim abrın tapdanır, səninsə ədalətin.
Bu yaralı sinəmdə əzilməmiş yer hanı?
Ruhum uçub bədəndən, tapşırıram bu canı.
Sən dadıma çatmasan, şah demərəm adına,
Qiyamətin günündə çatmasınlar dadına.
“Dad, aman” deyə-deyə qalan görüm səni mən,
Zülmünün cəzasını alan görüm səni mən (9,85).

Ramiz Ekber, "hikâyede yaşlı kadın ve Sultan Sencer obrazlarıyla halk ve hukmdar karakterlerinin simgelediğini" yazar (7,84). Bu bakımdan yukarıdaki sanatsal sahnede Türk sosyal yönetim sisteminin şiirsel vizyonunu görmekteyiz. Böylece yönetici sınıfı hükümdar Sultan Sencer, halkı yaşlılar ve sosyal yönetici sistemi de dergâh(lar) temsil eder.

Burada eşinin Sultan Sencer'e yaklaşma fırsatı bulması, Türk adaletinin arka planda vücut bulduğunun kanıtıdır. İhtiyar kadın, darağacında ezilen halkın çaresiz bir temsilcisidir. Ancak bu haksızlığı hükümdara anlatma fırsatını da kaçırmaz. Bu imkânı "Türk adaletini" bünyesinde barındıran sosyo-politik yapı sağlamaktadır. Tarihsel olarak Türk hükümdarlarının halkla iletişim kurma ve sorunlarını dinleme gibi bir devlet adetleri olmuştur. Halka bu kadar adil bir yaklaşım olmasaydı, eski padişahın Sencer'e yaklaşıp şikayet etme fırsatı bulamazdı. Halkı inciten idareciler, halka hükümdara yaklaşıp şikayet etme fırsatı vermezlerdi elbette. Hikayedeki Darga elbette bunu istemez ve buna izin vermez. Nizami'nin eşinin şikayet ettiği sahnede, arka planda Türk hükümdarlarının halkı dinleme adetlerini yansıttıkları görülüyor.

Bildiğimiz gibi Sultan Sencer, Selçuklu hanedanından bir Türk hükümdarıydı. V. V. Bartold'un Selçukluların idarelerinde adaleti esas aldıklarını gösterdiğini belirtmek gerekir (6420). Nizami'nin, hükümdarın halka olan ilgisini ve adaletini sanatsal düzenlemesinde Sultan Sencer ve eşinden bahsetmesi tesadüf değildir. Burada sanatçının konuya yönelik maksatlı yaklaşımı iki amaca hizmet etmektedir:

Birincisi, Türklük ideolojisine ve Türk adaletine dayalı "hükümdar-halk" ilişkileri modelini okuyucuya sunmak;

İkinci olarak, Türk halk bilimi geleneklerinin motiflerini "hükümdar ve halk" sorununun sanatsal temsilinde somutlaştırmak.

Araştırmacılara göre Nizami'nin kadın imgeleri Türk folklor düşüncesi ve folkloru ile yakından ilişkilidir. Nizami'nin kadın imgeleri, Türk anne tipinin tüm ulusal-geleneksel özelliklerini yansıtır. Bu bakımdan "Dede Korkut" destanlarının zenginliğini derinden özümseyen Hamid Araslı'ya göre(2), şiirlerinde olduğu gibi (3,3) "Kitabi-Dade Korkut" destanına özgü Türkçe kökenli sözcükler kullanmıştır. Sultan da dahil olmak üzere Nizami'nin kadın karakterleri "Kitabi-Dada Korkut" destanının kadın kahramanlarının güçlü etkisini Sencer'in önünde yiğitçe durup ondan ülkedeki keyfiliye son vermesini isteyen yaşlı bir kadın imgesinde hissetmemek mümkün değil. (1).

Nizami'nin eserinde yer alan "Dede Korkut" destanı ile ilgili motifler hakkında birçok önemli şahsiyet tarafından değerli görüşler ifade edildiğini belirtmek gerekir. Büyük Azerbaycan şairi Samad Vurgun, Nizami'nin birçok eserinde etkisi görülen ünlü Azerbaycan halk destanı "Kitabi-Dade Korkut"un 11. yüzyıldan itibaren ün kazandığını yazmıştır (11). Nizami'nin yaratıcılığının Azerbaycan halk edebiyatıyla bağlantısı sorununu araştıran Alakbarov Mammad, "Khamse"de (8) "Kitabi-Dada Korkut" motiflerinin varlığını özellikle vurgulamıştır. Nuşabe Araslı'ya göre "Nizami, Azerbaycan edebiyatının en eski örneklerinden biri olan Kitabi-Dade Korkud ile yakından tanışmıştır." (5.531), "Sırlar Hazinesi"ndeki yaşlı kadın ve Mahin Banu gibi cesur, yiğit, zeki bir bilge olan diğer eserlerinde Nuşabe, Fitne ve Nistandardarhan gibi kadın karakterleri yaratırken zekası ve bilgeliğiyle öne çıkan "Kitabi-Dade Korkut" eposundaki Banu

Çiçek, Selcan Hatun, Bakil'in eşi Burla Hatun, Deli Domrul'un eşi gibi yiğit kadın karakterlerinden esinlenmiştir (4, 501-502).

Nizami tüm ruhuyla Türk ve Azerbaycanlıydı. "Hamse" boyunca onun Azerbaycan topraklarında büyüdüğü ve vatanına olan bağlılığı hakkında ilginç gerçekler bulmak mümkündür. Bazı farsperest kuvveler Nizaminin fars şairi olduğunu söylüyorlar. Lakin "Hamse"de Nizaminin türk halkına ,milliyetine bağlılığını isbat eden çoksayılı nümuneler vardır. Bu faktlerden birine yaşı karının Sultan Sencer'e yönelttiği suçlamaları göstere biliriz:

Qaydadır ki, sultandan xalqa güc ,qüvvət gələr,
Bəs niyə səndən bizə daim həqarət gələr?
Yetim malını yemək ədalətmidir məgər?
Hələ də lənətlənir Abxazda qarətçilər.

Şair son iki mısrasıyla 1139 yılında Gence'de meydana gelen yıkıcı depremin ardından Gürcü Çarı I. Demetrenin yağma amacıyla şehre geldiğine dikkat çekmek istemiştir. Bu zaman gürcüler tarafından , Şaddadi hükümdarı Abulasvar Shavur'un emriyle 1063 yılında Usta İbrahim Osmanogluya yaptırılan bir takım Gence kapıları Gürcistan'a götürülmüştür. Kapı şu anda Helat manastırında tutulmaktadır. Kasıtlı olarak bu tarihsel gerçeğe dokunarak Nizami şiirinde milli vatanseverliği çizen bir sanatçı olduğunu beyan etmiştir. Eserdeki bu noktalar, Nizami'ye İran şairi diyenlerin görüşlerini bir kez daha inkar etmektedir. Bununla da bizim mantiki düşüncemize göre diye biliriz ki , fars kökenli bir sanatçının Azerbaycan halkının ve milli-kültürel tarihinin ön yargılarını çizmesi mümkün değildir .

Bütün bunlar, Nizami Gencevi'nin Türk devlet geleneğine ilişkin düşüncelerin "Sırlar Hazinesi"nde somutlaşması sırasında Türk destan folklor geleneğine dayandığı sonucuna varmamızı sağlar. Çünkü Türklerin sözlü milli hafıza hazinesi folklordur. Türkler milli destanlarını kutsal tarih olarak görmüşlerdir. Türk destanlarında Türklük bilinci doğrudan dile getirilmiştir. Nizami Gencevi de Türklük bilincinin ana kaynakları olarak Türk destan geleneğinin ürünleri olan "Oğuznâme" ve "Kitabi-Dade Korkut" destanlarından bahsetmiştir.

KAYNAKÇA

1. Araslı, H. Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı / Nizami Gəncəvi (məqalələr məcmuəsi). – Bakı: Azərnəşr, – 1947, – s. 9-28
2. Araslı, H. Azərbaycan poeziyasının parlaq günəşi Nizami Gəncəvi // “Kommunist” qəz., – 23 aprel, – 1939 cu il
3. Araslı, H. Nizamidə xalq sözləri, xalq ifadə və zərb məsəlləri // SSRİ EA Azərbaycan filialının Xəbərləri, – 1942, – № 8, – s. 3-16
4. Araslı, N. “Nizami Gəncəvi və xalq yaradıcılığı” oçerki / Nizami Gəncəvi: həyatı və yaradıcılığı. Sənətkarın elmi pasportu – 25 (Kollektiv). – Bakı: Elm, – 2021, – s. 488-530
5. Araslı, N. “Nizami Gəncəvi və “Kitabi-Dədə Qorqud” oçerki / Nizami Gəncəvi: həyatı və yaradıcılığı. Sənətkarın elmi pasportu – 25 (Kollektiv). – Bakı: Elm, – 2021, – s. 531-552
6. Бартольд, В.В. Сочинения в 9 томах. Том VI. / В.В.Бартольд. –Москва: Наука, –1966,–783 с.
7. Əkbər, R. Nizami Gəncəvinin fəlsəfi-didaktik görüşləri / R.Əkbər. – Bakı: Mütərcim, – 2008, – 336 s.

- 8.Ələkbərov, M. Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı // “Ədəbiyyat qəzeti”, – 27 sentyabr, – 1947-ci il
- 9.Gəncəvi, N. Sirlər xəzinəsi. Fars dilindən tərcümə edənlər Süleyman Rüstəm və Abbasəli Sarovlu. / N.Gəncəvi. – Bakı: Yazıçı, – 1981, – 195 s.
- 10.Hacıyev, A. Nizami poeziyasında türk aləmi / “Həyat” qəz., – 24 oktyabr, – 1991-ci il
11. Vurğun, S. Böyük Azərbaycan şairi // “Ədəbiyyat qəzeti”, – 02 sentyabr, – 1939-cu il

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

FEN ÇEMBERİ: EĞİTSEL BİR OYUN GELİŞTİRME SÜRECİ¹

Rukiye Esra ÇOKSÖYLER

Amasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Amasya, Türkiye

ORCID: 0000-0002-9504-0392,

esrafidan90@hotmail.com

Prof. Dr. Murat KURT

Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Amasya, Türkiye

ORCID: 0000-0003-1155-9339

murat.kurt@amasya.edu.tr

ÖZET

Eğitsel oyunlar eğitimde kalıcılığın sağlanması adına öğretmenler tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Özellikle temel eğitim kurumlarında her derste eğitsel oyunlara yer verilmektedir. Derslerde kullanılacak oyunlar için çeşitli kaynaklar kullanılmaktadır. Günümüzde öğretmenler sıklıkla içerik temin edebilmek için internet kaynaklarını kullanmaktadır. İnternette paylaşılan her içerik uzmanlar tarafından geliştirilmemiş olup, isteyen her kullanıcı internet ortamında içerik paylaşabilmektedir. Bu durum içeriklerin öğrenciye uygunluğu yönünden çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Eğitsel amaçla tasarlandığı düşünülen bir oyunun her ne kadar öğretime katkısı olsa da öğrenciye psikolojik yönden uygun olmayabilir.

Bu çalışmada; ortaokul yedinci sınıf fen bilimleri dersi hücre ve bölünmeler konusunun öğretimi için kullanılmak üzere eğitsel bir oyun tasarlamak amaçlanmıştır. Oyun geliştirme süreci tamamlandıktan sonra öğrencilerle birlikte oyuna “Fen Çemberi” ismi verilmiştir. Fen çemberi oyunu geliştirme süreci öncesinde; araştırma konusuyla ilgili alanyazında yer alan oyunlar, devamında internet kaynaklarında yer alan oyunlar incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda konunun öğretimine uygun olarak tasarlanmış herhangi bir oyuna rastlanmamıştır. Oyunun kullanılacağı kazanımlar belirlendikten sonra oyunun kullanım amacı belirlenmiş ve oyun için kullanılacak materyaller seçilmiştir. Materyal seçiminde kolay ulaşılabilir olması, öğrenci sağlığını olumsuz etkileyebilecek özellikler içermemesi, maliyet açısından uygun olması gibi özelliklere bakılmıştır. Oyunun geliştirme süresi yaklaşık olarak iki hafta sürmüştür. Oyun tasarlandıktan sonra, alanında uzman bir akademisyenin görüşü alınmış ve bir grup öğrenci ile pilot çalışması yapılmıştır. Pilot çalışması sonrası bazı düzenlemeler yapılarak oyuna son şekli verilmiştir. Hücre ve bölünmeler konusu öğretimi için öğretmenlere örnek bir öğrenme nesnesi olarak tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Temel Eğitim, Eğitsel oyun, Fen Çemberi Oyunu.

¹ Bu çalışma Rukiye Esra ÇOKSÖYLER’in Amasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde Doç. Dr. Murat KURT danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

SCIENCE CIRCLE: DEVELOPMENT PERIOD OF AN EDUCATIONAL GAME

Rukiye Esra ÇOKSÖYLER
Prof. Dr. Murat KURT

ABSTRACT

Educational games are often preferred by the teachers in order to ensure permanence in education. Educational games are included in every lesson especially in the basic training institutions. Today's teachers are often use internet sources for providing content. Lots of the contents shared on the internet weren't developed by the experts. All willing users can share contents on the internet. This situation brings various problems by the aspect of content suitability for students. The games which were thought designed for educational purposes can contribute to teaching but they can't be appropriate to students psychology.

It was aimed that to design an educational game for using in teaching of cells and divisions subject at secondary schools 7th grade in science lessons. The game was named "Science Circle" with the students after completing the game development process. Before developing science circle process related research topic sources and games on internet resources were analyzed. It wasn't found a game designed in accordance with the teaching of the topic as a result of the examinations made. The purpose of the game usage was determined after defining the gains of the game and materials to be used for the gamewere selected. It was considered some features in the selection of materials such as, being easily accessible, not including qualities that may adversely affect student health and being convenience in terms of cost. The game development period took approximately two weeks. An opinion of an academician who is expert in his field was taken and pilot study was performed with a group of students. Some arrangements were made after pilot study and final shape of the game was established. It is advised as a sample learning object for teaching the subject of cell and divisions to the teachers.

Keywords: Basic Training, Educational Game, Science Circle Game

GİRİŞ

Teknoloji, bilimsel gelişmelere paralel bir şekilde hızlı ilerleme göstermektedir. Bu durumun bilgiye ulaşma yollarını ve ulaşma hızını etkilediği söylenebilir. Artık bilgiye teknolojik araçlarla hızlı bir şekilde ulaşılabilir. Devam eden değişim ve gelişim süreci okulları doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla geleneksel anlayışta bilgiyi aktaran konumunda olan okulların günümüzde öğrenmeyi öğretme rolüne geçmek durumunda kaldığı söylenebilir. Fen Bilimleri öğretim programında da öğrenme faaliyetlerinde öğrencinin etkin olması gerektiğinin önemine vurgu yapılmaktadır (MEB, 2018). Yine programda öğretmenin aktif olması değil rehberlik eden bir rolde olmasına değinilmektedir.

Öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını sistemli bir şekilde gidermek için öğretim programı hazırlanır ve düzenlenir. Öğretim programlarında zamanın değişimine uygun olarak yenilenme ihtiyacı gerekir. Türkiye'de öğretim programlarında son güncellemeler 2018 yılında yapılmıştır. Albayrak (2012) geleneksel eğitim yaklaşımının tersine öğrencinin aktif olduğu yapılandırmacı eğitim yaklaşımı ders işlenişi esnasında sadece düz anlatımı değil daha farklı yöntemlerin de öğretimde kullanılması gerektiğini böylece hem öğrenmeyi basit hale getirme hem de öğrencilerin bireysel farklılıklarına göre yöntem kullanabilme durumunu savunmaktadır.

Literatüre bakıldığında öğretim yaklaşımlarına, strateji, yöntem ve tekniklerine yönelik birbirinden farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir (Bilen, 2002). Öğretim stratejileri konu ile ilgili sürece yön verirler (Emir, 2010). Genel olarak eğitimde; sunuş, buluş ve araştırma yoluyla olmak üzere üç temel strateji vardır (Demircioğlu, 2004). Öğretim yöntemi, dersin hedefine ulaşmak ve dersin etkili bir şekilde öğretilmesi için izlenen yoldur (Yazar, 2016). Öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan öğretim yöntemleri; anlatım, tartışma, oyunla öğretim, görüşme, örnek olay, problem çözme, gösterip yaptırma, bireysel çalışma, modüler öğretim, okuma çemberi, yaratıcı drama yöntemi olarak gruplandırılabilir (Sönmez, 2018; Uzunboylu ve Hürsen, 2011; Cengizhan, 2016). Kullanılabilirliği en yüksek yöntemlerden biri oyunla öğretim yöntemidir. Çoban ve Nacar (2015) bu durumu eğlenceli bir faaliyet olan ve öğrencilerde çok yönlü gelişimi ortaya çıkaran oyunlar öğrencilerin etkili ve verimli bir şekilde öğrenmelerini sağlar şeklinde açıklamaktadır.

Oyun, tüm insanlığın hayatı boyunca karşısına çıkan ve her yönden gelişmesini sağlayan ve çeşitli yararları olan bir etkinlik olarak düşünülmektedir (Öz Pektaş, 2017). Oyun, bir hedefi gerçekleştirmeyi amaçlayan, insanların sahip olduğu yeteneklere göre belirlenmiş zaman ve durum içinde, kendine ait özellikleri ve uygulanması gereken kuralları olan ve eğlendirmeyi amaç edinen faaliyetlerin tümüdür (Çoban ve Nacar, 2015). Oyunlar kişinin algılayamadığı soyut bilgileri somut hale getirmesi nedeniyle özellikle ilköğretim yaşındaki öğrencilerde yararlı olmaktadır (Gençer ve Karamustafaoğlu, 2014). Oyunlar öğrencilerin her türlü gelişimlerini desteklemektedir. Çocuklar öğrenmeleri gereken tavır, yetenek, bilgi ve becerileri oyunla birlikte kendi kendilerine öğrenebilirler. Oyun oynanırken sosyalleşme, yardımlaşma, konuşma gibi davranışlar kavranır ve pekiştirilir. Akandere (2013), oyunları çocuk oyunları ve eğitsel olmak üzere iki gruba ayırmış olup aşağıdaki şekilde açıklamıştır.

- Çocuk Oyunları: Kuşaktan kuşağa kültürün geçmesini sağlayan keyifli oyunlardır.
- Eğitsel Oyunlar: Eğitimin desteklenmesini sağlayan oyunlardır.

Oyunların kullanıldığı eğitim ortamlarında öğrenmenin daha etkin ve verimli olacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin sürece katılımı, derse karşı ön yargılarının yıkılması, dersten keyif almaları için eğitsel oyunların kullanımı günümüzde artmıştır (Öz Pektaş, 2017). Eğitsel oyunlar öğrenci ve öğretmenler açısından öğrenme zamanlarının daha etkili geçmesine neden olan yöntemlerdendir.

Eğitsel oyunları dersi monotonluktan çıkararak motivasyonu artıran, öğrenme sürecinde öğrencinin etkin olmasını sağlayan yöntem olarak açıklanmaktadır (Hazar ve Altun, 2018).

Bir oyuna eğitsel oyun denilebilmesi için bazı özelliklerin olması gerektiği (Beyazitoğlu, 1996; Bulman, 1999; Ercanlı, 1997; Karabacak, 1996; Şaşmaz ve Erduran, 2004; Tural, 2005) belirtilmekte olup bu özellikler aşağıda listelenmiştir.

- Eğlenerek Öğrenme
- Öğrenci Seviyesine Uygunluk
- İçeriğe Uygunluk
- Dikkat Dağıtmama
- Olgunlaşma
- Hedefe Yöneliklik
- Strateji Geliştirme
- Kavram Öğretimi
- Kritik Düşünme
- Problem Çözme

Oyunlar tüm öğrencilerin dikkatini çekmeli, öğrencide merak duygusunu ortaya çıkarmalı, kolay ve anlaşılır içerikli olmalıdır. Bu nedenle kullanılacak oyunlar öğrenci yetenek ve ilgilerine göre düzenlenebilmelidir (Dumlu Güler, 2011). Korkmaz (2018) bir eğitsel oyun geliştirilirken aşağıda bahsedilen bazı aşamalara dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır:

- Oyunun Planlanması: Planlama yapılırken sınıf mevcudu, yetenek, ünite konu ve kazanımlarına dikkat edilmelidir.
- Oyunun Seçimi: Sadece eğlenmek için seçilmemeli, etkin katılımı sağlamalı, işbirliğini ön planda tutmalı, merak uyandırmalıdır.
- Oyunun Tanıtılması: Çocukların dikkatini çekecek bir oyun ismi olmalıdır. Sınıf yada öğrenciler oyun oynayarak öğrenmeye hazırlanmalıdır.
- Oyun Kurallarının Açıklanması: Oyunda yapılması gereken işlevler açık bir şekilde anlatılmalı, herkes tarafından anlaşılmalıdır.
- Oyunun Uygulanması: Oyun bütün çocukların katılımını desteklemelidir. Oyun uygulanırken sıkılma gibi durumlar yaşanmaması için arkadaş ortamı desteklenmelidir.

Fen Bilimleri Öğretim Programı'nda öğrencinin merkezde olacağı şekilde derslerin işlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öğrencilerin öğrenecekleri kavramları etkili ve kalıcı bir şekilde öğrenmesi için buluş yoluyla öğretim, araştırma yoluyla öğretim gibi öğrenme teknikleri geliştirilmiştir (MEB, 2018). Fen bilimleri dersi Eğitsel oyunların kullanılarak kavramların daha iyi öğrenilmesi ve tekrarın sıklıkla yapılması için bir öğrenme ortamı oluşturur. Fen dersine karşı oluşan olumsuz düşünceleri engelleyerek öğrencinin dikkatinin çekilmesi ve her öğrencinin aktif bir şekilde katılımını sağlar (Korkmaz, 2018).

Fen Bilimleri dersi öğretilirken oyun kullanılmasının en temel amacı gerçek durumları ve kavram öğelerini pekiştirmektir. Eğitsel oyunlar eğlenceli bir öğrenme ortamı sunarak süreci olumlu bir şekilde etkiler (Korkmaz, 2018).

Yıldız, Şimşek ve Araz (2016) çalışmalarında 6. sınıf Fen Bilimleri dersi "Dolaşım Sistemi" konusunu işlerken eğitsel oyunlardan yararlanmışlardır. Eğitsel oyunların derslere olan katkısını incelemiştir. Eğitsel oyun yönteminin uygulandığı öğrencilerin olduğu sınıfın başarısının, müfredata göre ders işlenen öğrencilerin olduğu sınıftan daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Dumlu Güler (2011) araştırmasında, ortaokul 6.sınıf Fen ve Teknoloji dersi "Hücre ve Organelleri" konusunu işlerken eğitsel oyunlardan yararlanarak oyunların derslere olan katkısını incelemiştir. Eğitsel oyun yönteminin uygulandığı öğrencilerin olduğu sınıfın başarısının, müfredata göre ders işlenen öğrencilerin olduğu sınıftan daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Gürpınar (2017) çalışmasında 6.sınıf "Vücudumuzdaki Sistemler" ünitesinde eğitsel oyunları kullanmıştır. Hazırlanmış olduğu oyunla öğrencilerdeki başarının nasıl olduğunu, bilgilerdeki kalıcılığı test etmeyi amaçlamıştır ve eğitsel oyunlarla yapılan öğretimde kalıcılığın ve öğrenmenin daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır.

Bu çalışmada; ortaokul yedinci sınıf fen bilimleri dersi hücre ve bölünmeler konusunun öğretiminde kullanılmak üzere eğitsel bir oyun tasarlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmacılar tarafından "FEN ÇEMBERİ" oyunu geliştirilmiş olup oyun geliştirme süreci bundan sonraki bölümde açıklanmıştır.

Fen Çemberi Oyunu

Resim 1: Oyun görseli ekranı

Resim 2: Oyun kartları görseli ekranı

Fen çemberi oyunu geliştirme süreci öncesinde; araştırma konusuyla ilgili alanyazında yer alan oyunlar, devamında internet kaynaklarında yer alan oyunlar incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda konunun öğretimine uygun olarak tasarlanmış herhangi bir dijital veya somut materyal şeklinde oyuna rastlanmaması ve "Hücre ve bölünmeler" konusunun öğrenimini kolaylaştıracak düşüncesiyle oyun geliştirilmesine karar verilmiştir.

Çalışmanın yapılacağı okulda sınıflarda etkileşimli tahtaların, internet bağlantısının bulunması ve öğrencilerin dijital öğrencilere ilgilerinin yüksek olması gerekçeleriyle oyunun dijital olarak tasarlanması planlanmıştır.

Fen emberi Oyununun Hazırlanması ve Tasarımı

İlk olarak oyunun öğretimi için kullanılacak kazanımlar belirlenmiştir. İlgili kazanımın öğrenilebilmesi için ön öğrenmeler tespit edilmiştir. Oyun içeriği için kullanılacak öğrenmeler listelenmiştir. Bu işlem sırasında Milli Eğitim Bakanlığı öğretim programında yer alan konu ve kazanımlar referans alınmıştır (MEB, 2018). Devamında oyun için kullanılacak evrimii yazılımlar araştırılmıştır. Erişimi kolay, üyelik gerektirmeyen ve kişisel bilgileri açık etmeyen evrimii bir yazılım oyun tasarımı olarak belirlenmiştir. Oyun yazılımında kullanılacak renklerin belirlenmesinde; öğrencinin ilgisini çekmesi, gözü yormaması, dikkat dağıtmaması özelliklerine dikkat edilmiştir. Oyun ile ilgili görseller Resim 1 ve Resim 2’de yer almaktadır. Oyun tasarımı tamamlandıktan sonra ortaokul 7. Sınıf seviyesinde öğrenim gören üç öğrenci ile pilot çalışması yapılmıştır. Pilot alışması sonrasında oyunda kullanılan renkler ve ifadelerde bazı değişiklikler yapılarak oyuna son hali verilmiştir.

Fen emberi Oyunu Kuralları

1. Oyunun oynanacağı ark öğretmen tarafından hem fiziki hem de dijital ortamda hazırlanır.
2. Öğretmen arkta yazacak bölümleri daha önceden belirler.
3. Çarkın her bölümünde farklı etkinlikler yer alır.
4. Oyun oynanırken öğretmen hakemlik görevini üstlenir.
5. 7.Sınıf 20 öğrenciden oluştuğu için öğretmen tarafından 5'erli 4 grup oluşturulur.
6. Her bir grubun içinden bir öğrenci kaptan seçilir.
7. Oyun oynayacak takımlar öğretmen (hakem) tarafından kura ile belirlenir.
8. Oyun hakemin komutuyla başlar (Kura da hangi takımların isimleri çıkarsa o takımlarla oyun başlayacaktır).
9. Grup kaptanlarına hakem tarafından önceden öğrenmiş oldukları fen konularıyla ilgili bir soru sorulur (Örneğin kuvvetin birimi nedir?). Hakem sorunun cevaplanması için 10 saniye süre verir. Kaptanlar bu süre içinde cevaplarını bir kağıda yazarlar ve süre sonunda hakem kağıtları aynı anda kaldırmalarını ister. Soruya doğru cevap veren kaptanın grubu oyuna başlamaya hak kazanır.
10. ark çevrildikten sonra arkta gelen bölümle ilgili masanın üzerinde bulunan uygun bölümden bir kart çekilir (örneğin arkta soru cevap bölümü geldiyse soruların bulunduğu kartlardan uygun olanı seçilir).
11. Kartın bir yüzü konu ile ilgili kısa bilgileri diğer yüzü ise çarklardaki başlıkların etkinliklerini (Soruyu bul başlığında cevap verilmiştir bu cevabın sorusu bulunacaktır) içerir.

12. Kartın bir yüzünde yazan bilgiler sesli bir şekilde okunur.
13. Bilgiler okunduktan sonra kartın diğer yüzündeki sorular cevaplanmaya çalışılır. Çekilen karttaki etkinliğe doğru cevap veren öğrenci 5 puan kazanır.
14. Puanlar hakem tarafından not edilir.
15. Oyunun bitişinde puanlar toplanarak ve kazanan takım belirlenir.

Fen Çemberi Oyunu Oynanışı

Öğrenciler hakem tarafından 4 gruba ayrılarak takımlar oluşturulur. Etkileşimli tahtanın önünde gruplar karşılıklı olarak sıralanır. Hakemin başla komutuyla oyun başlatılır. Hakem tarafından sorulan ilk soruya kaptanı doğru cevap veren takım oyuna başlar. İlk başlayan grup avantajlı hale gelerek birlikte yarışacağı oyuncuyu kendisine rakip seçer. İlk oyuncu oyun çarkını çevirir. Gelen etkinliğe göre soru kartı havuzundan soru seçilir ve kartta yazan bilgiye göre soru cevaplanır. Oyuncu etkinliği doğru cevaplırsa puan kazanır, cevabı yanlış olursa rakip oyuncuya oyun hakkı geçer. Tüm gruplar yarışma hakkını kullanana kadar aynı işlem devam eder. Bu arada her etkinlik yapılırken puanlar hakem tarafından yazılır ve oyunun sonunda toplanan puanlardan en fazla puana sahip olan grup oyunu kazanır ve kazanan grup ödüllendirilir.

SONUÇLAR

Fen çemberi oyunu yedinci sınıf Fen Bilimleri dersi “Hücre ve Bölünmeler” konusunun öğretimi için tasarlanmış dijital bir grup oyunudur. Oyun tasarımında çevrimiçi ve üyelik gerektirmeyen bir yazılım kullanılmıştır. Oyunun uygulaması sınıf ortamında ve etkileşimli tahta kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Uygulamada dersi okutan öğretmen hakem olarak görev almaktadır. Oyun tasarımı ve ara yüzünde öğrenci seviyesine uygun içerikler seçilmiştir. Oyunun dijital olarak tasarlanmasında sınıflarda teknolojik alt yapının yeterli olması, öğrencilerin dijital oyunlara ilgisinin daha fazla olması ve ders dışı zamanlarda da öğrencinin istediği zamanda ulaşabilir olması etkili olmuştur.

Oyunun oynanması esnasında öğrencilerin derse daha motive oldukları, dersle daha çok ilgilendikleri ve derste daha çok eğlendikleri gözlenmiştir. Uygulama öncesi ve sonrasında Fen Çemberi oyununun öğrencilerin akademik başarısına etkisi ölçülmüş olup sonuçlar tez çalışmasında detaylı olarak paylaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Y. (2012). Yapılandırmacı Paradigma Bağlamında Öğretmenin Rolünün İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezinden erişilmiştir. Erişim no: 326159.
- Çoban, H. ve Nacar, E. (2015). Ortaokullarda Eğitsel Oyunlar (3.Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Dumlu Güler, T. (2011). 6. Sınıf Fen ve Teknoloji Dersindeki 'Hücre ve Organelleri' Konusunun Eğitsel Oyun Yöntemiyle Öğretilmesinin Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezinden erişilmiştir. Erişim no: 299762.
- Gençer, S. ve Karamustafaoğlu, O. (2014). 'Durgun Elektrik' Konusunun Eğitsel Oyunlarla Öğretiminde Öğrenci Görüşleri. Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi, 4(2), 72-87.
- Gürpınar, C. (2017). Fen Bilimleri Öğretiminde Eğitsel Oyun Destekli Öğretim Uygulamalarının Öğrenme Ürünlerine Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Ulusal Tez Merkezinden erişilmiştir. Erişim no: 476575.
- Hazar, Z. ve Altun, M. (2018). Eğitsel Oyunlara Yönelik Öğretmen Görüşleri ve Yeterliliklerinin İncelenmesi. Celal Bayar Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 13(1), 52-72.
- Korkmaz, S. (2018). Eğitsel Oyun Geliştirerek Desteklenen Fen Bilimleri Öğretiminin Öğrenci Tutum ve Başarısına Etkisi Ulusal Tez Merkezinden erişilmiştir. Erişim no: 502718.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), (2018). Fen Bilimleri Dersi (İlkokul ve Ortaokul 3,4, 5, 6, 7 ve 8.sınıflar) Öğretim Programı, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Öz Pektaş, H. (2017), Geleneksel Çocuk Oyunlarının Modern Eğitimde Kullanılması. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 49(10), 478-490.
- Yıldız, E., Şimşek, Ü. ve Aras H. (2016). Dolaşım Sistemi Konusunda Eğitsel Oyun Yönteminin Kullanılmasının Öğrencilerin Akademik Başarı ve Fen Öğrenimi Motivasyonu Üzerine Etkisi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(13), 20-32.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KAFKASYA'DA BİR RUS KALESİ: VLADİKAFKAS (1784-1860)¹

Dr. Öğr. Üyesi Didem ÇATALKILIÇ

Ankara Medipol Üniversitesi

Ankara, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2550-3961.

didem.catalkilic@hotmail.com

ÖZET

Kafkasya'da 16. yüzyıldan itibaren stanitsalar ve kaleler yoluyla başlayan Rus yayılcılığı kalelerin kentlere dönüşmesiyle bölgede Rus iktidarını kökleştirdi. Rusların Terki, Kızılyar, Mozdok ve Nazran'dan sonra Kuzeydoğu ve Orta Kafkasya'da kurduğu diğer bir önemli yerleşim birimi de Vladikafkas oldu. Vladikafkas konumu itibariyle hem Kabardey Çerkeslerine ait toprakların gözlemlenmesini hem de Gürcistan'a giden yolun tutulmasını sağladı. Başlangıçta istihkâm şeklinde olan kale, Mozdok Hattı yoluyla bölgede Rus iktidarının güçlenmesiyle pek çok kişinin uğrak noktası haline geldi. Bu durum da istihkâmın kaleye dönüşmesine ve beraberinde adı geçen mekânda kent mimarisinin oluşmasına imkân verdi. Okullar, kiliseler, atölyeler, kışla içerisinde binalar, dükkânlar, Hristiyanlığın farklı mezhepleri için kiliseler inşa edildi. Bu süreçte Oset köylüleri meskûn oldukları dağ köylerinden düzlüklere indirildi. Köylülerin Vladikafkas'a ve çevresinde oluşturulan yerleşim birimlerine iskânı Orta Kafkasya'daki Rus yayılcılığının en önemli emaresi oldu. Biz bu çalışmada Vladikafkas'ın Terek Oblastı'nın başkenti olmadan önceki istihkâm ve kale statüsünde olduğu zaman aralığındaki sosyal durumunu değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Kale, Osetler, Rusya, Vladikafkas.

¹ Bu makalede kullanılan fotoğraflar TÜBİTAK-BİDEB 2214-A Doktora Sırası Yurt Dışı Araştırma Bursu sırasında çekilmiştir.

A RUSSIAN FORTRESS IN THE CAUCASUS: VLADIKAVKAZ (1784-1860)**Assist. Prof. Dr. Didem CATALKILIC****ABSTRACT**

In the Caucasus, Russian expansionism began in the 16th century through stanits (Kazakh settlements) and fortresses, and the transformation of them into cities rooted Russian power in the region. Vladikavkaz became another important settlement founded by Russians in the Northeast and Central Caucasus after Terki, Kizlyar, Mozdok, and Nazran. Vladikavkaz, thanks to its location, provided both surveillance of the territory belonging to the Kabardino-Circassians and the retention of the road leading to Georgia. Initially, the fortress was a fortification, but with the strengthening of Russian power in the region due to the Mozdok line, the fortress became a popular place for many. Schools, churches, workshops, buildings inside the barracks, shops, and churches for different denominations of Christianity were built. In the process, Ossetian peasants were relocated from the mountain villages where they lived to the plains. The resettlement of peasants to Vladikavkaz and the settlements created around it became the most significant sign of Russian expansionism in the Central Caucasus. In this study, we will try to assess the social status of Vladikavkaz, for the period when it was in the status of a fortification and fortress, before it became the capital of the Terek region.

Keywords: Caucasus, Fortress, Ossetians, Russia, Vladikavkaz.

1. GİRİŞ

Batısında Balkar Türkleri, kuzey ve kuzey batısında Kabardey Çerkesleri doğusunda İnguşlar güneyinde Gürcülerle komşu Orta Kafkasya halklarından Osetler 18. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Rus misyoner grupları ve hem Rus Bilimler Akademisine bağlı seyyahlar hem de diğer batılı seyyahlar tarafından ziyaret edilmiştir. Osetlerin kadim inancı olan ve uatsdin (ironidin) olarak adlandırdıkları inanç sistemi Rusların, Oset topraklarını işgalde işlerini kolaylaştıracağı düşüncesine sahip olmalarını sağlamıştır. Bu durumu 1744 yılında kurdukları Oset Ruhanî Komisyonu aracılığıyla değerlendiren Rus iktidarı bu yolla Osetleri kadim inançlarından Hristiyanlığa çevirmek için çalışmıştır. Bu esnada Vladikafkas, dağ köylerinde yaşayan Osetler için bir çekim merkezi olmuştur. Çarlık Rusya'nın Gürcistan'ı işgal politikalarını gündeme getirdiği dönemde kurulan kalenin konumu Rus yetkililerce başarıyla seçilmiştir. Kafkasya'nın işgalinde hareket noktası işlevi görececek olan Vladikafkas Kalesi'nin kurulması Kafkasya tarihi açısından dönüm noktalarından birisi olmuştur.

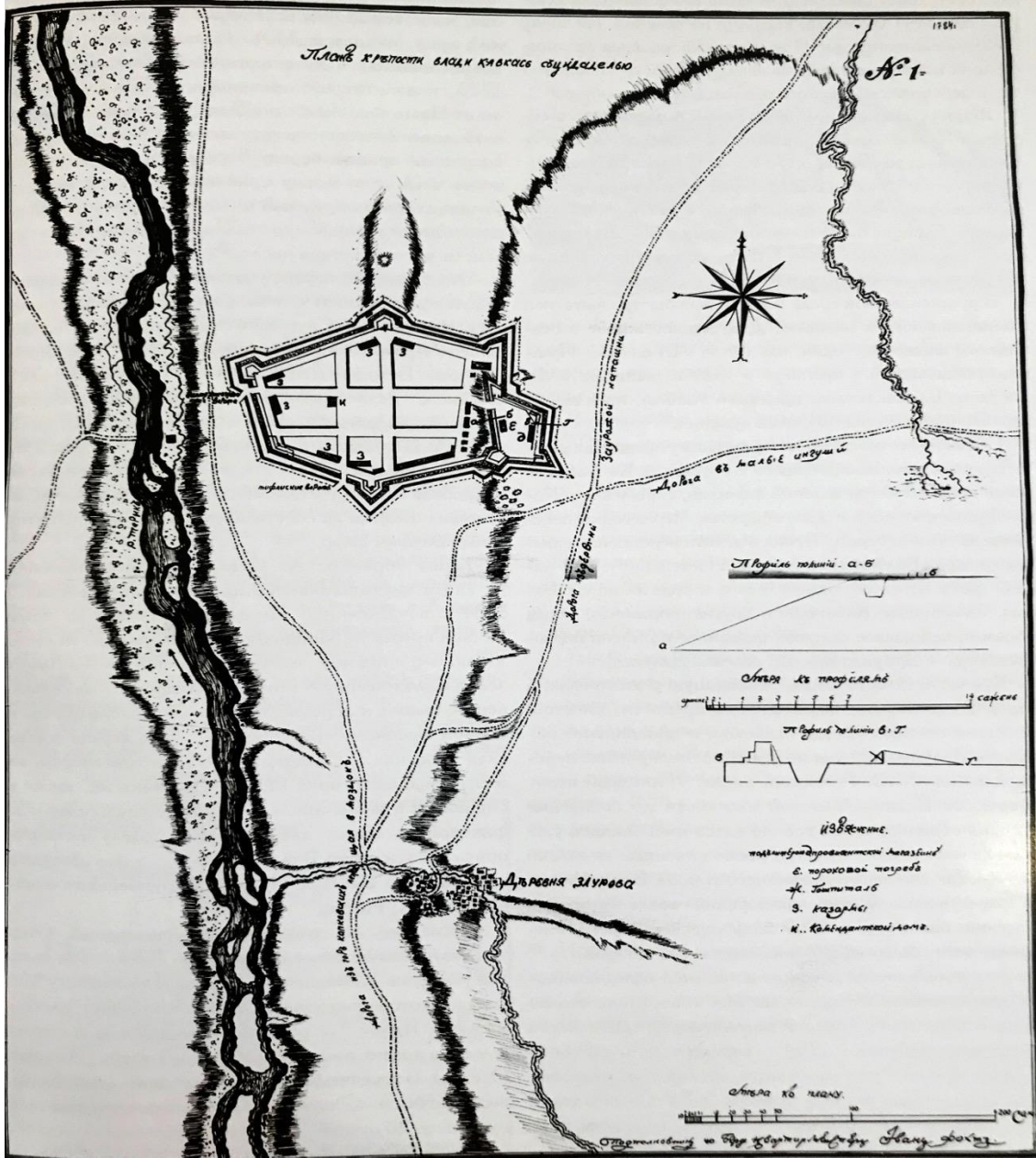
2. VLADİKAFKAS'IN KURULUŞU VE KONUMU

Çarlık Rusya, Kafkas Ötesi'ne yaklaştığı dönemde hem Batı hem de Doğu Kafkasya arasında bağ kurulmasını sağlamak amacıyla istihkâm faaliyetlerine girmeyi gerekli gördü. 24 Nisan 1775'te Astrahan Valisi P. N. Kreçetnikov, II. Katerina'ya, Elhotova civarında Terek Nehri kıyısında bir istihkâm kurulmasını önerdi.

Vali istihkâmın hem Rus-Gürcü ilişkileri için önemli bir nokta olduğunu hem de Kuzey Kafkasya'nın ticaret merkezine dönüşebileceğini belirterek, istihkâmın inşasını Rusya-Kafkasya ilişkilerini geliştirmek için bir araç olarak gördü. Çünkü kurulacak istihkâm, Rusya açısından dağların içindeki konumuyla hem Gürcistan'a giden yolun üzerinde hem de Küçük Kabardey'in gözlem altında tutulabileceği bir noktada olması bakımından önemliydi (Bliev, 1984, s. 359). Çarlık Rusya bu noktanın doğru belirlenmesi için Rus Bilimler Akademisi üyesi Alman Yarbay Şteder'i görevlendirdi ve Şteder 1781 yılında bölgeyi ziyaret etti. Seyyah, İnguş bölgesinden ayrıldıktan sonra Kumbeley'i geçerek batıya dağlara ilerlemiş üç nehir geçtikten sonra Terek Nehri'nin sağ kıyısında dağlara 2 verst uzaklıkta 7. verste Zaur Köyü'nü ziyaretinde köyü ilk Oset köyü olarak not etmişti (Şteder, 2016, s. 46). Alman bilim insanı Yarbaj Johannes Voigt tarafından çizilen Vladikafkas'ın 1784 yılına ait planında da en yakın yerleşim biriminin Zaur köyü olduğu görülmektedir. Oset topraklarını komşuları tarafından askeri baskınlardan koruyabilen bir istihkâmın inşası fikri Oset aksakallıları tarafından da gündeme getirilmişti. 1782 yılında, Alagir, Tagaur ve Tual bölgelerinin aksakallıları, dağların eteklerinde ovada Kurtat Geçidi'nin girişinde bir kale inşa etme ve oraya yerleşme hakkı isteğiyle Rus yönetimine başvurmuşlardı (Bliev, 1976, s. 401-402).

Böyle bir ortamda 25 Nisan 1784'te Pavel Sergeeviç Potemkin'in, Grigor Aleksandroviç Potemkin'e emriyle Yekaterinograd'dan dağlara doğru olan kesimde, dağların girişinde bir istihkâm inşa edilmesi için Vladikafkas adı verilen yerde askerler için yer belirlemişlerdi (Klaproth, 1827, s. 42; Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 15). 29 Nisan'da, Albay Nagel'in komutasındaki bir alay ve iki tabur, Mozdok'tan Grigoriopolis tabyasına geçti. Ayrıca Mozdok'ta bulunan 70 Greben ve 70 Semeyni Kazak'ı onlara katıldı. Tüm bunların ardından Vladikafkas istihkâmı kuruldu. Ünlü Kafkasya tarihçisi V. A. Potto Vladikafkas'ın kuruluşunu bize şöyle anlatmaktadır: "6 Mayıs 1784'te, dua edilmesinden sonra, Rus topları atıldı ve Vladikafkas olarak adlandırılan tahkimat, Kafkas Dağları üzerindeki egemenliğin bir işareti olarak kuruldu. Nispeten büyük olan kale 12 topla donatıldı ve II. Katerina'nın emriyle istihkâmın içine Ortodoks Kilisesi inşa edildi" (1912, s. 146-147). Böylelikle Vladikafkas, 1784 yılında Kafkas Sıradağlarına 6 verst, 43 1 2 kuzey enlemi, 62 21 doğu boylamında Terek Nehri'nin sağ kıyısında nehre 7, Tiflis'e 200, Beştav'a 206, Grozni'ye 101, Mozdok'a 87, Nazran'a 40, Kızılyar'a 240, Moskova'ya 1753, Petersburg'a 2357 verst uzaklıkta; 2.429 metre yükseklikte dikdörtgen formunda kuruldu (Blagoveşenskiy, 1878, s. 59; Gamba, 1826, s. 17, Beaujour, 1829, s. 28; Zubov, 1835, s. 143-145).

Harita 1: Yarbay Johannes Voigt Tarafından Çizilen Vladikafkas Kalesi'nin 1784 Yılına Ait Planı (Tautiev, 2014, s. 15)

Vladikafkas, Rus Bilimler Akademisi üyesi Alman bilim insanı Klapproth tarafından Kafkasya'nın ve Gürcistan'a giden yolun anahtarı olarak tanımlandı (Klapproth, 1814, s. 352). Vladikafkas, Mozdok-Gürcistan arasındaki iletişimi sağlamak, Büyük Kabardey'i Küçük Kabardey'den ayırmak, Kabardey Çerkeslerinin sahip oldukları ürünleri Çeçenlere ve Kumuk Türklerine satmalarını engellemek, ek olarak Çeçenlerin hareket alanlarını kısıtlamak için Terek Vadisi'nin girişinde kuruldu (Potto, 1912, s. 146; Klapproth, 1814, s. 353; Moser, 1856, s. 97; Montpéroux, 1840, s. 308).

Rusya'nın Kafkasya politikasının hareketlendiği dönemin iktidar sahibi II. Katerina, Vladikafkas'ın kurulmasıyla Gürcistan ve Kafkasya hattının birleşmesini Vladikafkas'ın Kafkasya'nın işgalinde önemli bir rol üstlenmesini bekliyordu (Kuçiev, 1995, s. 52; Karaulov, 2008, s. 132). Georgievsk Antlaşması'nın hemen ardından Kafkasya'nın merkezine kurulan bu istihkâm Rusya'nın bölgedeki iktidarının pekişmesini sağladı.

3. VLADİKAFKAS KALESİ'Nİ İMARI VE NÜFUSU

1800 yılında Vladikafkas, kale statüsüne geçti ve iki küçük banliyösuyla Terek'in sağ kıyısındaki ovayı işgal etti (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 53). 1804 yılına gelindiğinde, Vladikafkas'ın dağınık garnizonu, kale komutanı sayesinde garnizon taburuna dönüştürüldü. Burçlu dörtgen bir görünümüne sahip kalenin etrafı hendek ve toprak parapetle çevrildi. O zamanki garnizon, bir demiryolu mühendis birliği, bir topçu takımı ve bir piyade alayı inşaatının çıkarılmasından ibaretti. Komutan yönetimindeki kalenin arkasındaki bir kışlada Don Kazak Alayı bulunuyordu. Kalenin içinde taştan bir kilise, geniş bir hastane ve subay evleriyle ahşap kışlalar vardı. Terek Nehri ve kale arasında, kışlalar, evli askerlerin evleri ve 30 Oset ailenin evleri olmak üzere iki bölüme ayrılmış bir banliyö vardı (Kanukova, 2001, s. 31, 32). 1805 yılında Vladikafkas Kalesi'ne Osetler de yerleşmişti (Blagoveşenskiy, 1878, s. 59). Julius von Klapproth 24 Aralık 1807'de Vladikafkas Kalesi civarını ziyareti esnasında Zaur Köyü'ne de uğramıştı. Klapproth, Kafkas Sıradağlarından 2 verst uzaklıkta, neredeyse tamamı ahşap evlerden oluşan bu İnguş köyünün nüfusundaki Osetlerin sayısının İnguşlardan fazla olması nedeniyle köy seyyaha göre Oset köyü olarak da adlandırılabilir (1814, s. 368-369).

General İvelič'e ait 9 Temmuz 1808 tarihli rapora göre Vladikafkas Kalesi'nde yetkililerin onayıyla hatırı sayılır miktarda ev inşaatına başlanmış ve bunun için 9.931 ruble 69 kapık alınmıştı (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 23).

Tablo 1: 1805-1808 Yılları arasında Vladikafkas Kalesi'nde Yapılan İnşaatlar (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 24-25)

Binalar	Harcanan Para
Mühendis Teğmen Fedotev'e göre, Çeşitli Görevliler 7 Ev Satın Alındı	1.509 ruble 9 kapık
Çeşitli Yetkililerden Sviridov'un Satın Aldığı 14 Ev	2.367 ruble 74 kapık
Mühendis Teğmen Sviridov'un İnşa Ettiği Ev: İki Katlı Fayansla Kaplı Taş Ev	2.150 ruble 5 kapık
Askeri Kışla	788 ruble
Muhafız Evi	237 ruble 89 kapık
Astsubaylar İçin Komutanın Evine Mutfak	214 ruble 17 kapık
Alay Ofisi	118 ruble 83 kapık

Doktor İçin Bir Ev ve Ecza Deposu	276 ruble 82 kapik
20 Usta İçin Atölye	208 ruble 85 kapik
Alay İçin Atölye	164 ruble 96 kapik
Kale Kapısındaki Muhafız Odası	221 ruble 25 kapik
Geçici Sahra Hastanesi Mutfağı	164 ruble 90 kapik
Toplam	8.422 ruble 60 kapik

Resim 1: Vladikafkas Komutanın Konutu (1815) - Vladikafkas Tarih Müzesi (10 Şubat 2019)

1820'li yıllarda ılımlı bir iklim ve verimli topraklara, otlaklara sahip Vladikafkas'ın yakınında emekli asker aileleri ve Rusya'dan gelen farklı göçmenlerden slabodka² oluşturulmuştu (Blagoveşenskiy, 1878, s. 59; Berozov, 1978, s. 6).

² Slabodka: Kente yakın küçük yerleşim birimi.

Bu tarihlerde Vladikafkas Kalesi sınırları içinde komutanın bahçeli evi, yeni gelenler için iki ev, kışla, hastane, hizmet binaları, yetkililerin ve valinin oturması için beyaza boyanmış evler dışında çok sayıda cephane, baraka ve dükkân vardı. Dükkânlarda pek çok ürün ve şarap çeşitleri bulunmaktaydı (Lyall, 1825, s. 463-464; Teplitskiy ve Tsagaev, 1963, s. 34).

Resim 2: 1820'li Yıllarda Vladikafkas (Ressam A. Dyakonov) - Vladikafkas Tarih Müzesi (10 Şubat 2019)

1827 yılına gelindiğinde Vladikafkas'ı ziyaret eden Nefedev, Terek Nehri'nin sağ kıyısındaki hendek ve toprakla çevrili kaleye taş sütunlar üzerine uzun bir köprünün inşa edildiğini, içinde taş kışlaların, bir kilisenin, komutanın evinin ve başka ahşap devlet binalarının; gezginler ve amanatlar³ için evlerin bulunduğunu not etmişti (1829, s. 84-85). 1829 yılında Vladikafkas'ı ziyaret eden Puşkin ise "Vladikafkas'a, dağların eşiği olan eski Kapkay'a vardık. Kalede Çerkes amanatları (rehineleri) gördüm. Canlı, güzel çocuklardı bunlar. Sık sık yaramazlık ediyor, kaleden kaçıyorlarmış. Durumları yürekler acıydı. Paçavralar içinde, yarı çıplaktılar. Pislikten yanlarına yaklaşılmıyordu. Tahta prangalar vurulmuştu kimilerine. Serbest bırakıldıktan sonra Vladikafkas'ta geçirdikleri günleri özlemiyorlardı sanırım" diyerek gördüklerini aktarmıştı (Puşkin, 2008, s. 16-17).

³ Amanat: Çarlık Rusya Kafkasya'da otorite kurmak için yerli toprak sahibi sülalelerin çocuklarını rehin olarak almış ve Rusya'daki farklı kentlerde askerî okullarda eğitmiştir. Bu sistem yerli halkların sadakalarının garantisini ve Kafkasya'nın işgalindeki metotlardan birisi olmuştur (Çatalkılıç, 2021, s. 37).

Resim 3: 21-23 Mayıs ve 10 - 11 Ağustos 1829 tarihlerinde Puşkin'in Vladikafkas'ta Konakladığı Alanda Günümüzde Bulunan Puşkin Anıtları (14 Nisan 2019 - 9 Mart 2019)

1830'ların başında Vladikafkas'ı ziyaret eden Platon Zubov'a göreyse güzel bir görünüme sahip olan binalar Ukraynalıların kulübelerini andırırken bazıları bahçeye sahipti. Çok fazla dükkâna sahip olunmamasına rağmen olanlarda pek çok ihtiyaç karşılanmaktaydı (Zubov, 1835, s. 143-144). 1831-34 arasında Kafkasya'yı ziyaret eden seyyaha göre Vladikafkas Rus tarzında ahşaptan inşa edilirken; 10 Eylül 1837'deki bilgiye göre Vladikafkas'ta konaklamak için bir han yokken yabancılar için tek konaklama yeri, masaları ve ahşap karyoları olan bir düzine küçük oda içeren ahşap bir binaydı (Wilbraham, 1839, s. 142-143; Montpéroux, 1840, s. 308).

Vladikafkas Kalesi onarıldıktan sonra 1837 yılında Terek Nehri'nin sağ kıyısına taşınmıştı. Çünkü bu yıl, kalenin daha iyi bir konuma getirilmesi gerektiği kabul edildi. Kafkasya'daki askeri operasyonların bir sonucu olarak, iyileştirilmesi için dar ve elverişsiz bir alanı işgal eden kale, banliyölerinden ayrıldı ve düzleme transfer edildi. 1840 yılına kadar bir kale ve ona bağlı iki küçük banliyöden oluşan kale, görünüşünü, sınırlarını, savunma yöntemlerini, ticari, endüstriyel olarak tamamen değiştiren bir döneme girdi. Son 10 yılda, Vladikafkas Kalesi Kafkasya'daki en dikkat çekici ve en önemli kaleler arasında girdi. Vladikafkas Kalesi'nin kenar mahallelerinin genişlemesi, nüfusun artmasıyla Vladikafkas'a yakın köylerde ticaret hızla gelişmeye başladı.

Çok sayıda ticaret ve sanayi sınıfından insanın gelmesi yerleşimlerin dış görünümünü tamamen değiştirdi. Kalenin orta kısmı hariç, banliyö binalarının genel karakterini oluşturan eski, sazdan, mütevazı görünümlü evlerin yerinde geniş ve güzel yapılar yükseldi. Köprü'nün karşısındaki kalenin banliyösünün hemen girişinde başlayan, Terek'in sağ tarafındaki dik kıyıya bitişik olan kirli, önceden geçilmez alanda bir bulvar düzenlendi ve düz, taştan güzel görünümlü evlerin sıralandığı taş döşeli bir sokak oluştu.

Kalenin tam karşısında yer alan eski düzensiz meydan yükseltildi, ince çakıl ve kumla kaplandı ve düzleştirildi. 1852 yılında Vladikafkas Kalesi'nin banliyöleriyle birlikte işgal ettiği arazi alanı 166 dönümdü. Ayrıca meralar, sebze bahçeleri ve biçilecek alan 112 m² verst iken ekilebilir arazi 6.000 dönümdü. Bu topraklar bahsi geçen dönemde Vladikafkas Kazak Alayına tahsis edilmişti. Kalede 909 ahşap ev, 125 dükkan, 25 sokak, 5 meydan, 1 köprü bulunmaktaydı. 1859 yılı verilerine göre Vladikafkas'ta 558 taş ve ahşap ev, 600 yataklı askerî hastane, çeşitli tüccarlara ait 165 dükkan bulunuyordu (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 47, 53, 54, 56).

Tablo 2: 1859 Yılında Vladikafkas'taki Okul Sayısı (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 56)

Okullar	Okul Tipi	Öğrenci
Seküler Okul	2	71
Ruhanî Okul	1	46

4. VLADİKAFKAS KALESİ'NDE DİNİ FAALİYETLER

9 Mayıs 1785'de II. Katerina'nın Korgeneral Potemkin'e emriyle Vladikafkas'ta Ortodoks Kilisesi açıldı (Blagoveşenskiy, 1878, s. 59; Klaproth, 1814, s. 214). O dönem kiliseler ahşap malzemeden yapıldığı için günümüze ulaşmamıştır. Fakat adı geçen kilisenin yerinde bugün de Osetler tarafından Madı Meryem ya da Mavi Kilise olarak adlandırılan bir kilise bulunmaktadır.

Bu süreçte Hristiyanlığı kabul ederek bölgeye yerleşmek istediğini beyan edenler de olmuştu. Bölgede görev yapan General İveliç, Kuban aksakallılarından Mirzabek Tulatov'un bir kaç kere yanına gelerek önceleri kendi yönetimindeki halkıyla birlikte Ortodoks olduğunu daha sonra dağlarda yaşayan savaşçı halklar tarafından sıkıştırılarak İslâm'a dönmek zorunda bırakıldığını aktarmıştı. Çünkü Tulatov'un beyanına göre İslâm dininde olanlar prens, Hristiyan olanlar köle muamelesi gördüğü için maiyetiyle birlikte İslâm'a dönmüştü. Tekrar maiyetiyle (yaklaşık 100 hane) birlikte Hristiyanlığı kabul edip Vladikafkas ötesine geçip Terek ötesindeki Kara Nehir civarına geçmek istediğini ve din adamı ve kilise istediğini beyan etmişti. Tulatov'a göre vaazlar Osetçe gerçekleşecek ve yönetimindeki Osetler de Hristiyan olacaktı. Talutov ayrıca eğer Vladikafkas civarındaki halklara (büyük çoğunluğu İnguş ve Tagaur bölgesi Osetleri) Osetçe vaaz verilirse onlar da Hristiyanlığa geçebilirlerdi.

Hristiyanlığı kabul etmelerinin nedenini de Rus silahı sayesinde kendilerini Kabardey Çerkeslerinden korumak olarak açıklamışlardı. Çünkü beyanlarına göre Çeçenlerden kendilerini koruyabiliyorlardı. General İveliç, Mirzabek Tulatov'un iki kere aynı ricayla kendisine geldiği için bildirme gereği duymuştu. İveliç'e göre İnguşlar ve Tagaur bölgesi Osetleri eğer Hristiyanlığı kabul edip yerleşik hayata geçerse savaşmaktan da vazgeçeceklerdi (AKAK, III, 1869, No: 245, s. 214-215). Söz konusu rapor Rusya'nın 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Oset Ruhani Komisyonu aracılığıyla bölgede uyguladığı din politikasını bize göstermektedir.

28 Mart 1807'de Tagaur bölgesi köylerinden Rus tarafına geçmiş fakir Oset ailelerden 42 (her iki cinsiyetten), Şahov ve Tuganov amanatlarından 2, Şanovlardan 22, Tuganovlardan 7, Kobani köyünden 6, Barbadin aulundan 7 kişi vaftiz oldu.

Ayrıca bu kişiler amanat sayılmayı ve Hristiyanlığı kabul ettiklerinin Osetlere bildirilmesini rica etmişlerdi. Yesenov, Şenov, Mamsurov, Tulatov ve Maklov sülalerinden, köylerine geri döndüklerinde sözlerinden dönmemeleri için Tiflis'te tutulmak üzere birer amanat istenmişti (AKAK, III, 1869, No: 200, s. 219).

1809 yılının 17 Nisan'ında Oset köylerinden aksakallılar Ahmet Zangiev, Cerahmet Şahiev, Kaytuk Tabulov (temsil ettikleri köylerde yaklaşık 3000 hane bulunmaktadır) Vladikafkas Kalesi'ne giderek önceden Hristiyan olduklarını şimdilerdeyse rahipleri olmadığı için çocuklarını vaftiz edemediklerini bir rahibe ihtiyaçları olduğunu, eski dinlerine dönmek istediklerini belirtmişlerdi (AKAK, IV, 1870, No: 295, s. 456).

1859 yılına gelindiğinde 4'ü Ortodoks, 1'i Ermeni-Gregoryen ve 1'i Roma Katolik olmak üzere Vladikafkas'ta 6 kilise bulunmaktaydı (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 56).

5. VLADİKAFKAS KALESİ'NİN NÜFUSU

19. yüzyılın başında Osetler dağlardan ovaya taşınmışlar bu durum Osetya'nın işgalinde kilit rol oynamıştır. Söz konusu duruma ünlü tarihçi, P. G. Butkov da değinmiştir: "Dağlardan ovaya yerleşen ve Vladikafkas'ın etrafında geniş tarlalar eken, komşularına mükemmel bir huzur ve sessizlik sunan Osetler vardır" (Butkov, 1869, s. 166). Vladikafkas komutanı Oset toplumlarının temsilcileriyle birlikte bir iskân planı hazırlamaya başlamak için "Vladikafkas'tan Beyaz Nehir'e kadar olan ovayı araştırmaya" karar vermiş, konu 4 Eylül 1822'de Yermolov tarafından onaylanmıştır. Kafkasya'nın merkezinde bulunan ve Kafkas Ötesiyle bağlantıyı sağlayan Osetya Tagaur, Kurtat, Alagir ve Digor gibi bölgelere ayrılmaktadır. Yapılan araştırma sonucunda: Tagaur toplumuna Terek-Mayramadag, Terek'in sağ yakası Dudorovlara; Kurtat toplumu Mayramadag-Ardon Nehri; Alagir toplumu Ardon-Kurp Nehirleri; Digor toplumu toprakları badelyat⁴ sülaleleri arasında dağıtılmıştır. Tuganovlar dağlardan Ryabun'a Dur-Dur'dan Tatartup'un sırtlarına; Kubatievler Dur-Dur Nehrinden Beyaz Nehir'e; Kabanovlar ve Karajaevler Beyaz Nehrin sağ kıyısından Kurp Nehri'ne kadar olan toprakları almıştır (Bliev vd., 1987, s. 219-220).

Osetlerin ovaya göçüyle birlikte, komşu Kuzey Kafkasya halkları ve Kazak stantisalarıyla temaslar başlamıştır. Osetler ve Rus Kazakları arasında kültürel ve ekonomik alışveriş başlamıştır. Osetler aulları yanında bulunan Kazak stanitsaları yerleşimcileri bahçecilik konusunda Osetlerin gelişimine katkı sağlamıştır (Totoev, 1987, s. 240; Bliev vd., 1987, s. 235).

Dağlarda yaşayan Osetlerin ovaya inmesiyle yerleşim alanları ve tarım-hayvancılığın artması buna bağlı olarak fiyatlarda düşüş olması beklenmiştir. Ek olarak, ovaya yerleşim, hızla gelişen Rus ekonomisinin ihtiyaçları için güvenilir bir hammadde kaynağı oluşturmuş ve Kafkasya'daki Rus ordusunun iâşe ihtiyaçlarını sağlamıştır. Ovaya yerleşen ve devletten toprak alan Osetlerin Rusya'ya sadakat göstereceği göz önünde bulundurulmuştur. Böylelikle Osetya, Rus Devleti'nin idari ve siyasi sistemine dâhil edilmiştir. Hükümet, Osetlere yönelik böyle bir politikaya bağlı kalarak, herşeyden önemlisi, Kafkasya'da sürdürdüğü kolonizasyon politikasının çıkarlarını takip etmiştir (Bliev, 1964, s. 43; Bliev vd., 1987, s. 219).

⁴ Badelyat: Batı Osetleri yani Digoron Osetlerin sınıfsal yapılanmasında en üst tabakaya verilen isim.

1820’de General Yermolov Vladikafkas komutanına, Osetlerin iskânı için tahkimatların inşaatına devam etme niyetinde olduğunu yazmıştır (Galtsev, 1942, s. 121). Aynı dönemde Osetlerin Vladikafkas düzlüklerine yerleşimi şöyle gerçekleşti: Baltinski hutor, Kardiou aulu (Kozırev), Yesen aulu (Saniba'dan), Vladikafkas Kalesi yakınlarında Zaur aulu, Eristov (Mamsurovlar), Tecikau (Mamsurov ve Kunduhov), Jantiev (Kakadur'dan). Kurtat ve Alagir'den gidenler: Saudag, Kadgaron, Salugardan ve Ardon civarına yerleştiler (Bliev, 1964, s. 44-45).

Çarlık Rusyası, Vladikafkas'ın nüfusunun oluşumunda bir politika çerçevesinde ilerlemiştir. General İveliç, Vladikafkas Kalesi civarında dağlıların sürekli saldırıları nedeniyle barışçıl İnguşların bölgeye iskanının gerekli olduğunu iletmıştır. İveliç, Şih Murza Zaitov, Temerko ve Jankot Malsegov'un her birinin kendi köyleriyle birlikte aynı zamanda Tagaur köylerinden Şanovlardan aksakallı Koştov, İbarilerden Aldotov, Çermenlerden Tsaparov maiyetlerindekiyle (12 haneye kadar) ayrıca Tagaur bölgesinden Yesenov ve Kunduhovların köylerinden 43 kişinin kale civarlarına yerleşebileceklerini bildirmiştir (AKAK, III, 1869, No: 330, s. 215). Bu şekilde dağlardaki Osetlerin, köylerinden Vladikafkas'a yerleşmesiyle Oset tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

1830'ların başında Platon Zubov'un verdiği bilgiye göre askerle beraber Vladikafkas'ta 5.300 kişi yaşarken 1852'deki verilere göre 1.842 erkek, 1.811 kadın olmak üzere toplam 3.653 kişi Vladikafkas'ta yaşıyordu (1835, s. 145; Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 54).

Tablo 3: 1859 Yılında Vladikafkas'taki Nüfus (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 55)

Yaşayanlar	Erkek	Kadın
Ortodoks Din Adamları	9	8
Kilise Görevlileri	1	-
Ermeni Gregoryan Din Adamı	1	1
Rum Katolik Din Adamları	1	-
Müslüman Din Adamları	1	-
Soylular	56	78
2. Lonca Tüccarları	9	8
3. Lonca Tüccarları	30	28
Burjuvazi ve Kasaba Halkı	20	25
Devlet Köylüleri	18	24
Azatlıklar	6	7
Emekli Askerler	70	60

Gürcüler ve Ermeniler	53	46
Yahudiler	11	12
Yabancılar	12	14
Osetler	437	446
Vladikafkas Kazak Alayı	372	350
Alt Rütbeli Evliler	735	704
Toplam	1842	1811

Tablo 4: 1859 Yılında Vladikafkas'taki Zanaatkarlar (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 55)

Zanaatkarlar	Kişi Sayısı
Araba Ustaları	2
Çilingirler	2
Marangozlar	4
Demirciler	5
Kuyumcular	1
Saatçiler	3
Terziler	7
Tatlıcılar	2
Ayakkabıcılar	6
Fırıncılar	11

Tablo 5: 1859 Yılında Vladikafkas'taki Dini Nüfus (Betoeva ve Biryukova, 1991, s. 55)

Yaşayanlar	Erkek	Kadın
Ortodokslar	1623	1576
Ermeniler	43	53
Katolikler	83	71
Lüteryanlar	16	11
Müslümanlar	77	94

6. SONUÇ

Yüzyıllarca dağ geçitlerindeki köylerinde yaşayan Osetler, 19. yüzyıl itibariyle Çarlık Rusya politikalarıyla dağlardaki köylerinden düzlük bölgelere iskân olmuşlardır. Bu noktada çekim merkeziyse Vladikafkas olmuştur. Kurulduğu konum itibariyle Vladikafkas hem Gürcistan'ı ilhaka giden yolu açarken hem de İran'a sıçrama tahtası vazifesi görmüştür. Bu sürecin Osetya'da ilerlemesinin nedeni Osetya'nın Ruslar için avantajlı jeopolitik konumudur. Osetya özelinde düşünüldüğünde Osetlerin dağlardan düzlüğe indirilmesi politikası Kafkasya'nın merkezinde bulunan Osetya'nın Rusya'nın güney politikasındaki önemini bize göstermektedir. Osetlerin dağlardan ovalara yerleşmesi hem Osetlerin ekonomisine katkı sağlamış hem de Rusları bölgede güçlendirmiştir. Gürcistan'ın işgaliyle Orta Kafkasya'nın yani Osetya'nın önemi Çarlık için artmıştır. Stanitsalar atıl kalmış ticari olarak önce Mozdok daha sonra Vladikafkas ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Berje, Adolf (Red.). (1869). Raport gen m.-gr. İveliça 3-go gen. ot - inf. Bulgakovu, ot 13-go maya 1807 goda, No: 245, Vladikavkaz. Aktı Sobranıe Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, T. III, Tiflis.
- Berje, Adolf (Red.). (1869). Raport gen-m. gr. İveliça 3-go gen.-ot-inf. Bulgakovu go iyulya 1807 goda, No: 330, Vladikavkaz. Aktı Sobranıe Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, T. III, Tiflis.
- Berje, Adolf (Red.). (1869). Raport gr. İveliça 3-go gr. Gudoviçu, ot 29-go aprelya 1808 goda, No: 200, Vladikavkaz. Aktı Sobranıe Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, T. III, Tiflis.
- Berje, Adolf (Red.). (1870). Raport gr. İveliça 3-go gen. Tormasovu, ot 25-go aprelya 1809 goda, No: 295, Vladikavkaz. Aktı Sobranıe Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, T. IV, Tiflis.
- Beaujour, F. (1829). Voyage militaire dans l'Empire othoman, ou Description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles. Tome II, Livre VI, Paris.
- Berozov, B. P. (1978). Zemelnıy vopros i agrarnoe dvijenıe na Severnom Kavkaze v doreformennıy period. Ordjonikidze.
- Betoeva, M. D.-L. D. Biryukova (sost.), (1991). İstoriya Vladikavkaza (1781-1990) sbornik dokumentov i materialov. Vladikavkaz.
- Bliev, M. M. (1964). Osetiya v pervoy treti xıx veka. Ordjonikidze.
- Bliev, M. (1976). Russko-osevınskie otnoşeniya v xvııı veke. sob. Dokumentov, T. I, Ordjonikidze.
- Bliv, M. (1984). Russko-Osetınskie otnoşeniya v xvııı veke. sob. Dokumentov, T. II, Ordjonikidze.
- Bliev, M. vd., (1987). Ekonomiçeskoe i sotsialno-politiçeskoe razvitie Severnoy Osetii v pervoy polovine XIX veka. İstoriya Severo-Osetınskoı ASSR, Red. E. H. Dzugaeva, Tom I, Ordjonikidze, 219-240.
- Butkov, P. G. (1869). Materialı dlya novoy istorii Kavkaza s 1722 po 1803 god. Çast II, Sanktpeterburg.
- Çatalkılıç, D. (2021). Kafkasya'da Rus Yayılımcılığı Mozdok Hattı 1552-1832. Ankara: Koyusiyah Yayıncılık.
- Galtsev, V. S. (sost.) (1942). Materialı no istorii Osetınskogo naroda. Tom II, Ordjonikidze.

- Gamba, J. F. (1826). Voyage dans la Russie méridionale et particulièrement dans les provinces situées au delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824. Tome Second, Paris.
- Kanukova, Z. V. (2001), Polietniçnyy gorod kak obekt istoriko-etnologičeskogo issledovaniya (Vladikavkaz v 1784-1917 gg.). Doktor istoričeskikh nauk, Severo-Osetinskiy Gosudarstvennyy Universitet im. K. L. Hetaguravo, Vladikavkaz.
- Karaulov, M. A. (2008). Terskoe Kazaçestvo. Moskva: Veçe.
- Klaproth, J. (1814). Travels in the Caucasus and Georgia. London.
- Klaproth, J. (1827). Tableau historique, géographique, ethnographique et politique du Caucase et des provinces limitrophes entre la Russie et la Perse. Paris/Leipzig.
- Kuçiev, A. G. (1995). Gorod Mozdok: İstoričeskiy oçerk. Vladikavkaz.
- Lyall, R. (1825). Travels in Russia, the Crimea, the Caucasus and Georgia. Vol. I, London.
- Montpéroux, F. D. (1840). Voyage Autour du Caucase. Tome IV, Paris.
- Moser, L. (1856). The Caucasus and its People, Schamly. London: David Nutt.
- Nefedev, N. A. (1829). Zapiski vo vremya poezdki iz Astrahani na Kavkaz i v Gruzuyu v 1827 godu, Moskva.
- Potto, V. A. (1912). Dva veka Terskago Kazaçestva (1577-1801). Tom II, Vladikavkaz.
- Puşkin, A. (2008). Erzurum Yolculuğu. (Çev. Behramoğlu, A.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Blagoveşenskiy N. (Red.) (1878). Sbornik svedeniy o Terskoy Oblasti. Vıp. I, Vladikavkaz.
- Şteder, L. L. (2016). Dnevnik puteşestviya iz pograniçnoy kreposti Mozdok vo vnutrennie mestnosti Kavkaza, predprinyatogo v 1781 godu. Sost. G. İ. Tsibirov, Vladikavkaz.
- Tautiev, K. (2014). Vladikavkaz. Yujniy Forpost Rossii 1784-2014. Vladikavkaz.
- Teplitskiy, İ. Z.-N. D. Tsagaev (1963). Pamyatniki materialnoy kulturnı Severnoy Osetii. Ordjonikidze.
- Totoev, F. V. (1987). Semeyniy i obşçestvennyy bit, religiya Osetin v xviii-pervoy polovine xix v. İstoriya Severo-Osetinskoy ASSR, Red. E. H. Dzugueva, Tom I, Ordjonikidze, 240-261.
- Wilbraham, R. (1839). Travels in the Trans-Caucasian Provinces. London: John Murray.
- Zubov, P. (1835). Kartina Kavkazskago kraya. Çast II, S. Peterburg.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ANTALYA İLİ KUMLUCA İLÇESİNDEKİ ÖRTÜ ALTI DOMATES
ÜRETİCİLERİNİN PAZARLAMA SORUNLARI

Arzu KARAKÖSE

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst.
Burdur, Türkiye
ORCID: 0000-0002-8816-3167
arzutiras@windowslive.com

Araş. Gör. Muhammed Furkan TAŞCI

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fak.
Burdur, Türkiye
ORCID: ID: 0000-0003-0289-1698
mftasci@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Nil Esra DAL

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fak.
Burdur, Türkiye
ORCID: 0000-0002-3089-8873
nilesradal@mehmetakif.edu.tr

ÖZET

Anavatanı Güney Amerika olan domatesin hem dünya genelinde hem de Türkiye’de tüketilen ve ticareti yapılan başlıca tarım ürünlerinden biri olduğu ifade edilebilir. İstatistiklere göre Türkiye sınırları içerisinde, örtü altı yaş sebze üretiminde Antalya ili birinci sırada yer almaktadır. Örtü altı sebze yetiştiriciliği, birim alandan yüksek verim ve kâr sağlaması ve bitkisel üretim açısından yıl boyunca istikrarlı bir iş gücü sağlaması nedeniyle Türkiye tarımında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Antalya ili Kumluca ilçesinde örtü altı domates üretimi yapan üreticilerin tarımsal pazarlama sorunlarını tespit etmek amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Veriler yüz yüze anket yöntemi aracılığıyla toplanmış ve araştırma, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 395 üreticinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri istatistiksel analiz amacına uygun olan SPSS 22.0 istatistiksel paket programı ile analiz edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır. Verilerin normal dağılıma uygun olduğu varsayılarak; frekans analizi, t-testi ve Anova analizleri uygulanmıştır. Yapılan çalışmada domates üreticilerinin işçilik masraflarında, domateslerin hasadı sonrası süreçlerde ve satış sonrası bedelleri alırken sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Domates üreticilerinin maliyet ve gelir gider hesabı yapmakta zorlandığı, çoğunun domates üretimi için gerekli finansmanı komisyoncudan borç alarak karşıladığı, ürün tanıtımı yapmadan sadece satış yaptığı ve fiyat oluşumunda hal ve komisyoncuların rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Çoğu ziraat odasına bağlı olan üreticiler, zirai mücadele konusunda yeterli bilgiye sahip olduklarını, ilaç ve gübre temini, sulama maliyeti ve teknik bilgi sorunu da yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Üreticilerin önemli çoğunluğunun tarım sigortası ve toprak tahlili yaptırması dikkat çekmektedir. Ayrıca çalışmaya katılan domates üreticilerinden üniversite mezunu olanların, domates üretimi ve pazarlama çabalarının lise mezunlarına göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Domates Üretimi, Örtü Altı Üretim, Pazarlama Sorunları, Tarımsal Pazarlama.

MARKETING PROBLEMS OF GREENHOUSE TOMATO PRODUCERS IN ANTALYA'S KUMLUCA DISTRICT

Arzu KARAKÖSE

Res. Assist. Muhammed Furkan TAŞCI

Assoc. Prof. Dr. Nil Esra DAL

ABSTRACT

It can be stated that tomato, whose homeland is South America, is one of the main agricultural products consumed and traded both in the world and in Turkey. The production of greenhouse vegetables in Turkey's Antalya province is the highest, according to statistics. Greenhouse vegetable cultivation has an important place in Turkey's agriculture as it provides high yield and profit per unit area and provides a stable workforce throughout the year in terms of plant production. In this study, a research was conducted to determine the agricultural marketing problems of the producers producing greenhouse tomatoes in the Kumluca district of Antalya province. The data were collected through face-to-face survey method and the research was carried out with the participation of 395 producers selected by convenience sampling method. The data of the research were analyzed with the SPSS 22.0 statistical package program, which is suitable for the purpose of statistical analysis, and the findings were interpreted. Assuming that the data are suitable for normal distribution; frequency analysis, T-test and Anova analysis were applied. In the study, it has been determined that tomato producers have problems in labor costs, post-harvest processes and in receiving after-sales prices. It has been revealed that tomato producers have difficulty in making cost and income-expense calculations, most of them meet the financing required for tomato production by borrowing from the broker, they only sell without promoting the product, and the vegetable market and brokers play a role in price formation. Producers, most of whom are affiliated with the Chamber of Agriculture, stated that they have sufficient knowledge about agricultural control and that they do not have problems with the supply of pesticides and fertilizers, irrigation costs and technical knowledge. It is noteworthy that a significant majority of the producers have agricultural insurance and soil analysis. In addition, it has been determined that among the tomato producers participating in the study, university graduates have more tomato production and marketing efforts than high school graduates.

Keywords: Agricultural Marketing, Marketing Issues, Tomato Production, Greenhouse Cultivation.

1. GİRİŞ

Türk tarım ve gıda sektöründe önemli bir yere sahip olan domatesin Anavatanının Güney Amerika olup, Türkiye'ye Birinci Dünya Savaşı sırasında getirildiği bilinmektedir (Demiray ve Tülek, 2008). Domates, ülkemizde yetiştirilen sebzeler arasında verimliliği en yüksek sebzedir.

Besin değeri yüksek bir sebze çeşidi olan domates, sebze tarımında ilk sırada yer almakta, toplam sebze üretiminin %41'ini oluşturmaktadır, açıkta ve örtü altında yetiştirilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020). Türkiye seraların alan bakımından dünyada ilk dörtte, Avrupa'da ise İspanya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye 2019 yılında toplamda 31 milyon ton sebze üretmiştir. Bunun 23,2 milyon tonu açık havada, 7,8 milyon tonu ise seralarda üretilmiştir. Örtü altı yaş sebze üretiminde Antalya ili %48'lik pay ile (3,8 milyon ton) birinci sırada yer almaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Örtü altı üretim miktarı bakımından Antalya ilini sırayla, Mersin %16 (1,2 milyon ton), Adana %13 (1 milyon ton) sonrasında Muğla %9 (690 bin ton) takip etmektedir. Dört ilde örtü altı üretimi hemen hemen 6,7 milyon ton olup, Ülke toplamında örtü altı üretiminin yaklaşık olarak %86'sını oluşturmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Örtü altı yaş sebze yetiştiriciliği hem birim alanından yüksek verim ve kazanç sağlaması hem de bitkisel üretimi yıl içine yayarak yıl boyu sabit işgücü sağlaması nedeniyle ülke tarımında önemli bir yer tutmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

2. ÖRTÜ ALTI ÜRETİM

Örtü altı üretimi yani seracılık, iklim koşullarının kısmen veya tamamen ortadan kaldırdığı korumalı alanlarda yapılan bitki yetiştirme halidir. Korumalı alanda üretim faaliyetinin başlangıç noktası milattan öncesine dayanmaktadır. Romalıların ilgili dönemlerde çukurları kazarak ve şeffaf mineral tabakalarla kaplayarak mevsim dışı sebzeleri yetiştirdiği ifade edilmektedir (Genç, 1985: 11). Genel olarak sera yetiştiriciliği merkezinin Avrupa olduğu bilinen bir gerçektir. Tarihi çok eskiye dayanan, sıcak bölgelerde yetiştirilen sebze ve meyveleri Avrupa'nın iklim bakımından soğuk bölgelerinde yetiştirme isteği sonucunda örtü altı sebze yetiştiriciliği gündeme gelmiştir. Örtü altı sebze yetiştiriciliği ilk kez İngiltere'de başlamıştır. İngiltere'yi de sırasıyla Hollanda, Danimarka, Almanya ve Belçika takip etmiştir (Günay, 1980: 19). Dünyanın ilk modern serasının 18. yüzyılın sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulduğu bilinmektedir (Genç, 1985: 11).

2.1 Antalya'da Örtü Altı Tarım

Türkiye'de seracılık faaliyetleri 1940'lı yıllarda Antalya'da seraların kurulmasıyla başlamıştır. Örtü altı yetiştiriciliğinin gelişimi 1960'lı yıllara kadar yavaş iken 1960'lardan itibaren plastiğin kaplama malzemesi olarak kullanılmasıyla hızlı bir gelişme dönemine girmiştir. Sera alanında en hızlı büyüme 1975 ile 1985 yılları arasında olmuştur (Abak ve Ertekin, 1984:49). Akdeniz bölgesi örtü altı üretimi Antalya ilinde batıdan Kaş' a doğudan Gazipaşa'ya kadar olan bölgede yoğunlaşmaktadır (Çimen, 2021: 82). Toplamda 19 ilçesi olan Antalya ilinde Merkez dahil 16 ilçesinde örtü altı (sera) yetiştiriciliği yapılmaktadır. Son yirmi yılın en önemli örtü altı yetiştiriciliği gelişmeleri Aksu, Kumluca ve Serik bölgelerinde yaşanmıştır. Türkiye'nin örtü altı tarım alanlarının %39'u ilimizde gerçekleşmektedir (Antalya Tarım İl Müdürlüğü İstatistikleri, 2020).

Tablo 1: Antalya ili örtü altı üretim alanları

Örtü Altı Alanları	Toplam Alan (dekar)	Cam Sera (dekar)	Plastik Sera (dekar)	Yüksek Tünel (dekar)	Alçak Tünel (dekar)
Antalya	312.226	66.738	218.007	14.286	13.195
Türkiye	805.159	80.779	401.796	104.258	218.326
Antalya/Türkiye (%)	39	83	54	14	6

Kaynak: <https://www.tarimorman.gov.tr/> (04.06.2022).

Antalya’ da sebze üretiminin yaklaşık %55’ini domates üretimi oluşturmaktadır. Domates hem sofralık tüketimde hem de tarımsal hammadde olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir. Fakat, Türkiye’de domates üretim ve pazarlaması hususunda yeterince etkili bir organizasyon yapısına sahip olmadığı görülmektedir. Domates fiyatlarının serbest piyasa koşullarında oluşmasından ve ürün mevcudiyetine (bulunabilirliğine) bağlı olduğundan, domates üreticileri büyük bir fiyat belirsizliği ile yüz yüze gelmektedir (Erdal, 2006).

3. ÖRTÜ ALTI ÜRETİCİLERİNİN PAZARLAMA SORUNLARI

Tarım ürünleri, özellikle yaş meyve sebzeler, daha etkili pazarlama hizmetleri gerektiren sınırlı depolama tesisleri ve çok sayıda aracı ile bozulabilmektedir. Ancak son yıllarda tüketicilerin çevreye ve insan sağlığına duyarlı ürünlere karşı giderek daha hassas hale gelmesi, pazarlama kampanyalarının önemini vurgulamaktadır. Tüketicilerin daha fazla çeşitlilik, daha fazla güvenilirlik, paketlenmiş ve kaliteli ambalajlanmış ürün tercihleri, pazarlama araştırmalarının geniş alanda ve daha dikkatli bir şekilde çalışması gerektiğini göstermektedir. Yani üretim eskiden piyasaya yön verirken, artık tüketiciler üretime yön vermektedir (Özkan vd., 1999). Değişen tüketicilerin çevre hassasiyetlerinin işletme uygulamalarına yansımaları ise sürdürülebilir pazarlama çabaları ile karşılık bulmuştur. İşletmelerin tarımsal pazarlama çabaları ise günümüzde artan yeşil tüketici kitlelerinin beklentilerine göre şekillenmektedir. Ancak ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre tüketicilerin çevresel bilinç düzeylerinin de farklılık gösterdiği dikkate alındığında dünya genelinde tarımsal pazarlama çabalarının benzer düzeyde olmadığı söylenebilir. Bazı ülkelerde henüz sadece pazarlama karması unsurlarının tarımsal ürünler için dizayn edildiği temel yapılar var olduğu gibi, ekolojik dengenin korunmasını ve sürdürülebilirliği önemseyen uygulamaların da varlığından söz edilebilir. Ayrıca pazarlama sürecine geçmeden, tarım ürünlerinin üretim süreçlerini iyileştirmek için de organize olmuş birlikler bulunmaktadır.

2005 yılı itibariyle Türkiye’de bazı üreticiler Örtü altı Sebzeleri Üreticileri Derneği çatısı adı altında bir araya gelmeye başlamışlardır. Günümüzde ile ve ilçe bazında Antalya’da beş adet ilçede (Manavgat, Merkez, Elmalı, Serik, Kaş, Kumluca), Mersin’de dört adet ilçede (Akdeniz, Erdemli, Aydıncık, Silifke) birlik mevcuttur.

Ek olarak Kırklareli (Pınarhisar), İzmir (Menderes), Balıkesir (Merkez), Samsun (Çarşamba) ve Sinop (Merkez)'ta birer adet birlik bu amaç doğrultusunda faaliyet göstermektedir (Engindeniz, 2017).

Türkiye' de domates, sebze üretiminde önemli bir paya sahip olduğu için, üretiminden satış pazarlamaya kadar tüm aşamaların takip edilmesi önemli bir unsurdur. Bu durum birçok açıdan bilimsel araştırmalara da konu olmaktadır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; domates üretimine ilişkin teknik çalışmaların yanı sıra ihracat durumu, pazarlama yapısı, girdi kullanım durumu, ekonomik analizi gibi araştırmaların olduğu görülmektedir (Değer vd., 2020: 2).

Özellikle domates pazarlanması sorununa odaklanan araştırmalarda, tüccarlar ve komisyoncular tarafından düşük fiyatla ürün alımındaki gecikmeler ele alınmıştır. Ancak ürün alımı yapılan ülkelerde özellikle ihracat konusunda kısıtlamaların olduğu gözlemlenmiştir (Daka vd., 2012; Güvenç, 2019; Örük ve Engindeniz, 2019).

4. TARIMSAL PAZARLAMA

Tarım ürünleri, endüstriyel ürünlerle karşılaştırıldığında biyolojik yapıları, hacimleri ve çabuk bozulabilmeleri ile ayırt edilmektedirler. Diğer endüstriler ürünlerini tüketici istek ve ihtiyaçlarına göre işleyip uyarlarken, tarımsal ürünler analiz edilmiş ve tüketim için işlenmeye hazır kabul edilmektedir (Siskos vd., 2001: 317). Bu bağlamda tarımsal ürünlerin pazarlanması konusunda da birtakım farklılıklar oluşabileceği ifade edilebilir.

Tarımsal pazarlama, Güneş'e (1996: 3) göre; "Tarımsal ürünlerin üreticiden nihai tüketiciye kadar ki tüm süreçleri izleyen bir bilim dalı" olarak tanımlanmaktadır. Aydemir (2006: 2) ise tarımsal pazarlamayı "Üreticinin üreteceği ürünün miktar ve kalitesinden başlayarak ürünün piyasaya hazırlanmasından, depolama ve nakliye de kapsayarak tüketiciye kadar olan süreçteki faaliyetlerin tüm standardizasyonu" olarak tanımlamaktadır. Emeksiz vd. (2019: 2) tarımsal pazarlamayı; "Tarımsal Faaliyetler ile ilgilenen kişilerin ne kadar ve ne kalitede ürün üreteceği, tarımsal ürünün pazar yeri şartlarına sunulması, bu ürünleri depolama koşullarına uygun hale getirmek için uygun standardizasyon çalışmalarının yapılması, depolama, nakliye ve nihayetinde tüketiciye yönelik tüm faaliyetler" olarak tanımlamışlardır. Bu bağlamda tanımlardan da anlaşılacağı gibi tarımsal pazarlamanın üreticiden tüketiciye ulaşana kadar gerçekleşen tüm süreçleri kapsadığı ifade edilebilir. Ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma olarak bilinen geleneksel pazarlama karması bağlamında bu faaliyetler süreci tarımsal pazarlama karması olarak da açıklanmıştır. Siskos vd. (2001: 317-318) göre, tarımsal ürün pazarlaması karması; özel ürün karakteristikleri, tarımsal ürünlerin fiyat oluşumu, tarımsal ürünlerin tutundurması ve dağıtım bileşenlerini içermektedir. Bu bağlamda tarımsal ürünler üzerine yapılan faaliyetlerde tarımsal pazarlama çabalarının gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Nitekim, bu faaliyetlerin her bir aşamasında oldukça detaylı süreçler mevcuttur.

Tarımsal pazarlamanın süreçlere dahil olması oldukça detaylı hale gelebilmektedir. ABD Tarım Bakanlığı (USDA) bünyesindeki Tarım Pazarlama Hizmeti (AMS), çiftlik ürünlerinin düzenli bir şekilde pazarlanması ve dağıtımına yardımcı olmak için güncel, tarafsız fiyat ve satış bilgileri sağlamaktadır. Günlük piyasa haberi raporları, belirli pazarlar ve pazarlama alanlarındaki çiftlik ürünlerine ilişkin fiyatlar, hacim, kalite, durum ve diğer pazar verileri hakkında bilgiler içermektedir. Raporlar hem yerel hem de uluslararası piyasaları kapsamaktadır (Lin ve González-Rivera, 2016: 700). Bununla birlikte, 1980'ler ve 1990'ların başlarında kullanılan araştırma metodolojileri hakkındaki literatür, piyasalarda ve birçok alandaki gelişmelerin tarımsal pazarlama üzerinde büyük etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Tarımsal pazarlama tarafından benimsenen yenilikler ve teknikler, basit istatistiksel modellerden, gelişmiş ekonometrik modellere ve geleneksel davranışsal model ve tekniklerden, karar destek sistemleri (DSS) ve uzman sistemler gibi bilgi sistemlerine kadar uzanmaktadır (Siskos vd., 2001: 315-316).

Tarımsal ürünler pazarı, ekonomik kalkınma sürecinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Yine de, üreticilerin ve tüketicilerin mekansal dağılımı nedeniyle, girdi uygulaması ile hasat arasındaki zamansal gecikmeler, metaların değişken bozulabilirliği ve depolanabilirliği, ve temel gıda maddelerinin siyasi hassasiyeti nedeniyle, tarım piyasaları yüksek işlem maliyetlerine, önemli risklere ve sık sık devlet müdahalesine eğilimlidir. Gelişmekte olan ülke hükümetlerinin ve özel yerli veya çok uluslu firmaların tarım piyasalarındaki göreceli gücü zaman içinde değişiklik göstermiştir. Ancak girdi ve çıktı dağıtımının temel işlevleri, hasat sonrası işleme ve depolamanın yanı sıra likidite kısıtlamalarının sürekli zorlukları, sözleşme uygulama ve eksik bilgi, gelişmekte olan ülkelerde her türlü organizasyon altında tarım pazarlarını karakterize etmiştir (Barrett ve Mutambatsere, 2005:10).

5. MATERYAL VE METOD

Bu çalışma Antalya ili Kumluca ilçesinde örtü altı üretimi yapan üreticilerinin tarımsal pazarlama sorunlarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma için gerekli olan verilerin toplanması sürecinde yüz yüze anket yöntemi kullanılmış olup, araştırma kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 395 üreticinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Mevcut durumu betimlemek için tasarlanmış bir araştırma yöntemi olan (Karasar, 2015) ve genel tarama modeline göre gerçekleştirilen araştırmanın evrenini Antalya İli Kumluca İlçesinde ikamet eden örtü altı üreticiler (seracılar) oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalarda örneklem hata payına göre %95 güven aralığında 384 kişinin istatistiksel analizler için yeterli olacağı belirtilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014). Bu bağlamda kolayda örnekleme yöntemi ile Kumluca ilçesinde seracılıkla uğraşan toplamda 395 kişi ulaşılmış ve örneklem yeterli örneklem büyüklüğüne ulaştığı varsayılarak veri toplama süreci tamamlanmıştır. Veri toplama sürecinde kullanılan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların demografik bilgilerini ölçen 6 sorudan oluşmuştur. İkinci bölümde Dere (2006) tarafından oluşturulan "Tarımsal Pazarlama Sorunları" ölçeği yer almaktadır. Üçüncü bölüm de ise Karadaş ve Güler (2021) tarafından oluşturulan ölçek kullanılmıştır.

Nihayetinde bulgular SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Verilerin normal dağılıma uygun olduğu varsayılarak analizde; anket formlarında yer alan sorulara ilişkin frekans, t-testi, Bonferonni testi ve Anova analizleri kullanılmıştır.

6. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında araştırma sürecinde toplanan verilerin analiz edilmesi doğrultusunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 2: Demografik bilgiler

Demografik Bilgiler			Demografik Bilgiler				
	f	%		f	%		
Cinsiyet	Kadın	179	45,3	Meslek	Seracı	187	47,3
	Erkek	216	54,7		Çiftçi	208	52,7
	Toplam	395	100,0		Toplam	395	100,0
Yaş	25 yaş ve altı	27	6,8	Eğitim Durumu	İlköğretim	179	45,3
	26-30 yaş	57	14,4		Lise	136	34,4
	31-35 yaş	74	18,7		Üniversite	80	20,3
	36-40 yaş	93	23,5	Toplam	395	100,0	
	41-45 yaş	71	18,0	Son Ekim Yılı	2021 ve öncesi	50	12,7
	46 yaş ve üstü	73	18,5		2022 yılı	345	87,3
	Toplam	395	100,0		Toplam	395	100,0
Gelir Durumu	3000 TL ve altı	13	3,3	Ektiği Arazi Büyüklüğü	2 dekar ve altı	81	20,5
	3001-4000 ₺	28	7,1		3-5 dekar arası	171	43,3
	4001-5000 ₺	64	16,2		6-8 dekar arası	93	23,5
	5001- 6000 ₺	73	18,5		9-11 dekar	22	5,6
	6001 ₺ ve üzeri	217	54,9		12 dekar ve üstü	28	7,1
	Toplam	395	100,0		Toplam	395	100,0

Katılımcılara ait demografik bilgilerin yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde; 30 yaş üstü katılımcıların çoğunlukta olduğu (%78,8), eğitim durumlarının ilköğretim düzeyinde yoğunluk gösterdiği (%45,3), yarısından fazlasının 6001 ₺ ve üzerinde bir gelire sahip olduğu (%54,9) ve ektikleri arazi büyüklüklerinin 3-5 dekar arasında yoğunlaştığı (%43,3) tespit edilmiştir.

Tablo 3. Zirai mücadele konusunda yeterli bilgiye sahip olunmaması ile ilgili problemlere ait frekans tablosu

Önem dereceleri	f	%
Çok önemli	48	12,2
Önemli	103	26,1
Önem derecesi düşük	169	42,8
Sıralamaya girmeyen	75	19,0
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %19'luk kısmı zirai mücadele ilgili çok büyük sorunlar yaşamadıklarını düşünmektedirler. Buna karşılık yetiştiricilerin %12,2'lik kısmı çok önemli sorunlar yaşadığını, %26,1'lik kısım ise önemli sorunlar yaşadıklarını belirtmiş, yetiştiricilerin %42,8'i zirai mücadele ile ilgili sorunları önem derecesi düşük biçiminde değerlendirmişlerdir.

Tablo 4: İlaç ve gübre temini ile ilgili problemlere ait frekans tablosu

Önem dereceleri	f	%
Çok önemli	69	17,5
Önemli	26	6,6
Önem derecesi düşük	48	12,2
Sıralamaya girmeyen	252	63,8
Toplam	395	100

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %63,8'lik kısmı ilaç ve gübre temini ile ilgili ciddi problemler yaşamadıklarını düşünmektedirler. Ayrıca yetiştiricilerin %17,5'lik kısmı çok önemli sorunlar yaşadığını, %6,6'lık kısım ise önemli sorunlar yaşadıklarını belirtmiş, yetiştiricilerin %12,2'si ilaç ve gübre temini ile ilgili sorunları önem derecesi düşük biçiminde değerlendirmişlerdir.

Tablo 5: Domates yetiştiriciliği konusunda yeterli teknik bilgiye sahip olunmaması ile ilgili problemlere ait frekans tablosu

Önem dereceleri	f	%
Çok önemli	66	16,7
Önemli	153	38,7
Önem derecesi düşük	111	28,1
Sıralamaya girmeyen	65	16,5
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %16,5'lik kısmı domates yetiştiriciliği konusunda yeterli teknik bilgiye sahip olunmaması ile ilgili ciddi problemler yaşamadıklarını düşünmektedirler. Ayrıca yetiştiricilerin %16,7'lik kısmı çok önemli sorunlar yaşadığını, %38,7'lik kısım ise önemli sorunlar yaşadıklarını belirtmiş, yetiştiricilerin %28,1'i domates yetiştiriciliği konusunda yeterli teknik bilgiye sahip olunmaması ile ilgili sorunları önem derecesi düşük biçiminde değerlendirmişlerdir.

Tablo 6: İşçilik masrafları ile ilgili problemlere ait frekans tablosu

Önem dereceleri	f	%
Çok önemli	199	50,4
Önemli	65	16,5
Önem derecesi düşük	28	7,1
Sıralamaya girmeyen	103	26,1
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %26,1'lik kısmı işçilik masrafları ile ilgili ciddi problemler yaşamadıklarını düşünmektedirler. Ayrıca yetiştiricilerin %50,4'lük kısmı çok önemli sorunlar yaşadığını, %16,5'lik kısım ise önemli sorunlar yaşadıklarını belirtmiş, yetiştiricilerin %7,1'i işçilik masrafları ile ilgili problemleri önem derecesi düşük biçiminde değerlendirmişlerdir.

Tablo 7: Teknik araç yetersizliğinden kaynaklanan problemler ile ilgili problemlere ait frekans tablosu

Önem dereceleri	f	%
Çok önemli	11	2,8
Önemli	44	11,1
Önem derecesi düşük	6	1,5
Sıralamaya girmeyen	334	84,6
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %84,6'lık kısmı teknik araç yetersizliğinden kaynaklanan ciddi problemler yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık yetiştiricilerin %2,8'lik kısmı çok önemli sorunlar yaşadığını, %11,1'lik kısım ise önemli sorunlar yaşadıklarını belirtmiş, yetiştiricilerin %1,5'i teknik araç yetersizliğinden kaynaklanan sorunları önem derecesi düşük biçimde değerlendirmişlerdir.

Tablo 8: Sulama maliyetleri ile ilgili problemlere ait frekans tablosu

Önem dereceleri	f	%
Çok önemli	2	,5
Önemli	3	,8
Önem derecesi düşük	32	8,1
Sıralamaya girmeyen	358	90,6
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %90,6'lık kısmı sulama maliyetleri kaynaklanan çok büyük sorunlar yaşamadıklarını düşünmektedirler. Buna karşılık yetiştiricilerin sadece %5,5'lik kısım çok önemli sorunlar yaşadığını, %8,1'lik kısım ise önemli sorunlar yaşadıklarını belirtmiş, yetiştiricilerin %8,1'i sulama maliyetlerinden kaynaklanan sorunları önem derecesi düşük biçimde değerlendirmişlerdir.

Tablo 9: Domatesleri satma zamanı ile ilgili problemlere ait frekans tablosu

Satma Zamanı	f	%
Olgunlaşma öncesi	6	1,5
Olgunlaşma sonrası	114	28,9
Hasat Sonrası	248	62,8
Hasat sırasında	22	5,6
Sözleşmeli ekim	5	1,3
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %1,5'lik kısmı mahsulü olgunlaşma öncesi satmakta iken, %28,9'luk kısmı olgunlaşma sonrası, %62,8'lik büyük bir kısım hasat sonrası, %5,6'lık kısım hasat sırasında, %1,3'lük kesim ise sözleşmeli ekim yapmaktadır.

Tablo 10: Domatesleri pazarı ile ilgili bilgileri alma yerlerine ait frekans tablosu

Pazar ile İlgili Bilgileri Alma Yerleri	f	%
Kooperatiflerden	23	5,8
Ziraat odasından	49	12,4
İlçe tarım müdürlüğünden	32	8,1
Diğer yetiştiricilerden	52	13,2

Sosyal Medyadan	54	13,7
İhracatçı firmadan	58	14,7
Komisyondan	127	32,2
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %5,8'lik kısmı domatesleri pazarı ile ilgili bilgileri kooperatiflerden alırken, %12,4'lük kısım ziraat odasından, %8,1'lik kısım ilçe tarım müdürlüğünden, %13,2'lik kısım diğer yetiştiricilerden, %13,7'lik kısım sosyal medyadan, %14,7'lik kısım ihracatçı firmadan, %32,2'lik kısım ise komisyonculardan fiyat almaktadır.

Tablo 11: Satılan domateslerin ödemelerini alma bilgilerine ait frekans tablosu

Ödemeleri Alma	f	%
Vadeli satış	33	8,4
Peşin satış	105	26,6
Bir kısmı vadeli bir kısmı peşin	135	34,2
Şartlara göre değişiyor	122	30,9
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %8,4'lük kısmı domateslerin ödemelerini vadeli alırken %26,6'lık kısım peşin olarak almakta, %34,2'lik bölümü bir kısmı vadeli bir kısmı peşin, %30,9'luk kısım şartlara göre değişen satış uygulaması yapmaktadır.

Tablo 12: Bağlı bulunulan herhangi bir komisyoncu veya aracı firma olma durumuna ilişkin frekans tablosu

Komisyoncu veya Aracı Firma Olma	f	%
Evet	287	72,7
Hayır yok şartlara göre en uygun komisyoncuya satıyorum.	108	27,3
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %72,7'lik kısmı domateslerini bağlı bulunulan komisyoncuya sattığını, %27,3'lük kısım ise şartlara göre en uygun komisyoncuya sattığını belirtmiştir.

Tablo 13: Domates yetiştirirken maliyet hesabı yapma durumuna ilişkin frekans tablosu

Maliyet Hesabı Yapma	f	%
Evet	369	93,4
Hayır	26	6,6
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %93,4'lük kısmı domates yetiştirirken maliyet hesabı yaptığını, %6,6'lık kısım ise maliyet hesabı yapmadığını belirtmiştir.

Tablo 14: Düzenli olarak yıllık gelir- gider hesabı yapma durumuna ilişkin frekans tablosu

Gelir- Gider Hesabı Yapma	f	%
Evet	365	92,4
Hayır	30	7,6
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %92,4'lük kısmı düzenli olarak yıllık gelir-gider hesabı yaptığını, %7,6'lık kısım ise düzenli olarak yıllık gelir-gider hesabı yapmadığını belirtmiştir.

Tablo 15: Domates yetiştiriciliği ile ilgili herhangi bir organizasyona üye olma durumuna ilişkin frekans tablosu

Organizasyona Üye Olma	f	%
Hayır	250	63,3
Evet	145	36,7
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %63,3'lük kısmı bir organizasyona üye olduğunu, %36,7'lik kısım ise bir organizasyona üye olmadığını belirtmiştir.

Tablo 16: Üye olunan domates yetiştiriciliği organizasyona ait frekans tablosu

Üye Olunan Organizasyon	f	%
Ziraat odası	230	58,2
Sulama kooperatifi	139	35,2
Kalkınma kooperatifi	3	,8
Tarım kredi kooperatifi	23	5,8
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin üye oldukları organizasyonlara baktığımızda %58,2'lik kısmı ziraat odası, %35,2'lik kısmı sulama kooperatifi, ,8'lik kısmı kalkınma kooperatifi ve %5,8'lik kısmı tarım kredi kooperatifine üye olduklarını belirtmiştir.

Tablo 17: Domatesleri satarken diğer yetiştiricilerle ortak hareket etme durumuna ilişkin frekans tablosu

Ortak Hareket Etme	f	%
Evet	118	29,9
Hayır	277	70,1
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin %29,9'luk kısmı domatesleri satarken diğer yetiştiricilerle ortak hareket ettiklerini, %70,1'lik kısım ise domatesleri satarken diğer yetiştiricilerle ortak hareket etmediklerini belirtmiştir.

Tablo 18: Domates üretimi için gerekli finansmanı temin etme yerine ait frekans tablosu

Gerekli Finansman	f	%
Kredi kullanmıyorum	46	11,6
Ziraat bankasından	37	9,4
Tarım kredi kooperatifinden	25	6,3
Diğer bankalardan	22	5,6
Komisyoncudan borç alıyorum	232	58,7
Başkalarından borç alıyorum	27	6,8
Diğer	6	1,5
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricilerinin, domates üretimi için gerekli finansmanın %11,6'lık kısmını krediyle, %9,4'lük kısım ziraat bankasından, %6,3'lük kısım tarım kredi kooperatifinden, %5,6'lık kısım diğer bankalardan, %58,7'lik kısım komisyoncudan borç alarak, %6,8'lik kısım ise başkalarından borç alarak temin ettiklerini belirtmiştir.

Tablo 19: Domates tanıtımını yapma biçimine ait frekans tablosu

Tanıtım Yapma	f	%
Alıcı firmaları bahçeme götürüyorum ve tadımlık ikramda bulunuyorum	27	6,8
Domates numunelerini farklı pazarlara götürüyorum.	57	14,4
Domateslerimin tanıtımını yapmadan komisyoncuya satıyorum	249	63,0
Üretici olarak hasat esnasında kendime ait üretici kasalarında ürünü hal meydanına getirir	46	11,6
Üretici olarak tüzel kişilik ya da şahıs şirketi olarak vergi kaydım	16	4,1
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde domates yetiştiricileri, domates tanıtımını yaparken, %6,8'lik kısmı alıcı firmaları bahçesine götürerek ve tadımlık ikramda bulunduğunu, %14,4'lük kısım domates numunelerini farklı pazarlara götürdüğünü, %63'lük kısım domateslerimin tanıtımını yapmadan komisyoncuya sattığını, %11,6'lık kısım üretici olarak hasat esnasında kendisine ait üretici kasalarında ürünü hal meydanına getirerek görücüye çıkarttığını ve ürünün durumuna göre alıcıların (tüccar, ihracatçı, manav, market) beğenerek ürünü aldığını, %4,1'lik kısım ise üretici olarak tüzel kişilik ya da şahıs şirketi olarak vergi kaydı var ise, teşvik kapsamında “iyi tarım uygulamaları” ile market, manav veya nihai tüketiciye satış yaptığını belirtmiştir.

Tablo 20: Domates Fiyatlarının Oluşma Biçimine Ait Frekans Tablosu

Oluşma Biçimi	f	%
Sadece üretici ya da üretici adına komisyoncu	44	11,1
Sadece tüketici (tüccar)	17	4,3
Sadece mevsim şartları	29	7,3
Hal ve Komisyoncular Birliği	267	67,6
Aracılar	14	3,5
Günlük Arz-Talep	24	6,1
Toplam	395	100,0

Kumluca ilçesinde, domates fiyatları oluşurken, %11,1'lik kısmın sadece üretici ya da üreticinin adına komisyoncunun oluşturduğunu, %4,3'lük kısım sadece tüketici (tüccar) tarafından oluşturulduğunu, %7,3'lük kısım sadece mevsim şartlarının belirlediğini, %67,6'lık kısım Hal ve Komisyoncular Birliğinin belirlediğini, %3,5'lük kısım aracılardan belirlediğini ve %6,1'lik kısım günlük arz-talebe göre belirlendiğini belirtmiştir.

Tablo 21: Domates üretimi ve pazarlamasına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Domates Üretimi ve Pazarlaması	Ortalama	Standart Sapma
Domates yetiştiricileri birlikte hareket edebilseler domateslerini daha yüksek fiyattan satabilirler.	2,317	1,204
Domates yetiştiriciliğiyle ilgili yeterli teknik bilgi ve Beceriye sahibim.	2,458	1,162
Kumluca Domatesi ulusal ve uluslararası pazarlarda Kumluca Domatesi adıyla tanınmaktadır.	2,390	1,122
Yetiştiriciler arasında güven ortamının tesis edilemediğinden dolayı, yetiştiriciler birlikte hareket etmiyorlar.	2,694	1,122
Kumluca'da faaliyet gösteren resmi ve yarı resmi yetiştirici organizasyonları domatesin pazarlanması için etkin çalışmalar yapıyorlar.	2,873	,984
İlçede gerçekleşen eğitim programlarını takip ediyorum ve bu programlara katılıyorum.	3,124	1,114
Devlet kurumlarının desteği olmadan ilçede tüm Yetiştiricilerinin birlikte hareket edeceği satış organizasyonu oluşturulamaz.	2,871	1,151
Domates farklı pazarlara tanıtılabilse daha yüksek fiyata satılabilir.	2,587	1,444
Domates bedellerini (sattıktan sonra) alırken zorluk çekiyorum.	3,241	1,322
Kumluca domatesinin ulusal ve uluslararası pazarlara tanıtım çalışmaları yeterli düzeyde değildir.	2,615	1,296
Kumluca domatesi kalitesine oranla daha ucuza satılıyor.	2,509	1,434
Domates yetiştiricilerinin gelecekte örgütlü hareket edebileceklerine inanıyorum.	2,684	1,192
İlçede düzenlenen tarım ve seracılık festivali domatesin tanıtımına katkı sağlıyor.	2,580	1,261
Domates satış fiyatı belirlenirken yetiştiricilerin hiçbir Şekilde etkisi olmuyor.	2,681	1,254
Domates pazarlamasının geliştirilmesiyle ilgili her türlü çalışmaya gerekli desteği vermeye hazırım.	2,486	1,366

Domates üretimi ve pazarlamasına ilişkin ortalama değerlere baktığımızda en yüksek değer 3,2405 ortalama ile 'domates bedellerini (sattıktan sonra) alırken zorluk çekiyorum' ifadesi olduğu görülmektedir. En düşük değer ise 2,3165 ortalama ile 'domates yetiştiricileri birlikte hareket edebilseler domateslerini daha yüksek fiyattan satabilirler' ifadesinde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 22: Domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Domates Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörler		Ortalama	Standart Sapma
K1.	Hükümetin uyguladığı Bitkisel üretimle ilgili politikalarındaki değişiklikler	3,7595	1,09469
K2.	Ülkenin ekonomik durumundaki değişiklikler	4,1266	,92301
K3.	Olumsuz iklim şartları	4,2329	,78140
K4.	Hastalık ve zararlılarla mücadele edememe	4,2810	2,15032
K5.	Domates fiyatındaki değişiklikler	4,1722	,93208
K6.	Domates verimindeki değişiklikler	4,1797	,95885
K7.	Faiz oranlarındaki değişiklikler	4,0557	1,05047
K8.	Borç miktarının artması	4,1013	,98716
K 9.	Sulama yetersizliği	3,8177	1,23904
K10.	Girdi maliyetlerindeki artış	3,9519	,98476
K11.	Çevre kirliliğinin etkisi	3,8911	1,09489
K12.	İşletmeci, aile veya işçilerden birinin sağlık problemi	3,4000	1,16941
K13.	Aile işgücü yetersizliği	3,3519	1,19865
K14.	Yabancı işgücü ücretlerinin yüksekliği	3,1696	1,23572
K15.	Yabancı işgücü yetersizliği	3,1241	1,40062
K16.	Eğitim hizmetlerinin eksikliği	3,6228	1,07438
K 17.	Teknik donanım eksikliği	3,8051	1,11290
K18.	Kredi almama durumu	3,5975	1,15213
K19.	İşletmeye ait muhasebe kayıtlarının tutulmaması	3,5494	1,08495
K20.	Tarımsal faaliyete ilişkin teknik bilgi ve danışman eksikliği	3,8658	1,03479
K21.	Pazarlama imkanlarının düşük olması	4,0405	,90030
K22.	Arazinin üreticiye ait olmaması	3,7696	1,03742
K23.	Farklı domates türü üretimi yapmak	3,7975	1,04201
K24.	Pazar hakkında bilgi sahibi olmak	4,1241	,87972
K25.	Domates üretimi dışında çalışmak	3,6076	1,21139
K26.	Toprak tahlili yaptırmak	4,2785	,94703
K 27.	Harcamaları planlamak	4,2430	,97255
K 28.	Borçları azaltmak	4,2051	1,06202
K 29.	İşletme dışı yatırım yapmak	4,0203	2,79858
K 30.	Mevcut kaynakları en uygun şekilde kullanmak	4,4101	2,71374
K 31.	Tarım sigortası yaptırmak	4,4152	,88975
K 32.	Tarım sigortası yaptırmanın kolaylaştırılması	4,4188	,85293
K 33.	Hastalık ve zararlılara karşı mücadele etmek	4,3443	,91404
K 34.	Sözleşmeli üretim yapmak	3,8000	3,48499
K 35.	İşletme kayıtlarını düzenli olarak tutmak	3,9063	,92831
K 36.	Tarım kuruluşlarıyla iş birliği içinde olmak	3,9722	,88801
K 37.	Kiracı ve ortakçılara da destekleme yapılması ve bu konudaki bürokrasinin azaltılması	3,8937	1,00447

Domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlere ilişkin ortalama puanlara baktığımızda en yüksek değer 4,4188 ortalama ile ‘Tarım sigortası yaptırmanın kolaylaştırılması’ ifadesi olduğu görülmektedir. En düşük değer ise 3,1696 ortalama ile ‘yabancı işgücü ücretlerinin yüksekliği’ ifadesi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 23: Katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerin cinsiyet değişkenine göre t-testi analizi sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	p
Domates üretimi ve Pazarlaması	Kadın	179	2,7196	,71176	1,096	,274
	Erkek	216	2,6361	,78573		
Domates Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörler	Kadın	179	3,9863	,43848	2,048	,041
	Erkek	216	3,8781	,58305		

Tablo 23'e göre katılımcıların domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ile cinsiyet değişkeni arasında yapılan t-testi sonucu kadınlar lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p < 0,05$).

Tablo 24: Katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerin yaş değişkenine göre Anova analizi sonuçları

Boyutlar	Yaş	N	\bar{X}	SS	f	p
Domates üretimi ve Pazarlaması	25 yaş ve altı	27	2,8617	,68536	2,099	,065
	26-30 yaş	57	2,8480	,71910		
	31-35 yaş	74	2,6775	,78246		
	36-40 yaş	93	2,4953	,76243		
	41-45 yaş	71	2,6441	,74799		
	46 yaş ve üstü	73	2,7215	,73798		
Domates Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörler	25 yaş ve altı	27	4,0100	,58161	1,261	,280
	26-30 yaş	57	3,8578	,64908		
	31-35 yaş	74	3,9109	,42297		
	36-40 yaş	93	4,0285	,52151		
	41-45 yaş	71	3,8847	,42906		
	46 yaş ve üstü	73	3,8793	,56971		

Tablo 24'e göre katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ile yaş değişkeni arasında yapılan Anova analizi sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p > 0,05$).

Tablo 25: Katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerin eğitim durumu değişkenine göre Anova analizi sonuçları

Boyutlar	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	SS	f	p	Bonferonni
Domates üretimi ve Pazarlaması	⁽¹⁾ İlköğretim	179	2,5818	,73479	3,093	,046	3>1
	⁽²⁾ Lise	136	2,7069	,74287			
	⁽³⁾ Üniversite	80	2,8242	,79168			
Domates Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörler	⁽¹⁾ İlköğretim	179	2,5818	,73479	3,279	,039	3>2
	⁽²⁾ Lise	136	2,7069	,74287			
	⁽³⁾ Üniversite	80	2,8242	,79168			

Tablo 25'e göre katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ile eğitim durumu değişkeni arasında yapılan Anova analizi sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p < 0,05$).

Farklılığın tespiti amacıyla yapılan Bonferonni testinde, domates üretimi ve pazarlaması ölçeğinde üniversite mezunlarının domates üretimi ve pazarlaması yapmaları ilköğretim mezunlarından daha yüksektir. Domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlere baktığımızda ise domates üretimi ve üniversite mezunlarının domates üretimi ve pazarlaması yapmaları lise mezunlarından daha yüksektir.

Tablo 26: Katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerin gelir durumu değişkenine göre Anova analizi sonuçları

Boyutlar	Gelir	N	\bar{X}	SS	f	p
Domates üretimi ve Pazarlaması	3000 TL ve altı	13	2,6000	,88944	1,200	,310
	3001-4000 ₺	28	2,6690	,86799		
	4001-5000 ₺	64	2,7979	,92742		
	5001- 6000 ₺	73	2,7744	,80612		
	6001 ₺ ve üzeri	217	2,6086	,64573		
Domates Yetiştiriciliğinin Etkileyen Faktörler	3000 ₺ ve altı	13	3,9231	,77109	,491	,742
	3001-4000 ₺	28	3,8514	,59416		
	4001-5000 ₺	64	3,8801	,58299		
	5001- 6000 ₺	73	3,9840	,47759		
	6001 ₺ ve üzeri	217	3,9319	,49726		

Tablo 26'ya göre katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ile gelir durumu değişkeni arasında yapılan Anova analizi sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 27: Katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerin meslek değişkenine göre t-testi analizi sonuçları

Boyutlar	Meslek	N	\bar{X}	SS	T	P
Domates üretimi ve Pazarlaması	Seracı	187	2,8824	,65268	5,397	,000
	Çiftçi	208	2,4865	,78921		
Domates Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörler	Seracı	187	4,0567	,41851	4,780	,000
	Çiftçi	208	3,8107	,58118		

Tablo 27'ye göre katılımcıların domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ile meslek değişkeni arasında yapılan t-testi sonucu seracılar lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 28: Katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerin ekilen dekar değişkenine göre Anova analizi sonuçları

Boyutlar	Dekar	N	\bar{X}	SS	f	p
Domates üretimi ve Pazarlaması	2 dekar ve altı	81	2,4691	,65697	2,373	,052
	3-5 dekar arası	171	2,7290	,83041		
	6-8 dekar arası	93	2,7814	,69812		
	9-11 dekar	22	2,6818	,75619		
	12 dekar ve üstü	28	2,5667	,59863		
Domates Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörler	2 dekar ve altı	81	3,8939	,53055	1,208	,307
	3-5 dekar arası	171	3,9284	,55921		
	6-8 dekar arası	93	4,0113	,49274		
	9-11 dekar	22	3,8292	,34726		
	12 dekar ve üstü	28	3,8126	,49364		

Tablo 28'e göre katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ile arazi büyüklüğü değişkeni arasında yapılan Anova analizi sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 29: Katılımcıların domates üretimi ve pazarlaması ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerin son ekim yılı değişkenine göre t-testi analizi sonuçları

Boyutlar	Son Ekim	N	\bar{X}	SS	t	p
Domates üretimi ve Pazarlaması	2021 ve öncesi	50	2,6973	,79090	,235	,814
	2022 yılı	345	2,6705	,74886		
Domates Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörler	2021 ve öncesi	50	3,8935	,50817	-,484	,629
	2022 yılı	345	3,9320	,52755		

Tablo 29'a göre katılımcıların domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ve domates yetiştiriciliğini etkileyen faktörler ile son ekim yılı değişkeni arasında yapılan t-testi sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemiz tarım ve ekonomisinde önemli bir yer teşkil eden domates, çiftçiler açısından oldukça önemli bir gelir kaynağıdır. Antalya' da sebze üretiminin yaklaşık %55'ini domates üretimi oluşturmaktadır açıkta ve örtü altında yetiştirilmektedir. Domates hem sofralık tüketimde hem de tarımsal hammadde olarak önemli bir konuma sahiptir. Türkiye 2019 yılında 31 milyon ton sebze üretmiştir. Bunun 23,2 milyon tonu açık havada, 7,8 milyon tonu seralarda gerçekleştirilmiştir. Örtü altı yaş sebze üretiminde Antalya ili %48'lik pay ile (3,8 milyon ton) birinci sırada yer almaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Örtü altı sera üreticiliği kapsamında önemli yer teşkil eden ve hali hazırda seracılığın başkenti olarak görülmekte olan Antalya'nın Kumluca ilçesinde Türkiye'nin toplam domates üretiminin yaklaşık olarak yüzde 15'i gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada Kumluca ilçesinde örtü altı domates üreticilerinin pazarlama sorunları incelenmiştir.

Bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmada katılımcılar, domates yetiştiriciliği konusunda yeterli teknik bilgiye sahip olunmaması hususunda önemli sorunlar yaşadıklarını belirtmişler. Bu bulgular ışığında, ilçede bulunan resmi kurum ve kuruluşların, ziraat odasının, tarım kredi kooperatifinin ve halk eğitim merkezinde üreticinin teknik bilgi alması konusunda destek verilmesi, uzman kişiler tarafından kurslar açılıp üreticilere çeşitli eğitimli verilerek bilinçlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Domates yetiştiricilerinin işçilik masrafları ile ilgili de çok önemli sorun yaşadıkları görülmektedir. İlgili kurumların devreye girerek masrafları minimize edebilmek için saha çalışması yapılması gerektiği önerilmektedir. Domates pazarlama kanalları incelendiğinde ise, genel olarak satışların komisyoncuya yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi; bağlı oldukları komisyoncuya domatesin seradan toplanıp direkt götürülmesi ve domates pazarı ile ilgili bilgileri komisyoncudan alıp, domates üretimi için de çoğunlukla bağlı oldukları komisyoncudan gerekli finansmanı borç olarak aldıkları gibi unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Böylece literatürde daha önce yapılan araştırmalarda tespit edilmiş olan birtakım sorunların (Çimen, 2001) günümüzde de devam ettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda sorunların çözümü noktasında yeterince faaliyet gerçekleştirilmediği veya gerçekleştirilen çözüm odaklı faaliyetlerin yetersiz kaldığı ifade edilebilir.

Domates üreticilerinin üretimi geliştirmek için ziraat odası, ilçe tarım vb. resmî kurumlardan bilgi almayı tercih etmedikleri çoğunlukla komisyoncudan bilgi aldıkları görülmüştür. Domates pazarı ile ilgili bilgileri yine komisyoncudan aldıkları görülmüştür. Devlet üreticilere destek olmak amacıyla karşılıksız hibe desteğini (damlama, gübre, naylon) genişletmeli ve bu konuda gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Sonuç olarak Kumluca' da domates pazarlamasında önemli problemler belirlenmiş ve bu problemlere çözüm üretebilme noktasında ilçede hem kurumların hem de yetiştiricilerin yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir. Tüm bu sorunlara çözüm olarak; üretim aşamalarında daha verimli olunabilmesi için ilçede bulunan kurum ve kuruluşların üreticinin sorunlarına kolay ve hızlı şekilde çözümler araması, ilgili süreçte üreticilerin devlet desteğiyle bilinçlendirilmesi gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adanacıoğlu, H. (2013). Çiftçilerin doğrudan pazarlama kararlarını etkileyen unsurlar: İzmir ili Kemalpaşa ilçesi kiraz üreticileri üzerine bir araştırma. EÜ BAP Projesi, Proje, (2011-ZRF), 051.
- Adanacıoğlu, H. (2014). Tarımsal ürünlerde doğrudan pazarlama kavramı ve pazarlama etkinliği açısından dolaylı pazarlama ile karşılaştırılmalı analizi: İzmir ili Urla ilçesi Balıklıova köyü örneği. XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi. Samsun, 3(5).
- Atay, M. S., & Kartal, C. (2020) Tarımsal Ürün Pazarlaması ve Tarımsal İşlemlerin Muhasebeleştirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(2), 185-201.
- Aydemir, S. R. (2006). Yaş Meyve ve Sebzenin Pazarlanmasında Belediye Toptancı Halleri. Semt Pazarları ve Üretici Örgütleri, Mevzuat Dergisi, İstanbul, 9, 108. <https://www.mevzuatdergisi.com/2006/12a/02.htm>, (Erişim Tarihi: 19.05.2022).

- Ayla, D., & Altıntaş, D. (2017). Organik Üretim ve Pazarlama Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme. *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty*, 19(4).
- Barrett, C. B., & Mutambatsere, E. (2008). Agricultural markets in developing countries. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd Edition, Lawrence E. Blume, Steven N. Durlauf, eds., London: Palgrave Macmillan, Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1142518>
- Blacka, A., Couture P., Coale, C., Dooley, J., Hankins, A., Lastoveica, A. (2009). Agritourism. Usa: Virginia Polytechnic Institute And State University: Virginia Cooperetive Extension.
- Çimen, Z. A. (2001). Antalya İli Kumluca İlçesindeki Sera Üreticilerinin Pazarlama Sorunları. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Çimen, Z. A. (2021). Örtü Altı Sebzeçilik, İksad Yayınevi, Ankara, 42.
- Daka, K., Gül, A., & Engindeniz, S. (2012). Muğla ilinde seralarda dışsatıma yönelik domates üretimi ve pazarlaması. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 49(2), 175-185.
- Değer, H. C., Özder, U., Kınıklı, F., & Yercan, M. (2020). Muğla İlinde Üreticilerin Domates Pazarlaması Üzerine Kooperatifleşme Eğilimlerinin Belirlenmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(2), 121-129.
- Demiray, E., & Tülek, Y. (2008). Domates kurutma teknolojisi ve kurutma işleminin domatesteki bazı antioksidan bileşiklere etkisi. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 9(3), 20.
- Dere, H. E. (2006). Tarımsal pazarlama sorunları ve Sultandağı kirazı üzerine bir araştırma [Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ekin, Y. (2018). Agriturizm (Tarım Turizmi) Kavramı ve Uygulamada Kullanılan İlgili Yasal Yapılanmalar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 1673-1682.
- Engindeniz, D. Y. (2017). Serada Hıyar Yetiştiriciliğinin Ekonomik Yönleri ve Yatırım Özellikleri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 123-132.
- Emeksiz, F., Albayrak, M., Güneş, E., Özçelik, A., Özer, O. & Taşdan, K. (2019). Türkiye’de Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Kanalları Ve Araçlarının Değerlendirilmesi. https://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/7968ad196a5085f_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 19.05.2022).
- Erdal G (2006) Tarımsal Ürünlerde Üretim–Fiyat İlişkisinin Koyck Yaklaşımı İle Analizi (Domates Örneği). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2, 21-28.
- Genç, E. (1985). Seracılık ve Sera Sebzeçiliği, *Tarımsal Araştırmaları Destekleme Ve Geliştirme Vakfı*, 9, 11.
- Göksu, E., & Adanacıoğlu, H. (2018). Türkiye’de Odun Dışı Orman Ürünlerinde Doğrudan Pazarlama. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 19(2), 210-218.
- Günay, A. (1980). Tanımı, İnşası ve Kliması ile Serler. *Çağ Matbaası*, Ankara.
- Güneş, T. (1996). *Tarımsal Pazarlama*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 1467.
- Lin, W., & González-Rivera, G. (2016). Interval-valued time series models: Estimation based on order statistics exploring the agriculture marketing service data. *Computational Statistics & Data Analysis*, 100, 694-711.
- Örücü, E., & Tavşancı, S. (2001). Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3).
- Öztürk, G., & Engindeniz, S. (2019). Muğla İlinde Örtü Altı Domates Üretiminin Ekonomik Analizi Üzerine Bir Araştırma. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 56(3), 345-358.

- Sevgican, A. (1989). Örtü altı Sebzeçiliği, Tarımsal Araştırmaları Destekleme ve Geliştirme Vakfı, Yalova, 19.
- Sevgican, A., Tüzel, Y., Gül, A., & Eltez, R. Z. (2000). Türkiye’de örtüaltı yetiştiriciliği. V. Türkiye Ziraat Teknik Kongresi, 17(21), 679-707.
- Stephenson, G. (2019). Direct Marketing Channels ve Strategy For Organic Products. <https://Eorganic.Org/Node/1493#Csa>, (Erişim Tarihi: 19.06.2022).
- Siskos, Y., Matsatsinis, N. F., & Baourakis, G. (2001). Multicriteria analysis in agricultural marketing: The case of French olive oil market. *European Journal of Operational Research*, 130(2), 315-331.
- Tüzel, Y., Gül, A., Öztekin, G. B., Engindeniz, S., Boyacı, F., Duyar, H., Cebeci, E., & Durdu, T. (2020). Türkiye’de Örtü Altı Yetiştiriciliği ve Yeni Gelişmeler. Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi.
- Vonzabeltitz, C. (1985). “Seralar”, Baytorun, A. N., Çev., 2. B., Hannover.
- Yılmaz, T. (2008). Ülkemizde Tarımsal Pazarlama. [Http://Www.Tzymb.Org.Tr/Koseyazilari.Asp?Yazar=6veyazi=48](http://Www.Tzymb.Org.Tr/Koseyazilari.Asp?Yazar=6veyazi=48), (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- Yulafçı, A., & Cinemre, H. (2007). Çarşamba Ovasında Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Sorunları. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 22(3), 260-268.
- İnternet Kaynakları
<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/> (09.04.2021).
Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/Ortu-Alti-Yetistiricilik> (Erişim tarihi: 09.04.2021).

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**SİNEMATİK MEKÂN TASARIMI VE KAHRAMAN KONUMUNDAKİ ÖZNEİN
BENLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ**

Doç. Dr. Burak MEDİN

Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Kayseri, Türkiye

ORCID NO: 0000-0001-8012-035X

burakmedin@hotmail.com

Hayati DEMİR

Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Kayseri, Türkiye

ORCID: 0000-0001-7713-2501

ÖZET

Sinemasal unsurların her biri film-dünyanın tasarımı ve bu bağlamda bir anlam iletimi noktasında büyük önem taşır. Bu unsurların herhangi birini aşkın bir konuma yerleştirip diğerlerini daha önemsiz ikincil bir role büründürmek doğru bir yaklaşım değildir. Her bir sinematik enstrümanın önemli bir işleve sahip olduğu görüşü sabit olmakla beraber sinemasal dünyaların tasarımı noktasında mekânın inşası ve dili son derece önem taşır. Hangi anlatı yapısına sahip olursa olsun bir film-dünyadaki kahraman konumundaki özne, sinemasal bir mekân tasarımı içinde izlencesini ve arzu nesnesi ile olan ilişkisini başlatır. Bu bağlamda mekân, kahraman konumundaki öznenin izlencesinin yanı sıra öznenin benliğini de doğrudan şekillendiren ve biçimlendiren bir eyleyen olarak karşımıza çıkar. Bu çalışma bir film-dünyadaki özne ile benlik arasındaki analitik ilişkiyi anlamak, tartışmak ve çözümlmek için ortaya çıktı. Kahraman konumundaki öznenin benliğini sinemasal mekânın biçimlendirdiği ve yansıttığı varsayımı üzerine temellenen bu çalışmada psikanalitik bir yaklaşımla amaçlı örneklem tekniğine göre seçilen *Inception* (Başlangıç, 2010) filmi araştırma nesnesi olarak belirlendi ve analiz edildi. Sigmund Freud'un topografik, yapısal kişilik ve psikoseksüel kişilik kuramı temelinde ilerleyen bu çalışmada sinemasal mekân tasarımının kahraman konumundaki öznenin benlik yapısını açığa çıkardığı ve benliğin mekânın inşasına yansıdığı bulgulandı.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Mekân, Benlik, Psikanalitik Yaklaşım, *Inception*.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CINEMATIC SPACE DESIGN AND THE SELF OF THE SUBJECT

Assoc. Prof. Dr. Burak MEDİN
Hayati DEMİR

ABSTRACT

Each of the cinematic elements is of great importance in terms of the design of the film-world and in this context, a meaning transmission. It is not the right approach to place any of these elements in a transcendent position and take the others as a lesser secondary role. In addition to the view that each cinematic instrument has an important function, the construction and language of the space are extremely important in the design of cinematic worlds. Regardless of the narrative structure, the heroic subject in a movie starts his journey and his relationship with the object of desire in a cinematic space design. In this context, space appears as an element that directly shapes the subject's self as well as the journey of the heroic subject. This work emerged to understand, discuss and analyze the analytical relationship between subject and self in a movie-world. In this study, which is based on the assumption that the heroic subject is shaped and reflected by the cinematic space, the movie *Inception* (2010), which was chosen according to the purposive sampling technique with a psychoanalytic approach, was determined as the research object and analyzed. In this study, which proceeds on the basis of Sigmund Freud's topographical, structural personality and psychosexual personality theory, it was found that the design of cinematic space reveals the self-structure of the heroic subject and that the self is reflected in the construction of the space.

Keywords: Cinema, Space, Self, Psychoanalytic Approach, Inception.

GİRİŞ

Sigmund Freud öncülüğünde 1890'lı yıllarda ortaya çıkan psikanaliz bilimi, insan doğasını anlamak, düşünce, duygu ve inanç arasında cereyan eden kompleks yapıyı çözümlenmek amacındadır. İnsanın ruhsal yapısını inceleyen psikanaliz ortaya çıktığı dönemden bugüne dek çeşitli bilim ve sanat dallarıyla güçlü bir bağ kurmuştur. Psikanalizin sanat dalları ile kurduğu bağlardan biri de şüphesiz sinemadır.

Sinema özelinde üretilen anlatı, insanın ruhsal yapısını yansıtan bir özellik taşır. Sinemada üretici konumdaki insan, ele aldığı anlatıyı şekillendirirken kaçınılmaz olarak kendi ruhsal yapısının izlerini yansıtır. Bu izlerin anlatıyı üreten insan tarafından sinemaya eklemlenmesi bilinçli bir şekilde gerçekleşebildiği gibi, bilinçdışı faktörler nedeniyle de olabilmektedir. Tüm bu sebeplerden psikanalizin konusu dahiline giren kavramların sinema özelinde izini sürebilmek mümkün olmaktadır. Stam'a göre (1992, akt. Arslan, 2009, s. 17), sinema aynı rüyalarda olduğu gibi arzu ve gerçeklik etkisi için psikanalizin konusu olan bilinçdışını zorunlu kılmaktadır. Böylece sinema yoluyla üretilen imajın inşasına neden olan kararların incelenmesinde psikanaliz disiplini kullanılmakta ve sinemada psikanalitik çözümlenme mümkün olmaktadır.

Film-dünyadaki karakterin ruhsal yapısının anlaşılması adına Freud tarafından kuramsallaştırılan benliğin ve benliği oluşturan unsurların anlaşılması önem taşımaktadır. Freud'a göre benlik (2019, ss. 14-25) id, ego ve süper ego şeklinde üç farklı düzeyden oluşmaktadır. Benliğin en ilkel yanını oluşturan id tamamıyla yeme, içme, cinsellik ve şiddet gibi insanın temel hayvani dürtülerinin oluşturduğu bir alandır. Süper ego ise, daha çok insanın erdem, etik, ahlak ve toplum halinde yaşamının getirdiği tüm sorumlulukların kendisini hissettirdiği bir alandır. Benliği oluşturan son düzey olan ego ise id ve süper ego arasında arabuluculuk üstlenen ve bu iki benlik katmanındaki itkileri değerlendirmeye alan alana verilen isimdir. Film-dünyadaki karakterin ruhsal yapısını anlamak için sadece Freud'un ortaya koymuş olduğu benlik kavramı yeterli olmamaktadır. Bu noktada bilinç ve bilinçdışı süreçlerin anlaşılması, benliğin savunma mekanizmalarının nasıl çalıştığı ve nihayet arzu kavramı neticesinde Lacan'ın ortaya koyduğu ayna evresi kavramının da anlaşılması gerekmektedir.

Sinematik mekân ise aynı günlük hayatta olduğu gibi etrafımızı çevreleyen, sınırlayan bir alan olarak karşımıza çıkar. Sinemada mekân kavramını değerlendiren Adiloğlu'na göre (2001, s. 5), bu durum stüdyo ya da gerçek fiziki koşullar ile anlatı çerçevesinde anlam kazanan bir alandır. Sinema anlatısında yer alan tüm söylem mekânı üretmektedir. Böylece sinema anlatısında üretilen mekânda, kahramanın ruhsal yapısının izlerini aramak mümkün olmaktadır. Bu araştırma, film-dünyadaki mekân tasarımının sinemada özne konumundaki kahramanın benliği arasındaki ilişki sorunsalı üzerine temellenmiştir. Çalışma, sinemada mekânın inşası ve dilinin, film-dünyada, özne konumundaki kahramanın benliği tarafından şekillendirildiği varsayımına dayanır. Çalışmanın amacı; film dünya tasarımında kahramanın benliğini çözümlerken benlik inşasını oluşturan kavramların filmdeki mekân tasarımına olan etkisini anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle çalışma boyunca film-dünyada yer alan karakterin ruhsal yapısını anlamak amacıyla Sigmund Freud'un topografik, yapısal kişilik ve psikoseksüel kişilik kuramı temelinde bir tartışma yürütülecektir. Buna ek olarak film-dünyada mekân tasarımını anlamak amacıyla sinemada mekân kavramı incelenecektir. Psikanalitik film çözümleme yöntemiyle incelenen örnek film, film-dünyanın çok boyutlu yapısı sayesinde benlik ve sinematik mekân açısından geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Daha sonra benzer şekilde sinema ve psikanalitik ilişkisi üzerine yapılacak çalışmalar için örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Film-dünyadaki mekân tasarımının, kahraman konumundaki öznenin benliğini bir eyleyen olarak nasıl biçimlendirdiğinin, şekillendirdiğinin ve temsil edildiğinin anlaşılması adına oluşturulan kuramsal çerçeve ışığında, örnekleme dahil edilen *Inception* (2010) isimli film incelemeye tabi tutulacaktır. Nitel bir araştırma yöntemine sahip olan bu çalışmada, örnekleme dâhil edilen film, psikanalitik film çözümleme yöntemi kapsamında analiz edilecek, elde edilen bulgular çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer alan kavramlarla birlikte değerlendirilecektir. Çalışmanın varsayımını doğrulamak adına formüle edilen araştırma soruları şu şekildedir: Film anlatısında oluşturulan mekân tasarımı ile kahramanın/karakterin benliğinin tasarımı arasında nasıl bir ilişki vardır? Mekân tasarımındaki semboller, karakterin/kahramanın benliğine dair bir örnek sunabilir mi? Mekân içerisindeki tüm unsurların kahramanın bilinçdışına ittiği dürtülerdeki rolü nedir?

Analiz sonrası örnek filmin ilgili sahnelerinden elde edilen bulgularla araştırma sorularına yanıt aranacak ve çalışmanın varsayımı sınanacaktır.

1. YAPISAL, TOPOGRAFİK VE PSİKOSEKSÜEL KİŞİLİK KURAMINA DAİR KAVRAMLAR

1.1. İd, Ego ve Süper Ego

Döneminde çığır açan bir kuram olan ve Sigmund Freud tarafından oluşturulan yapısal kişilik kuramı benliği üç farklı düzeyde inceler. Freud, benliği oluşturan bu üç düzeyi id, ego ve süperego olarak tanımlar.

Freud'a göre id (2019, ss. 14-17), insanın benliğinin en ilkel kısmını oluşturmaktadır. Ruhsal aygıtın en eski bölümü olarak isimlendirilen id, kalıtım yoluyla doğuştan kazanılan ve dış dünya ile hiçbir bağlantısı olmayan bir bölümdür. Hayvani dürtülerin tamamı bu kısımda gerçekleşir. Yeme-içme, cinsellik ve şiddet gibi itkiler tamamıyla id kaynaklıdır. İd tarafından oluşturulan bu itkilerin doyumunu yine id tarafından derhal talep edilmektedir. İd'in doyum açısından oluşturduğu bu talepkârlığı açıklayan Öztürk (1989, s. 35), id'in talebinin sadece doyum içerdiğini ve insani tüm ahlak kurallarının bu bölümde herhangi bir geçerliliğinin olmadığını ifade eder. Ona göre id mekândan, zamandan ve normlardan bağımsızdır. Bu açıdan id kaynaklı talepler, bir bebeğin davranışları ya da bir hayvanın içgüdüleri ile benzerdir. İd tarafından oluşturulan itkisel talep, her ne kadar kendi özelinde denetimsiz olsa da aslında benliğin diğer düzeyleri olan ego ve süperego tarafından belirli bir denetime maruz kalmaktadır.

“İd, kişiliğin en ilkel yönünü oluşturur. Doğuştan getirilen dürtüler ve refleksler ile istediği her şeye sahip olmak ister. Daima haz ilkesine göre hareket eder. Gerçek ve mantık dışı istek ve arzularla bireyin içsel duygularını harekete geçirir. İçgüdüsel ihtiyaçlar ve cinsel dürtüler sonucu bireyi yönlendirir. İd, kişiliğin temel sistemidir. Ego ve süperego, ondan ayrılarak gelişimlerini sürdürür. Kalıtsal olarak insanda var olan içgüdülerin, doğuştan gelen psikolojik gizilgüçlerin tümüdür” (Geçtan, 1998, ss. 44-45).

Geçtan'ın id ile ilgili ifadesi göz önüne alındığında id düzeyinin itki-talep mekanizmasında ego ve süperegonun konumunun vurgulandığı görülür. İd, kendi itki-talebini oluştururken bağımsız olmasına rağmen bu talebin doyuma ulaşması adına gereken güce sahip değildir. Bu nedenle id'in denetimsiz itki oluşturma pratiği, sadece doyuma ulaşma talebi özelinde, ruhsal aygıtta denetimsiz bir şekilde gerçekleşir. Oktuğ'a göre (2007, ss. 7-8) id, ruhsal enerjinin temel kaynağıdır ve kendisi dışında kalan ego ve süperegonun faaliyete geçmesi için gerekli itkisel enerjiyi sağlar. Freud'un da ifade ettiği üzere (2019, s. 33) bu itkisel enerji istek doyumunu amacıyla gerçekleşir. Öksürmek, hapşırma ya da göz kırpmak gibi temel refleksleri de id düzeyine ait temel itkiler bağlamında değerlendirmek mümkündür. Tüm bunlara ek olarak benlikte ego ve süperegonun çalışma prensiplerine yönelik bir anormallik söz konusu olduğunda id katmanının, itki-talebi doyuma ulaştırması kontrolsüz bir şekilde gerçekleşebilir.

Benlik düzeyleri içerisinde etik, ahlak, sorumluluk ve sosyal ödevler gibi insanın erdemli yönünün düzenlenmesini sağlayan bir başka bölüm olarak süperegodan söz edilebilir. Süpereo ahlak ilkesine dayalı bir mekanizma içerisinde çalışır ve Freud'dan yorumlayan Geçtan'a göre (1998, s. 47) toplumsal ve vicdani ölçütün egemen olduğu bir değerlendirme mekanizmasıdır. Süpereo toplum ideallerinin içsel bir temsilcisi, koruyucusudur. Bu açıdan id kaynaklı temel dürtüler benlik tarafından ilk kez süpereo tarafından değerlendirilir. İd'in hayvani dürtü temelinde şekillendirdiği itki-talep, süpereo düzeyinde ahlak ve erdem kavramları özelinde değerlendirilir. İd kaynaklı itki-talebin ahlak ve erdem kavramlarına ve hatta toplum içerisindeki sorumluluklara göre düzenlenmesi bu düzeyde gerçekleşir. Çakır'a göre süpereo (2019, s. 190) çoğunlukla id kaynaklı talepleri makul etik sınırlar içerisinde değerlendirir. Örneğin hoşlandığı bir kadınla cinsel anlamda bir deneyimi, koşullar ne olursa olsun derhal gerçekleşmesini talep eden id, süper ego tarafından engellenmeye çalışılır. Her ne kadar süpereo kaynaklı bu engel, işlevsel açıdan kesin bir sonuca işaret etmese de karar mekanizması olan ego düzeyinde yankı bulur.

Süpereo, benlik düzeylerinin oluşma süreci bakımından daha geç gelişir. Geçtan'a göre süper ego (1998, ss. 47-48) çocukluktan başlayarak ve özellikle 5 ila 6 yaşından itibaren şekillenmeye başlar. 11-12 yaşlarında daha gelişmiş bir şekilde yapılan süpereo ödül ve ceza disiplini çerçevesinden başlayarak kişinin toplumsal hayatı ve vicdani yapısı serüveni dolayında nihai halini alır. Benlik içerisinde üçüncü ve son düzey olan ego, Craib'in (2011, s. 58) tanımıyla uzlaşmayı temsil eder. Craib'in uzlaşmadan kastı "ego ya da ben, içsel itkilerin talepleri arasında arabuluculuk yapmak amacıyla, bunların arasındaki" mücadeledir. Freud'a göre, ego (2011, ss. 45-46) talep üretmez. O sadece id ve süpereo arasındaki itki-talepleri değerlendiren, bu karşıt itkilerin arabuluculuğu yapan bir düzeydir. Her ne kadar ego, iki farklı benlik düzeylerinin karşıt itkilerini değerlendirirse de ideal bir çalışma prensibine sahip değildir. Bu noktada benlikte id kaynaklı üretilen itki-talebin ego tarafından değerlendirilmesi itki-talebin şiddetine ve süperegounun gelişmişlik ve benlik üzerindeki etki dinamiğine göre değişkenlik gösterir.

Gezeroğlu'na göre ego (2016, ss. 29-30) karşıt benlik düzeylerinin, karşıt itki-taleplerini değerlendirirken "*bilinç, düşünce, analiz, problem çözme, sonuçlara ulaşma, uzlaşma gibi zihinsel faaliyetler*" odağında çalışır. Örneğin bir insanın, hoşlanmadığı bir insana karşı ani ve amansız bir şiddet göstermesi itkisi id kaynaklıdır. Süpereo ise, bunun etik olmadığını ve id kaynaklı bu düşüncenin bastırılması gerektiğini itki olarak üretir. Ego ise hem id hem de süpereo kaynaklı bu talebi geçerli bir hale getirmeye çalışır. Bu noktada Gezeroğlu'nun bahsettiği (2016, ss. 29-30) analiz ve problem çözme odaklı rasyonel yapısı devreye girer ve itkileri olabilecek en uygun şekilde hayatta kalmaya ve kişinin başka bir ruhsal gerilime girmemesi adına düzenler. Ego, daha sonra bahsedilecek olan bilinç ve bilinçdışı gibi ruhsal aygıtı ilgilendiren diğer kavramlar ile temas eden bir çalışma prensibine de sahiptir. Ego'nun doyuma ulaştıramadığı itkiler bastırılarak bilinçdışı denilen bölüme itilirler. Burada bekleyen itkiler, itki şiddeti ve sürekliliğine bağlı olarak doyuma ulaşmayı bekler. Ego'nun bazı itkileri doyuma ulaştıramaması Geçtan'ın (1998, s. 45) ifade ettiği gerçeklik ilkesi dolayımında gerçekleşir.

İtki şiddeti ve sürekliliği hem itkinin doyumunu ego düzeyinde değerlendirirken hem de ego kaynaklı bastırma sonrasında bilinçdışı düzeyde beklerken farklı sonuçlara gebe olabilir. Bu sonuçlar kişinin benlik yapısında, benlik düzeylerinde itki enerjisi üretilmesi noktasında değişkenlik gösterebilir. Craib'e göre (2011, s. 59) itkinin yoğun şiddeti ve sürekliliği, ego üzerindeki yükü arttırır. Ego ise, gerçeklik ilkesiyle birlikte dış dünyada benliği tehlikeden koruyacak ve itkiyi kısmen de olsa doyuma ulaştıracak bir arabuluculuk göstererek bir özdeşim yaratır. Sonuç olarak ego, kişiyi bu şekilde hem itki-talebi doyuma ulaştırmaya çalışan hem de kişiyi hayvandan ayıran önemli bir benlik düzeyidir.

1.2. Ego İdeali, Özdeşim ve Oedipus Kompleksi

Ego ideali, benlik düzeylerine nazaran daha komplike görünüm sergileyen bir yapıdır. Freud (2019, ss. 55-59) ego idealini özellikle çocukluk çağında ortaya çıkan ve ebeveynlerin idealize edilmesiyle gerçekleşen bir benlik arzusu olduğunu ifade etmiştir. Ego idealinin gerçekleşmesinde özdeşim ve oedipus kompleksi gibi psikoseksüel gelişim kuramında anılan kavramların ciddi bir etkisi bulunmaktadır.

Özdeşim, Öztürk'ün ifadesiyle (1989, s. 86) “*başka bir kişinin özelliklerini, duygu ve davranış biçimlerini, değerlerini ve inançlarını benimseyerek, benlikte sindirilip, kişiliğin bir parçası haline gelen ve dolayısıyla çocukluk çağından yetişkinliğe dek gelişen psikodinamik bir süreçtir*”. Lacan ise (2013, s. 271) özdeşimin büyük bir kısmının ego ideali dolayımında gerçekleştiğini söyler ve bu noktada süper egoyu işaret eder. Ego idealinde önemli bir başka kavram olan oedipus kompleksi ise kişinin psikoseksüel gelişim döneminde gerçekleşir ve Horney'in ifadesiyle “*ebeveynlerden birine olan cinsel çekim ve bir diğerine yönelik kıskançlık*” olarak kendisini gösterir. Oedipal dönemi Freud'dan aktaran Öztürk'e göre (1998; akt. Öztürk, 1989, ss. 127-128) fallik dönemin sonuna denk gelen 3 ya da 3 yaşından biraz daha erken dönemlerde erkek çocuğun annesini kız çocuğun da babasını bir sevgi nesnesine dönüştürmesi ile başlar. Erkek çocuk, oedipal dönemde annesini sevgi nesnesi şeklinde kodlarken, babasını ise kendisine rakip olarak görür. Rakip olarak gördüğü babasının yerini almak ve onu annesinden uzaklaştırmak adına babayla özdeşleşir. Kız çocuğunda ise bu durum tam tersi bir şekilde yaşanır.

Fromm, erkek çocuğun annesini, kız çocuğun ise babasını sevgi nesnesine dönüştürdüğü bu süreci Freud'dan yorumlayarak cinsellik özelinde açıklar. Fromm'a göre (2008, s. 107) bu durumun nedeni arzulardır. Doğuştan gelen id kaynaklı cinsel dürtü, erkek ve kız çocukta karşı cins üzerine odaklanır. Bu da neden erkek çocuğun annesini, kız çocuğun ise babasını birer sevgi nesnesine dönüştürdüğünü açıklar. Özdeşim ve oedipus özelinde gelişen ego ideali aslında ilk kez fallik dönemde oedipus kompleksi kaynaklı bir özdeşim ile gelişmeye başlamıştır. Erkek ve kız çocuğun belirli bir amaç doğrultusunda yapmış oldukları idealize etme eylemi, ego idealinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Lacan ise (2013, ss. 272-274), çocukluğu izleyen yaşlarda ego idealinin artık id kaynağından çıkıp, süperego dolayımında gelişmeye devam ettiğini söylemiştir. Sonuç olarak özdeşim ile gelişimini devam ettiren, fallik dönemde başlayan ve Freud'un üzerine önemle durduğu oedipus kompleksinin son dönemleri ego ideale dayanak oluşturur.

Ego idealinin gerçekleştiği ve Freud'un psikoseksüel gelişim dönemine denk gelen birincil narsizm döneminde üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri de Lacan'ın ayna evresidir.

“Ayna evresi 6-18 ay arası insan yavrusunun aynada kendi imgesini görmesi ve bunun kendi yansıması olduğunu ayırt etmesi ile başlar. İmgesel dünyadan kopan çocuk daha sonra dille birlikte simgesel dünyaya adımını atar. Burada onun kimliği öteki üzerinden inşa edilir. Öteki (autre) Lacan tarafından hem büyük Öteki hem de küçük öteki olarak iki ayrı biçimde ele alınmıştır. Büyük Öteki “babanın imgesi”, “babanın adı” ile simgeselleştirilir. Kastrasyon (hadım edilme) korkusu taşıyan özne, kendi varlığını, bilincini Öteki üzerinden ve onun dolayımında inşa etmeye çalışır. Bu, aynı zamanda sürekli bir yabancılaşma durumu yaratır. Gerçekten kopan birey dil içerisinde ve sembolik düzen içinde yaşadığı kopuş nedeniyle travmatik bir deneyim yaşar” (Erkan, 2019, s. 1429).

Ayna evresini Lacan'dan yorumlayan Erkan, yukarıdaki ifadede görüldüğü üzere çocuğun, aynada kendini gördüğü andan itibaren simgesel dönemde kendi benliğine dair ilk farkındalığı yaşar. Benliğinin farkına varan çocuk, bunu ‘Büyük Öteki’ üzerinden de somutlaştırma yoluna gider.

1.3. Bilinç, Bilinçdışı, Benliğin Savunma Mekanizmaları ve Rüya

Freud'un topografik kuram dâhilinde sıklıkla ele aldığı ve diğer tüm psikanalitik kavramları yakından ilgilendiren bilinç ve bilinçdışı kavramları psikanalizin temelini oluşturmaktadır. Neden sonuç ilişkisi içerisinde insanın ruhsal yapısını ele alan psikanaliz, hemen hemen her kavramı bu iki kavram ile ilişkilendirmiş ve açıklamaya çalışmıştır.

Bilinç denildiğinde akla gelen ilk şeyin uyanıklık durumu ve farkındalık hali olduğu açıktır. Bilinç, etrafında gelişen tüm olayların sebep ve sonuçlarını anlayan, anlamlandıran bir ruh halidir. Yaygın olarak bilinen bu bilginin aksine Öztürk, bilincin tüm uyaranların farkında olamayacağına dikkat çeker.

“Belirli bir zaman birimi içinde farkına vardığımız uyaranların, düşüncelerin, duyguların anların sayısı sınırlıdır. Organizma sürekli olarak birçok uyaranla karşı karşıya iken, bunların önemli bir bölümü bilinçli algılama ve ayırt etme eşiğinin ötesinde, dışında kalır. Böyle olmasaydı çok sayıda uyaranın etkisi altında aşırı karışık ve dayanılması güç bir uyaran saldırısı altında kalırdık” (Öztürk, 1989, s. 28).

Bu açıdan bilinç, sadece uyaranların algılandığı ve uyaranlar arasında bir ayırt etme haline verilen bir isimdir. Bilinçdışı ise bilince nazaran çok daha geniş bir alanı kapsayan ve kişinin ruhsal yapısını temelden etkileyen bir yapıdır. Bilinçdışı Derse'ye göre (2018, ss. 32-34), psikanalitik kuramın en temelinde yer alır. *“Bilinçdışı kavramı içgüdülerin, dürtülerin, ilkel cinselliğin, nefretlerin, saldırganlıkların, bastırılan duyguların, düşüncelerin, davranışların, yani bilinçli olmayan ruhsal malzemelerin bütünüdür ifade eden bir kavramdır”.*

Bilinçdışı, insanın doğduğu andan itibaren etkisi altında kaldığı toplumsal baskı, arzu-nesne ilişkisi ve diğer tüm dış uyaranlar ile kodlanan bir yapıdır. Basit bir dil sürçmesinden rüyalara, fantezilere ve hatta davranışlara kadar yansır.

Lacan ise (2008, akt. Özcüler, 2015, s. 55) bilinçdışını sembolizm ve dille açıklar. Ona göre bilinçdışı çürütülemez, sınınamaz bir özellik gösterir. Apaçık olma özelliğinden yoksundur. Bu nedenle insan tarafından tam olarak anlaşılacak göstergelerden yoksundur. Jung ise bilinçdışını iki farklı katmanda inceler. Bu iki katman kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışıdır. Geçtan (1988, ss. 173-174) kişisel bilinçdışını “*Egonun geri çevirdiği yaşantıların psişenin içinde yok olmayan, bilince hiç ulaşmamış ya da ulaştıktan sonra çatışma yarattığı nedeniyle bastırılmış ve geri gönderilmiş, kısaca bilince ulaşamayacak kadar güçsüz ya da bilinç düzeyinde varlıklarını sürdüremeyecek kadar zayıf yaşantılar şeklinde ifade etmiştir*”. Jung’a göre hiçbir şey bilinçdışının kapsamından kaçamaz, bu kapsamda yok edilemez ve önlenemezdir. Kolektif bilinçdışını Jung’dan yorumlayan Çetin’e göre (2010, s. 255), “*kişisel deneyimlere dayanmayıp, bilinç düzeyine çıkmamış, evrimsel bir yönü olup atalarımızdan genetik kodlama ile miras bırakılmış insana özgü psişik bir birikimdir*”.

Bilinçdışı Öztürk’e göre (1989, s. 31), “*kişinin özel bir çabası ile bilince çağrılmayan, farkına varılamayan yaşantıların saklı olduğu ruhsal bölmedir; daha doğru deyişle, bu nitelikte olan ruhsal süreçtir*”. Freud’a göre bu bilinçdışı kişinin kendi isteğiyle bilinç düzeyine çağırılmadığı bir alanı işaret eder. Bu alan içerisinde yer alan itkiler ise bastırma kavramı özelinde açıklanabilir. Benliğin savunma düzeneklerinden biri olan ve bilinçdışı ile yakından ilgili bir kavram olan bastırma, Craib’in ifadesiyle benliği tehdit eden her türlü duygu ve düşüncenin süperego tarafından tanımlanıp, ego tarafından bilinçdışına itildiği bir benlik savunma mekanizmasıdır. Bastırılan tüm duygu ve düşüncelerin bilinçdışına itilmesini süperego bağlamında inceleyen Öztürk’e göre (1989, s. 66), bu duruma neden olan şey genellikle süperego kaynaklı ahlaki ve vicdani değerlerdir. Bastırma, benliğin diğer savunma mekanizmalarına göre öncül bir konumda kabul edilir. Bastırma yoluyla itkilerin bilinçdışına atılmasında önemli roller üstlenen diğer savunma mekanizmaları yadsıma, yansıtma, yer değiştirme, somutlaştırma, yüceltme ve fetiş şeklinde sıralanır. Her bir benlik savunma mekanizmasının bilinçdışı ile yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Yadsıma, Geçtan’a göre (1988, s. 79) bastırma ile neredeyse ayırt edilemeyecek düzeyde bir benlik savunma mekanizmasıdır. “*Eğer kişi tehlikeyle baş edemez ya da ondan kaçınmazsa, kullanılacak tek yol bu tehlikeyi yok saymak olur*” ifadesiyle Geçtan, olumsuz bir itkinin yadsıma yoluyla bilinçdışına neden itildiğini açıklar.

Yer değiştirme kısaca, “*belirli bir uyarının neden olduğu tepkinin açığa vurulması tehlikeli olduğunda, tepkinin o uyarandan bir başkasına yöneltilmesine ya da o tepkinin yerine başka bir tepki gösterilmesi*” (Geçtan, 1988, s. 96) şeklinde açıklanır. Somutlaştırma Öztürk’e (1989, s.82) göre, benlik tarafından kompleks ve belirsiz durumların insan zihnine yaşattığı gerilimden dolayı, soyut/belirsiz bir uyarının gözle görülebilecek bir şekle büründürülmesini işaret eder. Yüceltme, Freud’un deyimiyle (2011, s 43) “*dürtü amacının daha yüksek sosyal değerler yararına yer değiştirmesinin ön koşulu*” kapsamında gerçekleşir.

Bu durumun gerçekleşebilmesi amacıyla da “*bu tür fikirlerin kabul edilmesi ya da en azından bilinmesi, yani üstbenin yani süper egonun varlığına ihtiyaç duyulduğunu*” açıklamıştır.

Freud’a göre (2019, ss. 50-51) rüya fizyolojik bir fenomendir. Freud rüyayı, “*malzemelerini gerçekten ve bu gerçekler boyunca dünyadan sağlayan, içerikleri ne kadar tuhaf ve garip olursa olsun, içeriğini gerçek hayattan alan dolayısıyla duyularımızla algılanan bir alan olarak*” ifade etmiştir. Brenner, rüyayı (1998, s. 160) bilinçdışının kontrolünde ve bilinçdışında atılan tüm itkilerin ortaya çıktığı, kontrolsüz bir alan olarak nitelmiştir. Bakır ise (2008, akt. Söylemez, 2014, s. 147) rüyada görülen imgelerin, bilinçdışında bastırılan itkilerin sembolleştirilmesi ile ortaya çıktığından söz eder.

Freud (2016, ss. 12-13) rüya kavramını derinleştirirken onu nevrotik bir belirti olarak açıklar. Bu nedenle rüyanın psikanalitik yönünü, benlik ve bilinçdışı alanlara dair ciddi çıkarımların yapılabildiği bir fenomen olarak niteler. Freud’a göre (2019, s. 175) rüyada gerçekleşen imgeler aslında bilinçdışında doyum bekleyen itkilerle şekillenir. Rüya aynı zamanda bilinçdışında bastırılan arzu ve isteklerin doyuma ulaştığı bir alandır. Güven’e göre (2015, s. 21) rüyada görülen itkiler “*rüyalarda içerik, basit ve direkt güdülere göre şekillenebilir, açlık, cinsellik gibi basit güdüler rüyalarda direkt ortaya çıkabilir ve olduğu gibi yorumlanır*” ve böylece rüya yoluyla tatmin arayan itkiler hakkında psikanalitik bir çıkarım yapmak mümkün olmaktadır.

2. SİNEMADA MEKÂN

Sinemada mekânı tartışmadan önce mekân kavramının anlaşılması önem taşımaktadır. Mekân Bilgili’ye göre (2019, s. 90), “*insan bilinciyle fark edilebilen uzantıların oluşturduğu, içeriğine bakılmaksızın insan bilinci tarafından fark edilebilen tüm uzantıların oluşturduğu bir yapıdır*”. Gezer’in (2012, ss. 1-10) yorumuna göre mekân, insanın temel duyularına hitap eden uyaranların sonucunda var olan süreçlerin tamamını işaret eden bir alandır. Mekânın insan tarafından algılanma süreci Norberg-Schulz’a göre (1980, akt. Edgü, 2021, s. 219) çevre ve insan deneyimi ile gerçekleşir. Ona göre insan, çevresini anlamlı bir şekilde deneyimleyebildiği anda mekânı keşfeder.

Sinemada mekân, Adiloğlu’na göre (2001, s. 5), sinemanın gerekliliği olan stüdyo ya da gerçek koşullarla oluşturulan ve biçimsel bir anlatı dolayımında anlam kazanan maddi/manevi bir alanı işaret eder. Sinema yoluyla üretilen mekânın izleyici odağında nasıl anlam kazandığını ifade eden Demir ise bu durumu (1994, Esen, 2000, s.6), “*gözün kamera merceği ile özdeşleşmesi sonucu, seyirci kendisini uzaklığın ve yönün sürekli değiştiği kesintisiz bir hareketin içinde bulur. Seyirci izlediği mekânın hareketliliği oranında kendisi de hareket eder*” şeklinde açıklar. Film-dünya özelinde kurulan mekân sadece gösterilenden ibaret değildir. Uzunali’ye göre (2015, s. 21) sinemada mekân hem olay örgüsüne hem de karakterin konumuna göre diyaloglar yardımı ile anlam değişikliğine uğrayabilir. Böylece sinematik mekân gösterilenin ilk anlamından sıyrılıp, farklı anlamlara sahip olabilmektedir.

Parramon'a göre (1993, akt. Sözen & Dayı, 2013, ss. 33-34) sinematik mekânın inşasında ışık, film-dünya özelinde kurulan mekânın gözle görülebilmesi ve işaret edilen anlamın anlaşılabilmesi için belirli bir tasarımla gerçekleştirilen bir aydınlatma eylemidir. Köksal ve Kiliç'a göre ışık (2019, s. 23) "*filmde kameranın, sahnenin içindeki mizansenin elemanlarını görmesi için kurulan, tümüyle fiziksel bir zorunluluktur. Buna ek olarak ışığın zorunluluk yönü dışında mekânsal açıdan şiddeti, yönü ve türü, dramatik bir anlatı kurmada belirli bir amaca hizmet eder*".

"Psikolojik bir durum yaratılmasında, uzayda dramatik bir ortam oluşturulmasında, karmaşık, farklı bir durum ve olayların anlatımında aydınlatma önemli bir öğedir. Karanlık ve aydınlığın yansıttığı, temsil ettiği farklı değerler vardır; insan psikolojisi ve duygularının etkilenmesinde bu açıdan aydınlatma ifadeyi güçlendirebilir" (Köksal ve Kiliç, 2019, ss. 23-24).

Sinematik mekânda anlam üreten bir diğer kavram renktir. Alain de Botton "*Mutluluğun Mimarisi*" isimli eserinde (2010, akt. Manav, 2015, ss. 22-23) mekânsal açıdan rengi anlam üreten, insan belleğinde bir algının oluşturulmasına yardımcı olan bir kavram olarak ele almıştır. Sinematik mekânda da rengin anlam üreten bir yapıya sahip oluşunu da bu şekilde ilişkilendirir. Rengin sinema mekânında anlam üretmesini renk tonu ve doygunluğuyla açıklayan Özdemir (2005, s. 392) sıcak, soğuk, aktif, pasif renk görünümleri bazı duygu-durumlara işaret edebilir. Sevinç ve üzüntü gibi duyguların renklerle oluşturulan bilinçli bir tasarım ile insan belleğinde anlam açısından üretilebileceğini vurgular.

Sinemasal mekân için ele alınması gereken bir diğer önemli unsur ise kameranın konumu ve kadrajdır. Bilindiği üzere kamera bir sinema filminin gerçekleşmesinde temel bir unsurdur. Sinematik mekânın inşası ve anlam üretiminde ise oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu önemi kadraj özelinde değerlendiren Arısoy (2019, s. 241), kameranın sinematik mekânda rastgele konumlanmadığını vurgular. Ona göre kadraj, mekânın tamamını ya da özel bir kısmını görecektir bir şekilde konumlanır. Böylece sinematik mekânda anlam üretimi, kadrajın gördüğü kare üzerinden kurgulanır. Kraucer'a göre (2015, akt. Arısoy, 2019, s. 244), kameranın konumuyla görülen kare hem fiziksel hem de iletişimsel açıdan çıkarım yapılmasına olanak sağlar. Böylece kamera, sinema mekânının anlatısı açısından üretici bir konuma yükselir.

3. PSİKANALİTİK FİLM ELEŞTİRİSİ YÖNTEMİYLE *INCEPTION* FİLMİNİN ANALİZİ

Bu çalışmada, sinematik mekân tasarımı ve kahraman konumdaki özne arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla psikanalitik film eleştirisi yönteminden faydalanılacaktır. Özden'e göre psikanalitik film eleştirisi (2004, s. 3-8) filmde yatan örtük içeriğin anlaşılması ve örtük içerikte yer alan psikanalitik kavramların anlaşılmasını sağlayan bir yöntemdir. Bir filmin psikanalitik çözümlemesinin yapılması, psikanalitik kuramın içerisinde yer alan kavramların sinema anlatısı içerisinde temsillerinin bulunması ile mümkündür.

“Psikanaliz kuramına dayalı film eleştirisi, filmlerin eleştirilmesinde özellikle yönetmenin ruhsal dünyasının ve bilinçaltının dışavurumunu ya da toplumsal, kolektif bilinçaltının dışavurumunun izlerini bulmaya girişmekte ve filmleri tıpkı bir düş süreci gibi ele alarak, filmlerin manifest (açık) içeriğinin altında yatan latent (örtük) içeriğini ortaya çıkarma amacını taşımaktadır. Psikanalitik eleştiri yaklaşımı içinde yalnızca yönetmen değil, filmlerinin içerik malzemesi ve karakterleri de psikanalitik veriler olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda psikanalitik film eleştirisi filmlerin yalnızca bilinçli bir yaratıcı eylemin ürünleri olarak değil, bilinçdışı da göz önüne alan bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanıdığı gibi, filmlerin eleştirilmesinde diğer kuramsal yaklaşımların eksik bırakabileceği birçok alanı ele almış ve aynı zamanda bu yaklaşımların da üzerine inşa edilebilecekleri temellerin oluşturulmasını sağlamıştır” (Özden, 2004, ss. 179-180).

Creed (1998, akt. Candan; İlden, 2017, ss. 811-812) sinema ve psikanaliz arasındaki ilişkinin film eleştirisi çalışmalarının neredeyse tamamını oldukça derinden etkileyen bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Kaplan ise (1990, akt. Özden, 2004 s. 182), sinemada psikanalitik çözümlemenin kurallarından birinin dil olduğunu söyler. Ona göre hem dilin kodları hem de anlamlama sistemleri psikanalitik açıdan insanın ruhsal yapısına giden yolda önemli araçlardır. Bu bakımdan dilin, psikanalitik film çözümlemedeki etkisini sadece diyaloglar üzerinden düşünülmemesi gerektiğini ifade eden Kaplan, dil ile ilgili yorumların film kapsamında ele alınan tüm unsurlar ile gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Altan ise (2014, s. 125) psikanalitik film çözümlemesinin yine psikanalitik kavramlar ile yapılması zorunluluğuna vurgu yapar ve film-dünyada özne konumundaki kahramanı psikanalitik açıdan anlamak için gereken tek yolun psikanaliz temelli bir çözümlemeye muhtaç olduğuna işaret eder. Tüm bu bilgiler ışığında çalışmada sinematik mekân tasarımı ile kahraman konumundaki öznenin arasındaki ilişki, kuramsal çerçevede ele alınan kavramlar ile ele alınacaktır.

Rüya konusunda oldukça başarılı bir hırsız olan Cobb, insanların bilinçaltının en derinlerindeki bilgileri öğrenme ve onları yozlaştırma yeteneğine sahip bir fikir hırsızıdır. Bu kural dışı yeteneği nedeniyle Interpol tarafından aranmakta olan Cobb’un karşısına kolay kolay reddedemeyeceği bir teklif çıkar. Çok varlıklı bir iş adamı tarafından Cobb’a yapılan bu teklif iş adamının rakibinin bilinçaltına rüyayla girip ona bir fikir aşılaktır. Filmde, rüyanın yönetilebildiği ve hatta birden fazla kişinin aynı rüya içerisinde yer alabildiği gösterilir.

Görsel 1-2: Bilinçdışında derinliklerinde yer alan önemli bir duygunun veya düşüncenin rüya mekânda şifreli bir kasa ile sembolize edilmesi.

Filmin ilk sahnelerinde ana karakter Cobb, Saito isimli karakterin bilinçdışına rüya yolu ile katılır. Cobb'un amacı, Saito'ya ait rüya mekânda yer alan bir fikri, düşüncüyü ondan çalmaktır. Rüya mekânında çalınmak istenen duygu/düşünce güvenli bir alan içerisinde tasarlanmıştır. Filmde bu güvenli alan Freud'un, bilinçdışını buz dağının görünmeyen yüzü ve ulaşılması zor bir alan olarak tanımlamasıyla eşdeğer bir şekilde temsil edilmiştir. Duygu/düşüncenin yer aldığı kasa ise Freud'un ifade ettiği gibi bilinçdışının korunaklı alanıdır. Bilinçdışında yer alan itkinin kasa ile anlatılması ise bastırılan itkinin ulaşılması güç bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bilinçdışı, kuramsal çerçevede de anlatıldığı üzere ulaşılması güç, karmaşık duygu ve düşüncelerin bulunduğu ve genellikle benliğin savunma düzenekleri tarafından işlenmiş her türlü duygu ve düşüncüyü içerisinde barındırmaktadır.

Görsel 3-4: Rüya mekânının çöküşü, dışsal bir itkiyle benliğin savunma mekanizması ile gerçekleşir.

İlgili sahnede rüya gören Cobb, benliğin savunma mekanizması dolayımında dışsal bir etkiyle başka bir rüya katmanına uyandırılır. Suya düşürülerek uyandırılmaya çalışan karakter bu durumu yine rüya mekânında sembolizm yoluyla deneyimler. Karakterin suya düşme anında benlikte yaşanan endişe durumu rüya mekânında gerçekleşen bir sel ile sembolize edilir. Freud'un rüyada sembolleştirme ifadesine paralel olarak tasarlanan ilgili sahnede, benliğin savunma mekanizmalarından biri olan yer değiştirme kavramı devrededir.

Panik ve endişe halindeki benlik stresten kurtulmak için rüya mekânında mevcut dışsal etmeni sembolleştirerek bilinci uyarmak ve mevcut stresten kurtulmak ister. Böylece benlik bilinçdışı etmeniyle birlikte kendi savunması bakımından, rüya mekânını sembolik bir şekilde yeniden tasarlar ve bu şekilde rüya mekanını bozuma uğratar.

Film boyunca rüyadan uyanma yöntemleri, ilgili sahnede anlatılan duruma benzer şekillerde kurgulanmıştır. Bu kurgu da rüya mekânında çeşitli şekillerde sembolize edilmiştir. Böylece sinemada mekân tasarımının, kahramanın bilinçdışı ve benliğin savunma mekanizmasıyla ilişkilendiği görülmüştür.

Görsel 5: İngeselden simgesel döneme geçişin ve ayna evresinin temsili

İlgili sahnede Ariadne isimli karakterin Cobb'a ait bir rüyada olduğu görülmektedir. Rüya kontrol edebilme şansına sahip olan karakter kendisini bir aynada görür. Aynada kendisini görmesini takiben kahramanın rüyasını dilediği gibi değiştirmekte olduğu görülür. Rüyadaki ayna vurgusu ve karakterin kendi benliğine dair bir gönderme olan sahnede gerçekleşen durum Lacan'ın ayna evresi kavramına paraleldir. Lacan'ın ifade ettiği gibi, kendi imajını aynada gören bebek, kendi öznesi üzerinde ilk kez bir farkındalığa sahip olur. Ariadne'de bu sahneden sonra rüya mekânında bu ifadeye paralel bir farkındalık kazanır. Ariadne bu şekilde imgesel dönemden, simgesel döneme geçiş yapmıştır. Bu temsile göre karakter kendisini ilk kez bir ayna karşısında deneyimler ve bu deneyim nedeniyle kendi imgesini ilk kez eyleyen konumunda görmüş olur. Lacan, bilinçdışını sembolik bir dil ile vurgular. Böylece simgesel döneme ait ve Lacan'ın üzerine ısrarla vurgu yaptığı bu sembolik dil, rüyasal mekanla temsil edilmektedir. Rüya boyunca, rüyasal mekânın gerçek hayatla benzerlik taşıdığını ama tam olarak ona benzemediği vurgusu yapılır. Bu da bilinçdışı süreç içerisinde deneyimlenen rüyanın gerçeğe benzer sembolik imgeler ile benzediğinin bir göstergesidir.

Görsel 6-7: Rüya mekân, bastırılan itkilerin doyuma ulaşması için yeniden tasarlanır.

İlgili sahneyi takip eden sahnelerde Cobb'un rüyasında yer alan diğer kişilerin rüya sahibine saldırgan bir şekilde davrandığı görülür. Bu durumu Cobb "*bilinçaltım bir şeyleri değiştirmeye çalıştığının farkında, bu saldırganlıklarının sebebi bu*" diyerek açıklar. Rüya da yer alan insanların agresif bir davranışa sahip olmaları, rüyasal mekânı da yeniden tasarlar. Rüya da insanların agresif davranışının sebebi ise benliğin savunma mekanizması dahilinde değerlendirilebilir. Sahnede, rüya mekanını dönüştüren benliğin savunma mekanizmasını tetikleyen güç, id düzeyine ait bir itkidir. İd kaynaklı içgüdüsel savunma refleksi nedeniyle rüya mekânı değişime uğrar. Bunun ardından Ariadne, id kaynaklı şiddet itkisine bağlı olarak rüya dahilinde Cobb'un eski karısı tarafından bıçaklanarak rüya dışına itilir.

Sonuç olarak Cobb'un bilinçdışında oldukça güçlü bir şekilde yerleşmiş olan eski karısı Mal ortaya çıkarak dışsal uyarı yani Ariadne'yi bıçaklayarak öldürür ve dolayısıyla onu rüya dışına atarak benlik üzerindeki stres kaynağını yok eder. Cobb, ölen eski karısına ait bastırıldığı itkiler ilgili sahne ve film boyunca diğer sahneler içinde sıklıkla tekrarlanır. Bu tekrarlanmalar genellikle rüya mekanını değiştiren, dönüştüren bir işlev gösterir. Bu bakımdan bastırılanın geri dönüşü bağlamında rüyasal mekân, bilinçdışında doyum bekleyen itkilerle temsil edildiği görülmüştür.

Görsel 8-9: Bilinçaltında yer alan ve doyum bekleyen en güçlü itki, rüya mekân içerisinde diğer itkilere göre çok daha fazla bir sembolleştirme gerçekleştirir.

Bu sembolleştirme bazen itkinin doyum bekleme şiddetine göre Freud'un da ifade ettiği üzere direkt bir şekilde gerçekleşebilmektedir. İlgili sahnede Cobb rüya görmektedir. Cobb, film boyunca rüya mekânda ve dolayısıyla bilinçdışında bastırıldığı en büyük itki olan eski karısı Mal'ı görür. Karakterin bastırıldığı en büyük itki olan Mal, aslında Cobb'un en büyük arzu nesnesidir. İlgili sahnede Cobb'un eski karısını rüya mekânda korunaklı, güvenli ve sıcak bir alan içerisinde görür. Cobb'un eski karısını böyle bir mekânda görmesinin nedeni itkinin içerdiği aşk, sevgi, özlem ve huzur gibi bastırılan duygu ve düşüncelerdir. Rüyada mekânı yaratan başlıca sebeplerden birisi bastırma, diğeri de daha önce rüya çalışmaları bölümünde bahsedilen "*rüyanın arzuları karşıladığı*" varsayımdır. Bu durumda Cobb'un en çok bastırıldığı duygu olarak eski karısıyla yeniden birlikte olma isteği bu sahnede ve film boyunca çoğu rüya sahnesinde karşımıza çıkmaktadır. Bastırma ne denli güçlü olursa bilinçaltında ortaya çıkma ihtimali o kadar kuvvetli olacaktır ve bu nedenle Cobb'un karısı olan Mal'ın Cobb'a ait her rüyada izler taşıdığı ve hangi mekânda olursa olsun bir şekilde onun rüyasına girebildiği gözlemlenmiştir. Bu durumda itki, doğal olarak girdiği her mekânı etkilemekte ve idsel dürtüler eşliğinde mekânı anlamsal açıdan bir dönüşüme uğratmaktadır.

Görsel 10-11: Bilinçdışı, Freud'a göre '*buzdağının görünmeyen yüzüdür*'. Filmde bilinçdışının derinlikleri mekânsal açıdan bu örneğe benzer bir şekilde tasarlanmıştır.

İlgili sahnede Fischer isimli karakterin bilinçdışının derinliklerine inildiği görülür. Rüyasal mekânda bu alan aşılması zor, etrafı karlarla çevrili bir mekân olarak temsil edilmiştir. Fischer isimli karakterin bilinçdışına yapılan bu yolculuktaki amaç, korunaklı bir kale olarak konumlanan bir yapı içerisindeki bir itkiye ulaşmaktır. Filmde, itkinin içerisinde yer aldığı binayı koruyan silahlı korumalar göze çarpar. İtkiye ulaşmak amacıyla Cobb ve ekibi bu silahlı korumalar ile savaşır. Silahlı korumalar itkiye giden yolda benliğin savunma mekanizmalarından biri olan somutlaştırma ile açıklanabilir. Somutlaştırma yoluyla rüya mekânda korunaklı bir yapı olan bölgeye giriş engellenmektedir. Filmde id'in benliği savunma içgüdüleri silahlı korumalar yardımıyla hızlı, amansız bir şiddet eğilimi ile gerçekleşir. Bu örneğe ek olarak ilgili sahnede somutlaştırma odaklı benliğin savunma mekanizması bu sefer kendisini bir çığ olarak gösterir. Rüya mekâna giren dış kaynaklı etmenleri yani Cobb ve ekibini benlik, bir çığ ile bilinçdışından dışarı atmayı amaçlar. Bunu da rüya mekânında çığ sembolü ile gerçekleştirir. Bu da film-dünya

özelindeki mekânsal tasarımın özne konumundaki karakterin bilinçdışı ve benliğin savunma mekanizması bağlamındaki ilişkisini doğrular.

Görsel 12-13: Olumlu ve olumsuz duygular ve düşünceler, bilinçdışını temsil eden rüyasal mekânda çeşitli sembolleştirmeler ile karşımıza çıkar.

İlerleyen sahnelerde tekrar Cobb'un bilinçdışı kaynaklı rüya mekânı görülür. Bu rüya mekân ilk kez Cobb'un bilinçdışının derinliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Sahnede deniz kıyısında yer alan ve sık aralıklarla binaların bulunduğu bir şehir görülmektedir. Deniz kıyısına yakın bir şekilde inşa edilen binaların yıkık, dökük olduğu fark edilir. Kıyıdan daha uzakta inşa edilen binalar sağlam ve yüksek bir yapı ile inşa edildiği anlaşılır. Filmdeki diyaloglardan bu rüya mekanının Cobb ve eski karısı Mal ile yapıldığı anlaşılır. Cobb, bu rüya mekânı "*kendi anılarından ve ideallerinden yola çıkarak*" inşa ettiğini belirtir.

Deniz kıyısının yakınında inşa edilen yıkık dökük binalar aslında Cobb'un hayal kırıklıkları, acıları ve pişmanlıklarıdır. Cobb'un bilinçdışı rüya mekânda, bu olumsuz duyguları yıkık, dökük binalar şeklinde bir sembolleştirme yoluna gitmiştir. Yüksek ve sağlam gökdelenler ise Cobb'un ego ideali bağlamında yapılan bir başka bilinçdışı sembolleştirmesidir. Karakterin hayal kırıklıklarından ve diğer olumsuz duygulardan daha güçlü bir duygu durumun özlemi içerisinde olduğu söylenebilir.

Görsel 14-15: Bilinçdışına ait rüya mekânda oedipus kompleksinin, ego ideali perspektifinde temsil edildiği görülür.

Ego ideali perspektifinde ve bilinçdışında sağlam/yüksek binalar arasında gezinen Cobb, bu binalara uyum sağlamayan iki katlı yıkık dökük bir eve girer. Bu ev Cobb'un deyimiyle “*eski karısının çocukluğunun geçtiği*” bir mekân olarak tasarlanmıştır. Evin yıkık ve dökük bir şekilde sembolleştirilmesi, aslında eski karısı Mal'ın sağlıklı bir oedipal dönem geçirmediğini gösterir. Bilinçdışının en derin bölümlerini rüya mekânda sembolleştiren Cobb, bu rüya mekânda da bilinçdışında bastırıldığı karısının bir yansımasıyla karşılaşır. Bu karşılaşma rüya mekânı açısından bilinçdışında sembolize edilen diğer mekânsal tasvirlerinden daha farklı bir şekilde vurgulanır. Rüya mekândaki bu alan daha derli toplu, daha huzurlu, daha sakin bir ev şeklinde sembolize edilmiştir. Mal'ın elindeki bıçak, bastırılan duygular yüzünden benliğe yöneltilen acıyı temsil etmektedir. Bu nedenle film boyunca Mal'ın görüldüğü çoğu sahnede, Mal'ın elinde ya bıçak ya da silah görülür. Bu açıdan Mal, bulunduğu mekânların yapısını ve bilinçdışı sembolleri daima derinden etkiler. Bu rüya mekân sembolleri, Cobb'un eski karısının film kahramanının daima kendi benliği içerisindeki en büyük bastırılmış duygu olarak karşısına çıktığını ve bulunduğu mekânları daima yeniden üretime tabi tuttuğunu gösterir.

Görsel 16-17: Bilinçdışı kaynaklı rüyasal mekânda yer alan ve en şiddetli şekilde bastırılan itkinin, mekânsal açıdan ileri düzey bir korunakla tasarlandığı görülür.

Filmin final sahnelerine doğru Fischer'in bilinçdışı temsiliyle oluşturulan ve şiddetli bir şekilde bastırılan itkinin bulunduğu mekân temsili görülür. Film içerisinde tasarlanan rüya mekânda, daha önce yapılan kasa ve korunaklı alan vurgusu bu sahnede de tekrarlanmıştır. Fischer korunaklı yapı ve kapı ardında babasını hasta yatağında üzgün ve hayal kırıklığı içerisinde yattığını görür. Karakterin babasını rüya mekânda bu şekilde görmesi aslında Fischer'in bastırıldığı itkinin mekânsal açıdan bir temsilidir.

Görsel 18-19: Bilinçdışın en derin katmanı rüya mekânda korunaklı bir yapı içerisindeki kasa ile temsil edilir.

Kasanın içerisinde bulunan rüzgargülü aslında benliğin savunma mekanizmaları dahilinde yapılan bir somutlaştırmadır. Bu somutlaştırma ile bilinçdışı alanda doyum bekleyen itkinin gerilimi azaltılmaktadır. Buna ek olarak somutlaştırma ile Fischer'ın oedipal dönemde yaşadığı travmanın gerilimi düşürülmektedir. Karakter, rüya mekânda en derin ve doyum bekleyen en güçlü arzusuyla karşılaşır. Hasta yatağında ölümü bekleyen babası, ona yanı başında duran kasayı açmasını söyler. Kasayı açan Fischer, kasa içerisinde kendi çocukluğuna ait bir obje olan rüzgargülünü görür. Bu obje ona, babasının aslında kendisinin düşündüğünün aksine bir yaklaşımla yaklaştığını göstermektedir. Bu kasa içerisindeki objenin aslında işaret ettiği şey, elle tutulmayan, benlikte gerilim yaratan bir durumdur. Aynı zamanda bu durum benliğin savunma mekanizmalarından biri olan somutlaştırma ile ilişkilidir. Benlik elle tutulmayan, görülmeyen stresini başka bir nesneye somutlaştırarak atar. Bu somutluk bazen bir düşmana ya da olumsuz bir nesneye aktarılsa da, bazen olumlu bir şekilde dönüştürülerek benlik üzerindeki stres azaltılmaya çalışılır. Filmde bilinçdışı kaynaklı rüya mekân dışında kalan bilinç düzeyinde Fischer'ın babası, oğluna pozitif bir yaklaşım göstermez. Buna rağmen bilinçdışı kaynaklı rüya mekânda benlik bu şekilde bir somutlaştırmayla üzerindeki stresi azaltmaya çalışır. Benlik, kendi üzerindeki stresi azaltırken rüya mekânını da tasarımsal açıdan etkiler.

SONUÇ

Bu çalışmada araştırma nesnesi olarak seçilen *Inception* isimli film üzerinden sinematik mekân tasarımı ile kahraman konumdaki özne arasındaki kapsamlı ve çok boyutlu ilişki ortaya konulmaya, anlaşılmaya ve tartışılmaya çalışıldı. Psikanalitik film eleştirisi yöntemi temelinde film-dünyaya bakan bu metinde, en temelde sinemasal mekân tasarımının kahramanın benliğinin bir tezahürü niteliğinde inşa edildiği bulguları elde edildi. Ele alınan film özelinde anlam iletimi noktasında önemli bir eyleyen konumunda olan sinemasal mekânın, karakterin benliğini yansıtacak şekilde inşa edildiği ve sinemasal mekândaki birtakım unsurların karaktere yönelik çeşitli izler taşıdığı görülmektedir.

Ele alınan filmin mekânsal tasarımı, rüyalar dolayımından geçerek şekillenmektedir. En temelde sinemasal bu mekânlar, bilinçdışı yansıtan rüyaların dilinden geçerek tasarlanmaktadır. Dolayısıyla anlatının olay örgüsü, içeriği ve biçimi de rüyaların tasarım dilinden hareketle oluşmaktadır. Film özelinde oluşturulan rüya mekânlarda, kahraman konumundaki öznenin bilinçdışına ait bazı olumlu ve olumsuz itkilerin temsillerini görebilmek mümkündür. Bu temsiller dolayımıyla anlatının kahramanının benliğine dair birtakım ruhsal veriler de anlaşılabilir. Bu bağlamda karakterin benliğine ait olan bu verilerin, sinemasal evren özelinde kurulan rüya mekân ile tasarımsal açıdan paralellik gösterdiği aşıkardır. Filmde temel olarak rüya mekânın tasarımını şekillendiren gücün bilinçdışında bastırılan birtakım itkilerin olduğu görülmektedir. Tüm bunlara ek olarak karakterin bilinçdışında yer alan çeşitli itkilerin şiddeti arttıkça rüya mekândaki temsiller de aynı paralellikte artmaktadır. Bu doğrultuda film-dünyadaki rüya mekânının iletişimsel anlamda da aşkın bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Rüya mekânının üstlendiği bu iletişimsel rol, kahraman konumundaki öznenin benliğine dair çıkarımların yapılmasında anlatıya destek bir unsur olarak kullanılmaktadır. Film anlatısından bilinçdışı temelinde tasarlanan sinemasal mekânın çıkarılması ya da anlatı açısından daha pasif bir hale dönüştürülmesi, kahraman konumundaki öznenin benliğinin anlaşılmasını zorlaştıracaktır. Bu minvalde sinemasal mekân tasarımının, anlatıdaki öznenin benliğinin anlaşılmasında tamamlayıcı bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Sinemasal rüya mekânın yanı sıra bu mekânda yer alan objelerin ve diğer materyallerin desteğiyle, karakterin benliğine yönelik önemli ipuçları sunulmaktadır. Rüya mekânda yer alan bu objelerin ve materyallerin eksikliğinde mekânın karakterin benliğine dair temsil gücünün azalacağı, anlatının psikanalitik açıdan kopuk ve anlam üretmeyen kısır bir alana dönüşebileceği yapılan çözümleme sonucunda görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, F. (2001). Türk sineması: Mekân üzerine bir çözümleme, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altan, H. Z. (2014). İssız Adam filmi üzerinden ıssızlığın açılımları. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 2(4), 123-138.
- Arısoy, E. (2019). Sinemada kadraj dışı alanların anlatıdaki yeri: Yozgat Blues film örneği. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6(12), 239-258.
- Arslan, U. T. (2009). Aynanın sırları: Psikanalitik film kuramı. Kültür ve İletişim, 12(1), 9-38.
- Bilgili, M. (2019). Coğrafyada mekân felsefesi üzerine yaklaşımlar. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 41, 88-102.
- Brenner, C. (1998). Psikanaliz temel kavramlar (Çev. I. Savaşır ve Y. Savaşır). HYB Yayıncılık.
- Candan, F., & İlden, S. (2017). A Clockwork Orange filmi üzerine freudyen kişilik kuramları çerçevesinden psikanalitik bir bakış. II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu, 810-825.
- Craib, I. (2011). Psikanaliz nedir; Psikanaliz okulları ve psikoterapi üzerine eleştirel bir giriş (Çev. A. Kılıçoğlu). Say Yayınları.
- Çakır, D. (2019). Üç İstanbul romanındaki mekânların Adnan'ın kişiliğine etkisinin id, ego ve süperego bağlamında incelenmesi. Kültür Araştırmaları Dergisi, 1(2), 183-193.

- Çetin, Ö. (2010) Jung psikolojisinde rüya. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19(2), 249-269.
- Derse, S. (2018). Sinemada psikanaliz ve diyalektik materyalizm. Doruk Yayımcılık.
- Edgü, E. (2021). Hayatta kalma güdüsü: Bir mekânsal algı süreci. Coğrafi Bilimler Dergisi, 19(1), 217-241.
- Erkan, Ü. (2019). Lacan'da öznenin kurulumu ve ötekinin inşası: Psikanaliz ve oryantalizm. Turkish Studies,14(3),1425-1440.
- Esen, H. (2000). Anayurt Otelinde Zaman ve Mekân. Selçuk İletişim,1(3), 3-13.
- Freud, A. (2011). Ben ve Savunma Mekanizmaları. Metis Yayınları.
- Freud, S. (2011). Cinsiyet Üzerine (Çev. A. Avni Öneş). Say Yayınları.
- Freud, S. (2016). Psikanalize Giriş Rüya (Çev. A. C. İdemen). Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2019). Cinsellik Üzerine (Çev. A. A. Öneş). Say Yayınları.
- Freud, S. (2019). Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd (Çev. A. Babaoğlu). Metis Yayınları.
- Freud, S. (2019). Rüyaların Yorumu (Çev. D. Muradoğlu). Say Yayınları.
- Fromm, E. (2008). Psikanalizin Bunalımı (Çev. K. E. Kına). Say Yayınları.
- Geçtan, E. (1998). Psikanaliz ve Sonrası. Remzi Kitabevi.
- Gezeroğlu, S. (2016). Ferit Edgü'nün "Yazar ve Yazman adlı öyküsünde yaratıcı yazarlık bağlamında benlik algısı. Söylem Filoloji Dergisi, 1(1), 25-34.
- Güven, E. (2015). Rüyaların Dili: Psikolojide Rüya Çalışmaları. Türk Psikoloji Yazıları, 18(36), 15-25.
- Kilinç, M., & Köksal, S. (2019). Barok Dönem Resimlerinde Kullanılan Işık Tekniklerinin Günümüz Sinema Filmlerine Yansması: Kış Uykusu Örneği. Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(1), 19-30.
- Lacan, J. (2013). Psikanalizin Dört Temel Kavramı (Çev. N. Erdem). Metis Yayınları.
- Manav, B. (2015). Renk-Anlam-Mekân İlişkisi. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 5(3), 22-27.
- Nasio, J. D. (2012). Oedipus Psikanalizin En Önemli Kavramı (Çev. C. Coşkan). Say Yayınları.
- Oktuğ, Z. (2007). Freud'un Kişilik Birimleri (İd-Ego-Süperego) İle Reklam İletisinin İzleyici Üzerine Yarattığı Etkiler Arasındaki Bağlantı Magnum Kalbim Benecol Ve Lösev Reklamları Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcüler, E. (2015). İsteme ve Akıl İlişkisi Üzerine İki İnsan Görüşü: Freud ve Lacan (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, T. (2005). Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 391-401.
- Özden, Z. (2004). Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar Ve Tür Filmi Eleştirisi. İmge Kitabevi.
- Öztürk, O. (1989). Psikanaliz ve Psikoterapi. Evrim Kitabevi.
- Sözen M., & Dayı, H. (2013). Sinemada Işık Kullanımı ve Örnek Bir Çözümleme. Erciyes İletişim Dergisi, 3(1), Sayı 1, 32-49.
- Uzunali, G. (2015). Zeki Demirkubuz Sinemasında Mekân Kullanımı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

PANOPTİKON METAFORUNUN FİLM İÇERİĞİNE VE BİÇİMİNE YANSIMASI:
PANOPTİK KAMERAYLA İNŞA EDİLEN THE DAYEREH (DAİRE) FİLMİ

Doç. Dr. Burak MEDİN

Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Kayseri, Türkiye

ORCID NO: 0000-0001-8012-035X

burakmedin@hotmail.com

Esra KANDEMİR

Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Kayseri, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4181-2000

ÖZET

Tahakküm ve bu ekseninde gözetim gündelik yaşam içine sirayet eden, bireyi ve toplumu doğrudan ilgilendiren ve bu ekseninde sanatçıların da sanatsal yapıntılarını inşa ederken sıklıkla beslendiği önemli kavramlar olarak karşımıza çıkar. Bireyselden ve özellikle toplumsaldan hareketle film-dünyalarını inşa eden sinema sanatçıları da sinematik enstrümanlarını tahakküm ilişkilerini aşikâr etmek, çeşitli tahakküm ilişkilerine maruz kalan özne konumundaki karakterleri izleyiciye taktim etmek ve gözetim pratiklerini yansıtmak için planlı bir şekilde kullanmaktadır. Bu çalışma tahakküm ve gözetim meselesini merkeze alarak özne konumundaki kadının anlatı içindeki temsilini yönetmenin kamera tercihi temelinde anlamaya ve ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada kamera tercihinin anlaşılması noktasında “*panoptik kamera*” kavramı üretilmekte ve alanyazında kullanımı noktasında araştırmacılara önerilmektedir. Panahi’nin 2003 yapımı *The Dayereh* filminin biçimsel yapısının ve içeriği şekillendiren hikâye kurgusunun birlikteliğinin konu edinildiği bu çalışmada temel amaç, sinemanın biçimsel unsurlarından olan kamera kullanımının tahakküm ve gözetim temelli anlamı desteklemedeki işlevini ve rolünü sosyolojik ve felsefik bir yaklaşımla ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Tahakküm, Gözetim, Panoptik Kamera, The Dayereh

REFLECTION OF THE PANOPTICON METAPHOR ON THE CONTENT AND FORM OF THE FILM

Assoc. Prof. Dr. Burak MEDİN
Esra KANDEMİR

ABSTRACT

Domination and surveillance appear as important concepts that spread into daily life, directly concern the individual and society, and on this axis, artists are often fed while constructing their artistic works. Cinema artists, who build their worlds from the individual and especially from the social, use cinematic elements in a planned way to reveal the relations of domination, to present the characters in the position of subjects who are exposed to various relations of domination, and to reflect their surveillance practices. By focusing on the issue of domination and surveillance, this study tries to understand and reveal the representation of the subject woman in the narrative on the basis of the director's camera choice. In this context, in this study, the concept of "panoptic camera" is produced in order to understand camera preference and it is recommended to researchers in terms of its use in the literature. The main purpose of this study, which is the subject of Panahi's 2003 film *The Dayereh*, is to reveal the function and role of camera use, which is one of the formal elements of cinema, in supporting the meaning based on domination and surveillance with a sociological and philosophical approach.

Keywords: Cinema, Domination, Surveillance, Panoptic Camera, *The Dayereh*

GİRİŞ

‘İktidarın gözü’ ya da ‘gözün iktidarı’ olarak ifade edilen söylemin kast ettiği iktidar ve tahakküm olgusu insanlık tarihi kadar eski bir konudur. Tarihsel kırılmalarla iktidar mercii değişse de tahakküm şekilleri farklı formlarda varlığını sürdürür. Pek çok filozof ve sosyoloğun gerek bireylere gerekse kitlelere uygulanan güç ve tahakküm kavramıyla ilgili tespitleri, çağlar boyunca uygulanan tahakküm olgusunun değişen koşul ve şartlara göre şekil aldığı fakat hiçbir zaman sona ermediğini gösterir. Modern zamanlarda tahakküm kişilere tanınan sonsuz imkanlarla ve gerçek üstü idealize edilmiş hayatlarla sağlanırken zaman zaman en ilkel şekliyle yani direkt gözetim ve dayatmaya dayalı haliyle var olmaya devam eder.

Panoptikon metaforu böylesine ilkel bir gözetim şeklinin hapisane binasına yansımış halidir. Panoptikon ifadesi, 18. yüzyılda Bentham kardeşlerin devletin her alanında kullanılabileceği ve halkı gözetlemenin her an ve her koşulda mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle inşa ettikleri bir hapisane modelinin metaforik karşılığı olarak iktidarların tahakküm biçimlerini ifade etmek için kullanılır. Daire şeklinde tasarlanan bir yapının ortasında gözetleme kulesinin bulunması tam anlamıyla gözetim olgusuna karşılık gelir. Bu yapının iktidar ve toplum arasındaki ilişkilerin neredeyse somutlaşmış şekli olması, bireyin özgürlük alanlarıyla ilgili tartışılan konularda düşünürlerin bu yapıya sıkça atıfta bulunmalarına neden olur.

Yaşamın her alanında hissedilebilen tahakküm olgusu doğal olarak sanatçıların da anlatılarının bir parçasını oluşturur. Sanatçılar tarafından anlatılmak istenilen konular, mesajın derinine nüfuz edebilmek, düşünsel ve fikri bağlamda bir sanat yapıtından en üst şekilde faydalanabilmek adına bazı felsefi ve sosyolojik kavramlarla açıklanabilir. Araştırma nesnemiz olan *The Dayereh (Daire-2003)* filmi, kadınların tahakküm altına alınışını anlatan konusuyla panoptikon metaforuyla ilişkilendirilebilir. Filmin yönetmeni *Jafar Panahi*, filmin isminden başlayarak inşa ettiği panoptik evrenle kadınların maruz kaldığı toplumsal baskılara dikkat çeker.

Panahi'nin filmini ilginç kılan ve pek çok ödül kazanmasına neden olan yönü ise kadınlara uygulanan baskıları ve yasakları konu edinmesi değil, ki pek çok filmde benzer hikayeler görmek mümkündür, biçim ve içeriğin iç içe geçtiği birbirini desteklediği az sayıda filmlerden biri olmasıdır. Böyle filmlerde sinemanın biçimsel yapısını şekillendiren tüm olanaklar (ışık, ses, kamera hareketi, mekân, müzik...) anlamı/içeriği kuvvetlendirmek için kullanılır. Bahsedilen biçimsel teknikler anlamla bütünleştiği, kendini fark ettirmeden hikâyenin içine sızdığı ölçüde filmi başarılı ve elbette etkileyici kılar. Anlam derinliğini kavrayabilmek için önce filmin iç içe geçmiş anlamlarını ayırtmak sonra da bu anlamları bir puzzle gibi tekrar bir araya getirerek anlamın bütünlüklü manasını kavramak gerekir.

Daire filminin biçimsel yapısının ve içeriği şekillendiren hikâye kurgusunun birlikteliğinin/uyumunun konu edinildiği bu çalışmada amaç, sinemanın biçimsel unsurlarından olan kamera kullanımının *Daire* filmi özelinde anlamı desteklemedeki etkisini açıklamaktır. Kamerayı tanımlamak için kavram olarak önerdiğimiz "*Panoptik kamera*" ifadesinin, panoptik evrende kameranın işlevini karşılayacağı düşüncesindeyiz. Panoptik kameranın, kadınların hareketlerine odaklanarak takip etmesinin, *gözetim* olgusunun seyirciler tarafından derinden hissedilmesini sağlamakta etkin olduğu varsayımından hareket edilecektir. İnceleme yapılırken nitel araştırma yöntemlerinden olan sosyolojik ve felsefi film eleştirisi tekniği kullanılacak, içerik ve biçimsel unsurlar ilişkilendirilebilecek yan anlamlarıyla analiz edilecektir.

TAHAKKÜMÜN GÖZETİM HALİ PANOPTİKON METAFORU

İlk çağlardan itibaren insanlar belirli otorite ve güç figürleriyle yönetilmiştir. Bu gücün dayandığı referans her dönem farklılaşır. Bazen Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılan kişiler, bazen din adamları bazen ise dönemin ekonomik gücünü elinde bulunduranlar iktidarın devamlılığını sağlamışlardır. Özdel (2012:23) iktidar anlayışının kökünden sarsılışını ve yeniden şekillenişini Rönesans ve Reform dönemlerinden başlayarak ele alır. İktidarın ve dinin gücünün sorgulandığı bu dönemler, dünya tarihinde eşi az rastlanır bir isyanın ayyuka çıkmasına, bunun sonucu olarak toplumsal yapıların değişimine ve tekrar kurgulanmasına neden olur. Fransız ihtilali olarak bilinen halk isyanı, mevcut Kraliyet ailesinin ortadan kalmasına sebep olmakla kalmaz aynı zamanda özgürlük, eşitlik, demokrasi gibi kavramların talebiyle iktidar anlayışının sarsılmasına yol açar.

Toplum yapısının bu kavramların etkisiyle değişimi iktidarların varlığını tehdit eder ve farklı stratejilerle varlıklarını koruyacak yeni iktidar modelleri oluşturmalarına neden olur.

İktidarların günümüz formlarını inceleyen Thompson (2008:30-36), iktidar türlerini dört kategoriye ayırabileceğimizden bahseder. İlki ekonomik iktidardır ve insanların maddi ve finansal kaynaklarının oluşturulması, kullanımı ve yönetimiyle ilgili iktidardır. İkincisi siyasal iktidardır ve genellikle devlet ve devlet kurumlarının otoriteleriyle ilişkilendirilir. Bu kurumlar otoritelerini yargı yoluyla devam ettirirler. Yönetilenler, egemen tarafın belirli yasaları dahilinde kanunlar ve uygulama pratikleriyle kontrol altına alınır. Üçüncü iktidar ise, zorlayıcı iktidardır ve fiziksel güç içeren iktidar türüdür. Fiziksel güç içinde silah kullanımı gibi uygulamaları da kapsamaktadır. Son iktidar türü ise sembolik iktidardır ve üretim, iletim ve alımlama yoluyla gerçekleşir. Medya, kültürel kurumlar sembolik iktidarın varlığını devam ettirme enstrümanlarıdır.

İktidarların gücünü devam ettirme isteklerine yönetilenler tarafından mukavemet gösterme ihtimali, iktidar yapılarının stratejilerine tahakküm olgusunu eklemelerine neden olur. Bu yüzden ki iktidar kavramı dolaylı olarak tahakküm kavramıyla iç içe geçmiş vaziyettedir. Weber tahakküm konusunu güç kavramıyla ele alır. Güç sadece iktidarların değil bireylerin de toplumsal hayatta sıkça başvurduğu bir eylemdir. Ona göre güç toplumun her kesiminde görülebilir. Birey gücü ailede, toplumsal olaylarda, iş yaşamında her yerde uygulayabilir ve maruz kalabilir. Fakat güç sosyal yapının düzene sokulması için yeterli değildir ve bunun ileriki aşaması tahakkümdür. Tahakküm meşru olabildiği gibi gayrimeşru da olabilir ve Weber'in gerçekte ilgilendiği meşru tahakküm biçimleridir (Fidan,2017:627). Weber (2008:40) meşru üç tahakküm biçiminden söz eder:

1-Rasyonel tahakküm: Normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemen konumuna getirilenlerin emir verme hakkı olduğu inancına dayanmaktadır.

2-Geleneksel tahakküm: Çok eski zamanlardan beri geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan inanca dayanmaktadır.

3-Karizmatik tahakküm: Bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına örnek özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan veya emredilen normatif kalıpların ya da emirlerin kutsallığına olan bağlılığa dayanır.

Günümüzde karmaşık iktidar ilişkilerine odaklanan Foucault, tahakkümü iktidar ilişkilerinin katılaşması olarak görür. Bir birey ve toplumsal grup iktidar ilişkilerinin önüne set çekip, hareketsiz duruma soktuğunda tahakküm gerçekleşmiş olur. Böyle bir durumda tahakküme maruz kalan taraf için herhangi bir özgür alanı olmayacağı ya da oldukça sınırlı olacağı görülebilir. Bu tahakküm modellerinden biri, 1785 yılında mimar Samuel Bentham'ın kişileri kontrol altına alabilecek bir hapisane modeli tasarlanmasıyla ortaya çıkar. Aslında Samuel Bentham bu modeli bir askeri okul için tasarlar fakat daha sonra kardeşi Jeremy Bentham tarafından ilerletilerek hapisane modeline dönüştürülür (Baştürk,2016:22). Yapının mimarisi her ne kadar Samuel Bentham'a ait olsa da, yapının amacının altındaki felsefe kardeşi filozof Jeremy Bentham'a aittir.

İmaj 1: Yapı panoptikon olarak adlandırılır. Bu kelime pan ve opticon olarak bilinen iki kelimeden türetilir. Pan bütün, opticon ise gözetlemek anlamına gelir ve ‘bütünü gözetlemek’ anlamında panoptikon adını alır.

Bentham (2019:13-24) hapisane modelini tüm ayrıntılarıyla tarif eder. Hapisane daire şeklinde tasarlanmış ve tek kişilik odaları bulunan bir yapıdır. Odaların içeri ve dışarı bakan pencereleri bulunur. Dışa bakan pencereler içeriye ışık girebilecek, avluya bakan pencereler ise kuleden gözetimi kolaylaştıracak şekilde planlanır. Ortada ise gözetleme kulesi vardır. Hücrelerden kuleye bakan bir mahkûm içeride bir gözetleyicinin olup olmadığını anlayamaz. Pencerelerin camları kulenin içini göstermeyecek şekilde tasarlanır.

Jeremy Bentham bu yapıyı tasarlarırken amacı, kişilere her an gözetleniyor hissini yaşatmak ve böylelikle otoriteye boyun eğmelerini sağlamak olur. Bentham bu modelin toplumun pek çok alanında (okullar, fabrikalar, hastaneler) uygulanabileceğini ve bu şekilde iktidarın varlığının her yerde etkin olarak devamının sağlanabileceğini savunur. Modelin gözetleme kulesini, toplumun diğer kurumlarında da uygulandığı düşünülürse iktidarı merkeze alan tasarımı, görünmeden gözetleyerek otorite sağlamayı kolaylaştırdığını söyler. Bu planın görünmeden gözetlemekten daha da önemli olan tarafı mümkün olan en geniş zaman diliminde her bir kişinin gözetim altında tutulması ve kişilerin ne zaman gözetleneceğini bilmemesi ya da her zaman gözetlendiği hissini yaşatmasıdır. Böylelikle kişilerin etkin ve güçlü şekilde ehlileşmesi sağlanacaktır.

Yıllar sonra Foucault iktidar-toplum ilişkisini sorunsallaştırırken ‘gözün iktidarı’ ya da ‘iktidarın gözü’ ifadesiyle mevcut güç ve otoritenin işleyiş şeklini ele alır. *Deliliğin Tarihi* metninde Foucault Fransa’da kurulan ‘genel hastane’ örneğiyle iktidarın gözetleme şeklinin nasıl işlediğini anlatır. Hastanenin tedavi gibi bir amacı yoktur. Sakatlar, yaşlılar, çalışmayanlar ya da çalışmak istemeyenler bu hastanede gözetim altına alınır böylelikle toplumun üçte biri gözetlenebilir hale gelir (Baştürk, 2016:27). İktidar varlığı için üretimin devamlılığını sağlamaya çalışırken, devamlılığı engelleyen ya da devamlılığa dahil olmayan kişileri toplumdan dışlamayı hedefler. Üretim alanında da elbette gözetim, kurulan düzenle başka şekillerde devam eder. Bu hastane Foucault tarafından kapitalizmin niyetini bariz şekilde tarif eden bir yapı olarak değerlendirilir.

Çoban'a göre (2014:3-4) Foucaultcu yaklaşım görünmeden gözetim altına alan panoptik iktidarın toplumları tahakküm altına aldığını vurgularken buradaki asıl vurgu iktidardır. İktidar gözün baskısıyla toplumu bir çeşit hapishaneye çevirir. Özellikle üretim süreçlerinde emekleri hakkında söz sahibi olması gereken işçilerin bu hakları ellerinden alınarak denetim altına alınırlar. Kapitalizmin sömürge ve yayılmacı anlayışı kendini engelleyen tüm sınırlandırmaları ortadan kaldırmaya yönelik işlemektedir. Yeni küresel sistem "*akışkan, sınırsız bir biçimde yayılan çok iyi örgütlenmiş ve tüm dünya nüfusunu kapsayan*" bir sistemdir. Küresel iktidar, yerel iktidarların desteği, enformasyon ve iletişim teknolojileriyle tüm dünyayı gözetim altına alır. Fakat ilginçtir ki insanlar bu sistemde gözetim şeklini kanıksamış hatta gerekli görür hale gelmişlerdir. İktidarın bu bağlamda en büyük başarısı, toplumsal bilincin kendi gardiyanı haline gelmesi ve bunu içselleştirmesi olmuştur.

Genel olarak Bentham ve Foucault ile anılan panoptikon kavramı, post-panoptikon olarak nitelendirilen dönemde gözetim olgularının farklı şekilde adlandırılmasıyla değişime uğrar ve süper-panoptikon, sinoptikon ve omniptikon gibi kavramlarla ifade edilir. Böylece farklı gözetim şekillerinin iktidarın varlığına nasıl hizmet ettiği ile ilgili çalışmalar zenginleşerek devam eder. Panoptikon gözetiminde daha çok tek taraflı, zoraki ve hiyerarşiye bağlı bir tahakküm söz konusuken post-panoptikon dönemini anlatan sinoptikon ve omniptikon gibi kavramlar ise rızaya dayalı gözetim olgusunu ifade eder. Dijital iletişim araçlarının gelişimiyle çoğunluk az sayıdaki kişilerin yaşam biçimlerini izler ve izlenen azınlığın yaşam biçimi, izleyen çoğunluğun yaşamını şekillendirmeye başlar. (Özdemir,2020:84). Sinoptikon, televizyon, radyo, sinema gibi iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaşmasıyla tüm dünyada küresel düzlemde var olan panoptik gözetimin dijital dönemini tanımlayan ismidir. Fakat içinde bulunduğumuz dönemin gözetim pratiğini sinoptikon da yeteri kadar ifade etmez. Omniptikon kavramı teknolojinin medya yoluyla çoğunluğun birbirini gözetleme pratiğini tanımlayan bir kavramdır (Okmeydan, 2017:61).

YENİ DALGA İRAN SİNEMASI VE JAFAR PANAHI'NİN İRAN SİNEMASINDAKİ YERİ

Abbas Kiyarüstemi, İran'ın günümüzde dört şey ihraç ettiğini söyler: Halı, fıstık, petrol ve sinema (Aktaş, 2015:14). İran sinemasının özellikle Avrupa ve Amerika izleyicisi tarafından her geçen gün taktirle takip edilmesinin sebebi yönetmenlerin kültürel birikimin görsel kodlarını anlatılarında ustaca kullanmalarıdır. Yeni Dalga İran Sineması akımının kendine has üslubunun etkisiyle sanat değeri yüksek çalışmaların sayısı artmıştır. Bu bağlamda Yeni Dalga İran Sineması, Farisi sinemasının dünya çapında ses getiren etkisinin altında yatan en önemli etkenlerden biridir.

1970'li yıllarda Şah döneminde ortaya çıkan Yeni Dalga İran Sineması, bazı kaynaklarda Üçüncü Cephe Sinemacıları olarak adlandırılır. Ferruh Gaffari, İbrahim Gülistan, Feridun Rehnema gibi isimlerin çabalarıyla o dönem için yeni, entelektüel dilin hâkim olduğu sinema anlatısını oluştururlar.

İsimleri Yeni Dalga Sinema akımıyla anılan ve bu akımın ilk örneklerini veren Daryuş Mehrcuyi ve Mesut Kimyayi'nin yeni sinema anlayışlarını, yurtdışında aldıkları sinema eğitimi esnasında Fransız Yeni Dalga ve İtalyan Yeni Gerçekçilik akımından etkilenmiş olmaları şekillendirir. Bu filmler hem sanat değeri taşıyan hem de seyirciyi göz önünde bulunduran filmlerdir. Akımın yönetmenlerinden kabul edilen Nasrullah Kerimi, Yeni Dalga İran Sineması anlayışını şöyle tasvir eder: Estetik kurallara uygun, içerik olarak insani ve yapıcı, konusu dramatik olarak çekici ve hakiki, düşünsel ve felsefi olarak ekonomik, siyasal, manevi ve ahlaki meselelerden birini yansıtan, avamın ise anladığı filmlerdir. Bu anlatı İran sineması için yeniydi hatta Devrimden sonra yasaklanacaktı; fakat daha sonraki yıllarda semeresini verecek önemli bir atılımdı. 1970'li yıllarda pek çok dünya ülkesinde etkisini gösteren seks film furyası İran'da özellikle muhafazakâr ve dindar ailelerin tepkisine yol açtı. 1979 Devriminden sonra da tiyatro, sinema ve müziğin İslamiyet ile bağdaşmayacağı düşüncesiyle yasaklandı. Yeni Dalga İran Sineması her ne kadar insani değerleri önceleyen bir yapıda olsa da Devrim sonrası yasaklardan nasibini aldı. Bu durum ülkede pek çok entelektüel sanatçının ülkesini terk etmesine ve devrime karşı-duruş sergilemesine neden oldu (2015:15-37).

Devrimin hemen ardından sinema faaliyetleri durduruldu; fakat çok geçmeden Kültür Bakanlığı sinemaların bir an önce faaliyetlerinin başlamasına karar verdi. Yerli yapım filmlere uygulanan pek çok sansür ve yapılan filmlerin belirlenen ölçütlere uyması zorunluluğu nedeniyle 1985'e kadar hatırı sayılır şekilde faaliyet gösteremedi. Bir taraftan da Ali Şeriatî gibi düşünürlerin "*İslami gençliğin duygu ve düşüncesini sanatsal yolla ifadesi*" şeklindeki görüşlerinin etkisiyle devrimin önemli enstrümanlarından biri olarak değerlendirilmesine neden oldu. Fakat ahlaki açıdan uygun olmayışı ve devrim karşıtı olabileceği gerekçesiyle yabancı filmlerin yayınlanamayışı yerel film üretmenin zorunluluğunu da beraberinde getirdi. Kültür ve İrşad Bakanı Hüccetül İslam Hatemi sinemanın üretimine dair harekete geçti ve bazı sınırlamaları kaldırarak yapımcılara birtakım güvenceler verdi. Örneğin Fecr film festivaliyle sinemacılara teşvikler verildi. 1984 yılında Farabi Sinema Enstitüsünün kurulmasıyla sinema faaliyetleri artarak devam etti (2015:46-47). 1990'lı yıllarda İran sineması, Kiyarüstemi ve Mahmelbaf gibi yönetmenler sayesinde Amerika seyircisi tarafından ilgi görmeye başladı. 1998 yılında ise bir Amerikan firması, Mecid Mecidi'nin 1997 yılı yapımı *Cennetin Çocukları* filmini yüz kırk sinemada göstermek üzere satın aldı (Özen, Arpacı,2018:247).

Muhammed Hatemi'nin 1997'de Cumhurbaşkanı seçilmesiyle sinema gösterimine dair kuralların yeniden düzenlenmesi gerektiği gündeme geldi. Bu karar toplumsal konulara eğilmek isteyen İran Yeni Dalga sinemacıların çalışmalarını destekleyici nitelikteydi. Sinema dairesi Müdürü Seyfullah Dad'a göre yönetmen, yönetimde yanlış giden konuları eleştirmeliydi. Mesela Kiyarüstemi'nin *Ev Ödevi (Meşk-i Şeb -1989)* filmi eğitim sistemini eleştirdiği için yasaklanmıştı. Bu tür sistem eleştirisi yapan pek çok film İran'ı küçük düşürdüğü gerekçesiyle yasaklanıyordu. Seyfullah Dad yapılan yeni düzenlemeyle bu tür yasakların kalkacağını bildirdi (Aktaş,2015,73-74).

Hatemi'nin bu tutumu toplumun muhafazakâr kesim tarafından eleştirilse de sanat çevreleri tarafından desteklendi. Bu dönem İran için sinemanın altın çağı olarak nitelendirilen yıllar oldu ve İran filmleri uluslararası film festivallerinde daha çok temsil edilir hale geldi. Bu yıllar özellikle kadın yönetmenlerin çoğaldığı, kadın konulu filmlerin arttığı yıllar olarak bilinir (Güler, 2006:93). Hatemi'nin vermiş olduğu destekle daha önce yasaklanan *Ekmek ve Çiçek (Nun va Goldoon-1996)* filmi gösterime girdi (Evliyaoğlu,2020: 95).

Hatemi dönemi Yeni Dalga İran Sinemacıların çalışmalarını yoğunlaştırdıkları yıllar olur. Her ne kadar sansür azalmış olsa da kadın, cinsellik ve şiddetle ilgili görüntülerin gösterimi yasaklanmaya devam eder. Bu durum bir bakıma İranlı yönetmenlerin farklı metaforik unsurlarla bu kavramları anlatmalarına ve sinema dilini anlatı açısından geliştirmelerine neden olur. Metaforik anlatının yanı sıra minimalist anlatı da Yeni Dalga İran Sinemasının sinema dilini oluşturur. Sinemada minimalist anlatının ilk örneklerini veren İtalyan Yeni Gerçekçiliği ve Fransız Yeni Dalga Sinemasından etkilenen İranlı yönetmenler bu akımların anlatı tekniklerini kendi sinema üsluplarını şekillendirirken kullanırlar. Yeni Dalga İran Sinemasının üslubunu belirleyen minimalist anlatının belli başlı özellikleri şunlardır: *stüdyo yerine doğal dekor ve çevre tercihi, yapay yerine doğal ışıklandırma, amatör oyuncular ve oyunculukta doğaçlama yapay atmosfer yerine olağan mizansendir* (Özdoğru, 2004:68).

Rose Issa (akt.Evliyaoğlu, 2020:129) minimalist anlatıdan etkilenen Yeni Dalga İran Sinemasının özelliklerini şöyle ifade eder: “*Gerçek mekan ve dış mekan kullanımı, uzun hazırlık ve doğaçlama içeren profesyonel olmayan aktörlerin kullanımı, basit estetik seçimler, ince ve sade görüntüler, gerçek ile kurgu arasında güçlü bir muğlaklık hissi karakter ve duyguları açığa vuran jestler ve bakışlara vurgu yapılarak eylem ya da diyaloglarla daha az desteklenen bir anlatım, sert gerçeklerin aksine belirli bir hassasiyet, karakterlerin genelde, tek başına, yalnız ve başıboş olduğu bir duygusallık ve yabancılaşma hissi atmosferi, metaforun pek çok farklı yorumlamayı teşvik ettiği çok katmanlı bir dil, yüksek teknoloji ürünü hareketli Batı tarzının aksine basit ve mütevazı bir işleyiş ve insani değerlere vurgu yapan hümanist bir dil, genellikle modernite ve gelenek arasındaki gerginliği yansıtan bu hikâyelerde, adalete olan güçlü özlem ve hayatta kalmak için dersler hakimdir*”.

Panahi sineması Yeni Dalga İran Sinemasının neredeyse tüm özelliklerini taşıyan anlatı diline sahiptir. Hocası Kiyarüstemi'nin yolundan giden Panahi toplumsal konuları ele alan muhalif çizgisini yine muhalif anlatının temsili olan modern üslupla gösteren yönetmenlerdendir. İlk ödülünü *Beyaz Balon (1994)* filmiyle, Cannes Film festivalinde Altın Palmiye kazanarak alır. *Ayna (Ayneh-1997)* ve *Daire (Dayereh-2000)* isimli filmleri de dünya çapında ses getirir. Panahi'nin toplumsal konuların eleştirisine dair yaptığı bazı filmler mevcut İran yönetimi tarafından rejime aykırı bulunduğu ve İran'ı kötü gösterdiği gerekçesiyle yasaklanır. Halen film yapma ve festivallere katılım yasağı bulunur.

Orhon (2014:204) Panahi'nin de içinde bulunduğu Yeni Dalga İran Sinemacılarının filmlerini '*sosyal imgecilik*' adı altında değerlendirir. Tarihsel dönüşümün izlerini taşıyan filmler, insanların gerçek hayatları, bu hayatlar içerisindeki sosyal gerçeklik konuları ve kadınların toplumda temsilleri gibi konular sosyal imgeci anlatının içerikleridir. Sosyal imgeci anlatı toplumda görünen ve algılanan olayların derinine nüfuz edilmesini sağlayarak toplumun bilinç altına ayna tutar. İnsanların varoluşlarıyla ilgili sorularını, kendisiyle ve çevresiyle olan ilişkilerin şekillenmesini, yaşama dair beklentilerini yorumlayan konular sosyal imgeciliğin ele aldığı konulardır. Modern İran sineması için odak noktasında olan sosyal imgecilik yaklaşımı ile izleyicinin dikkati sosyal yaşamın deneysel ve varoluşsal tabakaları ile bir aradalık içerisindeki varoluşun dinamiklerine çekilir. Panahi sinemasını yönetim için tehlikeli hale getiren izleyicinin bakışını yönlendirme gücüdür. İran rejimi, Panahi'nin her ne kadar rejim karşıtı olarak politik sinema yaptığını söylese de Panahi ABD'de Konuşma Özgürlüğü Ödülünü alırken "*kendisinin siyasi film yapmayacağını herhangi bir siyasi oluşumun üyesi olmadığını sosyal bir sinemacı olarak toplumun çelişkilerine tepki gösterdiğini*" söyler.

Beyaz Balon (Badkonake Sefid-1995) filmi Panahi'nin ilk uzun metraj filmidir. Senaryosunu Kiyarüstemi'nin yazdığı film şiirsel anlatısıyla dikkat çeker. Bir çocuğun yılbaşı kutlamaları için balık alma serüveni etkili şekilde anlatılır. Bu filmi de, sosyal hayatın gündelik rutinine ışık tutar. Köy-şehirli ayrımı, mülteci algısı, kadın erkek temsilleri rahatsız etmeden ince ince işlenmiş konulardır. Kiyarüstemi'nin diğer filmlerinden de aşına olduğumuz felsefi cümleler dikkat çeker. Tombul balık almak isteyen Raziye, balıkçı kavanoza balığı koyup verdiğinde balığın zayıf ve küçük olduğunu söyler, balıkçı da bilgece "ama sen tepeden bakıyorsun, oradan bakarsan hep öyle görürsün, yandan bakmalısın ancak o zaman güzel görebilirsin" şeklinde yanıt verir. *Ayna (Ayneh-1997)* filminde ise kullandığı yapı bozum tekniği filmi kurmacadan bir anda belgesele çevirir. İzleyici biran neyin gerçek neyin kurmaca olduğunu anlayamaz. Panahi'nin hocası Kiyarüstemi'nin de filmlerinde sık sık kullandığı özdeşünümSELLİK bu filmde kendini gösterir. Kahramanın filmde oynamaktan vazgeçmesiyle telaşa kapılan yönetmen ve film ekibi hikâyeye dahil oluverir. İzleyiciden her şeyin bir kurmaca olduğunun farkına varması istenir. Evine ulaşmaya çalışan kahramanın sokakta ve otobüste karşılaştıkları, İran toplumunun aynasıdır.

Taksi Tahran (2015) filmi, muhalif anlatısıyla dikkat çeker. Belgesel ve kurmaca anlatının iç içe geçtiği filmde karakterler kendi hikayeleriyle var olur. Filmin başrolü Panahi'nin kendisidir. Yasaklı döneminde film çekmenin yanı sıra başrol üstlenmek muhalif duruşunu sergilemesi açısından filme başka bir anlam katar. Teknik imkanların yetersizliği sebebiyle amatör çekimleri andıran sarsılan, kesilen, kopan görüntüler, İran'da film çekimlerinde uygulanan sansürün eleştirisi, muhalif isimlerle yapılan sohbetler ile hem biçimsel hem de içerik kurgusuyla mevcut İran yönetimi eleştirilir. Ayrıca toplumun farklı kesiminden kişilerin takside yolculuk yapmasıyla da zengin bir Tahran portresi çizer.

Daire (Dayereh-2003), *Kanlı Altın (Talaye Sorkh-2003)*, *Offside (2006)*, *Bu Bir Film Değildir (În Film Nist-2011)*, *Perde, (Parde- 2013)*, *Üç Hayat (Se Rokh-2019)* filmleri yönetmenin filmografisindeki diğer filmlerdir.

Tüm filmlerinde Yeni Dalga İran sinemasının minimalist yapısının etkileri olduğu kadar, kendine ait üslubunun belirleyici olduğu bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Panahi'nin bütün karakterleri inandırıcı ve gerçekçi temelde inşa edilmiştir, toplumun farklı bir katmanını, sınıfını temsil eden her karakterin derinliği vardır. Sıradan olağan hayatın göz ardı ettiğimiz felsefesini açığa çıkarır, zamanı mühürler. Bütün bunları yaparken tüm olay ve karakterle kurulan bağlantı oldukça olağan ve doğal olarak ilerler. Hiçbir filminde tamamen iyi ve kötü karakterler yoktur. Panahi'ye göre toplumsal koşullar insanların iyi ya da kötü davranmaları konusunda etkindir. Bu yüzden kamerasını içine dönen bireyden çok toplumsal konulara çevirir. Panahi sinemasını İran kültüründen, geleneginden, şiirinden, edebiyatından, İran sinemasından ayrı düşünmek, kategorize etmek doğru değildir. Panahi sineması tüm bu öğeleri içinde barındıran, kendi diliyle yorumlayan bir anlatıdır (Akgün,2014.184).

DAİRE FİLMİNDE PANOPTİK KAMERA

Filmin çatısını oluşturan daire ya da çember metaforunun ihtiva ettiği anlam, yönetmenin, filmin isminden başlayarak ördüğü anlam ağının ilk ilmeğidir. Daire şekli pek çok kültürde ve ekolde bir geometrik şekilden daha fazlasını anlatır. Bulgar asıllı filozof Aivanhov (2019: 7) sembollerin mutlak dilinin geometrik şekiller olduğunu söyler. Geometrik şekillerin evrensel, zengin ve karmaşık gerçeklerin ifade edildiği imge ve semboller olduğunu, başka bir deyişle gerçeğin çerçevesi veya iskeleti olduğunu ve asla ölü olmadıklarını düşünür. Çünkü insanlardaki ve evrendeki canlı gerçekleri temsil ederler.

Daire şeklinin evrensel sembol olarak varoluşu temsil ettiği söylenebilir. Bir suya taş attığımızda merkezi bir noktanın etrafında büyüyerek genişleyen halkalar, dünyadaki var oluşu izah eden ufak bir gösteridir. Daire evrenin sembolüdür. Dairenin ortasındaki nokta ise ona can veren ve harekete geçiren Tanrıyı temsil eder. Merkez noktası ile çevre arasında kesintisiz bir ilişki söz konusudur. Daire sonsuz çembere sahip olabilirken merkez her zaman bir nokta ile sınırlandırılır (2019: 15). Merkezin gücü her şeyin var oluşunun sebebi ve mutlak güç anlamına gelir. Tanrı inancıyla ilişkilendirildiğinde, evrenin sahibi, gözetken, koruyan, her daim gözetleyen ve her şeyden haberdar olandır.

Panoptikon metaforunda ise gözetim kulesinin etrafına daire şeklinde inşa edilen yapı yeryüzünde Tanrılığa soyunan insanın gözetleme, kontrol altına alma, her şeyden haberdar olma ve tıpkı Tanrı gibi her an gözetim altına alma dürtüsünün bir yansımasıdır. Canlı, diri ve nimetleri bol olan varoluş dairesinin merkezine Tanrıyı koyan düşünce, merkezi gücün varlığını bir tahakküm değil de koşulsuz sevginin sembolü olarak tanımlar. Tüm var oluş bu sevginin bir tezahürüdür. Fakat bu merkeze bir ideolojinin temsili olan iktidar gücü alındığında, gözetim Tanrıda düşünülen şekliyle koruyup kollayan anlamını bir kenara bırakır ve 'gözetleme' olarak nitelendirilir.

Panahi *Daire* filminde, daha sonra hikâye kurgusunda inşa edeceği çemberin ortasına gözetleme kulesi görevini üstlenen ‘panoptik kamerayı’ yerleştirir. Zira önce gözetlemeyi gerçekleştirecek ve dairenin sınırlarını belirleyecek merkezi gücün var olması gerekir. ‘Gözetleme’ ifadesinin bilinçli olarak tercih edilmesinin sebebine burada değinmek yerinde olacaktır. Örneğin neden ‘izlemek’ değil de ‘gözetlemek’ ifadesini kullanıyoruz? İzlemek ifadesi izlenenin izlendiğini bildiği, izlenilmeye onay verdiği, izleyenin ise bu onaydan haberdar olduğu bir anlam ifade eder. Yani burada her iki tarafın da bu eylemin onaylı bir eylem olduğunun farkında olduklarından, hatta belki de izlenilmeyi talep eden bir razı oluştan söz etmek mümkün. İzleme eyleminin meşruluğunu bu razı oluştan aldığı ve tahakküm olgularında kullanıma uygun olmadığı açıktır. Gözetleme ise tek taraflı olarak gözetleyenin inisiyatifleriyle gerçekleştirilen bir eylemi ifade eder. Çoğu kez gözetlenenin gözetlendiğinden haberi ve buna rızası olmayabilir. Bu durum gözetlemenin meşruluğunu tartışmaya açar.

Film karanlık bir ekranla başlar. Öncelikle kalabalığın birbirine geçen seslerini duyarız. Sonra bu ses, acıyla inleyen bir kadın sesine doğru netleşir. Ekran halen karanlıktır ve sesin ürperticiliği izleyenleri yavaş yavaş sarmaya başlar. Bu, panoptik kameranın gözetleme için henüz düğmeye basmadığı sesin geliş yönünü aradığı anlamına gelebilir. Sesin etkisi gittikçe artar; bu inleme, acı içinde kıvranış sesidir. Bonitzer (2018: 27) sesin görüntüyle bağlarını kopardığında, ona dışarıdan musallat olduğunda, işlerin değiştiğini söyler. Sesin bu durumda, görüntüyü ve dolayısıyla görüntünün yansıttığı gerçeği avucunun içine aldığı, böylece bakışın kolaycı eleştirisinin ağzının kapandığını söylerken sesin gizli iktidarına vurgu yapar. Filmin giriş sahnesinde siyah ekran dışında herhangi bir görüntü yoktur. Ses tüm hakimiyetiyle iktidardadır, görüntünün gerçeğini izah eder ve siyah ekran sesin iktidarını destekler.

İmaj 2: Siyah ekrandan sonra beyaz bir ekran açılır. Önce tanımlanabilecek herhangi bir nesne görünmez. Panoptik kamera görüntüyü netler, aradığını bulmuştur. Görüntü netlendiğinde ancak bir kapıda olabilecek, açılıp kapanan fakat içeriği göstermeyen bir pencere görünür. Bu kapı panoptik evrende ilk olarak gözetim altına alınan odanın kapısıdır. Böylece gözetim başlar ve çemberin ilk çizgisi çekilmiş olur.

Pencereyi açan kadın “Solmaz Golami” nin yakınına çağırır. Bu isim önemlidir, çünkü kameranın gözetimine takılan ilk isimdir. Solmaz Golami’nin annesi kızının bir kız bebeği dünyaya getirdiğini öğrenince, damadının kızını boşama ihtimalinin tedirginliğini yaşar.

Bu anne için gerçek bir yıkımdır. Hastaneye ziyarete gelen akrabalara kız bebek olduğunu söyleyemez. Usulca hastaneden ayrılırken karşılaştığı diğer kızına, bu haberi dayılara söylemesi gerektiğini söyler. Solmaz'ın ailesi için sevinç değil, kızlarının akıbetiyle ilgili telaş hakimdir.

İmaj 3: Dayılara haber vermek üzere yola çıkan kadını takibe alan panoptik kamera, kadını takibi bırakıp telefon kulübesinde telefon görüşmesi yapmaya çalışan üç kadına odaklanır. Diğer aile için gereken korku sağlanmış ataerkil iktidarın gözetimine devredilmiştir. Şimdi sokakta telaşla aralarında konuşan kadınların ıslahı gereklidir.

Bu üç kadın hapishaneden kaçmış ortak tanıdıkları olan arkadaşlarına, Pari'ye ulaşmaya çalışırlar. Kadınlardan biri olan Maide nakit ihtiyaçlarını karşılamak için altın bozdurmak üzere arkadaşlarının yanından ayrıldığında polis Maide'yi yakalar. Arizu ve Nergis telaşla arkalarından koşa da polise yakalanmamak için saklanmak zorunda kalırlar.

İmaj 4: Bu saklanma süreci panoptik kameranın izleyici tarafından net şekilde fark edildiği sahnelerden biridir. Gözetime son derece odaklıdır ve asla gözden kaçırmak istemez. Kamera heyecanlıdır, gözetim altında tutulması gereken bu kadınları onların hareketleriyle uyumlu takibe devam eder.

İmaj 5: Arizu ve Nergis polisin gözetiminden kurtulduklarını düşündüklerinde telefon etmek için seyyar satıcıya yaklaşırlar. Bir adam satıcıdan sigara alır ve yakar. Bu sırada kamera Nergis'i gözetim altına alır. Bakışları, mimikleri, telaşı panoptik kameranın odağındadır. Onun kime neye baktığıyla ilgilenmez. Bu filmde açı-karşı açı gibi teknikler, oyuncunun bakışıyla gördüğünü anladığımız görüntüler oldukça azdır. Çerçeveleme panoptik kameranın amacına uygun şekilde gerçekleşir.

Bonitzer (2017:163) sinemada çerçevelemenin önemini fotoğrafta kullanım amacından hareketle açıklar. Çerçevelemenin bir boğa güreşi tabiri olduğundan, kılıçla son öldürücü darbeyi vurmadan önce boğayı hareketsiz bırakmak anlamında kullanıldığından bahseder. *Askıya alınmış an* olarak tarif eder. Sinemadaki kullanımını ise, Ayzenştayn'ın *objektifin imkanlarıyla gerçeklikten bir parça kesilir* ifadesiyle açıklar. Andersen (2019:34) Otomatik Portakal (A Clockwork Orange- 1971) filminin baş kahramanı Alex'in açılış sahnesindeki yüzünün çerçevenilmiş halini analiz ederken, kameraya bakan yüzün ne anlam ifade ettiğine dair çıkarımlarda bulunur. "Bir yüz görmek başka birinin bakışlarına tanık olmaktır, görmek bir yüzle yüzleşmek kendini görenleri görmektir" der. Yüzün, gözlerin, bakışın, dudakların yani gördüğümüz kişinin görünür olmanın farkında olduğunu, bu gerçeğe duyarlı olduğunu gösterdiğini ifade eder.

İmaj 6: Sağdaki yüz Otomatik Portakal filminin kahramanı Alex'e aittir. Soldaki görsel ise Daire filminin oyuncularından gözetim altına alınan Nergis'in yüzüdür. Panoptik kamera Nergis'e, Alex'e yaklaştığı kadar yaklaşamaz. Kendini belli etmemek adına gözetim altına aldığı kişi ile arasında belirli bir mesafeyi koruması gerekir. Alex'in bakışlarından kameranın varlığına dair bilgisini öngörmek hiç de zor değildir. Nergis ise kameradan asla haberdar olmamalıdır.

Bu ayırım, panoptik kameranın işlevini, hareketlerini ve amacını izah etmek açısından önemlidir. Panoptik kameranın çerçevelemesi, gizliliği ve takip hissini koruyacak şekildedir. Biz oyuncuların bilinçli şekilde çerçevelenmiş yüzünü görürüz; fakat Alex’de olduğu gibi karşı taraftan görüldüğümüz tedirginliğini yaşamayız. Alex’in cüretkârlığı *Daire* filminde panoptik kameranın cüretkârlığı ile aynıken panoptik kameranın çerçevelemesiyle *Otomatik Portakal*’da kullanılan çerçeveleme arsında ortak bir nokta daha vardır. Bu nokta yüzün, kameraya baksın ya da bakmasın, çerçeveyi kaplayan bir yakın çekimin, konuşulmayan duygulara tanıklık etmemize ve bazen de onları paylaşmamıza imkân sağladığıdır. Bir karakterin gözleri ve o gözlerin nereye baktığını anlamamız, imajları birbirine bağlamaya ve ait oldukları alanı anlamamıza yardımcı olur (2019:31). Çember içine alınan Nergis’in şaşkınlığına, umutlarına, utangaçlığına bu çerçeveleme sayesinde şahit oluruz.

İmaj 7: Arizu sigara içmek istediğinde satıcı uyarır “burada sigara içmek yasak, başımızı belaya sokacaksınız”. Erkeklerin rahatça içtiği sigara kadınlar için yasaktır. Arizu para bulmak için bir adamla görüşür, parayı temin eder; fakat Nergis’e onunla gelemeyeceğini söyler. Kamera bu saatten sonra sadece Nergis’e odaklanır. Nergis Sarab’a gitmek için bilet almak istediğinde yanında bir erkek olmadan seyahat edemeyeceği söylenir. Öğrenci olduğu yalanıyla bilet almayı başarır.

Panoptik evrende yalanın kaçınılmazlığını anlatan bu sahne izleyiciyi yalan kavramını sorgulamaya davet eder. Hikâyesi yalan söylemek olan bazı filmleri düşündüğümüzde ve *Daire* filmiyle kıyasladığımızda yalanın bizde bıraktığı intiba açısından farklılık olduğunu görürüz. Örneğin, Asghar Farhadi’nin 2009 yapımı *Elly Hakkında* filmi izleyenlere yalanı sorgular. “Yalan gerekli miydi? Sonuçları bu kadar ağır olmalı mıydı?” şeklinde sorular izleyicinin zihninde dolaşır durur. Kant’ın ahlak felsefesi bağlamında yalan söylemini ele alırken “yalan söylemenin hiçbir meşru tarafı olamaz” şeklindeki düşüncesi bir an mantıklı gelebilir. Hatta Kant (akt. Özaydın,2012:114) bu konuda mubah sayılabilecek hiçbir gerekçenin olamayacağına dair şu örneği verir. “Evinizin kapısı hiç beklemediğiniz bir anda çalındı. Kapıyı açtınız ve karşınızda yüzü gözü mor içerisinde bir kadın gördünüz ve derhal içeri aldınız. Kadın size kocasının peşinde olduğunu ve eğer onu bulursa öldürebileceğini söyledi. Peşinde olan kocası, kadının sizin evinize doğru yöneldiğini görerek kapınıza dayandı ve eşinin orada olup olmadığını sordu.” Bu durumda ne yapılması gerekir? Doğruyu söylerseniz kadın belki ölebilir. Kant’ göre yapılması gereken bellidir. Böyle bir durumda dahi yalan söylenemez.

Nietzsche (akt. Çakın,2017:3) için ise ‘yalan’ “zihnin en üst becerilerinden biridir. Yalan söylemek insanlar için hayatta kalmanın vazgeçilmez koşullarından biridir. Onun sayesinde ki yaşam katlanılabilir bir hal alır. Bu nedenle yalan insan hayatının onsuz olmaz koşullarından biridir. Üstelik yalan, yalnız yaşamı değil hakikati de korur; çünkü sıradan insanlar hakikatlere katlanamazlar. Bu bakımdan onların güvende hissetmek, bir arada yaşayabilmek için yalanlara ihtiyaçları vardır.” İzleyici Nietzsche’nin bu fikrine yakınlaştırılmak istenir. Toplumsal koşulların şartları ve davranışları belirlediğine inan Panahi oyuncunun masumiyetiyle birleşen bu yalanı söyleyeni değil söyleten sistemi sorgulatan bir bakış açısıyla aktarır.

İmaj 8: Nergis otobüse binecekken gördüğü polislerden korkarak kaçır. Arizu’yu arar; fakat bulamaz, arkadaşı Pari’nin evini bulur. Kapıyı Pari’nin yakını olduğunu anladığımız bir adam açır. Adam, Nergis’in Pari’nin hapisshaneden arkadaşı olduğunu anlayınca sinirlenir. Kapı kapanır, Nergis kaçır. Pari’nin hapisshaneden kaçmış olmasına sinirlenen aile erkeklerinin öfkesi, içeriden gelen bağırma sesleri ve kapının hızlı ve sert şekilde çarpışlarıyla anlatılır. Şiddet gösteriminin yasak olduğu İran sinemasında böylesi olguların metaforik şekillerde gösterildiği pek çok sahne vardır.

Kapı metaforu klasik anlatı sinemasının odak noktalarından biridir. Bonitzer’ e (2018:88) göre kapı açık ya da kapalı durmalıdır. Ama dramın bütün gücü de kapının ne bütünüyle açık ne de bütünüyle kapalı olmasında yatar; yasaklanmışın ve ihlal etmenin saplantısal mekanizmalarının işlemesi ancak bu yolla mümkündür. Yapıtın bütün yapısı, dramatik yapısı olduğu kadar ideolojik yapısı ister gerçek olsun ister metafor bu kapıya bağlıdır. Kapının ardındaki sır aile hakkında önemli ölçüde bilgi verir. Dehşet evin içindedir, bodrum ya da tavan arasında ya da gömme dolapta; ama mutlaka aile içinde babanın ya da ananın tarafında. Dehşet tavan arasına, bodruma ya da gömme dolaba itilmiş bir hakikattir. Kapıdan içeri girmek bu dehşetle yüzleşmek anlamına gelirken, Pari’nin yaptığı gibi çıkmak ise bu dehşetten kurtulmaya çalışmaktır. Kapı yüzleşmek ve kurtulmak arasındaki sınır çizgisini oluşturur.

İmaj 9: Kapıdan kaçarcasına çıkan Pari çemberin yeni üyesidir. Pari hamiledir, hapisaneden arkadaşı olan ve hastanede çalışan Elham'ı kürtaj konusunda yardım istemek için arar. Kürtaj yasak olduğu için Elham yardım etmek istemez. Elham bir doktorla evlenmiştir ve kocası Elham'ın eski bir mahkûm olduğunu bilmiyordur. Kendisi hakkında tüm gerçekleri ifşa edeceği korkusuyla Pari'ye mesafeli davranır. Pari de bir sigara içmek ister; fakat hastanede olduğu için içemez.

İmaj 10: Bir otelde kalmak isteyen Pari, polisleri, otelde kalanların isimlerini teftiş ederken görür ve tekrar sokaklara dönmek zorunda kalır. Yolda yalnız kalmış annesini arayan ve ağlayan bir çocuk görür. Bu çocuk otele girerken annesiyle birlikte gördüğü çocuktur. Annesi çocuğu terk etmiştir. Pari kadının arabanın arkasına saklandığını görür. Yanına gittiğinde kadın sigara ister; fakat içemez. Bundan sonra panoptik kameranın odağında kızını terk etmek zorunda kalan Nayereh vardır. Böylece çembere dâhil edilmiş olur.

İmaj 11: Nayereh kızının polisler tarafından götürüldüğünden emin olduktan sonra yolda yürümeye başlar. Yoldan geçen bir arabanın şoförü Nayereh'i arabaya davet eder. Nayereh önce kararsız kalır; fakat daha sonra çaresizce arabaya biner. Şoför aslında polis memurudur. Bunu daha sonra anlayan Nayereh hayat kadını olmadığını polise anlatamaz. Polis başka bir hayat kadının ifadesini almak için Nayereh'den uzaklaşır

İmaj 12: Panoptik kameranın odağında bu hayat kadını vardır artık. Diğer kadınların ismini biliyor olmamıza rağmen bu kadının ismini duymayız. İsimsizlik aslında kimliksizliğin işaretidir. Hür iradeyi hedef alan tahakküm olgusunun bireyi getireceği son nokta onu kimliksizleştirmek olacaktır. Bu kadın şimdiye kadar gördüğümüz tüm kadınlardan daha cesurdur. Çünkü artık kaybedecek bir şeyi yoktur. Kadın polis aracına bindirilip gözaltına alınırken, kadınla arabada birlikte yakalanan adam serbest bırakılır. Kadın minibüste sigara yakmak ister. İzin verilmez. Fakat minibüs şoförleri ve minibüsteki diğer adamlar sigara içmeye başlayınca kadın nihayet diğer kadınların yakamadığı sigarayı yakmayı başarır. Bu sigarayı yakmanın bedeli gelinen son noktada onurunu kaybetmektir.

İmaj 13: Duvara yaslanıp beklemeye başlarken panoptik kamera nezarethaneyi daire çizecek şekilde gözetlemeye başlar. Aynı nezarethanede şimdiye kadar gözetlenen tüm kadınlar vardır. Bu sahne panoptik kameranın zaferini ilan ettiği sahnedir. Çünkü gözetimde tuttuğu kadınlar tam da olmasını istediği gibi kaçamayacakları yerde, nezarethanededir.

Sinemada aydınlatma sadece nesnelere görünürlüğü sağlarmaz. Bazen karakterin içinde bulunduğu ruh halinin bir yansıması bazen de gelecek olayların habercisi olarak kullanılır. Bu hikâyede ışık kullanımı kadınların toplumda kaybolmaları ve yok sayılmalarını anlatan bir anlam taşır. Gündüz başlayan hikâye karanlıkta sona erer. Tıpkı kadınların aydınlık başlayan hayatlarını karanlığa doğru ilerlemesi gibi.

İmaj 14: Çemberi tamamlayan panoptik kamera penceresi açılan kapıya odaklanır. Pencereye yaklaşan polis memuru “Solmaz Golami’nin orada olup olmadığını sorar. Solmaz Golami’nin ismiyle açılan film yine bu ismin seslenişiyle sona erer ve çemberin tamamlayıcı son çizgisi çekilmiş olur.

Yüzünü hiç görmediğimiz Solmaz Golami gözetim altında tutulan, bazen aile bireyleri bazen devlet yönetimi tarafından tahakküm altına alınan tüm kadınların adıdır. Filmdeki tüm kadınlar farklı olsalar da birbirlerinden devrıldıkları hikâyeye ile çemberin bir kıvrımını oluştururlar. Nergis, Solmaz Golami’nin kızının ergen halini temsil eder. Bir kız ergenlik döneminde toplumda nelerle karşılaşabilir, Nergis’in yaşadığı olaylarla bu durumu görürüz. Bir damat adayına olan utangaç bakışlarından Nergis’in yuva kurma hayallerini anlarız; fakat evlilik dışı çocuk sahibi olduğunda başına neler gelebileceğini Pari’nin hayatında görürüz.

Pari çocuğunu doğurmak zorunda kaldığında neler olabileceğini ise kızını terk etmek zorunda olan Nayereh'in hikayesinden anlarız. Bütün bunlarla mücadele ederken yalnız ve kimsesiz kalan kadının neler yaşayacağını kimliksiz ve isimsiz olan hayat kadınında görürüz. Ve son olarak tüm bu kadınların yaşadıklarının sebebi filmin başında ve sonunda ismi geçen Solmaz Golami'nin yaşadıklarında gizlidir. Kadın olmak ve kız bebek dünyaya getirmek...

Panahi toplumda yaşanan tüm acıların, yönetsel ve toplumsal uygulamalar sebebiyle gerçekleştiğini söylerken bu kısır döngüyü kast eder. Ona göre bireyler dışında uygulanan tahakküm, bireyleri sorumluluktan muaf tutamaz. Bireylerin sorumluluğu, bu çemberi genişletmek için çaba sarf etmektir (Aktürk,2014:18). Dikkat edilirse Panahi çemberin koparılmasından ya da kaldırılmasından söz etmez. Çemberin genişletilmesi yani hareket ve özgürlük alanlarının çoğalması gerektiğini savunur. Çünkü çember aynı zamanda birlikte tutan, dağılmayı engelleyen bir olgudur.

SONUÇ

Ataerki toplumlarda iktidarın varlığı en fazla kadınlar üzerinde tahakkümünü sürdürür. Bu tahakkümü konu edinen filmler, gözetim ve kontrol olgusunu kadın temsilleri üzerinden anlatırken bazen aile içi baskı ve şiddet unsurlarına, bazen de ülke yönetimindeki mevcut iktidarın kısıtlamalarına yönelik eleştiriler getirir. Örneklem olarak çözümlemesini yaptığımız *Daire* filmi ise hem ailedeki erkek bireylerin hem de iktidarın tahakkümü sonucunda kadın karakterlerin toplumda yok sayılmasını ve pek çok haktan mahrum edilmesini konu edinir.

Film, sinema tarihinde kadınlar üzerine kurulan tahakküm konusunu ele alan sayısız filmlerden sadece biridir. Fakat filmi birçok dalda ödül almaya aday gösteren etken, sinemanın kendi enstrümanlarının anlatıda belirleyici olduğu kurgusal ve biçimsel üsluptur. Birden fazla kadının, tek bir hikâyeyi anlatmasıyla şekillenen hikâye kurgusu, biçimsel pek çok etkenin, kamera hareketi, ses, ışık gibi yöntemlerle bütünlük oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Her bir kıvrımı kadınlardan oluşan tahakküm dairesinin ortasına panoptik kamerayı yerleştiren Jafar Panahi film sonuna kadar kamera hareketiyle gözetim olgusunu izleyenlere derinden hissettirmeyi başarmıştır. Film kadınların ayrı ayrı yaşadıklarını izleyenlere sorgulatırken hayata dair es geçtiğimiz ya da ön yargılarla değerlendirdiğimiz pek çok konunun mesafeli ve insani duygularla tekrar düşünülmesine olanak sağlamaktadır. Film içinde barındırdığı sosyolojik ve felsefi pek çok olguyla yaşanan bazı toplumsal gerçeklerin sonuçlarından önce sebeplerine ayna tutar. Böylece sinema, hikâye kurgusu, teknik yöntemleri ve yan anlamlarıyla hikâye anlatan bir enstrümandan çok felsefe üreten bir araç haline dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Aivanhov, Omraam Mikhael (2019). Geometrik Şekillerin Dili. (Çev. D. Sezer). İstanbul: Hermes Yayınları
Aktaş, Cihan (2015). Şark'ın Şiiri İran Sineması. İstanbul: İz Yayıncılık

- Akgün, Ertugrul (2014). Panahi Sineması Üzerine Sayıklamalar. Kara Perde İran Yönetmen Sineması Üzerine Okumalar. (Der. H. Köse) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Andersen, Nathan (2014). Gölge Felsefe Platon'un mağarası ve Sinema. (Çev. N. Kurunç). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Barış, Çoban (2014). Göz ve İktidar: Vitrinlere Değil Gökyüzüne Bak. EUL Journal of Social Sciences (V:1). LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi. June/Haziran
- Baştürk, Efe (2016). Panoptikon'dan Post Panoptikon'a Gözetimin Soykütüğü. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. Doktora Tezi
- Bentham, Jemery (2019). Panoptikon Ya Da Gözetim Evi. Panoptikon Gözün İktidarı. (Çev. Çoban.B, Özarlan.Z). İstanbul: Su Yayınları
- Bonitzer, Pascal (2017). Kör Alan ve Dekadrajlar. (Çev. İ. Yaşar) İstanbul: Metis Yayınları
- Bonitzer, Pascal (2018). Bakış ve Ses. (Çev. İ. Yaşar) İstanbul: Metis Yayınları
- Bitirim Okmeydan, Selin (2017). Post Modern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon' a. Online Academic Journal of Information Technolohg. Special Issu/ Özel Sayı. Cilt no:8 Sayı No:30
- Çakın, Melodi (2017). Yalanın Değeri / Yorumun Önemi. Vira Verita e-Dergi. Cilt- Sayı:5 Sayfa:1-14
- Evliyaoğlu, Saliha (2020). İran Sinemasında Anlatı Geleneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. Yüksek Lisans Tezi
- Farhadi, Asghar (Yönetmen) (2009). Elly Hakkında. (Film). İRAN
- Fidan, Tuncer (2017). Tahakküm Metaforu: Tahakküm Araçları Olarak Eğitim Örgütleri. Bartın üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt:6. Sayı:2. Sayfa:623-639
- Güler, Hasan (2006). Hümeyni Sonrası İran Sinemasında Kadın. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. Yüksek Lisans Tezi
- Kubrick, Stanley (Yönetmen) (1971). Otomatik Portakal. (Film)UK
- Weber, Max (2008). Bürokrasi ve Otorite. (2. Baskı). Ankara: Adres Yayınları
- Özaydın, Özge (2012). İçimdeki Ahlak Yasası: Kant'ın Ahlak Kuramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. Dergi Park. Cilt:0 Sayı:34 Sayfa: 97,117
- Özdel, Gizem (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve "Panoptikon" ile İktidarın Gözü" Göstergeleri. The Turkish Online Journal Of Design Art and Communication – TOJDAC- January 2012 Volume:2 Issu 1
- Özdemir, Şebnem (2020). Post Panoptikon Çağı: Gözetimin Dijitalleşmesi ve Çevrimiçi Kimliğin Gizliliği Üzerine Bir Analiz. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt no:20 No:3 Sayfa:81-108
- Özen, Fatma, Arapacı, Murat (2018). İran'da Sinema Endüstrisinin Tarihsel Gelişimi: 1979 ve Sonrası. Trt Akademi Dergisi. Cilt:3 Sayı:5
- Özdoğru, Pelin (2004). Sinema ve Milimalizm. İstanbul: Es Yayınları
- Öztürk, Serdar (2016). Sinefilozofi Kurosawa'nın Düşlerinde Sinefilozofik Bir Yolculuk. Ankara: Heretik Yayınları
- Panahi, Jafar (Yönetmen) (1995). Beyaz Balon (Film). İRAN
- Panahi, Jafar (Yönetmen) (1997). Ayna (Film). İRAN
- Panahi, Jafar (Yönetmen) (2000). Daire (Film). İRAN
- Panahi, Jafar (Yönetmen) (2015). Taksi (Film). İRAN
- Thompson, John (2008). Medya ve Modernite. (S. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

GOLF SAHALARINA YÖNELİK ÇEVİRİMİÇİ YORUMLARIN DUYGU ANALİZİ
YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: ANTALYA BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Araş. Gör. Egemen Güneş TÜKENMEZ

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Antalya, Türkiye

ORCID: 0000-0003-0534-6783

egemen.tukenmez@alanya.edu.tr

ÖZET

Spor turizmi, turizm endüstrisinde giderek payını arttıran önemli unsurlardan birisi olmaktadır. Her yıl spor turizmine katılan kişi sayısı artmakta ve spor turizminin turizm ekonomisi içerisindeki yeri artış göstermektedir. Spor turizminin önemli bileşenlerinden birisi de golf turizmidir. Golf turizmi, içerisinde barındırdığı ekonomik ve sosyal unsurlarla beraber ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Golf turizminin ise en önemli unsurlarından birisi de golf sahalarıdır. Golf sahalarının durumları ve sahip olduğu imkanları, bu alanlarda golf sporu oynayacak kişilerin memnuniyetini etki edecek unsurlardır. Türkiye sahip olduğu golf sahaları ile golf turizminde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Antalya ilinin sahip olduğu golf sahaları ve bu sahaların tüketicilere sağladığı imkanlar, bu destinasyonu golf turizmi alanında önemli bir yere getirmiştir. Dolayısıyla golf sahalarının durumunu anlamak, golf turizmi için önemli bir durumdur. Bu çalışmada Antalya'daki golf sahalarına yapılan çevrimiçi kullanıcıların yorumlar incelenmiştir. Araştırma kapsamında Tripadvisor sitesinde bulunan 10 golf sahasına yönelik yapılan yorumlar duygu analizi yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, kullanıcıların ilgili site üzerinden değerlendirmeleri ile yapmış oldukları yorumların duygu analiz sonuçları benzer bir şekilde seyretmesine rağmen, tüketiciler olumlu duygu skoruna sahip olan yorumlara olumsuz olanlara göre daha fazla puan verme eğilimindedir.

Anahtar Kelimeler: Golf Turizmi, Golf Sahaları, Duygu Analizi, Antalya

EXAMINATION OF ONLINE COMMENTS ON GOLF COURSES BY THE EMOTION ANALYSIS METHOD: ANTALYA REGION EXAMPLE

Res. Assist. Egemen Güneş TÜKENMEZ

ABSTRACT

Sports tourism is one of the important elements that is increasing its share in the tourism industry. The number of people participating in sports tourism is increasing year by year and the position of sports tourism in the tourism economy is developing within the progress. One of the important components of sports tourism is golf tourism. Golf tourism contains substantial social and economic elements. Thus, it makes essential contribution to the country's economies. For this reason, one of the most crucial component of golf tourism is golf courses. Conditions and opportunities of golf courses are significant factors that affect the satisfaction level of people who play golf in these areas. Turkey has an important position in golf tourism with its golf courses in the World. Especially the golf courses in Antalya province and the opportunities and features of these courses provide to consumers have brought this destination to an important place in the field of golf tourism. Therefore, revealing the condition of golf courses is an important issue for golf tourism. For that reason, online customer generated reviews about golf courses in Antalya were examined in this study. Within the scope of the research, the online reviews of 10 golf courses on the Tripadvisor website were analyzed by sentiment analysis method. According to the results of the research, although the sentiment analysis results of the users' evaluations and their reviews are quite similar, consumers tend to give more points to comments with positive sentiment scores than negative ones.

Keywords: Golf Tourism, Golf Courses, Sentiment Analysis, Antalya

1. GİRİŞ

Çevre, teknoloji ve ulaşım alanındaki gelişmeler spor turizmini turizm endüstrisinin giderek önemli bir parçası haline getirmiştir. Spor turizmi 2021 yılında tüm dünya genelinde yaklaşık olarak 91,8 milyar dolar ekonomik etki bırakmıştır. Bu rakamın yaklaşık olarak yüzde kırkını (36 milyar dolar) spor turizmine katılanlar oluşturmaktadır. Ayrıca aynı yıl global olarak 635.000 kişi bu sektörde istihdam edilmektedir. 2021 yılında tüm dünyada 175 milyon kişi spor amaçlı seyahat etmiştir (TourismEconomics, 2022: 3,4).

Spor turizminin önemli elemanlarından birisini de golf turizmi oluşturmaktadır. Golf turizmi, insanların gerek aktif ya da gerek pasif olarak golf sporuna katılımı için yapmış oldukları seyahatler sonucunda meydana gelen ilişkilere denmektedir (Çetin,2008: 15). Golf sporunun sahip olmuş olduğu özellikler bakımından önemli ekonomik etkileri vardır. Finansal gelir bakımından golf sporu dünyadaki en önemli spor dallarından biri haline gelmiştir (Han, H.; Yoon, H.; Woods, D.P., 2016). Golf turizmine katılan bireyler normal bir turiste göre ortalama olarak 3 katı kadar harcama yapmaktadır. (Angulo, J.A.G.,2001). 2021 yılında dünya genelinde 66 milyon kişi, Avrupa kıtasında ise 41 milyon kişi golf sporuna katılım göstermiştir (EGA, 2021).

Pandemi döneminde turizm sektöründeki yaşanan olaylara rağmen, 2021 yılında golf turizmi dünya pazar payı, bir önceki yıla göre artış göstermiş olup 4,8 milyar dolara yükselmiştir. 2026 yılında ise bu pazar payının 5.9'a yükselmesi beklenmektedir (Stratview, 2020).

Golf turizmine katılan bireylerin yüksek harcama yapması, doğal olarak golf turizmi için olanaklara sahip olan ya da olmayı planlayan destinasyonlara çeşitli yararlar sağlamaktadır. Destinasyonların turistik ürünlerinin çeşitlendirmelerinde, turizmi dört aya yarararak mevsimselliğin etkisinin belirli ölçüde giderilmesinde, turistik ürünlerin hizmet kalitesinin artmasını sağlama, üçüncü yaş turizmini artırma gibi golf turizminin önemli faydaları bulunmaktadır (Albayrak, 2013).

Görüldüğü gibi golf turizminin ülkelere önemli katkıları bulunmaktadır. Türkiye' de ise golf turizminde ülkeye en fazla katkı sağlayan destinasyon ise Antalya ilidir. Antalya sahip olduğu golf sahası sayısı ve bunun yanında golf sahalarının kalitesi ve golf sahalarının etrafındaki turistik tesislerin kalitesinden dolayı Türkiye' de golf turizminin en önde gelen destinasyondur. Özellikle Antalya Belek bölgesi, golf turizmi alanında en güçlü bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. TURSAB Spor Turizmi Raporu' nda 2014 yılında Belek bölgesinde yaklaşık olarak 513 bin golf oyunu oynanmış olup bölgeye golf için gelen turist sayısı 160 binin üzerinde olduğu belirtilmiştir. Aynı yıl Türkiye' ye spor amaçlı gelen turist sayısının 550 bini aştığı ve bu turistlerin 900 milyon doların üzerinde toplamda harcama yapıldığı da ayrıca belirtilmiştir (TURSAB, 2014.). Buna ek olarak golf turizmi, spor amaçlı Türkiye' ye gelen turistlerin yaklaşık olarak %30'unu kapsamaktadır. 2019 yılında ise 568477 kez Belek'te golf oyunu oynanmıştır (BETUYAB, 2020). Ayrıca Türkiye' de bulunan 24 golf sahasının 11 tanesi Antalya bölgesinde bulunmaktadır (TGF, 2022).

Bu sebeple bu çalışmanın amacı, Antalya bölgesinde bulunan golf sahalarına yapılan çevrimiçi değerlendirmeleri inceleyerek, bölgede bulunan sahaların durumlarını duygu analizi yöntemi ile ortaya çıkarmaktır. Araştırma' da bölgedeki sahalarla ilgili Tripadvisor web sitesine yapılan misafir yorumları incelenmiştir. Bunun sonucunda sahaların misafirler tarafından yapılan yorumlara göre olumlu ve olumsuz olan değerlendirmeleri ortaya dökülmüştür.

2. LİTERATÜR

Golf turizminin sosyal, ekonomik ve çevresel olarak katkıları göz önüne alındığında destinasyonlar bu turizm türünde hem ulusal hem de yerel bazda önemli katkılar sağlayacaktır. Türkiye de dünyada golf turizminde belirli bir pozisyonda bulunmaktadır. Ancak Avrupa'daki özellikle gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında nicelik ve nitelik olarak daha ön pozisyonda olması ülkemiz için önemli bir gelişme olacaktır. Örneğin Türkiye Avrupa' da golf sahası sayısı bakımından 21. sıradadır. Dolayısıyla golf turizmindeki sorunlar, tüm destinasyon kapsamında ele alınmalıdır. Golf turizminin unsurları olan konaklama işletmeleri, bu sporla dolaylı ya da dolaysız olarak ilgili kurum ve kuruluşlar, profesyonel ya da amatör golf sporcuları ve diğer unsurların sorunları ve görüşleri golf turizminin gelişimi açısından dikkate alınmalıdır. Golf turizminin önemli unsurlarından birisi olan golf sahalarındaki sorunların ortaya çıkarılması da bu turizmin gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Türkiye’deki golf turizmi üzerine yapılan çalışmalar genel olarak otel yöneticileri, golf turistleri, golf turizminin meydana gelmiş olduğu yerdeki yerel halk üzerine olduğu görülmüştür. Golf turizminin önemli bileşenlerinden biri olan Antalya’da golf turizmi ile ilgili yapılan çalışmalar mevcuttur, Antalya golf arzını değerlendiren çalışmada golf turizmi ile ilgili olan yöneticiler ile görüşme yapılmıştır. İlgili bölgenin bir golf turizmi olarak ele alınmasındaki başlıca motivasyon kaynakları, destinasyonun sahip olduğu doğal çekicilikler ve bu bölgede bulunan tesislerin sahip olduğu olanaklar olarak belirtilmiştir. Ayrıca ilgili çalışmada golf turizmine katılım sağlayan kişileri en fazla sağlık ve günlük rutin hayattan uzaklaşma durumlarının etkilediği belirlenmiştir (Çetinkaya, G., Kaplan, M., Ömüriş, E., 2019).

Belek bölgesinin golf turizmi için turistler tarafından tercih edilmesi üzerine yapılan çalışmada anket yönteminden yararlanılmış olup, turistler için en önemli sebeplerin otellerin sunmuş olduğu her şey dahil konseptinin ve otel kapasitelerinin bu spor için uygun olduğu belirtilmiştir (Öcal, N., Bilge, F. A., 2021). Aynı yerde golf turizmi talebi üzerine yapılan araştırmada, golf turizmi talebi, aylık golf oyun sayısı verilerini ele alarak yapılmıştır. Araştırmada Ocak 2001 ve Nisan 2013 yılları arasındaki aylık golf oyun sayısı verileri kullanılarak talep tahmin modeli oluşturulmuş ve bu modelin ileriye dönük yapılacak araştırmalarda kullanılabileceği belirtilmiştir (Çuhadar, 2013).

Belek bölgesi bağlamında yapılan diğer golf turizmi çalışmasında, bölgeye golf turizmi için gelen turistlerin destinasyon seçiminde etkili olan unsurlar anket yöntemi ile araştırılmıştır. İlgili araştırmada 140 turist ile anket yapılmış olup, turistlerin golf turizmi için Antalya’ya seçmelerine etki eden en önemli unsurların golf sahalarının kalitesi, iklim durumu ve doğa koşulları olduğu ortaya çıkarılmıştır (Rahmalaroğlu, 2019, 86).

Turizmin önemli unsurlarından biri olan yerel halkın golf turizmine olan bakış açısının ölçüldüğü çalışmada, Belek bölgesinde yaşayan 358 kişi ile anket yapılmıştır. Araştırma sonunda yerel halkın golf turizmine yönelik algısının orta düzeyde olduğu belirtilmiştir. Golf turizminin bölgeye gerek olumlu gerekse olumsuz ekonomik olarak etkilerinin olduğu ancak sürdürülebilirlik kavramının dikkate alınmadığı belirtilmiştir (Gündüz, 2017: 34). Aynı bölgede yapılan bir başka araştırmada golf oynayan kişilerin satın alma niyetleri ve hizmet kalitesi arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Hizmet kalitesine etki eden en önemli unsurların heveslilik, fiziksel özellikler ve güvenilirliğin olduğu belirlenmiştir. Hizmet kalitesi ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkarılmıştır (Beşlioğlu, 2022 :93).

Belek bölgesinde golf turistleri için yapılan diğer bir çalışmada, bölgedeki 900 golf turistine yönelik anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda destinasyon sadakatine en fazla etkisi olan unsurların duygusal imaj, daha sonra sırasıyla tatmin ve golf sahalarına yönelik tatmin olduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2011). Türkiye’yi ziyaret eden golf turistlerinin talep özelliklerini ortaya konulmak istenen araştırmada, golf klübü yöneticileri ile yüzyüze görüşme yapılmıştır. Görüşme sonucunda Türkiye’de golf turizminin en önemli sorunlarından birisinin golf sahalarının sayısındaki eksiklik olduğu tespit edilmiştir (Çetin, 2008 :122).

Golf turizminin içinde barındırdığı pozitif etkilerin başka destinasyonlara da uygulanabilirliği, bu bölgelere olacak olan katkıların ortaya konulduğu çalışmalar da mevcuttur. (Boz ve Diğ, 2010; Akdeniz ve diğ, 2010; Altıngözgün ve Ortaçşeme, 2019). Bu sebeple görüldüğü gibi, golf turizminin önemli unsurlarından biri olan golf sahalarının durumunu analiz etmek ve sorunları ortaya koymak, bir destinasyonun golf turizm talebini arttıracak elementlerden biri olabilecektir.

Türkiye’ de golf sahalarının incelenmiş olduğu çalışmalara bakıldığında genel olarak bu sahaların çevresel etkilerin ölçüldüğü görülmektedir. Ekolojik, çevresel, iklimsel, golf alanlarının planlanması, yeni golf saha yeri araştırmaları gibi konular Türkiye’ deki golf alanları araştırma konuları arasına girmektedir. Bununla beraber golf alanlarının destinasyonlarda ilgi çekici unsurlardan biri olduğu konusunda da araştırmalar bulunmaktadır. (Avcı, 2008; Güntan, 2009; Balcı ve Gedikli, 2011; Hocaoğlu, 2010; Özkan, 2018; Kaplan, 2010; Güzel ve diğ, 2014).

Golf sahalarına yönelik olarak çevrimiçi yapılan yorumlara dönük olan analiz çalışmaları gerek dünyada gerek Türkiye’de sınırlı sayıdadır. Golf sahası rezervasyon sitesi üzerine yapılan çalışmada verilerin metinleri ve puanları, metin ve duygu analizi yöntemi analiz edilmiştir ve çıkan bulgular kapsamında regresyon analiz yapılmıştır. Buna göre golf sahaları ile ilgili olarak 12 farklı konu ve konuların alt başlıkları olarak olumlu ve olumsuz bazda yorumlar belirlenmiştir. Buna göre kişileri en fazla olumlu olarak caddy(kişilerin golf oynarken yanlarında bulunan ve onlara oyun esnasında yardımcı olan kişiler) ve golf sahasındaki personeller, olumsuz olarak ise golf sahasının yol durumu olarak ortaya çıkmıştır (Miyake ve diğ, 2019).

Türkiye’deki golf sahalarına yapılan çevrimiçi yorumlar ve bunların gerek duygu gerekse metin analizlerine yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu çalışmada literatürde sınırlı sayıda olan bu alana katkı sağlanması amaçlanmaktadır ve golf sahalarına yönelik olarak turistlerin yapmış oldukları yorumları duygu analizi çerçevesinde incelenmiştir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada veri madenciliği ve veri madenciliği kapsamında kullanılan duygu analizi yöntemi kullanılmıştır. Duygu analizi, bir metinde yer alan duyguların ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntemlerden birisidir. Duygu analizinde gerek sözcük gerekse makine öğrenmesi yöntemleri kullanılarak, cümlelerin içerisinde barındırmış oldukları duyguların olumlu ya da olumsuz olduğu ortaya konur (Kızılkaya, 2018).

Cümle analizlerinde, öncelikli olarak metinler ön işleme tabi tutulur. Bu ön işlemede noktalama işaretleri, edatlar ve metin boyutuna göre belirli sayıdan az geçen kelimeler, analizin düzgün şekilde gerçekleşmesi için çıkartılır. Ayrıca büyük küçük harf duyarlılığı da giderilir. Daha sonra veriler tokenize denilen işlemde geçerek, her kelimeye bir rakam verilir. Rakam verildikten sonra her kelime, metne göre içinde bulunduğu düzey bağlamında ağırlıklandırılır. Daha sonra makine öğrenmesi yöntemlerine göre bu metinler sınıflandırılarak, cümlenin olumlu ya da olumsuz olduğu ile ilgili bir tahmin elde edilir (Kumaş, 2021).

Bu yöntem kapsamında Belek'te bulunan golf sahalarına TripAdvisor web sitesine misafirlerin yapmış olduğu yorumlar incelenmiştir. Tripadvisor, bilindiği gibi dünya genelinde turizm sektörü ile ilgili en önemli web sitelerinden birisidir ve insanlar kendi deneyimlerini paylaşma imkânı bulabildikleri bir platformdur (About Tripadvisor, 2022). Türkiye Golf Federasyonu'na göre Antalya'da 11 golf sahası bulunmaktadır ancak Tripadvisor'da bu sahaların sadece 10 tanesine insanların yorum yapmış olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple araştırmada bu 10 golf sahası üzerine analiz yapılmıştır.

İlk olarak golf sahaları Tripadvisor'da belirlendikten sonra, buradaki veriler Visual Studio Code adlı programla ve Python programlama dili kullanılarak Scrapy modülü ile ilgili URL'lerden çekilmiştir. Toplamda 1772 adet yorum çekilerek, yorumlar kendi içerisinde kategorileştirilmiştir. Bilindiği gibi Tripadvisor'da misafirler yapmış oldukları her yoruma 1 ile 5 arasında puan vermektedir. 1 en düşük, 5 ise en yüksek puan olarak misafirler kendi görüşleri kapsamında belirlemektedir. Araştırmada bu çalışmadaki sahalara yapılan tüm yorumlar her bir polarite için kategorize edilmiştir.

Kategorize edildikten sonra doğal dil işleme temelli duygu analizi yapılmıştır. Duygu analizi kapsamında Meaningcloud adlı Uygulama Programlama Arayüzü (API) kullanılarak veriler analiz edilmiş ve daha sonra kategorize edilmiştir. Buradaki duygu analiz yöntemine göre, her bir metnin toplamda 6 tane duygu kategorisi olmaktadır. P(Positive)+, en olumlu duyguya sahip olan metni göstermektedir. P ise bir alt olumlu duyguyu gösterir. NEU ise metindeki duygunun herhangi bir duygu skoru yansıtmadığını gösterir. N ise olumsuz, N+ ise en olumsuz metinleri gösterir. Ayrıca buradaki uygulama, her bir metnin duygu skorunun, metindeki içeriğe göre ne kadar doğru tahmin edildiğini gösteren bir Confidence(Güven) oranı bulunmaktadır. Buna göre metinlerin ortalama olarak duygu skorlarıyla ne kadar eşleştiğini belirtmektedir.

4. BULGULAR

Tablo 1'de Türkiye Golf Federasyonu'nun bilgilerine Antalya'daki ulusal sahalar gösterilmiştir. Türkiye genelinde 24 farklı isimde golf sahası bulunmaktadır ve bunların 11'i Antalya ilinde oluşturulmuştur. Tabloda bölge adı, saha adı, sahanın tam adı ve golf sahalarındaki saha sayısı bilgileri gösterilmiştir.

Tablo1: Antalya'da Bulunan Golf Sahaları

Türkiye 'deki Ulusal Sahalar			
Bölge	Saha	Tam Adı	Saha Sayısı
Antalya	<u>AGC Courses</u>	<u>Antalya Golf Club</u>	2
Antalya	<u>Carya</u>	<u>Carya Golf Club</u>	1
Antalya	<u>Cornelia Courses</u>	<u>Cornelia Golf Club</u>	3
Antalya	<u>Cullinan Links Golf Courses</u>	<u>Cullinan Links Golf Courses</u>	2
Antalya	<u>Gloria Courses</u>	<u>Gloria Golf Resort</u>	5
Antalya	<u>Kaya Palazzo</u>	<u>Kaya Palazzo Golf Club</u>	1
Antalya	<u>Lykia Links</u>	<u>Lykia Links Golf Course</u>	1

Antalya	<u>Montgomerie</u>	<u>Montgomerie/Maxx Royal Golf Club</u>	1
Antalya	<u>National</u>	<u>National Golf Course</u>	1
Antalya	<u>Nobilis</u>	<u>Robinson Nobilis</u>	1
Antalya	<u>Sueno Courses</u>	<u>Sueno Golf Club</u>	2

Kaynak: Türkiye Golf Federasyonu, Golf Sahaları, 2022.

Araştırmada golf sahalarının Tripadvisor web sitesindeki yorumları incelenmek istenmiştir. Bu kapsamda buradaki 11 sahanın sadece 10 tanesine yönelik olarak ilgili sitede verilerin olduğu görülmüştür. Bu kapsamda Robinson Nobilis golf sahasının kendisi, ilgili sitede yer almadığı için 10 adet golf sahası araştırmaya konu olmuştur.

Tablo 2’ de araştırmaya konu olan golf sahalarının isimleri numaralandırılmıştır ve bu golf sahalarının Tripadvisor web sitesindeki toplam yorum, İngilizce yorum sayısı ve web sayfasındaki memnuniyet durumunu gösteren genel puanı vardır. Tripadvisor web sitesinin polarite derecesi 1’den 5’ e kadar uzanmaktadır. Kişiler yazmış oldukları yorumlarda 1’den 5’e kadar puan verebilmektedir. 5 en beğendiği, 1 ise en fazla beğenmediği olarak kişiler kendi değerlendirmelerini sayısal bir şekilde ifade ederler. İlgili çalışma sadece İngilizce kelimeler üzerinden duygu analizini yapılabilmesini sağladığı için sadece İngilizce yorumlar çalışmaya dahil edilebilmiştir.

Tablo 2: Golf Sahalarının Yorumlarının Sayısal Bilgileri

Saha Kimlik No	Toplam Yorum	İngilizce Yorum	Genel Puanı	5	4	3	2	1
1	588	383	4.5	277	58	28	8	12
2	527	368	4.5	242	88	18	11	9
3	350	191	4	85	67	25	7	7
4	275	151	4.5	82	40	8	8	13
5	317	211	4	89	75	30	9	8
6	317	158	4.5	89	42	13	7	7
7	19	15	3.5	7	0	3	2	3
8	157	76	4.5	46	15	9	4	2
9	352	117	4	53	23	11	12	18
10	132	102	4.5	70	19	8	3	2

Tablo 3’ te ise araştırmadaki yorumların genel sayısı ve bu yorumların polaritelerinin yüzdeleri gösterilmiştir. Buna göre toplamda bulunan 1772 yorumun %58’i en yüksek beğeni gösteren yorumları içermektedir. Ayrıca %24 ile kişiler derecelendirmelerin 4 olarak yapmışlardır. Bu kapsamda yaklaşık olarak kişilerin vermiş olduğu yorumların %82’si bu golf sahaları genel olarak beğendiğini göstermektedir. Ancak kişilerin %8’i ise 1 ve 2 derece vermiş olup, golf sahalarının genel durumu ile ilgili olarak rahatsızlıklarını gösteren bir değerlendirme yapmışlardır. Yorumların %8’i ise 3 numaralı derece vererek golf sahası hizmetlerine karşı daha nötr konumunda bir değerlendirme yapmışlardır.

Tablo 3: Yorumların Puanlara göre sayısal ve yüzdesel gösterimi

Yorum Puanı	5	4	3	2	1	Toplam
Yorum Sayısı	1040	427	153	71	81	1772
Yorum Yüzdesi	% 58.69	% 24.09	% 8.63	% 4.00	% 4.57	100

Tablo 4 kapsamında araştırmadaki yorumların duygu analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırmadaki güven puanı %92 olarak hesaplanmıştır. Araştırmadaki yorumların analiz sonuçlarına göre en olumlu duygu skoru alan yorumlar, tüm yorumların yaklaşık olarak %21'ini oluşturmaktadır. Yorumların en çok yüzdesini oluşturan ise olumlu olan duygu analizi skorudur ve %59'unu araştırmanın temsil etmektedir. Verilerin yaklaşık olarak %8'ine yakınında olumlu ve olumsuz kavramlar birbirlerine yakın derecededir ve bu yüzden nötr olarak ifade edilmiştir. Olumsuz bağlamdaki sonuç ise %9'u temsil etmektedir. En olumsuz duygu skoruna sahip yorumlar ise araştırmadaki kullanılan yorumların %0.73'unu temsil etmiştir. Araştırmadaki verilerin 7 tanesinin ise herhangi bir duygu analizi sonucu, metnin içeriği dolayısı ile hesaplanamamıştır.

Tablo 4: Tüm Yorumların Duygu Analizi Sonuçları ve Yüzdeleri

Tüm Yorumların Duygu Analizi Sonuçları ve Yüzdeleri							
Duygu Skoru	P+	P	NEU	N	N+	NONE	Toplam
Yorum Sayısı	389	1052	141	170	13	7	1772
Yorum Yüzdesi	21.95	59.36	7.95	9.59	0.73	0.39	100
Confidence score: 92	←—————→						
Tripadvisor Puan Aralđı	5	4	3	2	1		

5 ve 6 nolu tablolarda duygu skorlarının, kişilerin yapmış oldukları yorumlardaki puanlarına göre dağılımlarının sayıları ve yüzdeleri verilmiştir. Buna göre P+ olarak ifade edilen yorumların %82'si Tripadvisor üzerinden 5 puan alan, %15'i ise 4 puan alan yorumlardan oluşmaktadır. P olarak ifade edilen olumlu yorumların ise %64'ü 5 puan alan, %26'sı ise 4 puan alan yorumlardan oluşmaktadır. Duygu analizine göre olumlu bazda duygu skoru alan yorumların büyük bir kısmını kişiler Tripadvisor üzerinden 4 ya da 5 puan vermiş oldukları görölmüştür. Nötr grubuna bakıldığında ise puanlar arasındaki farkın, diğer gruplara göre daha dengeli seyrettiği görölmektedir. Olumsuz yorumlara bakıldığında ise, N puanı alan duygu skorlarının %22'sine 1 puan, %18'ine 2 puan, %31'ine ise 3 puan verilmiştir. Ancak bu grupta olumlu ve çok olumlu yorumların %26'sına kişiler 4 ya da 5 puan vermişlerdir. En olumsuz olan duygu skorlarına bakıldığında ise, yorumların %53'üne kişiler 1 puan, %15'ine 2 puan vermişlerdir. %7'sinin ise 5 puan verdikleri görölmektedir.

Tablo 5: Duygu Analizi Skor Gruplarının Yorum Puanına Göre Sayısal Dağılımı

Duygu Puanı/ Yorum Puanları	5	4	3	2	1	Toplam
P+	320	61	3	2	3	389
P	675	281	67	17	12	1052
NEU	33	45	26	18	19	141
N	8	39	54	31	38	170
N+	1	0	3	2	7	13
NONE	4	1	0	1	1	7
	1041	427	153	71	80	1772

Tablo 6: Duygu Analizi Skor Gruplarının Yorum Puanına Göre Dağılım Yüzdeleri

Duygu Puanı/ Yorum Puanları	5	4	3	2	1	Toplam Yüzde
P+	82.26	15.68	0.77	0.51	0.77	100
P	64.16	26.71	6.36	1.61	1.14	100
NEU	23.40	31.91	18.43	12.76	13.47	100
N	4.70	22.94	31.76	18.23	22.35	100
N+	7.69	0	23.07	15.38	53.84	100
NONE	57.14	14.28	0	14.28	14.28	100

Tablo 7 ve 8’ de sırasıyla kullanıcılar tarafından verilen puanların araştırmadaki duygu analizlerine göre sayısal ve yüzdesele olarak dağılımları bulunmaktadır. Buna göre kullanıcıların vermiş olduğu 4 ve 5 puanlarının pozitif yorumlara yüzdesele oranına bakıldığında, 5 puan verenlerin yaklaşık %95’i çok pozitif ve pozitif, 4 puan verenlere bakıldığında ise %80’i çok pozitif ve pozitif duygu skoru elde etmiştir. 1 puan verenlerin ise %56’sı negatif ve çok negatif, 2 puan verenlerin ise %46’sı negatif ve çok negatif grubunda olmuştur. Dağılıma bakıldığında, yüksek puan veren kişilerin negatif puan veren kişilere göre duygu skorlarının pozitif yönde daha fazla baskılı olduğu gözlenmektedir.

Tablo 7: Yorum Puanlarının Duygu Analizi Skor Gruplarına Göre Dağılımı

Yorum Puanları/ Duygu Puanları	P+	P	NEU	N	N+	NONE	Toplam
5	320	675	33	8	1	4	1041
4	61	281	45	39	0	1	427
3	3	67	26	54	3	0	153
2	2	17	18	31	2	1	71
1	3	12	19	38	7	1	80

Tablo 8: Yorum Puanlarının Duygu Analizi Skor Gruplarına Göre Dağılım Yüzdeleri

Yorum Puanları/ Duygu Puanları	P+	P	NEU	N	N+	NONE	Toplam
5	30.73	64.84	3.17	0.76	0.09	0.38	100
4	14.28	65.80	10.53	9.13	0	0.23	100
3	1.96	43.79	16.99	35.29	1.96	0	100
2	2.81	23.94	25.35	43.66	2.81	1.40	100
1	3.75	15	23.75	47.5	8.75	1.25	100

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Golf turizmi, spor turizmi içerisinde giderek önemli hale gelen sporlardan birisini oluşturmaktadır. Özellikle golf turistlerinin kişi başına düşen harcama miktarı, ortalama bir turist grubuna göre daha yüksek seviyede olduğu için, ekonomik olarak önemli katkıları olmaktadır. Golf turizminin önemli unsurlarından biri olan golf sahalarının durumu, golf turizmini etkileyen unsurlardan birisidir. Bu kapsamda, golf sahalarına yönelik olarak Tripadvisor sitesinde bu sahalarla yönelik yapılan yorumlar duygu analizi kapsamında incelenmiştir. Buna göre yorumların %82'sini olumlu duygu skorları oluşturmaktadır. %10'luk kısmını ise olumsuz yorumların oluşturduğu görülmüştür. %8'lik kısmını ise nötr olan sonuçların oluşturduğu söylenebilir.

Duygu analizi sonuçlarının kişilerin vermiş olduğu sonuçlar ile kıyaslandığında, en olumlu olan yorumların %97'sine kişiler 4 ya da 5 puan verirken, en olumsuz yorumların %69'una kişiler 1 ya da 2 puan vermişlerdir. Ayrıca olumlu yorumların %90'ına kişiler 4 ya da 5 puan verirken, olumsuz yorumların %40'ına 1 ya da 2 puan vermişlerdir. Bu kapsamda olumlu bazdaki cümlelere insanlar daha yüksek bir puan verme eğilimi olduğu görülmüştür. Bir diğer değişle, olumlu ve yüksek puan alan yorumlar, olumsuz puanlara göre daha yüksek seviyede olmuştur. Ayrıca çalışmada kişilerin verdikleri puanlar ile duygu skorları puanları arasında farklılıklar bulunduğu saptanmıştır. Bu durum hem olumlu hem de olumsuz yorumlar için geçerlidir. Bu durumların sebeplerinin ortaya çıkarılması için, veri madenciliği ve metin sınıflandırılması çalışmalarından yararlanılabilir. Bu şekilde bu tip farklılıklara sebep olan yorumların içeriklerinin neler olduğu, bu metinlerde hangi konuların kişilerin puan vermelerini daha fazla etkilediği ortaya çıkarılabilir. Bu şekilde golf sahaları ile ilgilenen yönetimlerin hangi konulara daha fazla ağırlık vermesi gerektiği ortaya konulabilir. Böylece golf sahalarının ileriye dönük olarak hizmet kalitesi artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, F., Sert, H.B. (2018). Alternatif Turizmin Parlayan Yıldızı; Oymapınar (Manavgat, Antalya, Türkiye), *Journal Of Recreation And Tourism Research*, 5(1), 71-78.
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, 1. Basım, Ankara.
- Altıngözgün, H. G. & Ortaçşme, V. (2019). Gebiz Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesinde Ekoturizm ve Golf Turizmine Uygun Alanların Belirlenmesi. *Peyzaj Araştırmaları ve Uygulamaları Dergisi*, 1 (1), 1-8.
- Angulo J.A.G. (2001), *Opening Ceromony.*, International Olympic Committee (IOC) And The World Tourism Organization (WTO), Sport And Tourism 1st World Conference.

- Avcı, S. (2008) Golf Örneğinde Spor Mekânlarının Çevresel Etkileri: Bir Spor Coğrafyası Çalışması, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 16-17 Ekim 2008, 15-29.
- Balcı, V., Gedikli, (2011). Golf Alanlarında Kullanılan Kimyasal İlaçların ve Gübrelerin Çevre ve Uygulayıcılar Üzerine Etkileri- Organik Yaklaşımlar, Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2011, IX (4) 141-148.
- Belek Turizm Yatırımcıları Birliği, (2020). Belek Bölgesinde 2020 Yıl Sonu İtibari ile Gerçekleşen Ülkelerine Göre Golf Oyunu Sayısı ve Oranı Tablosu. Erişim Linki: <https://www.betuyab.com.tr/uploads/stats/belek-bolgesinde-2019-2020-yilsonu-gerceklesen-ulkelerine-gore-golf-oyun-sayisi-ve-orani-tablosu.xlsx> Erişim Tarihi: 26.09.2022
- Beşlioğlu, R.N.Ö. (2022). Algılanan Hizmet Kalitesi ve Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi: Golf Turizmi Belek Bölgesi, Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmeciliği Anabilim dalı, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boz, M., Gülüm, K. Ve Çoban, Ö. (2010). Alternatif Turizm Çeidi Olarak Golf Turizmi ve Golf Turizminin Çevresel Etkileri, I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmalar Kongresi: 693-705, 27-30 Mayıs 2010, Nevşehir.
- Çetin, G. (2008). Dünya’da Golf Turizmi ve Türkiye’de Golf Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Çetinkaya, G., Kaplan, M. & Ömüriş, E. (2019). Golf Turizm Motivasyonlarının İncelenmesi Antalya-Belek Destinasyonu Üzerine Nitel Bir Çalışma. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 14 (53), 42-55.
- Çuhadar, M. (2013). Türkiye’de Golf Turizminin Gelişimi ve Golf Turizmi Talebi Tahminleri: Belek Bölgesine Yönelik Bir Çalışma. International Journal Of Human Sciences. (10)1, 1620-1639.
- Enes KUMAŞ. (2021). Türkçe Twitter Verilerinden Duygu Analizi Yapılırken Sınıflandırıcıların Karşılaştırılması (Vol. 2). Vol. 2. Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi.
- Gündüz, H. (2017). Yerel Halkın Gözüyle Turizmde Sürdürülebilirlik: Golf Turizm Örneği. Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 1 (1) , 18-36 .
- Güntan, Ö. (2008). Golf Sahaları Tasarımı ve Bakım Aşamalarına Ekolojik Yaklaşımlar, Yüksek Lisans Tezi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Fen Bilimleri Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009
- Güzel, F. Ö., Türker, G. Ö. ve Türker, A. (2014). Bir Pazarlama Enstrümanı Olarak Rekreasyon Faaliyetlerinin Otellerin Web Sitelerinde Kullanımı: Antalya Destinasyonunda Bir Araştırma. Journal of Internet Applications and Management, 5 (2), 5-18.
- Han, H., Yoon, H., & Woods, D. P. (2016). Role Of Environmental Consciousness İn Golfers’ Decision Formation İn The Traditional And Screen-Golf Industries. Journal Of Quality Assurance İn Hospitality & Tourism, 17(3), 290-310.
- Hocaoğlu, T. (2010). Golf Sahaları Planlama ve Tasarım İlkelerinin Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi: Gloria Golf Resort Yeni Saha Örneği, Doktora Tezi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara
- Kaplan, B. (2010). Manavgat-Alanya Arasında Golf Sahaları İçin Uygun Alanların Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana.

- Kızılkaya, Y.M. (2018). Duygu Analizi ve Sosyal Medya Alanında Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı İstatistik Bilim Dalı, Bursa
- Miyake, S., Otake, K., Namatame, T. (2019). Analysis of Review Text on a Golf Course Reservation Site, Social Computing and Social Media. Design, Human Behavior and Analytics., 11th International Conference, Temmuz 26-31 2019, Florida, ABD, 384 – 396.
- Öcal, N., Bilge, A.F. (2021). Yabancı Turistlerin Belek Bölgesini Bir Golf Destinasyonu Olarak Tercih Etmesinde Etkili Olan Faktörlerin Anket Çalışması İle İncelenmesi, Cumhuriyet 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 29 Ekim 2021, Ankara, 56-72.
- Özkan, G. (2018). Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Golf Sahaları İçin Yer Seçimi; Bodrum Yarımadası Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Fen Bilimleri Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- R&A ve EGA, (2021). European Golf Participation Report, Erişim Linki: https://www.ega-golf.ch/sites/default/files/2021_european_golf_participation_report.pdf, Erişim Tarihi: 26.09.2022
- Rahmalaroğlu, S. Y. (2019). Dünyada ve Türkiye’de Golf Turizmi: Antalya Destinasyonu Örneği, Yüksek lisans Tezi, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Straatview Research, (2020). Golf Tourism Market Report, Global Golf Tourism Market Size, (2020,2026). Erişim Linki: [Stratviewresearch.Com/1449/Golf-Tourism-Market-HTML](http://stratviewresearch.com/1449/golf-tourism-market-html) Erişim Tarihi 26.09.2022
- Tourism Economics, (2021). Sports Tourism: State Of The Industry Report. Erişim Linki: https://www.sportstravelmagazine.com/wp-content/uploads/2022/05/sports-eta-soti_4.22.22.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2022).
- Tripadvisor Media Center, About Tripadvisor. Erişim Linki: <https://tripadvisor.mediaroom.com/US-about-us>. Erişim Tarihi: 29.09.2022
- Türkiye Golf Federasyonu, (2022). Ulusal Sahalar. Erişim Linki: https://scoringtr.datagolf.pt/scripts/all_courses.asp?club=all&ack=6V35FTY88F Erişim Tarihi: 26.09.2022
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, TURSAB Spor Turizm Raporu, 2014. Erişim Linki: http://www.tursab.org.tr/dosya/12195/tursab-spor-turizmi-raporu_12195_5670173.pdf, Erişim Tarihi: 26.09.2022
- Yılmaz, H. (2011). Destinasyon Sadakatini Etkileyen Faktörler: Belek Golf Turizmi Uygulaması, Doktora Tezi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SANATTA FRİG BAŞLIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ORAL PATACI

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fak.

Ardahan, Türkiye

ORCID: 0000-0001-7604-9634

ozlemoral@ardahan.edu.tr

ÖZET

Bu bildiride, Orta Anadolu'nun Antik Frigya (Phrygia) Bölgesi'nde ortaya çıkmış olan *Frig Başlığı (Phrygian cap)*, sanat tarihsel bağlamda ele alınmaya çalışılmıştır. Frig başlığı, koni şeklinde olup, yukarı doğru incelen üst bölümü öne doğru kıvrık ve daha çok kırmızı rengiyle bilinen bir tür kep olup, başlangıçta sadece Frig modasına has bir giyim aksesuarıdır. Frig başlığının erken dönem betimlerine Yunan ve Roma seramik ve sikkelerinde rastlayabilmekteyiz. Hellenistik dönem ve Kuşan İmparatorluğu heykelleri, Bizans dönemi dokuma ve mozaikleri, *Kybele-Attis* kültü ile alakalı eserlerden *Zeus ve Ganymedes* konulu mitolojik sahnelere ya da Troialı Paris'in betimlerinden İran kökenli *Mithras* rölyeflerine varıncaya kadar Frig başlığı betimiyle pek çok yerde karşılaşmak mümkündür. *Orpheus* konulu mozaiklerde Frig başlığının mutlaka kullanıldığını görmekteyiz. Başlık, Roma Dönemi'nde kölelikten azat edilenler için bir özgürlük simgesi olmuştur. İ.S. 5-6. yüzyıllarla birlikte Frig başlığı, Bizans sanatında da kendini gösterir. *Paphlagonia Hadrianopolis'inin 'B Bazilikası'* mozaiklerindeki *Cennet Nehirleri* personifikasyonları Frig başlığına sahiptir. Aynı yüzyılda, İtalya'nın *Ravenna* kentinde yer alan *Sant'Apollinare Nuovo Bazilikası'nın* duvar mozaiklerinden *Üç Müneccim* sahnesindeki figürler, birer Frig başlığıyla betimlenmişlerdir. Bizans Dönemi Mısır'ında ele geçen, İ.S. 450-550 arasına tarihlenen dokuma parçasında, haleli olarak işlenmiş iki figürden biri Frig başlığıyla tasvir edilmiştir. Rönesans ve Barok Dönem sanatçıları, Roma mitolojisini konu edinmiş ve Avrupa sanatında mitoloji günümüze değin popülerliğini sürdürmüştür. İtalyan gravürücü *Marcantonio Raimondi* tarafından 1510-20 civarında yapılan bir taş baskı, *Peter Paul Rubens'in* 1606, *Anton Raphael Mengs'in* 1757 ve *William Etty'nin* 1826 tarihli "Paris'in Yargısı" konulu tabloları Frig başlığı betimi barındıran eserlerden sadece birkaçıdır. *Kopenhag Glyptotetek Müzesi'nde* sergilenen ve *Herman Wilhelm Bissen* tarafından yapılan Frig başlıklı "Paris heykeli" ise 1830-1840 yıllarına tarihlenir. Frig başlığı, Fransız Devrimi'yle birlikte Avrupa'da farklı bir hal alır. "Kırmızı Frig başlıklı Marianne" heykelleri ve *Eugène Delacroix'nin* "La Liberté guidant le people" adlı ünlü tablosu sadece Fransız Cumhuriyeti'nin değil, modern Fransız kadınının ve feminizmin bir sembolüne dönüşür.

Anahtar kelimeler: Sanat Tarihi, Arkeoloji, Mitoloji, İkonografi, Frig Başlığı.

PHRYGIAN CAP IN ART FROM PAST TO PRESENT

Assist. Prof. Dr. Ozlem ORAL PATACI

ABSTRACT

In this paper, the Phrygian Head, which emerged in the Ancient Phrygian Region of Central Anatolia, has been tried to be discussed in an art historical context. The Phrygian cap is a kind of conical cap, the upper part of which tapering upwards is curved forward and is mostly known for its red color and was originally a clothing accessory unique to the Phrygian fashion. We can find early depictions of the Phrygian cap on Greek and Roman ceramics and coins. It is possible to encounter the Phrygian capital in many places, from Hellenistic period and Kushan Empire sculptures, Byzantine period weavings and mosaics, works related to the cult of Kybele-Attis to mythological scenes on Zeus and Ganymedes, or from depictions of Trojan Paris to Mithras reliefs of Iranian origin. The cap became a symbol of freedom for those who were freed from slavery during the Roman Period. With the 5th-6th centuries B.C. the Phrygian cap also shows itself in Byzantine art. The Rivers of Paradise personifications on the 'Basilica B' mosaics of Hadrianopolis of Paphlagonia have a Phrygian cap. In the same century, the figures in the scene of the Three Magi from the wall mosaics of the Basilica of Sant'Apollinare Nuovo in Ravenna, Italy, were depicted with a Phrygian cap. Discovered in Byzantine Egypt, B.C. in the piece of weaving dated between 450-550, one of the two figures with halo is depicted with a Phrygian cap. Renaissance and Baroque period artists focused on Roman mytholog, mythology has continued to be popular in European art until today. A lithograph made by the Italian engraver Marcantonio Raimondi around 1510-20, Peter Paul Rubens' dated 1606, Anton Raphael Mengs' dated 1757 and William Etty's dated 1826 called Judgment of Paris paintings are just a few of the works that contain the Phrygian cap. The "Paris statue" with a Phrygian cap, made by Herman Wilhelm Bissen and exhibited at the Copenhagen Glyptotetek Museum, is dated to the years 1830-1840. Sculptures of "Marianne with a Red Phrygian cap" and Eugène Delacroix's famous painting "La Liberté guidant le peuple" become a symbol not only of the French Republic, but also of the modern French woman and feminism.

Keywords: Art History, Archeology, Mythology, Iconography, Phrygian cap.

GİRİŞ

Frig başlığı, Antik Dönem'den günümüze kadarki çok sayıda sanat eserinde bir giyim kuşam aksesuarı olarak karşımıza çıkmasına rağmen, bütüncül bağlamda ve bilimsel açıdan pek çalışılmamış bir konudur. H. Bahar, Y. Dilek ve Ö. Boyacı tarafından İspanyolca kaleme alınmış bir makale, bu konuda kayda değer bir çalışma olmakla birlikte ikonografi, arkeoloji ve sanat tarihi açısından daha çok bir özet niteliği taşımaktadır.¹

¹ Bahar vd. 2020: 266-284.

Frig başlığı, kırmızı bir tür kep olarak koni şeklinde yukarı doğru incelik ve tepe bölümü öne doğru kıvrıktır. Başlangıçta sadece Frig modasına has olup bu moda zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. Başlık, Antik ve Geç Antik Dönem sanatında özellikle Yunan veya Romalı olmayan karakterleri betimlemek amacıyla kullanılmaktaydı. Bu dönem sanat eserlerinde Frig başlığıyla en çok betimlenen karakterler Attis, Ganymedes, Mithras, Paris ve Orpheus'tu. Roma Dönemi'nde kölelikten azat edilenler için bir özgürlük simgesine dönüşen başlık, sonraları Erken Bizans Dönemi sanatında ve daha çok mozaik sanatında kendini göstermeye devam etmiştir.

Frig başlığı, Rönesans sanatı ve sonrasında da özellikle ressam ve heykeltıraşlar tarafından yapılan eserlerde karşımıza çıkmış ve ardından Fransız Devrimi'nin simgelerinden biri haline gelmiştir. Avrupa'da simgeleşmesiyle birlikte Amerika kıtasında özgürlük ve bağımsızlık gibi kavramlar Phryg başlığıyla vurgulanmaya başlamış ve bu şekilde günümüze kadar kullanımı devam etmiştir. Kırmızı Phryg başlığı, aynı zamanda kadın haklarının ve feminizmin de bir sembolü halini almıştır.

Antik Dönem'den günümüze kadar vazo resimciliği, mozaik ve heykel gibi sanat dallarından madeni ve kâğıt paralara, madalyonlara ve hatta ulusal bayrak ve armalara varıncaya kadar geniş bir repertuarda Frig başlığıyla karşılaşmak mümkündür.

Frig başlığı bu bildiride ortaya çıktığı en erken dönemlerden günümüze kadar ayrı başlıklar halinde kronolojik olarak sunulmaya çalışılmıştır. Konuyla doğrudan ilgili çok sayıda eser olduğundan bunların hepsini çalışmaya katmanın ne yazık ki imkânı yoktu. Bu sebeple, en önemli ve bilinen örnekler üzerinden konu aktarılmaya çalışılmıştır.

ANTİK DÖNEM'DE FRİG BAŞLIĞI

Frig başlığı ile karşılaştığımız en önemli Antik eser gruplarından biri Kybele-Attis kültü² doğrultusunda yapılmış Attis heykelleridir. Yunan ve Roma dünyasında Kybele, Frigya'da ise Matar olarak bilinen tanrıça, Kybele-Attis kültü altında da tapınım görmekteydi. Frig ve Yunan mitolojilerinde Attis, Kybele'nin âşık olduğu genç bir oğlandır. Kybele-Attis kültü ile alakalı farklı anlatımlara sahip mitoslar bulunmaktadır ve bu mitosların kökeninin Frigya olduğu bilinmektedir.³

Mitoslardan birinde tanrıça, Attis'e âşık olur fakat Attis Pessinus kralının kızıyla evlenir. Kimi kaynaklara göre bahsi geçen kral, Frigya kralı Midas'tır.⁴ Hikâye Attis'in kendini hadım edışı ve ölümü ile sonlanır.

Attis'in konu edinildiği çok sayıda heykeltıraşlık eseri vardır. Bunların bazıları anıtsal heykeller, bazıları ise ufak boyutlu terracotta figürinlerdir. Attis heykellerinin en bilinen örneklerinden biri 1971 yılında Perge Antik kenti macellumunda bulunmuştur.⁵ Bronzdan

² Roller 2004: 231-253.

³ Pataci 2007: 35.

⁴ Erhat 2002: 184-185; Pataci 2007: 36; Roller 2004: 239.

⁵ Delemen ve Koçak 2014: 123-144, fig. 26.

yapılmış ve Roma Dönemi'nin erken Antoninuslar Safhası'na ait olabileceği düşünülen heykelin başında, yıldız motifleriyle süslenmiş bir Frig başlığı vardır (**Resim 1**).⁶ Bir başka Attis heykeli ise Hierapolis kenti agorasında keşfedilmiş olup günümüzde Denizli'deki Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına ait mermerden heykelin başlık kısmı kırıktır.

Frig ay tanrısı *Men*'in yer aldığı sikke ve heykelciklerde de Frig başlığı standartlaşmış bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen bir *Pisidia Antiokheia* sikkesinin⁷ ön yüzünde yüzü sola dönük Men büstünde ense kısmını ve kulakları dışta bırakmış şekilde Frig başlığı açıkça seçilmektedir. Sikkenin arka yüzünde ise sola doğru yürür şekilde bir boğa tasviri yer alır. Men'i tasvir eden figürinlerde de bir elinde tuttuğu çam kozalağının ve başlarındaki Frig kepinin vazgeçilmez öğeler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Harvard/Fogg Sanat Müzesi'nde yer alan ve Anadolu'dan geldiği tahmin edilen Frig başlıklı bir bronz Men heykelciği (M.S. 3-4. yüzyıl)⁸ ve Hollanda Ulusal Arkeoloji Müzesi (Rijksmuseum van Oudheden)'ne Antalya'dan getirildiği söylenen ve yaklaşık M. S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir bronz heykelcik⁹ kayda değerdir. Hollanda'daki heykelcik Frig başlıklı bir tanrı Men betimidir. Boğa ile temsil edildiği görülen Men'in yüzü hafif sola dönüktür, sol elinde çam kozalağı tutmaktadır, diğer eli yukarıdadır ve sol ayağı ile kesik bir öküz/boğa kafasına basmaktadır.¹⁰

Harvard Üniversitesi'nde *McDaniel Koleksiyonu*'nda yer alan M. S. 3. yüzyıla ait süvari biçiminde ve Frig başlıklı terrakota Men figürünün¹¹ vücudu hafifçe sağa dönüktür. Ayakta duran figürünün sağ elinde tuttuğu çam kozalağının ise doğurganlığı veya sonsuzluğu simgelediği düşünülmektedir.¹²

Antik Dönem eserlerinde Frig başlığı ile betimlenen bir başka mitolojik karakter Ganymedes'tir. Yunan mitolojisinde Ganymedes, Troia kral ailesindendi.¹³ İda dağının yamaçlarında sürülerini otlatan çoban Ganymedes'i gören Zeus, kartal biçimine girer, onu pençeleri arasına alır ve Olympos'a kaçırıp şarap sunucusu olmak üzere ölümsüz yapar.

Antik Dönem sanatında Ganymedes ilk olarak vazo resimciliği sanatında M.Ö. 6.-5. yüzyıllarda konu edinilmeye başlar ve heykeltraşlık eserlerinde de sıklıkla betimlenen bir figür haline gelir.¹⁴ Chiaramonti Müzesi'nde sergilenen bir eserde Ganymedes ve Zeus'u temsil eden bir kartal birlikte betimlenmiştir (**Resim 2**).

⁶ Delemen ve Koçak 2014: 130-131.

⁷(27.11.2022). [Erişim Adresi:](https://www.vcoins.com/en/stores/david_connors/41/product/pisidia_antiochia_ae18_men_w_phyrgian_cap_bull/1500392/Default.aspx)

https://www.vcoins.com/en/stores/david_connors/41/product/pisidia_antiochia_ae18_men_w_phyrgian_cap_bull/1500392/Default.aspx

⁸ Hiesinger: 304.

⁹ Hiesinger 1967: 305.

¹⁰ Hiesinger 1967: 305.

¹¹Hiesinger 1967: 307.

¹²Hiesinger 1967: 307.

¹³ Erhat 2002: 116.

¹⁴ Sezer 2022: 287.

İ.S. 2. yüzyıla tarihlenen bu Ganymedes heykelinde tipik bir Frig başlığı görülmektedir.¹⁵ Aynı yüzyıla ait bir başka benzer örnek ise Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Antik Dönem mozaik sanatında da Zeus ve Ganymedes konusunun popüler bir şekilde işlendiğini görmekteyiz. Konuya ülkemizden bir örnek M.S. 3.-4. yüzyıllara ait olduğu düşünülen Claudiopolis Ganymedes mozağıdır; ancak bu mozaikte Ganymedes'in başı korunamamıştır.¹⁶ Tunus'taki Sousse Arkeoloji Müzesi'nde korunan ve İ.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir mozaikte ise Ganymedes ve Zeus'u temsil eden bir kartal figürü, süsleme alanının merkezindeki bir madalyonun içerisine betimlenmişlerdir (**Resim 3**).¹⁷ Kartal'ın hemen önünde duran Ganymedes'in başında, kırmızı renkli bir Frig başlığı bulunmaktadır. Konuya ilişkin bir diğer örnek, Kıbrıs adasındaki Paphos yerleşimindeki kazılarda tespit edilmiştir. Burada Dionysos Evi olarak adlandırılmış bir konutun zemin mozağında aynı konunun işlendiği görülmektedir. İ.S. 2.-3. yüzyıllara ait olması gereken mozaikteki sahnede, diğer örneklerden farklı olarak kartal figürünün Frig başlıklı Ganymedes'i pençeleri arasına alıp havada kaçırdığı betimlenmiştir.¹⁸

Antik Dönem eserlerinde Frig başlığıyla betimlenen bir diğer karakter olan Mithras Zerdüştlük dininde ilahi bir varlıktır. Pers kültüründe Güneş tanrısı olan Mitra'ya olan inanç zaman içerisinde batıya doğru yayılarak Britanya'ya kadar ilerlemiştir.¹⁹

Mithras, genel olarak heykeltraşlık eserlerinde bir boğayı kurban ederken tasvir edilmektedir. İtalya'nın Antik Aquileia kentinde ele geçmiş ve günümüzde Viyana Sanat Tarihi Müzesi'nde sergilenen bir kabartma örneğinde Anadolu kılık kıyafetleri ve başında bir Frig başlığıyla bir boğayı kurban etmekte olan Mithras betimlenmiştir (**Resim 4**). İ.S. 175 yılına ait bu rölyefe benzer bir başka örnek ise Sidon'da ele geçmiş olup günümüzde Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir (**Resim 5**). Mermerden yapılmış bu rölyef geç 4. yüzyıla aittir. Tauroktoni olarak adlandırılan bu tarz sahnelerde dikkat çeken unsur, batı kültürüne ait bu eserlerin Doğulu karakterleri kılık kıyafetine göre nasıl vurguladığıdır. Mithras, Attis ya da Paris gibi mitolojik karakterler Anadolu, İran gibi coğrafyaların modasına has betimlenmişlerdir ve Frig başlığı onların orijinlerinin Yunan veya Romalı olmadıklarının kanıtıdır.

Roma heykel sanatında sevilerek konu edinilen bir diğer karakter Troialı Paris'tir. Yunan ve Roma sanatında ve yüzyıllar sonra Rönesansta geniş yer bulan İlyada destanının kahramanlarından biri olan Paris, önce Hera, Athena ve Aphrodite arasındaki güzellik yarışmasının hakemi olmuş, daha sonra Aphrodite tarafından bir ödül olarak Helena'ya aşık edilmesi sonucunda destanda anlatılan Akhalar ve Troialılar arasındaki savaşın gelişmesine neden olmuştur.²⁰ Anadolu bir karakter olarak Paris de sıklıkla Frig başlığı ile betimlenmektedir.

¹⁵ Gazda 1981: 56; Phillips 1960: figs. 20-21; Sezer 2022: 287, res. 2.

¹⁶ Sezer 2022: 285-298; res. 3.

¹⁷ Abed 2006: 110-111, fig. 6.2.

¹⁸ Daszewski 1988: 31-32, fig. 13.

¹⁹ Clauss 2000: 3-8, 21-32; Cumont 1956: 33-86; Güran 2010: 7-8.

²⁰ Can 2012: 289-295.

Bu örneklerden biri, Roma'daki Palatine Müzesi'nde 12488 envanter numarasıyla sergilenen M.S. 1. yüzyıla ait bir Paris büstüdür.²¹ Kıvrıkcık saçlı genç bir delikanlı olarak tasvir edilmiş Paris'in başında bir Frig başlığı bulunmaktadır; ancak başlığın tepesi kırılmıştır (**Resim 6**).

Antik Dönem sanatında Frig başlığıyla karşımıza çıkan son karakter, önemli bir dini figür olan Orpheus'tur. Orpheus, hem Pagan inancında hem de Hristiyanlığın başlangıç aşamasında sanatta etkisi hissedilmiş bir figürdür ve özellikle mozaik sanatında konu edinilmiştir. Orpheus kültüründe ölümden sonraki dünya ile alakalı bir inanışın var olduğu düşünülmektedir.²² Şanlıurfa Haleplibahçe Müzesi'nde sergilenen bir Orpheus mozaigi, bulunuşu, kaçırılışı ve sonunda Türkiye'ye tekrar iade edildiği hikayesiyle ayrı bir öneme sahiptir. Şanlıurfa'daki bir kaya mezarının taban döşemesi olarak bulunmuş bu mozaik²³ kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış, ardından ABD'ye götürülmüş ve Dallas Sanat Müzesi envanterine kazandırıldığı anlaşılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın girişimleriyle Türkiye'ye iadesi yapılan bu mozaik M.S. 194 yılına tarihlenmektedir.²⁴ Mozaikte, elinde bir lyra ile oturur pozisyonda resmedilmiş Orpheus'u çeşitli hayvanlar çevrelemektedir (**Resim 7**). Orpheus'ın başındaysa kırmızı bir Frig başlığı bulunmaktadır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış tüm Orpheus mozaiklerinde Frig başlığının sanatçılar tarafından mutlaka işlendiği görülmektedir. Konuya ilişkin ülkemizden bir diğer örnek, Antakya Mozaik Müzesi'nde sergilenen Tarsus kökenli ve M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir taban mozaigidir.²⁵ Bu mozaikte Frig başlığı Orpheus'un kulaklarını da örtecek şekilde aşağı doğru uzanmaktadır.

BİZANS SANATINDA FRİG BAŞLIĞI

Frig başlığı, Bizans sanatının erken döneminde özellikle mozaik eserlerde karşımıza çıkmaktadır; ancak Bizans sanatıyla birlikte, Yunan ve Roma mitolojisine ait unsurlardan başka artık Hristiyan karakterlerin de bu başlıkla betimlendiğini görmeye başlarız. Değişmeyen unsur ise karakterlerin yine Doğulu olmasıdır.

İtalya'nın Ravenna yerleşimindeki Sant'Apollinare Nuovo Bazilikası'nda, 6. yüzyıla tarihlenen dini konulu bir duvar mozaiginde kırmızı Frig başlıklarıyla betimlenmiş üç figür görülür. Bu figürler, bebek İsa'yı görmeye gelen Balthasar, Melchior ve Gaspar adlarındaki üç münecimdir (**Resim 8**).²⁶ Münecimlerin üzerlerinde birer pelerin vardır. Balthasar ve Gaspar sakallı, ortadaki Melchior ise sakalsızdır ve ellerindeki sunuları ileri doğru uzatırken betimlenmişlerdir.

²¹ Bartoli 1956/57: 27; Todisco 1993: 91; Zanker 1974: 112, pl. 82.

²² Tülek 1998, 8-9; Önal 2017: 30-31.

²³ Healey 2006: 313-325.

²⁴ Önal 2017: 31, fot. 42. Patacı ve Lafli 2019: 133, fig. 162.

²⁵ Cimok 2000: 144-149; Patacı ve Lafli 2019: 133, fig. 160.

²⁶ Lorizzo 1976: fig. 24.

6. yüzyıl Bizans mozaik sanatına Anadolu'dan bir örnek ise Karabük'ün Eskipazar İlçesi'nde yer alan Paphlagonia Hadrianopolisi'ndendir. Eskipazar'ın 3 km batısındaki bir erken Bizans bazilikası, 2003 yılında Ereğli Müzesi'nce kazılmış ve 6. yüzyıla ait zemin mozaikleri açığa çıkarılmıştır.²⁷ Bazilikanın naosundaki zemin mozaığının dikdörtgen panosunda, Eski Ahit'in Genesis (Yaratılış) bölümünde geçen Dört Cennet Nehri konu edinilmiştir.²⁸ Panoda, Geon, Phison, Tigris ve Euphrates nehirlerinin personifikasyonları soldan sağa doğru sıralanmakta ve figürlerin altında bir su kaynağı ve onun da içinde balıklar betimlenmektedir. Birer insan figürü olarak tasvir edilmiş nehirlerin başlarında birer Frig şapkası vardır (**Resim 9 ve 10**).

Mozaikte sakallı olarak resmedilmiş Geon ve Tigris'teki Frig başlıkları turuncu ve pembe, sakalsız olarak resmedilmiş Phison ve Euphrates figürlerindeki Frig başlıkları gri ve grimsi yeşil tesseralarla oluşturulmuştur. Akdeniz coğrafyasındaki aynı konuya sahip mozaik örnekleri içerisinde Frig başlığıyla betimlenen tek Cennet Nehirleri personifikasyonları Hadrianopolis'tedir. Bununla birlikte nehirler, ikonografiye uygun olarak yarı çıplaktırlar ve ellerinde birer cornucopia ile betimlenmişlerdir.²⁹

Frig başlıklarını belgelediğimiz son Anadolu mozaïği örneği, Şanlıurfa'nın Haleplibahçe mozaiklerinde görülmektedir. Edessa kentine ait bu mozaikte, Hristiyanlık öncesi geleneğe ait avlanan Amazonlar konu edinilmiştir.³⁰ Avlanırken resmedilmiş kadın savaşçıların başlarında Frig başlıkları vardır. 6. yüzyılın başlarına ait olması gereken mozaikteki figürlerden Melanipe, at üzerindedir ve sağ elindeki mızrakla ileri doğru hamle yapmaktadır (**Resim 11**).

Avlanan Amazonlar mozaïğinde olduğu gibi 6. yüzyıl sanatında Hristiyanlık öncesine dair öğelerle karşılaşılması esasen şaşırtıcı değildir. Bu duruma en iyi örnek aynı yüzyıla ait İstanbul'daki Büyük Saray Mozaïği'dir. Mozaïğin farklı yerlerinde betimlenmiş Okeanos maskı veya griphon figürleri gibi mitolojik unsurlar, eski anlamlarını yitirerek sadece dekoratif amaçlı kullanılmışlardır.³¹

RÖNESANS VE SONRASINDA FRİG BAŞLIĞI

Rönesans Dönemi sanatı Antik Yunan ve Roma kültürlerinin öğeleriyle bezenmiş zengin bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda hem resim hem de heykel sanatında mitolojik ve tarihi içerikli konuların moda halinde işlendiğini görmekteyiz. İlyada ve Odysseia destanları kahramanlarından Roma tanrı ve tanrıçalarının özel hikayelerine varıncaya kadar adeta bir Klasik dünya keşfine çıkan sanatçılar, her ne kadar konularını

²⁷ Patacı ve Laflı 2019: 151.

²⁸ Patacı ve Laflı 2019: 174-178, figs. 209, 216-217, 222-229.

²⁹ Patacı ve Laflı 2019: 178; figs. 216-217.

³⁰ Aydemir, Çokoğullu ve Dervişoğlu 2008: res. 6-8; Karabulut, Önal ve Dervişoğlu 2011: res. 60, 62, 64-67, 69-71; Karaca ve Rızvanoğlu 2008: 7-8, 12-13, 19-20, 24-25. Patacı ve Laflı 2019: 199; fig. 255.

³¹ Cimok 1997: 22-23, fig. 11; Jobst, Erdal ve Gurtner 2010: 34, 38-39, 41, 48 figs. 12, 20, 23, 33a, b, 77; Trilling 1989: figs. 1-2, 21, pl. A; Yücel 2010: 58-61, 62-65, 86.

Antik kültürden seçse de bu konuları işleyiş biçimleri kendi dönemlerinin modasına göre şekillenmekteydi. Örneğin erken Rönesans resim sanatının öncüsü Sandro Botticelli'nin İlkbahar, Venüs ve Mars, Venüs'ün Doğuşu ve Apelles'e İftira gibi Antik kültür etkilenimli eserlerindeki figürlerin kılık kıyafeti, elbette Rönesans modasına göre sunulmuştu.³² Rönesans ressamı ve heykeltıraşları içerisinde Antonio del Pollaiuolo³³ gibi çok az sayıdaki sanatçı, Antik dünyaya olan ilgilerini tarihi vazolar üzerindeki resimleri tek tek inceleyecek kadar ileriye götürebilmiştir. Her şeye rağmen bu bildirinin konusu olan Frig başlığı, Rönesans giyim modasına tezat bir biçimde kendisini Antik dünyanın tozlu köşelerinden çekip çıkarmayı bilmiştir. Resim ve heykel sanatında konu, geçmişte olduğu gibi bir kez daha Frig başlıklı Ganymedes ve Paris olmuştur.

Mitolojik konulu eserler arasında dikkat çeken bir örnek İtalyan gravür sanatçısı Marcantonio Raimondi'nin 1510-1520 tarihli Paris'in Yargısı adlı eseridir (**Resim 12**).³⁴ Eserde Paris, Juno, Venüs ve Minerva kalabalık bir figür topluluğunun içerisinde, sahnenin ön planında durmaktadır. Üç tanrıça ayakta betimlenmişken Paris, onların hemen önündeki bir kayanın üzerinde oturmaktadır. Çıplak olarak resmedilmiş figürün başında ise bir Frig başlığı vardır.

Aynı konunun resmedildiği daha geç tarihli bir başka eser, Flaman Barok geleneği ressamı Peter Paul Rubens'e aittir. 89 x 114.5 cm boyutlarındaki 1606 tarihli eser, tuval üzerine yağlı boyadır ve günümüzde Madrid'deki Prado Müzesi'nde sergilenmektedir (**Resim 13**).³⁵

Rokoko Dönemi sanatçısı ve Neoklasik resmin Alman temsilcisi Anton Raphael Mengs'in Paris'in Yargısı adlı ünlü eseri, bu konuda sunduğumuz son örnektir. Sanatçının bu eserinin 1756 ya da 1757 yılına ait olabileceği düşünülmektedir.³⁶ 226 x 295 cm ölçülerindeki eser tuval üzerine yağlı boyadır ve günümüzde Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir. Resimde Paris, tıpkı Marcantonio Raimondi'nin eserinde olduğu gibi üç tanrıçanın önünde oturmaktadır ve bir elmayı Venüs'e uzatırken betimlenmiştir (**Resim 14**). Kırmızı bir pelerin vücudunun izleyiciye göre görünmeyen kenarını örtmekte ve aynı zamanda figürün oturduğu kayanın(?) üzerini kaplamaktadır; ancak figürün vücudunun büyük bölümü çıplaktır. Pelerin dışında Paris'teki tek giyim aksesuarı başında bulunan açık kahverengindeki Frig başlığıdır.

Belçikalı ressam Felix Jan Ferdinand Heyndrickx'in Hektor'un Paris ve Helena'yı Suçlaması adlı 1820 tarihli yağlı boya tablosu Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir.³⁷ 121 x 148 cm boyutlarındaki eserin karakterleri soldan sağa doğru Hektor, Paris ve Helena'dır (**Resim 15**). Askeri kıyafetler içindeki Hektor kanepede oturan Paris ve Helena'yı azarlar şekilde betimlenirken Paris neredeyse tamamen çıplak resmedilmiştir. Mahcup bir şekilde yere çevirdiği başında mavi renkli bir Frig başlığı vardır.

³² Cartwright 1904: 67-75, 84-86, 162-167.

³³ Ressam için bkz. Colacicchi 1943.

³⁴ Rodney 1952: 57-67.

³⁵ Prado Müzesi'ndeki sanat eseri kimliği: 918bc2de-00a9-480d-87ba-96ac25f22bf4.

<https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/wd/918bc2de-00a9-480d-87ba-96ac25f22bf4>

³⁶ Pelzel 1968: 80-85, III. 33.

³⁷ Erişim adresi: <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/29621>

Danimarkalı heykeltıraş Bertel Thorvaldsen'in 1817 tarihli Ganymedes ve Kartal adlı heykeli Kopenhag'taki Thorvaldsens Müzesi'nde sergilenmektedir. Konunun ele alınış biçimi Roma Dönemi heykel veya mozaik sanatındaki örnekleri anımsatmaktadır ve Antik kültürün modern dünyaya klasik stilde bir yansıtılması olarak değerlendirilebilir.³⁸ Eserde Ganymedes Kartal formundaki Zeus'un önünde sol dizinin üzerine çökmüş ve sol elindeki açık kaptan kartala içki içirirken betimlenmiştir (**Resim 16**). Çıplak betimlenmiş Ganymedes, sağ elinde tek kulplu bir testi tutmaktadır. Kıvrıkcık saçları, kafasını örten Frig başlığının kenarlarından çıkmıştır.

Bir başka Danimarkalı heykeltıraş Herman Wilhelm Bissen'in 1841 tarihine ait Elma Tutan Paris adlı heykeli, Thorvaldsen'in eseriyle hemen hemen aynı sanat dönemini paylaşmaktadır. Kopenhag'daki Ny Carlsberg Glyptotek Sanat Müzesi envanterine ait heykel 181 cm yüksekliğe sahiptir (**Resim 17**).³⁹ Bir ayağı önde, ayakta betimlenmiş Paris sakalsız, genç bir delikanlı görünümünde ve çıplaktır. Sağ elinde, göğüs hizasında bir elma tutmaktadır. Frig başlığından alınına ve yüzünün kenarlarına düşen lüleli saçları, tarz olarak Thorvaldsen'in Ganymedes'ini anımsatmaktadır.

Ünlü Fransız Romantik ressam Eugène Delacroix'nın "La Liberté guidant le peuple / Halka Yol Gösteren Özgürlük", adlı eseri⁴⁰, Frig başlığının Batı kültürüne etkisi açısından bir dönüm noktasıdır. Antik Dönem eserlerinde İran kökenli Mithras, Frigyalı Attis, Troialı Paris; 6. yüzyıl sanatında Yahudiye'deki müneccimler, Rönesanstan 19. yüzyıl sanatına değin Troia kral ailesinden Ganymedes ve Paris gibi tüm bu karakterler Doğu kültürüne aitlerdi ve başlarındaki Frig başlıkları, ait oldukları kültürü vurgulamaktaydı. Oysaki Delacroix'nın 1830 Fransız Devrimi ile alakalı Halka Yol Gösteren Özgürlük adlı eserinde ilk kez Frig başlığı, batı kültürüne ait bir aksesuar ve Batılı tarzda bir özgürlüğün simgesi olarak kullanılmıştır.

260 x 325 cm boyutlarındaki tual üzerine yağlı boya eser, Paris'teki Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir (**Resim 18**).⁴¹ Delacroix, eserinde özgürlüğü bir Yunan tanrıça figürü olarak işlemiş⁴², bir başka deyişle özgürlük kavramını bir kadın figürü üzerinden kişileştirmiştir. Sahnenin merkezindeki kadının havaya kaldırdığı sağ elinde özgürlüğün, eşitliğin ve kardeşliğin simgesi olan Fransız bayrağı vardır. Diğer elinde ise bir tüfek tutmaktadır. Göğsü açık olarak betimlenen kadının başında kırmızı renkli bir Frig başlığı bulunmaktadır. 1789 Devrimi'nde Fransa'ya siyasi bir sembol olarak çoktan yayılmış olan başlık, Delacroix'nın bu eseriyle birlikte batı sanatında da tescillenmiş olur ve bu noktadan sonra da tüm batı dünyasında hem özgürlük simgesi hem de siyasi bir enstrüman halini alır.

Günümüz Fransa'sının kamu binalarındaki Frig başlıklı Marienne büstleri, Delacroix'nın başlattığı bu anlayışın ürünleridir. Başlık ve Marienne figürü, modern Fransız kadını için de bir sembol olmaktadır. Fransız kültürüyle birlikte yayılan Frig başlığı özgürlüğün simgesi halinde batı

³⁸ Göğebakan 2012: 90.

³⁹ Erişim adresi: <https://www.ny-carlsbergfondet.dk/da/paris-med-aeblet>

⁴⁰ Hadjinicolaou 1979: 3-26; Spector 1996: 36-41; Toussaint 1982.

⁴¹ Erişim adresi: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010065872>

⁴² Spector 1996: 38; Johnson 1981: 148.

dünyası siyasi kurumlarınca da kullanılır. Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nun flamasında kırmızı bir Frig başlığı bulunmaktadır (**Resim 19**). Benzer şekilde Arjantin, Brezilya, Paraguay, Küba, Nikaragua, El Salvador ve Venezuela gibi Orta ve Güney Amerika ülkelerinin siyasi arma ve flamalarında Frig başlıkları görülmektedir.

SONUÇ

Anadolu'nun Frigya Bölgesi'nde ortaya çıkan Frig başlığı, Antik Dönem'de Yunan ve Romalı olmayan Doğulu karakterleri betimleyen kullanılan bir giyim aksesuarıydı. Antik Dönem sanat eserlerinde Frig başlığıyla betimlenen karakterler Attis, Ganymedes, Mithras, Paris ve Orpheus'tu. Frig ay tanrısı Men heykelticiklerinde de tanrının bir Frig başlığıyla tasvir edildiğini görmekteyiz. Attis, Frigya kültürüne ait ve Kybele-Attis kültü ile alakalı bir figür olup Frig başlığıyla betimlenen en önemli karakterlerdendi. İran kökenli Mithras rölyefleri ve heykelleri, Orpheus'un konu edinildiği zemin mozaikleri ve mitolojide Troia kökenli oldukları bilinen Ganymedes ve Paris, Frig başlıklarıyla birlikte betimlenen diğer karakterlerdir.

Frig Başlığını Erken Bizans sanatında ve özellikle İ.S. 6. yüzyıl Anadolu'sunda takip etmekteyiz. 6. Yüzyılda Bizans hakimiyetindeki İtalya'nın Ravenna kenti, Sant'Apollinare Nuovo Bazilikası duvar mozağinde; Karabük'ün Eskipazar ilçesinde yer alan Paphlagonia Hadrianopolis'i Erken Bizans B Bazilikası zemin mozağinde ve Şanlıurfa'daki Haleplibahçe Avlanan Amazonlar mozağinde figürler birer Frig başlığına sahiptir.

Rönesansla birlikte Antik Yunan ve Roma mitolojisi konuları, ressam ve heykeltıraşların eserlerine tekrar taşınır. Bu dönem ve sonrasında pek çok ressamın tablosu İlyada ve Odyssea destanları karakterleri ya da Roma tanrı ve tanrıçaları ile popüler bir şekilde süslenmişti. Bu karakterlerden Ganymedes ve Attis hem heykel hem de resim sanatında karşımıza çıkmaktadır. Bu iki figür sanatta mutlaka birer Frig başlığıyla birlikte ele alınır ve bu şekilde onların Doğulu karakterleri vurgulanırdı.

Esasında Antik Dönem'den günümüze kadar kaç eserde Frig başlığıyla karşılaşılabileceğini tahmin etmek oldukça zordur ve eser sayısı akademik bir tez veya kitap çalışmasını rahatlıkla doldurabilecek kadar çoktur. Bu bildiride bazı belli başlı eserler kıstas alınarak konu aktarılmaya çalışılmıştır. Eserler arasında Eugène Delacroix'nın "La Liberté guidant le peuple / Halka Yol Gösteren Özgürlük", adlı tablosu Batı dünyası açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu eserle birlikte Frig başlığı sadece Doğu dünyasına ait bir unsur olmaktan çıkmış ve Batı kültürünün de bir simgesi haline almıştır.

KAYNAKÇA

Abed, A. B. (2006). *Tunisian Mosaics: Treasures from Roman Africa*. California: Getty Conservation Institute.

- Aydemir, N., Çokoğullu, S. ve Dervişoğlu, N. (2008). Halepli Bahçe 2007 Yılı Mozaik Kurtarma Kazısı. IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri (1-7) içinde. Bursa.
- Bahar, H., Dilek, Y. ve Boyacı, Ö. (2020). El Viaje Del Gorro Frigio Desde Turquía Hasta Colombia. *Journal of History School*, 44, 266-284. doi: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39255>
- Bartoli, A. (1956/57). Tracci di culti orientalis sul Palatino imperiale. *RendPontAc* XXIX, 13-50.
- Can, Ş. (2012). Klasik Yunan Mitolojisi. İstanbul: Ötüken.
- Cartwright, J. (1904). *The life and art of Sandro Botticelli*. London: Duckworth and Co. Erişim adresi: https://archive.org/details/gri_33125008403004
- Clauss, M., (2000). *The Roman Cult of Mithras: The god and his mysteries*. Edinburg : Edinburg University Press. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctvxcrjrd>
- Cimok, F. (1997). *Mosaics in Istanbul*. İstanbul: A Turizm
- Cimok, F. (2000). *Antioch Mosaics: A corpus*. İstanbul: A Turizm
- Colacicchi, G. (1943). *Antonio del Pollaiuolo*. Italy: Chessa Firenze.
- Cumont, F. (1956). *The Mysteries of Mithra*. New York: Dover Publications.
- Daszewski, W. A. (1988). Figural Mosaics from Paphos: Subjects, Style and Significance. In *Floor Mosaics in Cyprus*. (edited. By W.A. Daszewski and D. Michaëlidēs), 13-77.
- Delemen, İ. ve Koçak, E. (2014). The Dancing Attis: A Bronze Statue from the Macellum/Agora of Perge, Adalya, XVII, 123-144. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/adalya/issue/54560/743519#article_cite
- Erhat, A. (2002). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gazda, E.K. (1981). Ganymede and the Eagle: A Marble Group from Carthage. *Archaeology*, 34 (4), 56-60. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/41727173>
- Güran, S. (2010). *Küçükasya'da Mithras Kültü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Göğebakan., Y. (2012). Avrupa Resim Sanatında Kültürel Mirasa Ait Unsurları Resimsel Bir İmge Olarak Kullanan Üç Sanatçı: Sandro Boticelli, Sanzio Raphael ve Jacques Louis David. *Hacettepe Üniversitesi Sanat Yazıları* 23 (23-94) içinde. Ankara. Erişim adresi: http://sanatyazilari.hacettepe.edu.tr/img/135330232015__3991968036i.pdf
- Hadjinicolaou, M. N. (1979). La liberté guidant le peuple de Delacroix devant son premier public. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 28, Les fonctions de l'art. 3-26. doi : <https://doi.org/10.3406/arss.1979.2637>
- Healey, J. (2006). A new Syriac mosaic inscription. *Journal of Semitic Studies*, 51 (2) 313-327. doi: <https://doi.org/10.1093/jss/fgl005>
- Hiesinger, U.W. (1967). Three Images of the God Mên. *Harvard Studies in Classical Philology*, V. 71, 303-310. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/310768>
- Jobst, W., Erdal, B. ve Gurtner, C. (2010). *İstanbul Büyük Saray Mozaiği, Araştırmalar, Onarım ve Sergileme 1983-1997*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Johnson, L. (1981). *The paintings of Eugene Delacroix: A Critical Catalogue*, 1816-31. Vol. 1. Oxford: Clarendon.
- Karabulut, H. Önal, M. ve Dervişoğlu, N. (2011). *Haleplibahçe Mozaikleri (Şanlıurfa / Edessa)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Karaca, I.H. ve Rızvanoğlu, M.S. (ed.) (2008). *Urfa Mozaikleri Albümü (Mozaikler Şehri Urfa)*, T.C. Şanlıurfa Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şehir Kitaplığı Dizisi 56, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

- Lorizzo, A. (1976). *The Mosaics of Ravenna=Les mosaïques de Ravenne* (İngilizce). Ravenna: Longo.
- Önal, M., (2017). *Urfa-Edessa Mozaikleri*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi.
- Patacı, S. (2007). *Hellenistik Dönem’de Batı Anadolu’da Kybele Tapınımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Patacı, S. ve Laflı, E. (2019). *Hadrianopolis IV. Early Byzantine mosaics and frescoes from Northwestern central Turkey*. BAR International Series 2928, Oxford: Bar Publishing
- Pelzel, T. (1968). *Anton Raphael Mengs and Neoclassicism; His art, his influence and his reputation*. (Dissertation/Thesis). Princeton University / Art and Archaeology, Michigan. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/anton-raphael-mengs-neoclassicism-his-art/docview/302325972/se-2?accountid=120621>
- Phillips, K.M. (1960). *Subject and Technique in Hellenistic-Roman Mosaics: A Ganymede Mosaic from Sicily*. *The Art Bulletin*, 42, 4, 243-262. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3047914>
- Rodney, N. B. (1952). *The Judgment of Paris*. *The Metropolitan Museum Art Bulletin*. Oct. 11 (2), 57-67. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3257586>
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça’nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*. İstanbul: Homer.
- Sezer, S. S. (2022). *Claudiopolis Ganymedes Mozaigi*. *JMR*, 15, 285-298. doi: 10.26658/jmr.1143760
- Specter, J.J. (1996). *Delacroix’s Liberty on the barricades in 1815 and 1830*. *Notes in the History of Art*, Vol. 15 (3), 36-41. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/23205591>
- Todisco, L. (1993). *Scultura Greca del IV Secolo*. Milano: Longanesi & C.
- Toussaint, H. (1982). *La Liberté guidant le peuple de Delacroix*. Paris: Editions de la Réunion des Musées Nationaux.
- Trilling, J. (1989). *The soul of the empire: Style and meaning in the mosaic of the Byzantine Imperial Palace in Constantinople*, *Dumbarton Oaks Papers*, 43, 27-72. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1291604>
- Tülek, F. (1998). *Efsuncu Orpheus / Orpheus, The Magician*. İstanbul: Arkeoloji Sanat.
- Yücel, E. (2010). *Great Palace Mosaic Museum*, İstanbul: Bilkent Kültür Girişimi.
- Zanker, P. (1974). *Klassizistische Statuen. Studien zur Veränderung des Kunstgeschmacks in der römischen Kaiserzeit*. Mainz: Philipp von Zabern.

Web adresleri:

- Pisidia, Antiochia. Mên with Phrygian cap /Bull (Pisidyâ, Antakya. Frig Şapkalı Men / Boğa. Erişim adresi: https://www.vcoins.com/en/stores/david_connors/41/product/pisidia_antiochia_ae18_men_w_phrygian_cap_bull/1500392/Default.aspx
- El juicio de Paris (Paris’in Yargısı). Erişim adresi: <https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/wd/918bc2de-00a9-480d-87ba-96ac25f22bf4>
- Hector Censuring Helen and Paris (Hector’un Paris ve Helena’yı Suçlaması). Erişim adresi: <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/29621>
- Paris med æblet (Elma tutan Paris). Erişim adresi: <https://www.ny-carlsbergfondet.dk/da/paris-med-aeblet>
- La Liberté Guidant le Peuple (28 juillet 1830) (Halka Yol Gösteren Özgürlük (28 Temmuz 1830) Erişim adresi: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010065872>

RESİMLER

Resim 1: Attis Heykeli. Perge (Kaynak: Delemen ve Koçak 2014. fig. 26).

Resim 2: Ganymedes ve Kartal heykeli. Chiaramonti Müzesi-Vatikan Müzeleri (Kaynak: Sezer 2022: res. 2).

Resim 3: Kartal ve Ganymedes Mozaïği. Sousse Arkeoloji Müzesi. (Kaynak: Abed 2006: fig. 6.2).

Resim 4: Mithras rölyefi. Viyana Sanat Tarihi Müzesi (Kaynak: Christian Chirita <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=9615081>)

Resim 5. Mithras rölyefi. Louvre Müzesi (Kaynak: Petrus Agricola <https://www.tertullian.org/rpearce/mithras/display.php?page=cimrm75>).

Resim 6: Paris büstü. Palatine Müzesi

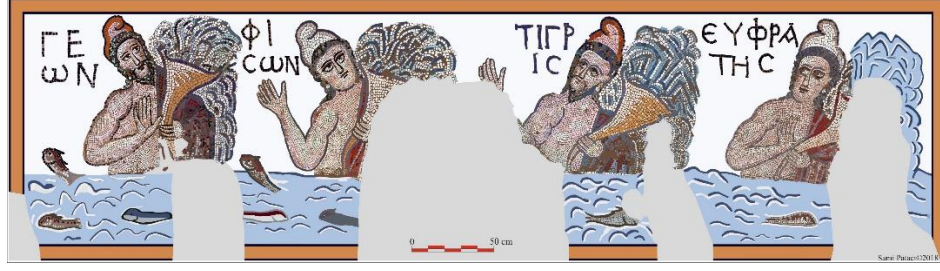
(Kaynak: Sergey Sosnovskiy <http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=3872>).

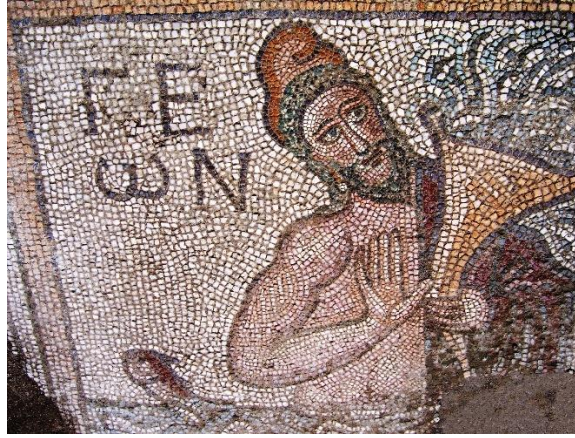
Resim 7: Orpheus Mozaïği. Haleplibahçe Mozaik Müzesi (Kaynak: Patacı ve Laflı 2019: fig. 162).

Resim 8: Üç Müneccim Mozaïği. Sant' Apollinare Nuovo Bazilikası (Kaynak: Lorizzo 1976: fig. 24).

Resim 9: Cennet Nehirleri Mozaïği illüstrasyonu. Paphlagonia Hadrianopolis’i Erken Bizans B Bazilikası (**Kaynak:** Pataci ve Lafli 2019: fig. 217).

Resim 10: Cennet Nehirleri Mozaïği; Geon figürü (Kaynak: Pataci ve Lafli 2019: fig. 222).

Resim 11: Avlanan Amazonlar Mozaïği; Melanipe figürü. Haleplibahçe Mozaik Müzesi (**Kaynak:** Pataci ve Lafli 2019: fig. 255).

Resim 12: Marcantonio Raimondi'nin 1510-1520 tarihli Paris'in Yargısı adlı eseri
(Kaynak: Rodney 1952: 62.)

Resim 13: Rubens'in Paris'in Yargısı adlı tablosu. Prado Müzesi (Kaynak:
<https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/el-juicio-de-paris/918bc2de-00a9-480d-87ba-96ac25f22bf4>).

Resim 14: Anton Raphael Mengs'in Paris'in Yargısı adlı tablosu. Ermitaj Müzesi
(Kaynak: <https://useum.org/artwork/Judgement-of-Paris-Anton-Raphael-Mengs-1757>).

Resim 15: Felix Jan Ferdinand Heyndrickx'in Hektor'un Paris ve Helena'yı Suçlaması adlı tablosu. Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi
(Kaynak: <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/29621>).

Resim 16: Bertel Thorvaldsen'in Ganymedes ve Kartal adlı heykeli. Thorvaldsens Müzesi
(Kaynak: <https://collections.artsmia.org/art/1629/ganymede-and-the-eagle-bertel-thorvaldsen>).

Resim 17: Herman Wilhelm Bissen'in Elma Tutan Paris adlı heykeli. Ny Carlsberg Glyptotek Sanat Müzesi

(Kaynak: <http://www.sabercultural.com/template/galeria/Esculturas-pagina-54.html>)

Resim 18: Eugène Delacroix'nın La Liberté guidant le peuple / Halka Yol Gösteren Özgürlük adlı eseri. Louvre Müzesi

(Kaynak: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010065872>).

Resim 19: ABD Senatosu flaması

(Kaynak: <https://www.azcleelections.gov/how-government-works/us-senators>).

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**ÇOCUKLARA YÖNELİK GIDA AMBALAJ TASARIMLARINDA İLLÜSTRASYONUN
ROLÜ**

Dr. Öğr. Üyesi Selin GENÇTÜRK
Yaşar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fak.
İzmir, Türkiye
ORCID: 0000-0002-4644-3072
selin.gencturk@yasar.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi E. Nilüfer ÜSTÜNDAĞ
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fak.
İzmir, Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-6212-2394
eminenilufer.ustundag@ikcu.edu.tr

ÖZET

Küresel dönüşüm, tüketim alışkanlıklarının değişmesine ve talep farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte ambalaj tasarımı, ürüne ruh kazandıran, tüketicinin satın alma davranışını tetikleyen önemli bir iletişim aracı olarak gelişmiştir. Ürünü sarmalayan, trend ve tasarım anlayışı ile birlikte ürüne karşı farkındalık yaratmada kullanılan ambalaj tasarımı, tüketicilere yaşattıkları deneyim sayesinde bağ kurmayı hedefler. Koruma, saklama ve taşıma gibi temel ihtiyaçlarla birlikte günlük kullanım mecrasında çocukların hayatına giren ve teknolojinin hızlı gelişim perspektifinde gelişmeye devam eden gıda ambalajları grafik tasarım ihtiyacını gündeme getirmiştir. Çocuklara yönelik ambalaj tasarımları, grafik tasarım ve endüstriyel tasarım açısından farklı özellikler taşımak durumundadır. Çocuklara yönelik ambalaj tasarımında illüstrasyon kullanmanın yolu, marka ile keyifli, eğlenceli ve dikkat çekici bütünlük sağlayarak tüketiciye olumlu bir anlatım sağlamaktan geçmektedir. Bu bağlamda tüketicilerin belleğinde illüstratif anlatım net bir yer edinebilir, uzun süre hafızada kalabilir ve ürünü satın almaya yönlendirebilir. Bu çalışmada çocuklara yönelik gıda ambalaj tasarımlarında illüstrasyon kullanımının önemi açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. İllüstrasyonun eğlenceli ve pozitif etkisinin, ambalaj tasarımının mevcut kriterleriyle bir araya gelmesiyle ilgili ürünün tercih edilmesine yönelik olumlu katkıları incelenecektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılarak çocuklara yönelik güncel gıda ambalaj tasarımlarındaki illüstratif anlatım biçimleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Ambalaj Tasarımı, Gıda Ambalajı, Çocuk, İllüstrasyon

IN FOOD PACKAGING DESIGNS FOR CHILDREN THE ROLE OF ILLUSTRATION
Assist. Prof. Dr. Selin GENCTURK
Assist. Prof. Dr. E. Nilufer USTUNDAG

ABSTRACT

The global transformation has led to changes in consumption habits and the emergence of demand differences. In this process, packaging design has developed as an important communication tool that gives spirit to the product and triggers the purchasing behavior of the consumer. The packaging design, which wraps the product and is used to create awareness against the product with the trend and design approach, aims to establish a bond with the consumers through the experience they have. Along with basic needs such as protection, storage and transportation, food packaging, which enters the lives of children in daily use and continues to develop in the perspective of rapid development of technology, has brought the need for graphic design to the agenda. Packaging designs for children have to have different characteristics in terms of graphic design and industrial design. The way to use illustrations in packaging design for children is to provide a positive expression to the consumer by providing a pleasant, entertaining and remarkable integrity with the brand. In this context, the illustrative narrative can have a clear place in the minds of consumers, stay in the memory for a long time and lead them to purchase the product. In this research, the importance of the use of illustration in food packaging designs for children will be tried to be revealed. The positive contribution of the fun and positive effect of illustration to the selection of the product related to the combination of the current criteria of packaging design will be examined. In the research, illustrative expressions in current food packaging designs for children will be discussed by using the descriptive survey model, which is one of the qualitative research methods.

Keywords: Graphic Design, Packaging Design, Food Packaging, Child, Illustration

GİRİŞ

İnsanoğlunun en temel ve fizyolojik ihtiyaçlarından biri olan beslenme, sağlıklı bir yaşam için gıda ürünlerinin tüketimini zorunlu hale getirmektedir. Günümüz tüketim dünyasında gıda sektörü, önemli bir tüketici kitlesi olan çocuklara yönelik farklı üretimler yaparak uzun dönemli potansiyel müşteri kazanma yolunda ilerler. Bu bağlamda raflarda satışa sunulan ürünlerin, çocuklara yönelik yapılan illüstratif anlatımlarla tasarlanarak ambalajlanması, satın alma sürecinde etkileyici unsurların başında gelir. Ambalajlar, yaratıcı illüstratif formuyla tüketicilerle pozitif bir iletişim sergiler. Bu yaklaşım çocuklarla iletişim konusunda önemli avantaj sağlar. Seçiciliği azaltan ayrıntılar, ürünün algılanmasını zorlaştırır. Ambalaj ve illüstrasyon ilişkisi doğru yapılandırıldığında dikkat çekerek etkili bir marka tanıtımına da olanak sağlar. Özellikle gıda ambalajı üzerindeki illüstratif öğeler, ürünün söylemek istediklerini ileterek, farkındalık yaratmayı amaçlar. Dikkat çekici gıda ambalajı, çocuklara hitap ederek ürün satışını kolaylaştırır. Ürün satışının devamlılığının olması için, çocuklara yönelik iddialı ve yenilikçi tasarımları olması gerekir.

Çalışmanın amacı, çocukların gıda ürünlerini satın alırken tercihlerini belirleyen ambalaj tasarımındaki illüstratif anlatım biçimleri hakkında bilgi vermektir. Araştırma, literatür tarama yöntemi ile internet ve kütüphane kaynaklarından elde edilen verilerle sınırlıdır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda çocuklara yönelik gıda ambalaj tasarımında güncel farklı illüstratif anlatım biçimleri tespit edilmiş ve çalışmanın sonuçları bu alanda çalışacak olan tasarımcılara çocuklara yönelik tasarlanacak ambalaj tasarımında farklı anlatım biçimleri oluşturma noktasında yol göstermesi amacı ile paylaşılmıştır.

1. TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA SÜRECİNDE AMBALAJIN ROLÜ

Günümüzde ürün çeşitliliği artmaya ve ürünler arasındaki benzerlikler çoğalmaya başlamaktadır. Bu nedenle fark yaratmak ve tüketici satın alma davranışına etki etmek zor hale gelmektedir. Ambalajın gıda ürünlerini satın alma sürecinde önemli olduğu, tüketicinin dikkatini çekebilmesi adına rekabeti avantajı elde edebilmesinin başlıca yollarından biri olduğu bilinmektedir. Ambalajın fonksiyonları olan; ürünü dış etkilerden koruma, kolaylık, tutundurma, bilgi verme, ürün imajını etkileme, ürün fiyatını ayarlama gibi görevleri dışında tasarımı ile birlikte tüketiciyle iletişime girme gibi bir misyonu vardır (Kuru ve Ceylan, 2019). Bu bağlamda, ambalajlama ürüne karşı tüketiciyi deneyime sürükleyen bir elçidir. Sessiz satış elemanı olarak bilinen ambalaj, tüketici satın alma sürecinde binlerce ürün arasından öne çıkmasında oldukça büyük önem arz etmektedir (Silayoi ve Speece, 2004).

Literatüre bakıldığında, tüketicilerin satın alma süreci; problemin belirlenmesi, alternatiflerin değerlendirilmesi ve bilgilerin elde edilmesi, satın alma kararı ve satış sonrası davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen süreç, ürün veya hizmetlerin birbirlerine benzediği pazarda işletmelerin ayırt edici özelliklerini yansıtan ambalajlarını ortaya koymaları ile değişmektedir. İyi tasarlanmış bir ambalaj, tüketiciye ödeyeceği paranın karşılığını vereceğinin bir mesajıdır (Yıldırım, 2016). Dolayısıyla ürünün kendi kendine reklamını yapan, tüketicinin ilgisini çeken ve en önemlisi ihtiyaç dışında satın alınmasını sağlayan ambalaj, özellikle gıda ürünlerinde son derece önem taşımaktadır. Özellikle gıda ambalajının ürünü koruması, üzerinde yer alan bilgilerin tüketiciyi aydınlatması, güven vermesi ve kimlik kazandırması satın alımda ağırlıklı olarak etkili nedenlerdir. Bunun yanında, satışı kolaylaştırarak sağlık yönünden ürün satışını arttırdığı, ürün içeriği hakkında gerekli bilgiyi verdiği, bozulmaya yönelik ürünlerin ambalajlanması tüketiciye güven kazandırdığı, albeni yaratan ambalajın satışı hızlandırdığı, ürün ayırtırdığı ve taşıma kolaylığı sağladığı söylenebilir (Baydaş ve Yaşar, 2019). Bu etkilerin yanı sıra tüketicilerin zaman kısıtı ve demografik özelliklerine göre satın alma kararları değişim gösterebilir.

2. ÇOCUKLARA YÖNELİK AMBALAJ TASARIMINDA GRAFİK TASARIM UNSURLARI

Tüketicilerin ürün tercihlerinde ambalajın oldukça büyük bir önemi vardır. Özellikle çocukların erken yaşta itibaren ilgi çekici olarak tasarlanan gıda ambalajlarına karşı olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir (Çiftçi, 2016).

Çocuklar tüketici olarak satın alma sürecinde etkili rol üstlenmektedir. Bugün büyük ölçülere ulaşan gıda ambalaj tasarımı, özellikle çocukları hedefleyerek, tüketim sınırlarını genişleterek onları satın alma davranışına yönlendirmektedir. Çocukların dikkat algılarını doğru tespit eden ve arzu nesnesi olarak ambalajlar; malzeme, şekil ve ebat, tasarım (renk ve illüstrasyon) gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Ambalaj malzemesinin dokusu ve görünüşü, içinde muhafaza ettiği ürüne kimlik kazandırır.

Yetişkinlere yönelik ambalaj tasarımında olduğu gibi çocuklara yönelik ambalaj tasarımında da tüketicinin ürün ambalajı ile kurduğu ilk iletişim; ambalaj tasarımının önemli bir kısmını oluşturan görsel unsurlar bütünüdür. Bu unsurları grafik tasarım öğeleri oluştururken, her unsur bir görevi üstlenerek hiyerarşik bir yapı oluşturup; ürünün tüketicinin dikkatini çekmesi, verilmek istenen düşünceyi açıklaması, hedef kitlenin ürünle ilgilenmesini sağlaması, tüketicinin ürüne güven duyması amaçlanır (Becer, 1997: 206). Ambalaj tasarımında kullanılan görsel unsurlar: 1.renk, 2. tipografi, 3.fotoğraf ve illüstrasyon, 4. simge ve piktogramdır (Vyas, 2015). Tasarımda yer verilen her bir unsur, işlevi ve kullanımı açısından izleyici ile kurulan iletişimde önemli bir rol oynamaktadır.

Ambalaj tasarımının önemli görsel unsurlarından biri olan renk; çoğu zaman ambalaj tasarımının ilk algılanmasında öne çıkmaktadır. Renk ile markanın kimliğine, ürün içeriğine, tüketicide yaratılmak istenilen hissiyat gibi ürün ile ilgili birçok konuya referans verilebilir. Renk, önemli bir tasarım unsuru olduğu gibi, sembolik bir değer de taşımaktadır. Bu bağlamda tek başına izleyiciye mesaj aktarabilir, tüketicinin davranışlarını yönlendirebilir, ürün için çekicilik yaratabilir (Uçar, 2004: 45). Ambalaj tasarımında renk tüketici üzerinde hissiyat yaratıp, görsel algıya doğrudan etki eder (Arıkan, 2008: 13). Örneğin beyaz bir renk huzur ve sakin bir his yaratırken, siyah bir renk kaliteli ve şık bir hissiyat yaratabilir. Ambalaj tasarımında yer verilen renk unsuru yetişkinler için olduğu gibi çocuk tüketiciler için de önemlidir. Rengin çocuklar için çağrışım yaratacağı göz önünde bulundurulmalı, sadece dikkat çekmek için gereğinden fazla renk kullanılmamalıdır. Ayrıca yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda da kültürel farklılıklar rengin duygusal etkisinde değişiklik yaratmaktadır.

Ambalaj tasarımının yer verilen bir diğer unsur olan tipografi kısaca yazı karakteri tasarımı ve kullanımı ambalaj tasarımında önemli rol oynamaktadır. Tipografi; markanın ismi, tanımı, kullanımı, zorunlu tanımlayıcı bilgilerden oluştuğu gibi görsel olarak da kullanılabilir. Markanın kimliği çerçevesinde seçilen kurumsal yazı karakteri kullanımı, ürünü marka ile ilişkilendirmeyi başararak marka imajının sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Ambrose & Harris, 2014: 6). Ambalaj tasarımında yer verilecek tipografik düzende hedef kitle olan çocuğun dikkatini çekecek, okuyabileceği yazı karakterleri seçilmelidir. Tırnaklı ya da tırnaksız yazı karakteri kullanımı büyük fark yaratmazken, okunaklılığı olumsuz etkilemeyecek yazı karakterleri tercih edilmelidir. Çocuklar için okunabilirlik adına satır arası boşlukların da okunaklılığı tehdit etmeyecek düzeyde düzenlenmesi gerekmektedir. Arka plan - ön plan arasında yeterli kontrastın olmaması da okunaklılığı olumsuz etkileyebilir.

Fotoğraf ve illüstrasyon ambalaj tasarımındaki bir diğer görsel unsurlardır. Ürün ambalajında fotoğraf veya illüstrasyon kullanımı markanın görsel kimliği göz önüne alınarak planlanmaktadır. Bazı ambalaj tasarımlarına fotoğraf kullanımı ürünü ön plana çıkarabilirken, bazılarında ise illüstrasyon daha doğru bir iletişim kurmayı başarabilmektedir. İllüstrasyon, herhangi fikir ya da konsepti farklı bir bakış açısı ile tüketiciye sunmak için başvurulmuş etkin yollardan biridir. Bu sebeple illüstrasyon tarihsel süreçte ve günümüzde ambalaj tasarımlarında yer verilmiştir. Hikaye anlatımı ve pazarlama için güçlü bir görsel mekanizmaya sahip olan illüstrasyon, bir tasarımın çoklu mesaj iletme amacını görsel olarak sağlar. (Blumenstein, 2018). Teknolojinin gelişmesi ile illüstrasyon gibi resimleme çeşitleri, çoğu zaman yerini fotoğraf kullanımına bırakmıştır. “Fotoğraf, imge temelli içeriğin günümüzdeki dayanağıdır. Bu, fotoğrafın yüksek bilgi sağlayabilmesi, duyguları yansıtması, görece ucuzluğu ve bilgisayar programlarıyla manipülasyon kolaylığı taşımasından kaynaklanır.” (Ambrose & Harris, 2013: 46).

Renk, tipografi, illüstrasyon ya da fotoğrafın yanı sıra simge ve piktogram ambalaj tasarımında yer verilen diğer önemli unsurlardır. Ambalaj tasarımında yer alan diğer unsurlardan en belirgin farkı yalın ve evrensel bir görsel dile sahip olmalarıdır. Bu unsurların temel amacı direkt ve hızlı anlaşılabilirlik sağlamalarıdır. Simge, temsil ettiği kavramın, nesnenin ya da fikirlerin en yalın ve açıklayıcı bir şekilde çabasıız kavranmasını sağlayıp görselleştirilmesidir (Uçar, 2004: 21). Piktogram bir diğer adıyla ikonlar ise sembolden farklı olarak bir nesneyi, kişiyi ya da başka bir şeyi temsil eden grafik öğedir (Ambrose & Harris, 2013: 142). Bu imgeler, çoğu zaman anlatmak istediğini hızlı bir şekilde algılatılmayı başarabilen, bir şeyin veya fikrin en yalın görsel indirgemesidir. Örneğin, bir gıda ambalajında içerisinde bulunan alerjen maddeleri yazı ile belirtmek yerine ikon kullanarak daha farklı bir görsel hiyerarşi elde etmek mümkündür.

Tüketici eline aldığı ürünü tekrar eski yerine koymadan alışverişini tamamlıyor ise bu durum doğru ambalaj tasarımı yapıldığının göstergesidir. Bu noktada ambalajda yer verilen görsel tasarım unsurlarının hedef yaş grubundaki çocuğun algı düzeyine göre tasarlanması büyük önem taşımaktadır. Tüm bu hali ile tasarlanan ambalaj, tüketici zihninde olumlu hisler uyandırarak, ürün satışını olumlu etkilemektedir.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel yöntemde, belli bir zaman dilimi içerisinde kurumların, grupların mevcut durumlarını açıklamak amacıyla çok sayıda örnekle yapılan çalışmadır (Yalçın ve Bahar, 2019). Bu araştırma, nicel yönteme göre yüzeysel gerçekleştirilerek, genellikle mevcut durumları ortaya koymak amacıyla belirli zaman diliminde grupların durumlarını ifade etmek adına pek çok örnekle yapılmaktadır. Elde edilen veriler yazılı ve görsel dokümanlar toplanarak, içerik analizi ile ele alınıp değerlendirilmiştir. Araştırmanın evrenini piyasada bulunan çocuklara yönelik gıda ürünleri oluşturmaktadır. Örnekleme ise çocuklara yönelik ambalaj tasarımlarından seçilen gıda ambalajları oluşturmaktadır.

ÇOCUKLARA YÖNELİK AMBALAJ TASARIMINDA İLLÜSTRATİF ANLATIM BİÇİMLERİ

Çocuklara yönelik ambalaj tasarımı, tüketici kategorisinde önemli bir yer oluşturmaktadır. Çocuk tüketiciler, alışveriş esnasında ürün ambalajları ile karşılaşmakta, seçtikleri ürünlerin ebeveynleri tarafından satın alınması istemektedirler. Ambalaj tasarımında yer verilen illüstrasyon, fotoğrafa göre tüketici ile daha duygusal ve sıcak temas kuran bir tekniktir. İllüstrasyon tüketici ile görsel ilişki kurarak ürünün akılda kalıcılığını artırabilir, tüketiciyi satın almaya teşvik edebilir. İllüstrasyon ne kadar kolay anlaşılır ve somut olursa, akılda kalıcılığı da o ölçüde artacaktır (Teker, 2002: 179).

Çocuklara yönelik ambalaj tasarımında illüstrasyon kullanımı, çocuğa eğlenceli bir yoldan bilgi aktarmak adına uygulanan yaratıcı yöntemlerden biridir. Ambalaj tasarımında illüstrasyon kullanımı, tüketicinin ilgisini çekmek, akılda kalıcı bilgi aktarmak adına önem taşımaktadır. İllüstrasyon, iletilmesi gereken mesajın görsel çözümlenmesi yapılarak, ifade edilmek istenen konunun biçimlendirilmesidir. Tasarımcı illüstratif çözümlenme yorumuyla; konuya ilişkin açıklık getirmeyi, bilgi aktarmayı, yön vermeyi ve algıda seçicilik yaratmayı hedeflemektedir. Resme dayalı bir anlatım dili olsa da yazı ve tipografik betimlemelerle de oluşabilmektedir (Male, 2007). Süreç içerisinde teknolojik yenilikler, farklı üsluplar illüstrasyon yaklaşımını etkilemiş bu durum ambalaj tasarımlarına da yansımıştır. Çocuklara yönelik oluşturulan ambalaj tasarımlarında illüstratif betimlemeler, farklı anlatım biçimleri ile şekillenmiştir, ambalajın grafik tasarım diline katkıda bulunarak mesajı iletmede etkin rol oynamaktadır.

Grafik tasarım alanı, yeni yaratıcı imkanlar, grafik problemlerine çözüm yöntemleri, yeni teknolojik araçlar geliştirmekte, bunun sonucu olarak da yeni tasarım olanakları ortaya çıkmaktadır (Ambrose & Harris, 2013: 24). Bunun sonuçlardan biri de son yıllarda dijital platformlarda sıklıkla görülen flat tasarım yaklaşımını pek çok grafik tasarım ürününde görmek mümkündür. İngilizce kökenli olan “flat” kelimesinin Türkçe karşılığı “düz”dür. Türk dil kurumuna göre bu kelime; yüzeyinde girinti olmayan, yalın, sade, çizgisiz, süsüz, desensiz, tek renkli şeklinde tanımlanmıştır. Bu tasarım yaklaşımındaki illüstratif uygulamalarda gölge kabartma gibi efektler kullanılmazken, daha çok düz canlı renkler, geometrik şekiller, iki boyutlu unsurlar kullanılmaktadır. Bu illüstratif yaklaşım günümüz çocuklara yönelik ambalaj tasarımlarında yer verilmektedir. Brezilya merkezli firma Petit Natural tarafından üretilen meyve suyu ambalajı bu yaklaşımla üretilmiş ambalaj tasarımlarından biridir. (bkz. Görsel 1)

Görsel 1: Petit Natural, meyve suyu, Brezilya

Geçmişten günümüze illüstratif anlatımlarda kullanılan bir başka anlatım biçimi; organik illüstrasyonlardır. Doğadaki canlı cansız varlıklardan ilham alınarak üretilen organik illüstrasyonlar, geometrik yapıların aksine doğal, özgün yapılara sahiptir. Lupaa markası tarafından üretilen Mug Cake ambalajı organik illüstratif tasarım dilinde çözülmüş bir ambalaj tasarımıdır. Ambalajda bitki formlarına, doğadan ilham alınarak oluşturulmuş dokulara yer verilmiştir. (bknz. Görsel 2) Güncel tasarım dünyasında birçok sanatçı, organik formların yanı sıra geometrik illüstratif anlatımlardan da yararlanmakta; dikdörtgen, kare ya da daire gibi geometrik formları tasarımlarında kullanılmaktadırlar (Öztürk Bütow, 2021: 464). Türk Dil Kurumu (2022) tarafından “geometrik şekil” ifadesi; “bazı matematiksel varlıkların gösterilmesine yarayan resim” olarak kullanılmaktadır. Saari markası tarafından üretilen çikolata ambalajı, geometrik illüstratif anlatım biçimine örnek olarak gösterilebilir. (bknz. Görsel 3)

Görsel 2: Mug Cake, kek, New York

Görsel 3: Saari, çikolata, Dominik Cumhuriyeti

Çocuklara yönelik gıda ambalaj tasarımlarında yer verilen başka anlatım biçimi gerçekçi illüstrasyonlardır. Bu anlatım biçiminde görsel betimlemede mümkün olduğunca gerçeğe en yakın olmaya çalışılır. Gerçekçi illüstratif anlatımın kullanıldığı bir başka illüstratif anlatım türü ise üç boyutlu illüstrasyondur. Teknolojik yenilikler üç boyutlu programların gelişmesine olanak sağlamış, bu durum illüstratif anlatım biçimlerine yansımıştır. Bu yaklaşım; tasarımda yer verilen herhangi bir formun; en, boy ve derinlik unsurları içerisinde üç boyutlu bir şekilde oluşturulmasıdır. Heinz Fruitz tarafından üretilen meyve suyu ambalajı bu anlatım biçimine örnek olarak gösterilebilir. (bkz. Görsel 4) Ambalaj tasarımlarında kullanılan bir diğer illüstratif yöntem tipografik illüstrasyonlardır. Yazının kelime ile resim arasında köprü olduğunu belirten sanat yönetmeni Henry Wolf, yazının iki şekilde tasarım olarak işlev gördüğünü belirtmiştir. İlkinde, harf formları kendilerini açıklayıcı unsur olarak kullanılır. İkincisi ise yazıya görüntü gibi bir anlam yüklenebileceğidir (Wolf, 1988: 69). Bu noktada yazı görüntü olarak illüstratif bir dile dönüşebilir. Coco firması tarafından üretilmiş olan donmuş yoğurt ambalajı bu yaklaşımla üretilmiş ambalaj tasarımına örnek olarak gösterilebilir. (bkz. Görsel 5)

Görsel 4: Heinz Fruitz, meyve suyu, UK

Görsel 5: Coco, donmuş yoğurt, Hindistan

İllüstrasyonda kullanılan etkin anlatım dillerinden biri de hikaye anlatıcı illüstrasyonlardır. Bir iletişim yöntemi olarak hikayeleştirme en önemli insan deneyimlerinden biridir. “İyi bir hikaye dikkatinizi çeker ve sizi duygusal bir tepki uyandıran bir yolculuğa çıkarır.” (Knaflie, 2015: 166). Grafik tasarımın birçok alanında etkin bir teknik olarak kullanılan bu yaklaşım, çocuklara yönelik ambalaj tasarımında da kullanılan illüstratif yöntemlerden biridir.

Sweet Holiday Sin firması tarafından üretilen çikolata ambalajı bu yaklaşımla üretilmiş ambalaj tasarımına örnek olarak gösterilebilir. (bkz. Görsel 6) Geçmişten günümüze illüstratif üslup olarak kullanılan tekniklerden biri de kolajdır. “Nesnenin parçalanıp, farklı bir anlatım biçimiyle tekrar bir araya getirilmesi” olarak tanımlanan kolaj, illüstratörlere yaratıcı resimleme olanağı sunmuştur. Kâğıt ve kumaş parçalarının, fotoğrafların ve çeşit çeşit başka malzemenin kesilip yapıştırılarak bir araya getirilmesi esasına dayalı bir görüntü oluşturma tekniğidir (Taylor, 2004: 209). Saldüs Kukurüzai firması tarafından üretilen süt mısır gevreği ambalajı kolaj teknikniği ile üretilmiş ambalaj tasarımlarındandır. (bkz. Görsel 7)

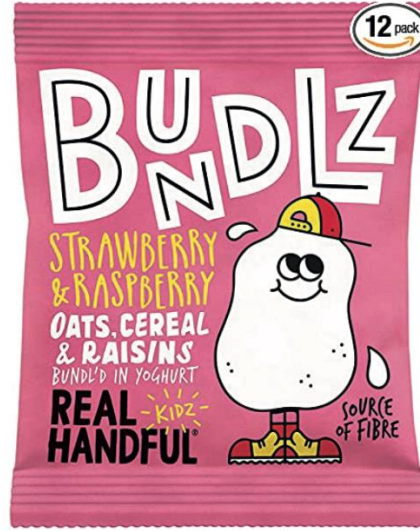
Görsel 6: Sweet Holiday Sin, çikolata, Yunanistan

Görsel 7: Saldüs Kukurüzai, süt mısır gevreği, Litvanya

Karakter illüstrasyon, görsel ve ürün arasındaki ilişkiyi çocuklara aktaran ilk unsurdur. Çocuklar ürüne dair her şeyi merak edip öğrenmek ister. Hayal edilen bir figürü ya da kompozisyonu görselleştirmek için illüstrasyona başvurulur (Meyers ve Lubnier, 2004). İllüstrasyonları oluşturmak uzun zaman isteyen ve pahalı bir süreçtir (Pensasitorn, 2015). Dahası, çocuklara yönelik yapılan ambalaj tasarımlarında yapısal değişiklikleri görmek mümkündür. Gelişen baskı teknikleri ile tasarlanan; oyuncakmış gibi ya da bu özellikleri yansıtan karakterlerin kullanıldığı ambalajların daha dikkat çekici olduğu bilinmektedir. Özellikle, karakter illüstrasyonunun tüm ambalajı kaplayan çalışmaların daha etkileyici olduğu söylenebilir.

Ayrıca, yapılan özgün karakter çalışmalarının yanı sıra lisanslı animasyon, film, oyun, kitap ve çizgi film karakterlerinin ambalaj tasarımlarında ele alındığı görülmektedir. Bilinen ve sevilen bir çizgi karakterin ürün üzerinde yer alması, çocukları ikna ederek satın alma üzerinde olumlu etkisi olduğu söylenir. Buna ilaveten cinsiyete yönelik yapılan ambalaj tasarımlarında, kız ve erkek çocuklarına ilişkin ayrı ayrı karakter illüstrasyonu kullanılmaktadır (Sengir, 2019). Birleşik Krallık çıkışlı Bundlz marka, çıkarmış olduğu meyveli yoğurt ürününde karakter tasarımına yer vermiştir. (bknz. Görsel 8)

Görsel 8: Bundlz, yoğurt, Birleşik Krallık

Öte yandan, İranlı mısır ve cips markası, ürünlerinin ambalajları ile bütünlük sağladığı detaylı karakter tasarımı kullanması çocuk tüketicilerini cezbetmek için iyi bir yöntem uygulamaktadır. Aynı zamanda, başka bir şekerli gıda ürünleri üreten firma hem ürünün içini göstermek hem de neşeli ambalaj vurgusu yapmak adına çocuklara yönelik çekici karakter illüstrasyonu gerçekleştirmiştir (Shoja, 2017). Çocuklara yönelik yapılan tasarımlarda, canlı renkler tercih edilirken hayranı oldukları çizgi film ve animasyon karakterlerinin illüstrasyon olarak ambalajlara yansıtıldığı ve formlarının da bu çizimleri destekleyici hale geldiği çalışmalar yapılmıştır. Bu sayede çocuklar ilgi duydukları, popüler ve güvenilir karakter tasarımlı ürünü satın alma eğilimine girmektedirler.

Dokusal illüstrasyon; bir yüzeyde tekrar eden biçimsel düzenin yer alması olarak ifade edilir (Becer, 2014). Ürünün görünümü ile ürün hakkında edinilen ilk izlenimler dokunma ve hissetme ile ortaya çıkar. Tüm gerekli bilgiler tasarım aracılığıyla açıkça görülebilmelidir. Bu iletişim doğrudan veya dolaylı yoldan gerçekleşebilir. Dolaylı yoldan iletişim sağlamak için dokusal illüstrasyona başvurulur. UniqueHub, Handful of Goodies için yapılmış ambalaj tasarımında, şekerleme ürünlerinin illüstrasyonları dokusal bir öge oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir. Ambalajdaki saydam bir alan sayesinde içindeki renkli şekerlemeler görülebilmektedir. Bu yöntemle ürünlerin ambalajın üzerinde görselleştirilmesi, alıcıyı ürünü denemeden satın almaya yönlendirmektedir (Eker ve Kızılgındemir, 2022). Ambalaj üzerinde bulunun simgelerdeki dokusal çalışmalar, tasarımı görsel olarak daha zengin hale getirir.

Görselle eşleşen veya çelişen tasarımın iletişimsel nitelikleri, dokusal illüstrasyon çalışmaları ile ifade edilebilir (Sultanik, 2019). Çikolata markası olan Coco, ambalajın üzerinde pastel tonlarını kullanarak geometrik formlardan oluşan illüstrasyonlar ile dokusal çalışmalara yer vermiştir. (bkz. Görsel 9)

Görsel 9: Coco, çikolata, Kolombiya

Çocukların görsel hafızalarının gelişmesinde, tasarımdaki dokusal illüstrasyonlar etkili bir rol oynar. Ambalaj yüzeyinde kullanılan renkli ve canlı renkteki dokular çocuğun ürüne yönelmesini sağlayacaktır (Alpaslan ve Aksoy, 2022). Ayrıca bu tür uygulamalar, çocuğun ürünü kavrama becerisini geliştirerek, doku algısını geliştirmeye olanak tanır. Dokusal illüstrasyon, göze hitap ederek çocukların ürünleri ayırt etmede kolaylaştırıcı bir unsurdur.

Minimal illüstratif yaklaşımlar; karmaşık renklerden uzak, sadece illüstrasyonun etkisi ile tüketiciyle iletişime geçen çalışmalardan oluşur. Günümüz ambalaj tasarımları, ürün kimliğinin yanı sıra verilmek istenen mesajları daha yalın ve net bir anlatımla grafiklerle yansıtmaktadır. Yalınlığı sağlamak için gösterişli ve süslü çizimlerden uzak durulur. Raw markalı meyve suyu, büyük bir hedef pazara hitap etmektedir. Bu sebeple ambalajın üzerinde bulunan illüstrasyonlar; sofistike, genç ve aydınlıktır. Aynı zamanda sade meyve illüstrasyonu yapmıştır (Shoja, 2017). Türk menşeli Natura, chia tohumlu meyve barlarında yalınlığı temsil eden bir ambalaj tercihi yapmıştır. (bkz. Görsel 10)

Görsel 10: Natura, tahıllı-meyveli ürün, Türkiye

Minimal illüstrasyonların en güçlü özelliği, mesajın hızlı ve doğrudan iletilmesini sağlamaktır. Ayrıca, ürünün hatırlanmasını ve marka ile ilişkilendirilmesini kolaylaştırır. Temiz çizgilere ve nötr renklere odaklanılır. Renk seçimi stratejik olarak nötr ve diğer renklere uyum sağlayacak şekilde minimumda tutulur (Dalkılıç, 2019). Tek renk ve tek çizgi ile hazırlanan minimal illüstrasyonların kullanıldığı bir ambalaj tasarımında yer alan büyük beyaz boşluk ve kullanılan sade tipografi ile mesaj, tüketiciye basit ama dikkat çekici biçimde iletilmektedir. Bunun yanında renk kullanılmaması odağın ürüne yönelmesini sağlarken, rengarenk bir markette, ambalaj tasarımının benzersiz ve dinamik izlenimi vereceği söylenebilir (İlisulu, 2019). Genellikle firmalar, minimal illüstrasyon uygulamaları ile ürünlerinin kaliteli olduğu ve reklama ihtiyacı olmadığı vurgusu yapmaktadır.

SONUÇ

Çocuklara yönelik yapılan ambalaj tasarımları; imge, tipografi ve renk bağlamında büyüklere yönelik üretilen tasarımlara göre değişiklik gösterir. Özellikle, gıda ambalaj tasarımlarında illüstrasyonun etkisi oldukça yüksektir. İllüstrasyon, çocukların gıda ürünü ile ilk görsel iletişimini kuran elemandır. Bu araştırmanın amacı; çocuklara yönelik gıda ambalaj tasarımlarında illüstrasyonun çeşitlenen anlatım türlerini incelemektir. Yapılan incelemeler sonucunda çocuklara yönelik gıda ambalajlarında; fotoğraftan ziyade illüstrasyonun daha ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir. Dijitalleşme sürecinin etkisi ile birlikte illüstrasyon alanında yenilenen anlatım biçimleri çocuklara yönelik gıda ambalajlarını da etkilemiştir. Araştırma incelemelerinde görüldüğü üzere geleneksel illüstratif anlatım türleri ile günümüz dijital anlatımları birleşerek; etkileyici, eğlenceli, dikkat çekici, pozitif iletişim kuran ve ikna eden illüstratif anlatımlar üretilmektedir. Ayrıca, gıda ambalaj tasarımlarında esnek, yuvarlak hatlı ve sevimli çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Mevcut Pazar analizinde kullanılan farklı türdeki illüstrasyon öğelerinin çoğunun çikolata ambalajlarında kullanıldığına rastlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Alpaslan, T. D. K., ve Aksoy, S. (2022). Dergi Reklamlarının “Kaygı” Kavramı Açısından İncelenmesi; İstanbul Life Dergisi. Sanat ve Tasarım Dergisi, (30), 147-170.
- Ambrose, G. & Harris, P. (2014). Grafik Tasarım Temelleri 05: Grafik Tasarımda Tipografi. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Ambrose, G. & Harris, P. (2013). Grafik Tasarım Temelleri: Grafik Tasarımda Renk. (Çev., Bengisu Bayrak). İstanbul: Literatür Kitapevi.
- Arıkan, A. (2008). Grafik Tasarımda Görsel Algı. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Baydaş, A., ve Yaşar, M. E. (2019). Reklam Ve Etkili Reklam Unsurlarının Belirlenmesine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3 (2), 204-217.
- Becer, E. (1997). İletişim ve Grafik Tasarımı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Becer, Emre. (2014). Ambalaj Tasarımı. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Blumenstein, D. (2018). Illustrations vs Cartoons vs Comics <https://davidblumenstein.medium.com/illustrations-vs-cartoons-vs-comics-9babcc09f999#:~:text=Generally%20speaking%3A,why%20these%20are%20the%20cas> e. Erişim Tarihi: 20.11.2022
- Dalkılıç, M. (2019). International Research in Social Sciences and Humanities, Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Eker, C., ve Kızıngıdemir, C. (2022). Grafik Tasarım Alanında Etkileri Bağlamında 21. Yüzyılda Yeni Bir Tasarım Üslubu Olarak Maksimalizm. Sanat ve Tasarım Dergisi, 12 (1), 117-136.
- İlisulu, T. İ. (2019). Gıda Ambalajı tasarımlarında değişen tüketici beklentileri. Sanat Tasarım Dergisi, (10), 16-23.
- Kuru, A. Ç., ve Ceylan, H. B. (2019). Sağlıklı Ürün Tercihinde Ambalaj Tasarımlarının Satın alma Davranışlarına Etkisinin İncelenmesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (16), 49-68.
- Knafllic, C. (2015). Storyelling with Data: A Data Visualization Guide for Business Professionals. John Wiley & Son, Inc. Hoboken, New Jersey. B.
- Male, A. (2007). Illustration: A Theoretical & Contextual Perspective (Vol. 1). Ava Publishing.
- Meyers, H. M. & Lubliner, M. J. (2004). Başarılı Ambalaj Başarılı Pazarlama, 2. Baskı, Çev: Zehra Üskiden, İstanbul: Rota Yayınları.
- Öztürk Bütow, N. (2021). Allyson Grey Resimlerinde Geometrik Şekiller. İdil Dergisi. 79. ss. 463-477.
- Pensasitorn W. (2015) The Use of Images in Graphic Design of Packaging of Food and Beverages. Journal of Economics, Business and Management. 3 (12), 1159-1163.
- Sengir, C. (2019). The investigation of secondary school teachers' use of information technologies in terms of some variables (Istanbul Fatih district example). Istanbul Kültür University, Department of Educational Administration and Planning, Master's Thesis, Turkey.
- Shoja, M. M. (2017). Çikolata ve Gıda Ambalajı Tasarımında Resimlemenin Etkileri. Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Grafik Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye.
- Silayoi, P. ve Speece, M. (2004). Packaging and Purchase Decisions, an Exploratory Study on the Impact of Involvement Level and Time Pressure. British Food Journal 106 (8), 607-628.
- Sultanik, K. (2019). The Utilization of Visual Design Systems To Promote Higher Levels Of Learning In Educational Environments. Liberty University for Master of Fine Arts in Graphic Design.
- Taylor, B. (2004). Collage: The Making of Modern Art. London: Thames & Hudson.

- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022). Güncel Türkçe Sözlük içerisinde. <https://sozluk.gov.tr/>
Erişim: 23.09.2022
- Teker, U. (2002). Grafik Tasarım ve Reklam. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Wolf, H. (1988). Visual Thinking: Methods for Making Images Memorable, ABD: American Showcase.
- Uçar, T. F. (2004). Görsel İletişim ve Grafik Tasarım. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Vyas, H. (2015). Packaging Design Elements & Users Perception: A Context In Fashion Branding And Communication. Journal of Applied Packaging Research, 7 (2), Article 5.
- Yalçın, M., ve Bahar, O. (2019). Seyahat Acentelerinin Web Sitelerinin Betimsel Analizi Ve Tüketici Değerlendirmesi. Opus International Journal Of Society Researches, 11(18), 286-320.
- Yıldırım, Y. (2016). Tüketicinin Satın Alma Karar Sürecinde Bilgi Kaynakları ve Güvenirlikleri: Referans Grubu Olarak Yakın Çevrenin Etkisinin İncelenmesi. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7 (1), 214-231.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ATIL TARIM ARAZİLERİNİN ÜRETİME KAZANDIRILMASI: ULUSLARARASI
UYGULAMALAR VE FİNANSMAN MODELİ ÖNERİSİ*

Doç. Dr. Necla İLTER KÜÇÜKÇOLAK

TÜRİB, Türkiye

ORCID: 0000-0002-7097-5423

necla.kucukcolak@turib.com.tr

İrem YANIK

TÜRİB, Türkiye

ORCID: 0000-0002-9196-4141

irem.yanik@turib.com.tr

ÖZET

Tarımsal araziler, insanoğlunun beslenmesinin sağlandığı yaşam için vazgeçilemez bir doğal kaynaktır. Tarım sektörünün gelişmesinde ve güçlenmesinde tarım arazilerinin doğru, dengeli ve sürdürülebilir kullanımı büyük öneme sahiptir. Tarım arazilerinin parçalanması ve amacına yönelik kullanılmaması ile nüfusun artması, endüstrileşme ve plansız kentleşme, kırsaldan kentlere yaşanan göç oranlarındaki artış gibi sebepler tarım arazilerin sürdürülebilir kullanımında büyük engel oluşturmakta olup, tarımsal arazilerinin yönetimi ve planlanması amacıyla yapılan çalışmalar incelendiğinde arazi bankacılığı sisteminin öne çıktığı görülmektedir. Arazilerin devlet ya da devlet tarafından yetki verilen bir kuruluş tarafından satılması ve kiralanması esasına dayanan bu sistemi uygularken arazi toplulaştırma borsa gibi bir yapıda kiralama/satma işlemleri çalıştırılmaktadır. Bu çalışmada dünya tarımsal üretim değeri en büyük ülkelerin tarımsal arazi alanlarını kullanımı ve arazi bankacılığı uygulaması ile Türkiye'deki tarımsal arazi kullanım politikaları incelenerek âtil tarım arazilerinin üretime katılmasının sağlanmasına yönelik tarım arazisi bankacılığı kapsamında tarım arazi merkezi yapısı ve fonlmasına yönelik model önerisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arazi konsolidasyonu, Tarım arazi bankacılığı, Tarımda sürdürülebilirlik

*Bu çalışmada belirtilen görüşler yazarlarına ait olup, çalıştıkları Kurumu bağlamaz

BRINGING IDLE AGRICULTURAL LANDS TO PRODUCTION: INTERNATIONAL APPLICATIONS AND FINANCE MODEL PROPOSAL

**Assoc. Prof. Dr. Necla İLTER KUCUKCOLAK
İrem YANIK**

ABSTRACT

Agricultural lands are crucial natural resource for human life. Precise, balanced and sustainable use of agricultural lands is of great importance in the development and strengthening of the agricultural sector. Reasons such as the fragmentation and non-use of agricultural lands, the increase in population, industrialization and unplanned urbanization, and the increase in migration rates from rural to urban areas constitute a major obstacle in the sustainable use of agricultural lands. In the studies for the management and planning of agricultural lands, the land banking system comes to the fore. Land banking is a system that works like an exchange or organized market by using the land consolidation method, which is based on the sale and lease of lands by the state or an institution authorized by the state in order to ensure the management of land markets. In this study, countries that have large agricultural land areas and agricultural production value as well as the agricultural land use policies of selected countries were examined. A model proposal was presented for Turkey within the scope of agricultural land banking to ensure the participation of idle agricultural lands in production.

Keywords: Agricultural land banking, Land consolidation, Sustainable agriculture

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Ekonomi ve Sosyal İşler Dairesi'nin 2022 yılında 11 Temmuz Dünya Nüfus Gününde basınla paylaştığı "Dünya Nüfus Beklentisi" başlıklı rapor sonucuna göre dünya nüfusunun 2050'de 9,7 milyar olması beklenmektedir. Bu büyümenin beraberinde ekonomik ve sosyal statüde zorluklar getireceği, gelecekte gıdaya daha çok ihtiyaç duyulacağı ve gıda üretiminin artırılması gerekliliği oldukça açıktır. Tarımın ana fonksiyonu gıda üretimini sağlamaktır. Geçmişe bakıldığında, tarım arazilerinin genişletilmesi böylece gıda üretiminde artış sağlanmasıyla talebin karşılandığı görülmüştür. Ancak günümüzde yeni arazi varlıklarının sınırlı olması, tarım arazilerinin amacına yönelik ve verimli kullanılmaması gibi tarım arazilerinin sürdürülebilir olmasındaki engeller aşılırsa gelecekte gıda güvenliğiyle ilgili zorlukların aşılabileceği düşünülmektedir. Bu hususta; tarım arazileri kullanımının planlanması ve tarımın geliştirilerek tarım modernizasyonun sağlanması, tarım sektörünün teknolojik gelişmelerden faydalanarak ilerlemesiyle tarımsal arazi topraklarından sofraya uzanan bir değer zincirinin oluşturulması büyük önem arz etmektedir.

Arazi bankacılığı ile tarım endüstrisinin ve çiftçiliğin ekonomik ve sosyal gelişimini teşvik etmek amacıyla tarımsal işletme boyutunu etkin hale getirmek, arazi ölçeklerini konsolide ederek büyütmek, tarım arazilerini verimli kullanmak, tarım endüstrisini geliştirmek, tarım arazisi piyasasında denge sağlamak ve çiftçilerin refahını artırıp, gelir istikrarını sağlamak amacıyla arazi kullanımlarını planlayarak arazilerin parçalanmasının önüne geçerek arazilerin sürdürülebilir kullanımında optimizasyon sağlanması hedeflenmektedir.

Tarım sektöründe arazi piyasasının iyileştirilmesi, arazi piyasasının sürdürülebilir kalkınma için yönlendirilmesi ve arazi kullanım planlaması her ülkenin ihtiyacına göre şekillenmekte ve piyasanın nasıl bir sorumluluk üstleneceği ve piyasaya nasıl müdahale edeceği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Türkiye’de işletmelerin çoğunlukla küçük ölçekli olması, çiftçinin zirai okur yazarlığının düşük ve ihtiyacı olan teknik bilgiye erişiminin kısıtlı olması, teknolojik değişime hızlı adapte olamaması ile parçalı ve dağınık tarım arazi yapısı, kaynakları verimli kullanılmasını engellemektedir. Gıda arz güvenliği açısından önemli olan bu yapısal sorunların çözümüne, arazi bankacılığı gibi sistemlere tarım arazilerinin entegre edilmesi ile katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde dünya tarımsal üretim değeri yüksek ülkelerin tarım arazileri kullanım politikaları ayrıca tarımsal arazi kullanım politikaları hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde Türkiye tarım arazi yapısı ve değerlendirilmesi yer almaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde arazi bankacılığı literatürü ve uygulama örnekleri analiz edilmektedir. Beşinci bölümde ise atıl tarım arazilerinin üretime katılmasının sağlanmasına yönelik tarım arazisi bankacılığı kapsamında genel değerlendirme ve finansman modeli önerileri yer almaktadır. Çalışmanın son bölümünde konuya ilişkin değerlendirme ve ileriye yönelik çalışma alanlarına yer verilmektedir.

1 DÜNYA TARIM ARAZİLERİ VE KULLANIM POLİTİKALARI

Temel besin maddelerinin ve endüstriye hammaddelerin temin edilmesi başta olmak üzere her ülke için stratejik öneme sahip tarım sektörünün temel girdilerinden olan toprak, ülkelerin kalkınma ve refahı için vazgeçilmez bir doğal kaynaktır (T.C. Kalkınma Bakanlığı- Tarım Özel İhtisas Komisyonu, 2014)

Tarım sektörünün gelişmesi ve güçlenmesinde tarımsal arazi topraklarının doğru, dengeli ve yararlı kullanımı ile bunların sürdürülebilirliği önem arz etmektedir. Bu hususta yapılmış araştırmalar incelendiğinde; tarım arazilerinin parçalanma durumu, bu arazilerin amaca yönelik kullanılmaması, nüfusun artması, endüstrileşme ve plansız kentleşme gibi durumlar tarım arazilerinin sürdürülebilir olmasında büyük bir engel oluşturmaktadır. Toprağın sürdürülebilir kullanımı, toprağın doğal verimliliğini koruyan, uzun vadede gıda ve lif kaynakları ile yenilenebilir doğal kaynakların üretimine izin veren bir arazi yönetimi şeklidir. Bu bağlamda arazi kullanımı, biyolojik çeşitliliğin garanti altına alınarak tüm sistemin eko-dengesinin korunabilmesi için farklı kullanımlara imkân sağlayabilecek konfigürasyona ulaşırsa sürdürülebilir olarak adlandırılabilir (Wrachien, 2003).

Sınırlı tarım arazi varlıklarının amacına yönelik kullanılmaması amacıyla planlama ve modernizasyonun sağlanması çerçevesinde dünya tarım arazileri envanteri ve bunların kullanım politikaları aşağıda verilmektedir.

1.1 Dünya Tarım Arazileri

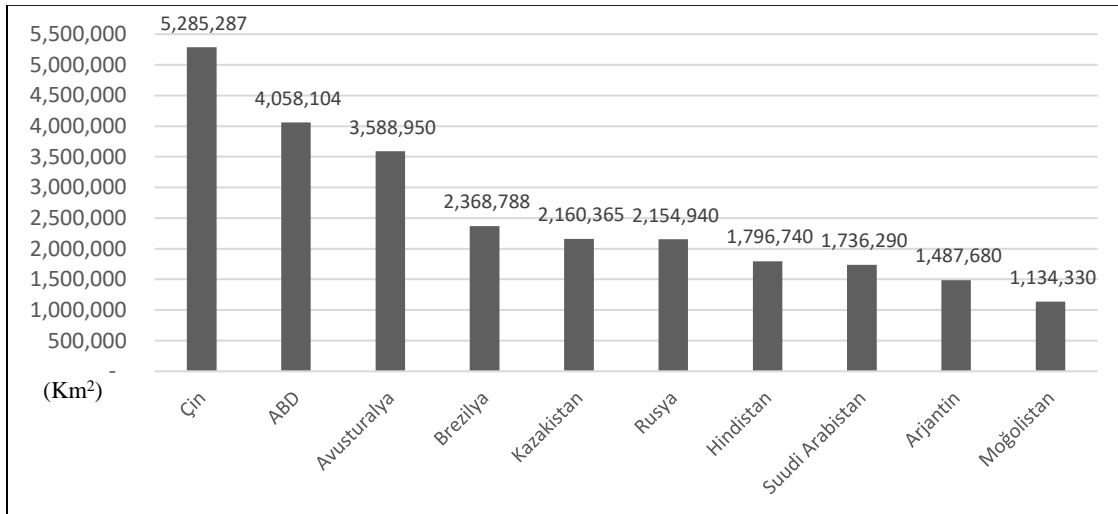
Dünyada tarım ürünlerinin üretiminde ilk 10 ülke ve bu ülkelerin ekili tarım arazi bilgileri Tablo 1’de verilmektedir. Tarımsal değer üretiminde ilk üç sırada Çin, Hindistan ve ABD yer alırken, tarımsal arazinin ekiliş oranında ilk üç sırayı Japonya, Hindistan ve Pakistan almaktadır.

Tablo 1: Dünya Tarımsal Üretimde En Büyük 10 Ülke

Ülke	Tarımsal Üretim Değeri (2019, Bin US Dolar)	Tarım Arazisinin Ekiliş Oranı (2018,%)
1- Çin	1.239.285.337	25,67
2- Hindistan	412.669.385	94,29
3- ABD	360.879.390	39,53
4- Brezilya	207.584.024	26,81
5- Endonezya	150.726.280	82,34
6- Rusya	88.670.607	57,28
7- Japonya	87.088.664	100,00
8- Türkiye	80.924.700	61,33
9- Fransa	67.054.353	57,87
10- Pakistan	63.820.205	86,23

Kaynak: (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018&2019)

Tarımsal arazi büyüklüğüne göre en büyük 10 ülke Şekil 1’de yer almaktadır. Arazi büyüklüğünde ilk sırada yer alan Çin tarımsal üretim değerinde de 1,24 trilyon ABD doları ile ilk sırada yer almakta olup, ekilen tarım arazisi açısından ise bunun tam tersi bir performans sergileyerek %25,67 ile en düşük orana sahiptir.

Şekil 1: Dünya Toplam Tarım Alanları Bakımından En Büyük İlk 10 Ülke (Km²)

Kaynak: (The World Bank, 2018)

Tarımsal üretimde ikinci sırada yer alan Hindistan’ın toplam arazi alanların %94,29’unun ekili olduğu halde dünyadaki toplam arazi büyüklüğü sıralamasında 7. sırada olduğu görülmektedir. Tarımsal üretimde üçüncü sırada yer alan ABD’nin toplam arazi büyüklüğü sıralamasında dünyada 2. sırada yer aldığı ancak toplam arazi alanları içerisinde %39,53’ünün ekili olduğu görülmektedir. Türkiye, Pakistan, Fransa, Japonya ve Endonezya’nın dünya tarımsal ürün üretiminde en büyük ilk 10 ülke arasında yer aldığı ancak dünyada toplam tarım alanı bakımından en büyük ilk 10 ülke sıralamasında yer almadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca bu ülkelerin toplam arazi alanları içerisinde ekili arazi alanlarının %50’den fazla olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye, dünyada tarımsal ürün üretimi sıralamasında 8. sırada olup, tarım arazilerinin %61,33’ü ekilidir.

Tablo 2: Dünyada En Büyük Yüzölçümüne Sahip İlk 10 Ülkenin Tarım Arazisi Yüzdesi

Ülke	Arazi Alan Büyüklüğü (2020, Km ²)	Toplam Arazideki Tarım Arazisi Yüzdesi (2018, %)
1- Rusya	16.376.870	13,2
2- Çin	9.424.701	56,1
3- ABD	9.147.420	71,7
4- Kanada	8.965.590	6,5
5- Brezilya	8.358.140	28,3
6-Avustralya	7.692.020	46,7
7-Hindistan	2.973.190	60,4
8-Arjantin	2.736.690	54,4
9-Kazakistan	2.699.700	80,0
10-Cezayir	2.381.741	17,4

Kaynak: (The World Bank, 2018&2020)

Rusya'nın arazi alan büyüklüğü sıralamasında dünyada lider olduğu ancak arazilerinin sadece %13,2'sinin tarım arazi olduğu, arazi alan büyüklüğü sıralamasında dünyada ikinci sırada yer alan Çin'in arazilerinin yarısından fazlasının tarım arazisi olduğu, arazi alan büyüklüğü sıralamasında 3. sırada yer alan ABD'nin ise arazilerinin yaklaşık %72'sinin tarım arazisi olduğu gözlemlenmektedir. Kanada, dünyada arazi alan büyüklüğü sıralamasında 4. sırada yer almasına rağmen, arazilerinin sadece %6,5'unun tarım arazisi olduğu görülmektedir.

1.2 Dünya Tarım Arazilerinin Kullanım Politikaları

Bu bölümde dünya tarımında en büyük değer üreten 3 ülke olan Çin, Hindistan ve Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) tarımsal arazi kullanım politikaları ele alınmaktadır.

1.2.1 Çin

Dünya tarımsal ürün üretim değeri en büyük olan Çin'de gerçekleştirilen araştırmalar; bu ülkede yaşanan hızlı kentleşmenin, kırsal alanları ciddi şekilde etkilediği ve tarım arazisi kayıplarına yol açtığını göstermektedir. Ülkede hızlı nüfus artışı, sosyo-ekonomik faaliyetlerin dönüşümü ile arazi kullanımında yaşanan değişiklikler verimsizliğe ve tarım arazisi kaybına neden olmuştur. Bu sorunun giderilmesine yönelik geliştirilen politikalar çerçevesinde; bozulmuş arazi ıslahı, arazilerin toplulaştırılması, yoksulluğun azaltılması ve ilçe kalkınmasına bağlı olarak ülkede 4 araştırma istasyonu kurulmuştur. Bu araştırma istasyonları; arazi kullanım verimliliğini artırmada ve insan-arazi ilişkilerini değiştirmede arazi toplulaştırma konusuna odaklanmıştır. Ayrıca 2016 yılı Aralık ayında arazi kaynakları ve mühendislik konusunda IGU-AGLE (International Geographical Union Commission on Agricultural Geography and Land Engineering) kuruluşu resmi olarak kurulmuştur (Liu, 2018).

Araştırmalar; Çin'de arazi kaynaklarının korunması ve ekonomik kalkınma ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin çıkarılarak sınırlı toprak kaynaklarının daha verimli ve etkin kullanımına acil ihtiyaç olduğu ayrıca tarım arazilerinin sürdürülebilir kullanımı için stratejilere gerek duyulduğunu ortaya koymaktadır (Wang, Chen, Shao, Zhang, & Cao, 2012).

1.2.2 Hindistan

Tarımsal ürün üretim değeri sıralamasında dünyada 2. sırada yer alan Hindistan'da nüfusun artması ve kaynakların tükenmesiyle arazi planlama ihtiyacına gerek duyulmuştur. Yapılan araştırmalar; arazilerin bozulması ve yer altı sularının tükenmesi sorunlarının yalnızca tarım sürdürülebilirliğinde değil aynı zamanda halkın geçim sistemini de tehdit ettiğini göstermektedir. Bu durumun çözümlenebilmesi ve kontrol altına alınabilmesi için öncelikle ülkede iyileştirme fonları kurulmuş ancak şehirleşmeyle birlikte arazi planlamasında yetersiz kalmıştır. Bunun sonucu olarak konu, kalkınma yetkililerine devredilerek ulusal düzeyde NITI Aayog olarak adlandırılan komisyon tarafından yürütülmektedir (Patel, 2020).

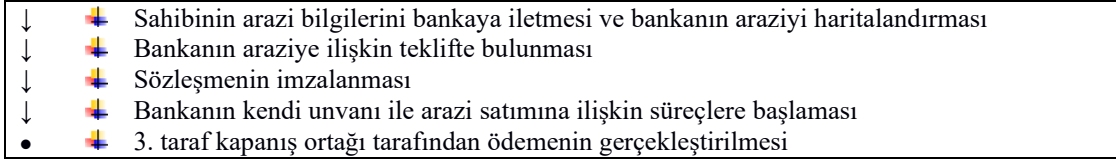
Hindistan Planlama Komisyonu 2015 yılında Ülke Birlik Kabinesi kararıyla kurulmuş ve Hindistan Hükümeti için stratejik ve uzun vadeli politikalar ve programlar tasarlamaktadır (NITI Aayog, 2015). Mevcut durumdaki sorunların çözümü için ülkede; Kırsal Kalkınma Bakanlığı tarafından; köy arazi kullanım planlarının hazırlanması için 2013 yılında Ulusal Toprak Reform Politikasının başlatıldığı, 2016 yılında Shyama Prasad Mukherjee Rurban Misyonu ile arazi kullanım kümelerinin kırsaldan yeni kente dönüştürülmesinin hedeflendiği, Yeşil Hindistan Ulusal Misyon Politikası ile 10 milyon hektardan fazla araziye fidan dikildiği, 2011 yılında Kıyı Düzenleme Bölgeleri Bildirimi ile kıyı şeridindeki arazi kullanımının yönetilmesine ilişkin girişimlerde de bulunulmuştur.

Hindistan'da kaynak optimizasyonu, endüstriyel iyileşme ve sürdürülebilirliğe yönelik kararlı bir yaklaşımı benimsemek için Sanayi ve İç Ticaret Bakanlığı tarafından Hindistan Endüstriyel Arazi Bankası portalı geliştirilmiştir. Bu portal sayesinde, ülkede danışma birimleri kurmak isteyen potansiyel yatırımcılar için mevcut araziler hakkında bilgi sağlanmaktadır. Portal içerisinde; tarım, doğal kaynaklar, arazi katmanları ve kentsel yapı, demiryolu, karayolu, hava ve liman bağlantıları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

1.2.3 ABD

Dünya tarımsal ürün üretim değerinde 3. sırada olan ABD'de ülke topraklarının %70'i özel mülkiyettir. ABD Tarım Bakanlığı, ülke topraklarının korunabilmesi ve gerekli iyileştirme çalışmaları için, bireysel arazi sahipleri ile çalışmalar yürütmektedir. Ülkenin hemen hemen her ilçesinde yer alan yerel saha ofisleri aracılığıyla arazilere gönüllü olarak teşvike dayalı koruma sağlanmaktadır. Böylece toprak sahiplerinin arazi koruma planları geliştirilerek, önemli sayıda özel mülkiyetteki tarım arazisi koruma programlarına kaydettirilmiştir (U.S. Department of Agriculture, 2021).

Amerika Birleşik Devletleri'nin bünyesinde yer alan 50 eyaletin tamamına hizmet sağlayan arazi ve mülk satın alma firması olan USA Land Bank ile hizmet vermektedir (USA Land Bank, 2021). Arazi ve mülk satın alma firmasının çalışma süreçlerine ilişkin bilgiler Şekil 2'de özetlenmiştir.

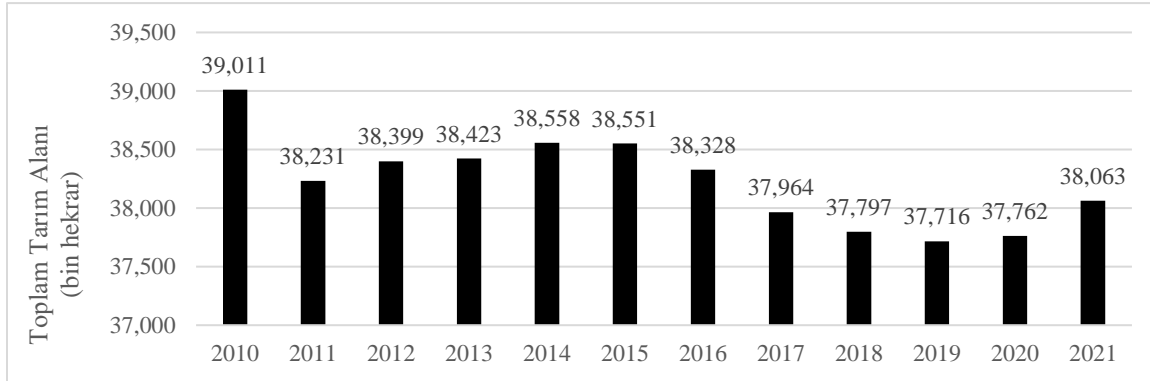
Şekil 2: USA Land Bank Arazi Satın Alma Süreci

Kaynak: (USA Land Bank, 2021)

Amerika Birleşik Devletleri'nde; kullanılmayan ve terk edilmiş arazi ile mülklerin bakımı, satın alımı ve devri için 250'den fazla emlak bankası kurulmuştur. Bu bankalar için en önemli ulusal kaynak olan Toplum Gelişme Merkezi; parsel veri toplama ile yönetimi, emlak bankası ve boş arazi yönetimi alanlarında hizmetler sunmaktadır. Kurmuş oldukları Ulusal Arazi/Emlak Bankası Ağı ile ülke genelindeki bu kurumların gelişimlerini desteklemektedir (Center for Community Progress, 2022).

2 TÜRKİYE TARIM ARAZİLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ ÇALIŞMALARI

Ülkemizde tarım arazileri, geçmişten günümüze herkes için ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan önem arz etmektedir. Bu bölümde öncelikle ülkemiz tarımsal arazilerine ilişkin mevcut durum istatistikler ile aktarılmaya çalışılmıştır.

Şekil 3: Türkiye'deki Ekilebilir Tarım Alanlarının 2010-2021 Yıllarındaki Değişimi

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021)

2010-2021 yılları arasındaki Türkiye'nin toplam ekilebilir tarım arazisi incelendiğinde; toplam tarım alanlarının genel olarak azalma eğilimi gösterdiği gözlemlenmektedir. 2010 yılından 2021 yılına toplam tarım arazilerinde % 2,43 oranında azalma gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Türkiye’de Ekilen Tarım Alanı İstatistikleri (bin hektar)

Yıl	Ekilen	Nadasa bırakılan	Sebze Bahçesi	Süs Bitkisi	Toplam İşlenen
2010	16.333	4.249	802	-	21.384
2011	15.692	4.017	810	4	20.523
2012	15.463	4.286	827	5	20.581
2013	15.613	4.148	808	5	20.574
2014	15.782	4.108	804	5	20.699
2015	15.723	4.114	808	5	20.650
2016	15.575	3.998	804	5	20.382
2017	15.498	3.697	798	5	19.998
2018	15.421	3.513	784	5	19.723
2019	15.398	3.387	790	5	19.580
2020	15.628	3.173	779	5	19.586
2021	16.031	3.059	755	5	19.850

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021)

Şekil 3’te görüldüğü üzere, 2010 yılında 39.011 bin hektar olan arazi varlığı, 2021 yılında 38.063 bin hektara gerilemiştir. 2021 yılında 38.063 bin hektar olan arazi varlığının toplamda 19.850 bin hektarı işlenmiş (Tablo 3) olup, işlenen toplam tarım alanının yaklaşık %15’i ise nadasa bırakılan alandır. Tablo 3’te paylaşılan bilgiler incelendiğinde 2010 yılından 2021 yılına toplam işlenen tarım alanında % 7,17; ekilen alanlarda % 1,85; sebze bahçeleri alanında ise %5,86 azalma olduğu görülmektedir.

Tablo 4: İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme Başına Düşen Tarım Arazisi Göstergeleri

İşletme Büyüklüğü (dekar)	İşletme Başına Düşen Tarım Arazisi Parça Sayısı	Tarım Arazisi Ortalama Parça Büyüklüğü (dekar)
-5	1,5	1,6
5-9	2,4	2,7
10-19	3,4	3,8
20-49	4,7	6,4
50-99	6,9	9,4
100-199	10,1	12,9
200-499	13,7	20,6
500-999	21,1	30,3
1000+	36,9	60,3
Ortalama	5,89	12,94

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016)

2016 yılında Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Tarımsal İşletme Yapı Araştırması gerçekleştirilerek 2018 yılında sonuçları yayımlanmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre oluşturulan Tablo 4’te yer alan bilgiler incelendiğinde, birim işletme başına düşen tarım arazisi parça sayısının yaklaşık 6 olduğu ve Ülkemizde 1 parça tarım arazisinin ortalama büyüklüğünün 13 dekar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde işletme başına düşen parça sayısı arttığında, tarım arazisi ortalama parça büyüklüğünün arttığı gözlemlenmektedir. Avrupa Birliğine üye ülkelerin ortalama tarım işletmesi büyüklükleri ve değişimi Tablo 5’te sunulmuştur. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin ortalama tarım işletmesi büyüklüğü 2005 yılında 11,88 hektar iken, 2007 yılında 12,58 hektar, 2010 yılında 14,36 hektar, 2013 yılında 16,11 hektar ve 2016 yılında ise

16,56 hektar olmuştur. Tarımsal işletme başına arazi büyüklüğünün 2005-2016 yılları arasında % 39,40 ve 2013-2016 yılları arasında ise % 2,78 oranında artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 5: Avrupa Birliğine Üye Ülkelerin Ortalama Tarım İşletmesi Büyüklükleri ve Değişimi

Ülkeler	Ortalama İşletme Genişliği (hektar)					2005-2016 Değişim (%)	2013-2016 Değişim (%)
	2005	2007	2010	2013	2016		
Çekya	84,21	89,29	152,38	133,01	130,25	54,67	-2,08
İngiltere	55,65	72,15	91,15	94,66	90,10	61,91	-4,82
Danimarka	52,39	59,67	64,00	68,43	74,60	42,38	9,02
Slovakya	27,44	28,07	77,49	80,68	73,65	168,38	-8,71
Lüksemburg	52,71	56,90	59,60	63,00	66,32	25,83	5,27
Fransa	48,65	52,10	53,94	58,74	60,93	25,24	3,72
Almanya	43,69	45,70	55,84	58,59	60,54	38,55	3,32
Estonya	29,87	38,85	47,98	49,90	59,59	99,48	19,42
İsveç	42,11	43,02	43,13	45,21	47,87	13,66	5,87
Finlandiya	32,56	34,16	35,87	41,96	44,92	37,98	7,07
Belçika	26,88	28,63	31,69	34,64	36,71	36,55	5,99
İrlanda	31,80	32,28	35,68	35,53	35,50	11,63	-0,07
Hollanda	23,93	24,95	25,89	27,38	32,26	34,82	17,83
Letonya	13,23	16,46	21,54	22,96	27,61	108,78	20,29
İspanya	23,03	23,85	24,00	24,15	24,58	6,75	1,81
Bulgaristan	5,11	6,19	12,08	18,28	22,04	331,75	20,58
Avusturya	19,14	19,28	19,17	19,42	20,15	5,27	3,76
Litvanya	11,04	11,50	13,72	16,65	19,46	76,26	16,82
Portekiz	11,36	12,63	12,02	13,77	14,06	23,79	2,10
Hırvatistan	-	5,40	5,77	9,98	11,62	-	16,48
İtalya	7,35	7,59	7,93	11,98	11,00	49,57	-8,18
Macaristan	5,97	6,75	8,12	9,48	10,86	81,97	14,61
Polonya	5,96	6,47	9,59	10,08	10,21	71,39	1,27
Slovenya	6,29	6,49	6,47	6,71	6,99	11,08	4,11
Yunanistan	4,78	4,74	7,16	6,85	6,65	39,12	-2,88
Romanya	3,27	3,50	3,45	3,60	3,65	11,82	1,57
G.Kıbrıs	3,35	3,64	3,05	3,09	3,20	-4,49	3,67
Malta	0,93	0,94	0,91	1,16	1,21	30,40	3,87
AB	11,88	12,58	14,36	16,11	16,56	39,40	2,78

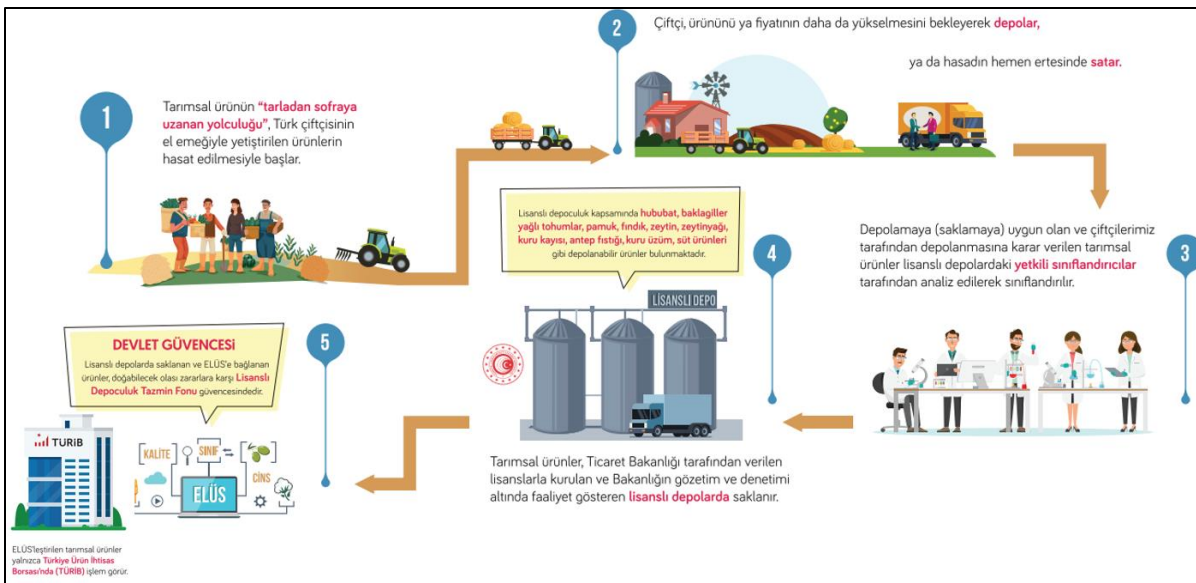
Kaynak: (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2019)

Türkiye’de tarım arazilerinin korunması, yönetilmesi, arazi edindirme ve değerlendirme durumlarına ilişkin birçok çalışma mevcuttur. Toprakların korunması 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu’na uygun yürütülmektedir. Bu çalışmalar kapsamında; büyük ovalar belirlenerek Cumhurbaşkanlığı kararı ile tarım arazileri koruma altına alınmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

Yüksek verimli ve rekabet edilebilir şekilde üretim yapabilmek için miras ve benzeri nedenlerle ölçeği küçülen tarım arazilerinin konsolide edilmesi ve tarımsal üretime etkin şekilde katılması önemlidir. Tarım arazilerinin bölünmesinin önüne geçmek amacıyla 6537 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu’nda 15.05.2014 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Ayrıca tarım arazilerinin bölünmesinin önlenmesi amacıyla Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ile Tarım ve Orman Bakanlığı yazılım entegrasyonu gerçekleştirilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

Gıda alanında stratejik ürünler hem insani hem de hayvani tarım ürünleri çerçevesinde tarla bitkileridir. Bu nedenle arpa, buğday, mısır, çeltik gibi hububat, baklagiller ve yağlı tohumlar stratejik ürünler olarak gıda arz güvenliğinde birinci öncelikli politikaların üretildiği ürünlerdir. Bunların üretiminin sürdürülebilir olması için teşvik edilmesi, israfın ve firenin önlenmesi, tarladan sofraya uzanan değer zincirinde üretilen tarım ürünlerinin sağlıklı şekilde saklanması ve pazarlanması kapsamında; lisanslı depoculuk ile standardize edilebilen temel ve işlenmiş tarım ürünlerinin sağlıklı koşullarda depolanmasına 2011 yılından itibaren olanak sağlanmıştır. T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından faaliyet izni verilen lisanslı depoya ürün sahipleri tarafından teslimi yapılan bu ürünlere ilişkin elektronik ürün senedi (ELÜS) düzenlenmektedir. ELÜS'e dönüştürülen ürünler 2019 yılında faaliyete geçen Türkiye Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB) aracılığıyla şeffaf ve etkin bir piyasada ülke genelinde erişim sağlanarak dijital bir platformda işlem görebilmektedir. Arazi bankacılığı, lisanslı depoculuk, ELÜS ve ürün ihtisas borsacılığı sayesinde çiftçinin üreteceği ürün için finansmana erişimi kolaylaşmakta, tarımın desteklenmesi ve ürünün değerini etkin piyasa şartlarında bulması ile atıl durumda kalan arazilerin üretime kazandırılması ve üretilen ürünlerin kolayca Pazar bulması cazip hale gelecektir. Bu yapı ile tarladan sofraya uzanan, tarımın dijitalleştirildiği ve tarım modernizasyonun sağlandığı bir ekosistem uçtan uca yaratılmış olacaktır. Diğer yandan, 2022 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin yaklaşık 35 milyon ton hububat rekoltesinin %25 civarı lisanslı depolarda saklanabilir durumdadır. Lisanslı depoculuğun genele yaygınlaştırılması ve saklama kapasitesinin artırılması ile gıda arz güvenliği ve sağlıklı saklama ile israf ve firenin önlenmesinin önüne geçilmiş olacaktır.

Şekil 4: Tarımsal Ürünün Serüveni

Kaynak: (TÜRİB, 2022)

2.1 Türkiye’de Tarım Arazilerinin Değerlendirilmesi Çalışmaları

2.1.1 Tarım Arazileri Değerlendirme Portalı

Tarım arazilerinin, kullanılması ve planlamasına yönelik Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından; Tarım Arazileri Değerlendirme ve Bilgilendirme Portalı (TAD) kurulmuştur. Bakanlık bünyesinde kurulmuş bu platform sayesinde; tarım arazilerinin tarım dışına çıkartılması, iş süreçlerinin yönetilmesi, toprak etüt işlemlerinin takibi ve izlenmesi sağlanmaktadır (Tarım Arazileri Değerlendirme ve Bilgilendirme Portalı, 2019).

2.1.2 Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli

2009 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli ortaya konulmuştur. Bu model; 7 Eylül 2010 tarihli 27695 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Tarım Havzaları Yönetmeliğinde açıklanmaktadır. Tarım Havzaları Yönetmeliği incelendiğinde; tarım havzalarına ilişkin tarım politikalarının geliştirilmesine yönelik tarımsal ürün ve üretimin planlanması için gerekli çalışmalar kapsamında Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modelinin açıklandığı gözlemlenmektedir. Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse bu model; bilgi sistemlerinden sağlanan veriler (iklim, arazi sınıflandırması, toprak, topografya) ve tarım ile ilgili verileri içeren dinamik bir veri tabanının oluşturulması, bu verilerin modelin işletilmesinde kullanılarak öngörü yapılmasını kapsamaktadır.

Ayrıca tarım havzalarına ilişkin destekler de Tarım Havzaları Yönetmeliği’ndeki usul ve esaslara göre düzenlenmektedir. Tarımsal üretimin kendi ekolojisine uygun alanlarda yoğunlaşması, desteklenmesi, örgütlenmesi, ihtisaslaşması ve entegre bir şekilde yürütülmesini sağlayabilmek için bu model uygulamaya konulmuştur.

2.1.3 Hazineye Ait Kullanılmayan Tarım Arazilerinin Ekilişe Açılması

Tarım ve Orman Bakanlığı ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın ortaklaşa yürüttüğü projede; Hazineye ait kullanılmayan tarım arazileri, örnek ekilişler için çiftçilerin kullanımına açılmıştır. Bu çalışma pilot uygulama olarak başlatılmış olup hububat, baklagiller, yağlı tohumlar ve yem bitkileri gibi stratejik ürünlerin ekimi yapılacaktır. Bu proje ile mevcut ekilen alanlar haricinde, hazineye ait kullanılmayan tarım arazilerinin üretime kazandırılması amaçlanarak tarımsal üretimin artırılması hedeflenmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

2.1.4 Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması (ÇATAK Projesi)

2006 yılında pilot olarak başlayan ÇATAK Projesi Türkiye geneline yayılmıştır. Bu proje kapsamında üreticiler çeşitli kategorilerde desteklenmektedir. Başlıca destek kategorilerinden bazıları asgari toprak işlemeli tarım, toprak ve su yapısının korunması ile erozyonun engellenmesi, çevre dostu tarım teknikleri ve kültürel uygulamalardır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020). Mevcutta ÇATAK Projesi kapsamında ülkemizde 58 ilde belirlenen alanlarda 3 ayrı kategoride belirli uygulamalara destekleme yapılmaktadır. Bu kapsamda, minimum toprak işlemleri tarım uygulamalarına 45 TL/da, toprak ve su yapısının korunması ile erozyonun engellenmesi uygulamalarına 60 TL/da, çevre dostu tarım teknikleri ve kültürel uygulamalarına 135 TL/da ödeme yapılmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Tablo 6: Yıl Bazında ÇATAK Projesi Uygulamaları

Yıl	İl Sayısı*	Üretici Sayısı	Alan (ha)	Ödeme Miktarı (TL)
2006	4	469	1.726	1.434.000
2007	4	1.508	4.041	2.605.000
2008	4	1.484	4.063	4.630.000
2009	9	1.881	4.752	5.061.922
2010	19	2.940	8.808	10.347.256
2011	25	4.648	14.414	16.128.359
2012	27	6.568	21.804	23.182.680
2013	30	9.195	33.172	35.084.038
2014	43	15.430	50.559	52.890.491
2015	51	22.671	77.969	81.346.357
2016	51	29.811	111.729	113.037.438
2017	57	35.333	142.964	141.632.770
2018	58	34.898	149.780	150.278.723
2019	58	21.825	95.662	96.422.371
Toplam	58	188.661	721.443	734.081.405

Kaynak: (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022)

(*) Adana, Adıyaman, Afyonkarahisar, Ankara, Amasya, Aksaray, Aydın, Balıkesir, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Hatay, Isparta, İzmir, Kahramanmaraş, Karaman, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Uşak, Yalova, Yozgat ve Zonguldak olmak üzere 58 ilde belirlenen alanlarda uygulanmaktadır.

2.1.5 Dijital Tarım Pazarı (DİTAP) ile Âtıl Tarım Arazilerinin Kiralanarak Üretime Kazandırılması

DİTAP; sözleşmeli üretim, doğrudan satış ve tarım arazi kiralama modülü olmak üzere 3 ana bölümden oluşmaktadır. Tarımsal arazilerin kiralanması modülü; daha fazla üretim yapmak isteyen üreticilerin üretimlerini artırabilmesi, atıl tarım arazilerinin üretime kazandırılabilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu modülün kullanılabilmesi için; tarım arazisini kiraya vermek isteyen mülkiyet sahipleri sisteme erişim sağlayarak, Tapu Kadastro Bilgi Sistemleri (TAKBİS) ile mülkiyetindeki tarım arazilerini dijital ortamda görüntüleyerek kiraya verebilmektedir. Bu sistem ile arazinin sulama sisteminin olup olmadığı, kuru-sulu tarıma uygunluğu, araziye ekilen ve ekilebilecek ürünler, arazi dönüm bilgileri, arazinin geleneksel üretimi, iyi tarım, organik tarım ya da örtü altı üretim olduğuna dair ayrıntılı bilgiler elde edilebilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

2.1.6 Detaylı Toprak Etüt ve Haritalama Çalışması

2021 yılında başlayıp 2024 yılında tamamlanması hedeflenen proje ile Ülke genelinde tarım arazilerinin detaylı etütlerinin yapılması, böylece toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri belirlenerek toprak özelliklerine göre haritası hazırlanacaktır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

2.1.7 Atıl Tarım Arazileri ve Arazi Bankacılığı

Yeni Ekonomi Programı'nda gıda enflasyonunu düşürmek için alınacak önlemler arasında atıl tarım alanlarının üretime kazandırılması ve buna yönelik tarım arazisi piyasasının geliştirilmesi için arazi bankacılığı sisteminin kurulmasına mevzuat altyapısının oluşturulması planlanmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2019). Bu sayede tarım arazilerinin niteliğinin korunması, alım satım ya da kiralama için bir organize ve şeffaf bir piyasa oluşturulması, böylece kullanım etkinliğinin artırılması amaçlanmaktadır.

Konuya ilişkin Tarım ve Orman Bakanlığının 7 bölgede yapmış olduğu çalıştaylar ile atıl tarım arazilerinin kullanımında uygulanabilecek yöntem ve politikaların belirlenmesine çalışmıştır. Tarım arazilerinin miras, hisselilik ve mülkiyetten kaynaklı sorunlar ile arazi alımlarında yaşanan kredi, kiracılık, ortakçılık gibi sorunları bulunurken bunların çözümüne yönelik arazi bankacılığı uygulaması ve bu kapsamda Avrupa'daki arazi bankacılığı uygulamaları incelenmiştir (Anadolu Ajansı, 2019). Arazi Bankacılığının kurumsal ve hukuki yapısının oluşturulmasına yönelik çalışmalar Arazi Edindirme ve Değerleme Dairesi Başkanlığı'na verilmiştir (Tarımdan Haber, 2019).

3 ARAZİ BANKACILIĞI LİTERATÜRÜ VE UYGULAMALARI

3.1 Literatür

Arazi bankacılığı kapsamında literatür incelendiğinde birden çok arazi bankacılığı tanımı karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak arazi bankacılığı; arazi piyasalarının yönetimini sağlamak, kamu ya da özel kurumlar tarafından kırsal arazi kullanımında ülke ihtiyaçlarına göre belirlenmiş kamu politikalarını karşılamak amacıyla bu arazilerin satın alınması, satılması veya kiralanması işlemlerini sağlayan ve bu işlemlere aracılık eden bir sistemdir. Böylece miras yoluyla parçalanmış, atıl, işlenmeyen, tarımsal üretime katkısı olmayan, malik veya ipotek problemlili arazilerin üretime dâhil edilmesiyle tarımsal üretimde katma değer yaratılmasıdır. Bu sistem sayesinde; tarımsal arazi piyasasında şeffaflık sağlanarak spekülasyon amaçlı tarım arazisi alım ve satım işlemleri de önlenmektedir.

Arazi bankacılığı sisteminde dünya örnekleri incelendiğinde her ülkenin kendi ihtiyaçları doğrultusunda bu sistemi uyguladığı gözlemlenmiştir. Bu sistem ilk kez Amsterdam/Hollanda'da 1890'lı yıllarda başlatılmış, akabinde İsveç (1904), Kanada (1950) ve Fransa (1958) tarafından benimsenmiştir. İngiltere'de büyük şehirlerin çevresinde arazi edinilerek yeni şehirlerin kurulması, Hollanda'da büyük çiftliklerin oluşturulması amacıyla uygulanmış olup, günümüzde birçok ülkede önemli işlevlere sahip olarak varlığını sürdürmektedir (Keşli, 2011) (Başer & Bozoğlu, 2019). Arazi bankacılığını tarım arazilerine entegre yoluna gitmenin yanı sıra tarımsal yapıya ilişkin sorunlar ve iyileştirme yönündeki yaklaşımların ülke bazında farklılaştığı görülmektedir.

Arazi bankacılığı sisteminin kurulabilmesi için öncelikle ilgili ülkede ki mevcut durum analiz edilerek fizibilite raporu oluşturulmaktadır. Bu analiz ile ülkedeki tarımsal arazi ve işletmelerinin durumlarına ilişkin ayrıntılı bilgiler ile mevzuatsal ve teknolojik alt yapı ortaya

konmaktadır. Mevcut durumun belirlenmesi ile arazi bankacılığı sisteminin kamu ya da özel sektör bünyesinde kurulup işletileceği, buna bağlı yeni mevzuat oluşturulması ve ilgili mevzuatların güncellenmesi ile bu sistem için hedef kitlenin ve hizmet etmesi gereken amaçların belirlenmesi sağlanmaktadır. Bu çalışmaların sonrasında gerekli mevzuatın çıkarılarak yürürlüğe girmesi, kamu ya da özel sektör olarak arazileri satın alma, kiralama, toplulaştırma gibi ilgili teknolojik ve donanımsal alt yapı ile hizmetler sunarak atıl durumda olan arazilerin konsolide edilerek üretime kazandırılmasını sağlayan arazi bankacılığı sistemi hayata geçirilmektedir. Özetlemek gerekirse; ilk aşamada arazi bankacılığı uygulamasının hayata geçirilebilmesi için ilgili bölgedeki arazinin mülkiyeti ve kullanımıyla ilgili kilit unsurlar belirlenmeli, ikinci aşamada yasal ve kurumsal çerçeve oluşturulmalı, üçüncü aşamada arazi bankacılığının hayata geçirilmesiyle hedeflenen durumlar ortaya konulmalı ve arazi bankacılığının çalışma sistemi belirlenmelidir (Manso, Fernández, & López, 2010).

Arazi bankacılığının uygulanan ülkede nasıl bir sorumluluğa sahip olacağı ve işlevleri konusunda dünyada incelenen arazi bankacılığı uygulamalarında 4 temel rolün öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu roller aşağıda yer alan Şekil 5'te belirtilmiştir.

Araziyle ilgili işlem ve süreçlerde yönlendirici rol üstlenmesi ile araziler hakkında bilgi sağlanarak tanıtım yapılması ve bu alanda danışmanlık hizmeti verilmesi.	Şirketleşme yaklaşımıyla ticari olarak kar amaçlı arazi satımı, alımı ve kiralama işlemlerinde atıl arazilerin değerlendirilmesinde rol üstlenilmesi.
Dünya Arazi Bankalarında Öne Çıkan Roller	
Orta düzey katılımcı yaklaşım ile tarım sektöründeki işletmelerin desteklenmesi ve arazilerin korunması yönünde rol üstlenilmesi.	Arazi haklarını düzenleyici olarak rol üstlenilmesiyle arazi alım satım vb. diğer işlemlerde şartların belirlenerek arazi haklarının düzenlenmesi

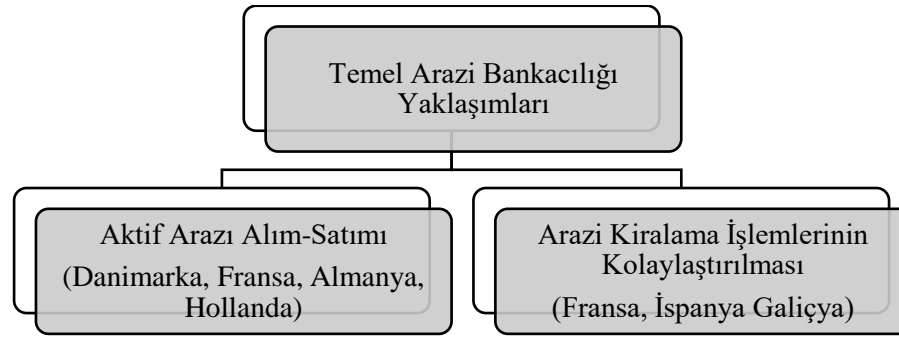
Şekil 5: Arazi Bankalarında Öne Çıkan Roller

Kaynak: (Başer & Bozoğlu, 2019)

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (The Food and Agriculture Organization of the United Nations- FAO) arazi bankacılığını; bir kamu kurumu tarafından yürütülen, tarım arazi piyasalarının gelişimini kolaylaştırmak, tarımsal ve kırsal kalkınma sağlamak, sürdürülebilir arazi kullanımı ve/veya ilgili projelerin uygulanmasıyla ilgili kamu politikası hedeflerini takip etmek için kırsal alanlarda arazi alım, satım ve kiralama süreçlerindeki sistematik faaliyetlerin bütünü olarak tanımlamıştır. FAO arazi bankacılığı tanımında bahsetmiş olduğu amaçlara ek olarak; devletin tarımsal ve kırsal kalkınma hedeflerine ulaşılmasını desteklemek için devlete ait arazilerin özelleştirilmesi ve aktif yönetimini ayrıca ekonomik sıkıntı içindeki çiftçilerden arazinin geçici olarak alınması, ardından arazinin kiralanması ve geri satışı gibi uygulamaların da arazi bankacılığı sisteminde ek işlev olarak uygulanmasını önermektedir (Food And Agriculture Organization of the United Nations, 2020). Bu amaçlara ek olarak literatür incelendiğinde arazi bankacılığının arazi tröstleri ile kuruluş amacı olarak birbirini tamamlayan kuruluşlar olduğunu ve bu

kurumlarında birbiriyle işbirliği yapması ile bu alanda yatırımların artacağı vurgulandığı görülmüştür (Fujii, 2016).

2000'li yılların başından beri FAO, birçok ülkeyi arazi toplulaştırma araçlarının tanıtımı konusunda desteklemiştir. Bu nedenle, 2020 yılında FAO Avrupa ve Orta Asya Bölge Ofisi Avrupa İyi Emlak Bankacılığı Uygulamaları ve bunların Doğu Avrupa ile Orta Asya'da ki uygulanabilirliği hakkında çalışma yürütmüştür. Çalışmada; Fransa, Almanya, Danimarka, Hollanda ve İspanya örnekleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. İlgili çalışma raporunda, Doğu Avrupa ve Orta Asya'da ki ülkelere özel arazi bankacılığı araçlarının tanıtımı için politika tavsiyeleri sunulmaktadır. Çalışma sonuçlarına göre, incelenen beş ülkede aktif arazi alım satımı ve arazi kiralama işlemlerinin kolaylaştırılması olmak üzere iki ana arazi bankacılığı yaklaşımının benimsendiği gözlemlenmiştir (Hartvigsen, Versinskas, & Gorgan, European Good Practices On Land Banking And Its Application In Eastern Europe And Central Asia, 2021)

Şekil 6: Arazi Bankacılığı Yaklaşımları

Kaynak: (Hartvigsen, Versinskas, & Gorgan, European Good Practices On Land Banking And Its Application In Eastern Europe And Central Asia, 2021)

Almanya, Danimarka ve Hollanda'da uygulanan başlıca arazi bankacılığı yaklaşımı aktif arazi alım-satımı uygulamasıdır. Satın alınan araziler kamu altyapısında ilgili projeler için kullanılmaktadır. Arazi toplulaştırma projelerinde bu araziler desteklenen gruplara (örneğin genç çiftçiler vb.) yeniden tahsis edilmektedir. Satın alma girişimi; arazi bankasından ya da arazi talep eden projeleri uygulayan kamu kurumlarından gelmektedir. Arazi toplulaştırma projeleri ile bağlantılı olarak, özel mülk sahiplerinden gönüllü arazi satın alınması arazi havuzunu ve bu şekilde proje alanındaki arazi hareketliliği ile yeniden tahsis seçeneklerini artırmaktadır (Hartvigsen, Land Reform and Land Fragmentation in Central and Eastern Europe, 2014).

3.2 Arazi Bankacılığı Uygulaması

Avrupa ve Orta Asya'da ki arazi bankacılığı uygulamalarına geniş bir bakış sağlamak amacıyla 2021 yılında FAO tarafından Avrupa ülkelerindeki uzmanların katıldığı arazi bankacılığı, arazi toplulaştırılması ve arazi terki hakkında çevrimiçi bir anket gerçekleştirilmiştir. İlgili ankette yer alan arazi toplulaştırılması, arazi bankacılığı, arazi kiralamasının kolaylaştırılması, devlet arazilerinin yönetimi ve arazi terki konularındaki sorular 43 ülkeden arazi bankacılığı ve arazi toplulaştırılması konusunda bilgi ve pratik deneyime sahip 73 katılımcı tarafından cevaplandırılmıştır.

Ülke bazında anket sonuçlarına dayalı olarak hazırlanmış genel durum aşağıda yer alan tabloda sunulmuştur (Hartvigsen, Versinskas, & Gorgan, European Good Practices On Land Banking And Its Application In Eastern Europe And Central Asia, 2021).

Tablo 7: 2021 FAO Anketine Göre Doğu Avrupa ve Orta Asya'da Arazi Bankacılığı

Ülke	Aktif Arazi Bank. Politikası	Arazi Bank. ve Arazi Toplulaştırma Araçlarının Birleştirilmesi	Arazi Kiralama	Ülke	Aktif Arazi Bank. Politikası	Arazi Bank. ve Arazi Toplulaştırma Araçlarının Birleştirilmesi	Arazi Kiralama
Almanya	√	√	-	Karadağ	-	-	-
Arnavutluk	-	-	-	Kazakistan	-	-	-
Avusturya	√	√	-	Güney Kıbrıs	-	-	-
Azerbaycan	-	-	-	Kırgızistan	-	-	-
Belarus	-	-	-	Kosova	-	-	-
Belçika	√	√	-	K.Makedonya	-	√	-
Bosna Hersek	-	-	-	Letonya	√	-	-
Bulgaristan	-	-	-	Litvanya	-	-	-
Çekya	√	√	-	Macaristan	-	-	-
Danimarka	√	√	-	Moldova	-	-	-
Ermenistan	-	-	-	Norveç	-	-	-
Estonya	-	-	-	Polonya	-	-	-
Finlandiya	√	√	-	Portekiz	√	√	√
Fransa	√	√	√	Romanya	-	-	-
Gürcistan	-	-	-	Sırbistan	-	-	-
Hırvatistan	-	-	-	Slovakya	-	-	-
Hollanda	√	√	-	Slovenya	√	√	-
İspanya	√	-	√	Tacikistan	-	-	-
İsveç*	-	√	√	Türkiye**	√	√	-
İsviçre	-	-	-	Ukrayna	-	-	-
İtalya	√	-	√	Yunanistan	-	-	-

*İsveç'te günümüzde sadece birkaç arazi toplulaştırma projesi uygulanmaktadır. Şahıs arazilerinin alım satımı yoluyla tapu bankacılığı faaliyetleri belediyeler tarafından yürütülmektedir.

**Türkiye, FAO desteğiyle, aktif bir arazi bankacılığı politikasını işler hale getirmek ve bunu arazi toplulaştırma aracıyla daha fazla entegre etmek için adımlar atmaktadır.

Kaynak: (Hartvigsen, Versinskas, & Gorgan, European Good Practices On Land Banking And Its Application In Eastern Europe And Central Asia, 2021)

Anket sonuçlarına göre, katılım gösteren toplam 42 ülke içerisinde 14 ülkenin aktif bir arazi bankacılığı politikasına sahip olduğu, 13 ülkenin arazi bankacılığı ve arazi toplulaştırma araçlarını birleştirdiği, 4 ülkenin ise arazi kiralama uygulamalarını kolaylaştırdığı bilgisine ulaşılmıştır.

2015 yılında FAO tarafından yayımlanan 1989 Sonrası Orta ve Doğu Avrupa'da Arazi Konsolidasyonu ile Arazi Bankacılığı Deneyimleri isimli rapora göre arazi toplulaştırma programlarının devam ettiği ülkeler, arazi toplulaştırma tanıtımlarının yapıldığı ancak henüz bir

programa dönüşmediği ülkeler ve arazi toplulaştırma deneyimi olmayan ülkelere ait bilgiler aşağıda yer alan Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: FAO 2015 Konsolidasyon Çalışmalarına Göre Ülke Durumları

Arazi Toplulaştırma Programlarının Devam Ettiği Ülkeler (6)	Arazi Toplulaştırma Tanıtımlarının Yapıldığı Ancak Henüz Bir Programa Dönüşmediği Ülkeler (13)	Arazi Toplulaştırma Deneyimi Olmayan Ülkeler (6)
Polonya	Estonya	Karadağ
Çekya	Letonya	Gürcistan
Slovakya	Macaristan	Azerbaycan
Almanya (Doğu bölgesi)	Romanya	Rusya Federasyonu
Slovenya	Bulgaristan	Ukrayna
Litvanya	Sırbistan	Beyaz Rusya
	Hırvatistan	
	Kuzey Makedonya	
	Kosova	
	Bosna-Hersek	
	Arnavutluk	
	Moldova	
	Ermenistan	

Kaynak: (Hartvigsen, Experiences with Land Consolidation and Land Banking in Central and Eastern Europe After 1989, 2015)

Tablo 8’de yer alan bilgiler incelendiğinde, arazi toplulaştırma tanıtımlarının yapıldığı ancak henüz bir programa dönüşmediği ülkelerin yoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir. Arazi toplulaştırılma programlarının devam ettiği ülkeler arasında Almanya’nın bulunduğu görülmüştür. Bu kapsamda araştırmalar gerçekleştirildiğinde, Almanya’nın doğusunda yer alan Bavyera eyaletinin arazi yönetimiyle ilgili olarak arazi toplulaştırılması ve arazi bankacılığı alanlarında öne çıktığı gözlemlenmiştir. 1996-2000 yılları arasında 6.400 hektar alanın arazi bankacılığı uygulaması sayesinde doğal çevre, alt yapı tesisleri ve su yönetimi alanlarında kazanıldığı bilgisi edinilmiştir (Attenberger, 2002). Avrupa ülkelerinde, tarımsal arazi problemlerinin çözümüne ilişkin her bir ülkenin sosyo-ekonomik durumuna göre prensipler ve yöntemler geliştirdiği görülmektedir. Bu kapsamda incelemeler gerçekleştirildiğinde en başarılı uygulamaların; Fransa, Almanya, İspanya, Hollanda, Belçika, Macaristan, Danimarka ve Ukrayna ülkelerinde olduğu gözlemlenmiştir. Ülke örnekleri hakkında özet bilgi aşağıda verilmektedir.

3.2.1 Fransa

Fransa’da, arazi ediniminin genellikle ilgili kamu politikalarının yerine getirilmesi ve yerel makamlar ile ajanslar tarafından uygulanan arazi talep eden projelerin uygulanmasını desteklemek için kullanıldığı gözlemlenmektedir (Hartvigsen, Versinskas, & Gorgan, European Good Practices On Land Banking And Its Application In Eastern Europe And Central Asia, 2021). Arazi bankacılığına yönelik faaliyetler SAFER (Arazi Düzenleme ve Kırsal Yerleşim Şirketleri) ismi verilen şirketler aracılığıyla yürütülmektedir. Bu kurumlar 1960 yılında kurulmuştur. Arazi piyasasında şeffaflık, kırsal bölgelerin kalkındırılması, tarım sektörünün geliştirilmesi ile çevre, kaynak ve biyolojik çeşitliliğin korunması amacıyla çalışmalar yürütmektedirler. SAFER’ler Fransa’da gerçekleşen her arazi satışından noterler aracılığıyla haberdar olup, ön alım hakkına sahiptir.

Ön alım hakkı; kardeş, akraba, hissedar gibi birinci önceliği olan unsurların en sonunda yer almaktadır ve bu kişiler ön alım hakkını kullanmadıkları takdirde en son olarak SAFER'lerin ön alım hakkı devreye girebilmektedir. Bu kurumlar, gerçekleştirdiği alım-satım işlemlerinden % 6-10 arasında değişen oranlarda komisyon almakta, bu komisyon arazileri iyileştirme işlemleri için kullanılmaktadır. SAFER'ler satın aldıkları tarım arazisini en fazla 5 yıl (bazı durumlarda bu süre 10 yıla kadar çıkmaktadır) elde tutabilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2019).

3.2.2 Almanya

Almanya'da çok sayıda resmî ya da resmî olmayan arazi fonu yönetimi yapan kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumlar; mevcut tarım işletmelerinin büyütülmesinden ziyade özellikle karayolları, köy yenileme, su yönetimi, atıl tarım arazilerinin üretime kazandırılması ve doğa koruma konularında çalışmaktadır. Arazi yönetimi ile ilgili olarak arazi dernekleri çalışmaktadır. Bunlar da hem tarım arazilerinin ölçeğinin büyütülmesinde hem de kırsal kalkınma amaçlı arazi sağlayarak, arazi toplulaştırma çalışmalarını destekleme amacı gütmektedirler. Almanya'da arazi bankacılığı farklı eyaletlerde farklı şekillerde uygulanmaktadır. NRW (North Ren-Vestfalya) eyaletinde arazi bankacılığı sistemi uygulanmazken, BW (Baden-Württemberg) eyaletinde (landsiedlung-arazi yerleşimi) yarı özel-yarı kamu işbirliğiyle çalışan bir kurum bulunmaktadır. Almanya'da arazi sahibi tarlasını satmak istediğinde ise kırsal yönetimden izin alma zorunluluğu bulunmaktadır. Tarım arazilerinin fiyatlarının düzenlenmesinde etkin olan bu kurumun, ön alım hakkı bulunmaktadır. Kurum, tarım arazilerini satın alırken, tapu idaresine ve notere bilgi vererek onay almakta, ancak büyüklüğü 2 hektarın altındaki parseller için kanunen onaya gerek bulunmamaktadır. Kurum, edindiği (satın aldığı) tarım arazisini en fazla 4 yıl elinde tutabilir ve sonrasında fiyatını değiştirmeden satmak zorundadır.

Almanya'da tarım arazileri piyasasını yöneten arazi fonu kurumu, arazisini büyütmek isteyen işletmelere kiralama yolu ile arazi edinimi çalışmalarını yürütmektedir. Arazi fonu hem kamu yatırımlarının planlanmasında, hem de tarım arazilerinin piyasasının düzenlenmesinde önemli görevler üstlenmektedir. Tarım arazilerini stoklayan bir banka gibi çalışmakta, kamu yatırımları ve tarım arazilerinin değişimi için ihtiyaç duyulan tarım arazilerini karşılayabilecek kapasiteyi oluşturmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2019).

3.2.3 İspanya (Galicia)

İspanya'da 2007 yılında Galicia Arazi Bankası kurulmuş, Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarını yürütmektedir. Galicia Arazi Bankası, tarım alanlarının kullanılması ve korunmasına yönelik vergi ve yönetim tedbirleri için faaliyet göstermektedir. 2011 yılında da yasal düzenlemeler getirilerek, arazi bankacılığının yapısı yenilenmiştir. Galicia Arazi Bankası, tarım arazilerinin ölçeğinin büyütülmesi ile etkin ve verimli kullanımının arttırılması için arazi piyasasını düzenleyici alım-satım hizmetlerini yürütmekte ve arazi piyasasını izlemektedir. Arazi bilgi sistemi ile tarım arazilerinin düzenlenmesi, korunması ve kullanımına yönelik olarak faaliyet göstererek, parsellerin tarımsal amaçlı kullanımını korumayı hedeflemektedir.

Bu sayede tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, arazilerin atıl kalmasının önüne geçilmiştir. Galicia bölgesinde tarım arazilerinde yapılan kiralamalarda ortalama % 5 oranında komisyon alınmaktadır. Kiralama süresi; genelde 5 yıl olup, en fazla 15 yıla kadar uzatılabilmektedir. Tarım arazilerinde tarımsal üretim yapılabildiği halde üretim yapılamayan (terk edilen-atıl kalan) ve bu surette işlenmeyen tarım arazileri, kurum danışmanları tarafından izlenmekte ve bu tarım arazilerinin maliklerine ilave vergi cezaları getirilmektedir. (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2019).

3.2.4 İspanya (Valensiya)

Yaşlanan çiftçiler ve yeni çiftçilerin sayısında azalma, Valensiya şehrinde tarım arazilerinin terk edilmesine ve arazilerin çevresel bozulma ve haşere çoğalması riskiyle karşı karşıya bırakılmasına neden olmuştur. 2015 yılında İl Genel Meclisi Çevre Dairesi arazilerin terk edilmesine karşı korunması ve çevresel, ekonomik ve sosyal alanlarda da olumlu bir etki yaratmak için üç belediyede arazi bankası uygulamasına yönelik pilot uygulama yapmıştır. Kurulan arazi bankacılığı web sitesinde; tarım arazilerine ilişkin hem mal sahibi hem potansiyel kiracının ihtiyacı ve taleplerine yönelik uyumluluk dikkate alınarak eşleşme sağlanmaktadır. Eşleşme sağlandıktan sonra kâr payı, üretim payı, kira ödemesi gibi hususlarda sözleşmenin oluşturulması ve imzalanması mal sahibi ile kiracı arasında planlanarak gerçekleştirilmektedir. Böylece tarım arazi sahipleri ve tarım arazisi işlemeyle ilgilenenleri birbirine bağlayan ve belediye tarafından yönetilen bir platform oluşturulmuştur (Bringing Organisations & Network Develepment, 2021).

3.2.5 Hollanda

Hollanda’da arazi fonu 1950’li yıllarda kurulmuş, bu kurumun idari kontrolü, merkezi bir teşkilat olan Tarım Arazileri İdaresine verilmiştir. Tarım Arazileri İdaresi, tarım arazilerini gönüllü satın alma işlemi yoluyla faaliyetini yürüten bir kamu kurumu olup, söz konusu tarım arazilerini ilgili kurum toplulaştırma projelerinde kullanmak üzere stoklamakla yükümlüdür. Hollanda’da arazi bankacılığı ile arazi toplulaştırması uygulamaları entegre bir şekilde yürütülmekte iken, 1995 yılında “Arazi ve Su Yönetimi Hizmetleri ” kurularak, Tarım Arazi İdaresi ile birleştirilmiştir. Böylece tarım arazilerinin yönetimi konularında hizmet veren tüm kurum ve konular tek bir idari yapı altında toplanmıştır. 1954 yılında “Arazi Toplulaştırması”, 1985’de “Kırsal Alanı Geliştirme” ve 2005’te ise “Mekânsal Alanların Yapılandırılması” kanunları çıkarılarak, bir yatırım projesine başlanılabilmesi için ilk şart, “Yerel Arazi Fonu” tarafından proje sahasındaki arazilerin satın alınması olarak belirlenmiştir. Böylece kurum, yatırımlarda ihtiyaç duyulması halinde satın almak suretiyle stokladığı tarım arazilerini kullanarak, kaynakların etkin kullanımı ve tasarrufunu sağlama yoluna gidilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2019).

3.2.6 Belçika (Flaman Bölgesi)

Belçika’da 2006 yılında Flemish (Flaman) Arazi Bankası kurulmuştur. Belçika’da faaliyet gösteren “Finans Fonu” Belçika’nın Flaman Bölgesinde 31 yerel banka ile birlikte çalışmaktadır. Flaman Arazi Bankası 19 farklı kurumla birlikte (Flaman yerel yönetimi, il ve ilçe yönetimleri gibi) çalışmaktadır.

Belçika’da faaliyet gösteren finans fonu Belçika’nın Flaman bölgesinde 31 yerel banka ile birlikte çalışmaktadır. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımın önlenmesi, yeni altyapı yatırım çalışmalarının planlanması, kamu yatırımları için (bu işler, kamulaştırma yapmadan arazi satın alarak, tarım arazilerinin stoklanması suretiyle yapılmaktadır) arazi temini, doğal alanlar ve su yönetimine yönelik ihtiyaç duyulan alanların düzenlenmesi, arazi ıslahı, su yönetimi, üretimde kullanılmayan tarım arazilerinin üretimde kullanımına yönelik faaliyetlerin yapılması amacıyla Flaman Arazi Bankası çalışmalarını yürütmektedir.

3.2.7 Macaristan

Macaristan’da toplam 4,67 milyon hektar tarım alanı bulunmakta iken, bunun %40,68’i (1,90 milyon hektar) devlete ait arazilerden oluşmaktadır. Ülkede arazi bankacılığı ve arazi toplulaştırma çalışmaları ile bağlantılı olarak arazi yönetimi çalışmaları yürütülmektedir. Bu bağlamda; 2001 yılında kar amacı gütmeyen ulusal arazi fonu kurulmuş, tarım arazilerinin kiralanması ve gönüllü satışları konusunda düzenlemeler getirilmiştir. Söz konusu fon, ulusal bütçe ile desteklenen, merkez ve bölgesel ofisler şeklinde yapılmış olup, kurumun denetleme yetkisi ulusal arazi fonu izleme komitesine verilmiştir. Bu kapsamda ulusal arazi fonu; tarım arazilerinin kiralanması, kira sözleşmeleri konusunda aracılık faaliyetleri (planlama, koordine etme, yönetme ve denetleme), tarım arazilerinin satışlarının düzenlenmesi ve trampa gibi iş ve işlemleri bünyesinde yürütmektedir.

3.2.8 Danimarka

Danimarka’da tarım arazilerinin kullanımına yönelik olarak arazi toplulaştırması ve arazi bankacılığı adı altında iki yasal düzenleme bulunmaktadır. Danimarka Gıda, Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı’na “Arazi Edinimi Kanunu” ile belirli amaçlar doğrultusunda tarım arazilerinin edinimi faaliyetlerini gerçekleştirilmesine yönelik yetki verilmiştir. Arazi Edinme Kanunu’nun 19. Maddesinde ise Bakanlığın; yıllık devlet bütçesine göre özel bir bütçe ile finanse edilen yatırım işleri ve ilgili amaçlar için “Devlet arazi edinimini yapar. Ön alım hakkı vardır” ifadesi yer almaktadır. Danimarka’da arazi bankacılığı konusunda Fransa ve Almanya’dakine benzer bir ön alım hakkının olduğu görülmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2019).

3.2.9 Ukrayna

Ukrayna’da arazi bankası devlet tarafından danışmanlık hizmetleri şeklinde yürütülmekte olup, tarım işletmelerinin alımı-satımı konularında mortgage benzeri hizmetler verilmektedir. Ülkede özel mülkiyet (şahıs arazileri) 100 hektar ile sınırlandırılmıştır ve tarım arazilerinde ön alım hakkı hissedara aittir. Kiralama uygulamalarında; bir kişinin kiralayabileceği tarım arazisi o bölgedeki toplam tarım arazisi varlığının %10’unu geçmemektedir. Ukrayna Arazi Bankası öncelikle; genç çiftçilerin (arazi ediniminde), özellikle ziraat eğitimi alan bireylerin, son 5 yılda çiftçilik yapanların, köyde yaşayanların, tarım arazisi maliklerinin ya da kullanıcılarının ve aile çiftçiliği yapan tarım işletmelerinin geliştirilmesini hedeflenmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2019).

3.2.10 Amerika Birleşik Devletleri

Kamuya sermaye sağlama, arazi fiyatlarının düzenlenmesi ve kentsel büyümenin kontrolünü sağlamak amacıyla ABD, Avrupa uygulamasını incelemiş (The Economic Implications of Urban Public Land Banking, 1978) ve 50 eyalete hizmet sağlayan arazi ve mülk satın alma faaliyeti için USA Land Bank kurulmuştur (USA Land Bank, 2021). Arazi satışı için yapılan harcamaları satıcıya yansıtmayan, olası vergi ve benzeri giderleri de üstlenen cazip bir yapı tesis edilmiştir. İnternet siteleri üzerinden satıcının iletişim bilgileri, satışa konu arazi bilgileri ve araziye ait ilave bilgileri içeren bir form ile süreç basit bir şekilde başlatılmaktadır.

Louisiana Land Bank; ABD'nin Louisiana eyaletinde kırsal araziler, çiftlikler, kır evleri, tarım işletmeleri, ormancılık ve kereste operasyonları için krediler sunan kırsal gayrimenkul ve tarımsal işletme kredi kuruluşudur. 100 yılı aşkın bir süre önce kurulmuştur. Ülke çapında milyarlarca dolarlık Çiftlik Kredi Sistemi ve Onuncu Çiftlik Kredi Bölgesinin bir parçası olan yerel olarak sahip olunan ve işletilen bir finansman kooperatifidir. Hissedarlar tarafından seçilen bir yönetim kurulu tarafından yönetilmektedir. Yöneticiler; tarım uzmanları ve çiftçilerden oluşmaktadır. Böylece müşterilerin ihtiyaçlarını ve herhangi bir tarımsal operasyona ilişkin finansman ihtiyacı tespitinde daha iyi hizmet sağlayabilmektedirler. Eyaletlerindeki tüm tarım ihtiyaçları için duyarlı, güvenilir bir finansal hizmet kaynağı olmak misyonunu taşımaktadır (Louisiana Land Bank, 2021).

3.2.11 Güney Afrika

Güney Afrika Arazi ve Tarımsal Kalkınma Bankası (Land Bank) 1912 yılında kurulmuş bir tarım bankasıdır. Banka'nın amacı, özel olarak tasarlanmış finansal çözümler ile Güney Afrika çiftçilerine hizmet sağlamaktır. Bu hizmetler; çiftçilerin araziye ve ekipmanı finanse etmelerini, varlıklarını geliştirmelerini ve üretim kredisi elde etmelerini sağlamaktadır. Bankanın vizyonu, büyüme teşvik eden, sağlam performans sağlayan yeniliği teşvik eden bir tarımsal kalkınma bankası olmaktır (National Government of South Africa, 2021).

3.2.12 Filipinler

Filipinler Arazi Bankası, mali açıdan sürdürülebilir kalırken, kırsal kalkınmayı teşvik etme konusundaki sosyal görevini yerine getirerek denge kurmayı amaçlayan bir devlet finans kurumudur. 8 Ağustos 1963 yılında Ülkedeki Tarımsal Toprak Reformu Yasası ile küçük arazi sahiplerine bölünme ve yeniden satış için tarımsal arazilerin satın alınması amacıyla Filipinler Arazi Bankası kurulmuştur. Küçük çiftçiler ve balıkçılar, mikro-küçük-orta ölçekli işletmeler, kırsal bölgeler olmak üzere müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, zamanında ve duyarlı finansal ve destek hizmetleri sunmak için erişilebilir ve en iyi teknoloji çözümleri sunmayı misyon edinmişlerdir (The Land Bank of the Philippines, 2021).

4 TÜRKİYE TARIM ARAZİ BANKACILIĞI VE FİNANSMAN MODELİ ÖNERİSİ

4.1 Arazi Bankacılığı

Türkiye tarım arazilerinin mevcut durumu incelendiğinde; göze çarpan durum tarım arazilerinin küçük ölçek sebebiyle tarımsal üretimde yer almaması sonucu tarımsal üretimde verimliliğin düşmesine sebep olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun önüne geçilmesi, tarımsal arazi piyasasının yönetilerek arazilerin gerçek değerlerinin belirlenmesi, tarımsal arazi alanlarının ve ilgili tarım işletmelerinin büyümesi sağlanarak tarımsal üretimin artması ve tarımsal üretimde katma değer yaratılarak arazi bankacılığı sisteminin faaliyete geçirilmesi önem arz etmektedir.

Atıl durumda olan tarım arazilerinin ölçek ekonomisi ile üretime kazandırılabilmesi amacıyla uluslararası uygulamalarda olduğu üzere arazi bankasının kamu otoritesi koordinasyonunda kurulacak portföy yönetim şirketi gibi çalışmasının uygulanabilirliğini sorgulanacaktır. Kamu tüzel kişiliğine haiz olarak faaliyete geçecek tarım arazisi üretim-yönetim portföy şirketi, kurulacak arazi fonundan faydalanarak malik problemi bulunan, miras hukukuna bağlı olarak parçalanmış çok hisseli atıl durumda kalan arazileri tespit edilip satın alarak veya kiralarak üretime kazandırılması ve sahiplerine de gelir sağlanması modeli üretebilecektir. Arazi fonunun finansmanı; bütçeden, arazi bankacılığı işlemlerinin gerçekleştireceği platformlar üzerinden alınan komisyonlar ve/veya kitle fonlaması ve benzeri üzerinden toplanacak fonlar/bağışlar ile sağlanabilir. Bu modelde, tarım arazisi portföy şirketi; portföyünde yer alan tarım arazilerinin, hakların ve tarım arazisine dayalı projelerin alım-satımı, tarım arazisi üzerinde yer alan gayrimenkullerin kiraya verilmesi; kiraya verilenlerin kira sözleşmelerinin yenilenmesi ve uzatılması, tarım arazilerine dayalı projelere başlanılabilmemesi için yasal prosedüre uyulduğunun ve ilgili belgelerin eksiksiz ve doğru olarak mevcut olduğunun tespit edilmesi, portföyünde yer alan ve yıl içinde herhangi bir nedenle rayiç değeri tespit edilmemiş olan varlıkların yıl sonu değerlerinin tespiti kapsamında çalışacaktır. Portföyünde yer alan tarım arazilerinin alım satımından kar sağlayacak tarım arazisi üretim-yönetim portföy şirketi, yıl sonunda elde edilen kârı arazi sahiplerine dağıtacaktır. Ek olarak, devlet tarafından uygulanabilecek olan vergi teşvikleri de bu modeli cazip hale getirebilecektir. Kırsal alandan göç eden ve tarımsal faaliyetten uzaklaşan arazi maliklerinin tarım toprakları ile üretim yapma talebi bulunan çiftçiler ve üreticiler tarım arazisi portföy şirketi bünyesinde buluşacaktır. Böylece, atıl tarım arazileri portföy şirketinin güvencesinde üretime kazandırılmış olacaktır. Arazilerin toplulaştırılmasıyla beraber aynı lokasyonda bulunan ve üretim ölçeğini büyütme isteyen üreticilerin bir araya gelmesi durumunda da tarımsal teşviklerin artırılması, sözleşmeli üretim kapsamına alınması da düşünülebilir. Tarım ve Orman Bakanlığının burada merkezi düzenleme ve denetleme rolü olması beklenmektedir.

Toplulaştırılmış bu arazilerde ise toprak analizinin daha iyi yapılarak uygun ürün ekilişi yapılması, planlı-sözleşmeli üretim gerçekleştirilmesi, makine parkının optimum kullanımı, üretimin özel veya devlet şirketi tarafından yapılması ve ilgili makine teçhizatının kiralanması imkânları değerlendirilebilir. Tarım arazilerinin toprak analizlerinin yapılarak bu sistem içerisine dâhil edilmesi; arazilerin satın alınması ya da kiralanmasında arazilerin niteliğinin belirlenerek şeffaf olarak gerçek değerinden piyasa fiyatının belirlenmesi sağlanır.

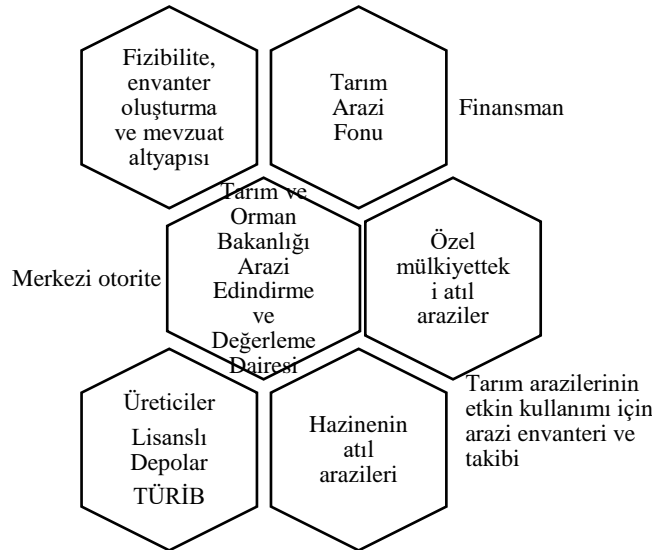
Finansal, teknolojik ve zirai okur-yazarlığın artırılması ile sınırlı tarım arazilerinden azami fayda sağlanması, israfın ve firenin önlenmesi de hedeflenen diğer amaçlardır.

Tarım arazi piyasasının izlenmesi ve takip edilmesi, üretim planlamasının yapılması, problemleri tarım arazilerine ilişkin iyileştirme projelerinin planlanması, arazi piyasasının düzenlenmesine yönelik bilgi platformlarının oluşturulması bu model altyapısında mümkün olacaktır.

Model ile merkezi otorite arazilerin tarım amaçlı kullanımını da düzenleyecek, Türkiye'nin tarım arazisi envanterinin çıkartılması ve takibi teknoloji ile etkin bir şekilde gerçekleştirilecektir. Gelişmiş teknoloji ve uzaktan izleme altyapıları ile bu arazilerin izlenmesi ve Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesindeki Çiftçi Kayıt Sisteminin buraya entegre edilmesi de izleme etkinliğini artıracaktır. Mülkiyet el değiştirmeden atıl arazilerin işlenmesi malikler için de ilave gelir sağlanması çerçevesinde cazip hale gelmesinde rol oynayacaktır.

Hazinenin atıl arazilerinin portföye dâhil edilip üretime kazandırılmasının yanı sıra özel mülkiyette parçalı tarım arazilerinin toplulaştırılması, iyileştirilmesi ve modern tarımsal teknikleriyle dönüşümü de amaçlanmaktadır. Tarım Arazi Fonu arazi de satın alabilecektir. Bölgesel ve yerel bazda alt fonlar oluşturulabilir. Satın alınan arazilerin toplulaştırılarak kullanımı ve arazi sahipliği yapısını iyileştirmesi için kullanımı sağlanabilir.

Tarım arazisinin satılmak istenmesi durumunda, amacı dışında kullanımı engellemek için Merkezi Otoriteden izin alınması şartı getirilebilir. Ayrıca, Tarım Arazi Fonu, arazisini genişletmek isteyen çiftçilere kiralama yapabilir. Lisanslı depolara teslim edilen ürünün karşılığında çıkarılan ve TÜRİB ELÜS Piyasasında pazarlanmasına benzer yapıda tarım arazisi dönüm biriminde senetleştirilebilir ve dijitalleşen araziler kiralanabilir ya da satışa konu edilebilir. Asgari dönüm cinsinden işlem birimi, kiralamada asgari ya da azami elde tutma süresi ve benzeri esaslar bu modelde önemli parametrelerdir.

Şekil 7: Türkiye Arazi Bankacılığı Ekosistemi

Kaynak: Yazar tarafından çizilmiştir.

Üretime açılan arazilerin lisanslı depoculuk kapsamındaki gıda arz güvenliği açısından stratejik ürünlere yönlendirilmesi, sağlıklı koşullarda ürünün saklanması, ürün ihtisas borsacılığı altyapısında çok daha etkin pazarlama imkânlarına kavuşmasıyla lisanslı depolarda saklanan ve TÜRİB de işlem görebilecek bu ürünleri temsilen çıkarılan elektronik ürün senetlerinin teminat olarak kullanılarak alınacak kredilerle finansmana erişim sağlanmış olacaktır. Kayıt dışılığın önlenmesi, kurumsallaşmanın ve ölçek ekonomisinin işlerliğinin tabana yayıldığı ve ekosistemi bilen uzmanlaşmış altyapının tesis edildiği bu tip bir organizasyon sürdürülebilir tarım üretimini ve gıda arz güvenliğini sağlayacaktır. Merkezi yapıda izlenen ve elde edilen bilgi ve veri seti ile üreticilere danışmanlık sağlanması, ekosistemin koordinasyonu için önder çiftçilerin lokalde daha etkin kullanımının sağlanması mümkün olacaktır.

4.2 Tarım Arazilerinin Kitle Fonlaması Kapsamında Değerlendirilmesi

Tarım sektörü paydaşlarının ve girişimcilerinin mevcut işlerinde ya da yeni tarımsal arazi projelerinde; finansman gereksiniminde kredi ile finansmana erişimde güçlükler, bankalardaki limitlerinin yetersiz olması, tarımdan elde edilen gelirin azlığı, üretim teşviklerinin yetersizliği ve üretimle ilgili kuruluşların yetersiz kalışı ile kurumsallaşma problemlerini yaşadığı gözlemlenmektedir. Bu problemlerin yaşanması ve teknolojik gelişmeler ile birlikte finansal teknoloji çözümlerinin geleneksel yöntemlerden farklılaşması sonucu tarım sektöründe de bu çözümlerin yaygınlaşmaya başladığı gözlemlenmiştir. Bu duruma; blok zincir ve kitle fonlama platformlarını örnek göstermek mümkündür. Tablo 9'da tarım sektöründe yer alan kitle fonlama platformları örnekleri sunulmuştur.

Tablo 9: Tarım Alanında Uluslararası Kitle Fonlaması Uygulamaları

Platform	Kıta	Açıklama
Thrive Agric	Afrika	Afrika için dijital kitle fonlama platformudur.
E-Farms		Küçük ölçekli çiftçileri desteklemek için kurulmuştur.
Growsel		Küçük ölçekli çiftçilere finansman kaynağı bulma amaçlı, kar amacı gütmeyen platformdur.
AgroPartnership		Tarımsal ürünlerin ticareti, çiftliklerin finansmanı için platformdur.
Traders of Africa		Tarımsal ürünler dahil geniş bir ürün ticareti platformdur.
Farm Funded		Çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini, en iyi tarımsal uygulamaları ve tarım faaliyetlerini büyütmek için kurulmuştur.
Farmcrowdy		Nijerya'da çiftçilere girdileri ve modern tarım teknikleri konusunda eğitim, ürünlere pazar sağlayan, ilk dijital tarım platformudur.
Pork Money		Yatırımcılarının fonları, olgunlaşana kadar domuzların satın alınmasını ve üremesini desteklemektedir.
Payfarmer		Yatırımcıları çiftçilerle buluşturan dijital bir tarım pazarıdır.
AgFunder	Asya	Girişim sermayesi yatırım fonu; tarımsal gıda işletmelerine yatırım yapan girişim fonu olarak dünya çapında faaliyet göstermektedir.
Cropital		Yatırımcılarla, fonlama ihtiyacı duyan çiftçileri eşleştirmekte; kâr ortaklığı modelini uygulamaktadır.

Kaynak: (İlter Küçükçolak, Taylan, & Yanık, 2020)

Tarım sektörünün gelişmesi ve güçlenmesinde büyük öneme sahip tarımsal arazi topraklarının doğru, etkin ve verimli kullanımına yönelik projeler için gerekli finansmanın, proje sahipleri ve bağışçıları bir araya getirecek olan kitle fonlama platformları aracılığı ile sağlanabileceği düşünülmektedir.

2008 yılından günümüze yaygınlaşan kitle fonlaması; yeni iş fikirlerinin gerek duyduğu finansman ihtiyacının karşılanmasında kullanılan bir yöntemdir. Teknolojik gelişmeler ile birlikte internet ve akıllı telefon kullanımının yaygınlaşması sonucu sosyal medya mecraları sayesinde kitlelere erişim oldukça kolay bir şekilde sağlanmaktadır. Ülkemizde katma değeri ve rekabet edilebilirliği yüksek teknolojik ürün ve hizmet üretimini sağlayan iş fikirleri ile girişim şirketlerinin ihtiyaç duyduğu finansal kaynakların toplanması amacıyla oluşturulan yeni bir yatırım sistemidir (Merkezi Kayıt Kuruluşu, 2020). Kitle fonlaması modellerini genel olarak bağış-ödül bazlı ve yatırım bazlı olmak üzere 2 başlık altında derlemek mümkündür.

Yatırımcılar fonladıkları arazide yapılacak sözleşmeli üretimden elde edilen gelirden hak sahibi olmasına imkân sağlayacak tarım arazisi gelir sertifikasını satın almaları sağlanabilir. Tarım arazisi sertifikası ile yatırımcılar gelir elde ederken; arazi sahipleri üretim için kaynağa ulaşacaklar; tarım arazilerini kiralayarak veya kendileri üretim yapacak girdi/alt yapı yatırımları için fona erişeceklerdir. Bu tarım arazilerinde; üreticiler ve firmalar arasında ekimi, dikimi veya çiftçinin belirli bir ekiliş alanı ve üretimi gerçekleştirme sorumluluğu yüklenmesine karşın, firmaların da elde edilecek ürünü belirli koşullarda almayı garanti ettiği anlaşmaya dayalı sözleşmeli üretim gerçekleştirilir (Hekimoğlu & Altındağ, 2012). Sözleşmeli üretim kapsamında üretim yapılan bu ürünler lisanslı depoya bırakılarak ELÜS'e dönüştürülüp TÜRİB İşlem Platformu üzerinden satımı gerçekleştirilir. Daha önce yapılan ödemeler, ELÜS satış tutarından takas aşamasında mahsup edilerek operasyonel etkinlik sağlanabilir.

SONUÇ

Gıda arz güvenliği için tarımsal arazilerin sürdürülebilir kullanımı ve planlanması önem arz etmektedir. Tarım arazilerine ilişkin çalışmalar incelendiğinde; hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak kırsaldan kente göçün artması, tarımsal üretim nüfusunun azalması, tarım işletmelerinin mikro ölçekli işletmelere dönüşmesi, tarım arazilerinde yaşanan mülkiyet sorunları ve arazilerin çok hisseli yapıya dönüşmesi, tarımsal üretimde çalışacak genç iş gücünün azalması gibi nedenlere bağlı olarak tarım arazilerinin atıl durumda kaldığı görülmektedir. Sınırlı tarım arazilerin etkin ve verimli kullanımı ile sürdürülebilir gıda arz güvenliği mümkün olacaktır.

Dünyada bu konuda ön plana çıkan uygulama arazi bankacılığı sistemidir. Bu çalışmada arazi bankacılığı sisteminde dünya uygulamaları incelenerek, tarım sektöründe bu sisteme neden ihtiyaç olduğu ele alınmıştır. Ek olarak, tarımsal arazi topraklarının etkin ve verimli kullanımına yönelik projeler için gerekli finansmanın, proje sahipleri ve bağışçıları bir araya getirecek olan kitle fonlama platformları aracılığı ile sağlanabilmesine yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir.

Arazi bankacılığı sistemi, ülkenin kendi ihtiyaçlarına göre belirlenmiş kamu stratejileri ile arazi kullanımlarını planlamak, arazi piyasasında yönetim sağlamak amacıyla genellikle kamu tüzel kişiliğine haiz bir kuruluş tarafından arazilerin satın alınması, kiralanması, satılması süreçlerini sağlayan ve bu eylemlere aracılık eden bir sistemdir.

Mevcut durum incelendiğinde, ülkemiz tarım arazilerinin ölçeği küçük ve/veya çok parçalıdır. Tarım arazilerinin çeşitli nedenlere bağlı olarak küçük ölçekli ve parçalı olması tarımsal üretimde etkin değerlendirilememesine, üretim maliyetlerinin artışı ile tarımsal üretimde verimliliği düşmesine yol açmaktadır. Şeffaf ve kolay erişilebilir bir arazi bankacılığı sisteminin arazi birleştirme çalışmaları ile entegre edilmesi ve böylece parçalı, dağınık parsellerin yeniden düzenlenerek arazi toplulaştırma uygulamalarına katkısı sağlanabilecektir. Tarım ve Orman Bakanlığı nezdinde bu sürecin kanun seviyesinde bir mevzuata dayanarak işletilmesi tarım bankacılığının amacına daha hızlı erişmesini sağlayacaktır. Merkezi otorite, arazilerin amacı dışında kullanılmasını, arazide ne ekilebileceğine ve buralara verilen teşvik ve desteklerin planlamasına da imkân sağlayan yapıyı tesis edebilir olacaktır. Satım ve kiralamada asgari dönüm cinsinden işlem birimi, kiralamada asgari ya da azami elde tutma süresi ve benzeri esaslar bu modelde önemli parametrelerdir. Ayrıca, belli süre atıl duran arazinin resen kamu otoritesi tarafından kiralanması durumu için, öncelikle ekilişin neden yapılmadığına göre bir değerlendirme yapılarak, öncelikle arazi sahibine ekiliş için elverişli şartların sağlanması ve çiftçinin geri kazanılması kamu otoritesinin önceliği olmalıdır. Bu modelin finansmanının merkezi bütçeden karşılanması mümkün olabileceği gibi kitle fonlaması alternatif çözüm olabilecektir. Gıda arz güvenliği gibi bir amaca yönelik gönüllülük esasına göre kitlelerin harekete geçirilmesi, imece ve dayanışma kültürünün canlandırılmasının kitle fonlaması ile görece daha kolaylıkla sağlanabileceği değerlendirilmektedir. Özel sektörün de alternatif olarak gönüllük esasıyla tarım arazi kiralama ve satış platformu kurup işleterek bu sürece katkı sağlaması mümkün olabilecektir. Ülkemiz tarım arazi bankacılığı açısından atıl arazilerin merkezi otorite tarafından resen ekim/dikim için kiralanması ya da merkezi otoritenin ön alım hakkı gibi konularda hukuku açıdan sağlam temellere dayanan, kolay uygulanabilir bir yapının tesisi önem arz etmekte olup, konunun hukukçular tarafından bu açıdan incelemesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2019, 10 10). Atıl Tarım Alanları için Arazi Bankacılığı Çözümü. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/atil-tarim-alanlari-icin-arazi-bankaciligi-cozumu/1608266> adresinden alındı
- Attenberger, J. (2002). The right mix of instruments – land consolidation, land management.
- Başer, U., & Bozoğlu, M. (2019). Tarımda Arazi Bankacılığı Sistemi. Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology. doi:10.24925/turjaf.v7i9.1404-1410.2683
- Bringing Organisations & Network Development. (2021). Bringing Organisations & Network Development to higher levels in the Farming sector in Europe. Bringing Organisations & Network Development to higher levels in the Farming sector in Europe: <https://www.bondproject.eu/portfolio/land-banks-diputacion-de-valencia/> adresinden alındı

- Center for Community Progress. (2022). National Land Bank. <https://cprogress.maps.arcgis.com/apps/dashboards/a4edfadb09346f3abcebe75edd7ee60> adresinden alındı
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2018&2019). Value of Agricultural Production. 05 03, 2021 tarihinde <http://www.fao.org/faostat/en/?#data/QV> adresinden alındı
- Food And Agriculture Organization of the United Nations. (2020). Brief of Land Banking Study. Brief of Land Banking Study.
- Fujii, Y. (2016). Putting the pieces together: How collaboration between land banks and community land trusts can promote affordable housing in distressed neighborhoods. *Cities*(56), 1-8. doi:<https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.02.007>
- Hartvigsen, M. (2014). Land Reform and Land Fragmentation in Central and Eastern Europe. *Land Use Policy* (s. 330-341). içinde doi:<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2013.08.016>
- Hartvigsen, M. (2015, 10 5-7). Experiences with Land Consolodation and Land Banking in Central and Eastern Europe After 1989. LANDNET Workshop. Ankara, Türkiye.
- Hartvigsen, M., Versinskas, T., & Gorgan, M. (2021). European Good Practices On Land Banking And Its Application In Eastern Europe And Central Asia. FIG e-Working Week 2021, Smart Surveyors for Land and Water Management - Challenges in a New Reality.
- Hartvigsen, M., Versinskas, T., & Gorgan, M. (2021). European Good Practices On Land Banking And Its Application In Eastern Europe And Central Asia. FIG e-Working Week 2021, Smart Surveyors for Land and Water Management - Challenges in a New Reality. 03 13, 2021 tarihinde alındı
- Hekimoğlu, B., & Altındağ, M. (2012). Tarımda Sözleşmeli Üretim Modeli ve Samsun İli Yaklaşımı. 07 14, 2021 tarihinde https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/tarimda_s%C3%B6zleşmeli_uretim_modeli_ve_samsun_ili_yaklasimi.pdf adresinden alındı
- İlter Küçükçolak, N., Taylan, A. S., & Yanık, İ. (2020). Dijitalleşen Dünyada Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle Yeniden Şekillenen Tarım Sektörü. S. Öz, F. S. Onursal, & C. Terzioğlu içinde, *Sektörlerin ve Mesleklerin Geleceği* (s. 491-525). Hiperlink . 12 15, 2022 tarihinde https://books.google.com.tr/books/about/Sekt%C3%B6rlerin_ve_Mesleklerin_Gelece%C4%9Fi.html?id=e6ACEAAAQBAJ&redir_esc=y adresinden alındı
- Keşli, D. (2011). Arazi Bankacılığının Ülkemizde Uygulanması. *Ziraat Mühendisliği*, 10-17.
- Liu, Y. (2018). Introduction to land use and rural sustainability in China. *J. Zevenbergen içinde, Land Use Policy*. doi:<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.01.032>
- Louisiana Land Bank. (2021, 10 10). Hakkımızda. Louisiana Land Bank. adresinden alındı
- Manso, J., Fernández, C., & López, Q. (2010, 09 11). Land Banking in Spain.
- Merkezi Kayıt Kuruluşu. (2020). <https://www.mkk.com.tr/tr-tr/Saklama-Hizmetleri/Piyasalar-ve-Platformlar/Sayfalar/Kitle-Fonlama-Sistemi.aspx>. 03 07, 2020 tarihinde Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş.: <https://www.mkk.com.tr/tr-tr/Saklama-Hizmetleri/Piyasalar-ve-Platformlar/Sayfalar/Kitle-Fonlama-Sistemi.aspx> adresinden alındı
- National Government of South Africa. (2021, 10 10). Land and Agricultural Development Bank of South Africa (Land Bank). National Government of South Africa. adresinden alındı
- NITI Aayog. (2015). Overview. <https://niti.gov.in/content/overview> adresinden alındı
- Patel, M. (2020, 11 12). Land Use Planning in India.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2019). Yeni Ekonomi Programı 2020-2022. 2. Fiyat İstikrarı.

- T.C. Kalkınma Bakanlığı- Tarım Özel İhtisas Komisyonu. (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu. Ankara. 12 15, 2022 tarihinde https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/122113/mod_resource/content/0/Konu7.2.OnuncuKalkinmaPlani.pdf adresinden alındı
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2020). 2020 Faaliyet Raporu.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü. (2019). Atıl Tarım Arazilerinin Üretime Kazandırılması İle Arazi Bankacılığı Kurumsal AltYapı Oluşturma Bölge ve Merkez Çalıştayları Sonuç ve Değerlendirme Raporu. Ankara. 12 15, 2022 tarihinde alındı
- Tarım Arazileri Değerlendirme ve Bilgilendirme Portalı. (2019). Tarım Arazileri Değerlendirme ve Bilgilendirme Portalı: <https://tad.tarim.gov.tr/TadPortal/> adresinden alındı
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). ÇATAK (Çevre Amaçlı Tarım Arazileri Koruma Programı). 11 18, 2022 tarihinde T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı: <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/CATAK> adresinden alındı
- Tarımdan Haber. (2019, 12 04). Arazi Bankacılığı Modeli Nasıl Çalışacak? Kimler Tarım Arazisi Edinebilecek? Tarımdan Haber: <https://www.tarimdanhaber.com/tarim/arazi-bankaciligi-modeli-nasil-calisacak-kimler-tarim-arazisi-h13422.html> adresinden alındı
- The Economic Implications of Urban Public Land Banking. (1978). The Annals of Regional Science, 67-81.
- The Land Bank of the Philippines. (2021). About LANDBANK. The Land Bank of the Philippines. adresinden alındı
- The World Bank. (2018). Data. Agricultural Land. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- The World Bank. (2018&2020). Data. Land Area. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- TÜRİB. (2022). <https://www.turib.com.tr/>. https://www.turib.com.tr/wp-content/uploads/2021/04/tarimsal_urunun_yolculugu.pdf adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). Tarımsal İşletme Yapı İstatistikleri. İşletme büyüklüğüne göre işletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı ve tarım arazisi ortalama parça büyüklüğü. 12 08, 2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). TÜİK Tarım İstatistikleri. TÜİK Tarım Alanları İstatistikleri.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). TÜİK Tarım İstatistikleri. TÜİK Tarım ve Orman Alanları İstatistikleri.
- U.S. Department of Agriculture. (2021). Working with Individual Landowners on Conservation. <https://www.usda.gov/topics/conservation> adresinden alındı
- USA Land Bank. (2021, 04 22). USA Land Bank. USA Land Bank: <https://www.facebook.com/usalandbank/> adresinden alındı
- Wang, J., Chen, Y., Shao, X., Zhang, Y., & Cao, Y. (2012). Land-use changes and policy dimension driving forces in China: Present, trend and future. J. Zevenbergen içinde, Land Use Policy (s. 737-749). doi:<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2011.11.010>
- Wrachien, D. (2003). Land Use Planning: A Key to Sustainable Agriculture. L. G.-T.-V. Holgado-Cabrera içinde, Conversation Agriculture (s. 471-484). Springer, Dordrecht. doi:https://doi.org/10.1007/978-94-017-1143-2_57

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

TÜRKİYE’NİN DEMOGRAFİK YAPISINDA YAŞLILIK GÖRÜNÜMLERİ

Dr. Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ

Sakarya Üniversitesi

Sakarya, Türkiye

ORCID: 0000-0002-1170-8907

gbasakdiktas@gmail.com

ÖZET

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri fark etmeksizin dünya nüfusunun yaşlandığı görülmektedir. Demografik dönüşüm toplum yapısını direk etkilemekte, toplumsal kurumları şekillendirmektedir. Nüfusun yaşlanması toplumların iktisadi ve sosyal yapılarında değişime yol açmakta, farklı boyutlarda düzenleme ve ihtiyaçları beraberinde getirmektedir. Aile yapısında, ekonomik yapıyı doğrudan etkileyen, çalışma yaşamında değişimlere neden olan nüfusun yaşlanması olgusu, sosyal devlet anlayışını da kaçınılmaz kılmaktadır. Yaşlanan nüfusla karşı karşıya kalan ülkelerin, sosyal hizmet, sosyal güvenlik ve sosyal yardım çalışmaları doğrultusunda gerçekleştirdikleri uygulamalarında yeni yapılandırmalara gitmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ülkelerde demografik değişimle oluşacak, sosyal ve ekonomik problemlere yönelik müdahalelerin başarısının temel belirleyeni ise öncesinde hazırlanan politikalar ve kurumlardır. Yaşlı nüfusun hızlanarak arttığı dünyada, toplumların yapısal özellikleri de dikkate alınarak biçimlendirilen, her yeni durum için tekrar yapılandırılan ekonomik ve sosyal düzenlemelerin gerekliliği bu süreçte önem arz etmektedir. Yaşlanan nüfusla ortaya çıkacak toplumsal sorunlara hazır oluőa neden olan en önemli faktör ise demografik değişime yönelik farkındalığın sağlanmasıdır.

Bu çalışma, hızla yaşlanan nüfus nedeniyle toplumsal yapı içerisinde ortaya çıkacak değişim ve sorunları tartışmayı hedeflemekte ve Türkiye’nin demografik yapısındaki değişimlerle birlikte artan yaşlı nüfusun görünümüne dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Yaşlanma, Demografik Yapı, Yaşlılık Görünümleri

OLD AGE OUTLOOKS IN TURKEY'S DEMOGRAPHIC STRUCTURE

Dr. Gulbasak DIKTAS YERLI

ABSTRACT

Regardless of the development levels of the countries, it is seen that the world population is aging. Demographic transformation directly affects the social structure and shapes social institutions. The aging of the population leads to changes in the economic and social structures of societies and brings with it regulations and needs in different dimensions. The phenomenon of aging of the population, which brings about changes in the family structure and working life that directly affects the economic structure, makes the understanding of the social state inevitable. It is emerging that countries facing an aging population need to restructure their social service, social security and social assistance practices. The main determinant of the success of the interventions for the social and economic problems that will occur with the demographic change in the countries are the policies and institutions prepared beforehand. In the world where the elderly population is increasing rapidly, the necessity of economic and social regulations that are shaped by taking into account the structural characteristics of societies and restructured for each new situation is important in this process. The most important factor that causes readiness for social problems that may arise with the aging population is to raise awareness about demographic change.

This study aims to discuss the changes and problems that will arise in the social structure due to the rapidly aging population and draws attention to the appearance of the elderly population increasing with the changes in the demographic structure of Turkey.

Keywords: Population, Aging, Demographic Structure, Old Age Outlooks

1. GİRİŞ

Gelişim dönemlerinin tümünde fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimler görülmektedir. Ancak yaşlılık dönemindeki değişimleri farklı kılan temel unsur bu değişimlerin geriye gidiş şeklinde olmasıdır. Dünya sağlık örgütünün yaptığı kronolojik tanıma göre 65 yaş ve üstü bireyler yaşlı olarak tanımlanmaktadır (Diktaş Yerli, 2017:1279). Kronolojik boyutunun yanı sıra yaşamın son evresi olarak değerlendirilen yaşlılık dönemi, fiziksel, biyolojik, sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutları olan ve bu boyutlarıyla geriye gidişi ifade eden bir süreçtir. Her bir boyutta var olan gerileme bir diğerini olumsuz etkilemektedir. Bu geriye gidişler beraberinde bireysel, sosyal ve ekonomik sorunları, ihtiyaçları beraberinde getirmektedir.

Geri dönülmesi mümkün olmayan ve kaçınmanın olanaksız olduğu yaşlılık döneminde, bireyin çevreye adaptasyonu yavaşlamaktadır (Demirsoy ve Bozcuk, 1998:4). Yaşlanmayla bireyin fiziksel, psikolojik ve sosyal iyilik hali bozulmaktadır (Seviğ, 1992: 150). Fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan gerileyen yaşlı bireylerin çalışma kapasiteleri düşmekte, sağlık sorunları artmakta, sosyal yaşamın içerisinde etkin olarak bulunamadıkları ve yakınlarının kayıpları sonucu yaşamın sonuna yaklaştıkları farkındalığıyla yaşam motivasyonları azalmakta, gündelik faaliyetlerinde ve çoğu zaman temel ihtiyaçlarının karşılanmasında başkasının desteğine gereksinim duymakta oldukları görülmektedir. Yaşlı bireyin yaşadığı değişimlerle çevresiyle olan ilişkisi sınırlanmaktadır (Onur, 1992: 201).

Bu doğrultuda yaşlılık döneminde görülen sorunların bireysel bir durum ve sorun olmanın ötesinde toplumsal boyutunun da olduğu ve önemi gün geçtikçe arttığı gerçeğiyle karşılaşılmaktadır.

Yaşlı nüfusun artması toplumun yaşlanmasına neden olmaktadır. Özellikle sağlık alanında ortaya çıkan gelişmeler, teknolojik ilerlemeler insan omrunun uzamasına yol açarken ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre de uzayan yaşamların standartları artmaktadır. Yaşam süresinin uzamasının yanında özellikle kırsal alandan kente göçle birlikte başlayan ve devam eden süreçte kadın çalışma yaşamına katılmış, eğitim süreleri uzamış, doğurganlık oranlarında duşuşler ortaya çıkmıştır. Karşılaşılan bu değişimlerin temel belirleyenlerinin ise her alanda yaşanan teknolojik gelişmelerin olması ve önemli sayıda ölüm oranlarına neden olan buyuk savaşların olmamasıdır. Bu demografik değişimi ilk deneyimleyen ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. Yaşanan tüm toplumsal, ekonomik değişim ve donuşumlerle geleneksel toplum yapısındaki değişim, geleneksel aile yapısının da değişmesine neden olmaktadır (Ergün vd., 2003: 90). Aile, geleneksel aile yapısından modern- çekirdek aileye donuşmuş, aile içerisinde kadının bakım veren rolü değişmiş, kadın çalışma hayatına dahil olmuştur. Kadının alışma hayatına dahil olması aile içerisinde bakıma ihtiyaç duyan kişilere yönelik bakım sorununu beraberinde getirmiştir. Geleneksel aile yapısı içerisinde danişılan, otoriter role sahip olan yaşlı birey ise bu rolü kaybederek, modern aile yapısı içerisinde bakıma muhtaç olan bireye donuşmuştur (Ergün vd., 2003: 90).

Demografik değişimler sosyal ve ekonomik koşullarca belirlenmektedir. Nüfusun artmasında meydana gelen gerilemeler yaşlı nüfusun artmasına yol açmaktadır. İnsan omrunun uzaması, doğum oranlarının azalması ve o toplumdan başka bogelere göçlerin olması nüfusun artışının engelleri olarak görülmektedir. Özellikle doğum oranlarının artması ve yaşam süresinin uzaması, demografik yapıda yaşlı nüfusun artmasına neden olan en önemli unsurlar olarak görülmektedir (EC, 2005: 25). Dünyada gerçekleştirilen demografik çalışmalarda, çok da uzak olmayan gelecekte nüfusun önemli ölçüde yaşlanacağı gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Dünyada, 1970’li yılların sonlarına doğru yaşlı bağımlı nüfusun artması, 2050 yılıyla dorukta olması beklenmekte; 1980’li yıllarda hızı duşuk olmasına rağmen artmakta olan doğum oranlarının azalması ve nüfusun artmasındaki durağanlığın belirmesiyle, ortaya çıkan demografik değişime nüfusun yaşlanması tanımını karşılılık gelmektedir (Tamirisa-Faruqee, 2006; 7).

Yaşlanan dünyada hastalık, yalnızlık, engellilik, yoksulluk sorunlarıyla karşı karşıya kalan yaşlı bireylere yönelik destekleyici uygulamaların gerekliliği artmaktadır. Bu süreçte toplumların yaşlılara yönelik hizmetlerinin yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir (Gökçe-Kutsal, 2007:39). Demografik yapıda meydana gelen bu değişimler yaşlı yoksulluğu olgusunun şiddetlenerek artmasına neden olmakta ve sosyal güvenlik sisteminde de kapsayıcı düzenleme ihtiyaını doğurmaktadır. Yaşlı yalnızlığı da bu süreçte karşılaşılabilecek bir diğer önemli sorun olmakta bu sorunun mucadelesindeyse kurum bakım hizmetlerinin etkin rol oynadığı görülmektedir.

Bu çalışmada demografik veriler doğrultusunda görülen yaşlı nüfusun oranındaki artışla birlikte, toplum yapısında meydana gelen değişimlere dikkat çekilmekte ve Türkiye İstatistik Kurumu verileri ışığında Türkiye’deki demografik görünüm değerlendirilerek yaşlı nüfusun durumunun tespitinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar bağlamında yaşlanmayla birlikte ortaya çıkabilecek sorun ve ihtiyaçlara yönelik, gerçekleştirilmesi, yeniden yapılandırılması gereken politika ve kurumlar geliştirilebilecektir.

2. YAŞLI NÜFUSUN ARTMASIYLA TOPLUM YAPISINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİM

Dünyada nüfusun artışıdaki hızlı düşüşle birlikte beklenen ortalama ömrün uzamasıyla yaşlı nüfusun oranı yükselmekte ve dünya yaşlanmaktadır. Teknolojik ilerlemeler yaşam şartlarını iyileştirirken, yaşam beklentisini yükseltmiştir. Kadının iş hayatına katılımı, çocuk edinmeyle ilgili değişen düşünce kalıpları doğum oranlarının azalmasına neden olmuştur. Demografik değişim sonucu nüfusun yaşlanması gerçekliği aile yapısındaki değişimler ve sosyal ekonomik nedenlerle de birleşerek toplumsal bir soruna dönüşme riski belirlemekte bu sürecin başarılı yönetimi ise ancak uygun ve etkin politikaların teminiyle mümkün olmaktadır. Yaşlı nüfusun artması öncelikli olarak gelişmiş ülkelerin gündemini meşgul etse de günümüz dünyasında küresel bir boyut kazanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 12).

Demografik değişime eşlik eden ve birbirini etkileme potansiyeli olacağı düşünülen bir diğer değişim ise aile yapısında ortaya çıkan değişimdir. Dünya genelinde yaygın olan geleneksel aile, ortaya çıkan çeşitli iktisadi, siyasi, kültürel ve sosyal değişimlerle çekirdek aileye dönüşmektedir. Anne, baba ve çocuklardan meydana gelen çekirdek ailede yaşlı bireyin geleneksel ailede olduğu gibi yer bulması mümkün olamamaktadır. Geleneksel toplum yapısı içerisinde var olan geleneksel ailedeki bireylerin rolleri, modernleşen toplum yapısı içerisindeki çekirdek ailedeki bireylerin rolleriyle, birbirinden önemli farklılıklarla ayrılmaktadır. Bu duruma yaşlı özelinde bakıldığında deneyimlerinden istifade edilen rolü yok olmakta; yaşlı birey için adeta sosyal güvenlik mekanizması olan aile, bu niteliğini kaybetmektedir (Altan, 2007: 273). Bu süreçte devreye kurum bakımı veya benzer mekanizmalar girmektedir. Modern toplum yapısı içerisinde profesyonelleşme artmakta ve sürekli değişime tabi olmaktadır. Karşılaşılan sürekli değişimin mevcudiyeti yaşlı bireylerin deneyimlerinden istifade edilmesi tutumuna da engel olmaktadır.

Gelişim dönemlerinden en fazla sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan dönem olan yaşlılık döneminde yaşlılar, yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan iş gücü kayıpları ve emekli olanların da gelirlerindeki azalmayla bu hizmetlere erişmekte zorluk yaşamaktadır (Shrestha, 2000: 204-212). Yaşlılık döneminin temel belirleyici özelliği olan geriye gidiş, bilişsel süreçte de görülmekte, yaşlı bireyin yeni şeyleri öğrenirken zorlanmasına neden olmakta ve bunun sonucunda ise yeniye karşı muhafazakâr tepkiler göstermektedir. Teknolojik gelişmelere uyum sağlamakta zorluk yaşayan yaşlı bireylerin, aynı zamanda fiziksel olarak da yetersiz görülmeleri çalışma yaşamı dışına itilmelerinin önemli bir nedenidir (Radovic Markoyic, 2013: 149). Gündelik yaşam içerisinde de yaşlı birey, aynı tutumlarla karşılaşabilmekte ve aktif olarak yaşamın içinde bulunması olanaksız hale gelmekte, dışlanabilmektedir (Çayır, 2012: 167).

Yaşlı nüfusunun artmasıyla iş gücüne dahil olma durumunun da azaldığı görülmektedir. 1950’li yıllar ile 2000’li yıllarda çalışan yaşlı oranına bakıldığında üç de birden beşte bire düştüğü, ülkelerin gelişmişliklerine göre durum değerlendirildiğindeyse gelişmiş ülkelerde yüzde 23’den yüzde 8’e düştüğü, gelişmekte olan ülkelere ise yüzde 40’dan yüzde 26’ya düştüğü görülmektedir (Allen vd., 2002).

Henüz gelişmesini tamamlamamış ülkelere yaşlı bireyler, çalışma yaşamında daha fazla olmalarına karşın gelişmiş ülkelere oranla daha kötü koşullarda ve çok daha az ücret karşılığı çalışmaktadırlar. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelere sosyal güvenlik sisteminin yetersiz olduğu ve düzenli emeklilik gelirin bulunmadığı görülmektedir (Gorman, 2004: 32). Tüm bu sorunlar gelişmekte olan ülkelere yaşlı yoksulluğu olgusunu beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda sosyal güvenlik hizmetlerine ilişkin düzenlemeler ve standardizasyonlar kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Yaşlanan nüfusun içinde bulunduğu topluma ekonomik açıdan ekstra sorumluluk getirdiği görülmektedir (Acar ve Kitapçı, 2008: 80; Duman, 2014: 55). Nüfusun yaşlanmasıyla birlikte artan sağlık, bakım, çevre düzenlemesi gibi hizmetlerin yanı sıra sosyal güvenlik sistemlerindeki yapılandırmalarla emekli maaşlarının teminin sağlanması devletlerin bütçelerinde önemli yer teşkil etmektedir (Masson ve Tryon, 1990: 454). Yaşlanan nüfusa üretimden uzaklaşan ve tüketen rolünün verilmesi, bağımlı nüfusun artmasına neden olduğu kadar, üretimde azalmaya yol açmaktadır (Bulduk, 2014: 56; Masson ve Tryon, 1990: 456). Değişen, gelişen teknolojiyle, farklılaşan iş yaşantılarıyla, yaşlı bireylerin deneyimleri yetersiz kalırken, ortaya çıkan yeni yöntem ve tekniklere yönelik adaptasyonlarında olan azalmayla, çalışma hayatında tercih edilmedikleri gibi tercih edilenlerden vazgeçme davranışı da oldukça sık karşılaşılmaktadır. İş yaşantısına dahil olan yaşlı bireylere yönelik sıkça karşılaşılan bir diğer durum ise düşük verim gerekçesiyle az ücret ödenmesidir (Johnson ve Slater, 1993: 202). Çalışma hayatında yaşlı bireylere yönelik tüm bu tutum ve davranışlar yaşlı ayrımcılığı olgusunu ortaya çıkarmakta, yaş ayrımcılığı, yaş artıkça şiddetlenerek artmakta ve adeta yaşlı bireylerin işten ayrılmasına zemin hazırlanmaktadır (Benny, 2000: 270). Ekonomik açıdan desteklenmeyen yaşlı bireylerin bulunduğu toplumlarda yaşlı yoksulluğu kaçınılmaz bir boyut almaktadır.

Bu süreçte toplum içerisinde aktif olarak var olan yaşlı bireylerin mevcudiyetini sağlamak ve bu doğrultuda sosyal politikalar geliştirmek ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Clarke, 1994: 105). Devletin bu sürece ekonomik, sosyal, fiziksel anlamda gerçekleştirdiği politikalarla dahil olması gerekmektedir. Yaşlanan nüfusun nitelikli bir yaşam sürmesi temel insan hakları olarak değerlendirilebileceği gibi yaşlıları odağına alan sosyal politikaları elzem kılmaktadır. Tüm bu politikaların ihtiyaçları toplumda sosyal devlet anlayışını zorunlu kılmaktadır. Sosyal devlet anlayışında toplumun her bir ferdine, karşılaşılabilecekleri tüm tehlikelere yönelik sosyal, ekonomik teminat verilmesi, belirli bir gelir sağlanması, barınma, sağlık, eğitim benzeri ihtiyaçlarına ulaşımında eşit davranılması kabulü yer almaktadır (Selek-Öz, 2010: 11). Sosyal devlet vatandaşlarına temel gereksinimlerini gidermeleri için güvence vermektedir (Aydın ve Çakmak, 2017: 5).

Türkiye'nin demografik yapısına bakıldığında nüfusun yaşlanması son dönemlerde ortaya çıkan bir durumdur. Elde edilen verilere göre nüfus atışı azalmakta, yaşam süresi artmakta ve buna bağlı olarak da yaşlı nüfusun hızlanarak artacağı görülmektedir. Bu doğrultuda yaşlanan Türkiye gerçeğiyle karşı karşıya kalınmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE YAŞLILIK GÖRÜNÜMLERİ

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 1935 ve 2000 yılları arasında gerçekleştirilen genel nüfus sayımları, adrese dayalı nüfus kayıt sistemi, nüfus projeksiyonları çalışmaları, sağlıklı yaşam süresi çalışmaları sonucu elde edilen veriler ve Avrupa Birliği İstatistik Ofisi tarafından yayınlanan verilerden elde edilen bilgiler ışığında Türkiye'deki yaşlılık görünümleri, genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 1927- 1985 yılları arasındaki nüfus artış hızı, 1986-2023 yılları arasındaki nüfus artış hızı, nüfus projeksiyon sonuçlarına göre son üç yıl yaşlara göre Türkiye nüfusu, 2013-2015, 2017-2019 yılların da cinsiyet, yaş açısından beklenen yaşam, 2018, 2023, 2040, 2060, 2080 yıllarında yaşlara göre nüfus ve oranları, 2040, 2060 yılları arasında yaş grubu ve cinsiyete açısından öngörülen nüfus, Türkiye'de 1935 ve 2080 arasında yaşlı bağımlılık oranı, Türkiye'de 2014, 2019 arasında cinsiyete ve yaşa göre sağlıklı yaşam süresi oranı ve Avrupa ülkelerinde cinsiyete göre 2015-2017 yılları arasında doğuştan sağlıklı yaşam süreleri doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır. Türkiye İstatistik kurumu yayınladığı verilerde yabancı uyruklu nüfusu kapsam dışı bıraktığı için çalışma içerisinde de bu veriler yer alamamaktadır. Ayrıca verilerde kurum tarafından yapılan yuvarlama nedeniyle toplamlarda birebir uyuşmama söz konusu olabilmektedir.

Tablo 1: Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 1927- 1985 yılları arasındaki nüfus artış hızı

Dönem	1927 - 1935	1945 - 1950	1955 - 1960	1965 - 1970	1975 - 1980	1980 - 1985
Yıllık ortalama nüfus artış hızı (%)	21,1	21,7	28,5	25,2	20,7	24,9

Kaynak: TÜİK, 2022

Tablo 2: 1986-2023 yılları arasındaki nüfus artış hızı

Yıl	1986	1996	2006	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Yıllık nüfus artış hızı(%)	17,2	15,0	12,5	13,5	13,0	12,7	12,7	12,3	12,1	11,8	11,6	11,4	11,0

Kaynak: TÜİK, 2022

Tablo 1 ve Tablo 2' deki verilere göre, 1927- 1985 yılları arasındaki nüfus artış hızına bakıldığında 1960 yıllarına kadar artış olduğu ancak 1965 ve 1985 arasında ise nüfusun artışında düşmenin olduğu görülmektedir. Nüfus artış hızının 1986'dan sonra hızlanarak düştüğü, 1955 ve 1960 yılları arasında binde 28,5 ile en büyük nüfus artış hızının olduğu, 2025 yılında öngörülen nüfus artışının ise binde 11,0 ile en düşük oranda olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Nüfus projeksiyon sonuçlarına göre son üç yıl yaşlara göre Türkiye nüfusu

Yaş	0-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65-69	70-74	75+	Toplam
2019	6 525	6 425	6 373	6 292	12879	12870	11450	9229	3 538	2 709	2 003	2 797	82 886
2020	6 522	6 505	6 398	6 212	12988	12779	10137	9146	3 570	2 941	2 135	2 917	83 900
2021	6 540	6 577	6 393	6 172	13078	12633	10366	9416	3 603	3 163	2 188	2 992	84 909

Kaynak: TÜİK, 2022

Türkiye nüfusunun yaşlar açısından 2019, 2020 ve 2021 yılları arasındaki oranı değerlendirildiğinde 2019'da 65-69 yaş nüfusun 2 709, 70-74 yaş nüfusun 2 003, 75 ve üstü nüfusun 2 797 olduğu, 2020'de 65-69 yaş nüfusun 2 941, 70-74 yaş nüfusun 2 131, 75 ve üstü nüfusun 2 917 olduğu, 2021 yılında 65-69 yaş nüfusun 3 161, 70-74 yaş nüfusun 2 118, 75 ve üstü nüfusun 2 992 olduğu görülmektedir. Türkiye demografik yapısında yaşlı nüfus giderek artmaktadır.

Tablo 4: 2013-2015, 2017-2019 yılların da cinsiyet, yaş açısından beklenen yaşam

Yıl/Yaş	0			15			30			50			65		
	K	E	Tplm	K	E	Tplm	K	E	Tplm	K	E	Tplm	K	E	Tplm
2013-2015	80.7	75.3	78.0	66.9	61.6	64.2	52.1	47.1	49.7	32.8	28.3	30.6	19.4	16.1	17.8
2017-2019	81.3	75.9	78.6	67.3	62.0	64.6	52.5	47.6	50.0	33.1	28.6	30.9	19.6	16.3	18.0

Kaynak: TÜİK, 2022

Gelişen teknolojinin sağlık sisteminde de gelişmeye neden olması yaşam süresinin uzamasına neden olarak yaşlı nüfusun artışına doğum oranının azalması kadar etki etmiştir. Bu durum cinsiyet açısından değerlendirildiğindeyse 2013-2015, 2017-2019 yılların da cinsiyet açısından beklenen yaşamın kadınlarda her yaş açısından az da olsa daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 5: 2018, 2023, 2040, 2060, 2080 yıllarında yaşlara göre nüfus ve oranları

Yıl	2018	Oran %	2023	Oran %	2040	Oran %	2060	Oran %	2080	Oran %
0-14	19203797	23.05	19601384	22.6	19333893	19.3	18126086	16.9	16813783	15.7
15-64	55500077	67.08	58438033	67.2	64623369	64.4	64727126	60.4	62873761	58.7
65+	7163354	8.7	8867951	10.2	16373971	16.3	24242787	22.6	27413359	25.6
Toplam	81867223		86907367		100331233		107095998		107100904	

Kaynak: TÜİK, 2022

2018, 2023, 2040, 2060, 2080 yıllarında yaşlara göre nüfus ve oranları değerlendirildiğinde 0-14 arası nüfusunun oranının 23.5'den 16.9'a düştüğü, 15-64 yaş arasındaki nüfusun oranının 67.08'den 60,4'e düştüğü, düşüşün 0-14 yaş gurubunda çok daha fazla olduğu ön görülmektedir. 65 yaş ve üstü nüfus açısından bakıldığında yaşlı nüfus oranında 2018'de 8.7'den 2023'de 10.2'ye, 2040'da 16.3'e, 2060'da 22.6'ya, 2080'de ise 25.6'ya yükseleceği öngörülmektedir. Tüm bu öngörüler, yaşlanan Türkiye gerçeğini karşımıza çıkarmakta bu doğrultuda yapılması gereken toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri elzem kılmaktadır.

Tablo 6: 2040, 2060 yılları arasında yaş grubu ve cinsiyete açısından öngörülen nüfus

Yaş grubu	2040			2060		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam-Total	100 331 233	50 062 203	50 269 030	107 095 998	53 151 438	53 944 560
0-4	6 270 089	3 217 429	3 052 660	5 944 984	3 050 949	2 894 034
5-9	6 441 156	3 304 912	3 136 243	6 048 163	3 103 671	2 944 492
10-14	6 622 648	3 398 054	3 224 594	6 132 939	3 147 267	2 985 673
15-19	6 729 892	3 453 103	3 276 789	6 251 249	3 208 209	3 043 040
20-24	6 674 359	3 416 527	3 257 832	6 352 484	3 252 511	3 099 972
25-29	6 609 383	3 371 525	3 237 858	6 474 439	3 302 275	3 172 164
30-34	6 483 611	3 298 516	3 185 095	6 622 569	3 368 908	3 253 661
35-39	6 296 636	3 200 244	3 096 392	6 704 254	3 404 190	3 300 064
40-44	6 712 562	3 398 831	3 313 730	6 638 348	3 366 262	3 272 086
45-49	6 410 058	3 229 961	3 180 097	6 576 979	3 330 363	3 246 615
50-54	6 321 244	3 171 396	3 149 848	6 431 274	3 247 881	3 183 392
55-59	6 388 992	3 187 477	3 201 514	6 191 860	3 115 222	3 076 638
60-64	5 996 633	2 962 447	3 034 186	6 483 670	3 229 232	3 254 438
65-69	5 134 906	2 481 840	2 653 067	6 000 215	2 941 995	3 058 220
70-74	3 924 187	1 878 156	2 046 032	5 585 785	2 677 774	2 908 011
75-79	3 448 546	1 560 802	1 887 744	5 077 366	2 351 195	2 726 171
80-84	2 137 314	915 645	1 221 669	3 948 214	1 728 503	2 219 711
85-89	1 183 678	451 700	731 979	2 333 809	918 612	1 415 197
90-94	426 626	135 519	291 107	927 564	315 235	612 329
95-99	97 388	24 564	72 823	306 241	80 009	226 231
100+	21 324	3 555	17 770	63 593	11 174	52 420

Kaynak: TÜİK, 2022

2040, 2060 yılları arasında yaş grubu ve cinsiyete açısından öngörülen nüfus tablo 4 'de yer ala 2013-2015, 2017-2019 yılların da cinsiyet, yaş açısından beklenen yaşam süresi oranları açısından değerlendirildiğinde de tutarlık göstermektedir. Beklenen yaşam süresi uzamakta doğum oranının düşmesiyle genç nüfus azalmakta, yaşlı nüfusun oranı artmaktadır. Durum cinsiyet özelinde değerlendirildiğindeyse 65 yaş ve üstü kadın nüfus oranının erkeklerden daha çok olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Türkiye'de 1935 ve 2080 arasında yaşlı bağımlılık oranı

	1935	1955	1975	1990	2000	2010	2018	2023	2040	2060	2080
Çocuk bağımlılık oranı % (0-14 yaş)	75.8	69.0	73.9	57.6	45.7	38.1	34.5	33.5	29.9	28.0	26.7
Yaşlı bağımlılık oranı % (65+ yaş)	71.1	6.0	8.4	7.1	10.5	10.8	12.9	15.2	25.3	37.5	43.6
Toplam yaş bağımlılık oranı %	82.9	75.0	82.3	64.7	56.2	48.9	47.4	48.7	55.3	65.5	70.3

Kaynak: TÜİK, 2022

Türkiye’de 1935 ve 2080 arasında bağımlılık oranı yaşlı bağımlılık oranı özelinde okunduğunda Cumhuriyetin kuruluş yıllarında 71.1 ile en büyük yaşlı bağımlılık oranı olduğu görülmektedir. 1990’lı yıllara gelindiğinde yaşlı bağımlılık oranının 7.1 ile en düşük seviyede olduğu ancak ilerleyen yıllarda hızlanarak arttığı, 2080 projeksiyonunda öngörülen yaşlı bağımlılık oranının ise 43.6’ya ulaştığı görülmektedir. Bu duruma ilişkin şimdiden ülke plan ve programlarda yatırım yapılmaz ve uygun politikalar doğrultusunda bu dönüşüme hazırlanılmazsa, ülkemize sosyal ve ekonomik anlamda ek yükler getirecek yaşlı bağımlılığı, toplumu sarsıcı sorun olarak karşımıza çıkacaktır.

Tablo 8: Türkiye’de 2014, 2019 arasında cinsiyete ve yaşa göre sağlıklı yaşam süresi oranı

Yaş grubu	2014-2016			2015-2017			2016-2018			2017-2019		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın F
0	57,8	59,2	56,4	57,9	59,4	56,3	58,3	59,9	56,8	57,3	59,1	55,4
1-4	57,5	59,0	56,0	57,5	59,1	55,9	57,9	59,5	56,3	56,8	58,8	54,9
5-9	53,7	55,2	52,2	53,7	55,3	52,1	54,2	55,8	52,5	53,1	55,0	51,1
10-14	48,9	50,4	47,4	48,9	50,6	47,3	49,4	51,0	47,7	48,3	50,2	46,3
15-19	44,1	45,7	42,6	44,1	45,8	42,4	44,5	46,2	42,9	43,5	45,4	41,5
20-24	39,5	41,1	37,9	39,5	41,2	37,7	39,9	41,6	38,2	38,9	40,9	36,8
25-29	35,0	36,6	33,3	35,0	36,7	33,2	35,4	37,2	33,6	34,3	36,4	32,2
30-34	30,5	32,2	28,8	30,5	32,3	28,7	30,9	32,7	29,0	29,9	32,0	27,8
35-39	26,2	27,9	24,5	26,2	28,0	24,4	26,6	28,4	24,7	25,6	27,6	23,5
40-44	22,1	23,7	20,4	22,1	23,8	20,3	22,4	24,1	20,7	21,5	23,4	19,5
45-49	18,3	19,8	16,8	18,3	19,9	16,7	18,6	20,1	17,0	17,7	19,5	15,9
50-54	14,8	16,2	13,5	14,7	16,2	13,3	15,0	16,4	13,6	14,2	15,8	12,6
55-59	11,7	12,8	10,6	11,6	12,8	10,4	11,8	13,0	10,6	11,1	12,5	9,8
60-64	8,9	9,8	8,0	8,8	9,7	7,9	9,0	9,9	8,1	8,4	9,5	7,3
65-69	6,5	7,2	6,0	6,4	7,1	5,8	6,6	7,3	6,0	6,1	6,9	5,3
70-74	4,6	5,0	4,2	4,5	5,0	4,1	4,6	5,1	4,2	4,2	4,8	3,7
75-79	3,2	3,4	3,0	3,0	3,3	2,8	3,0	3,3	2,7	2,7	3,1	2,4
80-84	2,1	2,2	2,0	2,0	2,1	1,8	1,9	2,1	1,8	1,7	2,0	1,5
85+	1,4	1,4	1,3	1,2	1,3	1,2	1,2	1,3	1,1	1,1	1,2	0,9

Kaynak: TÜİK, 2022

Meydana gelen teknolojik gelişmeler, sağlık alanında ilerlemeler, yaşam standartlarının artması, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaşam süresinin uzamasına neden olmuştur ancak burada önemli olan yaşam süresinin uzadığı kadar uzayan ömrün sağlıklı, nitelikli ve aktif olarak hayatın içinde geçmesidir. 2014, 2019 arasında cinsiyete ve yaşa göre sağlıklı yaşam süresi verilerinde genel olarak ömrün uzadığı görülmektedir. Uzayan ömrün bakıma muhtaç olarak değil de nitelikli, hayatın içerisinde her açıdan var olarak, yani sağlıklı geçmesi, toplumun yaşlanma sürecine karşın sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutlarda hazır oluşuyla mümkündür.

Tablo 9: Avrupa ülkelerinde cinsiyete göre 2015-2017 yılları arasında doğuştan sağlıklı yaşam süreleri

Ülkeler	2015		2016		2017	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
AB-28 ülke	62,6	63,3	63,5	64,2	63,5	64,0
Almanya	65,3	67,5	65,3	67,3	65,1	66,7
Avusturya	57,9	58,1	57,0	57,1	57,4	56,8
Belçika	64,4	64,0	63,7	63,8	63,5	64,1
Birleşik Krallık	63,7	63,3	63,0	63,1	63,3	62,0
Bulgaristan	61,5	65,0	64,0	67,5	62,9	66,2
Danimarka	60,4	57,6	60,3	60,3	59,8	59,7
Finlandiya	59,4	56,3	59,1	57,0	58,3	56,4
Fransa	62,6	64,6	62,6	64,1	62,5	64,9
Hırvatistan	55,3	56,8	57,1	58,7	57,3	58,0
Hollanda	61,1	57,2	62,8	57,8	62,3	57,5
İrlanda	66,6	67,9	67,3	69,8	67,9	69,3
İspanya	63,9	64,1	65,9	66,5	69,0	69,9
İsveç	74,0	73,8	73,0	73,3	73,2	71,9
İtalya	62,6	62,7	67,6	67,2	66,2	66,4
Macaristan	58,2	60,1	59,5	60,2	59,6	60,8
Norveç	71,8	68,9	72,0	67,8	72,4	70,5
Polonya	60,1	63,2	61,3	64,6	60,6	63,5
Portekiz	58,2	55,0	59,9	57,4	60,1	57,0
Romanya	59,0	59,4	59,8	59,0	59,2	58,3
Türkiye	59,2	56,4	59,4	56,3	59,9	56,8
Yunanistan	63,9	64,1	63,8	64,7	64,4	65,1

Kaynak: TÜİK, 2022

Avrupa ülkelerinin birçoğunda beklenen sağlıklı yaşam süresi, ülkemizde beklenen sağlıklı yaşam süresine oranla oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 9'daki veriler ülkelerin gelişmişlik düzeyleri açısından da değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkelerde sağlıklı yaşlı nüfusun oranının yüksek olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Gelişmekte veya gelişmemiş ülkelerde ise ekonomiye ek külfet getiren bu durumla mücadele etmek zorlaşmakta, uzayan ömür bakıma muhtaç, sağlıksız ve bağımlı geçirilmektedir. Ayrıca Avrupa'da nüfusun yaşlanma sorunu ülkemizden oldukça önce başladığı bilinmektedir. Bu açıdan Avrupa uzayan ömrün daha nitelikli ve sağlıklı geçirilmesi doğrultusunda sosyal devlet anlayışı içerisinde sosyal ve ekonomik sistemlerinde önemli düzenlemelerle, sağlıklı yaşlı nüfusun teminini sağlamışlardır. Türkiye'de de bu oranı yükseltmek için sosyal güvenlik sisteminde, bakım sisteminde önemli değişimlere ihtiyaç olduğu ve bu doğrultuda gerçekleştirilecek düzenlemelerle, hazır oluşun sağlanması mümkün olacak ve sağlıklı yaşlı nüfusun oranının artması gerçekleşecektir.

4. SONUÇ

Ülkelerin demografik özellikleri, sosyal ve ekonomik yapıları üzerinde önemli yönlendiricileridir. Ülkelerin gelir, tüketim, yatırım, sosyal ve ekonomik anlamda arz talep durumları; bunlara yönelik gerçekleştirilecek düzenlemeler, politikalar ülkenin demografik yapısındaki değişimlerden etkilenmektedir. Dolayısıyla nüfusun değişiminin takibi, yönü, özelliğinin tespit edilmesi önemlidir. Toplumların sosyal ve ekonomik özellikleri üzerinde etkiye sahip olan demografik yapı aynı zamanda sosyal ve ekonomik gelişme ve değişimlerden de etkilenmekte ve bu doğrultuda şekillenmektedir. Bu değişim süreci ülkelerin politikalarının, kurumlarının yeniden yapılandırılmasına yol açmakta, özellikle sosyal güvenlik ve bakım hizmetlerinin yönteminde farklılaşmaya neden olmaktadır. Nüfusun yaşlanması, ülkelerin sosyal ve ekonomik yaşamlarını etkileyen, politika önceliklerini belirleyen, ekonomileri üzerinde önemli ölçüde yük meydana getiren ve duruma ilişkin gerekli tedbir alınmazsa toplumsal bir probleme dönüşmesi kaçınılmaz olan bir olgudur (Mooney, Knox ve Schact, 2014; 5)

Türkiye'nin demografik yapısında önemli değişim ve dönüşümlerin mevcut olduğu dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilk döneminde nüfusun arttırılmasına yönelik politikalar izlenmiş ve sonrasında bu politikalardan uzaklaşıldığı görülmektedir. Bu durum 1950'li yıllardan sonra nüfus artış hızında düşüşe neden olmuştur (Nüfus Etütleri Enstitüsü. 2008). Türkiye'de nüfus artışının azaldığı bununla birlikte yaşam süresinin uzamasıyla da, yaşlı nüfusun her geçen gün arttığı görülmektedir (Kinsella ve Wan, 2009). Son dönemde ise yaşlı nüfus Türkiye'nin tarihinde en yüksek aşamasındadır. Kırdan kente göçle birlikte nüfusunu önemli bir oranının kentlerde yaşadığı dikkate alındığında, kent kır ayrımında da yaşlı nüfusun kentlerde daha fazla olduğu değerlendirilmektedir (Nüfus Etütleri Enstitüsü. 2008). Gerçekleştirilen nüfus yapısı çalışmaları ve projeksiyonları ise bize nüfusun yaşlanmasının artarak devam edeceğini göstermektedir. Öyleyse sosyal ve ekonomik açıdan tüm toplumu kapsayacak, her boyutta kalkınmasını sürdüreceği bir yapılanma içine girmek gerekmektedir. Değişen demografik yapının toplumsal bir soruna dönüşmesinin önüne geçmek ve ortaya çıkabilecek ihtiyaçları karşılamak, yaşlıya yönelik sosyal ve ekonomik düzenlemelerin yanı sıra bütün yaşları kapsayan yaşlanma politikalarını hayata geçirip toplumun her boyutuna ve her kesimine ulaşmak, hedef alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. A. ve İ. Kitapçı (2008), "Sosyal Güvenliğin Demografik Boyutu: Türkiye'deki Emeklilik Sistemindeki Değişim", Maliye Dergisi (Ocak- Haziran 2008), Sayı 154, s.77-98.
- Allen S, Beales S, Busolo D, Clark F, Eldridge C, Gonzalez O, Gorman M, Hall C, Heslop A, Hinchliff P, Humphreys A, et al. (2002), "State of the world's older people." Help Age International: 1-100.
- Altan, Ö. Z. (2007), Sosyal Politika, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M. K. ve E. E. Çakmak (2017), "Sosyal Devletin Temelleri", Bilgi Dergisi, Sayı 34, s.1-19.
- Benny, R. (2000). "Age discrimination in education: Developments in discrimination law". Education and the Law,12(4), 269- 278.
- Bulduk, E.Ö. (2014). "Yaşlılık ve toplumsal değişim", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18(2), 53-60.

- Clarke, L. (1994). "Discrimination". London: Institute of Personnel Management Publications.
- Çayır, K. (2012). Yaşlılık / yaşa dayalı ayrımcılık ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar.163-174.
- Demirsoy, Ali, Nihat Bozcuk. (1998). "Ölümün Evrensel Öyküsü" Geriatri I., (Ed: Y. Gökçe Kutsal, M Çakmakçı ve S. Ünal). Cilt 1, sayı 1,1-12
- Diktaş Yerli, G. (2017). "Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 52. 1278-1287.
- Duman, Y. (2014). "Dünyanın en yaşlı ikinci ülkesi Almanya'da Riester emeklilik sistemi ile zorunlu emeklilik sigortası arasındaki ilişkinin analizi", Sosyal Güvence, 5, 49-66.
- EC (2005). "Communication from the Commission Green Paper", Confronting Demographic Change: A New Solidarity between the Generations, Frizel Brussels.
- Ergün, U. G. Ö., Bozdemir N., Uğuz, Ş., Güzel, R., Bur- gut, R., Saatçi, E. ve Akpınar, E. (2003). "Adana Huzurevi'nde Yaşayan Yaşlılar İle Aile Hekimliği Polikliniği'ne Başvuran Yaşlıların Medikososyal Özelliklerinin Değerlendirilmesi.", Türk Geriatri Dergisi: Cilt 6, Sayı 3, ss. 89-94.
- Gökçe-Kutsal, Y. (2006). "Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları", 65 Yaş Üzeri Yaşam Rehberi, (1. Baskı), İçinde, İstanbul: Meditime Ltd. Şti. Yayını: 36-42.
- Gorman M., (2004). "Age and security report: How social pensions can deliver effective aid to poor older people and their families". Help Age International, 1-50.
- Nüfus Etütleri Enstitüsü (2008). Türkiye Nüfus Sağlık Araştırması. Hacettepe Üniversitesi.
- Johnson, J., ve Slater, R. (1993). "Ageing and later life". The Open University Sage Publication, London.
- Kalkınma Bakanlığı (2018), Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023) Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Kinsella K, Wan H. U.S. (2009). "Census Bureau: International Population Reports. An Aging World: 2008", Washington: U.S. Government Printing Office, DC, 1-209.
- Masson, P. R., ve Tryon, R.W. (1990). "Macroeconomic effects of projected population aging in industrial countries", Staff Paper, 37(3), 453-485.
- Mooney, L. A., Knox, D. ve Schact, C., (2014). Understanding Social Problems, 9th edition, Stamford, Cengage Learning.
- Onur, Bekir. (1997). Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm. Ankara: Verso Yayınları.
- Radovic-Markovic, M. (2013). "An aging workforce: Employment opportunities and obstacles", Cadmus,1(6), 142-155.
- Selek-Öz, C. (2010), Sosyal Belediyecilik Bağlamında Evde Bakım Hizmetleri: İstanbul, Ankara ve Kocaeli Büyükşehir Belediyeleri Örnekleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seviğ Ümit E. (1992), "Sağlıklı Yaşlanmada Temel Sağlık Alışkanlıklarının Kazandırılmasının Önemi", Sağlıklı Yaşlanma Sempozyumu Kitabı, Ankara: SHÇEK. Basımevi.
- Shrestha LB. (2000), "Population aging in developing countries", Health Affairs, 19:204-212.
- Tamırıs, N.T., Forugee H. (2006), Macroeconomic Effects And Policy Challenges Of Population Agering, Imf Working Paper.
- TÜİK, (2022), Nüfus ve Demografi İstatistikleri
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> 1 Kasım 2022

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KIRSAL KESİMDE GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN YAŞADIKLARI
SORUNLARA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Tuğba ÇAYDAŞ

Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye

ORCID: 0000-0001-8528-3131

tugba_caydas_01@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih ALKAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye

ORCID: 0000-0002-5600-0160

mfatihalkan@hotmail.com

ÖZET

Kırsal kesim genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşanların yaşadığı, bazen toplu bazen dağınık yerleşmeye sahip bölgelere verilen isimdir. Şehir merkezleri ile kıyaslandığında çeşitli açılardan kısıtlı imkanlar bu bölgelerin özellikleri arasındadır. Bu kısıtlı imkanlarla kırsal bölgelerde yer alan okullar da yüzleşmektedir. Bu bölgelerde görev yapan öğretmenler eğitim-öğretim sürecinde üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışırken bu süreçte birtakım sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecinde karşılaştıkları sorunların belirlenmesi, bu sorunların çözümü için gereklidir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin yaşadıkları sorunları ortaya çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için nitel desenle tasarlanan araştırmada 15 katılımcının deneyimlerine dayalı görüşlerinden faydalanılmıştır. Araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından hazırlanan ve beş maddeden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanmıştır. Ortalama 30 dakika süren görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Toplanan veriler deşifre edilmiş ve incelenerek kodlara ulaşılmıştır. Bu kodlar, araştırma sorularında önceden belirlenen temalar içerisinde konumlandırılmıştır. Bu temalar, öğrenci, veli, okulun fiziki durumu, çevre ve özlük haklarına ilişkin sorunları kapsamaktadır. Araştırma sonucunda kırsal kesimdeki öğretmenlerin ciddi sorunlarla karşılaştığı, eğitimde olan eşitsizliğin bir türlü aşılamadığı, okullarda hala bir altyapı eksikliğinin olduğunu ve bunun bir türlü iyileştirilemediği, yaşanan bu sorunların öğretmenlerin motivasyonlarını düşürdüğü ve velilerin öğretmene destek olmadığı gibi bulgular elde edilmiştir. Bu kapsamda okulların fiziki altyapılarından barınma sorunlarına kadar bir dizi başlık altında öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köy Okulları, Kırsal Kesim, Öğretmen Sorunları.

OPINIONS OF TEACHERS WORKING IN THE RURAL SECTION ON THE PROBLEMS THEY EXPERIENCE

Tuğba CAYDAS
Assist. Prof. Dr. Muhammet Fatih ALKAN

ABSTRACT

Rural area is the name given to the areas where people who are engaged in agriculture and animal husbandry live, sometimes collectively and sometimes scattered. Compared to city centers, limited opportunities in various aspects are among the characteristics of these regions. Schools located in rural areas also face these limited opportunities. While the teachers working in these regions try to fulfill their duties in the education process, they may encounter some problems. Identifying the problems that teachers encounter in the education process is necessary for solving these problems. In this context, the purpose of this research was to reveal the problems experienced by teachers working in rural areas. In order to achieve this purpose, the opinions of 15 participants based on their experiences were used in the qualitative research. The data of the study were collected through a semi-structured interview consisting of five items prepared by the researchers. The interviews, which lasted an average of 30 minutes, were recorded. The collected data were deciphered and analyzed and the codes were reached. These codes were positioned within the predetermined themes in the research questions. These themes include problems related to students, parents, the physical condition of the school, the environment and personal rights. As a result of the research, it was found that teachers in rural areas faced serious problems, inequality in education could not be overcome, there was still a lack of infrastructure in schools and this could not be improved, these problems reduced the motivation of teachers and parents did not support teachers. In this context, suggestions have been made related to a number of issues from the physical infrastructure of the schools to the housing problems.

Keywords: Village Schools, Rural Area, Teachers' Problems.

GİRİŞ

Yasal olarak öğretmenlik “devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği” olarak tanımlansa da (MEB, 1973) farklı yazarlar tarafından öğretmenliğin farklı yönlerine vurgu yapan tanımlar gerçekleştirilmiştir. Örneğin Balcı (1991) öğretmeni sınıftaki disiplini sağlayan, öğrenciye rehber olan ve öğrenmenin aracı olan kişi olarak ifade ederken Özden (1999) öğretmenlerin, ülkelerin geleceğindeki önemli bir rolünü vurgulamıştır. Çelikten'e (2005) göre öğretmenlik, insanlarla ilişki yönünden geniş bir kitleyle etkileşim içerisinde olduğu için diğer mesleklerden ayrılmıştır. Turan ve Garan (2008), eğitim adına birçok değişimin Dünya'da hissedildiği gibi Türkiye'de de hissedildiğini fakat her noktada aynı etkileşimin sağlanamadığını dile getirmiştir. Özellikle kırsal kesimde bu etkileşimlerin sağlanamadığı veya gecikmeli olarak sağlanabildiği söylenebilir.

Anılan, Kılıç ve Demir (2015) şehirde ve köylerde yaşayan bireylerin mesleki yaşam becerilerini edinebilmeleri, şehir ve köy alanındaki eğitimin ve gelişmelerin eşit bir şekilde olabilmesi için köylerde eğitim sisteminin iyi çalışmasına ve bu süreçte öğretmenlerin rolüne vurgu yapmaktadır.

Kırsal kesim genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşanların yaşadığı, suyun bulunma durumuna göre bazen toplu bazen dağınık yerleşmeye sahip köy, kasaba gibi isimlerle anılan bölgelerdir. Kırsal kesimin kendi yapısı içinde var olan coğrafi, ekonomik ve sosyokültürel dezavantajların kırsal kesimde yapılan eğitimi olumsuz anlamda etkilediği görülmektedir (Turan ve Garan, 2008). Bu bölgelerde görev yapan öğretmenler eğitim-öğretim sürecinde üzerlerine düşen görevleri etkili bir şekilde yerine getirmeye çalışırken bu süreçte birtakım sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Gidiş geliş yaparak ulaşımda ortaya çıkan sorunlar, bulunduğu çevrenin koşulları, sosyal faaliyetlerin yeterince olmayışı, teknolojik donanımının sınıflarda yeterli olmayışı, velilerin kırtasiye malzemelerini temin etmede zorluk yaşamaları, oyun alanlarının yeterli olmayışı gibi durumlar bu sorunlara örnek olarak verilebilir (Çapuk ve Ünsal, 2017). Bu nedenle, öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecinde karşılaştıkları problemlerin belirlenmesi ve bu problemleri çözmeye yönelik önerilerin sunulması, bu sorunların çözümü için gereklidir. Bu kapsamda mevcut araştırmanın amacı, kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin yaşadıkları sorunları ortaya çıkarmaktır. Bu temel amaca ulaşmak için aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmıştır:

- Kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin öğrencilerle ilgili sorunları nelerdir?
- Kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin velilerle ilgili sorunları nelerdir?
- Kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin okulun fiziki durumu ile ilgili sorunları nelerdir?
- Kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin çevre ile ilgili sorunları nelerdir?
- Kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin özlük hakları ile ilgili sorunları nelerdir?

YÖNTEM

Nitel bir desenle gerçekleştirilen bu çalışmada alanyazına dayalı bir şekilde araştırma sorularını hazırlama, veri toplama aracını geliştirme, verileri çözümlenme ve sonuçları raporlama işlemleri yürütülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcılarını, Bitlis iline bağlı Mutki ilçesinde köy ilkokullarında ve ortaokullarında görev yapan 15 öğretmen oluşturmuştur. Katılımcıların sekizi (%55) kadın öğretmenlerden oluşurken yedisi (%45) erkektir. Çalışmada sekiz (%55) sınıf öğretmeni yer almıştır. Katılımcıların çoğu ($n=10$, %75) ilkokullarda görev yapmaktadır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Değişken	<i>f</i>	%
Cinsiyet		
Kadın	8	55
Erkek	7	45
Branş		
Sınıf Öğretmeni	8	55
Diğer	7	45
Okul Türü		
İlkokul	10	75
Ortaokul	5	25

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanmıştır. Bu kapsamda alanyazın taramasına dayalı olarak maddeler yazılmış ve uzman görüşü doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Nihai form, öğrenciler, veliler, okulun fiziki durumu, çevre ve özlük haklarına ilişkin sorunlara odaklanan beş maddeden oluşmuştur.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri Bitlis ilinin Mutki ilçesinin köy okullarında görev yapan 15 öğretmenden yarı-yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Görüşmelerden önce katılımcı adayları ile iletişime geçilmiş, kendilerine çalışma hakkında bilgi verilerek katılım konusunda gönüllü olup olmadıkları sorulmuştur. Gönüllü olan öğretmenler ile tarih ve yer belirlenerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 30 dakika sürmüş ve ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Görüşmeler sırasında kayıt altına alınan veriler öncelikle deşifre edilerek yazıya dökülmüştür. Görüşmelerin yazılı sürümü içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırma sorularının odaklandığı konular aynı zamanda temaları oluşturmuş, çözümlenme sırasında bu temalara uygun kodlar ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bu kodlar ilgili temalar içerisinde raporlanmıştır. Ortaya çıkan kodlara ilişkin katılımcılarda doğrudan alıntılar da sunulmuştur.

BULGULAR

İçerik analizi sonucunda beş tema içerisinde toplam 39 farklı kod ve bu kodlar içerisinde 193 görüş ortaya çıkmıştır. Kod ve görüşlerin temalara ilişkin dağılımı Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Kod ve Görüşlerin Temalara Dağılımı

Temalar	Kod Sayısı	Görüş Sayısı	%
Çevreye ilişkin sorunlar	10	55	28.50
Okul fiziki durumuna ilişkin sorunlar	8	45	23.32
Öğrencilere ilişkin sorunlar	8	40	20.72
Velilere ilişkin sorunlar	7	30	15.54
Özlük haklarına ilişkin sorunlar	6	23	11.92
Toplam	39	193	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere, kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin yaşadığı sorunlara ilişkin en fazla görüş çevreye ilişkin sorunlar teması altında bulunan 10 kod çerçevesinde üretilmiştir ($f=55$, %28.50). Sorunlara ilişkin en az görüş ise özlük hakları ile ilgili belirtilmiştir ($f=23$, %11.92). Çevreye ilişkin sorunlar teması altında toplam 10 farklı kod ve bu kodlar içerisinde 55 farklı görüş üretilmiştir. İlgili temaya ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Çevreye İlişkin Sorunlar

Kodlar	f	%
Ulaşım sorunu	12	21.81
Elektrik sorunu	9	16.36
Su sorunu	7	12.72
Barınma sorunu	7	12.72
İnternet ve telefon hattı sorunu	5	9.09
Sağlık hizmetlerinin olmaması	4	7.27
Isınma sorunu	3	5.45
Market sorunu	3	5.45
Sert iklim	3	5.45
Dil sorunu	2	3.63
Toplam	55	100

Çevreye ilişkin temalar içerisinde ulaşım kodu diğer kodlardan daha fazla görüş içermiştir ($f=12$, %21.81). Bu kodu elektrik sorunu ($f=9$, %16.36) ve su sorunu ($f=7$, %12.72) izlemiştir. Diğer taraftan sert iklim ($f=3$, %5.45) ve dil sorunu ($f=2$, %3.63) ise en az görüş belirtilen kodlar olmuştur. Ulaşım sorununa ilişkin bir katılımcı görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir (K5):

Şöyle ilçeye çok çok uzak bir köydeyim 70 km uzaklıkta ve ulaşım yok denecek kadar az. 1 tane araç köyden çıkıyor. Aracın ilçeye çıkışı hafta içi olmaması ve ders saatlerime denk gelmesinden dolayı 2 ay köyden çıkamadığımı bilirim. Merkeze gidince de ihtiyaçlarımızı topu bir şekilde halletmeye çalışıyoruz. Ulaşım açısından çok büyük sıkıntılarımız var yani istediğimizde gidemiyoruz.

Okulun fiziki durumuna ilişkin sonuçlar incelendiğinde, bu tema altında sekiz kod altında toplam 45 görüş ifade edildiği görülmüştür. İlgili temaya ilişkin bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Okul Fiziki Durumuna İlişkin Sorunlar

Kodlar	f	%
İnternet sorunu	9	20
Isınma sorunu	8	17,7
Yetersiz derslik sayısı	8	17,7
Yetersiz Materyal	6	13,3
Yetersiz fiziki yapı	6	13,3
Akıllı tahtanın olmaması	5	11,1
Suyun olmaması	2	4,4
Bilgisayar laboratuvarının olmaması	1	2,2
Toplam	45	100

Tablo 3’te görüldüğü gibi, en fazla görüş belirtilen kod internet sorunu olmuştur ($f=9$, %20). Bu kodu ısınma ($f=8$, %17.7) ve yetersiz derslik sayısı ($f=8$, %17.7) izlemiştir. Bilgisayar laboratuvarının olmaması ise bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir (%2.2).

İnternet sorununa ilişkin bir öğretmenin (K4) görüşleri “İnternet durumunun sıkıntı olduğu söyleyebilirim. 25 tane hocanın olduğu bir okulda bütün öğretmenler kendi internetini sağlamış durumda” şeklindedir. Öğrencilere ilişkin sorunlar teması altında sekiz kod ve 40 görüş belirlenmiştir. Sonuçlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Öğrencilere İlişkin Sorunlar

Kodlar	<i>f</i>	%
Türkçe dil ve iletişim bilgisi eksikliği	14	35
Aile desteği eksikliği	5	12,5
Düşük hazırbulunuşluk seviyesi	5	12,5
Devamsızlık	4	10
Derse karşı ilgisizlik ve ödev yapmama	4	10
Akademik yetersizlik	3	7,5
Ders çalışma ortamlarının olmaması	3	7,5
Sorunlu davranışlar	2	5
Toplam	40	100

Tablo 5’te yer alan sonuçlar, katılımcılar tarafından en fazla görüş ifade edilen kodun Türkçe dil ve iletişim bilgisi eksikliği olduğunu göstermiştir ($f=14$, %35). Bu kodu aile desteği eksikliği ($f=5$, %15.5) ve düşük hazırbulunuşluk seviyesi ($f=5$, %15.5) izlemiştir. Diğer taraftan, sorunlu davranışlar ise en az görüş ifade edilen kod olmuştur ($f=2$, %5). Türkçe dil ve iletişim bilgisi eksikliği koduna ilişkin bir katılımcı (K10) görüşlerini “dil yetersizliğinden kaynaklı kendini anlatamama, iletişim kopukluğundan dolayı da çoğu zaman anlayamadığımız ve birbirimizi tanımlayamadığımız birçok sorunla karşılaşabiliyorum. Bu da onların dili çok fazla kullanamamalarından ve Türkçeyi iyi bilmemelerinden kaynaklanıyor” şeklinde ifade etmiştir. Velilere ilişkin sorunlar teması incelendiğinde, tema içerisinde toplam 30 görüşün yedi farklı kod içerisinde dağıldığı görülmüştür. İlgili sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Velilere İlişkin Sorunlar

Kodlar	<i>f</i>	%
Veli ilgisizliği	13	43,3
Veli-okul işbirliğinin olmaması	5	16,6
Olumsuz tutumlar	4	13,3
Maddi destek eksikliği	4	13,3
Öğretmene yönelik olumsuz davranışlar	2	6,6
Düşük okuma oranı	1	3,3
Çocuğun yük olarak görülmesi	1	3,3
Toplam	40	100

Tablo 6’da görüldüğü üzere, velilere ilişkin sorunlar teması altında en fazla görüş belirtilen kod veli ilgisizliği ($f=13$, %43.3) olurken bu kodu veli-okul işbirliğinin olmaması ($f=5$, %16.6) ve olumsuz tutumlar ($f=4$, %13.3) izlemiştir. Diğer taraftan bir katılımcı çocukların aileleri tarafından yük olarak görüldüğüne dikkat çekmiştir (%3.3). Bir katılımcı (K4) veli ilgisizliğine ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Evet görev yaptığım köydeki öğrenci ilgisiz bir veli ile kendisiyle ilgilenmesi gerektiğini söyleyen bir öğretmeni arasında ikilem yaşamaktadır. Okul veli bütünlüğü içinde okumaya önem vermeyen bir kültür yapısı içinde olması öğrenciyi okuldan soğutmaktadır. Bu durumda köydeki eğitim sistemi de çoğu zaman koltuk değnekleriyle yürümek zorunda kalan insana benzetilebilir aslında.

Son olarak katılımcılar tarafından en az görüş bildirilen tema özlük hakları olmuştur. Bu tema içerisinde 23 görüş altı kod altında toplanmıştır. Sonuçlar Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7: Özlük Haklarına İlişkin Sorunlar

Kodlar	f	%
Yetersiz maaş	7	30,43
Lojman sorunu	5	21,74
Tayin sorunu	4	17,39
Öğretmenlerin sınıflandırılması	3	13,04
Zorunlu görev süresinin uzun olması	2	8,70
Maaş- ek ders kesintileri	2	8,70
Toplam	40	100

Tablo 7’de görüldüğü üzere, en fazla görüş yetersiz maaş ($f=7$, %30.43) kodu altında üretilirken bu kodu lojman sorunu ($f=5$, %21.74) ve tayin sorunu ($f=4$, %17.39) izlemiştir. Diğer taraftan katılımcılar tarafından en az görüş üretilen kod maaş-ek ders kesintileri olmuştur. Yetersiz maaş ile ilgili bir katılımcı (K1) görüşlerini “Bugün burada köy okulunda görev yapan bir öğretmen ile batıda Kadıköy’de görev yapan bir öğretmen aynı maaşı alması bence haksızlık doğuruyor. Çünkü biz burada kısıtlı imkânlarla bir şeyler yapmaya çalışıyoruz elimizden geldiğince” şeklinde ifade etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma sonucunda kırsal kesimde görev yapan öğretmenlerin en fazla çevre ile ilgili sorun yaşadıkları belirlenmiştir. Önemli sorunlardan bir diğeri ise okulların fiziki imkanlarındaki yetersizlikler olarak öne çıkmıştır. Bu sorunu, öğrenci ve velilerle ilişkilendirdikleri sorunlar izlerken en az sorun özlük haklarına ilişkin belirtilmiştir. Çevreye ilişkin sorunlar içerisinde ulaşım, elektrik, su, barınma, internet ve telefon hattı ile sağlık hizmetleri sorun alanları olarak ön plana çıkmıştır. Okulların fiziki imkanları ile ilgili internet, ısınma, derslik sayısı, materyal ve fiziki yapı ile ilgili sorunlar göze çarpmıştır. Öğrencilerle ilişkin en önemli sorun ise Türkçe dil ve iletişim bilgisinin sınırlı olmasıdır. Ayrıca aile desteğinin zayıf olması, öğrenci hazırbulunuşluk seviyelerinin düşük olması da diğer öne çıkan sorunlar arasındadır. Velilere ilişkin sorunlar arasında velilerin ilgisizliği, okul ile işbirliğinden kaçınmaları ve sahip oldukları olumsuz tutumlar çarpıcı sonuçlar arasındadır. Son olarak, özlük hakları ile ilgili sorunların başında maaşların yetersizliği gelirken lojman, tayin gibi sorunlar da öğretmenler tarafından vurgulanmıştır.

Araştırma sonuçları genel bir çerçeveden değerlendirildiğinde, kırsal kesimdeki öğretmenlerin ciddi sorunlarla karşılaştığını, eğitimde olan eşitsizliğin bir türlü aşılamadığını, okullarda hala bir altyapı eksikliğinin olduğunu ve bunun bir türlü iyileştirilemediğini, yaşanan bu sorunların öğretmenlerin motivasyonlarını düşürdüğünü ve velilerin öğretmene destek olmadığını göstermiştir. Bu problemlerin en aza indirilmesi için;

- Okulların fiziksel altyapılarının (derslik, temizlik, ısınma, internet, akıllı tahta vb.) iyileştirilmesi yönünde gerekli çalışmalar yapılmalıdır.
- Öğrencilerin okula olan devamlılığını sağlamak için sürekli velilerle iletişim halinde olup sık sık veli ziyaretleri yapılmalıdır.
- Velileri, çocuklarının eğitime destek olması için bilgilendirici seminerlerin düzenlenmesi gerekmekte ve eğitimin önemi hissettirilmelidir.
- Köylerdeki ulaşım ve barınma (lojman) imkanları iyileştirilmelidir.
- Seminerler düzenlenerek ya da öğretmenlerin ev ziyareti doğrultusunda o bölgenin halkı, eğitime karşı bilinçlendirilmelidir.
- Kırsal kesimdeki bölge şartları dikkate alınarak öğretmen maaşlarında yeni düzenlemelere gidilmelidir.
- Zor şartlar altında çalışan öğretmenlerin özlük hakları arttırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anılan, H., Kılıç, Z., & Demir, Z. M. (2015). Kırsal alanda öğretmen olmak: Sınıf öğretmenlerinin bakış açısı. *Electronic Turkish Studies*, 10(11), 149-172.
- Balcı, E. (1991). Öğretmen rolleri. In M. Aydın, *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: Teknomak Ltd. Şti.
- Çapuk, S., & Ünsal, M. (2017). Köy okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimlerini etkileyen faktörler. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(25), 193-212.
- Çelikten, M. (2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 207-237.
- MEB. (1973). Milli eğitim temel kanunu. *Resmi Gazete*.
- Özden, Y. (1999). Eğitimde yeni değerler eğitimde dönüşüm. Ankara: Pegem.
- Turan, S., & Garan, Ö. (2008). Kırsal kesimde görev yapan sınıf öğretmenlerinin matematik öğretiminde karşılaştıkları güçlükler. *Milli Eğitim*(177), 116-128.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

GRAFİK TASARIMIN VİDEO OYUN TASARIMINDA ROLÜ VE ÖNEMİ

Dr. Raif KIZIL

Yakın Doğu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fak.
Lefkoşa, KKTC
ORCID: 0000-0001-8747-0352
raif.kizil@neu.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Mine OKUR

Yakın Doğu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fak.
Lefkoşa, KKTC
ORCID: 0000-0002-1932-7455
mine.okur@neu.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Elif ATAMAZ

Lefke Avrupa Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fak.
Lefke, KKTC
ORCID: 0000-0002-3896-2227
eatamaz@eul.edu.tr

ÖZET

Dijitalleşen dünyada oyun tasarımı da inanılmaz bir hızla gelişip büyük bir sektör haline gelmiştir. Artan talep ve büyüyen rekabet, oyun tasarımlarının biçimsel çözümlerinin önemini gündemden güne arttırmaktadır. Gelişen teknolojiyi iyi kullanan video oyun sektörü, tasarımdan bilime pek çok uzmanlık alanıyla birlikte çalışır ve bir ürün olarak oyuncuların beğenilerine sunulur. Video oyun tasarımı; her biri kendi içinde özel bir tasarım süreci gerektiren birçok öğeden meydana gelmektedir. Oyunun hikayeleştirilmesi ve kurallarının belirlenmesinden sonraki görsel tasarım öğelerinin tasarlanması süreci grafik tasarım disiplini ilgilendirir. Grafik tasarım; iletişim problemlerine görsel çözümler üretme sanatıdır. Video oyunları, oyun ile oyuncu arasında bir iletişim problemidir ve güçlü bir görsel anlatım diline ihtiyaç duymaktadır. Grafik tasarımın video oyununun tasarım sürecindeki rolünü önemli birkaç temel başlıkta toplamak mümkündür. Öncelikle oyunun sağlam bir kurumsal kimliğe sahip olması önemlidir. Bunun için görsel konsept tasarımları, ara-yüz tasarımları, çevre ve mekan tasarımları, karakter tasarımları gibi unsurlar arasındaki görsel birlik oyuncuda güven ve haz oluşturacaktır. Oyunun hikayesi ve kurallarının en net ve dolaysız biçimde anlatımı da yine grafik tasarım problemidir. Oyunun görsel konsept tasarımı, ara-yüz tasarımları ve yardımcı grafiklerinin yanı sıra tanıtım ve pazarlama çalışmalarında da grafik tasarımcıya önemli roller düşmektedir. Bu makalede, başarılı video oyunları üzerinden örnekler taranarak, grafik tasarımın video oyun tasarımı sürecindeki yeri ve önemi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Video Oyunlar, Grafik Tasarım, Video Oyun Tasarımı, Ara-yüz Tasarımı, Çevre ve Mekan tasarımı

THE ROLE AND IMPORTANCE OF GRAPHIC DESIGN IN VIDEO GAME DESIGN

Dr. Raif KIZIL
Assist. Prof. Dr. Mine OKUR
Assist. Prof. Dr. Elif ATAMAZ

ABSTRACT

In the digitized world, game design has developed at an incredible rate and has become a big industry. Increasing demand and growing competition increase the importance of formal analysis of game designs day by day. The video game industry, which makes good use of the developing technology, works with many professions from design to science and is presented to the players as a product. Video game design; consists of many components, each of which requires a special design process in itself. The process of designing the visual design elements after the storytelling and determination of the rules of the game is the subject of the graphic design discipline. Graphic design is the art of producing visual solutions to communication problems. Video games are a communication problem between the game and the player and they need a powerful visual language. It is possible to explain the role of graphic design in the design process of the video game under a few main headings. First of all, it is important for the game to have a solid corporate identity. For this, the visual unity between elements such as visual concept designs, interface designs, environmental and spatial designs, and character designs will create confidence and pleasure in the player. The clearest and most direct expression of the rules of the game and the storytelling is also a graphic design problem. In addition to the visual concept design, interface designs and auxiliary graphics of the game, the graphic designer also plays an important role in the promotion and marketing studies. In this article, by exemplifying the successful video games the place and importance of graphic design in the video game design process will be evaluated.

Keywords: Video Games, Graphic Design, Video Game Design, Interface Design, Environmental Graphic Design.

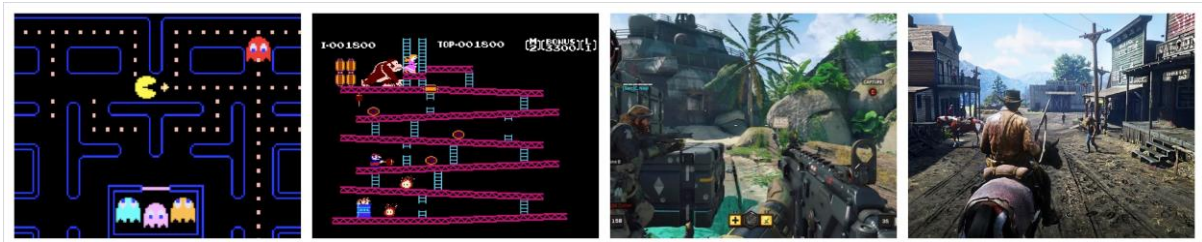
GİRİŞ

Gelişen teknoloji ile birlikte günümüzde popülerliği gittikçe yükselen video oyunları, grafik tasarımcılar için de önemli bir istihdam alanı oluşturmaya başlamıştır. Grafik tasarım, insanların gördüğü ve okuduğu her şeyin tasarımıdır; posterlerden, kitaplara, işaretlerden reklamlara, ambalaj tasarımı, web sayfası ve hareketli grafiklere kadar akla gelebilecek her türlü görsel mesajın tasarımında grafik tasarım vardır ve tasarımcılar bu mesajı oluştururken hem iletişim boyutunu hem de estetik yönünü düşünürler (Arntson, 2012, p. 8).

Grafik tasarımcılar tipografi, fotoğraf, illüstrasyon gibi disiplinlerle birlikte çalışırlar. Herhangi bir projede, görsel kimlik, tanıtım ve pazarlama sürecinde gerekli olabilecek tüm görsel iletilerin tasarımında bizzat yer alabilecek bilgi, beceri ve donanıma sahiptirler.

Bu görsel iletiler; logo tasarımından multimedya görüntülerine, kurumsal kimliğinden reklam çalışmalarına kadar uzanabilir. Grafik tasarımcının temel iletişim bilgilerine hakim olması, yaratıcı düşünme ve sorunlara özgün çözümler üretebilme becerilerini geliştirmesi ve hem müşterilerle hem de ekip üyeleriyle işbirliği içinde çalışabilmesi önemlidir.

Giderek daha karmaşıklaşan ve görsel olarak çarpıcı tasarımlara ihtiyaç duyulan oyun tasarımında grafik tasarım çok önemlidir. Video oyunlarında sadece görsel çözümler değil, ses efektleri, hareketli grafikler, müzik ve animasyon gibi öğelerin bir bütün halinde teknolojik yenilikleri takip ederek ve son trendleri izleyerek yaratılması gerekmektedir. Teknolojik gelişmelerin özellikle hız kazandığı son 25 yılda, teknolojinin yazılım ve donanıma getirdiği imkanlar ve kolaylıklarla grafik tasarım sürekli gelişmekte ve yenilenmektedir. Grafik tasarım alanındaki bu gelişimin video oyunlarına yansması - 1980'lerin Pac-Man ve Donkey Kong gibi arcade oyunlarındaki pikseli grafiklerden Call of Duty: Black Ops 4 ve Red Dead Redemption 2 gibi günümüzün gişe rekorları kıran oyunlarındaki 3D grafiklere kadar görülmektedir (Görüntü 1). Görüntü kaliteleri yükselirken, görsel konsept tasarımları 2 boyutlu çözümlerden 3 boyutlu canlandırmalara doğru gelişmiş ve oyuncular için yepyeni deneyimler sunulmuştur.

Görüntü 1: Pac-Man - Donkey Kong - Call of Duty: Black Ops 4 - Red Dead Redemption 2

<https://sflixmedia.com/the-history-of-pacman/>

<https://www.wired.com/2016/10/miyamoto-donkey-kong-secrets/>

<https://paulsemel.com/call-of-duty-black-ops-4-single-player-review/>

<https://www.pcmag.com/about/we-tested-the-new-dlss-22-update-for-red-dead-redemption-2-heres-what-we>

Sinema ve televizyon sektöründe ilgi çekici ve görsel olarak etkili içerik oluşturmak için grafik tasarımcılara ihtiyaç duyulduğu gibi, video oyunların geliştirme sürecinde de grafik tasarımcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Oyun endüstrisindeki grafik tasarımcılar, karakter yaratmaktan ortam tasarlamaya, ara-yüz tasarımından logo tasarımına kadar tasarım süreci içerisinde çeşitli görevlerden sorumludur. Pek çok projede, geri bildirim ve fikir sağlayarak genel oyun geliştirme sürecine de katkıda bulunurlar. Video oyunları denilince akla ilk gelen unsur grafik tasarım olmayabilir ancak oyun geliştirmedeki yeri ve önemi son derece kritiktir.

Piyasada ayrı ayrı disiplinler olarak yerini almaya başlayan grafik tasarım ve video oyun tasarımı kavramları gerçekte birbiri içine geçmiş ve birbirinden beslenen kardeş alanlardır. Bu makalenin amacı bu iki disiplini ele alarak öncelikle bu kavram karmaşasını en aza indirmek, aralarındaki ilişkileri tanımlayarak ortak paydalarını netleştirmek ve grafik tasarıma düşen sorumlulukları anlatarak video oyun tasarımındaki rolü ve önemini vurgulamaktır.

VIDEO OYUN GELİŞTİRME VE TASARIM SÜRECİ

Konsept, karakter, çevre ve mekân, ara-yüz tasarımları ve oyun içi grafikler ile bilgisayar mühendisliğinin hayata geçirdiği video oyunları, günümüzde sanat, tasarım, bilim ve teknolojinin bir arada kullanıldığı dinamik bir ürüne dönüşmüştür. Video oyunu; oyuncunun komutlarını işlemciye dijital sinyaller şeklinde ileten, komutların işlenerek sinyallerin tekrar ekran aracılığı ile oyuncuya iletilmesi döngüsü içinde gerçekleşen bir eğlence teknolojisi olarak tanımlanabilir. Kullanılan ara-yüz, işitsel ve dokunsal olanaklar belirli hedefleri olan, rekabete ve mücadeleye dayalı video oyunlarını tercih edilir hale getirmiştir (Okur, 2017).

Video oyun türleri, oyunun genel niteliğinin bir tanımlayıcısı olarak açıklanabilir. Başlangıçta basit ve sınırlı hareketlerin ve seçeneklerin oluşturduğu oyunlar, artık yerlerini daha karmaşık yapılara, oyuncuya daha fazla hareket, özgürlük ve etkileşim sağlayan oyun anlayışına bırakmıştır.

Video oyun türleri temelde 4 başlık altında toplanabilir;

1. Fiziksel dünya faaliyetlerini taklit eden “simülasyon oyunları”.
2. Oyun arabirimi aracılığı ile bilgi toplama, işleme, yorumlama ve erişime ihtiyaç duyan “strateji oyunları”.
3. Oyuncu performansını ön plana çıkaran “aksiyon oyunları”.
4. Oyuncuların avatar (yani seçilen karakter) özelliklerinin işaretlendiği “rol yapma” oyunları

Video oyunları, karmaşık yapılarından dolayı, farklı disiplinlerden uzmanlardan oluşan ekipler tarafından, zorlu ve detaylı bir tasarım süreci sonucunda hayata geçirilirler. Bu süreç, bir oyunun oyun evrenindeki yerini belirlemeyi, hangi kurallar çerçevesinde oynanacağını, oyuncunun tüm bu sisteme dâhil olup kendisinin oyun içindeki varlığını nasıl sürdürebileceğini kapsamaktadır.

Video oyun tasarımı bir ekip çalışmasıdır. Salt oyun geliştiricileri değil, tasarım, sanat, bilim ve teknoloji alanlarından bir çok uzman bu ekibin içerisinde yer alır. Bu uzmanlar baş tasarımcı, yazılım mühendisleri, teknik yönetmenler, programcılar, seviye ve görev tasarımcıları, sanat yönetmeni, grafik tasarımcılar ve sanatçılar, ses mühendisleri ve test ekibi diye sıralanabilir.

Grafik tasarım ekibinde yer alan tasarımcılar ise; sanat yönetmeni, görsel konsept tasarımcısı, animatör (canlandırma sanatçısı), çevre ve mekan tasarımcısı, doku tasarımcısı, üç boyutlu model tasarımcısı, iki boyutlu model tasarımcısı, ara-yüz tasarımcısı, story-board tasarımcısı, karakter tasarımcısı ve ambalaj tasarımcısı olarak tanımlanabilir.

Bu denli çoklu ve karmaşık tasarım sürecinden oluşan video oyun tasarımı içerisinde grafik tasarım disiplinin rolünü daha net ve anlaşılır ortaya koymak için 4 ana başlıkta toplamak mümkündür.

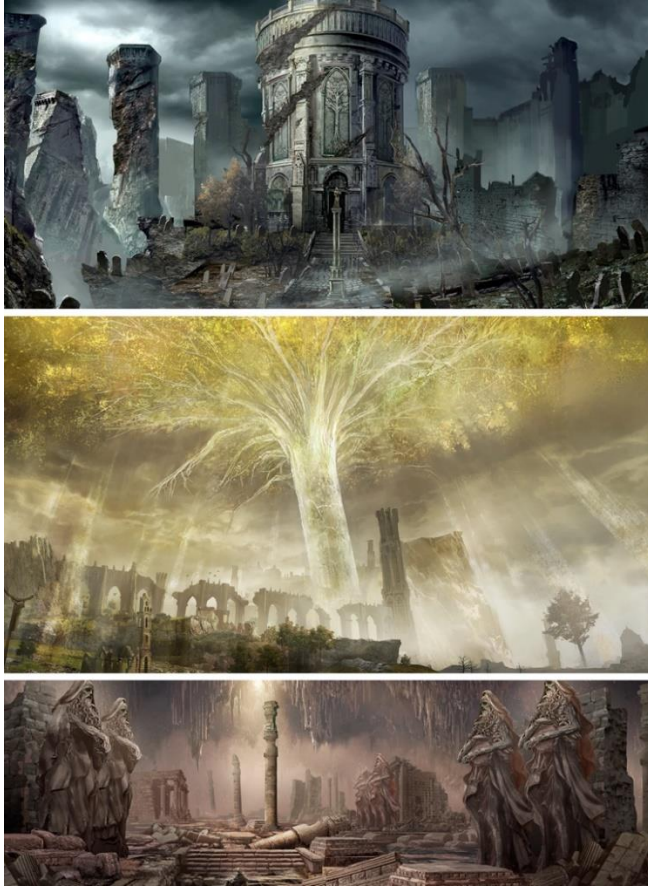
- Görsel konsept tasarımı; karakter, çevre ve mekân,
- Ara-yüz tasarımı.
- Oyun içinde kullanılan grafik tasarımlar
- Kurumsal kimlik tasarımı

GÖRSEL KONSEPT TASARIMI

Görsel konsept tasarımı, video oyun tasarım ve üretimi sürecinde oyunun hikayesinin kurgulanmasından sonraki en önemli etaptır. Oyunun kuralları oluşturulup, türü belirlendikten sonra, 2 veya 3 boyutlu karakter tasarımları, hikâyeye ve karakterlere uygun çevre ve mekan tasarımları, kullanılacak animasyonlar, yardımcı unsurlar, efektler gibi oyunu görselleştiren ve hikayesini tamamlayan tüm görsellerin bütüncül bir dille tasarlanmasıdır. Bu öğelerin yüksek kaliteli çizimlerle dijital ortamlarda üretimi, oyun tasarım sürecinde grafik tasarımla ilişkili en temel konulardan biridir. İyi tasarlanmış ve iyi yönetilmiş bir konsept tasarımı, oyuna daha yeni başlayan oyuncuya oyunun genel kimliği ve yapısı hakkında olumlu fikir verir ve oyuncuyu içine alarak oyuna dahil eder.

Konsept tasarımı çalışmaları taslak çalışmaları ile başlar. Yapılan taslak çalışmaları içinden görsel çekiciliği yüksek, konuya uygun ve uygulanabilir olanlar seçilir ve dijital ortamlarda detaylandırılarak geliştirilir. Oyunun konusu ve türü belirlendikten sonra alınan kararlar mümkün olduğunca değiştirilmez çünkü bu aşamadan sonra yapılacak değişiklikler projenin gecikmesine ve zaman kaybına yol açar (Adams, 2014).

İlk video oyunlarının konsept tasarımları, döneminin yazılım ve donanım koşulları nedeni ile basit çizimler ve eskizler ile oluşturulmaktaydı. Günümüzde ise teknolojik olarak yazılım ve donanım gelişiminin güçlü etkisini konsept tasarımlarına yansımaları görebilmekteyiz. Son on yıla girerken video oyun endüstrisindeki trendler ve talepler büyük ölçüde değişti. Bu değişimin nedenleri, tüketicilerin ve paydaşların çıkarlarındaki genel değişiklikler, hızlı donanım ve yazılım geliştirme olanakları, yeni oyun platformlarının ortaya çıkması ve buna bağlı yeni iş modellerinin gelişmesi ve müşteri yönelimlerinden kaynaklanmaktadır (Pashkov, 2021). Bunun sonucunda, son derece yaratıcı ve özgün ifade biçimlerinin kullanılmasıyla oluşturulan görsel konsept tasarımları, dijital ortamlarda üretilen yüksek kaliteli çizimler ile yapılmaktadır. Buna örnek olarak; başarılı görsel konsepti ve oyun tasarımı ile 2022 “The Game Awards Yılın Oyunu” ödülünü kazanmış aksiyon ve rol yapma oyun türündeki Elder Ring oyunu gösterilebilir. 2022 yılında piyasaya sürülen oyun, FromSoftware tarafından geliştirilmiş, Bandai Namco Entertainment tarafından yayınlanmıştır. Konsept tasarımı ile ilgili çevre ve mekan tasarımları oluşturulurken karakter tasarımlarında da aynı teknikler kullanılmıştır. Ancak çevre ve mekan tasarımları canlandırılmaz. Çevrenin özelliklerini yansıtan efektler kullanılır (Novak, 2012, p. 162) (Görüntü 2).

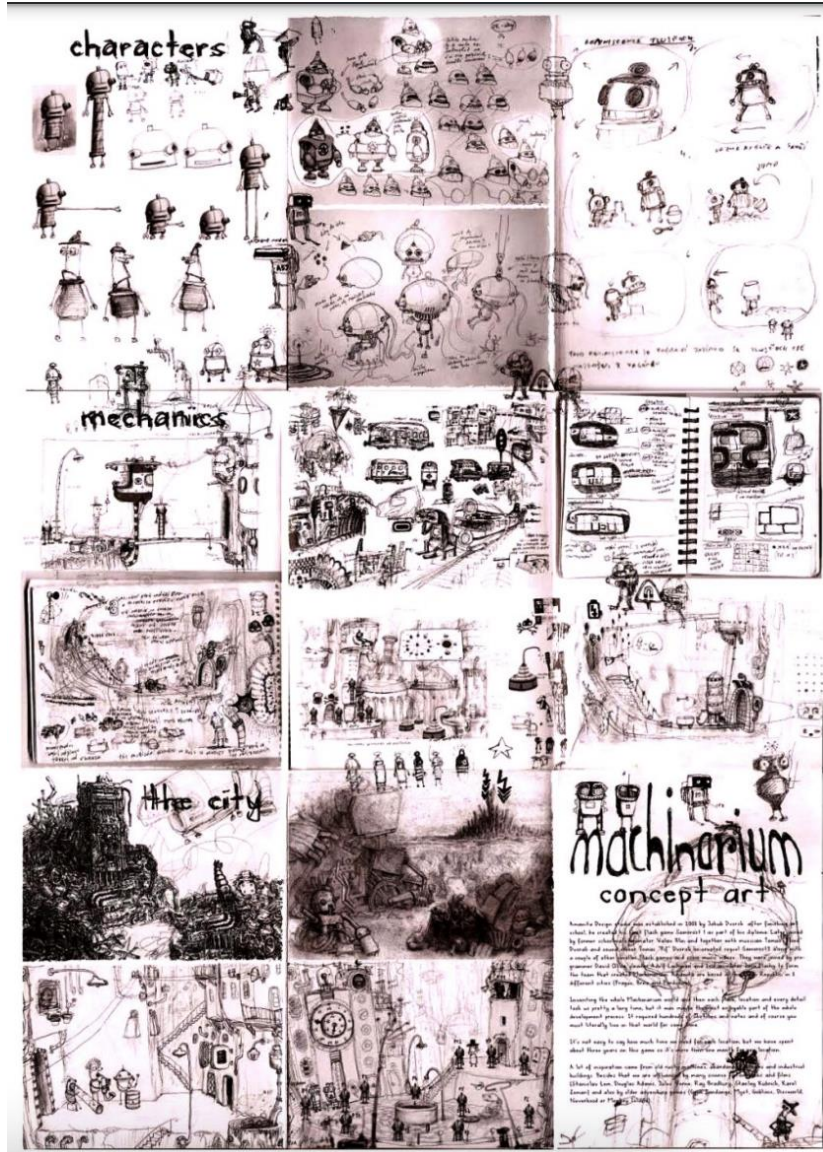

Görüntü 2: Elder Ring oyunu çevre ve mekan, karakter konsept tasarımları
<https://en.bandainamcoent.eu/elden-ring/elden-ring>, (15.12.2022)

2009 yılında piyasaya sürülen ve bulmaca odaklı bir oyun olan 'Machinarium' konsept tasarımları ile farklılık yaratan bir başka örnektir. 19. yüzyılın buharlı endüstriyel makinelerinden ilham alarak teknolojinin ve estetiğin birleştirildiği fantastik bilim kurgu olarak tanımlanan Steampunk tarzındaki oyunun görsel tasarımları oldukça etkileyicidir (Görüntü 3 ve 4). Bu özellikleri ile oyun dünyasında büyük başarı yakalayan oyun, Bağımsız Oyunlar Festivali 2009'da (Independent Games Festival, 2009) görsel sanat dalında birincilik kazanmıştır.

Görüntü 3: Machinarium oyunu ekran görüntüleri, <http://machinarium.net>

Görüntü 4: Machinarium oyunu için hazırlanmış görsel konsept taslak çalışmaları,
<http://machinarium.net> (15.12.2022)

Konsept tasarım sürecinde grafik tasarımcı; 3B, 2B, illüstrasyon, animasyon, hareketli grafik efektler vb. gibi bir çok yaratım sürecinde yer almaktadır. Mitchell'e (2012: 81) göre, oyun geliştirme sürecinde konsept tasarımından oyunun bitmiş bir ürüne dönüşmesine kadar her aşamasında, tasarımcılar kendilerine her zaman şu soruyu sormalıdır; "Geliştirilen görsel tasarımlar oyunun görünüşü ve sahip olduğu duygu ile uyum içerisinde olacak mı?" Bu anlamda genel konsept tasarımı için yapılan tüm tasarımların birbirleriyle uyumu ve dil birliğinin oluşturulması, oyunun ileriki aşamalarda tasarlanacak yardımcı grafikleri ve ara-yüz tasarımları için önemli referanslar oluşturacaktır.

ARA-YÜZ TASARIMI

Dijital dünyayla kullanıcı arasındaki etkileşimi sağlayan ortamları ara-yüz diye tanımlarsak, ara-yüz tasarımı bu ortamların nasıl görüldüğü ve kullanıldığıdır. Grafikselle kullanıcı ara-yüzü, makineleri kontrol edebilmek için işletim sistemini oluşturan komutları ve bu komutların çıktılarını ezberlemek yerine; fare, klavye, monitör ve kumanda gibi donanımsal araçlar yardımıyla etkileşimde bulunan simgeler, pencereler, düğmeler, hipermetinler (hypertext) ve panellerin tümünü ifade etmek için kullanılan genel addır (Sakman, 2017). Günümüz dünyasında bilgisayarlardan cep telefonlarına, dijital panolardan bankamatiklere kadar her türlü ortamda bize yardımcı uygulamaların kullanıcı ile buluştuğu bir ara yüzü mutlaka vardır.

Video oyunlarında ara-yüz, hiç şüphe yok ki oyuncunun oyun ile etkileşimine izin veren yegâne öğedir. Bu etkileşim video oyunlarını diğer multimedya ürünlerinden ayıran en temel özelliktir. Kullanıcı, oyunu oynarken kararlar alabilir ve oyunun ilerleyişinden sorumludur (Fox, 2005). Oyuncunun oyunla etkileşime girmesine, oyun araçlarına ve ayarlarına erişmesine izin veren görsel bileşenlerin iyi düzenlenmiş olması oyun deneyimini zenginleştirecek, kolaylaştıracak ve oyuncunun başarısını arttıracaktır.

Her bir oyun genellikle birden fazla kullanıcı ara-yüzüne sahiptir. Bir oyunu başlattığımızda, başlatma ekranı olan ana menü ara-yüzü diğer kullanımlara açılan ara-yüzlere geçiş olanağı sağlar. Her oyunun seyrinin geçtiği sahne veya geri ekranın arkasında mutlaka oyuncuya yardımcı olan bir ara-yüz vardır. Örneğin, Grand Theft Auto gibi bir oyunun içerisindeyseniz ekranda bir sağlık çubuğu, zırh çubuğu, aranan seviye, harita, aktif silah vb. yönlendirme çubukları ekranda yer alacaktır (Görüntü 5). Oyuncuları yönlendiren bilgilendiren ve oyunun oynanmasını mümkün kılan tüm bu görsel öğelerin, oyuncunun ana görüşünü engellemeden nasıl yerleştirilmesi gerektiği grafik tasarımcının uzmanlık alanıdır ve oyunun oluşturulma sürecinde oyunun kendisiyle birlikte eşzamanlı tasarlanması gerekir. Süreç içerisinde yapılan en büyük hatalardan birisi, ara-yüz tasarımını sona bırakmak ve oyun geliştirme sürecinden ayrı tutmaktır (Keş & Kara, 2015). Oysa oyunun oynanış biçiminden daha öncelikli algılanan oyunun ara-yüzüdür.

Görüntü 5: Grand Theft Auto oyunundan bir ara-yüz tasarım örneği.
<https://www.gtainside.com/en/sanandreas/mods/64466-gta-v-hud/> (30.11.2022)

Ara-yüz tasarımının önemini 3 ana başlık altında toplamak mümkündür;

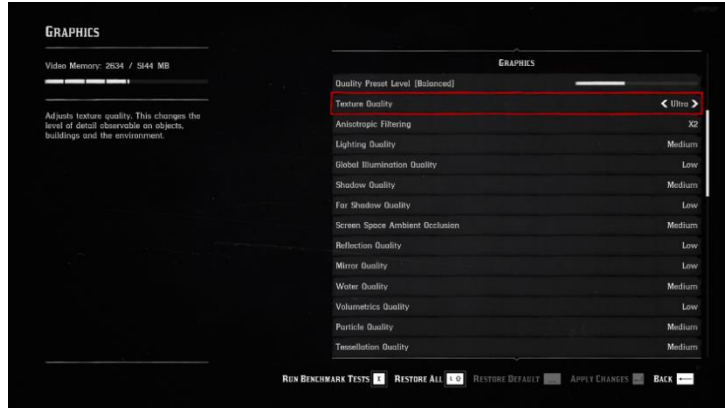
1. Oyunun verimliliğini ve etkin kullanımını arttırmak
2. Oyunun çekiciliğini arttırarak tercih edilmesini sağlamak
3. Marka kimliğini güçlendirmek

1. Verimli ve etkili kullanım için Ara-yüz Tasarımı

Ara-yüz tasarımı oyunun verimini ve etkinliğini arttıracaktır. İyi planlanmış menüler, araç çubukları, hiper-metinler ve düğmelerin doğru zamanda, doğru yerde ve hiyerarşik sıralamada ekrana çıkması oyuncunun oyuna adaptasyonunu kolaylaştıracak ve hedeflenen noktalara daha hızlı ulaşmasını sağlayacaktır. Oyuncunun bu hedeflere eksiksiz ulaşabilmesi için gerekli yardımcı bilgilendirme menülerinin terminolojisi anlaşılır olmalı ve göreve uygun tasarlanmalıdır. Bunun için en önemli tasarım elemanı tipografidir.

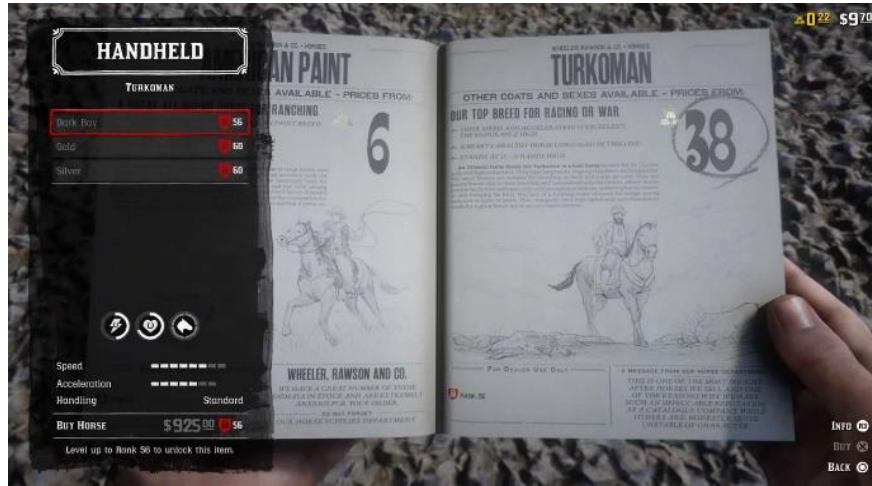
Doğru tipografi basittir, okunması kolaydır ve kullanıcının semboller ve simgelerle birlikte ara-yüzde gezinmesine yardımcı olur. Kullanıcılar her harfi ve kelimeyi okumaya meyilli değildir; kelimeyi gerçek harflerden ziyade şekline göre tanımlayacak şekilde hızlıca gözden geçirirler. Bu nedenle oyun içi metinlerin çoğunda büyük harfli kelimeler yerine küçük harf kullanılmaktadır (Görüntü 6).

Yazı karakteri seçimi farklı anlamlar ve ruh halleri vererek oyuncunun oyun oynarken genel duygularını etkiler. Red Dead Redemption 2 de (Görüntü 7) kullanılan yazı tipi Animal Crossing'de (Görüntü 8) kullanılan yazı tipinden farklı olmalıdır ki her oyunun havasına uygun olarak oyuncuya daha iyi bir deneyim sunulabilsin.

Görüntü 6: Red Dead Redemption 2 oyunundan bir arayüz tasarım örneği.

<https://www.ign.com/articles/2019/11/08/red-dead-redemption-2-pc-benchmark-what-you-need-to-play-at-4k> (30.11.2022)

Görüntü 7: Red Dead Redemption 2 oyunundan bir arayüz tasarım örneği

https://www.ign.com/wikis/red-dead-redemption-2/How_to_Get_the_Best_Horse_in_Red_Dead_Online (16.12.2022)

Görüntü 8: Animal Crossing oyunundan bir arayüz tasarım örneği.

<https://www.abc.net.au/news/2020-05-30/animal-crossing-new-horizons-villager-tier-list-mushrooms-museum/12300244> (16.12.2022)

Oyunlardaki metin, video oyun ortamının geri kalanıyla da zıtlık oluşturmaktadır. Bu, özellikle renkli dünyalarda veya parlaklık ve ışıklandırmada sürekli değişen ortamlarda zorlayıcı olabilir. Grafik tasarımcıları, metnin renginden arka plan saydamlığına, gölgeler, degrede geçişler gibi durumlarda metni görünür kılmak ve okumayı kolaylaştıracak iyileştirmeler için kullanılacak tasarım bilgisine en iyi sahip kişilerdir. Horizon Zero Dawn oyununda yönlendirici tablolar görsellerden kolayca ayırt edilmekte ve anlaşılmaktadır (Görüntü 9).

Görüntü 9: Horizon Zero Dawn 2 oyunundan bir arayüz tasarım örneği. (16.12.2022)
https://medium.com/@a_kill_/horizon-zero-dawn-ui-critique-79663362429

Oyunun hedef kitlesi, görsel konsepti kadar tipografi seçimini de etkilemektedir. Okuma yazmayı bilmeyen veya henüz yeni öğrenen yaş grupları için büyük puntolu eğlenceli ve okunabilir yazılar diğer piktogram, şekil ve illüstrasyonlarla birlikte düşünülmelidir ki çocuklar okumak zorunda kalmadan anlayabilsinler. Ayrıca farklı dillerde kullanıcılar için de yazı ağırlıklı değil şekil ağırlıklı anlatımlar tercih edilebilir. Animal Crossing New Horizons oyununda mümkün olduğunca yazı ögesi azaltılmış, konu başlıkları ve yönlendirmelerde illüstrasyonlar kullanılmıştır (Görüntü 10).

Görüntü 10: Animal Crossing New Horizons oyunundan bir arayüz tasarım örneği.
<https://interfaceingame.com/games/animal-crossing-new-horizons/> (16.12.2022)

Ara-yüz tasarımının okunabilirliğinde diğer önemli ölçüt; görsel hiyerarşidir. Eğitimli/deneyimli bir grafik tasarımcı iyi bir kullanıcı deneyimi elde etmek için ekrandaki tüm yardımcı unsurların yazı tipi, boyut, renk, doku ve yerleşim sıralamasını doğru bir hiyerarşik sırada tasarlamalıdır. Sadece ana ekran değil diğer simgeler ve çubukların hangi amaçla nasıl konumlandıkları bir bakışta anlaşılabilir, böylelikle oyuncuyu doğru yönlendirebilmelidir.

2. Oyuna olan bağlılığı güçlendirmek için Ara-yüz Tasarımı

İyi bir tasarım sadece oyunun oynanışını kolaylaştırmaz, oyuncunun oyun ile iyi bir bağ kurmasına da yardımcı olur. Ara-yüz tasarımı hem özgün tasarımı ile diğer oyunlardan ayırt edilebilir hem de benzer oyunların tasarım yerleşimlerine benzemeli ki oyunu yeni oynayacak olanlar kolayca adapte olabilmelidir. Oyunun ara-yüz tasarımları kullanıcının ilk karşısına çıkan ekrandır ve oyunda devam etme isteğini bu ilk çıkan ana menü tasarımı büyük oranda etki eder. Oyunla ilgili ilk izlenimleri verir, beklentileri karşılar ve oyuncuyu yönlendirir. Bunları yaparken tasarım dilinin gücü devreye girer. Hem diğer oyunlardan farklı, hem de geçmişte deneyimlenmiş oyunların şemalarına benzer menülerin tasarımı büyük ustalık gerektirir.

Oyun tasarımı meydan okuma, rekabet ve etkileşimin nadir yakalanan bir karışımıdır ve temel amacı oyuncuya eğlence sunmaktır. Ne var ki, bir oyunu neyin eğlenceli yaptığını saptamak oldukça zordur (Birsen & Yıldız, Cilt:26 Sayı:3 2018). Oyunda başarısız ilerleyen bir oyuncu, ara-yüzü karışık bir oyunda daha da gerilerek oyunda eğlenemeyecek ve hatta oyundan vazgeçecektir. Oyunun hedef kitesindeki her kültürden ve kesimden oyuncuyu kapsayacak ve onların ruh haline cevap verebilecek tasarımlar olmalıdır.

Her oyunun bir akış planı vardır ve iyi tasarlanmış bir oyun, oyuncuyu bu planın içinde tutar. Akışın içinde sorunsuz ilerleyen oyuncu, oyuna da bağlanmaya başlar. Oyun akışında verilen görevler, açık hedeflere ve eylemin hedeflere doğru nasıl ilerlediği konusunda belirsizliğe yer vermeyen -açık- geribildirimlere sahip olmalıdır. Ara-yüz tasarımı, oyuncuya görev üzerinde yoğunlaşabilme olanağı sunmalı, dikkat dağıtıcı unsurları en aza indirmelidir. Bu nedenle de oyunun genel konsepti ile uyumlu ve görevi tamamlamaya yardımcı ara-yüz tasarımı oyuncunun oyuna bağlılığını doğrudan etkileyecektir. Örneğin God of War oyunundaki işaret ve yönlendirmeler oyunun genel atmosferini etkilemeden kolayca algılanabilecek büyüklükte ve uygun konumda yerleştirilmiştir (Görüntü 11).

Görüntü 11: God of War oyunundan bir arayüz tasarım örneği.
<https://apptripper.com/2018/04/10/new-god-of-war-upgrade-system/> (30.11.2022)

3. Marka kimliğini güçlendirmek için Ara-yüz Tasarımı

Makalenin ilerleyen bölümünde daha detaylı anlatılan marka kimliği, oyunun başarısında önemli bir unsurdur. Günümüzde ticari olan her ürün, hizmet ve düşüncenin mutlaka pazardaki yerini belirleyecek bir kimliği tasarlanmaktadır. Bu kimliğin görsel unsurlarını oluşturan logo, renk, tipografi gibi tasarımların özgünlüğü ve diğer benzer markalardan farklılaşması önemlidir. Oyun tasarımında da yaratılan görsel konsept aynı zamanda bir marka olarak oyuncunun karşısına çıkar. Ara-yüz tasarımı da görsel konseptin önemli bir parçasıdır ve oyunu bütünü ile aynı görsel dili kullanmalıdır. Tasarımın ara yüzüyle diğer görsel unsurları arasında kurulacak görsel dil bütünlüğü oyunun marka kimliğini güçlendirecek, oyuncu üzerinde güven bağı oluşturacak ve zihninde daha iyi yerleşecektir. Örneğin God of War oyununun ara-yüz tasarımlarında kullanılan yazı karakteri seçimi ve ikonların tasarımı görsel konsept ve kurumsal yapısıyla son derece uyumludur (Görüntü 12).

Görüntü 12: God of War oyunundan bir arayüz tasarım örneği.

<https://appttrigger.com/2018/04/10/new-god-of-war-upgrade-system/> (30.11.2022)

OYUN İÇİNDE KULLANILAN GRAFİK UNSURLAR

Ara-yüz tasarımlarının yanı sıra grafik tasarımcılar, oyun içerisinde kullanılan grafiklerin tasarım sürecinde de önemli rol oynamaktadırlar. Peki, bu oyun içi grafikler nelerdir? Birçok oyunda, özellikle açık dünya sürümlerinde, görüntü 13'de görüleceği gibi, oyunun tarzına bağlı mekân ve çevre grafikleri, reklam panoları, yol işaretleri, yazı veya mektuplar, dekoratif nesnelere vb. oyuna detay kazandıran tasarım unsurları bulunmaktadır (Görüntü 13). Bu unsurlar; video oyunundaki nesnelere, karakterlerin veya manzaranın görsel temsilleri, 2B ve 3B statik veya hareketli görüntüleri olabilirler ve oyunun ortamına ve atmosferine büyük ölçüde katkı sağlarlar. Son yıllarda video oyunlarında oyun içi grafiklerin kullanımında bir artış olmuştur. Bunun nedeni, bu unsurların oyuna eklenmesi ile daha gerçekçi ve etkili atmosferler yaratılabilmesidir. Oyunlarda grafik oluşturmanın tek bir doğru yolu yoktur - bu, geliştiricilerin hangi atmosferi yaratmak istediğine bağlıdır. Birçok oyun, oyunculara daha etkili bir deneyim yaratmak için grafik ayrıntıların tasarımına ihtiyaç duyar.

Görüntü 13: Red Dead Redemption 2 oyunundan oyun içi grafik tasarım örnekleri.

<https://www.ign.com/articles/2019/11/08/red-dead-redemption-2-pc-benchmark-what-you-need-to-play-at-4k>
(14.12.2022)

PAZARLAMA VE PROMOSYON MALZEMELERİNİN TASARIMI VE MARKALAŞTIRILMASI

Video oyun sektörü günümüzde basit bir eğlence alanı olmaktan çıkarak büyük bir endüstri haline gelmiş, her bir oyun da sürekli üretilen ve tüketilen kültürel bir metaya dönüşmüştür. Küresel ölçekte bakıldığında dijital oyun endüstrisinin gelirleri film endüstrisinin pazar payıyla yarışacak seviyeye ulaşmıştır (Gül, 2019). Hatta Covid19 pandemisinin de etkisiyle, 2020’de, 179,7 milyar dolarlık kazancıyla, şimdiye dek eğlence sektörünü elinde tutan film ve müzik endüstrilerini geride bırakmıştır (Pashkov, 2021, p. 14). Altın çağını yaşayan oyun endüstrisinin bu büyümesinin önümüzdeki senelerde devam edeceği uzmanlar tarafından tahmin edilmektedir.

Geliştirilen video oyunlarının piyasaya sürülme biçimi, pazarlama stratejileri ve oyunun doğru zamanda ve doğru kanallar aracılığıyla dağıtımını gibi birçok unsuru da içerisinde barındıran oyunun pazarlama süreci, oyundan elde edilecek karlılığı belirlemede oyunun tasarımı kadar önemli bir aşamadır. Bu sürecin görsel iletişim bölümünü grafik tasarım uzmanları üstlenir. Grafik tasarımcılar, oyun stüdyo şirketleri kadar bu şirketlerin piyasaya sürdüğü bireysel oyunların her birinin markalaşmasından da sorumludur.

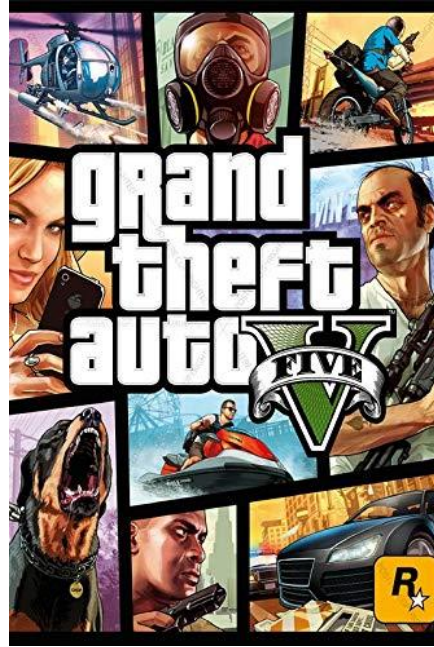
Marka, oyunun amacını, değerlerini ve oyun prensiplerini tanımlayan görsel kimliğidir. Günümüzde her oyunun görsel kimliğini yansıtan bir logosu (Görüntü 14), bir başlatma ekranı ve bir sosyal medya hesabı mutlaka vardır.

Görüntü 14: Animal Crossing, God of War, RDR2 ve GTA V oyunlarının logo tasarımları

Yeni bir oyun piyasaya sürüldüğünde amaç, mümkün olan en kısa sürede çok sayıda insanın bu oyunu satın alıp oynamasını sağlamaktır. Grafik tasarımcılar oyunun tanıtımı ve pazarlanması için gerekli materyalleri oluşturur. Bunlar; fiziksel olarak alınacak oyun kopyasının ambalaj tasarımı, dijital versiyonlarının incelenip satın alınacağı oyun platformlarında bulunan oyun sayfasının tasarımı ve çeşitli mecralarda basılacak veya yayınlanacak posterlerin yanı sıra youtube, facebook, instagram gibi sosyal medya platformlarında dönecek tanıtım görselleri ve hareketli videoları kapsamaktadır. Ayrıca oyunun resmi web sayfası, sosyal medya hesapları ve internetteki görünürlüğü oyunun tasarımı kadar önemlidir. Bunların tasarımında sadece oyunun ekran görüntüleri ve görsellerinden yararlanmak yeterli değildir. Diğer marka ürünlerin reklamlarında olduğu gibi yaratıcı düşünce stratejisi geliştirmek gerekir.

En ikonik ve özgün tanıtım çalışmalarına örnek olarak GTA V oyununun poster tasarımları gösterilebilir. (Görüntü 15). Poster, oyun sahnelerinden kesitlerin dijital 2 boyutlu illüstrasyonlarından oluşmaktadır. Oyunun aksiyon temasını ve içeriğini yansıtabilecek bold yazı karakteri ile yazılmış başlık, posterin ortasında baskın yerleştirilmiştir. Her resimde oyuncunun oyundan bekleyeceği içerik ipuçları tasvir edilmiştir. GTA oyunu gerçekte 3 boyutlu bir oyun olmasına karşın gerçek ekran görüntüleri yerine 2 boyutlu tasvirlerin tercih edilmesinin nedeni; pazardaki diğer benzer oyunlardan farklı bir imajla akılda kalmasını sağlamaktır. İşte buna benzer markalaşma ve pazarlama kararlarını ortaya çıkarıp geliştirecek olan uzmanlar grafik tasarımcılardır.

Görüntü 15: Grand Theif Auto V oyunu için hazırlanmış tasarım örneği.

<https://www.rockstargames.com/newswire/article/9k922a7212kao3/pre-load-gtav-and-gta-online-on-playstation-5-and-xbox-series-x-s> (30.11.2022)

Grafik tasarımcılar, oyunun satışının dışında gelir getiren posterler, tişörtler ve çıkartmalar gibi promosyon ürünleri de tasarlar. Oyun piyasaya sürülüp belli bir satış çizgisine geldikten ve sabitlendikten sonra bile uzun bir süre, bu satışlar stüdyo için gelir akışını devam ettirmektedir. Bu ürünlerin ticareti ve meraklıların satın alıp biriktirerek koleksiyon yapması, oyunun markalaşması için önemli bir adımdır (Görüntü 16). Bu sayede oyuncuların oyuna karşı ilgisini sıcak tutarken oyunun gelecekteki yeni sürümlerine merakı arttırır. Destiny 2 oyununun piyasaya çıkış etkinliğinde oyunun kurumsal kimliğine uygun tasarımlarla kurgulanmış bir organizasyonda, oyunun hayranları ve sıkı takipçileri bir araya getirilmiştir. Böylelikle oyuna olan bağlılık güçlendirilmiş, marka ruhu yaşatılmış ve oyuncularında aidiyet hissi geliştirilmiştir (Görüntü 16).

Görüntü 16: Hogwarts Legacy oyununun ambalaj, poster ve promosyon tasarımları

<https://www.hogwartslegacy.com/> (16.12.2022)

Görüntü 17: Destiny 2 oyunu için düzenlenen piyasaya çıkış etkinliği ve etkinlik tasarımları örneği.

<https://thevendry.com/events/38066/destiny-2-video-game-launch-los-angeles> (30.11.2022)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hızla büyüyen ve gelişen, eğlence sektörünü neredeyse elinde tutan video oyun endüstrisi, teknolojinin etkisiyle yepyeni boyutlara taşınmakta ve alanında uzmanların oluşturduğu profesyonel bir ekip çalışmasının sonucunda meraklılarıyla buluşmaktadır. Oyun dünyasının böylesi talep görmesi, büyümesi ve gelişmesi sadece oyun meraklılarını değil, eğitimden tasarıma pek çok araştırmacının da ilgisini çekmeye başlamış, üniversitelerde bölümleri açılmış ve çeşitli yayınlar çıkarılmıştır. Ancak bu kadar bilgi kalabalığı içerisinde zihinlerde, video oyun tasarımının tanımı değişebilmekte, grafik tasarım ile kimi zaman aynı potada görülebilmekte kimi zaman da tamamen ayrılmış gibi düşünülebilmektedir. Video oyunlarının tasarımı sürecinde grafik tasarımı doğrudan etkileyen aşamalarını tespit ederek, grafik tasarımcıya düşen görevlerin tanımını yapmak ve oyun tasarımındaki önemini ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Video oyun tasarımında grafik tasarımın yeri 4 ana başlıkta ele alınmıştır; görsel konsept tasarımı, ara-yüz tasarımı, yardımcı grafik unsurlar ve kurumsal kimliğin oluşturulması, bir başka deyişle oyunun markalaştırılarak piyasaya sürümü. Piyasada yüksek kazançlar elde eden, marka haline gelmiş ve meraklılarının yeni sürümünü heyecanla beklediği başarılı video oyun tasarımlarını örnekendirerek, grafik tasarımın unsurlarının oyunun başarısına katkıları değerlendirilmiştir. Grafik tasarımcılar sahip oldukları bilgi, beceri ve görüşleriyle, bu dört maddede açılımı yapılan yükümlülüklerde, oyun tasarımına uzman gözüyle yaklaşmakta, sadece yaratıcılığını kullanmayıp her bir konuyu detaylı değerlendirerek ele almaktadır. Görsel konsept tasarımından herhangi bir küçük grafik unsurun tasarımına kadar her detayın tasarımında öncelikle oyuna katkısı hesaplanmakta, ilgi çekiciliğinin yanı sıra oyuncuya yardımcı olabilme amacı ön planda tutulmaktadır.

Grafik tasarım disiplinini günümüzde önemli hale getiren faktör de zaten budur; sorunlara akılcı ve estetik çözümler üretebilmesi. Başarılı oyunları öne çıkaran bir diğer özellik de, logosundan tanıtım posterine, karakter tasarımından ortam tasarımlarına, seçilen tipografiden arayüz çözümlerine kadar her aşamada tek bir elden tasarlanmış gibi bütüncül tasarlanmış olmalarıdır. Çünkü grafik tasarım disiplini her projede, genel kurum yapısını ve felsefesini esas alarak çözümler üretir. Herhangi bir illüstratörün yeteneğini ortaya koyarak yapacağı karakter tasarımı ile grafik tasarımcının konuyu ele alışını çok farklıdır ve bu fark, oyunun bütününe izleyicilere mutlaka yansımaktadır.

Sonuç olarak grafik tasarım, video oyun tasarımı sürecinde önemli rollere sahiptir ancak oyun tasarımcısı değildir çünkü video oyun tasarımı tek bir alanın konusu değildir, uzman ekiplerden oluşmuş bir çalışmanın sonucudur. Grafik tasarımcılar da bu ekibin çok önemli bir parçasıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, E. (2014). *Fundamentals Of Game Design*. USA: New Riders.
- Arntson, A. E. (2012). *Graphic Design Basics*. USA: Cengage Learning.
- Birsen, H., & Yıldız, M. E. (Cilt:26 Sayı:3 2018). Video Oyun Çalışmalarının Geleceği: Oyuncu Merkezli ve Kullanıcı Deneyimi Odaklı Yaklaşımlar. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 268-283.
- Fox, B. (2005). *Game Interface Design*. Boston, USA: Thomson Course Technology.
- Gül, M. E. (2019). Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Dijital Oyunlar: Playerunknown's Battlegrounds (Pubg) Oyunu Örneği. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 448-465.
- Keş, Y., & Kara, M. (2015). Mobil Oyun Geliştirme Sürecinde Arayüz Tasarımı. *Yıldız Journal of Art and Design*, Volume: 2, Issue: 2,, 18-26.
- Meriç, N. (2019). *Oyun Tasarımında Kullanıcı Arayüzü ve Kullanıcı Deneyimi Tasarımı ve Bir Proje Çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir: Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Türkçe Tezli Yüksek Lisans Programı.
- Mitchell, B. L. (2012). *Game Design Essentials*. Canada: John Wiley & Sons.
- Novak, J. (2012). *Game Development Essentials*. USA: Cengage Learning.
- Okur, M. (2017). *Kıbrıs Temalı Video Oyun Tasarımı*. Lefkoşa, KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı, Doktora Tezi.
- Pashkov, S. (2021). *Video Game Industry Market Analysis*. Finlandiya: VAASAN AMMATIKORKEAKOULU, UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES, International Business Administration.
- Sakman, S. (2017). Arayüz Tasarımları İçin Prototip Kullanımı. *sanatvetasarim*, 225-237.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

RUS MİLLİYETÇİLİĞİ BAĞLAMINDA RUSYA’NIN AZINLIK POLİTİKALARININ
TARİHİ PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ

Dr. Tolga OTABATMAZ
tolgaotabatmaz@hotmail.com

ÖZET

Bir devlet olarak ortaya çıkışından itibaren topraklarını genişleterek yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya, büyük bir alana yayılmasının sonucu olarak topraklarında Rus olmayan pek çok etnik grup barındırmıştır. 19’uncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Rus milliyetçiliği, yönetimi altındaki farklı milletlerle birlikte yaşamak, tarih ve din olgularının etkisiyle gelişmiştir. Rus devletinin söz konusu milletlerle ilişkisi ise Rus milliyetçiliğinden etkilenmekte ve bu milletlerle ilgili devlet politikalarında milliyetçilik düşüncesi önemli bir rol oynamaktadır. Bu sunumda, Rusya’nın azınlık politikalarının nasıl oluştuğu ve günümüzde ne şekilde uygulandığı, Rus kimliği ile milliyetçiliğinin gelişimi çerçevesinde ve tarihi perspektiften anlatılmaktadır.

AN ANALYSIS OF RUSSIA'S MINORITY POLICIES FROM A HISTORICAL
PERSPECTIVE IN THE CONTEXT OF RUSSIAN NATIONALISM

Dr. Tolga OTABATMAZ

ABSTRACT

Russia, which has become the largest country in the world in terms of area by expanding its territory since its emergence as a state, has hosted many non-Russian ethnic groups in its territory as a result of its spread over a large area. Russian nationalism, which began to emerge in the 19th century, has developed under the influence of the facts of living together with different nations under its rule, history and religion. The relationship of the Russian state with these nations is influenced by Russian nationalism and the idea of nationalism plays an important role in state policies regarding these nations. In this presentation, how Russia's minority policies were formed and how they are implemented today is explained from a historical perspective and within the framework of the development of Russian identity and nationalism.

GİRİŞ

Rusya, tarihi serüveni içerisinde Tatar istilasını yaşamış, pek çok savaş yapmış, topraklarını genişleterek yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi olmuştur. Büyük bir alana yayılmış olan Rusya, topraklarında Rus olmayan pek çok unsur barındırmıştır. Rus olmayan milletlerle olan ilişkisi ise hem doğulu hem de batılı sayılabilecek bir kültür geliştirmesine sebep olmuştur.

16'ncı yüzyılın başından 17'inci yüzyılın ortalarına kadar topraklarına her yıl Hollanda büyüklüğünde yeni topraklar katan Rusya'nın genişlemesi Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir.¹ Rusya'nın büyümesi diğer Avrupa imparatorluklarında olduğu gibi çok uluslu ve çok kültürlü bir karakterde olmakla birlikte aralarında fark vardır. Rusya'nın yönetimine kattığı topraklar diğer Avrupalı devletlerinki gibi deniz aşırı değil kendi topraklarına bitişiktir. Avrupalı devletler coğrafi olarak uzak olmalarından dolayı sömürgelerinden ayrı milli kimlik geliştirebilirlerken, Rusya bunu kıtasal bir imparatorluk olması dolayısıyla gerçekleştirememiştir. Rus olmayan etnik grupların Rus yönetimi altına girmesi güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı ise güvenliğin sağlanması için tampon bölgeler oluşturmak amacıyla sınırlar daha da genişletilmiştir.² Sonuç olarak Rusya, 9'uncu yüzyıldan itibaren içinde çok fazla etnik grup barındıran bir devlet haline gelmiştir. Rusya'da etnik grupların sayısı, zaman içinde üç sebepten dolayı artış göstermiştir. Bunlar;

- Yeni alanların keşfedilmesiyle veya kurulmasıyla birlikte o bölgedeki yabancı elitlerin ve halkların Rus imparatorluğuna dâhil olması,
- Yeni bölgelerin askeri olarak fethedilmesi,
- Bir takım devletlerin güvenlik amacıyla Rus devletinin egemenliğine girmeyi kabul etmesidir.

19'uncu yüzyıla gelindiğinde Rusya imparatorluğu, 22 milyon kilometre kare büyüklüğünde, 125 milyon nüfusa sahip, içinde 200 farklı millet ve etnik grup barındıracak şekilde genişlemiştir. Rusya'nın bu azınlıklara karşı uyguladığı politika iki ana strateji çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlar;

- Faydacı yaklaşım ve tolerans ile,
- Saldırgan devlet milliyetçiliğidir.

Her iki strateji de 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimine kadar varlığını sürdürmüştür.³

¹ Anders Aslund, Andrew Kuchins, The Russia Balance Sheet, Washington, Peterson Institute for International Economics, Center for Strategic and International Studies, 2009, ss.11-12.

² Alfred J. Rieber, "Struggle Over The Borderlands", The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia, (ed.:S.Frederick Starr), Armonk, New York, London, England, M.E.Sharpe, 1994, s.61-90.

³ Irina Mchitarjan, "Educational Policies For Non-Russian Minorities In Russia", InterDisciplines, Journal of History and Sociology, Bielefeld, Bielefeld Graduate School in History and Sociology, Bielefeld University, Vol.5, No 2, (2014), ss.2-3.

Bu büyük coğrafyada egemen olabilmek için Rusya, milli bir mit yaratmak ihtiyacını duymuştur. Bu miti ise III.İvan'ın Bizans'ın son imparatoru Konstantin'in yeğeni Sofia Paleologue ile evlenmesini müteakiben, Rusya'nın Ortodoks Hristiyanlığın koruyucusu ve Bizans'ın yasal varisi olduğu düşüncesi ile oluşturmuştur. 19'uncu yüzyılda ise ortaya çıkan Slavofil hareketinin takipçileri, Ortodoks Hristiyanlığın mükemmel bir doğası ve tarihsel misyonu olduğu, ayrıca Rusya'nın batı ve doğu kültürlerinden üstün bir kültürü olduğuna inanmışlardır. Slavofillerin ideolojileri de Ortodoksluk temelinde şekillenmiş, yani dini bir karakter taşımıştır.⁴

Rus milliyetçiliği, farklı milletlerle beraber yaşamının, tarihin ve dinin etkisiyle gelişmiştir. Farklı etnik grupları yönetimi altına almış olan Rusya'nın, bu gruplarla ilişkileri de Rus milliyetçiliğinden etkilenmekte ve onlara yönelik devlet politikalarında bu milliyetçi düşünce önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Rus milliyetçiliği bağlamında Rusya'nın milli azınlıklarla ilgili politikası incelenecektir.

1. RUS MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE TEMELLERİ

Rus milliyetçiliği incelendiği zaman karşımıza üç dönem çıkmaktadır. Bunlar, III.İvan ile başlayan ve Rusya İmparatorluğu süresince etkin olan ilk dönem, SSCB zamanındaki ikinci dönem ve SSCB'nin yıkıldıktan sonra Rusya Federasyonu'nun kurulmasıyla başlayan dönemdir.

İlk dönemde Ruslar, Ortodoks kimlikleriyle Rus kimliklerini aynı değerlendirmişlerdir. Ortodoksluk temelinde kendilerine özgü bir kimlik geliştirmeye çalışmışlardır. Zaman içerisinde Ortodoksluk ile özdeşleşen bu kimliğin özünde kutsal bir taraf bulunmaktadır. Buna göre, Ortodoksların Rus olduğu algısı ortaya çıkmıştır. SSCB'nin olduğu ikinci dönemde, yüzyıllardan beri oluşturulması için çalışılan Ortodoks temelli Rus kimliği ortadan kaldırılarak yerine ülke içinde yaşayan bütün insanları kapsayacak şekilde "Sovyet İnsanı" adı altında bir üst kimlik yaratılmaya çalışılmıştır. SSCB'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan üçüncü dönemde ise SSCB'nin ardılı olan Rusya, yeni bir kimlik oluşturmak durumunda kalmış, içinde barındırdığı etnik grupları dışlamadan ve etnik Rus milliyetçiliğini etkin hale getirmeksizin bir kimlik oluşturma çabasına girişmiştir. Bu kapsamda etnik bir kimliğe atıf yapmak yerine "Rusyalı" tabirini kullanmaya özen gösterilmiştir.⁵

⁴ Anders Aslund, Andrew Kuchins, The Russia Balance Sheet, Washington, Peterson Institute for International Economics, Center for Strategic and International Studies, 2009, ss.14-15.

⁵ Şir Muhammed Dualı, "Rusya Federasyonu'nda Milli ve Dini Kimliğin Yükselişi", Akademik İncelemeler Dergisi, 8/2 (Temmuz 2014), ss.218-220.

1.1. İlk Dönem Rus Milliyetçiliği ve Azınlık Politikaları (1917'ye Kadar Olan Dönem)

Rusya'da milli bilinç, devletin büyümesiyle uyumlu bir şekilde gelişmiştir, devlet ise bu bilincin gelişme sürecini güçlü bir şekilde etkilemiştir.⁶ I.Vladimir'in Bizans İmparatorunun kızıyla evlenmesini müteakip, kendi vatandaşlarını Ortodoks yapma politikası uygulamış ve Ruslar toplu halde Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Rusluk bilinci, farklı inançlara ve kültürlere sahip olan, farklı etnik kökenden gelen insanlarla girilen ilişki neticesinde şekillenmiştir.⁷

Kulikovo Savaşı ile ilgili olarak 15.yüzyılda yazılmış olan Zadoşçına isimli eserde de Ruslara ait olan topraklar Ortodoks kimlikle tanımlanmıştır. Söz konusu eserde Rusluk bilinci de Ruslara ait topraklar, Moskova ve Ortodoks Hristiyanlık ile tanımlanmıştır.⁸

Rus kilisesi, 11. yüzyılda Rus kimliğinin Ortodoks Hristiyanlığa dayandırıldığı bir kimlik inşa etmeye başlamıştır. İlk Rus metropoliti olan İlarion'un, 1037-1050 yılları arasında kaleme aldığı "Söz ve Kanun" isimli eserinde kullandığı, "sonuncular birinci olacaktır" ibaresi, Ortodoks inancını en son kabul eden Rusların kutsal misyon gereği Ortodokslar arasında birinci olmaları gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu fikir zaman içerisinde Ruslarda "seçilmişlik" algısının ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁹ İstanbul'un fethi ile birlikte Doğu Roma'nın yıkılması Rus kimliğinin oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır. Dönemin yöneticileri tarafından "imparatorluğun taşınması" veya farklı bir deyişle "Moskova'nın üçüncü Roma statüsünde olması" fikri gündeme getirilmiştir. Bu fikir, Ortodoks Doğu Roma devletinin çökmesi sonucu Ortodoks devlet olarak ortaya çıkan Rusya'ya seçilmişlik misyonu verilmesiyle temellendirilmektedir. Bu amaç, Ortodoks inancına sahip çıkmak ve Rusya'yı tek Ortodoks imparatorluk haline getirmekle gerçekleştirilebilecekti. 1589'da Rus kilisesi patriklik statüsü elde etmiştir, bu durum ise Rus kimliğinin oluşturulması için önemli bir adım olmuştur.¹⁰

Çarlık Rusya'sında, Rus kimliği etnik değil dini bir anlam içermiş ve Ortodoksluk inancına sahip olan kişileri işaret etmiştir. Ortodoksluk inancı Rus milli kimliğinin temel niteliği haline gelmiştir.¹¹ Bunda 17. yüzyılın başlangıcından itibaren kullanılmaya başlanan "Kutsal Rusya" kavramının etkisi çok büyüktür.¹²

⁶ İdil Tuncer Kılavuz, "Rus Milliyetçiliğinin Kökenleri: 1917 Öncesi Rus Milliyetçiliği", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kocaeli, KOSBED, 2017, 34, ss.200-201.

⁷ a.g.m., s.201.

⁸ a.g.m., ss.201-202.

⁹ Şir Muhammed Dualı, "Rusya Federasyonu'nda Milli ve Dini Kimliğin Yükselişi", Akademik İncelemeler Dergisi, 8/2 (Temmuz 2014), s.208.

¹⁰ a.g.m., ss.209-210.

¹¹ Anar Somuncuoğlu, "Rus Ortodoks Kilisesinin Eski Sovyet Alanındaki Rolü", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 2, 2004, ss.93-94.

¹² İdil Tuncer Kılavuz, "Rus Milliyetçiliğinin Kökenleri: 1917 Öncesi Rus Milliyetçiliği", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kocaeli, KOSBED, 2017, 34, s.204.

Bu kavram sayesinde Rusluk ve Ortodoksluk birbiriyle kaynaştırılarak milli kimlik oluşturulmaya başlanmıştır. Devletin yanı sıra halk da kendisini Ortodokslukla tanımlamıştır ve Rus toprakları ile “Kutsal Rusya”ya derinden bağlanmıştır.¹³

Rus milliyetçiliğinin erken dönemlerinde, milliyetçilik kendisini Batı ile karşılaştırarak göstermiştir. Erken dönem milliyetçileri, Batı karşısında Petro'nun Rusya'yı getirmiş olduğu seviyeden dolayı gururlu ve güven doluydular. Bu gurur sonraki neslin yetişmesinde oldukça etkili olmuştur. Erken dönem Rus milliyetçileri, Petro'nun yapmış olduğu reformlar sayesinde okumuş olan insanlardır. Bu insanlar almış oldukları eğitimlerden sonra kendilerini tanımlama ve yeni bir kimlik geliştirme gereği duymuşlardır. Rus milliyetçiliğinin bir sonraki adımı ise Rusya ile Batı'nın eşit iki medeniyet olduğu düşüncesi üzerinde temellendirilmiştir. Bu kapsamda Batı, Rusya ile eşit olarak görülmeyle birlikte reddedilmiş ve Rusya için uygun bir model olmadığı fikrine varılmıştır. Millet ise kolektif bir birey olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede bireylerden ziyade topluluğa önem verilmiştir. Bu ise 18.yüzyılın sonlarında “Rus milleti” fikrinin doğmasına sebep olmuştur.¹⁴

Petro'nun gerçekleştirmiş olduğu reform hareketiyle “Rusyalı” anlayışı ortaya konmuş ve çok uluslu Rusya Devleti düşüncesi temelinde milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Rusyalı anlayışına göre, imparatorluk sınırları içinde yaşayan halklar, tek bir anavatana bağlı vatandaşlardır. Bu politikayla, vatandaşlık temelinde oluşturulan ulus düşüncesinin temeli atılmıştır.¹⁵

18'inci yüzyılda Rusya İmparatorluğu topraklarında yaşayan göçebelerin medeni birer Rus tebaasına dönüştürülmeleri için Hristiyan yapılmaları ve yerleşik hayata geçirilmeleri fikri ortaya çıkmıştır.¹⁶ Barbar görülen bu halkların dizginlenmelerinin yegane yolu olarak Hristiyan yapılmaları görülmüştür. Hristiyan olmalarından sonra ise dilleri ve adetlerini ortadan kaldırmanın kolay olacağı düşünülmüştür.¹⁷

19'uncu yüzyıla gelindiğinde Rusya İmparatorluğu, içinde pek çok azınlığın yer aldığı bir yapıya dönüşmüştür ve azınlıklar ile ilgili bir takım politikalar oluşturulmuştur. Bu politikalar, faydacı yaklaşım ve saldırgan devlet milliyetçiliği stratejileri temelinde gerçekleştirilmiştir.

Faydacı yaklaşım, etnik azınlıkların elitleriyle kişisel ilişki kurmaya dayanmaktaydı. Bu ilişki, o halkın elitlerinin ve Rus olmayan devletin statüsü ile sosyo-politik yapısının korunması gibi yaklaşımlar temelinde oluşturulmuştur.

¹³ a.g.m., s.213.

¹⁴ a.g.m., ss.205-207.

¹⁵ Şir Muhammed Dualı, “Rusya Federasyonu’nda Milli ve Dini Kimliğin Yükselişi”, Akademik İncelemeler Dergisi, 8/2 (Temmuz 2014), ss.211-212.

¹⁶ Michael Khodarkovsky, Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı, Bir Sömürge İmparatorluğunun Oluşumu (1500-1800), Çeviren: Mehmet Akif Koç, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, s.272.

¹⁷ a.g.e., s.276.

19'uncu yüzyılın ortalarına kadar Rusya imparatorluğu, Ortodoks olmayan azınlıkların dinlerine hoşgörü göstermiş ve okullarında kendi dillerinde eğitim yapmalarına izin vermiştir.¹⁸

Saldırgan devlet milliyetçiliği yaklaşımı ise 19'uncu yüzyılda ortaya çıkan "millet" kavramı temelinde gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım; 1830, 1831, 1863 yıllarında gerçekleşen ve Rusya imparatorluğunu tehdit eden Polonya isyanları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu olaylardan sonra imparatorluk, batı bölgelerinde Leh ve Alman kültürlerinin baskın kültürler olmalarının önüne geçmek için bir takım önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda 1860'ların sonlarına doğru, özellikle batı bölgelerinde Ruslaştırma politikası başlamıştır.¹⁹ 26 Mart 1870 tarihinde yabancılar olarak adlandırılan Müslümanlar, Hristiyan olmayan ve Hristiyanlaştırılmış azınlıklar için "Rusya'daki Yerli Yabancıların Eğitimi İçin Önlemler" isimli farklı bir eğitim kanunu çıkarılmıştır. "Önlemler", üç temel üzerinde şekillendirilmiştir. Bunlar;

- İlkokullardaki çocukların eğitimleri kendi anadillerinde yapılması,
- Rus olmayanlara ait okullarda, Rusça bilgisi iyi olan yerel öğretmenler veya yerel dili bilen Rus kökenli öğretmenlerin görev yapması ve
- Kadınların eğitimine özel önem verilmesidir.²⁰

19'uncu yüzyıldaki Ruslaştırma politikası kapsamında Lehler'e bir takım baskılar yapılmış, kısıtlamalar getirilmiş, ağır vergiler alınmış, bu duruma karşı gelenler ise Sibiryaya içleri de dâhil olmak üzere çeşitli bölgelere sürgün edilmişlerdir. Bu politikadan Ukraynalılar da nasibini almış ve Ukrayna dili yasaklanmıştır. Rusya imparatorluğu, Türkistan bölgesindeki Türkler üzerinde de bu politikayı uygulamıştır. Bu politika özellikle 19'uncu yüzyılda hız kazanmıştır. Söz konusu politika uygulanırken, öte yandan Ruslar Panslavist faaliyetlerine de devam etmişlerdir.²¹

1917 yılındaki devrim ile birlikte Rus milliyetçiliğinin ilk dönemi sona ermiştir. Rus milliyetçiliğinin ilk dönemini incelediğimizde, Rusların kimliklerini Ortodokslukla birleştirdiklerini, Petro döneminde Rusyalı anlayışının ortaya çıktığını ve Rusya'daki azınlıkların tek bir vatana bağlı vatandaşlar olarak görüldüklerini, 19'uncu yüzyıla gelindiğinde ise Rus İmparatorluğunun kendi içindeki azınlıkları saldırgan devlet milliyetçiliği ile asimile etme politikası güttüğünü, bu kapsamda eğitim ve dil konusunun öne çıktığını görmekteyiz.

¹⁸ Irina Mchitarjan, "Educational Policies For Non-Russian Minorities In Russia", *InterDisciplines, Journal of History and Sociology*, Bielefeld, Bielefeld Graduate School in History and Sociology, Bielefeld University, Vol.5, No 2, (2014), s.4.

¹⁹ a.g.m., s.5.

²⁰ Irina Mchitarjan, "Educational Policies For Non-Russian Minorities In Russia", *InterDisciplines, Journal of History and Sociology*, Bielefeld, Bielefeld Graduate School in History and Sociology, Bielefeld University, Vol.5, No 2, (2014), ss.5-7.

²¹ Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", A.Ü. DTCF Dergisi, C.XI, S. 2-3-4, Ankara, 1953, ss.259-260.

1.2. İkinci Dönem Rus Milliyetçiliği ve Azınlık Politikaları (SSCB'nin Yıkılmasına Kadar Olan Dönem)

SSCB dönemindeki Rus milliyetçiliğini Miroslav Hroh'un üçlü yapı tipolojisine uygun olarak incelediğimizde karşımıza şöyle bir sonuç çıkar; SSCB dönemindeki Rus milliyetçiliğinde ideolojik dönem, duygu döneminin ardından gelmemiş, her ikisi de aynı anda senkronize bir şekilde yaşanmışlardır. 1953-1989 yılları arasında, Rus kültürü ve tarihi hakkındaki tartışmalar; gazeteler, kitaplar ve tiyatro oyunlarındaki milliyetçilik propagandaları ile birlikte aynı anda yaşanmışlardır. Üçüncü dönemin yani toplumsal hareket döneminin ise 1990 ilkbaharında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti kongresi için yapılan seçimlerden itibaren başladığını söyleyebiliriz.²²

SSCB döneminde azınlıklara yönelik takip edilen baskıcı asimilasyon politikalarından vazgeçilmiş ve kültürel dönüşüm dostane bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu politikanın amacı ise Sovyet İnsanı adı verilen insan tipini yaratma düşüncesiydi.²³

SSCB döneminde Rus olmayanlar için uygulanan eğitim politikası faydacı yaklaşımı benimsemiştir. Bu dönemde, milliyetler ile kurulacak ilişkilerin düzenlenmesi için “Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu” yayınlanmıştır. Yeni milli azınlıklar politikasının temelinde Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği vardır. 1918'den itibaren Sovyet Eğitim Bakanlığı, ulusal azınlıkların okullarında ve üniversitelerinde öğrencilerin kendi anadillerinde eğitim yapılmasının önünü açmıştır. Bu kapsamda Rus olmayan azınlıkların eğitimi için okullar açılmış, yerel toplumlardan öğretmenler işe alınmış ve azınlıkların dillerinde okul kitapları yazılmaya başlanmıştır. Eğitim, azınlığın kendi anadilinde fakat Kiril alfabesi ile verilmeye başlanmıştır.²⁴

Rus milliyetçiliğinin ikinci dönemi olarak adlandırılan SSCB döneminde, Ortodoksluk temelinde tanımlanan Rus kimliği ile vatandaşlık temelinde şekillenen ulus anlayışı sekteye uğramıştır. SSCB'nin tesis edilmesinden sonra ülkede bulunan çeşitli milletlerin tek bir çatı altında birleştirilmesi amacıyla Sovyet İnsanı yaratma politikası güdülmüştür. II. Dünya Savaşıyla birlikte SSCB'de din politikalarında yumuşama yaşanmış ve din motifinin etkin hale gelmesi sonucu Ortodoks Rus kimliği yeniden canlanmıştır.²⁵

²² Valeri Dimitriyeviç Solovey, Tatyana Dimitriyevna Solovey, Несостоявшаяся Революция. Исторические Смыслы Русского Национализма, Moskova, ACT, 2011, s.117.

²³ Irina Mchitarjan, “Educational Policies For Non-Russian Minorities In Russia”, InterDisciplines, Journal of History and Sociology, Bielefeld, Bielefeld Graduate School in History and Sociology, Bielefeld University, Vol.5, No 2, (2014), ss.29-30.

²⁴ Irina Mchitarjan, “Educational Policies For Non-Russian Minorities In Russia”, InterDisciplines, Journal of History and Sociology, Bielefeld, Bielefeld Graduate School in History and Sociology, Bielefeld University, Vol.5, No 2, (2014), ss.9-10.

²⁵ Şir Muhammed Dualı, “Rusya Federasyonu’nda Milli ve Dini Kimliğin Yükselişi”, Akademik İncelemeler Dergisi, 8/2 (Temmuz 2014), s.212.

1.3. Üçüncü Dönem Rus Milliyetçiliği ve Azınlık Politikaları (Rusya Federasyonu'nun Kurulmasından Sonraki Dönem)

SSCB zamanında toplumun %50'sini oluşturan Rus etnisitesi, SSCB sonrası dönemde ülkedeki nüfusun %80'ini oluşturmuştur. Bu durum Rus kimliğine daha fazla önem verilmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda Ortodoksluk yeniden önem kazanmaya başlanmış, birleştirici unsur olarak görülmüş ve Rus kimliğinin tanımlanmasında temel unsur olarak ele alınmıştır.²⁶

2009 yılında, Rus Ortodoks Kilisesi Patrik'i Kiril tarafından Ortodoksluğun Rus kimliğinin oluşturulmasındaki önemi belirtilmiştir. Kiril, Rus milliyetçiliğini Batı ile Rus uygarlığının mücadelesi temelinde açıklamış ve Rusya'nın kendine özgü bir yolu olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bakış açısı, Rusya'nın 11'inci yüzyıldan itibaren Ortodoksluk temelinde ortaya koyduğu kimliğe yeni dönemde de sadık kalınacağını göstermektedir.²⁷ Bu görüşler, kaçınılmaz olarak milliyetçi eğilimleri de etkilemiştir. Milliyetçi çevreler tarafından da kabul edilen bu görüşler çerçevesinde Batı ile dostluk kurulabileceği düşüncesi reddedilmiş ve gelenekçi tarihsel yaklaşım kabul edilmiştir. Bu görüştekilere göre, Batı dünyası Rusya'yı her zaman yok etme amaçlı bir politika takip etmiş ve Rusya'nın kaynaklarına el koymayı amaçlamıştır. Bu yüzden Batı dünyası ile işbirliğine girmemek ve kendi dinamiklerini takip ederek tarihi misyonuna uygun politikalar uygulamak gerekmektedir. İmparatorluk zihniyetinin ihyasını isteyen bu kesime göre, imparatorluk misyonu Rusya'nın içinde bulunduğu krizi aşmanın yegâne yoludur. Yeni dönem Rus milliyetçileri, uluslararası ilişkilere Panslavist bir çerçeveden bakarak devletçiliği ön plana çıkarmakta ve Slav olmayanları asimile etmeyi amaçlamakta, Rusların kendi tarihlerine yaslanarak yeniden büyük bir imparatorluk kuracağına inanmaktadırlar.²⁸

Bu noktada, azınlıkların durumları ve Rusya'nın bu azınlıklar ile ilgili politikalarının ne olduğu önemli noktalar olarak önümüze çıkmaktadır.

Rusya'daki azınlıklarla devlet arasındaki temel anlaşmazlık noktasının "egemenlik" paylaşımı olduğu görülmektedir. Özerk cumhuriyetler kendilerine ait olan bölgelerde özgürlüklerinin ve yetkilerinin artırılmasını talep etmektedirler. Bu talepler, doğal kaynakların kullanımını, anayasaya ayrılma hakkı ile ilgili maddeler eklenmesi ve bağımsızlık ilan edilmesine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.²⁹

RF'de azınlık hakları ile ilgili anayasada bazı maddeler bulunmaktadır. Ayrıca bazı özel kanunlar çıkarılmıştır. RF'nin 1993 tarihinde kabul edilen anayasasının 65'inci maddesi uyarınca Rusya'nın hangi birimlerden oluştuğu belirlenmiştir.

²⁶ Anar Somuncuoğlu, "Rus Ortodoks Kilisesinin Eski Sovyet Alanındaki Rolü", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 2, 2004, s.94.

²⁷ Şir Muhammed Dualı, "Rusya Federasyonu'nda Milli ve Dini Kimliğin Yükselişi", Akademik İncelemeler Dergisi, 8/2 (Temmuz 2014), ss.21-218.

²⁸ Nadim Macit, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin Oluşumu", Din ve Diplomasi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 2010, ss.106-107.

²⁹ İrfan Kaya Ülger, "Rusya Azınlıkları", 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, Bildiriler, Uluslararası İlişkiler, III. cilt, (yayına hazırlayan: Zeki Dilek), Ankara, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları, 12/3, s.1408.

Bunlar: federasyon, cumhuriyet, toprak, federal şehir, vilayet, özerk vilayet ve özerk alanlardır. Merkezi yönetim ile yapılan anlaşmalar ve 1992 tarihinde yapılan Federal Anlaşma bu konuyla ilgili olan önemli anlaşmalardır. Buna göre, Rusya'daki cumhuriyetlerin kendilerine ait anayasaları ve kanunları bulunmaktadır. Devlet başkanları ve milletvekilleri kendileri tarafından seçilip, yüksek mahkeme üyelerini kendileri atamakta ve kendilerine ait devlet sembollerini kullanabilmektedirler. Rusya'daki federal sistem, etnik yapının yanı sıra çok kültürlülük temelinde de değerlendirilmektedir. Bu kapsamda bölgesel olarak tanınmayan etnik unsurlar ile ilişki kurmak amaçlı olarak yayımlanmış olan "Ulusal-Kültürel Federal Yasa" dikkat çekmektedir. Bu yasa ile vatandaşlık çok kültürlülüğe dayandırılmaktadır, bu yasaya göre ana dilin kullanımı anayasal bir haktır.³⁰

Azınlık haklarıyla ilgili olarak Rusya Federasyonu anayasasına bakıldığında herhangi bir tanımın bulunmadığı görülmektedir. Anayasanın 69'uncu maddesinde "yerli halklar" ifadesi bulunmaktadır fakat herhangi bir tanım bulunmamaktadır. 72'nci maddede ise etnik unsurların geleneksel yaşam tarzlarının korunacağı belirtilmiştir.³¹ Bu kapsamda anayasanın 9'uncu maddesinde doğal zenginlikler ile toprağın o bölgede yaşayan halklar için kullanılacağı ve korunacağı, 19'uncu maddesinde Rusya'da yaşayan vatandaşların hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından güvence altına alındığı, insanların haklarının farklılıklarından dolayı sınırlandırılmayacağı, 69'uncu maddede ise Rusya'nın, ülkedeki yerli halkların haklarını uluslararası antlaşmalar ile hukukun ilkelerine uygun şekilde güvence altına aldığı belirtilmiştir.

26'ncı maddede her vatandaşın ana dilini kullanma ve eğitim dilini seçebilme hakkı olduğuna vurgu yapılmaktadır. 68'inci maddede devlet dilinin Rusça olduğu fakat cumhuriyetlerin kendi dilini belirleyebilecekleri ve Rusça ile birlikte kullanabilecekleri ifade edilmiştir.

29'uncu maddede ülkedeki herhangi bir ırkın diğerlerine üstün olmadığı ve üstünlük propagandası yapmanın yasak olduğu belirtilmiştir. 71'inci maddede devlete, azınlıkların haklarının düzenlenerek korunması alanlarında yetki verilmiştir. 72'inci maddede ise sayıca az olan grupların devlet ile federal birimler tarafından birlikte korunacaklarına vurgu yapılmaktadır.³²

Ulusal yasalar incelendiğinde ise şu şekilde bir durum ortaya çıkmaktadır. 2012 tarihli eğitim yasasının 5'inci maddesinde vatandaşların eğitim konusunda eşit haklara sahip olduğu, 14'üncü maddesinde okul öncesi ve orta okulda ana dilde eğitim hakkı sağlandığı belirtilmektedir.³³

³⁰ Ceren Gürseler, "Rusya Federasyonu'nda Azınlık Politikaları ve Kırım Tatarları", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 46, 2015, ss.62-64.

³¹ a.g.m., ss.64-66.

³² Simone Stefan, "The Discipline of Minority Issues in the Russian Federation", The European Diversity and Autonomy Paper, European Diversity and Autonomy Papers EDAP 01/2017, Balzano (Italy), Eurac Research, 2017, s.15-16.

³³ N 273-ФЗ numaralı ve 29.12.2012 tarihli Rusya Federasyonu'nda Eğitim Hakkında Federal Kanun (Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. N 273-ФЗ, Об образовании в Российской Федерации), (t.y.), Erişim adresi: <http://ivo.garant.ru/#/document/70291362/paragraph/75:1>, Erişim tarihi: 01 Kasım 2022.

83 numaralı yasaya göre yerli halkların; toprağın ve doğal kaynakların kullanılması, devlet kurumlarında temsilcilerinin yer alması, sosyal hizmetlerden yararlanılması, örgütlenme ve ücretsiz sağlık hakkı gibi hakları bulunmaktadır. Kültürel alandaki haklar ise yerel dilin kullanılması, geleneklerin devam ettirilmesi, dini faaliyetlerde bulunulması gibi hakları içermektedir.³⁴

2000 tarihli 104 numaralı kanun³⁵ ve 2001 tarihli 49 numaralı kanun³⁶ uyarınca, Rusya’da yaşayan yerel halkların yaşam tarzları, kültürleri ve dillerinin korunup geliştirilmesi, hayat tarzlarının güvence altına alınması için devletin çeşitli faaliyetlerde bulunmasının gerektiği dile getirilmektedir. Ayrıca, yerli halkların bulunduğu bölgelerde yapılacak faaliyetler esnasında bölgedeki doğal kaynaklara özen gösterilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Dil ve kültür açısından yapılanların yanı sıra dini anlamda da 1997 tarihli “Vicdan Özgürlüğü ve Dini Dernekler Üzerine” isimli kanunda, Ortodoks Hristiyanlık, İslam, Budizm ve Musevilik Rusya’nın geleneksel dinleri olarak isimlendirilmişlerdir.³⁷

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nin raporuna göre, azınlıkların folklorize edildiği, bu kapsamda azınlıkların dillerine ve kültürel haklarına folklor gibi muamele edildiği belirtilmiştir. Söz konusu rapora göre bu, istikrarsızlık yaratacak bir durum ortaya çıkarmamaktadır, aksine Rusya’da iyi huylu ve idare edilebilir bir çeşitlilik yaratılması çabalarının olduğunu göstermektedir. Azınlık haklarının kültürel gelişim olarak gösterilmesi, Rus vatanseverliği ve Rusya’ya bağlılığın güçlendirilmesini amaçlayan değerlerin (vatan sevgisi, aile değerleri vs.) yükseltilmesi ile bağlantılıdır. Bahsedilen değerlerin büyük bir kısmı, Rus Ortodoks Kilisesi tarafından (Rus çoğunluk için) “ruhsal değerler” olarak desteklenen dindarlık bağlamında ele alınmaktadır.³⁸

Rus toplumu, kültür ve dil açısından daha homojen bir hale gelirken politik açıdan aynı şekilde düşünen tek bir yapıya dönüşmektedir. Ulusal azınlıkların haklarını savunmaları için gerekli olan araçlar politik süreçlerin dışında kalmaktadır, barışçıl muhalefet ise genel olarak devlet organları tarafından engellenmektedir.

³⁴ Ceren Gürseler, “Rusya Federasyonu’nda Azınlık Politikaları ve Kırım Tatarları”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 46, 2015, ss.64-66.

³⁵ Federal Law No. 104-FZ of 20.07.2000 On General Principles of Organization of Indigenous Small-Numbered Peoples' Communities of The North, Siberia and the Russian Far East, (t.y.), Erişim adresi: <http://docs.cntd.ru/document/901765288>, Erişim tarihi: 08 Kasım 2022.

³⁶ Federal Law No. 49-FZ of 20.05.2001 On Territories of Traditional Natural Resource Use by indigenous small-numbered peoples of the North, Siberia and the Russian Far East, (t.y.), Erişim adresi: <http://docs.cntd.ru/document/901786770>, Erişim tarihi: 08 Kasım 2022.

³⁷ 26 Eylül 1997 tarihli, Vicdan Özgürlüğü ve Dini Dernekler Üzerine kanununun ön sözü (No. 125-FZ).

³⁸ Federica Prina, The Position Of National Minorities In Putin’s Russia: Uniformity Or Diversity?, Cicero Foundation Great Debate Paper No. 15/08, Research Associate Central and East European Studies University of Glasgow, UK, 2015, ss.9-10.

Bu durum, milli kültürel otonomilerin siyasal olarak etkisiz kaldığı bir ortam yaratmakta ve dolayısıyla kültür ağırlıklı bir azınlık söylemi geliştirilmesine sebep olmaktadır. Putin yönetimi ise homojen bir vatansızlık yoluyla farklı özellikleri olan toplumları bir araya getirme gayreti içindedir. Milli kültürel otonomilere, dil ve kültürün korunması için daha fazla özerklik sağlanması garanti edildiği takdirde, bu durum, homojenleştirme dinamiklerinin zarar görmesine ve bu dinamiklere karşı konulmasına sebep olabilir. Öte yandan, kapsayıcı yurttaşlık değerleri her ne kadar devletin bütünlüğü için gerekli olsa da toplumun aynışması için yapılan çalışmalara gereğinden fazla bir şekilde odaklanması, küçük olan grubun büyük grubun içine çekilerek kültürünün yok olmasını ve nihayetinde asimilasyonu ortaya çıkarabilir.³⁹

Rusya’da dil konusundaki kanunlar, genel olarak sadece kâğıt üzerinde kalmaktadır. Bu problemler kanun yapıcılar tarafından çok fazla fark edilebilen konular değildir, bunu nedeni ise azınlıkların yönetimde (her ne kadar kanunlarda eşit olduklarından bahsedilse de) yetersiz olarak temsil edilmeleri ve politik süreçleri etkileyememeleridir. Parlamentodaki temsil sistemindeki kurumsal sorunlar, azınlıkların kendi çıkarlarını korumalarını neredeyse imkânsız hale getirmektedir.⁴⁰

Milli kimlikle ilgili yazmış olduğu bir makalede Putin, Rusya’nın çok kültürlü eşsiz bir medeniyet olduğunu ve bu medeniyetin yüzyıllarca birlikte yaşamının yanı sıra etnik Rusların birleştirici ve öncü rolünün tanınması üzerine inşa edildiğini iddia etmiştir. Putin’e göre, bu eşsiz medeniyetin özü ve birbirine bağlanmasını sağlayan şey Rus insanı ile Rus kültürüdür ve Ruslar bütün etnik grupların birbirine yaklaşım, kaynaşmasında öncü bir rol oynamalıdır. Rus dili ise etnik gruplar arasındaki iletişimi sağlayan dil olmalıdır. Putin’in bu düşünceleri, bütün etnik grupların kaynaşması ve yaklaşması için Rusların öncü rol oynaması gerektiği fikri ile hayata geçirilen Sovyet politikalarının, Marksist olmayan yeni bir versiyonu olarak kabul edilebilir.⁴¹

Rusya’da etnik kimliğin sınırlı bir etkisi bulunmaktadır. Etnik Rus olmayanlar kendi etnik kökenleri ve sahip oldukları Rusya Federasyonu vatandaşlığından eşit derecede gurur duymaktadırlar.⁴²

³⁹ a.g.m., ss.15-16.

⁴⁰ Radjana Dugarova, *Minority Rights In Russia (Buryatia) and Poland: State Policies and Involvement Of Civil Society, Training Program for Russian Policy and Opinion Makers*, Policy Papers 3/11, Institute of Public Affairs (Warsaw), Warsaw and the Levada-Center (Moscow), ss.4-5.

⁴¹ Mikhail A. Alexseev, “Backing The USSR 2.0: Russia’s Ethnic Minorities and Expansionist Ethnic Russian Nationalism”, *The New Russian Nationalism, Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–15*, (ed.: Pal Kolsto, Helge Blakkisrud), Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016, s.161.

⁴² a.g.m., ss.174-175.

SONUÇ

Rusya'nın tarihi boyunca takip ettiği azınlık politikaları incelendiği zaman ortaya şu sonuç çıkmaktadır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Rusya'da, Ruslar kaçınılmaz olarak pek çok farklı etnik grup ile etkileşim halinde yaşamışlardır. İkinci olarak ise Rus kimliği her zaman için Ortodoksluk temelinde tanımlanmıştır. Devlet tarafından, farklı etnik grupları yönetmek için çeşitli politikalar ortaya konmuştur. Bu politikalar, her dönemde Rusların kaynaşma ve birleşme konusunda öncü rol oynamasını, diğer etnik unsurların dillerini ve kültürlerini yok saymadan Rus dili ve kültürünü empoze ederek onları kültürel açıdan dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bunun için Rus dilinin yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Bu politikalar kimi zaman baskı yoluyla kimi zaman ise daha yumuşak bir biçimde uygulanmıştır fakat hedef hiçbir zaman değişmemiştir. Aynı yaklaşım Vladimir Putin yönetimindeki Rusya Federasyonu'nda da görülmektedir. Bu dönemde de yumuşak bir yol seçilmiştir ve azınlıkların kültürel dönüşümleri gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu politikalar, bir bakıma başarıya da ulaşmıştır. Genel olarak Rusya Federasyonu'ndaki halklar kendi kimliklerini unutmamışlar fakat sisteme uyum sağlamışlar, günlük hayatlarında ve devlet kademelerinde Rusçanın ve Rus kültürünün egemenliğini kabul etmişlerdir.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makaleler

- Alexseev, Mikhail A., "Backing The USSR 2.0: Russia's Ethnic Minorities and Expansionist Ethnic Russian Nationalism", *The New Russian Nationalism, Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–15*, (ed.: Pal Kolsto, Helge Blakkisrud), Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016.
- Aslund, Anders, Kuchins, Andrew, *The Russia Balance Sheet*, Washington, Peterson Institute for International Economics, Center for Strategic and International Studies, 2009.
- Dualı, Şir Muhammed, "Rusya Federasyonu'nda Milli ve Dini Kimliğin Yükselişi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8/2 (Temmuz 2014).
- Dugarova, Radjana, *Minority Rights In Russia (Buryatia) and Poland: State Policies and Involvement Of Civil Society*, Training Program for Russian Policy and Opinion Makers, Policy Papers 3/11, Institute of Public Affairs (Warsaw), Warsaw and the Levada-Center (Moscow).
- Gürseler, Ceren, "Rusya Federasyonu'nda Azınlık Politikaları ve Kırım Tatarları", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 46, 2015.
- Khodarkovsky, Michael, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı, Bir Sömürge İmparatorluğunun Oluşumu (1500-1800)*, Çeviren: Mehmet Akif Koç, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021.
- Kılavuz, İdil Tuncer, "Rus Milliyetçiliğinin Kökenleri: 1917 Öncesi Rus Milliyetçiliği", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kocaeli, KOSBED, 2017, 34.
- Kurat, Akdes Nimet, "Panslavizm", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.XI, S. 2-3-4, Ankara, 1953.
- Macit, Nadim, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin Oluşumu", *Din ve Diplomasi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2010.

- Mchitarjan, Irina, “Educational Policies For Non-Russian Minorities In Russia”, *InterDisciplines, Journal of History and Sociology*, Bielefeld, Bielefeld Graduate School in History and Sociology, Bielefeld University, Vol.5, No 2, (2014).
- Prina, Federica, *The Position Of National Minorities In Putin’s Russia: Uniformity Or Diversity?*, Cicero Foundation Great Debate Paper No. 15/08, Research Associate Central and East European Studies University of Glasgow, UK, 2015.
- Rieber, Alfred J., “Struggle Over The Borderlands”, *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*, (ed.:S.Frederick Starr), Armonk, New York, London, England, M.E.Sharpe, 1994.
- Solovey, Valeri Dimitriyeviç, Solovey, Tatyana Dimitriyevna, *Несостоявшаяся Революция. Исторические Смыслы Русского Национализма*, Moskova, АСТ, 2011.
- Somuncuoğlu, Anar, “Rus Ortodoks Kilisesinin Eski Sovyet Alanındaki Rolü”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 2, 2004.
- Stefan, Simone, “The Discipline of Minority Issues in the Russian Federation”, *The European Diversity and Autonomy Paper*, European Diversity and Autonomy Papers EDAP 01/2017, Balzano (Italy), Eurac Research, 2017.
- Ülger, İrfan Kaya, “Rusya Azınlıkları”, 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, *Bildiriler, Uluslararası İlişkiler*, III. cilt, (yayına hazırlayan: Zeki Dilek), Ankara, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları, 12/3.
- 26 Eylül 1997 tarihli, Vicdan Özgürlüğü ve Dini Dernekler Üzerine kanununun ön sözü (No. 125-FZ).
Elektronik Kaynaklar
- Federal Law No. 49-FZ of 20.05.2001 *On Territories of Traditional Natural Resource Use by indigenous small-numbered peoples of the North, Siberia and the Russian Far East*, (t.y.), 08 Kasım 2022 tarihinde <http://docs.cntd.ru/document/901786770> adresinden alınmıştır.
- Federal Law No. 104-FZ of 20.07.2000 *On General Principles of Organization of Indigenous Small-Numbered Peoples' Communities of The North, Siberia and the Russian Far East*, (t.y.), 08 Kasım 2022 tarihinde <http://docs.cntd.ru/document/901765288> adresinden alınmıştır.
- N 273-Ф3 numaralı ve 29.12.2012 tarihli Rusya Federasyonunda Eğitim Hakkında Federal Kanun (Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. N 273-Ф3, Об образовании в Российской Федерации), (t.y.), 01 Kasım 2022 tarihinde <http://ivo.garant.ru/#/document/70291362/paragraph/75:1> adresinden alınmıştır.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

BAZI TARİHSELÇİLERİN USÛL BAĞLAMINDA İMAM ŞAFİİ'YE
YÖNELTİKLERİ BİR KISIM ELEŞTİRİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Hidayet ZERTÜRK

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Çankırı, Türkiye

ORCID: 0000-0001-8949-8252

hidayetzerturk@karatekin.edu.tr

ÖZET

Usûl, fıkıh bağlamında düşünüldüğünde hem fer'î meselelerin dayandığı kaynak, hem de metodoloji anlamında kullanılmaktadır. Usûle dair uygulama, tedvin asrından önce bir meleke olarak ehil kişilerde bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in, Muaz b. Cebel'i Yemen'e göndermesi esnasında, kendisine sorduğu sorularda, özellikle içtihat vurgusuna karşı sevinmesi, mezkûr melekenin ashapta var olduğunu göstermektedir. Ancak zaman ve şartlar dâhilinde bu usûli algının birçok gelişmelere sahne olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Kitap ve sünnet esasına dayanan dini hükümlerin Arapça olması, kullanılan lafızların çeşitli yönleriyle araştırılmasına yol açmış ve bu meyanda Arapların kullanım örfleri ve üslûp biçimleri detaylı olarak araştırılmıştır. Akıl ve nas boyutlarıyla da geliştirilen bu çalışmalar dinin hikmet yönleriyle sentezlenerek muazzam bir usûl perspektifi oluşturulmuştur. Genelde telif eser olarak fıkıh usûlü ilmini İmam-ı Şafî'nin "*er-Risale*"si ile başlatan âlimler, bu ilimle ilgili konuları, ilk kez bir araya getiren kişinin, İmam Ebu Yusuf (ö. 182/798) olduğunu ve İmam Muhammed eş-Şeybani'nin (ö. 189/805) de bunları geliştirdiğini söylemektedirler. İmam Şafî'nin Kufe ve Hicaz ekollerini temsil eden önemli şahsiyetlerden ders alması ve özellikle İmam Malik'in talebesi olması ve buna rağmen, ona muhalif bazı içtihatlarla tebarüz etmesi onun dini ilimlerdeki derecesini göstermeye yeterli bir kanıttır. Kitap ve sünnetin hüküm istinbatında esas teşkil ettiği, İslam hukukçuları arasında ittifak konusudur. İmam Şafî'ye göre asıl olan, kitap ve sünnette kelime ve kavramların gerçek anlamlarıyla kullanılması ve hükmün de umumi olmasıdır. Ancak bir delil ve kârîne bulunduğu gerçeğe anlam terk edilir ve umum tahsis edilir. Kitap ve sünnette sarih olarak zikredilmeyen hususlarda bu iki esasa istinaden kıyas ve içtihadı gidilir. Çağımızda bazı araştırmacılar, Şafî'yi, literalci ve usûl ilminin ilerlemesini engelleyici biri olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Bu tebliğimizde, İmam Şafî'yi söz konusu iddialar çerçevesinde değerlendirecek ve onun usûlî yönünü tesbit etmeye çalışacağız. Bu eleştirilerin çağdaş yazarlar tarafından yapılması usûlde yeni bir metot arayışına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Usûl, İmam Şafî, Metodoloji, Tarihselçiler

**EVALUATION OF SOME CRITICISMS OF IMAM SHAFI'I BY SOME
HISTORICISTS IN THE CONTEXT OF USUL**

**Dr. Hidayet ZERTURK
Dr. Hidayet ZERTURK**

ABSTRACT

Usūl, in the context of fiqh, is used both as the source on which the legal issues are based and as a methodology. The practice of usul al-usūl was already in the hands of competent people as a skill before the century of al-Şadīn. When the Prophet sent Muaz b. Jabal to Yemen, the Prophet's joy at the questions he asked him, especially at the emphasis on ijtiħad, shows that the aforementioned capacity existed in the companions. However, it is worth remembering that this procedural perception has witnessed many developments over time and circumstances. The fact that religious rulings based on the Book and Sunnah are in Arabic has led to the study of the words used in various aspects, and in this context, the usage customs and stylistic forms of the Arabs have been studied in detail. These studies, which were also developed with the dimensions of reason and evidence, were synthesized with the wisdom aspects of religion to form a tremendous usul perspective. Scholars, who generally start the science of the usul al-fiqh as a copyrighted work with Imam al-Shafi'i's "al-Risale", say that Imam Abu Yusuf (d. 182/798) was the first to bring together the topics related to this science and that Imam Muhammad al-Shaybani (d. 189/805) developed them. The fact that Imam Shafi'i was taught by important figures representing the schools of Kufa and Hijaz, and that he was a student of Imam Malik in particular, and yet he came out with some ijtiħad that was contrary to him, is sufficient evidence to show his degree in religious sciences. It is a matter of consensus among Islamic jurists that the Book and the Sunnah are the basis for the deduction of rulings. According to Imam Shafi'i, what is essential is that the words and concepts are used in the Book and the Sunnah with their literal meaning and that the ruling is general. It is only when there is evidence and presumption that the literal meaning is abandoned and the ummah is allocated. In matters that are not explicitly mentioned in the Book and the Sunnah, syllogism and ijtiħad are used based on these two principles. Some contemporary scholars have tried to portray Shafi'i as a literalist and an obstacle to the progress of the science of usul al-usūl. In this paper, we will evaluate Imam al-Shafi'i within the framework of these allegations and try to determine his methodological aspect. These criticisms by contemporary authors will contribute to the search for a new method in usul.

Keywords: Fiqh, Usūl, Imam Shafi'i, Methodology, Historicists.

GİRİŞ

İslam fihhi, Kur'an ve sünnetin ahkâmını nass ve içtihat yönleriyle ihtiva eden ve devlet uygulaması da mülhaza edildiğinde beşer hukukuna mukabil olarak İslam hukukunu da karşılayan geniş bir anlam taşımaktadır.¹ Usûl ise sözü edilen fihhin dayandığı temel dinamikleri ve onun metodik yapısını oluşturan bilgi ve nazariyeleri içermektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde usûl mantalitesi,² fıkıhla beraber varlık sahasına girmiş ve asla ondan ayrı düşmemiştir. Hatta denilebilir ki fıkıh, usûlü usûl de fihhi gerektirmektedir. Hz. Peygamber'i istisna ettiğimizde, usûlün bizzat ashop dönemiyle başladığını ve tedvin dönemine kadar bu olgunun âlimlerde kapasite ve uygulama olarak mevcut olduğunu söyleyebiliriz.³

İmam Şafî'nin *er-Risale* adlı eseri, fıkıh usûlü konusunda bizlere ulaşan ilk çalışma olması ve söz konusu ilimle ilgili kullanılan terminoloji çerçevesinde sonraki çalışmalara zemin hazırlaması, haklı olarak Şafî'yi bu ilmin kurucusu konumuna çıkarmıştır.⁴

Çağımızda, bazı modernist ve tarihselcilerin İslami ilimlerde, özellikle de fıkıh usûlünde “metodoloji”yi öne çıkarmaları ve bu bağlamda İslam'ın, sözüm ona Kur'an'ın anlaşılmasında bazı problemlerin bundan kaynaklandığını ileri sürmeleri sürekli tartışılmaktadır. Biz de bu tartışmaya olumlu katkılarını varsaydığımız hususta, özellikle Şafî'nin usûlüne yönelik ortaya atılan itirazlarda bazı mülhazalar serdederek olayı tespit etmeye çalışacağız. İmam Şafî'nin, kendi döneminin şartlarında gelişen bazı akımları da ele alarak onun tesis ettiği usûl anlayışı, usûlün en temel meselelerini, nass ve akli yorumlarla ispat ve izah edip ona Aristo'nun mantığa katkısı gibi bir katkı sağlamıştır. Ne var ki Şatıbi'nin makasid'ı ile Tûfi'nin maslahat anlayışlarını usûlde bir yenilik şeklinde empoze eden bazı çağdaş düşünürler, ileride temas edeceğimiz üzere bu ilmin tedvin aşamasında ilk müessisi sayılan Şafî'yi, dinin anlaşılmasının önünde bir handikap olarak göstermeye çalışmışlardır. Bu tebliğimizde ortaya atılan bazı önemli iddialara, Şafî'nin *er-Risale* adlı eseri başta olmak üzere, konuyla ilgili kaynaklardan yararlanarak gerekli malumat sunulmaya çalışılacaktır.

1. İMAM ŞAFİ VE GENEL ANLAMDA USÛLÜ GÖRÜŞLERİ

a. İmam Şafî'nin Kısaca Hayatı

Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris eş- Şafî, Kureyş kabilesine mensuptur. Nesebi, üçüncü kuşakta (Abd-i Menaf) Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşmektedir. Hicri 150/miladi 767 yılında Gazze'de doğdu. Küçük yaşta babasını kaybeden Şafî, annesinin himayesinde büyüdü.

¹ Abdülkerim Zeydan, *el-Madhal li-Diraseti's-Şeriatil-İslamiyye* (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2013), 65.

² Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu'l- Fuhûl ilâ Tahkiki'l- Hakk min İlmi'l- Usûl* (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 5.

³ Muhammed Ebu Zehra, *Usûli'l-Fıkh* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 7.

⁴ Muhammed b. Emin Emir Padişah, *Teysiru't-Tahrîr* (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, ts.), 1/48.

Çocukluğunu kısmen de olsa Mekke’de, Hüzeyl Kabilesiyle geçirdi ve bu sayede Arap diline örf ve adetlerine vakıf oldu. Küçük yaşlarda Kur’an hıfzını tamamlayan Şafî, İmam Malik başta olmak üzere, Halid b. Zenci (ö. 180/796), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/813), Davud b. el-Attar (ö. 174/790) vb. birçok âlimden farklı dersler aldı.⁵ Rivayete göre İmam Şafî Iraklıların fikhını okumuş, İmam Muhammed b. Hasan’ın kitaplarından da istifade etmiş ve onun iltifatına mazhar olmuştur. İmam Şafî, Yemen’de bulunduğu sıralarda bazı Alevi gruplara meylettği sanılarak Harun er-Reşid döneminde muhakeme edilmiş ve Muhammed eş-Şeyba’nin tavassutuyla idamdan kurtulmuştur ki bu dönem, Şafî için “mihne dönemi” sayılmaktadır.⁶ Şafî’nin Ahmed b. Hanbel (ö. 240) başta olmak üzere, Ebu Sevr (ö. 246) vb. birçok müçtehit öğrencisi bulunmaktadır. Ömrünün sonunu Mısırdan geçirip orada (ö. 204/820) tarihlerinde vefat etmiştir. Mısırdan önceki yaşadığı bölgelerde verdiği içtihatlar mezheb-i kadim, Mısırdaki içtihatlarına da mezheb-i cedit denilmektedir. Şafî görüş ve içtihatlarını kısmen telif ettiği gibi kısmen de talebeleri tarafından imla ettirilmiş ve onlar vasıtasıyla sağlam bir şekilde sonraki nesillere ulaştırılmıştır.⁷ Burada, onun eserlerini tek tek saymayıp özellikle usule yönelik itirazları, *er-Risâle* adlı eserinden hareketle tespit etmeye çalışacağız.

b. İmam Şafî’nin Usûli Görüşleri

Şafî, kitap, sünnet, icma ve kıyası hükümlerin istinbatında bir ölçü olarak kabul etmektedir. Ona göre sübutu, Kur’anla aynı derecede olmasa da sünnet, sahih olduktan sonra onunla Kur’an gibi amel edilebilir. Sünnet Kur’an’daki bir hükmü pekiştirdiği gibi; mücmeli beyan edip aynı zamanda müstakil bir hüküm de koyabilir. Mütevatir sünnet dışında kalan ahâd rivayetlerde, râvinin, sika, tedlisten uzak ve sika ravilere muhalif düşmeyen ve aynı zamanda hadisin manasını bilen ve onu asıl lafızlarıyla muhafaza eden kişilerden olmasını esas alır.⁸

Şafî, kıyası, delalet yoluyla ilahi beyan çeşitlerinden saymıştır. Hakkında hüküm bulunmayan meselenin illeti, kitap sünnette mansus olan bir illetle aynı ise bu çeşit kıyasta ihtilaf olmaz. Şayet fer’ ile asıl arasında benzerlikler varsa ve hakkında nass bulunmayan mesele, en çok hangi mansus meseleye benziyorsa ona göre hükmedilir. Ancak burada ihtilaf olması mümkündür.⁹

Şafî, sahabe kavliyle hadise aykırı düşmemek ve aralarında ihtilaf bulunmamak şartıyla amel etmektedir. Şafî, delillere sübut ve delaleti kat’i oldukları takdirde hem zahirde hem de batında, ihtimalli olduklarında ise sadece zahirde hükmetmekte ve bunun, dini bir gerekçeye dayandığını belirtmektedir.¹⁰

⁵ Bilal Aybakan, “Şafî” (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-233.

⁶ Muhammed Ebû Zehra, eş-Şafii Hayatuhu ve Asruhun ve Arâuhu’l-Fıkhiyye (Kahire: Dâru’l- Fikri’l-Arabî, 1978), 24.

⁷ Hayrettin Karaman Karaman, İslam Hukuk Tarihi (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 175.

⁸ Muhammed b. İdris eş-Şafii, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: el-Mektebetu’l-İlmiyye, ts.), 19, 21, 85, 370.

⁹ Şafii, *er-Risâle*, 479.

¹⁰ Şafii, *er-Risâle*, 478-479.

2. FIKİH USÛLÜ VE BAZI MODERNİST VE TARİHSELÇİLERİN BU BAĞLAMDAKİ GÖRÜŞLERİ

Fıkıh usûlü, hükümlerin istinbatında gerekli olan icmali delilleri ve kuralları ihtiva eden bir ilimdir.¹¹ Bu ilim, hüküm, delil ve istidlâl temeli üzerine kurulmuştur. Hüküm, delillere bağlı olarak yapılan istidlalin bir neticesidir. Hükümün asıl sahibi, Yüce Allah'tır.¹² Onun Hz. Peygamber'e izafesi hakikat değil, mecazdır. Müctehid ise nassın bulunmadığı ya da onun ihtimalli olduğu hususlarda kitap ve sünnete uymak şartıyla hükmü izhar eder.¹³ Delil -bilindiği üzere- temelde Kur'an'dır. Sünnet ve içtihatlar ona racidir. İcma, nassa itimat ettiğinde kat'i, içtihadı dayandığında ise zanni olup ona göre değerlendirilir.¹⁴ İstidlâl ise müctehidin usûl kaidelerini kullanarak maslahat ve makâsıdı ihmal etmeden bir meseleyi delillendirmesi ve bu yönde tercihte bulunmasıdır.

Bazı modernist ve tarihselciler, İslami ilimlerde, özellikle de fıkıh usûlü konusunda bir kısım menfi görüşler ortaya atmışlardır. Bunlara kısaca temas etmek mevzumuz açısından önemli görülmektedir. Şöyle ki; Arkoun, fıkıh usûlünün temel aldığı kitap, sünnet, icma ve kıyas delillerini büyük bir aldatmaca olarak görmektedir ve bunların, İslam şeriatının temelini ilahi olduğunu halka kurgulattığını vurgulamaktadır.¹⁵

eş-Şerefi, usulcülerin, bu kuralları oluştururken farklı dinamiklere dayalı -adalet ve düzen amaçlı- bir hukuk manzumesinin oluşmasını engellediklerini belirtmektedir. Ona göre usulcüler ayetlere parçacı yaklaşmış, siyak ve sibakı gözetmemişlerdir.¹⁶ Ayrıca fıkıh usûlü, Kur'an'ın hitabını tahrif edip onu itibarsızlaştırmış ve herkesin, dilediği gibi nassı anlamasının önünü tıkamıştır.¹⁷

3. İMAM ŞAFİİ'NİN USÛLÜNE YÖNELİK MODERNİST VE TARİHSELÇİ İDDİALAR VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dini nassların özellikle de Kur'an'ın tarihten günümüze yeterli bir metodoloji ile yorumlanmadığı ve dolayısıyla, Kur'an'ın eksik ya da yanlış anlaşıldığı ve bunun en büyük sebebinin de usûlün lafız-mana ilişkisi üzerinde kurulduğu, metin-tarih ilişkisine önem verilmediği zikredilmektedir.¹⁸

¹¹ Abdulkerim Zeydan, el-Vecîz fi Usûli'l- Fıkh (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2014), 13.

¹² Muhammed el-Hudârî, Usûlu'l- Fıkh (Kahire: el-Mektebetü't- Ticariyye el-Kübrâ, ts.), 19.

¹³ Zeydan, el-Vecîz fi Usûli'l- Fıkh, 184.

¹⁴ Muhammed Abdurrahman el-Mahallavî, Teshilu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl (Kahire: Mustafa Baba el- Halebî ve Evladuh, ts.), 35, 177.

¹⁵ Muhammed Arkoun, Tarihiyyetu'l-Fikri'l-Arabî el-İslamî (Beyrut: Merkezi'l- Enmâ el Kavmî, 1996), 296.

¹⁶ Abdulmecid eş-Şerefi, el-İslamu Beyne'r-Risâleti ve't-Tarih (Beyrut: Dâru't-Taliâ, 2008), 155-161.

¹⁷ Şerefi, el-İslamu Beyne'r-Risâleti ve't-Tarih, 42, 64-66.

¹⁸ Mustafa Öztürk, Kur'an Tefsir ve Usûl Üzerine (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 123.

Maslahat ve makasıdı, lafızlardan bağımsızlaştırmaya çalışan tarihselci anlayış, ¹⁹ İmam Şafî'yi, literalci, parçacı, özgür düşüncenin önünde bir engel, Arap dilini kutsayan bir bağnaz, inatçı, yıkıcı ve aynı zamanda sünneti, Kur'an'ın bir parçası sayan ve icmanın içtihatla olan bağını koparan bir kişilikte sunmaktadır.²⁰

Şimdi, bu ortaya atılan iddiaları, madde madde analiz edip bizzat Şafî'nin kendi eserlerinden özellikle de onun er-*Risâle*'lesinden ve ilgili kaynaklardan değerlendirmeye çalışalım.

1. Fıkıh usûlünün, Şafîden itibaren Gazali'ye kadar lafızlardan anlam çıkardığı ve dil olgusunun makâsıdı engellediği iddiası²¹

Yukarıdaki iddiayı yorumlayabilmek için önce fıkıh usûlünün mahiyetiyle ilgili kısaca bir bilgi vermek yerinde olur. Fıkıh Usûlü, ahkâmın istinbatında şer'i delillere dayanır. Deliller aslı itibarıyla kitap ve sünnetten oluşur. Diğer bütün deliller, bu iki kaynağa uymak şartıyla geçerlidir. Kitap ve sünnetin dili de Arapça olduğuna göre doğal olarak bu dilin kuralları ve üslup yapısı esas alınmalıdır. Arap diliyle ilgili malumatın sağlam bir yolla bizlere ulaşması ve bu minvalde usûl meselelerinin anlaşılması elzem olur. Zira dil olayı, vaz'ı olup bu hususta akli yorum ölçü olamaz.²²

Şurası unutulmamalıdır ki istinbat dilinin Arapça olması, şer'i hükümlerin makâsıdı açısından bilinmesine engel teşkil etmez. Aksine, şer'i hükümlerin bu yönüyle bilinmesi de zorunlu olur ²³. Malumdur ki fıkıh usûlünün amacı, bizzat şer'i hükümlere doğru ve sağlam vesilelerle ulaşmaktır. Bu vesilelerden birisi de Arap dili olmakla, onun öğrenilmesi bu yönüyle istinbatta bulunacak kişiye vacip olur.²⁴

Şatıbî, İslam şeriatının özellikle de Kur'an'ın Arap diliyle indiği ve onun anlaşılmasının da bu dilin üslûbu ile mümkün olabileceğini açıkça belirtmektedir ²⁵. Nitekim bu konuda varit olan bazı ayetler şöyle geçmektedir:

¹⁹ Muhammed Abid el-Cabirî, ed-Din ve'd-Devle ve Tatbiku's-Şeria (Beyrut: Merkezü Dirâseti'l-Vahdeti'l-Arabî, 1996), 179-183.

²⁰ Arkoun, Tarihiyyetu'l-Fikri'l-Arabî el-İslamî, 73; Muhammed Abid el-Cabirî, Bünyetü'l-Akli'l-Arabî (Beyrut: Merkezü's-sakâfi el-Arabî, 1991), 63.

²¹ Cabirî, Bünyetü'l-Akli'l-Arabî, 63.

²² Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl, 9, 23.

²³ Zeydan, el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkıh, 258.

²⁴ Fahreddin Muhammed b. Ömer Razî, el-Mahsûl fi ilmi Usûli'l-Fıkıh (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/69.

²⁵ Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-Şatibî, el-Muvafakât fi Usûli's-Şeria, thk. Abdullah Diraz (Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1996), 1/375.

Elif, Lam, Ra. Bunlar, gerçeği açıklayan Kitab'ın ayetleridir.,²⁶ Apaçık Arap diliyle, uyarılardan olman için onu Cebrail senin kalbine indirmiştir.,²⁷ And olsun ki: "Ona elbette bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Kast ettikleri kimsenin dili yabancıdır, Kur'ân ise fasih Arapçadır.,²⁸ Biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dil ile ortaya koysaydık: "Ayetleri uzun açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı bir dille söylenir mi?" derlerdi. De ki: "Bu, inananlara doğruluk rehberi ve gönüllerine şifadır." İnanmayanların kulaklarında ağırlık vardır ve onlara kapalıdır; sanki bunlara uzak bir mesafeden sesleniliyor da anlamıyorlar.²⁹

Yüce Allah, peygamberleri, içinde buldukları kavmin diliyle göndermiş ve onlara bu dil ile tebliği emretmiştir.³⁰ İşte Peygamberimiz de Arapların diliyle gönderilmiştir. Dil olgusuna, başta Şafî olmak üzere bütün usûl âlimleri dikkat çekmiş ve dili, usûlün, kendisine dayandığı temel ilimlerden biri saymıştır.³¹

Şafî, Allah'ın, Araplara kendi dilleriyle hitap ettiğini, onların bu hitabın manalarını bildiğini ve bu bilmenin, lisanlarının genişliğiyle alakalı olduğunu söylemektedir. Bazen hitap âmm ve zahir olur, bununla âmm ve zahir irade edilir. Burada artı bir açıklama gerekmez. Bazen âmm ve zahir ile yapılan hitaba hass da dâhil olur. Bazı durumlarda söz konusu hitaptan sadece has anlaşılır. Hatta bazen zahirden, siyak yardımıyla başka bir anlama ulaşılır. Arapların bir şeyi anlatmak için bazen birçok sözcük kullandıkları, bazen de birçok mana için tek bir sözcük kullandıkları varittir. Hatta onlar, lafız izahına gerek kalmadan, işaret dilini de kullanmışlardır. Arapların dil yapısını ve kullanım tarzını bilmeyen yabancılar, bunları garip karşılayabilir.³²

Dil, konulmuş olduğu lafızlarla makâsıdı yansıtmakta ve muhatabı anlam konusunda tereddüt ve hayretten kurtarmaktadır. Makâsıd dil ile beraber var olmak durumundadır. Cabiri'nin iddia ettiği gibi Gazali'ye kadarki süreçte lafızlardan elde edilen mana hususunda, makâsıdı engelleyecek bir durum söz konusu değildir.

Aslında, makâsıd konusu, Peygamber ve ashabının döneminden başlayıp süregelen bir realitedir. Ancak bunun tedvin aşaması, İmam Gazali'nin hocası İmamı Hameyn Cüveynî (ö. 478/1085) ile başlatılmaktadır. Zira o, bu konuyu Usûl ilmi kapsamında incelemiştir. Bu durum, İzz b. Abdüsselam'ın (ö. 660/1262) çağına kadar sürmüştür. İzz b. Abdisselam ise bunu müstakil olarak incelemiştir.³³

Lafız, bir mana için konur. Bu yönüyle hass, âmm ve müşterek olur. Bazen de konulduğu manada kullanım yönünden farklılıklar oluşur. Bu husus, lafzın hakikat, mecaz, sarih ve kinaye yönlerini tespitle anlaşılır. Bazı durumlarda lafızın kullanımı açık ya da kapalı olur. Lafız bu

²⁶ Yusûf 12/1.

²⁷ eş-Şuâra 26/195.

²⁸ Nahl 16/103.

²⁹ Fussilet 41/44.

³⁰ İbrahim 14/4.

³¹ Şevkânî, İrşâdu'l- Fuhûl ilâ Tahkiki'l- Hakk min İlmi'l- Usûl, 9.

³² Şafîi, er-Risâle, 40, 42, 51, 53, 56, 58.

³³ Ziyad Muhammed İhmidan İhmidan, Makâsıdu's-Şeriatî'l-İslamiyye (Müessesetü'r- Risâle, 2008), 43, 138.

bağlamda zahir, nass, müfesser, muhkem, hafiy, mücmel, müşkil ve müteşabih olabilir. Bütün bunlarla beraber, lafzın manaya delaleti keyfiyet yönüyle söz konusu yapılabilir ki bu durum, ibare, işare, delalet ve iktiza olarak terimselleştir.³⁴

Görülüyor ki usûl ilminin özünü oluşturan lafız bilgisi, mana ve makası göz ardı eden bir konumda olmayıp aksine lafzı, varit olduğu bütün ihtimalleriyle incelemekte ve ona göre hüküm istinbatını öngörmektedir. Aksi durumda, birçok batını ve işarî teviller ortaya atılır ki bunun önü alınamaz ve dini nasslar, mana olarak tahrife maruz kalmış olur.

2. Şafî'nin, sünneti, Kur'anî nassın bir parçası yapmaya çalışması ve onu, Kur'an'la aynileştirmesi görüşü³⁵

Dini ahkâmın esasının Kur'an ve sünnet olduğu ittifak edilen bir konudur. Sünnet sahih bir yolla nakledildikten sonra onunla amel etmek, bizzat Kur'an'ın emridir.³⁶ Sünnet, Kur'an'ın mücmelini tafsil, âmını tahsis, mutlakını takyid ve müşkilini tebyin ettiği gibi müstakil hüküm de koyar. Sünnetin bu bağlamda hücciyetini inkâr, Kur'an'ın gönderiliş amacına aykırı olup dinin önemli rükünlerinden birini red anlamı taşır.³⁷

Şafî, Allah Teâla'nın, insanların, hem kendi emrine hem de Peygamber'in emrine uymalarını farz kıldığını, ona muhalefeti ise haram kıldığını ve kendisine Kur'anla beraber hikmeti öğretmesini tavsiye ettiğini ifade eden ayetlerden hareketle, sünneti, Kur'an'ın bir açıklayıcısı ve onun anlaşılmasında bir ölçütü kabul etmiştir. Ona göre Kur'an'da bulunmayan bir hüküm, sünnet yoluyla beyan edilir. Bu husus, Allah'ın ona verdiği yetkiyle sınırlıdır.³⁸

İslam dininde ehli eşeklerle, yırtıcı hayvanların etlerinin haramlığı, ninenin mirası, halayla teyzenin bir nikâhta birleştirilemeyeceği gibi konular, müstakil olarak sünnet ile sabit olmuştur.³⁹

Kanaatimizce, sünnetin itibara alınmaması durumunda, Kur'an'ın birçok hükmünün uygulamasız kalacağı ve aynı zamanda, Kur'an dışında sabit olan birçok sünnet kaynaklı hükmün de iptal edileceği bir realitedir. Hâlbuki hiçbir ilim ehli bunu iddia edemez.

³⁴ Mahallavî, Teshîlu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl, 36, 83, 92, 101.

³⁵ Nasr Hamid Ebu Zeyd, el-İmamu's-Şafî ve Te'sisu'l-Aydiyluciyyeti'l-Vasatiyye (Mağrib: Merkezü's-sakâfi el-Arabî, 2007), 117.

³⁶ en-Nisâ 4/80.

³⁷ Ebu Zehra, Usûli'l-Fıkh, 97-103.

³⁸ Muhammed b. İdris el-Şafî, Ahkâmü'l-Kur'an, thk. Abdulğani Abdulhalik (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 21.

³⁹ Şatibî, el-Muvafakât fi Usûli's-Şeria3/422.

3. *Şafî'nin oluşturduğu fıkıh usûlü çizgisinin fıkıh sahasındaki serbest düşünceye set çektiği iddiası*⁴⁰

Şafî'nin usûlle ilgili olarak telif ettiği *er-Risâle* incelendiğinde, zikredilen konuların temelde Arap dil yapısı ile sünnet, icma, içtihad, kıyas ve nasih-mensuh gibi hususlara dayandığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Bunların ise herhangi bir müçtehide özgü olmayıp fikhî algılamada genel kabuller çerçevesinde benimsendiği bilenlerce malumdur.

İslam tarihinde birçok mutlak müçtehidin çıkması ve bunlara ait farklı usûllerin mevcudiyeti, serbest düşüncenin Müslümanlar arasında devam ettiğini ve bunun, fikhî algının oluşumunda da önemli terakkilere vesile olduğu bir realitedir. Bu durum, ister muayyen bir mezhep çizgisinde devam etsin, isterse müstakil icthad seviyesinde kalsın fark etmez. Usûldeki ekolleşmelerde Şafî'nin rolü olmakla beraber, bu ilimde ortaya atılan meseleler ve bunların delillendirilmesiyle ilgili tartışma ve cedelleşmeler, serbest düşüncenin varlığına açık bir kanıt olarak kabul edilebilir. Belki de Şafî'nin etkisi, kendi adıyla tesis edilen Şafî fikhî içerisinde onun müntesipleri tarafından savunulan usûli görüşleri kapsamında doğru olabilir ki bu durum, bütün mezhepler için söz konusu yapılabilir.

4. *Şafî'nin icma'a getirdiği tanının içtihad ile organik bağları kestiği iddiası.*⁴²

İcma, terimsel olarak, İslam müçtehitlerinin, Peygamber'in vefatından sonra herhangi bir asırda şer'i bir meselede söz birliğinde bulunmalarından ibarettir. İcma, kitap ya da sünnetten bir temele dayanmalıdır. Delilsiz ve soyut görüşler, icma'a kaynaklık teşkil etmez. Bu konuda âlimler ittifak üzeredir. Ancak icma'nın içtihad ve kıyasa dayanıp dayanmaması, ihtilaf konusudur. Ancak âlimlerin çoğu bunu kabul etmektedir.⁴³

Şafî, hakkında Allah'ın bir hükmü bulunmayan ve Hz. Peygamber'den de bir şey nakledilmeyen konularda insanların icma'ına uymamızla ilgili delili açıklarken bu durumu, cemaatten ayrılmama konusundaki hadis rivayetlerine dayandırmakta ve buradaki ayrılmanın beden olarak değil, helal ve haram kılma yönüyle olduğuna vurguda bulunmaktadır. Ona göre Müslümanların cemaatinin görüşüne katılan kişi, onlardan ayrılmamış olur. Cemaat ise toptan kitap, sünnet ve kıyasın manasından gafil kalmaz.⁴⁴

Şafî, bütün megazi âlimlerinin rivayet ettikleri Hz. Peygamber'in, "mirasçıya vasiyet yoktur" hadisine dayanarak, ana-babaya ve karıya vasiyeti emreden ayetleri mensuh kabul

⁴⁰ Fazlur Rahman, Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 36-37.

⁴¹ Şafî, *er-Risâle*, 32, 44, 137, 487, 598.

⁴² Fazlur Rahman, Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu, 37.

⁴³ Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *el-Lumâ fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Şu'ayb el-Arnâvud (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 105, 107.

⁴⁴ Şafî, *er-Risâle*, 471.

etmektedir. Ona göre mezkûr hadis, mûnkatı olsa da onun böyle bir ittifakla nakledilmesi, sıhhati için yeterlidir.⁴⁵

Şafî'ye göre kitap ve üzeninde icma edilen, yani ihtilaflı olmayan sünnetle hüküm verilir ki bu durumda, zahir ve batında gerçekte hükmettik, denilir. Ancak üzerinde icma edilmeyen bir sünnetle hükmedildiğinde, sadece biz, zahirde hükmettik denilir. Zira burada yazılma ihtimali bulunmaktadır. Ona göre icma ile sonra da kıyas ile hükmedilmesi, kitap sünnetle kesinleşen hükümlere göre daha zayıf bir delil olmakla beraber, bir ihtiyaç ve zarurete dayanmaktadır.⁴⁶

İmam Şafî'nin icma ile ilgili görüşlerini aktardıktan sonra şunu söyleyebiliriz. Şafî, üzerinde ittifak edilen kitap ve sünnet kaynaklı hükümler için icma' tabirini kullandığı gibi; içtihat temelli meseleler için de ittifak olma şartıyla aynı tabiri kullanmaktadır. Onun icma anlayışı, her iki durumda da yukarıda tanımı ve dayanağı/mesnedi, anlatılan icma' terminolojisiyle örtüşmektedir. Hatta bu bağlamda Şafî'nin, icma'ı, daha çok icthad anlamı kapsamında değerlendirdiği söylenebilir.

5. Şafî'nin, içtihadın önünü tıkadığı ve dolayısıyla İslam fıkhının neredeyse içtihattan mahrum bırakıldığı iddiası⁴⁷

İctihat, ehil olan kişinin, yani müçtehidin, dini bir hükmü, delillere dayanarak istinbat etmesidir.⁴⁸ İctihat bir meleke olup bunun elde edilmesi için bir takım şartlar bulunmaktadır. Sübutu ve delâleti kat'i olan şeylerde değil, zanni olanlarda içtihat yoluna gidilir. Bu husus, âlimlerce ittifak konusudur.⁴⁹

İctihatla ilgili yukarıda sunduğumuz özet bilgiden sonra İmam Şafî'nin konumuna ve onun içtihatla ilgili görüşlerine geçebiliriz. Bilindiği üzere Şafî, bütün ehli ilimce kabul edilen mutlak bir müçtehitir ve aynı zamanda kendi adıyla tesis edilen mezhebin kurucusudur.⁵⁰ Bu anlamda onun ehil olup olmadığı tartışılacak değildir.

İmam Şafî, diğer müçtehitlerin kabul ettikleri gibi içtihadı, yanılma ihtimali olsa da meşru görmektedir. Ona göre uzakta bulunanlar için Ka'be'nin cihetine yönelme farzası, ihramlı iken av hayvanlarının öldürülmesi durumunda ceza olarak iki adil kişinin, öldürülen hayvanın dengi bir hayvanı tespit edip bunun kurban olarak sunulması hususu, içtihadın somut örneklerinden sayılır.⁵¹ İcma konusuyla ilgili aktardığımız üzere Şafî'nin sadece zahirde hükmetme düşüncesi, aynı zamanda içtihatla da ilgilidir. Zira bu noktada zahirle beraber batında hükmetme mümkün olmayıp böyle bir sorumluluk bizlere yüklenmemiştir.

⁴⁵ Şafî, er-Risâle, 139, 143.

⁴⁶ Şafî, er-Risâle, 598.

⁴⁷ Muhammed Said el-Aşmavî, Mealimu'l-İslam (Kahire: Sina li'n-Neşr, ts.), 153.

⁴⁸ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcanî, et-Târifât, thk. İbrahim el- Ebyârî (Dâru'l-Kitabil-Arabî, 1985), 23.

⁴⁹ Şirâzî, el-Lumâ fi Usûli'l- Fıkh, 151.

⁵⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/388.

⁵¹ Şafî, er-Risâle, 487.

Şafîî'nin şahsi içtihatlarını ve onun mezhebinde var olup tarihten günümüze intikal eden binlerce içtihadını inceleyenler, İslam fıkhnının diğer mezhepler bir yana, sadece Şafîî mezhebi kapsamında bile, donuk kalmadığını zamanın şartlarına ve değişen olaylara karşı içtihadı çabanın ihmal edilmediğini doğrular.

İmam Şafîî, ehli rey ve ehli hadis ekolleri arasında orta bir yerde durmuş, içtihatlarını mezheb-i kadim ve mezheb-i cedid olmak üzere ikiye taksim etmiştir.⁵² Bu durum, onun içtihatlarında, zaman ve şartlara göre toplumun yapısını ve değişen örf ve adetleri hakkıyla mülâhaza etmeye çalıştığını göstermektedir.

Görülüyor ki içtihadı kitap ve sünnetin anlaşılmasında temel alan ve müçtehit olarak Müslümanlar arasında kabul gören Şafîî, içtihadın önünü tıkamaydı değil, aksine içtihadın yollarını açan ve onu, bizzat uygulayan ve bu uygulamada da gerektiğinde değişime gidebilen üstün bir mezziyete sahip bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Fıkhn usûlü, ilk telif edilen eser olma yönüyle, İmam Şafîî ile başlatılsa da bilgi ve uygulama olarak fıkhnla paralel bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Şafîî'nin, usûl olarak ortaya attığı konular, Kur'an ve sünnetin anlaşılmasına yönelik tesis edilen Arap dili ve üslûbuna ait meseleler olup bu konuda âlimler aynı minvalde hareket etmişlerdir. Şafîî, icma ve içtihadla ilgili usûli görüşlerde kat'i ile zanni hususların aralarını ayırmış, birincilerde ittifaka, ikincilerde ise ihtilafa yol açabilecek hususlara temas etmiş ve ayrıca kişilerin ihtilafı konularında yanıldıkları takdirde, mazur sayılabileceklerine dikkat çekmiştir. Şafîî, nassları yorumlamada lafızları esas almakla beraber, bunların mana ve maksatlarını geçersiz sayacak subjektif yorumlara karşı önemli argümanlar tesis etmiştir. Usûl ilmîni, batını ve ilhadi yorumların önünü almak için tesis eden Şafîî, önemle üzerinde durulması gereken bir müçtehit ve teorisyen olarak hep anılmaya layık bir kişilik sergilemektedir. Ondaki sonraki âlimler -hangi mezhepten olurlarsa olsunlar- Şafîî'den bolca istifade etmişler ve onun ilmi konumunu, övgüyle kendi eserlerinde açıkça bahsetmişlerdir. Kanaatimizce, usûl bağlamında özellikle Şafîî hakkında ortaya atılan spekülasyonlar, maksatlı ve mesnetsiz bir görünüm arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Arkoun, Muhammed. Tarihiyyetu'l-Fikri'l-Arabî el-İslamî. Beyrut: Merkezu'l- Enmâ el Kavmî, 2. Basım, 1996.
- Aşmavî, Muhammed Said el-. Mealimu'l-İslam. Kahire: Sina li'n-Neşr, ts.
- Aybakan, Bilal. "Şafîî". İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

⁵² Zeydan, el-Madhal li-Diraseti's-Şeriatî'l-İslamiyye, 159.

- Cabirî, Muhammed Abid el-. Bünyetü'l-Akli'l-Arabî. Beyrut: Merkezü's-sakâfi el-Arabî, 4. Basım, 1991.
- Cabirî, Muhammed Abid el-. ed-Din ve'd-Devle ve Tatbiku's-Şeria. Beyrut: Merkezü Dirâseti'l-Vahdeti'l-Arabî, 1996.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed b. Ali el-. et-Târifât. thk. İbrahim el- Ebyârî. Dâru'l-Kitabil-Arabî, 1985.
- Ebû Zehra, Muhammed. eş-Şafii Hayatuhu ve Asruhun ve Arâuhu'l-Fıkhiyye. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1978.
- Ebu Zehra, Muhammed. Usûli'l-Fıkh. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. el-İmamu's-Şafii ve Te'sisu'l-Aydiyuluciyyeti'l-Vasatiyye. Mağrib: Merkezü's-sakâfi el-Arabî, 2007.
- Emir Padişah, Muhammed b. Emin. Teysiru't-Tahrîr. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, ts.
- Fazlur Rahman. Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2001.
- Hudarî, Muhammed el-. Usûlu'l- Fıkh. Kahire: el-Mektebetü't- Ticariyye el-Kübrâ, ts.
- İhmidan, Ziyad Muhammed İhmidan. Makâsidu's-Şeriatil-İslamiyye. Müessesetü'r- Risâle, 2008.
- Karaman, Hayrettin Karaman. İslam Hukuk Tarihi. İstanbul: İz Yayıncılık, 11. Basım, 2016.
- Mahallavî, Muhammed Abdurrahman el-. Teshilu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl. Kahire: Mustafa Baba el- Halebî ve Evladuh, ts.
- Öztürk, Mustafa. Kur'an Tefsir ve Usûl Üzerine. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Razî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. el-Mahsûl fi ilmi Usûli'l-Fıkh. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Şafii, Muhammed b. İdris el-. Ahkâmu'l-Kur'an. thk. Abdulğani Abdulhalik. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2006.
- Şafii, Muhammed b. İdris eş-. er-Risâle. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Şatibî, Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-. el-Muvafakât fi Usûli's-Şeria. thk. Abdullah Diraz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2. Basım, 1996.
- Şerefi, Abdulmecid eş-. el-İslamu Beyne'r-Risâleti ve't-Tarih. Beyrut: Dâru't-Taliâ, 2. Basım, 2008.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-. İrşâdu'l- Fuhûl ilâ Tahkiki'l- Hakk min İlmi'l-Usûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-. el-Lumâ fi Usûli'l- Fıkh. thk. Şu'ayb el-Arnâvud. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2006.
- Zeydan, Abdulkerim. el-Madhal li-Diraseti's-Şeriatil-İslamiyye. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2013.
- Zeydan, Abdulkerim. el-Vecîz fi Usûli'l- Fıkh. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2014.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

TIBBİ NEBEVÎ KAPSAMINDA UYKUDAN UYANINCA ELLERLE YÜZÜ
YIKAMANIN VE BURNU TEMİZLEMENİN HİKMETLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim HANEK

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fak.

Çankırı, Türkiye

ORCID:0000-0002-3994-5437

ibrahimhanek@karatekin.edu.tr

ÖZET

Uyku, ölümün tatbikatı kabilindedir. Uykudan kalkış, öldükten sonra dirilişin bir misalidir. İnsan bedeni zaman ve mekân dairesi içerisinde tayin edilen süreyi, evrendeki mevsimlerin değişmesi gibi birçok değişimlerle yaşamakta ve bu hâliyle süreci doldurmaktadır. Hz. Peygamber, (s.a.s.) hem vahiy hem de vahyin onayı kapsamında dinî buyrukları tebliğ ve beyan etmiştir. Dolayısıyla onun her bir ifadesi, bildiğimiz ya da bilmediğimiz birçok hikmeti barındırmaktadır. Biz burada tıbbî Nebevî kapsamında varit olan uykudan uyanınca ellerle yüzü yıkama ve burnu iyice temizleme ile ilgili hadisi rivâyetlerini tıbbî boyutlarıyla tahlil etmeye çalışacağız. Çağımızda, bulaşıcı hastalıkların ve özellikle de Covid 19 virüs vakıasının yayılması hasebiyle bedeni temizlik olayının önemi bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Hz. Peygamber'in, içinde bulunduğu toplumun yaşam tarzı, örf ve adetleri mülâhaza edilerek ilgili rivâyetler, hadis kitaplarında şerh edilse de bunların güncelleştirilerek yorumlanmaya çalışılması lüzumlu görülmektedir. Burada amaç, hadisin ilk muhataplarının sahip oldukları örf ve adetlerin basit ve sade olmasına rağmen, söz konusu rivâyetin, evrensel bir boyuttaki hitabını gün yüzüne çıkarmaktır. Avrupa toplumunda su ile temizlenmenin alternatifleri olarak ortaya atılan birçok temizlik maddesinin virüs karşısında tutunamadığını tecrübelerimizle gördükten sonra ilgili hadislerin önemi daha da artmaktadır. Konuyu araştırırken ilgili hadis rivâyetleri farklı varyantlarıyla zikredilip uyku durumunda insan bedeninde meydana gelen değişikliklere ve uyandıktan sonraki hususlara tıbbî ve sıhhî sebepleriyle temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Muhammed, Tıbbî Nebevî, Bulaşıcı Hastalıklar, Covid 19 Virüsü.

THE WISDOM OF WASHING THE FACE WITH THE HANDS AND CLEANSING THE NOSE UPON WAKING FROM SLEEP IN THE CONTEXT OF THE PROPHETIC MEDICINE

Assist. Prof. Dr. Ibrahim HANEK

ABSTRACT

Sleep is the practice of death. Rising from sleep is an example of resurrection after death. The human body lives the appointed period in the circle of time and space with many changes, such as the change of seasons in the universe, and fills the period in this state. The Prophet (s.a.s.) communicated and proclaimed religious commands within the scope of both revelation and its confirmation. Here, we will try to analyze the hadith narrations about washing the face with the hands and cleansing the nose thoroughly after waking up from sleep, which existed within the scope of the Prophet's medicine, in terms of their medical dimensions. In our age, the spread of infectious diseases, especially the Covid 19 virus, has once again highlighted the importance of bodily hygiene. Although the relevant narrations are commented on in hadith books by taking into account the lifestyle, customs and traditions of the society in which the Prophet lived, it is necessary to try to interpret them by updating them. The aim here is to bring to light the universal appeal of this narration, despite the simplicity and simplicity of the customs and traditions of the first interlocutors of the hadith. The importance of the relevant hadiths increases even more after we have seen in our experience that many cleaning agents that have been put forward as alternatives to cleaning with water in European society have failed to hold against the virus. In exploring the subject, the relevant hadith narrations will be mentioned with their different variants, and the changes that occur in the human body during sleep and after waking up will be discussed with their medical and sanitary reasons.

Keywords: Hadith, Prophet Muhammad, Medicine Prophet, Infectious Diseases, Covid 19 Virus.

GİRİŞ

Hiç şüphesiz maddî ve mânevî her türlü kirden temizlenmek, hem Yüce İslâm dîninin, hem de medeniyetin icaplarındandır.¹ Nitekim İslâm dininin temizliğe ve sağlığın korunmasına verdiği değer, bütün dünyaca takdire mazhar olmuş bir hakikattir. Pozitif ve tecrübî bilimlerin ancak bir asır önce ulaşabildiği sağlık koruma bilgileri, bundan 14 asır önce insanlığa hidayet ve saadet olarak gönderilen İslâmiyet tarafından vazedilmiştir.² Mesela bu meyanda Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç âyet kaydedelim: “*Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi ve dirseklerle birlikte kollarınızı yıkayın. Başlarınızı meshedip topuklarla birlikte ayaklarınızı yıkayın.*”

¹ Adem Dölek, “Hadîsler Işığında Temizlik ve İbâdet Konularındaki Vesveseler ve Tedâvî Yolları”, (2004), 48.

² Hasan Hüsni Erdem, Abdest Almanın Diş ve Göz Sağlığı Bakımlarından Önemi (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 6.

*Eğer cünüpseniz iyece yıkayıp temizlenin...*³, *“Şüphe yok ki Allah, çok tövbe edenler ile çok temizlenenleri sever ve onlardan razı olur”*.⁴, *“Onun içinde (Kuba mescidinde namaz kılan) öyle birtakım insanlar vardır ki, tertemiz olmayı severler, Allah da çok temizlenenleri sever.”*⁵, *“Elbiselerini temiz tut.”*⁶...

Hadislerden de *“Allah tertemizdir ve temizliği sever.”*⁷, *“Temizlik imanın bir cüzüdür.”*⁸ gibi hadislerin yanında fitrî temizliği konu edinen aşağıdaki meşhur hadisi de burada hatırlatmakta yarar vardır: *“On şey fitrattandır: bıyıkları kısaltmak, sakal bırakmak, misvak kullanmak (ağız ve diş temizliği), buruna su çekip temizlemek, tırnakları kesmek, parmak eklemleri ile aralarını iyice temizlemek, koltuk altı kılları yolmak, etek tıraşı olmak, suyla istinca etmek (taharetlenmek), ağız su ile yıkamak.”*⁹

İslâm dinin bu gibi emir ve nehiyelerine sınıksız sarılan Müslümanlar, en önemli unsuru temizlik olan eşsiz bir medeniyet kurmuşlardır. Onlar, temizliğe ve temiz olmaya o kadar özen göstermişlerdir ki, İslâm beldelerinin nezafeti, batılı seyyahların yazdıkları hatırat kitaplarında uzun uzadıya anlatılmıştır. Konuya objektif yaklaşımdan şu bilgiyi de ilave etmek gerekir: Orta Çağ Avrupa’sında Hıristiyan din adamlarının *“bir sene su kullanmamakla iftihar ettikleri”* rivayet edilmektedir.¹⁰ Ayrıca 1170’de öldürülen Kanterburi Başpiskoposu St. Thomas’ın elbise ve çamaşırlarında yuvalanan bit ve tahtakurusu gibi haşaratın onun yüksek mertebede bir aziz olduğunun delili olarak sayılmaktaydı.¹¹

Bu meyanda Müslümanların bu eşsiz medeniyetlerine ilham kaynağı olan temizlikle ilgili hadislerden birkaçını tıbbî boyutlarıyla tahlil etmeye çalışacağız. İlk günden çağımıza değin önemini asla kaybetmeyen söz konusu hadisler, tıbbî Nebvî kapsamında varit olup uykudan uyanınca ellerle yüzü yıkama ve burnu iyice temizlemekle ilgilidirler. Zira herkesçe kabul edileceği üzere, çağımızda, bulaşıcı hastalıkların ve özellikle de Covid 19 virüs vakiasının yayılması hasebiyle bedeni temizlik olayının önemi bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla biz, burada hem vahiy hem de vahyin onayı kapsamında dinî buyrukları tebliğ ve beyan eden Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tıbbî Nebvî kapsamında söylediği söz konusu hadislerin evrensel bir boyuttaki hitabını gün yüzüne çıkarmaya çalışacak ve bunların tıbbî, sıhhî, sebep ve hikmet boyutlarına temas etmeye çalışacağız. Öncelikle elleri yıkama konusunu ele alalım:

³ el-Mâide 5/6.

⁴ el-Bakara 2/222.

⁵ et-Tevbe 9/108.

⁶ el-Müdesir 74/4.

⁷ Muhammed b. İsâ Tirmizî, el-Câmiu’l-kebîr, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru Garbi’l-İslâmî, 1998), Tahâret 41 (n. 2799).

⁸ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc Müslim, el-Câmiu’s-sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ Tûrâsü’l-Arabî, ts.) Tahâret 1 (n. 223).

⁹ Müslim Tahâret 56; Tirmizî, Edep 14 (n.2757); Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, es-Sünen, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.) Tahâret 29 (n. 53); Ahmed b. Şu’ayb en-Nesâî, es-Sünen, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1986) Zinet 1 (5040).

¹⁰ Ahmet Polat, “Hikmet-i Teşri’ Bağlamında Abdest, Namaz ve İnsan Sağlığı İlişkisi”, Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi 4/3 (20 Aralık 2020), 392.

¹¹ Ekrem Kadri Unat, Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini (İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, 1989), 39.

Elleri Yıkama

İnsanın en çok kullandığı organı elidir. Onunla yer, içer, kaşınır ve temizlenir. El, insan hayatının organizatörlüğünü de yaparak önemli görevlerde bulunur. Günlük hayatımızda kendisiyle pek çok iş gördüğümüz elimiz, her an mikroplarla da haşır neşir olmaktadır. Özellikle tırnak altları, pislikleri tutmada ve mikropları saklayıp kuluçka dönemini yaşamada oldukça güvenli bir yerdir.¹² Bu yüzden insan sağlığına fazla önem veren İslâm dini, kişilerin beş vakit namaz farızası için abdesti şart koşarak onların muayyen organlarını ve bu kapsamda ellerini yıkamalarını istediği gibi¹³ abdestin dışında da ellerini temizlemelerini istediği özel durumlar bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını zikredelim:

Yemeklerden Önce ve Sonra Elleri Yıkama

Elleri yıkama konusunda çok hassas olan Hz. Peygamber (s.a.s.), yemeklerden önce ve sonra ellerini yıkamaya oldukça özen göstermekteydi.¹⁴ Ayrıca O, etrafındaki sahâbilerin de temizlik ve sağlık açısından çok önemli olan bu hususa dikkat etmelerini istemektedir. Bu minvalde birçok sahih hadis bulunmaktadır. Bunlardan birini zikredelim: “Yemeğin bereketi, yemekten önce ve sonra elleri yıkamaktadır.”¹⁵

Uykudan Önce Elleri Yıkama

Hz. Peygamber (s.a.s.), kişilerin uyumadan önce ellerini iyice yıkamalarını özellikle tavsiye etmekte ve şöyle buyurmaktadır: “Biriniz, (et yedikten sonra) elinde yağı ya da bulaşığı veyahut kokusu olduğu halde, elini yıkamayıp uyursa ve bu durumda başına bir şey (musibet) gelirse, artık kendinden başka kimseyi kınamasın.”¹⁶ Benzeri bir rivâyette ise, mezkûr hadis şöyle ifade edilmektedir: “Şüphesiz şeytan, fırsat kollayan ve (yemek artıklarını) yalayan biridir. Ona karşı dikkatli olun. Kim elinde et bulaşığı olduğu halde yatar, sonra da kendisine bir şer isabet ederse, asla kendisinden başka bir suçlu aramasın.”¹⁷

Birinci hadisin sıhhat durumu, bu hadisi kaydeden Tirmizî, bunun hasen ve garib olduğunu ve garabetinin de A‘meş’ten sadece tek bir tarikle rivâyet edilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁸ Böylece bu hadis sahihin alt tabakasından olup onunla amel edilebilir.

Söz konusu bu hadiste, kişinin et yedikten sonra eline bulaşan yağ ve kirleri yıkama yoluyla gidermemesi durumunda, elinde üreyebilecek bakteri ve mikroplara işaret edilmektedir. Bu durumun uyku halinde daha da müzminleşeceği açıktır. Ayrıca kişi, uyku halinde ellerini, bedeninin farklı yerlerine temas ettirmek suretiyle elinde biriken bu mikropları bedenin birçok yerine ulaştırmış olmaktadır.¹⁹

¹² Arif Arslan, Şeytan ve Cinler (Nesil Yayınları, 2002), 87.

¹³ el-Mâide 5/6.

¹⁴ Ebû Dâvûd, , Tahâret 88 (n. 224) ; Nesâî, , Tahâret 166 (n.256); Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, es-Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Dâru İhyâ Kütübü’l-Arabî, ts.) Tahâret 104 (n. 593); Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, el-Metâlibu’l-âliye bi zevâidi’l-mesânidi’s-semâniye (Suudi: Dâru’l-Âsime, 1419), 10/738 (n. 2406).

¹⁵ Tirmizî, Et’ime 39 (n.1846); Ebû Dâvûd, Et’ime 12 (n. 3761).

¹⁶ Tirmizî, Et’ime 48 (n. 1860); Ebû Dâvûd, Et’ime 54 (n.3852); İbn Mâce, Et’ime 22 (n.3296, 3297).

¹⁷ Tirmizî, Et’ime 48 (n. 1859).

¹⁸ Tirmizî, Tirmizî, , Et’ime 48 (n. 1860).

¹⁹ Arslan, Şeytan ve Cinler, 88.

İkinci hadisin sıhhat durumu, Tirmizî'nin beyanına göre bu hadis tek bir varyantla tahrîc edilmektedir.²⁰ Ayrıca bunun râvilerinden biri olan Yakub b. el-Velîd el-Medenî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis münekkitlerince vadda/hadis uydurucusu, kezzâb ve metruk bir râvi olarak tanıtılmaktadır.²¹ Bu da bu hadisin zafiyetiyle hükmedilebileceği anlamına gelmektedir. Ancak bu hadisin “Süheyl b. Ebû Salih o da babasından o da Ebû Hüreyre'den” varyantıyla ayrıca rivâyet edilmesi²² ve yukarıda kaydettiğimiz birinci hadisin de bunu desteklediği göz önünde bulundurulurken bununla amel edilebileceği söylenebilir.

Bu ikinci hadiste de uykudan önce elleri yıkamamanın mahzurlarına farklı bir açıdan işaret edilmektedir. Şöyle ki, şeytanın mezkûr konumda olan kişinin ellerini yalayabileceği ve ona zarar verebileceği özellikle vurgulanmaktadır. Süyûtî (v. 911/1505) ve Muhammed el-Mübârekfûrî (v. 1935) gibi âlimler, buradaki “şeytan” ifadesinin hakiki anlamda kabul edilebileceğine değinmektedirler.²³ Bununla birlikte, Mübârekfûrî, burada mecaz bir anlatımın da anlaşılabilirliğini vurgulamaktadır. Böylece burada edebî sanat yapılarak yemek bulaşıklarından hoşlanan bazı zararlı böcek ve haşeratın uyurken insana zarar verebileceklerine ve insanın bunlara karşı tedbirli olması ve ellerini temiz tutması gerektiği anlatılmaya çalışılmış olmalıdır. Buna göre, Hz. Peygamber'in burada şeytan olarak bahsettiği şeyler, insan için tehlike arz edebilecek kimi böcek ve haşeratlardır.²⁴

Mübârekfûrî'nin bu görüşünden hareketle, buradaki şeytan ifadesinin mecazî bir anlama yorup bu ifadeyle temizliğe bir teşvik ve pislığe karşı bir korunma duyarlılığı söz konusu yapılabilir.

İnsan sağlığına ve onun vasıtalarından biri olan temizliğe oldukça önem veren İslâm dini, kişinin uykudan uyandıktan sonra, herhangi bir şeye dokunmadan önce ellerini yıkamasını özellikle istemektedir. Şimdi bu konuyu ilgili rivâyet ve görüşlerle analiz etmeye çalışalım:

Uykudan Uyanınca Elleri Yıkamak

Allah'ü Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'de duyan ve algılayan bir kavim için, uykuyu, kudretine delalet eden âyetlerden sayması²⁵ ve bunun yaşam için bir ihtiyaç ve zorunluluk olması durumu, üzerinde durulması gereken önemli bir realite olmak hesabıyla, önce uykunun tanımlanmasıyla ilgili bazı görüşlere temas edeceğiz. Modern tıpta uykunun tanımı, “bilincin dış uyarıların bir kısmını veya tamamını algılamadığı, tepki gücünün zayıfladığı ve vücuttaki pek çok organın etkinliğinin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu” şeklindedir.²⁶

²⁰ Tirmizî, Et'ime 48 (n. 1859).

²¹ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb (Haydarabat: Matbaa Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, 1908), 11/397-8.

²² Yusuf b. Abdürrahman Mizzî, Tuhfetü'l-esrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf, thk. Abdüssemad Şerefüddin (el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 9/491.

²³ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, Kûtü'l-mugtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî, thk. Nâsır b. Muhammed el-Garîbî (Mekke: Ummu'l-Kura Üniversite Yay., ts.), 1/459; Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî (Dâru'l-Fikr, ts.), 5/596.

²⁴ Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-ahvezî, 5/496.

²⁵ er-Rûm 30/23.

²⁶ H. Mehmet Soysaldı, “Kur'an Âyetleri ve Hadisler Perspektifinden Uyku Hakkında Bir Değerlendirme”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/2 (30 Aralık 2018), 95.

Uyuyan insanın tamamen dış dünyadan ilişkisinin kesilmesi ve çevresinde olup bitenlerden habersiz bir duruma düşmesinden dolayı olacak ki, Kur‘ân’daki kimi âyetler uykuyu ölüme, uyanmayı da yeniden dirilmeye benzetmektedir.²⁷ Ayrıca bu kabilden bazı hadisler de bulunmaktadır.²⁸

Uykunun bazı hadis rivâyetlerine göre insandan dinî sorumluluğu kaldıran sebeplerden biri sayılması, uyku halinde oluşabilecek irade dışı şeylere işaret etmesi açısından konumuzla ilgili bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Üç kişiden sorumluluk kalkar: Uyanıncaya kadar uyuyandan, akli muhakemesi geri gelinceye kadar deliden ve ergenliğe yetişinceye kadar çocuktan.”²⁹

Yüce İslâm dinî, uyku halini bir mazeret saydığı için, kişi, uykudan önce ilgili hadislerde emir ve tavsiye edilen temizlik ölçüsüne özen göstermekle sorumluluk alanını gerektiği gibi idrak etmiş ve bu yönde çaba gösterdiğinden dolayı birçok sevaba nail olmuş olur.

İşte uyku akli muhakemeyi ve şuuru ortadan kaldırdığından dolayı Dini Mübin-i İslâm uykudan uyanan insanlara bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bunlardan biri ve hatta ilki elleri yıkayıp iyice temizlemektir. Bu konuda en muteber hadis kaynaklarında birçok sahih hadis zikredilmektedir. Bunlardan birkaçına temas edelim:

Ebû Hüreyre’den naklen Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Sizden biriniz uykusundan uyandığı zaman elini abdest suyunun içine daldırmadan önce yıkasın. Çünkü hiçbiriniz uykusunda elinin geceyi nerede geçirdiğini bilemez.”³⁰ Ebû Hüreyre’nin başka bir rivâyetinde elleri yıkamanın üçer kez olması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır.³¹

Kütüb-i Sitte mükelleflerinin yanı sıra Tahâvî, (v. 321/933), Ebu’l-Hasan ed-Dârakutnî (ö. 385/995), Beyhakî (ö. 470/1077) ve daha birçok muhaddis bu hadisleri sahih ve hasen tariklerle rivâyet etmektedirler.³² Dolayısıyla bu hadisler sahih kabul edilmektedir. Hatta bu hadisler, Buhârî’nin nazarında Ebû Hüreyre’den en sahih isnadlarla rivâyet edilen hadislerdendir.³³

Uykudan uyanınca ellerin yıkanmasının sebep ve hikmetleri;

²⁷ el-En‘âm 6/60; ez-Zümer 39/42; Bu âyetlerin tefsiri için bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetu’t-Tefâsîr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2001), 1/370, 3/75.

²⁸ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh, thk. Muhammed Abdulmu‘id Hân (Dâru Tavkî’n-Necât, 2001) ed-Deâvât 7 (n. 6312).

²⁹ Ebû Dâvûd, Hudûd 16 (n. 4398).

³⁰ Buhârî, Vudû‘ 26 (n. 162).

³¹ Müslim, Tahâret 87; Ebû Dâvûd, Tahâret 49 (n. 103, 104, 105); Tirmizî, Tahâret 19 (n. 24); Nesâî, Tahâret 1 (n. 1); İbn Mâce, Tahâret 40 (393).

³² Bedruddin Mahmud b. Ahmed el-Hanefî el-Aynî, Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî (Beyrut: Dâru İhyâu’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 3/16-17; Ahmed b. Muhammed Kastallânî, İrşâdu’s-sârî (Mısır: Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1905), 1/248.

³³ Aynî, Umdetü’l-Kârî, 3/16.

Dinî buyrukların hiçbirisi sebep ve hikmetsiz değildir. Zira Yüce Yaratıcı hiçbir şeyi boşuna yaratmamıştır.³⁴ Dinî naslarda sebep ve hikmet bazen açık ve belirgin olduğu halde, bazen de kapalı olabilir. Ayrıca dinî naslar talil edilebildiği gibi bunların talil edilemeyip taabbüdi olduğu durumlar da bulunmaktadır. Buradaki sebep ve hikmetler de bu kabilden düşünüldüğünde bunların aklî boyutta araştırılması mümkün olmakla beraber, bunların bütün boyutlarıyla anlaşılması mümkün olmayabilir. Biz burada bazı fakih ve müçtehitlerle hadisçilerin bu meyanda zikrettikleri sebep ve hikmetlere temas edeceğiz. Şöyle ki, âlimlerimiz bu konuda iki guruba ayrılmış bulunmaktadır. Bunlardan birinci gurup, Mâlikî mezhebinin kurucusu Mâlik b. Enes (v. 179/795) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350)³⁵ gibi bazı âlimlerdir. Onlara göre ilgili rivâyetteki yıkama emri “taabbüdi”dir. Yani onlara göre, buradaki yıkama emrinin sebep ve hikmetini insanın akli hakkıyla kavrayamaz.³⁶ Dolayısıyla bu konuda insanlara düşen sadece emre itaat etmek ve kulluklarını izhar etmektir.

İkinci guruba gelince, bunların başını İmam Şâfi’î (v. 204/819) çekmekte ve İmam Nevevî de bu görüşü desteklemektedir. Mevzumuz açısından önemli gördüğümüz bu ikinci gurubun izahatı tebliğimizin esasını oluşturacaktır. Buna göre mezkûr rivâyetteki yıkama olgusu, bazı açık sebep ve hikmetlere dayanmaktadır. Bu durum, aklî olarak söz konusu gurup tarafından şöyle izah edilmektedir. İmam Şâfi’î hadisin ilk muhataplarını, örf adet ve yaşam tarzı cihetleriyle dikkate alarak şöyle demektedir: “Hicaz halkı (kendi döneminin icabı olarak) çoğunlukla taş ile istinca ederlerdi. İklim olarak sıcak bölgelerde yaşıyorlardı. Doğal olarak uykuda çok terliyordular. Dolayısıyla, elin uykuda avret yerine veya vücuttaki herhangi bir yaraya, sivilceye ya da başka necasetlere teması söz konusu olabilmekteydi. Bunun için de Şâri-i Hakîm uykunun akabinde ellerin yıkanmasını emretmektedir.”³⁷

Bu yorumu yapan ikinci gurup, gerekçe olarak hadiste geçen “Çünkü o, elinin nerede gecelediğini bilemez” talilini esas almaktadır. Burada, yüce ahlakın³⁸ ve nezahetin timsali olan Hz. Peygamber, muhatabın anlayacağı bir üslup ile ilgili hadiste “bâtet/geceledi” tabirini kullanarak, aslında kinayeli bir yolla kişinin, zikredilmesi pek uygun olmayan avret mahalline temas edebileceğini mücmel bir beyanla muhatabın kavrayışına havale etmiştir.

³⁴ Âl-i İmrân 3/191; Sâd 38/27.

³⁵ Haddizatında İbn Kayyim, buradaki yıkama emrini şeytanın insanın elinde geceleme ve onu yalaması gibi sebeplere yormaktadır. Ancak bu durum taabbüdi olarak yorumlanabileceğinden dolayı biz onu da İmam Mâlik ile birlikte zikretmeyi uygun gördük. Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye İbn Kayyim, Tehzîbü’s-Sünen (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2007), 190.

³⁶ Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî, thk. Abdülaziz b. Bâz (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1424), 1/318; Aynî, Umdetü’l-Kârî, 3/20; Kastallânî, İrşâdu’s-sârî, 1/248.

³⁷ Muhyiddîn Yahya b. Şeref Nevevî, el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi’l-Arabî, 1972), 3/179; İbn Hacer, Fethu’l-bârî, 1/318; Aynî, Umdetü’l-Kârî, 3/16-20.

³⁸ el-Kalem 68/4.

Burada, yukarıda zikredilen her iki guruptan farklı olarak Ahmed b. Hanbel'in başını çektiği bazı muhaddis ve fakihler "elinin nerede gecelediği" ifadesini, kinaye değil de hakiki manaya yormaktadırlar. Hatta onlar, bu kayda istinaden eli yıkama hususunu sadece gece uykusundan uyananlara tahsis etmektedirler. Ancak İmam Şâfi'î ve cumhuru ulema hadiste geçen "uykusundan" sözcüğüne dayanarak bunun, hem gece hem de gündüze şamil olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca onlar, elleri yıkamaya sebep olan illetin (ki, o elin necis olma ihtimalidir.) gündüz uykusu için de geçerli olduğunu dile getirmişlerdir. Böylece "elinin nerede gecelediği" şeklindeki ifade, tağlib üslubu içerisinde mütalaa edildi söylenebilir.³⁹

Uykudan kalktıktan sonra elleri yıkamakla ilgili fıkhi görüşler

Hanefî, Mâlikî ve Şâfi'î âlimlerin çoğunluğuna göre uykudan kalktıktan sonra elleri yıkamak sünnettir. Ancak Ahmed b. Hanbel, gece uykusundan uyananlara bunun vacip, gündüz uykusundan uyananlara da bunun sünnet olduğunu savunmaktadır. Elleri yıkama hükmünün sünnet olduğunu söyleyen cumhuru ulema, necaset şüphesini mülâhaza ederek ihtiyata binaen mezkûr emrin vücûbiyet ifade edemeyeceğini, dolayısıyla bunun en azından sünnet olacağını ileri sürmektedirler.⁴⁰

Elleri Yıkamayla İlgili genel bir değerlendirme

Hz. Peygamber, Mekke'nin fetih gününe kadar namazın her bir vakti için ayrı ayrı abdest alıyordu.⁴¹ Ayrıca O'na teheccüd/gece namazı farz idi.⁴² Anlaşıldığı üzere O, bu namaz için de ayrı bir abdest almaktaydı. Buna göre O'nun gece ve gün içerisinde en az altı kez abdest aldığı söylenebilir. Hz. Peygamber'in ilahi emir muvacehesinde aldığı bu abdestlerle beraber, yemeklerden önce ve sonra ellerini yıkaması ve uykudan uyanınca da ellerini yıkaması ve bunu ashabına tavsiye etmesi, söz konusu yıkamanın -ister taabbüdi ister talili anlaşılın- birçok hikmetleri kendisinde barındırdığı açıktır. Hiç şüphesiz insan, her bir m²'sinde milyonlarca mikrop bulunan dış dünyaya en çok elleriyle temas etmektedir.⁴³ Ayrıca insan çoğu kez kirlenen ve mikroplara maruz kalabilen bu organlarıyla yiyip içmekte ve yeri geldiğinde bunları ağzına, burnuna ve kulağına sokabilmektedir. İşte bunlar göz önünde bulundurulduğunda İslâm dininin abdestte ve abdest dışında ellerin sık sık yıkanmasını istemesindeki hikmet boyutu kendiliğinden anlaşılacaktır.

Öte yandan Sağlık Bakanlığı'nın Covid-19'dan korunmak için temizlikle ilgili zikrettiği hususların neredeyse yarısına yakını, el ve yüz temizliğiyle ilgili olması,⁴⁴ İslâm dininin, 1400 küsur sene önce üzerinde durduğu el ve yüz temizliğinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

³⁹ İbn Hacer, Fethu'l-bârî, 1/317; Aynî, Umdetü'l-Kârî, 3/19; Kastallânî, İrşâdu's-sârî, 1/249.

⁴⁰ İbn Hacer, Fethu'l-bârî, 1/317; Aynî, Umdetü'l-Kârî, 3/18-9; Kastallânî, İrşâdu's-sârî, 1/248.

⁴¹ Buhârî, Vudû 54 (n. 14, 215; Müslim, Tahâret 86; Abdülkadir Şener, "Abdest", TDV İslâm Ansiklopedisi [İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1988], 1/69.

⁴² el-Müzzemmil 73/1-4; es-Sâbûnî, Safvetu't-Tefâsir, 3/441.

⁴³ Yusuf el-Hâc Ahmed, el-İ'câzü'l-ilmî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'sünneti'l-mutahhara (Dimaşk: Mektebetü İbn Hacer, 2003), 930.

⁴⁴ "Covid-19 Nedir?" (Erişim 26 Kasım 2022).

Uykudan Sonra Burnun İyice Temizlenmesi

İnsanı maddî ve manevî her türlü kötülük ve kirlilerden arındırmayı amaçlayan İslâm dini, vazettiği tüm ilkeleriyle bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. İşte kişinin uykudan uyandığında elleriyle beraber, özellikle burnunu her defasında yeni su alarak iyice yıkaması, onun sıhî yararına vazedilmiş ilkelerin bir cüzünü oluşturmaktadır. Bu konuda birçok rivâyet bulunmakla beraber, burada iki önemli hadise dikkat çekmekle yetineceğiz. Birinci rivâyet şöyledir:

Hiz. Peygamber, (s.a.s.) “Sizin biriniz uykusundan uyanıp abdest aldığında özellikle burnuna üç defa su çekip güzelce temizlesin. Çünkü şeytan onun genzinde geceler.” buyurmaktadır.⁴⁵

Bu hadisten anlaşıldığı üzere, Hiz. Peygamber (s.a.s.), kişinin uykudan uyanınca abdest alması durumunda burnun iyice temizlenmesini emretmektedir ki, ehlişünnet müçtehitlerinin kahir ekseriyetine göre bu, hüküm açısından sünnettir. İkinci rivâyet ise şöyledir:

Hiz. Peygamber (s.a.s.), “Sizden biriniz uykudan uyandığında hemen üç defa burnuna su çekip sümkürsün. Çünkü şeytan onun genizlerinde geceler.”⁴⁶

Görülüyor ki, bu rivâyette abdest söz konusu olmaksızın burnun özellikle yıkanılması istenmektedir.

Hadis edebiyatının en sahih hadis kitapları olan Buhârî ile Müslim’in *el-Câmi’u’s-Sahîh*’lerinde tahrîc edilen bu hadis sahihtir. Çünkü abdesti emreden Mâide 6. âyetiyle⁴⁷ ve birçok sahih hadislerle⁴⁸ desteklendiği söylenebilir.

Buradaki “Şeytanın insanın burun deliklerinde gecelemesi” hususu, farklı yorumlarla dile getirilmiştir. Yani, bu ifadeden hakikat mi yoksa mecaz mı kastedildiği tartışılmıştır. et-Tûrbeştî ile Kâdî Beyzâvî (v. 685/1286) vb. âlimler bunun, hakiki anlamda kullanıldığını zikretmektedirler. Kâdî İyâz (v. 544/1149), Aynî (ö. 855/1451) ve Kastallânî (v. 923/1517) gibi âlimler ise bunun mecazî bir anlatım olduğunu mezkûr hadislerin şerhi bağlamında ifade etmektedirler.

Bunun hakiki olduğunu söyleyen âlimlere göre burun, şeytanın kendisiyle kalbe ulaşabildiği, kapağı⁴⁹ olmayan iki açık menfezden biri olarak telakki edilmektedir.⁵⁰

⁴⁵ Buhârî, Bed’ul-halk, 11 (n. 3295); Nesâî, Tahâret, 73 (n. 90).

⁴⁶ Müslim, Tahâret 23 (n. 238).

⁴⁷ el-Mâide 5/6.

⁴⁸ Müslim, Eşribe 102, 103; Ebû Dâvûd, Et’ime 16 (n. 3765), (n. 3766), (n. 3768); İbn Mâce, Dûa 19 (n. 3887).

⁴⁹ Burada insanlar tarafından doğal olarak kapatılmayan kulak ve burun kastedilmektedir. Bu durumda onlara mukabil olan ise ağızdır. Çünkü o, insanlar tarafından kapatılabilen bir menfezdır. Hatta onun bu özelliğinden dolayı olacak ki, Hiz. Peygamber (s.a.s.), esneme esnasında şeytana karşı ağızını kapatılmasını emretmektedir. Hiz. Peygamber’in kişinin gücü yettiği kadar esnemeye karşı koyması veya eliyle ağızını kapatması gerektiğiyle ilgili hadisleri için bkz. Buhârî, Bedü’l-halk 11 (n. 3289); Müslim, Zühd 56-59; Tirmizî, Salât 273 (n. 370), Edeb 7 (n. 2746, 2747), 8 (n. 2748).

⁵⁰ İkincisi kulaktır. Şeytanın onu da hedef aldığıyla ilgili hadisler için bkz. Buhârî, , Teheccüd 13 (n. 1144); Müslim, Salâtü’l-müsafirîn 205; Nesâî, Kıyâmu’l-leyl 5 (n. 1608, 1609); İbn Mâce, İkâmetü’s-salât 174 (n. 1330). Ayrıca

Nitekim bu görüşü belirten âlimlere göre şeytanın özellikle burnu seçip onda yuvalanmasının sebebi, burnun insanın davranışlarını yöneten beynin ön tarafına⁵¹ yakın olmasıyla ilintilidir.⁵² Demek oluyor ki, insanların davranışlarını yönlendiren beyne yakın bir yerde kümelenen şeytanî güçler, onlara uykuda karmakarışık rüyalar yaşatarak bir tür hezeyan, fikri karışıklık ve vesvese vermekle, söz konusu Nebevî buyruğun önemini açıkça göstermektedir.⁵³

et-Tûrbeştî, bu zikredilen hususların ihtimal dâhilinde olduğunu söylemekte ve ilahi hikmetlerin kaynağı ve Rabbanî sırların hazineleri olan hadislere yaklaşımımızın edep dairesi içerisinde olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca o, sebep ve hikmetleri anlaşılması zor olan bu gibi hadislerin asla kişinin hevâ ve heveslerine göre yorumlanmaması gerektiğini de hatırlatmaktadır.⁵⁴

İlgili hadiste mecaz yorumunu yapan âlimler, metinde geçen “şeytan” ifadesinin hakiki anlamını inkâr etmemekle beraber, mecaz anlatımı öncelikle görmektedirler. Nitekim Arapların bu tür mecazî kullanımları, buna kanıt olarak gösterilebilir. Onlar hayırlı şeyleri üstün varlıklara, sözüme ona meleklere, pis, kirli ve şerli şeyleri de süfli varlık olan şeytana nispet etmektedirler. Demek oluyor ki, mezkûr âlimlere göre burada istiare yoluyla temizlenme hususunda mübalağa kastedilmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber’in burada şeytan olarak bahsettiği şeyler, şeytan gibi zararlı olup burunda biriken pislik, bakteri ve mikroplardır.⁵⁵

Kısacası, ilgili hadislerin hikmeti hangi yönüyle tayin edilmeye çalışılsa da buradaki yıkama emrinin tıbbî birçok anlamı ihtiva ettiği söylenebilir. Bunlardan en çok bilineni burnun, sinüslerin açılmasında ve sinüzit tedavisinde önemli bir organ olma özelliğine sahip olmasıdır. Abdest almak veya ikinci hadiste belirtildiği gibi, buruna üç kere su çekerek sümkürmek, gerek sinüslerin açılıp rahat çalışmasında, gerekse temizlenip dışarı atılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü temizlenip dışarı atılmayan ve burunda biriken mikroplar, genizden gelen akıntılarla solunum ve dolaşım yollarına yayılıp yerleşecek, buraların enfeksiyon kapmasına sebep olacaktır.⁵⁶ Nitekim Mısır’daki İskenderiye Üniversitesi doktorlarının yaptığı bilimsel araştırmaya göre, devamlı surette abdest alıp burnunu temizleyen kimsenin burnunun, abdest almayanlara nispetle bakteri, iltihap ve mikroplardan daha temiz olduğu gözlenmiştir. Mikroskop vasıtasıyla yapılan tetkik neticesinde, abdest almayan kimselerin burnunda pek çok bakteri bulunduğu ve bunların hastalığa sebebiyet verdikleri ortaya çıkmıştır.⁵⁷

buradaki şeytan ifadesinden de mecaz mı yoksa hakikat mi kastedildiği hususunun âlimlerce tartışıldığını hatırlatmak isteriz.

⁵¹ Nitekim insan davranışlarının beynin alın tarafıyla kontrol edildiği hususuyla ilgili el-Alak 15-16 âyetlerin, bazı bilimsel verilere işaret ettiği söylenmektedir; Abdullah b. Abdülaziz el-Muslih, Hezâ Muhammed Resûllah ve hezihî berâhinü risâletihî (Cidde: Mektebetü’l-Melik Fehd, 2013), 356-357.

⁵² Kastallânî, İrşâdu’s-sârî, 1/247, 5/302.

⁵³ Şeytanın insanlara kâbus yaşatabileceğiyle ilgili hadis için bkz. Buhârî, , Bedü’l-halk 11 (n. 3292).

⁵⁴ Kastallânî, İrşâdu’s-sârî, 5/302.

⁵⁵ Aynî, Umdetü’l-Kârî, 3/127, 15/182; Kastallânî, İrşâdu’s-sârî, 1/247, 5/302; Nevevî, el-Minhâc, 3/127.

⁵⁶ Arslan, Şeytan ve Cinler, 90.

⁵⁷ Ahmed, el-İ’câzü’l-ilmî, 931; Polat, “Hikmet-i Teşri’ Bağlamında Abdest, Namaz ve İnsan Sağlığı İlişkisi”, 396.

Öte yandan, burnun ve aynı zamanda bademciğin vücuda giren mikroplara, yabancı cisimlere ve kanser hücrelerine karşı koyarak onlarla savaşmakla görevli olan Lenf sisteminin uyarılmasında önemli merkezlerden olmaları⁵⁸ göz önüne alındığında, burnu abdestte ve abdest dışında yıkamanın önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca burunla ilgili olan bu merkezin burnun arka kısmı (nazo farinx)⁵⁹ olması ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de buna dikkat çekmek için حَيْثُوم/hayşûm sözcüğünü kullanması⁶⁰ ve ısrarla buruna iyice su çekilmesini istemesindeki hikmet de artık daha doğru anlaşılmaktadır.

Burnun suyla uyarılması bu kadar önemli olmasından dolayı olacak ki, Hz. Peygamber (s.a.s.), “Her kim abdest alırsa burnunu ayıklasın...”⁶¹ gibi hadislerle abdestte özellikle burun temizliğine dikkat çekmiştir. Hatta O'nun bu tutumundan dolayı Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Ubeyd, Ebû Sevr ve İbnü'l-Münzir gibi müçtehitler abdestte burun temizliğini vacip addetmişlerdir.⁶²

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber'in bu emri, hastalık öncesi hastalıktan korunma ve tedbir alma yönüyle üzerinde durulması gereken önemli tıbbî mesajlar içermektedir.

SONUÇ

İslâm dini, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere temizliği, hem ibadette hem de ibadet dışında önemli bir prensip olarak ortaya koymuştur. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.) de vahyin birinci derecede açıklayıcısı ve uygulayıcısı olarak insan toplumunun dinî ve ahlaki yönlerine temas ettiği gibi; onların bedeni sıhhatlerine yönelik olmak üzere temizliğe ve özellikle de ellerin, yüzün ve burnun temizliğine dikkat çekmiştir. İlgili hadislerde temizliğin hem abdest kapsamında hem de abdest dışı durumlarda ele alınması, bu önemli olgunun bütün insanlara teşmil edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca söz konusu temizliğin uykudan sonrasında kayıtlanması, uykuda oluşabilecek maddi ve manevi kir ve pisliklerin giderilmesine ve bu hususun salt bedeni değil, aynı zamanda ruhi yani psikolojik bir durum oluşuna da işaret etmektedir. Kısacası, anlatılanlar, hastalığın öncesiyle ilgili bazı tedbirler alma kapsamında değerlendirilebilecek önemli tıbbî ve yaşamsal tavsiyeler içermesi yönüyle değerlendirildiği takdirde, yararlı sonuçlara ulaştırarak hususlar olarak düşünülebilir.

⁵⁸ Halûk Nurbâki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 95.

⁵⁹ Nurbâki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, 96.

⁶⁰ Bu sözcüğün burnun arka kısmı olarak izahları için bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, 3/127.

⁶¹ Buhârî, *Vudû'* 26 (n. 161).

⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/315.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Yusuf el-Hâc. el-İ'câzü'l-ilmî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'sünneti'l-mutahhara. Dimaşk: Mektebetü İbn Hacer, 2. Basım, 2003.
- Arslan, Arif. Şeytan ve Cinler. Nesil Yayınları, 2002.
- Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmed el-Hanefî el-. Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. el-Câmiu's-sahîh. thk. Muhammed Abdulmu'id Hân. Dâru Tavkî'n-Necât, 2001.
- Dölek, Adem. "Hadîsler Işığında Temizlik ve İbâdet Konularındaki Vesveseler ve Tedâvî Yolları", 25.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. es-Sünen. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Erdem, Hasan Hüsnü. Abdest Almanın Dış ve Göz Sağlığı Bakımlarından Önemi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 1991.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. el-Metâlibu'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye. 19 Cilt. Suudi: Dâru'l-Âsime, 1419.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî. thk. Abdülaziz b. Bâz. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1424.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. Tehzîbu't-Tehzîb. 12 Cilt. Haydarabat: Matbaa Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1908.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. Tehzîbü's-Sünen. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2007.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. es-Sünen. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Dâru İhyâ Kütübü'l-Arabî, ts.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. İrşâdu's-sârî. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 7. Basım, 1905.
- Mizzî, Yusuf b. Abdürrahman. Tuhfetü'l-esrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf. thk. Abdüsseamad Şerefüddin. 13 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Muslih, Abdullah b. Abdülaziz el-. Hezâ Muhammed Resûllah ve hezihî berâhinü risâletihî. Cidde: Mektebetü'l-Melik Fehd, 2. Basım, 2013.
- Mübârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-. Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî. 10 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. el-Câmiu's-sahîh. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ Türâsü'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb en-. es-Sünen. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref. el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1972.
- Nurbâkî, Halûk. Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Basım, 2022.
- Polat, Ahmet. "Hikmet-i Teşri' Bağlamında Abdest, Namaz ve İnsan Sağlığı İlişkisi". Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi 4/3 (20 Aralık 2020), 386-418.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. Safvetu't-Tefâsîr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Soysaldı, H. Mehmet. "Kur'an Âyetleri ve Hadisler Perspektifinden Uyku Hakkında Bir Değerlendirme". İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/2 (30 Aralık 2018), 79-102.

- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. Kûtü'l-mugtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî. thk. Nâsır b. Muhammed el-Garîbî. 2 Cilt. Mekke: Ummu'l-Kura Üniversite Yay., ts.
- Şener, Abdülkadir. "Abdest". TDV İslâm Ansiklopedisi. 1/68-70. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1988.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. el-Câmiu'l-kebîr. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Unat, Ekrem Kadri. Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini. İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, 3. Basım, 1989.
- "Covid-19 Nedir?" Erişim 26 Kasım 2022. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ARNAVUTLUK'TA KULÜPLER VE CEMİYETLER
(1908-1912)

Dr. Sc. Gentrit SMAKAJ

Kosova

ORCID: 0000-0002-5457-0100

gentrit.smakaj@gmail.com

ÖZET

Bilindiği gibi, 1908 yılında Jön Türk Hareketi'nden sonra Sultan II. Abdülhamit 23 Temmuz'da II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ve ardından gelen İttihat ve Terakki yönetimi, idari, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik olarak hem Osmanlı hem de Arnavutlar'ın tarihi açısından son derece önemli gelişmeleri beraberinde getiren bir dönüm noktasıdır. Bilinir ki, Arnavut asıllı Osmanlı ricali de Jön Türk hareketin kuruluşunda, faaliyetlerinde ve 1908'de ikinci Meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli bir rol oynadılar.

Meşrutiyet'in ilan edildiği koşullarda, Arnavut yurtseverlerin faaliyetleri, diğer faaliyetlerin yanı sıra Arnavut kulüplerinin kurulmasına odaklanmıştı. Aslında kulüplerin kapsayıcı bir ulusal platformu vardı ve Arnavut halkını eğitim ve kültür seviyelerini yükselterek birleştirmeyi amaçlıyordu. Kurulan kulüpler arasında "Başkim" kulüpleri Arnavut Ulusal hareketinin en önemli merkezleri olmuşlardır. Hürriyetin ilanı ile beraber eğitim-öğretim alanındaki faaliyetlerine hız veren Arnavutlar, hürriyetin ilanından kısa bir süre sonra Manastır, Selanik, Üsküp, İşkodra, Görice ve İstanbul'da, Arnavut "Başkim" Kulüplerinin kuruluşunu gerçekleştirirler.

İlk dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavut kulüplerinin faaliyetlerini engellememiş ve hatta onların aracılığıyla Arnavut Ulusal Hareketini kontrol altına alacağını umarak onların oluşumunu teşvik etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu konumu, anayasanın ilanından sonra Arnavutluk'taki kötü durum, Arnavutların Jön Türk Hareketi'nde oynadığı büyük rol ve Jön Türk idaresinin henüz istikrara kavuşmamış olması gibi siyasi faktörlerden etkilenmiştir. Ancak daha sonra 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüpleri siyasetle değil, eğitim ve kültür faaliyetleriyle uğraşacaklarını ilan etmeye zorladı. Osmanlı makamlarının sürekli gözetimi altında olan kulüpler, siyasi-ulusal faaliyetlerini yasal ve açık bir şekilde yürütmekte giderek daha çok zorlanır hale geldiler. Bu nedenle, yanlarında Osmanlı karşıtı propaganda ve ülkenin özerkliği için mücadelenin örgütlenmesi ile ilgilenen gizli komiteler kuruldu. İşte bu çalışmada II. Meşrutiyet Devrinde Arnavutluk'ta Kulüpler ve Cemiyetler 1908-1912 yılları arasında Osmanlı ve Arnavut kaynakları ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Bâbîâli, Arnavutlar, Kulüpler ve Cemiyetler

CLUBS AND SOCIETIES IN ALBANIA DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA (1908-1912)

Gentrit SMAKAJ

ABSTRACT

As it is known, after the Young Turk movement in 1908, Sultan Abdulhamid II declared the Second Constitutional Monarchy on July 23. The proclamation of the Second Constitutional Monarchy and the subsequent Union and Progress administration was a turning point that brought with it extremely important developments in terms of administrative, political, social, cultural and economic history of both Ottomans and Albanians. It is known that Ottoman dignitaries of Albanian origin also played an important role in the establishment and activities of the Young Turk movement and in the declaration of the Second Constitutional Monarchy in 1908.

In the conditions of the declaration of the Constitutional Monarchy, the activities of the Albanian patriots focused on the establishment of Albanian clubs, among other activities. In fact, the clubs had an inclusive national platform and aimed to unite the Albanian people by raising their level of education and culture. Among the established clubs, "Başkim" clubs became the most important centers of the Albanian National movement. Albanians, who accelerated their activities in the field of education with the proclamation of freedom, established Albanian "Başkim" Clubs in Manastır, Thessaloniki, Skopje, Shkodra, Korca and Istanbul shortly after the proclamation of freedom.

In the first period, the Committee of Union and Progress did not hinder the activities of Albanian clubs and even encouraged their formation, hoping that it would take control of the Albanian National Movement through them. This position of the Committee of Union and Progress was influenced by political factors such as the bad situation in Albania after the proclamation of the constitution, the great role Albanians played in the Young Turk Movement, and the fact that the Young Turk administration had not yet stabilized. However, in 1909, the Committee of Union and Progress forced the clubs to declare that they would engage in educational and cultural activities, not politics. Clubs, under the constant surveillance of the Ottoman authorities, became more and more difficult to carry out their political-national activities legally and openly. Therefore, secret committees were formed to deal with anti-Ottoman propaganda and organize the struggle for the autonomy of the country. In this study, Clubs and Societies in Albania during the Second Constitutional Period were examined in the light of Ottoman and Albanian sources between 1908-1912.

Keywords: Union and Progress, Sublime Porte, Albanians, Clubs and Societies.

GİRİŞ

Meşrutiyet'in ilan edildiği koşullarda, Arnavut yurtseverlerin faaliyetleri, diğer faaliyetlerin yanı sıra Arnavut kulüplerinin kurulmasına odaklanmıştı. Aslında kulüplerin kapsayıcı bir ulusal platformu vardı ve Arnavut halkını eğitim ve kültür seviyelerini yükselterek birleştirmeyi amaçlıyordu.

II. Meşrutiyet devrinde, İstanbul'da olduğu gibi, Arnavutluk'ta da gazete, dergi, dernek, cemiyet vesaire açılışlarında patlama yaşanmıştı. Her yerde, Helenleştirmeye veya İtalyanlaştırmaya karşı Arnavut varlığını korumak, Arnavut kültürünü ve dilini geliştirmek maksadıyla kurulan “Başkim” Kulüpleri açıldı. Başkim üyelerinin çoğu İTC'nin de üyesiydiler. İlk Başkim kulübünü de İbrahim Temo'nun açmış olduğu düşünülmektedir. Halihazırda “Başkim” Arnavutça'da “İttihat” demektir (Kutlu, 2007: 235, 236). Aslında bu kulüpler, Arnavut aydınların siyasi faaliyetlerinin merkezi olarak işlev görmüşlerdir. II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde İTC Arnavut kulüplerinin faaliyetlerine engel olmamıştır. Hatta kulüplerin oluşturulmasına yardım ve teşvik etmiş, fakat bu kulüpleri denetimi altına almak yönünde de çaba göstermiştir (Sönmez, 2007 : 93). Kurulan kulüpler arasında “Başkim” kulüpleri Arnavut Ulusal hareketinin en önemli merkezleri olmuşlardır (BOA. HR.SYS. D. 155. G. 36 ; BOA. BEO. D.3006. G. 225411). Dönemin bir vatanseveri, “kulüplerin amacının kutsal olduğunu ve çok sevilen bir iş olduğunu” ifade etmektedir (AQSH. F. 102. D. 138).

Arnavut kulüpleri, faaliyet gösterdikleri olumsuz siyasi koşullar nedeniyle, sınırlı bir ulusal karaktere sahip kamu programları tasarlamak ve yapmak zorunda kaldılar. Bu bağlamda, programlarının hiçbirinde Arnavutluk'un özerkliği veya tam bağımsızlığı gibi Arnavut Ulusal Hareketi'ne yönelik sistematik talepler sunulmadı. Böylece, Manastır'ın “Başkimi” kulübünün tüzüğünde, siyasi savaş terk edildi ve kulübün temel amacı, Arnavut halkının birleşmesi, dilin gelişimi ve kültürel gelişimi için okullar ve gazeteler aracılığıyla faaliyet olarak kaldı (Prifti, 1972:58).

1. BAŞKİM ARNAVUT KULÜPLERİ

Hürriyetin ilanıyla beraber eğitim-öğretim alanındaki faaliyetlerine hız veren Arnavutlar, hürriyetin ilanından kısa bir süre sonra Manastır, Selanik, Üsküp, İşkodra, Görice ve İstanbul'da, Arnavut “Başkim” Kulüplerinin kuruluşunu gerçekleştirirler (Yavaş, 2016: 65). Bir sene dahilinde 21 tane Başkimi kulübü kurulmuştur. İlk 10 ay dahilinde Arnavut vilayetlerinde 66 adet kültürel ve siyasi kulüp kurulurken, 4 Milli Kongre (Manastır, Debre ve Elbasan'da) organize edilmiş, 1. 753 öğrencili 24 akşam okulu ve 1. 850 öğrencili 34 ilkokul açılmıştı (Bartl, 1998: 276). Arnavut dilinde kitaplar basıldı ve bir dizi Arnavut gazetesi yayınlandı (Birecikli, 2010: 141). Başkim Kulüpleri Arnavut dernekleşme tarihinin en tanınmış ve örgütlenmişiydi. Başkimcilerin görünürdeki maksadı da Arnavutça'nın öğretilmesi ve yayılmasıydı.

Zafer Tarık Tunaya'ya göre, “Başkim Kulüplerinin gerçek niteliği ise ayrılıkçı ideolojinin eylem organı olması idi” (Tunaya, C. I. 1988: 539). Tunaya, “1909 isyanının “beyni” Manastır Başkim Kulübüydü”. Durumun en güçlü kanıtı İsmail Kemal (Berat), Hasan (Priştine), Esat Paşa Toptani (Draç) gibi mebusların Arnavutluk bağımsızlığının önderleri sayılırlar bu örgütün de yüksek düzey yöneticileri bulunmalarıdır, Nitekim İsmail Kemal Bey'in Arnavut Kulübü aracılığı ile (Başkim olması muhtemel) Arnavutlukla haberleştiği Mebusan'da resmen ileri sürülmüştür. Bu cemiyetlere çeteleri ve gizli ihtilâl cemiyetlerini de eklemek gerekir” (Tunaya, C. I. 1988: 539-540) ileri sürmüştür.

Manastır'daki Arnavut Başkim kulübü 31 Temmuz 1908'de kurulmuş, 14 Eylül'de faaliyete başlamıştır (Sönmez, 2007: 94; Çelik, 2004: 213). Başkim kulübünün açılışında Arnavut kültürünün Osmanlı bayrağı altında gelişmesi için fikirler dile getirilmiş, konuşmalar “Yaşasın Arnavut ulusu ve kültürel gelişimi” ifadeleriyle son bulmuştur. Başkim Kulübünün başkanlığına Fehim Zavallani getirilmiş, ikinci başkan olarak ise Georg Kyrias seçilmiştir (BOA. BEO. D. 3802 G. 285098). Kyrias, klübün kuruluş masrafları için Sultan II. Abdülhamit'ten yardım istemiştir (BOA. TFR. T. ŞKT. D. 160. G. 15998). Sultan II. Abdülhamit de hemen, yüz altın lira yollamıştı (BOA. Y. PRK. AZJ. D.54 G. 46. BOA. TFR. T. ŞKT. D. 160. G. 15998). Kuruluş aşamasında kulübün üye sayısının 40'e yakın olduğu düşünülmektedir (Sönmez, 2007: 94). Fehim Zavalani'nin kulübü kurmanın önemi ve Vilayet ve ötesinde oynayacağı role ilişkin konuşmasının ardından diğer yetkililer de konuştu. Kulübün kurulması Manastır Valisi tarafından da memnuniyetle karşılandı, kendisine hayırlı işler dileyen Havzi Paşa, Arnavutça “Yaşasın Arnavut milleti” sözleriyle Arnavut milletini iyi bir gelişmeden dolayı tebrik etti (Abdyli, 2004: 63).

İstanbul'daki Rumen Elçiliği'nin bir raporunda açıklama ilgi çekicidir. Bu rapora göre, 1 Eylül 1908'de Manastır'da Vali'nin huzurunda, sürgünden yeni dönen Fehim Zavalani'nin başkanlığına seçildiği Arnavut Siyaset Kulübü “Başkimi” açıldı. Raporda, Sadrazam'ın Arnavutların yakında ana dillerinde kiliseler ve okullar açacağını ifade ettiği belirtiliyor (Dermaku, 1983: 341). Gjergj Qiriazı ve Fehim Zavalani'nin 24 Ağustos 1908 tarihli mektubundan, “Başkim” adlı kulübün zaten kurulduğu bildirildi. “Burada, üyeleri hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından ileri gelen insanlardan oluşan güçlü bir toplum kuruyoruz” şeklinde ifade edilmiştir (AQSH. F. 102. D. 97).

Manastır Başkim Kulübü'nün başlıca görevleri arasında Arnavutça kitaplar ve bir gazete yayınlamak yer almaktadır, fakat bu görevlerin yerine getirilmesi açısından ulusal alfabe meselesinin çözümü öncelik teşkil etmekteydi. Problemin çözümü için Manastır Alfabe Kongresi'nin toplanması gerekmiştir (Sönmez, 2007: 94).

Manastır'daki Başkim Cemiyeti, 1908 Kasım ayında Manastır Arnavut Kongresi'ni düzenlemiş ve bu kongrede alınan bir kararla Arnavut Cemiyetlerinin merkezi olmuştur. Manastır'da 1908 Arnavut Kongresi sırasında “Arnavut Dil Kulübü” kurulmuştur. 1908'de sayı 12'yi bulan Başkim Cemiyetleri, Manastır'daki merkeze bağlanmış oluyordular.

Manastır “Başkim” Arnavut kulübü Merkezi Umumi’si, adına Sadrazama çekilen bir telgrafta, Arnavutça harflerinin serbestçe okutulması ve öğretilmesine izin verilmesi talep edilmektedir (Çelik, 2004: 214, 215). “Başkimi” Kulübü’nün tüm Arnavutlara ulusal çıkarların korunmasına hazır olmaları çağrısında bulundu. Çağrı, “komşu ülkelerin haklarına saygı duyacağımızı ve onların da bizim haklarımıza saygı göstermelerini talep edeceğimizi” (AQSH. F. 102. D. 98) belirtiyor.

Manastır örneğini takiben, diğer birçok Arnavut şehri, kulüplerini oluşturmak, faaliyetlerini koordine etmek ve Osmanlı anayasasının sağladığı özgürlükleri ve hakları olabildiğince başarılı bir şekilde yerine getirmek için harekete geçti (Abdyli, 2004: 68).

12 Eylül 1908’de kurulan İstanbul’un Arnavut kulübü “Başkimi” bir süre Arnavut Ulusal Hareketi için önemliydi (AQSH. F. 101. D. 50). Kuruluş toplantısına, kalıcı olarak İstanbul’da ikamet eden ve Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi yönetiminde önemli görevler üstlenen yaklaşık 500 Arnavut katıldı. Abdül Ypi başlangıçta İstanbul “Başkimi” kulübünün başına getirildi. Üyeleri arasında İşkodra, Üsküp, Manastır ve Yanya’nın tanınmış ailelerinden olmasına rağmen, bazı üyeleri Jön Türk siyasetinin etkisinden ayrılmadı. Bu toplantıda kulübün tüzüğü ve programı oy birliği ile kabul edildi (AQSH, F. 101. D. 61; AQSH. F. 101. D. 51).

21 Eylül’de tüzüğü tamamlanarak resmi olarak açılmış ve 24 Eylül’de faaliyete başlamıştır (Birecikli, 2010: 156; Çelik, 2004: 211). İstanbul “Başkimi” Kulübü, Arnavutları birleştirmeyi, eğitmeyi ve Arnavut halkının ulusal birliğini sağlamayı amaçlıyordu. Kuruluşundan bu yana Kulüp, ulusal bilinci arttırmanın bir yolu olarak kitap ve edebi eserler yayınlamak için büyük bir matbaa kurmayı hedefliyordu (Abdyli, 2004: 75).

Selanik Kulübü 6 Eylül 1908’de Arnavutluk’un farklı bölgelerinden gelen 400’den fazla delegenin katılımıyla *toskë e gegë* (*Güney-Kuzey Arnavutları*) kuruldu. “Ülkenin her yerinden, güneyden, doğudan, batıdan, her şehirden, her kabileden, her dinden ve her öğretiden Arnavutlar vardı”.

Selanik’te Mithat Fraşeri tarafından Eylül 1908’de “Shoqëri e Shqiptareve” (Arnavutlar’ın Derneği) adıyla bir Arnavut kulübü kurulmuştur (Çelik, 2004: 216). Mithat Fraşeri, İttihat ve Terakki taraftarı Arnavut aydını idi (Çelik, 2004: 2016). Eylül’de Cemiyetin açılış konuşmasında, cemiyetin siyasi hedefleri olmadığını, sadece insana ve eğitime yönelik hedeflerin öncelik olduğunu vurgulamıştır (Skendi, 2000: 314; Sönmez, 2007: 95). Mithat Fraşeri öte yandan hükümetten kulüplerin işlerine karışmamasını istedi (Abdyli, 2004: 73). Tüzük ve yönetmeliklere göre, Arnavut Selanik kulübü, kültürel faaliyeti ön planda tutan programını hazırladı. Bu amaca, Arnavutça okulların açılması, kitapların yayınlaması ve Arnavut ulusal ve siyasi bilincini arttırmak için bir propaganda aracı olarak gazetelerin yayınlaması yoluyla ulaşılabilecektir (Abdyli, 2004: 73).

Bu kulüplerin amaçlarının kültürel olduğu açıklanmakla birlikte, kulüpler kısa bir sürede politik örgütlenmenin merkezi konumuna gelmişlerdir (Skendi, 2000: 314). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıcı sonucunda, Ocak 1909'dan itibaren Selanik kulübünün, Manastır kulübü ile anlaşmazlıklar yaşadığı anlaşılmaktadır.

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavut platformuyla aynı fikirde değildi (Skendi, 2000: 314). Böylece Haziran 1909'da Arnavut halkına karşı tepki politikası başlayınca, Selanik kulübü İstanbul İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yazılı olarak tepki gösterdi. Bu kulüp, Cavit Paşa'nın Kosova ve İşkodra vilayetlerine yaptığı sefer sırasında Osmanlı makamlarının uyguladığı sert tutumunu kınıyordu. Midhat Fraşeri'nin Arnavut davasını savunmadaki cesur duruşu nedeniyle, 1910 baharında İttihat ve Terakki Hükümeti onu Bağdat'taki yeni bir göreve göndermeye karar verdi. Ancak, İttihat ve Terakki'nin Arnavut karşıtı politikasını protesto etmek için, yeni görevi reddetti ve böylece işini feda etmiş oldu (Abdyli, 2004: 74).

Kosova vilayetinde Arnavut Ulusal Hareketi'nin gelişmesinde önemli bir rol, Üsküp'teki "Başkimi" kulübü tarafından oynandı. Kuruluşu için inisiyatif, Priştineli Hasan Bey, Bajram Surri, İpekli Bedri Bey, Necip Draga, Sait Idriz Hoca ve şehrin birçok beyleri gibi bu hareketin vilayetlerde ve ötesinde önde gelen liderleri tarafından alındı. Güney Arnavutluk'un önde gelen yurtseverlerinden oluşan delegasyon da oluşumu için değerli yardımlar sağladı. Özellikle Topulli kardeşler ve Shahin Kolonya, adı geçen kişiler Selanik'ten Kosova vilayetinin merkezine gitmiş ve birkaç gün kalmışlardı. Stavro Skendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kulübü kurmak için Selanik'e gönderildiklerini ifade etmektedir. Bu şehrin Jön Türk yanlısı ve fanatik unsuru onun kurulmasına engel olmaya çalışmıştır. Ancak, bu şehrin bazı aktivistlerinin ısrarı, özellikle Necip Draga'nın büyük yardımları sayesinde, şehrin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biri olarak, Ağustos 1908'in sonunda, Üsküp'te Arnavut kulübü kuruldu. Avusturya-Macaristan konsolosuna o sırada Üsküp'ten, üyelerinin diğer şeylerin yanı sıra nüfuzlu beyler haline geldiklerini ve yeni üyeler kazanmak için propaganda yapıldığını bildirdi (Abdyli, 2004: 69). Hamdi Efendi kulüp başkanlığına, Bayram Curri ise başkan yardımcılığına seçildi (AQSH. F. 102. D. 111).

Selanik'te çıkan Arnavut gazetesi "Lirija", kulübün Üsküp'teki açılışının "büyük bir sevinçle" karşılandığını, kulübün "Değerli insanlar, anavatanlarına büyük sevgi duyan birçok dürüst Arnavut" tarafından kurulduğunu yazmaktadır (Lirija N. 16, Selanik, 15 Vjeshtë e tretë 1908; Abdyli, 2004: 70).

Üsküp "Başkim" Kulübü, şehirde ve ötesinde vilayetlerde Arnavut ilköğretim okulları açmayı amaçladı ve aynı zamanda Arnavut dilinin şehrin liselerinde tanıtılması (Sönmez, 2007: 96). Geniş bir vatanseverlik faaliyeti geliştiren kulüp, Kosova Vilayeti'nde Ulusal Hareketi'nin önemli bir merkezi haline geldi. Onun himayesinde bu vilayette başka Arnavut kulüpleri kurulacaktır. Üsküp'teki Avusturya-Macaristan konsolosuna göre, Üsküp "Başkim" kulübü "ulusal fikrin gerçek sığınağı" idi (Abdyli, 2004: 70).

Üsküp Arnavut Kulübünün 26 maddelik nizamnamesinde bir hayli ilginç maddeler yer almaktadır. Mesela; 21. maddesinde kulüpte bir kütüphane bulunacağı ve kitapların üyelerine dağıtılabileceği, 22. maddesinde ise kulübün Arnavut dilinin geliştirilmesi için bir heyet görevlendireceği, ayrıca bir öğretmen aracılığı ile Arnavutça bilmeyen üyelerine Arnavutça'nın öğretileceği gibi ulusal kimliğin ön planda tutulduğu maddelerden oluşmaktadır (Çelik, 2004: 217-218).

Ekim 1908'de İşkodra'da "Arnavut Dili" kulübü kuruldu. Girişim, önde gelen vatansever ve pedagog Mati Logoreci tarafından yapıldı. Kulüp, İşkodra ve ötesindeki nüfusun ulusal farkındalığını amaçladı. Bu amaca okulların açılmasıyla ulaşılabilecektir. Kulüp ayrıca İşkodra kentindeki yabancı okulları kapatıp ulusal okullara çevirmeyi de hedefledi (Birecikli, 2010: 161). Ancak Sönmez'e göre, Kulübün üye sayısı çok sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte kulübün alfabe konusunda birleşik bir alfabe oluşturma ve yazışmalarda eski Cizvit alfabesini kullanma kararı Müslüman Arnavutların Kulübü ayrılıkçı bir tavırla suçlamasına sebep olmuştur (Sönmez, 2007: 97).

Arnavutluk'un güney bölgelerinde 1908 Kasım ayında 12 Arnavut klübü açılmış bulunuyordu, 2 ay sonra bu sayı 20'ye kada ulaştığı görülmektedir (Sönmez, 2007: 95).

Yanya vilayetindeki Ulusal Hareketin gelişmesinde önemli bir rol, bu şehrin ulusal kulübü "Başkimi" tarafından oynandı. 18 Eylül 1908'de "Stilion" kafesinin arazisinde kuruldu (AQSH. F. 102. D. 80; Abdyli, 2004:76). Yanya'da "Başkimi" Kulübünün açılacağı duyurusunda, Arnavutlara Kulübe yardım etmeye çağrıldı (AQSH. F. 102. D. 80).

Şehrin Arnavutları, vilayet memurları, subaylar, jandarmalar hazır bulundu. Yanya "Başkim" kulübünün resmi açılışı Kasım 1908'in ilk yarısında gerçekleşti. Törene Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların yanı sıra Yanya Vilayetinin devlet kurumlarının temsilcileri, ordu, Türk okullarının temsilcileri, konsolosluk temsilcileri ve Yanya Metropoliti katıldı. Güney Arnavutluk'ta Arnavut okullarının ve kulüplerinin açılmasına kendini adanmış olan Bajo Topulli, bunun öneminden bahsetti (Abdyli, 2004:76). Açılıştaki kulübün önden gelen 3 üyesi de konuştu. Bunlardan birinci Arnavutça, ikinci ve üçüncüsü ise Türkçe konuştular. Üçü de Sultan II. Abdülhamit'in rejimini eleştirdikten sonra, kulübün siyasi ve dini amaçlara hizmet etmeyen, okullar açmayı ve Arnavut dilini öğretmeyi amaçlayan programını duyurdular.

Kulübün stratejik bir hedefi olarak Türk devlet okullarında Arnavutça dilinin tanıtılması ve akşam kurslarıyla şehrin ve vilayetin Arnavut halkının eğitim görmesi hedeflenmiştir. Yanya'daki Yunan konsolosuna göre, kulübün amacı dinden bağımsız olarak şehrin ve vilayetin Arnavutları arasında ulusal bilinci uyandırmaktı. Kulüp, Arnavut ulusal fikirlerini yayarak Arnavutların Helenleşmesini engellemeyi amaçlıyordu. Bu bağlamda kulüp, eğitimi ve Arnavut Ortodoks Kilisesi'ni Patrikhane'nin etkisinden kurtarmaya çalışmıştır. Bu amaca ulaşmak için eğitim kadrosunda büyük bir eksiklik olduğundan, kulüp Yanya'da normal bir okul açmayı planladı.

Ancak bu girişim İttihat ve Terakki karşıtı politikası nedeniyle başarısız oldu. Yanya'nın "Başkimi" kulübü Arnavutça bir gazete çıkarmayı hedefliyordu. Eylül 1909'da, Yanya'nın "Başkimi" Kulübü, "Zgjimi" adlı bir Arnavut gazetesinin yayınlandığını duyurur ve böylelikle hedefini gerçekleştirilmiştir (AQSH. F. 102. D. 81). Bu gazete Arnavutluk'ta vilayetlerde ve ötesinde okuyucuların ulusal ve siyasi bilinçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Abdyli, 2004: 77).

Arnavut Ulusal Hareketi'nde, genel olarak ve özel olarak, milli eğitim hareketinde önemli bir rol, Görice'de 1908 Eylül'ün başında kurulan Arnavut "Dituria" kulübü tarafından oynandı (AQSH. F. 102. D. 84). Kulüp başkanı Aleksandër Baltadori açılış konuşmasında kulübün amacının okullar açmak ve Arnavutça dilinde öğretimi geliştirmek olduğunu açıkladı. Zira bir ulusun ilerlemesi bilgelikti "ve bilgelik yaşamın ekmeği olacaktır". Ona göre, "Dituria" kulübü, tüm Arnavut kalplerinin arzusu olan anavatan sorununa adanacaktı (Abdyli, 2004: 78).

Görice'nin "Dituria" kulübü okulların desteklenmesinde ve geliştirilmesinde, akşam kurslarının düzenlenmesinde vb. çok önemli bir rol oynamıştır. Elbasan Normal'in işletilmesi için kaynak yaratmada önemli bir rol oynayan Görice'nin "Përparimi" Cemiyeti'nin organizasyonunda ve faaliyetlerinde rolü ve katkısı büyüktür. Bu kulüp en başarılı beş Arnavut kulübü arasında sayıldı (Abdyli, 2004: 79).

Eylül 1909'da Görice'de "Banda e lirisë" (Özgürlük Çetesi) kulübü kuruldu (AQSH. F. 102. D. 94). Bu kulübün amacı, eski ve yeni yurtsever şarkıların öğretilmesini yaygınlaştırmayı, bazı Arnavut şarkılarının bestelenmesini ve basılmasını sağlamaktı (AQSH. F. 102. D. 94).

Görice'de 1910 senesinde bir kadın öğretmen olan Parashqevi Qiriazi tarafından ilk kadın organizasyonu olarak "Ylli i Mengjesit (Sabah Yıldızı) adıyla cemiyet kurulmuştur. Bir Başka Arnavut Cemiyeti "Drita" (Işık) idi. Cemiyetin genel merkezi Avlonyadır (Çelik, 2004: 223). Manastır'da Başkim matbaası tarafından Latin harfleri ile yayınlanan Drita dergisinin direktörü Manastırlı Fehim Zavalan'ın Tirieste'den Arnavutluk'a silah kaçakçılığı yapan bir cemiyet üyesi olduğu ve gözetim altında tutulması gerektiği belirtilmiştir (Fshazi, 2002; BOA. HR.SYS. D:141 G:28).

Arnavut Hristiyanlar tarafından Görice'de kurulan "Arnavut Ortodoks Hristiyanlar" derneği de Arnavutça ve Türkçe eğitim veren okullar açmayı hedeflemiş ve bu okullar için izin ve cemaatlerinin resmi olarak tanınmasını istemiştir (Çelik, 2004: 223).

Ekim 1908'de Filati'nin "Başkim" kulübü kuruldu. Kulübün liderliği ve üyeleri, bu şehrin her iki inancından, Müslüman ve Hristiyan Arnavutlardandı. Filati kulübünün kuruluşundan bu yana yaklaşık 130 üyesi vardı ve ulusal programıyla öne çıktı. Jön Türk Cemiyeti'nin onu nefüzü altına alma çabalarına rağmen sonuç vermemiş, Çamerya'da Milli Hareket'in merkezi olma faaliyetini sürdürmüştür (Abdyli, 2004: 79).

1908 sonbaharında, Avlonya'da "Labëria" adıyla Arnavut kulübü kurulmaktadır. Kısa sürede şehirde ve taşrada siyasi ve kültürel bir ocak haline geldi (Birecikli, 2010: 160). Vatansever faaliyetiyle dikkat çekti ve ulusal kurtuluş fikrinin ilham kaynağı oldu.

1908 sonbaharında, Elbasan'da Arnavut kulübü "Başkimi" kuruldu (Sönmez, 2007: 95). Üyeleri başlangıçta esas olarak şehrin Bektaşileri oldu. Kulüp, okulların açılması, ulusal propagandanın geliştirilmesi vb. yoluyla ulusal fikri yaymayı ve geliştirmeyi amaçladı. Sağlam ulusal platform, daha sonra hem Müslümanların hem de Hıristiyanların saflarına dahil edilmesine yol açtı. Elbasan'daki "Başkimi" kulübüne ek olarak, Hasan Bicaku liderliğinde "Vllaznia" kulübü kuruldu ve başarıyla işletildi. Elbasan Kongresi'nin hazırlanmasında, organizasyonunda ve düzenlenmesinde Elbasan kulüpleri "Başkimi" ve "Vllaznia" önemli rol oynamıştır (Abdyli, 2004: 79-80).

İstanbul'un Arnavut kulübü "Başkimi"nin girişimiyle Kasım ayının ikinci yarısında Arnavut Dibra, Struga ve Ohrid kulüpleri kuruldu. Oluşumu, Hoca Vildan efendi, Fazıl Toptani, Abdyl Ypi ve Albay Rıza Bey İstanbul'un "Başkim" kulübü heyetinin misyonu sırasında gerçekleşti (Sönmez, 2007: 95).

Başlangıçta Üsküp "Başkimi" kulübü, İstanbul ve Selanik kulüplerinin etkisi altındayken, Kosova vilayetinde başka kulüpler oluşturmayacak şekilde olmuşsa da, 1908 yılı sonunda bu görüşünden vazgeçmiştir. Sonuç olarak, onun girişimiyle, 1908'in sonunda ve 1909'un ilk aylarında, Kosova vilayetinde Yakova, Mitroviçe, Vulçitrin, Kumanovo, Kalkandelen ve Preşevo gibi birkaç kulüp kuruldu (Abdyli, 2004: 81).

Yakova Kulübü, Mayıs 1909'da Üsküp'teki "Başkimi" kulübünün başkan yardımcısı ve önde gelen vatansever Bajram Curri'nin girişimiyle kuruldu. Şubat 1909'da Mitroviçe'nin "Başkimi" kulübü kuruldu. Ocak 1909'da Jashar Erebara ve Kumanovo kaymakamın girişimiyle bu şehrin "Başkimi" kulübü kuruldu. Ekim 1908'in başında Üsküp kulübünün yardımıyla Kalkandelen Arnavut kulübü kuruldu. 1908 sonbaharında, Petro Poga'nın girişimiyle, "Drita" adı altında Arnavut Gjirokastra (Ergiri) kulübü kuruldu. Kavaya Kulübü 1908 sonbaharında kuruldu. Kısa bir süre için ulusal faaliyetlerin yuvası haline geldi. Tepedelen Kulübü, 1909 baharında Arshi Daut Shehu'nun girişimi ve Ergiri kulübünün yardım ve desteğiyle açıldı. Kulüp, Arnavut dilinde okulların açılması, mevcut okulların Arnavutça eğitim yapılması, muhtariyet gibi Ulusal Hareket'in taleplerini başarıyla yaydı (Abdyli, 2004: 81-83).

Dıraç'ın "Başkimi" Kulübü 17 Eylül 1909'da kuruldu. Önde gelen aktivistlerinden biri Yahya Efendi idi. Kulübün açılışına çok sayıda üyenin yanı sıra şehir beyleri de katıldı. Kulübün buradaki faaliyetleri zaman zaman şehir halka arasındaki ilişkilerin bozulmasında ve gerginliği artmasında etkili oldu (Akademia e Shkencave, 2002: 381; Abdyli, 2004: 83).

Arnavut kulüpleri, Leskovik, Pogon, Meçovë, vb. gibi diğer küçük kasaba ve köylerde oluşmaya devam etmektedir. Bu tür kulüpler Leskovik kazasının bazı köylerinde, örneğin Filati kazasının Ninat'taki Ergire ilçesine bağlı bir köyde kuruldu (Abdyli, 2004: 83).

Romanya’da bulunan Arnavut cemiyetleri, Arnavutluk’ta olabilecek olaylar için endişelenmişti. Arnavutlar diğer Balkan halklarının haksız olduğunu düşündüler. Bu bağlamda Bükreş’te bulunan “Drita” cemiyeti daha aktif rol üstlendi. Bu cemiyetin üyeleri, Avrupa'nın Büyük Güçlerinden bazı taleplerde bulundular. En çok vurgulanan gereksinimler şunlardır:

1- Arnavutluk’un muhtariyeti;

2- Arnavut mektepler ve kiliseler;

3- Siyasi tutuklulara af uygulaması ve Arnavut milliyetinin tanınması için bu talepleri sundu (AQSH, F. 19, D. 79). İbrahim Temo taleplerin hazırlanmasına katkı sağladı ve belgeyi imzaladığı anlaşılmaktadır (AQSH, F. 19, D. 79).

Hâriciye Nâzırı ‘Âsım Bey’ e gönderilen bir mektupta Sofya’da hakîkaten ‘ ‘Deşirâ ‘ ‘ nâmında bir Arnavut cemiyeti’nin var olduğu, fakat yapılan araştırmaya göre bu cemiyetin siyasetle meşgul olmadığı bildirilmiştir (BOA. HR. SYS. D. 140. G. 39).

Kasım 1908’in ortalarına kadar 12 Arnavut kulübü açıldı. “Lirija” gazetesine göre, 1909’a kadar 40’tan fazla Arnavut kulübü kuruldu. Bu arada, incelenen dönemin sonunda, Arnavut topraklarında ve Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı bölgelerinde faaliyet gösteren 70’in üzerinde Arnavut kulüp ve topluluğu kuruldu. “Dielli” gazetesine göre, Manastır, Yanya, Üsküp, İstanbul, Korça ve Elbasan kulüpleri milli faaliyetleriyle dikkat çekti. Bu arada, Sofya'nın “Kalendari Kombiar” (Ulusal Takvim), 1909 yılında faaliyet gösteren bu 5 başarılı kulübe ek olarak Tiran, Korca, Berat, Vlora, Delvina, Gjirokastra, Filati, vb. kulüpleri de saydı (Abdyli, 2004: 84).

2. ARNAVUT GİZLİ CEMİYETLERİ

II. Meşrutiyet’ten sonraki ilk dönemde, Jön Türkler kulüplere açıkça karşı çıkmaya cesaret edemediler ve hatta bir süre Arnavut kültür-eğitim hareketinin gelişimini kabulde zorlandılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu konumu, anayasanın ilanından sonra Arnavutluk’taki kötü durum, Arnavutların Jön Türk Hareketi’nde oynadığı büyük rol ve Jön Türk idaresinin henüz istikrara kavuşmamış olması gibi siyasi faktörlerden etkilenmiştir (Akademia, 2002, 383)

Gerek milli hareket gerekse kulüpler militan ve bağımsız karakterlerini kaybetmediler. Osmanlı makamlarının sürekli gözetimi altında olan kulüpler, siyasi-ulusal faaliyetlerini yasal ve açık bir şekilde yürütmekte giderek daha çok zorlanır hale geldiler. Bu nedenle, yanlarında Osmanlı karşıtı propaganda ve ülkenin özerkliği için mücadelenin örgütlenmesi ile ilgilenen gizli komiteler kuruldu (Akademia, 2002, 383).

Arnavut kulüplerinde gizli komiteler oluşturuldu ve faal kılındı. Bu komiteler, 1905’te Manastır’da kurulmuş bulunan “Arnavutluğun Özgürlüğü İçin” adlı gizli komitenin şubeleri gibi faaliyet göstermesi, Kânûn-ı Esâsî’nin ilanının kısa bir süre sonra etkisiz hale getirilen gizli komitelerin bir devamı olduğu düşüncesini doğurmaktadır.

Bahsettiğimiz dönem boyunca faaliyet gösteren gizli komiteler, ilk faaliyetlerinin esas olarak Manastır kulübünden veya bu kulüpten esinlenmesi, nedeniyle, bir önceki dönemin gizli komitelerinin faaliyetlerinin devamını düşündürmektedir. Zira bu, onların faaliyetlerinin yerleşik bir geleneği ile ilgiliydi (Abdyli, 2004: 89-90).

Bu komiteler'in Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra dönemin kaynaklarında adlar geçmeye başlamıştır. Arnavut Ulusal Hareketi'nde yasadışı faaliyetlerin yeniden canlanmasının bir ilgi unsuru olması önemlidir: İki faaliyet biçiminin birleşimiyle karşılaşılmıştır meşru ve gayrimeşru. Bu savaş biçimlerinin her ikisi de belirli koşullarda etkileşime girmeye ve birbirini tamamlamaya başlar, böylece bu dönemin Arnavut Ulusal Hareketi'nin taktik ve stratejisini zenginleştirir. Yasadışı savaş biçiminin yeniden canlanması, bir yandan Arnavutların Jön Türklerin vaatleriyle hayal kırıklığına uğramasın öte yandan da, özerklik veya bağımsızlık için mücadele kararlılıkları (Abdyli, 2004: 90).

Meşrutiyet'in ilanından sonra, Ağustos 1908'in sonunda, Avlonya'da yasadışı koşullarda faaliyet gösterecek olan "Arnavut Okullarını Destekleme Ulusal Birliği"nin kurulduğu düşünülmektedir (Akademia, 2002, 383; Sönmez, 2007: 98). Birliğin 12 üyeden oluşan bir yönetim kurulu vardı ve çoğunluğu Arnavut subaylardan oluşan 100'den fazla üye vardı. Ulusal okul sorununu çözmeye taahhüdüne ek olarak, Birlik, Arnavutluk'un özerkliğinin gerçekleştirilmesi için savaşmayı taahhüt etmişti. Üyeleri aynı zamanda bu şehrin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri idi. İki karşıt siyasi programa yemin ettiklerini belirtmek ilginçtir. Osmanlı Devletinin sağlamaştırılması ve Arnavut yurtseverlerin ve Ulusal Lig'in özerk hedefleri için (Abdyli, 2004: 90).

Esas olarak ordudan oluşan bu komite, "bağımsızlık fikirlerini" yaydı ve ilk amacı "özerk bir Arnavutluk'un oluşumu için enerjik bir eylem" örgütlemektir. Bu nedenle Jön Türkler tarafından iki aylık bir eylemden sonra büyük bir şiddetle dağıtıldı (Akademia, 2002: 384).

Daha sonraki gizli komite oluşturma girişimleri organize bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu komitelerin oluşturulmasında faaliyet gösteren iki kulüp Manastır ve İstanbul kulüpleridir (Sönmez, 2007: 98). Böyle bir gizli komite, 1908 sonbaharında Manastır'ın "Başkim" kulübünün yakınında kuruldu (Akademia, 2002: 384). Manastır Gizli Komitesi 5 kişiden oluşmuştur; Başkim Klübü başkanı Recep Hoca, Savcı Mazhar Bey, Fehim Zavalan, Teğmen Nafiz Efendi ve Georg Kyrias³. Recep Hoca'ya çeşitli Arnavut merkezlerinde gizli komiteler oluşturma görevi verilmiştir (Sönmez, 2007: 98).

Avusturya-Macaristan'ın Brüksel Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanı A. Erental'a gönderilen gizli raporuna göre, İngiltere'nin maddi olarak desteklediği Arnavutluk'ta "Arnavut Devrimci Komitesi"nin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Abdyli, 2004: 90-91). Ayrıca, bu ifadenin doğruluğunun, Komite'nin faaliyetlerine karıştığı anlaşılan entelektüel ve en önde gelen Arnavut aktivistlerden biri olan Dervish Hima'nın bilgilerine dayandığını vurguladı (Sönmez, 2007: 99).

Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosunun bir raporuna göre de, gizli komitelerin faaliyeti tam olarak Derviş Hima adıyla bağlantılıydı. Zira Arnavut gizli komitelerinin kurucularından veya yeni kurucularından biriydi (Abdyli, 2004: 90-91). Derviş Hima'nın Manastır'da gerçekleştirdiği seyahatler sonucunda Manastır'ın her bölgesinde gizli komiteler oluşturulmuş, resmi olarak Arnavut dilinin yaygınlaştırılması ancak gerçekte gizli komitelerin kurulmasını teşvik etmek amacıyla, 18 Nisan 1909'da Elbasan'da Vllaznia 15 adlı bir cemiyet kurulmuştur. 1909 Mayısına gelindiğinde bu komiteler Florina, Kozana, Serfice, Kolonya, Görice ve Ohri kazalarına da yayılmıştır (Sönmez, 2007: 99).

Arnavut gizli komiteleri, Jön Türklerin Arnavut kulüplerinin faaliyetlerine Arnavut Ulusal Hareketi platformunun gerçekleştirilmesini engellemek için müdahale etmesinden sonra dönemin kaynaklarında yeniden ortaya çıkıyor. Bu rejimin sürekli tehdidiyle karşı karşıya kalan ve Arnavutluk'un özerkliğini amaçlayan yurtsever yasal faaliyetlerini yerine getiremeyen kulüpler, Arnavut halkının bu büyük amacını gerçekleştirmek için gizli komiteler kurmak zorunda kaldılar (Abdyli, 2004: 91).

Gizli komitelerin faaliyete başlama dönemi 1908 sonbaharıdır. Avusturya-Macaristan kaynakları bunu daha çok kanıtlıyor. Bu arada, bir Rus kaynağına göre, gizli komitelerin faaliyeti, ilk kulüplerin kurulmasından bu yana, birçoğunun yakınında Türk karşıtı propagandaya başlayan yasadışı komiteler kurulduğunda başlıyor. Bu kaynağa göre, ilk yasadışı komite Manastır'daki "Başkim" kulübünün yakınında kuruldu. Avusturya-Macaristan kaynakları da ilk gizli komitenin Manastır'daki "Başkim" kulübünün yakınında kurulduğunu iddia ediyor (Abdyli, 2004:91).

Bu komite, önceden hazırlanmış bir planı desteklemek için adamlarını taşraya gizli milli komiteler kurmak üzere göndermişti (Sönmez, 2007: 98-99). Bu komite üyelerinin taahhütleri sonucunda Manastır ve Kosova vilayetinin Ohri, Dibër, Prizren, Yakova, İpek ve Priştine gibi birçok şehrinde bu tür komiteler oluşturulmuştur. Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosuna göre, Aralık 1908'in başlarında Arnavutluk'un birçok şehrinde gizli komiteler kuruldu. Gizli komiteler Üsküp, Yakova ve Kosova vilayetindeki diğer bazı şehirlerde kurulmuştu ve faaliyet gösteriyorlardı. Kısa bir süre sonra, Manastır vilayetinin Korça, Florina, Kaşan, Serfiçe gibi çeşitli şehirlerinde ve ayrıca Yanya vilayetinin tüm şehirlerinde gizli komitelerin oluşturulduğu ve faaliyet gösterdiği anlaşıldı (Abdyli, 2004: 91-92).

Merkez Gizli Komitesi, Manastır komitesine ek olarak, çeşitli Arnavut merkezlerinde gizli komiteler ağının genişletilmesinde önemli bir rol oynayan İstanbul'daki "Başkimi" kulübünün yakınında kuruldu (Sönmez, 2007: 98-99). Kasım 1908'in ortalarında, İstanbul kulübü, Hoca Vildan Efendi'yi Arnavutluk'a gönderdi; o, Abdül Ypi ile birlikte Manastır ve İşkodra vilayetinin çeşitli bölgelerine gizli komiteler kurmak için seyahat etti (Sönmez, 2007: 98-99). İstanbul Gizli Komitesi'nin en özverili üyelerinden biri, İttihat ve Terakki elçisi olarak resmen Arnavutluk'a gönderilen Manastırlı İsmail Haki'ydi. Kosova vilayetine seyahat etti ve bu vesileyle birkaç gizli komite kurmayı başardı (Sönmez, 2007: 98; Abdyli, 2004: 92).

Avusturya-Macaristan kaynakları, Arnavut gizli komitelerinin önde gelen isimleri arasında Dervish Hima, İrfan Bey Ohri, Hoca İsmail Haki Bey, Rexhep Hoxha, Themistokli Gërmenji, Hoxha Vildan Efendi vb. Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosuna göre, Manastır Gizli Komitesi'nden Derviş Hima ve İrfan bey Ohrid'den oluşan bu heyetin Manastır ve İşkodra vilayetinin Ohri, Elbasan, Görice, Tiran vb. bu şehirlerde gizli komiteler kurmaktır. Bu kaynağa göre gizli komitelerin merkezi İstanbul'du (Abdyli, 2004: 92).

Gizli komiteler faaliyetlerini önceden tasarlanmış bir programa dayandırdılar (Sönmez, 2007: 98). Arnavutluk'un özerkliğini hedefleyen program ve bu amaca ulaşmak için, ağını adım adım daha geniş bir insan çevresine genişleterek, üyeleri arasında ulusal bilincin önceden yükseltilmesi gerekliydi. Başlangıçta, gizli komiteler, Arnavutluk'un silahlı savaş yoluyla özerkliğini sağlamak için uygun zamanda İttihat ve Terakki'nin rejimine karşı çıkmaya hazır olan en kararlı Arnavut yurtseverlere ağırlarını genişletti (Abdyli, 2004: 92-93).

Aralık 1908'in başlarındaki Avusturya-Macaristan kaynağı, gizli komite programından kapsamlı bir şekilde söz ediyor. Edindiği gizli bilgilere göre, Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosu, Arnavut gizli komitelerinin liderlerinin Arnavut halkını bilinçlendirmeyi ve Arnavut ulusal fikrini yaymayı amaçladıklarını iddia etmektedir. Bu komitelere göre, İttihat ve Terakki'nin izin verdiği az sayıdaki hakkı bu amaçla kullanmak gerekecektir. Bu bilgilere göre, bu rejime çok az inançları vardı, ancak bu sadece bir sonuca ulaşmak için bir araç olarak hizmet edecekti (Abdyli, 2004: 93).

Daha sonraki gizli komite kurma girişimleri organizeli bir biçimde yerine getirilmiştir. Bu komitelerin kurulmasında Manastır ve İstanbul Kulüpleri daha etkin olmuştur.

Derviş Hima'nın Manastır'da gerçekleştirdiği seyahatlar sonucunda Manastır'ın her bölgesinde gizli komiteler oluşturulmuş, resmi olarak Arnavut dilinin yaygınlaştırılması ancak aslında gizli komitelerin kurulmasını teşvik etmek maksadıyla, 18 Nisan 1909'da Elbasan'da Vllaznia (Kardeşlik) isminde bir cemiyet kurulmuştur (Sönmez, 2007: 99). Bu cemiyetin heyet başkanı Derviş Hima, ikinci başkan Lef Nosi olmuştur (Birecikli, 2010: 167). 1909 Mayıs ayına gelindiğinde bu komiteler Görice, Kolonya, Florina, Kozana, Serfice, Yakova, Ohri ve Üsküp kazalarına da yayılmıştır (Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2002: 384).

Osmanlı Türk gazetelerinde "Arnavut Cemiyetleri ve Kulüpleri" olarak anılan açık ve yasal derneklerin, siyasal plandaki isteklerini kamuoyuna duyurmak bakımından rolleri önemli olmuştur. Özellikle 1911 ve 1912 yıllarında bu durum tüm açıklığı ile görülür (Tunaya, 1988: 540).

SONUÇ

Bu çalışmada II. Meşrutiyet Devrinde Arnavutluk'ta Kulüpler ve Cemiyetler incelenmiştir. Meşrutiyet'in ilan edildiği koşullarda, Arnavut yurtseverlerin faaliyetleri, diğer faaliyetlerin yanı sıra Arnavut kulüplerinin kurulmasına odaklanmıştır.

Aslında kulüplerin kapsayıcı bir ulusal platformu vardı ve Arnavut halkını eğitim ve kültür seviyelerini yükselterek birleştirmeyi amaçlıyordu. Kurulan kulüpler arasında “Başkim” kulüpleri Arnavut Ulusal hareketinin en önemli merkezleri olmuşlardır. Hürriyetin ilanıyla beraber eğitim-öğretim alanındaki faaliyetlerine hız veren Arnavutlar, hürriyetin ilanından kısa bir süre sonra Manastır, Selanik, Üsküp, İşkodra, Görice ve İstanbul’da, Arnavut “Başkim” Kulüplerinin kuruluşunu gerçekleştirirler.

İlk dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavut kulüplerinin faaliyetlerini engellememiş ve hatta onların aracılığıyla Arnavut Ulusal Hareketini kontrol altına alacağını umarak onların oluşumunu teşvik etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu konumu, anayasanın ilanından sonra Arnavutluk’taki kötü durum, Arnavutların Jön Türk Hareketi’nde oynadığı büyük rol ve Jön Türk idaresinin henüz istikrara kavuşmamış olması gibi siyasi faktörlerden etkilenmiştir. Ancak daha sonra 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüpleri siyasetle değil, eğitim ve kültür faaliyetleriyle uğraşacaklarını ilan etmeye zorladı. Osmanlı makamlarının sürekli gözetimi altında olan kulüpler, siyasi-ulusal faaliyetlerini yasal ve açık bir şekilde yürütmekte giderek daha çok zorlanır hale geldiler. Bu nedenle, yanlarında Osmanlı karşıtı propaganda ve ülkenin özerkliği için mücadelenin örgütlenmesi ile ilgilenen gizli komiteler kuruldu. Bu komiteler’in Meşrutiyet’in ilanından birkaç ay sonra dönemin kaynaklarında adlar geçmeye başlamıştır. Arnavut Ulusal Hareketi’nde yasadışı faaliyetlerin yeniden canlanmasının bir ilgi unsuru olması önemlidir: İki faaliyet biçiminin birleşimiyle karşılaşmıştır meşru ve gayrimeşru. Bu savaş biçimlerinin her ikisi de belirli koşullarda etkileşime girmeye ve birbirini tamamlamaya başlar, böylece bu dönemin Arnavut Ulusal Hareketi’nin taktik ve stratejisini zenginleştirir. Yasadışı savaş biçiminin yeniden canlanması, bir yandan Arnavutların Jön Türklerin vaatleriyle hayal kırıklığına uğramasın öte yandan da, özerklik veya bağımsızlık için mücadele kararlılıkları.

Meşrutiyet’in ilanından sonra, Ağustos 1908’in sonunda, Avlonya’da yasadışı koşullarda faaliyet gösterecek olan “Arnavut Okullarını Destekleme Ulusal Birliği”nin kurulmuştur. Daha sonraki gizli komite oluşturma girişimleri organize bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu komitelerin oluşturulmasında faaliyet gösteren iki kulüp Manastır ve İstanbul kulüpleridir. Gizli komiteler faaliyetlerini önceden tasarlanmış bir programa dayandırdılar. Arnavutluk’un özerkliğini hedefleyen program ve bu amaca ulaşmak için, ağını adım adım daha geniş bir insan çevresine genişleterek, üyeleri arasında ulusal bilincin önceden yükseltilmesi gerekiyordu. Başlangıçta, gizli komiteler, Arnavutluk’un silahlı savaş yoluyla özerkliğini sağlamak için uygun zamanda İttihat ve Terakki’nin rejimine karşı çıkmaya hazır olan en kararlı Arnavut yurtseverlere ağlarını genişletti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. BEO. D.3006. G. 225411.

BOA. BEO. D. 3802 G. 285098.
 BOA. HR. SYS. D. 140. G. 39.
 BOA. HR.SYS. D:141 G.28.
 BOA. HR.SYS. D. 155. G. 36.
 BOA. TFR. T. ŞKT. D. 160. G. 15998.
 BOA. Y. PRK. AZJ. D.54 G. 46.
 BOA. TFR. T. ŞKT. D. 160. G. 15998.

2. Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi (AQSH)

AQSH, F. 19, D. 79.
 AQSH. F. 101. D. 50.
 AQSH, F. 101. D. 61.
 AQSH. F. 101. D. 51.
 AQSH. F. 102. D. 80.
 AQSH. F. 102. D. 81.
 AQSH. F. 102. D. 84.
 AQSH. F. 102. D. 94.
 AQSH. F. 102. D. 97.
 AQSH. F. 102. D. 98.
 AQSH. F. 102. D. 111.
 AQSH. F. 102. D. 138.

Gazeteler

Lirija Nr. 16, Selanik, 15 Vjeshtë e tretë 1908.
 Kitaplar, Makaleler ve Tezler
 Abdyli, Ramiz Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908-1910, libri 1, Prishtinë, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2004.
 Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Historia e Popullit Shqiptar, vëllimi II, Rilindja Kombëtare vitet 30 të shek. XIX-1912, Toena, Tiranë, 2002.
 Bartl, Peter, Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları 1878-1912, çev: Ali Taner, Bedir yayını, İstanbul, 1998.
 Birecikli, İhsan Burak, Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
 Çelik, Bilgin, İttihatçılar ve Arnavutlar, Büke Kitapları, İstanbul, 2004.
 Dërmaku, Ismet, Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe kolonitë Shqiptare të Mërgimit në Rumani dhe në Bullgari, Prishtinë, 1983.
 Fshazi, Falma, “İstanbul’da İlk Arnavutça Dergi: ‘Drita’ ve ‘Ditura’ (Osmanlı’da Bir Arnavutça Derginin Macerası)”, Mütferrika Kitabiyat Dergisi, 21: 83-93. 2002.
 Kutlu, Sacit, Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul, 2007.
 Sönmez, Banu İşlet, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
 Prifti, Kristaq, Dervish Hima (1872-1928), Tirane, 1987.
 Prifti, Kristaq, Doktor İbrahim Temo: Jeta dhe Vepra 1865-1945, Prishtine, 1996.
 Skendi, Stavro, Zgjimi Kombëtar Shqiptar (1878-1912), Tiranë : Phoenix : Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit, 2000.
 Tunaya, Zafer Tarık, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988).
 Yavaş, Mesut, Türk Basınında Göre Arnavutça Eğitim ve Alfabe Tartışmaları (1908-1912), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KÜRESELLEŞMENİN MİLLİ KİMLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Raheb MOHAMMADI GHANBARLOU

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF

İstanbul, Türkiye

rmohammadi@gelisim.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın ana amacı milli kimliğe yönelik küreselleşmenin olumlu ve olumsuz yönlerine yer vererek bütünleşme kuramları çerçevesinde incelemektir. Küreselleşmenin milli kimliğe yönelik olumlu etkileri arasında işbirliğinin, etkileşimin, değiş tokuşun, hoşgörünün, esnekliğin, kapasitenin, çoğulculuğun, insan bilincinin yeniden üretilmesinin ve arabuluculuk olanaklarının teşvik edilmesinin artırılması düşünülmektedir. Ayrıca milli kimliğin zayıflamasına neden olan küreselleşmenin olumsuz etkileri arasında yapısal çatışmalar ve kimlik ikiliği, kültürel asimilasyon ve merkezkaç eğilimlerin güçlenmesi gibi hususlar düşünülmektedir. Sonunda, değişim yönetimi ile zorlukları fırsata dönüştürmek için çözümler sunulmuştur. Çalışmada nitel yöntem çatısı altında literatür çalışması yapılmış, temalar oluşturulmuş ve derlenen veriler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Milli Kimlik, Milliyetçilik, Asimilasyon, Etnik.

GİRİŞ

Küreselleşme tartışmalı, çok boyutlu ve aynı zamanda çok karmaşık bir konudur. Küreselleşmenin kavramsal muğlaklığıyla başa çıkmak için bu çalışmada, “genelleştirici süreç” ve “dayatılan proje” yaklaşımlarıyla iki şekilde ele alınmıştır. Küreselleşme, birinci bakış açısıyla, bilgi ve elektronik iletişim teknolojisinin gelişmesi nedeniyle, dünyanın küçülmesine ve insanlar arasında kolektif öz farkındalığın güçlenmesine neden olan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla küreselleşme, tarihten gelen bir olgu, köklü bir süreç ve çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ulusal sınırları aşan, zaman ve mekânı sıkıştırarak birbirine yaklaştıran, gelişen geniş ve kapsamlı bir süreçtir. Bahsedilen yaklaşımda kültürel küreselleşme, dünyanın organik tutarlılığı ve daha büyük bir dünyaya dönüşmesi ile birlikte, hayatın tüm yönlerini içine alarak zihniyetleri ve nesnelere dönüştüren fikirlerin, enformasyonun, tasavvurların ve bilginin serbest akışını içermektedir. Dolayısıyla özellikle iletişim alanında dönüşen dünya, kültürel açıklığı ve kültürlerin birbirinden uyum sağlama eğilimini de beraberinde getirmiştir. İkinci bakış açısına göre küreselleşme, aslında Batı'nın hegemonik ideolojisini kullanan, neoliberalizm ve postmodernizm temellerine dayanan, Amerikan yaşam tarzını yaymaya çalışan bir sistemin makro düzeydeki bir toplum mühendisliği projesinden ibarettir. İnsanları Batılılaştırmak, tüketim ve toplumsal cinsiyet kültürünü teşvik etmek Hollywood kültürünün uydular ve kitle iletişim araçları aracılığıyla ülkelere tanıtılmasıyla gerçekleştirilir.

Bahsedilen yaklaşımdan hareketle Batı, uydu ve dijital iletişim teknolojilerini, McLuhan'ın küresel köyünde ve Alvin Toffler'in üçüncü dalgasında gösterildiği gibi bilgi medeniyeti diğer ülkeler üzerinde tahakküm aracı olarak kültürel asimilasyon ve değer entegrasyonunu empoze etmek için küresel olarak kullanmaya çalışılmaktadır.

Bu iki yaklaşımla, mevcut çalışma, küreselleşmeye ve onun milli kimlik üzerindeki etkisine yönelik iki iyimser ve kötümser duruşu analiz etmeye çalışmaktadır: İlk yaklaşımda (genelleştirici süreç), küreselleşme yalnızca milli kimliğin zayıflamasına giden bir süreç değil, aynı zamanda yerli alt kültürler arasında bir bütünleştirici aracı olarak da rol oynamaktadır. Küresel kültür, kültürlerin kaynaşmasına dayalı etkileşim modeli ile yerel ve milli kimliği şekillendirmeyi, dar ve fanatik ırksal ve etnik durumlardan çıkarmayı amaçlar. İkinci yaklaşıma (dayatma projesi) göre ulus ötesi kimliklerin milli kimliklere hâkim ve üstün gelmesi ve Batı'nın aşkın ve empoze edilen kültürünün kültürel yabancılaşmaya ve toplumsal karışıklığa neden olacak şekilde kültürlerin asimilasyonunu, yerli ve yerel kültürlerin egemen dünya kültürüne entegrasyonunu istediği için üçüncü dünya ülkelerini sömürmektedir.

Bu çalışmada küreselleşmenin milli kimlikler üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu? Ana sorusunun yanıtını verirken küreselleşmenin milli ve yerel kimliklerin yerini mi alacağı yoksa onlarla etkileşime mi geçeceği? Alt sorusuna da yanıt aranmıştır. Çalışmanın temel varsayımını küreselleşmenin bir yandan milli kimliği zayıflatırken diğer yandan kimliği güçlendireceği etkileri oluşturmaktadır. Küreselleşmenin milli kimliklerde değişim ve dönüşümler yaratarak “ayrılıkta birliktelik”e neden olacağı gerçeğinin kabulünden hareketle, küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkileri bağımsız değişken, milli kimlik ise bağımlı değişken olarak açıklanmaktadır. Ayrıca değişim yönetimi veya bilgi yönetimine dayalı ulusların kültürel kimliğini güçlendirmek için çözümler önerilmiştir.

KÜRESELLEŞMENİN MİLLİ KİMLİĞE OLUMLU ETKİLERİ

İyimser teorisyenlerin bakış açısından küreselleşme süreci, ulaşım ve iletişim olanaklarının, enformasyonun, telekomünikasyonun ve dünya çapında seyahatin genişlemesine, elektronik kütüphaneler, sanal üniversiteler, elektronik posta ve haber gibi yeni bilgi teknolojilerinin giderek yaygınlaşmasına neden olmuştur. Gelişen bilgisayar teknolojileri bilgi işlem ve bilgi kaynaklarını kullanma olasılığını artırmış, dünyanın her yerinde kaynak ve bilgi kullanımını kolay ve mümkün kılarak insan bilgisini ve insan anlayışını geliştirmeye yardımcı olmuştur. Bu açıdan küreselleşme süreci, dünya insanların tek bir küresel toplum içinde bütünleşmesine, dayanışma ve birlikteliklerinin gelişmesine yol açarak insanları ve insan toplumlarını birbirine yaklaştırarak sınır ötesi kültürel ilişkileri güçlendirmektedir (Robertson, 1992: 7). Alvin Tofflere'e (1989: 80) göre küreselleşme, dünyanın sıkışmasına ve bir bütün olarak küresel bilincin yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Alvin Toffler'e göre, insan uygarlığının üçüncü dalgasında ve bilgi çağında küreselleşmenin gelişmesi için en önemli araçlardan biri olan iletişim, ülkeler arasında sermaye, bilgi, malları, hizmetleri ve emeği aktarmanın bir yolu ve itici motoru olmuştur (Tafler, 1989: 80). Emmanuel Richter'in görüşüne göre küreselleşme, dağınık insanları birbirine bağlayan bir iletişim ağı gibidir. Bu nedenle, küreselleşmenin olumlu etkileri sosyal hareketliliği hızlandırabilir, bilimin ve insan bilgisinin genişlemesi, artan iletişim, artan görüş alışverişi olasılığı, kültürlerin karşılıklı anlaşılması, uluslar arasındaki yanlış anlaşılmanın giderilmesi, ortak zihinsel değerlerin ve bir anlayışın teşvik edilmesi olabilir. Küreselleşme insanları daha genel bir toplum haline getirerek, ulusların işbirliğinin ve ortak fikirliliğinin genişlemesine, güçlenmesine ve çoklu kültürel kimliğe hoş geldin kapılarının açılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, genelleştirilmiş ve bütünleştirici küreselleşme sürecinde kültürel yerelliğin güçlendirilmesi kültürel çoğulculukla aynı zamanda aranmalıdır.

Bahsedilen yaklaşıma göre küreselleşme, ulus ötesi bağlantıların ve etkileşimlerin sayısında artışa neden olmakta, böylece dünyanın bir kısmındaki gelişmeler ve alınan kararlar, dünya topluluğunun diğer kısımlarına yönelik önemli sonuçlar getirebilmektedir. Buna dayanarak, iletişim ve uydu ağları, uluslararası kamuoyunu yönlendirerek diyalog ve fikir alışverişi düzeyini geliştirebilir ve ortak insani değerleri teşvik ederek, kültürel kimliklerin birbirlerinin fikirlerine hoşgörüyü artırmasına öncülük edebilir.

Millî kimliklerin kültürel mübadelesinin bir ön şartı olarak fikrî hoşgörü aralığının genişletilmesi, milletlerin kültürel farklılık ve ortak yönler konusunda farkındalığını artıracak ve genel düzeyini yükseltecek, medeniyetler arası etki-tepki ve etkileşimlere dikkat edecektir. Bu nedenle, kültürel tekdüzelik, kültürel egemenlik veya kültürlerin zayıflaması yerine, kültürlerin kaynaşmasından ortaya çıkan bir tür etkileşim örüntüsünü beraberinde getiren kültürlerin erozyonundan bahsedilebilir. Ötekilik ve kimlik arasındaki böylesine diyalektik bir ilişki, kültürel kimliklerin birbirini tanıma ve uyum sağlama isteğine ve aynı zamanda insan normlarının egemenliğine neden olmaktadır.

Küreselleşme, kültürel kimlikleri geniş, açık, esnek, çoğulcu, çeşitli, eleştirel, gelenek ve modernliği en iyi şekilde birleştirebilen, değiş tokuş edilebilir, uyarlanabilir, etkileşimli, iklimsel alt kültürler ve küresel kültür arasında aracı ve bağlayıcı, insan öznelerarası değerleri kabul eden, insan benliğini güçlendiren hale getirir. Farkındalık, küresel vatandaşlık ve ulus ötesi insan kimliği ve bireyin kendine özgü kültürünü (millî, etnik veya yerel kimlikler dâhil) korurken (küresel düzeyde kabul edilen bir dizi ideolojik ve değer modeli) genel kültüre yönelmektedir. "Çeşitlilik içinde bütünlük" yaklaşımına göre, küresel birlik birçok çoğulluk ve çeşitlilikten oluşur. Küreselleşme, kültürlerin kültürel bir arada yaşamaya yönelmesine ve küresel kültürel evrimin olumlu mirasını kullanırken kendilerini tanımalarına ve yerel öz farkındalıklarını güçlendirmelerine neden olmaktadır. Araçsal akılcılık temelinde, "küresel güç, yerel farkındalık" ve "küresel düşün yerel hareket et" doktrinlerine yönlendirilmelidirler.

Dolayısıyla kimliğini koruyarak dünyaya uyum sağlama bakış açısı, kültürleri küresel düşünmeye ve küresel toplumu düşünmeye yöneltmekte, izolasyonculuğun ve kültürel içe dönüklüğün hümanizmin yükselmesine yol açtığına inanarak onları dar ve ırksal bağlardan kurtarmaktadır. Diğer fikirlere kültürel açıklık ve milli kimliklerin küresel hareketin anlamının çoğulluğunu kabul ederek birbirinden özümseme ve uyum sağlama eğilimi, ulusların kültürel büyümesinin nedenlerini sağlar ve insan tercihinin kapsamını ulusal düzeyden küresel seviye genişletir. Bir başka açıdan bakıldığında, küreselleşme sürecinde sınırlar ve milli kimlikler ortadan kalksa da, yer ve mahalle ile ilgili kültürel kimlikler daha fazla değer kazanmaktadır. Bu durumda vatanseverlik, milliyetçiliğe göre daha fazla değer kazanacaktır.

Öte yandan, küreselleşme iletişim devrimine, bilgi patlamasına ve iletişim teknolojisi alanında bilgi toplumunda köklü ilerlemelere neden olduğundan ve optik kablo, mikrobilgisayarlar, faks makineleri, uydular, telekomünikasyon sistemleri ve iletişim cihazları gibi teknik gelişmelere neden olmuştur. Birliktelik, topluluklar arasındaki mesafeyi azaltır, alanın mekâna göre önemini artırır ve aynı anda bilgi iletme olasılığı nedeniyle David Harvey'in de deyimiyle "zaman ve vakit yoğunlaşması" gerçekleşecektir. Kültürlerin birbirleriyle tanışması, kültürel alışverişi ve birbirlerinin düşünce ve fikirlerine saygı duymaları, bilgi iletişimini kurmadaki hız, uydular, yeni teknolojiler, video medya aracılığıyla yaygın hale gelmesi iletişimin yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bilgisayar bilimi, aynı gezegende yan yana yaşayan insanlarla tek bir dünya yaratmakta ve Fransız sosyolog Henri Lefebvre'nin deyimiyle, kolektif ve akılcı iletişim araçlarına sahip olmak anlamına gelen "sibernetik insanı" ortaya çıkarmaktadır. Kolektif aktör, küresel koşulların farklı yorumlarının kaynağıdır. Bu nedenle küreselleşme sürecinde kuşakların karşılıklı anlayışı ve gelecek kuşakların haklarının gözetilmesine dayalı sürdürülebilir kalkınma, küresel sorumluluk ve çevre konuları ele alınmaktadır. Çünkü insan, dünyanın her yerindeki kaderin eskisinden daha sıkı bir şekilde birbirine bağlı olduğunu fark ederek, mekân ve alan olmak üzere iki boyutta ve dünyaya kapsamlı bir katılımı günlük yaşamının kaderini kontrol altına alabilmiştir. Evrensel olarak ve bilginin meşruiyetini anlayarak, ortak kaderlerini seçer ve belirler. Bu açıdan küreselleşme, McLuhan'ın küresel köyünde iletişimin yaygınlaşması ile kültürler arasında daha fazla uzlaşmayı sağlayacak olan, dünyanın parçalarının birbirine bağımlılığı ve ağımlı birbirine bağlanmasının bir sonucudur.

Kitlesel ve elektronik medyanın, uzay uydularının ve ulus ötesi reklam ajanslarının sürekli artan genişlemesi, dünya dayanışmasını beraberinde getirdi ve çeşitli bölgelerin yakınlaşmasını ve kültürel uyumunu destekledi. Aslında küreselleşme, ulusların ve kültürlerin yakınlaşmasına ve anlaşılmasına ve adil ve koordineli bir dizi kanun ve düzenlemelerin gölgesi altında ülkelerin sürekli ve aktif işbirliğine dayalı kültürel iletişimin genişlemesine yol açmıştır. Robertson'a göre küreselleşme, büyük bir küresel veri ve fikir akışına, ortak insan kimliğine ve küresel vatandaşlık standartlarına dikkat çekmeye, dünyanın sıkışmasına ve yoğunluğuna ve küresel öz farkındalığın güçlenmesine neden olmaktadır. Öyle ki, bilgi edinme yöntemlerinin çeşitliliği ve uydular, internet ve veri tabanları gibi medya ağlarının gelişmesi, insanların bilinç ve becerilerinin ve iletişiminin artması sonucu, ortak insan normları olan zaman ve mekânı sıkıştırılmaktadır.

İletişim devrimi ve bilginin dijitalleşmesi yoluyla, tek bir kültürel kimliğe mensup insanlar arasında mesaj ve bilgi alışverişine neden olmuş ve onları daha da birbirine bağlı hale getirmiştir. Dolayısıyla küreselleşme, bir kültürel kimliğe mensup insanların iletişimini artırarak, onların nostalji ve vatanseverliğe cevap vermeleri için birbirleriyle iletişim kurmalarına yardımcı olmakta ve kültürel kimliklerine aidiyetlerini artırmaktadır.

Küresel bir araç olarak internet, ortak yerel kimliğe sahip insanların birbirleriyle daha fazla bağlantı kurmasını ve bu yolla kendilerine dönmesini sağlamıştır. Dolayısıyla küreselleşmenin milli kimliğin klasik bağlıklarını zayıflatırken yerel kimlikleri de güçlendirdiği kabul edilebilir. Kültürel kimlikler, çevresel motivasyonların açık bir tezahürü olarak, küreselleşmeyi yerel ve mekânsal alanda geri itmekle ve kültürü yeniden üretirken, kültürel sınırları korurken, küreselleşmeye mekânda Golan arenasını vermekle birlikte, kabul edilmelidir ki, küreselleşme ile birlikte, Kültürel kimliklerde yerelleşme süreci de izlenmektedir. Çünkü küreselleşme, sınırlar ötesinde kültürel ve sosyal ilişkilerin güçlenmesine yol açarken, sınırlar içindeki kimliğe de değer vermektedir.

Bölgesel kimlikler, ulusal ve bölge dışı kimlikler arasında bir dengeleyici ve bağlayıcı görevi görür ve bir bölgedeki ulusların diğerlerine kıyasla kapsayıcılığını artırarak ve ulusal kültürlerin küresel kültür ve ulusları birbirine yaklaştırmak ticaretin koşullarını sağlamış, böylece uluslar sağduyuya dayalı, dengeli ve etkileşimli bir kültürel kimlik arayışına yönelmişlerdir. Bu temelde, Arnold Twain Bay'den esinlenen küreselleşme, aşkın bir kültür olarak kabul edilmemekte, ancak küresel kültürel açıklamada insan toplumlarının kaynakları olarak kültürel kimliklere katkıda bulunan farklı bölgelerin kültürel fenomenlerinin bir antolojisi olabilmekte ve küreselleşmenin kabulüne yönlendirmektedir.

Çoklu küreselleşme dünya kültürü farklı kimlikleri kabul eder, onları güçlendirir ve her birinin kültürel mirasının özünden ortak bir kültür sunar. İklim kültürleri alanına girmek için aracılık olanakları ve köprü rolü oynamaları nedeniyle bölgesel kimliklerin büyümesi, kültürel kimliklerin daha fazla yetenek kazanma motivasyonu ve entelektüellerin diğer kültürlerin arzu edilen unsurlarını iletme, değiş tokuş, keşfetme, davranış bilimi standartlarının yaygınlığı ve yaygınlığının yanı sıra yaşam kalıplarının yakınsaması dünyadaki yüzdesini artırmaktadır. Bu nedenle bölgesel kampanyalar, milli kimlikler ile bölgeler arası kimlikler arasında arabulucu olarak, kültürel kimlikleri küresel bir anlayışa, aynı zamanda yerel aidiyete ve ortak çıkarları (özgürlük, insan hakları ve adalet) ve anlayışa dayalı eylemi teşvik ederek yönlendirebilir. Bölgedeki oyuncular arasında eşcinsel eğilimleri artırmak ve insan öz farkındalığının başlangıcı olarak medeniyetsel öz farkındalığı artırarak, ülkelerin ortak bir kültürel kimliğe ve aynı zamanda dünya arenasında kültürel çoğulculuğa ulaşmalarına zemin hazırlamaktır. Bu nedenle Rosnoo, yerel-küresel diyalektik iletişim bağlamında küreselleşme ve bölgeselleşmenin kaynaşmasını kabul etmekte ve vurgulamaktadır. Aslında medeniyetler arası işbirliği, empatik kültürel anlayış ve küresel dokunun güçlendirilmesi çerçevesinde medeniyet koleksiyonları ve bölgesel ritüeller önemli görülmelidir.

Buradan hareketle küreselleşme homojenleşme anlamına gelmemekte, küresel düzeyde çok sayıda özgül kimliğin ortaya çıkmasını ifade etmekte, bu da kültürel kimliklerin tek bir yer olarak tüm dünyada adaptasyonuna ve yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

Ayrıca küreselleşme, yerel yönetimleri küçülterek ve devletin rolünü azaltarak, müdahaleci bir sistemden destekleyici bir sistem haline getirerek veya maksimum devletten minimum devlete dönüşümünü hızlandırarak, ulusların ve kültürel kurumların konsolidasyondaki statüsünü artıracaktır. Ulusal devletlerin medya ve basın alanındaki otoritesinin azaltılması ve kültür kurumlarının gerçekleştirilmesi, kültür alanının hükümet, toplum ve ekonomi alanlarından bağımsızlaşmasına yol açılması, siyasetin aşkın ve hegemonik tutumunun kültür alanı, dengeleme gücü, zenginlik, kültür ve artan kültürel kimliklerin etkisi küresel süreçlerde bağımsız hale gelmiştir.

Öte yandan, milli kimliklerin ulus ötesi akımlara yönelik eğilimi, onların artan esnekliğine ve bağlantısına, gelenek ve modernliğin optimal bağlantısına ve uluslararası iletişim konularının genişlemesine yol açmıştır. Aynı zamanda küreselleşme, medyanın patlayıcı gücü sayesinde, insanların onuruna yakışır her türlü işe ve imkana ulaşmaya çalışırcasına, vatanlarından uzaklaşmadan "dünya-vatan" olmalarını mümkün kılmıştır. İş yeri ne olursa olsun iş açısından da kozmopolit hale gelmiştir. Bu nedenle, küresel iletişimin gelişmesi ve sosyal etkileşimlerin artmasıyla merkezileşmiş dünya ortadan kalkmış ve toplumların iletişiminin artması, küresel bilgisayar ağlarının yaygınlaşması ve ulusların iç içe geçmesiyle yerini ağlara dayalı bir dünya almıştır. Küresel toplumda toplumsal farkındalığın artması, yerel öz farkındalık unsurunun uluslararası süreçlerde güçlendiği ve ulusların kültürel homojenliğe doğru hareketine öncülük edilmesi görülmektedir/görülecektir.

Öte yandan küreselleşme, milli kimliklerin dinamizmine ve büyümesine neden olmuştur. Çünkü küresel rekabet piyasasında kimliğin değeri, onun rekabet etme kabiliyetine, kendini tanımasına, kendine güvenmesine ve yeni uluslararası koşulların farkında olmasına bağlıdır. Küreselleşme kutsal bencilliğin azalmasına ve küresel bireyselliğin artmasına neden olarak kişisel çıkarlar ile sosyal sorumluluğu dengeleyebilmiştir. Bu nedenle ulusal ve yerel kimlikler, küreselleşmeyi bir fırsat olarak değerlendirerek kendilerine olan güvenlerini artırmalı, güç ve kapasitelerini geliştirmeli, aynı zamanda buldukları yere olan bağlılıklarını, sınırlarını ve çevrelerini sevmelerini ve duygusal bağlarını güçlendirmelidirler.

KÜRESELLEŞMENİN MİLLİ KİMLİK ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

Karamsar teorisyenlerin bakış açısından küreselleşme olgusu, neoliberalizm ideolojisine dayanan, seküler yaklaşım ve nesnellüğün sonu, keşfetmenin ve araştırmanın sonuna inanan yaklaşıma dayanan Batı'nın hegemonik ideolojisidir. Amerika Birleşik Devletleri ülkeleri, bilgi ve iletişim devrimi gerçekliğinden yararlanarak, bunu bilgi medeniyeti ve diğer ülkeler üzerinde hâkimiyet yönünde kullanmak niyetinde olmuştur.

Aslında Batı, küresel köydeki iletişimi genişleterek ve elektronik iletişimi küresel kapitalist ağ ile birleştirerek küresel kültür fikrini desteklemeye çalışmaktadır. Toplumsal alanda küreselleşme, gizli göçler, sınır ötesi organize suçlar, suçun uluslararası düzeyde yayılması, insan ve uyuşturucu kaçakçılığının gizli gruplar ve küresel mafya tarafından giderek yaygınlaşması ve bunun da toplumsal değerlerin çöküşüne yol açması gibi süreçleri içermektedir. Alkolizm ve bağımlılık gibi anti-normların yaygınlığı, gelişmekte olan toplumların milli kültürünün endüslleşmesine yol açmaktadır (Rajae, 2000: 64). Kültürel alanda küreselleşme, zenginler ile yoksullar arasında eşitsizlik ve derin bir uçurum yaratmakta ve metropol ile çevre ülkeler arasında büyüyen teknolojik uçurumun bir sonucu olarak, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere beyin göçüne neden olmaktadır. Aslında büyük güçlerin iş, kültür, bilgi ve iletişim dünyası üzerindeki hâkimiyetleri, küreselleşmenin hâkimiyetlerinin ve müdahaleciliğinin artması nedeniyle kültürel asimilasyona yol açmasına neden olmaktadır (Amin, 1996). Batı'nın medya, uydu ağları ve internet üzerindeki hâkimiyeti, yolsuzluğun yayılmasına, sınır ötesi yasadışı ve etik olmayan eylemlerin artmasına, değer karşıtı sahnelerin yayılmasına yol açmıştır. Kısa bir ifadeyle sinema ve uydu gibi çekici araçlarla Hollywood'un kültürel istilasının küreselleşme ile güçlendiği düşünülmektedir.

Manuel Castel, küreselliğin, kapitalizmin hareketini sürdürmek için ekonomiye ve kültüre dayanan bir ağ toplumu olduğuna inanmaktadır. Bu açıdan küreselleşme, tahakkümün zirvesidir ve kapitalizmin zafer sebebidir. Öyle ki, kuzeyde (merkezde) kapitalizm güneydeki (çevre) hükümetleri yeni araçlarla içine alacak ve güneyde kültürel, değer ve kimlik istikrarsızlığı yaratacaktır. Diğer bir deyişle küreselleşme, sömürgeciliğin üçüncü adımındır. Modernleşmenin bir sonucu olarak dünya düzeninde atomizasyon, sanayileşme, materyalizm ve tüketicilik üçüncü dünya ülkelerinde Batı kültürünün etkisini takip edecektir. Küreselleşme güçlünün fethine, zayıfın boyun eğdirilmesine yol açmış ve üçüncü dünya uluslarına sosyo-kültürel boyutta liberal bir model dayatmıştır.

Wallerstein'a göre kültürel küreselleşme, Güney'de kültürel ikiliğe yol açacak olan Batı kültürünün diğer kültürler üzerindeki hâkimiyeti anlamına gelmektedir. Uluslararası süreçlerde kontrolü zorlaştıran üçüncü dünyadaki ulus-devlet kriziyle eş zamanlı olarak uluslararası arenada güç ve zenginliğin adaletsiz dağılımı, batılı modellerin bu toplumlara ve kapitalist düşünceye, Amerikan kültürüne hâkim olmasına neden olmakta ve batılı tüketim kalıpları küreselleşmenin baskın ve kapsayıcı süreci olarak yönetilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar arasındaki teknolojik eşitsizliklerin neden olduğu kuzeyden güneye bilgi aktarımı, kapitalizm dalgasının genişlemesine ve güney topraklarında Amerikan kültürünün hâkimiyetine, etkisine ve nihayetinde marjinalleşmeye yol açmıştır. Zayıf ülkelerden Batı'nın, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin uydu sistemlerini kullanmadaki amacı, kültürel asimilasyon ve liberal ekonominin küreselleşmesi için uygun bir platform yaratmaktır.

Samuel Huntington'a göre Batı medeniyeti, "kültürün rasyonel olması", "kültürün araçsal olması" ve "sanayileşme" olmak üzere üç noktaya sahip olması nedeniyle küreselleşme eşliğine her geçen gün daha güçlü bir adım atabilmektedir (Huntington, 1992: 27).

Bu durumda Batı'nın olası maddi çıkarlarından yararlanma yolunda Batı'nın liberal kültüründen etkilenecek olan gelişen toplumların ideolojik, kültürel ve kimlik değerlerinin yok olmasına tanık olunacaktır. Dolayısıyla küreselleşme olgusunda güney ve kuzey ülkeleri eşit paya sahip değildir. Çünkü Batı, kendisini merkez kabul ederek bütünleşme, homojenleşme ve kültürel asimilasyon yoluyla dünyaya hâkim olma ve kültürel olarak genişleme arayışındadır.

Küreselleşmeyi Batı'nın empoze ettiği bir ideoloji olarak gören teorisyenlerin bakış açısına göre, küresel düşünce; kapitalizm, serbest piyasa, serbest ticaret, insan hakları, siyasi çoğulculuk ve kültürel çoğulculuk etrafında dönmektedir. Kültür alanında küreselleşme, değerler, din, kimlik, eğlence faaliyetleri, televizyon, video, müzik ve spor alanlarını içerir. Batı'nın tek yönlü kültürel akışta hegemonya kaynağı ve merkezi olarak kabul edildiğini göz önünde bulundurarak demokratik yaşam biçimini küreselleştirmek için araçsal akılçılık, diplomatik destek, propaganda araçlarının zihinsel zemini ve yüksek ekonomik ve teknolojik gücünden hareketle; direnişlerin kırılmasına, ulusların kültürel dönüşümüne ve köklü medeniyetlerin yok olmasına, ulusal hükümetlerin bağımsızlığının ve egemenliğinin zayıflamasına, tek kutupluların egemenliğine yol açacağı gerçeğinden yararlanacaktır.

Justin Rosenberg'in tanımladığı "sivil toplum imparatorluğu" sonucunda milli devletlerin gücünün zayıflaması ve Westfalyan ülkelerin bağımsızlığının sorgulanması, aynı zamanda tüm devletlerin ötesinde siberetik uzayda yaşanan teknolojik devrim, ideolojik sistemler, Batı liberal demokrasinin dünya sisteminin kurulmasına ve kültürel asimilasyona yol açmaktadır. Küreselleşme sadece ülkelerin sınırlarını ortadan kaldırmakla kalmamakta, internet üzerinden işlem yapılan satıcı ve alıcının kimliğini de etkilemektedir. Aslında, dijital ve internet ekonomisinin, elektronik ekonominin, bilgi ekonomisinin ve bilgi ekonomisinin yeni aşaması, ulusal sınırların silinmesine ve Batı'nın kültürel egemenliğinin pekişmesine yol açacaktır. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, Batı'nın neoliberal değerine dayanan, toplumların yapısal mesafesini artırırken mekânsal mesafeyi azaltan bir yöntemdir (Rajae, 1999: 364).

Büyük güçlerin dünyaya hâkim olma iradesini yansıtan küreselleşme ideolojisi, güçlü sanayi ülkelerinin tekeli yaklaşımı, hegemonik kültürün yayılması ve aktarılması, diğer ülkelere hâkim olma ve dayatma ile Batı gelenek ve göreneklerini dayatma, emperyalizmin geçişiyle diğer ulusların gelenekleri şekillenmektedir. Ortaya çıkan sonuç seçme hakkının yerine zorlamanın ve adaletin yerine ayrımcılığın yer değiştirmesinden başka bir şey değildir. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere sistemlerini uzlaşmış bir sistem olarak sürdürmek ve neoliberal açık kapılar, tekeli ve oligarşik kapitalizm politikası ve eşitsiz eğitim tesisleri aracılığıyla güney ülkeleri üzerinde kültürlerini yönetmek için yasa ve yönetmelikler dayatmak istemektedirler. Üstün ve daha iyi maddi ve teknolojik koşulları ve serbest piyasa ekonomisini kurumsallaştırarak, insanın maddi ihtiyaçları alanında tüketim kültürünün teşvik edilmesi yönünde küreselleşme sürecine öncülük etmeli ve gelişmekte olan ülkelere normatif ve pratik değerleri kabul ettirmelidirler (Daneshyar, 2000, 437-39).

Kültürel açıdan bakıldığında, Batı kültürel değerleri ve liderliği Amerika'nın kültür alanındaki hegemonik gücü, kültürel asimilasyon ve asimilasyon amaçlı küreselleşme, Batı'nın yaşam biçimini diğer toplumlara empoze etmeye çalışarak onları kendi propaganda ve iletişim araçlarına teslim etmeye, yabancılaşma ve kendini kaybetmeye zorlamaya çalışmaktadır. Sanayi ülkelerinin enformasyonun üstyapısına sahip olma (örgütler ve iletişim teknolojisi araçları) olanağı onların iletişim altyapılarını (fikir, yasa ve kültür) dayatma konusunda ve diğer kültürleri istila etme alanında üstünlük sağlamıştır. Bir kültürün örf ve adetlerini, milli özelliklerini yok etmek ve bunun sonucunda onu dünyadan inkar etmek, onu yok etmek için milletlerin kültürel kimliğine sızmak, yabancılaştırmak, Batı kültürünün otoritesini kültürel açıdan bağımlı kılmak ve empoze etmek fikridir (Ohadi, 1997: 55-58).

Aslında internetin 1989 yılında icadıyla, anayi güçlerinin sanatın ve geleneklerin çeşitli ufuklarını yok ederek bir tür tek kültürlü dünyayı ön plana çıkarmaya çalıştıkları çıkarımı yapılabilir. Gelişmiş iletişim ve enformasyon araçlarıyla, hegemonik gücün enformasyondan sanata insan yaşamının çeşitli yönlerinde tek-normatifiğini gerçekleştirmek için yerel kültürlerin egemen ve dayatılan küresel kültür ve üstün Batı söylemi ile homojenleştirilmesi yönünde hareket etmişlerdir. İnternetin küresel ağı aracılığıyla İngilizcenin tanıtılması, dünyayı İnternet ile fethetme fikrinin ve dünyaya hâkim olma fikrinin bir kanıtıdır. Amerikan dış politikasında ve Batı kültürel hâkimiyetinde, İngiliz dilinin hâkimiyeti bilgi akışı ile ilgilidir. Dünyadaki bilgi dengesizliği ve Batı'nın araçlar üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle tek yönlü bir yol sunar. Batı'nın dünyadaki iletişim araçları ve kanalları üzerindeki kontrolü, üçüncü dünya aydınlarının ve seçkinlerinin gelişmiş ülkelerin iletişim sistemine çekilmesine ve onları Batı'nın modernlik yorumuna teslim etmelerine yol açabilir. Sonuç olarak yabancı sembolleri milli kimlikle genişleterek ve aynı zamanda göreciliği güçlendirerek, kimliklerin dünya kültüründe bütünleşmesine ve çözülmesine özen göstermelidir.

Aslında bilgi ağları ve uydu reklamlarında yer alan bilgiler ile gelişen toplumların sosyal, kültürel ve dini inançları arasındaki değer çatışması nedeniyle, kültürün küreselleşmesinin en önemli olumsuz etkileri, Batı'nın kültür karşıtı değerlerinin işgali olabilir. Batı'dan üçüncü dünya ülkelerinin yerel kültürleri ve geleneksel standartları ve değerleri, medya hâkimiyeti geliştirmekte olan toplumların algısal ortamı üzerindeki Batı enternasyonalizmi, geliştirmekte olan ülkelerin kültürel izleyicilerinin pasif tüketicilere dönüşmesi ve nihayetinde bunların dönüşümü ve kültürel güney ülkelerinin kimliksizliğine neden olmaktadır. Bilgi üretim yöntemini baskın bir konseptte dönüştürmek ve sonunda gerçek ve kültürel kimlikleri sanal elektronik topluluklarla değiştirmek için enformasyonizmi batı sosyal sisteminin özel bir gelişme yolu ve kapitalist sistemin gelişiminin bir matrisi olarak takip etmektedirler (Mohammadi, 2000: 72-74).

Küreselleşme, hegemonik bir merkezi kontrole sahip birkaç ülkenin elinde sınırsız güç hâkimiyeti sürecidir. Kültürleri yok sayan, tahakküm ruhuna dayanan hegemonik kültürün kibirli ruhu, tüm kültürlerin silinmesine ve imkânları daha fazla olan bir kültürün egemenliğine girmesine neden olacaktır.

Günümüz dünyasında imkânların ve bilimsel imkânların eşitsiz dağılımı ve Batı dünyasındaki zenginlik ve bilginin yoğunlaşması nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyük bir uçurumun ortaya çıkması, küresel kültürün üstün ve üstün bir kültür olarak kurulmasına ve yerleşmesine yol açmıştır. Kültürel emperyalizm, ekonomiyi küreselleştirmek ve dünyadaki eşitsiz servet dağılımını güçlendirmek niyetinde ve aynı zamanda üçüncü dünya toplumlarındaki yerli kültürlerin değer sistemlerini ve normlarını sorgulamak ve kültürel sınırlarını yıkmak eğilimindedir. Zayıf kültürlerin egemen kültür içinde bütünleşmesi ve sindirilmesi, Batı kültürünün "alıcı" kültüre derinlemesine nüfuz etmesine ve ev sahibi kültürün sonsuz yıkımına neden olmaktadır. Çünkü iradeye dayalı dünya sistemi teorisi, kültürel önceliklerin belirlenmesi için sistematik bir model sağlamada, gelenekleri gelişmekte olan toplumlarda tarihsel ve antropolojik olarak keşfedilebilecek nesnelere olarak Batı normlarını, kültürel yabancılaşmayı ve tarihsel hatanın ortaya çıkışını belirler.

Bu durumda ulusötesi kimliklerin önceliği, devletin egemenliğinin zayıflaması ve hegemonik kültürün otoriter doğası nedeniyle milli kimlikler zayıflamaktadır. Küreselleşme, endüstriyel güçlerin desteğine dayanarak bir dizi liberal, materyalist, laik ve göreci kavramı aşlamaya ve millet inşası sürecine meydan okumaya çalışmaktadır. Küreselleşme projesi üzerindeki sınırsız güç hâkimiyeti, Batılı güçlerin modernleşme kisvesi altında milli kimlikler üzerinde hegemonik kontrolüne ve gelişmekte olan toplumların geleneksel kültürlerine ve geleneksel davranış kalıplarına meydan okumasına yol açmıştır. Bu doğrultuda Amerika Birleşik Devletleri, Amerikan yaşam tarzını enjekte ederek ve McDonald's ve Hollywood kültürünü geliştirerek, uygarlık kozmopolitizmini, kapitalist kültürün küreselleşmesini ve milli kimliklerin zayıflamasını güçlendirmeye çalışmaktadır (Henrez, 2000: 197-198).

Dolayısıyla küreselleşme, gelişmekte olan toplumların kültürel bütünleşmesine ve bu toplumdaki dilsel, dinsel ve etnik farklılıklardan ve Batı'nın ekonomik yapılarının ve egemen kültürünün Batı'nın kültürlerine üstünlüğü nedeniyle kültürel kalıplarının dönüşmesine yol açmıştır. Çok etnikli ülkeler, bu kültürel asimilasyon projesinin birçok üçüncü dünya ülkesinin parçalanmasına yol açması mümkündür. Aslında küreselleşme, milli kimliğe kıyasla ulus-altı kimliklere öncelik vererek, çok uluslu ve çok etnisiteli ülkelerde merkezkaç eğilimlerin veya aşırı etnosentrizmin güçlenmesine neden olmaktadır. Milli devletlerin rolünün azalması nedeniyle, Batı'nın insancıl başlıklar altında ve azınlıkların haklarını korumak adına mikro-milliyetçilikler yetiştirmeye çalışması olasıdır. Milli bütünlüğün azalması, kültürel dönüşüm ve milli kimliklerin yok edilmesi gelişmekte olan toplumların ulusal güvenliğini zayıflatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşme bir yanda alt kültürler ve etnik azınlıklar, diğer yanda milli devletler arasında gerilim için bir platform oluşturmaktadır. Çünkü etnik, kültürel ve dini duygular Batı'nın baskın kültürel istilasına maruz kaldığında, çok etnisiteli toplumdaki kültürel uçurumlar artacak ve Batı'nın ülkelerin siyasi alanını açma baskısı nedeniyle etnik duygular büyüyecektir. Etnik ve toplumsal bölünmelere paralel olarak farklı türde ayrı etnik kimliklerin oluşması ve en temel etnik ve bölgesel aidiyetlere atıfta bulunulması, kurumsallaşmış ve şiddet içermeyen siyasi ortaklıkların ve mücadelelerin yerini siyasi şiddete ve bunun sonucunda şiddet olaylarına bırakmasına neden olacaktır.

Etnik ve kültürel farklılık ve gerilimlerin neden olduğu çatışmalar, gelişmekte olan toplumların siyasal sistemlerinin varlığının tehdit altında olması ve onları ulusal güvenlik kategorisinde dar görüşlü bir tutuma ya da tiranlık ve siyasi engelleme eğilimine zorlayarak düzenin korunması etnik gerilimlerle başa çıkmak için, bu ülkelerde siyasi modernleşme ve ekonomik kalkınmanın kademeli evrim alanları ertelenmektedir. Böylece güney devletleri, egemenliği savunmanın ve siyasi engellenmenin gölgesinde topluluklarına siyasi ve sosyal hakların verilmesini engellemektedir (Asgarkhani, 2002).

Aslında modern kapitalizm ve onun toplumsal-politik güçleri, gelişmekte olan toplumlarda kültürel kimliklerle karşı karşıya gelmekte ve ciddi bir çatışma yaşamaktadır. Çünkü Batılı çoğulculuk modelinde ve modernlik göreliliği el ele gider ve doğu milliyetçiliği fikrinde ulus-devlet, önceden belirlenmiş bir birliğin, bir tür temel ikiliğin ve ikilik arasındaki bariz bir çelişkinin doğal tezahürü olarak kabul edilir. Bugün küreselleşme sürecinde Batılı kültürel kalıpların rölativist yaklaşımına karşı milli kimliklerin savunmacı ve saldırgan politikasına tanık olunmaktadır. Çünkü küreselleşme ulusal kültürleri zorlamakta ve milli kimlikler de küresel kültür sistemi projesiyle mücadele etmektedir. Batı kendisini kültürün ana kenti olarak gördüğü ve dünya kültürünün örgütlenmesinin merkez-çevre ilişkisinde kristalleştiğini gördüğü sürece, dengeli bir küreselleşmeden bahsedilemez. Dünya arenasındaki homojenleştirici gerilime karşı milli kimlikler, değerlerin rasyonalitesini, kültürel kimliği ve ulusal uyumu güçlendirerek buna karşı koymaya çalışmalıdırlar (Ohadi, 1997: 59).

Bununla birlikte, Batı'nın kültürel küreselleşme projesi, ülkelerin kültürlerini dünya kültürüyle aynı hizaya getirmeye dayanmaktadır ve Wallerstein'a göre merkez, çıkarlarını güvence altına almak için çevredeki kültürel çatışmaları artırmak istemektedir. Batı, zenginliğin merkezde birikmesine engel olmadığı sürece siyasi-kültürel farklılıkları kabul etmektedir. Bilgi kapitalizmi, güç ve zenginlik yoğunlaşmasından yararlanarak, ekonomik ve iletişim olanaklarına, bilgi teknolojilerine ve çok uluslu şirketlere sahip olarak, merkez ülkelere ait dünya kültürünün çevre kimlikler üzerindeki egemenliğini pekiştirmeyi ve üçüncü dünyada bir kimlik bunalımı yaratmayı amaçlamaktadır. Dünya toplumlarının, kişilik sistemlerinde karışıklık yaratması, yapısal çatışmaları artırması ve söz konusu toplumların kolektif kimliklerini etkilemesi, onları dünya kültürü içinde kültürel bütünleşmeye yöneltecektir (Wallerstein, 1979).

Küreselleşme karşıtlarının bakış açısından küreselleşme, Avrupa kültürünün sömürgecilik ve kültürel hegemonya yoluyla yayılmasının doğrudan bir sonucudur. Öyle ki, küresel egemen kültür, Batı'nın teknoloji ve iletişim olanaklarına sahip olarak, üretim ve tüketim kültürüne evrensel özellikler vererek, gelişmekte olan toplumlarda kültürel geçerliliğin sahte kültürel ihtiyaçlarını yaratmaktadır. Küreselleşme önce Skler'in tabiriyle "tüketimin ideolojik kültürü"nü merkezden dünya sistemine ihraç eder. İkincisi, üçüncü dünya toplumlarını kimlik dönüşümüne yönlendirmek için kültürel emperyalizm ağını genişletmektedir. Üçüncüsü, uydu araçları, kitle iletişim araçları, bilgisayar yazılımları, medya ve veri ağları kullanılarak yerli ve yerel kültürel kimliklerin Amerikan kültürüyle bütünleşmesine, diğer kültürlerin onunla asimile edilmesine ve kültürel homojenleştirmeye odaklanmaktadır.

Dördüncüsü, laikliği, materyalizmi, rölativizmi ve kültürel liberalizmi teşvik ederek, üçüncü dünya toplumlarının milli mefkûre ve inançlarını tehdit etmekte ve bu toplumlarda kafa karışıklığına, şüpheyeye, tereddüde, kaygıya, pasifliğe ve sıkıntıya neden olmaktadır. Beşincisi milli hâkimiyetleri zayıflatarak çok etnikli toplumların bölünmeye giden sürecini oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada zikredilen tartışmalardan anlaşıldığı üzere, küreselleşmenin kimlik açısından üçüncü dünya toplumları için bir meydan okuma ve bir fırsat olarak değerlendirilebilecek iki ucu keskin bir bıçak olduğu açıktır. Küreselleşme, bilgi ve kültür alışverişinin artması ve ortak insani değerlere ilişkin algı ve zihniyetlerin yakınlaşması yoluyla bütünleşme yaratırken, kuzey ve güney toplumları arasında Batı kültür politikalarını empoze etme zeminini hazırlama nedeniyle bir kırılma yaratabilmektedir.

Küreselleşmenin değişimleri beraberinde getiren bir süreç ya da olgu olduğu düşünüldüğünde gelişmekte olan toplumlar için doğru yol “değişimi yönetmek”dir ve bu politikanın en iyi şekilde benimsenmesi özgüvene, öz farkındalığa ve yeni küresel koşulların bilinmesine bağlıdır. Bu nedenle, güney ülkeleri küreselleşmenin olumlu sonuçlarını memnuniyetle karşılamalı ve olumlu etkilerinden yararlanmalıdır. Küreselleşmenin olumlu kazanımlarından yararlanmak için bilgi fırsatlarının israf edilmesini önlemek için gerekli özen ve çabayı göstermek gereklidir. Üçüncü dünya ülkeleri sadece bilgi tüketmekle yetinmeyip küresel alanda bilgi üretimine de dahil olmalıdırlar.

Bu konuda gerekli önlemlerin alınması, dikkatli planlama, tüm olanaklardan tam olarak yararlanılması, mevcut tüm kaynakların seferber edilmesi, toplum bilincinin artırılması ve ülke karar vericilerinin çeşitli düzeylerde kapsamlı ve uzmanlaşmış bilgi birikiminin geliştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde nesnel ortamın gerçekliği, algısal ortamın hayal gücünün çok ötesine geçecek ve yabancı zihnin iletişim denizinde boğulmasına neden olacaktır.

Öte yandan, küreselleşme bir rekabet arenası olarak değerlendirilmekte ve toplumlar hareket ve manevra güçlerini geliştirmek için rekabet arenasında bilgiyi yönetebileceklerdir. Bu bağlamda üçüncü dünya ülkeleri, uluslararası arenada gözlemci, tüketici olmak yerine, etkin ve açıklayıcı politikalarla uluslararası arenada hareket etme kapasitelerini geliştirerek tehditleri fırsata çevirebilmeli ve böylece ülkeler arasında elverişli bir denge kurabilmelidirler.

Kültürel küreselleşmenin olumsuz sonuçlarıyla baş edebilmek için, üçüncü dünya toplumlarının Batı kültürünün dayattığı yöntemlerle baş etmede kültürel direncin ana unsuru olarak yerel ve toplumsal inanç ve değerleri güçlendirmeleri gerekir. Bu nedenle, kültürel ve sanatsal ihtiyaçlarını karşılayarak değer turlarını genişletmek için kültürel temelleri, değer temellerini ve sosyal yetenekleri güçlendirmek için devlet alanında akıllı politikalar ve devlet dışı aktörler tarafından kültürel çözümler düşünmek gerekir.

Bilgi sisteminde, toplumdaki karşıt değerlerin akışını sınırlamak için yerel normları belirlemek, bilimsel, kültürel ve eğitimsel ortamları güçlendirmek gerekmektedir. Güney toplumlarının, egemen ve empoze edilen küresel kültürle bütünleşmekten kaçınırken, yazılı ve sözlü medya kültüründen yararlanma becerisini geliştirerek, hareket etme gücünü geliştirmek için küreselleşmeden bir fırsat olarak yararlanmaları mümkündür. Diplomatik manevra kabiliyetini arttırmalıdır. Ayrıca kendi toplumları için kültürel ürünlerin ithalinde aşırıya kaçmamalıdır. Başka bir deyişle kültürel ürünlerin üretiminde aktif bir rol almaları gerekmektedir.

Batı'nın sahip olduğu transandantal kültür üzerinden milli ve kültürel kimlikleri zayıflatmaya çalıştığı düşünüldüğünde, üçüncü dünya toplumlarının zayıf noktaları gidermesi, iç güçlere güvenmeleri, kültürel özgüvenleri, insan güçlerini yetiştirmeleri, politika ve planlarını doğru yapmaları, doğru değerlendirmeleri gerekmektedir. Uluslararası koşul ve durumlara ayak uydurarak, yeni bilgi teknolojilerine dikkat ederek, toplumsal farkındalığı artırarak ve dijital endüstrinin gelişmesinden yararlanarak, kültürel küreselleşmenin tehlikelerine direnmek için çaba göstermelidirler. Kitle iletişim araçlarının ve uydu teknolojilerinin yaygınlaşması ve fiziksel mahremiyetin kaybolması nedeniyle, devletlerin aynı zamanda sosyal ve dağıtımsal adaletin tesisi yoluyla söz konusu süreç üzerinde dış ve iç kontrol uygulaması da uygundur. Dolayısıyla milli kimlikler, kültürel alışverişi ve uyumu ihmal etmemekle birlikte, kendilerine özgü davranış sistemlerini, yaşam biçimlerini, dillerini, inanç ve ritüellerini koruduklarında saygınlıklarını yeniden kazanabilirler. İnsanın toplumsal evrimini gerçekleştiren, sosyal adalet ve demokratik özgürlük ve gerçek katılıma dayalı kültürel kimliğin rasyonel, beşeri ve duygusal temellerini de açıklamak gerekir.

Kültürel kimliği güçlendirmek için güney ülkelerinin Batı'nın kültürel hegemonyasıyla rekabet edebilecek bir kültürel kimlik sağlamaları gereklidir. Yarışma kurallarını ve mantığını öğrenmek çok önemlidir. Küresel rekabet sahnesinin önemli bileşenleri olan yazılı kültür, dramatik kültür ve üretici kültür, nispeten yüksek bir eğitim düzeyi ile büyük bir ortak kültürü beraberinde getirebilir. Bu nedenle, iletişimin gelişmesi ve yeni iletişim teknolojilerine ve kitle iletişim araçlarına dikkat edilmesi, bu toplumların kültürel tanıtımının toplumsal farkındalığın büyümesine olan yeteneğini artırabilir.

KAYNAKÇA

- Robertson, R. (1992), *Globalization: Social theory and global culture*, Sage, London.
- Tafler, Alvin, (1989), *Güç Dengelerinde Değişim*, Çev: Shahindokht Kharazmi, Baskı, 2. Bina yayınları, Tahran.
- Rajaei, Farhang, (2000), *Globalization on trail: The human condition and international civilization*", Kumarian press.
- Amin, Samir. (1996). "The challenge of globalization", *Review of international political Economy*, 3:2 (Summer).
- Huntington, Samuel, (1992), *The clash of Civilization*, *Foreign Affairs*, vol, No, 3, pp. 22-79

- Rajae, Farhang, (1999), “Küreselleşen dünyada uluslararası teoriler” Çev; Pirooz İzadi, Dış Siyaset dergisi, cilt, 14. Ss. 361-374.
- Daneshyar, Hossein, (2000), Küreselleşme ABD’nin tek normluk arayışı, dış siyaset dergisi, cilt, 14, ss. 437-457.
- Ohadi, Masoud, (1997), Medya ve Kültürün Küreselleşmesi, Makaleler Toplusu (2), Medya ve Kültür, Soroush, Tahran. Ss. 55-68.
- Mohammadi, Rakhshandeh, (2000), Küresel Kültür ve Milli Kültür, Medya ve Kültür, Makaleler toplusu (2), Soroush, Tahran. Ss. 69-84.
- Henrez, A. (2000), Küresel kültürde kozmopolitler ve yerliler, Medya ve Kültür, Makaleler toplusu (2), Soroush, Tahran. Ss. 195-212.
- Asgarkhani, Ebumohammad, (2002), İslam Dünyası ve Küreselleşme, Azad Üniversitesi Karaj.
- Wallerstein, Imanuel, (1979), The capitalist World economy, Cambridge.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

NİYAZÎ-İ MISRÎ'NİN EŞRATÜ'S-SAAT ADLI RİSALESİNDE KIYAMET
ALAMETLERİNİN YORUMU*

Sabahat SAYLIK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Temel İslam İlimleri Fakültesi

Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0003-3822-2971

sabahatsaylik@gmail.com

ÖZET

Mehmed Niyâzî-i Mısrî 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşamış bir alim, müfessir, şair ve mutasavvıftır. Halveti Tarikatı'nın Mısrîyye kolunun en önemli temsilcilerinden biri olarak tanınmış olan müellif, tasavvufî birikiminin yanında İslamî ilimlere olan vukufiyeti sayesinde pek çok alanda eser vermiştir. Yazdığı tefsir eserlerinin yanında şiirleri, gazelleri ve tasavvufî görüşleriyle tanınan müellif hakkında birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bundan dolayı hayatı, kişiliği ve farklı ilmi yönlerinin yanı sıra eserlerinin tanıtılması önem arz etmektedir.

Bu eserlerden biri de kıyamet alametlerinin enfusî (içsel) yorumunu ele aldığı Eşratu's-Saat adlı risalesidir. Mısrî, Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı bu eserinde söz konusu alametlerin İslami gelenekte sadece lafzi manalarıyla anlaşılmasına karşı çıkmıştır. Ona göre madde âleminde var olan her şey, insanın iç dünyasında da vardır. Bunun delili Hz. Peygamber'in "Her peygamber, ümmetini Deccâl ile korkutmuştur." sözüdür. Aslında her peygamber, Deccâl'in kendi zamanında inmeyeceğini kesin olarak biliyordu. O halde bundaki temel amaç cahiliye zihniyetinin önünü kesme, dinin tahrifine neden olacak durumlara, dünyevi bağımlılıklara ve behimi arzulara karşı bir uyarı veya korkutma olabilir miydi? Müellif bu soruyu Deccâl, Ye'cuc ve Me'cuc, Hz. İsa'nın inişi, Mehdi ve Dabbetül arz vb. alametleri temsili anlatımla yorumlayarak cevaplamaktadır. Ona göre Hz. Peygamber, bu alametleri afakta bildirdiği gibi ilahi sırlara vakıf olmak isteyen kişi de iç dünyasında bu sırlara vakıf olmalıdır.

Çalışmamızda, Mısrî'nin söz konusu risalesinde geçen ve kişinin algı düzeyine hitap eden formda kompoze edilmiş kıyamet alametlerinin metaforik (mecaz) yorumu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afaki, Enfüsü, Kıyamet Alametleri, Mısrî

*Bu çalışma devam etmekte olduğum doktora tezinin bir bölümünden istifade edilerek hazırlanmıştır

THE INTERPRETATION OF THE SIGNS OF THE APOCALIPSE IN NİYAZÎ-İ MİSRÎ'S EPISTLE KNOWN AS EŞRATUS-SAAT

Sabahat SAYLIK

ABSTRACT

Mehmed Niyâzî-i Mîsrî is a scholar, commentator, poet and mystic who lived in the Ottoman Empire in the 17th century. The author, who is known as one of the most important representatives of the Mistriyya branch of the Halveti sect, has produced works in many fields thanks to his knowledge of Islamic sciences as well as his mystical knowledge. In addition to his tafsir works, many scientific studies have been carried out about the author, who is known for his poems, ghazals and mystical views. Therefore, it is important to introduce his works as well as his life, personality and different scientific aspects.

One of these works is his epistle, Eşratu's-Saat, in which he deals with the inner (internal, psychological and moral) interpretation of the signs of the apocalypse. In this work, which he wrote in Ottoman, Mîsrî was against the approach that only considers the literal understanding of the aforementioned signs in the Islamic tradition. According to him, everything that exists in the material world also exists in the inner world of man. The proof of this is that is the saying of the Prophet, "Every prophet was frightened his ummah with the antichrist". In fact, every prophet knew that the antichrist would not descend in his own time. So, could the main purpose of this be to prevent the mentality of ignorance, to be a warning against situations that would cause the distortion of religion, worldly addictions and dangerous desires? The author asks this question about the Antichrist, Gog and Magog, the descent of the Prophet Jesus, Mahdi and Dabbah, etc. answers the signs by interpreting them with representative narration. According to him, As the Prophet revealed these portents in the apahak, the person who wants to be aware of the divine secrets must also be aware of these secrets in his inner world.

In our study, the metaphorical interpretation of the signs of the apocalypse perspective of Mîsrî is discussed.

Keywords: Internal, Outer World, Signs of Apocalypse, Mîsrî.

1. GİRİŞ

Asıl adı Mehmet olan Mîsrî, II. Osman'ın tahta çıkmasından hemen sonra h.12 Rebiulevvel 1027/9 Mart 1618 tarihinde bir cuma günü Malatya'da dünyaya gözlerini açmıştır (Doğramacı, 1988, s. 1; Mîsrî, 1891., v. 25a; Ateş, T.y, s. 47). Bazı batılı kaynaklarda doğum yeri, Malatya yakınında bulunan Aspozi kasabası olarak geçmektedir (Gibb, Elias John Wilkinson, 1904, s. 312). Ancak Aspozi'nin Malatya'nın bir mahallesi olduğu da söylenmektedir.

Osmanlı yönetimi ile eski Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa arasındaki olaylar esnasında Osmanlı ordusu Malatya'ya karargâh kurmuş, bu yüzden de halk Aspozi'ye yerleşmiştir. Ordunun dönmesiyle birlikte Malatya'daki camiler, mektepler Aspozi'ye taşınmış; böylelikle Malatya, Aspozi'de yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca Mısri de Aspozi hakkında divanında şu beyitlere yer verir:

Bârekellah! Gülistan-ı bülbülandır Aspozi,

Cenneti tezkir eder âlî mekândır Aspozi.

Beyitte de adı geçtiği üzere Aspozi'de ayrıca Ali Çelebi Vakfı Niyazi Tevliyeti diye bir vakıf kurulmuş, bu vakıf Mısri'nin kardeşi Şeyh Ahmed soyundan gelenlere bırakılmıştır (M. Lütfi Efendi, 1890, s. 5-6).

Mısri, hayatı hakkında bilgiler verdiği eserlerinden biri olan Meva'id-ül-İrfan'da Malatya'da dünyaya geldiğini, çocukluğunda tarikat meclislerine karşı olmasına rağmen ilim tahsiliyle birlikte kalbine Tarikat-ı Sufiye'yi bilme arzusunun doğduğunu ifade etmektedir (Mısri, 1891., v. 25a).

Nakşibendi tarikatına mensup bir ailenin çocuğu olarak gönlü Halvetilik'e kaymış ve Malatya'da meskûn olan Şeyh Hüseyin Efendi'ye bağlanmıştır (Rakım, t.y., v. 2; Vicdanî, 1338, s. 110).

Mısri'nin kendisini son halkası (İbarede اخر حرقها geçer) olarak tanımladığı Halvetilik (Mısri, 1891., v. 48a), seyr- u süluk ve nefis aşamalarını geçerek yedinci mertebeye ulaşmayı amaç edinen bir tarikattır. Müritleri, Allah'ın Kur'an'da geçen yedi ismini vird-i zeban ederler (Eroğlu, t.y., s. 58b). Bu zikirler, kibleye karşı diz çöküp oturulduktan ve halis bir niyetle bütün masiva zihinden silinip Allah düşünüldükten sonra başın önce sağ tarafa yatırılıp "La ilahe." ; sonra sol tarafa, göğüs altındaki kalbe doğru eğilip "İllallah!" denmesiyle yapılır (Vicdanî, 1338, s. 29). Mısri, bu tarikatın kollarından biri olan ve Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin-i Marmaravî tarafından kurulan Ahmediyye koluna mensuptur (Vicdanî, 1338, s. 111).

Sufilik yolunda İbn Arabi, Yunus Emre ve Mevlâna düşüncesinden etkilenen Mısri, 17. yüzyılda Halveti Tarikatı'nın en etkili temsilcilerinden biri olarak Mısriyye Tarikatı'nın da kurucusu olmuştur (Tatçı, 2010, s. 19).

Mısri'nin aldığı mahlaslarla ilgili değişik görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir:

Mısri'da -Camiu'l-Ezher'de- uzun bir dönem eğitim görüp orada yaşadığı için insanlar arasında "Mısri" mahlası ile tanınmıştır (Çeçen, 2014, s. 16; Safayî, t.y., s. 351b).

Mısri, Mısri'dan ayrıldığında otuz yaşlarındadır. Burada gayb ilmini tahsil etmesinden ötürü kendisine "Niyâzî-i Mısri" denmiştir (Hulusi, 1982, s. 8).

Mısrî, batın ilmiyle meşguliyetinden sonra Makam-ı Niyazi'ye ulaştığı için kendisine Niyazî denmiştir (Pardo, t.y.).

1.1. İlk Tahsil Dönemi

Mısrî, Malatya'da eğitim hayatına kardeşi Ahmed ile birlikte sıbyan mektebi ile başlar; burada Kur'an okumayı, yazı yazmayı öğrenir, ilmihal ve sair ilimleri almaya başlar. Daha sonra Malatya'nın tanınmış âlimlerinden, dinin ihtisas isteyen konularında eğitim alır ve 18 yaşında icazet almaya hak kazanır. Mısrî, icazet aldıktan sonra bir süre cami ile medreselerde dersler verir; talebeler yetiştirmek suretiyle ilme hizmet eder. Yaptığı vaazlar toplumun ilgisini çeker ve halk üzerinde büyük tesir uyandırır. Ancak uzun seneler boyunca elde etmiş olduğu ilmi derinlik Mısrî'yi tatmin etmez, geçmişte uzak durduğu tasavvuf ilimlerine ilgi duyar ve Malatyalı Hüseyin Efendi'ye intisap ederek ilmi hizmetlerin yanında süluka da başlar. Ancak çok geçmeden şeyhinin Malatya'dan ayrılmasıyla derin bir üzüntü yaşar. Nakşibendi bir şeyhe mensup olan babası, oğlunun da bu tarikata intisap etmesini tavsiye eder. Ancak Mısrî, babasının isteğini, şeyhini kâmil bir zat görmediği nedeniyle reddeder (Erdoğan, 2019, s.22; M. Lütfi Efendi, 1890, s.4-5; Hulusi,1982, s. 7-16).

1.2. Diyarbakır, Mardin ve Bağdat Seferleri

Şeyhi Malatya'dan başka yere göç edince Mısrî, içindeki firkat ateşini söndürmek ve şeyhi ile mülaki olmak niyetiyle anne ve babasından izin ister. Anne ve babası reşit olmamasını gerekçe göstererek şehir içinde seyahat edebileceğini fakat daha uzak mesafeye ve üç günden fazla süreyle misafirliğe izin vermeyeceklerini söylerler (Rakım, t.y., v. 2). Ancak Mısrî, yirmili yaşlarına geldiğinde (Mısrî,1891, 25a; Rakım, 3v; M. Lütfi Efendi, 1890, s. 6) anne ve babasını ikna ederek ilim öğrenme niyetiyle seyahate çıkar. IV. Murad'ın Bağdat Seferi'yle şehri, İran tasallutundan kurtardığı senede, (1048/1638-1639) Malatya'da başlayan ilim serüvenine Diyarbakır şehrine gelerek devam eder. Mısrî'nin ilim yolculuğunun iki amacı vardır: Birincisi sermaye-i ulum-i batınayı tahsil etmek, ikincisi ise zahir ilimleri öğrenme arayışıdır. Kısacası zahir ilimlere talip olduğu gibi batın ilimleri öğrenme arzusu da vardır. Bir yıl süreyle kaldığı Diyarbakır şehrinde fıkıh, hadis akaid, belagat, mantık ve kelam gibi dersler alır. Şehrin velileri olarak bilinen zatlarla ve âlimleriyle görüşür. Daha sonra Mardin'e gider ve burada da bir yıl boyunca ulum-u diniyeye dair dersler alarak Bağdat'a geçer, Hz. Hüseyin'in mezarını ziyaret eder, buranın da ulema ve fudelasından fıkıh, hadis, mebanî, mantık, tefsir gibi nice ilimler alır (Kara & Atlansoy, 1997, s. 519; M. Lütfi Efendi, 1890, s. 6; Rakım, t.y., v. 3; Ateş, t.y, s. 47).

Mısrî, kendi el yazması kitabı olan Meva'id'de Diyarbakır ve Mardin'de birer yıl kaldığını ifade etmekte fakat Bağdat'a gittiğinden söz etmemektedir (Mısrî, 1891, v.25a). Vakiat, bu iki şehirde toplamda iki yıl kaldığını belirtmekle birlikte Bağdat Seferine değinmekte ancak orada kaç yıl kaldığını belirtmemektedir. Tuhfe ise

Mısırî'nin bu üç şehirde dört yıl kaldığını ve ilimle meşgul olduğunu aktarmaktadır (M. Lütü Efendi, 1890, s. 6). Sadık Vicdanî de Tomar-ı Turuk'ta Mısırî'nin bu üç belde ve civarında dört yıl ilimle meşgul olduğunu aktarmaktadır (Vicdanî, 1338, s. 112).

1.3. Mısır Yolculuğu ve Rotasını Belirleyen İlk Rüya

Mısırî, Bağdat'tan sonra Mısır'ın Kahire şehrine gider ve Şeyhuniyye diye anılan Nil nehri taraflarında bir yere vardığında orada bir Kadiri tekkesi görür. Bu tekkede çok sayıda derviş bulunmaktadır. Bu dervişlerden bazıları şeyhin kendisine bağlıdır, bazıları ise selefinin müritleridir. Bu tekkede kalmaya karar verip Kadiri şeyhine bağlanarak aynı zamanda da Ezher'de zahir ilimleri öğrenmek için dersler almaya başlar (M. Lütü Efendi, 1890, s. 7; Vicdanî, 1338, s. 112).

Mısırî, bir gün tekkede otururken yanına şeyhin eski müritlerinden biri gelir ve ona samimiyet ve doğruluğuyla örnek bir insan olduğunu söyler. İntisap ettiği şeyhin ise sandığı gibi iyi bir şeyh olmadığını söyleyerek ayıplarını saymaya başlar. Tavsiyesini dikkate alarak başka bir şeyh bulmasını söyler. Müridin bu konuşmasından sonra doğru yere geldiğini düşünüp, şeyhin kâmil bir mürşit olduğu kanaatine varır (Rakım, t.y., v. 6; Ateş, t.y., s. 90-91). Kahire'de gündüzleri derslerine muntazaman devam ederken geceleri de tarikat dersleri, dergâh hizmetleri ve seyr-u sülukla meşgul olur. Bir gün hocasının ona, Allah'a ulaşmak için zahir ilimlerin tedrisini bırakması gerektiğini, aksi takdirde tarikat ilimlerinin mazharı olamayacağını söylemesi üzerine yüreğini bir üzüntü kaplar. Zahir ilimleri terk etmek kendisine çok ağır gelir. Çünkü tarikat ilimlerine olan iştiyakı kadar zahir ilimleri öğrenmeye de meraklıdır, bundan dolayı o gece ağlayarak istihareye yatar ve rüyasında Abdülkadir Geylani'yi görür (Mısırî, 1891, v. 25a; M. Lütü Efendi, 1890, s. 7; Rakım, t.y., v. 3-4; Ateş, t.y., s. 90-91; Vassaf, t.y., s. 5/72-73). Gördüğü rüyasını şu şekilde anlatır:

“Gördüm ki güya ben büyük bir şehirdeyim, sultana hizmet ediyorum. Sultan da Şeyh Abdülkadir’imiş. Kendisinin avlunun içinde geniş bir sarayı var. Mensuplarından oluşan büyük bir cemaatin içinde kendisi bir tarafta abdest alıyor, sanki ben de öbür tarafta tereddüt içerisinde duruyorum, bana kızacağından korkuyordum. Oradan çıkacak bir yer de bulamadım. Beni gördü ve çağırdı: ‘Ey Sufi! Hemen kendisine döndüm ve önünde durdum. Hizmetçilerinden birine: ‘Bana bir kese.’ dedi. Hizmetçi birkaç adım gidince ‘Gel.’ dedi, ‘Ona, kendi cebimden vereyim.’ Elini cebine soktu, bir kese çıkardı ve bana uzattı. Huzurunda keseyi açtım. İçinde taze sikkeli dirhemler vardı. Başka bir kese daha gördüm, onu da açtım, onda da taze sikkeli dinarlar vardı. Ben ‘Efendim! Bu iki kesenin anlamı nedir?’ diye sordum. Bana şöyle cevap verdi: ‘Dirhemler zahir ilmidir, öğren ve onunla amel et. Dinarlar tarikat ilmidir, ona ancak takdir edilmiş kimse (mürşidin) sayesinde kavuşabilirsin.’ Ve bana ‘Senin şeyhin bu şehirde değildir, mürşid-i hakikini Rum diyarında ara.’ diye işaret etti. Söylemeye muktedir olamayacağım bir ferahlık ve sevinçle uyandım”(M. Lütü Efendi, 1890, s. 7-9; Rakım, t.y., v. 4; Ateş, t.y., s. 48).

Mısırî, sabah olduğunda rüyasını şeyhine anlatır ve ayrılmak için izin ister fakat rüyasından etkilenen şeyhi onu bırakmak istemez. Şeyhi burada kalıp halifesi olmasını teklif eder ancak Mısırî, kalmaya mecali olmadığını, gitmezse helak olacağını söyleyerek şeyhinin hilafet verme teklifini kabul etmez. Bunun üzerine şeyhi hayır duada bulunarak kendisine izin verir (Doğramacı, 1988, s. 2; Kara, t.y., s. 9).

Mısırî, 1056¹ senesinde İstanbul'a gelerek Sultan Ahmed Camisi yakınındaki Sokullu Mehmet Paşa Tekkesi'ndeki bir hücreye yerleşerek halvete çekilir (Vicdanî, 1338, s. 112). Burası korunarak, postu ziyarete açılır. Hücrenin tahtalarında Mısırî'nin gözyaşları vardır. Vefatından çok sonraları orayı tadilattan geçirmek isteyen Sadrazam Halil Rıfat Paşa, bir gece rüyasında Mısırî'nin "Gözyaşlarımla yıkadığım tahtayı muhafaza ediniz." şeklindeki sözü üzerine bu fikrinden vazgeçer. Mısırî aynı zamanda Yedikule yakınındaki Hacı Evhadüddin Dergahı'nda da itikafa girmiştir. Bu hücre de korunmuştur. Bir süre İstanbul'da kalan Mısırî, oradan Bursa'ya geçer ve Sebbah Dede'nin evinin yanı sıra Ulu Cami Medresesi'nde bir süre ikamet etmiştir (M. Lütfi Efendi, 1890, s. 10-11; Rakım, t.y., v.7; Vassaf, t.y., s. 2/75-56).

2. NİYAZÎ-İ MISRÎ'NİN EŞRATU'S-SAAT ADLI RİSALESİNDE KIYAMET ALAMETLERİNİN YORUMU

Mısırî'ye ait olan bu risale Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud bölümü 2724 numaralı rafta, Pertev Paşa bölümü 244 numarada 20a-21b, Pertev Paşa bölümü 261 numaralı rafta 25a-26b varakları arasında Osmanlı Türkçesi ile; Haşim Paşa bölümü, 20 numara 58a-58b varakları arasında, Pertev Paşa bölümü 261 numarada 87b-88b varakları arasında Meva'id adlı eserinin ellinci sofrasında Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Sözlükte 'شروط' fiilinin çoğul forma aktarılmasıyla elde edilen 'أشراط' kelimesi "alametler" anlamına gelir. Belirli bir vakit anlamını taşıyan 'ساعة' kelimesi ise söz konusu terkipte kıyamet anlamında kullanılmıştır. Bu durumda "Eşratu's-Saat" kavramı kıyamet öncesi vuku bulacağına inanılan olaylar için kullanılmıştır (Yavuz, 2022, s. 522).

Kıyamet alametleri ile ilgili pek çok rivayet nakledilmiştir (Buhârî, 2011, "Fiten"²⁵; Müslim, 2010, "Fiten" 2902, 2941). Nakledilen rivayetler bağlamında zahir ulemasınca bu alametler lafzi bir okumaya tabi tutulurken, İrfanî geleneğin temsilcileri tarafından metaforik olarak yorumlanmıştır. Onlar bu belirtilerin, hakikati içinde barındıran semboller olduğunu düşünerek, sembollerin işaret ettiği hakikatleri gün yüzüne çıkardıklarına inanmışlardır. Onlara göre bu sembollerin hakikatini ancak ilahi sırra vakıf olanlar bilebilir.

¹ Rakım, Niyâzî-i Mısırî'nin 1055 yılında Bursa'ya geldiğini aktarır. Daha geniş bilgi için bkz. 6v Diğer bütün kaynaklar 1056 tarihi kullandıkları için bu tarihi esas aldık.

Kıyamet belirtilerinin temsili olduğunu düşünen sufilerden biri de Mısırî'dir. Ona göre Kur'an, insan ve âlemin her biri diğerine ayinedarlık yapmaktadır. Amaç ise insanın kemale ermesidir. Kemale eren insanda Kur'an ve âlem bütünüyle görünür (Mısırî, 1891., v. 45b ; Ateş, t.y.93-94). O, afakta (kainat, büyük alem) tezahür eden her şeyin enfüste (içsel, insan, Küçük alem) de tezahür ettiğini söyleyerek Eşratu's-Saat adlı risalesinde rivayetlerde anlatılan pek çok belirtiyi ilahi bir sır olarak görmüş ve temsillerin taşıdığı manaları tek tek izah etmiştir (Mısırî, 25a). Ona göre bu sözleri sadece süfli arzularından kurtularak meleki yönlerini inkişaf ettiren ve bu hal üzere iki kez doğan kişi anlar. Birinci doğum kişinin annesinden doğumudur, ikinci doğum ise kişinin kendinden yeniden doğmasıdır. Bu yüzden seyr-u sülukta olmayanlar yani bir müşid'in terbiyesinden geçmeyenler bu hakikatlerden gafildirler. Bu sırlardaki işaretleri anlamak ise enbiya ve evliyaya mahsustur (Mısırî, 26a-26b).

2.1. Benî Esfar

Kıyametin yaklaştığını bildiren alametlerden biri "sarı oğulları" anlamına gelen Beni Esfar'ın zuhurudur. Beni Esfar'ın ne demek olduğu ile ilgili pek çok yorum yapılmıştır. Bu kimselerin Rumlar olduğu Hz. Peygamber'in Tebuk Seferine hazırlık yaparken mazeret öne sürenlerin Rumlardan bahsederken Benî Asfar diye isimlendirdikleri söylenmiştir (İbn Hişam,4/156). Ancak Mısırî Beni Esfar'ın ortaya çıkışını insanoğlundaki süfli duyguların ortaya çıkışı olarak yorumlamıştır. Ona göre fertlerde behimi (hayvani) sıfatların hâkim olmasıyla ahlaki açıdan bozulmalar olacaktır (Mısırî, 1891, 58a; Mısırî, 25b).

2.2. Ye'cuc ve Me'cuc

Rivayetlerde kıyametin alametlerinden biri olarak gösterilen olaylardan biri de Ye'cuc ve Me'cuc'un ortaya çıkmasıdır. Söz konusu iki kelime etimolojik olarak incelendiğinde menşei ile ilgili farklı görüşler ileri sürüldüğü görülmektedir.

İsfehani, bu kelimelerin "aşırı sıcaklık" anlamına gelen Arapça "ح" kökünden olduğunu söylerken (İsfahanî, s.64). Zemahşeri, gayr-ı munsarif olduklarını ileri sürerek yabancı iki isim olduğunu söyler (Zemahşerî, 1986, 2/746).

Ye'cuc ve Me'cuc, Kur'an'da iki yerde zikredilmektedir: Birincisi, herhangi bir zaman ve mekân tabiri kullanılmaksızın geçmişte yaşamış bir topluluk olarak Kehf suresinde bahsedilmektedir. Burada onların zarar verici yönü üzerinde durulmakta ve Zülkarneyn'in yaptırdığı büyük sed sayesinde engellendikleri anlatılmaktadır. İkincisi ise ilerde (gerçek vaad yaklaştığı zaman) zuhur edecek bir topluluk olarak Enbiyâ sûresinde konu edilmektedir. Bu surede geçen الْوَعْدُ الْحَقُّ(gerçek vaad)'i pek çok müfessir kıyametin kopması olarak yorumlamış, bundan yola çıkarak Ye'cuc ve Me'cuc'u da kıyametin yaklaştığına işaret eden bir alâmet olarak kabul etmişlerdir (Çelebi, 2013, s. 373-375).

Mısırî'ye göre Ye'cuc ve Me'cuc, küçük âlem olan insanda tezahür etmektedir. Ona göre bu iki isim insanlarda ortaya çıkacak kötü sıfatlar ve bayağı, bozuk fikirlerin çok fazla olması ve insanların kötü fikirlerin tahakkümü altına girmesi manasındadır (Mısırî, 1891, 58a;Mısırî, 25b).

2.3. Deccâl

Bir şeyi kapamak, yaldızlamak veya boyamak anlamındaki “دجل” (decl) kökünden gelen bu kelime klasik kaynaklarda ahir zamanda ortaya çıkacak ve olağan üstü olaylar göstererek bazı insanları saptırmaya çalışacak kişi diye bilinir. Kur'an'da geçmemekle birlikte rivayetlerde yer almaktadır (Demirci, 2019, s. 67-69). Ahir zamanda kıyametin kopacağına göstergelerinden biri olarak kabul edilen deccâl'in ne ve nasıl olduğu ile ilgili pek çok görüş ortaya atılmıştır.

Müellifimiz, deccâl kavramının metaforik olduğuna inanır. Ona göre ‘deccâl; şüpheli aklın, kibir ve yükselme hırslının insanlarda egemen olmasıdır (Mısırî, 1891,58a;Mısırî 25b).

2.4. Hz. İsa'nın Nüzulü ve Deccâl'i Öldürmesi

Hz. İsa Kur'an'da Meryemoğlu İsa ve Mesih şeklinde zikredilmektedir. “Allah'tan bir ruh ve kelime”(El-Alî İmran 3/39;en-Nisa 4/171) olduğu ifade edilen, Hz. Peygamber'i müjdeleyen ve kendisine İncil verilen peygamberdir. Dünyadaki ömrünü tamamladıktan sonra göğe yükseltildiği görüşünü savunanlar Ali İmran suresindeki “*Seni vefat ettireceğim, nezdime yükselteceğim.*” ayetini delil göstermektedirler (Harman, 2022, s. 465-472).

Müellifimize göre Hz. İsa, akl-ı meadî temsil etmektedir. Akl-ı meadî ise ahirete değer veren ve ona yönelerek saadeti bulan akıldır. Hz. İsa'nın deccâl'i öldürmesi ise onun hüküm ve düşüncelerini yok etmesidir. Yani deccâl dünyanın hakikat-ı mazharıdır. Hakkı görmediği için sağ gözü kördür denir.

Hz. İsa ise ahiret hakikatinin mazharıdır. Dolayısıyla akl-ı meadî'nin doğmasıyla akl-ı maaş yokluğa mahkûm olur (Mısırî, 1891, 58a-b; Mısırî 25b).

2.5. Mehdi'nin Çıkması

Kur'an'da “هدى” kökünden türeyen **Mehdî** kelimesi yer almamaktadır. Mâlik b. Enes, Buhârî ve Müslim gibi titiz davranan hadis âlimleri mehdî kelimesinin geçtiği rivayetlere yer vermezken Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, ve Taberânî eserlerinde bu tür rivayetleri nakletmişlerdir (Yavuz, 2003, 28/271-274).

Müellifimiz de Mehdi'nin çıkacağına inanmaktadır. Ancak ona göre bu bir insan değil ilahi sırları kavrayabilen akl-ı kül ve yüce ruhun ortaya çıkmasıdır. Bu ruh ise havastan olan mürşid-i kamil vasıtasıyla isteyene verilir. Allah'ın “Ruhumdan üfledim.” ayeti bu ruha işaret etmektedir (Mısırî,1891, 58b; Mısırî 25b).

2.6. Dabbetü'-Arz

Müellife göre Dabbetü'l-Arz nefsi levvameyi temsil etmektedir. Nefs-i levvame ise bir yüzü nefsi mülhimeye, diğeri nefsi emmareye bakan iki cenahlı bir mertebedir. Bu durumda bu mertebede olan insan hem iyi hem de kötü olma potansiyelini taşımaktadır. Eğer nefsi mülhimeye meyledip tâbi olursa o zaman iyiler ve mutlular zümresinde yer alır. Bu iyi hal de yüzünde tezahür eder. Ancak nefsi emmareye doğru kayarsa kötüler zümresine dâhil olur. Yaptığı kötü fiillerin emareleri yüzünde görünür (Mısrî, 1891, 58a; Mısrî 26a).

2.7. Güneşin Batıdan Doğması

Müellif, bu olayı ruhun cesedi terk etmesinin işareti olarak yorumlar. Çünkü vakit, cisimle taalluk ettiğinde doğmuştu; bu bağ koptuğunda yine batıdan doğacaktır (Mısrî, 1891,58b; Mısrî 26a).

3. SONUÇ

Risale, Mısrî'nin bilgiyi ve evreni yorumlama yöntemini zahir-batın dualitesi üzerine kurduğunu göstermektedir. Ona göre her insan küçük bir evren, evren ise büyük bir insandır. O halde evrende var olan her şeyin insanın iç âleminde de olması zorunludur. Çünkü evren insani hakikatler üzerine kurulmuştur.

Kur'an'da evrene dair verilen bilgiler, insanın iç dünyası için de söz konusu olduğundan bilgi çift boyutludur. Zahir ilim için okuma, gayret etme söz konusu olduğu gibi batın ilim için de riyazat, salih amel ve daima Allah yolunda mücadele ederek kalbi arındırma söz konusudur. Zahir ilim herkesin elde edebileceği bir ilimken, batın ilim sadece seyr-u süluk yolculuğunu tamamlayanların(ariflerin) elde edebileceği bir bilgidir.

Müellif, risalesinde, Kur'an'da çok kullanılan bir metot olan analogik bir yöntemi benimsemiş ve bu yöntemle kıyamet alametlerini izah etmiştir. Yaptığı yorumlarda söz konusu belirtilerin varlığını kabul etmiş ancak bu belirtilerin temsili olduğunu vurgulamıştır.

KAYNAKÇA

- Buhârî, E. A. M. b. İ. (2011). el-Camiu's-Sahih. Kahire: Daru'l-Hadis.
 Çeçen, H. (2014). Niyazî-i mısrî'nin Hatıraları (2. bs). İstanbul: Dergah yayınları.
 Çelebi, İ. (2013). Ye'cüc ve Me'cüc. İçinde Diyanet İslam Ansiklopedisi (C. 43). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
 Demirci, K. (2019). Deccâl. Diyanet İslam Ansiklopedisi (C. 9). Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

- Doğramacı, B. (1988). Niyazi-yi Mısrî Hayatı ve Eserleri. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- el-İsfehani, R.(1991) el- Müfredat fi Ğarib'il- Kur'an.(1.bs) Dimeşk- Beyrut: Daru'l-Kalem.
- Eroğlu, N. (t.y.). Tasavvuf bi't-Tarikat. İzmir: Milli Kütüphane.
- Gibb, Elias John Wilkinson. (1904). A History of Ottoman Poetry (C. 3). The London Library
- Harman, Ö. F. (2022). İsa. Diyanet İslam Ansiklopedisi (C. 22). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- İbn Hişam, Abdulmelik.(1990). es-Siretu'n-Nebeviyye,(Thk. Tedmüri A.)(C.4) . Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyyi,
- Kara, M. (1994). Niyazî-i Mısrî. Ankara: TDV Yayınları.
- Kara, M., & Atlansoy, K. (1997). Bursa Dergahları Yadigar-ı Şemsi I-II.
- Mısrî, M.N. (1891). Mevaid'ul-İrfanve Aavid'ul-İhsan (Haşim Paşa Bölümü 20). İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eser Kütüphanesi.
- Mısrî, M.N.(t.y). Eşratu's-Saat (Pertev Paşa Bölümü 261). İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eser Kütüphanesi.
- Mısrî, M. N. (T.y). İrfan Sofraları (S. Ateş,).Çev. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Mustafa Lütü Efendi. (1891). Tuhfetü'l-Asri fi Menakibi'l- Mısrî. Çarşı Kabir Matbaası.
- Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (2010). el-Camiu's-Sahih. Beyrut:Daru İbn Hazm.
- Pardo, E. (t.y.). Niyazi Mısrî: An Ottoman Sufi Contemporary of Sabbatai Zevi Cries out Against God and His False Messiah. 1, 31.
- Rakım, İ. (t.y.). Vakıât-ı Pir-i Ruşen zamir Niyazi-î Mısrî (İzmir Bölümü). İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- Safayî, M. E. (t.y.). Tezkire-î Safâyî (Esad Efendi 2549).(C.2) İstanbul:Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- Seyyid Muhammed Nur Hacı Maksud Hulusi, & Hulusi, H. M. (1982). Mısrî Niyazî Divanı Şerhi (2. bs). Esmâ yayınları.
- Süleyman Ateş. (t.y.). Mevaid'ül İrfan. İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat.
- Tatçı, M. (2010). Burc-ı belâda bir merd-i hudâ Niyâzî-i Mısrî (1. basım). H Yayınları.
- Vassaf, H. (t.y.). Sefine-i Evliya (Yazma Bağışlar 2309).İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.
- Vicdanî, E. R. M. S. V. (1338). Tomar-ı Turuk-ı Aliyye halvetiyye: (C. 3.bölüm). İstanbul: Evkat-ı İslamiyye Marmara İlahiyat fakultesi Kütüphanesi.
- Yavuz, Y. Ş. (2003). Mehdi. Diyanet İslam Ansiklopedisi (C. 28). Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yavuz, Y. Ş. (2022). Kıyametin Alametleri. Diyanet İslam Ansiklopedisi (C. 25,). Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Zemahşerî, E.-K. Mahmud. A. b. A. (1986). El-Keşşâf 'an Haķā'ıķı Gavâmiẓi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eķāvîl fi Vücûhi't-Te'vîl (C. 2). Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

CAR LEASING MARKET IN GEORGIA: A QUANTITATIVE APPROACH

Prof. Avtandil GAGNIDZE

East European University, Georgia

gagnidzeavto@yahoo.com

Maksim IAVICH

Caucasus University, Georgia

miavich@cu.edu.ge

ABSTRACT

The development of the leasing sector is directly related to small and medium enterprises with the successful operation of the business and the advancement of the economy. According to international statistics, in countries where the leasing sector is successfully operating the unemployment rate is quite lower than where it is developing is underway. In Georgia, as everywhere, leasing is gaining special importance as one of the most effective means of investing. Accordingly, the article discusses the specifics of the leasing market in Georgia, the structure of the leasing market, some issues of improving the process of the leasing taxation system, etc. The main research question is: **“What are the main tendencies in development of Cars’ leasing market in Georgia? Main findings:** Leasing market in Georgia is the **Developing Market** and because of this there are many uncertainties and fluctuations. Before the **COVID 19 Shock**, leasing market was quite rapidly growing market and more or less predictable. After the **COVID 19 Shock** (and it is not finished yet) market starts growing but becomes less predictable. Probably the Leasing market in Georgia needs more time to become more stable and predictable.

Keywords: Leasing Market, Cars’ Leasing, Regression

INTRODUCTION

In the conditions of globalization of the world economy and increasing competition, economic entities often need to purchase expensive assets, which is associated with high costs. Therefore, companies are actively using methods that allow modernizing the material and technical base without high initial costs. One possible way to do this, to use leasing.

According to the Statistics Agency of the Ministry of Economic Development of Georgia, there are currently more than 150 leasing companies registered in Georgia, of which about 40 are considered to be operating, and only some of them are really active on leasing services market (such as: TBC Leasing, Georgian Leasing Company, Standard Bank Leasing Company and Alliance Group Leasing). The demand for leasing in Georgia is relatively weak, mainly due to the fact that potential customers do not realize the taxation of leasing and capital gains. In general, small and medium-sized businesses are the best candidates for leasing because it allows them to acquire assets in terms of working capital savings.

Most recent data shows that in 2020 the total Business Loan Portfolio in Georgia was 23 224 Millions of GEL (nbg, 2021) and the Total Leasing Market Portfolio was 417 Millions of GEL (tbcleasing, 2021). Therefore the percentage of Business Loans Portfolio is equivalent to 47.01% of Georgia's GDP and percentage of Leasing Market Portfolio is equivalent to 0.84% of Georgia's GDP (grenoble-em, 2021). Calculations indicate that percentage of Leasing Market Portfolio increases and now is more close to Central and Eastern European Countries values. At the same time it turns out that the Georgian leasing market is ready to use much more leasing services than it is today.

The further development of leasing relations in Georgia significantly depends on the stability of the economy, favorable investment environment, and other macroeconomic factors. Although the leasing business has just been established in the Georgian market, it has developed quite dynamically. The purpose of leasing is to develop the small and medium business market, which will directly affect the economic development of the country.

The purpose of this article is to investigate the possibilities of leasing development in Georgia and to develop measures to increase its effectiveness. Because of the decision **“lease or buy?”** always is based on Financial and Behavioral aspects, it is important to investigate both. This article is focused on Quantitative characteristics mainly and the main research question is: **“What are the main tendencies in development of Cars' leasing market in Georgia?”**

LITERATURE REVIEW

Leasing is a set of legal relationships that arise when concluding and implementing a lease agreement, including the acquisition of the subject of such an agreement. In other words, leasing is an economic instrument that allows the lessee to use a vehicle on the terms and conditions stipulated in the contract with the right to redeem it. In this case, the lessor undertakes not only to purchase the car chosen by the lessee from the car dealer, but also to provide this property for temporary use to the client for a set fee. **Note!** Only after the expiration of the lease agreement, the user who bought the vehicle on lease will be the owner when paying the residual value of the car. Until that moment, the lessor will be considered the owner.

The active spread of leasing in developed economies dates back to the 1950s. Financial leasing has been a great competitor to bank lending from the beginning. Not surprisingly, the founders of leasing companies were mainly banks and other financial institutions, who decided that it was better to offer the loan to the client, not in cash, but the property he intends to buy with this money. In fact, leasing is also a loan (commodity loan), which is for cars, equipment, vehicles, buildings, and structures, etc.

Although leasing relationships date back to the distant historical past, there is still no consensus among economists on the content of leasing. They explain the essence of leasing and its role in economic theory in different ways:

- Some view leasing as a complex system of economic-legal relations.
- The second group of scholars considers leasing as a method of lending to producing activities
- The third group considers leasing as a type of rent
- The fourth group of scholars considers leasing as a specific form of transaction, a variety of entrepreneurial activities
- Some sciences even consider leasing as an independent economic category

Some researchers support the idea that owning an item without owning it is the primary embryo of a lease. In this sense, leasing relations are not a new but an old legal institution. Classic leasing as an independent form of contract arose in the second half of the 19th century as a result of the development of rail transport.

The “leasing puzzle”, as characterized by Ang and Peterson (J. Ang, 1984), recommends the absence of common views about the real nature of the relationship among obligation and leasing: are they substitutes or complements? Myers et al (S. Myers, 1976) fostered a hypothetical model that clarifies the replacement among obligation and leases and later papers added to that thought (e.g. Marston and Harris, Beattie et al.) (F. Marston, 1988) (V.A. Beattie, 2000). Lasfer and Levis (M. Lasfer, 1998) find that firms with high fixed capital investment are more likely to use leasing, suggesting those assets are good collateral. This aspect is also linked to the industry, which can be used as a proxy for the investment opportunity set.

In order to go through the reasons for demand increase one needs to understand the reason behind car lease. People prefer reliability and comfort over unreliability and uncomfortable, this reason alone makes new cars more attractive compared to older ones, due to their reliability and comfortable driving. Compared to owning an old car with little value and need for consistent maintenance, having a new car at disposal sounds quite tempting. Lease car offers lot of flexibility for the person, if one wants to drive the latest model cars lease is the ideal way to do so and still afford it.

For instance, one can make a lease contract for 2 years and after that make a completely new contract for another recent car (Jones, 2018). For obvious financial point of view for both enterprises and individual consumers by leasing a car they can invest the same money they would need for buying a car to something more profitable, such as improving the efficiency of the company or to stock market. It is also possible to obtain the car without paying beforehand via cash for instance, as long as the customer’s credit report is suitable for it (Joutse, 2020) From 2014 to 2019 car leasing has become increasingly popular all over Europe and customers in Europe are getting more and more accustomed on not owning a car themselves. On the other side low interest rates allow for interesting lease prices, which makes lease an attractive alternative.

The interesting paper (Desai Preyas, 2015) analyzes the problems associated with marketing a durable through leases and sales. It is shown that the relative profitability of leasing and selling hinges on the rates at which leased and sold units depreciate.

In particular: leasing does not dominate selling in all cases; if sold units depreciate at a significantly higher rate than leased units, a monopolistic firm is better off by only selling its product. It was shown that the depreciation rate of leased cars has been significantly lower than the depreciation rate of sold cars.

By treating leasing and financing contracts as differentiated products with their own unique acquisition costs, in the paper (Srabana Dasgupta, 2018) authors develop an interesting structural model of a consumer's choice of automobile and the related decision of whether to lease or buy it. They estimate the model on a data set of new car purchases from the entry-luxury segment of the U.S. automobile market. A key finding is that consumers are myopic and prefer contracts with lower payment streams even when they have higher total costs. The authors also find that consumers are more likely to lease than to finance cars with higher maintenance costs because this provides them with the option to return the car before maintenance costs become too high.

There has been substantial growth in rates of new-car leasing over the last few decades. Building on recent theoretical research, in paper (J.P. Johnson, 2014) authors constructed a model of the leasing decision in which leasing mitigates adverse selection and reduces transaction costs, but moral hazard limits its use. In this model, the prevalence of leasing is related to new-car reliability, which suggests that the recent growth in leasing is at least partly due to improvements in new-car reliability.

Demand side factors of the car's leasing market in Georgia are investigated in (Avtandil Gagnidze, 2022). According to this article: Survey results show that Awareness of costumers is really the problem. Only 139 out of 318 (about 44%) participants responded that they are well aware on Leasing and the difference between leasing and loan. The survey shows that most of potential consumers prefer their own funds: 150 out of 318 (about 47%) and only 56 (less than 18%) consider leasing as source of financing. Most of potential consumers 245 out of 318 (about 77%) prefer to have Hybrid or Electric cars. With respect to New Average Brand or Secondary Luxury Brand consumers preferences are almost the same: 141 and 147 out of 318 for New and Secondary consequently. Ownership is likely be very important, because of with Leasing, person is not real "owner": 72% of respondents indicated that ownership is important or very important.

DATA COLLECTION AND ANALYSIS

When first considering how to answer their research question(s) or meet their objectives, many researchers often consider initially the possibility of reanalyzing data that have already been collected for some other purpose. Such data are known as **secondary data** (Mark Sounders, 2012). Secondary data include both raw data and published summaries. Most organizations collect and store a variety of data to support their operations: for example, payroll details, copies of letters, minutes of meetings and accounts of sales of goods or services. Consumer research organizations collect data that are used subsequently by different clients.

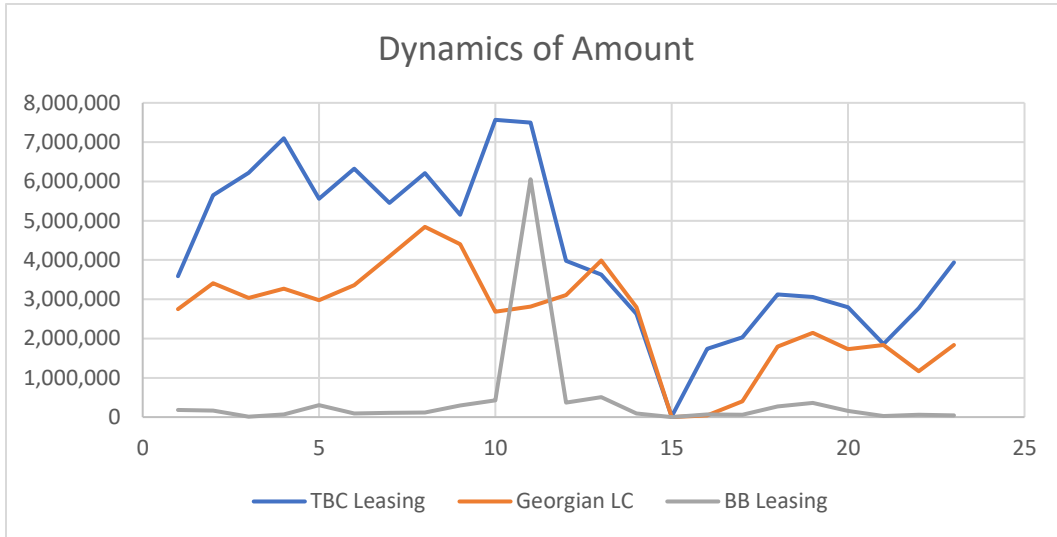
Trade organizations collect data from their members on topics such as sales that are subsequently aggregated and published. Secondary data include both quantitative and qualitative data, and they are used principally in both descriptive and explanatory research. The data one uses may be **raw data**, where there has been little if any processing, or **compiled data** that have received some form of selection or summarizing. **Documentary secondary data** are often used in research projects that also use primary data collection methods. Documentary secondary data include written materials such as notices, correspondence (including emails), minutes of meetings, reports to shareholders, diaries, transcripts of speeches and administrative and public records. Written documents can also include books, journal and magazine articles and newspapers. **Survey-based secondary data** refers to data collected using a survey strategy, usually by questionnaires that have already been analyzed for their original purpose. Such data normally refer to organizations or people. They are made available as compiled data tables or, increasingly frequently, as a downloadable matrix of raw data for secondary analysis.

As mentioned above Secondary data include both raw data and published summaries. Most organizations collect and store a variety of data to support their operations: for example, payroll details, copies of letters, minutes of meetings and accounts of sales of goods or services. The summary statistics of during the period of February 2019 to December 2020 of 3 selected companies is given below:

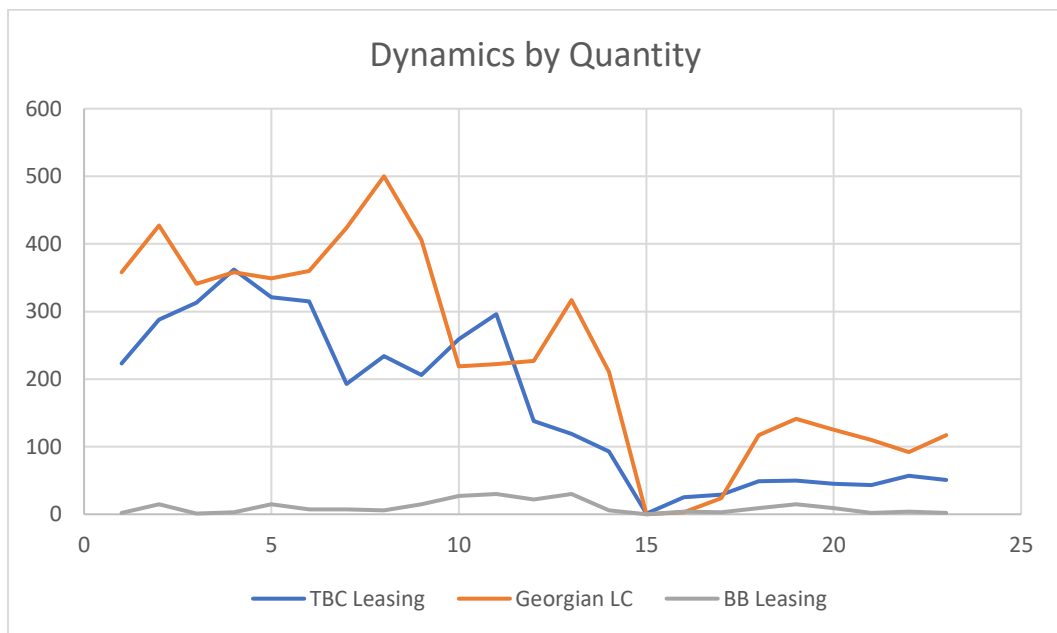
Table 1: Data on Car Lease amount and Number for 3 companies.

	TBC Leasing		Georgian LC		BB Leasing	
	Car lease amount	Quantity	Car lease amount	Quantity	Car lease amount	Quantity
February 2019	3,585,324	223	2749127.35	358	182304.8	2
March	5,651,772	288	3404963.96	427	162784.8	15
April	6,221,587	313	3037432.95	341	12153.15	1
May	7,096,225	362	3266611.8	358	71636.86	3
June	5,561,891	321	2979762.26	349	307840.41	15
July	6,322,219	315	3356114.42	360	91954.56	7
August	5,454,775	193	4094446.79	424	112022.44	7
September	6,213,049	234	4843197.98	500	117183.92	6
October	5,151,413	206	4405482.53	406	298560.99	15
November	7,568,061	259	2685203.7	219	428171.65	27
December	7,500,152	296	2814891.15	222	6055539.0	30
January 2020	3,975,466	138	3,107,330.25	227	371619.44	22
February	3,629,081	119	3,983,237.17	317	511414.9	30
March	2,627,793	93	2,795,317.30	211	88669.35	6
April	14,753	1	0	0	0	0
May	1,741,873	25	43,170.00	3	63943.5	4
June	2,033,471	29	403,351.00	24	62315.22	3
July	3,123,891	49	1,792,119.43	117	273114.21	9
August	3,055,647	50	2,141,895.13	141	362176.62	15
September	2,795,076	45	1,729,752.83	125	161219.48	9
October	1,857,554	43	1,836,269.50	110	27555.75	2
November	2,775,636	57	1,167,624.78	92	63197.84	4
December	3,936,890	51	1,835,354.35	117	40402.38	2

The dynamics of the total amounts in GEL and in Quantity is given by the following graphs:

Graph 1: Dynamics of Car Lease amount (GEL)

Graph 2: Graph 1: Dynamics of Car Lease quantity

As graphs show there are singular fluctuations in March, April, May of 2020 because of COVID 19 lockdown.

Regression analysis (Barry Render, 2012). Regression analysis and models are commonly used and powerful methods in order to investigate the statistical dependence between quantitative variables. The main idea of the regression model is as follows: Suppose we think that there is quite strong relationship between variable of interest (denoted by Y) and some independent variables (denoted by X_1, X_2, \dots, X_k). We represent Y as function of independent variables $Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + \dots + b_kX_k + e$ (or as a linear function with error) and try to find the best linear function. What it means *the best linear function*? The answer is: total sum of squared errors should be minimal. In general mathematically finding the best linear approximation means that we need to minimize the quadratic function of several variables. Of course, one can construct the regression model based on any data collected. Question is if the model is *good*. There are different indicators that help us to answer this question. In this research the goal of using the Regression model is as follows: We know that on Leasing market in Georgia there are two main players: TBC Leasing and Georgian Leasing Company. We consider these two companies and one relatively new company. If this new company is somehow unique, than regression equation that models this new company using two main companies, should not be good (means, that the new company has independent policy and strategy).

For correlation and regression analysis first one have to look the correlation matrix:

	<i>TBC Leasing</i>	<i>Georgian LC</i>	<i>BB Leasing</i>
<i>TBC Leasing</i>	1		
<i>Georgian LC</i>	0.718190702	1	
<i>BB Leasing</i>	0.368388025	0.090471	1

We see that correlation coefficient between TBC Leasing and Georgian Leasing Company is relatively high. At the same time, we see that correlation of BB Leasing with respect to other both companies is very low. This in general indicates that BB Leasing development is independent from others. We can run the Multiple regression model in order to ensure this conclusion. The corresponding summary output is as follows:

Table 2: SUMMARY OUTPUT for AMOUNT

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0.445321
R Square	0.19831
Adj. R Square	0.118142
Standard Error	1159813
Observations	23

ANOVA					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	2	6.65E+12	3.33E+12	2.473657	0.109664
Residual	20	2.69E+13	1.35E+12		
Total	22	3.36E+13			

Table 3: SUMMARY OUTPUT for QUANTITY

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0.265717
R Square	0.070605
Adjusted R Square	-0.02233
Standard Error	9.463684
Observations	23

ANOVA					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	2	136.0779	68.03893	0.759691	0.480842
Residual	20	1791.226	89.56132		
Total	22	1927.304			

Because of R square coefficient of determination is too low (less than 20% for AMOUNT and about 7% for QUANTITY) and large Significance F (0.11 and 0.48 are more than 0.05), we can conclude that there is no significant dependence of BB Leasing on two other companies.

CONCLUSIONS

From the secondary data graphical and analytical analysis it is clear, that:

- Leasing market in Georgia is the **Developing Market** and because of this there are many uncertainties and fluctuations.
- Before the **COVID 19 Shock**, leasing market was quite rapidly growing market and more or less predictable and after the **COVID 19 Shock** market starts growing but becomes less predictable.
- Probably the Leasing market in Georgia needs more time to become more stable and predictable.

- The improvement of two main leasing companies TBC Leasing and Georgian Leasing Company are relatively highly correlated, and it is not surprise because of from interviews we see that policy and expectations of these two companies are similar.
- The third company we consider BB Leasing is a new company and it seems that the company has different policy and tries to be independent from Leaders.

REFERENCES

- Avtandil Gagnidze, M. I. (2022). Demand-side Factors of the Georgian Cars' Leasing Market. *American International Journal of Business Management (AIJBM)*, 43-48.
- Barry Render, R. S. (2012). *Quantitative Analysis for Managers*. Pearson Education.
- Desai Preyas, P. D. (2015). Leasing and Selling: Optimal Marketing Strategies. *Management Sciences*, 44(11).
- F. Marston, R. H. (1988). Substitutability of leases and debt in corporate capital structure. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 3, 147-64.
- grenoble-em. (2021). [www.portal-euromonitor.com](http://portal.euromonitor.com). Retrieved May 23, 2021, from <http://portal.euromonitor.com/portal/Analysis/Tab>
- J. Ang, P. P. (1984). The Leasing puzzle. *Journal of Finance*, 39, 1055-65.
- J.P. Johnson, H. S. (2014). The role and growth of new-car leasing: Theory and evidence. *The Journal of Law*.
- Jones, M. (2018). www.edmunds.com. Retrieved April 11, 2021, from <http://www.edmunds.com/car-leasing/>
- Joutse, N. (2020). www.vertaensin.fi. Retrieved April 15, 2021, from <http://www.vertaensin.fi/blog>
- M. Lasfer, M. L. (1998). The determinants of the leasing decision of small and large companies. *European Financial Management*, 4(2), 159-84.
- Mark Sounders, P. L. (2012). *Research Methods for Business Students*. Pearson Education.
- nbg. (2021). analytics.nbg.gov.ge. Retrieved June 10, 2021, from <http://analytics.nbg.gov.ge>
- S. Myers, D. D. (1976). Valuation of finance lease contracts. *Journal of Finance*, 31, 799-819.
- Srabana Dasgupta, S. S.-R. (2018). [www.doi.org](http://doi.org/10.1509/jmkr.44.3.490). Retrieved April 22, 2021, from <http://doi.org/10.1509/jmkr.44.3.490>
- tbcleasing. (2021). tbcleasing.ge. Retrieved June 10, 2021, from <http://tbcleasing.ge/investors/reports/>
- V.A. Beattie, A. G. (2000). Operating leases and the assessment of lease-debt substitutability. *Journal of Banking and Finance*, 24, 427-70.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**TÜRKİYE-AZERBAYCAN DIŞ TİCARETİNDE YENİ BİR FIRSAT: ZENGEZUR
KORİDORU**

Fatma KILIÇ

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst.

Erzurum, Türkiye

ORCID: 0000-0001-7230-8547

ftm.agckl@gmail.com

ÖZET

Azerbaycan, Kafkasların birleşim noktası üzerinde, Küçük ve Büyük Kafkasların arasında önemli bir jeopolitik noktada bulunmaktadır. Türkiye de Avrupa Asya ve Orta Doğu'nun kesişim alanında kritik bir noktada Azerbaycan ile jeopolitik açıdan aynı kaderi paylaşmaktadır. Türkiye-Azerbaycan ticareti geçmişte temel dış ticaret faaliyetlerini kapsarken 2000'li yıllardan sonra daha çok farklı alanlar da dâhil olmak üzere karşılıklı yatırımlar şeklinde evrilmeye başlamıştır. Azerbaycan ihracatında 2021 yılı için Türkiye, yaklaşık 2818 milyon dolar ile ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye ise Azerbaycan'a 2021 yılı için yaklaşık 2,3 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Türk şirketlerinin Azerbaycan'da şube açma kanalıyla yeni yatırımlar yapması ve ürünlerin iç piyasada tanınması Türkiye- Azerbaycan ticaretinin giderek büyümesindeki önemli nedenlerdir. Türkiye'nin Azerbaycan'a doğrudan ve tek kara bağlantısı olan Nahcivan Özerk Bölgesi ikili ülke ilişkilerinde önemi yadsınamayacak derecede büyüktür. Ancak Zengezur Koridoru iki ülke ticari ilişkileri bağlamında Nahcivan'a ek olarak farklı yeni fırsatlar oluşturabilecektir. Bu çalışmanın amacı, hayata geçirilecek olan Zengezur Projesi ile birlikte aktif hale gelecek kara ve demir yolu ulaşım ağları vasıtasıyla Azerbaycan'ı Nahcivan'a ve Nahcivan'ı da Türkiye'ye bağlaması hususundaki ticari ilişkilerin fırsatlarını ve olası etkilerini araştırmaktır. Yapılan araştırmaya göre Zengezur Koridoru'nun sadece iki devlet arasında değil diğer Türk Cumhuriyetleri arasında da önemli fırsatlar yaratabileceği, Türkiye ile Azerbaycan arasında en direkt kara yolu mesafesinin yaklaşık 820 km mesafeden ortalama 619 km 'ye (Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla) düşmesi söz konusu olmaktadır. Ulaşım maliyetlerinin düşmesi, ortak bir lojistik merkezin kurulması, iki ülke ve diğer bölge ülkeleri arasındaki iletişimin güçlenmesi elde edilen önemli sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Zengezur Koridoru, Türkiye- Azerbaycan Dış Ticareti, Dış Ticaret

A NEW OPPORTUNITY IN TURKEY-AZERBAIJAN FOREIGN TRADE: ZENGEZUR CORRIDOR

Fatma KILIC

ABSTRACT

Azerbaijan is located on the junction of the Caucasus, at an important geopolitical point between the Lesser and Greater Caucasus. Turkey, at a critical point in the intersection of Europe, Asia and the Middle East, shares the same fate with Azerbaijan geopolitically. While Turkey-Azerbaijan trade covered basic foreign trade activities in the past, it has started to evolve in the form of mutual investments, including more different fields, after the 2000s. Turkey ranks first in Azerbaijan exports with approximately 2818 million dollars for 2021. Turkey, on the other hand, exported approximately 2.3 million dollars to Azerbaijan for 2021. The new investments of Turkish companies through opening branches in Azerbaijan and the recognition of their products in the domestic market are important reasons for the gradual growth of Turkey-Azerbaijan trade. Nakhchivan Autonomous Region, which is Turkey's direct and only land connection to Azerbaijan, is of undeniable importance in bilateral relations. However, the Zangezur Corridor may create different new opportunities in addition to Nakhchivan in the context of trade relations between the two countries. The aim of this study is to investigate the opportunities and possible effects of commercial relations in connecting Azerbaijan to Nakhchivan and Nakhchivan to Turkey through land and railway transportation networks that will become active with the Zangezur Project to be implemented. According to the research, it is in question that the Zangezur Corridor can create important opportunities not only between the two states but also between other Turkic Republics, and the most direct road distance between Turkey and Azerbaijan decreases from 820 km to an average of 619 km (with the opening of the Zangezur Corridor). . The reduction in transportation costs, the establishment of a common logistics center, and the strengthening of communication between the two countries and other countries in the region are among the important results.

Keywords: Zangezur Corridor, Turkey-Azerbaijan Foreign Trade, Foreign Trade

GİRİŞ

Önceleri Azerbaycan hâkimiyetinde yer alan Zengezur, Karabağ Zaferinin ardından tekrardan Azerbaycan'ın söz sahibi olduğu bir bölge olmuştur. Yaklaşık otuz yıl öncesine dayanan bu egemenlik “*Zengezur Koridoru*” olarak adlandırılmakta ve sadece Azerbaycan değil bölgedeki bütün devletler için önemli bir ulaşım ağıdır.

Zengezur Koridoru; İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye arasında konumlanmaktadır. Zengezur Koridoru tek bir ulaşım ağına sahip değildir. Demiryolu ve karayolu ulaşım imkânlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bundan dolayı bu ulaşım bölgesi önemli ve tarihi ticaret yollarından biri olan İpek Yolu'nun tekrardan faaliyete geçmesine vesile olacaktır.

Bölge önemli stratejik bir konuma sahip olmakla beraber Orta Asya'ya doğrudan ulaşım imkânı sunacak ve çevre ülkelerde diplomatik ilişkiler bağlamında da barış ortamı sağlanabilecektir. Türkiye- Azerbaycan ticari ilişkileri kara yolu vasıtasıyla doğrudan sağlanabilecek ve diğer Türk Cumhuriyetleri de bu koridordan faydalanabilecektir.

Zengezur Koridoru Çin'in *Bir Kuşak Bir Yol Projesi* ile de bağlantılıdır. İki proje de bölgesel iştiraklerin ve dış ticaretin canlandırılması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Koridor vasıtasıyla Azerbaycan, Türkiye, İran ve Rusya'nın gelecekteki çıkarları aynı çatı altında toplanmış olacak ve bu ülkeler arasında ticaret hacmi artacaktır. Koridor Güney Kafkasya –Türk Cumhuriyetleri bakımından hem coğrafi hem ticari anlamda büyük bir değer taşımaktadır. Bu çalışmada Türkiye ile Azerbaycan dış ticaretinde yeni bir fırsat değeri barındıran Zengezur Koridorunun dış ticarete olan olası etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın ilk kısmında gerek bu konuda gerekse Türkiye- Azerbaycan dış ticareti kapsamında yer alan çalışmaların literatür derlemesine yer verilmiştir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde ise genel çerçevede Türkiye- Azerbaycan dış ticaretine yer verilmiş ve nihayetinde de Zengezur Koridorunun açılmasının yeni bir güzergâh fırsatı olarak değerlendirilme analizine yerilmiştir.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Türkiye- Azerbaycan ilişkileri her alanda hem Türk hem de Azerbaycan araştırmacıları için önemli bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Aşağıda uzun zamandır incelenen birçok çalışmaya konu olmuş Türkiye- Azerbaycan dış ticareti ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışma ile alakalı olarak önceden yapılmış çalışmalar çok kısıtlı olmakla beraber daha çok yeni bir proje ve çalışma konusu alanını oluşturan Zengezur Koridoru ile ilgili yapılmış çalışmalara yer verilememiştir.

Gulaliyev vd. (2016), çalışmasında hem Türkiye hem de Azerbaycan'ın iktisadi anlamda serbest piyasa mekanizmasına adapte olduğu koşulları iki ülke için karşılaştırmalı analiz etmişlerdir. Türkiye'den daha sonra liberal politika tedbirleri alan Azerbaycan'ın Türkiye'ye kıyasla daha doğru adımlarla ve yöntemlerle ilerlediğini tespit etmişlerdir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye göre liberal politikalara evrilme konusunda daha başarılı olduğunu ifade etmişlerdir.

Baghirova vd. (2017), Türkiye ve Azerbaycan arasındaki uluslararası ticareti etkileyen faktörlerin tespitini yapmışlardır. Çalışmada 1998 ile 2014 arası dönem incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda iktisadi büyüme kalkınmanın her iki ülke için de gerçekleşmesi durumunda uluslararası ticaretin de hem Türkiye hem de Azerbaycan arasında pozitif yönde değişme ve gelişmelere yol açtığını ortaya koymuşlardır.

Aydın (2018), Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji ve petrol boru hattı ilişkilerinin yeni projelerle farklı bir seviyeye taşındığını ifade etmiştir. Çalışmasında özellikle önemli bir proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının aktif hale gelmesiyle iki ülke arasındaki güçlü duygusal bağın yansırı güçlü stratejik enerji ticaret bağının da ileri boyutlara taşınabileceğini ifade etmiştir.

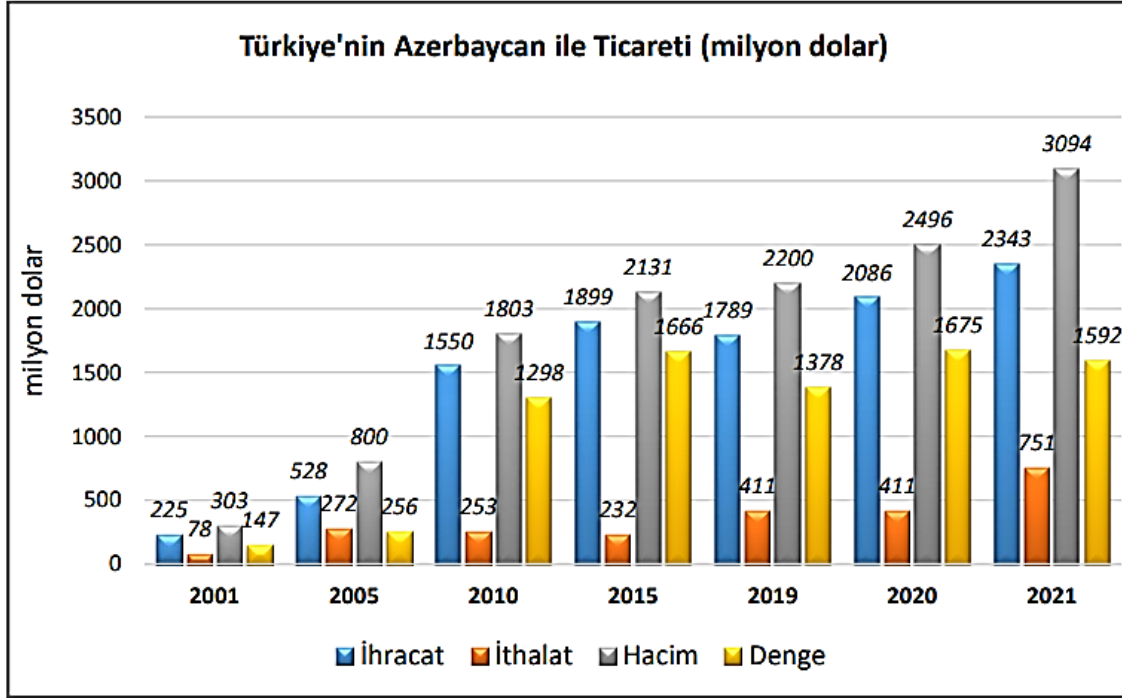
Durmuş (2018), çalışmasında Türkiye ve Azerbaycan'ın dış ticaretini 1996-2017 yılları arasında incelemiştir. Durmuş özellikle hem Türkiye hem de Azerbaycan'ın dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama payını analiz etmiştir. Ayrıca ihracatın ithalatı karşılama payı ve Türkiye'nin dış açığı arasındaki bağlantıyı aynı yönlü ilişki bağlamında tespit etmiştir.

Eravcı (2019), Azerbaycan- Türkiye enerji ilişkilerinin temelini araştırmıştır. Çalışmasında, iki ülkenin enerji alışverişinin dezavantajlı yanları olmasına rağmen bu durumun avantaja çevrilebileceği noktasını vurgulamıştır. İki ülkenin yeni ticaret ortaklıkları vasıtasıyla mevcut ilişki ağını daha ileriye taşıyabileceği de çalışmada vurgulanan diğer bir konu olmuştur.

Zengezur Koridoru ile ilgili çalışmamıza yakın çalışmalar az olmakla beraber Jiang vd. (2020), yaptıkları çalışmada, tıpkı Zengezur Koridoru gibi bölgesel kalkınma ve ekonomilerin gelişimi açısından çok fonksiyonlu ulaşım koridorlarının önemini vurgulamışlardır. Çok fonksiyonlu ulaşım koridorları hem bölge ülkelerinin ekonomik ve ticari işbirliklerini artırması hem de küresel anlamda ulaşım ağlarını geliştirmesi nedeniyle önerilmektedir. Bu çalışmada bu ağların güçlendirilmesi ve koridor projelerinin hayata geçirilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamışlardır.

2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

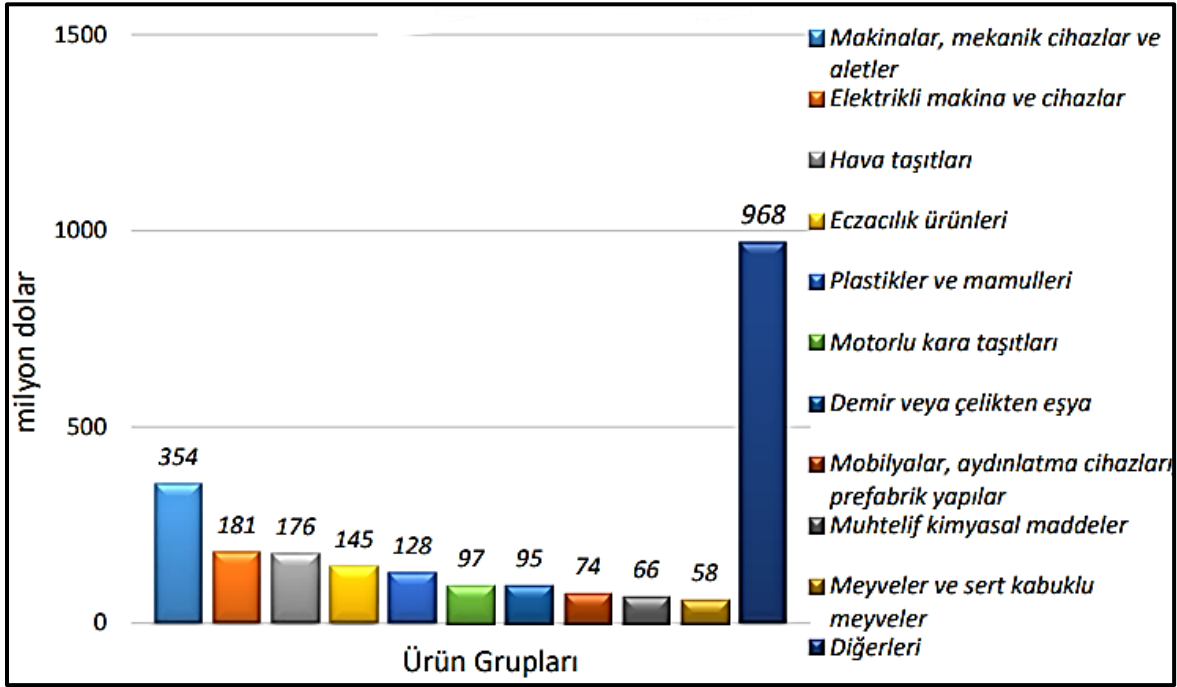
Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını tüm dünyaya ilan etmiştir. Azerbaycan Meclisi bağımsızlık kararını ilanın ikinci ayını takiben onaylamıştır. Dünya devletleri içerisinde Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olma özelliğine sahiptir. Türkiye, Kafkas ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde yeni bağımsızlığını ilan eden ülkeler için daima örnek alınan bir ülke olmuştur. 1992 yılında Ankara'da düzenlenen bir zirvede dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal içinde bulunulan yüzyılın *Türklerin Yüzyılı* olacağını ifade etmiştir (Oran, 2002). Türkiye-Azerbaycan dış ticareti Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından beri gelişerek devam etmektedir. İki ülke birbirinin hem ihracatçı hem de ithalatçısı konumundadır. Bu bakımdan Azerbaycan Türkiye'nin özellikle enerji alanında önemli ticaret ortakları arasında yer almaktadır.

Grafik 1: 2001-2021 Yılları Arası Türkiye'nin Azerbaycan ile Dış Ticareti

Kaynak: Trademap ve Ticaret Bakanlığı Verileri(2022)

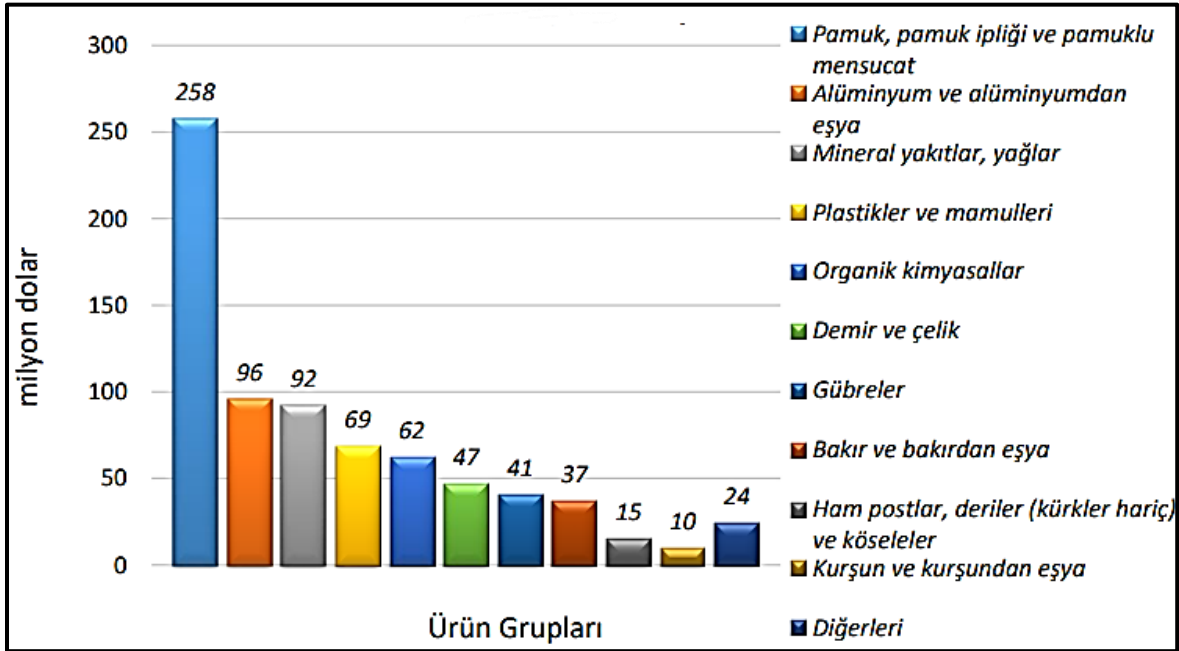
Grafik 1'de 2001-2021 yılları arasında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı milyon dolar cinsinden verilmiştir. Grafik 1 genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında 2019 yılı hariç sürekli bir olumlu seyir göze çarpmaktadır. İthalat değerleri de ihracat değerlerine paralel olarak seyir izlemiştir. 2001 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği mal 225 milyon dolar, ithalatı ise 78 milyon dolardır. Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında 2020 yılına kadar dalgalı bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. 2001 yılında Türkiye- Azerbaycan dış ticaret hacmi yaklaşık 300 milyon dolar seviyelerindedir.

2020 yılında, 11 Mart tarihinden başlayarak etkileri hala devam etmekte olan Koronavirüs Pandemisi Türkiye- Azerbaycan dış ticaretini olumsuz etkilememiş aksine Grafik 1 incelendiğinde 2019,2020 ve 2021 yıllarında Türkiye, Azerbaycan ile ihracat ve ithalat faaliyetlerine olumlu seyrinde devam etmiştir. 2021 yılı incelendiğinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan ihracatı yaklaşık 2340 milyon dolar, ithalatı ise 750 milyon dolar seviyelerindedir. Aynı yılda Türkiye- Azerbaycan dış ticaret hacmi ise 3094 milyon dolardır.

Grafik 2: 2021 Yılı Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatındaki Temel Ürün Kategorileri (Milyon Dolar)

Kaynak: 2022 Ticaret Bakanlığı Verileri

Grafik 2’de 2021 yılı için Türkiye’nin Azerbaycan’a ihraç ettiği temel ürün grupları milyon dolar cinsinden gösterilmiştir. Türkiye Azerbaycan’a 354 milyon dolar makine, mekanik cihazlar ve aletler ihraç etmektedir. Bu temel ürün kategorisini detaylandırdığımızda Türkiye Azerbaycan’a helikopter, uçak, uydu, uydu parçaları ve aksamaları (fırlatıcı uzay mekanikleri dâhil) ihraç edildiğini görmekteyiz. 181 milyon dolar tutarındaki ihracat ise yine Türkiye’den Azerbaycan’a aktarılan elektrikli makine ve cihazlardan oluşmaktadır. Türkiye Azerbaycan’a 145 milyon dolar eczacılık ürünleri (serum, aşı, toksin vb.), 128 milyon dolar plastik ve plastik ürünleri ve en düşük ihracat rakamı olan 58 milyon dolar ile meyveler ve sert kabuklu meyveler ticareti yapmaktadır.

Grafik 3: 2021 Yılı Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatındaki Temel Ürün Kategorileri (Milyon Dolar)

Kaynak: 2022 Ticaret Bakanlığı Verileri

Grafik 3'te 2021 yılı için Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği temel ürün grupları milyon dolar cinsinden gösterilmiştir. Türkiye Azerbaycan'dan 258 milyon dolar pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ithal etmektedir. Bu değer ithal edilen ürün grubunda 1. sırayı almaktadır. Türkiye 96 milyon dolar alüminyum ve alüminyum eşya Azerbaycan'dan ithal etmektedir. Son olarak ülkeden Türkiye'nin son sırada ve 10 milyon dolarlık ithalatı kurşun ve kurşundan eşya ürün kategorisi olmuştur.

Tablo 1: Azerbaycan İhracatındaki İlk 5 Ülke (bin dolar)

Sıra	Ülkeler	2019	2020	2021	Pay (% , 2021)	Değişim (% , 2020-2021)
1.	İtalya	5 638 642	4 172 281	9 243 666	41,6	121,5
2.	Türkiye	2 862 688	2 597 777	2 818 136	12,7	8,5
3.	Rusya	724 337	709 390	920 820	4,1	29,8
4.	İsrail	1 331 616	437 500	898 097	4	105,3
5.	Hırvatistan	436 550	470 819	751 279	3,4	59,6

Kaynak: TÜİK

Tablo 1'de Azerbaycan'ın ihracatında yer alan ilk 5 ülkenin 2019, 2020 ve 2021 yılları itibariyle bin dolar cinsinden değerleri ifade edilmiştir. Tablo 1'e göre ilk sırayı İtalya almaktadır. Azerbaycan'ın İtalya'ya yaptığı ihracat ilgili yıllar itibariyle sırasıyla yaklaşık; 5.638, 4.172 ve 9.243 bin dolardır. Türkiye Azerbaycan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında 2. sıraya konumlanmıştır.'

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatında 2019 yılı verileriyle bir önceki yıla göre ihracatının düşmesinin en önemli nedeni dünyada yaşanan ve daha fazla ürün/madde talebine neden olan Covid-19 pandemi krizidir. Türkiye'yi takiben Rusya, İsrail ve Hırvatistan Azerbaycan'ın ihracatında dünya ülkeleri içerisinde ilk 5 sırayı almıştır.

Tablo 2: Azerbaycan İthalatındaki İlk 5 Ülke (bin dolar)

Sıra	Ülkeler	2019	2020	2021	Pay (% , 2021)	Değişim (% , 2020-2021)
1.	Rusya	2 287 177	1 960 705	2 073 311	17,7	5,7
2.	Türkiye	1 646 678	1 562 606	1 843 683	15,8	18
3.	Çin	1 432 151	1 413 798	1 639 493	14	16
4.	Almanya	708 244	583 037	632 748	5,4	8,5
5.	Ukrayna	467 056	418 388	468 083	4	11,9

Kaynak: TÜİK

Tablo 2'de Azerbaycan'ın ithalatında yer alan ilk 5 ülkenin 2019, 2020 ve 2021 yılları itibariyle bin dolar cinsinden değerleri ifade edilmiştir. Tablo 2'e göre ilk sırayı Rusya almaktadır. Rusya ülkeye hem konum hem de geçmiş egemenliği itibariyle ilk sırada olması tesadüfi değildir. Azerbaycan'ın Rusya'dan ithali yaklaşık 2021 yılında 2.073 bin dolardır. Türkiye Azerbaycan'ın hem ithalatında hem de ihracatında 2. Sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ilk5'te olması ve ilk sıraları alması Azerbaycan-Türkiye dış ticaretinin önemli olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Azerbaycan Türkiye'den 2021 yılında yaklaşık 1.843 bin dolar ithalat yapmıştır. Azerbaycan'ın ithalatında Çin 3. Sırayı almaktadır. Çin'i takiben sırasıyla Almanya ve Ukrayna gelmektedir.

3. ZENGEZUR KORİDORU'NUN JEOPOLİTİK ANALİZİ

Proje niteliği taşıyan Zengezur Koridorunun bölge ülkeleri ve kendi bünyesindeki konumu oldukça önem taşımaktadır. Şekil 1 incelendiğinde Zengezur Koridorunun neden bu kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Önceleri İran- Tebriz güzergâhı üzerinde akan kara yolu ulaşımı, koridorun açılmasıyla birlikte Şekil 1'deki 4 numaraları bölgeden sağlanmış olacaktır. Böylece Türkiye için en yakın bölgeler olan Kars ve Iğdır'dan güzergâh başlayıp Şekil 1'de gösterildiği gibi 2, 3, 4 ve 5. numaraları bölgelerden doğrudan Bakü'ye erişim sağlanabilecektir. Bu hat boyunca toplam mesafe yaklaşık 820 km olarak tespit edilmiştir.

Şekil 1: Zengezur Koridoru Ulaşım Hattında Zengilan Havalimanı'nın Açılması

Kaynak: TRT World, (2022)

Şekil 2: Zengezur Koridoru Ulaşım Hattında Zengilan Havalimanı'nın Açılması

Kaynak: TRT World, (2022)

Şekil 2'de yapımı 2021'in ilk çeyreğinde başlanan Zengilan Havalimanı'nın Zengezur Koridoru üzerindeki jeopolitik konumuna yer verilmiştir. Zengilan Havalimanı 2022 yılının Ekim ayında faaliyete geçmiş ve 8 peron uçuş kapasitesine sahiptir. Bu havalimanının açılması Zengezur koridoru üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Azerbaycan'ın 30 yılı aşkın bir süredir işgal altında olan topraklara kara ve hava yolundan erişmesi, Nahcivan Özerk Bölgesi ile ulaşım ağını genişletmesi oldukça önem taşımaktadır. Zengezur koridoru projesinin hayata geçirilmesine destek olacak bu hamle sadece Azerbaycan için değil bütün Türk Cumhuriyetleri için birçok yeni fırsat kapısı olacaktır.

Şekil 3: Zengezur Koridoru'nun Türk Cumhuriyetleri ile Bağlantısı

Kaynak: Report. Az.(2021)

Şekil 3'te Zengezur Koridorunun sadece Türkiye- Azerbaycan ilişkilerine değil hem de diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkisine jeopolitik açıdan görünümüne yer verilmiştir. Zengezur Koridoru ile birlikte Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan başta olmak üzere Türkçe konuşan devletleri birbirine bağlayacaktır. Bu gelişme hem bölge devletlerinin mevcut ticaret potansiyellerini daha da artıracak ve Turan Yolu olarak da ifade edilen bölgede ikili ticaret anlaşmalarının önünü açacaktır.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Zengezur Koridoru Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan bir ulaşım koridoru olması sebebiyle sadece Türkiye- Azerbaycan için değil aynı zamanda Rusya ve Çin için de stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda Zengezur Koridoru, bölgedeki tüm ülkeler için çok büyük bir ekonomik bağlantı ve işbirliği fırsatları yaratma potansiyeline sahiptir.

Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesiyle birlikte Doğu-Batı Koridoru, Kuzey-Güney Uluslararası Ulaşım Koridoru (ITC) ve Hazar Ulaşım Ağı'nı (CTN) Hazar Denizi'nden Avrupa'ya uzanan Petrol ve Gaz Boru Hattı Sistemi'nin (OGPS) amacına uygun bir şekilde işletilmesini kolaylaştıracaktır. Koridorun açılması, zaten mevcut potansiyele sahip olan Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Çin'in enerji tedarik yollarında önemli bir rol oynayan bölgedeki transit ulaşım ağı ve kapasiteyi geliştirecektir.

Azerbaycan Tarihi İpek Yolu hattında konumlandığından ve Avrupa ile Asya arasında bir lojistik merkez olmayı amaçladığından, koridor Azerbaycan'ın "Doğu-Batı" ve "Kuzey-Güney" ulaşım koridorlarındaki konumunu önemli ölçüde ön plana çıkaracaktır. İki ulaşım hattı arasında 560 milyon avro tutarında olan ticaret Zengezur Koridorunun açılmasıyla daha ileri boyuta taşınabilecektir.

Çalışmada ele alınan koridor Türkiye- Azerbaycan ticaretinin yanında 2021 yılı için yaklaşık 22 milyar avro olan Türkiye-Çin dış ticareti için de oldukça önemlidir. Ayrıca Türkiye'nin liderliğinde Orta Asya Koridoru da bahse geçen koridorun açılmasıyla gelişimine ivme kazandıracaktır. Bütün bunların daha da önemlisi, yaklaşık toplam 1,2 trilyon dolar Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya sahip olan Türkçe konuşan devletler arasındaki ilişki ve birliği de güçlendireceği beklenmektedir.

Türkiye, Nahçıvan'ı, Kars-Nahçıvan Demiryolu güzergahından kendi topraklarına aktaracağı yeni bir demir yolu hattının Zengezur Koridoruna bağlanması, Türkiye- Azerbaycan uluslararası ticaretini ileri bir seviyeye taşıyacaktır. Öte yandan Zengezur Koridoru, Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki ulaşım mesafesini azaltacaktır. Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki tek hava ve kara yolu ulaşımını sağlayan Nahçıvan şirketlerinin hem Zengezur Koridoruna hem de alternatif olarak Doğu- Batı koridoruna aktarımı sağlanmış olacaktır. Sonuç olarak bu işletmeler ulaşım mesafesinin kısaltılmasına paralel olarak daha rekabetçi hale gelecek ve maliyet avantajıyla karşı karşıya kalacaklardır.

Öte yandan Kuşak –Yol Projesi çerçevesinde Azerbaycan'ın Türkiye ile Çin arasındaki konumu önem kazanacaktır. Azerbaycan, Orta Koridor geçiş güzergâhında kilit bir rol oynayacaktır. Ermenistan'da önerilen ulaşım geliştirme ağı sayesinde Zengezur koridoru Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayabilir. Bu durum, Orta Koridorda yer alana devletler için büyük fayda sağlayacaktır. Geçiş süresini kısaltan Zengezur Koridoru, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Gürcistan üzerinden geçen karayolu, Azerbaycan'ı Türkiye'ye ulaşım maliyetlerini minimuma indirecek biçimde faaliyet göstermesine vesile olacaktır.

Koridorun açılması ile; Türkiye, Orta Asya ile Çin'i birbirine bağlayan yeni bir lojistik koridor ortaya çıkarken, Rusya ve Ermenistan da bu koridordan faydalanacaktır. Bu koridor, Rusya'dan Güney Kafkasya ulaşım merkezine giden ana yol güzergâhı olabilir. Rus trenleri; Ermenistan, Türkiye ve İran'ı birbirine bağlayan koridor üzerinden Ortadoğu ve diğer Güney Asya ülkelerine bu koridor sayesinde doğrudan ulaşabilmektedir.

Zengezur Koridoru, Ermenistan'ın Rusya ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) pazarlarına erişimdeki ekonomik sorunlarını azaltacaktır. Ana ticaret ortaklarına karadan erişimin olmaması, Ermenistan'ın ekonomik ilişkilerini ve güvenliğini negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca bu koridor, Ermenistan'a bir diğer önemli ticaret ortağı olan İran ile demiryolu bağlantı erişimine imkân verecektir.

İleride Orta Asya ile Türkiye arasında Hazar Denizi doğal gaz boru hattı projesi hayata geçirilirse Ermenistan da transit ülke olarak enerji taşımacılığına katkı sağlayabilir. Ayrıca Erivan hükümeti, Azerbaycan'ın bölgesel demiryolunun yenilenmesine ilişkin yaptığı yatırımdan da yararlanabilir. Genel olarak Zengezur koridorunun barışçıl amaçlarla kullanılması Azerbaycan ve Ermenistan'ın yararına olacak ve bölgesel istikrara katkıda bulunacaktır. Diğer bir deyişle, Zengezur Koridoru, bölgesel işbirliklerinin yapılmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, U. (2017), “Türkiye ve Azerbaycan Arasında Ulaştırma İşbirliği: Çağdaş İpek Yolu Üzerine Bölgesel ve Küresel Bir Analiz”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2017(19), 207-222
- Baghirova, A., Oğuzhan, A. ve Yıldız, E. (2017). “Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler (1998- 2014 Dönemi)”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 301-314
- Durmuş, S. (2018). “Türkiye Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi ve Cari Açık: Ampirik Bir Çalışma”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 2575-2583.
- Eravcı, H. M. (2019). “Sovyetler Sonrası Azerbaycan Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi”, Uludağ Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Dergisi, 3(1), 37-47.
- Ge, Y., & Ho, K. C. (2022). Belt and Road Initiatives: implications for China’s internationalisation of tertiary-level education. *Educational Research and Evaluation*, 1-20.
- Gulaliyev, M. G., Ok, N. I., Musayeva, F. Q., Efendiyev, R. J., Musayeva, Jamila Q. ve Agayeva, S. R. 2016, “Economic Liberalization And Its Impact On Human Development: A Comparative Analysis Of Turkey And Azerbaijan”, *International Journal Of Environmental & Science Education*, 11(17), 9753-9771
- Jiang Y., Qiao, G. ve Lu, J. (2020). “Impacts of the New International Land–Sea Trade Corridor on the Freight Transport Structure in China, Central Asia, the ASEAN countries and the EU”, *Research in Transportation Business & Management*, 35, 1-10
- Oran, B. (2002), *Türk Dış Politikası Cilt II:1980-2001*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Progonati, E. ve Gashamlı, F. (2021). “Energy Geopolitics of Relations between Turkey and Azerbaijan”, *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 11(1), 73-92.
- Report.az (2021). Koridorun ışıkları görünmeye başladı. Alınan yer: <https://report.az/ru/analitika/svet-v-konce-koridora-marshrut-cherez-zengezur-stanet-impulsom-razvitiya-ekonomiki-regiona/>. Erişim tarihi: 29.10.2022.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

MOLLA FENÂRÎ'DE TARİF TEORİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Adem EVMEŞ

Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fak.

Aksaray, Türkiye

ORCID: 0000-0001-6934-4221

adem.evmes@aksaray.edu.tr

Halim USTA

MEB, Öğretmen

Aksaray, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8496-3642

usta_6169@hotmail.com

ÖZET

Tam adı Şemseddîn Muhammed b. Hamza olan Molla Fenârî (ö. 834/1431), Osmanlı devletinin kuruluş döneminde yaşamış olan çok yönlü bir âlim, devlet adamı ve müderristir. İlim öğrenmek için çeşitli ilmi yolculuklar yapmıştır. Amasya'da Cemâleddin Aksarâyî'nin öğrencisi olmuş ve 778 (1376) yılında kendisinden icâzet almıştır. Kendisi mantık, tefsir, fıkıh, tasavvuf ve kelam alanındaki eserleriyle bilinir. Aristoteles mantığının İslam dünyasında önemli temsillerinden olan İbn Sînâ geleneğine bağlı olan Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâyi'* eserinde usûl ilmîni mantıkla bütünleştirmiş önemli bir mantıkçıdır. Ayrıca onun Esirüddîn el-Ebherî'nin (öl. 1265) *Îsâgûcî* isimli eserine yazdığı önemli bir şerhi vardır. Medrese geleneğinde önemli bir yere sahip olan bu risale eserine üzerine birçok şerh ve haşiye yazılmıştır. Mantık metni olan bu eser, kısa öz ve açık bir dille yazılmış olmasına rağmen her dönemde muhataplarının anlama düzeyine uygun getirilmek amacıyla şerh edilmiş veyahut şerhlerinin üzerine haşiyeler yazılmıştır. İşte Molla Fenârî'de bu şerhiyle öğrencilerine anlaşılmayan yerleri açıklamayı amaçlamıştır. Eserin girişinde bu şerhi, en kısa günlerin birini sabahında başlayıp, akşam ezanıyla bitirdiğini belirtmektedir. Molla Fenârî daha sonra *cihet-i vahde* ifadesini kullanarak mantık ilmîni tanımlamaya başlar.

Molla Fenârî, mantıkla ilgili eserlerinde mantığın tatbiki yönünü ön plana çıkarmaya çalışır. Zira mantık, dini ilimler için bir metodolojidir. Dolayısıyla ortaya konulan yöntemin ve delillerin geçerliliği için mantığa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada genel olarak mantığın tasavvurât kısmının amacını oluşturan tarif konusu, mantıksal ve semantik açıdan incelenecektir. İslam mantıkçıları İbn Sînâ'yı takip ederek mantığı, tasavvurât ve tasdikât olarak iki kısımda incelerler. Ayrıca bu iki kısmın ilkeleri (mebâdî) ve amacı (makâsıd) vardır. Tasavvurât kısmının temel amacı tariftir. Molla Fenârî özellikle yazmış olduğu tariflerle ilgili ihtilafları ele alarak çözüm üretir. Bu çalışmada Molla Fenârî'nin tariflerle ilgili görüşleri kendisinden önce yaşamış ve kendi döneminde yaşamış olan düşünürlerin görüşleriyle beraber incelenecektir. Bu şekilde Molla Fenârî'nin mantık geleneğindeki yeri ve mantığa katkıları belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Molla Fenârî, tarif teorisi, bilgi.

DEFİNİTİON THEORY IN MOLLAH FENARİ**Assist. Prof. Dr. Adem EVMES
Halim USTA****ABSTRACT**

Mollā Fanārī (d. 834/1431) whose full name was Shams al-Dīn Muhāmməd b. Hamzā was a miscellaneous scholar, statesman and professor who lived during the establishment period of the Ottoman Empire. He set out on a variety of scientific journeys to learn science. He was the student of Jamaluddin Aksarayī (d. 791/1388-89) in Amasya and received ratification from him in 778 (1376). He was famous for his works in the areas of logic, interpretation, Islamic law, sufism and euphemism. Sticking to the tradition of Avicenna (d. 428/1037), one of the noteworthy representatives of Aristotle's logic in Islamic world, Mollā Fanārī was a significant logician who integrated the science of style in his work entitled Fuşûlü'l-bedâyi with logic. In addition, he wrote a noteworthy annotation for Athīr al-Dīn al-Abharī's (d. 1265) work entitled Isāghūjī. Many annotations and glosses were written for this epistle which had an important place in the madrasah tradition. Although this work which was a logic text was written in a brief and clear language, it was annotated for acceptors to understand in every period or apostilles were written on its annotations. With his annotation, Mollā Fanārī sought to explain unclear points for his students. In the introduction of the work, he stated that he had started the annotation in the morning of one of the shortest days and finished it during the evening adhan. Mollā Fanārī also mentioned cihat al-wahda and began to define the science of logic. In his works on logic, Mollā Fanārī tried to highlight the practical aspect of logic. It was because logic was a methodology for religious sciences. Therefore, there was a need for logic for the validity of the method and evidences revealed. Islamic logicians followed Avicenna and examined logic in two sections as thought and confirmation. In addition, these two sections had principles (mebâdî) and a purpose (makâsîd). Main purpose of the thought section was denotation. Mollā Fanārī particularly discussed controversies related to the denotations he had written and generated solutions.

The present study will review the subject of denotation which constitutes the thought purpose of logic in general, from a logical and semantic perspective. The current study will also examine Mollā Fanārī's views on denotation together with the views of philosophers who lived before and during his time. By this way, the study will try to determine the place of Mollā Fanārī in the tradition of logic and his contributions to logic.

Keywords: Logic, Mollā Fanārī, denotation theory, knowledge

GİRİŞ

İslam mantık geleneğinde mantık ilminin konuları, tasavvurât ve tasdikât olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma içerisinde tarif konusu, tasavvurât içerisinde ele alınmaktadır. Başka bir deyişle tasavvurât kısmının ilkeleri (mebâdî) bölümünde beş tümel ele alınırken; tasavvurâtın amaçları (makâsîd) kısmında ise tarif konusu incelenir. (Bk. Kayacık, 2010, ss. 108-109) Mantığın bu şekilde sınıflandırılması arasında bir ilişki vardır.

Bu şekilde bir sınıflandırma mantığının basamaklar şeklinde en temel amacına ulaşılması gaye edinilir. Mantığının ilk kısmının araştırılması tarif konusuna dayanmaktadır. Dolayısıyla mantık ilmi, gerçek bir tarife nasıl ulaşılacağına kurallarını ele almak zorundadır.(Bingöl, 1993, s. 14) Zihnin hatadan korunması ve kavramsal bilgiye ulaşmak için tarif konusu mantık içerisinde incelenmektedir. Bu tebliğde amacımız mantığının önemli konularından olan tarif konusunu Molla Fenârî'nin görüşleri etrafında incelemektir.

1. MOLLA FENÂRÎ'DE TARİF

Mürekkep söz (kavl) olarak tanım Ebherî'nin *Îsâgûcî* risalesinde olduğu gibi (Ebherî, 2016, s. 70) Molla Fenârî'nin şerhinde de *el-kavlu's-şârih* şeklinde ifade edilir. *Îsâgûcî*'de hadd ve resim/betim yoluyla yapılan tanımlar ifade edilirken Molla Fenârî *el-kavlu's-şârih*'in tarif eden (muarrif) ile eş anlamlı olmasına dikkat çekerek tanım konusunu geniş bir şekilde ele alır. Kavlu's-şârih, mahiyeti açıkladığı için şârih (açıklayıcı) olarak isimlendirilir. Bu açıklama ya mahiyetin künhüyle, yani hakikatin uzak ve yakın cüzleriyle olur. Buna hadd denir. Ya da onu, diğerlerinden ayırt eden bir yönüyle olur. Buna da resim/betim denir.(Fenârî, 2015, ss. 59-62; bk. Mağnisevî, 1430, s. 121)

Molla Fenârî tarifi, tasavvuru hakikatiyle (kühüyle) bir şeyin tasavvurunun elde edilmesini veya bir şeyin kendisi dışındaki şeylerden ayırt edilmesini (temyîzini) sağlayan sebep olarak tanımlar. Tanımda yer alan "tasavvuru" ifadesi tasdikleri tanımdan çıkarırken; "elde edilmesi" kaydı ise açık gerekliliğe yani lâzım-ı beyyine nisbetle melzûmları tanımdan çıkarır.(Fenârî, 2015, s. 62; Gelenbevî, 2016, s. 63) Zira nazar ve kesb ifadelerinin tanımda yer alması ile akıl yürütmeye bilinmeyip apaçık (bedihî) bilinenleri tanımın dışında bırakmak içindir.(Altunya, 2020, s. 588) Bu durumda apaçık bilinenler tanıma dahil olmaz. Tanımda son kayıt olarak yer alan "ya... veya..." ile de hadd/özel ve resim/betim tanımlarını kapsamaması içindir.(Fenârî, 2015, s. 6)

Tanımla ilgili yapılan bu açıklamalardan sonra Fenârî, onun bileşik (mürekkep) olup olmayacağını ele alır. Fenârî, mütekaddimîn mantıkçıların tamamen; müteahhirîn mantıkçıların ise çoğunlukla tanımın bileşik olacağını ifade ettiklerini söyler. Kendisi tanımın tamamen bileşik olacağını belirterek mütekaddimîn mantıkçıların görüşünü kabul eder. Molla Fenârî'ye göre tanımın bileşik olmasının nedeni, bilinen şeylerin tertibi olarak tanımlanan düşünmenin (nazar) kısımlarından olmamasıdır.(Fenârî, 2015, ss. 59-60)

Tarifi tanımında teselsülün bulunduğu dair itirazlara Ebherî'nin aksine Molla Fenârî dikkat çekmektedir. Fenârî'ye göre vücudun varlığı vücudun kendisi olması gibi tarifi tanımın kendisi olduğundan tarifte teselsülün olmayacağı şeklinde verilen bir cevabı doğru bulmamaktadır. Molla Fenârî ve onu takip eden Mağnisevî tarifi tanımında teselsül olmayacağını farklı şekillerde ortaya koyar.

(1) Tanımlayanın (muarrif) cüzleri bedihi olduğundan veya bilinen (malûm) başka bir tanımlayana ihtiyaç duymaz. (2) Teselsül itibârî şeylerde meydana gelir. İtibarların kesilmesiyle de teselsül ortadan kalkar.(Altunya, 2020, s. 590; Fenârî, 2015, s. 68; Gelenbevî, 2016, s. 63; Kayacık, 1996, s. 102; Mağnisevî, 1430, ss. 121-122).

Ebherî'nin açıkladığı dört tanım şeklini Molla Fenârî de, hadd-i tam (tam özsel tanım), hadd-i nakıs (eksik özsel tanım), resm-i tam (tam betim) ve resm-i nakıs (eksik betim) olarak ele alır. Tarif, zâtîlerin tümünü içerirse hadd-i tam ve zâtîlerin bir kısmını içerirse hadd-i nakıs olarak isimlendirilir. İbn Sînâ haddi, bir şeyin mahiyetine delalet eden söz olarak tanımlar.(İbn Sînâ, 2013, s. 16) Yapılan bu tanım hem Ebherî hem de Molla Fenârî tarafından aynen tekrar edildiğini görmekteyiz. Bu durumda tarif, zâtîlerin toplamından meydana gelirse “tam tanım (hadd-i tam)”; zâtîlerin bir kısmından meydana gelirse “eksik tanım (hadd-i nakıs)” adını alır. Bundan dolayı tam tanım, yakın cins ve yakın ayırmadan meydana gelen olarak ifade edilir. Mesela, insanın “konuşan hayevan” olarak tarif edilmesi tam tanımdır. Had denilmesinin nedeni, ağyarı men etmesindedir. Zira hadd sözlükte men‘ etmek anlamına gelir. Zâtîlerin tümünü içermesinden dolayı “tam” denir.(Fenârî, 2015, ss. 69-70; Kul Ahmed, 2015, s. 69) Eksik tanım ise uzak cins ve yakın ayırmadan meydana gelir. Mesela, insanın “konuşan cisim” olarak tanımlanması eksik tanımdır.(Fenârî, 2015, s. 70) Tarifte yer alan zâtîlerin eksik olmasından dolayı “eksik (nakıs)” olarak isimlendirilir.(Mağnisevî, 1430, s. 123) Resm-i tam, bir şeyin yakın cinsi ve hassa-i lâzimesinden meydana gelir. Mesela insanın “gülen hayevan” olarak tarif edilmesi böyledir. Resm-i nakıs ise tek bir hakikate özgü olan arazî niteliklerden meydana gelir. İnsanın iki ayaklı yürüyen olarak tarifî resm-i nakıs olur. Zira bu şekilde dört ayaklı olanlar tanımın dışında kalır. Benzer şekilde tırnakları geniş ifadesi ile yassı tırnaklı olanlar, tüysüz ifadesi ile bedeni tüylü olanlar, dik boyunlu ile eğri boyunlular ve tabîî gülen ile de diğer gülmeler tanımın dışında kalır.(Altunya, 2020, s. 592; Fenârî, 2015, s. 71) Bu tür tanımlar eser, iz olduğundan “resm” olarak isimlendirilir. Hadd-i tama benzerliğinden dolayı “tam” denilmiştir.(Fenârî, 2015, ss. 70-71)

Molla Fenârî, tanımın kısımlarını ele aldıktan sonra had ve resimle ilgili ihtilafli meselelere değinir. İhtilafın nedeni sadece ayırım veya sadece hâssa ile tanımın yapılıp yapılamayacağı ile ilgilidir. Molla Fenârî, Ebherî'nin sadece ayırımın kullanılmasıyla bir tanımın yapılabileceğinden söz etmediğini ifade eder. Molla Fenârî'ye göre bazı mantıkçılar “düşünen (nâtık)” ayırımının bileşik bir anlam taşıdığı görüşündedirler. Mantıkta manaya itibar edildiğinden sadece ayırımla tanım yapılabilir. Söz gelimi “nâtıklık” kendisinde “nutukluk” özelliğinin olduğu cisim veya cevher kastedilir ise hadd-i nâkıs olur. Eğer “nâtikiyyet” kendinde “düşünme (nâtık)” bulunan bir şey veya benzeri olursa hadd olmaz. Zira şey olmak (şeyiyyet) arazîdir.(Fenârî, 2015, s. 70) Bu durumda yapılan tarif resim/betim olur. Şöyle ki insanın gülen olarak yapılan tarifinde gülen (dâhık) ile kastedilen “gülen hayevan (canlı)” ise yapılan tarif, resm-i tam olur. Tarifte gülme şey için olursa resm-i nakıs olur.(Fenârî, 2015, s. 72) Dolayısıyla sadece ayırım veya sadece hâssa ile yapılan tarif Molla Fenârî nezdinde geçerli değildir.

Molla Fenârî'nin tarif konusunda ele aldığı diğer bir itiraz şu şekildedir: Söz konusu “gülen şey” şeklinde yapılan bir resim, hâssa ve genel arazdan meydana gelir. Bu şekilde yapılan bir tarif herhangi bir fayda sağlamaz. Zira genel araz ile yapılan bir tarif, temyiz (ayrıştırma) sağlamadığı gibi zâtîlerin bilinmesinde de fayda sağlamaz. Dolayısıyla sadece hâssa ve sadece ayırım ile yapılan tarifte bu iki faydadan birine ulaşılabilir. Molla Fenârî'ye göre hâssa ve genel arazdan oluşan tarif, sadece hâssadan meydana gelen tariften daha güçlüdür. Benzer şekilde hâssa ve ayırımdan meydana gelen tarif, sadece ayırımdan meydana gelen tariften daha güçlüdür. Dolayısıyla hâssa ve genel arazdan meydana gelen tarifi fayda vermesi de mümkündür.(Fenârî, 2015, ss. 73-74) Molla Fenârî yaptığı bu açıklama ile sadece hâssa ve sadece ayırımdan tarifi meydana gelebileceğini belirtir. Bu şekilde Ebherî'yi takip ettiğini söyleyebiliriz.

Molla Fenârî, tanım konusuyla ilgili açıklamalardan sonra kendisinin tanım ilgili görüşlerini açıklar. Fenârî'ye göre sadece zâtîlerin toplamından meydana gelen tanım hadd-i tam (tam tanım); zâtîlerin bir kısmından meydana gelirse hadd-i nakıs (eksik tanım) olur. Resm-i tam yakın cins ve hâssa ile meydana gelir. Resm-i nakıs ise hâssa veya ayırım ile genel arazla; hâssa ile ayırımdan ve yakın cinsle hâssadan meydana gelir.(Fenârî, 2015, ss. 74-75) Gelenbevî de Molla Fenârî arasındaki ifade farklılıklarına dikkat çekerek iki açıklamadan birinin tercih edilebileceğini belirtir.(Gelenbevî, 2016, s. 69)

2. TARİFTE ORTAYA ÇIKABİLECEK HATALAR

Molla Fenârî, *el-Fevâ'id* tarifte meydana gelebilecek hataları ele almamaktadır. Buna karşı bir usul eseri olan *Fuşûlü'l-bedâyi'* de hata konusunu ele alır. Molla Fenârî tarifte meydana gelebilecek hatalara giriş mahiyetinde beş mukaddimeye yer vererek konuya giriş yapar. Beş mukaddimeyi şu şekilde sıralayabiliriz: (1) Suretle sınırlı olan bozukluklar “nakz”; maddeyle sınırlı olan bozukluklar “za'f”; ikisini kuşatan bozukluklara ise “hata” denir. (2) Maddede meydana gelen bozukluklar surette meydana gelen bozuklukları gerektirir. Bu şekilde hata meydana gelir. Ancak surette meydana gelen bozukluklar madde de meydana gelen bozuklukları gerektirmez. (3) Suretle sınırlı olan bozukluk, tarifi sıhhatine zarar vermez. Sadece tarifi kemal yönünden kusurlu hale getirir. (4) Tasavvurda zikredilen şeyin lazımı, madde için zikredilmiş gibidir. Tarifte iltizamî delaletin terkedilmesi sureti sıhhatini korumak içindir. (5) Resim/betim tariflerindeki eksiklikler, lüzumla ilişkilidir.(Molla Fenârî, t.y., ss. 46-47)

Molla Fenârî, giriş mahiyetindeki bu beş mukaddimeyi açıkladıktan sonra tarifi suretinde meydana gelebilecek hata çeşitlerini ele alır. Söz konusu tarifte (1) cinsin, kendisine eşit olmayan genel araz olarak kullanılması hataya neden olur. Mesela insanın tarifi “var olmak” ve “bir” gibi genel arazların kullanılması hataya sebep olur. (2) Arazinin ayırımdan daha özel hale getirilip ayırım olarak kullanılması hataya neden olur. İnsan için “bilkuvve yazıcı” olmasının ayırım olarak kullanılması böyledir. (3) Tarifte ayırımın terkedilmesi hataya neden olur. (4) Tarifi kendisiyle yapılması hataya neden olur. Hareketin “intikal” olarak tarifi edilmesi böyledir.

(5) Türün cinsin yerine kullanılması hataya sebep olur. (6) Ölçülebilir parçanın cins yapılması da hataya neden olur. (Kutbuddin Râzî, 1426, s. 217; Molla Fenârî, t.y., s. 47; Şehrezûrî, 1373, s. 101)

Fenârî, surette meydana gelebilecek hata türlerini ele aldıktan sonra tarifin maddesinde ortaya çıkabilecek hatalara değinir. Söz konusu tarifin maddesinde ortaya çıkan hataların nedeni Fenârî'ye göre delaletteki zayıflıklardan kaynaklanmaktadır. Tarifte mecâz, müşterek ve yabancı garip lafızlar kullanılmamalıdır. Bir şeyi bilinip bilinmemede kendisi gibi olanla tarif edilmemelidir. Mesela, çift sayısının tek sayıya eklenmesiyle elde edilen sayı olarak tarif edilmesi böyledir. Bir şey kendisinden daha kapalı olan bir şey ile tarif edilmemelidir. Mesela ateşin, nefis olarak tarif edilmesi hatalıdır. Zira nefis, ateşten daha kapalıdır. Tarifte kısır döngü (devr) olmamalıdır. Güneş, gündüz yıldızdır, şeklinde yapılan bir tarifte kısır döngü meydana gelir. (İbn Sînâ, 2013, ss. 18-19; Molla Fenârî, t.y., s. 47) Molla Fenârî tarifte ortaya çıkabilecek hataları İbn Sînâ ile benzer şekilde ele almaktadır.

SONUÇ

Molla Fenârî Ebherî'nin *Îsâgûcî* eserine yazdığı şerhinin yanında *Fuşûlü'l-bedâyi'* isimli fıkıh usulü eserinde mantık konularını ele almaktadır. Molla Fenârî tanım konusunda dönemine kadar devam eden ihtilafları ele alarak onlara cevap vermektedir. Tanımın mürekkep olup olmayacağı ihtilaflarını ele alarak tanımın mürekkep/bileşik olması gerektiğini belirtir. Tarifin tanımında teselsül bulunduğu dair itirazları ele alarak kendince çözüm önerileri sunmaktadır.

Molla Fenârî Ebherî'nin ele aldığı dört tanım çeşidini ele alarak had ve resim ile ilgili ihtilaflara dikkat çekerek problemleri çözmeye çalışmaktadır. Molla Fenârî'ye göre sadece hâssa veya sadece ayırım ile tarifin yapılmayacağı görüşündedir. Tanımla ilgili yaptığı açıklamalardan sonra kendi görüşlerini ortaya koyar. Şöyle ki bütün zâtîlerin yer aldığı tarif, hadd-i tam; zâtîlerin bir kısmından meydana gelen tarife hadd-i nakıs denir. Resm-i tam yakın cins ve hâssa; resm-i nakıs ise hâssa veya ayırım ile genel arazla; hâssa ile ayırımdan ve yakın cinsle hâssadan meydana gelendir.

Molla Fenârî, *el-Fevâ'id* tarifte meydana gelebilecek hataları ele almamaktadır. Buna karşı bir usul eseri olan *Fuşûlü'l-bedâyi'* de hata konusunu ele almaktadır. Tarifte hata, suret, madde veya her ikisinden kaynaklanabilir. Molla Fenârî'nin yapmış olduğu açıklamalar İbn Sînâ'nın *el-Îşârât* eserindeki açıklamalar ile benzerlik göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Altunya, H. (2020). Gelenbevi'nin İsaguci Şerhi İsimli Eseri Üzerine "Delâlet ve Tanım Konuları Bağlamında" Bir İnceleme. *Eskiyeni*, (41), 571-598.
- Bingöl, A. (1993). *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ebherî, E. (2016). *Îsâgûcî-Mantığa Giriş-* (2. bs; Hüseyin Sarioğlu, Çev.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Fenârî, M. (2015). *El-Fevâ'idü'l-fenâriyye* (2. bs). Beyrut: Mektebetü'l-Hâşimî.

- Gelenbevî, İ. (2016). Şerhu Îsâgûcî (1. bs). Ürdün: Dar-ı Nûr.
- İbn Sînâ, E. A. (2013). İşaretler ve Tembihler (A. Durusoy, M. Macit, & E. Demirli, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Kayacık, A. (1996). Ebheri'nin İşaguci'sinin İlk Şerhleri XIV-XVI. Yüzyıl (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Kayacık, A. (2010). İşlam Mantık Geleneğinde Fenârî'nin Yeri. İşlami İlimler Dergisi, 5(2), 109.
- Kul Ahmed. (2015). Hâşiyetü Şerhi İşâgûcî li'l-Fenârî (el-Fevâ'idü'l-fenâriyye içerisinde) (2. bs). Beyrut: Mektebetü'l-Hâşimî.
- Kutbuddin Râzî. (1426). Tahrîrü'l-kavâidi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye (el-Risâletü's-Şemsiyye içinde) (3. bs). Kum: Menşûrât-ı Bîdâr.
- Mağnisevî, M. H. (1430). Muğni't-Tullâb. Beyrut: Dar-ı Beyrut.
- Molla Fenârî. (t.y.). Fuşûlü'l-bedâyi'.
- Şehrezûrî, Ş. (1373). Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye fi 'ulûmi'l-hakâ'iki'r-rabbâniyye (C. 1). Tahran: Müessese-i Pijuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İşan.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**TIME SERIES ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ELECTRICAL
ENERGY CONSUMPTION, CO2 EMISSIONS, FOREIGN DIRECT INVESTMENTS
AND FOREIGN TRADE IN OECD COUNTRIES FOR THE PERIOD 1991-2018**

Assist. Prof. Dr. Zeynep COLAK
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF
Çanakkale, Türkiye
ORCID: 0000-0003-0058-6809
zeynepcolak@ornek.edu.tr

ABSTRACT

It's an undeniable fact that carbon emission has become an important problem for all humanity and that the climate changes caused by carbon emissions have become very noticeable today. This fact forces scientists to work on carbon emissions and its sources. Considering that carbon emissions generally originate from developed countries, this study on OECD countries is aimed to contribute to the issue. In the research it was aimed to examine the relationships among OECD founding countries' (Austria, Belgium, Canada, Denmark, England, France, Germany, Greece, Iceland, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, USA) electric power consumptions, CO2 emissions, foreign direct investments and foreign trades for the period 1991-2018. Since the data in the research are time series, STATA 15 and Eviews 10 programs which allow time-series analyzes were used. In the analyzes; for the diagnostic tests; cross section dependency test, unit root test and delta test; for determining the relationships among the research variables; cointegration test and casualty tests were applied. The results indicate that a co-integration exists among the the research variables, in other words electric power consumptions, CO2 emissions, foreign direct investments and foreign trades move together in the long run. Besides, two-way causality exists between electric power consumptions and CO2 emissions; a one-way causality exists as from foreign trades to CO2 emissions and no causality relationship exists between foreign direct investments and CO2 emissions in the short run.

Keywords: Electric Power Consumptions, CO2 Emissions, Foreign Direct Investments And Foreign Trades, Time Series Analysis

1991-2018 DÖNEMİ İÇİN OECD ÜLKELERİNDE ELEKTRİK ENERJİSİ TÜKETİMİ, CO2 EMİSYONLARI, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ZAMAN SERİLERİ İLE ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÇOLAK

ÖZET

Karbon salınımının tüm insanlık için önemli bir sorun haline geldiği ve karbon salınımının neden olduğu iklim değişikliklerinin günümüzde çok dikkat çekici hale geldiği yadsınamaz bir gerçektir ve bu gerçek, bilim insanlarını karbon emisyonları ve kaynakları üzerinde çalışmaya itmiştir. Karbon salımlarının genel olarak gelişmiş ülkelerden kaynaklandığı düşünüldüğünde OECD ülkeleri üzerinde yapılan bu çalışmanın konuya katkı sağlaması amaçlanmıştır. Araştırmada OECD kurucu ülkeleri (Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, İngiltere, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, ABD)'nin 1991-2018 dönemi için elektrik enerjisi tüketimleri, CO2 emisyonları, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenecektir. Araştırmadaki veriler zaman serileri olduğu için zaman serisi analizlerine olanak sağlayan STATA 15 ve Eviews 10 programları kullanılmıştır. Analizde; tanı testleri için; yatay kesit bağımlılık testi, birim kök testi ve delta testi; araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemek için; eşbütünleşme testi ve kayıp testleri uygulanmıştır. Sonuçlar, araştırma değişkenleri arasında bir eşbütünleşmenin var olduğunu, diğer bir deyişle elektrik tüketimi, CO2 emisyonları, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaretin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Ayrıca elektrik enerjisi tüketimleri ile CO2 emisyonları arasında iki yönlü nedensellik; dış ticaretten CO2 emisyonlarına kadar tek yönlü bir nedensellik vardır ve kısa vadede doğrudan yabancı yatırımlar ile CO2 emisyonları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elektrik Enerjisi Tüketimi, CO2 Emisyonları, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret, Zaman Serileri Analizi.

1. INTRODUCTION

Capital transfers, whether direct or indirect, have risen quickly as a result of globalization. One of the key drivers of economic growth in many nations throughout the world is regarded as foreign investment. Foreign investment is essential for boosting world trade. They create new markets for businesses to sell their products using new technology at a reasonable cost by financing the products and talents required to promote the economy. Due to its contribution to the achievement of targeted growth rates in order to achieve the desired economic targets, the host nation offers a strong impetus to draw the attention of the foreign investor with its cutting-edge technologies, capital and corporate techniques, and management skills (Kamac, 2020).

Countries have started to trade internationally in an effort to address the growing requirements of the population. The world's constantly rising production has necessitated an even greater reliance on energy intake. The environment has been harmed by the usage of fossil fuels as an energy source. CO₂ emissions, which account for a substantial portion of greenhouse gas emissions caused by humans, are the principal cause of environmental damage. Energy, a crucial resource for the growth and development of nations, is accompanied by wastes that contribute to environmental issues at every step of production and use (Akova, 2008: 8).

It is aimed to study the connections between electrical energy consumption, CO₂ emissions, foreign direct investments, and foreign trade in the 1991–2018 era of the OECD founding nations (Austria, Belgium, Canada, Denmark, England, France, Germany, Greece, Iceland, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, USA).

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Electric Power Consumptions

Energy resources are becoming more significant due to the consequences of population expansion and industrialization worldwide. One of the forms of energy that is used frequently is electrical energy, which is referred to as a secondary energy source. Since electricity is simple to use and convert to other forms of energy, it is a clean energy source, and it is widely used across all sectors of society, the amount of electricity consumption has evolved into a gauge of a society's level of progress (Ağır and Kar, 2010).

Energy is now recognized as a crucial production factor as a result of the oil crisis of the 1970s turning into a global economic catastrophe. According to Karagöl et al. (2007), energy consumption is rising quickly along with technical advancements due to the growing share of electricity. Due to their sophisticated technological infrastructure and intricate electricity-based production processes, the industry and service sectors have a greater requirement for energy, which when satisfied leads to continuous and significant outputs (Ağır and Kar, 2010). Although there are numerous benefits to using electrical energy, like its ease of use and wide application, there are also drawbacks, including its high cost and dearth of storage options. Because of this, electrical energy is a form of energy that needs to be used as soon as it is produced (Saatçi and Dumrul, 2013).

2.2. CO₂ Emissions

In the 20th century, countries expanded their production in an effort to promote economic expansion and progress. Because of the need to increase production, energy consumption must also rise. Environmental pollution and atmospheric carbon dioxide emissions from production areas are growing concurrently with these advancements. The ecology and air quality of the area where carbon dioxide gas is present are negatively impacted notwithstanding the gas's toxicity.

As demonstrated by data from the energy industry (Pabuççu and Bayramoğlu, 2016), this sector is the primary source of carbon dioxide emissions.

The rate at which carbon dioxide is released into the atmosphere increases when fossil fuels are consumed, polluting the biological system. Despite being the main forms of fossil fuels, coal, natural gas, and oil, when these fuels are burned, carbon is produced, which when combined with oxygen creates carbon dioxide, a greenhouse gas. Climate change and global warming are two issues caused by carbon dioxide that affect the entire world. By switching from fossil fuels like coal, natural gas, and oil to renewable energy sources like wind and solar, these issues could be permanently resolved (EIA, 2020).

2.3.Foreign Direct Investments

Foreign direct investment, in general, is a type of foreign investment undertaken directly by a fixed and settled unit in the economy in order to provide a lasting economic link in an enterprise transaction based in another country. By "foreign direct investment," we refer to ventures that a foreign investor establishes, owns, and manages. These projects can be those in which the foreign investor manages and owns all of the capital, or they can be those in which the foreign investor owns only a portion of the capital. In other words, foreign direct investment is the acquisition of all material possessions, ownership of a company in a completely different country, or a sizable majority of the company's shares, with the goal of obtaining management control (Wild, 2017).

For the first time in investment history, foreign direct investment in developing countries took the lead in 2012. Foreign direct investment totaled 52% in developing countries and 42% in developed nations in 2012. Foreign investment declined by 23% from developed countries to other countries (International Investment Report, 2013). In industrialised countries, the two main drivers of economic activity are foreign direct investment and money flows. For this reason, the state of Qatar consistently enacts rules and regulations that are supportive of international direct investment. Developed nations set up the necessary economic infrastructure to increase foreign direct investments. Developed nations received \$454.06 billion in foreign direct investment in 2013. This figure corresponds to 30% of the global system for foreign investment.

While foreign direct investment rose dramatically in 2015, it remained relatively stable in 2016. According to international corporations, this recession threatens political stability and slows down the economy (International Investment Report, 2017). The rates of foreign direct investment declined by 58% in rich nations and 8% in developing countries in 2019 and 2020 as a result of the epidemic, returning to levels recorded in 2005. (International Investment Report, 2020).

2.4. Foreign Trades

Foreign trade has an impact on the country's social and economic structure in addition to being one of the factors that contribute to economic growth. Exports open up new markets for domestically produced goods, provide the nation with foreign currency, and increase the level of national income. By offering domestic producers the opportunity to increase their production volume, it also generates a new employment market. By importing the raw materials or intermediary products needed for manufacture, imports enable the production of new items or the development of current products. Increased exports and the growth of the economic volume are facilitated by the addition of value to the product. Additionally, importing products to meet domestic demand or to diversify the product offering raises the country's welfare level (Yaşar, 2022).

A particular amount of goods or services are purchased and sold outside of the country through the activity of foreign trade. Foreign trade is essential for a country to meet its fundamental needs since it raises its welfare level, reveals its degree of development, and is a substantial source of income (Antell and Harris, 2005). When the available products can't satisfy their needs, it may be necessary to purchase items from other nations in order to find more capable, dependable, and affordable options. Foreign trade consequently has an impact on many facets of society, but especially the economy (Adıgüzel, 2011).

3. METHOD

3.1. The Research's Aim

In the research it was aimed to examine the relationships among OECD founding countries' (Austria, Belgium, Canada, Denmark, England, France, Germany, Greece, Iceland, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, USA) electric power consumptions, CO₂ emissions, foreign direct investments and foreign trades for the period 1991-2018.

3.2. The Research's Importance

It's an undeniable fact that carbon emission has become an important problem for all humanity and that the climate changes caused by carbon emissions have become very noticeable today. This fact forces scientists to work on carbon emissions and its sources. Considering that carbon emissions generally originate from developed countries, this study on OECD countries is aimed to contribute to the issue. Besides, in foreign and Turkish literature, there wasn't any specific research made with the variables together in this study.

3.3. The Research's Limitations

As mentioned above, the fact that carbon emissions generally originate from developed countries, the data were limited to the founding OECD countries. Besides, because of the fact that Covid-19 affected the industries and stopped most of the production process and thus decreasing the carbon emissions; the period before the Covid-19 was chosen for the study. Finally, this research was limited to the variables: electric power consumptions, CO2 emissions, foreign direct investments and foreign trades.

3.4. Method of Study

It is vital to determine whether the series to be used in the created model are stationary across time before doing a statistical analysis of a time series. Unit root testing is the most common method of testing stationarity.

The expression used for unit root testing is (Gujarati, 1999).

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Here u_t is a probabilistic error term that conforms to the classical assumptions, that is, its mean is zero, and is not consecutively dependent. Y_t is the value of Y at time t and Y_{t-1} is the value of Y at time $t-1$.

The hypothesis required for testing the time series analysis can be expressed as:

If $H_0: \beta = 0$, the series is non-stationary, not normally distributed, and has autocorrelation.

If $H_1: \beta \neq 0$, the series is stationary, normally distributed, and has no autocorrelation.

The Dickey-Fuller or Augmented Dickey-Fuller tests can be used to determine whether the series contains a unit root. The null hypothesis (H_0), which claims that the Y_t series has a unit root, is examined using both tests, and is rejected if the coefficient in the equation is considerably negative. To determine whether the coefficient is significantly smaller than zero, the "t" statistic of the coefficient is utilized. In this study, Augmented Dickey-Fuller (ADF) tests were used to assess whether a unit root existed.

3.5. The Research's Model

In Equation 4.1, the research's model can be seen. In the equation, carbon emissions variable was included as the dependent variable; while electric power consumptions, foreign direct investments and foreign trades were included as the independent variables.

$$crb_ems = \beta_0 + \beta_1 elc_con + \beta_2 for_trd + \beta_3 for_div \quad (2)$$

In the equation 4.1; "crb_ems" refers to carbon emissions variable; "elc_con" refers to electric power consumptions variable; "for_trd" refers to foreign trades variable; "for_div" refers to foreign direct investments variable; β_0 refers to constant in the regression equation; β_1 refers

to coefficient of the electric power consumptions variable; β_2 refers to coefficient of the foreign trades variable and β_3 refers to coefficient of the foreign direct investments variable.

In the analysis part, the “Foreign trade” and “Foreign direct investment” variables were used as in its source (World Bank official website) without any change. In the World Bank’s official website, the definitions of these variables are as follows:

“Foreign trade is the sum of exports and imports of goods and services measured as a share of gross domestic product” and “FDI (Foreign direct investment, net inflows (% of GDP): Foreign direct investment are the net inflows of investment to acquire a lasting management interest (10 percent or more of voting stock) in an enterprise operating in an economy other than that of the investor. It is the sum of equity capital, reinvestment of earnings, other long-term capital, and short-term capital as shown in the balance of payments. This series shows net inflows (new investment inflows less disinvestment) in the reporting economy from foreign investors, and is divided by GDP”.

The remaining two variables “Electric power consumptions”, “CO2 emissions”; on the other hand, were converted to % value by subtracting the value of the previous year from the value of that year and dividing by the value of that year. Thus, all variables in the equation were included in the analysis as % values.

The definition of these two variables are described in its sources (Electric power consumptions variable from OECD’s official website, carbon emissions variable from World Bank’s official website) as follows:

“Electric power consumption (kWh per capita) measures the production of power plants and combined heat and power plants less transmission, distribution, and transformation losses and own use by heat and power plants” and “CO2 emissions (metric tons per capita): Carbon dioxide emissions are those stemming from the burning of fossil fuels and the manufacture of cement. They include carbon dioxide produced during consumption of solid, liquid, and gas fuels and gas flaring.”

3.6. Data Collection

The data of the variables in the research were obtained from the official websites of the World Bank and OECD. The data of the electric power consumptions were obtained from OECD’s official website (Access Date: September 30th, 2022) while the data of the remaining variables were obtained from World Bank’s official website (Access Date: September 30th, 2022).

3.8. Data Analysis

Since the data in the research are time series, STATA 15 and Eviews 10 programs which allow time-series analyzes were used. In the analyzes; for the diagnostic tests; cross section dependency test, unit root test and delta test; for determining the relationships among the research variables; cointegration test and casualty tests were applied.

4. FINDINGS

4.1. Breusch Pagan LM, CADF Unit Root and Delta Tests

Cross-section dependency is important for deciding whether first generation or second generation unit root tests to be used in the panel data econometric analyzes. In cases where there is cross-section dependency; second generation root unit tests should be preferred while in the opposite cases, first generation unit root tests should be preferred (Doğru, 2014).

To determine the right unit root test (Second or first generation unit root test), the cross section dependencies of the data were tested. In the research, time dimension (T=28 years) is higher than the cross section dimension (N=21 countries), so Breusch Pagan LM test should be applied for the cross section dependence test (Breusch and Pagan, 1980). Breusch Pagan LM test results are as in Table 1.

Table 1: The Results of Breusch Pagan LM Test

	Test Statistic	Probability. (p)
crb_ems	22.08112	0.0000
elc_con	24.927765	0.0000
for_trd	27.126790	0.0000
for_div	25.903121	0.0000

As shown in Table 1, the probability values for all four variables are less than 0.05 (For all four variables $p=0.0000$). In other words, all four variables have cross section dependency.

To determine whether the related variable is stationary or not stationary, the unit root tests should be applied. Variables with unit roots cause erroneous results. Thus applying unit root tests are very important to get accurate results (Yavuz, 2004).

As mentioned above, because all four variables have cross section dependency; Crosssectional Augmented Dickey Fuller (CADF) test which is a second generation root test was applied to the research variables (Hansen, 1995).

Table 2: Crosssectional Augmented Dickey Fuller Test Results

	t-bar value	Z[t-bar] value	Probability (p)
crb_ems	-0.722	2.051	0.941
$\Delta \ln$ _crb_ems	-4.985	-4.628	0.000
elc_con	-1.843	0.969	0.425
$\Delta \ln$ _elc_con	-5.556	-4.989	0.000
for_trd	-1.627	1.418	0.391
$\Delta \ln$ _for_trd	-4.661	-4.531	0.000
for_div	-1.423	1.212	0.561
$\Delta \ln$ _for_div	-4.824	-4.711	0.000

As shown in Table 2, at level the four variables are non stationary (For crb_ems $p=0.941$, elc_con $p=0.425$, for_trd $p=0.391$, for_div $p=0.561$)($p>0.05$). But when logarithmic transformation applied and their first differences taken, they get stationary (For all four variables $p=0.0000$) ($p<0.05$).

After unit root tests and it was seen that the variables got stationary when logarithmic transformation applied and their first differences taken; the equation of the model was updated as in the Equation 3.

$$\Delta \ln_{crb_ems} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln_{elc_con} + \beta_2 \Delta \ln_{for_trd} + \beta_3 \Delta \ln_{for_div} \quad (3)$$

In the equation 4.2; “ Δ ” refers to how many times difference taking process was applied (It is seen that difference taking process was applied to all the four variables once); “ \ln ” refers to logarithmic transformation; “crb_ems” refers to carbon emissions variable; “elc_con” refers to electric power consumptions variable; “for_trd” refers to foreign trades variable; “for_div” refers to foreign direct investments variable; β_0 refers to constant in the regression equation; β_1 refers to coefficient of the electric power consumptions variable; β_2 refers to coefficient of the foreign trades variable and β_3 refers to coefficient of the foreign direct investments variable.

To understand whether the remaining cross-sections are influenced equally with a change in one cross-section, homogeneity test is applied. In line with this, it can be anticipated that for the countries with different structures the slope coefficients are going to be heterogeneous but the slope coefficients are going to be homogeneous for the countries with similar structures (Günay et al., 2008).

Delta test was applied to understand whether the slope coefficients are homogeneous or heterogeneous. The Delta test results are in Table 3.

Table 3: The Delta Test Results

Delta Tilde		Delta Tilde (Adjusted)	
Test Statistic	Probability (p)	Test Statistic	Probability (p)
4.848	0.000	4.954	0.000

As shown in Table 3, the slope coefficients are heterogeneous because the p values are less than 0.05 for according to both delta tilde and delta tilde adjusted statistics ($p=0.0000$)($p<0.05$).

4.2. Panel Co-integration Tests

To examine the long-run equilibrium relationships between the variables; co-integration test is used. There could be a long-run equilibrium relationship between variables in spite of permanent shocks. Time series cointegration tests are weaker than panel cointegration tests (Selim et al., 2014).

Panel cointegration test was carried out to examine the existence of a long-run relationship among the research variables. Panel co-integration test is suitable for this study since all the four variables are stationary at first level. Because of the cross section dependence existence in the variables, Westerlund co-integration test was applied (Westerlund, 2005).

Table 4: Westerlund Co-integration Test Results

Statistic	Value	Z-Value	Probability (p)
Gt	-3.531	-3.111	0.000
Ga	-15.733	-2.993	0.000
Pt	-6.186	-3.143	0.000
Pa	-14.712	-2.983	0.000

Westerlund co-integration test results are interpreted in two different forms. If the result of homogeneity of slope coefficients is found; Pa and Pt values are valid; while in the opposite case (If the result of heterogeneity of slope coefficients is found) Ga and Gt are valid (Aytun and Akın, 2014). As mentioned above because heterogeneity of slope coefficients is found in Delta test, Ga and Gt are valid. Table 4. shows that both Ga and Gt are less than 0.05 ($p=0.0000$) meaning that a co-integration exists among the the research variables, in other words electric power consumptions, CO2 emissions, foreign direct investments and foreign trades move together in the long run.

4.3. Dumitrescu Hurlin Panel Casualty Test Results

To examine whether a causal and short-run relationship exists between two variables in panel data, panel causality analysis is made (Engeloğlu et al., 2015). As mentioned above since the research variables have cross dependence and heterogeneity of slope coefficients is found Dumitrescu Hurlin causality tests was carried out as Dumitrescu Hurlin causality test is suitable for that situation (Dumitrescu and Hurlin, 2012).

Table 5: Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test Results

	W-Bar value	Z-Bar value	Probability (p)
$\Delta \ln_{elc_con} \rightarrow \Delta \ln_{crb_ems}$	12.3540	12.6011	0.0000
$\Delta \ln_{crb_ems} \rightarrow \Delta \ln_{elc_con}$	11.4421	11.5032	0.000
$\Delta \ln_{for_trd} \rightarrow \Delta \ln_{crb_ems}$	13.4118	13.6137	0.0000
$\Delta \ln_{crb_ems} \rightarrow \Delta \ln_{for_trd}$	1.2912	0.4941	0.56719
$\Delta \ln_{for_div} \rightarrow \Delta \ln_{crb_ems}$	1.1553	0.6034	0.66809
$\Delta \ln_{crb_ems} \rightarrow \Delta \ln_{for_div}$	1.5216	0.6312	0.4213

Table 5 shows that two-way causality exists between electric power consumptions and CO2 emissions; a one-way causality exists as from foreign trades to CO2 emissions and no causality relationship exists between foreign direct investments and CO2 emissions.

5. CONCLUSION

With the process of globalization, a new system of international relations is created, one that prioritizes foreign investment and trade while incorporating all nations. The majority of countries especially developing countries, place a high value on international trade and direct investment and provide incentives and motives based on the impact these activities have on their own economic development.

In the analysis part of the study, the relationships OECD founding countries' (Austria, Belgium, Canada, Denmark, England, France, Germany, Greece, Iceland, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, USA) electric power consumptions, CO2 emissions, foreign direct investments and foreign trades for the period 1991-2018 were researched.

The results indicate that a co-integration exists among the the research variables, in other words electric power consumptions, CO2 emissions, foreign direct investments and foreign trades move together in the long run. Halicioğlu (2009) used annual data for the Turkish economy from 1960 to 2005 to empirically analyze the dynamic causal links between CO2 emissions, energy consumption, income, and foreign trade. The variables' long-term link was established by the cointegration results of the ARDL bounds test. This finding implies that factors such as energy use, income, and international trade affect CO2 emissions. Using annual data for the Chinese economy from 1975 to 2005, Jalil and Mahmud (2009) empirically examined the dynamic causal linkages between CO2 emissions, energy, GDP, and international trade. The cointegration findings of the ARDL bounds test showed an inverted U-shaped relationship between the variables. Additionally, the causal chain runs from GDP to CO2. The period between 2000 and 2005 was examined by the panel data approach in the study by Arı and Zeren (2011) to investigate the relationship between CO2 and per capita income. The Mediterranean countries were taken into consideration. According to empirical research, there is a connection between per capita income and CO2 emissions. Therefore, it has been found that high economic growth levels can also cause a rise in CO2 emissions. In their investigation of 30 OECD member countries, Ergün and Polat (2015) examined at the connection between CO2 emissions, electricity use, and economic development between 1980 and 2010. In several Oecd member countries, empirical data indicate a long-term connection between electricity use and CO2 emissions. The results of the study are similar to the results of the studies in the literature.

Besides, two-way causality exists between electric power consumptions and CO2 emissions. However, according to Altıntaş (2013), there is a one-way causality exists as from electric power consumption to carbon dioxide emissions; a one-way causality exists as from foreign trades to CO2 emissions. Similarly, in the studies of Değer and Pata (2017), a one-way causality relationship was found from foreign trade to CO2 emissions. and no causality relationship exists between foreign direct investments and CO2 emissions in the short run. Yılmaz and Karabiber (2022) concluded in their study that there is no causality relationship between foreign direct investments and CO2 emissions. On the other hand, in Şahinoğlu ve Erdem (2021)'s study, with CO2 emissions, found a significant and relationship between foreign direct investments in the long run.

In the future it may contribute to the literature making the same analysis for different international constitutions like European Union etc. and with different independent variables which may have a significant effect on carbon emissions.

REFERENCES

- Ağır, H., & Kar, M. (2010). “Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi”, *Sosyoekonomi Dergisi*, Özel Sayı 2010-EN/10EN07, ss.150-176.
- Akova, İ. (2008). *Yenilenebilir Enerji Kaynakları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de birincil enerji tüketimi, karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 263-294.
- Arı, A., & Zeren, F. (2011). CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 37-47.
- Aytun, C., & Akın, C. S. (2014). OECD Ülkelerinde Telekomünikasyon Altyapısı ve Ekonomik Büyüme: Yatay Kesit Bağımlı Heterojen Panel Nedensellik Analizi. *İktisat İşletme ve Finans*, 29(340), 69-94.
- Değer, M. K. & Pata, U. K. (2017). Türkiye’de Dış Ticaret ve Karbondioksit Salınımı Arasındaki İlişkilerin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testleriyle Analizi . *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18 (1) , 31-44 .
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Doğru, B. (2014). Euro bölgesinde işsizlik histerezisinin ikinci nesil panel birim kök testleri ile analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 77-86.
- EIU (2020). *Economist Intelligence Unit*. Erişim Adresi: <https://www.eiu.com/n/>
- Engeloğlu, Ö., Meral, İ. G., & Genç, K. (2015). Türkiye için yapılan nedensellik uygulamaları üzerine literatür araştırması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(2), 142-154.
- Ergün, S., & Polat, M. A. (2015). OECD ülkelerinde CO2 emisyonu, elektrik tüketimi ve büyüme ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (45), 115-141.
- Gujarati, D. N. (1999). *Basic econometrics*. New Jersey: The McGraw-Hill Companies.
- Günay, E., Ağır, H., & Türkmen, S. (2018). Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisinin Ampirik Analizi. *ICPESS 2018 PROCEEDINGS Volume 2: Economic Studies*, 90.
- Halıcıoğlu, F. (2008), “An Econometric study of CO2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey”, *Energy Policy*, 37, pp. 1156-1164.
- Hansen, B.E. (1995). Rethinking the Univariate Approach to Unit Root Testing: Using Covariates to Increase Power. *Econometric Theory*, 11(5), 1148–1171.
- Jalil, A., & Mahmud, S. F. (2009), “Environment Kuznets Curve for CO2 emissions: a cointegration analysis for China”, *Energy Policy*, 37(12): 5167-5172.
- Karagöl, E.T., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H.M. (2007), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), ss.72-80.
- Saatçı, M., & Dumrul, Y. (2013), “Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme öliükisinin Dinamik Bir Analizi: Türkiye Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32(2), ss. 1- 24.
- OECD Official Website, <https://www.oecd.org/> (Access Date: September 30th, 2022)
- Pabuçcu, H., & Bayramoğlu, T. (2016). Yapay Sinir Ağları İle Co2 Emisyonu Tahmini: Türkiye Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 762-778.
- Selim, S., Uysal, D., & Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 13-24.

- Şahinoğlu, T. & Erdem, U. (2022). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve yurtiçi yatırımların CO2 emisyonu üzerindeki etkisinin ampirik analizi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(79), 19-28
- International investment report, unctad.org, united nations, United Nations Conference on Trade and Development, New York and Geneva, 2013.
- International investment report, unctad.org, united nations, United Nations Conference on Trade and Development, New York and Geneva, 2017.
- International investment report, unctad.org, united nations, United Nations Conference on Trade and Development, New York and Geneva, 2020.
- Yilmazer, M., & Karabiber, B. (2022). Türkiye’de İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Karbon Emisyonu İlişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 13(2), 199-220.
- World Bank Official Website, <https://www.worldbank.org/> (Access Date: September 30th, 2022)
- Westerland, J., (2005). New simple tests for panel cointegration. *Econometric Reviews*, 24(3), 297-316.
- Yavuz Çil, N. (2004). Durağanlığın belirlenmesinde KPSS ve ADF testleri: İMKB Ulusal-100 endeksi ile bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(1), 239-247.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

İNEGÖL (BURSA) JEOTERMAL ENERJİ POTANSİYELİ VE KULLANIM
ALANLARI¹

Gamze SARGIN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Burdur, Türkiye

ORCID: 0000-0002-3605-8322

gamze166165@gmail.com

Doç. Dr. Erol KAPLUHAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Burdur, Türkiye

ORCID: 0000-0002-2500-1259

ekapluhan@mehmetakif.edu.tr

ÖZET

Jeotermal enerjiyi, yer kabuğunun derinliklerinden kaynağını almış olan temelinde ısı birikimi ve bu ısı ile oluşmuş, içerisinde çeşitli kimyasal maddeleri barındıran sıcak su, gazlar ve buhardan yararlanmak olarak tanımlayabiliriz. Çevresel risk boyutu olarak ele aldığımızda diğer enerji kaynaklarına oranla daha temiz, tükenmeyen bir enerji kaynağı olduğu için tercih edilebilirliği yüksektir. Türkiye, mevcut coğrafi konumu ve jeolojik altyapısı itibarıyla tektonizma faaliyetinin aktif olduğu bir ülke olması sebebiyle, jeotermal enerji potansiyeli açısından zengin olan bir ülke olarak ele alınmaktadır. Ülkemizde jeotermal enerjinin kullanımı ısı (sera ve konutların ısıtılmasında) ve elektrik üretimi, termal oteller ve sağlık alanında tedavi amaçlı(kaplıca) vb. çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan Bursa ili sıcak su kaynağının etüt alanları ise üç yerde toplanmıştır: Çekirge, Kaynarca, İnegöl. Bu çalışmada konu, mekân itibarıyla İnegöl ilçesi ile sınırlandırılmış, Bursa ili İnegöl ilçesindeki jeotermal enerjinin mevcudiyeti ele alınarak bu enerji varlığının hangi alanlarda kullanıldığı araştırılmış ve ilçenin jeotermal enerjinin genel kullanım alanları noktasında eksiklikleri sorgulanmıştır. Bölgedeki çalışmaların eksik yönleri tespit edilmiş ve bu eksikliklerin giderilmesi noktasında öneriler sunulmuştur. Araştırmada gözlem yöntemi kullanılarak, bölgedeki konu ile ilgili literatür taraması yapılmış olup, bu doğrultuda elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeotermal Enerji, Jeotermal Enerjinin Kullanım Alanları, Bursa, İnegöl.

¹ Bu çalışmada, yüksek lisans tez çalışmam için yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim bulgulardan da yararlanılmıştır.

INEGOL (BURSA) GEOTHERMAL ENERGY POTENTIAL AND USAGE AREAS

Gamze SARGIN
Assoc. Prof. Dr. Erol KAPLUHAN

ABSTRACT

We can define geothermal energy as the accumulation of heat on its basis, which has originated from the depths of the earth's crust, and the use of hot water, gases and steam consisting of various chemicals formed by this heat. When we consider it as an environmental risk dimension, it is highly preferable because it is a cleaner, inexhaustible energy source compared to other energy sources. Due to the fact that Turkey is a country where tectonism activity is active due to its current geographical location and geological infrastructure, it is considered as a country rich in geothermal energy potential. In our country, the use of geothermal energy manifests itself in various areas such as heat (heating of greenhouses and houses) and electricity generation, thermal hotels and health treatment (spas) etc. The study areas of the hot water source of Bursa, which constitutes the focus of this study, were collected in three places: Çekirge, Kaynarca, İnegöl. In this study, the subject was limited to İnegöl district in terms of location, the availability of geothermal energy in İnegöl district of Bursa province was examined and the areas in which this energy asset was used were investigated and the deficiencies of the district in terms of general usage areas of geothermal energy were questioned. The deficiencies of the studies in the region were identified and suggestions were presented to eliminate these deficiencies. In the research, by using the observation method, the literature review related to the subject in the region was made and the data obtained in this direction were analyzed.

Keywords: Geothermal, Geothermal Energy, Usage Areas of Geothermal Energy, Bursa, İnegöl.

1. GİRİŞ

Enerjiyi kısaca iş yapabilme yeteneği olarak ifade edebiliriz. Değişime uğrayabilmesi ve kullanım alanlarının farklılaşması itibariyle enerji kaynakları için, kullanımına göre ve dönüştürülebilirliklerine göre olmak üzere iki farklı sınıflandırma yapılmaktadır. Kullanımına göre yapılan sınıflandırma içerisinde yer alan yenilenemeyen enerji kaynakları kömür, petrol, doğal gaz, uranyum, toryum iken, yenilenebilir enerji kaynakları hidrolik enerji, güneş, biyokütle, rüzgar, dalga, gel-git, hidrojen ve jeotermal enerjisi olarak alt kategorilerde değerlendirilir. Dünyada yenilenemeyen enerji kaynakları içerisinde en fazla pay %33 ile petrole ait iken, yenilenebilir enerji kaynaklarında %7 ile en fazla pay hidroelektrik enerjiye aittir. (Koç & Kaya: 2015:37). Ülkemizde de değerler oransal olarak farklılık gösterse de sıralama itibariyle aynı durum geçerlidir.

Bilindiği üzere dünyada ve ülkemizde nüfusun hızla artması, sanayi devrimiyle gelen enerjiye duyulan yoğun ihtiyacın, “tükenbilir” kaynaklar üzerinden yeterli ölçüde sağlanamaması sebebiyle, enerji üretimi, tüketimi karşılayamamaktadır. Bu da ülkelerin enerji açığının büyümesine sebep olmaktadır. Dünyada toplam enerji tüketimi, 1998 yılı ile kıyaslandığında önümüzdeki süreçte 2035 yılında iki kat, 2055 yılında üç kat artış gösterecektir. (T.C. Dış İşleri Bakanlığı). Bununla birlikte tükenbilir enerji kaynaklarının çevre için oluşturduğu tehditlerin fazlalığı, sürdürülebilir olmaması, insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri gibi faktörler, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi zorunlu kılmaktadır. Fosil yakıtların olumsuz etkilerini en aza indirmeye dair ilk adımlar 1970’li yıllarda sanayileşme sürecini tamamlamış bir çok ülkeye atılmaya başlanmış olsa da istenen büyük çapta bir etki ve verimlilik yaratılamamıştır. Bilim insanlarının, daha ekonomik, yerli, çevre ile daha dost, ülkelerin enerji ihtiyacında dışa bağımlılığını uzun vadede azaltan enerji kaynakları ile ilgili çalışmalarını artırması, gelecekte yenilenebilir enerji kaynaklarının tüm enerji kaynakları içerisindeki payını ve önemini büyük ölçüde artıracaktır. Uluslararası Enerji Ajansı’nın (IRENA), 2022 Küresel Yenilenebilir Enerji Kapasite Raporu verilerine bakıldığında mevcut tablo bu ifadeyi doğrular niteliktedir. IRENA’nın yayınlamış olduğu raporda dünya toplam yenilenebilir enerji kapasitesi, 2012 yılından bugüne 1.620.003 MW artış göstermiştir. Dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarının payının en fazla olduğu alan Asya kıtası iken; Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Rusya gibi Avrasya ülkeleri arasında Türkiye, Rusya’nın ardından ikinci sırayı alarak, bugün 53.233 MW yenilenebilir enerji kapasitesiyle bu alandaki yatırımlarını artırma, kullanımını teşvik etme, gerekli adımların atılması için ihtiyaç duyulan idari alt yapısını oluşturmak gibi girişimlerle çalışmalarına ivme kazandırmıştır. (Tablo1).

Tablo1: Küresel Yenilenebilir Toplam Enerji Kapasitesi (MW). (2012-2021).

Toplam Enerji Kapasitesi Megawat (MW)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Dünya	1.443.923	1.566.148	1.698.319	1.851.651	2.013.932	2.184.709	2.357.495	2.541.688	2.807.265	3.063.926
Asya Ülkeleri	478.747	553.516	632.768	722.324	813.517	921.480	1.026.530	1.125.936	1.301.016	1.455.712
Türkiye	22.186	25.551	27.940	31.516	34.446	38.746	42.230	44.389	49.199	53.233

Kaynak: (IRENA, 2022: 2-3)

Ülkemizin yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili çalışmaların artırılması gerekliliği özellikle Sekizinci Kalkınma Planı'nda vurgulanmaktadır. TBMM'ne 2004'te sunulan ve 5346 nolu kanun olarak işleme alınan "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına İlişkin Kanun Tasarısı Taslağı", "4628 sayılı Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Kanunu," ülkemizde yenilenebilir enerji kaynakları kullanımını destekleme noktasında yapılan uygulamalardır.

Jeotermal enerjiyi, yer kabuğunun derinliklerinde oluşan ısı ve bu ısı ile oluşmuş, içerisinde çeşitli kimyasal maddeleri barındıran sıcak su, gazlar ve buhardan yararlanmak olarak tanımlayabiliriz. Çevresel risk boyutu olarak ele aldığımızda diğer enerji kaynaklarına oranla daha temiz, tükenmeyen bir enerji kaynağı olduğu için tercih edilebilirliği yüksektir. En güncel veriler ışığında dünya jeotermal enerji kurulu güç kapasitesi 2012 verilerine göre 10.479 MW iken son 10 yıldaki değişimine bakıldığında 2021 yılına gelindiğinde 15.644 MW'a yükselmiştir. Ülkemizde ise 162 MW olan kurulu güç kapasitesi bugün, 1.676 MW'tır. Dünyada jeotermal enerji kurulu güç kapasitesi en fazla olan kıta Asya kıtasıdır. Asya kıtasında başı çeken ülkenin 2.277 MW kurulu güce sahip olmasıyla Endonezya olduğu görülmektedir. Avrupa'nın ülkelerinin toplam jeotermal enerji kurulu gücü Türkiye'nin 19 MW altında kalarak, 1657 MW olarak belirlenmiştir. (IRENA,2022). Ülkemizin dünya ülkelerine oranla jeotermal enerjideki payı, % 8'dir. (Koç & Kaya: 2015: 40). IRENA raporundan, jeotermal enerjiden dünya üzerinde en fazla faydalanan ülkelerin sırasıyla ABD, Endonezya, Filipinler, Türkiye, Yeni Zelanda, Meksika, Kenya, İtalya gibi ülkeler olduğunu görmekteyiz. Ülkemiz, Avrupa ülkelerini geride bırakan artış oranıyla, dünyada jeotermal enerji üretimi yapan 31 ülke içerisinde 4. sırada yer almakta ve kurulu gücünü her geçen yıl artırarak ilerlemektedir. Bu durumda Türkiye'yi, hem mevcut coğrafi konumu hem de jeolojik altyapısı itibarıyla tektonizma faaliyetinin aktif olduğu bir ülke olması sebebiyle, jeotermal enerji potansiyeli açısından zengin olan bir ülke olarak ele alabiliriz. Seralarda, konutlarda, endüstriyel alanda, tarımsal ürünleri kurutmada, yolların ısıtılmasında, termal turizm amaçlı yapılan kullanım özellikleri doğrudan kullanım alanlarını ifade etmektedir. Jeotermal enerjinin dolaylı kullanım alanı ise elektrik üretimidir.

Ülkemizdeki jeotermal enerjiden % 95 oranında ısıtma ve kaplıca alanında, % 5 oranında ise elektrik enerjisi üretimde yararlanır. Jeotermal enerji sıcaklık değerlerine göre düşük(20-70°C), orta(70-150°C)ve yüksek (>150°C) sıcaklıklı olarak üç farklı şekilde kategorize edilmektedir. Ülkemizdeki jeotermal kaynakların sıcaklık değerleri genellikle düşük ve orta entalpili seyrindedir. Bu sebeple Türkiye'de jeotermal enerjiden daha çok elektrik üretiminde, termal turizm amaçlı, çeşitli kimyasal maddelerin üretiminde ve ısıtmada; dolayısıyla doğrudan kullanım alanlarında yararlanılmaktadır. (Küleççi, 2009). Bu çalışmada, yüksek lisans tez çalışmam için yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim bulgulardan da yararlanılmıştır.

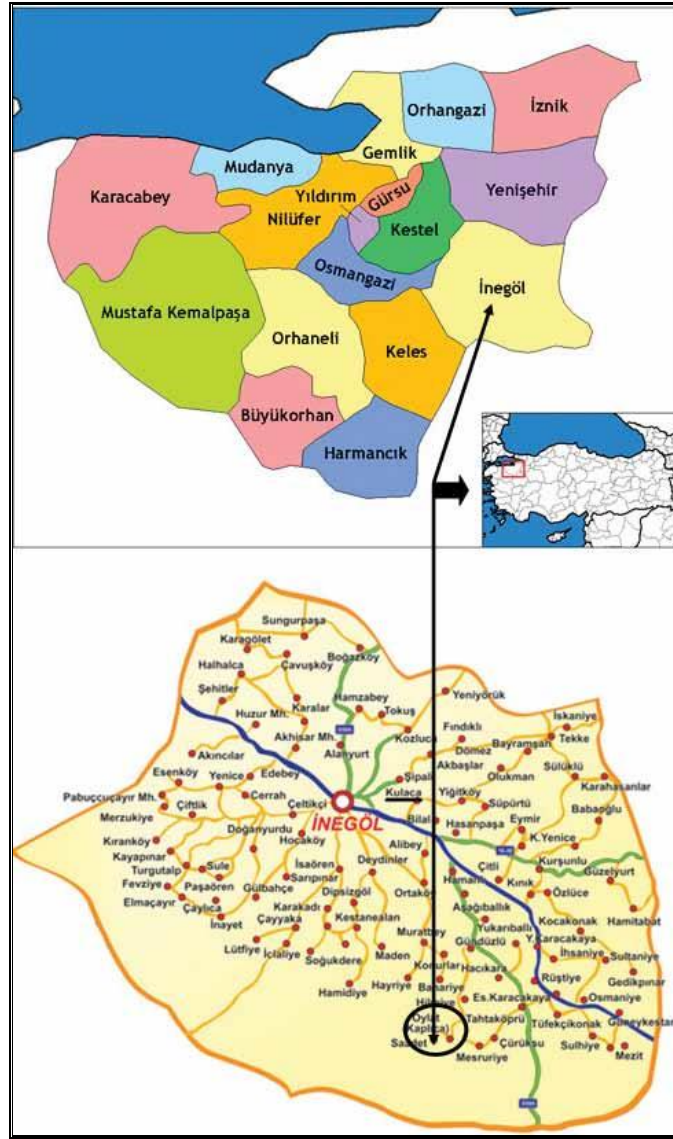
2. BURSA İLİ JEOTERMAL ENERJİ POTANSİYELİ VE KULLANIM ALANLARI

Ülkemizde jeotermal enerji için kaynak teşkil eden fay hatları içerisinde Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın uzantısının Marmara Bölgesi'nden de geçmesi, bölge itibariyle Marmara'yı zengin jeotermal potansiyel ihtiva eden bir alan olarak kılmaktadır. Marmara Bölgesi'nde fay hatlarının uzanış doğrultusu daha çok güney ve güneydoğu taraflarında yoğunlaştığı için bu sahada yer alan iller arasında Bursa da ön plana çıkan illerimiz arasındadır. Bursa'da büyük potansiyel barındıran alanlar: Orhaneli-Sadağ, İnegöl-Oylat, Çekirge-Kaynarca'dır. (Dağistan, 2007). Bursa'da yer alan jeotermal kaynaklar daha çok termal turizm amacıyla turistik alanlarda kullanılmaktadır. Bursa'nın kültürel dokusu ve mimarisi incelendiğinde görülüyor ki jeotermal kimliği de oldukça eskiye dayanmaktadır. Bursa'da yer alan pek çok hamam bulunmakla birlikte, bu hamamların tarihi Bizans İmparatorluğu'na kadar dayanmaktadır. Jeotermal alanların varlığı her bölge için başka bir efsaneye de konu olmuş, o bölgede büyüyen görkemli şehirler inşa edilmiştir. Örneğin, Bursa'nın Çekirge semtinde Bizans İmparatorluğu'nun "Piti" adını verdiği bir su şehri kurulmuş, geriye Romalılardan günümüze ulaşmayı başarabilmiş görkemli saraylar ve hamamlar kalmıştır. Bir diğer rivayete göre ise İnegöl ilçesinde yer alan Oylat bölgesinin Bizans İmparatorluğu'na dayanan efsanevi bir hikayesi bugüne ulaşmıştır. Rivayete göre, Bizans tekfurunun kızı amansız bir hastalıkla boğuşur. Dönemin şifacıları bu amansız hastalığa bir türlü çare bulamaz. Tekfurun kızı, şifacılar tarafından, hastalığının bulaşmaması için, gözden uzak olarak kabul ettikleri, bugün Oylat olarak anılan bölgeye bırakılır ve kendisine "Burada öl, yat" denilir. Yattığı yerdeki şifalı suyla yaraları iyileşen genç kız, bölgenin şifa kaynağı olduğu bilgisini günümüze kadar taşır ve dilden dile değişen söylemlerle birlikte bölgenin adı "Oylat" olarak kalır. Sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçen ve başkent olarak kullanılan Bursa'da tarihi doku korunmuş, hem saray erbabı hem de halk için bölge şifa arayanlar için uğrak yer olmuştur. Bursa'da yer alan sıcak su kaynaklarının sıcaklığı genel olarak düşüktür. Çekirge grubu sıcak su kaynaklarının sıcaklık değerleri, Etemoğlu vd., (2006)'nin farklı noktalarda yaptığı ölçümlerle 49,5 ila 38°C arasında iken, Kaynarca grubu sıcak su kaynaklarının sıcaklık değerleri 82,5 ila 48°C arasında seyredir. İnegöl sıcak su kaynağının sıcaklık değeri ise 40,5° C'dir. Bu yüzden Bursa ili Çekirge, Kaynarca ve İnegöl grubu sıcak su kaynakları kullanım alanı itibariyle daha çok hastane ve otellerde ısıtma amaçlı ya da kullanma suyu olarak kullanıma sunulmaktadır. Bu çalışma, yüksek lisans tez çalışmamda yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim bulgulardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

3. İNEGÖL (BURSA) JEOTERMAL ENERJİ POTANSİYELİ VE KULLANIM ALANLARI

İnegöl, ülkemizin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nin ise güneydoğusunda yer alan Bursa iline bağlı ilçelerden biridir. İlçenin yüzölçümü 1.065 km²'dir. Bölgenin iklimi bir geçiş iklimi niteliğinde olup, zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Bölgede bulunan Uludağ, ilçenin güneybatısından güneydoğusuna doğru uzanmaktadır. İlçe, Uludağ, Domaniç dağları ve Ahı Dağı ile etrafı dağlarla çevrili bir ova görünümüne sahiptir.

Fotoğraf 1: İnegöl (Bursa) ve Oylat Kaplıcalarının Konumu.

Kaynak: (Akçay vd., 2014: 28).

İnegöl ilçesinin jeotermal enerji potansiyelini bünyesinde barındıran, ilçeye 27 km mesafede yer alan Oylat kaplıcaları, Paleozoik döneminden kalma gnays, mermer ve kireçtaşları ile çevrilidir. Bölgede yer alan en genç oluşumlar Tersiyer döneminden kalma çakıl taşı, kum taşı, kil taşı çökelleri ve travertenlerdir. (Akçay vd., 2014).

Literatür taraması ışığında, Ertürk (2010)'ün bölgede yaptığı fiziksel ölçümler baz alınarak, bölgedeki kaynağın bikarbonat ve kalsiyum sülfür yönünden zengin olduğu, ayrıca sıcaklığının 40.6° C, pH değeri 7.29 olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda Lindal diyagramı üzerinden yapılan bir sınıflandırmada Oylat kaplıcalarındaki kaynak suyun daha çok termal turizm için kullanıma uygun olduğu sonucuna varılmaktadır.

İnegöl(Bursa)'de bulunan sıcak suyun mevcudiyeti ve ekonomiye katkısı incelendiğinde 40.5° C sıcaklığa ve 50 lt/s debiye sahip olan sıcak su varlığının 1.890.000 kcal/h ısıl kapasite, 886803,52 m³/ yıl yıllık yakıt miktarı ile 189 konutun ısıtılmasında kullanılabilecek düzeyde bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. (Tablo 2).

Tablo 2: İnegöl(Bursa) İlçesindeki Sıcak Su Mevcudiyeti ve Ekonomik Getirisi

Kaynağın Yeri	Mevcut Sıcaklık (°C)	Debi (lt/s)	Isıl Kapasite (kcal/h)	Yıllık Yakıt Eşdeğeri (m ³ /yıl)	Yıllık Kazanç (TL/yıl)	Isıtılabilecek Konut Sayısı
İnegöl(Oylat)	40.5°C	50.00	1.189.000	886803,52	274465,69	189

Kaynak: Etemoğlu, A.B. vd., (2006).

Ayrıca İnegöl ilçesine bağlı Çitli, Kınık, mahallelerinden çıkarılan maden suları da şifalı özelliği ile ülkemizin en iyi doğal mineralli suları arasında yer almaktadır.

Fotoğraf 2: Oylat (İnegöl) Kaplıcası Genel Görünüm.

Kaynak: Oylat Kaplıcaları A.Ş.

Marmara Bölgesi'nde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, daha çok termal turizm alanındaki varlığıyla ön plana çıkan Oylat kaplıcaları, ününü Marmara Bölgesi'nin dışına taşıyarak, ülkemiz için termal turizmde bir marka olma noktasına taşımıştır. Etrafı ormanla çevrili Oylat Vadisi'nden çıkan termal su, yapılan çalışmalar ve yatırımlarla, etrafına inşa edilen oteller, yürüyüş yolu ve bölgede bulunan bir diğer doğal güzellik olan Oylat Mağarası ile bütünleşmiş, sağlık turizmi için önemli bir yatırım halini almıştır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 3: Çağlayan ve Aşıyan Otelleri'nin Genel Görünümü.

Fotoğraf 4: Meydan Hamamı.

Çalışma alanında yapılan gözlem ve incelemeler sonucunda, Oylat bölgesinde Aşiyen ve Çağlayan olmak üzere iki termal otel, bir de Meydan Hamamı olmak üzere toplamda 3 işletme bulunmaktadır. Oylat bölgesinin girişinde Meydan Hamamı yer alırken; daha ileride bulunan Çağlayan ve Aşiyen otelleri yan yanadır. Tüm işletmeler, Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler (Fotoğraf 3-4). Hamam içerisinde, bayanlara ve erkeklere özel olmak üzere ziyarete açık, şifalı suya ev sahipliği yapan 2 adet termal havuz bulunmaktadır (Fotoğraf 4).

Bölgede yer alan kaynağın doğal olduğu, sondaj yoluyla açılmış olmadığı anlaşılmıştır. Kaynağın bulunduğu alanda oluşabilecek buğuyu ve yoğun sıcaklık artışını engelleyebilmek adına havalandırma sistemi mevcuttur. Sıcak su, otellere ve hamama ayrı ayrı alanlardan; borular, basınç pompası ve motorlar aracılığıyla iletilmektedir. Taşıma için oluşturulan tüm kuyuların derinliği 3 metredir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: Oylat Kaplıca Sistemlerinin ve Ana Kaynağın Bulunduğu Alan.

Bölgede 1 adet doğal jeotermal kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaktan sıcak su otellere yalnızca borular aracılığıyla ulaştırılmaktadır. Ancak üst katlara ve otellerin dışında kalan hamama su çıkamadığı, ulaşamadığı için basınç ve motorlar kullanılmaktadır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6: Oylat (İnegöl) Kaplıcasının Kaynağı.

Çalışma alanında yapılan incelemeler neticesinde ve Kaplıca Tesisi İşletme İzni doğrultusunda kaynağın mevcut sıcaklığının $39,5^{\circ}$, debisinin $50 \text{ m}^3/\text{s}$, mineralizasyonunun $658,51 \text{ mg/L}$ ve niteliğinin akrotermal su olduğu tespit edilmiştir. Sonuç itibariyle, Oylat kaplıcalarının termal turizm alanında büyük bir potansiyel ihtiva ettiği ortadadır. Suyu şifalıdır. Özellikle osteoartrit, fibromijalji sendromu, yumuşak doku zedelenmeleri, sporcu yaralanmaları gibi kas ve iskelet sistemine dair hastalıkların tedavisine yardımcıdır.

Şifalı özelliğın tercih edilirliliği, bölgeye gelen ziyaretçiler tarafından yapılan konaklama ile Bursa ekonomisine yıllık ortalama 50 milyon TL katkı sağlamaktadır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 7: Su Pompası.

Arıtma havuzunun üst tarafında, Aşıyan Otel'in altında yer alan su pompaları, mevcut kaynağın, otellerin ısıtılmasında da kullanımına olanak sağlamaktadır (Fotoğraf 7).

Oylat bölgesinin yaklaşık 3 km gerisinde, termal otellerin bulunduğu alana girmeden önce karşımıza çıkan Hilmiye Köyü'nün bulunduğu alanda, sözü edilen otellere ait 1 adet arıtma havuzu yer almaktadır. Kullanılmış veyahut soğumuş kaynak suyu, borular aracılığı ile arıtma havuzua gönderilmekte, oradan da arıtılmış su, köy sınırlarından da geçmekte olan ve arıtma havuzuna çok yakın konumda olan Oylat Çayı'na boşaltılmaktadır (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8: Arıtma Havuzu ve Oylat Çayı.

4. SONUÇ

İnegöl (Bursa)'de yer alan kaplıcalar Paleozoik döneminden kalma gnays, mermer ve kireçtaşları ile çevrilidir. Bölgede yer alan en genç oluşumlar Tersiyer döneminden kalma çakıl taşı, kum taşı, kil taşı çökelleri ve travertenlerdir (Akçay vd., 2014). Literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler ışığında, Ertürk (2010)'ün bölgede yaptığı fiziksel ölçümler dikkate alınarak, bölgedeki kaynağın bikarbonat ve kalsiyum sülfür yönünden zengin olduğu, ayrıca sıcaklığının 40.6° C, pH değeri 7.29 olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda Lindal diyagramı temel alınarak yapılan bir sınıflandırmada Oylat kaplıcalarındaki kaynak suyun daha çok termal turizm için kullanıma uygun olduğu sonucuna varılmaktadır.

Çalışma alanında yapılan gözlem sonucunda, Oylat bölgesinde Aşıyan ve Çağlayan olmak üzere iki termal otel, bir de Meydan Hamamı olmak üzere toplamda 3 işletme bulunmaktadır. Tüm işletmeler, Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ayrıca bölgede yer alan kaynağın doğal olduğu, sondaj yoluyla açılmış olmadığı anlaşılmıştır. Sıcak su, kaynak üzerinden otellere borular aracılığıyla ulaştırılmaktadır. Ancak üst katlara ve hamama ulaşamayan suyun taşınmasında basınç ve motorlar kullanılmaktadır. Mevcut kaynak aynı zamanda otellerin ısıtılmasında da kullanılmaktadır. Soğumuş ve/veya kullanılmış su, Hilmiye Köyü sınırları içerisinde bulunan arıtma havuzlarına kanalizasyonla edilerek temizlenmekte ve doğaya bırakılmaktadır. İşletmenin almış olduğu izinler incelenmiş, kaynağın mevcut sıcaklığının 39,5°, debisinin 50 m³/s, mineralizasyonunun 658,51 mg/L ve niteliğinin akrotermal su olduğu tespit edilmiştir. Kas ve iskelet sistemi ile ilgili pek çok rahatsızlığın tedavisinde kullanılan jeotermal kaynak, Bursa ekonomisine yılda 50 milyon TL katkı sağlamaktadır.

Bursa'nın birçok bölgesinde olduğu gibi, İnegöl ilçesinde de büyük bir jeotermal kaynak vardır. Özellikle bölgedeki mimari incelendiğinde, bölgedeki çeşitli yapıların (hamamlar) Romalılar dönemine ait olduğu, Osmanlı Devleti tarafından da kullanılmış olduğuna dair izler görebiliriz. Nitekim bu büyük potansiyelin doğru şekilde veyahut yeterince değerlendirilemediği aşikârdır. Jeotermal enerji potansiyeli Bursa'ya göre daha düşük olan illerin (örneğin, Afyon) bile mevcut potansiyellerini ön planda tutarak, jeotermal kimlik kazanmaya çalıştığını görebiliriz. Bu doğrultuda Bursa'nın jeotermal kimliğini ön plana çıkaracak doğru yatırımlar ve planlamalar yapılmasının gerekliliği ortadadır.

Bölgede bulunan jeotermal kaynağın varlığı, doğal çıkışlı ya da sondaj yoluyla olacak şekilde daha fazla ortaya çıkarılabilir. Mevcut potansiyel ise, yalnızca termal turizmde değerlendirilmemeli, bunun yanında merkezi ısıtmada, seracılık faaliyetlerinde, düşük sıcaklıkta yapılacak olan balıkçılık faaliyetlerinde kullanılabilir. İnsan sağlığına zararı olmayacak düzeyde olan 7.29'luk pH değeri ile içme suyu olarak da kullanılabilir. Oylat kaplıcasında yer alan kaynak suyun, bikarbonat ve kalsiyum sülfür yönünden zengin olması, sindirim faaliyetini kolaylaştırabileceği için soda olarak da kullanılabilirliğini göstermektedir. Böylelikle eksiklikler giderilmiş, alternatif kullanım alanları oluşturulmuş bir şekilde, Bursa'nın jeotermal kimliği ön plana çıkarılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçay, Y. & Çıtıroğlu H. K. vd., (2014), İnegöl-Oylat Jeotermal Kaynağının Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Sayfa: 27-37, Zonguldak, <https://dergipark.org.tr/en/pub/karaelmasfen/issue/57126/806002> , (E.T: 11.09.2022).
- Dağıstan, H. (2007), Jeotermal Kaynaklarımız ve Marmara Bölgesinin Jeotermal Enerji Potansiyeli, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Elektrik Mühendisleri Odası, Marmara Enerji Forumu, 7-8 Eylül 2007, İstanbul. https://www.emo.org.tr/etkinlikler/marbef/etkinlik_bildiriler.php?etkinlikkod=66 , (E.T: 11.09.2022).
- Ertürk, D. (2010), Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Ze7KO2zb5YQK43L-27rM3g&no=hIPezp9nEFLSe11NWNiXOw> , (E.T: 11.09.2022).
- Etemoğlu, A. B. vd., (2006), Bursa ve Çevresinde Jeotermal Enerjinin Kullanılabilirliğinin İncelenmesi, Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, <https://dergipark.org.tr/en/pub/uumfd/issue/21684/233393> , (E.T: 11.09.2022).
- Koç, E. & Kaya, K. (2015). Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü, Cilt: 56, Sayı: 668, Sayfa: 36-47, Samsun, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhendismakina/issue/54338/736171> , (E.T: 10.09.2022).
- Külekçi, C. Ö. (2009), Yenilenebilir Enerji Kaynakları Arasında Jeotermal Enerjinin Yeri ve Türkiye Açısından Önemi, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Çevre Bilimleri Dergisi, Dışkapı, Ankara Cilt:1, Sayı:2, Sayfa: 83-91, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aucevrebilim/issue/40126/477389> , (E.T: 11.09.2022).
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Planı.pdf , (E.T: 10.09.2022).
- 4628 Sayılı Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4628.pdf> ,(E.T: 10.09.2022).
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), Jeotermal Enerji Araştırmaları, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari> , (E.T: 09.09.2022).
- Oylat Kaplıcaları A.Ş. , <https://oylat.com/> , (E.T: 11.09.2022).
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:14, Yenilenebilir Enerji Kaynakları, <https://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa> , (E.T: 09.09.2022).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun Tasarısı, 2004. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=27789 , (E.T: 10.09.2022).
- Uluslararası Enerji Ajansı (IRENA), 2022 Küresel Yenilenebilir Enerji Kapasite Raporu, Sayfa: 1-50, <https://www.greensolarnetwork.org/assets/attachments/dosyalar/IRENA-Yenilenebilir-Enerji-Kurulu-G%C3%BC%C3%A7-Raporu.pdf> , (E.T: 10.09.2022).

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**PARMAK İZİNE DİKKAT ÇEKEN KİYÂMET SURESİ 4. ÂYETİN KLASİK VE
MODERN TEFSİRLERDEKİ YORUMLANMASI ÜZERİNE**

Öğr. Gör. Dr. Yahya ARSLAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Çankırı, Türkiye

ORCID: 0000-0002-0774-1755

yahyaarslan58@hotmail.com

ÖZET

Dünya ve ahiret hayatının varlığından bahseden Kur'an-ı Kerim, fani olan dünya hayatından sonra ebedi olan ahiret hayatının vuku bulacağını haber vermektedir. Ahiret hayatının ise kıyamet koştuktan sonra yeniden dirilişle başlayacağını bildirmektedir. Bu hakikat ortadayken ve Kur'an da buna vurgu yapmaktayken ahiret hayatını inkâr eden insanlar hep bulunmaktadır. Kur'an, indiği dönemdeki insanların da bu inkârlarına cevap vermiş, ahiretin varlığına ve Allah Teâlâ'nın yaratma kudretine dair deliller sunmuştur. Bu delillerden birisi de Kıyâmet Suresi 4. âyette: *“Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.”* şeklinde ifade edilen parmak izleridir. Parmak uçları, bilimsel ifadeyle parmak izi, yeniden dirilişe delil olmasının yanında her insanın kendisine has bir parmak ucu özelliğinin bulunduğunu dolayısıyla bir insanı diğer insanlardan ayıran en belirgin özelliklerinden birisinin de parmak uçları olduğunu ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir. Biz de önemine binaen bu âyette zikredilen parmak uçları meselesini incelemeyi, klasik ve modern tefsirlerdeki yorumları zikrederek ilgili âyeti dikkatlere sunmayı amaçlamaktayız. Bu amacımızı gerçekleştirmek üzere metot olarak ilgili âyet odak nokta seçilmiş, daha sonra klasik tefsirler incelenmiş ve ardından modern tefsirlerdeki yorumlara bakılmıştır. Araştırmanın neticesinde klasik ve modern tefsirler arasındaki mana farklılıkları ortaya konulmuş, günümüzde birçok suçun tespitinde büyük önem arz eden parmak uçlarının her bir insanın özel kimliğini oluşturduğuna vurgu yapılmıştır. Kur'an'ın asırlar öncesinden haber verdiği bu mucizevi gerçeğin bilimsel yönden de incelenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer yandan bu âyetin ahiretin varlığına ve Allah Teâlâ'nın yaratma kudretine dair delil boyutu düşünen ve ibret alan insanların dikkatlerine sunulmuştur. Böylece Kur'an'ın asırlar öncesinden haber verdiği bu mucizevi gerçeğin bilimsel yönden de incelenmesi gerektiğini düşünerek tebliğimizde bu konuyu ele almak uygun görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Mucize, Yeniden Diriliş, Parmak Ucu.

ON THE INTERPRETATION OF SURAH AL-QIYĀMAH VERSE 4 ON FINGERPRINTS IN CLASSICAL AND MODERN TAFSIRS

Lecturer Dr. Yahya ARSLAN

ABSTRACT

The Holy Qur'an, which speaks of the existence of the world and the Hereafter, informs us that after the mortal life of this world, the eternal life of the Hereafter will take place. The Hereafter begins with the resurrection after the end of the world. While this truth is evident and the Qur'an emphasizes it, there are always people who deny the life in the Hereafter. The Qur'an responded to the denial of the people of its time and provided evidence for the existence of the Hereafter and the power of Allah to create. One of these proofs is the fingerprints mentioned in Surat al-Qiyāmah, verse 4: "*Yes, We have the power to organize even the tips of his fingers.*" In addition to being evidence for the resurrection, fingertips, in scientific terms, fingerprints, are important in that each person has a unique fingertip feature, and therefore one of the most distinctive features that distinguishes a person from other people is their fingertips. In light of its importance, we aim to examine the issue of the fingertips mentioned in this verse and present the related verse to the attention of the classical and modern commentaries. In order to achieve this goal, we will focus on the relevant verse, then examine the classical commentaries, and then look at the interpretations in modern commentaries. It will be emphasized that this miraculous fact, which the Qur'an foretold centuries ago, should also be examined scientifically. On the other hand, the evidential dimension of this verse regarding the existence of the Hereafter and the power of Allah's creation will be brought to the attention of people who think and take heed. Thus, we thought that this miraculous fact, which the Qur'an foretold centuries ago, should also be examined scientifically, and we thought it appropriate to address this issue in our paper.

Keywords: Quran, Tafsir, Miracle, Resurrection, Fingertip.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ tarafından Cebrail (a.s.) vasıtasıyla¹ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) peyderpey indirilen,² Hz. Peygamber'in de (s.a.v.) insanlara tebliğ ettiği ilahi bir kitaptır. Kendisinde hiçbir şüpheyi barındırmayan Kur'an-ı Kerim, Allah'tan hakkıyla sakınanlar için bir hidayet kaynağı,³ hak ile batılı birbirinden ayıran,⁴ insanları doğru yola erdirmek için gönderilmiş,⁵ inananların kendisiyle şifa bulacağı rahmet kaynağı,⁶ Allah'tan korkanlara bir öğüt olan⁷ ve Cenab-ı Allah'ın koruması altında bulunan bir kitaptır.⁸

¹ en-Nahl 16/102.

² el-İsrâ 17/106; Tâhâ 20/4.

³ el-Bakara 2/2.

⁴ el-Bakara 2/185.

⁵ el-İsrâ 17/9.

⁶ el-İsrâ 17/82.

⁷ Tâhâ 20/3.

⁸ el-Hicr 15/9.

İlahi bir kitap olan Kur'an-ı Kerim başta tevhit, nübüvvet ve ahiret olmak üzere birçok konuyu uhdesinde barındırmaktadır. O, Allah'ın varlığı, peygamberliğin gerekliliği ve ahiretin kaçınılmazlığı hususunda insanları bir taraftan bilgilendirirken diğer taraftan da uyarmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in insanları uyardığı ve hazırlık yapmalarını tavsiye ettiği hususlardan birisi de ahiret konusudur. Bununla birlikte bilimsel gelişmelere de işaret etmekte, insanları araştırmaya ve incelemeye sevk etmektedir.

Çalışmamızın temelini teşkil eden ve hem ahiretin varlığına hem yeniden dirilişe hem de bilimsel bir hakikate işaret eden âyetlerden birisi de: “ **بلى قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ** ”⁹ âyetidir. Bu âyetinin siyak ve sibakına baktığımızda Allah Teâlâ, kıyamete yemin ettikten sonra insanların diriltilip hesaba çekileceklerinden, çürüyüp dağılan ve toz toprak olan kemiklerin bir araya getirilemeyeceğini düşünenlere, bırakın kemiklerin bir araya getirilmesini, her birinizin hatta her bir parmağın farklı olduğu parmak uçlarını bile tekrar düzenlemeye kadir olduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte mucizevi bir kitap olan Kur'an-ı Kerim asırlar öncesinden bazı bilimsel hakikatlere de vurgu yapmaktadır. Yeri ve zamanı geldiğinde Kur'an-ı Kerim'in asırlar öncesinden haber verdiği bu hakikatler ortaya çıkmaktadır. Bu mucizelerden birisi de 19. asrın sonlarına doğru keşfedilen ve konumuzun odak noktasını teşkil eden: “ **Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.** ”¹⁰ âyetinin de işaret ettiği **parmak uçları/izi** meselesidir.

Önemine binaen bu âyette zikredilen parmak uçları meselesini incelemeyi, klasik ve modern tefsirlerdeki yorumları zikrederek ilgili âyeti dikkatlere sunmayı, Kur'an'ın asırlar öncesinden haber verdiği bu mucizevi gerçeğin bilimsel yönden de incelenmesi gerektiğine vurgu yapmayı amaçlamaktayız.

Bu amacımızı gerçekleştirmek üzere metot olarak ilgili âyet odak nokta seçilecek, daha sonra klasik tefsirler incelenecek ve ardından modern tefsirlerdeki yorumlara bakılacaktır. Bu araştırma yapılırken de hem klasik tefsirlerden hem de modern tefsirlerden üçer eser dikkate alınacaktır. Bu incelemelerin neticesinde günümüzde birçok suçun tespitinde büyük önem arz eden ve her bir insanın özel kimliği veya şifresi mahiyetindeki parmak uçlarının değerlendirilmesi yapılacaktır. Diğer yandan Kur'an-ı Kerim'in mucizeliğine, Allah Teâlâ'nın yaratmadaki kudretine ve sanatındaki inceliklere dikkatler çekilecektir.

1. ÂYETTEKİ BAZI KELİMELERİN TAHLİLİ

Bu başlık altında “*Belâ, Kâdir, Tesviye ve Benâne*” kelimelerini âyetin daha net anlaşılması açısından kısa kısa izah edeceğiz.

1.1. Belâ / بلى

Arapçada bir tasdik harfi olan **belâ**, nefyi ispat etmek suretiyle tasdik ve takrir etmeye yarar.¹¹ Mesela “Kitap okumadın mı?” sorusuna “evet” şeklinde cevap verilse, “Evet, okumadım.”;

⁹ el-Kıyâmet 75/4.

¹⁰ el-Kıyâmet 75/4.

¹¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, ts.), 8/341.

“hayır” şeklinde cevap verilse, bu sefer de “Hayır, okumadım.” denilmiş olmaktadır. Ancak nefyi ispat ve ikrar eden “Belâ” ile cevap verildiğinde, “Evet, okudum.” manası ön plana çıkmaktadır. “İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır?”¹² âyetindeki **الَّذِينَ نَجْمَعُ** /**toplayamayacağımızı** ifadesindeki nefi, **بَلَى** tasdik harfi ile başlayan: “Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.”¹³ âyetinde ispat ve ikrar edilmiş olmaktadır.

1.2. Kâdir / قَادِرٌ

قَادِرٌ fiilinden ismi fail olan **قَادِرٌ** kelimesi güç yetirmek anlamında olup Cenab-ı Allah’ın her şeyi yapmaya gücünün yettiğini ifade eden bir kelimedir ve Allah Teâlâ için bir isim ve sıfat olarak kullanılmaktadır.¹⁴ Bu kelime ilgili âyette ise Allah Teâlâ’nın genelde her şeye, özeldede hem çürümüş, toz toprak olmuş kemikleri hem de parmak uçlarındaki incecik yapıyı bile bir araya getirmeye kadir olduğunu ifade etmektedir.

1.3. Tesviye / تَسْوِيَةٌ

Tesviye, bir şeyin zatında değişiklik yapmak, onu düzenlemek ve düzeltmek demektir. Bu kelime: “O, yaratıp şekillendiren, âhenk veren ve düzene koyandır.”¹⁵ âyeti ve “Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin.”¹⁶ âyetinde de görüldüğü üzere bir şeyde değişiklik yapmak, düzeltme ve düzenlemek anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Bu kelime, ilgili âyette de toz toprak olmuş kemikleri, hatta her biri bir diğerinden farklı olan parmak uçlarını bile düzeltmeye, düzenlemeye ve dünyadaki eski durumuna getirmeye gücünün yettiğini ifade etmektedir.

1.4. Benâne / بِنَانَةٌ

بِنَانَةٌ kelimesi **بِنَانَةٌ** kelimesinin çoğulu olup parmaklar anlamına gelmektedir. Parmaklara bu ismin verilmesinin sebebi ise, insanın yapmayı, kurmayı, bina etmeyi ve düzenlemeyi düşündüğü birçok şeyi parmaklarla yapmasıdır. Parmakların bir şeyi yapma, inşa etme ve bina etme imkânı sunması bu isimle anılmasına sebep teşkil etmektedir.¹⁸ Gerek ilgili âyette gerekse savunma ve savaşmada parmakların öneminden bahsedilen: “Vurun, onların bütün parmaklarına.”¹⁹ âyetinde parmakların bu fonksiyonuna vurgu yapılmaktadır. Tüm bunlar **بِنَانَةٌ** kelimesinin parmaklar anlamına geldiğini göstermektedir.

Âyetin iskeletini oluşturan bu kelimelerin anlamlarını verdikten sonra görmekteyiz ki âyet: “Evet bizim, onun parmaklarını / parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.”²⁰ manasına gelmektedir. Bu izahlardan sonra bu âyetin klasik tefsirlerde ulema tarafından nasıl anlaşıldığına bakmak gerekmektedir.

¹² el-Kıyâmet 75/3.

¹³ el-Kıyâmet 75/4.

¹⁴ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb İsfahânî, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân (Dımeşk: Daru'l Kalem, 1991), 658; İbrahim Mustafa vd., el-Mu'cemü'l-vasît (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/718.

¹⁵ el-A'lâ 87/2.

¹⁶ el-Hicr 15/29.

¹⁷ İsfahânî, el-Müfredât, 440.

¹⁸ İsfahânî, el-Müfredât, 147.

¹⁹ el-Enfâl 8/12.

²⁰ el-Kıyâmet 75/4.

2. KLASİK TEFSİRLERDEKİ YORUMLAR

Âyetlerin yorumlanmasında diğer âyetlerle birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri, sahabe sözleri gibi kaynakların yanında yorum yapan kişilerin içerisinde buldukları zaman ve bu zamanda var olan bilimsel veriler de etkili olmaktadır. Zaman ve zemin, dönemin fikrîsel yapısı, âyetleri tefsir edenlerin ilmî seviyeleri ve yorum kabiliyetleri de tefsirleri etkileyen diğer etkenlerden bazılarıdır. Bu bağlamda konumuzun odak noktasını teşkil eden bu âyetin izahlarına baktığımızda aşağıda örneklerini vereceğimiz tefsirlerde de bu etkiyi görmekteyiz. Bu başlık altında Mukâtil b. Süleyman, Taberî ve Râzî örnek olarak verilecektir.

Kur'an-ı Kerim'i baştan sona kadar tefsir eden ilk kişi olma unvanının sahibi Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) Tefsîru Mukâtil b. Süleymân adlı eserinde bu âyetin nüzul sebebine dair şöyle bir hadise anlatmaktadır: Yeniden dirilişi inkâr eden Adıyy İbn Ebî Rabîa adlı bir kişi bir gün Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek: "Yâ Muhammed, bana kıyametin ne zaman kopacağı, kıyamet gününde işlerin nasıl olacağı hakkında bilgi ver, dedi." Bu istekte bulunurken de amacı alay etmek ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) küçük düşürmekti. Hz. Peygamber kıyamet hakkında ona bilgi verince bu sefer, anlatılanları gözüyle görse bile ona inanmayacağını ifade etti. Ardından bu tip insanların zihin yapısına işaret eden: "*İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır?*"²¹ âyetinin de ifade ettiği üzere Allah'ın, çürümüş kemikleri toplayamayacağını söyledi. Başka bir rivayette ise bunu söyleyenin Ebu Cehil olduğu ifade edilmektedir. Bu hadise üzerine Allah Teâlâ bu sureyi indirerek kıyamete yemin ettikten sonra: "*Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.*"²² buyurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Evet, Allah Teâlâ dağılmış, çürümüş, toz toprak olmuş o kemikleri bir araya getirmeye kadirdir." şeklinde cevap verdi.²³ Mukâtil b. Süleyman bu hadiseyi aktardıktan sonra âyetleri tefsir ederken ilgili âyet hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre **benâne** parmaklar anlamındadır. Bu durumda, Allah (c.c.) vücudun iskeletini oluşturan büyük kemikleri bir araya getirmeye kadir olduğu gibi daha küçük kemiklerden oluşan parmakları bile rahat bir şekilde, zorlanmadan birleştirmeye, deve tırnağı ya da deve nalı gibi birbirine birleşik bir bütün haline getirmeye de kadirdir. Nasıl ki deve hayatı boyunca yere basıp yürümenin dışında birbirine birleşik olan o parmakları kullanamıyorsa insan da parmakları birbirine birleştirildiğinde o parmakları istediği gibi kullanamayacaktır.²⁴ Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'i baştan sona tefsir eden ilk müfessir Mukâtil b. Süleyman âyetteki **benâne** ifadesini parmaklar olarak anlamış ve parmakların tesviye yani düzenlenmesini de hem yeniden dirilişe bir delil hem de deve tırnağı gibi birbirine birleştirmek olarak değerlendirmiş ve yukarıda izah ettiğimiz şekilde âyeti açıklamıştır.

²¹ el-Kıyâmet 75/3.

²² el-Kıyâmet 75/4.

²³ Beşir el-Ezdi el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman (Beyrut: Daru İhyai't Tûras, 2002), 4/509-510; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1999), 30/722; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân (Kahire: Dâru'l-Küttübi'l-Mısriyye, 1964), 19/93.

²⁴ Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil, 4, 510.

Kendisinden önce Kur'an tefsirine dair yapılan izahları eserinde toplayan ve eseri rivayet tefsirlerinin en önemlilerinden olan Taberî (ö. 310/923), bu âyet hakkında birçok rivayeti zikretmekte, bu rivayetlerde **benâne** kelimesinin genelde parmaklar olarak anlaşıldığını ifade etmekte, bu manaya dayanarak parmakların düzenlenmesini de ahirette yeniden dirilişe delil olmasının yanında deve ayağı, eşek toynağı ya da herhangi bir yük hayvanının ayağı gibi parmakların bir araya getirilmesi şeklinde anlaşıldığını beyan etmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bırak öldükten sonra dağılan, çürüyen, toz toprak olan kemikleri bir araya getirmeyi, bundan daha büyük ve daha zor görünen bir iş olan parmakları bile tesviye etmeye kadirdir. Yani Allah, insanı parmak uçları gibi en ince ayrıntısına varıncaya kadar tekrar diriltecektir. O'nun gerek el gerekse ayak parmaklarını devenin ayağı veya eşeğin toynağı gibi bir bütün haline getirmeye de gücü yetmektedir. Bu durumda nasıl ki deve veya eşek birleşik olduğu için parmaklarını kullanamıyor, yeme ve içmesini ağzıyla yapıyorsa, Allah'ın takdiriyle insan da bu durumda olabilirdi. Ancak Allah (c.c.) insanı ahsen-i takvîm üzere yaratmış,²⁵ parmaklarını birbirinden ayrı ayrı meydana getirmiş, insanın dilediği şekilde eliyle tutması ve yemesine imkân vermiştir.²⁶

Görüldüğü üzere Taberî de bu âyeti Mukâtil gibi hem yeniden dirilmeye bir delil olarak anlamış, Allah Teâlâ'nın, dağılan, çürüyen diğer kemiklerle beraber parmak kemikleri gibi küçük kemikleri bile bir araya getirmeye, toplamaya, tekrar birleştirerek dünyadaki şekline getirmeye güç yetireceğine dikkatleri çekmiştir. Diğer yandan deve ve diğer hayvanların ayaklarının birleşik olması gibi Allah'ın, insanın parmaklarını da birleştirmeye, o parmakları işlevsiz ve kullanılmaz bir hale getirmeye kadir olduğuna vurgu yapmıştır.

Râzî de (ö. 606/1210) bu âyetin tefsirinde yukarıdaki açıklamaları zikrettikten sonra bu âyeti ilk yaratılışa kıyasla açıklamış ve esasında parmaklar zikredilerek bütün organların kast edildiğini ifade etmiştir. Yani Allah Teâlâ ilk yaratılışta insanı, parmak gibi küçük ve latîf kemikleri, büyük küçük bütün eklemleriyle eksiksiz ve mükemmel bir şekilde yoktan nasıl yaratmışsa ölüp toprak olan insanı en ince ve küçük parçalarına varıncaya kadar tekrar yaratmaya kadirdir.²⁷

Parmak uçları veya parmak iziyle ilgili bilimsel bilgilerin mazisinin daha 19. yüzyıla dayandığını düşündüğümüzde klasik dönemdeki tefsirlerde günümüzdeki anlamıyla parmak izine dair izahların görülmemesi gayet doğaldır. Çünkü ilgili âyetin siyak ve sibakına baktığımızda, kıyametten, kıyametin hallerinden, çürüyen ve yok olan kemiklerin nasıl diriltileceği endişesini taşıyanların varlığından ve dünyada yapılan ve işlenen her şeyin hesabının sorulacağından bahsedilmektedir. Bu durumda ilgili âyetin yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde anlaşılması, o dönemlerde parmak izlerine dair bilimsel bilgiler tespit edilmediğinden parmak uçlarının düzenlenmesinin yeniden diriliş için delil olmasının yanında deve veya diğer hayvanların ayakları gibi birleştirilmesi, parmak izine dair bir bilginin olmaması neticesinde parmak izlerine dair

²⁵ et-Tîn 95/4.

²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Muessesetü'r-Risale, 2000), 24/50-51.

²⁷ Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 30/722.

delillerin bulunmaması da gayet doğaldır. Neticede klasik dönemdeki ulema, yukarıda örneğini verdiğimiz üç müfessirin anladığı ve izah ettiği şekilde bu âyeti anlamışlar ve yorumlamışlardır.²⁸

3. MODERN TEFSİRLERDEKİ YORUMLAR

Bu başlık altında parmak izinin keşfedildiği 19. yüzyıldan sonra yazılmış dolayısıyla âyetlerin tefsir edilmesinde parmak izine dair bilimsel verilerin de etkisinin olduğu bazı tefsirler örnek verilecektir. Bunlar Tantâvî Cevherî, Zağlul en-Neccâr ve Elmalılı'nın tefsirleridir.

İlk önce ilmi tefsirin öncülerinden sayılan Mısır doğumlu Tantâvî Cevherî (ö. 1358/1940) örneğine bakmakta fayda hasıl olacaktır. Ona göre, parmakların tesviye edilmesi Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği en yeni meselelerden ve en ilginç mucizelerden birisidir. Zira: "*Nihâyet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.*"²⁹ "*Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" derler. Derileri, "Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştı ve yine yalnızca O'na döndürülüyorsunuz?"*"³⁰ "*Siz (günahları işlerken) kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Lakin, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz.*"³¹ âyetlerinde görüldüğü üzere insanın organları insana şahitlik edecektir. Bu âyetler bir bakıma parmak izinin keşfedilmesinin gelişim safhalarını göstermekte ve alt yapısını oluşturmaktadır. Zira derilerin ahirette şahitlik yapması gibi parmak uçları da bu dünyada insanın lehine veya aleyhine şahitlik yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 19. yüzyılın sonlarında parmak izleri keşfedilmiş ve şu an hayatımızın birçok kısmında uygulama alanı bulmaktadır. Bugün artık yeryüzündeki hiçbir insanın parmak uçlarının bir diğerinin parmak uçlarına benzemediği bir hakikattir. Bu hakikat sayesinde parmak izleri dünyanın dört bir yanında hırsızların, katillerin veya bir başka suçlunun suçlarının tespitinde önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte mahkemelerde, emniyet, jandarma gibi kurumlarda çok aktif bir şekilde parmak izinden istifade edilmektedir. O zaman, asırlar öncesinden Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği bu hadisenin daha henüz 19. yüzyılda keşfedilmesi, Kur'an-ı Kerim'in mucizeliğine ve Allah kelamı olduğuna da bir delildir.³²

Görüldüğü üzere 20. yüzyılda yaşamış olan Cevherî, Kur'an-ı Kerim'in asırlar öncesinden haber verdiği parmak ucu hakikatinden bahseden bu âyeti, kendisinden önce keşfedilen bilimsel bir veri ile tefsir etmektedir. Bu da ilmi gelişmelerin ve insanların bilimsel buluşlarının Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmedeki rolünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

²⁸ Diğer müfessirlerin tefsirleri için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, en-Nüket ve'l-uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 6/151-152; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil (Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arabi, 1986), 4/659-660; Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân, 19/94; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil (Beyrut: Daru İhyai't Tûrasi'l-Arabi, 1997), 5/265; Ebü'l-Berekât Nesefî, Medârikü't-tenzi'l-ve hakâiku't-te'vil (Beyrut: Dar İbn Katheer, 2017), 3/571; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm (Daru Tayyibe, 1999), 8/276; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 8/343-344.

²⁹ Fussilet 41/20.

³⁰ Fussilet 41/21.

³¹ Fussilet 41/22.

³² Tantâvî Cevherî, Cevâhir fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kahire: Mustafa el-Babi'l Halebi, 1932), 24/308-309.

Yine Mısırlı bir ilim adamı olan Zağlul en-Neccâr da Tefsîru'l Âyâtî'l Kevniyyeti fi'l Kur'ani'l Kerim adlı 4 ciltlik tefsirinde bu âyeti izah sadedinde bazı açıklamalarda bulunmuştur. 1933 doğumlu olan Neccâr, klasik dönemdeki genel anlayışı yansıtan, Allah Teâlâ'nın, bırakın toz toprak olmuş kemikleri bir araya getirmeyi, bunun daha da ötesinde parmak uçlarını bile bir araya getirmeye dolayısıyla yeniden dirilişte insanı dünyadaki şekliyle eksiksiz ve noksansız olarak var etmeye de kadir olduğunu ifade etmektedir. Bu izahlardan sonra insanların parmak uçlarından bahseden Kur'an'ın, bu âyetle Allah Teâlâ'nın kudretine işaret eden büyük bir mucize olduğuna dikkatleri çekmektedir. Zira bu âyet, parmak uçlarının bir şahsı diğer şahıslardan ayıran en önemli özellik olduğunu bildirmektedir. Öyle ki parmak uçları, kardeşlerde, hatta tek yumurta ikizlerinde, baba ve anne ile evlatlar arasında bile farklılık arz etmektedir. Bu özellik sayesinde bir kişinin diğer bir kişiyle karışması veya karıştırılması mümkün değildir. Daha da ötesi bir elin beş parmağı birbirinden farklı olup bunların diğer parmaklarla karışması da mümkün değildir. Adeta ilahi bir mühür olan parmak uçları taklit edilemez bir mucizeliğe sahiptir.³³

Anatomistlere göre çocuk anne karnındayken üçüncü ayın sonu, dördüncü ayın başlarında kemiklerin oluşumu başlayarak vücudun iskeleti meydana gelmekte, ardından bu kemiklere et giydirilmekte, bütün organlar teşekkül etmekte, son olarak Allah Teâlâ'nın insandaki bir mührü konumundaki parmak uçları da şekillendirilerek ruh üfürülmekte ve bambaşka bir varlık olan insan meydana gelmektedir. Parmak uçları bir şahsın tespit edilmesi, tanınması, ömrünün müddeti, sağlık durumu, cinsiyeti, nesebi ve ırkı gibi birçok alanda sağladığı faydalarla önemli bir yere sahiptir. Neticede bu âyet Kur'an'ın hem mucizeliğine hem ilahi bir kelam olduğuna hem de Cenab-ı Allah'ın kudretine işaret etmektedir.³⁴

Bu âyetin yorumlanması hususunda Elmalılı'yı da (ö. 1361-1942) örnek vermek gerekmektedir. Bu noktada Elmalılı da hem ulemanın tefsirlerinden istifade etmekte hem de bilimsel verileri kullanmaktadır. Bu meyanda Cenab-ı Allah sadece büyük kemikleri değil vücudun en ince, en küçük parçalarını, hatta vücudun uç noktaları olan parmakların da uçlarını bütün incelik ve özelliklerine varıncaya kadar tekrar yaratmaya kadirdir. Âyette parmak uçlarından bahsedilmesi sadece bir parmak olmasının ötesinde derin manaları içermektedir. Zira insan bütün işlerini eliyle yapmaktadır. El insan için önemli bir organdır ancak parmaksız el de istenilen ihtiyacı görememektedir. Bunun için elin parmaklarının olması da büyük önem arz etmektedir. Yani elin kıymeti parmaklarının mevcudiyetindedir. Parmakların bütün inceliği ise uçlarında gizlidir. Parmak uçları Cenab-ı Allah'ın sanat şaheseridir. Kendisinde o kadar incelik ve hassasiyet bulunmaktadır ki insan onlar sayesinde dokunduğu eşyayı algılayabilmektedir. Neticede Allah Teâlâ insanın bütün özelliklerini bir hücrede toplamaya kadirdir.³⁵ Dolayısıyla Elmalılı'ya göre de parmak uçları hem algılama organı hem de insanın tüm özelliklerinin toplandığı bir şifre veya kodlama alanıdır.

³³ Zağlul Ragıb Muhammed Neccâr, Tefsîru'l âyâtî'l kevniyyeti fi'l Kur'ani'l Kerim (Kahire: Mektebetü Şuruki Devliyye, 2007), 4/233-235.

³⁴ Neccâr, Tefsîru'l âyâtî'l kevniyyeti fi'l Kur'ani'l Kerim, 236-237; İnsanın anne karnındaki gelişim safhaları için bk. Yahya Arslan - Hasan Yılmaz, "İnsanın Biyolojik Yaratılışıyla İlgili Kur'an Âyetlerinin Yorumu", Mütfekkir 9/17 (2022), 199-220.

³⁵ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 341-342.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere modern dönemde yazılmış tefsirlerde hem klasik tefsirlerdeki yorumları hem de günümüzün bilimsel verileri ve bu verilerden kaynaklı yorumları müşahede etmekteyiz.³⁶ Her bir insanın parmak uçlarındaki çizgilerin hatta her bir parmağın çizgilerinin farklı farklı olması, bir diğerine benzememesi o insan için adeta bir kişilik şifresidir.³⁷ Dolayısıyla parmak izi adeta bir kişinin kimlik kartı, dokunduğu yere bıraktığı ad ve soyadı gibidir.³⁸

Parmak uçlarının tesviye edilmesinin, yukarıda ifade edilen manaların yanında tamamen yok edilmesi şeklinde anlaşılması da mümkündür. Yani parmak ucu gibi çok ince ve latif, her bir insanda ve parmakta farklı olan bu özellikleri yoktan yaratan, sonra dilediğinde tekrar var etme kudretine sahip olan Cenab-ı Allah, bu özellikleri bir daha kimsenin geri getiremeyeceği şekilde yok etmeye de kadirdir. Tesviyenin, bir şeyin zatında değişiklik yapmak manasını göz önünde bulundurduğumuzda bu izahı yapmak da mümkün görünmektedir.

Neticede Kur'an-ı Kerim, henüz yeni keşfedilen bu mucizeyi asırlar öncesinden haber vererek hem kendi mucizliğini hem ilahi kudreti izhar etmekte hem de yeniden yaratılmanın inceliğine ve hakikatine dikkat çekmek için parmakların ve parmak uçlarının yaratılmasını örnek olarak zikretmektedir.

4. KLASİK TEFSİRLERLE MODERN TEFSİRLERDEKİ MANA FARKLILIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Klasik tefsirlerle modern tefsirlere baktığımızda, modern tefsirlerde tefsir birikiminin yani klasik tefsirlerde mevcut olan açıklamaların ve bilgilerin bulunduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte bilimin parmak izi şeklinde ifade ettiği, artık bilimsel bir hakikat olan parmak izine dair açıklamaların da bulunduğunu müşahede etmekteyiz. Ancak parmak izine dair bilgilerin klasik tefsirlerde bulunmadığını, bunun sebebinin de o dönemlerde henüz parmak izi hakkında bilimsel gelişmelerin mevcut olmadığını da ifade etmek isteriz. Bu izahlardan sonra zaman ve zeminin, bilimsel bulguların, kültürel yapının, müfessirlerin ilmi seviyelerinin ve anlayış farklılıklarının âyetlerin tefsirinde ne kadar etkili olduğu da ortaya çıkmaktadır. Şunu da göz ardı etmemek gerekmektedir ki hidayet kaynağı olan Kur'an-ı Kerim bir bilim kitabı değildir. Ancak araştırmaya, düşünmeye, ibret almaya teşvik etmesi bilimsel verilere ışık tutmakta ve bilim insanlarına güç katmaktadır. Bu noktada Kur'an'ın asıl indiriliş amacını göz ardı etmeden, pervasızca yorum hatalarına düşmeden, Kur'an'ın söylemediği şeyleri ona söyletmeye çalışmadan ondan istifade etmek, dünyanın parmak ucu gibi daha birçok mucizeye gebe olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. Zira Kur'an tüm zaman ve zeminlere hitap etmektedir.

³⁶ Bu hususta diğer tefsirler için bk. Seyyid Kutub, fi Zılâli'l-Kur'an, çev. Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 10/285-286; Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 8/3904; Muhammed Ali Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr (Beyrut: Dâru'l-jil, 1979), 3/464; M. Sait Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 5/350-351; Komisyon, Hayat Rehberi Kur'an Tefsiri Konulu Tefsir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 5/480.

³⁷ Hayreddin Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/506.

³⁸ İbrahim Yılmaz, "İslâm (Aile) Hukukunda DNA Parmak İzi Testi ile Nesebin Sübûtu", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 22 (2013), 68-69.

5. PARMAK İZİ, TARİHÇESİ VE KULLANIM ALANLARI

Kıyâmet Suresi 4. âyetin klasik ve modern tefsirlerdeki yorumlarını zikrettikten ve bu tefsirlerdeki mana farklılıklarını değerlendirdikten sonra parmak izinin ne olduğuna, tarihi seyrine, kısımlarına, kullanım alanlarına ve özelliklerine bakmakta fayda hasıl olacaktır. Bu bağlamda parmak izi, birçok alanda kullanılmakla birlikte genellikle kimlik tespit etmede istifade edilen, parmak uçlarının iç tarafındaki derinin her kişide değişik olan izine ve şekline denilmektedir.³⁹

Parmak izinin ilk ne zaman kullanıldığı ile ilgili farklı bilgiler söz konusudur. Bu meyanda Asurlular, Babilliler, Romalılar ve Çinliler tarafından kullanılmış olma ihtimali değerlendirmeler arasındadır.⁴⁰ Ancak bu kullanımlar günümüzdeki bilimsel anlamda parmak izi şeklinde ve günümüzdeki kullanım amacına matuf değildir. Her insanın her an dokunduğu yerde parmak izi bırakması gibi bazen belgelerde bazen taşların üzerinde bazen de çamur vs. gibi şeylerin üzerinde tespit edilen izlerdir.

Parmak izlerini kimlik tespiti ve teşhisi alanlarında ilk defa kullanan ise İngiliz Sir Williams Harschel olup köylülerin parmak izlerini belgeler üzerine alarak bir çeşit tasniflendirmeye gitmiştir. Böylece bu hususta ilk çalışmaları başlatmıştır. Türkiye’de ise 1910 yılından itibaren kullanılmaya başlanmış, sonrasında ilerleyen süreçlerde parmak izi çalışmalarına yönelik enstitüler, daireler, şube müdürlükleri kurulmuş ve bu hususta dersler verilmeye başlanmıştır.⁴¹ Parmak izi, Japonya, İngiltere, Çin başta olmak üzere dünyanın dört bir tarafındaki çalışmalarla hız kazanarak kimlik tespitinde ve diğer alanlarda kullanılan en önemli ve kesin neticeler veren teşhis yöntemi olmuştur. Parmak izi, suçluların tespitinde, sabıkalıların araştırılmasında, tıbbın birçok alanında ve kriminoloji uzmanlarının vakıaları aydınlatmasında en etkili yollardan birisi konumuna gelmiştir.⁴²

Yapılan incelemelerde parmak uçlarının çeşitleri olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda parmak uçlarındaki papil denen bu çizgiler genelde temel, kenar ve merkez çizgiler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.⁴³ Diğer yandan parmak izleri iki ana grupta değerlendirilmiştir. Ark, Tak, Kementli ve Fav İzler Lasso Grubu olarak tasnif edilmiştir. Wirbel Grubu ise Halkavari ve Birleşik olarak ikiye ayrılmıştır. Halkavari İzleri, Merkezi Daire, Merkezi Beyzi, Dairevi Helezon ve Beyzi Helezon’dan oluşmuştur. Ceypli İzler, Muzaf, İkiz ve Karışık İzler ise Wirbel Grubunu teşkil etmiştir.⁴⁴

³⁹ TDK Sözlük, “Parmak İzi” (Erişim 15 Kasım 2022).

⁴⁰ Mustafa Kaygısız, *Kriminalistlikte Parmak İzi İncelemesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 1-3.

⁴¹ Şevket Pekdemir, “Hırsızlık ve Cinayet Suçlarında Parmak İzinin İspat Değeri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 452-453; Kaygısız, *Kriminalistlikte Parmak İzi İncelemesi*, 2-3; Niyazi Umud Akıncıoğlu, “Kimliklendirmede Parmakizi İncelemeleri”, *Polis Dergisi* (Erişim 15 Kasım 2022).

⁴² Taha Yılmaz, “İslâm Yargı Sistemine Göre DNA ve Parmak İzinin Delil Olma Değeri”, *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2021), 80.

⁴³ Kaygısız, *Kriminalistlikte Parmak İzi İncelemesi*, 7.

⁴⁴ Kaygısız, *Kriminalistlikte Parmak İzi İncelemesi*, 8; Farklı tasnifler için bk. Nuray İnci, “Parmak İzi Çeşitlerine Göre Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersindeki Akademik Başarıları”, *Anadolu Öğretmen Dergisi* 6/1 (2022), 89.

Parmak izlerini kimlik tespitinde veya diğer kullanım alanlarında önemli kılan özellikler ise parmak uçlarının değişmez ve değiştirilemez olması, benzemez ve benzetilemez olması, tasnif edilebilir olmasıdır.⁴⁵ Bu özellikleri sayesinde hiçbir insan hatta bir elin hiçbir parmağı bir diğeriyle karıştırılmamakta, inceleme ve tahkikatlarda net sonuçlar vermektedir. Aynı zamanda parmak uçlarının gruplarına ve özelliklerine göre insanların karakter yapısına varıncaya kadar birçok bilgileri ve özellikleri tespit edilebilmektedir.

Araştırmamızın odak noktasını oluşturan: “*Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.*”⁴⁶ âyetini bu bilgiler ışığında tekrar düşündüğümüzde Kur’an-ı Kerim’in asırlar öncesinden haber verdiği bir mucizeyi daha ibret ve hayranlıkla izlemekteyiz. Bu mucize, her şeyi bir “ol” emriyle yaratan Allah Teâlâ’nın kudretinin azametini gözler önüne sermesi ve bu mucizeden haber veren Kur’an’ın Kelamullah olduğunu göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Zira gerek Kur’an öncesi dönem gerekse Kur’an’ın indiği dönemde bu hususta bir bilginin olmadığını düşündüğümüzde parmak izi gibi bir hakikati Allah Teâlâ’nın dışında bir başkasının haber vermesi mümkün değildir. Dün olduğu gibi bugün de Kur’an’ın hakikatleri ve mucizeleri ortaya çıkmaktadır. Bu hakikat ve mucizeler yarın da çıkmaya devam edecektir. Tüm bu hakikatler Kur’an’ın araştırma, düşünme, akletme emir ve tavsiyelerini dikkate alan ilim ve bilim insanlarını heyecanlandırmakta ve Kur’an’ın daha iyi anlaşılması noktasında onları teşvik etmektedir.

SONUÇ

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere bir hidayet rehberi olarak gönderilen Kur’an-ı Kerim, tevhit, ahiret ve nübüvvet gibi temel konuların yanında tali konular diyebileceğimiz birçok meseleye de dikkatleri çekmiştir. Bir bilim kitabı olmayan ancak bilimsel gelişmelere de ışık tutan Kur’an-ı Kerim asırlar öncesinden bazı hadiselerin müjdelerini de vermiştir. Bu müjdelerden veya mucizelerden birisi de parmak uçları/izi meselesidir. Bu mesele klasik ve modern dönemde sebeplerini yukarıda zikrettiğimiz üzere farklı farklı anlaşılmıştır.

Parmak uçlarının tesviyesinden bahseden: “*Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.*” âyetinin yorumlanmasına baktığımızda klasik dönemdeki tefsirlerde genelde iki mananın ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, ahiret gününde Allah Teâlâ insanları tekrar diriltecektir. Ancak bu diriltişi inkâr edenler sürekli buluna gelmiştir. Allah, inkarcılara hem cevap hem de delil sadedinde, bırakın insanın iskeletini oluşturan büyük kemikleri, bunlardan daha küçük ve latîf olan parmak uçlarını bile yeniden düzenleyip bir araya getirmeye de kadirdir şeklinde anlaşılmıştır. İkinci olarak ise parmakların tesviye edilmesi, bir araya getirilmesi deve veya diğer yük hayvanlarının ayakları gibi birleştirilerek işlevsiz bir hale getirilmesi şeklinde anlaşılmıştır.

⁴⁵ Kaygısız, *Kriminalistlikte Parmak İzi İncelemesi*, 4; Akıncıoğlu, “Kimliklendirmede Parmakizi İncelemeleri”.

⁴⁶ el-Kıyâmet 75/4.

Modern dönemde yazılan tefsirlerde ise bu âyet, ilk önce Kıyâmet Suresi'nin de genel muhtevasına uygun olarak yeniden diriltilmeye dair bir delil olarak izah edilmiştir. Daha sonra bilimsel verilerden de istifade edilerek bilimin parmak izi şeklinde ifade ettiği mana da göz önünde bulundurularak Kur'an-ı Kerim'in bir mucizesine daha dikkatler çekilmiştir. Bu tefsirlerde parmak izinin önemi, kullanım alanları ve genel karakteristik özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Neticede Kur'an-ı Kerim'in asırlar öncesinden haber verdiği parmak izine dair âyetin klasik ve modern dönemde farklı izahlarının olduğu görülmektedir. Bu mana farklılıklarında metin içerisinde de ifade ettiğimiz birçok sebebin yanında 19. yüzyılın sonlarına doğru keşfedilen parmak izine dair bilimsel verilerin de etkisinin olduğunu ifade etmek isteriz.

Bununla birlikte parmak izine vurgu yapan Kıyâmet Suresi 4. âyetin hem yeniden diriltilmeye dair büyük bir delil olduğunu hem bilimsel bir gelişmeye ışık tuttuğunu hem de Allah Teâlâ'nın yaratmadaki kudretinin azametini gösterdiğini dikkatlere sunmak isteriz.

Son söz olarak ifade etmek isteriz ki parmak ucu/izi kadar küçük bir alanda/hücrede muhteşem bir sırrı gizleyen, eşsiz bir mucizeyi saklayan elbette sonsuz ilim, irade ve kudret sahibi olan Allah Teâlâ'dır.

KAYNAKÇA

- Akıncıoğlu, Niyazi Umut. "Kimliklendirmede Parmakizi İncelemeleri". Polis Dergisi. Erişim 15 Kasım 2022. <https://polisdergisi.pa.edu.tr>
- Arslan, Yahya - Yılmaz, Hasan. "İnsanın Biyolojik Yaratılışıyla İlgili Kur'an Âyetlerinin Yorumu". Mütfekkir 9/17 (2022), 199-220.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't Tûrasi'l-Arabî, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Cevherî, Tantâvî. Cevâhir fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm. 26 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babi'l Halebi, 1932.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Mefâtîhu'l-gayb. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm. 8 Cilt. Daru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İnci, Nuray. "Parmak İzi Çeşitlerine Göre Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersindeki Akademik Başarıları". Anadolu Öğretmen Dergisi 6/1 (2022), 88-99.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân. Dîmeşk: Daru'l Kalem, 1991.
- Karaman, Hayreddin vd. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Kaygısız, Mustafa. Kriminalistlikte Parmak İzi İncelemesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Komisyon. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsiri Konulu Tefsir. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. en-Nüket ve'l-uyûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Beşîr el-Ezdî el-Belhî. Tefsîru Mukâtil b. Süleyman. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't Tûras, 2002.
- Mustafa, İbrahim vd. el-Mu'cemü'l-vasît. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Neccâr, Zağlul Ragîb Muhammed. Tefsîru'l âyâti'l kevnîyyeti fi'l Kur'ani'l Kerim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Şuruki Devliyye, 2007.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. Medârikü't-tenzi'l-ve hakâiku't-te'vil. 3 Cilt. Beyrut: Dar İbn Katheer, 7. Basım, 2017.
- Pekdemir, Şevket. "Hırsızlık ve Cinayet Suçlarında Parmak İzinin İspat Değeri". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/30 (2016), 449-473.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. Safvetü't-Tefâsîr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-jîl, 2. Basım, 1979.
- Seyyid Kutub. fi Zılâli'l-Kur'an. çev. Salih Uçan vd. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Şimşek, M. Sait. Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri. V Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân. 24 Cilt. Muessesetü'r-Risale, 1. Basım, 2000.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. Hak Dini Kur'an Dili. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, ts.
- Yılmaz, İbrahim. "İslâm (Aile) Hukukunda DNA Parmak İzi Testi ile Nesebin Sübûtu". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 22 (2013), 63-112.
- Yılmaz, Taha. "İslâm Yargı Sistemine Göre DNA ve Parmak İzinin Delil Olma Değeri". Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi 2 (2021), 67-88.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arabi, 3. Basım, 1986.
- TDK Sözlük. Erişim 15 Kasım 2022. <https://sozluk.gov.tr/>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ARE LANGUAGE TEACHERS ASSESSING SPEAKING SKILL IN TURKEY?
IF YES, HOW? IF NO, WHY?

Dr. S. Aslıhan İLERİ

Ankara Yıldırım Beyazıt University

Ankara, Turkey

ORCID: 0000-0002-8699-2623

asilhansevilmis@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Sıla AY

Ankara University

Ankara, Turkey

ORCID: 0000-0002-8773-5522

ay@ankara.edu.tr

ABSTRACT

Teaching and testing go hand in hand, and both are equally significant in language teaching. Thus, the aim of this study is to diagnose language teachers' implementation in the field of testing speaking skill and specify their needs. To this end, as an integrated method, a questionnaire was used for 505 teachers and a semi-structured interview was conducted with the participation of 14 teachers. In total 519 volunteer English language teachers who were graduated from 41 different universities and have been working in 69 different cities at different levels took place in the study. Findings of the research presented surprising results at some points. It became apparent that although interaction and communication are the main aims of language teaching and learning, many teachers declared not grading speaking skill for different reasons. Next, data showed that instead of following a unified system in assessment, teachers act according to their personal preferences which brings a great diversity in the methods that teachers use in grading. Moreover, results clearly revealed that teachers are confused and have misconceptions on testing speaking skill and they are in a great need of an in-service training in this field.

Keywords: testing speaking skill, teacher training, in-service training, assessment

1. INTRODUCTION

The assessment of language skills is as important as the teaching procedures because the grades give information not only about the students' proficiency level, but also about the teaching processes (Hughes, 2003). Exams and exam results have a great predictive effect on the way the topics are thought, the level of learning, which precautions should be taken for the next steps, and determining the strong and less powerful points of the teaching practices.

The methods used in the language testing and assessment processes have changed in time. While mechanic methods like multiple choice and true-false questions were used to grade skills separately in the 1950s and 60s, when it was 70s, as integrated methods came into prominence dictation studies and sentence completion questions began to be used (Brown & Hudson, 1998).

However, in 70s researchers like Henry Widdowson (1978; 1979; 1983), Merrill Swain (1981), Michael Canale and Keith Morrow (1979), and Sandra Savignon (1972; 1983) had very important criticisms on grading language skills separately (as cited in Bachman, 2000). Then, as the communicative approaches came to the fore, starting from the 80s discourse gain importance. In the 2000s, the importance given to communication became much more essential, so the significance of speaking skill increased. As oral skills became prominent more communicative, production-oriented integrated grading methods emerged.

Today, many methods are used in the assessment of speaking skill from multiple choice questions to filling in the blanks, sentence completion, oral presentations, picture descriptions or debates. In studies focusing on different methods used in assessment processes, it is said that each of these methods is beneficial on its own because all these methods have distinct strengths and weaknesses basing on the learners' individual differences and diversity in their purposes of using the language (Brown & Hudson, 1998).

Nevertheless, the problem is that although different methods have been emerged, most of the time teachers do not want to grade speaking skill due to different reasons. This issue presents a great dilemma: while main aim of learning a language is to produce, communicate and interact with others, why do not teachers pay enough effort, energy, or time to improve this skill? Thus, the aim of this study is to learn about teachers' practices in how to test speaking skill and define teachers' needs in the field.

According to Brown and Hudson (1998) language testing and evaluation processes are different from other fields due to the complexity of the structure aimed to be measured and the variety of the methods to be used.

All four skills: reading, listening, writing, and speaking are tested by different means. However, there are huge differences between testing receptive and productive skills. While testing receptive skills, which are reading and listening, used methods are pretty convenient and give objective results. To be more precise, so as to test these skills multiple choice, fill in blanks questions, true/false, matching, re-ordering questions and several others can be used and most of the time, these question types are easy to apply and grade. However, when it comes to productive skills, which are writing and speaking, they cannot be graded as easy as receptive skills because there are several issues to be considered. The first and main problem is the possible subjectivity of the grading procedures. For example, in writing there are many concerns to be considered by the teachers like: issues related to spelling, punctuation, grammar use, lexical diversity, legibility of the task, etc. and these points are not directly about the correct answer. Thus, these traits make assessment of writing skill difficult. When it comes to the testing and evaluation of the speaking skill, Roca-Varela and Palacios (2013) defined it as the most complex language skill to measure due to its unique features, the need for a long time in the evaluation processes and the non-permanent abstract structure of the speaking act. When '*unique features*' should be clarified: accent, intonation, accuracy, fluency, word choice of the speaker or organization and content of the speech can be mentioned. Similar to writing, none of these features is about the correct answer.

They are all the factors that affect the given grade. That's why, unfortunately, most of the time teachers and intuitions are reluctant to grade speaking skill due to all these difficult components. Thus, it is said that importance given to the testing speaking skill in education programs is often far behind the importance given to the testing other language skills (Knight, 1992; Luoma, 2009; Robison, 1992).

In 1969, Harris stated that speaking is the most difficult language skill to grade due to the difficulties experienced in the assessment and evaluation processes, and therefore educators can only give a summary about the current situation of the students. 23 years after his statements, similar comments came from Robison (1992). He accepted that in time more importance had been given to the testing speaking skill; however, he also declared that no noticeable progress had been made in the testing and evaluation processes of this skill. Followingly, in 2009 Luoma reached the similar findings and claimed that minor improvements had been made in the assessment of speaking skill since 1992. By looking at these views, one can easily say that there have been only trivial improvements in those 40 years.

All those problems that Harris (1969), Robison (1992), and Luoma (2009) mentioned might be still valid, however, use of technology may prevent most of these drawbacks. With the help of technology, teachers can easily find ways to overcome afore mentioned predicaments. But first teachers' needs and weaknesses should be diagnosed, and then necessary support should be provided to help them to improve and update themselves. This study aims these and gives an idea about the practices, the needs of language teachers in Turkey and puts forward some solutions.

2. METHOD

This study, which used the scanning model, is descriptive in nature. Scanning model is preferred when the sample groups are larger and the focus is on a subject or event, or candidates' interests, skills, abilities, attitudes, etc. (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2008:226).

As a descriptive study both qualitative and quantitative data were collected in this research. For the qualitative dimension a questionnaire was utilized and for the qualitative dimension semi-structured interviews used. With the help of these instruments, the aim of this study is to find answers to the following questions:

- a. How do the language teachers develop and assess students' speaking skill?
- b. Do language teachers need an in-service training in the assessment of speaking skill? If yes, what are those topics?

2.1. Study Group

519 volunteer English language teachers who work at government schools participated in the study. These teachers were the graduates of 41 different universities, and they were teaching English in 69 different cities at different levels. While 505 of these participants answered a questionnaire, 14 of them took part in semi structured face to face interviews.

Demographic and general information of 505 English teachers who participated in the questionnaire are shown in Table 1.

Table 1: Demographic information about the participants of the questionnaire

			f	%	n
1	Gender	Female	411	82,02	505
		Male	94	17,98	
2	Faculty of graduation	Education Faculty	376	75,15	505
		Faculty of Science and Literature	106	20,61	
		Others	23	4,24	
3	Service region	Middle Anatolia	125	24,75	505
		East Anatolia	29	5,74	
		South-East Anatolia	40	7,92	
		Black sea	50	9,90	
		Mediterranean	95	18,81	
		Aegean	86	17,03	
		Marmara	80	15,84	
4	Length of the service (year)	1-5	171	33,94	505
		5-10	126	24,85	
		10-15	124	24,65	
		15+	84	16,57	
5	Work - load (hour)	1-15	24	4,44	505
		15-20	87	17,17	
		20-25	183	36,36	
		25-30	211	42,02	
6	Level of teaching	Primary	89	17,58	505
		Secondary	208	41,21	
		High school	208	41,21	

Demographic and general information of 14 English teachers who participated in the interview are shown in Table 2.

Table 2: Demographic information about the participants of the questionnaire

			f	%	n	
1	Gender	Female	11	78,6	14	
		Male	3	21,4		
2	Faculty of Graduation	ELT	2	14,3	14	
		Faculty of Letters (American and British) Interpretation	4	28,6		
		Linguistics	2	14,3		
		Other (Physics and History)	2	14,3		
		Open Education - ELT Department	2	14,3		
		Middle Anatolia	5	35,7		14
		Black sea	1	7,1		
Mediterranean	5	35,7				

		Aegean	1	7,1	
		Marmara	2	21,4	
4	Length of the service (year)	0-5	1	7,1	14
		5-10	3	21,4	
		10-15	8	57,1	
		15 +	2	14,3	
5	Work-load (hour)	15-20	6	42,9	14
		20-25	5	35,7	
		25-30	3	21,4	
6	Level of teaching	Primary	3	21,4	14
		Secondary	3	21,4	
		High school	8	57,1	

2.2. Data collection Tools and Data Gathering

2.2.1. Quantitative Data

The questionnaire used for qualitative research was prepared and developed by the researcher, and her advisor. Reviewing the literature on testing speaking skill and in-service training, first draft of the questionnaire was prepared. To reach a large number of teachers an online tool was used both in the piloting study and the main study. 160 teachers took part in the piloting process. As different question types (multiple choice, open ended, 5 Likert scale, Yes/No, etc.) were used, to calculate the validity and reliability of the pilot study Spearman Rho, Chi-Square, Dual-T, Double sample tests were used, and according to the gathered results necessary adjustments were done. Additionally, two experts in the field checked the questions and getting their comments, final form of the questionnaire was given.

2.2.2. Qualitative Data

Like the questionnaire, the open-ended questions that were used for the semi-structured interview were prepared and developed by the researcher, and her advisor. Before preparing the interview questions related literature on testing speaking skill and in-service training were reviewed. Then, to check the applicability and validity of the prepared questions, a piloting study was conducted with 7 teachers. Decoding the speeches by two experts in the field and getting their qualitative data analysis reports, necessary changes were done, and final form of the interview questions were given.

2.3. Data Analysis

2.3.1. Quantitative Data

The gathered data from the questionnaire was analyzed by two statisticians who are experts in the quantitative data analysis. Used Spearman Rho, Chi-Square, Dual-T, Double Sample tests showed that results were consistent, so the questionnaire was proven to be valid and reliable.

2.3.2. Qualitative Data

To analyze the qualitative data the steps proposed by Yıldırım and Şimşek (2013) were used. Two experts in the field of qualitative research checked the transcriptions. First the data were coded, next themes were found, followingly codes and themes were arranged and finally the findings were interpreted. Analysis ended with following themes:

1. Teachers` awareness about testing speaking skill
2. Teachers` practices for testing speaking skill
3. Teachers` awareness on self-efficacy on testing speaking skill
4. Teachers` need for an in-service training for testing speaking skill
5. The topics that teachers want to learn more

3. FINDINGS

3.1. How do the language teachers assess students` speaking skills?

As a starting point, it should be noted that the first aim of this study was to define the ways and procedures that teachers use to grade students` speaking skill. Nevertheless, the gathered results changed the perspective of the study since the findings were surprising.

To begin with, in the questionnaire the teachers answered the following question: *Do you assess students` speaking skill?*. In fact, this item was just an introductory question for the study. However, data showed that while 56.04 % (283 teachers) of the participants chose the option "Yes", remaining 43.96% (222 teachers) selected "No". Seeing such a large non-grader group was pretty shocking. Although, some teachers` not focusing on speaking skill and ignoring its assessment is a de facto state known by many people in Turkey, reaching such a huge number is one of the remarkable findings of this study.

Likely, same question was used in the interview. While 3 teachers declared assessing speaking skill, remaining 11 teachers announced that they do nothing to assess it. When the reason was asked, time limitation and large number of students in the classes were put forward as reasons. These claims proved that previous studies which showed time limitation and crowded classes as reasons for not grading speaking skill (Davidson, Howell & Hoekema, 2000; Liskin-Gasparro, 1983; Natsuhara, 2008; Roca-Varela & Palacios, 2013) is still valid.

Followingly, teachers who declared that they grade speaking skill answered the next item which was on their grading methods. Table 3 displays gathered findings.

Table 3: Methods teachers use for assessing speaking skill

	n	%
1 Written exam (I add speaking grade to the written exam)	19	3,76
2 In class observation	188	37,23
3 Performance	74	14,65
4 Project	2	0,40
Total	283	56

Analysis showed that 37.23 % (188 teachers) of the participants use in class observations for grading. Findings of this item is also significant for two reasons. To begin with, while one of the main criticisms on the grading speaking skill is subjectivity, teachers announced that they grade their students without any formal criteria or a method, but they mainly trust their observations. Moreover, considering the time limitation and the number of the students in the classes, reliability of this method is fairly weak. Next, as it can be seen on the table, only two teachers chose the projects as a way to assess their students` efficiency. This result is also disappointing because; although, teachers complain about time limitation and crowded classes, they do not use projects which can be planned and used as extensive activities for grading.

Similar data was obtained from the interviews. While 11 teachers declared using in class observations to follow the students` development, only three people who had previously stated grading speaking skill announced utilizing projects and performance tasks to grade speaking skill. Besides these, as it can be seen in the table 3, 19 teachers stated that they add students` speaking performance grades into the written exam. In fact, it was a hook to see if teachers would choose such a strange item or not, however, in piloting study it was seen that several teachers chose that item. Thus, a follow up question which aimed getting information about those percentages was inserted into the questionnaire. The findings from that item showed that adding such a question was rather logical because as it can be seen on the table 4 below, there is not a clear cut, pre-determined ratio for the percentages. Teachers decide on the procedures and applications according to their personal views, decisions, or preferences. Seeing the discrepancy among the teachers, one may question the regulations in the Turkish education system. To be more precise, in a well-prepared system where the limitations are defined and set clearly, teachers cannot act individually or according to their own wishes; they know that they are to follow the rules as all the other teachers. Therefore, at this point teachers are not the only subjects to be criticized or questioned, but poorly defined, applied, or controlled rules and regulations put by policy makers should also be questioned.

Table 4: Percentages that teachers use to add paper based/written exam

	Percent	n	%
1	10	5	26,32
2	15	2	10,53
3	20	4	21,05
4	25	5	26,32
5	30	1	5,26
6	50	2	10,53
Total		19	100

3.1.1. Ways to Ensure Reliability and Validity

As its grading is subjective, providing reliability and the validity of assessment means are highly important in speaking skill. To this end following item was posed: “Do you do anything to ensure the reliability and validity of your speaking grades?”.

With the results obtained, it was understood that 64.8% (327 teachers) of the participants did nothing about reliability and validity, while 35.2% (178 teachers) tried to ensure them.

At this point, the correlation between the item above and one of the previous items which was on whether teachers evaluate speaking skill was wondered. To this end, those two items were statistically analyzed together. The calculation showed that 51,24% (145 people) of those 283 teachers who declared that they evaluate speaking skill with grades in the previous question, did nothing to ensure reliability and validity. This finding is also another significant data gathered from this study. As it has been stated for years by many scientists (Doman, 2001; Knight, 1992; Pineda, 2014; Restrepo et al., 2002; Vogt & Tsagari, 2014; Ur, 1996) one of the drawbacks of grading speaking skill is the subjectivity of the grades. Present data clearly showed that this is still a valid problem in the field. Then, as this is the case, can one claim that teachers care about the objectivity or reliability of the given scores? Moreover, as different teachers use different methods to grade student, in a country like Turkey, where students` school grades affect their high-stake exam results, can one speak about the equality among students and grades?

Next, those 178 teachers` methods to provide reliability and validity were questioned. Gathered results are presented in the following two tables. Table 5 shows the reliability and the table 6 shows the validity methods that the teachers use.

Table 5: Reliability methods that teachers use

		n	%
1	I ask my friend to observe so I can compare my notes.	16	9,4
2	I use a rubric	151	85,3
3	I use test-retest technique	87	49,1
4	I grade with one of my colleagues	25	14,1
5	Other	7	3,9
Total		178	35,2

Table 6: Validity methods that teachers use

		n	%
1	I list the grammar points that we covered	115	64,9
2	I list the sounds that we covered	72	40,6
3	I list the words that we covered	143	80,7
4	Other	15	8,4
Total		178	35,2

The data revealed that the most frequently used method of providing reliability is the use of rubric with 85.3% (151 teachers), and the most frequently used method of providing validity is making a list of the studied words with 80.7% (143 teachers).

3.1.2. Use of Rubrics

So as to make grading objective and reliable, the most effective way is using a rubric. Therefore, to learn about the type of the rubric that teachers utilize, following question was preferred: *“What type of a rubric do you use to grade students?”*. Table 7 displays the reached data.

Table 7. Type of rubric that teachers use

		n	%
1	Analytic rubric	22	4,4
2	Wholistic rubric	31	6,1
3	Both analytic and wholistic rubric	54	10,7
4	I prepare my own rubric	238	47,1
Total		345	68,3
5	<i>I do not use a rubric</i>	160	31,7
Total		505	100

There are two significant outcomes in this table. The first one is the number of teachers who do not use a rubric: 31,7% of the participants (160 teachers). This finding contradicts with the studies that show the importance of rubrics to provide objectivity and give feedback to the students (Brookhart, 2013; Dornisch & McLoughlin, 2006; Garcia-Ros 2011; Stevens & Levi, 2005). However, as parallel results are gathered in the previous items, this finding is not that surprising. That is, in this study it is proven that many teachers do not grade speaking skill, hence, not using a rubric is a presumable finding because teachers have no reason to use it.

The second important outcome is the number of the teachers who use their own rubrics: 47,1% of the participants (238 teachers). Similarly, in the interviews 14 teachers also stated that they prepare their own rubrics. So as to learn about the details of these rubrics, some follow up questions were used in the face-to-face interviews. While 3 teachers declared using accuracy, fluency, vocabulary diversity, organization, and content as the criteria in their rubrics, remaining 11 teachers gave very astonishing, but interestingly similar answers. Some of these puzzling answers are presented below:

1. *“...If the student attends class on time, brings his/her book and pen; I give a plus ...”*.
2. *“...If the student misbehaves, interrupts or does not follow the lesson, I take credit. These are my criteria for the speaking rubric.”*
3. *“I prepare a table and write down the grades that students got from the exam. Next, I give pluses or minuses if they complete their homework, then I give an average grade for speaking skill by looking at these notes.”*

It is obvious that these irrelevant responses were not among the expected answers. These remarks clearly proves that teachers should be informed about what the rubric is and why and how they are used.

3.1.3. Activities to improve & grade speaking skills

To improve and grade language skills, used activities are highly important. Each activity should have a point to conduct and there should also be variety in the activity types to make teaching more effective and fruitful. To this end to learn the activities that teachers implement to improve speaking skill, participants of the study answered some questions. The first one was like that: *'Do you use any activities in the classroom to follow students' improvement in speaking skill?'*. When the previous answers are taken into consideration, gathered data from this question should not be surprising. Because while 70.3% (355 teachers) of the participants chose the option "Yes", 29.7% (150 teachers) preferred "No". This result shows that nearly one third of the teachers do not utilize any activities to improve speaking skill.

These findings are highly valuable, because while the aim of language teaching is to enable learners to communicate in the target language (Jenkins, 2006; Outeiral, 2014; Sandlund, Sundqvist & Nyroos 2016), this study showed that there are several language teachers who do not use any activities to improve students' speaking skill. If teachers do not implement any activities to improve students' speaking proficiency, then how do the students practice the target language? On the other hand, this result showed once more that the language teaching processes in Turkish public schools depend on teachers' individual practices and preferences. This is another dimension of the present issue.

Followingly, those 355 teachers who said 'Yes' to the previous question, answered an open-ended question and wrote the activities that they use. Responses were analyzed quantitatively and reached data is presented in table 8.

Table 8: Activities that teachers use improve speaking skill

		n	%
1	Pair/group work	49	13,80
2	Acting/drama	127	35,77
3	Watching videos	18	5,07
4	Playing games	37	10,42
5	Speaking	60	16,90
6	Question and answer technique	99	27,89
7	Discussion	15	4,23
8	Dialog activities	51	13,80
9	Presentation	28	35,77
10	Reading activities	23	5,07
Total		507	

*Responses gathered from the interviews are added to the table

Table 9: Activities that teachers think beneficial to improve speaking skill

	n	%
1 Giving an exam to silent students.	62	12,5
2 Giving reading and writing homework	114	23
3 Assigning audio and video recordings	303	61,2
4 Using Presentation	350	70,7
5 Question and answer technique	332	67
6 Drama activities	410	82,8
7 Discussions	177	35,7
8 Other	15	3
Total	1763	

Besides this question, another item was used, and teachers chose the beneficial speaking activities that should be used in the classroom. Table 9 shows those results.

Before commenting on the findings of the last two tables, it should be noted that table 8 shows the responses gathered from 369 teachers and table 9 shows the answers gathered from 505 teachers. When the results in table 8 and 9 are taken into consideration together, one can claim that results are interesting because the proportional difference between the common headings in these two tables is quite striking. For example, while the number of teachers who stated using `presentation` in table 8 is only 28; in table 9 this number has increased to 350. Similarly, while there are 127 teachers who stated that they use `drama activities` in table 8; in table 9 this number becomes 410. Besides, in the table 8 there is no response on audio-video recording activities, but 303 teachers signed this item in table 9.

As it is stated in the first question of this part, 150 teachers signed the option `No` and showed that they do not use any activities to improve speaking skill. However, when they are asked the activities that they think beneficial to improve speaking skill, they signed several different activities. Findings from this part can be interpreted in different ways. Can one of them be teachers` unawareness of the type of the activities to use? Or can one say teachers are unwilling to use speaking activities because of some reasons (like lack of motivation, time, or energy) ? Or can one claim that teachers do not prefer to use those activities even though they think they are useful as they do not know how to use and plan them? Whatever the case is, a solution should be found to solve the problem and motivate teachers to use different activities to improve speaking skill.

3.2. Do language teachers need in-service training in the field of assessing speaking skill?

To learn about teachers` in-service needs and the topics that they want to improve themselves, two items were used. In the first item teachers were asked if they want an in-service training on the testing and evaluation of the speaking skill and in the second question they wrote the topics that they want to get a training.

The answers obtained from the first question showed that 81.5% of the participants (423 teachers) wanted to involve in a training activity on this subject. Besides them, 14 teachers who participated in the interview also declared that they need a training in the field. To be honest, such a high number was not expected, but quite many teachers stated their need in the field.

At this point, it was wondered whether there was a correlation between the desire to get an in-service training and length of the service and the level of teaching (primary-secondary-high school). Thus, the Chi-Square Relationship Ratio test was used separately between the length of the service and the level taught at and the willingness to receive an in-service training respectively. In the calculation, the p-value for the length of service and demand for an in-service training was found as $p:0.62$ and the p-value for the level of teaching and the demand for an in-service training was determined as $p:0.61$. These showed that there is no significant relationship between the length of service and the level of teaching and the desire to receive in-service training. Hence, it is concluded that without taking teachers' professional differences into account, teachers who want to update themselves in the field should participate in such an in-service training activity.

When the topics that teachers want to update themselves were analyzed statistically 11 topics were founded. Reached topics are presented below from the most requested one to the least requested one:

1. *Assessment and evaluation*
2. *Speaking activities*
3. *Assessment activities*
4. *Rubric preparation*
5. *Reliability-validity calculations*
6. *Pronunciation / Stress / Intonation activities*
7. *How to motivate students to speak*
8. *How to give feedback*
9. *Assessment of speaking skill at different levels*
10. *Hands-on training*
11. *How to use technology in testing*

4. DISCUSSION and CONCLUSION

First of all, it should be noted that this study was conducted with the help of 519 language teachers from all around Turkey, and as the participants were the graduates of 41 different universities and teaching in 69 different cities at different levels, findings of the study may give a general perspective about the present situation and utilized system.

To begin with, the data obtained from this study can be discussed from two different perspectives. The first one is from the teachers' perspective and the second one is from the perspective of the Ministry of National Education (hereafter MoNE).

As a starting point, when the teachers are taken into the center, data can be interpreted in two different points. First one can be on the precautions which should be taken to raise teachers' awareness on the importance of speaking skill.

Because, as it is stated in the related part, results showed that many teachers do not implement any activities to improve speaking skill and besides this they do not grade this skill. So as to overcome this problem, teachers should participate in in-service trainings to update themselves on the importance of communicative approaches.

The efficacy of the teachers and their competence in the field of assessing speaking skill can be the second point to be discussed. Gathered data showed that many teachers do not feel competent in the field of testing and evaluation, so they need help. At this point, one should ask *‘Why do many teachers feel incompetent in the field of assessment?’*. There might be different answers, but first one can be the inefficacy of the education given at the ELT departments. For years, although several studies have pointed out the problems that pre-service students have (Seferoğlu, 2006; Sariçoban, 2012; Şahin, 2012; Yurttaş, 2014), unfortunately those problematic situations have not changed much. This study once more showed that prospective teachers need more opportunities to practice. To provide this, programs in the ELT departments should be revised. The second answer can be the inefficacy of the in-service training facilities provided by MoNE. When the training activities which were given between 2008-2018 by MoNE were checked, it was seen that there were no training sessions on testing and evaluation. When the findings of this study kept in mind, teachers’ participation in in-service trainings can be one of the solutions to overcome the problem.

When it comes to the second point, MoNE should be taken to the center. When MoNE reports for language classes are checked one can see that these programs clearly define what teachers can and should do (MEB, 2018, 1-2). However, when it comes to in class applications, as it is found out in this study, a quite number of teachers do not follow the regulations. As Bamghose stated in his study *‘No matter how desirable language policies may be, unless they are backed by the will to implement them, they cannot be of any effect. Hence, implementation should be well articulated even at the point when policy is being formulated.’* (2003:248). Even if an institution prepares the best program, if practitioners do not follow the regulations, outcome will be a failure. Present study proved that. There are great differences among in-class implementations; to be more precise, even English language teachers working in the same institution and teaching at the same level may have different practices and use different means to grade students. This implementation reflects the presence of a non-standard policy which should be rectified.

Teachers’ acting according to their own will and not following the same steps in classes is not the only problem, but unfortunately it leads to another hurdle. As it is known, in Turkey students’ success is determined by large-stake exams and students’ school grades affect the final scores of these exams. That’s why not following or implementing similar grading procedures engenders inequality. Carrying out same practices in all public schools has to be an indispensable component of the system. Otherwise, students’ success will depend on teachers’ arbitrary practices, even though they take the same course with the same book.

To sum up, when all these findings and teachers’ in-service demands are taken into consideration, following recommendations have been suggested:

1. `Testing and Assessment` course at ELT departments should be restructured. Dividing this course as `Testing and Assessment of Receptive Skills` and `Testing and Assessment of Productive Skills` would give teacher candidates more time to practice more.
2. Practicum courses should be restructured to give pre-service teachers more opportunities to practice testing skills.
3. Academicians at faculties who give `Testing and Assessment` and `School Experience` courses should work together to have more control over the pre-service teachers` participation in assessment procedures.
4. MoNE should support teachers with hands-on testing and evaluation trainings which cover the 11 topics reached in this study.
5. Teachers who participate in in-service trainings should be followed closely to check if they use what they learn in these trainings.
6. So as to prevent individual applications, standardized, compulsory assessment practices should be planned at school level.
7. By using different means of control, it would be beneficial to ascertain whether the teachers follow those standardized, compulsory programs. If the teachers still do not follow the rules, different sanctions should be used.
8. In-service trainings should give weigh to use of technology which may help teachers to overcome problems related to crowded classes and time limitation.

ACKNOWLEDGMENTS

This paper was produced from the first author's master's thesis prepared under the supervision of the second author.

REFERENCES

- Bachman, L. F. (2000). Modern language testing at the turn of the century: assuring that what we count counts. *Language Testing*, 17(1), 1–42.
<https://doi.org/10.1177%2F026553220001700101>
- Bamgbose, A. (2003). A recurring decimal: English in language policy and planning. *World Englishes*, 22(4), 419-431. <https://doi.org/10.1111/j.1467-971X.2003.00310.x>
- Brown, D. J. & Hudson, T. (1998). The alternatives in language assessment. *Tesol Quarterly*, 32(4), 653-675. <https://doi.org/10.2307/3587999>
- Büyüköztürk, Ş.; Çakmak, E. K.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Brookhart, S. M. (2013). *How to create and use rubrics for formative assessment and grading. USA-ASDC*.
- Davidson, M., Howell, K. W. & Hoekema, P. (2000). Effects of ethnicity and violent content on rubric scores in writing samples. *Journal of Educational Research*, 93, 367–373.
<https://doi.org/10.1080/00220670009598731>

- Doman, J. (2001). Oral language assessment in the foreign language class (planning, conducting, and managing). *The Positive Dream. Oral Language Assessment in the Foreign Language Class*, 2001.
- Dornisch, M. M. & McLoughlin, A. S. (2006). Limitations of web-based rubric resources: addressing the challenges. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 11(3), 1-8. <https://doi.org/10.7275/7pwk-fy43>
- García-Ros, R. (2011). Analysis and validation of a rubric to assess oral presentation skills in University contexts. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 9(3), 1043-1062.
- Harris, D. P. (1969). *Testing English as a second language*. New York: McGraw Hill.
- Hughes, A. (2003). *Testing for language teachers*. Glasgow: Cambridge University Press.
- Jenkins, J. (2006). The spread of EIL: a testing time for testers, *ELT Journal*, 60(1), 42-50. <http://dx.doi.org/10.1093/elt/cci080>
- Knight, B. (1992). Assessing speaking skills: a workshop for teacher development. *ELT Journal* 4613 July, 294-302. <https://eric.ed.gov/?id=EJ451716>
- Liskin-Gasparro, J. E. (1983). *Teaching and testing oral skills*. Defense Language Institute, Foreign Language Center, California-USA.
- Luoma, S. (2009). *Assessing Speaking*. UK: Cambridge University Press
- MEB (2018-1). Teaching Program for English Language Classes (Grades from 2-8) <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812411191321>
- MEB (2018-2). Teaching Program for Secondary Level English Classes (Grades from 9-12) <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812020472656>
- Nakatsuhara, F. (2008). Inter-interviewer variation in oral interview test. *ELT Journal* 62(3), 266-275. <http://dx.doi.org/10.1093/elt/ccm044>
- Outeiral, A., M., C. (2014). Assessment of young language learners: Using rubric to bridge the gap between praxis and curriculum. *Bellaterra Journal of Teaching & Learning Language & Literature*, 7(1), 52-77. <https://doi.org/10.5565/rev/jtl3.556>
- Pineda, D. (2014). The feasibility of assessing teenagers' oral english language performance with a rubric. *Profile Issues in Teachers' Professional Development*, 16(1), 181-198. <http://dx.doi.org/10.15446/profile.v16n1.43203>
- Restrepo, A. P., M.; Aristizabal, L. D.; Orozco, F. C.; Monsalve, S. G.; Orozco, L. A. L.; Uran, M. P. (2003). Assessing spoken language in EFL: beliefs and practices. *Revista Universidad EAFIT* 129, 63-73. <https://www.redalyc.org/pdf/215/21512906.pdf>
- Robison, R. E. (1992). Developing practical speaking tests for the foreign language classroom: a small group approach. *Foreign Language Annals*, 25(6), 487-496. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1992.tb01132.x>
- Roca-Varela, M. L. & Palacios, M.I. (2013). How are spoken skills assessed in proficiency tests of general English as a foreign language? A preliminary survey. *International Journal of English Studies*, 13(2), 53-68. <https://doi.org/10.6018/ijes.13.2.185901>
- Sandlund, E.; Sundqvist, P. & Nyroos, I. (2016). Testing L2 talk: a review of empirical studies on second-language oral proficiency testing. *Language and Linguistics Compass*, 10(1), 14-29. <https://doi.org/10.1111/lnc3.12174>
- Sarıçoban, G. (2012). Foreign language education policies in Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 2643-2648. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.539>

- Seferoğlu, G. (2006). Teacher candidates' reflections on some components of a pre-service English teacher education program in Turkey. *Journal of Education for Teaching: International research and pedagogy*, 32(4), 369-378. <http://dx.doi.org/10.1080/02607470600981953>
- Stevens, D. D., & Levi, A. J. (2004). *Introduction to rubrics: an assessment tool to save grading time, convey effective feedback, and promote student learning*. Sterling, VA: Stylus Publishing.
- Şahin, İ. (2012). *Connecting staff development to teacher improvement: a case study of an in-service teacher education program for English teachers*. (Unpublished Mastery Thesis). METU.
- Ur, P. (1996). *A course in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vogt, K. & Tsagari, D. (2014) Assessment literacy of foreign language teachers: findings of a European study. *Language Assessment Quarterly*, 11(4),374-402. <http://dx.doi.org/10.1080/15434303.2014.960046>
- Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2003). *Research Methods in Social Sciences*. Ankara: Seçkin Publication.
- Yurttaş, A. (2014). *EFL teachers' perceptions on the effectiveness of components of an EFL in-service training program*. (Unpublished Mastery Thesis). METU.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKALARINA
YANSIMALARI VE ETKİLERİ

Araş. Gör. Dr. Tolga ERDEM
Trakya Üniversitesi, İİBF
Edirne, Türkiye
ORCID: 0000-0001-9158-3381
tolgaerdem@trakya.edu.tr

ÖZET

Rusya'nın 2022 yılı Şubat ayında Ukrayna'nın Donetsk ve Luhansk bölgelerini işgal etmesiyle iki ülke arasında başlayan ve halen devam etmekte olan sıcak savaş, çok sayıda asker ve sivilin hayatını kaybetmesine neden olurken, küresel ilişkilerde güvenlik inşasının önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Ukrayna ile Rusya arasındaki savaşa Avrupa Birliği (AB) açısından bakıldığında ise AB'nin doğu sınırlarındaki jeopolitik istikrarsızlık gerçeği apaçık ortaya çıkmıştır. Ukrayna'nın AB'ye yakınlaşma çabaları neticesinde Rusya'nın işgali sonrasında Ukrayna'ya verilen "aday ülke statüsü", Rusya tarafında sert şekilde karşılanmış ve AB'nin enerjine krizine giden süreç başlamıştır. AB'nin fosil yakıtlara olan bağımlılığı ve söz konusu yakıtların ithalatında Rusya'nın pozisyonu dikkate alındığında Rusya'nın enerji yaptırımlarının AB'nin enerji güvenliğini doğrudan ve olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir. Öyle ki, küresel petrol ve doğal gaz fiyatlarında yaşanan artışın yanı sıra Rusya'nın AB'ye olan doğal gaz arzında kesintiye gitmesi, AB'nin orta ve uzun vadeli enerji politikalarında radikal dönüşüm çabalarını da beraberinde getirmiştir. AB üyesi ülkeler, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir ve temiz enerji kaynaklarına yönelik yatırımların hızla artırılarak enerji verimliliğinin AB açısından maksimum seviyeye getirilmesini ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığının hızla sona erdirilmesini hedef koymuşlardır. Dolayısıyla Ukrayna-Rusya Savaşı, AB'nin enerji güvenliği ve politikaları açısından bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu çalışmada söz konusu savaşın AB'nin karbonsuzlaşma ve yeşil enerjiye geçiş sürecinde alınan politikalara etkileri çok yönlü olarak detaylandırılmaktadır. Konunun değerlendirilmesinde AB'nin enerji bağımlılığını gösteren birincil kaynaklara başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Avrupa Birliği, Ukrayna, Rusya, Güvenlik.

THE REFLECTIONS AND EFFECTS OF THE UKRAINE-RUSSIA WAR ON THE ENERGY POLICIES OF THE EUROPEAN UNION

Res. Assist. Dr. Tolga ERDEM

ABSTRACT

The ongoing war between Russia and Ukraine, beginning in February 2022 with the Russian invasion of the Donetsk and Luhansk regions, caused the death of many soldiers and civilians, and once again revealed the significance of security building in global relations. As seen from the perspective of the European Union (EU), the Ukraine-Russia war demonstrates geopolitical instability along its eastern borders. Due to Ukraine's efforts to become closer to the EU, Russia harshly rejected Ukraine's "candidate country status" after the invasion, resulting in the EU's energy crisis. Considering the EU's dependence on fossil fuels and Russia's role in supplying these fuels, Russian energy sanctions directly and negatively affect the EU's energy security. Therefore, along with the rise in global oil and natural gas prices, Russia's cutoff of natural gas supply to the EU also brought about radical changes to the EU's medium- and long-term energy policies. Members of the EU have set a goal to increase investments in renewable energy such as solar and wind power, to maximize energy efficiency, and to reduce their dependence on Russia. As a result, the Ukraine-Russia War constitutes a turning point in terms of energy security and the policies of the EU. The effects of the war on the measures adopted in the EU's transition to decarbonization and green energy are extensively covered in this paper. In the evaluation of the subject, primary sources showing the energy dependence of the EU were preferred.

Keywords: Energy, The European Union, Ukraine, Russia, Security.

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 yılında dağılmasının ardından bağımsızlıklarını elde eden Doğu Avrupa ülkelerinin sistematik olarak artan Batı'ya entegrasyonu, Ruslar tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve bölgede istikrarsızlık ve çatışma ortamı giderek derinleşmiştir. Varşova Paktı'nın eski üyelerinin NATO ve AB gibi Batılı örgütlere üye olması, Batı perspektifi açısından güvenlik ortamını konsolide ederken Rus tarafında güvensizlik algısının maksimize olmasına neden olmuştur. Böylesi bir ortamda özellikle Rusya ile Ukrayna arasındaki gerilimlerin aşama aşama tırmandığı görülmektedir. Tırmanan bu gerilimlerin 2022 yılı itibariyle sıcak savaşa evirildiği ve günümüzde de söz konusu sıcak savaşın halen devam ettiği gözlenmektedir. Ukrayna-Rusya Savaşının 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerine yansımaları ve etkileri çok yönlü, olumsuz ve oldukça sert şekilde gerçekleşmektedir. Öyle ki, uluslararası ilişkilerdeki güvenlik konsepti ve algısı üzerine uzmanlarca yeniden değerlendirmeler hâsıl olmuştur. Bölgesel açıdan yaklaşıldığında ise Ukrayna-Rusya Savaşından doğrudan ve en fazla şekilde etkilenen aktörün Avrupa Birliği (AB) olduğu görülmektedir. AB'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan savaşın olumsuz etkilerine maruz kalması söz konusudur. Özellikle AB'nin enerji piyasaları ve enerji güvenliği politikaları, yaşanan yıkıcı etkiler neticesinde dönüşüm sürecine girmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle başlayan sıcak savaşta ulaşım altyapılarına ve tarım alanlarına gerçekleştirilen saldırılar, gıda krizinin küresel boyut kazanmasına neden olurken, başta doğal gaz olmak üzere temel enerji kaynaklarının arzında Rusya tarafından kesintiye gidilmesi ise enerji fiyatlarında zirvelerin yaşanmasına neden olmuştur. AB'nin enerji ithalat bağımlılığında Rusya'nın ağırlığı ve enerjinin Rusya tarafından bir çeşit silah olarak kullanılması, AB'nin enerji güvenliği açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu doğrultuda AB'de enerji arzı kaynaklarında çeşitliliğin artırılması ve enerji kaynaklarındaki dönüşümün hızlandırılması hususunda yeni politika girişimleri ortaya konmuştur.

Bu çalışmada Ukrayna-Rusya Savaşının AB'nin enerji piyasalarına, enerji güvenliğine ve politikalarına yansımalarının çok yönlü olarak ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak söz konusu savaşın tarihsel arka planı ele alınarak iki ülke arasındaki gerilimlerin nasıl tırmandığı ve savaşa evirildiği açıklanacak, ardından enerji güvenliği konsepti detaylandırılacak, devamında AB'nin enerji politikaları incelenerek sıcak savaşın AB'nin enerji politikalarına doğrudan ve dönüştürücü etkileri birincil kaynakların sunduğu veriler üzerinden incelenecektir.

2. UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ TARİHSEL ARKA PLANI

2022 yılının Şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle başlayan ve halen devam etmekte olan savaşın tarihsel arka planında oldukça derin ve karmaşık etkenler bulunmaktadır. Rusya ile Ukrayna arasındaki kriz durumunun savaşa evirilmesi, 21. yüzyılın değişen ve dönüşen uluslararası sisteminin en önemli yansımalarından biri olarak kabul edilmektedir ve yerel, bölgesel ve küresel nitelikli çok yönlü etkilere sahip olduğu düşünülmektedir (Sönmez vd., 2015: 656). Özellikle Ukrayna'nın sahip olduğu coğrafi, etnik ve sosyal çeşitliliğin söz konusu çok yönlü etkilerdeki belirleyiciliği dikkate değerdir. Ukrayna'nın güncel toplam nüfusunun %77.8'ini Ukraynalılar oluştursa da %17.3'lük önemli bir kısmı Ruslardan oluşmaktadır (CIA The World Factbook, 2022). SSCB'deki Rus dili ve kültürünün sahip olduğu öncelik hesaba katıldığında ise ülkedeki etnik azınlıkların yanı sıra Ukraynalıların da önemli bir kısmının ana dillerinin Rusça olduğu görülmektedir (Hedenskog, 2014: 17). Öyle ki, ülke nüfusunun %67.5'i resmi dil olan Ukraynacayı konuşurken, %29.6'sı ise Rusçayı ana dil olarak kabul etmektedir (CIA The World Factbook, 2022). Cory Welt'in belirttiğine göre; Rusların önemli bir kısmı Ukrayna'yı Rusya tarihinin geleneksel bir parçası olarak görmekte ve Ukraynalıları çok yakın etnik kardeş olarak kabul etmekte. Bu nedenle de SSCB sonrası ortaya çıkan devletler arasında bağımsızlığının Ruslar açısından kabul edilmesi en zor ve ağır olanı Ukrayna olmuştur (Welt, 2020: 13).

John J. Mearsheimer ise Rusya ile Ukrayna arasındaki savaşa dönüşen krizin kökeninde Rusya'dan ziyade Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve müttefiklerinin yer aldığını ifade etmektedir. Ona göre Batı, 2008 yılından beri Ukrayna'yı Rusya sınırında Batılı bir kale duvarına çevirmeye çalışmaktadır. Bunu da üç boyutlu bir politika ile ortaya koymaktadır: Ukrayna'yı da içine alacak şekilde NATO'nun genişletilmesi, Avrupa Birliği (AB) genişlemesi, Renkli devrimler (Mearsheimer, 2022).

1990 yılı itibariyle NATO'nun genişleme politikasının organik olarak gelişmeye başladığı görülmektedir. İttifak içerisinde NATO genişlemesini savunanlar olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur. NATO genişlemesini savunanların argümanı; bu genişleme sayesinde eski komünist devletlerin demokrasiye geçişlerinin hızlanacağı, özellikle Avrupa'nın doğusundaki güvenlik boşluğunun istikrara kavuşacağı ve Avrupa kıtası genelinde bir güvenlik topluluğunun teşvik edilmesine katkı sağlanacağı yönünde olmuştur. NATO genişlemesine karşı çıkanlar ise Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun Avrupa'nın güvenliği için gerekli olmadığını, eski komünist ülkelerin entegre edilmesinin maliyetli olacağı ve bu genişlemeyle beraber Rusya'nın kışkırtılacağı tehlikesine vurgu yapmışlardır (Wolf, 2015: 1106-1107). Nitekim 1999 yılındaki İttifak'ın Madrid Zirvesi'nde katılım müzakerelerine davet edilen Çekya, Macaristan ve Polonya, 12 Mart 1999 tarihinde NATO'ya katılan Varşova Paketi'nin ilk eski üyeleri olmuşlardır. Ardından, 1999 yılının Nisan ayında NATO üyeliğine aday ülkelerin hazırlıklarında yardımcı olunması adına "Üyelik Eylem Planı" (*The Membership Action Plan*, MAP) oluşturulmuş ve 2002 yılındaki Prag Zirvesi'nde üyelik müzakerelerinin başlatılmasına davet edilen Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın Üyelik Eylem Planı'na dâhil edilmesiyle 29 Mart 2004 tarihinde resmen NATO'ya üye olmuşlardır (NATO, 2022). Mearsheimer, bu iki genişleme dalgasında Rusların memnun olmamasına rağmen söz konusu genişlemeleri engelleyebilecek yeterli gücü toplayamadığını ancak 2008 yılındaki Bükreş Zirvesi'yle bu durumun artık değiştiğini ifade etmektedir (Mearsheimer, 2022). Öyle ki NATO, iki genişleme dalgasının hemen ardından 2005 yılında Gürcistan'ın İttifak'a katılması konusunda görüşmelere başlamış, 2008 yılındaki Bükreş Zirvesi'nde ise Gürcistan'a nihai olarak NATO üyeliği sözü verilirken Ukrayna'nın resmi olarak NATO Üyelik Eylem Planı'na dâhil edilme talebi gelmiştir (Slobodchikoff, 2017: 5). 2006 yılında Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un Gürcistan ve Ukrayna'yı NATO'ya katılmamaları, aksi takdirde Gürcistan ile Ukrayna'nın NATO üyeliğinin Rusya açısından çok büyük bir jeopolitik değişim oluşturacağı uyarıları (The Guardian, 2006) dikkate alındığında, 2008 Bükreş Zirvesi'nden sadece birkaç ay sonra Rusya-Gürcistan Savaşı'nın başlaması şaşırtıcı olmamıştır (Mearsheimer, 2022).

Diğer taraftan, 2004 yılının Mayıs ayında Çekya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi, 2007 yılının Ocak ayında ise Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye resmen katılması (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022a), ardından da 2009 yılında AB'nin Doğu komşularıyla –Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna– siyasi ve ekonomik ilişkilerinin derinleşmesi bağlamında ekonomik teşviklerden vize serbestisine ve hatta enerji arzının güvenliğine kadar geniş kapsamlı hedeflerin ortaya konduğu Doğu Ortaklığı Girişimi (*The Eastern Partnership*) (Akgül Durakçay & Güneş Gülal, 2018: 295), Rusya tarafından AB'nin bu ülkeler üzerindeki Rus etkisinin sınırlandırılması ve AB'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarının eski Sovyet Bloğu devletlerine genişletilmesi şeklinde yorumlanmıştır (Gardner, 2014: 6-7).

Mearsheimer tarafından Rusya ile Ukrayna arasındaki krizin tarihsel arka planındaki üçüncü temel etken olarak Ukrayna'daki "renkli" devrimler gösterilmektedir (Mearsheimer, 2022). 2004 yılında Ukrayna'da gerçekleştirilen iki turlu devlet başkanlığı seçimlerinde ilk turda Moskova destekli Viktor Yanukoviç %41.37 oy alırken, Batı yanlısı Viktor Yuşçenko %41.9 oy almıştır. Ardından ikinci turda Yuşçenko %48.51 oy alırken Yanukoviç ise %51.49 oy almış ancak muhalefetin seçimlere hile karıştırıldığı iddiası uluslararası gözlemciler tarafından da desteklenince şiddetli protestolar yaşanmış ve ikinci tur seçim sonuçları iptal edilerek Aralık 2004'te yeniden seçimler yapılmıştır. Nihayetinde yenilenen seçimlerde oyların %54.05'ini alan Yuşçenko, oyların %43.95'ini alan Yanukoviç karşısında zaferini ilan etmiştir (Özkural Köroğlu, 2015: 35). Yuşçenko'nun partisinin seçim sürecinde turuncu rengi kullanması nedeniyle "Turuncu Devrim" olarak adlandırılan bu zafer, Doğu Avrupa'nın komünizm sonrası tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak bölgenin jeopolitiğinde Batı yönlü sismik bir kayma oluşturmuştur (Karatnycky, 2005: 35). 2005-2010 yılları arasında Ukrayna'da Batı yanlısı politikalar artmış, kamu reformları ve özelleştirmeler gerçekleştirilmiş ve Rusya karşıtı çıkışlar giderek yükselmiştir. AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığından dolayı Ukrayna'yı tam olarak desteklememesi, Turuncu Devrim sonrası Ukrayna'da artan yolsuzluklar ve ekonomik sorunlar, 2008 yılındaki küresel ekonomik bunalımla birleşince, 2010 yılındaki devlet başkanlığı seçimlerinde tablo tekrardan değişmiştir (Tüysüzöğlü, 2011: 69-71).

Ukrayna halkı, bağımsızlıklarından bu yana dördüncü Cumhurbaşkanı seçmek için 2010 yılında sandık başına gittiğinde ilk turda Bölgeler Partisi lideri Viktor Yanukoviç oyların %35.32'sini alarak birinci olmuş, Başbakan Yuliya Timoşenko ise oyların %25.05'ni alarak ikinci sırada yer almıştır. İkinci turda ise %45.47'lik oy alan Timoşenko karşısında %48.95 oy alan Yanukoviç seçimi kazanmış ve 25 Şubat 2010 tarihinde Cumhurbaşkanlığı için yemin etmiştir (Bojcun, 2011: 496). 2010 Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçimleri analiz edildiğinde, Timoşenko'nun Ukrayna'nın batısında ve merkezinde daha fazla desteklendiği görülürken ülkenin doğusunda ve güneyinde ise Yanukoviç'in daha fazla oy aldığı tespit edilmiş ve bu seçim sonuçları, Ukrayna'daki siyasi durumu tersine çevirmiştir (Kropatcheva, 2011: 521-522). Öyle ki, dört Ukrayna Cumhurbaşkanı arasında Ukrayna'nın NATO üyeliği fikrini başından beri reddeden ilk kişi Viktor Yanukoviç olmuştur. "Turuncu" Hükümetin NATO ile entegrasyonu hızlandırma çabaları kimliksel bir tercih olmakla birlikte Yanukoviç'in NATO politikasının daha pragmatist denklemler üzerine konumlandırıldığı, kısa ve orta vadeden ziyade uzun vadede NATO'ya katılımın hedeflenmesi gerektiği ve seçim kampanyası vaatlerinde de yer alan esas önceliğin Rusya ile ilişkilerin yenilenmesi şeklinde 2010-2014 arası Ukrayna'nın dış politikasındaki yeni yönü inşa edilmiştir (Kropatcheva, 2011: 528-529).

2014 yılının Mart ayında Brüksel'de AB liderleri ile Ukrayna arasında Ortaklık Anlaşması'nın (*The Association Agreement*) siyasi bölümü, 27 Haziran 2014 tarihinde ise söz konusu anlaşmanın ekonomik bölümü imzalanmıştır (Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2021). AB'nin Doğu Avrupa'da giderek artan etkisinden endişe duyan Rusya, bu gelişmeye şiddetle karşı çıkmıştır.

Doğu Avrupa’da NATO ve AB üyesi olmayan devlet sayısının son yirmi yılda giderek azalması, Rusya’yı kalan tarafsız devletlerin de bu örgütlere dâhil olmasına sert şekilde karşı çıkmasına ve engel olmasına neden olmuştur. Rusya’nın deniz filosunun temelini Kırım’a dayanması ise Ukrayna topraklarının Rusya açısından stratejik önemini daha da artırmaktadır. Böylesi bir ortamda Ukrayna’nın Rusya’dan gelen doğal gaz kaynaklarına olan bağımlılığı ve ticaret ortaklığı da hesaba katıldığında, 21 Kasım 2013 tarihinde artan Rus baskısıyla Cumhurbaşkanı Yanukoviç, AB Ortaklık Anlaşması’nı askıya almıştır (Marxsen 2014: 368-369). Bunun üzerine Kiev’deki “Bağımsızlık Meydanı”nda “Meydan Devrimi” veya “Onur Devrimi” (*Euro-Maidan*) olarak bilinen büyük protesto hareketleri dalgası ortaya çıkmıştır. Modern Ukrayna tarihinin ülke çapındaki en uzun süreli protesto maratonu olan “Meydan Devrimi”, ülkenin dramatik bir dönüşümünü tetiklemiş ve bu dönüşüm neticesinde zincirleme reaksiyon olarak pek çok dramatik olay gerçekleşmiştir. Yüzden fazla protestocunun özel polis tarafından öldürülmesi, Yanukoviç’in Ukrayna’dan Rusya’ya kaçması ve ayrılıkçı hareketlerin hızla yükselmesi, söz konusu olaylar arasında en fazla dikkat çekenleri olmuştur (Stepanenko & Pylinskyi 2015: 11). Yanukoviç sonrasında tekrardan Batı yanlısı geçici hükümetin Ukrayna’da başa gelmesiyle 2014 yılının Şubat ayında Rusların Kırım’daki ayrılıkçılara desteği artmış ve nihayetinde de 18 Mart 2014 tarihinde Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı gerçekleşmiştir (Özkural Köroğlu, 2015: 42). Aynı dönem içerisinde Ukrayna’nın doğusundaki Rus etnik kökenlilerin yoğun olduğu Donbass Havzası’nda yer alan Donetsk ve Luhansk’ta “Halk Cumhuriyetleri” ilan edilmiş, 21 Şubat 2022 tarihinde ise Rusya tarafından “Donetsk Halk Cumhuriyeti” ile “Luhansk Halk Cumhuriyeti” resmen tanınmıştır. 24 Şubat 2022 tarihinde ise Donbass Havzası’ndaki Rusların korunması gerekçesiyle Rusya tarafından “özel askeri operasyon” başlatıldığı duyurulmuştur (Anadolu Ajansı, 2022). 23-27 Eylül 2022 tarihlerinde Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporjiya’daki referandumlar neticesinde bu dört bölgenin Rusya tarafından ilhakı 30 Eylül 2022 tarihinde düzenlenen törenle uluslararası kamuoyuna duyurulmuştur (Euronews, 2022). Günümüzde halen devam etmekte olan Ukrayna-Rusya Savaşının tahmini bilançosuna göre ölü sayısının 40 binin üzerinde olduğu, 50 binden fazla insanın yaralandığı, yaklaşık 15 milyondan fazla insanın yerini değiştirmek zorunda kaldığı, 140 binden fazla binanın hasar gördüğü ve toplamda 350 milyar doların üzerinde zarar olduğu ifade edilmektedir (Reuters, 2022).

3. ENERJİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

Enerji, uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin ana kaynaklarından biri olarak addedilmektedir. Tüm sektörlerin varlığının ve gelişiminin doğrudan enerji sektörüyle alakalı olduğu gibi insanlığın günlük ihtiyaçlarının da tüm yönleriyle enerjiye bağlı olması, enerjinin küresel ilişkilerdeki pozisyonunu jeopolitik bir mesele haline getirmektedir (Mukhammadsidiqov & Turaev, 2020: 5). Ayrıca enerji, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının merkezinde yer almaktadır. Enerjinin erişilebilirliğinin, kullanılabilirliğinin ve kabul edilebilirliğinin sağlanması ise sürdürülebilir kalkınmanın en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ediger & Tatlıdil, 2006: 214).

Öte yandan, enerjinin tüketim miktarı ile ülkelerin toplumsal refahı ve gelişmişlik düzeyleri arasında doğru orantı bulunmaktadır. Enerji arzında yaşanan problemler ülkelerin ekonomik gelişmeleri üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, ekonomik büyüme ortamlarında enerji tüketimindeki artıştan dolayı enerjiye olan talep artarak enerji sektörünü olumlu etkilemektedir. Öyle ki, gelişmiş ülkelerin enerji talebi ile ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkinin gelişmekte olan ülkelere kıyasla çok daha güçlü olduğu görülmektedir (Çalışkan, 2009: 299).

Fosil yakıt kaynaklarından düşük karbonlu yeşil enerji kaynaklarına doğru bir geçişin yaşandığı 21. yüzyılda, geçici bir çözüm olarak veyahut da bir geçiş yakıtı olarak doğal gazın kullanıldığı görülmektedir. Bu tarz küresel enerji dönüşümünün yaşandığı süreçlerde özellikle uluslararası ilişkilerin büyük güçleri arasında enerji kaynaklarına hâkimiyet ve enerjinin nakledilmesi hususlarında büyük mücadelelerin yaşandığı ve bu rekabetin petrol fiyatlarını etkileyerek siyasal ve ekonomik krizleri tetikleyebildiği belirtilmektedir (Ediger, 2017: 49). Enerji arzının coğrafyasına bağlı olarak şekillenen güvenlik ve tehdit algılarının enerji ithalatçısı ve ihracatçısı ülkeler arasında farklı ulusal çıkar yaklaşımlarına veya çıkar çatışmalarına neden olması ise müşterek bir payda bağlamında enerji güvenliğini öne çıkarmaktadır. Enerjinin bulunabilirliği, erişilebilirliği ve sürdürülebilirliğinin yanı sıra makul fiyatlarla elde edilmesi ve siyasi istikrar arayışları da enerji güvenliğinin başat unsurları olarak ön plana çıkmaktadır (Alkan, 2015: 2016). Petrol arzındaki büyük aksaklıklara karşı toplu bir müdahaleyi koordine etmeye yardımcı olmak amacıyla 1974 yılında kurulan ve günümüzde enerji konusundaki küresel diyalogun merkezinde yer alan Uluslararası Enerji Ajansı'na (*International Energy Agency*, IEA) göre enerji güvenliği, “enerji kaynaklarının uygun fiyata kesintisiz olarak kullanılabilirliği” anlamına gelmektedir. “Uzun vadeli enerji güvenliği” ve “kısa vadeli enerji güvenliği” olmak üzere iki temel yönü dikkatleri çekmektedir. Uzun vadeli enerji güvenliği, temel olarak ekonomik gelişmeler ve çevresel ihtiyaçlar doğrultusunda enerji arzına yönelik yatırımlarla ilgilenirken, kısa vadeli enerji güvenliği ise enerji arz-talep dengesindeki ani değişikliklere sistemin tepki verme yeteneğiyle ilgilenmektedir (International Energy Agency, 2022a).

IEA'nın bu geniş kapsamlı yaklaşımının aksine Gal Luf ve Anna Korin, enerji güvenliği konseptinin tanımının ülkelere göre değişkenlik gösterebileceğini belirtmektedir. Bunun nedenini ise ülkelerin kendi enerji durumlarını ve enerji arzı kesintilerindeki kendi savunmasızlıklarını nasıl gördükleriyle açıklamaktadırlar. Elektrik enerjisi ile ulaşım enerjilerinin iki farklı türde enerji güvenliği sorunu oluşturduğu ifade edilmektedir (Luf & Korin, 2009: 6). 2021 yılı itibarıyla dünya genelindeki elektriğin %36'sı kömürden, %22.9'u doğal gazdan, %28.7'si güneş, rüzgâr, hidroelektrik, jeotermal ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından, %9.8'i nükleer enerjiden ve sadece %2.5'i petrolden üretilmektedir (World Energy Data, 2022). Elektrik enerjisi sektöründeki bu kaynak çeşitliliği, enerji kullanımının ikinci büyük sektörü olan ulaşımda mevcut görünmemektedir. Öyle ki, tüm sektörler arasında fosil yakıtlara en fazla bağımlılık ulaşımdadır. Günümüzde dünyadaki ulaşım sektörünün %80'i petrolle sağlanırken, elektrik ve biyoyakıt gibi enerji kaynakları ise giderek yaygınlaşmaktadır (World Petroleum Council, 2022). Özellikle bu iki sektör –elektrik ve ulaşım– arasındaki ayrımın ülkelerin enerji güvenliğine veya enerji arzı güvenliğine yönelik algılarını şekillendirdiği görülmektedir.

Bu bağlamda Suudi Arabistan ve Rusya gibi ülkeler, sahip oldukları geniş kaynaklara güvenerek enerjiden bağımsız konumlanırken, ABD ve AB gibi uluslararası aktörlerin ise enerji bağımlılığı söz konusudur. Bunlara ek olarak ise doğal gaz ve kömür gibi elektrik kaynakları ve ulaşım ihtiyaçları için enerji ithalatına bağımlı olan ülkelerin pozisyonu daha kırılgan olmakla beraber enerjide tamamen dışa bağımlı olmadığı halde enerji tedarik hatları üzerinde sürekli kesinti tehditleriyle karşı karşıya olan ülkelerin en zor duruma sahip oldukları ifade edilmektedir (Luf & Korin, 2009: 6-7). Bu nedenle enerji güvenliğine dair politikaların çok yönlü olarak oluşturulması gerekmektedir. Öyle ki, enerji bağımlılığının ve çeşitliliğinin enerji güvenliğini çeşitli şekillerde doğrudan etkileyebileceği durumlar söz konusudur. Doğal afetler, terör eylemleri, siyasi ya da sosyal çalkantılar enerji arzının fiziksel olarak kesintiye uğramasına neden olabilmektedir. Sürekli artan enerji talebine yönelik orta ve uzun vadede enerji kaynaklarının fiziksel kullanılabilirliğinde problemler yaşanabilmektedir. Enerji kıtlığı veya enerji fiyatlarındaki küresel dalgalanmalardan kaynaklı ekonomik faaliyetler doğrudan zarar görebilmektedir. Terör saldırıları sonrasında insan kaybı, sağlık sorunları veya geniş kapsamlı mal hasarlarının enerji güvenliğine yönelik yaratabileceği tali zararlar söz konusu olabilmektedir (The United Nations 2007: 8). Bütün bunların yanı sıra belki de enerji güvenliğini en kötü şekilde etkileyebilecek olasılık, enerji üretiminde ve iletiminde stratejik konuma sahip devletler arasındaki krizlerin sıcak savaşa dönüşmesidir. Rusya'nın 2006 yılı itibarıyla hem kendi sınırları içerisinde hem de komşularıyla enerji güvenliği hususundaki sorunlarla yüzleşmeye başlaması, aynı yıl Saint Petersburg'ta düzenlenen 32. G8 Zirvesi'nin ana başlıklarından birisinin "enerji güvenliği" olmasına neden olmuştur (Novikau, 2022: 2). 2009 yılından itibaren ise AB ile Rusya arasında Ukrayna üzerinden geçen doğal gazın zaman zaman kesintiye uğraması suretiyle enerji güvenliği problemleri görünür hal almaya başlamıştır. Özellikle AB enerji güvenliği açısından Ukrayna'nın stratejik konumu son derece kritik öneme sahiptir çünkü Ukrayna'daki Sovyet döneminden kalma geniş doğal gaz geçiş altyapısı, onu Avrasya gaz değer zincirinde önemli bir bağlantı haline getirmektedir (Elkind 2010: 133). Dolayısıyla, Ukrayna ile Rusya arasında 2010 yılından beri giderek tırmanan kriz ortamının 2022 itibarıyla sıcak savaşa dönüşmesi, küresel enerji piyasalarının sert şekilde sarsılmasına neden olmuştur. Öyle ki, Rusya'dan gelen doğal gaz arzının kesintiye uğraması tehdidi, AB'deki doğal gaz hareketinin görece esnek olmadığını net şekilde ortaya koymuş ve fosil yakıtlarda bu zamana kadar benzeri görülmemiş fiyat artışlarının yaşanmasına neden olmuştur (Benton vd., 2022: 18).

4. AB'İN ENERJİ POLİTİKALARI

AB tarihçesine bakıldığında, 1951 yılında Schuman Deklarasyonu'yla birlikte altı üye tarafından "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)" ve 1957 yılında Roma Antlaşması'yla "Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)" ile "Avrupa Atom Enerji Topluluğu (EURATOM)" kurulduğu görülmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022b). Bu kurucu anlaşmalardan da anlaşılacağı üzere enerji, tarihsel olarak AB açısından oldukça önemli ve belirleyici bir pozisyondadır.

Öyle ki, petrol krizlerine bağlı olarak ortak bir enerji politikası oluşturulması gerekliliği ilk olarak 1974 yılındaki Konsey Kararında vurgulanmış, ardından 1985 ve 1986 yıllarındaki Konsey Kararlarında 1990 ve 1995 yılları için AB'nin enerji politikası hedefleri saptanmıştır (Kesbiç & Şimşek, 2001). Ardından, 1994 yılında AB ve EURATOM dâhil olmak üzere toplam 53 imzacı tarafından imzalanan ve 1998 yılının Nisan ayında yürürlüğe giren “Enerji Şartı Antlaşması” (*Energy Charter Treaty*, ECT) ile sürdürülebilir kalkınma ve enerji kaynakları üzerinde egemenlik ilkelerine saygı gösterilerek daha açık ve rekabetçi enerji piyasalarının işleyişi yoluyla enerji güvenliğinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır (The European Commission, 2022a). Bu Antlaşma, uluslararası hukuk açısından ise enerji alanında uluslararası iş birliğini destekleyen çok taraflı ilk belge olması açısından son derece önemlidir (Baklacı & Akıntürk, 2006: 98). 2009 yılında ise “20/20/20 Hedefleri” olarak da bilinen AB'nin 2020 yılı için enerji ve iklim hedefleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda AB'de 2020 yılına kadar sera gazı emisyon oranlarının %20 azaltılması, enerji verimliliğinin %20 artırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının AB enerji arzındaki payının en az %20'ye çıkarılması hedeflenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022c). 25 Şubat 2015 tarihinde ise “İleriye Dönük İklim Değişikliği Politikası ile Dirençli bir Enerji Birliği için Çerçeve Strateji” (*A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy*) belgesi yayımlanarak Avrupa'nın enerji sisteminde uzun ömürlü ve tek sesli, sürdürülebilir, düşük karbonlu ve iklim dostu bir ekonomi inşa modeline dayanan ve yeni teknolojilerden üst düzeyde faydalanılan bir temel dönüşüm çağrısında bulunulmuştur (The European Council for an Energy Efficient Economy, 2015). Buna göre AB enerji politikalarının beş ana amacı ortaya konmuştur (The European Parliament, 2015):

- 1- Avrupa enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve AB ülkeleri arasındaki dayanışma ve iş birliği yoluyla enerji güvenliğinin sağlanması,
- 2- Yeterli altyapı ve teknik ya da düzenleyici engeller olmaksızın AB üzerinden serbest enerji akışı sağlanarak tam entegre bir iç enerji piyasasının işler kılınması,
- 3- Enerji verimliliğinin artırılarak enerji ithalatına olan bağımlılığın azaltılması,
- 4- Ekonominin karbondan arındırılarak Paris İklim Anlaşması'na uygun düşük karbonlu bir ekonominin tesis edilmesi,
- 5- Düşük karbonlu ve temiz enerji teknolojilerinde araştırma ve geliştirme çalışmalarının teşvik edilerek enerji geçişinin yönlendirilmesinde ve rekabet gücünün artırılmasında inovasyona öncelik verilmesi.

Enerji Birliği, AB Ortak Enerji Politikasının geliştirilmesine, özellikle de enerji güvenliği politikasına önemli katkı sağlamıştır. AB enerji politikalarının yukarıda paylaşılan amaçlarından da anlaşılacağı üzere AB bağlamında enerji güvenliği, “enerji arz güvenliği” ile eşdeğer olarak kabul edilme eğilimindedir. Mevcut enerji kaynaklarının değerlendirilmesi veya ithal edilen enerji kaynaklarının ve enerji yollarının çeşitlendirilmesi politikalarıyla enerjiye erişimin güvence altına alınması söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle özellikle çeşitlendirme politikası, enerji güvensizliğinin azaltılmasını sağlamaktadır. Enerji tedarik kaynaklarının ve yollarının alternatifli olması, hem AB'nin arz güvenliğinin hem de üye devletlerin güvenliğinin geliştirilmesi için esastır (Bosce, 2021: 47).

Tablo 1: Aktör Bazlı Dünya Enerji Üretimi *MtoE (Milyon Ton Eşdeğer Petrol)

	2000	2005	2010	2015	2019	2020
Çin	1124	1671	2235	2504	2720	2796
ABD	1666	1630	1723	2022	2310	2160
Rusya	978	1203	1280	1334	1530	1430
AB	679	706	698	654	610	565

Kaynak: The European Commission, EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2021, Lüksemburg: Publications Office of the European Union, s. 10, Erişim Adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41488d59-2032-11ec-bd8e-01aa75ed71a1>.

Tablo 1'e bakıldığında, 2000-2020 yılları arasındaki dönemde uluslararası ilişkilerin en güçlü aktörlerinin dünya enerji üretimindeki pozisyonları görülmekte olup, AB'nin Çin, ABD ve Rusya'dan sonra geldiği tespit edilmiştir. AB'nin 2020 yılı itibariyle toplam birincil enerji üretimi 565 MtoE olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2: AB'nin Birincil Enerji Tüketiminin Kaynak Bazında Dağılımı

	Petrol	Doğal gaz	Kömür	Yenilenebilir	Nükleer	Diğer
2000 yılı	%38.7	%20.6	%18.6	%6.4	%14.8	%0.8
2020 yılı	%32.7	%24.4	%10.5	%17.9	%13.1	%1.4

Kaynak: The European Commission, EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2021, Lüksemburg: Publications Office of the European Union, s. 22, Erişim Adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41488d59-2032-11ec-bd8e-01aa75ed71a1>.

Tablo 2'de ise AB'nin birincil enerji tüketiminin enerji kaynaklarına göre dağılımı 2000 ve 2020 yıllarına gösterilmiştir. Buna göre AB'nin 2000 yılındaki brüt iç enerji tüketimi 1498.3 MtoE, 2020 yılındaki ise 1340.1 MtoE olarak hesaplanmıştır. Enerji kaynakları bazında ise AB'nin toplam enerji tüketiminin yarısından fazlasını halen petrol, doğal gaz ve kömür oluşturmaktadır.

Tablo 3: AB'nin Enerji İthalat Bağımlılığı

	2000	2005	2010	2015	2019	2020
Toplam	%57.8	%59.5	%57.4	%57.6	%62.3	%59.2
Petrol	%99.8	%101.2	%102.1	%104.7	%105.0	%105.6
Doğal gaz	%65.7	%69.0	%67.8	%74.5	%89.7	%83.6
Kömür	%43.2	%52.5	%57.7	%63.0	%67.9	%57.4

Kaynak: The European Commission, EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2021, Lüksemburg: Publications Office of the European Union, s. 24, Erişim Adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41488d59-2032-11ec-bd8e-01aa75ed71a1>.

AB'nin enerji ithalatındaki bağımlılığın sunulduğu Tablo 3'e göre, 2000-2020 yılları arasında AB'nin toplam enerji ihtiyacının yarısından fazlasını ithal ettiği görülmektedir. Kaynak bazında ise 2020 yılı itibariyle AB'nin petrolün tamamını, doğal gazın %80'ininden fazlasını, kömürün ise yaklaşık %60'ını ithal ettiği tespit edilmiştir.

Enerji kaynakları bazındaki bu yüksek ithalat bağımlılık oranları, olası küresel veya bölgesel krizler bağlamında AB'nin enerji güvenliğine yönelik sert ve olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

Tablo 4: Kaynak Ülkelere Göre İthalat Dağılımları

Doğal gaz		Petrol		Kömür	
Rusya	%43.3	Rusya	%25.7	Rusya	%53.9
Norveç	%20.7	Norveç	%8.9	ABD	%16.7
Cezayir	%8.4	İngiltere	%8.5	Avustralya	%14.9
Katar	%4.7	Kazakistan	%8.4	Kolombiya	%5.9
İngiltere	%4.4	Suudi Arabistan	%7.8	Kanada	%2.5

Kaynak: The European Commission, EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2021, Lüksemburg: Publications Office of the European Union, s. 26, Erişim Adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41488d59-2032-11ec-bd8e-01aa75ed71a1>.

Son olarak ise Tablo 4'te AB'nin ana enerji kaynakları bazında kaynak ülkelere göre ithalat bağımlılığındaki ilk 5 ülke gösterilmiştir. Buna göre AB'nin doğal gaz, petrol ve kömür ithalatında ilk sırada açık ara Rusya gelmektedir. Rusya, AB'nin doğal gaz ithalatının %43.3'ünü, petrol ithalatının %25.7'sini ve kömür ithalatının %53.9'unu karşılamaktadır. Uluslararası enerji politikalarında bir enerji kaynağı bazındaki ithalat oranının %20 ve üzerinde olması, enerji arzı güvenliği adına büyük risk oluşturmaktadır. Genel enerji ithalatındaki yüksek oranlara ek olarak spesifik enerji kaynağı bazında da doğrudan bir enerji ihracatçısı ülkeye olan bu yüksek bağımlılık oranları, AB'yi enerji politikalarını oluştururken ana amaç olarak kaynak çeşitliliğinin ve enerji verimliliğinin artırılmasına itmiştir. Bu doğrultuda AB, orta ve uzun vadeli bütünleyici bir enerji ve iklim politikası oluşturulması adına "2030 Çerçevesi" ve "2050 Hedefleri" ortaya koymuştur (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022). 2030 Çerçevesi, sera gazı emisyon oranlarının 2030 yılı için 1990 yılına kıyasla %40 oranında azaltılmasını, enerji verimliliğinin %27 oranında artırılmasını ve yenilenebilir enerji kaynaklarının AB'nin toplam enerji tüketimindeki oranının %27'ye çıkarılmasını hedeflemektedir. 2050 Hedefleri ise küresel ısınmanın 2°C altında tutulmasını ve 2050 yılı için AB sera gazı emisyon oranlarının 1990 yılı seviyelerine kıyasla %85-90 oranında azaltılarak Avrupa'yı dünyanın ilk iklim-nötr kıtası haline getirmeyi amaçlamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2022c).

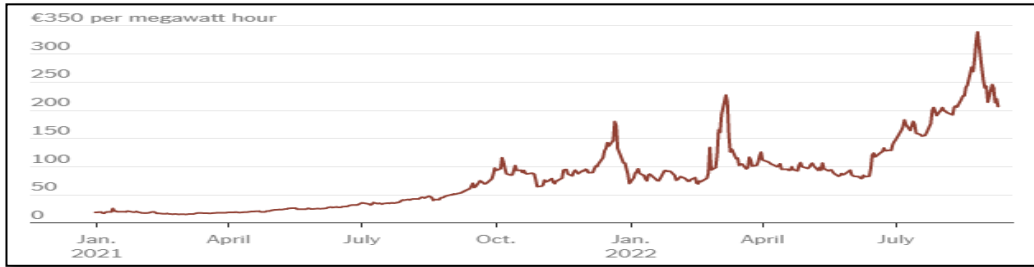
5. SAVAŞIN AB'NİN ENERJİ POLİTİKALARINA YANSIMALARI

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle başlayan savaş sonrasında AB tarafından Rusya'ya uygulanmak üzere çeşitli yaptırım paketleri kabul edilmiştir. Bu yaptırımlarla çoğunlukla Rusya'nın Ukrayna işgalini destekleyen yüksek profilli kişi ve kuruluşlar hedeflenmiştir. Rusların Avrupa sermayesine ve finans piyasalarına erişimini engelleyen önlemlerin yanı sıra ithalat, ihracat ve yatırımlar üzerinde çok sayıda ekonomik ve mali kısıtlama söz konusu olmuştur. AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımların en önemli boyutunu ise enerji sektörü oluşturmuştur.

Öyle ki, Rusya enerji endüstrisi için ekipman ihracatı, Rus enerji sektöründe yeni yatırımlar ve kömür, petrol ve petrol ürünleriyle ilgili ithalat yasaklamaları ve kısıtlamaları gerçekleştirilmiştir. Bu yaptırımlarla birlikte Rusya'nın enerji gelirlerinde kesinti yaşanması ve enerji fiyat artışlarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Sturm, 2022: 851). Rusya, ABD'nin ardından dünyanın en büyük ikinci doğal gaz üreticisi ve aynı zamanda da dünyanın en büyük gaz rezervlerine sahip ülkesi olarak dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısıdır. 2021 yılında 762 milyar metreküp doğal gaz üreten ve yaklaşık 210 milyar metreküpünü boru hatlarıyla ihraç eden Rusya'nın 2021 federal bütçesinin %45'ini petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirler oluşturmaktadır (International Energy Agency, 2022b). Dolayısıyla, AB yaptırımlarıyla öncelikli olarak bütçe gelirlerinin yaklaşık yarısını enerjiden sağlayan Rusya'ya darbe vurulması hedeflenmiştir.

Diğer taraftan Ukrayna-Rusya Savaşı, enerji fiyatlarında keskin bir artışa ve küresel enerji piyasalarında sert dalgalanmalara neden olmuştur. Enerji arzlarında kesintiye uğrama korkusuyla beraber Rus enerji sektörüne yönelik giderek artan katı yaptırımlar nedeniyle piyasalar küresel enerji arzı üzerindeki potansiyel etkileri değerlendirmeye çalışırken fiyatların dalgalandığı görülmüştür. AB'nin savaş öncesindeki Rus enerji arzına olan yoğun bağımlılığı da hesaba katıldığında, Avro Bölgesi enerji piyasalarının bu durumdan en kötü şekilde etkilendiği ifade edilebilmektedir (Adolfson vd., 2022). Savaş başlangıcıyla birlikte Rus doğal gaz şirketi Gazprom tarafından çeşitli sebeplerle Avrupa doğal gaz ihracatında kesintiler yapılmış, Kuzey Akım boru hattı doğal gaz sevkiyatı ise belirsiz bir süreliğine durdurulmuştur (Arslan, 2022).

Tablo 5: Avrupa'da Doğal Gaz Fiyatlarının Değişimi

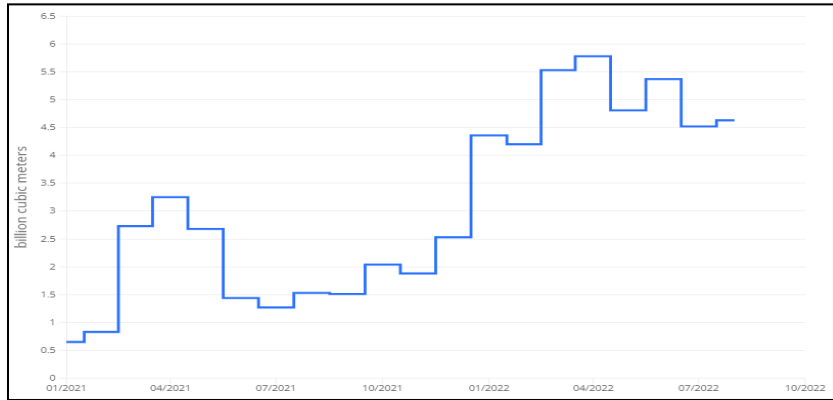
Kaynak: Jason Karaian & Karl Russell, How Russian Gas in Europe Is Dwindling, The New York Times, 07.09.2022, Erişim Tarihi: 25.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2022/09/07/business/russia-gas-europe.html>.

Doğal olarak bu durum, Tablo 5'te de görüleceği üzere Avrupa'daki doğal gaz fiyatlarının sert şekilde yükselmesine neden olmuştur. Özellikle işgalden sonraki ilk iki hafta içerisinde doğal gaz fiyatlarında %200'e varan artışlar yaşanmıştır. Aynı dönemde petrolde %40, kömürde ise %130 civarında fiyat artışı gerçekleşmiştir. Doğal gaz fiyatlarındaki sert artışa bağlı olarak Avro Bölgesindeki toptan elektrik fiyatları ciddi anlamda yükselmiştir (Adolfson vd., 2022). 2021 yılı Ağustos ayından 2022 Ağustos ayına kadarki dönem baz alındığında; Fransa'da %537, Almanya'da %466, İtalya'da %382, Birleşik Krallık'ta %246, İspanya'da %46 seviyelerinde aylık ortalama elektrik piyasa fiyatlarında artış gerçekleşerek tüm zamanların en yüksek seviyelerini görmüştür (Erkul Kaya, 2022).

Bunun üzerine Avrupa ülkeleri, hızla artan enerji maliyetlerine karşı tedbir planlarını açıklamışlardır. Almanya’da vatandaşlara fatura ve toplu taşıma desteği sağlanmış, kamu binalarında sıcaklığın 19 derecede sabit tutulması kararı alınmıştır. Fransa’da elektrik zammına sınır getirilmiş, İtalya’da akaryakıt vergileri düşürülmüş, İspanya’da doğal gazdan alınan KDV’de indirim gidilmiş, İngiltere’de emeklilere ve kamu yardımı alanlara ek ödeme yapılmış, Polonya’da hanelere aylık destek sağlanmış, Macaristan’da ise kamuda doğal gaz kullanımı azaltılmıştır (Arslan, 2022).

Doğal gaz, AB açısından son derece kritik önemdedir. 2021 yılında AB, 412 milyar metre küp doğal gaz tüketmiş, bu miktarın %83’ünü ithal etmiştir. Doğal gazın ağırlıklı olarak enerji üretiminde, ev ısıtmasında ve endüstriyel işlemlerde kullanıldığı görülmektedir. Spesifik olarak ifade etmek gerekirse, AB’deki hanelerin %30’dan fazlası evlerini ısıtmak için doğal gaz kullanmaktadır. Sadece bu veri dikkate alındığında dahi doğal gazın AB açısından kritik olan pozisyonu daha net anlaşılmaktadır (The Council of the European Union, 2022). Öte yandan, Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesiyle birlikte Rusya’dan AB’ye ithal edilen doğal gaz miktarı önemli ölçülerde azalırken, Tablo 6’da da görüleceği üzere ABD’den ithal edilen sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) miktarında yaşanan keskin artışla bu durum telafi edilmiştir.

Tablo 6: ABD’den AB’ye Aylık LNG İthalat Hacmi

Kaynak: The Council of the European Union, Infographic - Where does the EU’s gas come from?, 07.11.2022, Erişim Tarihi: 27.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/>.

2022 yılının ilk altı ayı itibariyle AB’ye gerçekleştirilen LNG ithalatının %25’inden fazlası başta ABD olmak üzere Katar ve Nijerya’dan gerçekleştirilmiştir. Aynı periyot için ABD’den gerçekleştirilen LNG ithalatı neredeyse iki katına (2021 yılındaki toplam ithalat yaklaşık olarak 22 milyar metre küp üzerindeyken, 2022 yılı ilk altı aylık dönemde 40 milyar metre küp üzerindedir) çıkmıştır (The Council of the European Union, 2022).

Ukrayna ile Rusya arasındaki savaş hali, AB’nin Rus enerji kaynaklarına olan aşırı bağımlılığını net şekilde ortaya koymuştur. Bu savaşın getirisi olan zorluklara ve küresel enerji piyasalarındaki aksamalara yanıt olarak 18 Mayıs 2022 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından “REPowerEU” adında bir plan yayınlanmıştır.

Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu yeni enerji altyapısı ve sistemini tesis edebilmek için mali ve yasal önlemlerle desteklenen REPowerEU Planı, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini, temiz enerji üretimini ve enerji tasarrufunu içermektedir (The European Commission, 2022b). Rusya'nın savaş öncesi ve sonrasında AB'ye karşı enerjiyi bir çeşit silah şeklinde kullanması, Avrupa açısından Rusya'nın "güvenilmez tedarikçi" olarak tanımlanmasına vesile olmuş ve AB'nin uzun vadeli temiz enerjiye geçiş hedefini içeren enerji dönüşüm sürecinin hızlandırılarak Rusya tarzı güvenilmez enerji tedarikçilerine karşı AB'nin enerji bağımsızlığını sağlama gerekliliği elzem hale gelmiştir. REPowerEU Planı, Avrupa'yı 2030 yılına kadar Rus fosil yakıtlarından bağımsız hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda AB çapındaki enerji sisteminin dayanıklılığının artırılarak yeşil enerjiye geçişin hızlanabilmesi adına bir dizi önlem ortaya konmaktadır (The European Commission, 2022c). Söz konusu önlemler kısa vadeli ve orta vadeli olarak adlandırılmaktadır. Buna göre kısa vadeli önlemler kapsamında en dikkat çekici olanlar şunlardır (The European Commission, 2022b):

- AB üyesi devletlerin yanı sıra Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Batı Balkanlar için ortak doğal gaz, LNG ve hidrojen alımlarının gerçekleştirilmesi,
- Yenilenebilir enerji kaynakları ve düşük karbonlu gazlar konusunda güvenilir tedarikçilerle yeni iş birliklerinin ve enerji ortaklıklarının kurulması,
- Güneş ve rüzgâr enerjisi projelerinin hızlı bir şekilde devreye sokulması,
- Biyometan üretimin artırılması,
- Doğal gaz depo kapasitesi doluluk oranlarının artırılması.

2027 yılı öncesinde tamamlanması planlanan orta vadeli önlemler kapsamında öne çıkanlar ise şu şekildedir (The European Commission, 2022b):

- 300 milyar Avro değerinde yatırım yapılması ve reform desteğinde bulunması,
- Endüstriyel karbonsuzlaşmanın hızlandırılması,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına daha hızlı izin verilebilmesi adına yeni mevzuat ve tavsiyelerin geliştirilmesi,
- Entegre ve uyarlanmış doğal gaz ve elektrik ağı altyapısına yatırım yapılması,
- 2030 yılı için AB çapındaki enerji verimlilik hedefini %9'dan %13'e çıkarılması,
- 2030 yılı için Avrupa yenilenebilir enerji hedefinin %40'tan %45'e çıkarılması,
- Ulaştırma sektöründe enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik düzenleyici tedbirlerin alınması.

6. SONUÇ

SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası sistem içerisindeki eski Sovyet ülkelerinin Batı ile olan ilişkilerini giderek geliştirilmesi, NATO ve AB üyelikleriyle kurumsal boyut kazandırılması, Rusların bu ülkeler üzerindeki nüfuzunu SSCB sonrası dönemde de devam ettirme hedeflerine büyük zarar vermiştir.

Özellikle 1999 ve 2004 NATO genişlemeleri sonrasında 2008 yılındaki Bükreş Zirvesi, Rusya ile Batı arasındaki nüfuz mücadelesinde kırılma noktasını oluşturmuştur. Nitekim 2008 yılında Rusya-Gürcistan Savaşı yaşanmış, 2014 yılındaki Meydan Devrimi sonrasında Rusya'nın Kırım'ı ilhaki gerçekleşmiş ve 2022 yılının Şubat ayında Rusya ile Ukrayna arasındaki kriz ortamı sıcak savaşa dönüşmüştür. Günümüzde halen devam etmekte olan bu savaşın hem küresel hem de bölgesel anlamda yıkıcı etkileri söz konusudur. Bilhassa AB açısından enerji güvenliği politikaları bağlamında sert gelişmeler yaşanmıştır.

Ukrayna-Rusya Savaşı, AB'nin "enerji kaynaklarının uygun fiyata kesintisiz olarak kullanılabilirliği"ne büyük zarar vererek Rusya'ya olan aşırı ithalat bağımlılığının AB'nin enerji güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda orta ve uzun vadede AB'nin temiz enerjiye geçiş stratejilerinde güncelleme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Enerji kaynakları hususunda Rusya'ya olan derin ithalat bağımlılığı sorununun çözülebilmesi, AB'nin ortak enerji politikalarının birincil amacı haline gelmiştir. Buna göre, öncelikli olarak enerji arzı kaynaklarının çeşitlendirilmesi hedeflenmiş, Ukrayna-Rusya Savaşının başlangıcıyla beraber Rusya'ya gerçekleştirilen çeşitli yaptırım paketleri kapsamında Rus doğal gaz arzında yaşanan kesintiye karşılık başta ABD olmak üzere diğer enerji ihracatçısı ülkelerden LNG ithalatı gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, AB üyesi devletler tarafından kendi vatandaşlarına yönelik ekonomik destek paketleri devreye sokulmuş ve enerji verimliliğinin en üst seviyeye çıkarılması hususunda kararlar alınmıştır.

Diğer taraftan, yenilenebilir enerji kaynaklarının AB genelindeki kullanım payının artırılması amacıyla altyapı, reform ve mevzuat desteğinin daha yoğunlaştırıldığı görülmektedir. "Yeşil Dönüşüm" olarak da adlandırılan temiz enerjiye Avrupa genelinde geçiş gerekliliği, böylelikle çok daha güçlü şekilde anlaşılmaktadır. Bu bağlamda revize edilen orta ve uzun vadeli enerji stratejileri kapsamında AB, 2030 yılına kadar Rusya'dan fosil yakıt ithalatını aşamalı olarak tamamen sonlandırmayı planlamaktadır. Şüphesiz fosil yakıtların uluslararası enerji piyasalarındaki konumunun ikame edilmesi oldukça zor bir süreç olacaktır ancak bu dönüşümün AB'nin savaş sonrasında geliştirdiği REPowerEU Planı doğrultusunda ortaya koyduğu kısa ve orta vadeli önlemler kapsamında nihayetinde gerçekleşebileceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, AB'nin enerji arz güvenliğinin yeniden tesis edilmesi ve Avrupa enerji piyasalarında yeniden istikrarın sağlanabilmesi için gerekli olan dönüşümün hızlandırılabilmesi adına Ukrayna-Rusya Savaşının AB'nin ortak enerji politikalarında dönüm noktasını oluşturduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

ADOLFSEN, J.F., KUIK, F., LIS, E.M. & SCHULER, T. (2022). The Impact of the War In Ukraine on Euro Area Energy Markets. The European Central Bank Economic Bulletin, Issue 4, Erişim Tarihi: 24.11.2022. Erişim Adresi: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox202204_01~68ef3c3dc6.en.html.

- AKGÜL DURAKÇAY, F. & GÜNEŞ GÜLAL, A.G. (2018). Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 289-310.
- ALKAN, M.N. (2015). Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Ukrayna Meselesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 11(44), 215-227.
- ANADOLU AJANSI. (2022, 30 Eylül). Rusya, Kırım'dan Sonra Ukrayna Toprağının Yaklaşık Yüzde 15'ini Daha İlhak Etti. Erişim Tarihi: 19.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-kirimdan-sonra-ukrayna-topraginin-yaklasik-yuzde-15ini-daha-ilhak-etti/2699309>.
- ARSLAN, E. (2022, 18 Eylül). Rusya-Ukrayna Savaşı Gölgesinde: Avrupa'nın Enerji Bağımlılığı. *HaberTürk*, Erişim Tarihi: 25.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/rusya-ukrayna-savasi-golgesinde-avrupa-nin-enerji-bagimliliği-3519850>.
- AVRUPA BİRLİĞİ TÜRKİYE DELEGASYONU. (2022). AB'nin Uzun Vadeli İklim Değişikliği Hedefleri. Erişim Tarihi: 23.11.2022. Erişim Adresi: https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-08/brochure_2_v2.pdf.
- BAKLACI, P. & AKINTÜRK, E. (2006). Enerji Şartı Antlaşması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 97-113.
- BENTON, T.G., FROGGAT, A. & WELLESLEY, L. (2022). The Ukraine War and Threats to Food and Energy Security: Cascading Risks From Rising Prices and Supply Disruptions, Research Paper, Environment and Society Programme, Chatham House.
- BOJCUN, M. (2011). The International Economic Crisis and the 2010 Presidential Elections in Ukraine. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27(3-4), 496-519.
- BOSCE, A.-M. (2021). *International Networks, Advocacy and EU Energy Policy-Making*. Cham: Palgrave Macmillan.
- CIA WORLD FACTBOOK. (2022, 15 Kasım). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/#people-and-society>.
- ÇALIŞKAN, Ş. (2009). Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 297-310.
- EDİGER, V.Ş. (2017). Enerji Jeopolitiğinin Uluslararası İklim Değişikliği Girişimleri Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 45-70.
- EDİGER, V.Ş. & TATLIDİL, H. (2006). Energy As An Indicator Of Human Development: A Statistical Approach. *The Journal of Energy and Development*, 31(2), 213-232.
- ELKIND, J. (2010). *Energy Security: Call for a Broader Agenda*. C. Pascual & J. Elkin (Eds.), *Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications* içinde (119-148). Washington, D.C.: The Brookings Institution Press.
- ERKUL KAYA, N. (2022, 20 Eylül). Küresel Elektrik Piyasalarında Fiyatlar, Savaşın Körüklediği Enerji Krizinin Etkisiyle Zirveye Çıktı. *Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi: 26.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-elektrik-piyasalarinda-fiyatlar-savasin-korukledigi-enerji-krizinin-etkisiyle-zirveye-cikti/2689383>.
- EURONEWS. (2022, 30 Eylül). Rusya, Ukrayna'da İşgal Altındaki Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporijya Bölgelerini İlhak Etti. Erişim Tarihi: 19.11.2022. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2022/09/30/putin-ukraynada-isgal-altindaki-donetsk-luhansk-herson-ve-zaporijya-bolgelerini-rusyaya-ba>.
- GARDNER, H. (2014). NATO, the EU, Ukraine, Russia and Crimea: The "Reset" that was Never "Reset". NATO Watch, Briefing Paper No.49. Erişim Tarihi: 17.11.2022. Erişim Adresi:

- https://natowatch.org/sites/default/files/briefing_paper_no_49_-_ukraine_russia_crimea.pdf.
- HEDENSKOG, J. (2014). Ukraine – A Background. N. Granholm, J. Malminen & G. Persson (Eds.), *A Rude Awakening: Ramifications of Russian Aggression Towards Ukraine* içinde (17-24). Stockholm: FOI.
- INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (IEA). (2022a). Energy Security. Erişim Tarihi: 20.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security>.
- INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (IEA). (2022b). Russia's War on Ukraine. Erişim Tarihi: 24.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.iea.org/topics/russia-s-war-on-ukraine>.
- KARATNYCKY, A. (2005). Ukraine's Orange Revolution. *Foreign Affairs*, 84(2), 35-52.
- KESBİÇ, C.Y. & ŞİMŞEK, H. (2001). Avrupa Birliği Ortak Enerji Politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 0-0.
- KROPATCHEVA, E. (2011). Ukraine's Foreign Policy Choices after the 2010 Presidential Election. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27(3-4), 520-540.
- LUF, G. & KORIN, A. (2009). Energy Security: In the Eyes of the Beholder. G. Luf & A. Korin (Eds.), *Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook* içinde (1-17), California: ABC-CLIO.
- MARXSEN, C. (2014). The Crimea Crisis: An International Law Perspective. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Heidelberg Journal of International Law)*, 74(2), 367-391.
- MEARSHEIMER, J. (2022, 15 Şubat). Professor John Mearsheimer: The Crisis in Ukraine. King's Politics. Erişim Tarihi: 16.11.2022. Erişim Adresi: https://www.youtube.com/watch?v=Nbj1AR_aAcE&t=0s.
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE. (2021, 4 Ağustos). Ukraine-EU Association Agreement. Erişim Tarihi: 18.11.2022. Erişim Adresi: <https://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/european-integration/eu-ukraine-association-agreement>.
- MUKHAMMADSIDIQOV, M. & TURAEV, A. (2020). The Influence Of The Energy Factor On Modern International Relations. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2(12), 5-15.
- NATO. (2022, 4 Ekim). Member States. Erişim Tarihi: 17.11.2022. Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm.
- NOVIKAU, A. (2022). Rethinking Demand Security: Between National Interests and Energy Exports. *Energy Research & Social Science*, 87(102494), 1-5.
- ÖZKURAL KÖROĞLU, N. (2015). Avrupa Birliği ve Rusya'nın Güç Alanları Arasında Kalan Ukrayna'da Yaşanan Halk Ayaklanmaları: "Turuncu Devrim" ve "Meydan Devrimi". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 31-52.
- REUTERS. (2022, 29 Kasım). Russia invades Ukraine. Erişim Tarihi: 30.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/graphics/UKRAINE-CRISIS/zdpxokdxvzx/>.
- SLOBODCHIKOFF, M.O. (2017). Global Crisis: Ukraine, Russia, and the West. *The Soviet and Post-Soviet Review*, 44(1), 3-8.
- SÖNMEZ, A.S., BIÇAKCI, H. & YILDIRIM, C. (2015). Kırım Sorunu Bağlamında Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 656-670.
- STEPANENKO, V. & PYLYNSKYI, Y. (2015). Ukraine's Revolution: The National Historical Context and the New Challenges for the Country and the World. V. Stepanenko & Y.

- Pylinskyi (Eds.), Ukraine After The Euromaidan: Challenges and Hopes içinde (11-28), Macaristan: Peter Lang AG.
- STURM, C. (2022). Between A Rock and A Hard Place: European Energy Policy and Complexity In The Wake of The Ukraine War. *Journal of Industrial and Business Economics*, 49(4), 835-878.
- T.C. DIŐIŐLERİ BAKANLIĞI AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI. (2022a, 15 Kasım). Avrupa Birliği'nin Genişlemesi. Erişim Tarihi: 17.11.2022. Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html.
- T.C. DIŐIŐLERİ BAKANLIĞI AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI. (2022b, 15 Kasım). Avrupa Birliği'nin Tarihçesi. Erişim Tarihi: 22.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105>.
- T.C. DIŐIŐLERİ BAKANLIĞI AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI. (2022c, 15 Kasım). Fasil 15: Enerji. Erişim Tarihi: 22.11.2022. Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html.
- THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2022, 7 Kasım). Infographic - Where does the EU's gas come from?, Erişim Tarihi: 27.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/>.
- THE EUROPEAN COMMISSION, EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2021, Lüksemburg: Publications Office of the European Union, Erişim Tarihi: 23.11.2022. Erişim Adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41488d59-2032-11ec-bd8e-01aa75ed71a1>.
- THE EUROPEAN COMMISSION. (2022a). Energy Charter. Erişim Tarihi: 22.11.2022. Erişim Adresi: https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/international-organisations-and-initiatives/energy-charter_en.
- THE EUROPEAN COMMISSION. (2022b). REPowerEU: Affordable, Secure and Sustainable Energy for Europe. Erişim Tarihi: 26.11.2022. Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en.
- THE EUROPEAN COMMISSION. (2022c). REPowerEU: A Plan to Rapidly Reduce Dependence on Russian Fossil Fuels and Fast Forward the Green Transition. Erişim Tarihi: 26.11.2022. Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3131.
- THE EUROPEAN COUNCIL FOR AN ENERGY EFFICIENT ECONOMY (ECEEE). (2015, 25 Şubat). Energy Union. Erişim Tarihi: 22.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.eceee.org/policy-areas/energy-union/>.
- THE EUROPEAN PARLIAMENT. (2015). Energy Policy: General Principles. Erişim Tarihi: 22.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/68/energy-policy-general-principles>.
- THE GUARDIAN. (2006, 8 Haziran). Russia tells Ukraine to stay out of Nato. Erişim Tarihi: 17.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2006/jun/08/russia.nickpatonwalsh>.
- THE UNITED NATIONS. (2007). Emerging Global Energy Security Risks. The Economic Commission For Europe Energy Series, No. 36. New York & Geneva.
- TÜYSÜZOĞLU, G. (2011). Ukrayna'da Turuncu Devrim'in Sonu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2(3), 62-79.
- WELT, C. (2020). Ukraine: Background, Conflict with Russia, and U.S. Policy. CRS Report. Erişim Tarihi: 15.11.2022. Erişim Adresi:

https://www.everycrsreport.com/files/20200429_R45008_e3102e65e35cca059be6ffecbe255f6174a8f006.pdf.

WOLF, A.T. (2015). The Future of NATO Enlargement After the Ukraine Crisis. *International Affairs*. 91(5), 1103-1121.

WORLD ENERGY DATA. (2022, Eylül). World Electricity Generation, 2021. Erişim Tarihi: 21.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.worldenergydata.org/world-electricity-generation/>.

WORLD PETROLEUM COUNCIL. (2022). Alternative Transport Fuels - Courtesy of AIP. Erişim Tarihi: 21.11.2022. Erişim Adresi: <https://www.world-petroleum.org/technology/202-alternative-transport-fuels-courtesy-of-aip>.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KAMU DİPLOMASİSİNDE HABER MEDYASININ ROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Serhan KOYUNCU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0003-0412-5786

serhan.koyuncu@hbv.edu.tr

ÖZET

Kamu diplomasisi uluslararası alana etki eden en önemli iletişim pratiklerinden biridir. Genellikle yumuşak güç niteliği taşıyan araçların kullanıldığı kamu diplomasisinde medyanın da önemli bir rolü ve yeri vardır. Medya özellikle dijitalleşmeyle birlikte etki gücü çok daha yüksek bir yapıya dönüşmüştür. Birer yumuşak güç aracı olan sinema filmi, dizi, belgesel, müzik, eğlence programı gibi medya ürünleri dijital platformlarda da yer bulmaya başlamıştır. Bunun yanında, haber medyası da kamu diplomasisi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Haber medyasında yer verilen haberler, söyleşiler, röportajlar ve makaleler yoluyla kamu diplomasisi pratikleri uygulanabilmektedir. İlk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu Dekanı Edmund Gullion tarafından kullanılan “kamu diplomasisi” kavramı iletişim alanındaki yenilik ve gelişimlerle birlikte etki alanı daha geniş bir kavrama dönüşmüştür. Tercihleri şekillendirme becerisine dayanan “yumuşak güç” kavramı ise ilk kez 1990 yılında Joseph Nye tarafından “Bound to Lead” adlı kitapta kullanılmıştır. Nye’a göre yumuşak güç; zorlama yerine çekiciliğin kullanılarak istenen sonuçların elde edilmesine çalışılmasıdır. Bu çalışmada da, haber medyasının kamu diplomasisi içerisindeki rolü değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, amaçlı örneklem belirleme tekniği ile belirlenen üç büyük ülke (Türkiye, ABD, Rusya) tarafından haber medyasının kamu diplomasisi doğrultusunda nasıl kullanıldığı irdelenmiştir. Tespit edilen ve çalışmaya dahil edilen metinler nicel ve nitel içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı; haber medyasının kamu diplomasisi içerisindeki yerini irdelemektir. Çalışmada, haber medyasının kamu diplomasisinin başvurduğu yumuşak güç niteliğinde bir araç olduğu varsayılmıştır. Çalışmada üç temel soruya cevap aranmıştır. Bunlar; haber medyasının kamu diplomasisinde nasıl ve ne şekilde kullanıldığı/kullanılabileceği, kamu diplomasisi amacıyla haber medyasında yer verilen metinlerin niteliğinin ne olduğu ve hangi tür metinlere haber medyasında daha fazla yer verildiğidir. Analiz neticesinde kamu diplomasisi doğrultusunda basını en etkili kullanan ülkenin Türkiye olduğu görülmüştür. Türkiye’nin, dış politika çizgisi doğrultusunda “barış”, “dostluk”, “istikrar”, “işbirliği”, “ortaklık” gibi temalara büyük önem verdiği ve bu anlayışın basın aracılığıyla kamu diplomasisi pratiklerine de yansıdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, haber, medya, iletişim, kamu diplomasisi

THE ROLE OF NEWS MEDIA IN PUBLIC DIPLOMACY

Lecturer Dr. Serhan KOYUNCU

ABSTRACT

Public diplomacy is one of the most important communication practices that affect the international arena. The media also has an important role and place in public diplomacy, where tools of soft power are generally used. The media has turned into a structure with a much higher impact power, especially with digitalization. Media products such as movies, TV series, documentaries, music and entertainment programs, which are tools of soft power, have also started to take place on digital platforms. In addition, the news media has an important place in public diplomacy. Public diplomacy practices can be applied through the news, interviews, interviews and articles in the news media. The concept of “public diplomacy”, which was first used by Edmund Gullion, Dean of Tufts University Fletcher School of Law and Diplomacy in 1965, has transformed into a broader concept with innovations and developments in the field of communication. The concept of "soft power", which is based on the ability to shape preferences, was first used by Joseph Nye in 1990 in the book "Bound to Lead". According to Nye, soft power; It is trying to achieve the desired results by using attraction instead of coercion. In this study, the role of news media in public diplomacy has

been evaluated. In this context, how the news media are used in line with public diplomacy by the three big countries (Turkey, USA, Russia) determined by the purposeful sampling technique has been examined. The texts identified and included in the study were analyzed by quantitative and qualitative content analysis method. The aim of the study; The aim is to examine the place of news media in public diplomacy. In the study, it is assumed that the news media is a soft power tool used by public diplomacy. The study sought answers to three basic questions. These; how and in what way the news media is used/can be used in public diplomacy, what is the quality of the texts included in the news media for public diplomacy and which types of texts are given more space in the news media. As a result of the analysis, it has been seen that Turkey is the country that uses the press most effectively in line with public diplomacy. It has been determined that Turkey attaches great importance to themes such as "peace", "friendship", "stability", "cooperation" and "partnership" in line with its foreign policy line, and this understanding is also reflected in its public diplomacy practices through the press.

Keywords: Journalism, news, media, communication, public diplomacy

1. GİRİŞ

Medya özellikle dijitalleşmeyle birlikte etki gücü çok daha yüksek bir yapıya dönüşmüştür. Birer yumuşak güç aracı olan sinema filmi, dizi, belgesel, müzik, eğlence programı gibi medya ürünleri dijital platformlarda da yer bulmaya başlamıştır. Bunun yanında, haber medyası da kamu diplomasisi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Haber medyasında yer verilen haberler, söyleşiler, köşe yazıları ve makaleler yoluyla kamu diplomasisi pratikleri uygulanabilmektedir. Kamu diplomasisi uluslararası alana etki eden en önemli iletişim pratiklerinden biridir. Kamu diplomasisinin gazetecilik, halkla ilişkiler, imaj yönetimi, algı yönetimi, psikolojik savaş ve propaganda ve ulus markalamayla yakından ilişkisi vardır. Genellikle yumuşak güç niteliği taşıyan araçların kullanıldığı kamu diplomasisinde medyanın da önemli bir rolü ve yeri vardır. Medya özellikle dijitalleşmeyle birlikte etki gücü çok daha yüksek bir yapıya dönüşmüştür. Birer yumuşak güç aracı olan sinema filmi, dizi, belgesel, müzik, eğlence programı gibi medya ürünleri dijital platformlarda da yer bulmaya başlamıştır. Bunun yanında, haber medyası da kamu diplomasisi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Haber medyasında yer verilen haberler, söyleşiler, röportajlar ve makaleler yoluyla kamu diplomasisi pratikleri uygulanabilmektedir.

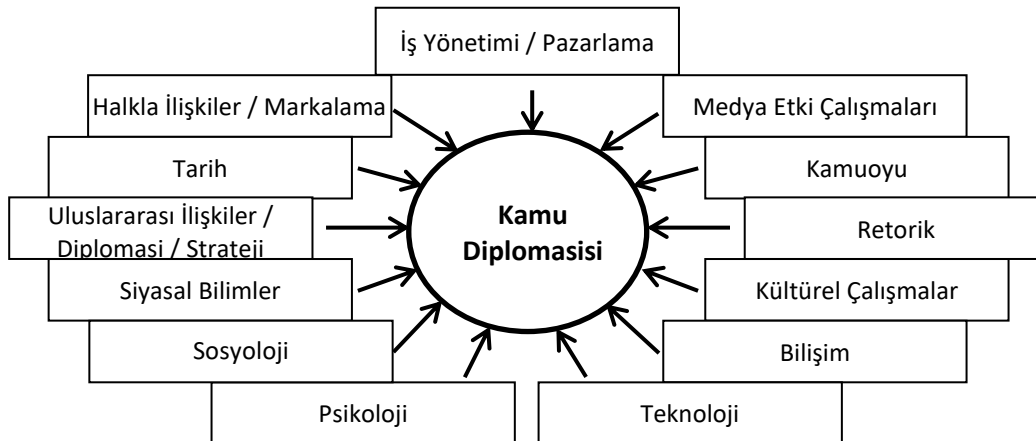
İlk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu Dekanı Edmund Gullion tarafından kullanılan “kamu diplomasisi” kavramı (Cull, 2009a) iletişim alanındaki yenilik ve gelişimlerle birlikte etki alanı daha geniş bir kavrama dönüşmüştür. Tercihleri şekillendirme becerisine dayanan “yumuşak güç” kavramı ise ilk kez 1990 yılında Joseph Nye tarafından “Bound to Lead” adlı kitapta kullanılmıştır. Nye’a göre yumuşak güç; zorlama yerine çekiciliğin kullanılarak istenen sonuçların elde edilmesine çalışılmasıdır (Nye, 2005, s. 15-17). Bu çalışmada da, haber medyasının kamu diplomasisi içerisindeki rolü değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, amaçlı örneklem belirleme tekniği ile belirlenen beş haber medyası kuruluşunda yer verilen beşer adet haber, söyleşi, röportaj ya da makale niteliğindeki metinler çalışmaya dahil edilmiştir. Tespit edilen ve çalışmaya dahil edilen metinler nicel ve nitel içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı; haber medyasının kamu diplomasisi içerisindeki yerini irdelemektir. Çalışmada, haber medyasının kamu diplomasisinin başvurduğu yumuşak güç niteliğinde bir araç olduğu varsayılmıştır. Çalışmada üç temel soruya cevap aranmıştır. Bunlar; haber medyasının kamu diplomasisinde nasıl ve ne şekilde

kullanıldığı/kullanılabileceği, kamu diplomasisi amacıyla haber medyasında yer verilen metinlerin niteliğinin ne olduğu ve hangi tür metinlere haber medyasında daha fazla yer verildiğidir.

2. KAMU DİPLOMASİSİ

Kamu diplomasisi hem uluslararası hem de ulusal boyutta önemli bir iletişim pratiğidir. Kamu diplomasisi halkın tamamını ya da belirli bir bölümünü kapsayıcı şekilde işlerlik gösterir. Bu noktada, söz konusu halkın yabancı bir ülkenin halkı ya da aynı ülkenin halkı olup olmadığı önemli taşımamaktadır. Kamu diplomasisi; halkın ideallerine, duygu ve düşüncelerine, amaçlarına, kanaatlerine, bilincine önem atfeder. Kamu diplomasisi yoluyla tek yönlü olmayan, etkileşimli bir iletişim süreci içerisine girilir. Bu yolla halkın kararlarına, kanaatlerine ve düşüncelerine yönlendirici bir etkide bulunulması kamu diplomasisinde temel amaç olarak kabul edilir.

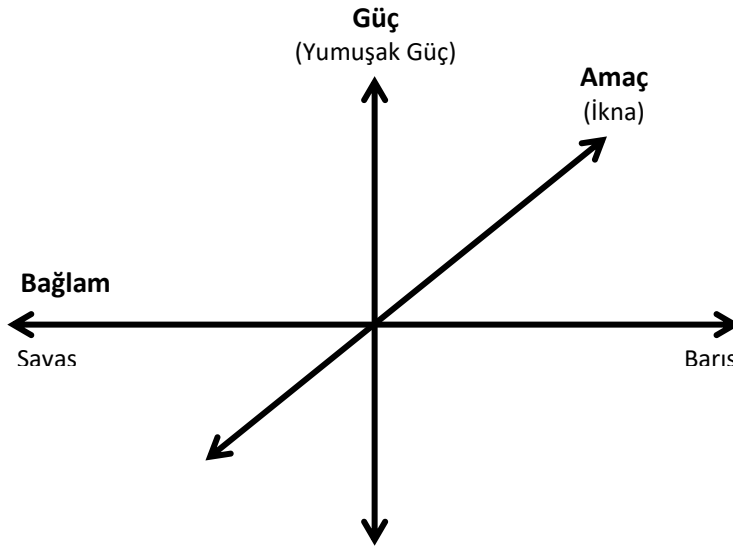
Kamu diplomasisi de böylece kaçınılmaz olarak diplomasi pratiğinin temel bir unsuru haline gelmiştir. Dünyanın yabancı kamuoyları arasındaki temel iletişim sorunlarının farkına varması da görece geç olmuştur. Diplomatik kültür yüzlerce yıllık süreç boyunca, her çağda çağın gereklerine göre biçimlenmiştir ve hem ekonomik hem de askerî güç ekseninde şekillenen uluslararası ilişkilerin sonucunda üretilmiş olan bir kültürdür. Bu doğrultuda, diplomasi alanındaki çalışmalara bakıldığında, kamu diplomasisine çok az özel önem verildiğinin görülmesi şaşırtıcı değildir. Diplomasi ile kamu diplomasisi arasındaki temel fark; kamu diplomasisi yabancı bir toplumda kamunun tamamını, gayri resmi grupları, kuruluşları ve sivil toplum örgütlerini hedeflerken, diplomasiin ülkelerin temsilcileri veya diğer uluslararası aktörler arasında veya yürütülen ilişkileri kapsamaktadır (Melissen, 2007, s. 3-4). Bir başka tanıma göre ise kamu diplomasisi; uluslararası alanı başka bir kamu ile bağlantı kurarak yönetme girişimidir. Tarihsel olarak bakıldığında ise, kamu diplomasisinin, bir ülkenin yönetiminin ya kendi ülkesinin ya da başka bir ülkenin halkına yönelik kullandığı pratikler aklı gelir. Bunun yanında, kamu diplomasisi her zaman kitlelere seslenmeyebilir. Geniş bir toplum içerisinde belli bir kesime de hitap edilmiş olabilir. Ayrıca, kamu diplomasisi her zaman başka bir ülkenin kamusunu etkilemeyi de hedeflemez. İlgili kamuyu dinlemek ve söz konusu politikaları bu doğrultuda oluşturmak da kamu diplomasisinin bir parçası sayılabilir. Kamu diplomasisi, uluslararası bir aktöre ihtiyaç duyulmadan, bir fikir üzerinden de yürütülebilir. Bu doğrultuda ortak olan şudur ki; kamu diplomasisinin hedefi uluslararası alanı yönetmektir (Cull, 2009b, s. 12).

Şekil 1: Kamu Diplomasisine Diğer Disiplinlerin Katkısı (Gilboa, 2008, s. 74)

Şekil-1’de görülen disiplin alanlarının her birinin kamu diplomasisine katkısının olduğu söylenebilir. Bu, kamu diplomasisinin geniş ölçekli ve çok boyutlu olmasını işaret eder. Kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerle, siyaset bilimiyle, sosyolojiyle, psikolojiyle bağlantılı bir disiplindir. Halkla ilişkiler ve markalama, iş yönetimi – pazarlama, medya etki çalışmaları, kamuoyu, retorik, kültürel çalışmalar, bilişim, teknoloji ve tarih de kamu diplomasisine katkı sağlayan disiplinlerdir.

“Kamu diplomasisi”ne ilişkin değerlendirmeler, ulusal ve uluslararası olmak üzere iki farklı boyutta ele alınmalıdır. Örneğin, ABD Birinci Dünya Savaşı’na katılmak konusunda hem kendi kamuoyuna hem de diğer devletlere yönelik yoğun bir şekilde propaganda faaliyetleri yürütmüştür (Cull, 2009a). Bu örnek kamu diplomasisinin hem ulusal hem de uluslararası yönü olabileceğini göstermektedir.

Şekil 2: Kamu Diplomasisinin Boyutları (Szondi, 2008, s. 9).

Szondi, kamu diplomasisinin boyutlarını yukarıdaki şekille açıklamıştır. Yukarıdaki şekile göre, kamu diplomasisi savaş ve barış arasındaki bağlam üzerinde barışı temel alan bir anlayışla işler; amacı budur ve daima yumuşak güç unsurlarını kullanır. Amaç; barışı sürekli kılmak, uluslararası ilişkilerde savaşın tamamen devre dışı bırakıldığı bir anlayışı yerleştirmektir. Karşı tarafın ikna edilmesinde zorlama yoktur, kendi tarafına çekme ve gönüllülük vazgeçilmez unsurlardır. Savaş tamamen devre dışı bırakılmıştır ve asla bir seçenek değildir (Szondi, 2008, s. 9).

3. KAMU DİPLOMASİSİ MODELLERİ

3.1. Üç Kademeli Kamu Diplomasisi

Cowan ve Arsenault kamu diplomasisini monolog, diyalog ve işbirliği şeklinde üç aşamaya ayırmaktadır. Bu modele göre kademelendirmeler ihtiyaçlara ve şartlara göre belirlendiği için kademeleri birbirinden bağımsız düşünmek gerekmektedir. İşbirliği insanların çeşitli ortak projelerde veya işlerde birlikte yer aldığı bir kamu diplomasisi inisiyatifidir. Ortak çalışma ve

işbirlikleri karşılıklı güveni ve saygıyı arttırarak, iki taraf arasında bir bağ inşa etmektedir (Cowan ve Arsenault, 2008: 10-30).

Tablo 1: Cowan ve Arsenault'un Üç Kademeli Kamu Diplomasisi Modeli (Cowan & Arsenault, 2008, s. 10-30)

Kademe	Amaç	Araç	Akış
Monolog	İkna etmek	Basın açıklaması, Röportaj	Tek yönlü
Diyalog	Bilgi ve düşünce değişimi	Karşılıklı iletişim, tartışma grupları	İki yönlü
İşbirliği	İlişkileri geliştirme	Ortak projeler geliştirme	Çok yönlü

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, kamu diplomasisinin monolog kademesinde tek yönlü bir iletişim söz konusudur. Bir diyalog söz konusu değildir. Karşı tarafın cevabı göz ardı edilerek, ikna amaçlanır. Tek yönlü olarak yapılan açıklamalar, basın açıklamaları, konuşmalar vb. yoluyla sonuç alınmaya çalışılır fakat bu görece sonuç almaya uzak bir kademedir. İkinci kademe olan diyalog sürecinde karşılıklı olarak bilgi ve fikir paylaşımı söz konusudur. Sorunların diyalog yoluyla çözülmesi amaçlanır. Ortak bir paydada buluşarak ortak hareket edilmesi hedefe ulaşmayı kolaylaştırıcı bir rol oynar. Son kademede işbirliği bulunur. Diyalog kademesinin ardından işbirliği süreci başlar ve bu sayede karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi sağlanır. Sadece ikili katılımı değil, çok sayıda katılımı ortaklaşa projeler geliştirilmesi, yürütülmesi ve paylaşılması mümkündür.

3.2. Entegre Kamu Diplomasisi Modeli

Kamu diplomasisine ilişkin çalışmalar; hükümetler / yönetimler ve halklar arasında küresel boyuttaki yakınlaşmaya odaklanmış ve uluslararası ilişkiler, kitle iletişimi ve politika alanındaki bilimcilerden daha fazla ilgi görür hale gelmiştir. Kamu diplomasisi çalışmaları Joseph Nye'nin "yumuşak güç" perspektifinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Nye'nin "yumuşak güç" perspektifi geleneksel "hükümetten hükümete" diplomasiye "hükümetten halka" iki yönlü diplomasiye geçilmesi gerektiğini vurgular. Geleneksel diplomasi hükümetten – hükümete ilişkiye, yumuşak güç ise hükümetten halka yönelik ilişkiye odaklanırken, entegre kamu diplomasisi yaklaşımı hükümetten halka küresel haber medyası tarafından entegre edilen iletişime ve etkileşime odaklanır. Küresel medya ve sosyal medya bu bağlamda arabulucu rolü üstlenir. Küresel çaptaki uydu ağları ve sosyal medyanın gelişimi 21. yüzyıl kamu diplomasisine yönelik yaklaşımın güncellenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Entegre kamu diplomasisi yaklaşımı kamu diplomasisini üç gruba ayırır: Kısa-orta vadeli aracılı kamu diplomasisi; orta-uzun vadeli ulus markalama ve ülke itibarı yaklaşımı; yumuşak güç temelinde gerçekleşen, ilişkiye dayalı kamu diplomasisi. Bu üç gruba arasında farklılıklar varmış gibi görünse de, temelde her üç grupta da hedef uzun vadede pozitif ilişkiler geliştirerek sonuç almaktır. Entegre kamu diplomasisi, yabancı kitleleri hedeflerken, paylaşılan temel değerlere odaklanması gerektiğini ifade eder (Golan, 2013, s. 1252) (Golan, 2013: 1252). entegre kamu diplomasisi modelinde, kamu diplomasisi üç gruba ayrılmıştır. Birinci grupta gerçekleşen kamu diplomasisi araçlar yoluyla yürütülür. Kısa ve/veya orta vadeli

olarak plânlanan bu kamu diplomasisi etkinliğinde diğer gruplarda olduğu gibi ilişki kurmak ve geliştirmek hedeflenmektedir. Kurulan ve geliştirilen ilişkilerin sonuçları uzun vadeye yayılabilir. İkinci grupta ise ulus markalama yöntemi ile ülke itibarı/ımajı geliştirilmeye çalışılır. Bu sayede orta ve uzun vadeye yayılır ve ortak hedeflere ulaşılması amaçlanır. İlişkiye dayalı kamu diplomasisinde ise sonuçlar uzun vadeli ve sürekli. Karşılıklı bir şekilde kurulan ilişkinin her geçen gün güçlenmesi, gelişmesi hedeflenir. Bu doğrultuda geçici ve orta vadede sonuçlar yerine kalıcı etkiler yaratılmaya çalışılır.

3.3. Reaktif ve Proaktif Kamu Diplomasisi

Reaktif ve proaktif süreçler kriz yönetimi konusundaki yaklaşımları ifade eder. Olası krizlerin önceden önlenmesi ya da var olan krizlerin en kısa ve en etkin şekilde çözümlenmesi kamu diplomasisinin önemli fonksiyonları arasında yer alır. “Reaktif” ve “proaktif” yaklaşım, zaman aralığının belirleyiciliğine dayanmaktadır. Kamu diplomasisinin reaktif yönü görece kısa ve yakın bir zaman aralığını içerir (saatler ve günler gibi). Proaktif açıdan değerlendirildiğinde ise haftalar ve aylar söz konusudur (Leonard, Stead, & Smewing, 2002, s. 10-20). Proaktif kriz yönetimi henüz kriz başlamadan uygulanmaktadır. Olası kriz sinyallerinin algılanması, bu sinyaller doğrultusunda gerekli hazırlıkların ve önleme çalışmalarının yapılması ile kriz, oluşmadan atlatılmış olur. Reaktif kriz yönetimi ise ilgili krizin oluşmasının ardından başlatılır. Kriz ile birlikte oluşan hasarın büyümeden telafi edilmesi, yeni olası hasarların önlenmesi, oluşan yaraların sarılması ile reaktif kriz yönetimi uygulanmış olur.

3.4. Katı ve Esnek Yaklaşımlı Okullar

Diebel ve Roberts, kamu diplomasisinde “katı yaklaşım” ve “esnek yaklaşım” olarak isimlendirilen iki farklı okuldaki söz eder. Katı yaklaşım okulu hedef kitleye en hızlı ve direkt yoldan ulaşmayı hedefler. Bu amaçla, televizyon, radyo ve yazılı basını kullanır. Katı yaklaşım okulu kısa vadeli sonuçları hedefler. Katı yaklaşım okulu hedef kitlenin ikna edilmesi, tutumlarının değiştirilmesi, yönlendirilmesi amacıyla propaganda yoluna başvurur. Esnek yaklaşım okulu ise çok daha uzun vadeli sonuçların elde edilmesi amaçlanır. Bu doğrultuda, hızlı medya araçlarının yerine değişim programları, kültürel programlar, sinema filmleri, burslar, sergiler, kurslar vb. kullanılır. İkna için propagandanın yerine, karşılıklı anlayış ön plândadır (Ndoye, 2009, s. 3)

3.5. İşbirlikçi ve Rekabetçi Kamu Diplomasisi

“İşbirlikçi kamu diplomasisi” birkaç veya çok daha fazla sayıda ülke arasında ortak kamu diplomasisi politikaları uygulanması yani çok ulusluluk esasına dayanır. İşbirlikçi kamu diplomasisi gelişmekte olan tüm ülkeleri hedefleyebilir. Demokrasinin güçlendirilmesi, insan hakları konusunda evrensel değerlerin yerleştirilmesi, bölgesel istikrarın güçlendirilmesi gibi alanlar işbirlikçi kamu diplomasisinin ilgi alanına girer. Dünyanın pek çok gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkesi açısından (Afrika ülkeleri gibi) Batılı değerlerin aslında bir değer ifade etmediği söylenebilir. Bu durum, ilgili ülkelerin bu değerlere uzak, kendilerine has bir yapıya sahip olmalarından kaynaklanır. Bunun aşılması ancak işbirlikçi bir kamu diplomasisi anlayışı ile mümkündür. Dünyada işbirlikçi kamu diplomasisinin öneminin farkına gün geçtikçe daha da varılmasına karşın, kamu diplomasisi alanında ülkeler arasında ciddi bir rekabetin yaşandığı

söylenbilir. Afganistan örneği incelenecek olursa, bu ülkedeki kamu diplomasisi yarışı dikkate çekicidir.

Uluslararası Kriz Grubu Asya Programı Direktörü Robert Templer, Afganistan’da yaşanan kamu diplomasisi rekabetinin Afganistan’ın yeniden inşasında gerçek bir başarısızlığa neden olduğunun altını çizmektedir. Kamu diplomasisinin başarısı için öncelikle bölge halkının desteğinin kazanılmasının gerekliliğini vurgulayan Templer, buna karşın, Birleşmiş Milletler’in Afganistan’da bağımsız bir radyo istasyonuna dahi sahip olamadığını ifade etmektedir. Batılı ülkeler Afganistan’da birbirlerinden kopuk ve bağımsız şekilde kamu diplomasisi faaliyeti yürütmektedir. Fransa’nın Kabil’de eski Fransız lisesi olan Lycee’yi tekrar faaliyete geçirmesi, The Voice of America’nın ABD adına, The BBC World Service’in İngiltere adına, Deutsche Welle’nin Almanya, RFI’nin Fransa adına Afganistan’da radyo yayını yapması buna örnek verilebilir. Bu şekilde rekabetçi ve birbirinden kopuk kamu diplomasisi girişimleri, Afganistan’daki “Batı” algısına oldukça zarar vermektedir. Bu faaliyetler ilgili ülkelere minik ek faydalar kazandırmaktan öte bir sonuç doğurmamaktadır. Batılı ülkeler Orta Doğu ve Asya halklarına ulaşabilmek için adeta FM frekansı yarışına girişmişlerdir. Örneğin, 11 Eylül’den sonra The Voice of America, Somali’de The BBC World Service ile radyo yayını yarışına girişmiştir. Benzer bir durum BBC ile RFI arasında Afrika’da da (özellikle Fransızca konuşan Afrika ülkeleri) yaşanmaktadır (Leonard, Stead, & Smewing, 2002, s. 22-30).

Tablo 2: İşbirlikçi ve Rekabetçi Kamu Diplomasisi (Leonard, Stead, & Smewing, 2002, s. 25)

	Hedeflenen Ülkeler	İlgi Alanları	Çalışma Şekli
İşbirlikçi Kamu Diplomasisi	Gelişmekte olan tüm ülkeler	Demokrasinin teşviki İyi yönetim İnsan hakları Bölgesel istikrar	Çok taraflı çalışma
Rekabetçi Kamu Diplomasisi	G-20 ülkeleri AB ülkeleri BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri NATO Diaspora	Politik etki Askerî işbirliği Ticaret Yatırım Turizm Politika değişimi Hükümetler arası işbirliği	İkili çalışma Çok taraflı çalışma

Yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi, ABD, Rusya, İngiltere, Almanya, Japonya ve Fransa dünya çapında büyük bir kamu diplomasisi rekabeti yaşamaktadır. Norveç de bu altı ülkeye kamu diplomasisi faaliyetleri ve çabaları ile yaklaşmaktadır. Bu ülkelerle birlikte G-20 üyeleri, Avrupa Birliği ve NATO da kamu diplomasisini kurumsal olarak kullanan oluşumlardır. Nijerya, Güney

Afrika Cumhuriyeti ve Endonezya gibi bölgesel güç olan ülkeler ikili ilişkiler yoluyla kamu diplomasisinin ilgi alanına girmeye aday olan ülkelerdir (Leonard, Stead, & Smewing, 2002, s. 27-28). Yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi, işbirliğinde genelde gelişmekte olan ülkeler tercih edilir. Gelişmekte olan ülkelere demokrasinin teşvik edilmesi, yönetimin kalitesinin artırılması, insan hakları anlayışının geliştirilmesi ve bölgesel istikrarın sağlanması hedeflenir ve çok taraflı bir çalışma ortamı oluşturulur. Rekabetçi kamu diplomasisi anlayışına göre ise hedeflenen kesim; G-20 ülkeleri, AB ülkeleri, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri ve NATO'dur. Bu çerçevede, politik etkileşimin artırılması, askerî işbirliğinin geliştirilmesi, ticaret, yatırımlar, turizm gibi alanlarda da hükümetler arasında işbirliğinin sağlanması amacıyla, ikili ve çok taraflı çalışma grupları oluşturulur.

4. YUMUŞAK GÜÇ

Güç; karşılıklı bağımlılık temelli uluslararası sistemde diğer aktörlerden bağımsız karar alabilme ve onların kararlarından en az etkilenme kapasitesini ifade eder. Bir ülkenin hareket serbestisine katkıda bulunan kurum, kuruluş ve uygulamalar gücü oluşturur. Devletlerin öncelikli amacı; gücü maksimum hale getirmek yerine güvenliği sağlamaktır. Sahip olunan hareket serbestisi güvenliği tehlikeye atmadan izlenebilecek politika sahasının genişlemesini de ifade eder (Waltz, 1990). İstenen sonucu elde edebilmek için başkalarını etkileme yeteneği olarak da tanımlanan “güç” başkalarının davranışlarını üç ana yolla etkileyebilir: zorlama, teşvik ve çekicilik. Bir ülke dünya siyasetinde diğer ülkelerin kendisine olan hayranlığı sayesinde istediği sonuçları elde edebilir. Bu anlamda, dünya siyasetinde gündemi belirlemek ve diğer ülkeleri ekonomik ya da askeri yöntemlerle belli bir davranışa zorlamak yerine yanına çekmeye çalışmak da önemlidir (Nye J. S., 2008, s. 94-95). Güç elde edebilmek için rekabet halinde olan egemen devletlerin yer aldığı bir dünyada bütün devletlerin dış politikaları kaçınılmaz bir şekilde belli oranda güce dayanmak mecburiyetindedir. Bununla birlikte, bir devletin dış politikasını belirlemede güç ve çıkar kavramlarının etkisi siyasal ve kültürel unsurlarla ilişkilidir. Bu yüzden de her devletin dış politikası diğer devletlerin dış politikalarından farklılık gösterir (Arı, 2013, s. 155).

Sert güç – yumuşak güç karşıtlığında değerlendirildiğinde; sert güç, askerî gücünü kullanarak bir devletin başka bir devleti yönlendirme gücü olarak tanımlanmaktadır. Bir devlete rızası ile değil baskı ile birtakım dayatmalarda bulunmak sert gücün temel karakteristiğidir. Bu bağlamda, sert güce maruz kalan devlet bu baskıdan kurtulabilmek için farklı hamlelere yönelebilmektedir. Bu devlet sert güce karşı koyabilecek imkânlarla sahip ise o zaman daha rahat hareket edebilmekte ve karşı devletin sert gücünü etkisizleştirebilmektedir. Yumuşak güç ise bir devletin diğer devletin politikalarını yönlendirmede farklı bir metot kullanır. Bu noktada; zorlama değil, ikna, rıza – gönül kazanma, “kazan-kazan” bağlamında inandırıcılıkla hareket etme söz konusudur. Yumuşak güçte çekicilik, cazibe, fırsat elde etme gibi, karşı tarafın kolayca kabul edilebileceği enstrümanlar geçerlidir (Keohane & Nye, 1998, s. 86).

Uluslararası ilişkilerde realist paradigma, devletlerin, ilişkilerinde daima güç ve çıkar peşinde olduğu varsayımını savunur. Bu varsayıma göre, uluslararası sistem aslında anarşik bir yapıya sahiptir. Doğal olarak çatışmayı içerisinde barındıran bu anarşik yapıda devletler diğer devletler üzerinde baskı ve egemenlik kurmaya çalışmaktadırlar. Devletlerin ulusal çıkarı, ulusal gücü maksimum düzeye çıkarmayı gerekli kılar (Açıkmeşe, 2004, s. 10).

Tercihleri şekillendirme becerisine dayanan “yumuşak güç” kavramı (Nye J. S., 2008, s. 95) ilk kez 1990 yılında Joseph Nye tarafından “Bound to Lead” adlı kitapta kullanılmıştır (Nye J. S., 1990). Nye’ a göre yumuşak güç, zorlama yerine çekiciliğin kullanılarak istenen sonuçların elde edilmesine çalışılmasıdır (Nye J. S., 2005, s. 7-32). Yumuşak güç günlük demokratik siyasetin bir ürünüdür (Nye J. S., 2008, s. 95). Bir ülkenin yumuşak gücü ülkenin kültürüne, sahip olduğu değerlere, politikalarına dayanmaktadır. Bir akıllı güç stratejisi yumuşak güç ve sert güç kaynaklarının birleşiminden oluşur. Kamu diplomasisi de yumuşak gücü teşvik eden bir yaklaşım olarak uzun bir geçmişe sahiptir. Nye’ a göre, yumuşak gücün tek başına etkili bir dış politika üretmesi olanaksızdır (Nye J. S., 2010, s. 224). Kamu diplomasisi aynı zamanda küresel teröre karşı verilen bir mücadeledir ve akıllı gücün (smart power) önemli bir enstrümanıdır. Kamu diplomasisi yumuşak gücün üretilmesinde güvenilirliğin, özeleştirinin ve sivil toplumun rollerini anlamaya da atıfta bulunur (Nye J. S., 2008, s. 94).

Tablo 3: Güç Türleri ve Nitelikleri (Nye J. S., 2005, s. 37)

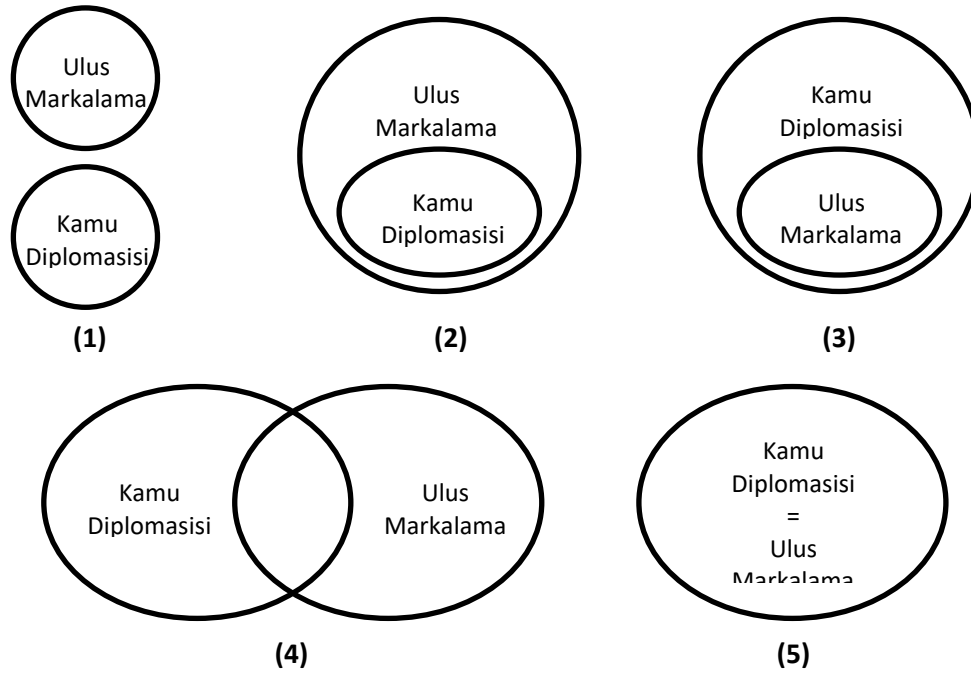
	Davranışlar	Temel Araçlar	Hükümet Politikaları
Askerî Güç	koruma caydırma zorlama	tehdit kuvvet	zorlayıcı diplomasi savaş ittifak
Ekonomik Güç	teşvik etme zorlama	para verme yatırım yapma	yardım rüşvet
Yumuşak Güç	hayranlık uyandırma gündem oluşturma	değerler kültür politikalar kurumlar	kamu diplomasisi iki taraflı ve çok taraflı diplomasi

Yukarıdaki tabloda da görülebileceği gibi, yumuşak güç ve sert güç arasında, bir etkileşim bulunmaktadır. Yumuşak güç ve sert güç birbirlerine katkıda bulunabildiği gibi, bazen ise çatışırlar. Popülerliğe önem veren bir ülke gerektiğinde sert gücünü kullanmak istemeyebilir; ancak yumuşak gücü üzerindeki etkilerini önemsemeden etrafına hükmeden bir ülke, sert gücünü engellemeye çalışanlarla karşılaşabilir. Hiçbir ülke, yumuşak güçle bile olsa, yönlendirilmeyi sevmez. Aynı zamanda, sert güç başkalarını kendine çeken yenilmezlik ve engellenemezlik söylentileri yaratabilir. Bazen sert gücün de çekici ya da yumuşak bir yanı olabilir. Yumuşak güç bilgi çağında daha önemli hale gelmiştir. Yumuşak güç, sadece resmî hükümet icraatlarının bir sonucu olmaktan çok, kısmî olarak sosyal ve ekonomik bir yan üründür. Kendilerine ait yumuşak gücü olan ve kâr amacı gütmeyen kurumlar, hükümetin çabalarını zorlaştırabilir ve bu çabalara engel oluşturabilir ve popüler kültürü pazarlayanlar, hükümetin hedeflerine ulaşmasına yardım ettiği gibi bunu engelleyebilir de (Nye J. S., 2005, s. 32-38).

5. ULUS MARKALAMA

“Ulus markalama” kavramı ilk kez Simon Anholt tarafından 1996 yılında kullanılmıştır (Szondi, 2008, s. 4). Anholt tarafından 2004’ten beri yayımlanan Place Branding and Public Diplomacy adlı akademik dergi ise bu alanda temel sayılabilecek kaynaklardan biridir. Ulus markalama ile kamu diplomasisi arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalar, kamu diplomasisinin ulus markalamanın bir aracı olduğunu belirtmektedir (Szondi, 2008, s. 4, 22). Melissen de (2005, s. 20), ulus markalamanın kamu diplomasisinin kullandığı bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Aslında pazarlama ve reklam disiplinlerine ait bir kavram olarak kabul edilebilecek “markalama”, kamu diplomasisi sayesinde “ulus markalama” şeklinde yeni bir kavrama dönüşmüştür (Ekşi, 2014, s. 96).

Ulus markalamanın oluşumunda hükümetin katılımı söz konusudur. Ulus markalama doğrudan hükümete atıfta bulunmaz, fakat hükümet ulus markalamaya öncülük eder ve koordinatör olarak rol oynar. Şu ilginçtir ki; çağımızda kamu diplomasisinde hükümetler, yerlerini daha inanılır ve güvenilir aktörlere bırakırken (hükümet dışı ve resmî olmayan aktörler), ulus markalama hükümetin ve/veya devletin desteğine ihtiyaç duyar (Szondi, 2008, s. 12). Küresel çapta yapılan anketler, hükümet dışı aktörlerin ve özel işletmelerin hükümetlerden ve medyadan daha güvenilir olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Şekil 3: Ulus Markalama ve Kamu Diplomasisi Arasındaki İlişki
(Szondi, 2008, s. 14-15)

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi, Szondi’ye göre, ulus markalama ile kamu diplomasisi arasındaki ilişki beş grupta incelenebilir. Birincisi; birbirinden bağımsız, aralarında ilişki olmayan ve ortak paylaşım alanı da bulunmayan iki ayrı kavram olduğunu belirten görüştür. Diğer yaklaşıma göre ise, ulus markalama kamu diplomasisini kapsar. Bunun karşıtı olan görüşte ise

kamu diplomasisi ulus markalamayı içerisinde barındırır ve onu kuşatır. Bir diğer yaklaşımda ise kamu diplomasisi ile ulus markalamanın kesişen yönleri bulunmaktadır. Son görüşe göre ise, kamu diplomasisi ile ulus markalama birbirine tamamen eşit iki alandır (Tayfun, 2015, s. 6). Ulus markalama sürecinde ülkenin (varsa) olumsuz imajları olumlu yönde değişim gösterir. Cezbedici kültürün markalaştırılması, ülkenin tanıtılması, sanatsal-kültürel etkinliklerin, reklâm kampanyalarının düzenlenmesi yoluyla farkındalık ve bilinirlik düzeyi artırılır (Szondi, 2008, s. 19). Ulus markalama devletin ya da hükümetin tek başına üstlenebileceği bir eylem değildir. Sivil toplum kuruluşları ve diğer aktörler de uygulamada yer almalıdırlar. Kültür / turizm alanındaki bakanlıklar başta olmak üzere, turizm şirketleri, ajanslar, meslek odaları, dernek ve vakıflar ulus markalama aktörleri arasında sayılabilir. Ulus markalama dış politikanın uygulanmasında da kullanılabilir (Ekşi, 2014, s. 98).

Tablo 4: Ulus Markalama ile Kamu Diplomasisi Arasındaki Etkileşim (Szondi, 2008, s. 17-18)

	Kamu Diplomasisi	Ulus Markalama
Amaç	Siyasî çıkarları teşvik etmek.	Ekonomik çıkarları teşvik etmek.
Bağlam	Politizedir; öncelikler hükümet değişikliği ile değişebilir.	Politize değildir; aktörler ve siyasî partiler arasında uzlaşma ve genel görüş birliği vardır.
	Kimlik bazlıdır.	İmaj bazlıdır.
	Uluslararası ilişkiler ve kültür tarafından yönlendirilir.	Pazarlama ve tüketim kültürü tarafından yönlendirilir.
Hedef kitle	Kamular / aktif paydaşlar.	Pasif konumdaki kitleler ve tüketiciler.
	Vatandaşlar.	Tüketiciler (imaj, ürün, yer)
	Jeopolitik önemi yüksek ülkeler.	Herhangi bir ülke.
Yönelim	Yabancı kamular.	İç kamuoyu ve yabancı kamuoyları. İç kamuoyunun onayı olmadan başarılı olma şansı yoktur.
Hükümetin Rolü	Oluşturulan mesajlarda hükümet daha fazla kontrole sahiptir.	Oluşturulan mesajlarda hükümetin ya çok az kontrolü vardır ya da hiç yoktur.
Aktörler	Resmî olan / resmî olmayan aktörler, hükümet, hükümete bağlı kuruluşlar, bakanlıklar, kültürel enstitüler, sivil toplum kuruluşları, diasporalar.	Turizm kuruluşları, seyahat acentaları, ihracat örgütleri, ticaret odaları, çok uluslu örgütler, dernekler vs.
Stratejiler	İlişki kurma ve sürdürme.	İmaj yönetimi.
	Güven oluşturma.	
	İçeriğe yoğunlaşma.	Görsel ve sembolik bileşenlere yoğunlaşma.
	Merkezî olmayan yaklaşım. Farklı hedef ülkelere yönelik olarak tasarlanmış farklı stratejiler.	Merkezî yaklaşım. Global ve homojen hedef kitleye yönelik hazırlanmış aynı tip strateji.
	İnsanlar ve kültürler arasında bağ kuran olumlu ve olumsuz tüm bileşenlere odaklanma.	Bir ülkenin kültürünün ve halkının pazarlanabilir olumlu bileşenlerine odaklanma.
Taktikler	Sergiler, uluslararası film festivalleri, değişim programları, dil kursları, ağlar, yıldönümleri, başbakanların, dış işleri bakanlarının ve diğer bakanların yabancı günlük gazetelerde yayımlanan makaleleri vb.	Bir logo ve slogan oluşturmak, yabancı televizyonlarda reklâm yayımlatmak, yabancı dergilerde sponsorlu sayfalar oluşturmak, e-pazarlama, basın turları düzenlemek, broşürler hazırlayarak dağıtmak vb.

Medya	Dijital medya geleneksel ve elektronik medyadan daha önemli bir konuma yükselmiştir ve daha etkin kullanılmaktadır.	Ağırlıklı olarak geleneksel medya ve elektronik medya kullanılır. Medyadan yararlanma reklâmlar ve ücretli yayınlardan oluşmaktadır.
Bütçe	Hükümet tarafından karşılanmaktadır.	Kamu ve özel sektör ortaklığı tarafından karşılanmaktadır.
Zaman aralığı	Devam eden, sürekli.	Anlık, geçici, kampanya süresi kadar.
Değerlendirme	Kısa, orta, uzun vadeli.	Çoğunlukla uzun vadeli.

Yukarıdaki çizelgeye göre, kamu diplomasisi ile ulus markalama arasında amaç, bağlam, hedef kitle, yönelim, hükümetin rolü, aktörler, stratejiler, taktikler, kullanılan medya türü, bütçe, zaman aralığı ve değerlendirme gibi alt başlıklarda farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, ulus markalamada, kampanyanın süresi çok kısadır ve anlık uygulanır. Kamu diplomasisinde ise süreklilik esastır. Kamu diplomasisi tamamiyle güvene dayandırılırken, ulus markalamada kampanya, oluşturulan imaj üzerinden yürütülür. Ekonomik hedeflere odaklanan ulus markalamaya karşın, kamu diplomasisi siyasî amaçlar çerçevesinde uygulanır. Anholt’a göre ise, turizm, yönetim, ulus, sahip olunan kültür ve miras ile yatırım ve göç politikaları ulus markalamanın dayanak noktalarıdır. Ulus markalamada kültürel miras, turizmin itici gücü konumundadır. Turizmin yanında ihracat rakamlarının arttırılması da ulus markalamanın diğer önemli amacıdır. Yatırım ve göç politikaları da yönetim tarafından belirlenen politikalar çerçevesinde oluşturulur ve yürütülür.

6. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma kapsamında içerik taraması tekniği ile elde edilen veriler nitel ve nicel içerik analizi yöntemleri ile analiz edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen metinler Ocak 2022 – Aralık 2022 tarihleri aralığı ile sınırlandırılmıştır. Çalışmaya dünya siyasetinde söz sahibi olan ve güçlü kamu diplomasisi potansiyelleri bulunan üç büyük ülke dahil edilmiştir. Bu ülkeler; Türkiye, ABD ve Rusya’dır. Bu çerçevede, seçilen ülkeler amaçlı örneklem belirleme tekniği ile tespit edilmiştir. Çalışmada haber medyasının bu üç ülke tarafından kamu diplomasisi doğrultusunda nasıl kullanıldığı irdelenmiştir. İçerik taraması sonucunda, haber medyasına daha çok, yayımlanan makaleler dolayısıyla kamu diplomasisi aracı olarak başvurulduğu tespit edilmiştir. Kaleme alınan makaleler en çok devlet başkanları tarafından kaleme alınmakta; devlet başkanlarını dışişleri bakanları izlemektedir. Bu çalışmada da bu üç büyük ülkenin Devlet Başkanları tarafından basın kuruluşlarında kaleme alınan makaleler incelenmiştir. Aynı zamanda, kamu diplomasisinde ana hedefler olan ve üzerinde durulması gereken temalar olan “barış”, “istikrar”, “ortaklık”, “işbirliği”, “kardeşlik”, “dostluk” kelimelerinin bu makalelerde hangi oranlarda kullanıldığı irdelenmiştir.

7. TÜRK KAMU DİPLOMASİSİNDE HABER MEDYASININ ROLÜ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan tarafından 2022 yılında yabancı basında (30 Kasım 2022 tarihine kadar) toplam beş adet makale kaleme alınmıştır. Bu makaleler İngiltere merkezli The Economist, Özbekistan’da yayınlanan Yeni Özbekistan

gazetesi, Senegal merkezli AllAfrica internet sitesi, Birleşik Arap Emirlikleri'nde yayınlanan Khaleej Times gazetesi ve Arnavutluk'ta yayınlanan Panorama gazetesinde yer almıştır. Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, The Economist'teki makalesinde 4 kez “istikrar” kelimesine, 2 kez “barış” kelimesine, 2 kez “ortaklık” kelimesine; Yeni Özbekistan gazetesindeki makalesinde 8 kez “kardeşlik” kelimesine, 1 kez “istikrar” kelimesine; AllAfrica internet sitesindeki makalesinde 5 kez “ortaklık” kelimesine, 1 kez “istikrar” kelimesine, 1 kez “dostluk” kelimesine; Khaleej Times gazetesindeki makalesinde 6 kez “ortaklık” kelimesine, 5 kez “istikrar” kelimesine, 3 kez “barış” kelimesine; Panorama gazetesindeki makalesinde 5 kez “ortaklık” kelimesine, 3 kez “işbirliği” kelimesine, 3 kez “istikrar” kelimesine, 1 kez “barış” kelimesine yer vermiştir. Bu veriler ışığında Türkiye'nin, dış politikada barışa, ortaklığa, işbirliğine, istikrara ve dostluk anlayışına ayrı bir önem verdiği, diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirme yönünde kamu diplomasisi uyguladığı açıkça görülmektedir.

The Economist dergisinde yayınlanan makalede, Ukrayna'daki savaşın, kurallar temelinde işleyen uluslararası düzen, büyük güç rekabeti ve Avro-Atlantik güvenliği konusundaki yaygın inanışlara meydan okuduğu, yaşanan sürecin aynı zamanda tarihin en büyük askerî ittifakı olan NATO'yu yeniden ayağa kaldırdığı belirtilmiştir. Makalede Türkiye'nin 70 yıldır NATO'nun gururlu ve vazgeçilmez bir üyesi olduğuna işaret eden Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin özgürlük ve demokrasiyi savunmak için Kore'ye asker göndermesinin ardından 1952'de ittifaka katıldığını, Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında Türkiye'nin, Orta Doğu, Kafkasya ve Karadeniz bölgelerinde istikrar sağlayıcı ve olumlu bir aktör olduğunu, Türk askerinin de NATO görevleri kapsamında Kosova'dan Afganistan'a kadar dünyanın birçok bölgesine gittiğini hatırlatmıştır. Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, makalede ayrıca, sorunları çözüme, küresel barış ve istikrarı destekleme söz konusu olduğunda her zaman kısa yolların mevcut olmayabileceğini ancak atılabilecek cesur ve doğru adımlar sayesinde bu yolların elden geldiğince kısaltılabileceğini vurgulamıştır.

Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, Yeni Özbekistan gazetesinde yayınlanan makalede, “Türkiye'nin 'Asya Yüzyılı'nda kadim kıtaya ilişkilerini 'Yeniden Asya' sloganıyla daha kapsamlı bir yaklaşımla ele aldığı bu dönemde, kardeş Özbekistan'la ilişkilerimizin her alanda derinleştirilmesini, bir tercihten ziyade aramızdaki özel bağların ve tarihin omuzlarımıza yüklediği bir sorumluluk olarak görüyoruz.” ifadelerini kullanmıştır. Makalede, tarihî İpek Yolu'nun koruyuculuğunu üstlenerek ticaret ve kültürel etkileşimin gelişmesinde insanlığa büyük katkı sağlayan ata yurdu Özbekistan'ın, Türkistan coğrafyasından doğarak dünya medeniyetine yön veren, zengin siyasi, ekonomik ve kültürel birikime sahip olduğuna değinen Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, sadece Türk-İslam medeniyetine değil, insanlığın ortak kültür hazinesine büyük katkılar yapan İmam-ı Buhari, Uluğ Bey, Harezmi, Biruni, Ali Kuşçu, Ali Şir Nevai gibi büyük alim ve bilim adamlarının bıraktıkları eserlerin, bizi birbirimize yakınlaştıran ortak miras olduğunu vurgulamıştır.

AllAfrica internet sitesinde yayınlanan makalede, Afrika ülkeleri içinde Senegal'in, Türk Milleti'nin gönlünde müstesna bir konuma sahip olduğu vurgulanarak, iki kardeş halk arasındaki beşeri bağların köklerinin altı asır öncesine kadar uzandığının altı çizilmiştir. Bu sağlam temeller

üzerinde inşa edilen Türkiye-Senegal münasebetlerinin 1960'lı yıllardan itibaren her sene biraz daha güçlenerek bugünlere geldiğini belirten Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, “Senegal, ülkemizin Afrika kıtasına yönelik yürüttüğü ortaklık politikalarında hayati bir rol üstlendi. Öyle ki Senegal ve Dakar, milletimizin Afrika'yla yeniden buluşmasının, kucaklaşmasının ilk adreslerinden biri oldu.” ifadelerini kullanmıştır.

Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, Khaleej Times gazetesinde yayınlanan “Bölgesel Barış ve İş Birliği İçin İnisiyatif Zamanı” başlıklı makalede, Türkiye ile BAE arasında başlayan yakınlaşmanın karşılıklı ziyaretlerle yeni bir ivme kazandığına dikkati çekmiştir. İki bölge ülkesi olarak ilişkilerin iş birliğine doğru evrilmesinden memnuniyet duyduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, “İnanıyorum ki iki ülke arasındaki iş birliği alanlarının artması bölgemize de olumlu yansıtacaktır. İlişkilerimizdeki yakınlaşmanın küresel rekabetin yükseldiği bir dönemde gerçekleşmiş olması ayrıca manidardır. Bütün bölge ülkeleri Türkiye açısından önemlidir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin, Körfez İş Birliği Konseyi (GCC) ülkeleri arasında Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olması ayrıca önem taşımaktadır.” değerlendirmesinde bulunmuştur.

Panorama gazetesi için kaleme alınan makalede, Türkiye'nin Balkanlar'ın ayrılmaz bir parçası, Balkanlar'ın da Türkiye'nin vazgeçilmez bir ilgi alanı olduğunun altı çizilmiştir. Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, makalede şu ifadelerle yer vermiştir: “Ortak tarih ve kültür Türkiye'nin Balkanlar'a bakışını şekillendirmektedir. Özellikle son yirmi yıl boyunca Türkiye Balkan ülkeleriyle daha sıkı ve dostane ilişkiler geliştirmek için elinden geleni yapmaktadır. Arnavutluk ise bu bakış açısının tam merkezinde bulunuyor. Türkiye Arnavutluk'u hem bir dost hem de doğal bir müttefik olarak görmektedir. Türkiye, Arnavutluk'taki refah artışının ve istikrarın tüm bölgede barışa ve huzura hizmet edeceğine inanmaktadır. Bu bakımdan Türkiye dost ve kardeş Arnavutluk'un gelişimi ve güvenliği için her zaman en içten ve samimi duygularla sonuna kadar desteklemiştir ve desteğini sürdürmekte kararlıdır. Bu iradenin bir sonucu olarak, Arnavutluk Türkiye'nin Balkanlardaki ilişkilerinin en istikrarlı ve olumlu seyrettiği ülkelerden biri haline gelmiştir. Türk dış politikasının “üst düzeyli siyasi diyalog” ilkesi bağlamında Arnavutluk ile ilişkiler her yıl çeşitlendirilmekte ve derinleşmektedir.”

8. AMERİKAN KAMU DİPLOMASİSİNDE HABER MEDYASININ ROLÜ

ABD Başkanı Joe Biden 2022 yılı içerisinde basında toplam 4 makale kaleme almıştır. Bu makalelerin tamamı ülke içinde yayın yapan basın kuruluşlarında yayınlanmıştır. Bu makaleler ABD'nin Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmesi ve Ukrayna-Rusya savaşına ilişkindir. Biden bu makaleler yoluyla iç kamuoyunu ABD – Suudi Arabistan ilişkilerinin geliştirilmesi gerekliliğine ve ABD'nin Ukrayna – Rusya savaşındaki pozisyonuna ikna etme gayreti göstermektedir. Makalelerde dış kamuoyuna yönelik herhangi bir kamu diplomasisi pratiği görülmemektedir. Bunun yerine “ulusal çıkarlar” vurgusu ön plânda yer almaktadır. Bu doğrultuda, ABD kamu diplomasisinin basını daha çok iç kamuoyuna yönelik kamu diplomasisi aracı olarak kullandığı söylenebilir.

9. RUS KAMU DİPLOMASİSİNDE HABER MEDYASININ ROLÜ

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2022 yılında basında sadece bir adet makale kaleme almıştır. Bu makale Çin haber ajansı Xinhua’da yayınlanmıştır ve Rusya ve Çin: Geleceğe Yönelik Stratejik Bir Ortaklık” başlığını taşımaktadır. Putin bu makalede 10’un üzerinde “işbirliği” ve “stratejik ortaklık” kelimelerini kullanmıştır. Buradan çıkarılabilecek sonuç; Rusya’nın basını kamu diplomasisi temelinde Çin ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla kullandığıdır.

10. SONUÇ

Haber medyası kamu diplomasisinde önemli araçlardan biridir. Haber medyasında yayınlanan makale, haber, söyleşi ve basın açıklamaları kamu diplomasisine dayanak oluşturmaktadır. Basın yolu ile hem dış kamuoyuna hem de iç kamuoyuna seslenilebilmektedir. Türkiye, ABD ve Rusya karşılaştırıldığında, basını kamu diplomasisi doğrultusunda en etkili kullanan ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye basın yoluyla işbirliği, dostluk, ortaklık, istikrar ve barış vurgusu yaparak dış politika çizgisi doğrultusunda başarılı bir kamu diplomasisi stratejisi uygulamaktadır. Bu kapsamda, tüm kıtalarda ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine önem veren Türkiye, etkili bir kamu diplomasisi bağlamında basına ve medyaya da ayrı bir değer atfetmektedir. Türkiye’nin ABD ve Rusya’dan çok daha fazla sayıda yabancı basın kuruluşları yoluyla makale yayınlaması “yumuşak güç” temelinde dünya barışına en fazla katkı veren ülkenin de Türkiye olduğunu açık bir şekilde gösteren faktörlerden biridir.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, S. A. (2004). Uluslararası ilişkiler teorileri ışığında Avrupa bütünleşmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 1-32.
- Anholt, S. (2002). Nation Branding: A Continuing Theme. *Journal of Brand Management*, 10(1).
- Arı, T. (2013). Uluslararası ilişkiler teorileri - çatışma, hegemonya, işbirliği (8. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Cowan, G., & Arsenault, A. (2008). Moving from monologue to dialogue to collaboration: the three layers of public diplomacy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*(616), 10-30.
- Cull, N. J. (2009a). Public Diplomacy Before Gullion. N. Snow, & P. M. Taylor (Dü) içinde, *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 19-23). New York: Routledge.
- Cull, N. J. (2009b). *Public Diplomacy: Lessons From The Past*. California: USC Center on Public Diplomacy at the Annenberg School University of Southern California.
- Ekşi, M. (2014). *Kamu diplomasisi ve AK Parti dönemi Türk dış politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gilboa, E. (2008). Searching For a Theory of Public Diplomacy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 55-77.
- Golan, G. (2013). An Integrated Approach to Public Diplomacy. *American Behavioral Scientist*, 57(9), 1251-1255.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1998). Power and interdependence in the information age. *Foreign Affairs*, 77, 81-94.
- Leonard, M., Stead, C., & Smewing, C. (2002). *Public Diplomacy*. London: The Foreign Policy Center.
- Melissen, J. (2005). *The new public diplomacy*. London: Palgrave Macmillan.

- Melissen, J. (2007). *The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice*. J. Melissen (Dü.) içinde, *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. New York: Palgrave MacMillan.
- Ndoye, I. (2009). *Crafting the image of nations in foreign audiences: how developing countries use public diplomacy and public relations*. Florida: Institute for Public Relations.
- Nye, J. S. (1990). *Bound to lead: the changing nature of American power*. New York: Basic Books.
- Nye, J. S. (2005). *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu - Yumuşak Güç*. (R. İnan Aydın, Çev.) Ankara: Elips Yayınları.
- Nye, J. S. (2008). *Public diplomacy and soft power, public diplomacy in a changing world*. G. Cowan, & N. J. Cull (Dü) içinde, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* (s. 94-109). Philadelphia: Sage Publications.
- Nye, J. S. (2010). *Responding to my critics and concluding thoughts, soft power and US foreign policy*. I. Parmar, & M. Cox (Dü) içinde, *Theoretical, historical and contemporary perspectives*. London: Routledge.
- Szondi, G. (2008). *Discussion Papers in Diplomacy - Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*. Clingenndael: Netherlands Institute of International Relations.
- Tayfun, R. (2015). *Küresel barışa bir çağrı: kamu diplomasisi bağlamında Anzak Günü etkinlikleri*. 100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi.
- Waltz, K. (1990). *Realist thought and neorealist theory*. *Journal of International Affairs*, 44(1), 21-37.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

GİLLES DELEUZE: MİNOR EDEBİYAT VE YARATMA KAVRAMI

Doç. Dr. Gül TURANLI

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Mersin, Türkiye

ORCID: 0000-0003-1955-7549

gulturanli@mersin.edu.tr

ÖZET

Yazar dil içinde yeni bir dil, adeta yabancı bir dil icat eder. Yazma meselesi Deleuze için tam da Kritik ve Klinik'teki bu tanım cümlesiyle özetlenebilir. Felsefe, sanat ve bilim gibi düşüncenin formları aralarındaki tüm farklılıklara, koşutluklara, kesişmelere ragmen yazma söz konusu olduğunda düşüncenin homojenleştirilmiş yapısından kaçan bir tür yeni dil icat eder. Burada "icat etme" kavramı, Deleuze'ün felsefe-edebiyat bağlamında belli bir takım sorulara aradığı cevapların temel noktasında durmaktadır. Felsefe Nedir'de Deleuze, felsefe ve edebiyat arasındaki ilişkiyi kavramsal bir bağlamsallıkta ve sanatla olan bağlantısallığında ele alırken icat etmeyi, "üretme" ve "yaratma gücü" olarak nitelendirir. Bu saptama esasında Deleuze'ün felsefe ve sanatın yönelimlerini değerlendirmesine olanak tanır. Deleuze kariyerinin en başından itibaren felsefe ve genel anlamda sanatın özel anlamda edebiyatın yönelimlerini haritalandırmak için felsefe ve edebiyat tarihinden seçtiği isimler üzerinden okuma edimleri gerçekleştirir. Yazarların manipüle ettikleri sözcükleri, açtığı yeni girişlerle ilişkilendirerek patchwork motiflerinin göstergeler rejimini kavramsal kişilikler üzerinden okur. Bu çalışmada amaç, Deleuzeyen bir bakış açısıyla dilin varyasyonlarının içkin çizgileri, sözdizimsel ve anlamsal unsurlardan, ifade-içerik düzenliliklerinden, geçerek kısıtlı ve kontrollü bir alanda kendini nasıl temsil ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Felsefe, Minör-Edebiyat, Aşkınlştırıcı Yaratma, Yazma Edimi, Dil.

GILLES DELEUZE: MINOR LITERATURE AND THE CONCEPT OF CREATION

Assoc. Prof. Dr. Gul TURANLI

ABSTRACT

The author invents a new, almost, a foreign language within the language. The issue of writing can be summed up by this definition sentence in *Critical* and *Clinical* for Deleuze. He invents a kind of new language that escapes from the homogenized structure of thought when it comes to writing, despite all the differences, parallels, and intersections between the forms of thought such as philosophy, art, and science. Here, the concept of "inventing" stands at the basic point of Deleuze's answers to certain questions in the context of philosophy-literature. In *What is Philosophy*, Deleuze dwells upon the relationship between philosophy and literature in a conceptual contextuality and connectivity with art while describing inventing as "the power to produce" and "to create". This determination basically allows Deleuze to evaluate the tendencies of philosophy and art. From the very beginning of his career, Deleuze performs reading acts based on the names he chooses from the history of philosophy and literature in order to map the tendencies of philosophy and art in general and literature in particular. By associating the words manipulated by the authors with the new entries he opened, he reads the sign regime of patchwork motifs through conceptual personalities. The aim of this study is to suggest how the variations of the language, from a Deleuzian point of view, represent themselves by passing the immanent lines through the syntactic and semantic elements and expression-content regularities in a limited and controlled space.

Keywords: Literature, Philosophy, Minor-Litarature, Writing, Language

DELEUZE AND MINOR LITERATURE

Düşüncenin toplumsal ve tarihsel olarak araştırılmasına girişen Gilles Deleuze, gösterene karşı makineyi kullanırken Félix Guattari'yle birlikte öznenin bireysel tarihine, kodlanmış aile mefhumuna ya da soyut makine tarafından kodlanmış toplumsala karşı edebi bir eleştiri alanı oluşturur. Öznenin tarihsel, siyasi ve mekanik olduğunu dile getirirlerken çözümlemeyi bilinçdışının alanında arayan tarih sahnesindeki isimlere edebi metinler üzerinden cevap verirler. Edebi eleştiri alanında özellikle minör edebiyat metnini makine olarak tanımladıkları için simgesel yapı biçimlerini, imgesel düşleri ve yapısal biçimleri, dilbilim esinli biçimsel söyleyişlerin edebi eleştirilerine egemen olan ruh çözümsel yorumu yok sayarlar.¹ Bunun yerine içerik ve anlatım dâhilindeki olayları biçimsel olmayan siyasi bir bağlamın deneyimselliğinde ortaya koyarlar. Çünkü majör veya yerleşik bir edebiyat, içerikten ifadeye giden bir vektörü takip eder: bir içerik verildikten sonra, belirli bir biçimde, kişi ona uygun ifade biçimini bulmalı, keşfetmeli veya görmelidir. Zihinde net olan şey daha sonra konuşulur, ancak minör veya devrimci bir edebiyat konuşarak başlar ve ancak daha sonra görür ve kavrar. İfade, kırılma noktalarını ve yeni kolları işaret ederek formları parçalamalıdır.

¹ Anne Sauvagnargues, Deleuze ve Sanat, (Çev. Nurten Sarıca), De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2010, s. 105.

Bir biçim parçalandığında, her şeyin sırasına göre zorunlu olarak bozulmuş olan içerikler yeniden inşa edilmelidir. Malzemeyi süpürmek, önüne geçmek. Sanat bazen saat gibi hızlı giden bir aynadır. Kafka'nın durumunda bu edebi makinenin, yazma veya ifade makinesinin bileşenleri nelerdir?² sorusunu soran Deleuze ve Guattari, Kafka'nın eserlerine çoğul girişler açarlar. “Çoğul girişler ilkesi, düşmanın, Gösteren'in girişini önler yalnızca, bir de aslında kendisini deneyimden başka bir şeye sunmayan bir yapıtı yorumlama girişimlerini.”³ Başaran'ın da ifade ettiği üzere bir evden çıkışlar, kaçışlar ama bir o kadar da eve dönüşler silsilesi⁴ olan girişler birer makinedir. Bu makine, yapının karşısında dirimsel bir nitelikte gerçek etkiler üretir. Deleuze ve Guattari makine kavramını daha da geliştirerek Kafka'nın tüm eserini bir edebi makine, bir yazı makinesi veya ifade makinesi olarak ele alır. Bununla birlikte Deleuze Kafka'da, çokluğun çapraz birliği sorununa değil, edebi makinenin gerçek içindeki etkisi sorununa odaklanır.

Deleuze ve Guattari'nin iddiasına göre Kafka, “minör edebiyat”ın bir uygulayıcısıdır. Minör edebiyat, sosyal ve siyasi bir edebiyattır. Büyük ölçüde dilbilimsel yersizyurtsuzlaştırmadan etkilenir ve kolektif bir ifade belirteçidir. Kafka'nın edebi makinesi, günlükleri, mektupları, kısa öyküleri ve romanlarını içeren ve işlevi “gelecek şeytani güçleri veya inşa edilecek devrimci güçleri” ifşa eden minör bir makinedir. Aynı zamanda çoğalan serileri, blokları, akışları ve yoğunlukları ileten, hareketlerin gerçek etkilerini üreten düşünsel olmayan ama edimsel bir mekanizmaya sahip olan arzu makinesidir.⁵ Deleuze bu bakımdan çoğul girişleri Kafka'nın eserlerinden yola çıkarak “eğik-baş” içerik biçimi ile “portre-fotoğraf” anlatım biçiminin birbiriyle bağlantıya girdiği noktada açıklar. Özellikle yorum yapmaktan kaçınarak bir araya gelişlerin işlevselliğinde bir güç aygıtının, bir oluşun, yargılayan ve mahkûm eden bir arzunun bütünleşen tekniğinden bahseder.

Eğik baş imgesi, Oedipusçu bir çocukluk anısına ait bir fotoğrafta beliren eğik başlı bir erkeğin, saçı kurdela bir kızın portresi ya da fotoğrafı olabilir. Bir fotoğraftaki “anı arzuya ket vurur, kopyalarını çıkarır, katmanlara indirir, bütün bağlantılarını keser.” Deleuze için bu durum bir çıkmazdır. Ancak bu çıkmazda bile, eğik başını kaldırıp doğrulan dik baş imgesi arzusunun yerini değiştirerek kimi zaman da onu yersizyurtsuzlaştırarak çocukluk anısını çocukluk bloğu olarak çoğul bağlantılar içine sokar ve yoğunluklara aktarır. Artık sadece görsel anı yoktur. Görsel anıya karşıt bir ses bloğu vardır. Ses bloğu, başı dik tutmayla bağlantılıdır. Gregor'un bir sabah böcek olarak uyanması yani toplumsal konumunu yitirmesinden sonra artık konuşamayıp sadece tuhaf sesler çıkarması gibi. Deleuze karşımıza iki yeni biçim çıkarır: içerik biçimi olarak dik baş, anlatım biçimi olarak müzikal ses.⁶

² Deleuze & Guattari, Kafka: Toward a Minor Literature: The Components of Expression, New Literary History, Vol. 16, No. 3, On Writing Histories of Literature (Spring, 1985), s. 591.

³ Deleuze & Guattari, Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin, (Çev. Özgür Uçkan-Işık Ergüden), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 7.

⁴ Başaran, Gıyabında, Yerinelere, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004.

⁵ Ronald Bogue, Deleuze on Literature, Routledge, New York, 2003, s. 59.

⁶ Deleuze & Guattari, Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin, s. 8.

Tablo 1: Deleuze'ün eşitlikleri ⁷

Eğik baş	Ket vurulmuş arzu, itaat etmiş ya da itaat ettirici, etkisizleştirilmiş, en düşük düzeyde bağlantılı çocukluk anısı
Portre-fotoğraf	Yerliyurtluluk ya da yeniden-yerliyurtlulaşma.
Dik baş	Doğrulan ya da kaçan ve yeni bağlantılara açılan arzu
Müzikal ses	Çocukluk bloğu ya da hayvansal blok, yersizyurtsuzlaşma.

Deleuze'ü ilgilendiren kısım anlatımda sesin portreye, içerikte dik başın eğik başa karşı çıktığı yerdir. Belirlenmişlikten kaçan, düzenlemelerden uzaklaşan ölçüsüz, sınırsız bir çığlık olma durumudur. Öyle ki biçimlenmemiş anlatım maddesi olan ses, soyut makinenin kalıplarına uygun davranmanın karşısında kelimenin tam anlamıyla bir makine olduğu için, kimi zaman erotizmle kimi zamanda insan dışı bir mekanizma ile etkileşim içinde olan yalnız bir kurbanla ilgilidir ve yine de işlevi kesinlikle sosyal ve siyasidir. Makinelerin işlevi, sentezi oluşturmak, ikili bağlantılar, kapsayıcı ayrılıklar ve göçebe bağlaçlar aracılığıyla akışlar üretmektir. Kafka için sorun, arzulayan üretim akışlarını sentezleyen, çoklu bağlantılar, ayrılıklar ve birleşimler oluşturan ve böylece hareketi üreten ve sürdüren bir yazı makinesi yaratmaktır. *Anti-Oedipus*'te Deleuze ve Guattari, arzunun düşük seviyedeki hareketini tanımlar, ancak aynı zamanda hareketin engellendiği, akışların kısıtlandığı, düzenlendiği, kodlandığı ve bağlantılarında sınırlı olan devrelere kanalize edildiği yollardan da bahsederlerken minör bir sanatın toplumsal alan ve özneye olan bağıntısını edebiyattaki dille ilişkilendirirler.⁸ Deleuze kişisizleştirdiği metinlerle – yani aşkın bir özneye bağımlı olmayan bir metinle– öznel olmayan bir ölçüt belirler. O halde edebi makine ne dilbilimsel ne öznel ne de siyasi bir yapılanmanın kaynağında bulunur. Daha ziyade dilbilimsel, öznel ve siyasi olanın bulunduğu alana kırılmalar, bükülmeler ve kaçış çizgileriyle yoğun bir değişimi gerçekleştirerek bağlanır. Bir yazar bu yüzden sadece yazar değildir, “siyasal insandır, makine insandır.”⁹ (böylece, maymun, kınkanatlı, köpek ya da fare olmak için, hayvan-oluş, insandışı-oluş için insan olmaktan çıkar, çünkü aslında ses ile, bir tarz ile hayvan olunur; ve kuşkusuz kanaatkârlığın verdiği güçle). Demek ki, Kafka makinesi, makineye giren, makineden çıkan ve bütün hallerden geçen biçimlenmemiş maddeler kadar, değişik ölçülerde biçimlenmiş içerik ve anlatımlardan da oluşur. Makineye girmek, çıkmak, makinede olmak, makine boyunca ilerlemek, makineye yaklaşmak, bütün bunlar hâlâ makinenin bir parçası olmaktır: Bunlar, her türlü yorumdan bağımsız olarak, arzu halleridir. Kaçış çizgisi makinenin parçasıdır.

⁷ Deleuze & Guattari, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, s. 10. Deleuze'ün eşitlikleri tarafımdan tablolaştırılmıştır.

⁸ Bogue, *Deleuze on Literature*, s. 74.

⁹ Deleuze & Guattari, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, s. 13.

İçeride ya da dışarıda, hayvan, yuvamakinenin parçasıdır. Sorun, kesinlikle özgür olmak değil, ama bir çıkış, bir giriş, bir kenar, bir geçit, bir bitişme noktası vb. bulmaktır.¹⁰

Bir giriş, çıkış, kenar ya da bir geçit bulmakla ilgilenen Deleuze, minör edebiyatta da dilin nasıl durduyuyla değil nasıl kullanıldığıyla ilgilenir. Ancak bu kullanım minör bir dilin edebiyatı değildir, majör bir dil içinde gerçekleşen küçülmenin edebiyatıdır. Bize bu işlemi gösterdiği esnada siyasal yönelimi olan ancak öznel olmayan bir bağlantı kurar. Alternatif olarak kurduğu rizomatik, deneyimsel, göçebebilimsel düşünce bölgesinde, anlatım sorununu Kafka gibi minör edebiyat tarzında yazarlarla ortaya koyar ki, siyasal alana dâhil olan her şeyin değerinin belirlenmesi gün yüzüne çıkabilsin. Siyasal alana bağımlı bir yazım makinesi, baskıcı bir azınlıkla karşı karşıya kalsa bile azınlığın bir parçası ve aynı zamanda dışlanmış bir unsur olarak yazmaya devam eder. Çünkü edebi savaş kendini her mecrada görünür kılarak sanatın siyasal bağlamdaki değerini ve yerini belirlemeye doğru meyleder. Bu meyil doğrultusunda siyasal alana bağımlı azınlığın yerini belirlemek önemlidir. Deleuze ve Guattari *Bin Yayla*'yı baştan sona majör ve minör ayrımı üstüne kurarlar. Onlar açısından minörlük ve majörlük, ayrımlar çizmenin yollarıdır ve bu yüzden majör tarz, muhalefeti zaten verilmiş ve ayrıcalıklı bir terime dayandırarak sunar. Örneğin insan majör bir biçimdir ve genel varlıklar alanına ait olan bu kavram daha sonradan ırksal, cinsel veya kültürel yerel varyasyonlara doğru sınıflandırılır. Erkek ve kadın arasındaki karşıtlıkta majör bir karşıtlıktır. Çünkü kadını erkekten farklı bir konumda öteki olarak düşünürüz. Oysa minör bir farklılık, ayrımı ayrıcalıklı bir terime dayandırmaz ve bu ayrımı önceden verilmiş bir düzen olarak da görmez. Deleuze ve Guattari kadını veya kadınlılaşmayı azınlık olarak tanımlar ki, bunun nedeni kadınların azınlık olması değildir; bunun nedeni, çoğunlukla, kendinden üsttekiler için standart veya norm olmamasıdır. Bir şey olma olasılığını gerçekten kabul edersek kadın olmak gibi, o zaman gerçekten erkekten başka bir şey olduğunu yani insan yaşamının akıl, güç, egemenlik ve faaliyet idealleri olarak erkek tarafından tanımlanmadığını kabul etmiş oluruz. Nihayetinde azınlık teriminin karşılığı olan kadın, yeni olasılıklara açık bir kavram olarak belirir. Bu yüzden edebiyat, edebiyat olma gücünü tam anlamıyla genişlettiğinde, her zaman minör terimdir. Deleuze ve Guattari'nin, Kafka'yı minör edebiyatın büyük yazarlarından kabul etmelerinin sebebi, Çeklerin temsil edilmeyen ruhunu yakaladığı için değil; Çekleri, ancak standart bir insan kavramı olmadan yazdığı içindir.¹¹ Başka bir bağlamda azınlık her zaman yersizyurtsuzlaşmış bir dildir. Deleuze azınlık dili ifade ederken Prag Almancasının tuhaf minör kullanımları üzerinde durur. Prag Almancasının yurtsuzlaştırma kavramı üzerinde değerlendirilmesi edebi izleğin siyasal bağlamda ele alınmasını gerekli kılar.

Giderek Deleuze'deki devrimci anarşist makinenin yerini edebi makine alır ki, artık anlatım sorununun evrensel bir soyutluk biçiminde değil de minör denilen edebiyatlarla çözülmesi gerektiği izlenimi belirir. Ancak majör olanın yerine minör olanın kullanımı demek, majör olanın yerine geçmek anlamında anlaşılmalıdır. Minör olan değişime tabi tutandır, değiştiren, dönüştürendir. Majör olmadan minörün varlığından bahsetmek olası değildir.

¹⁰ Deleuze & Guattari, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, s. 13.

¹¹ Claire Colebrook, Gilles Deleuze, (Çev. Cem Soydemir), *Doğu Batı Yayınları*, İstanbul, 2009, s. 144-145.

Majörün varlığıyla yaşam bulan minör edebiyat siyasal bağlantılarıyla dilbilimsel, biçimsel edebiyatları işlevsel bir çerçevede değiştirmek ister. Esasında dilden içeriği uzaklaştırıp yalnızca anlatım alanında var olmaya çalışır. Kafka'nın gerek mektupları gerekse öykü ve romanları, yasadan tüm içerik etmenini uzaklaştırarak, yasaya göre yaşamının neye benzediğini açığa çıkarırken yapmaya çalıştığı tam olarak budur. Yasa, adalet gibi kavramların doğasından önce onlara göre nasıl yaşadığımız önem arz eden bir sorundur. Ancak majör söylemde durum bunun aksini göstermektedir. Ahlaki ve siyasi sorunlar, epistemolojik alanın belirlenimlerinden sonra gelir. Oysa Kafka hem *Şato*'da hem de *Dava*'da otorite ve bürokrasinin karmaşıklığını ve bozuk işleyen kurumlarını belirli bir ahlaki ve siyasi değer taşıyan ifade tarzıyla ortaya koyarken majör söylemin nesnelere, kişilere ve anlamlara gönderme yaptığı içeriği reddeder. *Şato*'nun başkahramanı olan ötekileştirilmiş K.'nin görev için gönderildiği köyde bir tür biçimlendirmenin disipline edici yapısında kendisinden belirlenmiş olan statükoya göre davranması beklenir. Tüm uğraşlarına rağmen K.'nin ne köydeki yönetim birimi olan *Şato*'ya ne de *Şato*'da muhatap alacağı bir kişiye ulaşamaması doğa ve toplum üzerindeki majörlüğün biçimselliğinin bir ifadesidir aynı zamanda.¹² Söylemleri aşan bu tür bir biçimlendirmenin ifade tarzı sadece bir biçem, bir sözdizimidir.

Deleuze, Foucault'nun önermeler olarak adlandırdığı söylem bileşenleri üzerine şunları söylerler:

Her halükârda her şey (Kafka'dan ziyade) Gogol'ün bir hikâyesinde olduğu gibi başlar. Yeni arşivci bundan böyle sözcelerden başka bir şeyi dikkate almayacağını ilan eder. Kendinden önce gelen arşivcilerin binbir farklı şekilde ele aldığı şeylerle ilgilenmeyecektir: önermeler ve cümleler. Birbirleri üzerine istiflenen önermelerin dikey hiyerarşisini, ama aynı zamanda da cümlelerin her birinin bir diğerine yanıt veriyor gibi görüldüğü yataylığı da kale almayacaktır. Bunun yerine kendisini, daha önce kavranamayanları, yani sözceleri okunabilir kılan bir çeşit diyagonalin içerisinde ve hareket halinde konumlandıracaktır. Buna atonal mantık mı diyeceğiz? Burada bir endişeye kapılmak normal zira bu arşivci bilhassa örnek vermemektedir. Daha önceleri, o sırada kendisi dahi bunların örnek olduğunu bilmeden, mütemadiyen örnek vermiş olduğunu düşünmektedir. Şimdi ise, analiz ettiği tek gerçek örnek özellikle endişelendirmeye yöneliktir: Rastgele yazdığım veya bir daktilonun klavyesinde buldukları şekliyle kopyaladığım bir harf dizisi. “Daktilonun klavyesi bir sözcük değildir; ama bir daktilo kılavuzunda sıralanan bu aynı harf dizisi, A, Z, E, R, T, Fransızca daktiloların benimsediği alfabetik sıranın sözcüğüdür.” Bu gibi çokluklar hiçbir düzenli dilbilimsel yapıya sahip değildir fakat yine de sözcük teşkil ederler.¹³

¹² Franz Kafka, *Şato*, (Çev. Regaip Minareci), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016. Ayrıca bkz. Paul de Man, *Okuma Alegorileri: Rousseau, Nietzsche, Rilke ve Proust'ta Figürel Dil*, (Çev. Mustafa Zeki Çıraklı), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.

¹³ Deleuze, *Foucault*, (Çev. Burcu Yalım, Emre Koyuncu), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 23-24.

Bu sözceler kendi nesnelere, kavramlarını ve öznel sözceleme alanlarını kurarlar. Kurulmuş ve biçimlendirilmiş işlevler yüzünden Almanca yazmak imkânsızlığı ya da yazmak imkânsızlığı edebi alanın baskıcı temsiliyle bir arada yaşayarak bu alanın içinden kaçış çizgileri yaratıp kendini üretebilir. Minör bir dille Prag'daki konuşucu özne gibi kaçış yolu yaratan Kafka'nın öyküsünde ya da *Dava* romanında Joseph K.'nin bir sabah kapısının çalınmasıyla kendisinin davalı olduğunu öğrenmesi ve yasanın içerikleri asla bildirilmemiş ya da nihai olarak çıkarsanamayacak nitelikte olsa bile, neden suçlu olduğunu insani dile ait önermelerin düzeninde öğrenmeye çalışır. Kafka'nın iki eserinde de kahramanın belli olmayan ismi ve saçmalıklar üzerine kurulu ilişkiler ağı, anlaşılamayan göstergelerin psikolojik durumlar içindeki debelenmeleriyle birlikte verilir.¹⁴ Arzu, dil, yasa gibi devletin aygıtlarıyla kuşatılmış olan insanın, içerikler düzeyinde gerçek bir çıkış bulması olası değildir. Bu yüzden Deleuze, anarşist bir göçebenin şizofrenik gezintisini araştırırken, Lawrence, Melville, Beckett, ya da Kafka gibi yazarları yer aldığı İngiliz, Amerikan, Alman edebiyatından örnekler verir, bunlar arasında Amerikan edebiyatını tercih eder. Ancak Fransız edebiyatına karşın, Amerikan ve İngiliz edebiyatını tercih eder.¹⁵ Çünkü edebi ürüne uygun düşen dil kurmacalarından ziyade, birçok dili kullanabilen varoluş tarzının çeşitliliğine ve değişimlerine ait bir alandaki kişilerin minör eserleriyle ilgilenir. Zira Deleuze'ün edebiyata yaklaşımı felsefe tarihine yaklaşımıyla paralel bir doğrultuda okuma edimi üzerine kuruludur. Edebiyat nedir? sorusunun cevabını Kafka, Beckett, Lawrence, Melville vb. isimlerini çoğaltabileceğimiz yazarlar üzerinden gerçekleştirdiği okuma edimleriyle ortaya koyar. Ancak, Deleuze'ün felsefesinde, minör edebiyat kısmının çok büyük bir bölümü Kafka okumasını kapsamaktadır. Bu okumalar biçimsel olan alandan minör edebiyat eserlerini ayırarak yeni bir alana deneyimsellik temelinde bağlanır.

Deleuze'ün kastettiği minör edebiyatın kolektif bir değer taşımasından ötürü bu yeni alan, bireleştirilmiş sözcelemelerden ayrılarak düşüncenin majör iter saydamlığını geride bırakır. Yazarın söylediği şeyi siyasal olanla bağlantılandırır ki, kavramların kuramsal yaratımı bir deneysellik tarafından çözülebilir. Majör edebiyatlardaki aile ya da evliliğe ilişkin bireysel sorunlar diğer bireysel sorunlarla birleşerek bir blok oluştururlar. Deleuze'e göre, Oedipusçu sorunların hiçbiri vazgeçilmez ya da zorunlu değildir, ancak bu sorunların tümü birlikte bir blok oluşturdukları için kavramların biçimsel yönünü ele alırlar.¹⁶ Buna karşın bir minör felsefe, kavramların kuramsal yaratımı olarak ifade tarzını kullanarak her türlü bireysel sorunun siyasete bağlanmasını sağlar. Minör edebiyat Oedipusçu bir fantazmadan kaçınarak kendi çizgilerini, ayrıklıklarını ve oluşlarını izleyerek yeni girişi olan bir varoluş tarzı yaratmayı amaçlar. Joseph K. varoluşunun kuşatılmış yitik umutsuzluğu içinde sürecin başlangıcındaki dava edilmesinin saçmalığında kırılmalar ve bükülmelerle kendisine yeni bir varoluş tarzı çizer. Toplumun belirlemiş olduğu kalıpların yer-yurtla olan bağlantısını, kavramların kuramsal yaratımının sanatsal yayılışıyla değiştirir ve dönüştürür.

¹⁴ Kafka, *Dava*, (Çev. Ahmet Cemal), Can Yayınları, İstanbul, 2016.

¹⁵ Bkz. Deleuze & Parnet, *Diyaloglar*, (Çev. Ali Akay), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016, s. 51-69.

¹⁶ Deleuze & Guattari, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, s. 26.

Deleuze bu durumu *Kritik ve Klinik*'te dava vekilinin bürosunda kâtip olan Bartleby'nin büyük belirsiz formülüyle açıklar. Formül şudur: YAPMAMAYI TERCİH EDERDİM. Formülün kimi zaman şart kipini bir kenara bırakan kimi zamansa her defasında varlığını sürdüren belirsiz değişkenleri vardır. Bu formülle kuramsal kördüğümün en nihai biçimine ulaşıyoruz esasında. Deleuze formülün geçtiği başlıca on durumu anlatırken dilbilgisine aykırılık adı verilen şeyi ifade tarzının sınırlarında değerlendirir. Her normal ifadenin bir sınırı olacaktır. "Bu Lewis Carroll'da bulunduğu gibi bir valiz-sözcük değil, bir 'valiz-yapı', bir nefes yapı, bir sınır ya da bir gerilim yaratan olacaktır."¹⁷ Bartleby'nin aynı formülü yineleyip durması sonunda ifadeyi tüketir ve diğerlerinin de dilini bozarak alışılmadık sözcüklerin yerleşmesine sebep olur. Bartleby'nin bu formülü söylemesinin altında yatan temel dürtü kopyalamayı reddetmesidir. Bir makine gibi durmadan metinleri kopyalayan Bartleby artık yapmamayı tercih eder. Ancak ilgimizi sadece ifade tarzına yönelttiğimiz zaman, tüm içerik ve anlam boşalır. Bartleby sadece yapmamayı tercih etme aşamasını geçmiştir. Altıncı aşamaya gelene kadar sadece yapmamayı tercih ettiğini söylemiş ama kopyalamaya devam etmiştir. Ancak altıncı aşamadan sonra ifadede bulunan ertelenmiş bir sonucun farkına varmıştır. Dışsal ilişkilerden, soyut çizgilerden ve kavramlardan oluşan düzlemde, yapmakta olduğu şeyi imkânsız bir hale getirir. Tüm içeriği boşaltır ve bu yüzden düşünülemez ve algılanamaz olarak kalır. Daracık mekânda minör bir edebiyat yapılırsa ama bu mekân, kavramları yersizyurtsuzlaştırmıştır.

Sayılar, Harflere ve onların şifreli anlamlarına dayanan incelemelerin önemi bundan kaynaklanmaktadır. Adeta üç işlem sıralanır: Dilin belli bir işleme tabi tutulması; bu işlemin dilin içinde bir ilk dil oluşturmaktan ibaret sonucu; ve bütün ifadeyi alıp götürmekten, onu kaçırmaktan, ondan hareketle Dışarıyı, sessizlik ya da müziği keşfetmek için dili sınırına itmekten ibaret etkisi. Öyle ki, büyük bir kitap, her zaman, ancak ruhun içinde, sessizlik ya da kanla yazılan bir başka kitabın arka yüzüdür...Dili (n) anlaşılmasız bir mırıldanma haline (gelmesi)."¹⁸

Formül her türlü söz edimini durdurur ve ifadenin yıkımını gerçekleştirir. Anlatımın önvarsayımlarını yani öznel ve nesnel anlamlara göndermede bulunan söz edimlerinin çifte göndermeler sistemini yıkar. Formül söz edimini durduğunda Bartleby, toplumun dışladığı bir varlık haline gelir. Toplumsal ilişkiler bağlamında tıpkı Kafka'nın varoluşa dair umutlarının yıkılması gibi Bartleby'nin de umutları yıkılır. İtaat edilmeyi bekleyen bir önvarsayımlar mantığının işlediği toplumsal ilişkiler ağına karşın insan-dışı bir makine ile etkileşimde olan yalnız bir kurban dönüşür. Bu yönüyle *Anti-Ödipus*'ta Ceza Kolonisi, işkence ya da bir arzu makinesinin yararlı bir örneği olarak Deleuze ve Guattari'ye hizmet eder; insan dışı bir mekanizma ile etkileşim içinde olan yalnız bir kurbanla ilgili olan bu durumun işlevi kesinlikle sosyal ve siyasidir. Bununla birlikte Kafka'da işkence aygıtı, Deleuze ve Guattari'nin incelediği makinelerden yalnızca biridir ve en azından bekârlık arzusunun üretimi ve devamı açısından Kafka'nın en başarılı makinesi olmadığını savunurlar.

¹⁷ Deleuze, *Kritik ve Klinik*, (Çev. İnci Uysal), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 89.

¹⁸ Deleuze, *Kritik ve Klinik*, s. 93.

Sonuç olarak, anomalilikler çok kolay bir şekilde baba ve oğul, kurban gibi oedipal bir yapı içinde asimile edilir.¹⁹ Aslında Bartleby burada mekanik bir çalışma ortaya koyar. Geleceğin mekanikleşmiş insanından beklenen yeni bir tür insanın çıkması umudunu, kavramların gönderme yaptığı toplumsal bilinçdışında gerçekleşen olaylarda irdeler. Ancak majörün bu türlü asimile çalışmalarına karşın minör bir edebiyat, dirimsellikle kavramlara göndermede bulunulan alanın yersizyurtsuzlaşma eşiğini geçer. Kavramlarını insan-dışı ya da doğa-dışı olma-lıkta öteki-oluşla açığa çıkarır.

Kavramlar yersizyurtsuzlaşma eşiğini aştığı andan itibaren oedipal anlamlara gerek duymadan öteki kişinin minör kavramında ifade tarzını ilgilendiren bir başka sorunda ortaya çıkar. Nietzschevari bir ebedi tekerrürle gerçek güçlerin çizgisinde gerçekleşen kavramsal üretim, farklı mekanik süreçlerde kaçış çizgileri yaratır. Böylelikle olası bir dünyanın gerçekliği dil tarafından doğrulanır. Burada yine, yüz, olası dünya ve dilden oluşan üç bileşen, konuşulan dilin tuhaf tonlamalarıyla Doğu'nun gizemini ifade eden anlaşılmaz Çinli yüzü gibi, ötekinin majör iter anlamlarında yeniden yer-yurt edinebilir. Fakat bileşenler, tüm anlamı yitirinceye kadar bir kaçış çizgisini izleyerek mutlak bir yersizyurtsuzlaşma eşiğine dek yükseltilebilir: Olası dünya, onu ifade eden yüzün dışında var olmaz; bir dil konuşulduğu ölçüde baş, sadece bir yüze dönüşür; ve buna karşılık dil, yalnızca, olası bir dünyadan söz ettiği ölçüde, sestem ayırt edilir. Kavramın her bileşeni, karşılıklı varsayım halinde ötekileri biçimlendirir. Artık aşkın, saklı ya da sabit varsayımlar yoktur; ve kavram, öteki sorunlarla ve öteki bileşenlerle karşılaştığında etkilenebilir ve anlamını değiştirebilir. Mutlak yersizyurtsuzlaşma eşiğini aştıktan sonra, kavramlar artık ilksel anlamlarına göndermede bulunmaz: "Olası bir dünya" kavramı, artık Çin'e ya da başka bir yere gönderme yapmaz. Onun yerine kavramlar, düşüncedeki saf olayları gösterirler.²⁰

Dolayısıyla minör edebiyatta her şeyin siyasetle bağlantısı olmasının yanı sıra kolektif bir değer taşıması anlamı biçimlendiren varsayımlar olan kavramların düşüncedeki kolektif olayları göstermesiyle ilintilidir. Deleuze açısından kolektif olayları göstermek hiçbir zaman zayıflığı ya da güçsüzlüğü dolayısıyla edebiyata sığınmak anlamına gelmez. Kafka yaşam ve yazıyı birbirinin karşısına koyarken kaçış çizgileri yaratması onun bir köksapa ya da bir yuvaya sığınması anlamında alınmamalıdır. "Yaratıcı kaçış çizgisi, bütün siyaseti, bütün ekonomiyi, bütün bürokrasiyi ve hukuku beraberinde getirir: Yakın geleceğin henüz bilinmeyen seslerini –faşizm, Stalinizm, Amerikancılık, *kapıyı çalan şeytani güçler*–oluşturmalarını sağlamak için bunları vampir gibi emer. Çünkü anlatım içerikten önce gelir ve onu peşinden sürükler."²¹

Yeni sorunların, yeni düşünce imgelerinin ve yeni kavramsal kişiliklerin keşfedilmesi yoluyla değişen siyasi dünyadaki kavramlar, kolektif sözcelemeden ayrılabilir. Romanlardaki ya da öykülerdeki birçok imge kolektif sözcelemin devrimci işlevini veren unsurlardır.

¹⁹ Bogue, Deleuze on Literature, s. 74.

²⁰ Philip Goodchild, Deleuze & Guattari: Arzu Politikasına Giriş, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 99.

²¹ Deleuze & Guattari, Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin, s. 61.

Etkin bir dayanışmayı yalnızca edebiyat üretebileceği için yazar potansiyel topluluk yaratma makinesidir aynı zamanda. Ancak bu yaratma işleminde göndermeler kaybedilir. Deleuze Melville'in romanlarında baba işlevi altındaki imgeler ya da portrelerle birlikte bir oluşumun öyküsünü başlatır. Buradaki oluşum, heykel ya da resim olarak babanın imgesiyle başlar. Hatta Deleuze *Kritik ve Klinik*'te sözlerini şu şekilde sürdürür:

Moby Dick bile, balınaya bir biçim vermek ve ondan bir imge oluşturmak için, handaki karanlık tabloya kadar, öncelikle bilgi toplar. *Bartleby* de kurala uyar, iki memur ters simetrik kâğıt imgeleri gibidir ve dava vekili öyle bir baba işlevi görür ki, New York'ta olduğunuzu inanmakta güçlük çekersiniz. Her şey, Londra'da geçen Dickens'a ait bir İngiliz romanında olduğu gibi başlar. Ama her defasında öyle tuhaf bir şey olur ki, imge bulanıklaşır, üstüne temel bir belirsizlik çöker, biçim "alması" engellenir, ama aynı zamanda özne bozulur, yolundan sapar ve bütün baba işlevi ortadan kalkar. İşler ancak bu noktada ilginçleşmeye başlar. Babanın heykeli, yerini önce çok daha belirsiz olan portresine, sonra da herhangi birinin ya da hiç kimsenin olan bir başka portreye bırakır. Göndermeler kaybedilir ve insanın oluşumu yerini bilinmeyen yeni bir öğeye, biçimsiz, insani olmayan bir yaşamın, bir *Squid*'in gizemine bırakır.²² Deleuze, kaybolan belirsiz kuvvetlerin yerine geçen başka kuvvetlerin işlevini 'patchwork'ün dokusu gibi okuma edimine tabi tuttuğu minör edebiyatçılar için de kullanır. Belirsizleşen kuvvetlerin yerine geçen başka kuvvetlerle birlikte minör kavramlar, tahakküm altına alma, tasniflendirme, adlandırma ilişkileriyle içiçe olması bakımından siyasidir.

Deleuze, *Kafka Minör Bir Edebiyat İçinde*, bireyselin dolaysız siyasal alana bağlanması, sözcelem kolektif düzenlenişi, dilin yersizyurtsuzlaşması kapsamındaki minör edebiyatın üç özelliğini varlık haline gelirken kendi kendini konumlandıran devrimci bir karakterde bağdaştırır. Etkin ve olumlayıcı olan bu bağdaştırma süreci alternatif çizgiler, kırılmalar, girişler yaratarak bir oluş alanına işaret eder. Bu alanda ifade ile içerik, karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler ve ayırt edilemez hale gelirler. Kişinin varoluş tarzı bu içiçe geçmişlik içerisinde kendi kendini yersizyurtsuzlaştırır ve sonra yine yerliyurtlandırarak kendi anlamını kazanır. Minör edebiyat bu sayede girilecek ya da kaçınılacak yolların yalın bir haritasını çıkartır. *Şato*'da olduğu gibi ne uzaklaşan ne de yaklaşan bir yolun dolambaçlı yerölçümcüsü K. olmak gibi.²³ O halde kişinin varoluş tarzı, işlevsel makinesel toplanışların ampirik düzeyine ait olmadığı gibi yersizyurtsuzlaşmış ve işlevsizleşmiş olan çizgilerin aşkın düzeyine de ait değildir. Bu çizgilerin karşılaştıkları düzleme aittir.²⁴ Organik olmayan yaşamın bir desen, müzik, yazı ya da sinema çizgisi içinde olabilecek dirimselci gücüdür. Organik bloklara aynı zamanda yaşama çıkış yolları çizen, kekeleyen, yaratan ve direnen olaylar ağının içkin bir düzlemidir.

²² Deleuze, *Kritik ve Klinik*, s. 99.

²³ Deleuze & Guattari, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, s. 51.

²⁴ Goodchild, Deleuze & Guattari: *Arzu Politikasına Giriş*, 102.

KAYNAKÇA

- Başaran, M. Gıyabında, Yerinelere, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bogue, R. Deleuze on Literature, Routledge, New York, 2003.
- Colebrook, C. Gilles Deleuze, (Çev. Cem Soydemir), Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Deleuze, G. Foucault, (Çev. Burcu Yalım, Emre Koyuncu), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Deleuze, G. Kritik ve Klinik, (Çev. İnci Uysal), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Deleuze, G. & Guattari, F. Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin, (Çev. Özgür Uçkan-Işık Ergüden), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Deleuze & Guattari, Kafka: Toward a Minor Literature: The Components of Expression, New Literary History, Vol. 16, No. 3, On Writing Histories of Literature (Spring, 1985).
- Deleuze, G. & Parnet, C. Diyaloglar, (Çev. Ali Akay), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016.
- Goodchild, P. Deleuze & Guattari: Arzu Politikasına Giriş, (Çev. Rahmi G. Öğdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kafka, F. Dava, (Çev. Ahmet Cemal), Can Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kafka, F. Şato, (Çev. Regaip Minareci), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Man, de P. Okuma Alegorileri: Rousseau, Nietzsche, Rilke ve Proust'ta Figürel Dil, (Çev. Mustafa Zeki Çıraklı), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sauvagnargues, A. Deleuze ve Sanat, (Çev. Nurten Sarıca), De Ki Basım Yayımları Ltd. Şti., Ankara, 2010.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

MARKS'IN EĞİTİM FELSEFESİ

Doç. Dr. Gül TURANLI

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Mersin, Türkiye

ORCID: 0000-0003-1955-7549

gulturanli@mersin.edu.tr

ÖZET

Gerçeklik ile olması gereken arasındaki tipik idealist karşıtlığı son derece sınırlandırıcı bulan Karl Marks, ideal ile edimsel arasındaki çelişkiyi birey ve toplumun sentezinden doğan aklın diyalektik üstünlüğüyle aşmaya çalışan Hegel'in görüşlerini iradenin safında yer alarak diyalektik materyalist bir yaklaşımla tersine çevirir. Sadece soyut bir akıl anlayışından ayrılarak felsefe sahnesindeki akıl-irade ikiliğini hakikatin iki farklı görünümü olarak yeniden aklın üstünlüğünü kutsayacak şekilde ele alan Hegelci sistemin aksine Marks, determinist bir bakış açısıyla var oluştural şartları aklın önüne geçirerek irade gücünden taraf olur. Böylece evrensel tikel, teorikle pratiği birleştiren sentezci diyalektik eğitim anlayışının yerine teknikten, iradeden başlayan eğitimin maddi üretim süreciyle birleştirildiği politeknik bir anlayış geliştirir ki toplumun kafa ve kol emekçileri olarak bölünmesi ortadan kaldırılabilsin.

Kafa emeğinin egemen sınıfların elinde ayrıcalıklı bir hal aldığı bu bölünme, makineleşme ve otomatikleşme çoğu zaman ise işçinin üretimdeki rolünün azalmasıyla sonuçlanan kapitalist düzenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki sosyalist toplumda işçi makineleşmiş bir düzende tekniğin hizmetkârı değil; onun yaratıcısı olarak insanın genel ve mesleki eğitimine önem veren bir düzenin habercisidir. Bu yüzden Marks için eğitim, insanın kültürel ve politik gelişiminin temelidir. Modern üretimin bilimsel öğeleriyle iş araçlarını çalıştırma yöntemlerinin birleştirilmesi yani politeknik eğitim fikri, Marksist bakış açısının sosyalizmde eğitimin nasıl bir nitelik kazanması gerektiğinin en temel belirlenimidir. Bir toplumun ekonomik koşullarının, yine o toplumun diğer koşullarını belirlediğini iddia eden Marks, eğitimin örgütlenmesi kısmında tüm Sovyet okullarında eğitimle üretimi birbirine yaklaştırarak bir özdeşlik mantığından ziyade karşılıklı olarak belirlenen sınıf ilişkilerini politeknik eğitimin geliştirilmesinde kullanır. Çünkü eğitimle üretimin sıkı birliği beraberinde işinde uzmanlaşmış işçilerin yetiştirilmesini gerektirir. Bu makalede Marks tarafından ekonomik ilişkileri cisimleştiren ve aynı zamanda maddi üretime katılan “alet yapan hayvan” olarak tanımlanan insanın, ekonomideki gelişmenin ihtiyaçlarının gereklerine bağlı olarak praxis'e uygun kooperasyon ile bütünleşmiş ve kendisini aşması gereken ve nihayetinde devrimsel bir nitelikte karakterize olan eğitimi irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Marks, Eğitim, Sosyalizm-Kapitalizm, Politeknik, Diyalektik Materyalizm.

MARX'S PHILOSOPHY OF EDUCATION

Assoc. Prof. Dr. Gul TURANLI

ABSTRACT

Karl Marx, who finds the typical idealist opposition between reality and what should be extremely restrictive, reverses Hegel's views, which tries to overcome the contradiction between the ideal and the actual with the dialectical superiority of reason arising from the synthesis of the individual and society, by taking the side of the will, with a dialectical materialist approach. Contrary to the Hegelian system, which separates only from an abstract understanding of reason and treats the reason-will duality in the philosophy scene in a way that celebrates the superiority of reason as two different aspects of truth, Marx, with a determinist point of view, favors the will power by putting the existential conditions ahead of the mind. Thus, instead of the synthesizing dialectical understanding of education that combines the universal with the particular, the theory and the practice, it develops a polytechnic understanding in which the education starting from technique and will is combined with the material production process, so that the division of society into mind and body laborers can be eliminated.

This division, mechanization and automation, in which mental labor becomes privileged in the hands of the ruling classes, often appears as a result of the capitalist order, which results in the reduction of the role of the worker in production. However, in a socialist environment the worker is not a servant of technique in a mechanized order; as its creator, he is the harbinger of an order that gives importance to the general and vocational education of human beings. Thus, for Marx, education is the foundation of human cultural and political development. Combining the scientific elements of modern production with the methods of operating work tools, that is, the idea of polytechnic education, is the most basic determination of what kind of qualification education should gain in socialism from the Marxist point of view. Claiming that the economic conditions of a society determine the other conditions of that society, Marx uses the mutually determined class relations in the development of polytechnic education, rather than a logic of identity, by bringing education and production closer together in the organization of education in all Soviet schools. For the close union of education and production requires the training of specialized workers. In this article, the education of man, who is defined by Marx as a "tool-making animal" who embodies economic relations and also participates in material production, is integrated with cooperation in accordance with praxis depending on the needs of the development in the economy and must surpass himself and ultimately characterized by a revolutionary quality.

Keywords: Marx, Education, Socialism-Capitalism, Polytechnic, Dialectical Materialism.

GİRİŞ

Büyük bir manevi yozlaşmaya uğramaksızın bir kiremit ocağından geçip kurtulmak bir çocuk için olanaksızdır... en narin yıllarında kulaklarını dolduran kaba konuşmalar, hiçbir eğitim görmeden yarı-yabanıl bir şekilde büyürlerken edindikleri pis, bayağı ve yüz kızartıcı alışkanlıklar, onları, daha sonraki yaşamlarında yasa tanımayan, ahlâksız ve sefih bir insan yapar.

Karl Marks, Kapital I. Cilt

Tabiatın düzeni ile aklın düzeninin teori ve pratik arasındaki ayrılaşmada açığa çıkan, ruha ait olanla tabiata ait olanın birbirinin kaplamı olma yolunda uzlaşamayan çatışkısı, düşüncenin ve varoluşun üzerinde her daim etkili olmuştur. Belirsiz ve bilinmeyen bir âlemin düzen algısında düşünce ve maddi varlığın insan bedeninde tartışmaya açılması, kozmolojik bir safhadan insan merkezli düşünüşe geçişin kapısını aralamıştır. Varlığın temel ilkesinin ne olduğu sorusu bu anlamda dikkatin insan üzerine çevrilmesine ve felsefenin ağırlık merkezinin bu soruya verdiği yanıtlarda fiziki-metafiziki alanın birbirinden ayrılmasına sebebiyet vermiştir. İnsan tabiat kurallarına bağlı olmayan metafiziki bir alanda evrensel düzeni kendi kavramlarıyla kuran aklın mı yoksa tecrübeye dayalı fiziki bir alanın izinden mi gidecektir? Varlığın nasıl kavranması gerektiği yönündeki epistemolojik-ontolojik düzlemdeki bu tartışma, akıl-irade ikileminde bilim ve eğitim yöntemlerinin en temel sorunsalı olarak yerini alır. Geçen yüzyıllar içinde düşüncenin eyleme üstünlüğü görüşü uzunca bir müddet varlığını devam ettirmiş olmakla birlikte özellikle 19. yüzyılın düşünce anlamında renkli skalasında iradeyi aklın statik gölgesinden çıkararak dinamik diyalektik çözülme süreci, bilimin, eğitimin, tekniğin, toplumun üzerindeki ikiliklerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu dönemde yayınladığı kitaplarla, politik ekonomist ve bilimsel sosyalist kişiliğiyle öne çıkan felsefi simalardan biri, hiç şüphe yok ki Karl Marks'tır. Varlığın şartlarını düşüncenin önüne alan Hegel yorumlamasıyla bu felsefeden doğan kafa gücünün üstünlüğüne dayalı statik ve bir o kadar da diyalektik aklın hâkimiyetini, insanın bedeni üzerinden “değer”, “mübadele değeri”, “artık değer”, “meta”, “sermaye”, “faiz”, “rant” ve “ücret” gibi kavramaları da kapsayacak biçimde üretimi gerçekleştiren işçinin emek mücadelesine dayalı kol gücüne geri iade eder. Modern felsefesin soyut aklına dayalı bilimin, eğitimin, felsefenin, tekniğin verilere dayalı analizini, iradenin lehine işleyen tarihsel materyalist bir diyalektiğin ekonomi temelli mübadelesinde arar. Ruha ait olanla tabiata ait olanın birey ve toplum üzerindeki yansımaları teknolojik verilerin analiz edildiği ve karşılaştırıldığı politeknik eğitimle bütünleştirerek sınıf mücadelelerinin, sınıf politikalarının ve ideolojilerinin etkisi altında kalan kurumların politik ve ideolojik ilişkilerinin süreçlerine odaklanır. Üst yapı ve alt yapı bağlamında eğitim kurumlarının, oluşturuldukları tarihin, dönemin politik ve ideolojik ilişkilerinin birer ürünü olduklarını iddia eder. Bu makalede Marks'ın ekonomi temelli teknik veri ve analizlere dayalı politeknik eğitim anlayışı temelinde kol gücünün kafa gücüne eşitlenmeye çalışıldığı ve her tarihsel dönemin kendisini ideolojik ve politik olarak yarattığı eğitim sürecine odaklanılacaktır.

MARKS'IN EĞİTİM FELSEFESİ

Felsefe tarihi sahnesinde aklın mutlak egemenliğini savunma, akılla olguları kavrama yoluna gitme çalışmaları insanın nasıl bilebileceği ve nasıl eğitileceği üzerine yürütülen sistematik yaklaşımın en eskilerindendir. Her şeyin yaratıcısı, temeli, ilk ilkesi akıl (nous) dır ve tabiata düzenini veren bu akıl insanın ayırt edici vasfından ziyade tabiatla bütünleşmiş bir yaklaşımın izlerini taşımaktadır. “Ancak Sofistlerden sonradır ki insanın her şeye ölçü olduğu hakkındaki görüş mutlak tabiatçı felsefelerin yıkılmasına ve gerçek hakkında anarşik bir şüphecilğin doğmasına sebep olduğu kadar bütün dikkatin insan üzerine çevrilmesine ve felsefenin ağırlık merkezinin *cosmos* değil *ethos* olmasına da sebep olmuş, böylece Sofistlerin buhranından kurtulan akılcı düşünce insanı gerçek hedef haline getirmiştir” (Ülken 2001: 24). Artık tarih sahnesinde akıl, insanı temel özne olarak merkezine oturtan ve bu sayede varlığın fiziki-metafiziki görünüşlerini insan aklının sınırları doğrultusunda bilinebilecek kavramsallıklar olarak sunan bir gücün göstergesini ama aynı zamanda bir dualitenin de başlangıcını imlemiştir. Epistemolojik anlamda bir şeyleri öğrenebilmek için fiziki ve metafiziki alanı kavrayacak yetilerin zaten insandaki mevcut varlığının temel argümanı metafiziki alana gönderme yapılarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda akıl, insanın var olan gerçeklikleri öğrenebilmesi için metafiziksel alanın kapılarını ardına kadar açmış hatta pratik alandaki öğrenime açık kazanımlar kimi zaman aklın mutlak hâkimiyetinin konumsal olarak yer aldığı gökyüzünün altındaki sanıların (doxa) (çünkü onlar hakikati karşılayan epistemenin yerine geçebilecek mahiyette değildirler; aksine onlar geçici bilginin emareleridirler) bütünselliği olarak karşımıza çıkmıştır.

Doğru ile yanlışın ayırımının epistemik anlamda Tanrı tarafından insana bahşedilmiş innéisme'ine vurgu yapmasına sebebiyet veren madde-ruh düalitesi ardındaki bu tarihsel perspektif uzun bir müddet Ortaçağın hem Hıristiyan hem de İslâmî geleneğini etkisi altına almıştır. İnsan varlığı akılla kavrayabilen ve bu dünyadaki varlıkların akla uygunluğunu mantıki anlamda kontrol edebilen bir varlık olarak ruhunda hali hazırda zaten var olan bilgiyi uyandıracak, açığa çıkaracak eğitimcilerin rolünü, pasif olanı aktive eden bir aracı olarak kurgulamıştır. Ne var ki sezgisel bir ışığın ruhtaki yansıması olarak karşımıza çıkan hakikat fikri veyahut kolun kafadan aşağı görülmesi temayülü, modern dünyada bilimle birlikte kendine metodolojik anlamda yeni bir perspektif belirliyormuş gibi görünse de dıştan içe doğru ilerleyen lineer tarih anlayışı Cartésien gelenekle devamlılığını korumuştur. Descartesçı cogito'nun Tanrı'nın lütfuyla aydınlatılmış bedeniyle düşüncenin düşünümelerini ayıran ve varlığı ya Tanrı'ya ya da dünyaya bağlayan düzlemi (Descartes'ın ruhu bilmek bedeni bilmekten daha kolaydır mottosunda olduğu gibi) ya da “insan bir bedenle sıkı sıkıya bitişmiş olmakla birlikte, bütün özü yalnızca ve yalnızca düşünen bir şey olan bir cevherden ibarettir ya da zihin veya ruh bedenden tamamen farklıdır ve bedensiz de var olabilir ve bedenle birlikte ölmez” (Altınörs, 2020: 81) düşüncesinin keskin ayırımı yalnızca birine üstünlük atfedecek şekilde sürdürülmekteydi. Kant'la birlikte aklın üstünlüğüne dayalı bu keskin ayırım, ahlaki alanda pratik bir aklın temelini oluşturacak şekilde iradeyle bütünleşen yani bedende somutlaştırılmaya çalışılan ve aklın da saf bir akılla karakterize edildiği, üstünlükten ziyade birbiriyle birleşen fakat kategorik anlamda birbirinden ayrılan farklı uzamsal alanlara sahip olmuştu.

Felsefe sahnesindeki bu bölünmeler, kategorileştirmeye dayalı sınıflandırmalar eğitim alanında da kendini göstermeye başladığında, akıl eğitimi ile irade eğitiminin nasıl olması gerektiği soruları gündemi meşgul etmeye başladı. Alman romantiklerinin cevaplarını aradığı nitekim Hegel’de doruk noktasına çıkan teorik ve pratiğin birleştirilmesi problemi, Kant’ın eleştirel felsefesinin yine Kant’ın kavram ve sezgi karşılığında hareketle insan bilincinin çeşitli seviye veya aşamalardan geçerek gelişiminin haritasının çıkarılması temelinde aşılmasıyla çözüme ulaştırılmaya çalışılır (Fraser, 2008: 60). Daha derinlikli bir incelemeyle Hegel’de teorik ve pratik arasındaki ayırım aklın hâkimiyetinden çıkarılmış gibi görünse de, düşünce ile varlığın özdeşliği fikrinden hareketle Hegelci spekülasyonun hem Tanrı’ya hem dünyaya göndermede bulunan kendi kendinin bilincinde olan akıl ile var olan akli uzlaştırmaya çalışan argümanı, hayaletimsi bir dünyanın edimselleşmesine sebebiyet verir. Karşıtlıkları sentezlemeye çalışan bu spekülasyon diyalektik akıl ile klasik eğitim anlayışının yerine karşıtlıkların arasındaki ilişkiyi iki özgürlüğün mücadelesine dayandırmış, ortaya çıkan asimetric iktidar ilişkisinin bir karşılıklılığa (*reciprocité*) dönüşme imkânını diyalektik bir biçimde açıklamıştır (Direk, 2019: 16). Bu sentezci sistemde sanki bir daire çiziyormuşçasına bir noktadan başlayıp yeniden ait olduğumuz yere dönüp tamamlanmak esasında yeniden akla verilen üstünlüğün farklı bir versiyonudur.

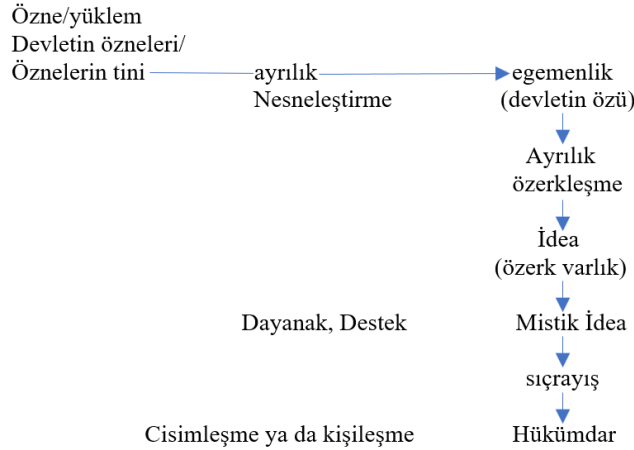
Sömürülen beden mitinin dayandığı akılsal bağımlılık fikrine karşı bir duruş sergilemek adına Marks iradenin tarafında olacak şekilde Hegel’in sentezci yaklaşımının düzlemini değiştirir. Ancak Marks, iradenin lehine işleyecek şekilde adımlar atarken ekonomik ve toplumsal ilişkilere yoğunlaşarak kapitalist toplumun nasıl işlediğini, feodalizmin içinden nasıl doğduğunu, modern toplumdaki sınıfların üretimsel gelişimlerdeki tarihsel evrelerle nasıl bağlantılı olduğunu açıklayarak, ekonomik ve toplumsal ilişkiler bağlamında kapitalizmin ardındaki temelde yatan sınıf mücadelelerini görünür kılar ve üretici kaynakların sahibi olan burjuva sınıfının aynı zamanda çalışmak zorunda olan proletarya sınıfının mücadelesini tarihsel materyalist bir bakışla ele alır. Bu nedendir ki Marks, 19. yüzyılın topluma yönelmiş olan felsefesini devrimci ideolojik bir mantıkla farklı bir zemine taşır. Özellikle 1846-47 kışında Proudhon’un *Sefaletin Felsefesi*’ne karşılık olarak yazılan *Felsefenin Sefaleti*’nden çok daha önce Marks kendini yeni bir tür sosyalizm kuramcısı ya da filozofu olarak ütopyacılığın herhangi bir anlatımına dayanmayan hatta varoluşla uygunluk içerisinde olmayan bilince işaret eden, somut bir şekilde var olan güçlerin gerçekliğinin kabul edilmesi gerektiğini ilan eden kişi olarak tanıtır (Türdeş, 2004: 57). 19. yüzyılın toplum felsefesi geleneğinin kendine özgü doğası içerisinde, varoluşu aşkınlaştıran ve Batı kültür geleneğinin teorik düzlemindeki Cartésian entelektüel atmosferinden radikal bir kopuşun emaresi olarak Kant’tan sonraki felsefi uyuşmazlıkları, idealist-pozitivist çerçevenin dışında tartışır. Bağlamından kopmuş aklın tümellikleri ile duyunun tikellikleri arasında pratik amaca hizmet edecek şekilde yeni bir felsefe ortaya koyar. Kant’ın epistemolojik Kopernik Devrim’ini sürdürmeye çalışan Alman idealistleri Fichte, Schelling ve Hegel’in devam ettirmeye çalıştığı aklın ayrıcalıklı konumunu eleştirerek Batı kültürünün büyük sistemli felsefelerini sorunsallaştırır (Rockmore, 2014: 79). Özellikle Hegel ile radikal bir karşıtlık içerisinde girerek dünyayı anlama ve anlamlandırma problemini, dünyayı değiştirme problemine dönüştürür.

Bunu yaparken sadece ekonomi-politik bir yaklaşım sergilemek şöyle dursun tarihsel bir bakış açısı da kullanır. Tarihsel materyalizmiyle birlikte toplumların ve kültürlerin değişimlerini bir sosyolog edasıyla izah eder. Önemli olan insanlık tarihinin içinde barındırdığı zorunlu olan değişimlerdir. Politik ya da tarihsel bir karabasan karşısında insanlık tarihi, kaçınılmaz olarak diyalektik bir karşıtlık içerisine girer. Hegel'den aldığı diyalektik yöntemi materyalist bir ekseninde işleyen Marks, insan hayatı üzerindeki materyalist etkileri tarihsel bir perspektifte bir araya getirir. Marksist düşünür Eagleton da, Marks'ın materyalist yöntemi hakkında "araştırmaların bir yol gösterici ilkesi olarak değil de, kişiye uygun gelen bir tarih şablonu gibi kullanılırsa, o zaman karşıtına dönüşeceği" ifadesini yineler (Eagleton, 2011: 68) (Bkz. Marx ve Engels, 1995). Marks materyalizmini oluştururken toplumun yapısında var edilmeye çalışılan vaatleri, bir yana bırakarak idealist vaatlerin karşısında duyu deneyini onaylayan bir sistem benimser. Etki gösteren her somut yaşamsal düzen özel niteliğiyle materyalist bakış açısının içerisine girer. Ancak bu yapısal şekiller Marks'ta ekonomik-güçsel oluşumun özel şekilleri olarak algılanıp nitelenir. Öncelikli olarak insan, tarih ve toplum içinde yaşayan bir varlık olması nedeniyle, varlık ve gerçeklik arasındaki ilişki önem arz eder. Çünkü Batı kültür tarihinde varoluş, daima aşkınlaştıran düşüncelerle sarılı olmuştur. Marks için, gerek felsefi gerek ahlâki temeller üzerinde varoluşa dair aşkınlaştırmacı düşünceler, ekonomik-politik ekseninde ideolojiktir. Devrimci bir etkinlik olmaktan ziyade, yaratılan dünyanın maskeleridir (Mannheim, 2004: 219). Varoluş ve buna bağlı olarak varoluşsal aşkınlık, salt maddi bedenlerin varlığını kabul etmek yerine, akıl yoluyla temellenmiş cisimsel olmayan ruhların varlığını onar. Aşkınlaştırmacı bir mekân veyahut öteki dünya gibi metafiziksel kavramlar insanların eylemlerini içine alıp geleceğe dair vaade dayalı bir umut sistemi yaratır. Doğaüstücü bu düşünceler beden ile ruh arasına bir ayrılık sokarak düale probleminde sebebiyet verir. Varoluşsal aşkınlık kavramında temellenen büyük felsefi sistemler beden ve ruh üzerinden beden içgüdülerini, arzularını ve isteklerini küçümseyerek ilerler. Sosyal düzen tarafından davranışlarına ket vurulan insan modern kavramlarla birlikte zincire vurulur. Marks'ın materyalizmine göre düşünce eylemden ayrılamaz yani teorinin pratikten ayrı düşünülmesi söz konusu değildir. Böylesi bir ayrımı *Felsefenin Sefaleti*'nde Marks, Proudhon'un ruhu evrensel bilincin bir parçası saymasından ötürü reddeder (Marks, 1966: 146). Bu reddediş bilimsel ilerleme ve pratik gelişmelerle bağlayıcılık içerisinde genel bağdaşmaları aşarak, gerçekte var olan tüm yaşamsal düzenlerin tefekkürüne yönelir. Bu noktada Marks, yaşamsal düzenler üzerine kültür eleştirisini diyalektiğin en son aşamasında gündeme getirerek felsefeyi, sanatı, dini, ahlâkı ve eğitimi ekonomi politik bir düzlemde ele alır. İnsan, doğa durumundan sosyal düzenlemeler ve toplum sözleşmeleriyle birlikte hegemonik bir yönetenin varlığında rolleri belirlenmiş bir yapının içindedir. Bu yapıda bireyler, ekonomik koşulların koşullanmış öğeleri olarak yerini alır. Ekonomik bir sınıfın bireyleri olmaları nedeniyle üst yapı-alt yapı ilişkileri içerisinde çatışan bir dünyada yaşamlarını idame ettirirler. Marks, bu çatışmayı *Komünist Manifesto*'nun daha ilk başında sınıf mücadelesi olarak betimler (Marks ve Engels, 2018: 52). Bu atmosfer içerisindeki tartışmalarda eğitim, politik iktidarın eşgüdümünde sınıfsal çatışkının içerisinde yerindedir. Marksist düşüncenin pratik ve dönüşüme dayalı etkinliği dikkate alındığında eğitimde tıpkı felsefe ya da bilim gibi dünyayı devrimsel nitelikte değiştirmelidir.

Her şeyden önce eğitimin, bir bilinç olarak aklın tümelliklerinde sadece dünyayı anlamaya yönelik bir gayesi yoktur. Şayet böyle bir gayesi varsa, bireyin toplum içindeki rolünü göz ardı eder. Çünkü “[Y]aşam ruhanileştiren bir güçtür; en yüksek kazanımları, bu amansız gücün uysal aracı olmak için kendilerini yarattıklarından mahrum etmek olan cismani insanlara kesinlikle kayıtsızdır” (Eagleton, 2021: 23). Hegelvari bir biçimde idealist bir yaklaşımla toplumsal gelişmede bireyin arzularını ve isteklerini bir kenara bırakarak nesnel ve mutlak bir tinin haklılaştırılması fikrinin peşinden gitmek yerine, komünizm yolunda ilerleyip kafa ve kol arasındaki ayırım ortadan kaldırılmalıdır. Sömürü düzeninde daha da belirgin olan kafa ve kol emekçileri ayırımına sebep olan bu karşıtlık ancak sosyalist bir düzende sonlandırılabilir. Zira bölünmüş bir toplumdaki kafa emeğinin, egemen sınıfların ya da onların güvendiği adamların tek elinde bulunduğu, varlıklı sınıfların miras aldığı bir ayrıcalık haline dönüştüğü senaryodan kaçınmak için kafa emekçileriyle kol emekçilerinin çıkarlarının ortaklık perspektifiyle eşitlenmesi ve tüm toplumun halkın refahı adına çalışabilmesi için kültür ve teknik bilgi konusunda aydınlarla işçi sınıfının arasındaki farkın ortadan kaldırılması gerekir. Kaldı ki komünist bir düzende toplumun en başta gelen görevleri arasında işçi ve köylülerin kültür ve teknik düzeylerini aydınlarıinkiyle eşitlemek yer almaktadır (Kuzinen, 2008: 263). Böylelikle İlkçağdan itibaren uygulanan fikirler varlık şartlarını gerektirir düsturu Marks’la birlikte yerini varlık şartları fikirleri gerektirir düsturuna dönüşmüştür (Ülken, 2001: 29).

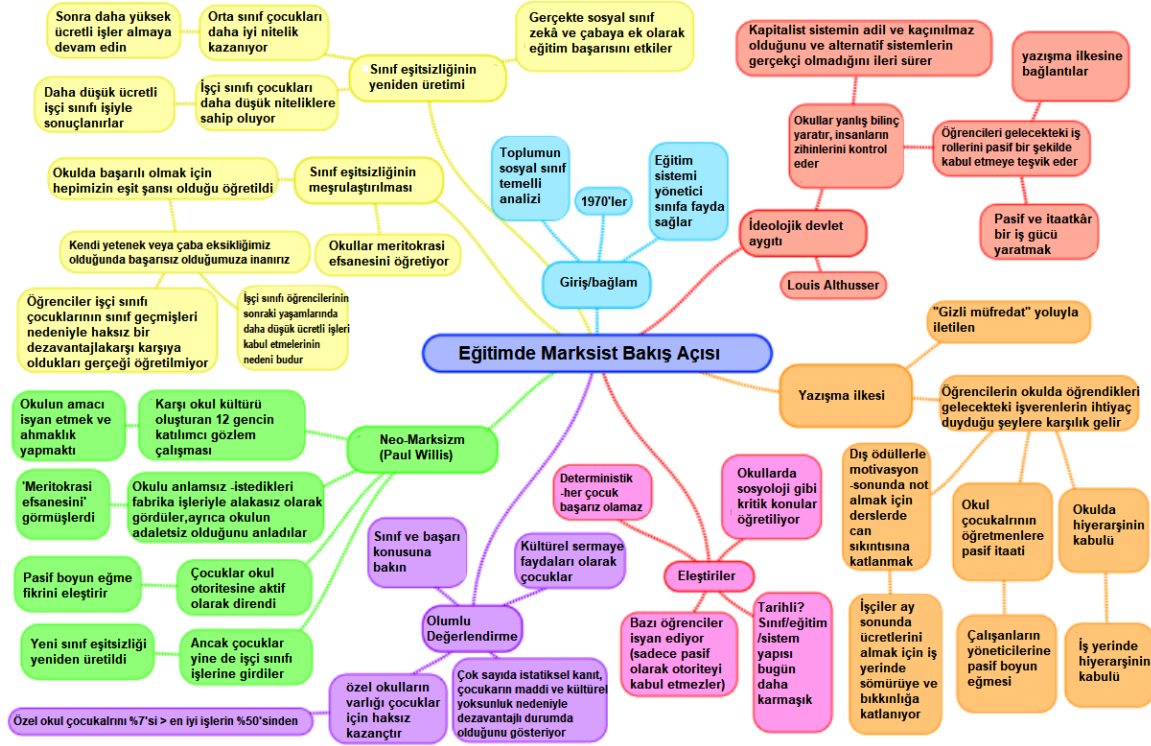
Marks’ın *Feuerbach Üzerine Tezler*’de ifade ettiği üzere nesnel gerçeğin insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorusu bir teori sorunu değil, pratik bir sorundur. İnsan, varoluşunun gerçekliğini yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılan düşüncenin gerçekliği ya da gerçek dışılığı tartışması tamamen skolastik bir sorudur. İnsanların koşulların ve yetiştirilme tarzının ürünleri olduğu ve bu nedenle değişen insanların değişen koşulların ve değişen yetiştirilme tarzının ürünleri olduğu şeklindeki materyalist öğretisi, koşulları değiştirenin insanlar olduğunu ve eğitimcinin kendisinin eğitilmesi gerektiğini unuttur. Dolayısıyla bu doktrin, toplumu, biri toplumdaki daha üstün olan iki parçaya bölmek zorundadır (Marx, 1976: 2). Kafa emeğinin kol emeğine olan üstünlüğünün ayrıcalıklı bir hal aldığı bu bölünme, makineleşme ve otomatikleşme çoğu zaman ise işçinin üretimdeki rolünün azalmasıyla sonuçlanan kapitalist düzenin bir emaresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Marks, Feuerbach’inki de dâhil olmak üzere şimdiye kadar var olan materyalizmin temel kusurunu nesnenin yalnızca nesne olarak kavranmasında gördüğü için insan etkinliğini nesnel bir etkinlik biçiminde praksiste ararken nesneyi iktisadi nesnelere bütünleştirir.

Feuerbachçı eleştirel modeli yalnızca pratikten yalıtılan düşüncenin toplumda yaratmış olduğu bölünmeyi göstermekte kullanmakla kalmaz; özne/yüklem tersine dönme modelinde Hegel’in, özerkleşmiş yüklemi her yerde hakiki özne haline nasıl getirdiğini göstermek için de kullanır. Soyut idea ile somut ampirik gerçeklik arasındaki bağı, tözsel bir nesnenin yüklemi olarak değil de; emek ürünlerinin “meta” biçimine büründüğü duyumsal toplumsallıklar ve aynı toplumsal birimin insan emeğinin ifadesi oldukları ölçüde bir değer nesnellğine sahip olmalarında açığa çıkarır.

Ranciére'in şematikleştirdiği ve Marks'ın tözselleştirme olarak adlandırdığı (Ranciére, 2007: 146, 156) –soyutlama devinimi ve somuta geri inme zorunluluğu yani soyut idea ile somut ampirik gerçeklik arasındaki bağın mistik bir biçimde cisimselleşmesi- kişileştirilmiş ve kurgulaştırılmış, soyutlanmış ama yeniden somutlaştırılmış kategorinin aksine toplumsal birimin insan emeğinin ifadesi makineleşmiş bir düzende tekniğin hizmetkârı değil; onun yaratıcısı olarak insanın genel ve mesleki eğitimine önem veren bir düzenin habercisidir. Bu nesnellik aynı zamanda insanın çalışmasına bağlı olarak toplumsal bir birliğin ifadesidir de. Bu yüzden Marks için eğitim, insanın kültürel ve politik gelişiminin temelidir. Modern üretimin bilimsel öğeleriyle iş araçlarını çalışma yöntemlerinin birleştirilmesi yani politeknik eğitim fikri, Marksist bakış açısının sosyalizmde eğitimin nasıl bir nitelik kazanması gerektiğinin en temel belirlenimidir. Bir toplumun ekonomik koşullarının, yine o toplumun diğer koşullarını belirlediğini iddia eden Marks, eğitimin örgütlenmesi kısmında tüm Sovyet okullarında eğitimle üretimi birbirine yaklaştırarak bir özdeşlik mantığından ziyade karşılıklı olarak belirlenen sınıf ilişkilerini politeknik eğitimin geliştirilmesinde kullanır.

Tarihsel olarak emeğin niteliğinin uğrayacağı değişiklikler insanın değişmesini de zorunlu hale getirdiği için koşulların değişmesi ile insan faaliyetinin veya kendi kendini değiştirmenin çakışması, Marx için yalnızca devrimci bir pratik olarak kavranabilir ve rasyonel olarak anlaşılabilir (Marx, 1976: 2). Zira kapitalist toplumun eğitim sisteminin yönetici sınıf seçkinlerinin çıkarları doğrultusunda çalıştığını gören Marks, sınıf eşitsizliğini her defasında yeniden üreten sistemin, orta sınıf çocuklarının okulda başarılı olma ve orta sınıf işlere girme olasılıklarının işçi sınıfı çocuklarına göre daha fazla olma olasılıklarını karşılaştırma durumunu pratiğin eleştirel idrakinde bulur. Toplumsal oluşumları üretim tarzlarıyla birlikte açıklarken esasında insanın uyumlu entelektüel gelişimine uyumlu çalışmanın yalnızca pratik alanda sömürünün kaldırılıp toplumun yetiştirmesini koymakla mümkün olacağını düşünür. *Komünist Manifesto*'nun ikinci kısmında yer verdiği (Bkz. Marx ve Engels, 2003: 97-107) aile, kadın ve çocuğun eğitimi konularında özellikle toplumun işin içinde olduğu proleterler için bütün aile bağlarının koparıldığı, çocukların yalnızca iş araçlarına dönüştüğü büyük sanayi-kültür merkezlerindeki toplumsal ve ekonomik farkların ortadan kaldırılmasının gerekliliğine ve toplumsal bakımdan farklılaşmalara yol açmayacak şekilde entelektüel gelişime vurgu yapar.

Tablo 1: Eğitimde Marksist Perspektif¹

Yukarıdaki tablo, Marks'ın makineleşmenin ve otomatikleşmenin yayılımının üretimdeki çalışma üzerindeki etkisinin eğitimle olan bağlantısına odaklanırken, Marks'ın *Kapital*'in birinci cildinde de ifade ettiği üzere büyük sanayinin çıkış noktasında fabrikadaki organize makine sisteminin insan ögesiyle birleştirildiği ve insan ögesinin bu nesnel organizma için okullarda nasıl eğitildiğini göstermektedir.

Makine, adale gücünü vazgeçilmez bir öğe olmaktan çıkardığı ölçüde, adaleleri zayıf, vücut gelişmesi eksik, ama eklem ve organları kıvrak işçileri çalıştıran bir araç halini alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur. Emek ve emekçinin yerini alan bu güçlü araç, çok geçmeden, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailelerinin bütün üyelerini doğrudan doğruya sermayenin egemenliği altına sokarak; ücretli işçi sayısını artırmanın bir aracı olup çıkmıştır. Kapitalist hesabına yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına el atmakla kalmamış, aile çevresinde bireylerin kendileri için diledikleri gibi harcayabilecekleri zamana ve emeğe de el atmıştır (Marx, 2003: 343-344).

Kapitalist ile işçinin karşı karşıya geldiği bu mübadelede işçi giderek sadece kol emeğine sahip, basitleştirilmiş, prototipleştirilmiş, salt otomatik hareketlere sahip varlıklara indirgenir. Kafa emeğinin sahibi işçi olmaktan çıkarılır ve yalnızca kol emeğinin sahibi olarak kendi ürettiği ürüne yabancılaştırılır.

¹ İnternet Erişim: [<https://revisesociology.com/2015/01/27/marxist-perspective-education/>], Erişim Tarihi: 25.09.2022

Yabancılaşma kavramı Marks'ın felsefesinde önemli dönüm noktalarından biridir. Marks, yabancılaşma konusunda Hegel ve Feuerbach'tan etkilenmiş olmakla birlikte, daha sonraları onlardan ayrılmıştır. Çünkü Hegel ve Feuerbach'a göre, yabancılaşma insanların içinde yaşadıkları hayata yabancılaşması, hayatı değersiz, boş ve anlamsız olarak görmeleri anlamına gelir. Nitekim bu durum insanların kendi özlerini yanlış anlamalarından ötürü kalıcılık arz etmez. Şayet insan gerekli felsefi bilgiye sahip olursa yabancılaşma son bulur. Marks, Hegel ve Feuerbach'ın aksine, insanların modern kapitalist toplumda sistematik bir yabancılaşmaya maruz kaldıklarını ve bunun bir yanılsama olmadığını aksine bir gerçeklik olduğunu söyler. Bizatihi insan burjuva toplumunda kendisini boş ve anlamsız hisseder. Yabancılaşma bağlamında temel problem öyleyse, yabancılaşmış bireylerin, özgürleşme yolunda, Hegel ve Feuerbach'ta olduğu şekliyle düşsel birtakım engellerle değil de zihnin dışında bulunan gerçek engellerle karşılaşmalarıdır. Bu anlamda yabancılaşmanın yeniden tanımının yapılması gerekmektedir. Çünkü Marks'a göre filozoflar dünyayı sürekli yorumlamışlar ancak yapılması gereken dünyayı değiştirmektir. Yabancılaşma ancak zihin dışı bir gerçeklik alanında mücadele edilerek aşılabılır. Şu hâlde, Marksist eğitim anlayışı insanın iç dünyasına yabancılaşmanın gerçeklikle iç içe geçmiş bir helezonu gibidir. Aristoteles'ten beri düzene sokulmaya çalışılan doğa, idealize edilmiş bir doğadır. Varoluşla uygunluk içinde olmaktan ziyade olması gerekeni belki de ütöpik bir bilinçle ortaya koyar. Bu bakımdan gerçeklikten uzak, ideal olan bir dünyayı yansıtan eğitim anlayışı zuhur eder. Gerçeklikten uzak, varoluşu aşkınlaştırıcı etmenler doğrultusunda yaşamın düzeni kurulur. Varoluşun bu türden aşkınlaştırılmasındaki amaç, “yani belli bir yaşamsal düzende gerçekleştirilmesi mümkün olmayan içeriksel değerlere ve istemlere sürekli baskın gelmek, bu türden içeriksel değerleri toplumun ve tarihin ötesinde olan bir mekâna sürgün ederek,” toplumsal açıdan etkisiz hale getirmektir (Mannheim, 2004: 218). O halde eğitim, nesnelere olduğu gibi değil de, nasıl olması gerekiyorsa o şekilde tasvir eder. İdealleştirilmeye çalışılan bu dünya yalnızca idealar dünyasının bir yansıması olarak pür mutluluğun, güzelliğin ya da barışın hüküm sürdüğü bir düzen değildir. Aksine Marks'a göre bu dünya ezenlerle ezilenler arasında kesintisiz bir mücadelenin olduğu, ekonomik temelli bir üretim ilişkileri ağıdır. Buradan hareketle, Marksist eğitim anlayışının öncelikli olarak ekonomik, politik ve toplumsal koşullarla karakterize olduğu söylenebilir. Marks eğitimi, “yalnızca kendi iç gelişme yasalarından hareket edilerek kavramanın kesinlikle olanaksız olduğunu” düşünür. Eğitimin özü, kökeni, gelişimi ve toplumsal işlevi (rolü), yalnızca ekonomik etkenin –üretici güçlerin gelişiminin üretim ilişkileriyle olan karmaşık etkileşiminin– belirleyici rol oynadığı, tüm olarak toplumsal sistemin tahliliyle anlaşılabilir” (Marx ve Engels, 2009: 13).

Hatta Marks üretici insan etkinliği olarak eğitimin, toplumsal koşullar ve tutumların insanların düşüncelerinin gelişimi ve niteliği üzerindeki etkisi[nin], düşüncelerin toplumsal koşullar ve tutumlar üzerindeki etkisinden daha fazla olduğuna işaret eder. Eğitimle birlikte işçinin yalnızca basit kol hareketlerinden kurtulması ve toplumsal varlığın bir parçası olması gerektiğine vurgu yapar. Toplumsal varlık olarak insan, rekabet eden, çekişen, çatışan yönleriyle tarih sahnesinde kendi varoluşunu ortaya koyacağı için eğitimle birlikte bu çatışkı kafa emeği ile kol emeğinin birbirine yaklaşmasını sağlar.

Zira eğitimin toplumsal niteliği de bu çekişmeler ve çatışıklardan etkilenir. “Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir. Özgür insanlarla köleler, patrisyenlerle plebler, baronlar ve serfler, lonca mensubu yurttaşlarla kalfalar, kısacası ezenlerle ezilenler arasında her zaman çelişki vardı, bunlar birbirlerine karşı kâh gizli kâh açık kesintisiz bir mücadele yürüttüler, her defasında tüm toplumun devrimci bir dönüşümüyle veya mücadele eden sınıfların beraberce çöküşüyle sonuçlanan bir mücadeleydi bu” (Marx ve Engels, 2018: 52). Başka bir deyişle işçilerin kendi üretici etkinliğini, emek güçlerini kayıtsızlıkla sömüren kapitalist işverenlerin işçiyi emeğine yabancılaştıran süreçlerini, “değer”, “mübadele değeri”, “artık değer”, “meta”, “sermaye”, “faiz”, “rant” ve “ücret” gibi kavramaları da kapsayacak biçimde üretimi gerçekleştiren işçinin emek mücadelesini teknolojik verilerin analizi ve karşılaştırılması olarak politeknik eğitimle bütünleştirir. Marksist perspektifte eğitim, sınıf mücadelelerinin, sınıf politikalarının ve ideolojilerinin etkisi altındadır. Üst yapı ve alt yapı bağlamında eğitim kurumları, oluşturuldukları tarihin, dönemin politik ve ideolojik ilişkilerinin birer ürünüdür. Her tarihsel dönem kendi eğitim sürecini yaratmıştır. Horkheimer’in söylemiyle, Mutlak’ın kendisi bile her ne kadar nesnel ve genel olursa olsun en nihayetinde öznel amaçlara hizmet eden bir şemaya dönüşmüştür (Horkheimer, 2008: 97).

Eğitim Marksist düşüncedeki işçinin yaratıcı, rasyonelleştirici, yenileyici perspektifi temelinde tarihsel materyalistik bir düzlemde açıklanarak duyu deneyimine dayalı dış dünyayla bağlantılı hale getirilir. Eğitim, idealize edilmiş alandan soyutlanarak dış dünyadaki insanın emeğine içkinleştirilir. Fabrika Kanunları’nın genelleştirilmesi, onları mekanik eğirme ve dokuma ile ilgili istisnai bir yasadan bir bütün olarak toplumsal üretimi etkileyen bir yasaya dönüştürmeye yarayan gerekliliğin üretim tarzına içkinleştirilmesi gibi. Görünen o ki, büyük sanayinin teknik zorunlulukları ile kapitalist düzen içinde yatan toplumsal niteliği arasındaki mutlak çelişkinin, işçinin durumundaki her türlü kararlılık ve güvenliği yok etmesinin (Marx, 2003: 418) ardındaki tektipleştirici eğitim anlayışı, Marks’ın *Alman İdeolojisi*’nde ifade ettiği üzere ilk tarihsel eylemin maddi ihtiyaçlarımızın karşılanması için üretim yapmak olduğu düşüncesiyle karakterize edilir. Bu durum eğitimlilerin eğitimsizler üzerinde olduğu hiyerarşik bir düzeni yaratır. Hiyerarşi kavramı Marks’ta, Moğolumsu-Kafkas bakış açısı içerisindeki negatif birliği bakımından tarihsel ilişkinin mevcut bir ilişkiye dönüştürüldüğü ya da karşıtların yan yana sunulduğu yerde ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle toplumda hiyerarşik bir sınıflandırma yaratılır:

- A. Eğitimsizler (Kötüler, burjuvalar, bildik anlamda egoistler) = Zenciler, çocuklar, Katolikler, gerçekçiler vb.
- B. Eğitimliler (İyiler, citoyens\ zahitler, rahipler vb.) = Moğollar, gençler, Protestanlar, idealistler.

Bu iki aşama yan yana var olur, dolayısıyla da bundan “eğitimliler”in “eğitimsizler” üzerinde egemen olduğunu “kolayca” anlamak mümkün; bu hiyerarşidir. O halde, tarihsel gelişimin ileriki aşamasında

- Eğitimsizden Hegelci-olmayan,
- Eğitimliiden de Hegelci olur.

Bu da demektir ki Hegelciler Hegelci-olmayanlar üzerinde egemendir. Böylece Stirner, tarihte spekülâtif düşüncenin egemenliğine dair spekülâtif tasavvuru, bizzat spekülâtif filozofların egemenliğine dönüştürmektedir (Marx ve Engels, 2013: 112).

Eğitilmiş (gebildet) ve eğitimsiz (ungebildet) arasında vücuda getirilen ve Hıristiyan, kusursuz insan, Hegel ya da Protestan ile kişileştirilen bu hiyerarşik düzeni Marks, tinler âlemini dağıtarak cismani bir varlığa dönüştürür. Kültürün temeli emek olduğuna göre, maddi üretim olmaksızın uygarlıkta var olamayacağına göre, maddi üretim ve uygarlığın var olmadığı yerde eğitimden bahsetmek söz konusu değildir. Marks bu durumu bir adım daha öteye taşıyarak maddi üretimin nihai uygarlığın niteliğini de belirlediğini söyler. Eagleton'ın da belirttiği üzere, maddi üretimin uygarlığın niteliğini belirlediği yönündeki genel bağlamı, eğitimin biçim ve içeriğini, bu eğitimin içinde olduğu ekonomik, politik, sosyokültürel, ideolojik ilişkilerle açıklamak olasıdır (Eagleton, 2011: 126). Marks'ın hareket noktasını oluşturan öncüller, keyfi temeller ya da dogmalar değildir; bunlar gerçek bireylerdir, bu bireylerin eylemleri ve maddi yaşam koşullarıdır. Marks'a göre bu koşullar ancak ve ancak ampirik olarak oluşturulabilir. O halde "tüm insan tarihinin ilk öncülü canlı bireylerin varlığıdır. Şu hâlde saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel örgütlenişleri ve bu örgütlenmenin sonucu olarak ortaya çıkan, doğanın geri kalan bölümüyle olan ilişkileridir" (Marx ve Engels, 2013: 19). Fikirlerin, tasavvurların ve bilincin üretimi, başlangıçta, insanların maddi faaliyetiyle ve aralarındaki maddi temaslarla, yani gerçek hayatın diliyle doğrudan bağlantılıdır. Marks insanların maddi davranışlarının bir ürünü olarak sanat, düşünme, tasavvur etme türünden zihinsel etkinliklerini politeknik bir eğitim anlayışıyla bağdaştırarak bireyin toplum içindeki yerini, rolünü ve tercihlerini maddi üretimin cismani bir yansıması olarak sunar. Eğitimin biçim ve içeriği de yine maddi üretimin yani toplumun ekonomik, politik ve ideolojik koşullarının bir yansıması olması bakımından Marksist eğitim anlayışında dünyanın bir yansımasını görürüz. Ancak bu yansıma çift yönlüdür. Bir yandan nesnel ve maddi süreçlere dayandığı için bilimsel, diğer yandan toplumun ekonomik, politik şartlarını yansıttığı için ideolojiktir. Bu durum eğitimcinin hem zihinsel hem fiziksel faaliyetlerini tabi olduğu tarihin şartlarıyla sınırlandırır. Michael Albert'in *Kapitalizm Ötesinde Yaşam'da Sanat'ta* sanatçının komiteler ve katılımcı ekonomiyle bireylerin yaratıcılığının nasıl sınırlandırıldığına dair yönelttiği soru bu çerçevede dikkat çekicidir (Albert, 2007: 182). Her ne kadar tasavvurları, fikirleri üretenler insanların kendileri olsa da; sanatsal yaratım, maddi dünyanın ve toplumun üretici güçlerinin belirli bir gelişim düzeyini incelemeyi aksine sanatsal yaratım, maddi ilişkiler tarafından kaçınılmaz olarak kullanılan dünya ve toplumların gelişmesi doğrultusunda üretir ve değişir. Söz konusu durum sadece sanat için değil aynı zamanda ahlak, din, felsefe ve eğitim için de geçerlidir. Tıpkı Marks'ın *Alman İdeolojisi*'nde Genç Hegelcilerin eleştirisini yaparken, gökyüzünden yeryüzüne inen Alman felsefesinin Hegel'in sistemli felsefesi zamanında yeryüzünden gökyüzüne çıkmasında söylediği gibi. Hâlbuki insan, düşündüklerini, hayal ettiklerini, kavradıklarını tasarımılanmış bir dünyadan yola çıkarak değil aksine, bu yaşam sürecinin ideolojik yankı ve yansımaları içindeki gerçeklikten çıkarır. Etkin ve aktif olan birey, düşüncelerindeki hayalleri, ampirik olarak kanıtlanabilir olan alana izafe eder. Bu suretle sanat, maddi temellere dayanan kendi maddi yaşam süreçlerinin yüceltilmiş bir yansıması halini alır.

Antikçağdan bu yana aşkınlaştırılmış bir alana izafe edilen sanat, üstün bilincin alt katmanı olmaklıktan çıkar. Evrensel bir yapının pasifize edilmiş etkinliği olmak yerine insanların maddi üretimlerinin ve maddi ilişkilerinin gelişmesiyle paralel giderek, kendini geliştirir ve değiştirir. O halde Hegel'in söylediği gibi insan yaşamını tamamen belirleyen “kendisine tekillik biçimini” veren kararlaştırıcı bilinç değildir (Marks, 2016: 33). Tersine, bilinci belirleyen yaşamdır. Toplumun gelişme düzeyinin ve toplumsal yapısının sanat yapıtların biçim ve içeriğini belirlediği olgusu, Neo-klasik çağdan sonra gelen romantizm akımına karşı bir tepkidir. Çünkü Marks, idealleştirilmiş yaşamın gerçeklikten uzak konularının aksine, gerçek yaşamı, gerçek toplumu konu edinen gerçek sanatçıdan taraf olur. Belirli koşullar altındaki insanlar, gerçeğe ampirik olarak ulaşır. Her ne kadar sanatın, hayal gücünün eseri olan bir yapısı söz konusuysa da; bu sanatın düşsel nesnelere bir faaliyeti olması anlamına gelmez. Başka bir deyişle, Marks'ın Kapital'de kullandığı, (Bkz. Marks, 2003) sistemsel ve yaşanan olmak üzere çift yönlü kriz kavramları arasında kurduğu bağıntı ile insanların pratik gelişim ve değişim süreçleri ile değişime direnen süreç arasındaki bağıntı sanatın, bilim ve ideolojinin neresinde olduğunu açıklığa kavuşturur (Benhabib, 2005: 143). Marksist felsefi düşüncede sanat, bilimin dünyanın olduğu gibi yani gerçekte ne ise o şekilde algılanması gerektiği yönündeki düşüncüsüyle, sistemlerin değişime olanak tanımayan ve kasıtlı olarak gerçekliği çarpıtan ideolojik düşüncesinin arasındadır. Tarihi toplumsal bir varlık olan insan, sistemin genel bağlamı içerisinde karakterize olur. Çıkarlar uğruna gerçekliklerin çarpıtıldığı ortamda insan, dünyayı sistemin düşündüğü şekliyle algılar. Bu yüzden ki sanatın bir yanı tarihsel olarak sınırlandırılmış algılardan ötürü ideolojiktir. Ancak insanların tarihsel gelişiminin gözleminden elde edilen sınırlı algıların, gerçekliğinden koparılması sanatın hayal gücüne dayalı olan yönünü dışarıda bırakır. Başlı başına ideolojik olan sanatın hiçbir değeri yoktur. Ancak yaşanan bir dünya vardır ve bu dünyada gerçekliğe dayalı olan düşünceler, düşüncelerden ayrı tutulamayacak eylemler söz konusudur. Bu yönüyle sanat, bilime yaklaşır. Sanatın bilime yaklaşması demek, maddi olanın tasnif edilip yeniden düzenlenmesi demek değildir. “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama istedikleri gibi değil, kendilerinin seçtiği koşullarda değil doğrudan karşılaşılan, verili ve geçmişten gelen koşullarda yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, yaşayan kuşakların beynine bir karabasan gibi çöker” (Marks ve Engels, 2009: 74). Sanat, maddi dünyayı ve toplumu tarihiyle birlikte incelerken geçmişten gelen koşullar üzerinden yükselir. Nitekim her sanat yaratımı kendi tarihsel evresinin koşulları altında gelişir ve değişir. Bu açıdan eğitilmiş burjuva düzeyinin altında kalmadan tarihsel koşulların ve yapıların gerektirdiği ölçüde tekniğin yaratıcısı ve efendisi olacak eğitilmiş ve kültürlü insanlar yetiştirilmelidir. Hegelvari evrensel eğitilmiş insanlar yetiştirmek yerine, sosyalist düzende yeni bir halk eğitim sistemi oluşturulmalıdır ki bu sayede kapsamlı uzmanlık alanlarını elinde tutan kafa emekçilerinin üstünlüğü ortadan kaldırılabilsin.

August Bebel *Kadın ve Sosyalizm*'in "Sosyalist Eğitim Sistemi" bölümünde herkes için aynı olacak olan yeni toplumun varoluş koşullardan bahsederken, gereksinimleri ve eğilimleri farklı olan gençlerin eğitimlerinin düzgün bir şekilde verilmesinin toplumun başlıca temel görevi olduğunu ifade eder ve asıl gençlerin bedensel-zihinsel gelişimini ve kültürünü hedefleyen tamamen değiştirilmiş eğitim sistemine uygun olarak, öğretim gücünün artırılmasının iki emek biçimi arasındaki farkı ortadan kaldıracabileceğini düşünür. Alman ordusunda askerlerin eğitimi nasıl sağlanıyorsa, yükselen neslin eğitimi de aynı şekilde sağlanmalıdır. Burada bir memurun 8 ila 10 erkek arasında bir sorumluluğu söz konusudur. Gelecekte benzer sayıda öğrenci bir öğretmenin rehberliğinde yerleştirilecekse, istenen hedeflere ulaşılabilecektir (Bebel, 1910: 448). Bu geçiş döneminde Marks'ın eksik ve sınırlı olan ifadeleri, politik alanda geçerli olduğu gibi yetiştirilecek işçilerin durumu göz önüne alındığında hem eğitim hem de ekonomik alan için de geçerlidir. Marks bu evrede eğitilecek işçilerin durumunu, çalışma koşullarının ıslahı ve üretim sürecinde insanın katlanılır olanaklara sahip olması anlamında ele alır ve bu anlam herkesin çalıştığı, çalışanlar arasındaki eşitsizliğin ortadan kalktığı ve herkesin kendi tasarrufuna kalan boş bir zamana işaret eder. Ancak Marks için bu boş zaman, emeğin bir kaybı değil aksine herkesin çalışmak zorunda olduğu bir toplumda çok yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiş olan emeğin, üretici insana bıraktığı boş zamandır. Asıl önemli olanın planlama olduğu ve bu planlamanın amacının da ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olmasıdır. Nitekim her şeyden önce emeğin niteliğinin uğrayacağı bu değişiklik için insanın kendisini kültür ve teknik düzeyde geliştirmesi gerekir. Bu alanda, çoğu kez, kapitalist üretime bir geçiş biçimi geçerli olur; o biçim çerçevesinde çeşitli bilimsel ya da sanatsal üreticiler, zanaatçılar ya da uzmanlar, kitap ticaretinin ortak ticari sermayesi için çalışırlar. Bu ilişkinin asıl kapitalist üretim tarzı ile bir ilişkisi yoktur ve hatta biçimsel olarak bile henüz kapitalist üretimin egemenliği altına alınmış değildir. Bu ara geçiş biçimlerinde merak sömürsünün en üst noktasında oluşu gerçeği bu durumu hiçbir biçimde değiştirmez. Ürün, üretim eyleminden ayrılamaz. Tüm gösteri sanatçıları, konferansçılar, aktörler, öğretmenler, doktorlar, rahipler vb. için durum budur. Burada da kapitalist üretim tarzıyla ancak sınırlı bir dereceye kadar karşılaşılır ve bu etkinliğin doğası gereği, pek az alanda uygulanabilir. Örneğin eğitim kurumlarındaki öğretmenler, kurumun girişimcisi için yalnızca birer ücretli-emekçi olabilirler, İngiltere'de bu tür birçok eğitsel fabrika vardır. Gerçi öğrenciler söz konusu olunca, bu öğretmenler üretken emekçi değildirler; ancak kendi işverenleri söz konusu olduğunda üretken emekçidirler. O, kendi sermayesini onların emek-gücüyle değiştirir ve bu süreç aracılığıyla kendisini zenginleştirir. Tiyatrolar, eğlence yerleri, vb. için de durum aynıdır. Bu durumlarda, aktör, kamu karşısında bir sanatçı olarak davranır, ama kendi işvereni karşısında o bir üretken emekçidir (Marx ve Engels, 2009: 133-134) Kaçınılmaz olarak en karmaşık üretim dallarının ve onlara bağlı araştırma merkezlerinin arasındaki ilişki, bu üretkenliğin kültürel ve teknik bilgi konusundaki gelişmelere bağlıdır.

SONUÇ

Varlığın ve insanlığın düzeninde eğitimin kendine bulduğu metotlar arasında düşüncenin eyleme üstünlüğü görüşü Marks'la birlikte yerini kapitalizm ve endüstrileşmenin doğurduğu burjuvazi ve proleterya sınıflarının ekonomi temelli hiyerarşik yapılanmasının eleştirisine ve eylemi onaylayacak şekilde üretim araçlarının evrimini, bu evrimin ardındaki iktisadi sebepleri eğitimle bütünleştirmesine bırakır. Kültür çevrelerindeki şartlar içerisinde insan hayatının çözülüşü ve yeniden kuruluşunda Marks, Hegel'in diyalektiğini tarihsel materyalist bir perspektifte revize ederken üretim ve istismarın ötesinde insanın kendisiyle ve etrafıyla olan münasebetini metalaştırılmış bir yabancılaşma sürecinde izah eder. Fikirler varlık şartlarını değil de, varlık şartları fikirleri gerektirir noktasındaki bu görüşler, Marks'ın eğitim felsefesinin teknik alt yapısını oluşturan temel belirlenimlerdir. Marks maddi dünyayı ve toplumu tarihiyle birlikte incelerken geçmişten gelen koşullar üzerinde eğitim anlayışını insanın kültürel ve politik gelişimiyle birleştirir. Modern üretimin bilimsel öğeleriyle iş araçlarını çalışma yöntemlerinin birleştirilmesi yani politeknik eğitim fikrini, Marks özellikle tarihsel olarak emeğin niteliğinin uğrayacağı değişikliklerin insanın değişmesini zorunlu hale getirdiği koşulların devrimci bir pratiği olarak kurgular. Bu sayede makineleşmenin ve otomatikleşmenin yayılımının üretimle olan bağlantısallığının çalışma üzerindeki etkisi eğitimle ilişkilendirilmiş olur. Hatta Marks üretici insan etkinliği olarak eğitimin, toplumsal koşullar ve tutumların insanların düşüncelerinin gelişimi ve niteliği üzerindeki etkisinin, düşüncelerin toplumsal koşullar ve tutumlar üzerindeki etkisinden daha fazla olduğuna işaret ederek eğitimle birlikte işçinin yalnızca basit kol hareketlerinden kurtulması ve toplumsal varlığın bir parçası olması gerektiğine vurgu yapar. Kapitalist ile işçinin karşı karşıya geldiği mübadeleler tarihinde, işçinin giderek sadece kol emeğine sahip, basitleştirilmiş, prototipleştirilmiş, salt otomatik hareketlere sahip varlıklara indirgenmesini, toplumsal birimin insan emeğinin ifadesi olarak makineleşmiş bir düzende tekniğin hizmetkârı değil; onun yaratıcısı olarak insanın genel ve mesleki eğitimine önem veren bir düzenin habercisi olarak dönüştürür. Bu yüzden Marks için eğitim, insanın kültürel ve politik gelişiminin temelidir.

KAYNAKLAR

- Albert, M. (2007). Kapitalizm Ötesinde Yaşam: Umudu Gerçeğe Dönüştürmek, (Çev. T. Doğan), İstanbul: Bgst Yayınları.
- Altınörs, S. A. (2020). "Descartes'ın Felsefesinde Zihin İle Beden Arasındaki İrtibat", Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 71, ss. 79-90.
- Bebel, A. (1910). Woman and Socialism, (Çev. Meta L. Stern (Hebe)), Jubilee, 50th Edition, New York: Socialist Literature Co.
- Benhabib, S. (2005). Eleştiri, Norm ve Ütopya, (Çev. İ. Tekerek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Direk, Z. (2009). Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği, Cogito: Feminizm, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 58, ss. 11-39.
- Eagleton, T. (2011). Marx Neden Haklıydı? (O. Köymen, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Eagleton, T. (2021). Materyalizm, (Çev. H. S. Gündüz), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Fraser, I. (2008). Hegel ve Marks: İhtiyaç Kavramı, (Çev. Beyza Sumer Aydaş), Ankara: Dost Yayınevi.
- Horkheimer, M. (2008). Akıl tutulması, (Çev. O. Koçak), İstanbul: Metis Yayıncılık.

- Kuzinen, B. E. P. M. (2008). Marksizm ve Leninizmin İlkeleri IV: Sosyalizm ve Komünizmin Teorisi, (Çev. N. R. Çobanoğlu), İstanbul: Yar Yayınları.
- Mannheim, K. (2004). İdeoloji ve Ütopya, (Çev. M. Okyayuz), Ankara: Epos Yayınları.
- Marx, K. (1966). Felsefenin Sefaleti, (Çev. E. Başar), İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1976). Thesis of Feuerbach, (From Frederick Engels), Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy, Foreign Languages Press, Peaking.
- Marx, K. (2003). Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, (Çev. Alaattin Bilgi), İstanbul: Eriş Yayınları.
- Marks, K. (2016). Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, (Çev. K. Somer), İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1995). Seçme Yazışmalar 1: (1844-1869), (Çev. Y. Fincancı). İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2009). Yazın ve Sanat Üzerine, (Yay. Haz. M. İ. Erdost), İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2013). Alman İdeolojisi, (Çev. T. Ok- O. Geridönmez), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. & Engels, F. (2018). Komünist Manifesto, (Çev. T. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ranciére, J. (2007). "1844 Elyazmalarından Kapitale Eleştiri", Kapital'i Okumak, (Çev. A. I. Ergüden), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Rockmore, T. (2014). Marksizmden Sonra Marx:Karl Marx'ın Felsefesi, (Çev. H. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Türdeş, M. (2004). Felsefe Üzerine: Karl Marks-Friedrich Engels. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2001). Eğitim Felsefesi, İstanbul: Ülken Yayınları.
- İntenet Erişim: [<https://revisesociology.com/2015/01/27/marxist-perspective-education/>], Erişim Tarihi: 25. 09. 2022

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

MODA VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÖZÜDOĞRU

Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fak.

Trabzon, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4778-8367

busracglrr@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada modanın tüketim kültürü ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Değişiklik ihtiyacı ile toplum hayatına giren geçici yenilik olarak tanımlanan moda kavramının, bu geçiciliğine rağmen sosyal hayattaki yeri oldukça kalıcı görülmektedir. Kitleleri etkileyen moda, günümüzde ırk, millet, kültür ayırt etmeden herkesi kucaklayan evrensel bir kavramdır. Modanın tüketim ile olan ilişkisi birbirini besleyen bir nitelik göstermektedir. Tüketim kültürünün, tüketicilerin çoğunun bir yararı olmadığı halde statü elde etmek, ilgi uyandırmak gibi sebeplerle peşine düşüp, sergiledikleri bir kavram olması, modanın toplumda yer edinmek için ihtiyacı olan kavramla oldukça uyumaktadır. Tüketimin insanlara aşıladığı, sınırsız ve doyurulmaz ihtiyaçlar, modanın daima yenisini üretme fikriyle birleşerek bireylerin arzularını yaşamını yönlendirebilme gücüne de sahip olmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Moda, Tüketim, Tüketim Kültürü

FASHION AND COMSUMPTION CULTURE

Assist. Prof. Dr. Busra OZUDOGRU

ABSTRACT

In this study, the relationship between fashion and consumption culture is discussed. The concept of fashion, which is defined as a temporary innovation that enters the social life with the need for change, seems to have a very permanent place in social life despite this temporaryness. Fashion, which affects the masses, is a universal concept that embraces everyone, regardless of race, nationality or culture. The relationship between fashion and consumption shows a quality that feeds each other. The fact that consumer culture is a concept that most of the consumers pursue and display for reasons such as gaining status and arousing interest, although it is not beneficial, is quite compatible with the concept that fashion needs to have a place in society. The unlimited and insatiable needs that consumption instills in people, combined with the idea of always producing something new, enable individuals to have the power to direct their desires in their lives.

Keywords: Fashion, Consumption, Consumption Culture

GİRİŞ

Tüketim kültürü özellikle 20. yüzyıldan sonra hız kazanmış ve kapitalist yaşam biçimine bağlı olarak toplum hayatına yerleşmiş bir olgudur. Kapitalist sistemin sermaye birikimine dayalı üretim anlayışından, kâr için tüketimi teşvik eden anlayışa geçilmesiyle tüketim farklı bir anlama bürünmüştür. Günümüzde insanlar ihtiyaçları olsun veya olmasın tüketmektedirler. Bu tüketimin arkasında hazcı, gösterişçi bir duygu yatmaktadır. Tüketim aynı zamanda insanlar arasındaki bir iletişim biçimi olmuştur. Bireyler tükettikleri ürün üzerinden statü elde etmekte ve kendini ispatlamaktadır. Aynı zamanda bir gruba dâhil olmayı ve kimlik vermeyi sağladığından "daha fazla tüketmek" insanoğlunun bir vazgeçilmezi olmuştur. Kişiler "düşünüyorum o halde varım" anlayışından "tüketiyorum o halde varım" anlayışına geçmiş, tükettikçe var olduklarına inanmışlardır.

Tüketim kültürü kavramı genel olarak iki anlamda kullanılmaktadır. İlk olarak, her toplumun yaşadığı tüketim geleneğini ve tarzını ifade etmek için kullanılan tanımdır. İkinci olarak ise, sadece pazar ekonomisinin egemen olduğu ve postmodern toplumlarda da varolabileceğini öne süren tanımdır. Bu tanıma göre, yeni tüketim kültürünün toplumun çoğunluğunda egemen olan tüketim tarzı olduğu öne sürülmektedir (Odabaşı, 2013, s.41). Var olan bu yeni tüketim anlayışının moda kavramı ile de yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü moda tüketim gibi kullanılan bir iletişim aracı olarak, insanların sosyal hayatta var olduklarını ifade etmenin yollarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Moda, insanların tükettikleri üzerinden yaşamı ne kadar yakaladıklarını gösterir. Modayı takip ediyorsan yaşamı geriden takip etmiyor, daima güncel kalıyorsun demektir. O halde insanlar moda üzerinden aynı zamanda eskimeye karşı da bir tavır alıyorlar denebilir. Moda ve tüketim birbirini destekleyen iki kavramdır. Tüketim kültürüne adapte olan bir kişi modayı takip etmeyi reddedemez. Moda, insanın birey olarak, hayatın akışında alabileceği görünümünün bir ifadesidir.

1. MODA KAVRAMI

Tüketimin iletişim aracı olarak en çok kullanıldığı alanlardan biri modadır. Sözlük anlamıyla moda, "değişiklik ihtiyacı veya süslenme özentiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik, belirli bir süre etkin olan toplumsal beğeni, bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük, yaygın duruma gelmek, herkesçe kabul edilmek" anlamına gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>, 2022). Moda (mode) kavramı, Latince "oluşmayan sınır" anlamını taşıyan "modus"tan gelir. İngilizce karşılığı "fashion" olan kavram, adet, usul, biçim, şekil, tarz, üslup, davranış, kibar sınıf hayatı, üst tabaka, yüksek zümre gibi anlamlara gelmektedir (Barbarosoğlu, 2013, s.27). Her çeşit tüketim nesnesinin modayla ilişkili olduğu söylenebilir ancak bu konuda giyim sektörü bir adım daha öndedir.

Moda kuramı üzerine yazan ilk düşünürlerden Simmel'e göre 'moda "bütün görünümleri ve kavramsal olarak, bütün içerikleri bünyesine alabilir: Her giyim, sanat, davranış ya da görünüş formu moda olabilir' şeklinde tanımlanmıştır (Simmel, 2013, s.130).

Modanın eski tanımlarında "yüksek kültüre ait olduğu" anlayışı hâkimken bugün ulaşılmış olduğu nokta ise demokratikleşme kavramıyla beraber toplumun bütün kesimlerine yayılmasıdır.

Bu durum özellikle hazır giyim ve seri üretimin başlamasıyla yakından ilgilidir (Barbarosoğlu, 2013, s.31).

Modayı giyim kuşamda süslenme, değişiklik gereksinimi veya kişilerde süslenme isteğiyle toplum hayatında yayılan geçici bir yenilik olarak da tanımlamak mümkün. Aynı zamanda moda kişinin toplum içindeki davranışını, giyim ve süslenmesiyle ilgili sosyal yaşayışını düzenleyen sosyal bir olgudur (Artukoğlu, (2013, s.5).

Moda günümüzde toplumsal tercihlerimizin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Herkesin aklına moda denince ilk başta giyim üzerine olan değişiklikler gelmektedir. Ancak Simmel'in de vurguladığı gibi moda hayatın tümünü kucaklayabilme özelliğine sahiptir. Sanattan, müziğe, eşyadan, kıyafete, mimariden yeme alışkanlıklarımıza kadar her şey modanın içerisinde kendisine bir yer bulabilmektedir. Fakat modanın en net şekliyle toplumda belirmesi kıyafet modası üzerinden olmaktadır. Özellikle kadın bedeninin kullanılması ve güzellik anlayışı, bu alandaki değişikliklerin daha fazla olmasına yol açmaktadır.

"Moda günümüze bakıldığında ırk, millet, kültür, ayırt etmeksizin evrensel bir giysi haline gelmiştir. Çünkü moda, her şeyden önce bir sistemdir. İnsanların bazen farkında olmaksızın katıldıkları ve bir parçası haline geldikleri bir kurgudur. Bu anlamda da kitlesel bir yanı mevcuttur. Bir ideoloji gibi moda da kitleleri etkisi altına almaktadır" (Başkaya, 2010, s.15).

1.1. Modanın Tarihi

Modernite, Rönesans'tan sonra gelişerek tüm dünyayı etkisi altına alan bir zihinsel süreçtir. 19. yüzyılda Batıda başlayan sanayi ve ticaretteki gelişmelerin ardından teknik buluşların da etkisiyle, büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. "Modernizm" ise farklı bakış açılarıyla birçok alana etki etmiştir. Bunlar arasında politikayı, sanatı, bilimi, kültürü ve modayı saymak mümkündür. Moda'nın 19. yüzyılda modernizm ile birlikte anlam bulduğunu ifade edebiliriz. Fransız Devriminden sonra ortaya çıkan yeni toplum düzeninde moda sarayın dışına çıkmıştır. Fransız Devrimi ile başlayıp Endüstri Devrimi ile devam eden değişim sürecinde "tüketim" kavramı ile tanışılmış, bu tarihten itibaren giyinme ihtiyacı, şekil değiştirerek bir tüketim aracı olan moda kavramına dönüşmüştür. İletişimin ve iletişim araçlarının yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması modanın daha hızlı bir biçimde yayılmasını sağlamıştır (Dayı, 2006, s.2).

Modanın tarihinin ne zaman başladığı ile ilgili tartışmalar modanın iki farklı şekilde tarihlendirilmesine sebep olmuştur. Öncelikle modanın bir kıyafet çeşitliliği olduğu iddiasını güdenler, Modanın eski çağlardan beri var olduğunu öne sürmektedirler (Barbarosoğlu, 2013, s.28). Nitekim Çatalhöyük kazılarında bulunan dokuma parçaları, deniz kabuklarından yapılmış süs eşyaları gibi o döneme ait parçalar modanın ilk kalıntıları olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda ilk dönem insanları avcılıkla hayatta kalabildikleri için, temel bir ihtiyaç olan giyinmeyi de avladıkları hayvanların derileriyle karşılamaktaydı. Bu sebeple ilk dönem insanları giyinmeyi bir korunma aracı olarak kullanmaktaydı. Ayrıca insanın bedenini kendi özel alanı görmesi dolayısıyla giyinmek mahremiyeti korumanın da bir yolu olarak görülmektedir.

İlk insanların yaşadığı toplulukların, giyim düşüncesinden önce vücutlarını çeşitli dinsel-büyüsel inanışların ve ritüellerin yaptırımlarıyla boyayarak kapattıkları bilinmektedir.

İlk insanların boyamanın yanı sıra doğada bulunan ağaç dalları, çeşitli bitkiler ve çiçeklerle vücutlarını ve başlarını süsleyerek bunlara anlam yükledikleri görülmektedir. Bu tür süs ve süsleme teknikleriyle insanlar kendilerini çekici kılmak istemişler, bu çabalarıyla sosyal seviyeleri ve ait oldukları topluluğu ifade etmeye çalışmışlardır (Dayı, 2006, s.10). Yani geleneksel dönemlerde giysiler rolleri, statüleri belirlemekte ve temel bir ihtiyaç olan korunmanın yerine getirilmesini sağlamaktaydı. Bu sebeple modanın geleneksel dönemlerde var olduğuna ilişkin yoruma karşılık, modanın Sanayileşme ve Fransız İhtilali ile birlikte başlayan bir süreç olduğunu vurgulayanlar bulunmaktadır (Barbarosoğlu, 2013, s.29). Çünkü bu dönemlerden itibaren moda, her katmana ulaşabilmiş ve hızlı değişen bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır.

Ortaçağ'ın ilk çağdan farkı, iktisadi ve sosyal düzen ve o düzeni belirleyen bir değerler sistemi oluşturmasıdır. Bu değişimler, kısaca şöyle özetlenebilir; feodalite ve sosyal sınıfların oluşumu, kilisenin otoritesi, ilk kentlerin doğuşu ve burjuvazinin oluşumudur. Giyim tarihi bu değişimlerden etkilenmiş ve buna bağlı olarak değişim geçirmiştir (Tanilli, 2010, ss.51-54). Ortaçağ'ın başları bir savaş dönemi olduğu için, savaşlarda kazanan tarafın ganimetlerle zenginleşmesi, ticaretin gelişmesine ve endüstrideki ilerlemelerin de etkisiyle lüks bir yaşam tarzına geçilmesine sebep olmuştur. 11. yüzyıldan, 14. yüzyıla kadar süren Haçlı Savaşlarının yaşam tarzı alanındaki en önemli etkisi mimari, iç mekân ve moda alanında kendisini göstermiştir (Dayı, 2006, s.14).

Ortaçağ, geleneksel giyim anlayışının hâkim olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde terzilik önde gelen bir meslek olarak ortaya çıkmıştır. Ancak sosyal tabakadan her kesimin kıyafet diktirmesi diye bir şey söz konusu değildir. Özellikle soylu sınıf ve asiller kendilerini alt tabakadan ayırmak için daha farklı giyinmekteydi. Burjuvaziler ipek, hafif yün gibi kaliteli kumaşlardan kıyafetler giyerken alt tabaka sert keten ve kaba yün kumaşlardan kıyafetler giymekteydi (Dayı, 2006, s.14). Batı Avrupa'da, askeri, coğrafi, iktisadi, düşünsel, dinsel ve siyasal alanda yaşanan değişimlerle birlikte Ortaçağın izleri silinirken yeni bir çağa da geçiş yapılır. Yapılan icatlar, teknik ilerlemeler, coğrafi keşifler, kapitalizmin doğmasına yardım ederken aynı zamanda Rönesans ve Reformun da habercisi olur (Tanilli, 2010, s.69). Rönesansla birlikte Ortaçağın skolastik düşünce biçimi ortadan kalkmış ve şehirlerin oluşmasıyla birlikte çeşitli meslekler de oluşmaya başlamıştır. Saray modası bu dönemde önem kazanan bir moda anlayışı olmuştur. Kral ve kraliçenin, soyluların kıyafetleri takip edilmiş, kraliçenin gardrobunda kaç bin kıyafetin olduğu konuşulur olmuştur. Yine soyluların kullandıkları yelpaze, mendil, küpe vs. aksesuarlar bu dönemde kullanılan parçalar arasındadır. Kısacası Rönesansla birlikte başlayan saray modası ile kültür farklılıkları oldukça bariz bir şekilde kendini göstermiştir (Dayı, 2006, s.15).

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte giyimde de bir devrim yaşanmıştır. İhtilalin sonrasında saray modası ve abartılı giyim ortadan kalkmıştır. Giyim artık ihtilalin uğruna yapıldığı eşitlik, özgürlük gibi kavramlarla eş değer bir biçimde değişime uğramıştır. Aynı zamanda Sanayi Devrimi ile tekstil alanında gelişmeler yaşanmış, kumaşlar daha ucuza ve daha kısa zamanda maledilerek alt sınıfın da zevk ve beğeniye dayalı bir tüketime geçmesinin önünü açmıştır (Barbarosoğlu, 2013, s.30).

Modern anlamda moda anlayışında batılı giyimi bizim için model oluşturur. Batıda bir moda tarihinden söz edecek olursak bu dönemi 1900'lerin başı olarak kabul edebiliriz. Kentleşme, kadınların kamusal alanda görünür hale gelmesi moda kavramına da başka bir bakış açısı sağlamıştır. Bilhassa kadınlar bu görünür olma ve farkedilmeyi giyimle yerine getirmeye başlayınca giyim de bir “zevk alma” unsuruna dönüşerek salt örtünme amaçlı giyinme işlevi ikinci plana itilmiştir. Bu anlamda moda kavramı 19. yüzyıl başında tam anlamıyla karşılığını bulmaktadır (Dayı,2006, s.23). 1945 II. Dünya savaşı dönemi, birçok şeyin olduğu gibi modanın da durgunluk yaşadığı bir dönem olmuştur. Savaş, hem modayı hem de ticareti derin bir şekilde etkilemiş ve birçok moda evi kapanmıştır. Örneğin Chanel, modaevini on beş yıl süreyle kapatmak zorunda kalmıştır. Savaş süresince modadaki stiller de bundan etkilenmiştir. Bir önceki dönemin bol pilili elbiseleri, bol kolları, nakışlar, süslemeler her türlü kürk kullanımı bırakılmış veya yasaklanmıştır. Yasaklamalar nedeniyle kadınlar tüm hayal güçlerini bu dönemde şapkalara ve dağınık saçlarını toplamak için başörtülere yer vermişlerdir. II. Dünya Savaşının bitişi ile birlikte insanlar bir rahatlamanın da içine girmişler ve moda alanında yeniden bir hareketlenme başlamıştır. Çeşitli markalar ortaya çıkmış ve kostümler tasarlanmıştır (Dayı, 2006, ss.31-32).

1950'li yılların ortalarına doğru sinemanın önemli hale gelmesiyle, Marilyn Monroe, Sophia Loren, Brigitte Bardot, Audrey Hepburn, Liz Taylor gibi kadın aktrislerin giydiği elbise modelleri taklit edilmeye başlandı. Moda evleri kişilerdense kitleleri giydirmenin önemini kavradılar. 1960 lı yıllarda diğer yıllardan farklı olarak ilk defa genç kuşağa yönelik tasarımlar yapılmış ve ilk mini etek tasarlanmıştır. Moda böylece daha genç ve daha ucuz bir hal alırken aynı zamanda evrensel ve demokratik bir şekil de almaya başlamıştır. 1980'li yıllarda çok çelişkili eğilimler kendini gösterdi. Seksenli yıllar, “hırs ve aşırılığın” damgasını vurduğu on yıllık bir süre olarak biçimlenmiştir. 90'larla birlikte farklı yaş grupları için farklı modalar üretilmeye başlandı. Genç kitle daha renkli ve daha spor giyinmeye başladı. Moda artık çok daha bireysel bir tutum içerisinde gelişmekteydi. Moda bugün birçok günlük olaydan çok daha fazla etkilenmektedir. 2000'lerde ise artık moda trentlerinin modacılar tarafından değil kişiler tarafından da yaratıldığını görmekteyiz. Modanın tek örnekliliğine karşı duruş gösteren kimi moda tasarımcıları ise çok farklı konseptlerle tasarımlarını üretmektedirler (Dayı, 2006, ss.33-43). Sonuç olarak, modanın dünyadaki tarihsel sürecine değindiğimiz bu bölümde siyasal sosyal gelişmelerden nasıl etkilendiğine ve hayatımızı nasıl etkilediğine değindik. Moda tarihte her ne kadar bir hoş gitme ve güzellik kavramı ile ilişkilendiriliyor olsa da bugün kendine ait bir dili olan iletişim aracı olarak görülebilmekte, gelenekselden modernliğe geçişte gösterge olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık dört yüz yıllık bir zaman alan gelişim sürecinde batı, tüm kavramlarını yaşayarak içselleştirmiş ve bu süreçte moda bir gösterge olmuştur.

1.2. Türkiye'de Giyim Anlayışı ve Modanın Gelişimi

Türkiye'de moda anlayışının gelişimi için öncelikle Anadolu'daki zengin giyim kuşam kültürüne kısaca bakılabilir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu'da giyim kültürünün kökleri çok derinlerde yatmaktadır. Sosyal hayatta hızlı değişikliklerin yaşanmadığı dönemlerde kıyafetin uzun süre aynı formda devam ettiği görülmektedir. Türk tarihinde kıyafetin değişikliğe uğraması özellikle İslamiyetin kabulünden sonra başlamıştır.

Bunun dışında Kök-Türkler'in kullandığı kaftanlar, çarıklar ve çizmeler uzun süre birçok Türk devletleri tarafından kullanılmış, Tanzimatla birlikte terkedilmeye başlanmıştır (Barbarosoğlu, 2013, s.97).

"Anadolu özellikle Selçuklu döneminde İran ve Arap geleneklerinden kısmen etkilenilmiştir. Selçuklu dönemine ait Konya'daki Kubadabad Sarayındaki çinilerde görülen resimlerde saray giysileri ile halk giysileri arasında farklılıklar görülmektedir. Türk giyiminin en büyük özelliği, yüzyıllar boyunca aynı geleneksel çizgiyi korumuş olmalarıdır. Selçuklu kadınların ev giysileri, gömlek, şalvar ve entariden oluşmaktadır. Şalvarlar bol paçalı, entariler uzun ve bol kolludur. Bu entariler yakasız ve önden açık olarak yapılmıştır" (Dayı, 2006, s.48).

Osmanlı'nın Tanzimat'a kadar olan döneminde orta tabaka ile üst tabaka arasında özellikle kadın giyimlerinde pek farklılık yaşanmamıştır. Giyimdeki statü farkı, giysinin formunun değişikliğinden ziyade süsünden kaynaklanmıştır. Bir kıyafet ne kadar ağır işlemlerle yapılmışsa o kadar kıymetli görülmüştür. Sosyal statüyü belirleyen bir diğer unsur da takı ve mücevherler olmuştur. Osmanlı'nın üst tabakaya mensup olanları diğer tabakadan kendisini bu şekilde ayırmıştır. Batılı yaşam tarzının doğuşu ve gelişmesi başka bir anlamda tüketim kültürünün oluşması Osmanlı'nın son dönemine rastlamaktadır. Kurumsallaşması ise Cumhuriyet döneminde oluşmuştur. 18. yüzyılda Avrupa modasına uygun giysi ve mobilyaların yeni bir hayat tarzı sağlayacağı umuduyla ithal ederek hâkim sınıfları batılılaştırma girişimlerinde bulunduğu görülmüştür. Ancak, bu çok yüzeysel Batılılaşma Türk toplumunun küçük, ama önemli bir kesiminin Batılı fikirlere daha fazla açılmasını sağladı (Ahmad, 2012, s.35). Tanzimat dönemi (1839) ise modern anlamda tüketim kültürünün oluşmaya başladığı ilk evredir. Tanzimat, Osmanlı toplumunda Batı gibi yaşama hevesinde olan üst tabakanın kendisini geleneksel toplumsal tabakalardan ayırmak için Batılı ürünleri kullanmaya başladığı bir dönemdir. II. Mahmut döneminde (1808-1876) Avrupalı kılık kıyafet ve yaşam tarzı benimsenmiş, bunda Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesi etkili olmuştur. Saraylarda, Avrupa tarzı mobilyalar ve eşyalar yerlerini almış, eğlence ve giyim konusunda da Batı modasını uyulmaya çalışılmıştır (Barbarosoğlu, 2013, ss.108-109). Yaşanan bu Batılılaşma çabasının üretimle bir ilgisi olmayıp sadece Avrupa mallarının tüketimi şeklindedir. Osmanlı, Batının gelişmişliği karşısındaki ezikliğini azaltmak ve Osmanlı'yı tanıtmak için dönemin önemli Fuarlarına katılma kararı almıştı. 1873 yılında Elbise-i Osmaniye hazırlanarak Avrupalılara Türk kumaşlarının kalitesi tanıtılmış ve övülmüştür (Dayı, 2006, s.52). Meşrutiyetten sonra özellikle kadın modasında bir özgürleşme yaşanmıştır. 1909 yılında tüm dünyada moda konusunda yaşanan değişimler Osmanlı kadın modasını da etkisi altına almıştır. Kabarık kollar kalkmış ve dar etekle ince görünmek moda olmuştur. Çarşafın terk edilmesi ise 1918 tarihine rastlamaktadır (Dayı, 2006, s.54). Modanın yukarıdan aşağıya doğru devam eden taklit özelliği Osmanlı'da da Batılılaşmanın saraydan alt tabakaya doğru devam eden bir özellikte kendini göstermiştir. Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet dönemlerinde hız kazanmış olan Avrupa modası, bir cemiyetin kendine mahsus bir giyim tarzını nasıl terk ettiğini göstermesi bakımından da önemlidir (Barbarosoğlu, 2013, ss.114-115).

Batılılaşma ve Avrupa modasının yaygınlaşması, Cumhuriyet'in ilanından sonra daha da hız kazanmıştır. Özellikle yaşanan kültürel devrimleri ile yeni bir kadın tipi oluşturularak kamusal hayatta belirgin hale getirilmiştir. Kadınların eğitim-öğretim hayatına katılması da bu konuda etkili olmuştur. Bu gelişmeler ile birlikte moda olgusu da Cumhuriyet döneminde kadının bu dışı açılımından etkilenmiş ve büyük bir hız kazanmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra tarımdaki sanayileşme işsizliği artırmış, bu sebeple kırsal kesimden kentlere yoğun bir göç başlamıştır. Yaşanan göç tüketim kültürünün hız kazanmasına ve toplumun alt katmanlarının da tüketim ürünleriyle tanışmasına olanak tanımıştır. Alınan dış yardım ve krediler, ekonomiyi rahatlatmış, yeni yaşam biçimleri ve buna bağlı olarak gelişen yeni tüketim kalıplarını da beraberinde getirmiştir (Dayı, 2006, s.63).

Ekonominin giderek sanayileşmesi toplumda bir dönüşüme neden olmuştur. 1960'larda burjuva yeterince gelişemediğinden işçi sınıfının gelişimi 1961 anayasası ile devlet eliyle yapılmıştır. Böylece Türk endüstrisi geçmişte ithal edilen tüm ürünleri üretmeye başlamış, Sanayileşme sayesinde tüketim alışkanlıkları değişerek kısa sürede ülkenin bir tüketim toplumuna dönüşmesine neden olmuştur. "Hazır Giyim" sektörü büyüdükçe ve çok daha çeşitli giysiler üretildi ve halk giyim konusunda daha da bilinçle tercihini hazır giyimden yana kullanmıştır (Dayı, 2006, s.64). 1980'li yıllarda ekonomide meydana gelen değişim sayesinde toplum, lüks tüketim ürünleri tüketmeye teşvik edilirken, "kolay yoldan para kazanma" "köşeyi dönme" gibi yeni kavramlarla da tanışmıştır. Televizyon kültür hayatının bir vazgeçilmezi haline gelmiştir. Amerikan kültürü çok etkili bir biçimde hayatımızı etkileyerek tüketim alışkanlıklarımızın da değişmesine neden olmuştur. 1980 lerde Türkiye 24 Ocak'ta alınan kararlarla çok farklı bir döneme giriş yapmıştır. 24 Ocak kararının mimarı olarak kabul edilen Turgut Özal Türkiye'de yeni bir iktisadi model uygulamış, bu şekilde dış dünyaya açılmayı hedeflemiştir. Türkiye bu süreçte, gerek sanayi gerek ekonomi bakımından dışı açılmıştır. 1980'li yıllar sermayenin tekelleşmenin arttığı bir dönem olmuştur. Tekstil sektöründe bu dönemlerde ivme kazanmıştır. 1950'lerde Amerikan kültürüyle tanışan Türkiye, 80'lere gelindiğinde başta Amerika olmak üzere tüm batının görsel kültür ifadelerini tanımıştır. 1980'lerin moda akımları televizyonların ve magazin dergilerinin de yardımıyla eş zamanlı olarak Türkiye'de de hissediliyordu. 1980'ler gösterişin abartının yükseldiği feminen bir çizginin ön plana geçtiği yıllardı. Bu yıllarda giysinin abartıyı gösterecek ayrıntılara önem veren bir tarz içinde oldukları görülmektedir. Karpuz ve yarasa kolları, vatkalı tafta kumaşlar tercih ediliyor, mini etekler, dizlikler ve konçlar sıklıkla kullanılıyordu (Dayı, 2006, ss.64-73). 1990'larla beraber ise modada "androjen", "feminen", "bohem", "gotik" ve "retro" tarzları oluşmuştur. Günümüzde ise artık sezondan sezona değişen renk ve tarz modası uygulanmamaktadır. Dünyadaki değişim modayı da etkisi altına almış ve moda da büyük bir değişime uğramıştır. Özellikle Amerika ve Avrupa'da kişilerin belli bir modağa bağlı kalmadıkları kendi tarzlarını yaratmaya çalıştıkları görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de giyim kültürünün uzun yıllar geleneksel çizgisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Osmanlı'da Tanzimat'la başlayan Batılılaşma ile birlikte moda anlayışı değişmiştir. Cumhuriyet ile birlikte giyim anlayışı da tamamen değişmiş ve bugünkü batılı ya da modern çizgisine ulaşmıştır.

Ama ne yazık ki Türkiye bu dönem içerisinde moda ile ilgili ekonomik-politik bir tutum izleyememiş modanın sadece takipçisi olmuştur. 1980'lerle dışa açılan ekonominin desteğiyle Türkiye bu pazardan pay almasına rağmen tekstil sektörünün fasoncusu durumunda kalmıştır. 90'larla başlayan ve bugüne kadar gelen dönemde ise Türk giyim firmalarının dünyaya açıldığına tanık olmaktadır.

2. SOSYOLOJİK ANLAMDA MODA

Sosyolojik açıdan moda, örf ve adetler, gündelik konular üzerinde sosyal bakımdan onaylanan geçici değişiklikler olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda toplum üyelerinin hareket ve davranışlarını belirleyen kurallar arasında moda önemli bir yer tutar (Aslantürk, Amman, 2014, s.270). Moda, gündelik hayatla ve geçici zevklerle ilgili olarak gözükse de, modaya uyma davranışları sürekli bir yapıya sahiptir ve daima bir tortu bırakır. Bu tortular sürekli bir hal alırsa örf-adet haline alırlar. Mesela kadınlardaki giyim-kuşamdaki değişimler onlara atfedilen “ıffet” ve “namus” gibi kavramların değişmesine yol açabilir ve sonuçta bu duygulara dayalı davranış şekilleri ve örf-adetler ortaya çıkar. Moda kuralları, toplum kurallarının kendilerini denetlemesine direnirler ve karşı çıkarlar (Aslantürk, Amman, 2014, s.270). “İlk çağlarda örtünmek ve korunmak amacıyla giyinen insan daha sonraki dönemlerde giyinmeye toplumda dikkat çekmek, sosyal pozisyonunu göstermek gibi toplumda tanınmayı amaçlayan farklı özellikler de yüklemiştir. Giyinmenin zaman içinde değişimi ile moda oluşmuştur. Moda yaratıldığı dönemin bir yansıması olarak gelişmiştir” (Gürpınar, 2010, s.27).

Sanayi devrimi modern cemiyetin özelliklerini belirlerken, Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan burjuvazi ise halktan ve aristokrasiden ayrışmanın yolunu modada bulmuştur. Geleneksel toplumsal yapıda yer alan kıyafet hiyerarşisi ihtilallerle ortadan kalkmış ve moda demokratikleşerek herkes için ulaşılabilir hale gelmiştir. Ancak modanın demokratikleşmesi, yani herkesin istediğini giyebilmesi, moda olanın demode olma sürecini de hızlandırmıştır. Bu sebeple üst tabaka mensupları kendilerini takip eden alt tabakadan ayrışmak için yeni yollar aramıştır. Bu yenilik arayışıyla elbise tasarımcılığı rağbet gören bir meslek haline gelmiştir (Barbarosoğlu, 2013, s.13). Moda tüketim kavramı ile de yakın ilişkilidir. Çünkü modanın değişkenliği ile tüketim iç içe geçmiştir. Modayı takip eden biri için giysilerde işlevsellik gerekli değildir. Giysiler modası geçtiği zaman eskimeden atılabilir. “İsraf” moda açısından önemli olmayıp modayı takip etmek esastır.

Giyim kuşam, kıyafet ve süslenme esasında bedenini sunduğu iletişim biçimlerinden birisidir. Bu sebeple modayı bir iletişim biçimi olarak düşünebiliriz. Çünkü insanlar modanın sunduğu araçları toplumsal etkileşimde bir sembol olarak kullanmakta, bu semboller, bireyin içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ya da kültürel koşullar tarafından biçimlendirilmekte ve dolayısıyla insanların ekonomik, siyasi veya dini duruşları hakkında bilgi vermektedir (Özelge, 2008, s.70). Davis'in de ifade ettiği gibi “Hiç kimse bir “hiç kimse” olarak görülmek istemez, ama kıyafetten yararlanılarak birisinin “birisi” olduğu izlenimi oluşturmak mümkündür” (Davis, 1997, s.72).

Aynı zamanda Ferd Davis modanın kendi kendini daim kılan kapitalist bir kültürel komplo, gardıropların planlı bir şekilde sürekli çağdışı kalmasıyla kâr sağlamaya yönelik kurumsallaşmış, sinsi bir tezgah olabileceğini aktarmaktadır (Davis, 1997, s.27). Buradan da anlaşılacağı üzere moda, bireyin değişiklik ihtiyacını/arzusunu belli bir süre etkin olan toplumsal beğenilere göre gidermesini de ifade etmektedir. Bu sebeple moda aynı zamanda daima "daha fazla tüketme" duygusunu ortaya çıkaran bir kavramdır.

Modanın taklide dayalı bir olgu olması, moda olan bir şeyin toplumda salgın gibi yayılmasına sebep olmuştur. Modadaki bu taklit dalgası toplumdan topluma, tabakadan tabakaya doğru esmektedir. Çok yönlü bir akım olan modanın yönü de, güçlü kültür ve medeniyetlerden zayıf olanlara, büyük şehirlerden küçük şehirlere, küçük şehirlerden kasabalara ve oradan da köylere doğru esmektedir (Balkanlıoğlu, 2014, s.61). İnsanların ve içinde buldukları grupların kıyafetleriyle kendilerini farklılaştırma çabaları, modanın belli bir döngü içerisinde ilerlemesine neden olmaktadır. Buna göre, alt sosyal gruplar "taklit" ilkesini takip ederek üst grupların kıyafetlerini kendilerine uyarlarlar ve böylece yeni statüler oluşturmaya çalışırlar. Üst sosyal gruplar ise, "farklılaşma" ilkesini takip ederek yeni modanın takipçisi olurlar. Eski statü sembolleri alt sınıflara bırakılmıştır. Bu döngü bu şekilde devam etmektedir. Veblen'e göre, modanın sürekli yenilenmesi ve üst sınıfa yeni semboller sunması, bu sınıfın bunlardan yararlanarak daha alt seviyedeki insanlara karşı üstünlüğünü simgesel düzeyde kurabilmesine olanak sağlamaktadır (Davis, 1997, s.73). Moda, aynı zamanda kişilerde benzerlik duygusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple örf ve adetlerin baskısından meşru bir şekilde sıyrılmayı sağlamaktadır. Modanın bu noktada olumlu ve olumsuz iki yönü bulunmaktadır. Olumlu yönü: Örf ve adetlerin katılığını ve bu katılığın gelişmedeki engelleyiciliğini kırabilme gücüdür (Fakat bir müddet sonra modanın kendisi de tutucu hale gelebilir). Olumsuz yönü: Toplumun norm ve değerleri yerine, farkına varılsın varılmasın, başka toplumların örfi estetik, ahlaki norm ve değerleri moda yolu ile taşınabilmektedir. Bu da kimlik bunalımına yol açabilir. Buna örnek olarak başörtülü kadınların ve İslamcı kesimin yaşadıkları kimlik bunalımı söylenebilir (Balkanlıoğlu, 2014, s.62). Moda bir yandan farklılıkları ortaya çıkarırken diğer yandan toplumsal grupları bütünleştirebilme özelliğine de sahiptir. Bu noktada jean çok iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Jean, zenginlik ve statü gibi ayrımları ortadan kaldırmaktadır. İnsanlar birbirlerinin karşısına bu ayrımlardan sıyrılmış şekilde çıkarlar. Rahatı, konforu, kaygısızlığı ve sosyal ilişkilerde canlılığı anlatan jean bütün sınıf, yaş, cinsiyet, bölge, ülke, ideoloji sınırlarını aşarak bugünkü evrensel düzeyde giyilip geniş kabul gören bir giyim unsuru haline geldi (Davis, 1997, s.84). Ancak jean markalaştığında yeniden farklılık karşımıza çıkmakta, üst grupları, markasız giyinen alt gruptan ayırmaktadır. Modanın aynı zamanda aidiyet veren, bir gruba ait olmayı sağlayan bir yapısı da vardır. Bu yönüyle moda ve din birbirine benzemektedir. Din ve moda bir anlam ve anlamlandırma sistemi sağlayarak, kişilere kimlik, yaşam tarzı, tüketim kalıpları, toplumsallaşma ve gündelik hayatta kullanabilecekleri semboller sunmaktadır. Örnek olarak, Türkiye'de 1980'lerde başlayan ve 1990'larda yoğunlaşan İslami moda anlayışı, din ve modanın kesişimini oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Moda kavramı, gelenekseli ya da kabul görmüş giyim biçimi ile ayrılmayı hedefler. Bu sebeple moda da "değişim" unsuru önemli bir noktada yer almaktadır (Davis, 1997, s.25). Moda, ortaya yeni bir şeyler atarken eskiye dönüşe de götürebilir. Önemli olan "şimdi"nin değişimidir. Sadece kişilerin buldukları sınıflar ya da sahip oldukları statü değil aynı zamanda kişilerin kendileri hakkında ilettikleri nitelikleri ile tutumları anlatan bireylerin toplumsal kimlikleri, hayatları boyunca sürekli değişen bir yapıya sahiptir (Davis, 1997, s.27). Eğitimlerine, işlerine, ailelerine, cinsiyetlerine, cinsel tercihlerine ya da ait oldukları gruplara göre değişen toplumsal kimlikler beraberinde modada farklı tarzların ortaya çıkmasına neden olmakta ve modadaki değişimin sürekliliğine katkıda bulunmaktadır. Moda, kimliklerdeki söz edilen değişikliklerin ortaya çıkardığı istikrarsızlıktan beslenmektedir. Bu istikrarsızlığın temelinde yatan kararsızlıklarımızdır. "Modaya duyarlı böylesi istikrarsızlıkların temelinde yatan daha ağırlıklı kararsızlıklar arasında gençlik ve yaşlılık, erkeksilik ve kadınsılık, iş ve oyun, eve veya dışa dönüklük, teşhir ve saklama, izin verme ve kısıtlama, itaat ve isyan gibi öznel gerginlikler yer almaktadır. Modadaki bu kod değişiklikleri, kıyafetin bu gerilimleri hep birer kod haline getirmesini sağlayan simgelerin içinde ve arasında dolaşıyor gibidir; bir gün biri öne çıkarılırken, ertesi gün diğeri önemsenebilir ya da daha önce birbirinden ayrı olarak değerlendirilenler yan yana düşünülebilir" (Davis, 1997, s.29). Moda hem bu gerilimler sayesinde şekillenir hem de bunları biçimlendirir ve tanımlar. Moda, kendi simgesel hareketleriyle, görünürdeki kimlikleri değiştirmeye, onları bir benlik imgesinden vazgeçirip bir başkasını benimsetmeye, güzel görünenin çirkin, çirkin görünenin güzel görünmesini sağlamaktadır (Davis, 1997, s.39).

Moda, insanların hayat tarzlarını yansıtan ve yön veren, insanların içgüdülerini kontrol altında tutan bir olgudur. Moda statü değişiminin en basit yöntemlerinden biridir. Moda öncelikle yüksek gelir gruplarında ortaya çıkmakta ve daha sonra alt grup seviyesindeki insanların özentisiyle tüm toplum gruplarına teknolojik alanda yayılmaktadır (Artukoğlu, 2013, s.6). Moda ile insanlar karşılındakini etkileme arzusu içinde olurlar. Bu sebeple esasında Moda yaygınlaşmalarının altında yatan temel psikolojik neden insanoğlunun güzel görünme isteği ve güzel olana karşı duyduğu hayranlık duygusudur. İnsanın tüm toplumsal etkinliklerini kapsayan moda, çoğu toplumlarca giysi ve süslenme ile özdeşleştirilir. Toplumsal statünün ve cinsiyetin en belirgin göstergelerinden biri olan ve bu nedenle sembolik sınırların korunmasında ya da yıkılmasında etkili olan giyim, toplumsal yapılar içindeki konumların farklı çağlarda nasıl algılandığını ve statü şuurlarının nasıl belirlendiğini göstermesi bakımında önemlidir (Crane, 2003, s.11).

"Modanın toplumdaki yaygınlığı kitle kültürü ile yakından ilişkilidir. Şehirleşen nüfusun artması ve şehirlerde yeni sosyal sınıfların doğması, modern yaşamda örf ve adetlerin değişmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi, teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının yaygınlığı gibi faktörler modanın yaygınlaşma sürecini hızlandırmaktadır. Sürekli değişim gerektiren bu süreç, giysilerin estetik değeri ve sosyal anlamının bilincine varmış tüketici kitlesini oluşturmaya başlamıştır" (Koca, Koç, 2010, s.262).

2.1. Moda Kuramları

Moda, herhangi bir zamanda ortaya çıkabilir ve çeşitli etkenlere bağlı olarak değişebilir. Peki moda neden ve nasıl değişir?

Bunun üzerine çeşitli kuramlar oluşturulmuştur. Bunlardan birisi Tabana inme veya Sınıf farklılığı kuramıdır. Bu kuramın oluşturucuları Veblen ve Simmel'dir. Simmel'e göre, moda döngüsü, moda olan ürün ortaya çıkıp toplumdaki üst sınıflar tarafından kullanılmaya başlanmakta ardından, toplumun daha alt sınıflara inmesinden ve üst sınıfların alt sınıflardan kendilerini farklılaştırmak için yeni modalar üretmesinden oluşmaktadır. Simmel'e göre moda, 'verili bir örtünün taklididir'. Moda bireyin topluma uyum sağlamasının araçlarından biridir. Ancak aynı zamanda bireye diğer bireylerden farklılaşmasının, dikkat çekmesinin de olanaklarını sunar. Bu iki kutup arasında gidip gelen modanın en dikkat çeken yanı ise 'modaların daima sınıf modaları' olmasıdır. Simmel, sınıf modası kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

“Yüksek tabakaların modaları, kendilerini alt tabakaların modalarından ayırır; ne zamanki alt tabakalar yüksektekilerin modalarını devralmaya başlar, o zaman yüksek tabaka bunlardan vazgeçer” (Simmel, 2013, s.104).

Simmel, moda döngüsünü de şu şekilde açıklamaktadır:

“Toplumsal formlar, giysiler, estetik değerlendirmeler, insanın kendini ifade ettiği tüm stiller, modanın yarattığı kesintisiz dönüşümler çerçevesinde kavranıyorsa, o zaman moda -yani yeni moda- bu bakımlardan sadece üst zümrelere etki eder. Alt tabakalar üsttekilerin stillerini sahiplenmeye başladığında, üsttekilerin kendi etraflarına çektiği sınırı aşmış, o modayla simgelenen sınıfsal bütünlüklerini ortadan kaldırmış olurlar; işte o zaman üst zümreler o modadan vazgeçip, yine kendilerini geniş kitlelerden ayırt etmelerini sağlayacak başka bir modaya yönelirler. Ve oyun baştan başlar” (Simmel, 2003, ss.106-107).

Bu kurama karşı geliştirilen kuram ise Kollektif Seçim Kuramı olmuştur. Kuramın öncüsü Blumer'dir. Bu kurama göre, moda öncülüğü üst sınıflara göre sınırlandırılmamış, birçok bireyin beğenilerinin kesiştiği kolektif seçim süreci olarak görülmüştür. Bu kurama göre üst sınıflar moda sürecinin dışında düşünülmez; Simmel'in iddia ettiği gibi üst sınıf modanın belirleyicisi değil, olanakları sayesinde modanın geliştiği alanın ilk uygulayıcılarıdır (Ertürk, 2011, s.9).

Diğer moda kuramlarını da kısaca tanımlayacak olursak, Modaya psikanalitik bir gözle bakan ve moda döngüsünün cinsel imaların değişimiyle ilgili olduğunu savunan Değişen Erojen Bölgeler Kuramı, Kitle Pazarı Kuramı ise, kitle üretiminin kitle iletişim araçları ile birleşerek ortaya çıkan yeni tarzların bütün sosyoekonomik sınıflar tarafından bilinir hale geldiğini savunur. Bu doğrultuda modanın yayılımı Simmel ve Veblen'in iddia ettikleri gibi yukarıdan aşağıya gerçekleşmez, yayılım yataydır, toplumun bütün sınıfları yeni modaları aynı anda tüketmeye başlarlar. Son olarak tabana inme kuramının tam tersi olarak, alt gurupların, gençlerin, müzik alt kültürlerin oluşturdukları modaların geniş kitlelere yayılmasını savlayan Alt Kültür Etkisi kuramıdır. Alt kültürler giyim alışkanlıklarını çoğunlukla popüler müzikten, sinemadan ve televizyondan almaktadır (Ertürk, 2011, ss.10-13).

3. TÜKETİM KÜLTÜRÜ

1980'lerden bugüne "tüketim toplumu" ve "tüketim kültürü" kavramlarının sıkça kullanılmaktadır. Günlük yaşantımızda tüketim toplumu ve tüketim kültürü bazen birbirinin yerine kullanılsa da, tanımları ve anlamları birbirinden farklıdır. Tüketim toplumunda toplum hem çok üretiyordur hem de tüketiyordur. Sanayileşmiş kapitalist ekonomilere sahip toplumlarda olduğu gibi. Tüketim kültüründe ise toplum ürettiğinden daha fazlasını tüketmektedir. Endüstrileşmesini tam olarak gerçekleştirememiş, ülkemizin de içinde yer aldığı ülkeler buna örnektir. Bu ülkelerde tüketim eşit dağılmamaktadır (Odabaşı, 2009, s.37). Tüketim kültüründe sınırsız ve doyurulmaz olarak kabul edilen ihtiyaçlar, sürekli daha fazlasını isteme ve sürekli daha fazla arzunun ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir. Bu durum ise gelişme adına normal ve vazgeçilemez olarak görülmektedir. İhtiyacın doyurulmaz olma özelliği, çağdaş endüstri verimliliğinin artmasıyla insanların arzu kapasitelerinin fazlaşmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda insanlar ekonomik ve sosyal anlamda daha yüksek seviyeye gelme arzusunda dırlar (Odabaşı, 2009, s.49). Bu sebeple tüketim kültüründe tüketiciler esasında ihtiyaçları olmayan ürünler üzerinden statü aramaktadırlar. İnsanlar üzerindeki ilgiyi artırma derdinde olan birey, tükettiği ürünler aracılığıyla bunu sağlamaya çalışmaktadır. Tüketim kültürü ise bu arzunun bir toplumda yaygınlaşması ile ortaya çıkmaktadır.

Günümüz toplumlarını en iyi betimleyen ifadelerden birisi de "tüketim toplumu" ifadesidir. Bu ifade kendini şehirlerin merkezlerinde olanca ihtişamlarıyla beliren koca koca alışveriş merkezlerinde göstermektedir. Buralardaki mekân planlaması tüketimin günümüz toplumlarındaki merkezi yerine işaret etmektedir (Demirezen, 2010, s.98). Tüketim toplumu kavramıyla ilgili pek çok anlam yüklemeleri mevcuttur. Ancak bu kavramın elli yıl öncesiyle eş anlamda kullanılmadığı bir gerçektir. Ayrıca, ülkelere göre de yine bu kavram anlam olarak farklılaşmaktadır. Nitekim ABD ile Türkiye arasında tüketim toplumu denildiğinde farklı şeyler anlaşılabilir. Ülkemizde tüketim toplumu olmak, refah seviyesinin artmasına ve yaşam koşullarının iyileşmesi anlamına gelebilmektedir. Elbette ki tüketimin artmasına yönelik eleştiriler de mevcuttur. Ancak bir tüketim toplumunun oluşabilmesi için, kapitalist bir toplum biçiminin olması gerektiği açıktır. Endüstrileşmenin ileri düzeye yükselebildiği toplumlar tüketim toplumu olarak karşımıza çıkabilmektedir (Odabaşı, 2009, s.40). Baudrillard'a göre tüketim, toplumun var olmak için ihtiyaç duyduğu şeylerin bollaşması / yoğunlaşması sonucunda, daha fazla ürün tüketilmesi ya da tüketilmek istenmesi olarak değerlendirilmektedir. Tüketim davranışı, bireysel iradeyi aşan bir olgudur. Küresel ölçekli şirketlerin kontrolünde yaratılan bu süreç, genel olarak ekonomisi gelişmiş toplumlarda daha fazla görülmektedir. Aynı zamanda, tüketim süreci özerkliğin ortadan kaldırıldığı, tatmin duygusunun köreltildiği, hayatın monotonlaştırıldığı ve ihtiyaçların hemen herkes için giderilmemiş, tatmin edilmemiş şeyler olarak kaldığı bir süreç olarak da görülebilmektedir (Koroğlu, 2009, s.23).

Günümüzün en fazla konuşulan ve tartışılan konularından birisi olan küreselleşme; ekonomik olduğu gibi, toplumsal, kültürel, politik vb. pek çok boyutlara sahip olan bir durumdur. Bu açıdan, küreselleşmeyi tek boyutlu olarak değerlendirmemiz mümkün değildir. Küreselleşmenin tüketim kültürünün yaygınlaşmasında çok büyük etkisi vardır.

Tüketim kültürünün oluşumu bağlamında değerlendirdiğimizde ise, küreselleşme, tüketim kültürünü ön plana çıkardığından, kültüre ilişkin değerlendirmelerde, “kültürel homojenleştirici bir araç” olarak tüketimin işlevini belirginleştirmektedir. Kültürel homojenlik, ulusa ait kültürel arka plânların göz ardı edilerek, dünya insanları arasındaki kültürel sembollerin takasının hızlanması anlamını taşımakta ve bu süreç, yerel ulusal kültürde değişmelere neden olmaktadır (Köroğlu, 2009, s.55).

Tüketim ve tüketimcilik yeni dünyanın bir ideolojisidir ve daha fazla tüketim, daha fazla üretim ve dolayısıyla daha fazla refah demektir şeklindeki düşünceleri kapsar. Özellikle serbest piyasa ekonomisi taraftarlarının öne sürdüğü bu övgü dolu reçete dünyamızda geçerli bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık, tüketimin insanın özgürlüğünü elinden aldığı, başkalarına bağımlı kıldığını, gerçek mutluluk ve refahın nesne tüketiminden geçmediğini ve tüketimin insanın yabancılaşmadaki en önemli unsur olduğunu ileri süren görüşlerde vardır (Odabaşı, 2009, s.18). Tüketim toplumunun ayırıcı özelliği, kişilerin ihtiyaçları için tüketmek yerine, tüketimin başlı başına bir amaç, bir ihtiyaç haline gelmesidir. İnsanlar boş zamanlarında ailesiyle piknik yaparak veya muhabbet ederek geçirmek yerine Alışveriş Merkezlerine gitmektedirler. İnsanlar buralarda ihtiyacı olsun veya olmasın sadece almak peşinde koşmaktadırlar. Özellikle Alışveriş Merkezlerinin içerisinde restorandan markete, kafelerden çocuk oyun alanlarına kadar her şeyin bulunması da insanların tüm eğlencelerini ve vakitlerini burada geçirmelerine sebep olmaktadır. Özellikle yoğun hayatı olan insanlar için bu tür tüketim merkezli mekânlar adeta haftanın stresini attıkları, kafa dağıttıkları mekânlar haline gelmiştir. Bu sebeple tüketim kültürü kavramı, tüketici gereksinimlerinin ilke olarak sınırsız ve doyurulmaz olduğu düşüncesine dayalıdır.

"Tüketim toplumu var olmak için nesnelere, daha doğrusu onları yok etmeye ihtiyaç duyar. Nesnelere “kullanımı” sadece nesnelere yavaş yavaş kaybolmasına götürür. Nesnelere şiddetle yok edilmesinde yaratılan değer çok daha yüksektir. Bu yüzden yok etme, üretime temel alternatif olarak kalır; tüketim sadece üretimle yok etme arasındaki aracı bir terimdir. Tüketimde, kendisini yok etmede aşmaya, dönüştürmeye yönelik derin bir eğilim vardır. İşte burası tüketimin anlamını kazandığı yerdir. Nesnelere sadece yok etmede gereğinden fazla olarak vardılar ve yok oluşlarında zenginliğe tanıklık ederler. Her durumda yok etme ister şiddetli ve simgesel biçimi altında olsun ve isterse sistematik ve kuramsal yok edicilik biçimi altında olsun endüstri sonrası toplumun başat işlevlerinden biri olmaya adanmıştır" (Baudrillard, 2008, ss.46-47).

Tüketim toplumunda gerçek istek ve ihtiyaçlar yerlerini, suni istek ve ihtiyaçlarla doldurmuştur. İnsanoğlu artık susuzluğunu su ile değil kolalarla gidermeye başlamıştır. Bu sebeple insanlar susamayacağı unutarak kola(sar) olmuştur. Bu suni ihtiyaç ve istekleri karşılayan tüketim malları zamanla belli bir (Jean Baudrillard’ın deyimiyle) işaret değeri kazanmış, böylece insanlar tüketim mallarını suni bile olsa belli bir istek ve ihtiyaçlarını karşılamaya yerine bu tüketim mallarının kendilerine sağladığı işaret değeri için satın almaya başlamışlardır. Böylece, insanlar malların kullanım ve market değerinden ziyade malların işaret değerlerine önem vermeye başlamışlardır. Aslında sahip olduğu mal ile kendisini farklılaştırmak, sahip olduğu mal ile gösteriş yapmak yeni olmayan bir durumdur (Demirezen, 2010, s.103).

Gösteris tüketimi olarak da adlandırılan bu durumu Thorstein Veblen de Aylak Sınıf Teorisi adlı eserinde ele almıştır. Ona göre, toplumlarda itibarın şartı para gücü, para gücünü ispat etmenin şartı da zengin bir hayat, gösteriş tüketimidir ve gösteriş tüketimi yalnız zengin sınıfta mevcut olmakla kalmaz, alt sınıflara doğru inebildiği kadar iner. En alt ve en fakir sınıf dahi gösteriş tüketiminden vazgeçemez. Gösteriş tüketimine konu olan mamul, sahibine fiziki anlamda yarar sağlayabilir de sağlamayabilir de. Örneğin son model bir araba, hem ihtiyacı görürken aynı zamanda sergilenebilirlik özelliğine de sahiptir. Ancak bir mücevherin sahibine sağladığı fiziki bir yarar olmayıp, sadece gösteriş anlamında bir haz sunmaktadır (Çınar, Çubukçu, 2009, s.284). Modern insan, hayatını giderek daha az emek harcayarak üretmek ama buna karşılık daha fazla kendi ihtiyacının ve refahının üretimi ile geçirir. Modern insan tüketimci potansiyelinin ve kapasitesinin tamamının seferber etmelidir. Eğer bunu yapmayı unutursa, kendisine mutlu olma hakkına sahip olmadığı sistem tarafından kibarca hatırlatılır. Bu sebeple modern insan edilgen değil, bilakis sahip olduklarının fazlasını alma ve toplum dışı kalmama uğruna her zaman mücadele edendir (Baudrillard, 2008, s.94). Kendilerini tükettikleri üzerinden tanımlamaya başlayan bireyler için tüketim alışkanlıkları kendilerinin ikinci doğaları haline gelmiştir. Buna bir de hazcılığın baştan çıkartıcı ilizyonu da eklenince, insan bir sonraki alacağı tüketim malıyla mutlak mutluluğu ve kimliği de elde edeceğini zannetmiştir. Fakat her yeni alınan tüketim malı bir sonrakine bu mutluluğu havale etmiş ve insanı peşinde sürüklediği kısır bir döngüyü oluşturmuştur. Bu kısır döngü anlık hazlar oluşturarak insanoğlunu oyalasa da, uzun vadede insanlığın varlıksal sorularına cevaplar üretmediği için insana huzur ve rahatlık sağlayamamaktadır (Demirezen, 2010, s.104).

3.1. Türkiye'de Tüketim Kültürü

Tüketim kültürü Türkiye'de yaklaşık olarak 19. yüzyılda başlamıştır. Bu kültürün başlamasıyla birlikte ekonomik hayattaki değişmelerin yanı sıra Avrupa hayat tarzına yakınlaşmalar meydana gelmiştir. Geleneksel meslekler, zanaatkarlıklar önemini yitirerek tüketim normları alışkanlık haline gelmiştir. Eskiden Osmanlı mahallelerinde tek tip tüketim kalıpları, tüm sosyal tabaka tarafından paylaşılırken, tüketim kültürünün çoğalmasıyla birlikte farklı sosyal tabakalar ve statü grupları kendi zevklerine göre bir yaşam biçimine geçmişlerdir. Sosyal tabakanın üst sınıfları, modernleşme ve tüketim kültürünün yaygınlaşmasıyla bürokratlara ve diğer sosyal sınıflara üstünlüklerini göstermek amacıyla İstanbul'a ithal olarak gelen bazı obje ve eşyaları satın almışlardır (piyano ve Batı tarzı mobilyalar gibi). Bu sürecin sonucunda ise vitrinlere bakmak ve sokaklarda mağazaları dolaşmak 19. yüzyılın bir eğlencesi haline gelmiştir. Ancak tüketim kültürünün İstanbul'un dışına taşarak Türkiye'de yaygınlaşması tam olarak 1980'li yıllarda olmuştur. Bu dönemde toplumsal koşullar değişmiş, liberal ekonomi anlayışı benimsenmiş ve bu şekil bir ekonomi oluşturulmaya çalışılmıştır. Büyük ölçüde ileri kapitalist ülkelerin örnek alındığı bu süreç Türk insanı için homo socius'tan homo economicus'a geçiş olarak betimlenmiştir (Köroğlu, 2009, ss.31-32). Türkiye'nin ekonomideki bu liberalleşme anlayışı ile ihracata yönelik yerel endüstrileri teşvik etmiş ve yabancı yatırım özendirilmiştir. Bu sayede ülkede yeni bir kalkınma stratejisi meydana gelmiştir. Bu da Türkiye'nin ekonomik açıdan olduğu kadar sosyo-kültürel açıdan da dünyaya açılmasına neden olmuştur.

Bu değişimler sonucunda ürün ve hizmetlerde kıtlıktan bolluğa geçiş meydana gelmiştir. Aynı zamanda liberalleşme anlayışının getirdiği düşünce yapısı, tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş ve farklı tüketim mekanlarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, son on yılda büyük şehirler, yeni alış merkezlerinin ve büyük mağazalarının ortaya çıkışına tanık olmuştur. Örneğin: Akmerkez, Ataköy Galeria, Atakule vs. (Koroğlu, 2009, s.32). Ülkemizde ortaya çıkan bu yeni ekonomik anlayış, postmodernizm ve küreselleşme olgusunun yaygınlaşması ile birlikte daha fazla kendisini ortaya koymuştur. Bu yönüyle postmodernizm ve küreselleşme, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de salt yaşayış biçimlerindeki farklı algılayışlar ile değil, ekonomik algılayışlarda da tüketim kültürünün yaygınlaşmaya başlaması ile kendisini göstermiştir. Ekonomik yaşamda liberalist anlayışla söz konusu olmaya başlayan refah dönemi, insanların daha rahat yaşamaları gerektiği yönünde bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Ancak sınırlandırılmayan ve önüne geçilemeyen bu tüketim alışkanlığı, toplumları daha hedonistik ve mutsuz bireylere çevirmiştir (Karslı, 2012, s.25).

3.2. Moda ve Tüketim

Modayı sosyal bakımdan onaylanan geçici bir değişme olarak tanımlayabileceğimizden bahsetmiştik. Birçok şey modanın içerisinde kendisine yer bulabilmektedir. Buna fikirler, eğlenceler, konuşma tarzları da dâhil edilebilmektedir. Daimi değişikliğe uğrayan her sosyal alan, modanın istilası ile karşı karşıya kalmak durumundadır. Modayı, belirgin kalıplara bağlanmış bir toplumsal davranış olarak düşünmek mümkündür. Ancak moda, toplumsal eşitsizlikleri ve farklılıkları vurgulayan toplumsal normlardan farklılaşmaktadır. Aksine moda, üst toplumsal kategorilerde benzeşmeyi sağlayan bir araç olarak karşımıza çıkar. Moda, hayranlıktan doğan bir taklitten çok, rekabet kavramını içeren bir taklittir. Bu nedenle de eşitlik sağlamaya yönelik bir anlamı vardır. Birçok toplumsal olay, ya içsel bir gelişmenin ya da dış öğelerin etkisiyle değişirken, moda, hiçbir temele dayanmayan bir değişmedir; başka bir deyişle değişmiş olmak için değişmedir (Çınar, Çubukçu, 2009, s.283). Moda talebiyle ilgili olarak ortaya çıkan ihtiyaç, yalnızca moda tasarımcıları veya referans gruplarıyla ilişkili değildir. Tüketicinin davranışlarına yön veren içerideki ve dışarıdaki faktörlerin etkisiyle oluşan özellikler, onun aynı zamanda tüketim modelini ve talebini etkilemektedir. Modanın bu talep üzerinde etkisi vardır. Bu anlamda moda tüketici talebini etkileyen oldukça baskın bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Moda, kültüre ve topluma egemen olan her akım gibi, yenilikçi bir duyarlılıkla toplumun tüketim yapısını etkilemektedir. Modayı takip etme arzusu, tüketilmekte olan ürün fonksiyonelliğini kaybetmese de, yine de farklı versiyonların yeniden tüketilmesini gerektiği duygusunu aşılacaktır. Tüketiciler, neyin, nasıl ve hangi tüketim topluluğuna girmek için tüketileceğini, durmadan değişen yaşam stillerini yaratan modadan öğrenmektedirler. Moda, bu açıdan bakıldığında kültürel değişmeye neden olan kitle tüketiminin bir unsuru olarak kabul edilebilir (Çınar, Çubukçu, 2009, s.283). Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesiyle beraber moda olan ürünlerde de hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Dolayısıyla moda yeni ürünlerin üretilmesi, tüketicilere tanıtılması ve çoğunluk tarafından kabul edilmesi ve sonrada planlı bir şekilde eskitilmesi sürecinin devamlı olarak yaşanması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda işletmelerin karşısına iki yol çıkmaktadır. Modayı takip etmek ya da modayı oluşturmak.

Tabi ki her ikisi de belirli bir karlılık payını beraberinde getirecektir. Ancak modayı oluşturmak sağlanan rekabet avantajının sürdürülebilir olması için daha etkilidir. Tüketicinin istek ve ihtiyaçlarının firmalar tarafından oluşturulması ile Tüketicinin satın alma alışkanlıklarını anlamak yerine, bu alışkanlığı belirleyebilmekte ve yönlendirebilmektedirler.

Modanın temelinde sosyal ve psikolojik davranışlar bulunmaktadır. Toplumda etkili kişilerin tutum ve davranışları diğerleri tarafından izlenmektedir. Moda öncüleri olarak bilinen bu kişiler toplum normlarına ve kabul görmüş geleneklere karşı bir tavır almadan ve tepki çekmeden farklı olmaya çalışırlar. Farklı olma arzusu moda ile benlik arasında kuvvetli bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Ancak toplumun tüm kesimleri modaya uyma eğilimde değildir. Günümüzün küresel piyasalarında dünyanın bir ucundan diğer ucuna kadar yaşamın her alanında aynı modayı takip edebilen tüketiciler olduğu gibi, modaya uymayı gereksiz hatta ahlaki bir sorun olarak gören tüketicileri de mevcuttur. Modanın hızla değişmesi toplumları tamamen tüketime eğilimli bir hale getirmiştir. Bir ürünün daha eskimeden yenisiyle değiştirilmesi az gelişmiş ülkelerde ekonomik sorunları beraberinde getirmekte ve pek çok tüketiciyi modanın karşısına geçirmektedir. Günümüzde modanın belirlendikten sonra yaygınlaşması ise kitle iletişim araçları sayesinde daha kolay bir hale gelmiştir. Ancak günümüzde farklı olmak adına kendi ihtiyaçlarını kendileri tanımlayan tüketiciler moda takipçisi olmayı reddedebilmektedir. Bu durum işletmeleri imaj yaratmaya yöneltmiştir. Böylece tüketicilere bir modayı zorla kabul ettirmek yerine her tüketicinin kendine uygun bir imaj oluşturarak bunu benimsemesi sağlanmıştır. Tüketicilerin ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılamak böyle mümkün hale getirilmiştir (Alagöz, 2009, ss.535-537).

Moda olgusu, tüketim talebini daima üst düzeyde tutacak yeni ürünler, moda biçimleri ve imajlar halkası üretmektedir. Bu halkanın içinde modayı güncel şekilde takip edebilmemiz için çeşitli araçlar devreye girmektedir. Bunlardan birisi de reklamdır. Kıyafetlerimizden evimize, otomobilimizden yaşam tercihleri ve biçimimize kadar etkili olan moda, bir grup tüketici tarafından benimsenen ve yeni bir tarzın toplumsal olarak dağılma sürecidir. Moda, tüketim toplumunun kullandığı bir araçtır. Aynı zamanda günlük yaşamımızda sergilediğimiz davranışlarda toplumsal ögenin varlığını açık, en dolaysız biçimde gösteren kitle olayıdır (Yılmaz, 1998, ss.285-286). Modanın yayılması için kuşkusuz en iyi araç, reklamlardır. Çünkü moda ve reklam, işlevleri açısından birbirleriyle bağıntılı olup kökeninde dikkati çekmek, ilgi yaratmak ve bunu sürdürmek vardır. Belli bir topluluğun yeni ve değişik olanı kabulü demek olan moda, insanların birbirlerini taklit etmesiyle yayılmaktadır. Fakat zamanla herkes moda olan ve sanat alanında kendine has ayırt edici niteliğe sahip bu ifade şekline uyduğu için, moda öncülerinin farklı olma arzusu yeni bir moda dalgası başlatır. İlk moda dalgası da artık sona erer. Bu yüzden moda yaratıcıları yeniliklerini öncelikle moda öncülerine sunarlar.

Tüketim kültüründe farklı kültürlerin de mozaikinden etkilenecek oluşturulan ürünler bize adeta bir rüya âleminin ya da bir karnavalın parçası olduğumuz hissini oluşturmak için sunulmaktadır. Böylece insanlar bu büyü yüksek âlemden hiç bir zaman çıkmak istememekte ve daha fazlasını arzulamaktadır (Çınar, Çubukçu, 2009, s.283). Moda endüstrisi, tüketim talebini artırabilmek için, tüketicilerin yerleşmiş alışkanlıklarını değiştirmeyi, eşyaların eskimeden yenisi ile değiştirilmesi gerektiği fikrini aşılmayı başarmıştır.

Bireyler sürekli olarak tüketmekte ve bireyselliklerini kanıtlamak amacıyla modayı takip etmektedirler. Bunu ise toplumsal olarak kabul edilebilmek, iyi giyindiklerini kanıtlamak ve popüler olmak için yapmaktadırlar. Hem kitlesel olarak üretilen tüketim eşyaları, hem de moda, yapay bir bireysellik oluşturmakta, tüketim eşyası haline gelen bir özne-insan ve imaj oluşturmaktadır (Yılmaz, 1998, s.288).

SONUÇ

Bir iletişim biçimi ve göstergesi olan moda kavramı, modernliğin başlamasıyla birlikte farklı bir anlam kazanmış, Sanayileşmenin getirdiği olanaklarla birlikte yalnızca üst tabakaya ait bir olgu olmaktan çıkıp alt tabakalara da inmiştir. Alt tabakaların üst tabakaları takip etmesi ise üst tabakadakileri farklılaşmak adına yeni arayışlara götürmüş ve moda sürekli olarak yeni ve canlı kalmayı başarmıştır. Türkiye'de modanın gelişimi özellikle Tanzimat döneminden sonra başlamış, saray çevresinde yoğunlaşan moda, Cumhuriyet döneminden sonra ve özellikle ekonomi anlayışında yaşanan değişimlerden sonra her kesimi etkisi altına almıştır. Sosyolojik anlamda moda kavramı, bireylere sunduğu statüyü kapsamaktadır. Moda olanı takip eden kişi statü olarak da daha yukarıda görülmektedir. İnsanlara aidiyet kazandıran moda aynı zamanda bir gruba ait olmayı da sağlamaktadır. Modanın hiç şüphesiz en ilişkili olduğu kavram tüketim kavramıdır. Her zaman yeni ve canlı kalmayı teşvik eden moda, tüketimin "daha çok tüket" mesajıyla uyumlu görülmektedir. Modayı takip etme arzusu devamlı olarak tüketmeyi de beraberinde getirmektedir. Tüketim toplumunda kişi daima tüketerek yok etme eylemi içerisindeydir. Buna sebep olan duygu ise tükettikleri üzerinden mutlu olacakları inancıdır. Ancak bu mutluluk hiçbir zaman son alınan ürünle karşılanmamakta devamlı olarak bir sonrakine aktarılmaktadır. Bu sebeple tüketimin moda ile ilişkisi tam anlamıyla birbirlerini tamamlayacak cinstendir. Modayı takip etmek aynı zamanda bireyselliği kanıtlamanın da bir aracı olarak görülmüş ve bu sebeple kişiler kendilerini ifade edecekleri en uygun moda trendini takip etmeye başlamışlardır. Çeşitli moda akımlarının oluşması tüketim alanlarının da çeşitlenmesine olanak sağlamıştır. Aynı zamanda reklam ve kitle iletişim araçlarının bu durumu daha da kolaylaştırıldığı görülmektedir. Sonuç olarak moda olgusu tüketim talebini daima üst düzeyde tutmakta, tüketim alanlarının çeşitlenmesi ve her yere yayılması ise modanın en alt tabakalara kadar inmesini sağlamaktadır. Böylece modayı takip etmek, tüketmek yalnızca üst kesimleri ilgilendiren bir konu olmaktan çıkarak herkesi ilgilendiren bir duruma dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F., (2012). Modern Türkiye'nin Oluşumu, 11. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Alagöz, S., (2009). Pazarlamada Yükselen Trend: Moda, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9 (18), ss: 533-560.
- Arslantürk, Z., M.T. Amman, (2014). Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler, 10.Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Artukoğlu, N., (2013). Popüler Kültür ve Moda Etkileşimi, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Balkanlıoğlu, E., (2014). Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barbarosoğlu, F., (2013). Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet, 6. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Başkaya, O., (2010). Günümüzde Modanın Algılanış Biçimi, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baudrillard, J. (2008), Tüketim Toplumu, 3.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Crane, D., (2003). Moda ve Gündemleri, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çınar, R., İ. Çubukçu, (2009). Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları - Karşılaştırmalı Bir Uygulama-, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13 (1), ss: 277-300.
- Davis, F., (1997). Moda, Kültür ve Kimlik, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dayı, H., (2006). 1990 Sonrası Türk Moda Fotoğrafında Genel Eğilimler, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Demirezen, İ., (2010). Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi, Dinbilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi, 10 (3), ss.97-109.
- Ertürk, N., (2011), Moda Kavramı, Moda Kuramları, Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, 4 (7), ss: 1-32.
- Gürpınar, M., (2010). Hızlı Moda'da Koleksiyon Tasarımı ve Yönetimi, Türkiye Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Karslı, M., (2012). Tüketim Kültürü ve Dinsellik: Ramazan ve Dini Bayramlar Örneği, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koca, E. ve F. Koç, (2010). "Güzellik Yarışmalarının Türkiye'deki Moda Bilincinin Oluşumuna Etkileri", Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 1 (2), ss:262-288.
- Koroğlu, C. Z., (2009). Tüketim Kültürü ve Din, [Yayımlanmamış doktora tezi], Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Odabaşı, Y., (2009). Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tüketim Topluma, 4.Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Özelge, E. Ö., (2008). İslam ve Kapitalizm İlişkisi: Türkiye'de 1980 Sonrası Tüketim Kültürü ve Tesettür Modası, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Simmel, G. (2013). Modern Kültürde Çatışma, 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanilli, S., (2010). Uygarlık Tarihi, 25.Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim tarihi: 10.12.2022).
- Yılmaz, R.A., (1998), Tüketim Kültüründe İki Sunum Biçimi: Reklam ve Moda, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi, (8), ss: 285-292.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

FENOMENLERİN VERGİLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ

Hacettepe Üniversitesi İİBF

ORCID:0000-0002-8746-6756

Ankara, Türkiye

aby@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. Işıl F. O. ŞAHİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF

Ankara, Türkiye

ORCID:0000-0002-7238-1215

isil.orkunoglu@hbv.edu.tr

ÖZET

Sosyal medyadaki çeşitli içerikleri, takipçilerine sundukları çevrimiçi ünleri sayesinde satış, pazarlama, reklam vb. faaliyetleri ile ürünlere dair ek kazançlar, çekip yayınladıkları çeşitli videolar, canlı yayınlar, çevrimiçi oyunlar aracılığıyla elde ettikleri gelirler üzerinden vergilendirilmelilerdir. Ancak uygulamada birçok fenomenin vergisel yükümlülüklerini sıklıkla yerine getirmedikleri görülmektedir. Nitekim 11.09.2022 itibariyle Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından vergisel sorumluluklarını yerine getirmemiş 588 kişi hakkında işlemde bulunulmuştur. GVK mükerrer 20/b uyarınca; facebook, youtube, twitter, instagram üzerinden reklam vb. gelirler elde edenlere 26 Ekim 2021 tarihli Resmi Gazete’de öngörüldüğü üzere ilgili fenomenlerin hesaplarına para girişi olan bankalar tarafından %15 oranında vergi kesintisi yapılacağından, ilgililerin 2022 için 880 bin TL gelir haddini aşmamaları durumunda defter tutma, beyanda bulunma, vergi ödeme yükümlülüklerinin bulunmadığı belirtilmektedir. Ancak 880 bin TL’lik haddin aşılması durumunda beyanname verilir, hesaplanan verginin ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca çalışmada 01.03.2020’de yürürlüğe giren dijital hizmet vergisine(DHV) ve gelişimine, istisna ve muafiyetlerine ve fenomenlerin vergilendirilmesi ile ilintisine, DHV’nin uygulamasına yönelik eleştiri ve önerilere değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıtdışı Ekonomi, Sosyal Medya Fenomenleri, Radar Sistemi, Vergileme, Türkiye

TAXATION OF PHENOMENA

Prof. Dr. Ahmet Burcin YERELI
Assoc. Prof. Dr. Isil F. O. SAHIN

ABSTRACT

By means of the various content on social media and the online reputation they offer to their followers, they can be used in sales, marketing, advertising, etc. additional earnings related to their activities and products, various videos they shoot and broadcast, live broadcasts, online games should be taxed on their income. However, in practice, it is seen that many phenomena often do not fulfill their tax obligations. As a matter of fact, as of 11.09.2022, the Ministry of Treasury and Finance took action against 588 people who did not fulfill their tax responsibilities. In accordance with GVK reiterated 20/b; Facebook, Youtube, Twitter, Instagram advertising etc. It is stated that, as foreseen in the Official Gazette dated 26 October 2021, a 15% tax deduction will be made by the banks with money inflows to the accounts of the related phenomena, for those who earn income, if they do not exceed the income limit of 880 thousand TL for 2022, they are not obliged to keep a book, make a declaration, or pay taxes. However, if the limit of 880 thousand TL is exceeded, a declaration must be submitted and the calculated tax must be paid.

Keywords: Informal Economy, Social Media Phenomena, Radar System, Taxation, Turkey

GİRİŞ

Dijital platformlarda kullanılan jargon/teknik dilde kimi zaman kavram kargaşası yaşanmaktadır. Bunun nedenlerinden bazıları; blogger, influencer, freelance türevi kavramların henüz dilimizde tam bir karşılıklarının bulunmayışı, yabancı dilde kavramlar olmaları ve uygulamada yanlışlıkla birbirlerinin yerine sıklıkla kullanılmalarıdır. Örneğin; blogger olan kişi belirli bir internet sitesinde kendi adına oluşturduğu blogda yazmaya ya da blogu için içerik üretmeye devam eden ve bu faaliyetini sürdüren kişidir. Hizmetlerin internette ihtiyaç duyanlara ulaştırılabilmesinde hizmet arabuluculuğu yaparak hizmete ihtiyacı olanlarla hizmet sağlayanları buluşturan web siteleri bulunmaktadır. Bu tür ortamlarda hizmet sağlayan kişilere freelance denilmektedir. Bunlar serbest çalışan hizmet talep edilen konunun uzmanlarıdır. Bunlar tasarım, danışmanlık, çeviri vb. hizmetler sunup, hizmetlerine ilişkin ödemeleri website yöneticisi şirketlerden alırlar. Instagrammer; Instagram'a sıklıkla içerik üreten ama insanları veya belirli bir kitleyi henüz paylaşımları ile etkileyemeyen kişilere Instagrammer denir. Youtuber'lar ise; düzenli şekilde Youtube'a içerik üreten ve öncelikle Youtube için ürettiği içerikle anılan kişilerdir. Bir sosyal medya mecrasında (herhangi bir dijital platformda) kuvvetli bir izleyici kitlesi olan ve içerik ürettiği alanda kanaatlerine önem verilen kişilere "Influencer" denir. Facebook'ta, bir blogda, Snapchatte ya da Twitter'da da yüksek takipçi sayısına erişmiş etkileşimi yüksek hesaplar birer "Influencer" dir. Birçok kaynakta influncer ve fenomen kavramlarının eşanlamlı kullanıldığına rastlanılmaktadır.

Ancak zaman içinde doğal olarak kitleler tarafından tercih edilen ve çok büyük kitlelerce vazgeçilmez olanlara fenomen denilmektedir. Fenomen olan şeyin tıklanma, takip düzeyi/popülarlığı sürekli yüksektir. Dolayısıyla çalışmada öncelikle fenomenlere ve faaliyetlerine, fenomenlerin elde ettikleri gelir türlerine ve literatürde neredeyse hiç birarada değerlendirmeye alınmamış ancak ikisi de dijital faaliyetlerin vergilendirilmesi konusunun alt başlıkları olan iki ayrı konunun ikinci ve tüketim ile ilişkili ayağı olan dijital hizmet vergisinin gelişimine ve dijital hizmetlerin vergilendirilmesine ilişkin çeşitli görüşlere ve önerilere yer verilmektedir.

1. FENOMENLER VE FAALİYETLERİ

Covid 19 salgını ve modern çağın kolay iletişim ve hizmet erişimi sağlayan uygulamalardaki artışların, yalnız ve depresif insan sayısındaki artışların da etkileri ile hızla yükseliş gösteren sosyal medya kullanımı, pazarlama stratejilerinde firmaların yaklaşık %70'inin fenomenlerden yararlanmayı tercih etmelerine neden olmuştur. Bu durum tıpkı 70'lerde radyolarda, 80'lerde ise televizyonlarda ünlü kişilerin reklamlarda ürün tanıtımında kullanılmasına benzetilmektedir.

Dolayısıyla 2022'de firmaların sıklıkla kullandığı pazarlama teknikleri arasında; video pazarlama içerikleri, verinin gücünden yararlanma, sosyal medya içeriği, sanal olaylar, etkileyici/influencer pazarlama ve kişiselleştirme bulunmaktadır (Bannerflow, 2022). Ayrıca kullanılan taşınabilir akıllı cihazların çerez politikaları benzeri uygulamalarla kullanıcıların tercihlerinin ve ilgilerinin neler olduğu ürünler ve firmalar bazında netleşerek hedef kitlenin ortaya çıkmasına katkıda buldukları bilinmektedir (Bozdoğan, Bayramoğlu, 2022: 827). Buradan hareketle Influencer pazarlama endüstrisinin değeri; 2021'deki 13,8 milyar dolardan yıllık %18,8'lik bir artışla 2022'de 16.4 milyar dolara ulaşmıştır (Oberlo, 2021).

Youtube, Google, Instagram, Facebook faaliyetleri gelirleri temelde üç türdür. Bunlar; reklamların (hizmet) satılması (adwords, video), reklamların (hizmet) alınması (adsense) ve reklam hizmetinden gelir elde edilmesidir. Fenomenlerin faaliyetleri ve gelirleri ise; üçlü bir ayrımla açıklanabilir. Bunlardan ilki sosyal medya içerik üreticiliği faaliyetidir. İkincisi; dijital platformlar tarafından elde edilen reklam gelirlerinden fenomenlere yapılan ödemelerdir. Örneğin; sosyal medya içerik üreticiliği faaliyetinde ürün tanıtım faaliyeti, ile dijital platform için üretilen içeriklerin tıklanma oranına göre fenomenlere pay ödenmesi ve telefon, tablet gibi mobil cihazlar için uygulama geliştirenlerin elde ettikleri kazançlar bu kapsamdadır. Diğerinde ise; dijital platform reklam gelirlerinin bir kısmının fenomenlere ödenmesi ile gelir elde edilmesinde; gelir bedellerinin faturalandırılması ve faturalar üzerinden vergi verilmesinde; gelir bedeli üzerinden alınacak 2022 için uygulanan vergi oranları; Kurumlar vergisinde oran: %23 (sermaye şirketleri), gelir vergisinde oran: %15 ila %35 (şahıs işletmeleri) ve KDV oranı; % 18'dir. Sonuncusu ise fenomenler dahil tüm dijital ortam kullanıcılarını kapsayan; dijital ortamdaki diğer gelir getirici faaliyetlerdir.

Dijital ortamlardaki diğer gelir getirici faaliyetler ise; popülerliği yüksek(takipçisi fazla) bir sosyal medya hesabını veya bir web sitesini satarak gelir elde etmek, sanal oyun mecralarında oyun içi ürünler alıp satarak gelir elde etmek, ilgili platformlarda kendi tasarımlarını yapıp, sergilemek ve satmak suretiyle gelir elde etmek, kişisel yetenekleriyle sanat eserleri üretip, bunları satıp, kiraya vererek gelir elde etmek, notebook, tablet veya akıllı cihazlar için uygulama geliştirerek gelir elde etmek, uzmanlık alanlarında dijital ortamda dersler, kurslar vererek gelir elde etmek, bazı dijital platformlarda proje bazlı işler alıp bunları teslim etmek, kripto para yatırımlarından gelir elde etmektir(Büyük, 2021).

2. FENOMENLERİN ELDE ETTİKLERİ GELİRLER

Türk vergi sisteminde bir faaliyet, ticari bir organizasyon içerisinde, sermayeye dayalı olarak devamlı surette yapılıyorsa ticari kazanç, devamlılık unsuru yoksa arızı ticari kazanç söz konusudur. Faaliyet sermayeden ziyade kişisel bilgi, emek, uzmanlığa dayanıyorsa serbest meslek kazancı söz konusudur. Dolayısıyla, her iki kazanç türü arasındaki en önemli fark faaliyetin ağırlıklı unsurunun sermaye olup olmaması ve faaliyetin ticari organizasyon içinde yapılıp yapılmamasıdır. Özelgelere göre; sosyal medya fenomenlerinin ve Youtuber'ların elde ettikleri gelirin niteliği konusunda Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB)'nin görüşü bu gelirlerin ticari kazanç olduğu yönündedir. GİB, 19.02.2016 tarihinde verdiği bir özelgede, ticari reklamların internet ortamında daha çok tüketiciye ulaşmasını sağlayacak ortamı sağlayan ve devamlı bir bağımlılık ilişkisi içinde olmadığı ünlü ya da ünsüz sosyal paylaşımcı kişilere reklamın görüntülenme sayısına göre ödeme yapan bir sosyal medya platformunun başvurusuna, "sahip oldukları sosyal medya hesaplarına ait sayfalarda ticari bir organizasyon içerisinde, devamlı olarak reklam hizmeti veren gerçek kişilerin ticari kazanç açısından gelir vergisi mükellefi olmaları gerekmektedir" yönünde görüş bildirmiştir. GİB, 13.11.2019 tarihli özelgede ise internet ortamında verilen reklam hizmetlerinden (Youtuber) gelir elde eden, başka geliri olmayan, kendisine Google firması tarafından ödeme yapılan bir kişinin sorusuna, "şahsınıza ait internet sitesi alanında yayınlanan reklamlardan dolayı Google firması tarafından adınıza yapılan ödemelerin Gelir Vergisi Kanununun 37'nci maddesine göre ticari kazanç olarak değerlendirilmesi, mevcut gelir vergisi mükellefiyet kaydınız devam ettirilerek söz konusu gelirinizin Gelir Vergisi Kanununun 85'inci maddesine göre yıllık gelir vergisi beyannamesi ile beyan edilmesi gerekmektedir" yönünde görüş bildirmiştir. GİB, 21.01.2020 tarihli özelgesinde ise vergi mükellefi olan ya da olmayan kişi veya kurumlara ait, Facebook, Instagram ve diğer sosyal medya araçlarında hesaplar oluşturup, bu hesaplarda görseller, reklam filmleri ve video paylaşımları yaparak takipçi sayılarının artırılması, takibi, yönetimi (sosyal medya yönetimi) işinin ticari kazanç hükümlerine göre vergilendirileceği yönünde görüş açıklamıştır. GİB'in 11.12.2020 tarihli özelgesinde ise; Youtube kanalı bulunan ve bu kanala yüklenen içerikler nedeniyle Youtube AdSense hesabına bir defaya mahsus yapılan ödemenin de ticari kazanç olduğu yönünde görüş bildirmiştir (GİB, 2020).

GİB, sosyal medya platformlarını bir ticari organizasyon kabul etmekte ve burada icra edilen faaliyetler ve yüklenen içeriklerin sürekli bir kazanç elde etme potansiyeli taşıması nedeniyle ticari kazançta devamlılık unsurunu sağladığını belirtmektedir. Sosyal medya gelirlerinin ticari kazanç olarak kabul edilmesi, Vergi Usul Kanunu uyarınca mükellefiyet tesis ettirme, defter tutma, fatura kesme, sürekli beyanname verme gibi yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Ayrıca, kazanç sahiplerinin KDV mükellefiyetleri de söz konusu olmaktadır. Ancak sosyal medya fenomenlerinin ve Youtuberların gelir elde ettikleri faaliyetin sermayeden ziyade emek, uzmanlık, şöhret gibi faktörlere dayandığı aşıkardır. Bu nedenle, sosyal medya fenomenlerinin bir ticari organizasyon olarak değerlendirilebilecek dijital platformlar aracılığıyla elde ettikleri gelirlerin ticari kazançtan ziyade serbest meslek kazancı olarak kabul edilmesi yararlı olacaktır.

Nitekim Youtube'dan elde edilen gelirin ticari kazanç kapsamına alınabilmesi için; faaliyetin; sermaye ve emeğe dayanması, devamlı ve bir organizasyon dâhilinde gerçekleştirilmiş olması, hacim, gelir ve kazanç potansiyeline sahip olması gereklidir. Organizasyonun varlığının tespitinde; işyeri açma, işçi çalıştırılması, ticaret siciline kaydolunması, sanal dahi olsa işyerinin varlığı vb. unsurların varlığı aranmaktadır. Organizasyonun olmadığı ise; ticari faaliyetin belirleyici özelliği olan devamlılık unsuru aranır. Bunun için ilgili faaliyetin bir takvim yılında birden fazla tekrarlanması durumunda devamlılık arz ettiği kabul edilecektir. Diğer yandan Örneğin; mühendislik olan bir kişinin boş zamanlarında kişisel çalışmaları sonucu alanı ile ilgili teknik bilgiler paylaştığı çektiği youtube videoları (8 adet) yükleyerek, 2020'de ilgili Youtube faaliyetinden 8.000 TL gelir elde etmişse, bir takvim yılı içerisinde 8 adet video yüklenilmesi ilgili faaliyetin devamlılığının kanıtı mahiyetindedir. Ancak serbest meslek kazançlarının elde edilmesi açısından en önemli unsur yalnızca devamlılık değil; söz konusu mesleki faaliyetin mutad meslek halinde ifa edilmesidir. Bu nedenle bir takvim yılında birden fazla Youtube'a video yüklenilmesi dolayısıyla devamlılık unsuru oluşsa da söz konusu faaliyet mutad meslek halinde ifa edilmediğinden dolayı elde edilen kazanç serbest meslek kazancı değil; diğer kazanç ve irat olacaktır. Zira şahsın geçimini sağladığı meslek, yani asıl işi mühendisliktir. Dolayısıyla 8.000 TL'lik gelir GVK'nın "Arızı Kazançlar" başlıklı 82/4 maddesinin "Arızî olarak yapılan serbest meslek faaliyetleri dolayısıyla tahsil edilen hâsılat" hükmü gereğince diğer kazanç ve irat olacağından (arızı serbest meslek kazancı) dolayı faaliyetin arızı serbest meslek kazancı hükümlerine göre vergilendirilmesi gerekir. Öte yandan 82. maddenin 2. fıkrası uyarınca bir takvim yılında elde edilen arızı kazançlar toplamının (305 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği ile 2020 yılı için 40.000 TL.) kısmı gelir vergisinden müstesnadır. Dolayısıyla Bilgisayar programcısı tarafından aynı kanununun 86/1-a maddesi uyarınca, elde edilen 8.000 TL'lik gelir için yıllık beyanname verilmez, diğer gelirler için beyanname verilmesi halinde bu gelir beyannameye dâhil edilmez. Bununla birlikte elde edilen kazancın istisna tutarını aşması halinde aşan kısım için beyanname verilecek ve vergilendirmeye tabi olacaktır (Aydemir Bakaç, 2020: 272-276).

Buna karşılık dijital hizmetlerin vergilendirilmesinin diğer ayağını oluşturan içerik üreticiliği faaliyetlerinden elde edilen gelirlere ilişkin olarak 2018'de Resmi Gazete'de yayımlanan 476 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, dijital içerik üretici/ tasarımcılarının vergilendirilmesi konusunda getirilmiş bağlayıcı nitelikte bir düzenlemedir. Bu karar kapsamında kazancın miktarına bakılmaksızın dijital platformlardan gelir elde edildiğinde, elde edilen gelir için kesinlikle firma kurulması, beyanname verilmesi ve bu faaliyetlerin kazancın üzerinden vergiye tabi tutulması gerekiyordu. Bu durumda katlanmanız gereken ödemeler: Bağ-kur primi, kira, çalıştığınız mali müşaviriniz için yapmanız gereken ödeme, beyanname damga vergisi, %18 KDV, ortalama %25 kurumlar ya da gelir vergisi (gelir vergisi artan oranlı) vb diğer ödemelerdi. Bu durum haliyle hem uygulama geliştiriciler hem de sosyal medya fenomen ve Youtuber'lar için oldukça zor ve maliyetliydi. Ancak 2022'de sosyal ağ içerik üreticileri ve mobil uygulama geliştiricilerine yönelik vergilendirme konusu 26 Ekim 2021 Salı günü Resmî Gazete'de yayımlanan "7338 Sayılı Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile 193 sayılı Kanun'un mükerrer 20/B bendine eklenerek açıklığa kavuşmuştur. Buna göre; Nitekim 7338 no'lu kanuna göre; sosyal medya fenomenleri ve youtuber'ların sosyal paylaşım ağları üzerinden elde ettikleri kazançlar (Sosyal içerik üreticiliği faaliyeti kapsamında sosyal ağ sağlayıcıları üzerinden elde edilen; reklam gelirleri, sponsorluk gelirleri, bağışlar, hediyeler, bahşişler, ücretli abonelik gelirleri gibi gelirler istisna kapsamındadır.) ile telefon, tablet gibi mobil cihazlar için uygulama geliştirenlerin elde ettikleri kazançların, gelir vergisinden istisna edileceği öngörülmüştür. Sosyal ağ sağlayıcıları üzerinden metin, görüntü, ses, video gibi içerik üreten sosyal içerik üreticilerinin bu faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar. (Youtube, Twitch, Instagram, TikTok vs.) Akıllı telefon veya tablet gibi mobil cihazlar için uygulama geliştirenlerin elektronik paylaşım ve satış platformları üzerinden elde ettikleri kazançlar. (Google, Apple vs.) olup belirtilen bu gelirler ticari kazanç kapsamında değerlendirilip, istisna kapsamındadır. Buna göre dijital platformlardan gelir elde edenlerin gelirlerinin, gelir vergisi tarifesinin IV. diliminde belirlenen kazanç sınırının (-ki 2022 için 880.000 TL) aşılması halinde, vergi kapsamı dışında tutulacağı hüküm altına alınmıştır. 880.000TL'ye kadar gelir elde eden kişilerin banka hesaplarına bu faaliyetlerinden dolayı yatırılan paralardan %15 oranında stopaja tabi tutulacağı öngörülmüştür. Sosyal medya platformlarında youtuber, blogger gibi sosyal medyada kanalı olan fenomenler kendi kanallarında verdiği reklam hizmetlerinden dolayı bizzat Facebook, Youtube gibi G.V.K.'nın 94. maddesinde stopaj yapmaya yetkili olanlar arasında bulunmayanlardan takipçi sayısı, video tıklanma sayısı gibi kriterlere göre gelir kazanç elde ederse ya da gelirlerinin bir kısmı sponsor firmalardan ya da pazaryerlerinden elde edilirse (ürün inceleme, satış komisyonu vs.) bu gelirler kapsam dışında olup, bu gelirleriniz için şirket kurup fatura kesmeniz gereklidir. 476 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı'na göre tevkifat yapıl(a)madığı için kişinin (youtuber, blogger) gelirini bizzat kendisi ticari kazanç olarak beyan etmesi gerekmektedir. 476 sayılı CK'nın 3. maddesi ile dar mükellef kurumlara(Facebook, Youtube gibi) ödeme yapanlar tarafından K.V.K.'nın 30. maddesinde yapılan düzenlemeler çerçevesinde reklam hizmeti alınması karşılığında ödenen bedeller üzerinden %15 oranında kurumlar vergisi stopajı yapılması öngörülmüştür. %15 stopaj oranını Cumhurbaşkanlığı sifira kadar indirmeye ve bir katına kadar artırmaya yetkilidir.

İstisnadan faydalanmak için gereken şartlar; gelirlerin 1 Ocak 2022'den sonra elde edilmesi, gelir tutarının 2022 için 880.000 TL'den az olması, Türkiye'de kurulu bankada özel bir hesap açılıp, yurt dışı ödemelerinin bu hesaba gelmesi, istisnadan faydalanmak isteyen kişilerin, ikametgâhlarının bulunduğu yerdeki vergi dairesine başvurarak mükellefiyet kaydı açtırmaları, istisna kapsamındaki faaliyetleri için 'İstisna Belgesi' almaları ve istisna belgesini verdikleri banka hesap bilgilerini vergi dairesine bildirmeleri gerekir. Ayrıca (kripto paralarla ödeme alınır ya da transferwise, payoneer, stripe gibi uygulamalar ile para ilgilinin kendi hesabına aktarılırsa istisnadan faydalanılamamaktadır. Özel hesaba gelen paralar üzerinden banka %15 stopaj kesintisi yapıp, vergi dairesine ödemektedir. Örneğin, hesabınıza Youtube 1.500 TL gönderdiğinde; Bankanız bu tutardan 225 TL'yi vergi dairesine öder. Sonuç olarak stopaj oranı %15'tir. Ayrıca bu gelirler KDV'ye tabi değildir. Yani 880.000 TL'ye kadar bu kapsamdaki geliriniz için vergi ödemezsiniz ve başka gelirleriniz olsa da vereceğiniz beyannameye eklemesiniz.

3. DİJİTAL HİZMET VERGİSİ, GELİŞİMİ VE DİJİTAL ORTAM İÇERİK ÜRETİCİLİĞİ GELİRLERİ İLE İLİNTİSİ

Dijital hizmet vergisi dijital ortamda sunulan birtakım hizmetler dolayısıyla tarh ettiğinden tüketim vergileri arasında sayılabilir. Özellikle çokuluslu şirketler aracılığıyla sunulan dijital hizmetler çeşitlendikçe, uluslararası vergilendirme sorunları şiddetlenmektedir. Dolayısıyla uygulamada dijital hizmetlerin vergilendirilmesinde nasıl bir yöntem izleneceğine dair açıklamaların vergi mevzuatımızda kronolojik olarak öncelikle özgelgeler ile düzenlendiği görülmektedir. Bu kapsamda 2016 yılından itibaren maliye teşkilatı tarafından bu konuda yayımlanmış birçok özelge bulunmaktadır. Bunu takiben Cumhurbaşkanlığı kararları ve çeşitli torba kanunlarla konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ancak dijital faaliyetlerin vergilendirilmesi hizmet sağlayıcılar ve içerik üretenler bakımından vergi mevzuatımızda farklı hukuki düzenlemelerle vergi kapsamına alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum uygulamada kafa karışıklığı yaratacağından, dijital faaliyetlerin vergilendirilmesi konusunun gelir ve gider boyutunun birarada ele alınması yerinde olacaktır. Çalışmada bu bağlamda örneğin, Cumhurbaşkanı kararları ve sonrasında kanunla 193 Sayılı Kanun'a eklenen içerik üreticilerin gelirlerinin vergilendirilmesi ile 7194 Sayılı Kanun'da DHV içeriğinde 193 sayılı Mükerrer Madde 20/b bendine atıfta bulunularak dijital hizmetlerin vergilendirilmesine ilişkin güncel değişikliklere değinilmesi önem taşımaktadır. Nitekim 7 Aralık 2019 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan; 7194 no.lu Dijital Hizmet Vergisi İle Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile dijital hizmet vergisinin konusu, mükellefi ve oranı belirlenmiştir. Buna göre; Türkiye'de sunulan aşağıdaki hizmetlerden elde edilen hasılat, dijital hizmet vergisine tabidir ve DHV oranı %7,5'tir.

a) Dijital ortamda sunulan her türlü reklam hizmetleri (reklam kontrol ve performans ölçüm hizmetleri, kullanıcılarla ilgili veri iletimi ve yönetimi gibi hizmetler ile reklamın sunulmasına ilişkin teknik hizmetler dâhil) b) Sesli, görsel veya dijital herhangi bir içeriğin (bilgisayar programları, uygulamalar, müzik, video, oyunlar, oyun içi uygulamalar ve benzerleri dâhil) dijital ortamda satışı ile bu içeriklerin dijital ortamda dinlenmesine, izlenmesine, oynanmasına veya elektronik cihazlara kaydedilmesine veya bu cihazlarda kullanılmasına yönelik dijital ortamda sunulan hizmetler c) Kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri dijital ortamların sağlanması ve işletilmesi hizmetleri (kullanıcılar arasında bir mal veya hizmetin satılmasına veya satılmasının kolaylaştırılmasına yönelik sunulan hizmetler dâhil) (2) Birinci fıkrada sayılan hizmetlere yönelik dijital ortamda dijital hizmet sağlayıcıları tarafından verilen aracılık hizmetlerinden elde edilen hasılat da dijital hizmet vergisine tabidir.

4. VERGİNİN MÜKELLEFLERİ VE İSTİSNADAN YARARLANACAK VE YARARLANAMAYACAK OLANLAR

DHV'nin mükellefi, dijital hizmet sağlayıcılarıdır. DHV'de muafiyet-mükellefiyet durumu incelendiğinde; Türkiye'de bu hizmetlere ilişkin elde edilen hasılatı 20 milyon Türk Lirasından veya dünya genelinde elde edilen hasılatı 750 milyon Avrodan az olanların dijital hizmet vergisinden muaf tutulduğu görülmektedir. Mükellefin, finansal muhasebe açısından konsolide bir grubun üyesi olması halinde, bu hadlerin uygulanmasında grubun verginin konusuna giren hizmetlere ilişkin elde ettiği toplam hasılat dikkate alınacaktır. Düzenleme uyarınca; ilgili hesap dönemi içerisinde yukarıda yer alan hadlerin her ikisinin de aşılması halinde muafiyet sona erecek ve haddin aşıldığı vergilendirme dönemini takip eden dördüncü vergilendirme döneminden itibaren dijital hizmet vergisi mükellefiyeti başlayacaktır. Arka arkaya iki hesap dönemi boyunca belirlenen hadlerden herhangi birinin altında kalanların vergi muafiyeti, izleyen hesap döneminden itibaren tekrar başlayacaktır.

Sosyal medya içerik üreticiliğinden elde edilen gelirlere ilişkin istisna uygulamasında istisnanın uygulanmayacağı durumlar ise; örneğin 'internet sitesinde yayımlanan paylaşımlar için' istisna uygulanmamaktadır.(318 seri no.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 12 Ocak 2022 tarihli Resmi Gazete) Tebliğde açıklandığı üzere; kişisel internet sitesinde yer alan videolarında yemek tarifleri yapan ve sitesinin belirli alanlarında reklamlar yayımlayan kişinin, bu reklamlar dolayısıyla elde ettiği kazançlar istisna kapsamında değerlendirilemeyecektir. Kişisel internet siteleri gibi elektronik ticaret siteleri ve haber sitelerinin de sosyal ağ sağlayıcısı olarak kabul edilmediği ve etkileşim amaçlı içeriğin ikincil ve yan hizmet olarak sunulduğu platformlarda faaliyette bulunan kişilerin bu faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlara da istisna hükümlerinin uygulanmayacaktır. Mobil cihazlar için uygulama geliştiren kişiler, geliştirdiği mobil uygulamayı bir yazılım şirketine sattığında elde ettiği kazanç istisna kapsamına girmemektedir. Bu tip satışlar-kazançlar elektronik uygulama paylaşım ve satış platformları dışında olduğundan istisna kapsamı dışındadır. Benzer şekilde; bilgisayarlar için uygulama geliştiren ve geliştirdiği bu uygulamalar üzerinden reklam geliri elde edenler de akıllı telefon veya tablet gibi mobil cihazlara yönelik olmayan bu işlemler nedeniyle istisnadan yararlanamamaktadır.

5. DHV’NİN İSTİSNALARI

Dijital ortamda yapılan birtakım hizmetlerden elde edilen hasılat vergiden istisna tutulmuştur: Bunlar; Telgraf ve Telefon Kanunu’nun ek 37. maddesi kapsamında üzerinden Hazine payı ödenen hizmetler, Gider Vergileri Kanunu’nun 39. maddesi kapsamında üzerinden özel iletişim vergisi alınan hizmetler, Bankacılık Kanunu’nun 4. maddesi kapsamındaki hizmetler, Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun’un 2. maddesinde tanımlanan Ar-Ge merkezlerinde Ar-Ge faaliyetleri neticesinde oluşturulan ürünlerin satışı ile münhasıran bu ürünler üzerinden sunulan hizmetler, Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanunu’nun 12. maddesi kapsamında yer alan ödeme hizmetleridir.

6. VERGİLENDİRME DÖNEMİ, BEYANI, TARİHİ

7194 Sayılı Kanun’un 6. maddesi uyarınca DHV’nin vergilendirme dönemi, takvim yılının birer aylık dönemleridir. Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bu dönemi üçer aylık vergilendirme dönemi olarak değiştirme yetkisi verilmiştir. Dijital hizmet vergisi, mükellefin beyanı üzerine tarh olunur. Hazine ve Maliye Bakanlığınca vergi sorumluluğu getirilmesi halinde beyan, vergi kesintisi yapmakla sorumlu tutulanlar tarafından yapılır. Dijital hizmet vergisi beyannameleri, vergilendirme dönemini takip eden ayın sonuna kadar ilgili vergi dairesine verilir. Vergi, mükellef veya vergi sorumlusu olan gerçek veya tüzel kişi adına tarh olunur. Adi ortaklıklarda, verginin ödenmesinden müteselsilsen sorumlu olmak üzere, ortaklardan herhangi biri adına tarhiyat yapılır. Tarh edilen vergi, beyanname verme süresi içinde ödenir.

Dijital içerik sağlayıcılığında elde edilen gelirlerin vergilendirilmesinde verginin ödeneceği zaman ise; istisnadan faydalanıldığında, hesaba gelen paranın %15’inin banka tarafından yerinize tevkif edilerek vergi dairesine ödenmesini ifade eder. Eğer şirket kurup fatura kesmişseniz, ödemenin tamamı şirketinize girecek KDV’yi izleyen ayın 26’sında gelir/kurumlar vergisi de ya geçici vergi dönemlerinde ya da gelir/kurumlar vergisi dönemlerinde ödenecektir. Geliriniz 880.000 TL’yi aşarsa; gelirinizin tamamını beyan etmeniz gerekir. İstisnadan faydalanamayacaksınız, şirket kurmanız (şahıs, ya da Ltd., A.Ş.), yurtdışından gelen paralar için fatura kesmeniz (KDV konusu önemli) ve aylık/çeyrek bazlı beyannamelerinizi vermeniz gerekir. Diğer bir sorun; geliriniz 880.000 TL ise şirket kurmanıza gerek yok ve sizin adınıza ödenen vergi 132.000 TL (banka %15 vergi ödemiş) olacaktır. Ama eğer geliriniz 880.001 TL ise şirket kurmanız (Örneğin A.Ş. kurduunuz ama hiç gideriniz olmadığını farz edelim) ve 220.000 TL (%25) Kurumlar Vergisi ödememiz gerekir. Yani fazladan 1 TL gelir için 88.000 TL ek vergi ödenmesi gerekecektir (Şahin, 2022). İstisnalara uyulmazsa ve istisnadan faydalanırsanız ve bunu mali idare tespit eder ise eksik tahakkuk eden vergi, faizi ve cezasıyla birlikte ödememiz gerekir. Diğer yandan istisnadan faydalanmak zorunlu olmayıp, gelirinize göre kurduğunuz şirketin kazançlarına yönelik vergilerinizi ödeyebilirsiniz. Bu bazı durumlarda avantajlı da olabilir. Eğer giderleriniz yüksek ise istisnadan faydalanmayıp, şirket kurma seçeneğini tercih edebilirsiniz.

Nitekim uygulamada şirket kurma seçeneğini değerlendirirken dikkate alınması gereken şartlar söz konusudur. Buna göre; ilgili gelirinizin 880.000 TL'yi aşma ihtimali, kredi çekilmesi, teşvik için başvurulması gibi şirketinizin olmasının avantajlı olacağı durumlar bulunduğu, giderleriniz yüksek olduğunda; ödeyeceğiniz vergi tutarı düşebilir. İstisnadan yararlanıldığında vergi peşin alınırken, şirket kurduğunuzda ilgili vergiler belli bir zaman sonra ödeneceğinden şirket kurmanın istisnadan yararlanmaya tercih edildiği durumlarla karşılaşılabılır.

7. FENOMENLERİN VERGİLENDİRİLMESİNE VE DİJİTAL HİZMETLERİN VERGİLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER

Türkiye'de dijital hizmetlerin vergilendirilmesine ilişkin güncel durum incelendiğinde; Maliye'nin elektronik takip sistemi programına takılan kişilere yönelik vergi ceza ihbarnamelerinin düzenlenmeye başlandığı bilinmektedir. Nitekim 11 Ekim 2022 tarihli Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın açıklamasına göre; dijital platformlar üzerinden kazanç elde eden 65 bin kişinin Risk Analizi Genel Müdürlüğü (RADAR) sistemi tarafından yakından takip edilmektedir. Buna göre; 50 bin kişinin vergisel yükümlülüklerini kısmen veya tamamen yerine getirmediği tespit edilmiş olup, şimdiye kadar yapılmış çalışmalar dolayısıyla 3 bin kişilik analizde 588 kişi için işlem başlatılmıştır. Serbest çalışan yazılımcılar, -spor sektöründe elde edilen oyuncu, turnuva, kulüp, reklam bazlı tüm gelirler, grafik ve tasarım gibi hizmetler veren uzaktan çalışan dijital göçebeler de aracı platformlar üzerinden tespit edilerek gerekli yasal işlemler başlatılmıştır. Nitekim istisna düzenlemesinin kapsamı çerçevesinde 880.000 TL (2022 yılı için) gelir elde eden bir sosyal medya içerik üreticisinin istisnadan ve stopajdan faydalandığı için nihai olarak %15 oranı üzerinden nihai olarak 132.000 TL tevkifat yoluyla vergi borcu doğarken, 880.001 TL gelir kazanan bir başka sosyal medya içerik üreticisinin ise bu muafiyetten yararlanma hakkı ortadan kalkarak şirket kurması gerekecek ve dolayısıyla 2022 yılı için belirlenen kurumlar vergisi oranı olan %23 üzerinden yaklaşık 202.423,23 TL kurumlar vergisi yükümlülüğü ortaya çıkacaktır (Doğrusöz, 2021). Yani gelirdeki 1 TL'lik artış ödenecek vergi de 70.423,23 TL ilave vergi yükü doğmasına sebep olacaktır (Şahin, 2021). Tabi bunun yanında muafiyet ortadan kalktığı ve şirket kurma zarureti vuku bulduğundan dolayı, defter tutma yükümlülüğü, fatura düzenleme yükümlülüğü ve beyanname verme yükümlülüğü gibi birtakım yükümlülükler de doğacaktır. 7338 sayılı son düzenlemeye kadar dijital ortamda video, ses, görüntü gibi sosyal medya içerikleri üreterek kişisel sosyal medya hesaplarında paylaşan kişiler bu paylaşımlarından ötürü 100 TL dahi para kazanmış olsalar bunun için şirket kurmaları ve dolayısıyla bu kurmuş olduğu şirketten dolayı kira, SGK primi, çalışacağı mali müşavir için yapacağı ödeme, kazancını beyan etme, ve bunun için kullanacağı beyannameden doğacak damga vergisi, KDV vs. gibi birçok gidere katlanmaları da gerekmektedir. Ancak 26.Ekim 2021 tarihli 7338 sayılı Kanun'da ele alınan bu durum Türkiye'de sosyal medya fenomenlerinin ve Youtuber'ların kazançlarının vergilendirilmesi konusu aydınlatılmış ve artık sosyal medya içerik üreticilerinin ve akıllı cihazlar için uygulama geliştirenlerin belli bir miktara kadar (2022 yılı için 880.000 TL) kazanç elde etmeleri durumunda vergiden istisna tutulduğu ancak bu istisna sınırını aşmaları durumunda şirket kurmak ve ticari kazanç hükümleri kapsamında kurumlar vergisi mükellefiyeti tesis olunacağı hüküm altına

alınmıştır. Burada hemen şunu da tekrar hatırlatmakta fayda vardır ki bu istisna 01.01.2022'den itibaren doğacak kazançlar için söz konusu olup dolayısıyla bu tarihten önceki kazançlar için geçerli olmayacaktır. Fenomen (ya da influencerların), youtuberların, sosyal medya içerik üreticilerinin elde ettikleri kazançların Türk vergi sisteminde gelirin elde edildiği tür olarak sınıflandırılmasında; serbest meslek kazançlarının kapsamı içine alınması uygulamadaki aksaklıkları gidererek, dijital vergilendirmeyi netleştirecektir. Örneğin, AB'de Çek Cumhuriyeti (%5), Avusturya(%5) ve Macaristan'da benimsenen oran %7,5 olup (Asen, Bunn, 2021), AB Komisyonu'nun önerdiği DHV oranı %3'tür. Ulusal bazda DHV uygulamaya başlayan ülkeler de %2 veya %3'lük oranları benimsemektedir. Türkiye'de benimsenen %7.5'lik oran bu oranlara göre çok yüksektir bu yüzden de eleştirilmektedir. Dijital reklam hizmeti veren ve gerekli sınırları aştığı için DHV'ye tabi olan şirketler açısından Türkiye'de çifte vergilendirme problemi ortaya çıkmıştır

Dijital hizmet vergisinde güncel durumda; Türkiye ve ABD arasındaki dijital hizmet vergisi tartışması sona erdirilerek, Türkiye'nin uyguladığı %7,5 oranındaki DHV kaldırılarak, OECD'nin yeni kurumlar vergisinin uygulanmasına geçileceği bildirilmiştir. ABD bu anlaşmayı yapabilmek için; Haziran 2021'de dijital hizmet vergisi getiren Türkiye dahil 6 ülkeye ek vergiler getirmiştir. Bunu takiben 136 ülkenin küresel vergi üzerinde anlaşması ile bu ülkelerin dijital hizmet vergilerini kaldırmalarına ilişkin çalışmalara başlanılmıştı. ABD, Ocak 2021'de Türkiye, Hindistan, İngiltere, İtalya, İspanya ve Avusturya'ya dijital hizmet vergisi nedeniyle ek gümrük vergisi koyma kararı aldığı ve haziranda, Türkiye'nin ABD'ye ihraç ettiği halı, cam, seramik ve mücevherat endüstrilerindeki 32 ürün %25 oranında ilave gümrük vergisi uygulanması kararını açıklamıştı. Varılan anlaşmaya göre (AA, 2021.) kurumlar vergisine ilişkin son varılan anlaşmayı içeren çok taraflı sözleşme imzalanıp yürürlüğe girene kadar dijital hizmet vergileri uygulanmaya devam edecektir. Geçiş döneminde yeni kurallar geçerliymiş gibi kurumlar vergisi hesaplanacaktır. Ancak Ocak 2022'den sonra alınan vergiler yeni düzenleme kapsamında şirketlerin ödemesi gereken tutarı aşarsa bu miktar vergi alınan ülkelerde şirketin gelecekteki vergi yükümlülüklerinden düşürülecektir. Ancak Avrupa Birliği, G-20 Anlaşmasına dahil olan ülkeler nezdinde küresel bir kurumlar vergisi anlaşmasının ana hatları üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Anlaşma, büyük şirketlerin düşük vergili yargı bölgelerine geçmesini durdurmak ve çokuluslu şirketlerde vergilendirme haklarını genel merkezleri yerine faaliyet gösterdikleri yere göre dağıtmak için daha adil bir sistem kurmak için tasarlandı. İkinci bileşen, Facebook, Google gibi büyük teknoloji şirketlerinin gelirlerini hedeflemek için birçok Avrupa ülkesinin uyguladığı sözde dijital hizmet vergilerini sona erdirmelerine yönelik bir anlaşmayı da içermektedir (MR, 2021). Avrupa Komisyonu, büyük çok uluslu grupların küresel faaliyetleri için minimum etkin vergi oranı sağlayan bir Direktif önermiştir. Buna göre 137 ülke tarafından kabul edilen %15 efektif vergi oranı ilkelerinin AB içinde uygulamada nasıl uygulanacağına ilişkin bilgiler verilmektedir. Buna göre; küresel anlaşmaya uygun olarak belirli istisnalar da sağlıyor. Reel ekonomik faaliyet yürüten gruplar üzerindeki etkiyi azaltmak için şirketler, maddi varlıkların değerinin %5'i ve maaş bordrosunun %5'i tutarındaki geliri hariç tutabilecektir. Kurallar ayrıca, düşük riskli durumlarda uyumluluk yükünü azaltmak için asgari miktarda kârın hariç tutulmasını sağlar (EU, 2021).

SONUÇ

Günümüzde global dijital pazarlama hızla büyümektedir. Dijital reklam pazarındaki reklam harcamalarının 2022’de 615 milyar doları, 2027’de ise 1000 milyar doları aşması beklenilmektedir. Özellikle de metaverse türevi sanal yaşam ortamlarının kullanım sıklığı arttıkça, dijital hizmetlere duyulan ihtiyacın artacağı öngörülmektedir. Bu sayede çokuluslu şirketlerin vergilendirilmesindeki ülkelerin vergilendirme yetkilerinde ortaya çıkan çatışmalarla şiddetlenen çifte vergileme sorunları, birçok ülkede farklı oranda uygulanmakta olan dijital hizmet vergileri özelinde yeniden gündeme gelmektedir. Dijital hizmet vergilerinin ülkeler arası anlaşmalarla tedricen azaltılması/ kaldırılması, kaldırılmazsa diğer ülkelerle yaşanabilecek ek gümrük vergileri salınması ile ticaret savaşlarının körükleneceği düşünülmektedir. Dolayısıyla hem dünya ticareti hem de ülkeler bu tür ticaret kısıtlamalarından refah kaybı, ürün ve/veya hizmet çeşit ve rekabet kaybı bakımından oldukça olumsuz yönde etkilenebileceklerdir. Bu doğrultuda AB ülkelerinde ortalama %2-%4’ler oranında uygulanan dijital hizmet vergisinin öncelikle ilk aşama tedbir olarak %7,5 gibi yüksek bir orandan %3’ler seviyesine düşürülmesi uluslararası vergi harmonizasyonu bakımından yararlı olacaktır. Ayrıca özellikle çokuluslu şirketler aracılığıyla sunulan dijital hizmetler çeşitlendikçe, uluslararası vergilendirme sorunları şiddetlenmektedir. Dolayısıyla uygulamada dijital hizmetlerin vergilendirilmesinde nasıl bir yöntem izleneceğine dair açıklamaların vergi mevzuatımızda kronolojik olarak öncelikle özgelgeler ile düzenlendiği görülmektedir. Bu kapsamda 2016 yılından itibaren maliye teşkilatı tarafından bu konuda yayımlanmış birçok özelge bulunmaktadır. Diğer yandan 7338 Sayılı Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile sosyal içerik üreticileri olarak tanımlanan kişilerin sosyal medya yoluyla elde ettikleri kazançlar ile uygulama geliştiren kişilerin elektronik uygulama paylaşım ve satış platformlarından elde edilen kazançlarının gelir vergisinden müstesna tutulması uygulamasının belirli limiti aşmayanların bürokratik işlemlere ve ek maliyetlere maruz kalmasını önlediğinden yerinde bir düzenleme olduğu söylenebilir. Bunun yanında sosyal medya fenomenlerinin ve Youtuber’ların gelir elde ettikleri faaliyetin sermayeden ziyade emek, uzmanlık, şöhret gibi faktörlere dayandığından, sosyal medya fenomenlerinin bir ticari organizasyon olarak değerlendirilebilecek dijital platformlar aracılığıyla elde ettikleri gelirlerin ticari kazançtan ziyade serbest meslek kazancı olarak kabul edilmesi yararlı olacaktır. Ayrıca uygulamada dijital faaliyetlerin vergilendirilmesinde Cumhurbaşkanlığı kararları ve çeşitli torba kanunlarla konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ancak dijital hizmetlerin vergilendirilmesi hizmet sağlayıcılar ve içerik üretenler bakımından vergi mevzuatımızda farklı hukuki düzenlemelerle vergi kapsamına alınmıştır. Ancak bu durum uygulamada kafa karışıklığı yaratmasının yanında, dijital hizmetlerin vergilendirilmesi konusunun iki farklı boyutunun derli toplu, ele alınmasını önlemiştir. Buna rağmen çalışmada Cumhurbaşkanı kararları ve takiben kanunla 193 Sayılı Kanun’a eklenerek fenomen ve youtube gelirlerinin vergilendirilmesi konusu ile 7194 Sayılı Kanun’da DHV içeriğinde 193 sayılı Mükerrer Madde 20/B bendine atıfta bulunularak düzenlemeye eklenen DHV’ye ilişkin güncel vergileme sorunlarının birlikte değerlendirilmesi dijital vergileme sorununa bütüncül bir bakış açısı sağlayacaktır.

Bu noktada dijital hizmetlerin vergilendirilmesi ve dijital platformlarda elde edilen gelirlerin vergilendirilmesi konularını bir arada dikkate alacak bir dijital vergilendirme komisyonu kurularak bundan sonraki uluslararası gelişmelere karşı alınabilecek milli çıkar ve tedbirlerin değerlendirilmesinin oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir. Buna karşılık 7338 Sayılı Kanunla getirilen belirli limitteki sosyal medya kazançlarının istisna kapsamına alınması ve bankalarca %15 stopaja tabi tutulması, kayıt dışı gelirlerle mücadeleyi güçlendirip, mükelleflerin mükellefiyet durumları hakkındaki belirsizlikten doğan sorunlarını giderecektir. Ayrıca Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından kurulmuş olan ve yalnızca dış ülkelere satış yapanların kaydının zorunlu tutulduğu elektronik ticaret bilgi sistemine (etbis)'ne hem yurtdışına hem de yurt içine satış yapan firmaların kayıt olması zorunluluğunun getirilmesi tüketicileri korumak ve e-ticaret yapan firmaları takip edebilmek adına yararlı olacaktır. Diğer yandan 2012 yılında ihracat uygulamalarının kolaylaştırılmasına ilişkin olarak getirilen ve mikro ihracat ya da kolay ihracat olarak anılan sistemle; şirketler tek seferde 300 kg ve 15.000 Euro'ya kadar ürünlerini sadece Elektronik Ticaret Gümrük Beyanı hazırlayıp, ek bir bedel ödemedi, uluslararası kargo şirketleri aracılığı ile yurtdışına gönderebilmektedirler. Bu durum maliyet ve zaman tasarrufu sağlarken, bürokrasiyi azaltmaktadır. Örneğin, mikro ihracatla, ihracatçılar "İhracatçı Birlikleri Nispi Aidatı"ndan muaf tutulmakta, "Gümrük Müşavirliği" ücreti ödememekte, kendilerinden vekâletname istenilmemekte, cumartesi günü dahi gümrük işlemi yapabilmektedirler.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı (2021), "Türkiye ile ABD Arasında Dijital Hizmet Vergisi Anlaşması", <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiye-ile-abd-arasinda-dijital-hizmet-vergisi-anlasmasi,4Sd3Z5oknUOzv2O4I9hIwg>, 23.11, E.T. 08.12.2022.
- Asen Elke & Bunn Daniel (2021), "What European OECD Countries Are Doing about Digital Services Taxes", <https://taxfoundation.org/digital-tax-europe-2020/>, 22.11.2021.
- Aydemir Ramazan & Sercan Bakaç (2020), "Youtuber'lık Faaliyeti ve Vergisel Boyutu", İstanbul Serbest Muhasebeci Malimüşavirler Odası Mali Çözüm Dergisi, 30(158), 265-285.
- Bannerflow (2022), "7 Marketing Trends to Jump on in 2022", <https://www.bannerflow.com/blog/7-marketing-trends-in-2022/>, E.T. 12.12.2022.
- Büyük Sedat, (2021) "Dijital Platformlarda Elde Edilen Gelirin Vergilendirilmesine Yönelik Öneriler", TOKKDER, <https://tokkder.org/tokkder-dergi/4825> <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2212089>, 22.03, E.T. 10.12.2022.
- Bozdoğan Kübra, Bayramoğlu Selçuk (2022), "Türkiye'de Sosyal Medya Fenomenlerinin ve Youtuber'ların Kazançlarının Vergilendirilmesine Dair Değerlendirme", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2212089>, 825-833.
- Doğrusöz, Bumin (2021), "1 TL Kazanca 32.500 TL Vergi "Sosyal Medya Üreticilerinin Vergilendirilmesi". 12 01, 2021, Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/1-tlkazanca-32500-tl-vergi/636519>.

- European Union (EU) (2021), “Fair Taxation: Commission Proposes Swift Transposition of the International Agreement on Minimum Taxation of Multinationals”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_7028, 21th December.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2020), “İnternet Üzerinden Verilen Hizmetlerin Vergilendirilmesi Hakkında Özelge”, <https://www.gib.gov.tr/internet-uzerinden-verilen-hizmetlerin-vergilendirilmesi-0>, E.T. 12.12.2022.
- Oberlo (2021), “Influencer Marketing Market Size 2016-2022”, <https://www.oberlo.com/statistics/influencer-marketing-market-size#:~:text=In%202022%2C%20the%20influencer%20marketing,industry%20was%20valued%20in%202021>.
- Şahin Yusuf (2022), “Youtube Gelirlerinin Vergilendirilmesi Nasıl Değişecek?”, <https://www.parasut.com/blog/youtube-gelirlerinin-vergilendirilmesi>, 17 Ocak, E.T. 12.12.2022.
- The Malaysian Reserve (MR), (2021), “EU Delays Push for Digital Levy to Focus on Global Tax Deal”, <https://themalaysianreserve.com/2021/07/12/eu-delays-push-for-digital-levy-to-focus-on-global-tax-deal/>, 12.07.2021.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

İHTİSAS SERBEST BÖLGELERİNE SAĞLANAN TEŞVİKLERİN İRDELENMESİ

Doç. Dr. Işıl F. O. ŞAHİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF

Ankara, Türkiye

ORCID:0000-0002-7238-1215

isil.orkunoglu@hbv.edu.tr

ÖZET

Serbest bölgeler genellikle ihracatın artırılması, belirli sektörlerin, bölgelerin ve özellikle de ihracatın desteklenip geliştirilmesi, şirketler arası sinerji ile bölgesel kalkınma stratejilerinden yararlanarak, yabancı sermayeye çekici yatırım iş alanları oluşturmak ve ülkeye teknoloji transferi sağlamak gibi temel amaçlarla kurulmaktadır. Ülke ekonomisi üzerindeki en büyük etkileri ticareti geliştiren özel ekonomi alanları olmalarıdır. Dolayısıyla çalışmada Türkiye özelinde serbest bölgelerin ekonomik katkılarına, ihtisas serbest bölgeleri düzenlemesinin amaçlarına, kapsamına ve bu bölgelerin bölgesel kalkınma teorisindeki yerine ve uygulamaya ilişkin eleştirilerle çeşitli önerilere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Bölgeler, İhtisas Serbest Bölgeleri, Mali Teşvikler, Türkiye

EXAMINATION OF INCENTIVES PROVIDED TO SPECIALIZED FREE ZONES

Assoc. Prof. Dr. Isil F. O. SAHİN

ABSTRACT

Free zones are generally established for the main purposes such as increasing exports, supporting and developing certain sectors, regions and especially exports, creating attractive investment business areas for foreign capital, and providing technology transfer to the country by utilizing inter-company synergy and regional development strategies. The biggest impact on the country's economy is that they are special economic areas that develop trade. Therefore, in the study, the economic contributions of free zones in Turkey, the purposes and scope of the regulation of specialized free zones, the place of these zones in the theory of regional development, and various suggestions with criticisms are given.

Keywords: Free Zones, Specialized Free Zones, Financial Incentives, Turkey

GİRİŞ

Serbest bölgeler uluslararası serbest ticaretin geliştirilmesinde sık başvurulan uluslararası ekonomi politika araçlarından. Türkiye'de bugün itibarıyla toplam 18 adet serbest bölge bulunmaktadır. Serbest ticaret bölgesine dahil olan ülkeler kendi aralarındaki ticarete gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını uygulamamaktadırlar. Diğer yandan bölge dışındaki ülkelere karşı her ülke kendi politikasını uygulayabilmektedir.

Serbest bölgeler ile diğer ülkeler ve serbest bölgeler arasında dış ticaret rejimi uygulanmamaktadır. Türkiye'den bölgeye sevk edilen mallar ile bölgeden Türkiye'ye sevk edilen mallar, dış ticaret rejimine tabi tutulup, bu rejime göre ihraç/ithal edilmiş kabul edilmektedir. Bir parti olarak toplam fatura bedeli 5.000 ABD doları veya karşılığı Türk lirasını geçmemek üzere Bölge Müdürlüğü onayı ile bölgeye getirilen, Türkiye çıkışlı, doğrudan bir üretimin girdisi olmaksızın, serbest bölgelerde tüketilmek veya kullanılmak üzere gönderilen bazı mallar, isteğe bağlı olarak ihracat işlemine tabi tutulmayabilir.

1. SERBEST BÖLGE VE TÜRLERİ

Serbest bölge; ülkelerin dış ticaret rejimi için gerekli olan mevzuat ve kısıtlamaları kısmen ya da tamamen uygulama dışı bıraktıkları, çoğunlukla uluslararası bir liman veya havaalanı yakınında bulunan, milli sınırlar dahilinde bulunmasına rağmen, gümrük sınırları dışında kabul edilen ve esasen ihracata yönelik faaliyetlerde bulunulması hedeflenerek seçilmiş sınai ve ticari alanlar olarak tanımlanabilir (Güner,1995:3). Serbest bölgelerin tarihçesi incelendiğinde; 16'ncı yüzyılın sonrasında kurulmaya başlanan serbest bölgelerin tarih boyunca çok hızlı bir dönüşüm geçirdikleri görülmektedir. Günümüzde altıncı nesil serbest bölgelerden bahsedilmektedir. Serbest bölge uygulamalarının tarihsel gelişiminde; birinci nesil serbest bölgelerin örnekleri arasında 16'ncı yüzyılda Almanya'nın Hamburg ve Bremen kentlerindeki bölgeler ile Portekiz'in Porto serbest bölgeleri sayılabilir. İkinci nesil serbest bölgelerse -ki Türkiye'nin serbest bölgeleri bu türde olup, 1940 sonrası örneklerde görülen serbest bölgelerdir. Bu kapsamda, İrlanda'daki Shannon, Tayvan'daki Kaohsiung bölgeleri de bulunur. Üçüncü nesil serbest bölgeler ise bankacılık ve sigortacılık gibi hizmetler sektörlerini de içerir. Bunlar; New York, Londra, Bahreyn, Lüksemburg ve Bahamalar'daki serbest bölgelerdir. Dördüncü nesil serbest bölgeler ise bilim ve teknoloji odaklı serbest bölgelerdir. 1970'lerden sonra kurulan bu serbest bölgeler arasında Stanford Araştırma Parkı ve Japonya'daki Tsukuba Japon Bilim Kenti'dir. Yine, 1980'lerden sonra kurulan beşinci nesil serbest bölgeler çok yönlü ve karma yapıları bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan öncelikle hatıra gelenler Çin'deki Shenzhen, Singapur'daki Jurong Adası dünyadaki en başarılı serbest bölgelerdendir. 1990'lardan sonra altıncı nesil serbest bölgeler ise sınır ötesi ekonomik iş birliği ve büyüme bölgeleridir. Bunlar ise; Singapur, Malezya, Endonezya gibi ve aynı zamanda Kuzey Kore-Çin hattındaki Tümen bölgeleridir (Zeybekçi, 2017).

Serbest bölgeler, bölgede üretim ya da ticaretin ağırlıklı olarak yapılmasından ötürü yapılan faaliyet türlerine göre; serbest üretim ve serbest ticaret bölgeleri olarak sınıflandırılabilir gibi; ülkedeki ekonomik ve hukuki kurallara uyulması bakımından açık ve kapalı serbest bölgeler olarak iki şekilde kategorize edilebilir. Açık Serbest Bölgeler (Open Free Zones), bulunduğu ülkede geçerli olan yasaların tamamının uygulama dışı bırakıldığı, Kapalı Serbest Bölgeler (Closed Free Zones) ise, o ülkeye ilişkin yasa ve kuralların bir kısmının uygulandığı bölgelerdir (Altay, 2016:3). Dünya çapında 5.000'den fazla Özel Ekonomik Bölge bulunup, sayıları gün geçtikçe artmaktadır.

OECD'ye göre, Serbest Bölgeler, yılda en az 3.500 milyar değerinde ihracattan sorumludur ki; bu küresel mal ticaretinin yaklaşık %20'sine eşdeğerdir. Özel Ekonomik Bölgeler, özellikle son yıllarda ihracata yönelik büyümenin kilit motoru olarak görüldükleri Asya'da yaygın olarak görülmektedir. Bununla birlikte, sanayileşmiş ülkelerde de çeşitli Serbest Bölge örneklerine rastlanılmaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, 250'den fazla Dış Ticaret Bölgesine ev sahipliği yapmaktadır. Ancak Dünya Bankası uyarınca; dört ana serbest bölge türü vardır (WB,2008:3). Bunlar; 1.Serbest limanlar, 2.Serbest ticaret bölgeleri, 3.İhracat işleme bölgeleri ve 4. Özel ekonomik bölgelerdir.

- **Serbest limanlar (Free Ports)**, oldukça geniş bir alanı kapsadıkları ve ekonomik kalkınmayı ve ticareti teşvik etmeye yönelik çok çeşitli faaliyetleri ve teşvikleri içerebildiklerinden serbest bölgeye kıyasla daha geniş bir terim olarak kabul edilir. Birkaç serbest bölgeyi içlerinde barındırabilirler veya tek bir serbest bölgeden oluşabilirler.
- **Serbest ticaret bölgeleri (Free Trade Zones)**, ticareti, özellikle yeniden ihracatı destekleyen depolama ve dağıtım tesisleri sağlamak amacıyla gümrüksüz kapalı alanlar olarak kabul edilir. Genellikle liman, havaalanı veya kara sınırı gibi bir giriş noktasına yakındırlar. Nihai ve yarı mamul mallar gibi ticarete odaklanılır.
- **İhracat işleme bölgeleri (Export Processing Zones)**, ihracat dışı faaliyetlere izin vermesine rağmen, özellikle ihracata odaklanan imalat ve ilgili faaliyetler için teşvikler sunmaktadır.
- **Özel ekonomik bölgeler (Special Economic Zones)**, iyi tanımlanmış alanlarda doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek için bir araç olarak özellikle Çin'de uygulamalarına rastlanılan bir serbest liman paradigmasıdır. Ana amaç, parça ve hammaddeleri ithal etmek ve bunları uluslararası pazarlara ihraç etmek için mal haline getirmektir.

2. SERBEST BÖLGELERİN ÖZELLİKLERİ

UNCTAD, serbest bölgelerin üç temel özelliği bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar; açıkça belirlenmiş bir coğrafi alan, ekonominin geri kalanından farklı bir düzenleyici rejim (çoğunlukla gümrük ve mali kurallar, ancak potansiyel olarak yabancı mülkiyet kuralları, toprağa erişim veya istihdam kuralları gibi diğer ilgili düzenlemeleri de kapsar) ve altyapı desteğidir (UNCTAD, 2019:148). Aynı zamanda ekonomik teşvikler sağlayan SB'lerin özellikleri genellikle doğrudan Gümrük prosedürleri/kontrolleri ile ilgili değildir. Bunlar şunları içerir: kurumlar vergisi indirimleri; vergi tatilleri; sermaye ve kârların sınırsız geri dönüşü; döviz kazançlarının sınırsız yönetimi; yabancı mülkiyeti, işgücü, çevre, döviz ve arazi kiralama/satın alma ile ilgili gevşetilmiş gereksinimler; lojistik ağlara, telekomünikasyon ağlarına ve kamu hizmetlerine, konutlara ve hizmet kurumlarına gelişmiş erişim dahil olmak üzere gelişmiş fiziksel altyapı desteklerinden oluşur. SB'de işletmelere verilen hizmetler arasında(WCO, 2020:18);

- Danışmanlık hizmetleri; ruhsat başvuruları ve ruhsat alma sürecinde verilir.
- Güvenlik hizmetleri; haftanın yedi günü 24 saat hizmet veren özel güvenlik ekibi, kamera denetimi, gümrük muhafaza ofisleri, serbest bölgeye kişiye özel kartlı giriş sistemi ile sağlanır.
- Gümrük müşavirliği hizmetleri; gümrük işlemlerini kolay ve sıkıntısız halledebilmeleri için verilir.
- Çeşitli mali teşvikler; başta Yeşilköy Atatürk Havalimanı içinde yer alan İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi (İSBİ) olmak üzere, SB'lerde faaliyet izni alarak faaliyet gösterecek işletmelere çok önemli vergi avantajlarının yanında başka kritik destek ve hizmetler de verilmektedir.

3. TÜRKİYE'DEKİ SERBEST BÖLGELER VE EKONOMİK KATKILARI

Türkiye'de Aralık 2022 itibarıyla aktif 18 adet serbest bölge bulunmaktadır. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından bunların yarısını oluşturan 9 tanesi ikinci nesil, diğer yarısı ise üçüncü nesil serbest bölge olarak ifade edilmektedir. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu 1985 yılında çıkarıldı ve ilk 1987 yılında Antalya ve Mersin serbest bölgeleri kuruldu (SBA, 2022). Ancak ihtisas serbest bölgeleri ise; Türkiye'de İstanbul Havalimanı Serbest Bölge statüsünün İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi olarak değiştirilmesi ile oluşturulmuştur. Böylelikle 4. nesil serbest bölge türü olarak kabul edilen ar-ge ve teknolojik gelişim teşviklerini içeren ihtisas serbest bölgesinin oluşturulmuş olması güncel teknoloji, yenilik ve iletişim politika hedefleri ile uyumlu olup, sektörel, bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacaktır.

Serbest bölge faaliyet ruhsatlarının konularına göre dağılımı; yerli yabancı toplam üretim faaliyetleri %39,8, alım satım faaliyetleri (%36,5) ve diğer faaliyetler ise; %23,7'dir. (ETB, 2022a) Serbest bölgeler ticaret hacminin sektörlere göre dağılımı 2021 yılı için incelendiğinde; sanayi sektörünün payının %93 iken, tarım sektörünün payı %6, madencilik sektörünün payı ise %0,5'tir (ETB, 2022b). 2021'de SB'de yönü itibarıyla toplam ticaret hacmindeki değişimler; yurt içinden serbest bölgelere %14,1, serbest bölgelerden yurt dışına %39,6, yurtdışından serbest bölgelere %28,7, serbest bölgelerden yurt içine %17,6'dır Dolayısıyla 2021 yılı için toplam 24 milyar dolarlık serbest bölge ticaret hacminin 3'te 1'i serbest bölgelerden yurtdışına olmuştur. Serbest bölgeler ticaret hacminin ülke gruplarına göre dağılımı incelendiğinde; en büyük payın 2021'de Türkiye(%31) ve AB27 ülkeleri ile olduğu (%30,2) bunu diğer Asya ülkelerinin (%9,8) ve yakın ve Ortadoğu (%8) ülkelerinin izlediği görülmektedir(ETB: 2022c). Serbest bölgelerde istihdam durumu incelendiğinde; 2021'de en büyük istihdam payına sahip bölgenin %25,4'lük pay ile Ege Serbest Bölgesi, %14,2 ile Bursa SB ve %11,3 ile Mersin SB olduğu söylenebilir (ETB:2022d). Faaliyette bulunan 18 serbest bölgemizin yıllık toplam ticaret hacmi, 2021 yılı sonu itibarıyla 24 milyar 618 milyon dolara ulaşmıştır. Bununun 14.079'u ihracat, 10.539'u ithalat kapsamındadır.

Serbest bölgeler ticaret hacmi içinde ilk sıralarda sırasıyla; Ege, Mersin, Avrupa, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Bursa, Adana Yumurtalık, İstanbul Trakya, Kayseri ve Kocaeli Serbest Bölgeleri yer almaktadır. Türkiye'nin 2021 yılsonu ihracatı 225 milyar 291 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin ihracatının yaklaşık %4'ü serbest bölgeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tablo.1: Serbest Bölgelerdeki Yerli ve Yabancı Yatırımcı Sayıları

Bölgeler	Yerli	Yabancı	Toplam
Ege	90	80	170
Bursa	52	27	79
Mersin	288	108	396
Antalya	58	30	88
İstanbul Endüstri ve Ticaret	201	50	251
Kocaeli	12	8	20
TÜBİTAK-Mam Tek.	21	4	25
Avrupa	102	52	154
Kayseri	114	17	131
İzmir	159	25	184
İstanbul Trakya	151	31	182
İstanbul İhtisas	124	54	178
Adana Yumurtalık	21	6	27
Samsun	17	0	17
Gaziantep	15	6	21
Trabzon	3	1	4
Denizli	27	3	30
Rize	1	0	1
Toplam	1.456	502	1.958

Kaynak: (ETB, 2021:50)

Tablo.1'de en çok yerli ve yabancı yatırımcı sayısına sahip serbest bölgenin Mersin olduğu görülmektedir. Sırasıyla Rize, Trabzon, Samsun ve Kocaeli Serbest Bölgelerinde yerli ve yatırımcı sayılarının toplamının 20 rakamını aşmadığı görülmektedir. Diğer yandan Tablo.2'de görüleceği üzere; faaliyette bulunan 18 serbest bölgemizin yıllık toplam ticaret hacmi, 2021 yılı sonu itibarıyla 24 milyar 618 milyon dolara ulaşmıştır. Bunun 14.079'u ihracat, 10.539'u ithalat kapsamındadır. Serbest bölgeler ticaret hacmi içinde ilk sıralarda Ege, Mersin, Avrupa, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Bursa, Adana Yumurtalık, İstanbul Trakya, Kayseri ve Kocaeli Serbest Bölgeleri yer almaktadır. Türkiye'nin 2021 yıl sonu ihracatı 225 milyar 291 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin ihracatının yaklaşık %4'ü serbest bölgeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tablo. 2: Yönlere Göre Serbest Bölge Hacimleri (1.000\$)

Serbest Bölge	Türkiye'den Bölgeye	Bölgeden Türkiye'ye	Yurtdışından Bölgeye	Bölgeden Yurtdışına	Toplam
Adana-Yumurtalık	122.188	730.501	811.673	305.642	1.970.004
İstanbul İhtisas	39.131	173.894	257.801	323.230	794.056
Antalya	14.317	67.025	292.413	491.917	995.672
Avrupa	255.841	627.570	942.326	1.086.080	2.911.817
Bursa	307.653	169.489	571.746	1.064.222	2.113.111
Denizli	11.184	8.757	19.725	28.973	68.640
Ege	638.777	465.175	1.302.847	2.264.991	4.671.790
Gaziantep	23.603	670	26.728	56.025	107.026
Kayseri	376.152	238.575	267.779	586.245	1.468.751
Kocaeli	221.690	254.422	186.075	435.191	1.097.378
Mersin	638.562	485.551	882.826	1.345.840	3.352.779
Rize	0	0	0	0	0
Samsun	23.682	44.264	63.206	41.887	173.039
Trabzon	244	4.724	21.511	696	27.175
Tübitak Marmara	4.348	33.568	3.148	48.834	89.898
İstanbul Endüstri ve Ticaret	324.704	552.887	694.754	771.635	2.343.980
İstanbul Trakya	183.170	304.388	469.930	582.926	1.540.413
İzmir	150.381	163.776	258.150	320.263	892.57
Toplam	3.465.627	4.325.236	7.072.638	9.754.598	24.618.09

Kaynak: Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı İstatistikleri (2022),

https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/tablo_3_yonu_itibariyle_toplam_ticaret_hacmi.pdf, E.T. 08.12.2022.

4. SERBEST BÖLGELERDE VERGİLENDİRME VE TEŞVİKLER

Bugün dünya çapında 7.000'den fazla serbest bölge vardır. Ayrıca birçok ülke ve bölgede serbest bölgelerde istihdam olan 100 milyondan fazla insan bulunmaktadır. Bu durum özellikle pandemi sonrası dönemde bu sektörün önemini ve küresel ekonomik büyümeye katkısını göstermektedir (Zarooni, 2022). Dünyadaki serbest bölgelerden yaklaşık olarak %67'si serbest ticaret bölgesi ve teknopark, %25'i ihracat işlem ve üretim bölgesi, %8'i özel amaçlı (ekoloji-ekonomik, off-shore, turistik vb) bölgelerdir. Günümüzde serbest bölgelerin büyük çoğunluğu oldukça büyük mali teşvikler sağlamaktadır. Literatürde mali teşviklerin etkisi ve sürdürülebilirliği hakkındaki tartışmalar sürmektedir. Serbest bölgelerin üçte ikisinden fazlası kurumlar vergisi, katma değer vergisi ve harçlar için yaklaşık % 100 muafiyet sağlamaktadır. Tam gelir vergisi muafiyeti sağlayan serbest bölgelerin payı % 45 civarındadır. Aynı zamanda, serbest Bölgelerin %14'ü kurumlar vergisi ve % 21'i katma değer vergisi muafiyeti sunmamaktadır. Vergi muafiyeti olmayan serbest bölgelerin payı biraz daha düşükken, % 40'ın üzerinde gelir vergisi muafiyeti sunmamaktadır (Hachmeier, K. und Möslle, S., 2019: 88). Serbest Bölgelerin sunduğu avantajlar ise şöyledir(Şenses, 2022);

- Ticarete kolaylık fırsatı,
- Elde edilen kazançların hiç bir izne tabi olmaksızın yurt dışına veya Türkiye'ye serbestçe kar transferinin yapılabilmesi,
- AB ve Gümrük Birliği kriterlerinin gerektirdiği serbest dolaşım belgelerinin temini imkanı,
- Pazar ihtiyaçlarına ve şartlarına göre serbestçe belirlenecek ticari faaliyet imkanı,
- Yerli ve yabancı tüm pazarlara erişim şansı,
- Bürokratik prosedürlerin asgari düzeye indirilebilmesi,
- Her türlü ticari ve sınai faaliyete uygun ve ucuz altyapı imkanı,
- Serbest bölgede sağlanan teşvik ve avantajlardan yerli ve yabancı bütün firmalara eşit yararlanma fırsatı,
- Tedarik zinciri fırsatlarını değerlendirme katkısıdır.

Buradan hareketle serbest bölgelerde sağlanan desteklerin bu bölgelerde yapılacak yatırımları belirleyici nitelikte olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye'de Serbest Bölgelere ilişkin mevzuatta yapılmış değişiklikler incelendiğinde; 1985 yılında 3218 sayılı 'Serbest Bölgeler Kanunu' ile düzenlenen serbest bölgeler mevzuatı 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Bunu takiben Türkiye'de 06.02.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5084 sayılı "Yatırımların ve istihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile 15.06.1985 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren Serbest Bölgeler Kanunu'nda, vergisel teşviklere ilişkin bazı düzenlemeler getirilmiştir. Söz konusu değişiklik çerçevesinde anılan Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce serbest bölgede faaliyet ruhsatı almış olan gerçek ya da tüzel kişiler; faaliyet ruhsatı süreleriyle sınırlı olmak üzere, gelir veya kurumlar vergisi istisna ve muafiyetlerinden yararlanmaya devam edeceklerdir. Çalıştırdıkları işçilerin ücretleri üzerinden 2009 yılına kadar gelir vergisi ödemeyeceklerdir. Bölgelerde gerçekleştirdikleri faaliyetleri ile ilgili olarak yaptıkları işlemler nedeniyle doğan her türlü vergi, resim ve harçtan 2009 yılına kadar muaf tutulacaktır. 06.02.2004 tarihinde ve bu tarihten sonra serbest bölge kullanıcısı olan gerçek ya da tüzel kişilerden sadece; üretim ruhsatı ile faaliyet gösterenlerin imal ettikleri ürünlerin satışından elde ettikleri kazançları, Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleşeceği yılın vergileme dönemi sonuna kadar gelir veya kurumlar vergisinden muaf olacaktır. Diğer taraftan, 5084 sayılı Kanun ile 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nda yapılan düzenlemelerle ilgili olarak Maliye Bakanlığınca çıkarılan 85 seri nolu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği ile 7.2.2004 tarihinden önce ruhsat almış kullanıcıların 2009 yılına kadar devam edecek olan vergi istisnalarının ve üretim konusunda ruhsat almış yada alacak serbest bölge kullanıcılarının AB üyeliğine kadar yararlanacağı gelir ve kurumlar vergisi istisnalarının nasıl uygulanacağına dair düzenlemelere açıklık getirilmiştir. Ancak, istisnaların kaldırılması ya da daraltılması sarsılan güvenle birlikte girişimcilerin vergiden değil, ülkeden kaçışına sebep olabilir. Dolayısıyla, SB'de vergi istisnaları kaldırılmadan önce, istisnaların kaldırılması ile SB'de vergilendirilebilir ticari ve sınai faaliyetlerde karşılaşılabilecek ciddi düşüş olasılığı karşılaştırıldıktan sonra (fayda/maliyet analizi yapılarak) uygulamaya geçilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

Serbest bölgede faaliyet gösteren firmalar da Vergi Usul Kanunu hükümlerine tabidirler. Bu mükelleflerin de Vergi Usul Kanunu hükümleri çerçevesinde defter tutmaları ve belge kayıt düzenine ilişkin hükümlere uymaları zorunludur. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren mükelleflerin, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğine ve Tek Düzen Hesap Planı'na uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren mükelleflerin, Ba-Bs bildirimini verme yükümlülüğü bulunmaktadır. Şubeler açısından söz konusu bildirimler, bu mükelleflerin kanuni merkezleri tarafından, merkez ve şube bilgileri birleştirilerek verilecektir. Ancak kanuni ve iş merkezi yurtdışında olup, münhasıran serbest bölgede şubesi veya temsilciliği bulunan mükellefler, bildirim formlarında merkez bilgilerini dikkate almaksızın yalnızca serbest bölgede faaliyette bulunan şubelerinin mal ve/veya hizmet alışı/satışlarını bildireceklerdir. Vergi incelemeleri açısından serbest bölgelerde faaliyet gösteren mükelleflerin yurtiçinde faaliyet gösteren diğer mükelleflerden herhangi bir farkı bulunmamaktadır. Türkiye'den serbest bölgeye satılan mallar ihracat rejimine tabi olup, KDV Kanunu uyarınca KDV'den istisnadır. Serbest bölge hükümlerinin uygulandığı malların teslimi katma değer vergisinden istisnadır. Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 17/4-(1) maddesine göre serbest bölgelerde verilen hizmetler katma değer vergisinden müstesnadır. İdare, şu ana kadar mukteza bazında konu ile ilgili görüş vermiş olup, muktezalardaki ortak asgari şartlar; istisnanın uygulanabilmesi için hizmetin serbest bölgede faaliyet gösterenlere fiilen serbest bölgede verilmiş olması ve hizmetten serbest bölgede faydalanılması gerektiği yönündedir. Ancak Maliye Bakanlığınca hazırlanan 60 Numaralı Katma Değer Vergisi Sirküleri taslağında serbest bölgede faaliyet gösteren kurumlara Türkiye'de yerleşik firmalarca verilen gümrük müşavirliği hizmetleri hakkında da açıklama yapılmış olup, serbest bölgeden yurtdışına giden mallar için serbest bölgede verilen gümrük müşavirliği hizmetlerinin KDV den istisna olduğu; serbest bölgeden Türkiye'ye, Türkiye'den serbest bölgeye veya serbest bölgeden diğer serbest bölgelere gönderilen mallara ilişkin verilen gümrük müşavirliği hizmetlerinin ise KDV ye tabi olduğu belirtilmiştir. Yapılan düzenlemede, Türkiye'de veya yurt dışında yerleşik firmaların bilfiil serbest bölge içinde sundukları temizlik, makine bakım, onarım ve montaj vb. hizmetler ile bir serbest bölgeden diğer bir serbest bölgeye verilen hizmetlerin KDV den istisna olduğu hüküm altına alınmıştır. Serbest bölgede, Türkiye'de ya da yurt dışında yerleşik firmaların serbest bölge içinde bilfiil verdikleri hizmetlerin KDV den müstesna olduğu belirtilmiştir. Diğer yandan serbest bölgeden Türkiye'ye satılan mallar genel anlamda ithalat rejimi kapsamında olup, ÖTV'ye tabidir. Serbest bölge hükümlerinin uygulandığı mallar ÖTV'den istisnadır. Genel olarak bu malları, yurtdışından serbest bölgeye getirilen mallar ve serbest bölge içerisinde veya bir serbest bölgeden diğer bir serbest bölgeye teslim edilen mallar olarak değerlendirebilmek mümkündür. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 6. maddesinin son fıkrası uyarınca, işleticiler ve kullanıcılar yatırım ve üretim safhalarında Cumhurbaşkanınca belirlenecek vergi dışı teşviklerden yararlandırılabilir. Serbest bölgelerde faaliyette bulunan mükelleflerin, Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin gerçekleştiği tarihi içeren yılın vergilendirme döneminin sonuna kadar, bu bölgelerde gerçekleştirdikleri faaliyetler ile ilgili olmak kaydıyla yaptığı işlemler harçtan, bu işlemlere ilişkin düzenlenen kâğıtlar damga vergisinden müstesnadır.

Serbest Bölgeler Kanunu kapsamında serbest bölge sınırları içerisinde faaliyet gösteren firmaların, Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin gerçekleştiği tarihi içeren yılın vergilendirme döneminin sonuna kadar, münhasıran serbest bölgelerdeki faaliyetleriyle ilgili olarak istihdam ettikleri personele ödenen ücretlere ilişkin düzenlenen kâğıtlar damga vergisinden istisnadır. Serbest bölgede faaliyet gösteren firmalar adına kayıtlı taşıtlara ilişkin MTV'ye ilişkin herhangi bir istisna veya muafiyet uygulaması bulunmamaktadır. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren banka şubelerinin yaptığı işlemler dolayısıyla lehe aldığı paralar hakkında herhangi bir banka ve sigorta muameleleri vergisi istisnası uygulanmamaktadır. Serbest bölgede faaliyet gösteren firmalara ait bina, arazi ve arsalar için emlak vergisi ödeme yükümlülüğü bulunmaktadır. Serbest bölgede faaliyet gösterenler, Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine tabidir (Ernst & Young, 2011:17-27).

Karar Sayısı 2635 olup, “İhtisas Serbest Bölgelerinde Sağlanacak Destekler” Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 9 Haziran 2020’de 31150 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 09 Haziran 2020 Tarihli, 31150 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Karar sayısı 2635 olan Cumhurbaşkanı Kararı uyarınca; İhtisas Serbest Bölgesi; Döviz kazandırıcı hizmet sektörleri ile Ar-Ge yoğun, yüksek teknoloji veya katma değeri yüksek diğer sektörlerin, desteklenerek ihracata yönlendirilmesi amaçlarıyla oluşturulmuştur. Desteğin kapsamı; İhtisas serbest bölgesinde faaliyet gösteren kullanıcıların; bu alandaki faaliyetleri için istihdam ettikleri en fazla 10 (on) nitelikli personelin aylık brüt ücretleri, %50 oranında ve personel başına yıllık en fazla 15.000 ABD doları, bu alanlarda kiraladıkları arazi ve binalara ilişkin kira harcamaları, %50 oranında ve yıllık en fazla 75.000 ABD doları, desteklenir. Bölge işleticilerinin; yatırım safhasında taahhüt ettikleri sabit yatırım tutarının %50’sini geçmemek kaydıyla, bir defada kullandıkları azami 10 yıl vadeli ve 10 milyon ABD dolarına kadar olan yatırım kredilerinin, faiz veya kar payı giderleri %50 oranında, desteklenir. Destekten yararlanacak kullanıcılara ilişkin kriterler genelge ile belirlenir. Kullanıcıların belirlenmesine yönelik Ar-Ge yoğunluğu ve yüksek teknoloji içeriğine ilişkin kriterlerin tespitinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın görüşü alınır. Kullanıcılar için desteklerin süresi; istihdam ettikleri personele ilişkin destek ve kiraladıkları arsa ve binalara ilişkin destek unsurlarından ayrı ayrı olmak üzere en fazla 5 (beş)’er yıl yararlandırılır. Ancak kullanıcı ya da bölge işleticileri, aynı faaliyet için diğer destek programlarından yararlanıyorsa, bu Karar kapsamındaki desteklerden yararlandırılmaz (CK, 2020: 1-4, 2-3).

İhtisas Serbest Bölgesinde Sunulan Teşvikler; gelir veya kurumlar vergisi muafiyeti, personele ilişkin gelir vergisi muafiyeti (serbest bölgede çalışan tüm personeli kapsar.), KDV ve damga vergisi muafiyeti, gümrük vergisi muafiyeti ve 20 yıl faaliyet ruhsatı süresidir. Ek destekler ise; döviz kazandırıcı hizmet sektörleri ile ar-ge yoğun, yüksek teknoloji veya katma değeri yüksek diğer sektörler 5 yıl süresince desteklenir;

a) Bu alandaki faaliyetleri için istihdam ettikleri en fazla 10 (on) nitelikli personelin aylık brüt ücretleri, %50 oranında ve personel başına yıllık en fazla 15.000 ABD doları,

b) Bu alanlarda kiraladıkları işyerlerine ilişkin kira harcamaları, %50 oranında ve yıllık en fazla 75.000 ABD doları olacak şekilde desteklenir.

Sonuç olarak ihtisas serbest bölgelerinde personel ve kira harcamalarındaki desteklerin firma maliyetinin yarısını karşılayacak şekilde ve özellikle dövize dayalı gelir elde edecek teknolojik faaliyetler gösteren firmaların 5 yıla kadar ek destek aldıkları söylenebilir. Nitekim ülkemizin, bilişim ve döviz kazandırıcı hizmet sektörleri ile AR-GE yoğun, yüksek teknoloji ve katma değeri yüksek diğer sektörlerin desteklenerek ihracata yönlendirilmesi amacıyla başlatılan İhtisas Serbest Bölgeler Projesi kapsamında; 2635 sayılı “İhtisas Serbest Bölgelerinde Sağlanacak Destekler Hakkında Karar” uyarınca; 31.12.2021 tarihi itibarıyla, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi’nde faaliyet göstermek üzere 63 firmaya faaliyet ruhsatı düzenlenmiş ve 9 firma destek kapsamına alınmış olup 6 firmaya ait 3.309.195 TL tutarında destek hakediş ödemesi yapılmıştır (ETB, 2021:31). İlk uygulama, yazılım, oyun geliştirme ve bilişim sektöründe yüksek teknoloji üretimine yönelik 20 Şubat 2020 tarihi itibarıyla İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi’nde başlatıldı. Burada 30 firma faaliyette bulunmaktadır. Ticaret Bakanlığı, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi’nde 2021 yılında 83.7 milyon dolar ilave ticaret hacmi ve 80 milyon dolar ilave ihracat tutarının gerçekleşeceğini öngörürken, 273 kişilik de istihdam oluşmasını hedeflemiştir. Orta vadede 10 ihtisas serbest bölgesinin kurulması planlanmakta ve dijital oyun yazılımcıları ile sinema-produksiyon endüstrisi şimdiden ihtisas serbest bölgesi kurma girişimindedir. Sonuçta yazılım, bilişim ve yüksek teknoloji üretiminin serbest bölgeler içinde desteklenmesi oldukça yararlıdır. Bu durum katma değer üretecek teknoloji odaklı yatırımları çekebilecektir.

UNCTAD’ın 17 Mayıs 2022’de kurduğu Küresel Özel Ekonomik Bölgeler İttifakı (Global Alliance of Special Economic Zones), dünya çapında bu bölgelerin modernizasyonunu yönlendirmeyi ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine katkılarını maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada özel ekonomik bölgelerin yatırım çekme fırsatlarını vurgulamaktadır. Yeni bir sürdürülebilir özel ekonomik bölgeler modeli hızla şekillenmekte ve faaliyet gösterdikleri ülkelerde daha kapsayıcı, esnek ve sürdürülebilir ekonomilere katkıda bulunmaktadır. İttifak, Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB)’ler arasındaki işbirliğini artırmak, onları korumak ve sürdürülebilir kalkınmaya katkılarını artırmak için üyelerinin uzmanlığını bir araya getirir. ÖEB’ler, uyum sağlamalarını ve yenilik yapmalarını gerektiren yeni zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıyadır. Bazı zorluklar, dünyanın bazı bölgelerinde yeni tecrit önlemleri veya Ukrayna’daki savaş nedeniyle yaşanan aksamalar ile COVID-19 salgını ile ilgilidir. Diğer zorluklar ve fırsatlar daha uzun vadeli olup; yeniden yapılanma ve yakınlaştırma dahil üzere değişen küresel değer zincirlerinden ve artan dijitalleşme ve dijital varlıklara yapılan yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Devam eden küresel kurumlar vergisi reformları, hükümetlerin serbest bölgelerin geleneksel olarak belirledikleri mali araçlarını ve teşviklerini yeniden değerlendirmelerini gerektirmektedir. Birçok bölge sürdürülebilir kalkınma hedeflerini benimseyip, bu hedeflerle ilgili yatırımları gerçekleştirmeyi istemektedir (UNCTAD, 2022).

SONUÇ

Serbest bölgeler, Türkiye Gümrük Bölgesinin parçaları olmakla beraber, ticaret politikası önlemlerinin ve kambiyo mevzuatının uygulanması bakımından Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen özel ekonomik bölgelerdir. Nitekim serbest bölge ile Türkiye'nin diğer yerleri arasında yapılacak ticaret, dış ticaret rejimine tabi iken, serbest bölge ile diğer ülkeler ve serbest bölgeler arasında dış ticaret rejimi uygulanmamaktadır. Serbest bölgelerdeki faaliyetlerle ilgili her türlü ödemeler dövizle yapılır. Ancak Cumhurbaşkanı ödemelerin Türk Lirası olarak yapılmasına da karar verebilir. 3218 Sayılı Kanun'un 6. maddesine göre; serbest bölgelerin yer ve sınırları Cumhurbaşkanınca belirlenmekte, serbest bölgelerde gümrük ve kambiyo mükellefiyetine dair mevzuat hükümleri uygulanmamaktadır.

Birçok kaynakta serbest bölgelerin eleştirisinde Türkiye'deki serbest bölgelerin çoğunun tam kapasiteyle çalışmamasından dolayı gerekli ticari gelirin elde edilemediği görüşüne yer verilmiştir. Dolayısıyla serbest bölgeler, yeterli kontrol mekanizmaları kullanıldığında, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesine, ihracatı kolaylaştırıp arttırmaya, döviz gelirlerini yükseltip, teknoloji transferi ve yeni istihdam olanakları sunma konularında sağladıkları ekonomik katkılar bakımından önem taşımaktadırlar. Buna karşılık idari düzenleme ve denetimler etkin şekilde gerçekleştirilmediğinde; kaçakçılık ve kayıt dışılıkta artış, çevre kirliliği, yerli firmalara dış pazarda rakip yaratma, ithalat baskısı oluşturma şeklinde sakıncalar doğurmaktadırlar (Paksoy, 2011:131). Örneğin; Rize ve Trabzon Serbest bölgelerinin hem ticari hacmi hem de istihdamdaki düşüklükleri bölge ve ülke ekonomisine olan katkılarını düşürmektedir. Bölgelerdeki firmalar ile yerli firmaların rekabet güçlerinin azaltılması ülke ekonomisinde tekelsizliği meydana getirdiği gibi devlet bütçesi için gelir kaybı oluşturur. Bu nedenle bu iki bölgenin kapatılması, kalan bölgelerin başka faaliyetler için değerlendirilerek değer kazancı edinilmesi yararlı olacaktır. Ayrıca Denizli Serbest Bölgesinin gelecek 5 yılda izlenerek geliştirilmesi ve kapatılması konusunda karara bağlanması önerilmektedir (Arslan, Sapmaz, 2022:38). Ancak özellikle Salgın döneminde Türkiye'nin dış ticaret hacmi bir önceki seviyeye göre azalmış olsa da, serbest bölgelerin dış ticarete katkısı azalmamış, tam tersine artmıştır. Serbest bölgelerin salgın öncesine göre dış ticaret hacminde, %12,22 artış meydana gelmiştir. 2020 yılında serbest bölgelerin dış ticaret içerisindeki payı son 5 yıl içerisindeki en yüksek seviye olan %5,70 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, serbest bölgelerin salgın öncesine göre istihdama etkisi de %7,19 artmıştır. Araştırmada, on sekiz serbest bölgenin kriz öncesinde ve sonrasında dış ticaret için öneminin sürmekte olduğu; Covid.19'un serbest bölgelerin faaliyetlerinde olumsuz bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Avcı, Kovacı ve Şen, 2022: 563). Serbest bölgelerde altyapı imkânlarının ihtisaslaşmaya bağlı olarak desteklenmesi ve yeni yatırımlar yapılması gerekmektedir. Son kanun değişiklikleri çerçevesinde kapsamı oldukça daraltılan teşvikler karşısında, faaliyet gösterilen sektöre uygun altyapı imkânlarının sağlanması, ucuz kira ve satış bedellerinin belirlenmesi gibi unsurlar daha da önem kazanacaktır.

Öte yandan, yüksek teknoloji üretiminin serbest bölgelerde sağlanan teşviklerle sürdürülmesi gerek yüksek katma değerli ürünlerin ihracatı açısından gerekse bu teknolojilerin ülkemiz sanayinde kullanılması açısından ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacaktır. Ancak, teknopark modeli serbest bölgelerin kurulması halinde altyapı olanaklarının yanı sıra bölgede istihdam edilecek nitelikli iş gücünü bölgede tutabilmek amacıyla sosyal tesis ve etkinliklerin de planlanması gerekmektedir. Sonuç olarak, AB Müktesebatına uyum çerçevesinde geniş vergi olanakları ortadan kaldırılan serbest bölgelerden stratejik konumları elverişli olanlar, yüksek teknoloji üretimi yapanlar ile belirli sektörlerde ihtisaslaşmış olanlar gerekli koşulların oluşturulması ve yatırım yapılması kaydıyla aktif olarak faaliyet göstermeye devam edecek, ihracat artışı sağlayarak ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir kılmaya katkıda bulunacaktır(Türkgenci, 2007).

Serbest bölgelerde faaliyet gösteren yerli ve yabancı firma sayılarının artırılması için teşvik unsurları çeşitlendirilmelidir. Özellikle, Rize, Samsun ve Kocaeli’de firma sayısının diğer bölgelerden düşük olduğu görüldüğünden bu bölgelerin etkinliği analiz edilmelidir. AB Mevzuatına uyum kapsamında geniş vergi olanakları ortadan kaldırılan serbest bölgeler için ihtisas serbest bölgeleri kapsamına alınacak serbest bölge sayısının artırılması yüksek teknoloji üretimi yapılmasını ve belirli sektörlerde ihtisaslaşılması için gerekli koşulların oluşturulmasını ve yatırımların artması ile ihracat artışı sağlayarak ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir kılmaya katkıda bulunacaktır. Özellikle teknopark modeli serbest bölgelerin kurulması halinde altyapı olanaklarının yanı sıra bölgede istihdam edilecek nitelikli iş gücünü bölgede tutabilmek amacıyla sosyal tesis ve etkinliklerin de planlanması gerekmektedir. Sanayi yönünden geri kalmış bölgelerimizde yeni serbest bölgeler kurulmadan, daha önceden kurulan serbest bölgelerle alış verişleri artırılarak, varolanların tam kapasiteyle çalışabilmeleri için gerekli tedbirler alınmalıdır. Yeterli altyapı ve teknik donanım desteği sağlandığı takdirde, Türkiye’deki serbest bölge uygulamalarından en üst düzeyde verim alınabilecektir.

Nitekim, Türkiye’deki serbest bölgelerin etkinlik durumunun çok kriterli karar verme yöntemlerinden veri zarflama analizi ile belirlenmesi amacıyla yapılmış bir çalışmanın sonucuna göre de; Türkiye’deki 11 serbest bölge faaliyetlerinin etkin olmadığı, yalnızca 7’sinin etkin olduğu ileri sürülmüştür (Ömürbek& Şimşek, 2019:391). Benzer şekilde literatürdeki pek çok çalışma incelendiğinde; serbest bölgelerin ekonomiyi yönlendirme etkinliklerinin beklentileri yeterince karşılayamadığı ve istihdama katkılarının da sınırlı olduğu yönünde eleştirilere rastlanılmıştır (İmamoğlu, 2019: 6552). Bu doğrultuda serbest bölgelerde sağlanan teşvikler yıldan yıla azalma eğilimine girdiğinden, yatırımcılar tarafından tercih edilebilirliklerinin düştüğü söylenebilir. Bunu engellemek için SB’lerde halihazırda bulunmayan; Özel İletişim Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisine ilişkin özel teşviklerin sunulur hale getirilmesinin, yatırımcılar bakımından SB’lerin çekiciliğini artıracığı düşünülmektedir.

2020 tarihli Dünya Serbest Bölgeler Teşkilatı Raporu'na göre; covid.19 pandemisi dünya ekonomisini oldukça olumsuz etkilemesine rağmen, resesyon döneminden çıkan ülkeler olan Brezilya'nın ve Türkiye'nin dış ticarete dayalı ekonomik faaliyetlerinde dikkate değer bir artış kaydedilmiştir (Zarooni, 2020:7). Buradan hareketle, dış ticaretteki artışın ülke ekonomisi üzerindeki canlandırıcı etkisi göz önünde bulundurulduğunda, örneğin bu sayede elde edilecek karlılığın SB'lerde sunulan hizmetlerin iyileştirilmesine tahsisi, SB'lerdeki firmaların işlem hızını ve etkinliğini artıracaktır. 2013 yılından itibaren Serbest Bölge İşlemleri, kısa adı "SBBUP" olan "Serbest Bölgeler Bilgisayar Uygulama Programı" ile elektronik olarak yürütülmeye başlamış, SBBUP'un 24 saat esasına göre çalışacak şekilde kurgulanması ve Serbest Bölge Müdürlüklerinin de aynı gümrük idarelerinde olduğu gibi fazla mesai uygulamasına geçmesi ya da geçici depolama ve antrepo işletici kuruluşlarının, tarım kontrol birimlerinin, zirai karantina birimlerinin yaptığı gibi vardiyalı çalışma /nöbet sistemine geçmesi halinde tahsil edilmesi gereken fon tutarının elektronik olarak tahsil edilmesi mümkün iken, mevcut düzenleme gereği fon tahsilatları bölge içindeki anlaşmalı bankalara manuel olarak yatırılmakta, makbuz orijinal çıktısı ilgili serbest bölge işlem formuna eklenerek serbest bölge işlem formu onay işlemleri başlamaktadır. Serbest Bölgeler, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü'nce yapılacak bir düzenleme ile söz konusu fonun elektronik ortamda tahsilatı ile sorun çözüme kavuşturulmuş olacaktır. "bölgeye giren ve çıkan tüm eşyaların tartılması ve bu tartı sonucuna göre eşyanın işlemlerinin sonuçlandırılması" uygulaması sakıncalı olup, Sipariş almanın, üretmenin ve bu siparişi yetiştirmenin zorluklarının yanında "bölgeye giriş kilogramının" hatalı olması ihracatın önünde bir engel olmamalı ve ihracat salt bu nedenle aksatılmamalıdır (Öztaşkın, 2020:17).

KAYNAKÇA

- Arslan Erdal, Sapmaz Kübra (2022), "Serbest Bölgeler Geliştirilmeli Mi? Kapatılmalı mı?", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022: 08 (03), https://www.ibaness.org/bnejss/2022_08_03/04_Arslan_and_Sapmaz.pdf, 28-39.
- Avcı Zafer, Kovacı Süreyya ve Şen Süleyman (2022), "Türkiye'de Covid-19 Döneminde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Ve İstihdam Açısından Önemi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1829073>, 563-578.
- Altay Feyzullah (2016), "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamaları", *Konya Ticaret Odası*, Aralık, 1-37.
- Cumhurbaşkanı Kararı (CK) (2022), İhtisas Serbest Bölgeleri Destekleri 2635 09 Haziran 2020 Tarihli Resmi Gazete 31150, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200609-12.pdf>, 1- 4,E.T. 10.12.2022.
- Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (ETB) (2021), 2021 yılı Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Faaliyet Raporu, <https://ticaret.gov.tr/yayinlar/i%CC%87dare-faaliyet-raporu,1-333>.
- Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı İstatistikleri (2022), https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/tablo_3_yonu_itibariyle_toplam_ticaret_hacmi.pdf, E.T. 08.12.2022.

- Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (ETB) (2022a), https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/tablo_1_faaliyet_ruhsatlarinin_konularina_gore_dagilimi.pdf, E.T. 13.12.2022.
- Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (ETB) (2022b), “Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı”, https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/tablo_5_ticaret_hacminin_sektorlere_dagilimi.pdf, E.T. 13.12.2022.
- Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (ETB) (2022c), “Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Ülke Gruplarına Göre Dağılımı”, https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/tablo_4_ulke_gruplar%C4%B1_iti_bariyle_toplam_ticaret_hacmi.pdf, E.T. 13.12.2022.
- Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (ETB) (2022d), “Serbest Bölgelerde İstihdam Durumu” https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/tablo_6_serbest_bolgelerde_istihdam.pdf, Ocak, 13.12.2022.
- Ernst&Young, (2011), “100 Soruda Serbest Bölgeler”, <https://www.vergidegundem.com/files/100SorudaSerbestBolge.pdf>, 1-29.
- Güner, Sedat (1995), Serbest Bölgeler, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Hachmeier, K. und Möslle, S. (2019), Sonderwirtschaftszonen in Theorie und Praxis – unter besonderer Berücksichtigung Afrikas. Policy Article 23 (2019/03) [in German], Kiel Institute for the World Economy, https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/ifw/Kieler_Beitraege_zur_Wirtschaftspolitik/2019/wipo_23.pdf, 1-146.
- İmamoğlu İlyas Kays (2019), “Serbest Bölgelerin Ekonomideki Etkinliği: Türkiye’deki Serbest Bölgeler Üzerine Bir Değerlendirme”, Social Sciences Studies, https://sssjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=59752, 50, 6542-6554.
- Ömürbek Nuri, Şimşek Ali (2019), “Serbest Bölgelerin Etkinlik Durumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Model Önerisi, 3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma ve Üniversitelerin Rolü” Konferans Metni, Kasım, 391-404.
- Öztaşkın Akın (2020), Serbest Bölgelerde Her Şey Serbest Midir?”, https://ugm.com.tr/upload/files/buyernetwork-satinalma-dergisi-nde-serbest-bolgelerde-her-sey-serbest-midir-konulu-makalemiz-ile-yer-aldik_2020-10-06_14-46-48.pdf, Ekim 2020, Yıl 8, sayı 94, 11-17.
- Paksoy Sadettin, Güllü Mehmet (2011), “Serbest Bölgeler Üzerine Bir Araştırma: Gaziantep Örneği”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70245>, Kış, Cilt 10, Sayı:35, 113-133.
- Serbest Bölgeler Atlası (SBA), (2022) <https://www.sebatlas.gov.tr/index.aspx>
- Şenses Nevzat (2022), Serbest Bölgelerin Vergisel Cazibesi, <https://www.pkfistanbul.com/serbest-bolgelerin-vergisel-cazibesi/>, 18.04.
- Türkgenç Gizem (2007), “Türkiye Serbest Bölgelerinin Kalkınmaya Etkisi”, Uluslararası ekonomik Sorunlar, <https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi34/gizemturkgenç.pdf>, Sayı 34, 49-57.
- UNCTAD (2019), “World Investment Report 2019 Special Economic Zones”, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_en.pdf, 1-237.

- UNCTAD (2022), “New Global Alliance of Special Economic Zones to Boost Development”, <https://unctad.org/news/new-global-alliance-special-economic-zones-boost-development>, 17 May 2022.
- World Bank (WB) (2008), “Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development”, Washington, DC: The World Bank, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/343901468330977533/pdf/458690WP0Box331s0April200801PUBLIC1.pdf>,
- World Customs Organization (WCO) (2020), “Practical Guidance on Free Zones”, http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/activities-and-programmes/free-zone/wco-fz-guidance_en.pdf?la=en, December, 1-37.
- Zarooni Mohammed Al (2020), “World Free Zones Outlook Report 2020”, <https://www.worldfzo.org/Portals/0/OpenContent/Files/614/WorldFZOOutlookReport2020.pdf>, 3 April, 1-75.
- Zarooni Mohammed Al (2022), “World FZO and UNCTAD Launch the Global Alliance for Special Economic Zones Conference at AICE 2022”, <https://www.zawya.com/en/press-release/events-and-conferences/world-fzo-and-unctad-launch-the-global-alliance-for-special-economic-zones-conference-at-aice-2022-vpfywlly>, June 14.
- Zeybekçi Nihat (2017), “Serbest Bölgeler Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı münasebetiyle 08.02.2017 tarihli genel kurul konuşması”, <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=57615>, Erişim Tarihi 14.12.2022.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

HAYAT BOYU ÖĞRENMENİN YAYGINLAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA BİLİM
KAFE UYGULAMALARININ ETKİLİLİĞİ*

Nurullah SEYİDOĞLU

Odunpazarı MEM

Eskişehir, Türkiye

ORCID: 0000-0003-0068-4687

nurisey@gmail.com

Emel ZENGİN

Odunpazarı MEM

Eskişehir, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4625-0027

emelzenginn@gmail.com

Çiğdem ALTUN

Odunpazarı MEM

Eskişehir, Türkiye

ORCID: 0000-0002-3197-5199

cigdemaltun26@hotmail.com

ÖZET

Araştırmacının amacı, hayat boyu öğrenmenin yaygınlaştırması bağlamında bilim kafe yaklaşımının etkililiğini ortaya koymaktır. Çalışma nitel araştırma yöntemi fenomenolojik araştırma desenine göre yapılandırılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunu Erasmus+ programı kapsamında yetişkin eğitimi alanında Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından yürütülen ‘2020-1-TR01-KA204-093158 numaralı Science Cafe For Adults’ projesi kapsamında düzenlenen bilim kafe etkinliklerine katılmış olan on yetişkin oluşturmaktadır. Veriler, yarı-yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Veriler içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir.

Araştırma sonucunda katılımcıların bilim kafe etkinlikleri kapsamında bilgi, beceri, değer ve tutumlarının geliştiği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların sağlık, çevre ve bilişim teknolojileri bilgisi artmıştır. Dijital yeterlik, politik yeterlik, medya okuryazarlığı gibi becerileri gelişmiştir. Çevre duyarlılığı, özdenetim, çevre bilinci ve sağlık bilinci gibi değer ve tutumları gelişmiştir. Bilim kafe etkinlikleri çalışmalarında fenomenolojik çalışmaların artırılması ve hayat boyu öğrenme kurumlarında bilim kafe modüllerinin tanımlanması ve bilim kafe etkinliklerinin yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin Eğitimi, Hayat Boyu Öğrenme, Yaygın Eğitim, Bilim Kafe, Erasmus+.

*Bu çalışma Nurullah Seyidoğlu, Emel ZENGİN, Çiğdem ALTUN tarafından Science Café For Adults Erasmus+ proje çalışması kapsamında oluşturulmuştur.

THE EFFECTIVENESS OF SCIENCE CAFE PRACTICES IN THE CONTEXT OF EXPANDING LIFE LONG LEARNING

Nurullah SEYIDOGLU
Emel ZENGİN
Cigdem ALTUN

ABSTRACT

The aim of the researcher is to reveal the effectiveness of the science cafe approach in the context of disseminating lifelong learning. The study was structured according to the qualitative research phenomenological research design.

The study group of the research consists of ten adults who participated in the science cafe activities organized within the scope of the 'Science Cafe for Adults' project numbered '2020-1-TR01-KA204-093158' carried out in the field of adult education within the scope of Erasmus+ coordinated by Odunpazarı District Directorate of National Education. Data were collected through a semi-structured interview form. The data were analyzed by content analysis technique.

As a result of the research, it was revealed that the knowledge, skills, values and attitudes of the participants developed within the scope of science cafe activities. In this context, participants' knowledge of health, environment and information technologies has increased. Skills such as digital competence, political competence, media literacy have developed. Values and attitudes such as environmental awareness, self-control, environmental awareness and health awareness have developed. It is recommended to increase phenomenological studies in science cafe activities, to define science cafe modules and to disseminate science cafe events in lifelong learning institutions.

Keywords: Adult Education, Life-Long Learning, Non-Formal Education, Science Cafe, Erasmus+.

1. GİRİŞ

Hayat boyu öğrenme insanın tüm yaşamı boyunca devam eden bir öğrenme sürecidir. İnsanın yaşamının başlangıcıyla başlar ve yaşamının bitimine kadar devam eder. Bu bağlamda bitimsiz, birikimli ve her bir parçası birbiriyle bağlantılıdır. Hayat boyu öğrenme anlayışının temel amacı bireyin yaşadığı toplumdaki sosyokültürel uyumuna katkı sunmak, toplumdaki istihdam oranının nitelikli olarak geliştirmek ve ekonomik gelişime katkı sunmaktır (Samancı ve Ocakcı, 2017).

Hayat boyu öğrenme yaklaşımı Türkiye ve Dünyada büyük önem verilen, uluslararası fikir birliği ile toplumun gelişimine katkı sunduğu kabul edilen ve Batı'da ise özellikle maddi ve manevi unsurlarla yatırım yapılan bir öğrenme alanıdır. Davranışlarda bir değişme meydana getiren, kişinin çevresiyle etkileşiminin ürünü olan, kalıcı izli bir değişimi ifade eden öğrenmenin bir hayat boyu sürmesi gerektiği anlayışı eğitim öğretimin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir (Aksoy, 2013). Hayat boyu öğrenmeyi geliştirmek için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamalardan biri de bilim kafe uygulamasıdır.

Bilim kafeler; ilk olarak 1999'da Fransa'nın Lyon şehrinde başlayan, akademik düzeydeki sosyal bilimlere ve doğa bilimlerine ait bilgi, beceri, değer ve tutumları halkın anlayabileceği şekilde sadeleştirerek sunan kafe tarzında eğlenerek öğrenmeyi hedefleyen öğrenme anlayışıdır. Dünya'da yeni yaygınlaşan bilim kafeleri bilimsel bilgiyi keyifli ve ilgi çekici bir tarzda topluma aktarmaktadır. Dünya'da yaklaşık olarak 250 şehirde bulunmakta ve kişilerde keyifli bir şekilde sohbet ortamında akademik ve kültürel gelişimler sağlamaktadır. Bilim kafelere her yaştan kişi katılabilmekte ve bilim kafelerin Türkiye'de yaygınlaştırılması hedeflenmektedir (Taybaş, 2016).

Bu çalışmada da Erasmus+ kapsamında yetişkin eğitimi alanında Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından yürütülen '2020-1-TR01-KA204-093158 numaralı Science Cafe For Adults' projesi kapsamında düzenlenen bilim kafe etkinliklerinde toplanan veriler analiz edilerek bilim kafelerin etkililiği ortaya konulmuştur.

1.1. Hayat Boyu Öğrenme

Millî Eğitim Bakanlığı hayat boyu öğrenmenin amaçlarını; hayata mutlu bireyler hazırlamak için her zaman, her yerde, herkese eğitim sunmak, öğrenen topluma dönüşüm sürecinde beşikten mezara kadar rehberlik hizmeti sunan; bireyin bilgi, şuur ve yetkinliklerini geliştirerek insanlığın kalkınmasında sorumluluk almasını destekleyen; belgelendirilebilen, izlenebilen kaliteli eğitimler sunmak olarak açıklamaktadır (MEB HBOGM, 2022).

Hayat boyu öğrenme insanın yaşam serüveni boyunca öğrendiği kendisinde meydana gelen toplumsal istence uygun bilişsel, duyuşsal ve devinişsel davranış değişiklikleri olarak tanımlanabilmektedir. Günümüzde tüm ülkelerin müfredatlarında önemli bir yer edinen ve ülkelerin eğitim politikalarının en temel gündem maddelerinden biri olan hayat boyu öğrenme yaygınlaşmaya devam etmektedir.

1.2. Yetişkin Eğitimi

Yaşam boyu eğitim, insanlara okul eğitimi sonrasında sunulan, yaşam boyu eğitim bağlamında gelir düzeyi ne olursa olsun herkesin yararlanabildiği, herkesin nitelikli bir eğitime erişim sağlayabildiği anlayış olarak anlaşılmaktadır (Miser, 2002).

1.3. Bilim Kafe

Bilim kafeler, Türkiye'de ve Dünya'da sayıları gittikçe artan, keyifli bir ortamda yetişkin öğrenmesi ve hayat boyu öğrenmeyi destekleyen, sosyal bilimler ve doğa bilimlerinden seçilmiş, kişinin ihtiyaçlarına göre programlanan bilgi, beceri, değer ve tutum edindiren öğrenme uygulamalarıdır. Bilim Kafeler, restoran, kafe, müze gibi gündelik ortamlarda gerçekleşen, herkese açık olan ve belirli bir konu hakkında bir bilim insanı ile ilgi çekici bir sohbetin yapıldığı etkinliklerdir. Bilim kafe etkinlikleri sohbet ortamında gerçekleştirilen, katılımcıların kendilerini rahat hissettikleri ve kendilerine ulaşılmaz gibi görünen bilimsel konularda öğrenme sağladıkları etkinliklerdir.

1.4. Erasmus Projesi

Erasmus+ 2021-2027 yılları arasında uygulanan eğitim, gençlik ve spor alanlarını kapsayan Avrupa Birliğinin hibe programıdır. Erasmus+ Programı ile kişilere, yaş ve eğitim geçmişlerine bakılmaksızın yeni beceriler kazandırılması, onların kişisel gelişimlerinin güçlendirilmesi ve istihdam olanaklarının artırılması amaçlanmaktadır.

Yurt dışında eğitim, öğretim, staj, profesyonel gelişim, yaygın öğrenme temelli gençlik aktiviteleri ile kurumlar arasındaki iş birliklerini desteklemektedir. Erasmus+ Programının 2021-2027 yılları için tüm Avrupa'daki bütçesi 28,4 Milyar Avro'dur (Ulusal Ajans, 2022).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen olarak yapılandırılmıştır. Nitel araştırmalar bir konuya yönelik olay ve algıların yoğun bir deneyim ve süreklilik sağlanarak ortamın doğallığında, gerçekçi ve bütüncül olarak çalışılması ile ortaya çıkan yöntemlerdir. Araştırma süreci yorumlamaya dayalı olan nitel araştırmalarda (Creswell, 2014; Seggie ve Bayyurt, 2015); gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi teknikler kullanılmakta olaylar niteliksel boyutta ele alınmaktadır (Özdemir, 2010; Yıldırım ve Şimşek, 2013; Buran, 2015).

Nitel araştırmalarda araştırmanın doğal ortamda gerçekleştirilmesi (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 66; Berg ve Lune, 2015, s. 25) ve katılımcı görüşlerinin samimi ve doğal ortamda alınması önemsenmekte (Creswell, 2016, s. 20), araştırmaya katılım gösterenlerin algı ve deneyimlerini ortaya koymak çok önemli görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 63). Bu araştırmada da araştırma konusu ile ilgili olarak öğretmen ve öğrencilerin algı ve deneyimlerini ortaya koymak önemli görülmüştür. Bu nedenle nitel veri toplama teknikleri tercih edilmiş ve yer yer doğrudan alıntılara yer verilerek yorumlanmıştır.

Nitel araştırmalarda araştırmacının rolü yöntemden önce gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 61). Araştırmacının; araştırdığı ortamda mesai harcayarak katılımcılarla doğrudan görüşebilecek konumda olması ve katılımcılarla aynı mesleki deneyime sahip olması; deneyim ve bakış açılarını araştırmasında kullanabilmesi ve araştırma sürecinin bir parçası olabilmesine imkân tanımıştır.

Fenomenolojik çalışma; bireylerin bakış açılarından algı ve deneyimlerinin ortaya konulmasını amaçlayan araştırma deseni olarak tanımlanmaktadır. Fenomenolojik araştırmalarda, insanların yaşam deneyimlerine ve bu deneyimlerin oluşturduğu anlamlara ulaşmak önemlidir (Ersoy, 2017).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, '2020-1-TR01-KA204-093158 numaralı Science Cafe For Adults' projesi kapsamında Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından düzenlenen bilim kafe etkinliklerine katılmış on yetişkin oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan yetişkinler uygulamanın yapıldığı bilim kafelere katılmış olup etkinliği gönüllü olarak değerlendirmişlerdir.

2.3. Geçerlik ve güvenilirlik

İç geçerlik inandırıcı olmak, dış geçerlik aktarılabilirlik, iç güvenilirlik tutarlılık, dış güvenilirlik ise teyit edilebilirlik ile ilişkilendirilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 289). Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamaya dönük olarak, Yıldırım ve Şimşek (2013, s. 298) tarafından önerilmiş; uzman incelemesi, katılımcı teyidi, ayrıntılı betimleme ve çeşitleme çalışmaları yapılmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, nitel veri toplama aracı olarak; araştırmacılar tarafından geliştirilen katılımcıların görüşlerini tespit etmeye yönelik uzman görüşü alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır.

Görüşme bir veri toplama tekniği olarak katılımcıların deneyimlerine, tutumlarına, görüş ve önerilerine ilişkin verileri ortaya koymada oldukça etkili ve verimli bir teknik olduğundan (Güler ve diğerleri, 2015) tercih edilmiştir. Görüşme formu yarı yapılandırılmış bir görüşme şeklinde hazırlanmış ve görüşmeler uygulamanın sonunda yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacı tarafından sonradan ortaya çıkabilecek sorular sormayı mümkün kılacak esneklikte hazırlanırlar. Aynı zamanda araştırmacı yarı yapılandırılmış görüşmelerde görüşülen kişi ile birden fazla görüşme yapabilmekte ve daha önce sormayı unuttuğu soruları sorabilmektedir (Güler ve diğerleri, 2015).

2.5. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Veri toplama sürecinden önce araştırmada verilere kaynaklık teşkil edecek görüşmeler için gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra katılımcılar çalışma hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirilmiş, görüşme süreci ile ilgili olarak görüş ve önerileri alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler katılımcıların istekleri doğrultusunda ses kaydı yapılmadan karşılıklı soru cevap şeklinde uygulanmıştır. Elde edilen veriler araştırmacılar tarafından not alınarak kaydedilmiştir. Veriler; kavram ve ilişkilerin derinlemesine elde edilmesi ve verilere kaynaklık eden metinlerin içinde gizli kalması muhtemel anlamların ortaya çıkarılmasına imkân vermesi ve bunları yaparken araştırmacıya belirli bir esneklik sağlaması (Güler ve diğerleri, 2015) nedeniyle içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Verilerin kodlanması sürecine geçilmeden önce veri seti araştırmacılar tarafından birkaç defa okunmuştur. Elde edilen toplam verilerin kavramsallaştırılması amacıyla bu veriler anlamlı bölümlere ayrılmış, bu bölümlerin her biri için hangi anlamın oluştuğu tespit edilmiştir. Kodlama öncesinde erişilen kavramların bir kısmı araştırmacıların önceki bilgilerinden, bir kısmı araştırmacılar tarafından tarama işlemine alınan ilgili literatürden kalan kısmı da toplanan veri setinden elde edilmiştir.

Kodlardan temalara ulaşmak için öncelikle kodlar bir araya getirilmiş ve incelenmiştir. Verileri kodlar üzerinden kategorize edebilmek adına kodlar arasındaki ortak yönler benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir. Benzerlik ve ilişki biçimlerine göre kodlar birkaç tanesi bir çatı altında olacak şekilde temalaştırılmıştır. **Hayat Boyu Öğrenmede Bilim Kafe Uygulamaları** ana konusu etrafında şekillenen bölümler tabloda ele alındığı gibi; *bilgi, beceri, değer ve tutum* olarak dört bölüm halinde incelenmiştir.

3. BULGULAR

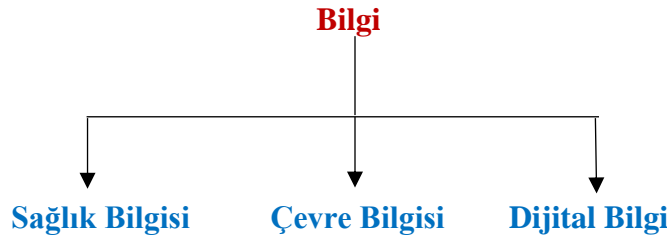
Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgular Şekil 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Hayat Boyu Öğrenmede Bilim Kafe Uygulamaları

BİLGİ	BECERİ	DEĞER	TUTUM
Sağlık Bilgisi	Dijital Yeterlik	Çevre Duyarlılığı	Çevre Bilinci
Çevre Bilgisi	Politik Yeterlik	Empati	Sağlık Bilinci
Dijital Bilgi	Katılım Becerisi	Öz Denetim	Dijital Farkındalık
	Siber Güvenlik	Sorumluluk	Etkileşim
	İş Birliği		Siber Güvenliği Sorgulama
	Öğrenmeyi Öğrenme		
	Medya Okuryazarlığı		

3.1. Bilgi:

Bilgi teması altında uygulamaya katılan katılımcıların; sağlık bilgisi, çevre bilgisi ve dijital bilgi edinme durumları ele alınmıştır.

Şekil 1: Bilgi Teması Altındaki Kodlar

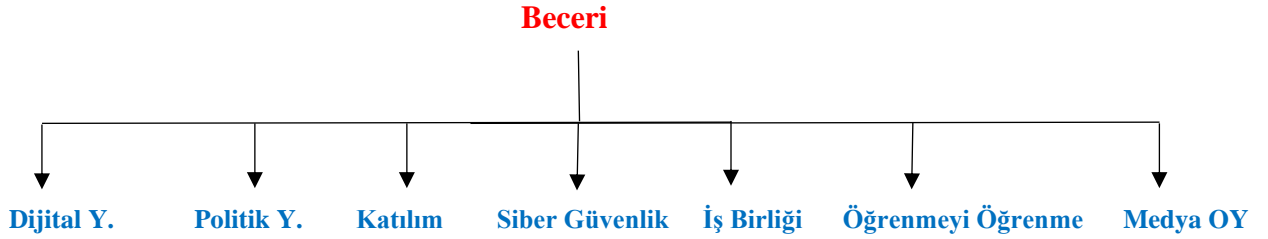
Hayat boyu öğrenme kapsamında bilim kafe uygulamalarına katılan yetişkin katılımcıların bilgi boyutunda edindiği kazanımların ele alındığı bu bulguda; sağlık, çevre ve dijital alandaki bilgilerin edinme durumunun sorgulandığı sorulara **G-3** “...*Biyoçeşitlilik deyince ne demek istediklerini anlamıyordum. Birkaç kere duydum ama dilim bile dönmiyordu. Şimdi aldığım domatesteki renk, koku değişimine bile başka bakıyorum. Çocukluğumda pazarlarda aldığımız meyve ve sebzelerin şekilleri, tadı bile çok değişti. Maalesef hiçbir şey eskisi değil. Eskiden porsuk kenarında oynardık. İçtiğimiz su tertemizdi. Şimdi çevre bile çok kirli. Hayat daha zor. Gençlerin evleri eşya dolu. İki kere kullanıp atıyorlar. Biz aynı pantolonu yıllarca gerekirse yamayarak giyerdik. Şimdi bunların ne kadar değerli olduğunu anlıyorum. Bu hoyratça tüketim çevre için çok tehlikeli. Eskiden biz yaşayamadık, giyemedik bari çocuklarımızın bizim yerimize de her şeyleri olsun derdim. Ama artık böyle düşünmüyorum. Bunun sonu yok. Gelecek nesilleri çok zor günler bekliyor. Tüketim sona ermeli. Kendi yiyeceklerimizi üretmeliyiz, sahip olduklarımıza daha çok sahip çıkmalıyız...*” demiştir.

Dijital bilgi edinme durumunun kendilerine sorulduğu katılımcılardan **G-8** “...*Bu etkinlik sayesinde dijital yetkinliklerimi artırdım. Sosyal medya ve e-devlet kullanımında beceri kazandım. Dikkat etmem gereken kısımları öğrendim ve siber güvenliğin ne demek olduğunu kavradım*” demiştir.

Görüşlerine başvuru ve görüşlerinden çeşitli aktarmalar yapılan katılımcılara göre, uygulanan bilim kafe etkinlikleri, araştırmanın amacına uygun bir şekilde verimli olmakla birlikte sağlık, çevre ve dijital bilgi kazanımları edinme süreci gibi aşamalar bağlamında da avantajlıdır. Etkinlik uygulamaları neticesinde görüşlerine başvuru katılımcılar, genel olarak etkinliklerden sağlık ve çevre adına çok şey öğrendiklerini, dijital bilgi olarak e-devlet kullanımıyla ilgili önemli bilgiler öğrendiklerini, yeni bilgilerle günlük yaşamlarının desteklendiğini, konuların işleniş süreçlerinde zorlanmadıklarını ve öğrenmeden keyif aldıklarını ifade etmişlerdir.

3.2. Beceri

Beceri teması altında; araştırmanın çalışma grubunu oluşturan katılımcılardan dijital yeterlik, politik yeterlik, katılım becerisi, siber güvenlik, iş birliği, öğrenmeyi, öğrenme ve medya okuryazarlığı becerileri edinme durumlarıyla ilgili bulgulara ulaşılmıştır.

Şekil 2: Beceri Teması Altındaki Kodlar

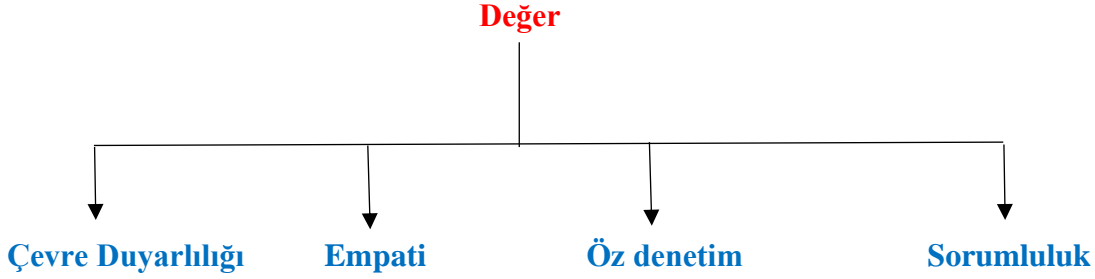
Hayat boyu öğrenme kapsamında bilim kafe uygulamalarına katılan yetişkin katılımcıların beceri boyutunda edindiği kazanımların ele alındığı bu bulguda; dijital ve politik yeterliklerin, katılım ve siber güvenliğin, iş birliğinin, öğrenmeyi öğrenme becerisinin ve medya okuryazarlığı gibi becerilerin edinme durumunun sorgulandığı sorulara **G-9** “...Bu etkinlikte bana göre katılım becerisi ve iş birliği becerilerini kazandım. Toplumsal açıdan neler yapabilirim kısmında farkındalık edindim. İşbirlikli bir yaklaşım benimseyerek iklim krizi gibi büyük bir sorunun önüne geçilebileceğini öğrendim.” demiştir. Görüldüğü üzere katılımcılar katılım ve iş birliği gibi becerileri edinmiş olduklarını, iş birlikli yaklaşımlarla olaylara çözüm bulmanın nasıl yapılabileceği yönünde beceriler edindiklerini ifade etmişlerdir.

G-1 ise “e-devlet uygulamasının kullanımını daha iyi anlayamazdım. Etkinlik sonrası da birçok soru sordum. Farklı alanları kullandım. Bunu sevdim işin açıkçası. Telefonu çok iyi kullanamıyorum ve bilmediğim şeylere karşı ön yargılıyım. Ama güvenlik unsurlarına dikkat ederek kullanmanın mümkün olduğunu gördüm.” demiştir. Görüldüğü üzere katılımcılar e-devlet üzerinden dijital vatandaşlığa dair beceri edinme süreçlerinin verimli geçtiğini ifade etmişlerdir.

Siber güvenlik ile ilgili olarak da **G-2** şöyle belirtmiştir: “Ama en azından alınabilecek önlemler varmış. Bu önlemlerle ilgili bilgilerimi güncel olarak tutmak benim için artık çok önemli. Aklıma gelenleri hocaya da sordum. Hoca ara ara yine bu tarz etkinliklere çağırırsak gelebileceğini söyledi. Bilen birinin yardımı ve desteğini kıymetli buluyorum...” demiştir.

3.3. Değer

Değer teması altında etkinliklerde yer alan; çevre duyarlılığı, empati, öz denetim ve sorumluluk gibi değerlerin edinme durumları sorgulanmıştır. Kafe formatında düzenlenen etkinliklerin kazanım edindirme işlevi ortaya konulmuştur.

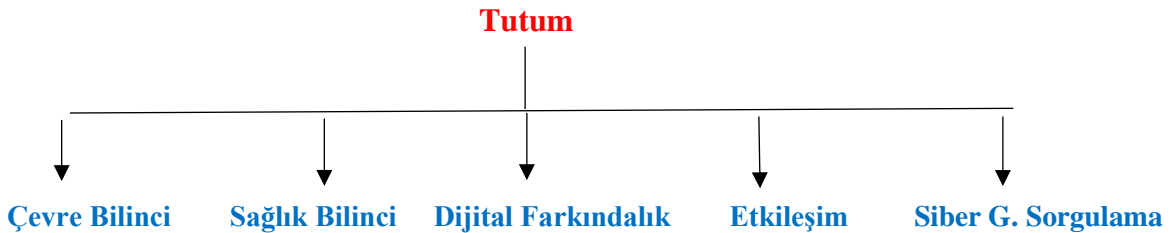

Şekil 3: Değer Teması Altındaki Kodlar.

Hayat boyu öğrenme kapsamında bilim kafe uygulamalarına katılan yetişkin katılımcıların değer boyutunda edindiği kazanımların ele alındığı bu bulguda; çevre duyarlılığı, empati, öz denetim ve sorumluluk gibi değerlerin edinme durumunun sorgulandığı sorulara **G-6** “...*Bu etkinlik sırasında herkesin yakın çevresinde kanserle ilgili bir yaşanmışlık olduğunu fark ettim. Bu sebeple herkes soru sorma, bilgi edinme durumları yanında kendi hayatları hakkında da paylaşımlarda bulundu. Bu paylaşımlar sırasında özellikle katılımcılardan birinin kanser atlatmış olması, katılımcının bu sırada göz yaşlarını tutamaması beni derinden etkiledi. Kendimi onun yerine koydum daha da üzüldüm. Buradan yola çıkarak empati becerilerinin geliştiğini söyleyebilirim...*” demiştir. Görüşlerine başvuru katılımcılar amaca ulaşmada etkinliklerin verimli olduğunu düşünmektedir. Ayrıca içeriğin bilim kafe etkinliklerin hedeflediği değerlerden oluşması faaliyetlerin uygun şekilde gerçekleştiği belirtilmiştir.

3.4. Tutum

Tutum teması altında, etkinliklerin niteliği, ders esnasında tutulan notların verimliliği, kullanılan araç-gereçler ile ders süresinin uygunluğu ile ilgili sorulara yanıt aranmıştır.

Şekil 4: Tutum Teması Altındaki Kodlar

Dijital farkındalık ile ilgili olarak **G-2** “*Çocuklarımı bu teknolojik tehlikelere karşı uyardım. Çocuklarımda yetişkin bu nedenle onlara müdahale edemiyorum. Oğlumu bu konuda uyarınca bana güldü ama kızımın 1 çocuğu var. Kızımda evladının geleceği konusunda en az benim kadar endişelendi. Gerekli önlemleri almaya özen gösteriyor.*”

Ben de bilişim ile ilgili bir kursa yazılmaya karar verdim. Kendimi geliştirmek istiyorum...” demiştir. Etkileşim ile ilgili olarak da **G-2** “*Her şey güzeldi. Başta da dediğim gibi kamera olmasından çok hoşlanmadım ama kameralar kapatılınca rahatça gelen hocayla konuştum. Benim için öğreticiydi. Ortamda gün havasındaydı. Çok güzeldi”* demiştir. **G-7’de** “*Çevre bilinci konusunda tutum geliştirdim. Atık yönetimi konusunda geri dönüşüme hayatımda daha fazla yer vermeye başladım. Çöplerimi ürün türüne göre ayırarak geri dönüşüme atıyorum. Biten pilleri ayrı bir kavanozda biriktiriyorum plastik ve kağıtları da ayrı dönüşüm kutularına götürüyorum. Market alışverişine bez çanta ile giderek çok sefer kullanmaya çalışıyorum. Suyumu termos ile taşıyorum ve daha az pet atık oluşturmaya gayret ediyorum. Artan gıdaları sokak hayvanlarına götürüyorum. Kurutma gibi işlemler için mümkünse öncelikle doğal güneşte kurutma tercih ediyorum. TV gibi cihazları kullanmadığımda tamamen fişten çekiyorum. Kullanmadığım giysilerimi sahiplendiriyorum ve daha az alışveriş yapıyorum daha minimalist yaşamaya çalışıyorum. Çaydanlıkta veya bir kaptaki beklemiş su varsa onunla çiçeklerimi suluyorum. Dişlerimi fırçalarken musluğu kapalı tutuyorum. Dijital farkındalık konusunda da sosyal medyayı daha doğru kullanıyorum. Dijital ayak izim olduğunun farkında olarak paylaşımlarıma dikkat ediyorum. Siber güvenlik açısından kişisel parola ve şifrelerimi kimseyle paylaşmıyorum ve çok aşamalı güvenlik sistemlerini tercih ediyorum. E-devlet üzerinden yönetebileceğim dijital işlemler konusunda daha bilinçliyim.”* demiştir.

Görüldüğü üzere bilim kafe katılımcıları hazırlanan etkinliklerden bilgi, beceri, değer ve tutum boyutunda kazanımlar elde ettiklerini ifade etmişlerdir.

4. SONUÇ- TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç ve Tartışma

Ayhan (2014)’a göre yetişkin eğitimini (androgoji), çocuk eğitiminden (pedagoji) ayrıntı temel farklar; (1) kişi büyüdükçe bağımlı bir kişilik olmaktan çıkarak kendisi için kararlar alabilen bağımsız bir kişiliğe geçiş yapar, (2) yaşantı birikimi ve dolayısıyla deneyimleri oldukça birikmiştir, (3) toplumsal rol ve ödevleri bağlamında öğrenmeye hazır bulunuşluğu ihtiyaçlarına endekslidir ve (4) öğrenmede konu öğrenmeden ziyade sorun çözme odaklıdır.

Yetişkin eğitiminde; kişinin bir şeyi neden öğrenmesi gerektiğini bilmesi ve dolayısıyla hedeften haberdar edilmesi gerekmektedir. Yetişkinler kendi yaşamlarının sorumluluğunu üst düzeyde üstlendiklerinden öğrenmeleri çoğu zaman gereksinim odaklıdır. Yetişkin öğrenmesinde yetişkinin; önceki bilgi ve deneyimleri yoğundur. Bu nedenle öğretme öğrenme süreci kişiye özel tasarlanmalıdır. Yetişkin eğitiminde aynı zamanda kişinin güncel hayatta yaşadığı sorunlara çözüm odaklı bir eğitim sağlanmalıdır. Çünkü yetişkinlerde öğrenme sorun merkezlidir. Yetişkinlerde yine içsel güdüleyiciler (yaşam kalitesi, mesleki doyum gibi), dışsal güdüleyicilere (daha yüksek maaş, kariyer gibi) nazaran daha baskındır.

Bilim Kafe etkinliklerinde de yetişkinlere yönelik sunulan eğitim hizmetinde; öğrenme kişileştirilmiştir. Bu bakımdan katılımcılar kendi kişisel öğrenmelerini planlamış, uygulamış ve değerlendirmişlerdir. Katılımcılar aynı şekilde yetişkin eğitiminde önemsendiği gibi öğrenmekten haz almış, öğretme öğrenme sürecinde eğlenceli vakit geçirmişlerdir.

Günlük yaşamlarında karşılaştıkları birçok soruna çözüm üretebilmişler ve katılımcılar hedeften ve üründen haberdar edilmiş ve öğrenme ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdir. Bu bağlamda da pratik hayatta kullanışlı ve kolaylaştırıcı kazanımları bilgi, beceri, değer ve tutum boyutunda edinmişlerdir.

4.2. Öneriler

Yetişkin öğrenmesi ve hayat boyu öğrenme günden güne önemi daha çok anlaşılan ve üzerine daha çok eğilmeyi gerektiren bir anlayıştır. Bu bakımdan bilim kafeler yetişkin öğrenmesine uygun bir şekilde hayat boyu öğrenme ortamları sağladığından bilim kafeler yaygınlaştırılmalıdır. Bu kapsamda eğitim kurumları ve üniversitelerin iş birliği teşvik edilmelidir.

Akademik konuların yetişkinlerle paylaşılacağı düzenli ve sürdürülebilir etkinlikler planlanmalıdır. Bu etkinlikler bağlamında bilim kafe katılımcılarının hazır bulunuşluk ve motivasyonlarını arttırmak için, bilim kafelerin tanıtımı yapılmalı, reklamları arttırılmalıdır. Sosyal medyada ve kamu kurum ve kuruluşlarında bilim kafelerle ilgili afiş, broşür, görsel ve işitsel tanıtımlara daha çok yer verilmelidir.

Bilim kafe yaklaşımını konu edinen hizmet içi seminer, kurs ve konferanslar verilmesi faydalı olacaktır. Hayat boyu öğrenme kapsamında bilim kafeler hakkında farkındalık oluşması sağlanmalıdır. Hayat boyu öğrenmenin her yerde, her zaman, herkese eğitim ilkeleriyle farklı bölgelerde halkın ihtiyaçlarına göre belirlenen içeriklerle düzenlenebilir. Bu sayede toplumsal gelişime katkı sunulabilir.

Bilim kafe ortamları keyifli ortamlar olarak tasarlanmalı ve eğlenerek öğrenmeyi desteklemelidir. Bilim kafe etkinlikleri yüz yüze olabileceği gibi dijital dönüşüm çerçevesinde online olarak da düzenlenebilir.

Bilim kafe etkinliklerinin teşvik etmeye, hayat boyu öğrenmeyi yaygınlaştırmaya ve yetişkin eğitimini desteklemeye yönelik Erasmus+ programı başta olmak üzere farklı hibe programları kapsamında da projeler geliştirilmelidir.

Özellikle eğitim kurumlarının bilim kafe ortamları hakkında bilgilendirilmesi, öğretmenlerin bu konuda teşvik edilmesi, bilim kafe etkinliklerinin sınıf ortamlarına bile taşınabileceği farkındalığının yaratılması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. (2013). Kavram Olarak Hayat Boyu Öğrenme ve Hayat Boyu Öğrenmenin Avrupa Birliği Serüveni. *Bilig* , (64) , 23-48.
- Ayhan, S. (1989). Androgoji: yetişkinlerde öğrenme konusunda yeni bir teknoloji. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* , 22 (2) , 529-546.
- Berg, B.L., & Lune, H. (2015). Giriş (H. Aydın, Çev.), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. H. Aydın (Çev. Ed.). Konya: Eğitim Kitapevi.
- Buran, A. (2015). Nitel araştırmada veri toplama. Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt (Ed), *Nitel araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları içinde* (s. 43-58). Ankara: Anı Yayıncılık.

- Creswell, J. W. (2014). Nitel yöntemler. (Y. Dede Çev.). Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları: Araştırma deseni. Selçuk Beşir Demir (Çev. Ed.). (+. Baskıdan Çeviri). Eğiten Kitap: Ankara.
- Creswell, J.W. (2016). Felsefi varsayımlar ve yorumlayıcı çatılar. (M. Aydın Çev.), Nitel araştırma yöntemleri. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Ed.). (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Ersoy, A. F. (2017). Fenomenoloji. Ahmet Saban ve Ali Ersoy (Ed), Eğitimde nitel araştırma desenleri içinde, (s. 43-58). Anı Yayıncılık: Ankara.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M.B., & Taşgın, S. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2022). Vizyonumuz, Misyonumuz. https://hbogm.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=830 adresinden 11.10.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Miser, R. (2002). Küreselleşen dünyada yetişkin eğitimi . Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES) , 35 (1) , 55-60.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 323-343.
- Samancı, O. & Ocakcı, E. (2017). Hayat Boyu Öğrenme. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 12 (24) , 711-722.
- Seggie, F. N., & Bayyurt, Y. (2015). Nitel araştırma yöntemi. Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt (Ed.). Nitel araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları içinde (s. 11-22). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taybaş, Ç. (2016). Bilim kafeleri bilim dünyasının kapılarını aralıyor. <https://sinirbilim.org/bilimkafeleri>.
- Ulusal Ajans (2022). Erasmus+ nedir?. <https://www.ua.gov.tr/anasayfa/icerikler/erasmus-nedir>. adresinden 11.10.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (9.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KARABAĞ'DA KARANLIK TURİZM

Gahraman YUSUPOV

“Azerbaycan” Üniversitesi, Öğretim Üyesi

gahraman.yusupov@au.edu.az

“Hazar” Üniversitesi, Öğretim Üyesi

gahraman.yusupov@khazar.org

Bakü, Azerbaycan

ÖZET

Turizm, ekonominin birçok sektörünü bir araya getiren bir sektördür. Turizmin geliştiği her bölgenin kendine has bir kimliği vardır. Turizm türlerinden biri - karanlık turizm çok büyük değil. Bazı yazarlar araştırmalarını bu tür turizme adanmışlardır. Birçok ülkenin tarihinde kanla yazılmış sayfalar vardır. Hiçbir şey unutulmuyor, ancak bu bilgilerin vatandaşlarına ve diğer ülke vatandaşlarına iletilmesi gerekiyor. Başka halklar tarafından halkların veya belirli bir bölgenin nüfusunun soykırımı söz konusudur. Ancak, bölgeyi silah zoruyla kontrol altına alan insanların, daha sonra restorasyon yapmadan onu yok ettiği yerlerde bir soykırım var. Bu durum, tarihsel olarak Azerbaycan'a ait olan Karabağ'da yaşandı. Aynı zamanda turizmin gelişmesi, bölgenin, ülkenin ekonomisinin ve bilgi birikiminin gelişmesidir.

İşgalden kurtarılan Karabağ toprakları boyunca turizm marşrutlarının geliştirilmesi, işgalcilerin yıkıcı faaliyetlerini kendi gözleriyle gösterme fırsatı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler. Turizm, Toplu İmha, Temalı Turlar, Soykırım Turizmi, Yerlerin Soykırımı

ТЁМНЫЙ ТУРИЗМ В КАРАБАХЕ

Гахраман ЮСУПОВ

АБСТРАКТ

Туризм является сектором, объединяющим многие отрасли экономики. Каждый регион, где развивается туризм отличается своей идентичностью. Один из видов туризма - темный туризм не отличается массовостью. Отдельные авторы свои исследования посвятили именно этому виду туризма. В истории многих странах есть страницы, написанные кровью. Ничто не забывается, но данную информацию необходимо донести до своих граждан и гражданам других стран. Есть геноцид народов или населения отдельной территории со стороны других народов. Но есть геноцид мест, где народ, взявший территорию под свой контроль силой оружия разрушает её без последующего восстановления. Данная ситуация произошла с Карабахом, исторически принадлежащий Азербайджану. Вместе с тем, развитие туризма, это развитие экономики и познание региона, страны.

Разработка туристских маршрутов по освобожденным от оккупации территориям Карабаха даст возможность воочию показать разрушительную деятельность оккупантов.

Ключевые слова. Туризм, массовое истребление, тематические туры, туризм геноцида, геноцид мест

Постановка проблемы. Развитие туризма один из направлений развития экономики и социальной сферы региона. Туризм в современном мире приобретает все большее развитие не только в географическом и количественном развитии. Развитие происходит и по новым видам туризма. Путешествие на мотоциклах или на лещах, организация глемпингов, а также темный туризм являются относительно молодыми видами. Некоторые объекты входят в сектора исторического или культурного наследия страны и таким образом уже являются туристскими объектами. Для привлечения туристов туроператоры составляют туристские маршруты под конкретные цели. По указанным маршрутам составляются разнообразные туры, отличающиеся по количеству дней, длительности, числу целевых объектов и др. Эти туры отличаются от массовых туров своей идентичностью, целенаправленностью.

Анализ последних исследований и публикаций. В Азербайджане конкретных туров, посвященных трагическим событиям - нет. В отдельных турах туристам предлагается посетить мемориал массового захоронения в Губе (Северо-восток страны), прибывшим иностранным туристам предлагают посетить Аллею шехидов в Баку. По исследованиям статей других стран видно, что и в их туристских маршрутах есть отдельные объекты трагического события для показа туристам. Часть специалистов туристской индустрии высказываются против специального включения объектов трагических событий в туры. Но в то же время граждане каждой страны и иностранные туристы должны быть проинформированы об исторических трагических событиях. Об аффекте от посещения мест массового истребления людей пишут *Martini & Buda* [4], об истории темного туризма *Hartmann* и др. [1], о значении темного туризма *Stone* [7], о влиянии темного туризма на молодежь *Israfilova & Khoo-Lattimore* [2], теории и практики темного туризма посвящена книга под редакцией *R.Sharpley and Ph.R. Stone* [5] и многие другие.

Изложение основного материала.

Термину «конкретные цели» можно дать следующее объяснение: с какой целью турист выбрал данный маршрут. Туроператоры, составляя продукт основываются на требованиях потребителей. В противном случае их физические и финансовые затраты себя не оправдают. Иногда тур подготавливается под конкретную группу. Туры с конкретными целями называют по-разному, как специальные, особого интереса или тематические. «В любом случае именно особая цель путешествия является основным мотивирующим фактором наряду с отдыхом, формируя ядро туризма специальных интересов» [9].

В ряде стран разработаны и имеют большую популярность «Винные туры» (Германия, Франция, Италия, Испания, Чили, Австралия, Грузия и множество др.), а гастрономические туры распространены практически во всех странах и эти туры отличаются своей массовостью. Кроме этих туров популярны традиционные праздничные туры местных народов, этнографические туры. Под эгидой *UNWTO* идет попытка восстановления маршрута «Шёлковый путь». В Азербайджане при поддержке государственных структур были разработаны туристские маршруты «Немецкий след в Азербайджане», «По пути Александра Дюма», «Ковровая дорога».

Потребитель, выбирая маршрут путешествия по стране останавливается на приглянувшейся ему теме. Так как, тур с общим названием, например, «Путешествие по стране» или «Культурные ценности» мало что говорит потребителю.

Отдельные турфирмы в Азербайджане разрабатывают и реализуют туры «Винная дорога», «Узоры ковров», «Религиозные храмы Азербайджана» (условные названия) и некоторые другие. «Узоры ковров» знакомит туристов с производством ковровых изделий и не только на фабриках, но и у индивидуальных ткачих. Тур «Религиозные храмы Азербайджана» особенно привлекателен для иностранных туристов. Во время тура туристы посещают действующие мечети, церкви, синагоги и не-действующие, где размещены музейные экспонаты, библиотеки. «Винная дорога» знакомит туристов с производством винных продуктов, их дегустацией, осмотром виноградных площадей и даже сбором винограда. Во времена Советского Союза, Агдам славился своими винными продуктами, особенно портвейном «Агдам» [11]. Возрождение Карабаха связано также и с возрождением виноградарства и в частности, в Агдамском районе. Нужно отметить, что несмотря на тематику туров, туристы во время путешествия знакомятся также и с культурно-историческими, природными памятниками страны, что дает большой эффект в ознакомлении страной.

Кроме вышеуказанных тематических туров, потребителям предлагаются намного реже санаторно-оздоровительные, спортивные (с посещением футбольных матчей, рукопашных боев и др.) туры, посещение кино- или театральные фестивали.

В последние годы все больше есть потребность в турах, охватывающих природные территории: это походы в лесу, по пересеченной местности, на лошадях, верблюдах, телегах. В эти туры добавляются прыжки с парашютом, полет на дельтапланах или воздушных шарах, скалолазание, рафтинг, что придает красочность в впечатлениях туристам. Всеми благами природы насыщен Карабах. Здесь есть и горы, и ущелья, и реки, и лесные территории. Карабах – рай для экотуристов.

Тёмный туризм

Жизнь на Земле протекает не всегда мирным путем. Здесь происходят военные действия, возникают эпидемии с миллионными жертвами. Войны, начатые со стороны одних народов, приводят к многочисленным жертвам среди противостоящих народов. Итоги и места противостояний армий, народов, вооруженных людей против невооруженных обозначается следующими поколениями как мемориал жертв, места массового убийства. Как сказано выше, случаи с массовыми жертвами, а также места заключения привлекают туристов. Туристам здесь со стороны экскурсоводов или сопровождающих их людьми озвучивается история произошедшего, передается информация о главных исполнителях. Туры с посещением таких мест начали называть «тёмный туризм». Петер Хоэнхаус из Германии, определяет этот вид туризма следующим образом: темным туризмом считается посещение любой локации, связанной с гибелью людей, катастрофами и страданиями [12].

Темный туризм перешел в язык изучения туризма с момента его первого обозначения в 1996 году (см. *Lennon and Foley, 1996* и *Seaton 1996*). В настоящее время он используется как термин для обозначения мест геноцида, холокоста, убийств, преступлений или тюремного заключения, которые привлекают посетителей. Это явление существует во многих странах мира и демонстрирует общность и объединяющие элементы в целом ряде обществ и политических режимов [3].

Е.Рыбакова предполагает, что количество мест, подходящих под определение темного туризма, настолько велико, что на сегодняшний день существует разветвлённая система типологий и классификаций [10]. Автор многочисленных публикаций и создатель форума «*Dark Tourism*» Петер Хознхаус в одноименном путеводителе *Dark Tourism* (Темный туризм) отметил около 900 мест из 110 стран мира, которые связаны с катастрофами, аномальными событиями и городами-призраками [13]. Во многих странах указанные объекты, территории привлекают внимание определенного сегмента людей.

Др. Ранбир Сингх и Е.Рыбакова основываясь на определении Стоуна классифицируют 7 типов темного туризма: *Dark Fun Faktory* (темный вид развлечений); *Dark Exhibitions* («темные» выставки); *Dark Dungeos* (темные тюрьмы); *Dark Resting Plates* (кладбища и отдельные могилы, как потенциальное место темного туризма); *Dark shrines* (темные места поклонений); *Dark conflict sites* (темные места вооруженных столкновений); *Genocide tourism* (туризм геноцида) [7,10]. Кроме указанных «темных» мест Г.Дэн добавляет «места отчуждения». Это добавление поддерживает Е.Рыбакова. К местам отчуждения можно отнести Чернобыльскую АЭС и АЭС Фукусима-1. Как известно в этих АЭС произошли аварии, вследствие чего в окружающую территорию попали радиоактивные элементы и люди получили облучение.

Этот вид туризма охватывает отдельные аспекты мемориального, ностальгического (сентиментального), приключенческого (экстремального) и познавательного туризма. Темный туризм базируется на так называемых событийных ресурсах, отражает трагические страницы истории и культуры. К ним относятся места захоронений (кладбища, братские могилы) и казней, массовых репрессий, природных и техногенных катастроф, пенитенциарные учреждения, «мрачные выставки», места военных событий и др. [8].

Музей-тюрьма Алькатрас, Сан-Франциско, США известна тем, что самым известным заключенным на острове был легендарный отец мафии Аль Капоне. Этот музей популярное место посещения туристов. Баилловская тюрьма в Баку могла бы стать объектом «темная тюрьма» для темного туризма, как напоминание о кровавых вершителях судеб народов. Здесь в заключении сидели И.Сталин, С.Орджоникидзе, будущий генеральный прокурор СССР А.Вышинский, а также так называемые «26 бакинских комиссаров». В 2009-ом году Баилловская тюрьма была разрушена. Этот шаг сделан вероятно с целью убрать с территории столицы страны черное пятно. На месте тюрьмы в настоящее время находится площадь Флага.

В разных странах существуют музеи, напоминающие о трагической истории территории. К таким относятся музеи атомной бомбы в Нагасаки и Хиросиме (Япония),

музей оккупации и борьбы за свободу в Вильнюсе, мемориальный центр на месте убийства 642 мирных жителей деревни Орадур-сюр-Глан, Франция. В Российской Федерации на месте сражения 1812-го года между армиями Наполеоновской Франции и Царской России в Бородино сооружена музей-панорама битвы.

Для Азербайджана из указанных типов темного туризма относятся *Dark Resting Plates, Dark conflict sites, Genocide tourism*.

Аллея шехидов относится к кладбищам, для потенциального места темного туризма. Это место захоронения жертв 20 января 1990-го года, когда военные, прибывшие в Баку по указанию Москвы, расстреливали безоружных людей. Погибших было 147 человек. Гражданские лица, стоящие, безоружными перед войсками СССР желали справедливости, мира и спокойствия. Впоследствии в Аллее были похоронены погибшие на линии фронта с оккупированной территорией вооруженными силами Армении. Ежегодно сюда на поклонение прибывают десятки тысяч посетителей. В разных кладбищах Баку и других населенных пунктах страны находятся сотни могил, погибших в боях против армянских оккупантов.

***Genocide tourism* - туризм геноцида:**

В Азербайджанском городе Губа расположен мемориал памяти местных жителей, расстрелянных в 1918-ом году армянскими вооруженными бандотрядами. Губинский мемориальный комплекс геноцида является массовым захоронением останков кровавых событий. Классическим примером этого вида туризма признан памятник-комплекс концентрационного лагеря Аушвиц-Бикенау в Польше.

***Genocide of places* – геноцид мест, новый тип темного туризма**

Автор данной статьи выделяет еще один тип темного туризма: **геноцид мест**. Примером послужат города и другие населенные пункты Карабаха - Агдам, Физули, Джебраил, Губадлы, Зангилан и все населенные пункты районов Азербайджана, которые за 30 лет оккупации этих территорий Арменией превратились в руины. В вышеперечисленных городах все жилые и административные здания были полностью разрушены. Из 69-ти мечетей только 2 мечети остались не уничтоженными. Но в них местное армянское население держало свиней. В 2020 году в течение 44-х дней войны Азербайджанская армия освободила свои земли, признанные ООН как территории Азербайджана. Туристы, посетившие эти руины, могут воочию убедиться безнравственностью армянского народа. Место массового расстрела в 1992-ом году жителей городка Ходжалы в Карабахе также относится к объектам геноцида мест [14]. О расстреле гражданских лиц подробно описано на сайте омбудсмана Азербайджанской Республики [15].

Urbicide – это термин, который буквально переводится как «насилие над городом». Автор термина английский писатель *Michael Moorcock*. Урбицид имеет несколько типов. Это - полное разрушение городских территорий с попыткой полностью уничтожить его самобытность; разрушение зданий определенной типологии или имеющих символическое значение для города, таких как религиозные, национальные и культурные здания;

бессмысленное разрушение городской среды, включая все типы зданий [16]. Урбицид предполагает в последующем под другим архитектурным стилем восстановление уничтоженных территорий, зданий. В отличие от урбицида, **геноцид мест** не предполагает восстановление разрушенных городов. Армянская оккупация разрушила вышеуказанные города и другие населенные пункты, но не предусматривала восстановительные работы – это есть **геноцид мест**

Показ туристам мемориала расстрелянных, уничтоженные населенные пункты – это не просто показ очередных туристских объектов, это память человеческая, это показ изуверства, это показ расистского, нацистского отношения к соседним народам.

Социально-экономическая значимость туризма

Расширение туризма, это не только строительство новых объектов размещения и питания, развлекательных центров. Новые объекты деятельности приводят к увеличению занятости.

Влияние туризма отражается в восстановлении культурно-исторических памятников, охране природных памятников, расширении и улучшении транспортных коммуникаций, улучшается сеть коммунальных услуг. Расширение туристской деятельности сопровождается увеличением потока туристов в регион. Что в свою очередь приводит к открытию новых производств, объектов оказания услуг, которые с первого взгляда не относятся к сфере туризма. К таким относятся переработка сельхозпродукции, производство продуктов питания, открытие новых автозаправочных станций, в том числе заправка электромобилей, ремонт автомобилей, бытовой техники и т.д. Повышение материальной обеспеченности населения приводит к повышению социального статуса. Расширяется кругозор местного населения, повышается потребность к новым технологиям в предпринимательской деятельности и в быту.

Въездной туризм в регион – это наплыв отечественной валюты из других регионов и иностранной валюты от иностранных туристов. Для поддержки развития туризма увеличивается ответственность местной администрации и местного населения. Так как местная администрация ответственна в поддержке и улучшении качества местной инфраструктуры и окружающей среды. Население совместно с частной предпринимательской структурой ответственна в поддержке экологического равновесия региона.

Развитие туризма – это, также восстановление и поддержка народного творчества, мультикультурализма.

Выводы

Туризм является отраслью, которая своей деятельностью влияет на сельское хозяйство, пищевой сектор, многие виды промышленности, сферы индивидуальных услуг, культуру и спорт. Туристская сфера неразрывно связана с процессом восстановления экономики Карабаха. Привлечение туроператоров, создание благоприятной среды для их деятельности даст возможность более широко распространить информацию о реальной

ситуации в регионе.

Карабах – территория для осуществления культурно-исторического, экологического, сельского, лечебного, религиозного видов туризма.

Разработка туристских маршрутов по освобожденным от оккупации территориям Карабаха даст возможность воочию показать разрушительную деятельность оккупантов.

ИСТОЧНИКИ

1. Hartmann R., Lennon J., Reynolds D.P., Rice A., Rosenbaum A.T. & Stone P.R., (2018), Institute for Dark Tourism Research, Lancashire School of Business and Enterprise, University of Central Lancashire, Preston, UK, Pages 269-295 | Published online: 16 Nov 2018; <https://doi.org/10.1080/1755182X.2018.1545394>;
2. Israfilova F. & Khoo-Lattimore C., (2018) Sad and violent but I enjoy it: Children's engagement with dark tourism as an educational tool, *Tourism and Hospitality Research*, vol.19, 4: pp. 478-487, First Published June 18;
3. Lennon J John, (2017), Dark Tourism, published in: Oxford Research Encyclopedia Of Criminology And Criminal Justice, Glasgow Caledonian University, 2017, p.3;
4. Martini A. & Buda D.M. (2020) Dark tourism and affect: framing places of death and disaster, *Current Issues in Tourism*, 23:6, 679-692, DOI: 10.1080/13683500.2018.1518972;
5. Sharpley, R., & Stone, P. R. (Eds.). (2009). *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*. Bristol: Channel View. p. 2847) Stone P., (2006), *A Dark Tourism Spectrum: towards a typology of, death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions*, *Review* •Vol. 54, No. 2/ 2006/ 145-160;
6. Singh Ranbir et. al., (2014), Development of Dark Tourism, Volume 4/Issue 8/Article No-7/830-833, *International Journal of Management Research & Review, IJMRR/ August 2014*;
7. Заставецький Т., Заставецька Л., (2011), «Похмурый туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів наукові записки тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №1 (випуск 29), 2011. – 166 с.;
8. Малетин С.С., (2014), Туризм специальных интересов: концептуальные подходы исследования, *Вестник НГУЭУ* • 2014 • № 4, стр. 218-225;
10. Рыбакова Е.В, (2013), Темный туризм в России: современное состояние, проблемы изучения, Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии, СПбГУСЭ, РФ, с.180-187;
11. <http://www.juices.azgranata.az/ru/post/2/biz-niye-agdam-siz-qalidiq-40-il-evvelki-meshurlugun-itirilme-sirri> (09.09.2021);
12. http://russiantourism.ru/secrets/secrets_13708.html. (от 14.06.2021);
13. <https://www.travelbook.de/>;
14. <https://www.virtualkarabakh.az/ru/post-item/30/50/xocali-soyqirimi.html>(24.07.2021);
15. <https://ombudsman.az/az/view/pages/163/> ;
16. <https://cultmir.ru/chto-takoe-urbicid/> (20.07.2021);
17. <https://daily.afisha.ru/archive/gorod/people/pripyat-pereval-dyatlova-i-drugie-strashnye-mesta-byvshego-sssr/>.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**PROFESSIONALLY ORIENTED RUSSIAN LANGUAGE TRAINING FOR LAW
STUDENTS IN THE LINGUODIDACTIC ASPECT**

Rashid Bekimbetovich MATENOV

Associate Professor of Tashkent State

Law University, Uzbekistan

ORCID: 0000-0001-8055-3219

mr.rashid@mail.ru

ANNOTATION

This article discusses topical issues of teaching Russian as a non-native language in non-linguistic universities. The language of the specialty occupies an important place in the formation of future personnel in the sphere as qualified and competent specialists who are able to express their thoughts correctly, clearly and clearly, in accordance with the norms of the Russian language, giving their speech richness and completeness. The skill of a modern specialist is also determined by his communication skills and the ability to put into practice syntactic variants in speech. Thus, a modern lawyer, when constructing a legal text, including in lawmaking, should be able to analyze the linguistic features of syntactic constructions and apply the most correct and standardized forms of the Russian literary language in speech, taking into account the general availability of the linguistic expression of the norm of the law.

Keywords: The Principle Of Learning, The Formation Of Skills And Abilities, The Russian Language, The Language Norm, Teaching Methods, Methodological System, Authentic Text.

**ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ
СТУДЕНТОВ-ЮРИСТОВ В ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ**

Рашид Бекимбетович МАТЕНОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы преподавания русского языка как неродного в неязыковых вузах. Язык специальности занимает важное место в формировании будущих кадров сферы как квалифицированных и грамотных специалистов, умеющих излагать свои мысли правильно, доступно и чётко, согласно нормам русского языка, придавая своей речи содержательность и полноту. Мастерство современного специалиста также определяется его коммуникативными навыками и умениями применять на практике синтаксические варианты в речи. Так, современный юрист при построении юридического текста, в том числе в законотворчестве, должен уметь анализировать языковые особенности синтаксических конструкций и применять в речи наиболее верные и нормированные формы русского литературного языка с учётом общедоступности языкового выражения нормы закона.

Ключевые слова: Принцип обучения, формирование навыков и умений, русский язык, языковая норма, методика обучения, методическая система, аутентичный текст.

Для профессионально ориентированного обучения русскому языку в настоящее время используются в учебных целях научные тексты с обилием специальной терминологии. Поэтому проблема отбора текстов для построения системы обучения - одна из важнейших. Наиболее существенными лингводидактическими факторами при отборе учебных текстов являются следующие: профессиональная направленность текста; познавательная ценность текста; новизна; объём текста; аутентичность; коммуникативная ценность и доступность его по языковому оформлению.

Термины – одна из основных характеристик функционального стиля и профессиональной направленности научного текста. В текстах юридического профиля употребляются термины двух видов: 1) общенаучные и 2) специальные. Общенаучные слова или межотраслевые лексические единицы выражают общие понятия многих общественных наук, они обычно многозначны в общезыковом значении, но однозначны в пределах юридического текста: *лицо, право, суд, закон, норма, акт, дело, намерение, доказательство, полномочие, штраф, ответственность, привилегия и др.* Главное назначение специальной терминологии или номенклатурной лексики – выразить систему понятий юридической науки: *юрисдикция, правонарушение, противоправное деяние, мера пресечения, уголовная ответственность, отягчающие обстоятельства, нормативный акт, законодательство и др.* В особую группу при характеристике юридического текста необходимо выделить и юридические жаргонизмы или профессионализмы, которые являются яркой приметой устной профессиональной речи: *вещдок (вещественное доказательство), объективка (характеристика), оперативник (оперативный работник), опер (оперуполномоченный), уголовник (уголовный преступник), ориентировка (ориентировочные данные).*

Юридический текст как единица речи – это «многообразная, исторически сложившаяся и функционально изменчивая единица когнитивно-коммуникативной практики. Она строится на речевом материале, но в своей цельности и в своем построении обладает своими собственными закономерностями»¹. Юридический текст – это специальный текст, который содержит соответствующие понятия и используется в правовой сфере человеческой деятельности. Подъязык права - это социально-дифференцированная речь, обозначаемая в ряде теоретических исследований как «дискурс права»².

С лингводидактической точки зрения профессиональная направленность при отборе текстов для учебных целей есть не что иное, как учет прагматического аспекта правового текста. «Прагматические цели правового текста разнообразны. Для научного дискурса (статьи, доклада, исследования) характерны интеллектуально-познавательные цели; для учебной и научно-популярной литературы характерны интеллектуально-информативные цели, для законодательных и нормативных актов, кодексов – побудительные цели»³.

¹ Адмони В.Г. Грамматика и текст // Вопросы языкознания. 1985. № 1.

² Яцюк Т.А. Терминология и дискурс права. – Т., Фан, 1992.

³ Воинова М.Г. Культура речи юриста. – Т., 2003.

Соответственно целям имеют свои, специфические особенности лексика и синтаксис того или иного юридического жанра устной или письменной речи.

Познавательная ценность текста при отборе его для учебных целей находится в прямой зависимости от уровня языковой подготовки студента или студенческой группы. Если коммуникативная речевая деятельность (умения) студента или студенческой группы ограничена только рецепцией, то есть пониманием информации в определенном объеме, например, от 100 до 450 словарных единиц, то для такого контингента отбираются и обязательно адаптируются тексты и материалы, содержащие элементарные юридические понятия, знакомые уже студентам на родном языке, и упрощенную грамматическую структуру. Если же студент умеет говорить (монолог) и взаимодействовать (диалог, полилог), то есть его коммуникативная речевая деятельность продуктивна, то отбираются аутентичные тексты и учитываются особенности формирования как интеллектуально-познавательной, так и эмоционально-волевой сферы, что затрагивает одновременно и познавательную коммуникативную и экспрессивную функции языка. Здесь главная цель – это совершенствование умений студентов порождать устные и письменные тексты – монологические высказывания, обращенные к аудитории. Здесь студент должен уметь логично излагать проблему, обобщать информацию из различных источников, приводить аргументы, использовать ссылки, высказывать свое мнение, излагать выводы в соответствии с определенной задачей.

Новизна, объем, аутентичность текстов также напрямую зависят от уровня коммуникативной речевой деятельности студента или студенческой группы. Новизна текстов для рецептивной группы может быть нулевой или относительной. Здесь материал может быть хорошо известен из родного языка (нулевая новизна) или может сочетать в себе новое с хорошо известным (относительная новизна). Для групп с продуктивными умениями новизна текстов может быть абсолютной, то есть материал содержательно совершенно новый.

В структуру методической системы, на наш взгляд, необходимо включать материал по принципу построения системы текстов вокруг проблемы на основе их смысловой синонимии. Это значит, что в текстах одинаковыми являются ключевые понятия, но они выражены другими языковыми средствами. К ним добавляется новый материал, содержащий дополнительные понятия, а также совсем другие понятия. Но вся система текстов строится на принципах тематической цельности, т.к. это способствует адекватному формированию тезауруса студента и его профессионально-ориентированному развитию.

По объему учебные тексты для продуктивной группы могут содержать 1500-1600 печатных знаков. Такие данные, в частности, отмечаются в лингводидактических рекомендациях по изучению иностранных языков⁴. Большие по объему тексты обеспечивают повторяемость профессиональной и обычной лексики, что способствует её

⁴ Милютин Н.И. Учебный текст в профессионально-ориентированном обучении иностранному языку в неязыковом вузе // Герменевтика в гуманитарном знании. Материалы международной научно-практической конференции 21-23 апреля 2004 года, Санкт-Петербург, 2004, с.273-276.

лучшему запоминанию. Это, в свою очередь, определяет качество устной продукции студентов, которая выражается в умении спонтанно общаться, подбирать средства общения в соответствии с ситуацией, продемонстрировать богатство лексического запаса.

Особо надо отметить такую характеристику, как аутентичность учебного юридического текста по русскому языку. Аутентичность текста, являющаяся одним из факторов, влияющих на отбор текста, представляет собой важную характеристику как макро-, так и микротекста, которая должна учитываться при включении текста в лингводидактическую систему. Аутентичный текст – это продукт письменной и устной речи, создаваемый носителями языка и для носителей языка, а не в учебных целях. Аутентичными материалами являются тексты нормативных актов, законов, юридических деловых бумаг, процессуальные деловые документы, юридические газетные и журнальные статьи. Они трудны для восприятия и используются в группах с высоким уровнем языковой подготовки, в группах репродуктивных, на наш взгляд, их можно использовать как вспомогательный материал. Многие методисты и преподаватели выступают против включения аутентичных материалов в учебники и учебные пособия. Главным аргументом «против» является трудность языкового материала этих текстов для обучаемых. Но отсутствие аутентичных текстов в качестве дидактического материала на занятии не дает возможности студентам знакомиться на занятиях с реальным и точным русским юридическим языком, что впоследствии может оказать негативное воздействие на уровень их объективной языковой компетенции. Основным методом подготовки русского юридического текста при включении его в дидактическую систему для репродуктивной группы является адаптация. Но при адаптации текстов необходимо упрощать, приспособливать, облегчать или усложнять текст опять-таки в строгом соответствии с уровнем языковой подготовки группы, после выявления уровня языковой компетенции каждого студента. Сильная адаптация текста, то есть общее качественное изменение его структуры допустимо в тех случаях, когда выявлен только базовый уровень владения языком, то есть студент в состоянии решить минимальное число коммуникативных задач для профессионального общения в стандартных ситуациях. Его знания по русскому языку очень несовершенны, потому что подвержены сильному интерферирующему воздействию родного языка. Средний уровень адаптации юридического текста – внесение существенных изменений за счет мелких и синонимических замен трудных мест – необходим в тех случаях, когда выявлен средний уровень сформированности коммуникативных умений. С нашей точки зрения, на продвинутых этапах обучения в группах со свободным владением русским языком необходимо использовать только подлинные (аутентичные) тексты разного объема и уровня сложности. Искусственное конструирование и адаптация текстов полезны только на самых ранних стадиях обучения русскому языку студентов-юристов.

Особое значение приобретает использование аутентичных материалов в учебных целях в настоящее время, в рамках внедрения и адаптации в систему образования новых информационных технологий, прежде всего сети Интернет. В процессе живого общения через Интернет у тех, кто серьезно и вдумчиво относится к самообразованию и

самосовершенствованию в языке, автоматически появляются аутентичность общения и развивается коммуникативность на основе интерактивности. При помощи Интернет исчезает упрощенная среда общения, искусственная языковая обстановка аудитории, а появляется модель реального языкового общения⁵.

Учебные тексты в лингводидактической системе обучения студентов-юристов, разработанной в нашем исследовании и апробированной в многолетней педагогической практике, организованы таким образом, чтобы содействовать решению образовательных, воспитательных и практических задач в вузе, а также служить базой для самосовершенствования студентов в языке избранной специальности.

ЛИТЕРАТУРА

- Адмони В.Г. Грамматика и текст // Вопросы языкознания. 1985. № 1.
- Воинова М.Г. Культура речи юриста. – Т., 2003.
- Матенов Р. Б. Об особенностях отбора языкового материала при обучении русскому языку студентов-юристов. – 2021.
- Матенов Р.Б. О проблемах современного преподавания русского языка в неязыковых вузах. Материалы конференции «Довузовский этап обучения в России и мире», М. 2021
- Милютин Н.И. Учебный текст в профессионально-ориентированном обучении иностранному языку в неязыковом вузе // Герменевтика в гуманитарном знании. Материалы международной научно-практической конференции 21-23 апреля 2004 года, Санкт-Петербург, 2004,.
- Яцук Т.А. Терминология и дискурс права. – Т., Фан, 1992.

⁵ Милютин Н.И. Учебный текст в профессионально-ориентированном обучении иностранному языку в неязыковом вузе // Герменевтика в гуманитарном знании. Материалы международной научно-практической конференции 21-23 апреля 2004 года, Санкт-Петербург, 2004, с.273-276.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

THE PROHIBITION IN UZBEK FOLK-TALES AND ITS ROLE IN FORMING THE TRAVEL MOTIF

Salima MIRZAYEVA

professor of Andijan State University

Гулсанам MASHRAPOVA

PhD student of FarDU

mashrapova83@mail.ru

ANNOTATION

In folklore studies, it is a proven scientific fact that the subject of epic works is formed by the interaction of motives. In the study of each motif, other motifs related to that it will undoubtedly be mentioned. In particular, the study of the essence of the travel motive begins with the issues of connection with the factors that creates it. This article talks about the role of prohibition in the fairy tale and its importance in organizing the hero's journey..

Keywords: journey, prohibition, epic subject, epic work, motive

INTRODUCTION

Folk art is considered an artistic expression of the spiritual and intellectual world of mankind. Studying folklore is a journey into this wonderland. As the flight of society and consciousness is reflected in the face of fiction, people's life, thoughts, dreams, hopes, and even the smallest particles of their life experiences are shown in folklore works.

When it comes to the people's worldview, we can see that the curiosity characteristic of mankind, the prohibitions imposed during his life, and whether he followed them or, on the contrary, did not follow them, accompanied him throughout his life. The transformation of vital reality into the subject of an epic work leads to its transformation into an important compositional tool, an element that ensures the development of the story. "The formation of the subject of fairy tales, which is considered the most popular genre of folk prose, begins with the combination of motifs in a specific system" [Imomov K. 1: 110]. In other words, not only Uzbek, but in general folktales of the world have a certain number of motifs and a few subject types, and all fairy tales appear as a result of the combinatorial renewal of these motifs to one degree or another within a certain type of subject. In this subject structure, one motif often takes the leading place. And the rest are united around this basic motif [J. Eshanqul 6:131].

Similarly, in the process of studying the role of the travel motif in the fairy tale, its artistic and aesthetic function, other motifs related to it also attracted our attention. Prohibition, its nature, types have been focused on in many scientific literatures, special studies have been created[.Frezer Dj. Dj. 5:188-195; Propp V. Ya. 3:27; Propp V. Ya. 4:37-43]. In the studies of Uzbek folklore studies, various opinions were expressed on this issue within the scope of the topic. It is unnecessary to repeat these points. The only thing we pay attention to is that in the epic plot, the primary and secondary journeys of the hero are related to the ban, which provides the dynamics of events, and the non-observance of the ban serves as a "starter" for further adventures.

MAIN PART

The study of prohibitions in fairy tales can be a special research topic, says V.Y. Propp. In particular, it is necessary to study not only prohibitions, but also their violation [Propp V.Ya. 4:40]. In recent years, this reasoning has been proven in the work carried out in Uzbek folklore studies. He studied the ban in connection with the test motive Sh. Nazarova believes that the violation of the ban "has a second motive - punishment. Motives of prohibition and punishment are connected in the manner of cause and effect" [Nazarova Sh. 2: 43] comments. In fact, the violation of the prohibition creates a punishment, and the punishment creates a new condition, and the new condition creates the next adventure. Sometimes the ban may not be followed by a motive of punishment, instead, the hero's mental suffering and regret for his actions cause him to travel in search of the lost thing or someone. In the fairy tale "Vospirokhun" the princess instructs her lover not to see her picture by the water, and in the fairy tale "Kiron Khan" the hero prince not to open the box containing the princess on the road. In both cases, disobeying the prohibition will lead to the abduction of the lover by others, which in turn will lead to the search for him. his lover another of the prohibitions imposed by him is the condition not to touch his animal clothing, and usually the hero who wants his beloved to remain with him as a human for life burns her clothing made of the skin of a fox, snake, or some other animal. Because this two-faced character appeared as an animal during the day and as a human at night. Failure to follow the prohibition of "not touching clothes" will lead to the loss of that dear person for life. In the fairy tale "Jovur Chol", a fox catches an old woodcutter and marries a princess. In order to keep him as a boy, the princess burns the fox's clothes. When the young man is leaving the house, he says, "You will find me when an iron rod is like paper and an iron rod is like a needle." The description of the girl's journey is not given, but her hardships are explained by the fact that she finds her after "many years" when "the iron rod is like paper and the iron rod is like a needle." In the fairy tale "The Fairy with the Little Boy", the fairy takes the form of a cat during the day and a fairy at night. Her husband's father notices this and burns the cat's skin. The fairy said to her husband: "Now you will make a staff from 40 tons of iron, and you will make a lamp from 40 tons of iron. You'll look for me until you're tired, and you'll be hungry. Now you don't want me, I don't want you" and flies away. Although there is a slight difference in the epic formula, they are very close in meaning. In order for an iron rod to become as thin as paper, to have loopholes like a bolt, for an iron rod to become smaller like a needle or a stone, the hero has to go through a very long journey full of hardships.

The prohibition is also important because it shows the characteristics of the hero. It is known to all of us that in human nature there is always a high feeling of hatred towards things that are meant. Synthesizing this feeling into an epic subject gives the leading character an additional quality, a positive tone, in addition to simple curiosity: it exaggerates the signs of bravery, fearlessness, and courage. On the other hand, it ensures the development of the subject. It is from the violation of the ban that the hero's adventure begins, and the events take on an interesting tone.

Prohibitions that create the primary journey include scenes where the hero cannot enter a treasure or a secret door, where the hero is beautiful. He falls in love with the picture of the princess and therefore sets off on a journey in search of her. J. Fraser in his work "Zolotaya vetv" also expressed an opinion about the prohibitions and taboos that must be followed among the strictly codified procedures established for kings, high priests and their descendants (princes and queens). was [Fraser Dj.Dj. 5:188-195]. One of the traditional forms of such prohibitions found in fairy tales is not to enter a secret room in a palace, not to open a small door or chest in a treasury. In the fairy tale "Kiron Batir", the princess steals the key and enters the forbidden room, as a result of which fairies in the form of horses steal her away. Kiran Batyr goes looking for him. It can be seen from the examples that the violation of the ban serves as a reason for the hero's journey, and from this point of the plot, the development of events begins to take a sharp turn.

By secondary trips, we mean trips within a trip. The hero sets out with a goal, but his activities continue cumulatively. Each movement represents a new challenge. Bans bind these people semantically. The patron character warns of the prohibition, but the hero's failure to follow it is a new condition and causes him to embark on a journey to fulfill it. In the fairy tale "Aqli qiz", the girl who went in search of medicine for her blind father enters the treasury of the king of Rome with the help of a dragon (patron). Ajdar takes both drugs, despite the warning: "when you enter the pharmacy, if you take the medicine in the paper, do not touch the one in the bottle, if you take the medicine in the bottle, do not touch the one in the paper." Breaking the ban prepares him for a new journey for a new mission. When he went to steal the queen of Anadir for the king of Romania, the dragon gave him another instruction: "now you go to her and touch her, don't touch her headscarf, if you touch her headscarf, don't touch her." But the hero "looks, a scarf is more beautiful than a girl, and a girl is more beautiful than a scarf. He raised both of them. It is a spell. He immediately fell into a trap" ["Sword Sink". 2010:15]. The third time - what the dragon girl said when bringing the horse that lives in Kohi Qaf and will have a horse, a princess, and medicine. Prohibitions in the fairy tale "Bulbuligoyo" a) not to reveal the nightingale's face; b) not revealing the queen's skin; d) it consists in not taking the horse's saddle. There are also such prohibitions in the tale "The Lame Wolf".

CONCLUSION

The semantics of prohibition is complex, has several types of meaning, and the analysis of each of them in relation to the epic text can provide material for separate studies. For example, the ban on words, that is, the hero is forbidden to tell any secret or story he heard. Otherwise, he will turn into a stone ("Nadir" in the fairy tale "Korasochpari"), and the fairy will lose her wings and will not be able to fly ("Mislabu fairy" in the fairy tale "Mislabu"), etc. The role of the prohibition in the creation of the travel motif is one of its important aspects, and it is one of the main tools for testing the hero, showing the hardships on the way to the goal, and most importantly, expressing the stage of formation as a perfect person.

REFERENCES

1. Imomov K. Uzbek folk prose poetics. - T, 2008.
2. Nazarova Sh. Genesis and poetics of test motifs in Uzbek folk tales. F.f.b.f.d., 2017.
3. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки. Научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова. — Издательство "Лабиринт", М., 2001.
4. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л.: ЛГУ, 1946.
5. Фрезер Дж.Дж. Золотая ветвь. 2-е изд-е. - М.: Политиздат, 1983.
6. Эшонкул Ж . Ўзбек фолклорида туш ва унинг бадиий талқини. Ф.ф.д.дисс., 2010.
7. Uzbek folk tales/ Collected and prepared for publication: S. Khojaahmedov. - T.: "Swallow publishing house", 2010.
8. Mashrapova G. The role of narrator in the structure of the artistic fiction. The American journal of social science and education innovations. Volum 3, issue 3, 2021. 378-382

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ ÖZBEK ŞİİRİNDE KARAKTER LİRİK

Dr. Gulnoza ORIPOVA

Fergana Devlet Üniversitesi
Özbekistan

ORCID: 0000-0003-3403-5706
gulnoza_oripova81@mail.ru

ÖZET

Makalede, güftelerin kendine has özelliklerini belirlemeye hizmet eden bağımsızlık dönemi Özbek güftelerinde gazel tecrübesinin konusu ve nesnesi bakımından karakter güftelerinin sınıflandırılması incelenmiştir. Karakteristik şarkı sözleri gösterilir. Karakter sözlerinde başka bir kişinin şiirin öznelereinden biri haline geldiği ve onun dilinde ifade edilen lirik deneyimin (düşünce, duygu) bağımsız bir ideolojik ve sanatsal değer kazandığı analiz temelinde gösterilir.

Anahtar kelimeler: lirik, lirik deneyim, lirik özne, karakterli lirik, diyalojik özellik, lirik karakter

CHARACTER LYRIC IN UZBEK POETRY OF THE INDEPENDENCE PERIOD

Dr. Gulnoza ORIPOVA

ANNOTATION

In the article, the classification of character poems in terms of the subject and object of the gazelle experience in Uzbek poems of the independence period, which serves to determine the unique characteristics of poems, is studied. Featured lyrics are displayed. It is shown on the basis of analysis that in character lyrics, another person becomes one of the subjects of the poem, and the lyrical experience (thought, feeling) expressed in his language acquires an independent ideological and artistic value

Keywords and Phrases: Lyric, Lyrical Experience, Lyrical Subject, Characterful Lyric, Dialogic Feature, Lyrical character.

ERİŞİM

“Şiirimiz, yüzyıllardır uygulanan poetik kanonları reddederek, değişen içerik ve öze uygun yeni bir forma girerek araştırma dönemine girmiştir. Şiirin ritmik-tonlama düzeyindeki değişimler, şiirsel anlatım biçimi ve öznel örgütlenmedeki değişimler, şiirimizde köklü güncellemelere yol açan bu araştırmaların en önemli yönleri olarak gösterilebilir”. Bağımsızlık dönemi Özbek güftelerinde lirik yaşantının öznesi ve nesnesi açısından icra güfteleri, karakter güfteleri, meditatif güfteler ve betimleyici güfteler sınıflandırılır. Bu, şarkı sözlerinin belirli özelliklerini belirlemeye yarar.

Karakter, bir sanat eserinin analizinde merkezi kavramlardan biridir ve edebi çalışmalar, doğal olarak, kişilik kavramını ifade eden felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi beşeri bilimlere dayanır. V.V. Dubrovskaya "Edebiyat Araştırmaları: Şiirsel Dünya" adlı çalışmasında karakter terimine odaklandı ve bir karakterin (lat. Persona kişisi) metinde bahsedilen bir kişi, yani antropomorfik bir varlık olduğunu belirtti [1: 5]. Karakter, sanatsal yaratım dünyasındaki bir kişidir. Bu nedenle, "her karakterin ana yönleri ayırt edilebilir: isim, görünüm, konuşma." [2: 19]

Destansı ve dramatik eserlerde olduğu gibi, lirik eserler de karakterleri içerir. Bu tür şiirsel eserlere karakter sözleri denir. Karakteristik lirikler, sübjektif oluşumlarına göre betimleyici liriklerden farklıdır. G.N. Pospelov, ortak özelliklere sahip olan betimleyici sözler ve karakter sözleri arasında ayırım yapar. U. Hamdam'ın 20. yüzyılda Özbek şiirinde güftenin öznel evrimine ilişkin görüşlerinde, karakter güftelerine özgü özellikler dile getirilmiştir. Karakter sözlerinde "başka bir kişinin şiirin öznesi haline gelmesi, onun dili aracılığıyla ifade ettiği lirik deneyimin (düşünce, duygu) bağımsız bir ideolojik ve sanatsal değer kazanması, yani şiirin diyalojik (çok sesli) olması gerekir.) özellik." [3: 224]

ANA BÖLÜM

20. yüzyılın başlarında Özbek şiirinde sanatsal algının ve ifade olanaklarının genişlemesi, karakter güftelerinin güzel örneklerinin oluşmasına yol açmıştır. Bağımsızlık dönemi Özbek gazellerinde bu dönemin şairlerinin eserlerinde karakter güftelerinin özgün anlatımlarını bulabiliriz. Abdulla Oripov'un "Alişer ve Öğrenci" adlı şiiri bir karakter liriğine aittir. Şiirde, lirik karakter - bakan Archon Mir Alisher Navoi, Herat şehirlerini ziyaret etmek ve ulusun acısını ve dulların durumunu öğrenmek istiyor. Tam bir vatandaş Hz. Peshwaz, yüzlerce öğrenciden birini fark etti ve atından indi ve öğrenciye sarıldı. Bu durum herkesi şaşırttı.

... Oxir bir mulozim sabri tugab lol,
Alisherga shundoq tashladi savol.

- Kimga shu asnoda baxt kuldi ekan,
Ayting, ul talaba kim bo'ldi ekan?

O'ychan bir tabassum qildiyu janob,
Mulozimga sekin ayladi javob:

- Esimda, yosh chog'im, ko'p yillar nari,
Menga saboq bergan uning padari... [4: 165]

Okuyucu, şiirdeki karakterin davranışları ve konuşması (resme verdiği cevap) sayesinde Hz. Alisher Navoi'nin insani özelliklerini görebilecek. Şairin marifeti, büyük Hazreti Mir Alişer'in Navoi karakterini yaratırken karakter sözlerinin olanaklarını kapsamlı bir şekilde kullanmasıdır. Şiir mesnevi üslubuyla yazılmış olup, dramın karakteristik özellikleri de görülmektedir.

Profesör Ulug'bek Hamdamov, karakter sözlerini düşünürken, bunu tiyatro sanatının oluşumu ve gelişimi ile ilgili edebi bir olgu olarak yorumluyor. Aslında şiir, okuyucuya sahnede oynanmış izlenimi verir. Abdulla Oripov'un karakter güftelerinin tipik bir örneği olan "Pahlavon" şiiri hadislerin etkisiyle oluşturulmuştur. Şiirde üç lirik karakter vardır: Hz. Peygamber, Sahabe ve Resulullah, şiir çok seslidir. Şiir şu dizelerle başlar: // Bir konuşma sırasında Hazreti Paghambar aniden bir soru sordu. İhtiyaç olsa gerçek pehlivan kime denir dediler.// Bir sonraki paragrafta sahabelerin konuşmasıyla gerçek güreşçinin dövüş alanını kazandığında bilineceği söyleniyor. Şairin şiirsel düşüncesi ve felsefi görüşleri:

Rasululloh dedi: - Ko'hnadir jahon
Turfa xil kuch-qudrat bordir odamda.
Lekin o'z jahlini yengolgan inson
Haqiqiy pahlavon erur olamda

Abdulla Oripov'un hadislerden etkilenerik yazdığı Ezgulik şiiri de karakter güfte örneğidir. Şiir üç kıtadan oluşur, lirik karakter de lirik bir konu olarak ortaya çıkar ve şiirin duygusal ve felsefi pathos'u konuşmasıyla ortaya çıkar: //Akhir Rasulallah demishku ul dam: - Hamisha cömertlik yolunda yürü. Başı kuru üzüm kadar siyah olan bir Habeşli de iyilik yaptığında yanında olur!//

Erkin Vahidov'un 1991 yılında kaleme aldığı "Shum bola" adlı şiiri, Gafur Ghulom'un aynı adlı eserinden esinlenmiştir ve şiirin diolojik bir özelliği vardır. Şiir, Shum'un oğlunun zengin babasına iş istemek için gitmesinin hikayesiyle başlar ve konuşmalarına dayanır.

Shundoq dedi, qulluq qilib,
Gapni qo'yib joyiga
Yangi zamon shum bolasi
Yangi zamon Boyiga:

“Qoshingizga yana keldim,
Quloq soling, Boy ota.
Sidqi dildan xizmat qilay,
Ishga oling, Boy ota.[5, 88]

Şiir sırasında, New Age SHum çocuğun suçlu olduğunu söylüyor - bazen doğruyu söylüyor. Zengin babanın gerçeklere sabrı yoktur. Çünkü yalanların hakim olduğu bir ortamda gerçeğe yer yoktur. Yeni çağdaki zengin baba, yeni çağdaki oğlunu işte böyle kovar.

Boy otaning jahli chiqdi,
Dedi, ko'nglim zormidi?
Yolg'oningga chidab edim,
Rost gaping ham bormidi?

Yo'qol, seni ishga olsam
 Xonavayron bo'laman.
 Yolg'oningdan omon qoldim,
 Rost gapingdan o'laman!

Şiirde zengin baba karakterinin özellikleri //Hiçbir şey söyleme, dinle Zengin baba// dizesiyle ifade edilir ve bazen yalan söyleyen bu çocuğun hatası // Çok erdemim var ve ben hatamı anlattım// ifadesine yansdı. Ama şimdi Yeni Çağın çocuğu da özelliklerinden bahsediyor // yalanlardan döndüm //. Şair, 80'lerin sonu ve 20. yüzyılın 90'larının başlarının gerçekliğini hafif bir mizahla bu şekilde ifade eder. Bu karakter liriğine ait şiir, dönemin güncel konularını ifade ederek, anlam ve biçim açısından güncel liriğimizin yenilenmesinde eşsiz bir etki kaynağı olmuştur.

Usman Azim'in "Keçiden binici, yayadır" diye başlayan şiirinde, atını kaybeden bir binicinin durumu lirik bir deneyim görüntüsünde ifade edilir:

Chavandoz uloqdan qaydi piyoda,
 - Ranglaringiz bir ol, ayting, ne bo'ldi?
 - Onasi, dardimni qilma ziyoda,
 - Onasi otginam...otginam o'ldi. [6, 35]

Şiir, tökezleyen ve rüzgar gibi uçan atından ayrılan bir binicinin zihinsel durumunu anlatır. Son kıtada, gece iç çeken biniciye karısının fısıldayarak söylediği sözler şiirin ideolojik ve sanatsal değerini gösterir: // Binici iç çeker... Sabah oluyordu, Son yıldızlar düşüyordu, Eşi fısıldıyor: "Üzülme, sana bir at alırız ve bir ev alırız...".

Usman Azim'in "Farhod ile Şirin", "Leyli ile Mecnun", "Khamsaga Tatabbu" dizisindeki "Sabai Sayyor" şiirleri karakter liriğine aittir ve "Sab'ai Sayyor" çok seslidir. Çünkü şiir yedi turistik dilde dünya hakkında bir fikir içermektedir. Şiir şöyle başlıyor: // Bir turist dedi ki, dünyayı gördüm, şarkıdan başka ağıt yok //. Şiirin sonraki mısralarında, ikinci yolcu dünyanın gerçek güzelliğini gizler, üçüncü yolcunun adımı ruhun zevkidir, dördüncü yolcunun dünyası dostlar arasında bir rekabettir ve beşinci yolcunun avucu kum gibidir. , altıncı turist, malak'ın pitoresk olduğunu söylüyor ve yedinci turist, içinde bir insan olan eski bir bina olduğunu söylüyor. Ve son paragrafta dünyayı anlamakla ilgili // Goyib nido diyor ki: - İyi bak... Dünya yaşam ve ölümden oluşuyor//. Şiirin sonu, kayıp çılgınlığın sesiyle duyulur ve ideolojik ve sanatsal bir anlam kazanır.

ÇÖZÜM

Yukarıda bahsi geçen lirik şiirlere dikkat edersek, onlarda diyalojik özelliği gözlemleyebiliriz. Yedi turistin görüşlerinden alıntı yapılan "Sabai Sayyor" şiirinde çok seslilik özelliği, karakter sözlerinde ifade olanaklarını genişletmeye temel teşkil etmektedir.

KULLANILMIŞ EDEBİYAT

1. Pospelov G.N. Lirika. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1976. – S.103.
2. Dubrovskaya V. Literaturovedenie: poeticheskiy mir. – M., Berlin: Direkt-Media, 2016. – S.5,19 (122)
3. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug’ati. –Toshkent, “Akademnashr” , 2013. – B.224.
4. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. To’rt jildlik. Ikkinchi jild. – Toshkent, G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2001. B.165.
5. Ulug’bek Hamdam. Yangi o’zbek she’riyati. – Toshkent, - B.270.
6. Abdulla Oripov. Ranglar va ohanglar. – Toshkent: “O’zbekiston milliy entsiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2012. - B.30.
7. Erkin Vohidov. To’la asarlar to’plami. 3-jild. – Toshkent: “SHarq”, 2016. - B.88.
8. Usmon Azim. Saylanma. – Toshkent: “SHarq”, 1995. – B.35.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

SOFTWARE APPLICATION "100 UZBEK LINGUISTS"

Shaknoza ZIYAMUXAMEDOVA

Senior Teacher of Tashkent State University of Law

Ozbekistan

shahnozaziyo@mail.ru

ANNOTATION

This article talks, firstly, about the importance of having a literate written speech and an example is the web-site “Yozmanutq.uz”, which serves for literate writing, creative thinking, the formation of skills for expressing thoughts in written forms in accordance with the conditions of speech. Secondly, the software application "100 Uzbek linguists", created as a rubric of this site, also helps those who want to get complete information about our Uzbek linguists and get acquainted with their scientific works. The service of this program project is great in familiarizing the general public with the achievements of Uzbek linguists, developing speech literacy skills among the population, and introducing our people to the rich world of linguistics.

Keywords and expressions: software application, literate written speech, website, reference book about Uzbek linguists, scientist's web page.

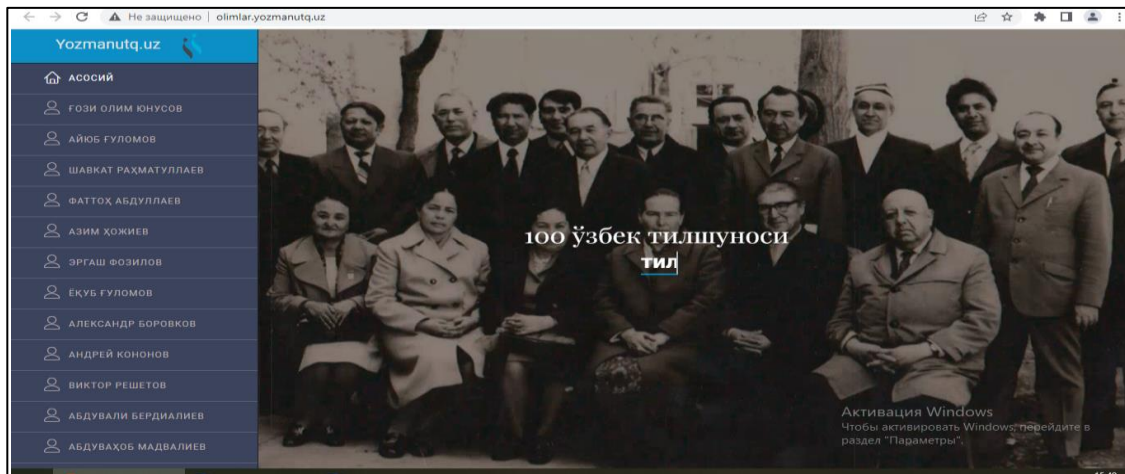
ПРОГРАММНОЕ ПРИЛОЖЕНИЕ «100 УЗБЕКСКИЕ ЯЗЫКОВЕДЫ»

Зиямухамедова Шахноза

АННОТАЦИЯ

В этой статье говорится во-первых, о важности иметь грамотную письменную речь и примером можно привести сайт «Yozmanutq.uz», который служит для грамотного письма, творческого мышления, формирования навыков выражения мысли в письменных формах в соответствии с условиями речи. Во-вторых, программное приложение «100 узбекские языковеды», созданное в виде рубрики этого сайта, также помогает тем, кто хочет получить полную информацию о наших узбекских лингвистах и ознакомиться с их научными трудами. Услуга этого программного проекта велика в ознакомлении широкой общественности с достижениями узбекских языковедов, формировании у населения навыков речевой грамотности, приобщении нашего народа к богатому миру языкознания.

Ключевые слова и выражения: программное приложение, грамотная письменная речь, веб-сайт, справочник об узбекских лингвистах, веб-страница ученого.

Известно, что процесс проникновения информационных технологий во все стороны человеческой деятельности все больше развивается и углубляется. В дополнение к широкому использованию персональных компьютеров, общее количество которых превышает сто миллионов, мобильные устройства также распространены в нашем обществе, и многие люди владеют более чем одним устройством. Практически все государственные компании и организации имеют приложения для своих клиентов. Точно так же все отрасли и области разрабатывают программные приложения для своих пользователей. Мы также попытались подготовить программное приложение, предоставляющее информацию об узбекских лингвистах.

Этот программный проект содержит подробную информацию о 100 (100 - это символически, конечно, может быть больше) лингвистов. На странице каждого ученого представлены его фото, его жизненный путь, его научные и методические работы. Также к его странице прикреплены научные работы лингвиста в формате PDF (имеющиеся в Интернете). Программный проект планирует продолжить свою работу и публиковать работы, написанные лингвистами (те, которые недоступны в электронном виде) в формате PDF.

На самом деле узбекское языкознание имеет долгую историю. Наши ученые, проводившие исследования в области языкознания, не только пользовались научным наследием ученых-лингвистов мира до них, но и внесли свой достойный вклад в развитие мирового языкознания. В настоящее время возникла потребность в книге, освещающей пути развития узбекских языковедов в различных аспектах, в частности, в программном приложении, отвечающем требованиям времени. Статьи об узбекских языковедах прошлого века, их научной деятельности, темах их исследований дает возможность ознакомиться о 100 летнем пути развития узбекского языкознания. В этот программный проект были включены большинство узбекских лингвистов XX века и ученые XXI века только со степенью доктора наук. Потому что к настоящему времени число узбекских лингвистов значительно расширилось. В указателе имен и фамилий список ученых, включенных в программу, приводится в основном в алфавитном порядке.

Когда мы говорим о современном развитии узбекского языкознания, мы с уважением упоминаем наших первых языковедов, заложивших основы этого развития. Уже в 1920-е годы в области узбекского языка работали немногочисленные интеллигенты, например, такие профессора, как Гази Олим Юнусов, Поливанов Ю.Д., Юдахин К.К., но к 1930-м годам их число значительно расширилось: Боровков А.К. стал профессором, в этот период Решетов В.В., Иброхимов С.И., Гуломов А.Г., Турсунов У.Т., Муталлибов С., Усмонов О.У., Камолов Ф.К., Гозиев Х., Маруфов З.М. и другие встали на путь напряженного творчества. К 1940-м годам некоторым из них (Решетову В.В., Гуломову А.Г., Камолову Ф., Усмонову О.У., Маруфову З., Маруфову А.) удалось получить ученую степень кандидата филологических наук. В 1950-е годы наши выдающиеся ученые, такие как Решетов В.В. и Гуломов А.Г., успешно защитили диссертации на получение степени доктора филологических наук. К 1960-м годам Абдурахмонов Г., Абдуллаев Ф., Аскарова М., Азизов О., Усмонов С., Шоабдурахмонов Ш., Рахматуллаев Ш., Мирзаев М., Иброхимов С., Муталлибов С., Хаджиев, А. и Рустамов А. тоже стали докторами филологических наук. Среди них Решетов В.В. стал действительным членом Академии педагогических наук СССР, Азизов О., Аскарова М. – членами-корреспондентами этой академии, а Шоабдурахманов Ш. и Абдурахманов Г. членами-корреспондентами академии наук Узбекистана.

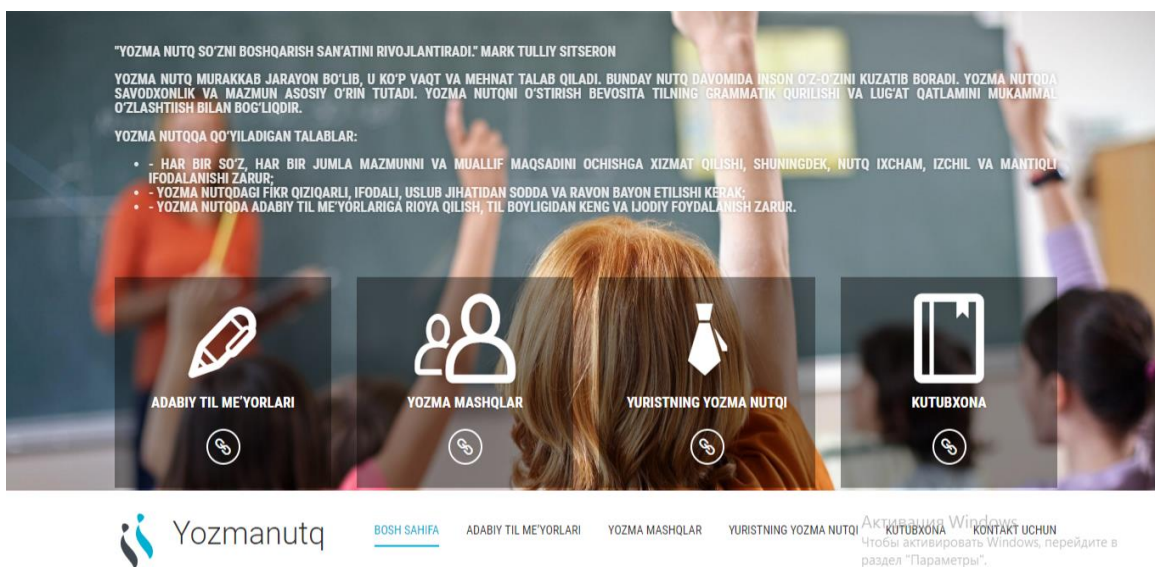
С любовью подходя к богатому культурному наследию, оставленному нашими наставниками-лингвистами, объективно оценивая их вклад в узбекское языкознание, и испытывая чувство гордости за то, что наши лингвисты внесли большой вклад в развитие мировой культуры, побудили нас создать это программное приложение «100 узбекские языковеды». Услуга этого программного проекта велика в ознакомлении широкой общественности с достижениями узбекских языковедов, формировании у населения навыков речевой грамотности, приобщении нашего народа к богатому миру языкознания.

Современным специалистам необходимо быть красноречивыми, иметь художественный вкус, уметь излагать свои мысли устно и письменно на высоком уровне. Совершенствовать у них грамотность письменной речи, навыки письменного профессионального общения, умение правильно пользоваться письменной речью в любой ситуации, формирование умения пользоваться средствами литературной речи на высоком уровне точности и рациональности во всех связанных с корреспонденцией к деятельности, практическим навыкам, направленным на развитие умения составлять текст в соответствии с логико-содержательными и языковыми эталонными формами.

Наш многолетний педагогический опыт показывает, что воспитательное содержание культуры письменной речи не дает ожидаемого результата, если оно ориентировано только на научную интерпретацию строения узбекского языка, изучение грамматики. Потому что невозможно улучшить способность учащихся правильно мыслить, говорить и писать, запоминая определения и правила грамматического разбора, словосочетания и части предложений. Поэтому можно привести сайт «Yozmanutq.uz», который служит для

грамотного письма, творческого мышления учащихся, формирования навыков выражения продукта мысли в письменных формах в соответствии с условиями речи. Этот сайт формирует практические знания письменной речи, знакомит с нормами и критериями письменной речи, помогает досконально освоить требования письменной речи, учит правильному использованию языковых единиц в письменной профессиональной речи.

Необходимо пробуждать интерес и потребность в изучении узбекского языка у молодежи. Важным фактором в этом является увеличение дистанционного обучения, ориентированных на самостоятельную работу видеоуроков и размещение в сети Интернет. Особенно после условий вчерашней пандемии, когда все учебные заведения перешли на дистанционное обучение, этот вопрос становится все более актуальным. Также, если языковые законы Республики Узбекистан, такие как «О рекламе» и «О фирменных наименованиях», будут усовершенствованы и приняты меры в случаях нарушения закона, некоторые безграмотные надписи на улицах, привлекающие общественное внимание были предотвращено.

В связи с этим у нас есть сайт «Yozmanutq.uz», который служит для формирования навыков грамотного письма, творческого мышления, умения выразить мысли в письменных формах в соответствии с условиями речи. Этот сайт формирует практические знания письменной речи, знакомит с нормами и критериями письменной речи, помогает досконально освоить требования письменной речи, учит правильному использованию языковых единиц в письменной профессиональной речи. Наше программное приложение «100 узбекских лингвистов», созданное в виде рубрики этого сайта, также помогает тем, кто хочет получить полную информацию о наших узбекских лингвистах и ознакомиться с их научными трудами, если наш сайт в этом вам поможет, мы будем очень рады.

Zoom Конференция | Вы просматриваете экран Umida Pulatova | Настройки просмотра

Запись

Но в русско-узбекском терминологическом словаре перевод слова "кўрсатув" дается как "показание"⁶.

Слово "показание" в русско-узбекском словаре дается в 3-х значениях:

1. маълумот; кўрсатиш, айтиш; *показания современников замондошларнинг маълумотлари (кўрсатишлари).*
2. юр. гувоҳлик, маълумот; давать показания суду судга маълумот бермоқ, судда гувоҳлик бермоқ;
3. кўрсатиш (қанчалигини билдириш); *показания термометра термометрнинг кўрсатиши; показания счетчика счетчикнинг кўрсатиши*⁷.

⁷ Русско-узбекский словарь. Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии. Т., 1984. том-2. - С.115

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры".

Участники (Alt+U) | Чат | Демонстрация экрана | Запись | Показать субтитры | Реакции | Приложения | Доски сообщений

Umida Pulatova | Shahnoza Ziyamuxamedova | Asead Sempozyum | Arif Erdem

10:48 19.11.2022

Zoom Конференция | Вы просматриваете экран Umida Pulatova | Настройки просмотра

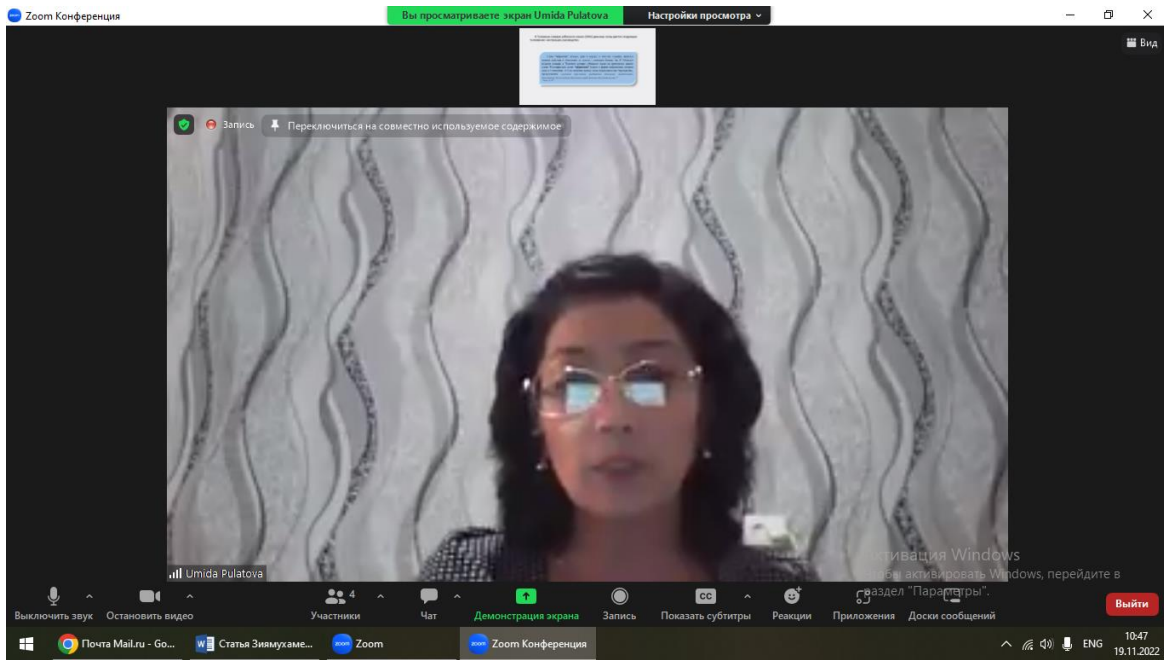
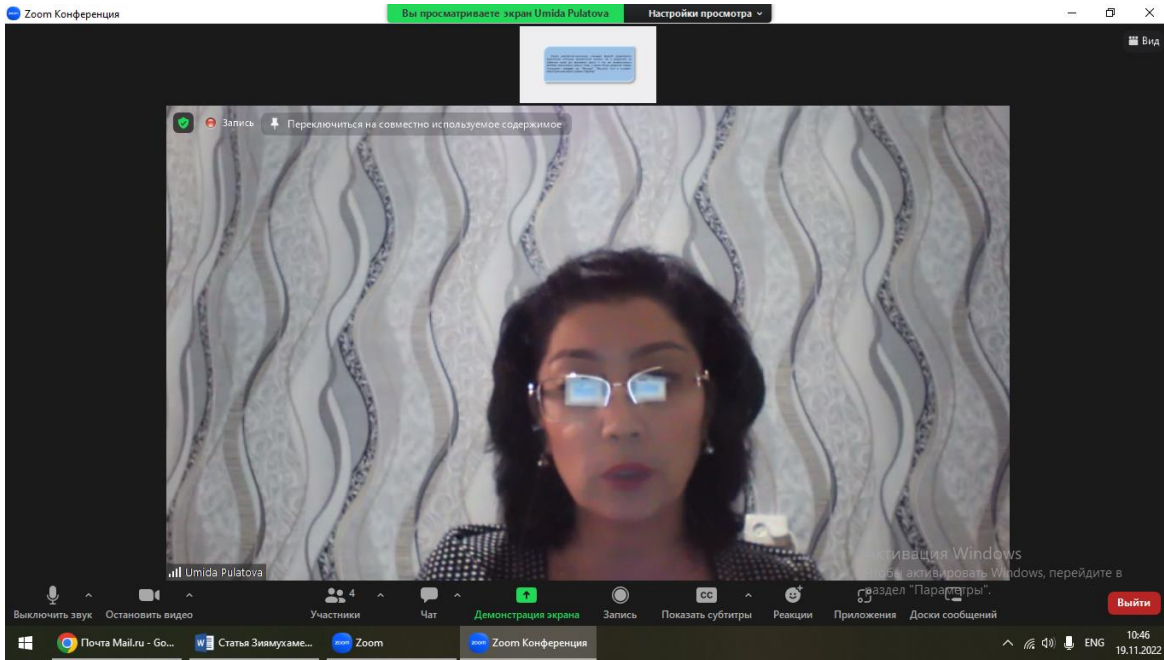
Запись

Umida Pulatova

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры".

Участники (Alt+U) | Чат | Демонстрация экрана | Запись | Показать субтитры | Реакции | Приложения | Доски сообщений

10:48 19.11.2022

Zoom Конференция

Вы просматриваете экран Umida Pulatova

Настройки просмотра

Shahnoza Ziyamuxamed... Umida Pulatova Asead Sempozyum Arif Erdem

Запись

В словарях словам “кўрғазма”, “кўрстам” даны следующие определения:

Кўрғазма 1. Предметы, выставленные на показ; место, где выставлены эти предметы; выставка. *Выставка сельско-хозяйственных достижений. Выставка экспонатов*¹.

¹ Толковый словарь узбекского языка. - М.: Русский язык, 1981. - С.419.

Кўрстам – указание; установка; *юқори органларнинг кўрсатмаси установка вышестоящих органов; дать руководящие указания*¹.

¹ Там же. - С.235

Кўрстам – указание; установка; *юқори органларнинг кўрсатмаси установка вышестоящих органов; дать руководящие указания*¹.

¹ Там же. - С.235

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры".

Выключить звук Остановить видео Участники Чат Демонстрация экрана Запись Показать субтитры Реакции Приложения Доски сообщений **Выйти**

Почта Mail.ru - Go... Статья Зиямухаме... Zoom Zoom Конференция

10:46
19.11.2022

ozmanutq.uz

АСОСИЙ

ҒОЗИ ОЛИМ ЮНУСОВ

АЙЮБ ҒУЛОМОВ

ШАВКАТ РАХМАТУЛЛАЕВ

ФАТТОҲ АБДУЛЛАЕВ

АЗИМ ҲОЖИЕВ

ЭРҒАШ ФОЗИЛОВ

ЁҚУБ ҒУЛОМОВ

АЛЕКСАНДР БОРОВОКОВ

АНДРЕЙ КОНОНОВ

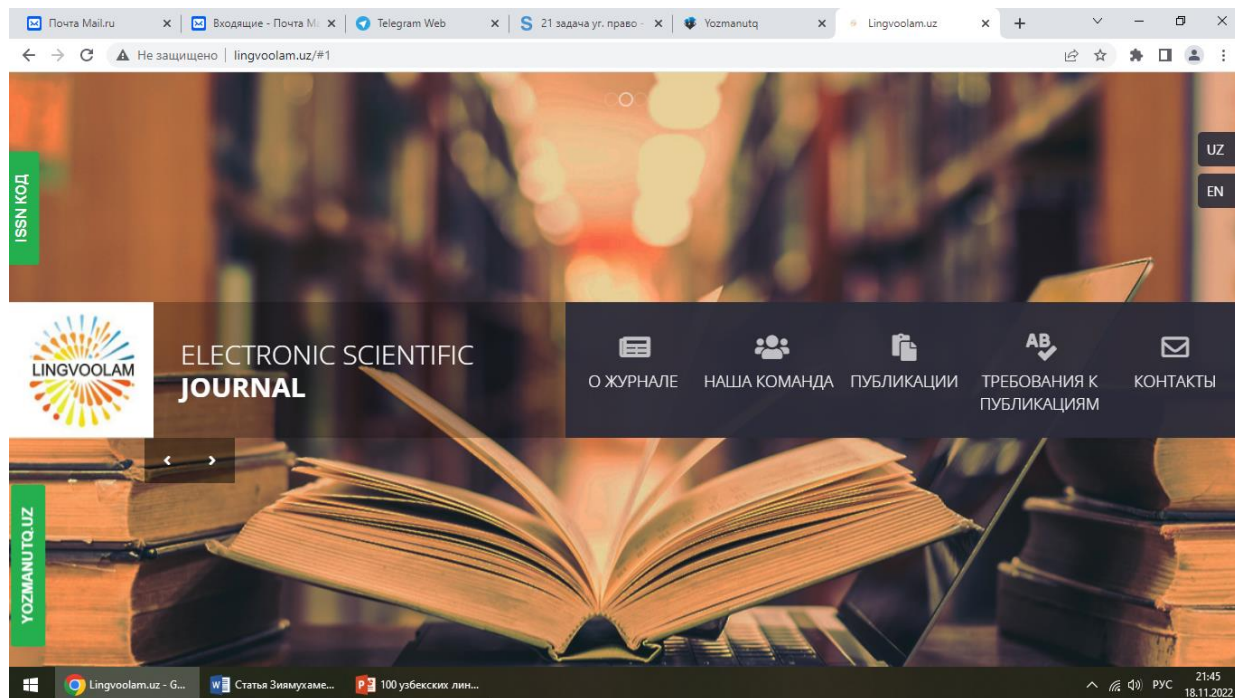
ВИКТОР РЕШЕТОВ

АБДУВАЛИ БЕРДИАЛИЕВ

АБДУХОБ МАВВАРИЕВ

100 ўзбек тилшуноси
ривожига улкан

Активация Windows
Чтобы активировать Windows, перейдите в раздел "Параметры".

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

SOCIO-ECONOMIC STATE OF KAZAKH SOCIETY BY 1920

Tuyakbai Zeitovich RYSBEKOV

Ph.D. in History, Professor, Honorary
Academician of the National Academy
of Sciences of the Republic of Kazakhstan

Saltanat Tuyakbayevna RYSBEKOVA

Ph.D. in History
Republic of Kazakhstan

Bayan Gabbasovna SHINTIMIROVA

Ph.D. in History, Professor
Republic of Kazakhstan

RESUME

During the imperial period, the territory of modern Kazakhstan was governed by several regional centers. The West Siberian (Steppe) governor-General with the center in Omsk, included Akmola and Semipalatinsk regions, Orenburg-Turgai and Ural, Turkestan with the center in Tashkent - Semirechenskaya and Syr-Darya. The Bukey Horde was subordinate to the Astrakhan governorship. In 1920, the most brutal Civil War ended. Kazakhstan, in August 1920, received the status of Soviet autonomy within the RSFSR.

Keywords: National-State Formations, The Social Appearance of Kazakh Society, Formation of Self-Consciousness, Social Structure, Nomadic Civilization, Transformations, Confessional Policy.

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА К
1920 ГОДУ**

Рысбеков Туякбай Зейтович
Рысбекова Салтанат Туякбаевна
Шинтимирова Баян Габбасовна

РЕЗЮМЕ

В имперский период территория современного Казахстана управлялась из нескольких региональных центров. В состав Западно-Сибирского (Степного) генерал-губернаторства с центром в Омске входили Акмолинская и Семипалатинская области, Оренбургского-Тургайская и Уральская, Туркестанского с центром в Ташкенте - Семиреченская и Сыр-Дарьинская. Букеевская орда подчинялась Астраханскому губернаторству. В 1920 г. в основном завершилась жесточайшая Гражданская война. Казахстан в августе 1920 г. получил статус советской автономии в составе РСФСР.

Ключевые слова: национально-государственные образования, социальный облик казахского общества, формирования самосознания, социальная структура, кочевая цивилизация, преобразования, конфессиональная политика.

В 1920 г. в основном завершилась жесточайшая Гражданская война. Казахстан в августе 1920 г. получил статус советской автономии в составе РСФСР.

До 1936 г. Казахская республика входила на правах автономии в состав РСФСР. Собственно процесс «собираания земель» происходил уже после провозглашения КАССР. Так, в начале 1921 г. начались переговоры о входивших в состав Туркестана районах с преимущественно казахским населением. Семиреченская и Сыр-Дарьинская области Туркестанской АССР были включены в состав Казахстана после национально-государственного размежевания в Средней Азии в 1924 г. В начале 1925 г. столица республики была перенесена на юг - в г. Ак-Мечеть (до 1922 г. Перовск), вскоре переименованный в Кызыл-Орду. 6 апреля 1925 г. решением ВЦИК Оренбургская губерния была выделена из состава Казахстана. В КАССР вошла также образованная из туркестанских и хорезмских каракалпаков автономная область, затем перешедшая в Узбекскую ССР на правах автономной республики. Территория КАССР к середине 1920-х гг. увеличилась почти на 700 тыс. кв. км (почти на треть) и стала второй по площади после РСФСР, население - на 1468724 чел. В КАССР проживали 57,1% из 3852 тыс. казахов, вне республики - около 4% (138 тыс.), в т.ч. в Нижне-Волжском крае, например, 49 тыс. (1%), в Сибири - 45 тыс., в Средне-Волжской области - 21 тыс. Родным казахский язык в Казахстане считали на 3,5 тыс., или на 0,1% больше этнических казахов [1].

Создание советов происходило одновременно с революцией в отношениях собственности, утверждением нового законодательства, формированием сети новых общественных звеньев, скреплявших граждан зарождающегося государства в единое целое. Для национально - государственных образований формирование новой системы управления должно было означать и одновременное искоренение неравных возможностей в доступе к власти на основе этноконфессиональной принадлежности. Разнообразные концепции федерализма и унитаризма, направления и практические мероприятия, сочетавшие относительно демократические и авторитарные методы решения этнонациональных проблем, испытывались в советском государстве на практике в чрезвычайных обстоятельствах демодернизации как следствия революционных катаклизмов, за короткий промежуток времени апробировались многие конкретные формы и способы преобразований в этой сфере.

Социальный облик казахского общества в этих условиях определялся комплексом разнообразных обстоятельств; сохранением веками оправдавших себя форм самоорганизации и хозяйствования, развитием рыночной экономики при одновременной трансформации традиционных способов производственной практики, интенсивной интеграцией различных этносоциальных групп населения, постепенным формированием современной инфраструктуры, эволюцией политико-правовых характеристик и национального самосознания. В частности, в начале XX в. определенную роль в увеличении внешнего и внутреннего товарооборота, расширении товарообмена сыграла железная дорога Оренбург-Ташкент, построенная в 1901-1905 гг., связавшая Южный Урал, Казахстан и Среднюю Азию в единое экономическое пространство. Развитие

железнодорожных средств сообщения изменило экономическую ситуацию и способствовало втягиванию края в региональный торговый рынок, развитию стационарных форм торговли (магазины, торговые дома, торговые представительства банков) и превратило населенные пункты Казахской степи в торгово-промышленные селения с транзитными функциями. Вместе с тем, неравномерность в расположении рельсовых путей оказала влияние на динамику экономического развития районов, как оказавшихся вне современных средств сообщения.

Формирование самосознания как основы этничности у казахов определялось рядом факторов внутрикультурного свойства и объективными условиями развития народа. Динамика развития идентичности в XX в. постепенно ускорялась. Хотя уже в XVIII и особенно в XIX вв. вследствие все более активного втягивания региона в общероссийскую экономику, участия казахов в важнейших военно-политических событиях Российской империи, а также усложнения форм социальной организации, медленного, но неуклонного перехода от кочевых к полукочевым и оседлым формам жизнедеятельности, интенсивного общения казахской элиты и ссыльных представителей русской демократической интеллигенции и других обстоятельств казахский этнос обретал новое качество развития в рамках мирового сообщества.

Это отразилось на социальной структуре населения. По данным переписи 1897 г. казахи составляли 82% населения Степи, но среди горожан их доля была минимальной - только 41 тыс. из 265,4 тыс., или 15,4%. Русское городское население достигало 50,8%. Лишь Туркестан, Аулие-Ата и Чимкент на юге возникли как национальные города. В изучаемый период численность фабрично-заводских рабочих в Степном крае (накануне Первой мировой войны) составляла около 50 тыс. чел., т.е. 1,2-1,4% населения. Уже весной и летом 1918 г. были национализированы крупнейшие предприятия республики: Риддерские рудники, Экибастузские копи и свинцово-цинковый завод, железные дороги, Иртышское и Аральское пароходства, рыбные, соляные и прочие промыслы, банки и казначейства, предприятия компании Зингер, кожевенные заводы, мельницы, хлебопекарни, типографии [2]. При этом значительная часть рабочих, активно привлекавшихся к экспроприации частной собственности, составляла переходный тип, не прошедший системную адаптацию в профессиональном и социально-культурном плане, а казахи в самой незначительной степени были вовлечены в машинное производство и урбанизацию.

Подавляющее большинство населения республики составляли жители аулов и сел. Противоречивые качественные изменения в сельском хозяйстве и положении аграриев начала XX в. (развитие земледелия и оседания кочевников, рост значимости рыночных инструментов в производстве продукции, имущественное расслоение и др.) усугублялись тяжелейшими последствиями войны. Хотя кочевая культура господствовала, переход к оседлости уже осознавался как неизбежный. А.Н.Букейханов, к примеру, писал о трансформации казахского общества в начале XX века: «Казахи осели на землю, привычное, старое представление о них, как о вечно кочующем народе является простым

анахронизмом и свидетельствует лишь о невежестве нашей бюрократии» [3, с.26]. поголовье скота в целом за 1914- 1922 гг. сократилось более чем на 10,5 млн. Огромный урон экономике и самой жизни народа нанес голод начала 1920-х гг. По мнению Т.Н.Седельникова, в 1921 г. «бесхозяйственный пролетариат» составлял «не менее 10% киргиз, или около 500 тыс. Бесхозяйственных и батрацких семей в оседлых районах до 20 - 30%, иногда до 40% (в Лбищенском уезде)». По официальным данным, с 1920 по 1923 гг. количество крестьянских хозяйств в республике сократилось почти на треть, посевная площадь в 3 раза, валовой сбор зерна упал в 5 раз [4].

Модернизационные и демодернизационные процессы начала XX века, являя свои очевидные и неоднозначные последствия, все же мало изменили существо этнокультурных доминант. Социально-психологическая атмосфера и структура общества складывалась под сильным влиянием регионального (жузового) и родового принципов идентификации. Как подчеркивал Х.Досмухамедов (1883-1939), при кочевом образе жизни и родовом устройстве личность и род в казахском народе играли выдающуюся роль» [5, с. 3-49]. Феодально-родовая община со строгой иерархией, экономической зависимостью между имущими слоями и беднотой, переплетавшимися со сложной системой родственных уз и предпочтений, устойчивый авторитет представителей аристократии и образованных людей, - все это пронизывало повседневную жизнь и мировосприятие казахского социума. Э.Шац правомерно подчеркивает значение колониальной экспансии России и политики царизма в ускорении формирования этнического самосознания и в усилении родоплеменной борьбы. В то же время все еще низкий уровень грамотности и огромные пространства, лишённые современных коммуникаций, тормозили консолидацию этнического сознания [6, с. 114- 132].

Социальная структура казахов менялась также с распространением образования. В дореволюционное время на территории КАССР было 560 казахских школ с 16 тыс. учащихся [7]. Начавшееся создание полноценной системы образования было тесно увязано с идейно- политической «перекодировкой» программы, содержания обучения, принципов подготовки кадров для всех звеньев школы - от пунктов ликвидации безграмотности до вузов.

Одним из существенных факторов эволюции социального облика республики было также изменение этносоциального состава населения в процессе хозяйственных и иных миграций. В досоветское время в ходе колонизации азиатских окраин контактам русских и коренных жителей могли препятствовать не только языковая и социокультурная разобщенность, но и система местного самоуправления, при которой волости были организованы не столько по территориальному, сколько по сословному принципу. Вместе с тем, на практике развивались партнерские отношения на уровне аренды и покупки земли, найма работников, торговли и даже дружеских и родственных связей. Казахи помогали осваивать переселенцам оптимальные способы хозяйствования, активны были и бытовые заимствования.

Самым оригинальным образом кочевая цивилизация проявила себя в области социальной структуры общества и политического устройства. Власть была традиционно монархической, а фундамент общества составляли роды и племена. Консервация последних свидетельствовала не о системной отсталости народа, а была результатом адаптации общества к условиям природы посредством кочевого образа жизни и способа производства.

В.В.Радлов, к примеру, отмечал у казахов чувство собственного достоинства и воинственный, более того, особый рыцарский дух, до сих пор присущий всем киргизским племенам [8, с. 335]. Он выделял также высокий уровень самоидентификации казахов. «Повсюду их (казахов) резко отличает от других тюркских народов общее им всем осознание принадлежности к народу казаков» [8, с.250]. Этот вывод ученого не теряет своей значимости

с точки зрения понимания механизмов и динамики социальной эволюции народа»

В докладе Т.И.Седельникова 2-й сессии Федерального Комитета по земельному делу «Основные принципы и условия землеустройства в кочевых и полукочевых районах» 10 декабря 1921 г. содержалась замечательная характеристика качественных отличий кочевой культуры казахов: «Интеллектуальный уровень чистых кочевников не ниже, а выше среднего уровня их оседлых сородичей и большинства русского крестьянского населения, особенно лесных районов. Не надо упускать из виду, что чистые кочевники являются потомками победителей в многовековой борьбе за пастбища на чисто кочевой платформе. Это отборная часть народа, сравнительно недавно попавшая в невыгодное положение вследствие своей былой непобедимости.

Слабое развитие грамотности и европейского образования кочевых казахов сравнительно с оседлыми объясняется легче всего и правильнее всего не врожденной нелюбовью или неспособностью кочевников к просвещению, а просто условиями их жизни. Если школы и высшие училища, особенно специально скотоводческие, будут приспособлены к этим условиям, картина резко изменится, выдвинув из рядов кочевой массы целую тысячу выдающихся культурных работников, которые сумеют придать кочеванию вполне рациональный характер с точки зрения современной экономики, если только налицо будет выгодная связь с рынком» [9, с. 339- 340]. А.Тойнби, называя кочевничество особой формой цивилизации, справедливо подчеркивал, что кочевники не смогли бы одержать победу над степью, если бы не развили в себе интуицию, самообладание, физическую и нравственную выносливость [10, с. 23].

Изучаемый период интенсивных преобразований первой половины XX века протекал при активном приспособлении к ним практически двух поколений людей. Их высокая адаптивная способность в немалой степени объясняется мобильностью сознания и моделей поведения кочевника, способного активно приспосабливаться к изменяющейся среде обитания. Революционная ломка традиционной структуры казахского общества сопровождаюсь изменением имевшихся и выработкой новых внутриэтнических механизмов адаптации обычаев, ценностей, моделей поведения. Начавшееся в XIX в.

оседание, совпадавшее с ростом крестьянской колонизации региона, ускорило нарушение прежних родовых связей и границ расселения между жузами как архаичными формами организации этноса. Наряду с активной политикой Советской власти по контролю привлеченной в органы власти старой интеллигенции и созданию новой в ходе т.н. «коренизации», это существенным образом влияло на эволюцию социальной структуры.

Начальный период реализации политики национального равенства, таким образом, отличался объективными противоречиями и борьбой между политическими целями большевиков и объективными условиями их реализации. Характерные вопросы прозвучали в докладе областному бюро партии о подготовке I Всекиргизского съезда Советов: имеется ли среди широких киргизских масс стремление к национальному объединению всего народа или это течение разжигается только национал-шовинистически настроенной казахской интеллигенцией. Имеет ли интеллигенция опору среди широких народных масс или опирается только на буржуазные или кулацкие круги, или является беспочвенной группой, играющей роль вследствие большой организованности? Есть ли внутри казахского общества признаки классового расслоения и объективные условия для восприятия массами классовой дифференциации под воздействием побудительных мероприятий? Какие революционные методы возможны для проведения расслоения и вовлечения трудовых киргизских масс в революционную борьбу? Являются ли переселенческие элементы революционными? На кого главным образом должна опираться Советская власть для своего укрепления? [11, л. 8].

Существо этих вопросов явственно обнаруживает довольно четкое осознание властью самых чувствительных проблем, требующих неотложного внимания, а также признание специфики малознакомой этнической картины мира, внутренних рычагов жизнедеятельности этнической общности. Реализация принципа диктатуры пролетариата на национальных окраинах в таких условиях закономерно приобретала административный характер, и хотя способствовала установлению порядка в стране, стимулировала преодоление экономического неравенства народов, вместе с тем неизбежно вела к сосредоточению власти и административного контроля в центре. А это, в свою очередь, столь же неизбежно означало подчинение общегосударственным, т.е. преимущественно русским образцам и тенденциям, искажавшим сущность и течение модернизационных процессов внутри этносоциальных организмов.

В то же время изначальная установка большевиков на обеспечение реального социального равенства и защиту интересов трудящихся не могла не обеспечить им мощного притяжения как со стороны масс, так и со стороны интеллигенции. А.Б. Байтурсынов, в частности, признав советскую власть и вступив в ряды РКП (б), выделял новые признаки социальной политики государства: «Главное отличие советской политики от политики прежней власти заключается в том, что власть трудового народа стремится дать полное обеспечение каждому трудящемуся. На случай инвалидности выдаются пенсии; больным – бесплатные лекарства и лечение; безработным – пособия; беременным женщинам – за 2 месяца до и после родов – пособие. Кроме того, оказывается помощь

семьям красногвардейцев – в виде пайков, освобождение от квартирной платы, помощь в сельскохозяйственных работах; дети их помещаются в детские дома, ясли; престарелые родители – в инвалидные дома и проч. Вторая особенность мероприятий советской власти заключается в том, что оказываемая помощь носит характер не благотворительности, а характер обязанности со стороны государства». Обследование Казахского края подтвердило значительное распространение разных кустарных промыслов среди его населения. В задачи экономического строительства края предстояло включить объединение этих промыслов и по возможности приближение к фабрично-заводскому типу [12].

Привлечение большевиками на свою сторону национальной элиты для решения многочисленных хозяйственных, политических и культурных проблем оказалось неизбежным, но порождало и серьезные коллизии в отношениях власти и интеллигенции, самой элиты и масс, внутри малочисленной когорты национальных деятелей во властных структурах.

О тяжелейших экономических и социально-политических условиях, в которых начиналась советская модернизация Казахстана, писал И.В.Сталину в марте 1922 г. председатель ЦИК КАССР С.Мендешев: «Продовольственное положение у нас катастрофическое. Рабочие и служащие, находящиеся на государственном снабжении, не получают пайков за неимением у продорганов продуктов.

Голод принимает ужасающие размеры. Некоторые селения уже сотнями считают ежедневно умерших от голода. Теперь уже не говорят об употреблении мяса кошек, собак, падали и всяких суррогатов, а частенько говорят о случаях людоедства.

Особенно острое положение было у кочевого киргизского населения, обитавшего в степных районах. Там местный аппарат власти пока очень слаб и не может вести организованную борьбу с голодом. Затем доставка туда продуктов встречает прямо-таки непреодолимые технические затруднения. В результате всего этого киргизы в глухих аулах погибают целыми семьями. Наблюдаются случаи отказа от жены, продажа дочерей и т.д.

Со всем этим мы ведем отчаянную борьбу, но слишком малый размер ресурсов, отпускаемых центром, ставит нас в безвыходное положение, мы рассчитываем на помощь Туркестана. Но там тоже дело не движется - не идет дальше обещаний, благожелательных резолюций.

С глубокой болью в сердце я должен сказать, что при таких условиях мы сумеем спасти очень незначительный процент голодающих.

В общем, политическое настроение населения можно охарактеризовать как удовлетворительное, но банды еще не извелись...» [9, с. 350-351].

Анализируя состояние общества в начале изучаемого периода, нельзя не учитывать также революционные преобразования в духовной жизни людей. На территории Казахстана никогда не было воинствующего ислама. С самого начала проникновения ислама в общество кочевников в нем господствовала ханафитская школа исламского права, терпимо относившаяся к доисламским обрядам кочевников, Тенгрианство, номадизм и

ислам составили оригинальный и органичный сплав, который мало учитывался в социальной политике большевиков, уделявших основное внимание официально признанным доминирующим конфессиям. Советская власть осуществила решительные меры по реорганизации отношений государства с религией. 20 января 1918 г. Совнарком РСФСР принял декрет «О свободе совести, церковных и религиозных обществах», впоследствии получивший название «Об отделении церкви от государства и школы от церкви». Подобный декрет был издан и Совнаркомом Туркестанской АССР 20 ноября 1918 г.

Декрет СНК РСФСР стал основой политики советского государства в отношении религии и религиозных организаций.

Однако реализация этого декрета оказалась невероятно сложной, ибо против него выступили духовенство и религиозные центры, а новая бюрократия выросла на опыте войны и предпочитала командные методы отношений с общественными организациями и населением в целом, в т.ч. в духовной сфере. Декрет давал большие полномочия представителям местной власти, которые способствовали росту убежденности в возможности одним махом искоренить религию из быта и сознания людей. По мнению специалистов, «проведению декрета мешало также отсутствие на местах подготовленных работников и специальных государственных органов, занимавшихся «церковной политикой», непоследовательность местных властей, «уклоны» в сторону «революционного режима», неясности и противоречивости некоторых норм декрета, различное их понимание и даже тривиальное незнание [13, с.10].

Перестройка конфессиональной политики проходила непоследовательно.

В казахской духовной культуре, как и в культурах других народов, через архетипы и ценности этнического сознания, этническую историю, устное и письменное народное творчество, традиции и ритуалы, другие культурные реалии передавались социальные, мировоззренческие, ментальные и идентификационные основы существования.

Мир традиционной культуры казахов многолик, и самые важные коллективные архетипы всегда являются основой этнической памяти, ментальное (фундамент которого коллективное бессознательное и уровень самосознания индивида, по Лурье СВ., - структуру менталитета, образуют картина мира и кодекс поведения) и этнического сознания, невзирая на историческое время и особенности эпохи [14]. Например, казахская народная пословица гласит: «Жеті атасын білмеген – жетесіз» - Кто не знает сем поколений предков – тот недоумок. «Құт» - многоуровневая и многозначная ценность в мировоззрении казахов, означающая: 1.1) душа; жизненная сила; дух; II. 2) счастье, благо, благодать, благополучие; 3) удача, успех, счастливый удел; 4) рел.: состояние истинного бытия, блаженства; «блаженство», «Степь», «Путь», «Мать-Земля», «Тенгри», «Род и племя» и другие.

Не менее важно учитывать и другие характеристики социокультурного облика казахского общества в изучаемый период. Как считают специалисты все типы социальных запретов и общественного контроля в нем носили глубоко личный характер, были

внутренними элементами человеческого духа, поэтому регулирование общественных взаимоотношений обходилось без системы писаных законов и применения специальной силы общества [15, с.19]. И хотя в обществе также было много противоречий и конфликтов интересов, но они все разрешались не только формально (юридически), но и по содержанию (фактически), и поэтому не переживались с такой остротой. Иначе говоря, понимание свободы, долга, критериев прогресса и норм поведения были отличными от европоцентристских, но поэтому отнюдь не худшими.

Таким образом, системное переформатирование казахского общества, начавшееся в XX веке под влиянием общероссийских всеобъемлющих трендов, к 1920-м гг. стало масштабной программой советских преобразований. Она сочетала в себе сознательные, целенаправленные и скрытые, далеко не всегда известные основным факторам и осознанные ими, лозунги, действия, настроения, ожидания, альянсы и перегруппировки социальных сил и групп влияния, выстраивая новый баланс отношений и механизмов функционирования общества.

ЛИТЕРАТУРА

- Центральный Государственный Архив Республики Казахстан (далее ЦГА РК). Ф. 755. Оп. 1. Д. 30. Л. 1; Революционный Восток. 1934. № 6; Новый Восток. 1925. № 8-9; Национальный состав РСФСР (по переписи 17 декабря 1926 г.) // Власть Советов. М.: Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. Социально-демографические процессы в Казахстане (1917-1980). Алма-Ата, 1991. С. 42, 55, 58; Народное хозяйство СССР в цифрах. – М., 1924. С. 145; Труды ЦСУ СССР. Т. 26. Вып. 1-2. – М., 1926. С. 80.
- Толыбеков С.Е. Кочевое общество казахов в XVII - начале XX вв. - Алма-Ата, 1971; Казахи о русских до 1917 года, - Оксфорд, 1985.
- Сборник статистических сведений о движении населения, скота и урожаях по КАСССР с 1880- по 1922 г. - Оренбург, 1925. С. 68-69; Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг. Сб. документов. - Караганды, 2005. С. 336-337; Компартия Казахстана в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов. Т. 1. Алма-Ата, 1981. С. 120-121.
- Досмухамедов Х. Содержание народной культуры // Антология социально- политической мысли Казахстана с древнейших времен до наших дней (в двух томах). Алматы: Институт развития Казахстана, 2002. - 556 с.
- Шац Э. Роль государства в устойчивости родовых связей в Казахстане // Казахстан и Россия: общества и государства. - М., 2004.
- Вехи консолидации. Из опыта партийных организаций Казахстана в решении национального вопроса в 1917-1927 гг. (К 70-летию Компартии Казахстана). Сб. документов. Алма-Ата: Казахстан, 1990. - 232 с. С. 162; Адильбаева А. Образовательный уровень городского населения Восточного Казахстана в конце XIX-начале XX века // Высшая школа Казахстана. - 2007. № 1. С.245.
- Радлов В.В. Из Сибири. Страницы дневника. - М, 1989.
- Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг. Сб. документов. - Караганды: Изд-во КарГУ, 2005. - 495 с.
- Тойнби А.Дж. Постигание истории. - М., 1990.
- АП РК. Ф.140, Оп.1, Д.48.

- См.: Известия Киргизского края. 1920. 4-12 октября; Учредительный съезд Советов Киргизской (Казахской) АССР, 4-12 октября 1920 г. Протоколы. – Алма-Ата, - М., 1936.
- Одинцов М.И. Государство и церковь (История взаимоотношений. 1917-1938 гг.) – М., Знание, 1991.
- Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Алматы: Казахстан, 1998. С.9; Лурье С.В. Историческая этнология. – М.: Акпект Пресс, 1997.
- Нуров К.И. Правовая и экономическая модернизация традиционной структуры Казахстана (XIX-XX вв.). - Алматы: Ғылым, 1995.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**DIFFCULTIES IN ASSIMILATION BY STUDENTS OF LINGUISTIC MEANS
PRESENTED IN PROCEDURAL DOCUMENTS**

Umida PULATOVA

Associate Professor of the Department of Uzbek Language and Literature
Tashkent State Law University
Tashkent, Uzbekistan
ORCID:0000-0002-5182-008X
pulatovau@mail.ru

ANNOTATION

This article discusses the features of the language of procedural documents. In particular, the results of a comparative analysis of procedural documents drawn up in Russian and Uzbek languages, as well as linguistic means that present difficulties in their assimilation by students, are described.

Keywords: Linguistic Means, Written Speech, Official Business Style of Speech, Protocol Documents, Learning Difficulties.

**ТРУДНОСТИ УСВОЕНИЯ СТУДЕНТАМИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ,
ПРЕДСТАВЛЕННЫХ В ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТАХ**

Умида ПУЛАТОВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются особенности языка процессуальных документов. В частности, описываются результаты проведения сопоставительного анализа процессуальных документов, составленных на русском и узбекском языках, а также лингвистических средств, представляющих трудности в их усвоении студентами.

Ключевые слова: лингвистические средства, письменная речь, официально-деловой стиль речи, документы-протоколы, трудности усвоения.

При обучении студентов неродному языку, и в частности, стилистике неродного языка, следует учитывать интерферирующее влияние разносистемных языков, которое создает в речи студентов определенные лингвистические трудности. Такие трудности неизбежно возникают в процессе обучения языку и требуют, с нашей точки зрения, отдельного изучения с тем, чтобы учитывать их при составлении методической системы обучающих упражнений и заданий.

С этой целью нами был проведен сопоставительный анализ процессуальных документов, составленных на русском и узбекском языках, который показал, что в целом структура документов-решений и документов-протоколов идентична, что объясняется процессуальным требованием составления подобных документов вне зависимости от языка составления документа.

Исключение составляет резолютивная часть документов-решений с точки зрения ее морфолого-синтаксического построения, а именно: инфинитивным предложениям в русском языке соответствуют предложения с повелительной формой глагола в узбекском.

Например:

ҚАРОР ҚИЛДИМ

1. *Фуқаро А.Р.Камаловга Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 186-моддаси 1-қисми билан жиноят иши қўзғатилсин ва иш юритувимга қабул қилинсин.*

2. *Ушбу қарорнинг бир нусхаси мълумот учун Хамза тумани прокурорига юборилсин.*

Анализ документов-протоколов, служащих формой юридического закрепления источника доказательств показал, что в документах на узбекском языке для выражения одного и того же процессуального действия использованы разные слова. В одном только документе термин «показания» приведен как «кўрғазма», «кўрсатма», хотя в уголовно-процессуальном кодексе указано «кўрсатув». В словарях словам «кўрғазма», «кўрстама» даны следующие определения:

Кўрғазма 1. Предметы, выставленные на показ; место, где выставлены эти предметы; выставка. *Выставка сельско-хозяйственных достижений. Выставка экспонатов*¹.

Кўрғазма 1. Выставка; // Выставочный; *қишлоқ хўжалик кўрғазмаси сельскохозяйственная выставка; кўрғазма навильони выставочный навильон.* 2. = кўрсатма².

Кўрсатма – указание; установка; *юқори органларнинг кўрсатмаси установка вышестоящих органов; дать руководящие указания*³.

В Толковом словаре узбекского языка (1981) данному слову дается следующее толкование: инструкция, руководство.

Слово «**кўрсатув**», которое дано в кодексе в качестве термина, является именем действия и образовано от глагола с помощью формы **-ув**. В Узбекско-русском словаре, в Толковом словаре узбекского языка не приводится данное слово. В словаре есть слово «**кўрсатмоқ**» (глагол в форме инфинитива), которое дано в 9 значениях. В 5-ом значении данное слово переводится как «предъявлять, предоставлять; *хужжат кўрсатмоқ предъявить документ, представить документы; далил-исбот кўрсатмоқ представить доказательства*»⁴.

Но и это значение не может полностью передать лексическое значение термина, хотя морфологический способ образования слова «**кўрсатув**» служит для выражения формы, соответствующей языку процессуальных документов. Если обратиться к лексическому значению термина, то оно носит двусмысленный характер: 1) как термин он предназначен выразить имя/название действия участника процессуального действия; 2) как

¹ Толковый словарь узбекского языка. - М.: Русский язык, 1981. - С.419.

² Узбекско-русский словарь. Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии. - Т., 1988. - С. 233.

³ Там же. - С.235

⁴ Там же. - С.-235.

самостоятельное слово обозначает передачу по телевидению или радио⁵. Слово передача является многозначным. Данное значение выражено во втором.

Но в русско-узбекском терминологическом словаре перевод слова “кўрсатув” дается как “показание”⁶.

Слово “показание” в русско-узбекском словаре дается в 3-х значениях:

1. маълумот; кўрсатиш, айтиш; *показания современников замондошларнинг маълумотлари (кўрсатишлари).*

2. юр. гувоҳлик, маълумот; давать показания суду судга маълумот бермоқ, судда гувоҳлик бермоқ;

3. кўрсатиш (қанчалигини билдириш); *показания термометра термометрнинг кўрсатиши; показания счетчика счетчикнинг кўрсатиши*⁷.

Кроме того, в документах на узбекском языке неграмотно и неуместно использованы термины “гумонланувчи”, “гумондор”: в одном и том же документе используется и “гумонланувчи” и “гумондор”. Например, “Гумонланувчининг Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 48-моддасида кўрсатилган ҳуқуқ ва мажбуриятлари менга тушунтирилди”. Так как слово “гумонланувчи” образовано от слово- и формообразующих суффиксов -вчи, -увчи, то в словаре оно отсутствует. Слова, образованные от этих суффиксов переводятся на русский язык: 1) именем существительным; 2) причастием. В словаре есть слово “гумон”, которое в сочетании с вспомогательным словом “килинувчи” образует сочетание “гумон килинувчи”. В отличии от “гумонланувчи” сочетание “гумон килинувчи” правильно будет использовать в отношении лица, которое подозревается в совершении преступного деяния. Слово “гумондор” использовано неверно и неуместно, так как существительные, образующиеся с помощью особых аффиксов, в частности, аффикса –дор обозначают названия лиц⁸: *чорвадор - животновод, айбдор - виновник*. Как известно, имя существительное – часть речи, которое называет предмет. На нашем примере животновод – это человек, который занимается разведением полезных для человека животных, животноводство – это разведение полезных для человека животных⁹, следовательно, в результате своей деятельности человек стал называться животноводом, получил соответствующее название. Виновный – человек, который совершил преступное деяние, соответственно называется виновным. “Гумондор” переводится на русский язык как «подозревающий; имеющий подозрение; *бировдан гумондор бўлмоқ заподозрит* или *подозревать кого-либо; сомневаться в ком-чем-либо; я подозреваю его*»¹⁰.

Перевод слова “гумондор” соответствует толкованию, данному в Толковом словаре узбекского языка (с.198). В документе слово “гумондор” использовано вместо термина “гумон килинувчи”, т.е. лицо, составлявшее документ, не различает значения слов-

⁵ Русско-узбекский словарь. Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии. - Т., 1984. том-2. - С.32

⁶ Русча-ўзбекча юридик атамалар луғати. Масъул маҳаррир профессор А.Х.Саидов. – Т.: Адолат, 2002.

⁷ Русско-узбекский словарь. Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии. Т., 1984. том-2. - С.115

⁸ Усмонова М., Азларов Э., Шарипов Ф.. Ўзбек тили. Т.: Ўқитувчи, 1981. - С.39.

⁹ Краткий толковый словарь русского языка (для иностранцев). М.: Русский язык, 1979. - С.-52.

¹⁰ Узбекско-русский словарь. Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии. - Т., 1988. - С.107.

терминов: “Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 47-моддасига риоя қилиб, Н.га Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 125-моддаси 2-қисми “в” бандида кўрсатилган жиноятни содир қилишда гумондор деб топилганлиги маълум қилинди”. Перевод данного предложения звучит так: “В соответствии со ст. 47 УПК РУз Н. объявлено, что он признается подозреваемым в совершении преступления, предусмотренного ст.125 ч.2 п.”в” УК РУз”.

Наибольшую трудность при написании процессуальных документов на русском языке представляют языковые явления морфологического, синтаксического уровня (служебные части речи, согласование прилагательных и причастий с существительными, субстантивация прилагательных и причастий и т.д.), что необходимо учитывать при составлении системы обучающих упражнений и заданий по формированию навыков и умений написания процессуальных документов.

Так, результаты анализа продемонстрировали, что студентами в их письменной речи допускаются ошибки различного характера, наиболее частыми из которых является неправильное употребление:

- падежной формы собственных существительных м.р.: *напали на сторожа Платонову Юрию* (вместо *Платонова Юрия*);
- падежных окончаний в согласовании существительных с прилагательными, причастиями: *по факту нападения в СШ № 12, расположенная* (вместо *расположенной*) *в квартале; в нетрезвом состояние* (вместо *состоянии*); *к средней степени тяжести телесным повреждением* (вместо *повреждениям*); *признаки преступления, предусмотренное* (вместо *предусмотренного*) *ст.ст. ХХХ*;
- падежных окончаний в согласовании союза «который» с определяемым словом в СПП: *Назначить экспертизу, производство которой поручить экспертам СМЭ г. Ташкента* (вместо *производство которой*);
- предлога: *по факту нападения в СШ № 12, согласно предварительного заключения судебно-медицинской экспертизы; со школы похитили имущества на сумму ХХ; согласно справки Национального банка* (вместо *согласно заключению, справке, похитили из школы*);
- форм слов: *преступить к расследованию; в будучи в нетрезвом состоянии; во время оказанной медицинской помощи* (вместо *приступить, будучи, оказания*);
- формы числа существительного: *по факту нанесений телесных повреждений* (вместо *нанесения телесных повреждений*);
- форм рода прилагательных и местоимений: *в ходе возникшей ссоры с своей знакомым Х.* (вместо *со своим знакомым*).
- отрицательных местоимений: *ни где не работая, проживал в г.Ташкенте* (вместо *нигде*);
- клише: *Принимая во внимание, что в СШ № 12 нанесен материальный ущерб в сумме ХХ сумов и по делу необходимо участие законного представителя для участия в предварительном следствии, руководствуясь ст.ст ХХ.*

На синтаксическом уровне - неправильное составление:

- предложения: *В настоящее время по уголовному делу в ходе предварительного следствия возникла необходимость получения образцов с гражданина X последующего направления образцов в соответствующую экспертизу; Тем самым причинили материальный ущерб гражданке X в размере X млн. X тыс. сум;*

Остановимся на некоторых морфологических особенностях, представляющих трудность для студентов, изучающих русский язык.

Трудность усвоения предлогов заключается в том, что в русском языке они являются служебной частью речи. В узбекском же языке эквивалент предлога отсутствует, а обстоятельство места и времени выражается при помощи прибавления аффиксов к существительным и другим частям речи или выражаются послелогами: *кўча - кўча+да, кўча+га, кўча+дан, институт – институт+да, институт+га, институт+дан* и т.д., что создает для студентов существенные трудности при использовании предлогов на русском языке.

Отобранные и проанализированные нами языковые средства оформления документов-решений и документов-протоколов, а также выявленные лингвистические трудности послужили теоретической базой для практической реализации, а именно создания методической системы обучающих упражнений и заданий, направленных на формирование у студентов навыков письменной юридической речи.

Практика показывает, что особую трудность при изучении официально-делового стиля для узбекских студентов представляют те языковые явления (на морфологическом, лексическом и синтаксическом уровнях), которые испытывают на себе интерферирующее влияние родного языка.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

HOLLYWOOD SİNEMASINDA ÖTEKİNİN SUNUMU: HAIN “TRAITÖR” FİLMİNİN
GÖRSEL RETORİK ANALİZİ

Öğr. Gör. Dr. Ahmet Selman SEYHAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İletişim Fakültesi

ORCID: 0000 0003 4764 0278

a.seyhan@hbv.edu.tr

ÖZET

Sinema filmleri ilk ortaya çıktığı günden günümüze kadar olan süreçte insanları eğlendirmesi ve seyirlik malzemeler sunmasının yanında sosyal, kültürel ve özellikle de ideolojik bir araç olarak kullanılmaktadır. Özellikle Hollywood sineması Amerikan ideolojisini ve benimsediği değerleri yansıtan büyük bir film endüstrisi olarak kabul edilmektedir. Hollywood filmlerinde geçmişten günümüze pek çok farklı kişiler, gruplar veya milletler ele alınmakta ve kendi ideolojisine göre tasvir edilmekte, yansıtılmaktadır. 90’lı yıllardan itibaren Hollywood filmlerinin Müslümanlar ve Müslüman coğrafyalar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Filmlerde ele alınan Müslüman kimliği 11 Eylül saldırılarından sonra ötekinin tasvir edilmesi şeklinde kendine yer bulmuştur. Birçok filmde Müslümanlar kötü, terörist veya ölümle özdeşleştirilmiştir. Buna sebep olarak ABD’nin 11 Eylül saldırıları sonrası Müslümanlara bakışının ideolojik bir yansıması olarak ifade edilebilir.

Bu çalışmada Hollywood sinemasının dolaylı olarak ABD’nin ideolojisinin ve öteki olarak ele alınan Müslümanların nasıl yansıtıldığına tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2008 yapımı Hain “Traitor” filmi örneklem olarak seçilmiştir. Hain filminde Müslümanların ve Müslüman coğrafyanın nasıl tasvir edildiği Sonja K. Foss’un görsel retorik analizi şemasıyla incelenmektedir. Yapılan inceleme ötekinin inşasında ideolojik yapıyı anlamaya çalıştığı için nicelikten ziyade niteliğe odaklanmaktadır. Böylece Hollywood sinemasının Müslümanlara ve Müslüman coğrafyaya bakışı ve kamuoyuna öteki olarak sunumunun arka planı anlamaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Hollywood, İdeoloji, Müslüman Temsili, Görsel Retorik Analizi

PRESENTATION OF THE OTHER IN HOLLYWOOD CINEMA: A VISUAL RHETORIC ANALYSIS OF THE TRAITOR FILM

Lecturer Dr. Ahmet Selman Seyhan

ABSTRACT

Cinema films have been used as a social, cultural and especially ideological tool, in addition to entertaining people and providing theatrical materials in the process from the day they first emerged to the present day. Hollywood cinema, in particular, is considered to be a large film industry that reflects American ideology and the values it adopts. From past to present, many different people, groups or nations are dealt with in Hollywood films and depicted and reflected according to their own ideology. Since the 90s, Hollywood movies have focused on Muslims and Muslim geographies. After the September 11 attacks, the Muslim identity discussed in the films has found a place for itself in the form of the depiction of the other. In many films, Muslims are associated with evil, terrorists or death. The reason for this can be expressed as an ideological reflection of the USA's view of Muslims after the September 11 attacks.

In this study, it is aimed to determine how Hollywood cinema indirectly reflects the ideology of the USA and Muslims, who are considered as the other. For this purpose, the 2008 movie "Traitor" was chosen as a sample. How Muslims and the Muslim geography are depicted in the movie The Traitor is examined with Sonja K. Foss's visual rhetorical analysis scheme. Since the study tries to understand the ideological structure in the construction of the other, it focuses on quality rather than quantity. Thus, it is tried to understand the view of Hollywood cinema towards Muslims and the Muslim geography and the background of its presentation to the public as the other.

Keywords: Cinema, Hollywood, Ideology, Muslim Representation, Visual Rhetoric Analysis

GİRİŞ

Sinema filmleri, retorik etkisi yüksek olan görüntüler ile pek çok konuda gerçekliği değiştirebilmekte, sahip olunan ideoloji veya politik anlayışa göre yeniden üretmekle sunabilmektedir. Bu yönüyle filmler, sadece bir olayı aktarmakla kalmayıp aynı zamanda onun belli bir biçimini oluşturmak üzere seçimli ve birleştirilmiş temsili öğeler yoluyla yeni gerçeklikler üretmektedirler (Kellner ve Ryan, 1997: 8). Amerikan sineması Hollywood'un devlet politikasına göre filmler aracılığı ile pek çok gerçekliği değiştirerek ideolojik bir araç olarak kullandığı pek çok araştırmada tartışılan bir konu olmuştur. Bu konuların başında da Müslümanlar ve Müslüman coğrafyaların temsili ve sunumu gelmektedir (Shaheen ve Greider, 2001; Sahaheen, 2003; Semmerling, 2006; Kellner, 2010). Bu çalışmalar kapsamında incelenen filmlerin çoğunda Müslümanların kötü temsil edildiği, biz ve öteki olarak ayırım yapıldığı ve ötekinin bizi tehdit eden grup olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Batı'nın Müslümanlara olan bakışının çeşitli şekillerde kodlandığı ve meşrulaştırılmaya çalışıldığı da görülmüştür.

Sinema filmlerinde öteki hakkında ileri sürülen iddiaların meşrulaştırılmasında kullanılan kodlardan en önemlisi görüntülerdir. Görüntülerin, bir durum, olay veya kişi hakkında hazır bir örnek sunması bakımından ikna gücü yüksektir (Hill, 2004:29). Bu sebeple sinema filmlerinde ötekinin sunumunda kullanılan görüntülerin izleyicinin ötekini anlamlandırmasında ve konumlandırmasında büyük etkisi olmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında filmlerde Müslümanların hangi görüntüler ile temsil edildiği, Müslüman coğrafyaların hangi görüntüler ile tanımlandığı Batı'nın bu konu hakkındaki ideolojisini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, bir Hollywood yapımı olan Hain (Traitor) filminde Müslümanların ve Müslüman bölgelerin görüntüler aracılığıyla nasıl temsil edildiği ve sunulduğu incelenmektedir. Görüntülerin analizi için Sanja K. Foss'un görsel retorik analizi şeması kullanılmıştır. Film içerisinde Müslümanlar ve Müslüman coğrafyalar ile ilgili görüntüler insan ve insan olmayan varlıklar şeklinde iki kategoride incelenerek görüntülerin retorik olarak ötekini nasıl konumlandığı ve bu konumlandırmanın etkisi araştırılmıştır.

HOLLYWOOD, İDEOLOJİ VE ÖTEKİNİN TEMSİLİ

Kitle iletişim araçları günümüz dünyasında hayatın her alanında yer almaktadır. Özellikle internet ve mobil telefon teknolojilerinin gelişmesiyle beraber insanları çepeçevre kuşatmıştır. İnsanlar eğitim, bilgi ve eğlence ihtiyaçlarını kitle iletişim araçları ile sağlamakla beraber pek çok konuda ilk bilgileri bu araçlar vasıtasıyla edinmektedir. Gul (2013: 29)'e göre kitle iletişim araçları insanların ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda bir konu veya kişi hakkında düşünceleri şekillendirebilmekte ve insanlara sunduğu temsiller aracılığıyla tasvirler yapabilmektedir.

Kitle iletişim araçlarından birisi olan sinemanın da bu etkisi sıklıkla incelenen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Alanda yapılan araştırmalar sinemanın önemli bir propaganda aracı olduğu ve özellikle ideolojilerin aktarılmasında önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir (Shaheen, 2003: 187). Özellikle ABD'de Hollywood filmleri önemli bir siyasi araç olarak kullanılmaktadır. Pek çok konuda Hollywood, ABD yönetiminin ideolojisine uygun filmler yaparak kamuoyunu yönlendirmekte ve insanların tutum ve davranışlarını etkileyebilmektedir. Vietnam savaşı sonrasında asker adaylığı konusunda sıkıntı yaşayan ABD ordusuna Top Gun filminin yayınlanmasından sonra taleplerin artması ve pek çok kişinin asker olmak için müracaat etmesi (Yorulmaz, 2015: 124) Hollywood filmleri aracılığıyla devletin ideolojisine nasıl destek olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Hollywood'un egemen ideolojiye dayalı içerikler sunduğu ve ABD menfaatine destek olan Amerikan rüyasını pazarladığı iddia edilmektedir (Yaylagül, 2010: 15).

Hollywood'un bu şekilde ideoloji ve rüya pazarlamasının yanında izleyicisine belli konularda belli bakış açılarını telkin ettiği de kabul edilmektedir. Özellikle belli karakterlerin, yaşam alanlarının ve sosyal çevrelerin filmlerde yer alması ve bunların davranış kalıpları, giyim kuşamları gibi biçimsel özelliklerinin tasvirleri aracılığıyla bu telkinleri yapabilmektedir (Kellner ve Ryan, 1997: 18).

Filmlerde yer alan kişi, kurum veya çevre temsilleri ile telkin edilen ideoloji desteklenmekte ve görsel yolla kanıtlar sunulmaktadır. Böylece temsiller aracılığı ile konu hakkında kültürel bir çerçeve sunulmakta ve izleyiciler bu kültürel çerçeveye inanmaya davet edilmektedir.

Hollywood filmlerinin ABD ideolojisi çerçevesinde ele aldığı konuların başında iç güvenlik meselesi gelmektedir. Valantin (2006: 7-8) Hollywood'u siyasi, askeri ve Amerikan Stratejilerinin ele alındığı dev bir sistem olarak tanımlamaktadır. Bu filmler aracılığı ile strateji üretimi ve bu stratejilerin uygulamaya konulması sağlanmaktadır. Kara Şahin Düştü, The Kingdom, Londra Düştü gibi filmler aslında konu olarak farklı gibi görünse de ABD güvenliğine yönelik stratejiler ve uygulamalar barındırmaktadır. Bu filmlerin temel dayanak noktası ise ABD'ye yönelik bir tehdit barındırmasıdır. Tehditlerin filmlerdeki temsilleri ise ABD ideolojisinin bir yansımasıdır. Bu tehditler genel olarak Ruslar, Çinliler, Güney Amerika ülkeleri veya bunlarla işbirliği içerisinde olan ABD vatandaşları olarak temsil edilirken 11 Eylül saldırılarından sonra daha çok Müslümanlar ve Müslüman coğrafyalar şeklinde temsil edilmektedir.

Hollywood sinemasında tehdit veya kötülerin temsillerinde temel dayanak noktası bir öteki simgesinin oluşturulmasıdır. Öteki, bir durum, konum veya varlığın tam karşısında yer alan karşıtlığı anlatmaktadır (Güçlü vd., 2002: 1101). Filmlerde öteki olarak tasvir edilen Müslümanlar, ABD'yi tehdit eden ve onun egemenliğine kasteden düşmanlar olarak yansıtılmaktadır. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD iç politikasında ve genel stratejisinde öteki temsili genellikle Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu durum organik bir bağ içerisinde bulunan Hollywood filmlerine de yansımakta ve pek çok film de Müslümanlar ve Müslüman coğrafyalar öteki olarak konumlandırılmaktadır. Oryantalist bakış açısının yansıdığı bu filmlerde Batılı ya da ABD'li olmayan kişiler, bölgeler veya genel olarak kültürler tehdit veya korku objesi olarak sunulmaktadır ABD'nin iç güvenlik politikalarına katkı sağlamaktadır.

Hollywood sinemasında özellikle 1960'lardan sonra Müslümanlar terörist, acımasız ve kötü olarak kullanılmaya başlamaktadır (Dajani, 2006: 6). Filmlerde ötekinin temsili olan karakterler kimi zaman terörist bir Arap, delirmiş bir mehdi, zevkine düşkün bir şeyh olarak tasvir edilmektedir. Ülkemizde bilinen bir örnek olarak 1978 yapımı Midnight Express filminde bu kez Türkler ötekileştirilmekte, sadist ve acımasız olarak yansıtılmaktadır. Bunların yanında Müslümanların ötekileştirilmesinde devletler de belirleyici olabilmektedir. Yine filmlerde terörist temsilleri ya Filistinli ya Cezayirli ya da Afganistanlı olabilmektedir.

Hollywood'un filmlerdeki kötü Müslüman tasvirleri oryantalist bir anlayışın desteklediği sahne ve karakterle de iletilebilmektedir (Güngör, 2006: 18). Özellikle 2000'li yıllardan sonraki filmlerde bu örneklere sıklıkla rastlanabilmektedir. Silahlı çocuklar, çöl ortamı, toz ve kir, yakıcı güneş, kırık veya hasarlı malzemeler, kerpiç evler, çatlak duvarlar, duvarlardaki grafitiler, develer ya da göbek dansı yapan kadınlar, cariyeler, konuşamayan fikrini ifade edemeyen cilbablı kadınlar, sert bakışlı sakallı erkekler gibi pek çok temsil Hollywood filmlerinde kötü Müslümanın tasviri olarak yer almaktadır. Özellikle pazar yeri veya kasaplar bu kötü temsili odak noktası olarak ifade edilebilir. Çünkü geri kalmışlık veya modern karşıtı vurgusu kasaplarda açıkta asılı duran etler olarak yansıtılmaktadır.

Bu temsil ile Müslüman coğrafyasının sağlıklı ve temiz olmadığı vurgulanmakta ve burada yaşayanlarında aynı şekilde benzer bir olumsuzluğa sahip olduğu iddia edilmektedir.

Hollywood'un ötekileştirdiği Müslüman temsili için İslam'a ait pek çok kavram da yine oryantalist bir bakış açısıyla aslından farklı şekiller yorumlanmaktadır. Özellikle cihat kavramı Allah için çalışmak veya dine hizmet etmek gibi bütün bir hayat felsefesini barındırmasına rağmen filmlerde sadece savaş, terör eylemi ve kendini canlı bomba olarak kullanma olarak tanımlanmaktadır. Şehitlik ve cennet kavramları da yine terör eylemlerinin motivasyon kaynağı olarak sunulmakta ve Müslümanların ancak insan öldürerek bunlara ulaşabileceği ifade edilmektedir. Özellikle huri kavramı sadece cinsellik öznesi olarak ifade edilerek yine Müslümanlar şehvetine düşkün, cinsel yönden saplantılı kişiler olarak tasvir edilmekte ve hurilerin terör eylemlerinin itici gücü olduğu yansıtılmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmada, Hollywood yapımı olan Hain "Traitor" filminde öteki olarak tasvir edilen Müslümanların ve Müslüman coğrafyanın görüntüler aracılığı ile nasıl yansıtıldığı ve izleyicilerin bu yansıtılanlara nasıl inandırılmaya çalışıldığı araştırıldığı için Sanya K. Foss'un görsel retorik analiz şeması (GRAŞ) kullanılmaktadır. Bu yöntemin tercih edilmesinde Hollywood filmlerinde sunulan öteki temsillerinin inandırıcılığı önemli bir değişken olduğu için retorik dâhil olduğu bir analiz yönteminin gerekli olması etkili olmuştur.

GRAŞ ile görsel imgelerin değerlendirilmesi üç aşamadan oluşmaktadır (Foss, 1994: 218). Birinci aşama görsel bir imge tarafından iletilen işlevin tanımlanmasıdır. Burada film içerisinde yer alan ve ötekiyi tasvir eden görseller ve bu görsellerdeki objeler tespit edilmektedir. İkinci aşama işleve sağlanan desteğin değerlendirilmesidir. Burada da tespit edilen görseller ve objelerin ötekiyi tasvir etmeye nasıl katkı sağladığı tartışılmaktadır. Üçüncü aşama da bu işlevin meşruiyetinin değerlendirilmesine odaklanılmaktadır. Yani ötekiyi tasvir ederken kullanılan görseller ve objelerin sağladığı katkılar etkili mi değil mi bu yönüyle değerlendirilmektedir (Foss, 1994: 216-217).

Filmin Künyesi

Adı	: Hain "Traitor"
Yapım yılı	: 2008
Süresi	: 114 dakika
Dil	: İngilizce, Arapça
Tür	: Aksiyon, Suç, Drama
Ülkeler:	ABD, Kanada, Fas, İngiltere, Fransa
Yönetmen	: Jeffrey Nachmanoff

Yapımcı : Don Cheadle, David Hoberman, Todd Lieberman, Jeffrey Silver

Senaryo : Jeffrey Nachmanoff, Steve Martin

Oyuncular : Don Cheadle, Guy Pearce, Said Taghmaoui, Neal McDonough

Filmin Konusu

Filmin başrol oyuncusu Samir Horn (Don Cheadle) babasını küçük yaşta suikasta kaybetmiş dinine bağlı, Müslüman, iyi eğitilmiş, Sudan kökenli bir ABD vatandaşıdır. Yetişkinliğinde terörist gruplara bomba malzemesi satmaktadır. FBI özel ajanı olan Roy Clayton (Guy Pearce) bir gizli operasyon sırasında Samir Horn ismine rastlar ve onun tehlikeli bir terörist olduğundan şüphelenir. Bundan sonraki iç güvenlik soruşturmasını Samir üzerine yoğunlaştırır. Samir, Yemen’de bir terörist grupla yaptığı bomba ticareti sırasında yakalanır ve hapisane günleri başlar. Hapishanede bomba sattığı terörist grupla yakınlaşarak onların grubuna dâhil olur. Bu grupla hapisten kaçarak ABD’ye gider ve çeşitli bombalı eylemlerde bulunur. İşindeki başarısından dolayı yükselerek grubun liderleriyle yakın ilişki içerisine girer. Roy Clayton, Samir’in bombalı eylemlerini inceledikçe çelişkili kanıtlar elde etmeye başlar ve Samir’in yaptıkları ve amaçları konusunda şüphe duyar. Araştırmasını derinleştirdikçe babasını bombalı terör saldırısında kaybeden Samir’in aslında terörist grubun liderlerine ulaşarak onları etkisiz hale getirmeyi amaçladığını anlar. Filmin sonunda Samir, grubun liderlerini öldürür, planlanan büyük bombalı saldırıyı durdurur.

BULGULAR

Hain filminin ilk olarak genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, Müslümanlara nispeten ılımlı bir yaklaşım sergilendiği söylenebilir. Özellikle filmin sonunda FBI ajanının Müslüman olan Samir’e teşekkür etmesi ve ABD’ye büyük fayda sağladığını söylemesi bu iddiayı desteklemektedir. Ayrıca film boyunca Samir’in bilgin, eğitilmiş ve iyiliksever kişiliği hiç değişmeden korunmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde filmin görsel retorik analizi şemasıyla yapılan incelemesi sonucunda elde edilen bulgular filmin iki kısımdan oluştuğunu göstermektedir. Filmin ilk otuz dakikalık kısmı Sudan ve Yemen ülkelerinde geçmekte ve bizim asıl inceleme alanımızı oluşturmaktadır. Bu süre içerisinde Müslümanlar ve Müslüman bölgeler hakkında pek çok retorik işleve sahip görsel yer almaktadır. Filmin kalan diğer kısmı ise çoğunluğu ABD olmak üzere, Kanada, İngiltere ve Fransa’da geçmektedir. Bu kısımlar ise ilk otuz dakikada yer alan görsel objeler ile kıyaslama yapılmak suretiyle Müslüman bölgeler ile Batı dünyası arasındaki farkları bize göstermekte, özellikle biçim yönünden Müslümanların yaşadığı değişimi yansıtmaktadır.

GRAŞ’ın ilk aşaması retorik işlevi olan görsellerin tespit edilmesidir. Bu aşamada filmde Müslümanları ve Müslüman bölgeleri temsil eden görseller tespit edilmiştir. Bu tespitler insan temsilleri ve insan dışı varlıkların temsilleri olarak ikiye ayrılmıştır.

Hain filminin ilk otuz dakikasındaki Başrol Samir haricinde öteki olarak tasvir edilen Müslüman insan temsillerinin aşağıdaki şekillerde olduğu görülmektedir;

- Erkekler takkeli,
- Kadınlar peçeli ve yüzleri kapalı,
- Erkekler bıyıklı veya sakallı,
- Normal insanlardan farklı olanları (çoğunlukla teröristler) top sakallı,
- Saçlar genellikle kıvırcık,
- Sakalsız olanlarının favoriler uzun,
- Bazılarının kafasında sarık veya puşi bulunmakta,
- Erkekler uzun entari şeklinde kıyafetler giymekte
- İnsanların yüzü veya alınları sürekli terli,
- Kirli görünen vücut veya vücut uzuvları
- Ayakkabılar ve elbiseler eski, yamalı veya ütüsüz,
- İnsanlar sürekli boş ve bir iş yapmadan sokaklarda düzensiz şekilde oturmakta,
- Çömelme şeklinde oturma veya bir taşın üstünde oturma
- Sepet veya bir kap içerisinde bir şeyler taşımakta,
- Çocuklar sokaklarda çamur veya toz ile oynamakta,
- Genellikle bütün herkes garip ve korkutucu bakışlı
- Herkes bir başkası için olağan şüpheli, potansiyel tehlike
- Hızlı bir şekilde sinirlenmekte, çok konuşmakta ama sözünün bir değeri bulunmamakta
- Bazı insanların belinde kama, bıçak gibi silahlar bulunmakta
- Çocuklar da dâhil olmak üzere pek çok kişide otomatik silahlar bulunmakta
- Askerler çok acımasız
- Hapishane ortamı kötü, mahkûmların ayakkabısı bile yok

GRAŞ'ın ikinci ve üçüncü aşaması olan görsellerin amacı, amaca sağladığı katkı ve etkili olup olmadığı açısından değerlendirildiğinde her bir görüntünün bilinçli şekilde ötekinin inşası için seçildiği görülmektedir. Müslümanların giyim tarzları, saçları, sakalı ve biçimsel özellikleri ile yaşadıkları ortamın kötülüğü vurgulanmaya çalışılmaktadır. Özellikle kadınların peçeli olması ve sosyal hayatta erkek kadar etkin olmayıp kendini gizlemek zorunda olması bu ortamın ne kadar baskıcı ve ataerkil olduğunu ima etmektedir. Yine erkeklerin giydiği entari, puşi ve takke Batı dünyasında kullanılmayan kıyafetler olduğu için Müslümanların garipliği, normal olmadığı vurgusu yapılmaktadır. Bazı insanlarda, özellikle de terörist olarak gösterilenlerde, top sakal vurgusu ise Müslümanları Araplar ile özdeşleştirmektedir. Özellikle Suudi Arabistan yöneticilerinin neredeyse tamamının top sakallı olması ve onların görüntülerinin yaygın olarak kullanılması sebebiyle bilinirliğinin yüksek olması bu özdeşleştirmeyi kolaylaştırmaktadır.

İnsanların sokaktaki oturuş şekilleri, insanların sürekli kötü sepet veya kaplarda sağlıksız görünen yiyecekler taşıması bu insanların fakirliğini, acizliğini göstermektedir. Burada doğal bir Doğu-Batı ayrımı yapılarak öteki olarak ifade edilen insanların zayıf, yetersiz kaynaklara sahip olduğunu ve kendi üstünlüklerini vurgulamaktadır. Yine çocukların sağlıksız ve kirli ortamlarda oyun oynaması bu üstünlüğü vurgulamak, bölge insanın fakirliğini ispatlamak için kullanılmaktadır. Kıyafetlerin kirli olması, ütüsüz ve kötü görünmesi, vücutların, derilerin veya vücut uzuvlarının kirli olması yine bu amaca yönelik kullanılan görüntüler olarak ifade edilebilir.

Bir diğer öteki Müslüman tasviri ise sürekli olarak sert bakışlara sahip olunması ve herkesin herkesi şüpheli, tehlikeli görmesidir. Bu görüntüler ile Müslümanların güvenilirliğine darbe vurulmaktadır. Ayrıca her an bir şekilde zarar verebilme potansiyeli de Müslümanların tehlikeli insanlar olduğu algısını desteklemektedir. Yine sert bakışlarda tehlike ve zarar verme potansiyeline vurgu yapmaktadır. Çocuklar dâhil filmde görünen pek çok insanda kama, bıçak veya AK-47 (kalaşnikof) silah bulunması bir otorite veya düzenin bulunmadığını göstermektedir. Aslında devlet diye bir kurumun etkisiz olduğu ve anarşizmin hâkim yönetim sistemi olduğu, hayati tehlikenin bulunduğu ve ölümün çok kolay gerçekleşebileceği ifade edilmektedir. İnsanların tercihlerinin yaşam ve ölümü belirlediği herhangi bir şekilde insan haklarına dair bir anlayışın olmadığı da bu görüntüler aracılığıyla seyircilere aktarılmaktadır. Bu durum hapisane görüntüleriyle de desteklenmektedir. Her ne kadar hapisane ortamı pek çok insani haktan yoksunluğu beraberinde getiriyor olsa da ABD veya herhangi bir Batı ülkesinde yer alan hapisane veya mahkûm görüntülerinden çok farklı ve daha kötü şartlara sahip bulunduğu gösterilmektedir. Gardiyanlar mahkûmlara insana yakışmayacak şekilde davranmakta hatta adeta işkence etmektedir. Bu görüntüler devlet kurumlarının bile herhangi bir şekilde insan haklarına saygı duymadığını göstermektedir. Bunun yanında mahkûmların ayakkabısının olmaması yani çıplak ayaklı olması, saçlarının sakallarının birbirine karışmış, toz toprak içinde olması, hiçbir hijyen unsurunun bulunmaması, mahkûmların zayıf, çelimsiz olması gibi her bir görsel insanların asgari haklardan mahrum olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak filmin ilk otuz dakikalık süredeki Müslüman tasviri olumlu olmayan pek çok görüntüyle aktarılmaktadır. İdeolojik olarak bakıldığında öteki olarak tasvir edilen Müslümanlar bu görüntüler ile amaca uygun şekilde tanımlanmakta, seyircilerin Müslümanları olumsuz olarak algılamasına katkı sağlamaktadır.

Hain filminin ilk otuz dakikasından sonraki bölümde yani ABD, Kanada, İngiltere ve Fransa da geçen kısmında öteki olarak Müslüman insan aşağıdaki şekillerde tasvir edilmektedir;

- Modern giyimli,
- Para ve imkân sahibi,
- İçki içen,
- Dini söylemlerle koşullanan,
- Cihat etmek ve şehit olmak isteyen
- Akli çalışmayan,
- Pasif, feda edilebilir asker,

- Acımasız,
- Hata yapanın öldüğü, öldürüldüğü,
- Huri, kadın düşkünü,

Hain filminin Batı dünyasında geçen kısımlarında Müslümanların tasvir edildiği görüntüler ilk otuz dakikadakinin farklılaşmaktadır. İlk kısımda yer alan kirli kıyafetler, saç ve sakalın uzun, kirli ve dağınık olması, modern imkânlardan yoksunluk gibi görüntüler yerini daha temiz kıyafetlere, saçların düzgün ve taranmış olmasına, sakalın kesilmesine, kadınların peçe olmadan sadece başörtüsü takmasına veya hiç başörtüsü kullanmamasına bırakmıştır. Bu görüntüler ile aslında Batı'nın sahip olduğu modern ve gelişmiş imkânlarından Müslümanların da istifade ettiği gösterilmektedir. Kendi ülkelerinde sahip olunamayan imkânlar Batı ülkelerinde elde edilebilmektedir. Filmde biz ve öteki arasındaki temel ayrımlardan birisini bu nokta oluşturmaktadır. Doğu gelişmemişken Batı gelişimin merkezi konumundadır. Oryantalist bakışın bir yansıması olarak Batı'nın Doğuya olan üstünlüğü bu görüntüler ile kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Bir diğer yönüyle bu biçimsel değişim görüntüleriyle karakter olarak Müslümanların sorunluğu olduğu vurgusu da yapılmaktadır. Çünkü filmde Müslümanlar Batı'nın kaynaklarından faydalanan ama yine de ona ihanet eden, öldüren, terör eylemi düzenleyen kimseler olduğu görülmektedir. Batıya karşı öteki olan Müslümanlar terörist, kötü, katil olmasının yanında nankör olarak ta yansıtılmaktadır. Ayrıca Müslümanlar yalan ya da filmdeki ifadesiyle takiye yapma ile bir araya getirilerek karakter yönünden olumsuzlukları pekiştirilmektedir. Özellikle bir sahnede amaca ulaşmak için içki içilmesinde ve domuz etinin yenmesinde sakınca görülmemektedir. Normalde Kur'an-ı Kerim'de geçen takiye sözcüğü burada belirtilen anlamından farklı olarak kullanılmaktadır. İman noktasında zorlayıcı bir etki ile karşılaşıldığında kendini gizlemek için kullanılan bir yöntem olan takiye, terör eylemi yaparken veya insanları öldürürken kendini gizlemek için kullanılan bir kavrama dönüştürülmekte hatta keyfi olarak ve kötü niyetli bir yalan olarak ifade edilmektedir. Bunun yanında film içerisinde belirtilen amaca ulaşmada bilerek veya bilmeyerek hata yapanlar rahatlıkla öldürülmektedir. Bu durum iki şekilde anlamlandırılabilir. Birincisi, Müslümanlar çok kolay insan öldürebiliyorlar ikincisi, terör eylemi veya insanları öldürme çok önemli bir amaç. Her iki durumda da Müslümanlar ve ölüm sıkı sıkıya ilişkilendirilmektedir.

Filmde terör eylemi düzenlemeyi planlayan Müslümanların kendilerini koşullamak için sürekli olarak dini söylemleri, ayet ve hadisleri kullanmaktadır. Burada tasvir edilen öteki Müslümanlar, kötü bir iş yapmak için dinden destek almakta, İslam dini ve onun hükümleri kötülük ile ilişkilendirilmektedir. Yine dini kavramlar olan şehitlik ve cihat dindeki asıl anlamlarından farklı olarak Müslümanların, gayrimüslimlere kötülük yapmasının yolunu açmaktadır. Filmde başrolde oynayan Müslüman karakter haricinde tasvir edilen diğer bütün Müslümanlar ayetler, hadisler ile cihat ve şehitlik kavramlarıyla canlarını feda etmeye hazır kimselerdir. Burada Müslümanlar kendilerini feda etmeye hazır kimseler olarak gösterilmelerinin yanında aklını kullanamayan ve başkaları tarafından manipüle edilmeye açık, pasif ve rahatlıkla feda edilebilen kişiler olarak aktarılmaktadır. Bu durum Müslüman olmanın doğal bir sonucu gibi gösterilerek Müslümanlar ve Müslümanlık dini basitleştirilmektedir.

Kendilerini feda etmenin sonucunda cennette kavuşacakları huriler ise şehvet duygularına gönderme yapmaktadır. Bir Müslüman şehvet ve cinsel duyguları için ölmekte ve öldürmektedir. Ayrıca dini olarak kadın sadece cinsel bir obje olarak konumlandırılmaktadır.

Hain filminde yer alan Müslüman insan temsillerinden sonra insan olmayan temsillere bakıldığında yine ilk otuz dakikalık kısım bir ayırım oluşturmaktadır. İlk otuz dakikanın neredeyse tamamı Sudan ve Yemen gibi doğu bölgelerinde geçmektedir. Filmin başlangıcında Sudan'da birkaç dakikalık bölümden sonra geri kalan kısmın tamamı Yemen ülkesinde geçmektedir. Bu kısımlarda insan olmayan varlıkların temsilleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Issız veya az nüfuslu mekânlar
- Çöl ortamı
- Yakıcı güneş
- Tozlu hava
- Asfalt olmayan mucur yollar
- Motosiklet
- Eski ve yıpranmış arabalar
- Kerpiç evler ve duvarlar
- Evlerin kapıları eski, paslı veya kırık
- Duvarlar çatlak
- Sıvalar pürüzlü
- Paslı demirler
- Camlar kirli veya buzlu cam
- Ahşaplar eski, boyasız veya çatlak
- Ev, duvar, kapı vs. renkleri uyumsuz
- Esnaf ve dükkânlar
- Kasap ve et
- Pazar yerleri

Hain filminin ilk otuz dakikasının geçtiği Müslüman coğrafyalardaki insan dışı varlıkların temsillerinin ötekinin inşasında etkili bir şekilde kullanıldığı, ideolojik olarak bir takım göndermelerde bulunduğu ve bunu görsel olarak ispatlamaya çalıştığı görülmektedir. Filmde yer alan ötekinin anlatısındaki en önemli nokta modern ile modern olmayanın karşılaştırmasıdır.

Filmde Müslüman bölgelerin tasvirinde gösterilen çöl ortamı, ıssız mekânlar veya az nüfuslu bölgeler izleyenlere buraların ıssızlığı ve tedirgin ediciliğini, tehlikesini eğretilemektedir. Filmdeki genel çekimlerin önemli bir kısmı bu tedirgin edici ıssızlığı ve çöl ortamını yansıtmaktadır. Ayrıca Batı'da genel yerleşim kültürü olan şehirleşme, büyük insan toplulukları veya kasaba bile olsa belli bir insan kitlesinin varlığı, asgari düzen unsuru gibi temel anlayışın tersi bir durumun varlığı, hayatın olmadığı veya zor olduğu yansıtılmaktadır. Bunu desteklemek için pek çok görüntüde güneş bir obje olarak kullanılmaktadır. İssız ve tehlikeli ortam aynı zamanda yakıcı bir güneşe sahiptir.

Filmin renginin sepya tonunda olması güneşin etkisini güçlendirmek için kullanılmakta ve bölgeyi kurak, cansız ve hayat olmayan yerleşimler olarak tanıtmaktadır. Bu bölgelerin tasvirinde özellikle hayatın ve canlılığın temsili olan ağaç, yeşil alan ve mavi gökyüzü hiçbir şekilde yer almamaktadır. Böylece şehirleşmeden yoksun zor hayat şartlarına sahip olan bölgenin hayat anlamında da sorunlu olduğu hissi verilmektedir.

Yollar, araçlar ve trafik unsurları bölgeyi kötü ve yaşanılmaz olarak gösteren bir diğer temsiller olarak filmde karşımıza çıkmaktadır. Film boyunca Müslüman coğrafyaların yer aldığı bütün görüntülerde hiçbir zaman asfalt yollar bulunmamaktadır. Mucur yollar ve bu yollarda giden tek tük eski, yıpranmış araçlar ve bunların çıkardığı toz bulutu bölgenin hayat standardını göstermektedir. Ayrıca ulaşım aracı olarak gösterilen motosikletlerin belli belirsiz tozlu yollarda belli belirsiz istikamette gitmeleri de bölgenin düzensizliğini göstermektedir.

Filmde Müslümanların yaşadığı mekânların tasviri onların hayat şartlarının zorluğunu gösteren bir diğer görseller olarak sunulmaktadır. Evlerin kerpiçten yapılmış olması, bahçe duvarlarının kerpiçten olması, bir bahçenin olması ama yeşil hiçbir şeyin bulunmaması, duvarların sıvalarının kötü olması, yine duvarların çatlak olması, ahşap, cam veya demir gibi eşyaların paslı, eski veya yıpranmış olması, sürekli bir şeylerin eksik veya yıpranmış olması Müslümanların yaşadığı yerlerin kötülüğünü göstermektedir. Mekân dili olarak bakıldığında bu ortamda yaşayan insanların zaten normal olamayacağı sorunlu veya psikolojik olarak sıkıntılı olacağı tasvir edilmektedir. Özellikle evlerdeki camların tozlu veya buzlu cam olması insanların dışarıyla bağlantısının olmadığını, depresif bir ruh halinin hâkim olduğunu hissettirmektedir. Pek çok görüntüde evlerin kapılarının yeşil, kırmızı gibi evlerin genel rengi ile uyumsuzluğu gösterilmektedir. Bu uyumsuzluk Müslümanların genel topluma da uyumsuzluğu hakkında fikir vermektedir. Bütün bu uyumsuzluk, eksiklik veya modern dışı durumlarla bu bölgelerde yaşayan insanların kötü hayat şartlarına sahip olduğu ve bu kötü şartların, onların da kötü olmasında bir etki olduğu gösterilmektedir.

Filmde ortaya konulan mekân ve sağlık ilişkisi diğer belirtilen modern dışı durumları pekiştiren görseller içermektedir. Pazar yerleri, dükkanlar ve bu dükkanlarda satılanlar hiçbir şekilde hijyen gerekliliklerini sağlamamaktadır. Satılan ürünler her zaman açıkta satılmakta, herkes eliyle malzemelere dokunabilmekte ve ortamın tozu bu malzemelere bulaşmaktadır. Batı'da mevcut olan pazar anlayışına tamamen zıt görüntüler ile Müslüman coğrafyanın yetersizlikleri gözler önüne serilmektedir. Bu görüntüler içerisinde en etkili olanı ise kasaplardır. Benzer temalı hemen her filmde karşılaşılan kasap tasvirleri ve etlerin tozlu ortamda ve açıkta asılı halleri bu filmde de kullanılmaktadır. Ötekinin mekân tasvirinde bu görüntülerin sıklıkla kullanılması Müslümanlar kadar Müslüman coğrafyalardaki yaşam şartlarının da sorunlu olduğu vurgulanmaktadır.

İlk otuz dakikası insan dışı varlıklarla bu şekilde tasvir edilen Müslüman coğrafyasına karşılık sonraki sürelerde filmde geçen Batı coğrafyasının sunumu tam tersi durumdadır. Düzensizliğe karşı düzen, sepya renge karşılık daha gri tonlu renkler, mucur yollara karşı asfalt yollar, sağlıksızlığa karşı sağlık, iç karartan evlere karşılık ferah ve düzenli enler, yıpranmış eski eşyalara karşılık yeni ve sağlam eşyalar gibi daha da çoğaltılabilecek örneklerle ve bunların görüntüleriyle Batı'nın gelişmişliği, Doğu'ya ve Müslüman bölgelere üstünlüğü vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada Hain filminde öteki olarak sunulan Müslümanların ve Müslüman bölgelerin temsili görüntülerinin GRAŞ ile analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde, filmde yer alan görüntülerin ötekinin ideolojik olarak sunumuna ve bu sunumun inandırıcılığına olan katkısına ve bu katkının etkisine odaklanılmıştır.

Filmde kullanılan görüntüler Müslümanları ve Müslüman coğrafyaları kötü göstermeye anlamlı bir katkı sağlamaktadır. Başrol oyuncusu haricinde yer alan Müslüman karakterlerin sunumunda kullanılan görüntülerin neredeyse tamamında olumsuz bir temsil olduğu görülmektedir. Biçimsel olarak fakir, kötü giyinen, çatık kaşlı veya potansiyel tehdit olarak tasvir edilmiştir. Karakter olarak temsiller de ise öldürmeyi arzulamakta ve bunu çoğu zaman dini bir ibadet olarak gerçekleştirmektedir. Bunun yanında kendi bölgesinin haricinde bir ortamda bulunduğu ise kendini gizleme ihtiyacı duyan ve bunun için yalan söylemekten çekinmeyen aciz karakterler olarak tanımlanmıştır. Müslümanların genelinde ataerkil bir anlayış hâkimdir ve kadınlar ikinci sınıf vatandaş hükmündedir. Bu gibi temsillerle ötekileştirilen Müslümanlar Batı için her zaman tehdit oluşturmakta ve İslamafobi körüklenmektedir.

İnsan dışı varlıkların temsillerine ise Batı'nın Müslümanlara ve Müslüman coğrafyaya üstünlüğü açıkça vurgulanmaktadır. Ötekinin gelişmemişliği ve kötü şartlarına karşılık Biz'in sahip olduğu üst düzey imkânlar sergilenmektedir. Bu temsilin sunumu ile Batılı izleyicilere kötü şartlardan kötülük çıkar mottosu ima edilmekte ve sahip oldukları imkânların önemine vurgu yapılmaktadır.

Son olarak iki hususun ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Birincisi film gerçeklik yönünden incelendiğinde bombalı eylemlerin geçmişte ve günümüzde yaşanmış olması onu gerçek bir hikâyeye dayandırmakta ve inandırıcı kılmaktadır. Ancak bu gerçeklik, görüntüler vasıtasıyla yeni bir gerçekliğin oluşturularak izleyicilerin buna inanmasına aracılık etmektedir. Bu yeni gerçeklik ise Müslümanların potansiyel bir tehdit olduğu ve terörizmle Müslümanlığın ilişkili olmasıdır. İkinci husus ise Müslümanların ve Müslüman coğrafyaların görüntüler ile kötü temsilleri haricinde başrol oyuncusunun iyi olarak sunulmasıdır. Sami Horn karakteri film boyunca Müslümanların yaptığı tüm kötü davranışlara karşı çıkmakta ve onları engellemeye çalışmaktadır. Ayrıca yetişme şekli ve çocukluğunda yaşadığı ortam da diğer temsillerden olumlu yönde ayrılmaktadır.

Bu durum için Hollywood'un günah çıkarması ifadesi en doğru tanım olacaktır. Her ne kadar öteki olarak konumlandırılan Müslümanlar ve Müslüman coğrafyalar kötü temsillerle tasvir edilse de aslında sorunun kötülerde olduğu ve iyileri her zaman destekledikleri filmde alt metin olarak vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Dajani, N. Z. J. (2000), *Arabs in Hollywood: Orientalism in Film*, Master of Arts, 9.11.2022 tarihinde The University of British Columbia: <https://open.library.ubc.ca/soa/cIRcle/collections/ubctheses/831/items/1.0099552> adresinden alındı.
- Foss, S. K. (1994), A Rhetorical Schema for the Evaluation of Visual Imagery. *Communication Studies*, 45(3-4), 213-224.
- Gul, S. (2013), Representation of American Policy on War against Terror in Hollywood Movies. *Global Media Journal: Pakistan Edition*, 6(2), 119-134.
- Güçlü A., Uzun E., Uzun S., Yolsal Ü. H., (2002), *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Güngör S. (2006), *Orientalism and Hollywood*, IAMCR Cairo 2006 Conferance, s. 1-30.
- Hill, C. A. (2004), *The Psychology of Rhetorical Images*. Charles A. Hill and Marguerite Helmers, içinde, *Defining Visual Rhetoric* (s. 25-40), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kellner, D. (2010), *Cinema Wars: Hollywood Film and Politics in the Bush-Cheney Era*, Singapore: Wiley-Blackwell.
- Kellner, D., Ryan, M. (1997), *Politik Kamera: Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası*, Çev: Elif Özsayar, İstanbul, Ayrintı Yayınları.
- Semmerling, T. J. (2006), *“Evil” Arabs in American Popular Film: Orientalist Fear*, Austin: University of Texas Press.
- Shaheen, J. G., Greider, W. (2001), *Reel Bad Arabs, How Hollywood Vilifies A People*, New York: Olive Branch Press.
- Shaheen, J. G. (2003), *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People*, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 588 (1), 171-193.
- Valantin, J. M. (2006), *Hollywood, Pentagon ve Washington / Küresel Stratejinin Üç Aktörü*, Çev: Ömer Faruk Turan, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Yaylagül, L. (2010), *Hollywood: Tarihi, Ekonomisi, İdeolojisi*, Y. Gürhan Topçu içinde, *Hollywood'a Yeniden Bakmak* (s. 9-23), Ankara: Deki Yayınları.
- Yorulmaz, B. (2015), *Sinema ve Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

“VATANSEVERLİK” KÖK DEĞERİ ÇERÇEVESİNDE İLKÖĞRETİM SOSYAL
BİLGİLER VE T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİ ÖĞRETİM
PROGRAMINDA MAVİ VATAN

Mücahit POYRAZ
Marmara Üniversitesi
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6114-7175
pyrzmcht@gmail.com

ÖZET

Vatan kavramı, hemen her millet için kutsal görülen, üzerinde yaşayan her vatandaşın korumakla mükellef olduğu toprak parçasıdır. Türk Milleti, diğer milletlerden ayrılan özellikleriyle tarihten anlaşılacağı üzere vatan kavramına ayrı bir değer vermiştir. Vatan sayılan her yerde vatan kavramının ardından hemen severlik kavramı gelmiştir. Türk milleti, vatan ve vatanseverlik kavramlarının birbirini tamamladığı tarihsel bir olgu olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir. Vatan kavramı, ülkemizdeki birçok insan tarafından bir kara parçası olarak algılanmaktadır. Denizlerin ise üzerinde hakimiyetimizin olduğu kabulüne rağmen bir kara parçası kadar vatan sayılmadığı aşikardır. Günümüzde geçmişe nazaran bu algının değiştiği görüle de geline nokta bu hususta daha fazla çalışılması gerektiği düşünülmektedir. Vatanseverlik değeri, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tabii olarak öğrenciye kazandırılması gereken değerler arasında gösterilmiştir. Sosyal Bilgiler ve T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, öğrencilerin değer algılarının olduğu önemli bir dönemde okutulan, vatan ve vatanseverlik kavramına dair öğretileri gerçekleştirmekle yükümlü dersler arasında öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, vatanseverlik kök değeri çerçevesinde ilköğretim Sosyal Bilgiler ve T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarını mavi vatan kavramı çerçevesinde incelemek ve değerlendirmektir. Araştırmanın yöntemi olarak nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan doküman incelemesi seçilmiştir. Araştırmanın verileri, Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirtilen derslere ait resmi programlarından elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, belirtilen derslere ait öğretim programların denizlerimizin vatan olarak öğreilmesi açısından yeteri düzeyde olmadığı sonucuna varılmıştır. Yapılan incelemeler sonucu bu yönde bir çalışmaya rastlanılmamış olup bu çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: vatanseverlik değeri, eğitim, mavi vatan.

BLUE WORLD IN THE PRIMARY EDUCATION SOCIAL SCIENCES AND HISTORY OF REVOLUTIONARY AND ATATURKISH COURSE TEACHING PROGRAM WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ROOT VALUE OF "PATRIOTISM"

Mucahit POYRAZ

ABSTRACT

The concept of homeland is a piece of land that is considered sacred to almost every nation and that every citizen living on it is obliged to protect it. The Turkish Nation has given a special value to the concept of homeland, as can be understood from history, with its distinctive features from other nations. Everywhere that is considered a homeland, the concept of patriotism immediately followed the concept of homeland. The Turkish nation continues to exist today as a historical phenomenon in which the concepts of homeland and patriotism complement each other. The concept of homeland is perceived by many people in our country as a piece of land. It is obvious that the seas, on the other hand, are not considered a homeland as much as a piece of land, despite the recognition that we have dominion over them. Although it is seen that this perception has changed compared to the past, it is thought that more work should be done on this issue at this point. The value of patriotism has been shown among the values that should naturally be brought to the students by the Ministry of National Education. Social Studies and Republic of Turkey Revolution History and Kemalism course stands out among the courses that are taught in an important period when students' value perceptions are formed and are responsible for realizing the teachings about the concept of homeland and patriotism. In this direction, the aim of the research is to examine and evaluate the primary education Social Studies and Turkish Republic Revolution History and Kemalism course curricula within the framework of the root value of patriotism within the framework of the concept of blue homeland. As the method of the research, document analysis, which is among the qualitative research methods, was chosen. The data of the research were obtained from the official programs of the Ministry of National Education for the specified courses. Content analysis method was used in the analysis of the data obtained in the research. As a result of the examinations, it was concluded that the curricula of the specified courses were not sufficient in terms of teaching our seas as a homeland. As a result of the examinations, no study was found in this direction and it is thought that this study will fill an important gap in the literature.

Keywords: history education, education, blue world, patriotic value.

GİRİŞ

Eğitim, geçmişten günümüze milletlerin en çok ihtiyaç duyduğu ve önem verdiği sistemlerden biridir. Akademik açıdan gerekli donanıma sahip, kişilik ve karakter oluşumunu sağlıklı bir biçimde tamamlamış, içinde yaşadığı toplumun refahı ve toprakların bütünlüğü konusunda hemfikir vatandaşların yetiştirilmesinin sorumluluğu eğitime aittir. Günümüzün millet – devlet anlayışı çerçevesinde korunmak istenen çıkarlar ve faydalar vardır ve bunlar eğitim sistemleri yapılandırılmaktadır.

Bu çıkar ve faydalar arasında, en başta huzur, saygı ve barış içinde, ekonomik olarak yüksek bir refah seviyesi yakalamış, her açıdan güvenlik ve gelecek kaygısını en aza indirmiş bir toplum ortaya çıkarmak yer alır. Eğitim, insanın içinde olduğu her süreci kapsar ve bu doğrultuda toplumun şekillendirilmesini amaçlar (Şişman, 2020, s.3).

Günümüzde eğitim denilince birçok eğitimci ve insan tarafından eğitimin akademik boyutu ele alınmaktadır. Çünkü gerek aileler gerek bireyler, tabii olarak içinde yaşanılan ve hemen her ülkede aynı olan sistem içerisinde; yaşam boyu garanti altına alınmak istenen temel ihtiyaçları garanti altına almanın sınav-ödül anlayışını getirmesi, böylece onların bu tür bir anlayışa daha çok sahip çıkmalarına neden olmuştur. Aileler, çocuklarının statüsü ve geliri yüksek meslek sahibi olmasını akademik başarıyı, bireyler de bu doğrultuda okul başarılarını yükseltmeyi hedeflemektedir (Genç, 2016).

Yaşam şartlarının ortaya çıkardığı bu eğitim anlayışı karşısında eğitimin kendi doğasına uygun olarak gerçekleştirme isteğini amaçları vardır. Bunlar genel anlamda eğitimin tanımını oluşturmaktadır ve doğrudan ya da dolaylı olarak bireyin davranışları ile ilgilidir. Eğitim, yaşam sürecinin bireye sunduğu tecrübeler ve bunların bireye kazandırdığı bilgi, değer ve tutumların karşılığında değişen davranışların bireydeki yansıması olarak tanımlanabilir (Şişman, 2020, s.8). Her insan öznel olarak belli özelliklere sahiptir ve belli başlı becerilerle dünyaya gelir, eğitim ise insana sahip olduğu bu özellik ve becerileri hatırlatma sürecidir (Şişman, 2020, s.3). İnsanın ne olduğu sorusunun cevabı insan davranışlarında aranması, eğitimin bireyin davranışlarının eğitimin bireyde aradığı davranışlarla değiştirilmesi süreci olarak tanımlanmasına sebep olmuştur (Demirel, 2017, s.6).

İnsan yaşantısının ortaya çıkardığı akademik başarıya ilişkin eğitim anlayışı kadar, insan davranışlarında istedik değişimleri yaratmayı amaçlayan eğitim anlayışı bir gerçekliktir. Bu gerçeklikleri ortaya çıkaran durumlara benzer olarak, ülkelerin, özellikle bizim ülkemizin içinde bulunduğu jeopolitik, siyasi ve askeri konumun eğitimimize nasıl yön verdiği tartışılmalıdır.

Eğitimin, bireyde istenen davranışsal ve akademiksel değişimi gerçekleştirmekten başka sosyolojik ve siyasi amaçları da vardır. Bu eğitimin varoluşsal sebepleri arasında en önde gelmektedir. Ülkeler, kendi milletlerinin ve topraklarının geleceğini teminat altına almak için, eğitim sistemlerinde belli başlı değerleri bireylere aktararak onları, bu her ne kadar ülkemizde resmi otoritenin insanları istedik yönde etkileme çabası olarak görülse de, içinde yaşadığı toprağa ve insanlara, devlete bağlı vatandaşlar olarak yetiştirmek ister. Günümüzde ülkelerin eğitim sistemleri devletlerce; yani dolayısıyla devletleri yönetmekle yükümlü hükümetlerce yapılandırır ve bu onlara kendilerini güvende hissettir, çünkü eğitim kurumları birçok toplumda demokrasi ilkelerini, ülkelerin içinde olduğu siyasal süreci temel alır (Şişman, 2020, s.34). Bu hususta devlet, aileden sonra vatan ve vatandaşlık terbiyesini üstlenen ikinci bir kurum olarak karşımıza çıkar. MEB tarafından 2018 yılında yürürlüğe konulan ilköğretim müfredatında, bu doğrultuda belli kök değerler belirlenmiştir. ‘‘Vatanseverlik’’ kök değeri bu kök değerler arasında yer alan ve kazandırılmayı hedeflenen değerler arasında yer almaktadır.

Vatan ve vatanseverlik kavramları, Türk Milleti için her zaman en kutsal kavramlar arasından yer almıştır. Gerek Osmanlı Devleti döneminde gerek Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türk Milleti vatan toprağı kazanmak ve vatan topraklarını korumak için her alanda sürekli mücadele halinde olmuştur. Denizlerin Türk tarihindeki siyasi ve askeri önemi ayrı bir çalışmanın konusudur. Burada vurgulamak istediğimiz durum, Türk Milleti'nin hayatının her zaman vatan sınırlarıyla alakalı olduğudur.

‘‘Vatan’’ kavramı Arapça dil kökenli bir kavramdır. Bu kavramın Türkçe’deki karşılığı yurt olmasına rağmen, vatan kavramının da Türkçeleştiğini hatta yurt kavramından daha fazla kullanıldığını söylemek mümkündür. Türklerin duygu ve düşünce evreninde vatan kelimesinin Tanzimat dönemiyle birlikte yer almaya başladığı, özellikle 1856 Kırım Savaşı ve Ruslarla Osmanlı’nın son döneminde girilen savaşlardan sonra dilimizde vatan kelimesinin daha anlamlı hale geldiğini söylemek mümkündür (Eliaçık, 2011, s. 53).

Vatan, Türkler için bir kavram olmaktan ziyade üzerine kasideler ve şarkılar yazılacak derecede önemli kutsaliyete sahiptir. Bu minvalde vatan şairi Namık Kemal’in Vatan Şarkı’sını incelediğimizde, ‘‘Bütün düşüncemiz vatanın ikbalidir; sınırlarımızın kalesi kul toprağıdır; bizler süsleri kanlı ekfen olan Osmanlılarız. Bayrağımızda görünen kan ve kılıçtır. Ovarımızda dağıımızda can korkusu bulunmaz. Toprağımızın her köşesinde bir arslan yatar’’ (Eliaçık, 2011, s. 57) diyerek şair vatana dair düşünce ve duygularını mukaddesatıyla belirtmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar’da vatanın Türkler için ne olduğunu, şu şekilde belirtmiştir. Tanpınar’ca, üzerinde yaşanan toprak parçasını anlamlı kılan, başta tarihi, siyasi ve kültürel kodlarla birbirine bağılı bir milletin yine siyasi mekanizmalarla ve yine tarih ve sanatsal, mimari farklılıklarıyla anlam kazandırdığı bir topraktır vatan (Karakaya, 2020, s.447). Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve siyasal fikirlerinin temellerini atan Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyet Halk Parti’sinin parti programının 1935 yılındaki konuşmasında vatanın devletin çizdiği siyasal sınırlar içerisindeki yüce bir maziye ve üzerinde yaşadığı toprakla bir derin bir bağına sahip olan Türk Milleti’nin yaşadığı toprak parçası olarak tanımlamıştır (Eliaçık, 2011, s. 52). Tarihimize ve günümüze bakıldığında, vatanın ve vatanseverliğimizin ne olduğuna ilişkin bu örneklerin sayısını arttırmak oldukça mümkündür.

MAVİ VATAN

Türkler, Orta Asya’dan Anadolu’ya son olarak Malazgirt Savaşı ile gelmiş ve Anadolu topraklarını kendilerine yurt kılmışlardır. Anadolu coğrafyası, bilindiği üzere üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olarak tabir edilen bir coğrafyadır. Türklerin bu coğrafya ile buluşması, denizcilik faaliyetlerine tabii olarak daha fazla yönelmelerine sebep olmuştur. Türklerin Çaka Bey ile başlayan denizcilik serüveni günümüzde de devam etmektedir. Türkler, geçmişten beridir deniz sahalarının kontrolüne çok önem vermişler, birçok deniz savaşına girmişlerdir. Aslında bu durum günümüzde de devam etmektedir. Stratejik bir coğrafyada dinamik unsurlara sahip bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, hakim olduğu karasuları ve deniz yetki alanlarında komşu devletlerle açık bir mücadele içindedir. Bunun birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerin cevabı ise ‘‘Mavi Vatan’’ in ne olduğu sorusunda saklıdır.

Coğrafyalar, üzerinde yaşayan milletlere bir takım avantaj ve dezavantajlar sağlamaktadır ve bunun literatürdeki karşılığı jeopolitiktir. Milletler ve onları yöneten devletler ulusal ve uluslararası adımlarını, politikalarını belirlerken jeopolitikten danışmanlık alırlar. Jeopolitiği hesaba katılmadan bir devletin uluslararası bir adım beklenemez (Murat, 2022, s.109). Önemli medeniyetlerin arka planlarında denizler ile olan münasebetlerinin olduğu bilinmektedir. Özellikle çağdaş medeniyetlerin denizcilikte ileri olmaları, güçlerini daha uzak topraklara götürmelerine imkan tanımıştır (Murat, 2022, s.37). Yirminci yüzyıla doğru günümüzde büyük askeri, siyasi ya da teknolojik bir güç haline almış İngiltere, Fransa, ABD, Almanya, eski SSCB ve ABD'nin varoluşunu deniz güçlerine ve onların etkinliğine borçlu olduğunu, bu ispatla denizlerle çevrili Türkiye'nin de büyümesi ve atılımlar yapması için denizlerin oldukça mühim olduğu ortadadır (Murat, 2022, s.37). Su kaynakları içerisinde denizler ve okyanuslar sahip olduklarıyla milletlerin ve devletlerin gücünü orantısal olarak doğrudan etkileyen bir güçtür ve bu güçten mahrum olan devletlerin gerek siyasi olarak gerek ekonomik, teknolojik olarak ilerlemesi mümkün değildir. Çünkü denizler karadaki varlığın güvencesidir (Kalender, 2020 s.98). Türkler, özellikle Anadolu coğrafyasına geldiklerinden beri denizlerde ve okyanuslarda önemli mücadelelere girmişle ve denizcilikte de önemli adımlar atmışlardır. Fakat Türkiye'nin denizaşırı bir devlet olmasının anlamını bilen rakip devletlerin Türkiye'yi üç tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen bir kara devleti olarak tanımladıkları görülür (Demirdögen, 2020, s.75).

Üç tarafı denizlerle çevrili bir devletin kara devleti olarak adlandırılması, öncelikle denizlerin ne derece önemli olduğunu ve olacağını bilen diğer devletlerin politik bir oyunu olduğu aşikardır. Günümüzde kamuoyunda artık Türk denizlerinin sınırlarından sıkça bahsedilmekte, Türk denizlerinin her damlasının her karış vatan toprağı kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu düşüncüyü ortaya çıkaran ve önemi vurgulayan doktrin ise "Mavi Vatan Doktrini"dir. Türkiye'nin yetki alanında bulunan denizlerde yeraltı, sualtı ve suüstü bütün fayda ve kaynaklarıyla egemen ve söz sahibi olduğunu vurgulayan bu doktrindir. Bu doktrin, Türkiye'nin etrafındaki üç denizde toplam 462.000 kilometrekare, Akdenizin doğusunda 190.000 kilometrekare çapta egemenlik alanına sahip olduğumuzu duyurur (Demirdögen, 2020, s.74). Mavi Vatan kavramının ortaya çıkışı, Türkiye'nin özellikle 1970'lerden sonra Yunanistan ile yaşadığı kıta sahanlığı sorunu sonrasıdır. 1973 yılında Yunanistan ile ciddi bir anlaşmazlık yaşanmış, Yunanistan kıta sahanlığının daha fazla olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Yunanistan Akdeniz'de önce Kıbrıs'ta daha sonra Türkiye'nin dibindeki Kardak adacıklarında hak iddiası ortaya koymuştur. Tüm bu gelişmeler Mavi Vatan doktrininin temellerinin atılmasına sebep olmuştur. Türkiye Akdeniz'in doğusunda ve güneyinde haklı egemenliğini ortaya koyan tatbikat ve adım ve antlaşmalarda bu denizlerdeki doktrinini kıyı komşusu devletlere sahada da net bir şekilde ortaya koymaktadır (Murat, 2022, s.37). Türkiye'nin üç tarafında hak sahibi olduğu toplamda 462.000 km²'lik devasa bir su kütlesi vardır. Ve bu alan sadece buralarda yaşayan canlılardan oluşmamaktadır.

Türkiye anakarasının hemen yarısına kadar olan bu alan deniz tabanının altındaki toprak yani buralarda bulunan enerji kaynaklarını, madenler ve yüzeyinde oluşan her türlü enerji, hava sahası Mavi Vatan doktrini çerçevesindeki egemenlik alanıdır (Murat, 2022, s.37). Türkiye'nin deniz ile olan sınırları, kara sınırlarından daha fazladır, Mavi Vatan'da Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemen olduğu üç denizi kapsamaktadır (Murat, 2022, s.39).

Elbette her denizdeki karasularımız bizim için aynı öneme sahiptir. Fakat mücadele ettiğimiz mavi vatan suları elbette bizler için de daha önemli hale gelmektedir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti olarak bizler Akdeniz'in doğusunda ve batısında Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, İsrail, Mısır gibi deniz komşuları ve emperyalist güçlerle büyük bir mücadele içindedir. Çünkü uluslararası enerji dinamikleri, yakın zamanda Doğu Akdeniz'in sahip olduğu Hidrokarbon enerji kaynaklarından dolayı enerji üretiminin ve dolayısıyla paylaşımının merkezi haline dönüşeceğini işaret etmektedir (Barun, 2020, s.24). Dünya'da enerjinin üretilmesinde ve paylaşılmasında karar verici birçok ülke ve enerji şirketi, kapasitesiyle Doğu Akdeniz'in bölgedeki en önemli enerji paylaşım merkezi olacağını vurgulamaktadır. Bölgedeki enerjinin parasal karşılığının kesin olmamakla birlikte trilyon dolar ile hesaplanmaktadır (Barun, 2020, s.26).

USGS- US Geological Survey yani Amerika Birleşik Devletleri'ne ait resmi araştırma kuruluşu, 2010 senesinde bir rapor sunmuştur. Bu raporda Kıbrıs'tan Lübnan'a ve Suriye'den İsrail'e uzanan bölgede üç buçuk metreküp doğalgazın ve birbuçuk milyar varilden fazla petrolün bulunabileceğini belirlemiştir (Murat, 2022, s.67). Yine ortaya konan bu raporda Kıbrıs ve bölgesinin hemen hemen sekiz milyar varile yakın petrol yatakları ile çevrili olduğu belirtilmiştir. Girit'in güneyinden doğusuna kadar olan bölgede de üç trilyon metreküp doğalgaz kaynağının olduğu söylenmektedir (Murat, 2022, s.68).

Türkiye'nin jeopolitik konumu düşünüldüğünde Ege Denizi okyanusa doğru açılan bir deniz yolu olmaktan ziyade birçok anlam ifade etmektedir. Bu bölge, başta siyasi ve askeri olmak üzere hava ulaşımı açısından; jeopolitik ve ekonomik açıdan büyük önem ifade etmektedir. Bu bölgede deniz altında yer ala enerji kaynakları ve su ürünleri ayrıca önemlidir (Yaycı, 2020: 1). Türkiye'nin deniz ticaret yolları, dışa açılmasını ege denizi üzerinden gerçekleştirmektedir (Yaycı, 2020: 1).

Mavi Vatan'ın sınırlarının ve değerinin ne olduğu hakkında bilgiler Türk Devleti'nin ve milletinin geleceği açısından oldukça önemlidir. "Mavi Vatan Doktrini" Türk Devleti'nin ve milletinin en başından beridir içinde bulunduğu ekonomik çıkmazı ortadan kaldıracak, her anlamda refahı daha fazla getirebilecek önemli ve vazgeçilmez esaslardan biridir. Türkiye, Mavi Vatanı'nı koruyabildiği sürece denizler yoluyla ticaret yapabilir. Bu bölgedeki bir kriz Türkiye'nin dış ticaretini ve ekonomisi derinden etkileyecektir. Sadece dış ticaret hacmi olarak değil, Mavi Vatan ülkemizdeki birçok insan için geçim kaynağıdır (Murat, 2022, s.38). Zaten Türkiye Devleti'nin sanayi ve endüstrisini, teknolojik atılımlarını devamlı hale getirmesi, sahibi olduğu enerji kaynaklarını ortaya çıkararak kendine yetebilen bağımsız bir enerji üretim ağına sahip olmaktan geçmektedir (Barun, 2020, s.77). Bütün bu gerçekler, Mavi Vatan'ın bizlere ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Bu hususta Türkiye’de, denizlerimizin yani Mavi Vatan’ın anlam ve öneminin öğretilmesi görevi eğitim kurumlarına ve eğitimcilere düşmektedir. Eğitimimiz ve bu yönde öğretim müfredatlarımız oldukça önemlidir. Çünkü Mavi Vatan, Türk Devleti’nin ve milletin geleceğidir. Geleceğini teminat almak isteyen bir devletin de bu doğrultuda hareket edeceği en önemli kurumu kısa vadee ordusu orta ve uzun vadede ise eğitimdir. Türkiye’nin geleceği Mavi Vatan’da saklıdır ve Mavi Vatan’da bizlere ve yetiyecek yeni kuşaklarımıza emanettir. Bu minvalde araştırmada, MEB tarafından 2018 yılından beri yürürlüğe konularak 5, 6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ve 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programı, mavi vatan kavramı çerçevesinde “vatanseverlik” kök değeri açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Vatanseverlik değeri, MEB tarafından 2018 yılında yürürlüğe konulan öğretim programında öğrenciye kazandırılması hedeflenen “kök değerler” arasında yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı MEB (2018), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı 5, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programlarını ve 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programını, mavi vatan kavramı çerçevesinde “vatanseverlik” kök değeri açısından incelemek ve değerlendirmektir.

Araştırmanın Önemi

“Eğer bir ülke, denizlerin kendisi için önemli olduğuna inanıyorsa, denizlerdeki yararlarını ve egemenliğini korumak zorundadır. Koruyamadığımız bir yarar odağını, birilerinin elinizden alacağına emin olunuz” (Örnek, 2016: 7).

Denizlerimizdeki hak ve menfaatlerimizi korumanın en önemli yolu eğitim ve öğretim sistemimizden geçmektedir. Araştırmanın amacı da bu doğrultudadır. Yapılan incelemeler sonucu eğitimde bu yönde bir çalışmaya rastlanılmamış olup bu çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı 5, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programlarını ve 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programını, mavi vatan kavramı çerçevesinde “vatanseverlik” kök değeri açısından incelemek ve değerlendirmek olduğundan araştırma, nitel araştırmaya desenleri arasında yer alan doküman incemesi yöntemiyle desenlenmiştir. Nitel araştırma, akademik disiplinlerin hemen hepsiyle birlikte kullanılabilen, özellikle sosyal bilimlerde kullanımı yaygın olan, sebep ve sonuçlarıyla birlikte insan davranışlarını titiz bir şekilde inceleyen ve anlamlandırmayı hedefleyen bir araştırma yöntemidir (Güler, Hacılıoğlu ve Taşgın, 2015, s.39).

Nitel araştırmanın sınırları içinde kalan doküman incelemesi, araştırmacının hedeflediği araştırma ile ilgili olgu ve olayları sunan yazılı metin ve materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 217). Dokümanlar sosyal bilimlerde nitel biçime sahip araştırmaların kaynak olarak kullandığı önemli verilerdir (Özmen ve Karamustafaoğlu, 2019, s.126). Doküman türü veriler fiziksel niteliktedir ve materyal niteliği taşıyan kaynaklar açısından önemlidir (Baş ve Akturan, 2017, s.119). Araştırmanın amacı kapsamında metin ve görsel nitelik taşıyan resimlerin analiz edilmesi sonuçların evreninin genellenebilirliği açısından önemlidir. Bir olgu ya da olaya ilişkin başka kaynaklardan elde edilecek veriler, çeşitli anlayış ve fikirlerin sentez ve analizine (Baş ve Akturan, 2017, s.119) yardımcı olacaktır. Dokümanlar, yani dijital olan ya da olmayan bütün yazılı, görsel kayıt ya da sesler araştırmacıların öznel yorumlarıyla karşımıza çıkar. Bu bir nevi araştırmaları aslında araştırmacıların bir yansıması haline de dönüştürür (Baş ve Akturan, 2017, s.121).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreninin T.C Milli Eğitim Bakanlığı'na ait öğretim müfredatları, örneklemini ise 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ile 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programından oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Doküman toplama literürde bir tekniktir ve resmi ya da resmîyet dışı verilerin toplanması, belli bir sistem dahilinde analiz ve sentez edilmesinde kullanılan önemli bir veri toplama yöntemidir (Ekiz, 2020, s.78). Her araştırmada doğası ve mantığı gereği doküman tekniğinin kullanılmasını gerektiren bir akıl ve mantık bulunmaktadır. Her teknik gibi bu teknik de kullanılmadan önce araştırmacı fayda sağlayabilmek adına niçin ve neden bu aracı kullanıyorum sorusunu cevaplamak durumundadır (Ekiz, 2020, s.80).

Geçerlilik ve Güvenirlilik

Bir yöntem veyahut bir veri elde etme tekniği olarak kullanılabilen doküman incelemesi yönteminde araştırmacı elde ettiği verileri sürekli karşılaştırmalı ve hareket etmelidir. Verilerin başka bir araştırmacı göz tarafından incelenmesi, elde edilen sonuçların geçerliliği ve güvenirliliği açısından da önem arz etmektedir (Özmen ve Karamustafaoğlu, 2019, s.128).

Doküman tekniği ile elde edilen verilerin doğruluğunun ispatlanması, bu verilerin çelişkisiz ve anlamlı bir şekilde verilmesi, başka araştırmacıların gözlem ve onayından geçirilmesi de ayrıca önem arz etmektedir (Özmen ve Karamustafaoğlu, 2019, s.128). Bu doğrultuda araştırmada elde edilen veriler, araştırma sürecinde belirtilen hususlar ışığında her aşamada kontrole tabii tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Nitel verilerin analizi, diğer analiz yöntemleri ile karşılaştırıldığında kolay gibi görünse de nitel araştırmalar uzun bir gözlem ya da birden fazla kişiyle görüşme yapmayı ya da belgeyi incelemeyi gerektirebilir. Bu tür durumlarda nitel verilerin analizi araştırmacı açısından zorlayıcı olabilmektedir (Ekiz, 2020, s.83). Nitel araştırmalarda, araştırmacı sürecin bir parçasıdır ve bu tür araştırmalarda herkes tarafından kabul edilen belli bir analiz şekli de yoktur. Burada araştırmacının nitelikleri karşımıza çıkar ve araştırmayı şekillendirir. Araştırmacının sistematik ve planlı olması oldukça önemlidir (Ekiz, 2020, s.83).

Araştırmanın verileri, içerik analizi yönteminin ilkeleri çerçevesinde analiz edilmiştir. İçerik analizinde elde edilen veriler genel itibarıyla transkript edilir veya doğrudan alıntılanır. Araştırmacı araştırılması hedeflenen olgu veya olay hakkında ileti, iz ve anlamları inceleyerek analiz eder ve bunları belli bir kategori dahilinde analize gider (Güler, Hacıoğlu ve Taşgın, 2015, s.43).

BULGULAR

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına (Ortaokul 5. Sınıf) İlişkin Bulgular (MEB, 2018)

Mavi Vatan ile ilgili olabilecek herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına (Ortaokul 6. Sınıf) İlişkin Bulgular (MEB, 2018)

Mavi Vatan ile İlgili Olan/Olabilecek Ünite ve Kazanımlar (MEB, 2018)

3. Ünite: İnsanlar, Yerler ve Çevreler

SB.6.3.2. Türkiye'nin temel fiziki coğrafya özelliklerinden yer şekillerini, iklim özelliklerini ve bitki örtüsünü ilgili haritalar üzerinde inceler. Türkiye'nin yer şekillerine, iklim özelliklerine ve bitki örtüsüne dair haritalar kullanılır.

SB.6.3.3. Türkiye'nin temel beşerî coğrafya özelliklerini ilgili haritalar üzerinde gösterir. Türkiye'nin nüfus dağılışı, ekonomik faaliyetleri, yer altı ve yer üstü kaynaklarına dair haritalar verilir.

5. Ünite: Üretim, Dağıtım ve Tüketim

Bu öğrenme alanı işlenirken vatanseverlik, doğal çevreye karşı duyarlılık ve sorumluluk gibi değerlerle girişimcilik, yenilikçilik ve araştırma gibi becerilerin de öğrenciler tarafından edinilmesi sağlanmalıdır.

SB.6.5.1. Ülkemizin kaynaklarıyla ekonomik faaliyetlerini ilişkilendirir. Kaynakların ülke ekonomisindeki yeri ve önemi tartışılır.

SB.6.5.2. Kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin canlı yaşamına etkilerini analiz eder. Yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynakların önemi vurgulanır.

SB.6.5.3. Türkiye'nin coğrafi özelliklerini dikkate alarak yatırım ve pazarlama proje önerileri hazırlar

7. Ünite: Küresel Bağlantılar

SB.6.7.3. Ülkemizin sahip olduğu siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel özelliklere bağlı olarak uluslararası alanda üstlendiği rolleri analiz eder.

Yorum: İlgili ünite ve kazanımlar incelendiğinde, doğrudan Türkiye'nin denizleri ile ilgili herhangi bir kazanıma rastlanılmamıştır. Halbuki, bu ünite ve kazanımlar yoluyla Mavi Vatan'a nasıl sahip çıkılmasıyla ilgili oldukça önemli kazanımlar öğrenciye kazandırılabilir, denizlerimizin de vatanımızın bir parçası olduğuyula ilgili öğretiler vatanseverlik kök değeri çerçevesinde öğrencilere aktarılabilir. İlgili ünite ve kazanımlarda, denizlerimizin, öğrenciler tarafından Mavi Vatan olarak görülmesine ilişkin herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programına (Ortaokul 7. Sınıf) İlişkin Bulgular(MEB, 2018)

Mavi Vatan ile İlgili Olan/Olabilecek Ünite ve Kazanımlar (MEB, 2018)

5. Ünite: Üretim, Dağıtım ve Tüketim

SB.7.5.1. Üretimde ve yönetimde toprağın önemini geçmişten ve günümüzden örneklerle açıklar.

Yorum: İlgili ünite ve kazanımlar incelendiğinde, Türkiye'nin denizleri ile ilgili herhangi bir kazanıma rastlanılmamıştır. Halbuki bu ünite kapsamında, denizlerimizle yani Mavi Vatan ile ilgili oldukça değerli kazanım ve vatanseverlik öğretileri öğrenciye aktarılabilir. Ayrıca burada dikkatle üzerinde durulması gereken husus, doğrudan "toprağın" öneminin belirtilmesidir. Topraklarımız elbette önemlidir. Fakat günümüzde üretim ve tüketim ile ilgili doğrudan ilgili Mavi Vatan sularının da topraklarımız kadar önemli olduğu bir gerçekliktir.

T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programına (Ortaokul 8. Sınıf) İlişkin Bulgular(MEB, 2018)

2. Ünite: Milli Uyanış: Bağımsızlık Yolunda Atılan Adımlar

İTA.8.2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında çıkarımlarda bulunur.

a) Çanakkale Cephesi'ndeki deniz ve kara zaferleri ile Irak Cephesi'ndeki Kut'ül Amâre Zaferi'ne ve Kafkas Cephesi'ndeki Sarıkamış Harekâtı'na değinilir.

4. Ünite: Atatürkçülük ve Çağdaşlaşan Türkiye

b) Tarım, sanayi, ticaret ve denizcilik alanlarında yapılan çalışmalar üzerinde durulur.

Yorum: İlgili ünite ve kazanımlar incelendiğinde, sadece bu derste doğrudan denizlerimiz ile ilgili bir kazanıma rastlanılmıştır. Çanakkale Cephesi'nin anlatımında, deniz zaferinden bahsedilmiş, fakat kazanım genel itibarıyla tarihsel kronoloji doğrultusundan öğrenilmesi gerek bir konu olarak verilmiş, bu da doğrudan Mavi Vatan sularının vatanseverlik çerçevesinde öğreti haline getirilmesinin uzağında kalmaktadır. Diğer ünitenin kazanımına bakıldığında ise; tarım, sanayi ve ticaret bağlamında denizcilik alanında yapılan çalışmalarla ilgili olduğu görülür. Ancak kazanım, yine doğrudan denizlerimizin yani Mavi Vatan'ın vatanseverlik değeri çerçevesinde önem ve değerini öğretecek bir kazanım olmanın dışında durmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen bulguların, araştırmanın sonuca ulaştırılması bakımından oldukça net ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Bugün, ülkemizde beş milyonu aşkın öğrenci ilköğretim seviyesinde öğrenimini devam ettirmekte ve vatan kavramına sahip çıkmakta, vatanseverliği kutsal bir değer olarak görmektedir. Öğrencilerin vatan kavramına ilişkin nasıl bir düşünceye sahip olduklarına ilişkin gerçekleştirmiş bir çalışmada öğrenciler, ‘‘sığınma yeri, kutsallığın ifadesi, sevdanın ifadesi, hayat kaynağının ve kimliğin ifadesi, uğruna ölmeye değer bir unsurun ifadesi, sağlamlık ve bölünmezliğin ifadesi olarak’’ vatan kavramına kendilerini bağlı hissetmektedirler (Duran ve Aladağ, 2018, s.611). Sağdıç ve İlhan (2018) tarafından yapılan ve öğrencilerin metaforik algılarını ortaya koyan bir çalışmada, öğrencilerin vatan kavramıyla yaşamsal, duygusal ve kutsal olarak bir ilişki içerisinde oldukları belirlenmiştir.

Türkiye'nin ve Türk Milleti'nin geleceğinin Mavi Vatan'da saklı olduğu gerçeği doğrultusunda, hem nicelik hem de nitelik bakımından vatan ve vatanseverlik kavramına gayet samimi bir şekilde yaklaşan, yetişen bireylerimizin, Mavi Vatan'a da sahip çıkacağı, denizlerimizi vatan toprağından ayrı görmeden kabul edeceği ve uğruna mücadele edeceği gayet açıktır. İncelenen müfredatlarımızın bu yönde farkındalık kazandıran - doğrudan kazanımlarla yapılandırılması oldukça mühimdir. İncelenen müfredatların bu yönde geliştirilmesi adına, Türk eğitimcilerine birçok görev düşmektedir. Öncelikle bu doğrultuda yapılacak farkındalık çalışmaları, daha sonrasında örnek programların oluşturulmasına ilişkin teşvik ve çalışmalar bizleri beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Baş, T. Akturan, U. (2017). Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Barun, İ. (2020). Doğu Akdeniz'deki Enerji Mücadelesi Kapsamında Türkiye'nin Stratejik Yapılanması. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Ekiz, D. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler. Anı Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2017). Öğretme Sanatı. Pegem Akademi.
- Duran, Y. Aladağ, C. (2018). Ortaöğretim Öğrencilerinin Vatan Kavramına İlişkin Algılarının Metaforla Belirlenmesi. Turkish Studies Educational Sciences. Volume 13/19, Summer 2018, p. 589-614.
- Demirdöğen, O. (2020). Mavi Vatan Doktrini Çerçevesinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası. Cilt 11. Sayı:95. S.74-77.
- Eliaçık, M. (2011). "Çerkeşzade Muhammed Tevfik Efendi'nin Vatan Kasidesi". Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2 (1): 51-73
- Güler, A. Halıcıoğlu, B. Taşgın, S. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma: Teorik Çerçeve, Pratik Öneriler- 7 Farklı Nitel Araştırma Yaklaşımı ve Etik Hususlar. Seçkin Yayıncılık.
- Genç, S. (2016). Eğitim Sürecinde Aile, Okul ve Toplum. Pegem Akademi.
- Karakaya, D. (2020). Bir "Göçmen" ve Bir "Yerli": Özdamar ve Tanpınar'da Vatan Kavramı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 37(2). S.437-448.
- Kalender, S. (2020). Japon Denizcilik Tarihinin Gelişimi ve Dönemsel Olarak Etkisinin Değerlendirilmesi. Mavi Vatan'dan Açık Denizlere Dergisi. Yıl:2. Sayı 4. S.77-99.
- Murat, A. (2022). Mavi Vatan Doktrini bağlamında Türkiye'nin Deniz Jeopolitiği. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- MEB. (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4,5,6 ve 7. Sınıflar). Ankara: MEB.
- MEB. (2018). T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi(Ortaokul 8. Sınıf) . Ankara: MEB.
- Örnek, Ö. (2016). Milgem'in Öyküsü. Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Özmen, H. Karamustafaoğlu, O. (2020). Eğitimde Araştırma Yöntemleri. Pegem Akademi.
- Şişman, M. (2020). Eğitime Giriş. Pegem Akademi.
- Sağdıç, M. İlhan, G. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının "Vatan" Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. International Journal of Geography Education. 38, p.104-118.
- Yaycı, C. (2020). Yunanistan Talepleri (Ege Sorunları) Soru ve Cevaplarla. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

T.C İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERSİNDE TARİHSEL ÇİZGİ ROMAN
KULLANIMINA YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Mücahit POYRAZ

Marmara Üniversitesi

İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0002-6114-7175

pyrzmcht@gmail.com

ÖZET

T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, içeriği ve yapısı itibarıyla diğer tarih derslerinden farklı bir derstir. Bu ders, Atatürk ilkelerini benimsemiş, bu doğrultuda vatandaşlık görevlerini bilen ve yerine getiren, yeni Türk Devleti'nin kuruluş sürecine giden zorlu süreci öğrenmiş bireyler yetiştirmeyi amaçlar. 1930'larda ilk önce yükseköğretimde öğretimine başlanan T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi daha sonra ortaöğretim ve ilköğretimde okutulmaya başlanmıştır. Bu ders, ilk ortaya çıktığı dönemde, doğrudan Kurtuluş Savaşı'na katılmış, döneme bizzat şahitlik etmiş kişiler tarafından özveri ile verilmiş, fakat zamanla eğitimciler ve öğrenciler tarafından sadece okutulması ve öğrenilmesi zorunlu bir ders gibi görülmeye başlanmıştır. Bu bakış açısı günümüzde biraz daha değişmiş olsa da varlığını sürdürmektedir. Yakın tarihimiz oldukça önemli fakat öğrenciler tarafından bir o kadar karmaşık algılanabilecek gelişmelere sahne olmuştur. Yaşanan savaşların, olayların, siyasi değişimlerin inkılapların öğrenilmesi birçok öğrenciye zor gelmekte, bu da öğrencilerin derse dair akademik başarılarını aşağı çekmekte, bu da dersin öneminin öğrenciler tarafından göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. Günümüzde farklı öğretim yöntemleri ve materyallerin kullanılması ile bu durumun tersine çevrilmesi mümkündür. Bu araştırmanın amacı, 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde tarihsel çizgi roman kullanımının öğrencilerin akademik başarısına etkisini ortaya koymaktır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile desenlenmiştir. Araştırmanın verileri, toplam altı öğrenci ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi ve betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda tarihi çizgi romanların öğrencilerin akademik başarısına olumlu etkiye sahip materyaller olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, tarihi çizgi romanların öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkisini ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih eğitimi, çizgi roman, akademik başarı.

STUDENT OPINIONS ON THE USE OF HISTORICAL COMICS IN THE TURKEY REPUBLIC HISTORY OF REVOLUTIONARY AND KEMALISM COURSE

Mucahit POYRAZ

ABSTRACT

The Turkish Revolution History and Kemalism course is different from other history courses in terms of its content and structure. This course aims to raise individuals who have adopted Atatürk's principles, who know and fulfill their civic duties in this direction, and who have learned the difficult process leading to the establishment of the new Turkish State. The Turkish Revolution History and Kemalism course, which was first taught in higher education in the 1930s, later started to be taught in secondary and primary education. When this course first appeared, it was given with self-sacrifice by people who directly participated in the War of Independence and witnessed the period, but over time, it began to be seen as a compulsory course only to be taught and learned by educators and students. Although this point of view has changed a little more today, it continues to exist. Our recent history has witnessed developments that are very important but can be perceived as complex by students. Learning about the wars, events, political changes and reforms is difficult for many students, this situation affects the academic success of the students negatively, which causes the students to ignore the importance of the course. Today, it is possible to reverse this situation by using different teaching methods and materials. The aim of this research is to reveal the effect of using historical comics in the 8th grade Turkish Revolution History and Kemalism course on the academic success of students. The research was designed with a case study, one of the qualitative research methods. The data of the research were obtained from interviews with a total of six students. Content analysis and descriptive analysis were used in the analysis of the research data. As a result of the research, it was concluded that historical comics are materials that have a positive effect on students' academic success. This research is important in terms of revealing the effect of historical comics on the academic success of students.

Keywords: History education, comics, academic success

GİRİŞ

Tarihin neden öğrenildiğine ve nasıl öğrenildiğine ilişkin sorular, tarih eğitimi açısından oldukça önemlidir. Tarihin neden öğrenildiğine ilişkin, sadece öğrenmek için, geçmiş hakkında doğru bilgiler öğrenmek veya günümüzü geçmişle karşılaştırarak doğrulamak için, tarih biliminin kendisini öğrenmek için ya da nereden geldiğimizi, olayların neden ve sonuçlarını öğrenmek için gibi cevaplar verildiği görülür (Çevik, 2014). Tarihin neden öğrenildiğine ilişkin soruların en iyi cevaplarından biri de Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin kendisidir. Bu ders, tarihin niçin öğretildiğine ilişkin birçok cevabı bünyesinde taşır. Bu ders, Kurtuluş Savaşı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve Cumhuriyet ile birlikte yapılan inkılapları öğretebilmek adına, sadece belli bir zaman dilimini kapsar. Bu, tarih dersinin istenilen amaca ilişkin yapılandırılabilen bir ders olduğunu gösterir. Bu ders, aynı zamanda vatandaş yetiştirme ve kimlik oluşturma dersidir.

Tarih ve ulus kimliği arasındaki bağ, diğer farklı kimliklerle ilişkilerle benzer özellikler taşır. Tarih, sosyolojik kimlik şeklinde ulusal kodlar yaratarak kimlik oluşturmada herkes için bir tarih yaratarak ya da tarihin anlatı biçimini ortaya çıkararak bir ulusun kimliğini yansıtan gereklilikleri onlara aktarma görevi görür (Pamuk, 2019, 220-221). Yani bu ders, yakın tarihte yaşanan keskin değişimlerin doğrultusunda varolan ve yeni yetişen bireylere öğretmek ve benimsetmek için ortaya çıkmış bir derstir.

T.C İnkılap Tarihi, ortaya çıkış felsefesiyle diğer derslerden ayrılrsa da sonuç itibarıyla bir tarih dersidir ve her ders gibi eğitimsel amaçları vardır. Son T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi öğretim programı incelendiğinde; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik (MEB, 2018) gibi kök değerlerin öğrenciye kazandırılmak istendiği, ‘yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip karakterde bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Öğrenmeyi öğrenme, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve iade, anadilde ve yabancı dilde iletişim (MEB, 2018) gibi yetkinliklerinde diğer öğretim müfredatlarında olduğu gibi öğrenciye kazandırılması hedeflenmektedir. Bunlar derse ait genel amaçlar arasında girmektedir. Analitik düşünme becerileri kazanmış, eleştirel düşünmeyi bilen, araştırmacı, neden-sonuç ilişkisi kurmayı becerebilen, kavrama düzeyi yüksek, değerlendirme becerisine sahip bireylerin yetişmesi bu dersin (MEB; 2018) kazanımları arasındadır. Sonuç itibarıyla, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, özel amaçlarının yanı sıra değer, yetkinlik ve beceri kazandıran bir ders olma özelliğine sahiptir.

Yapılandırmacı anlayış ve öğretim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, tarih dersinin yapısına uygun materyallerin kullanılması gerektiğini söyler. Bu, derste akademik başarısının artırılması açısından da oldukça gereklidir. Tarihsel metinler ve çizimler, tarih dersinde kullanılacak kaynakların başında gelmektedir. Öğretimsel olarak tarihin varoluşsal amaçları arasında en önde elbette tarihin gereği tarihsel kanıtlardan oluşan içeriklerin analizi ile öğrencinin başbaşa bırakılmasıdır. Tarih doğası itibarıyla öğrenciler tarafından öğrenme açısından fayda sağlayacak birçok cevap arayan soruya sahiptir ve bunlar kompozisyon ya da diğer uygulama çalışmalarından öğrenciler açısından öğrenme ortamının iyileştirilmesine fayda sağlar (Güven, Bıkmaz, İşcan ve Keleşoğlu, 2014, s.44). Tarihin çağdaş yaklaşımları çerçevesinde ortaya konan romana benzer yazın türleri gibi tarihin nasıl yazıldığıyla ilgilenen ve inceleyen, bir adım daha ileri giderek diğerlerinden farklı tarih yazım ve türleri ortaya koyabilir (Çetintaş, 2013, s.485). Pedagojik ve öğretim amaçları ışığında incelendiğinde, hikaye ve öyküler, gelecek kuşaklara erdemli davranışların temelleriyle aktarılması lazım gelen kültürel öğelerin kazandırılması açısından önemlidir. Diğer alanlara nispeten sosyal bilimlerin temeli olarak görülebilecek tarihin öğretimi açısından bu ürünler önemlidir (Demircioğlu, 2014, s.175).

Çizgi romanlar, hem yazılı hem görsel bir tür olarak karşımıza çıkar ve bunların birleşim ile güçlü bir anlatım oluşturur. Göze hitap eden özellikleriyle öne çıkan içeriğe sahip materyaller, öğretime görsel düşünmeyi ve görsel iletişim akımını olumlu etkileyen taraflarıyla öğretimi olumlu yönde etkilemektedir.

Bu materyaller, öğrenciler için gerekli, öğrenme ortamı için elzem başta algılama ve anlamlandırma olmak üzere bütüne gitmeyi ve değerlendirmeyi kolaylaştıran niteliklerinden ötürü öğrenciye dolayısıyla da öğretmene yardımcı olmaktadır (Keskin ve Ekici, 2017, s.82). Öğrenciye görsel olarak hitap eden materyaller ders sürecine hemen her açıdan olumlu etkiler. Görsel materyaller öğrencilere öğretilcek konu hakkında geçmiş bilgilerini hatırlatır, onları anlamlı hale getirmesine ve öğrenilerek kalıcı hale getirilmesine fayda sağlar (Sever, Koçoğlu ve Tan, 2017, s.226).

Tarihin doğasına uygun bir biçimde anlatılmaması, yani tarihsel öğrenme ortamının tarihin soyut yapısını öğrenci adına somut hale getiren materyal eksikliği, zaten geçmişle ilgili olay, olgu ve durumları zihninde canlandırmakta güçlük çeken öğrencinin öğrenmesini zorlaştırmaktadır. Görsel materyaller, geçmişin somutluğunu doğrudan öğrencilerin karşısına çıkararak anlaşılır olmasında (Demircioğlu, 2014, s.161) oldukça etkilidir. Tarih dersleri açısından oldukça etkili bir yapıya sahip olduğu düşünülen çizgi romanların akademik başarı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Çizgi romanlar, yapısı ile tarih dersine uyumlu materyal olmasının yanı sıra öğrenciler açısından oldukça eğlenceli materyallerdir. Derse olan ilgi ve dikkatin artırılması ve öğrenme merakının uyandırılması ile derse karşı ilgi ve sevginin artırılmasına katkı sağlayabilirler. Bu öğretmenlerin ders sürecini etkili ve kolay hale getirmeleri açısından da önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde tarihsel çizgi roman kullanımının öğrencilerin akademik başarısına etkisini ortaya koymaktır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, tarihi çizgi romanların akademik başarısı üzerindeki etkisini öğrenci görüşleri ile ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, tarihsel çizgi romanların 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine giren öğrencilerin akademik başarılarını nasıl ve ne yönde etkilediğini ortaya koymak olduğundan araştırma nitel araştırma yöntemlerinden “durum çalışması” ile desenlenmiştir. Araştırmanın verilerinin toplanmasında ve yorumlanmasında araştırmacının görüşleri de etkili olacağı için nitel desenin bu araştırmaya uygun olduğunu söylemek mümkündür. Desen olarak bakıldığında nitel araştırmaları benzetmek gerekirse farklı özelliklere sahip birden fazla taştan oluşan mozaikler örnek gösterilebilir. Bu deseni oluşturan her unsur birbirinden çok farklıdır (Creswell, 2021, s.43).

Nitel desene sahip bir araştırmada, incelenmesi hedeflenen olay, olgu veya durumun gerçek ortamında herhangi bir müdahale olmadan incelenmesi gerekir, kendi kendine değişen Şartlarda hangi sonuçların ortaya çıktığı araştırmacı tarafından değerlendirilmelidir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.409). Bu hususta nitel araştırmaları oluşturan farklı desenlerin incelenmesi gereken araştırma ortamına ve niteliğine göre birbirinden etnografik, anlatı veyahut durum çalışması olarak çeşitlendiğini söylemek mümkündür (Creswell, 2021, s.43).

Araştırmanın yöntemi olan durum çalışmasında araştırmacı anlaşılması istenen olay ya da olguyu anlamak için inceleme ve değerlendirme yapar. Özellikle incelenme için gerekli uygunluktaki durumunların daha derin biçimde incelenmesine sağladığı imkan bakımından durum çalışması diğer çalışmalardan ayrılır (Creswell, 2021, s.100). Bu desende araştırmacının kavramları ya da olayları esas alması da gerekir. Kavram karmaşasının önüne geçmek için, olay kavramının kavramsal karşılığında insanın, toplumun ya da bu ikisinden herhangi birinin gerçekleştirdiği birliğe dayalı bir işleyişe sahip yapıdan bahsetmek mümkündür (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.414)

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ankara ili Altındağ ilçesinde bulunan 8. sınıf öğrencileri, örneklemini 8/A sınıfı arasından seçilen üç kız üç erkek olm ak üzere toplam altı öğrenci oluşturmaktadır.

Sınırlılıklar

Araştırma, amaç doğrultusunda T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin okutulduğu bir sınıftan oluşmaktadır. Araştırma ayrıca, bu sınıfta işlenen 2. Ünite: *Milli Uyanış: Bağımsızlık Yolunda Atılan Adımlar* ve 3. Ünite: *Milli Bir Destan: Ya İstiklal Ya Ölüm* üniteleri ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma Orhan Dündar tarafından yazılıp çizilmiş *Mustafa Kemal Atatürk 1* ve *Mustafa Kemal Atatürk 2* tarihi çizgi romanları ile sınırlıdır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri öğrenciler ile gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilmiştir. Araştırmanın verilerinin elde edilmesinde yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Durum çalışmasıyla desenlenmiş araştırmalarda verilerin toplanması birçok yolla yapılabilir. Araştırmacı, doğrudan araştırma ortamında gözlem yapabilir, araştırılacak konunun türüne göre görüşme gerçekleştirebilir ya da metin, görsel ya da ses kayıtlarına başvurarak doküman tekniği ile veri toplayabilir (Creswell, 2021, s.102). Veri kaynağı olarak görüşme araştırmacı ve görüşmeci arasında gerçekleşir. Görüşmenin de türleri bulunmaktadır. Görüşmeci bir asker, yönetici ya da caddede rastgele seçilmiş bir insan olarak seçilebilir (Cemaloğlu, 2014, s.149). Araştırmacı için hedef olgu ya da olayın incelenmesini hedefleyen önceden yapılandırılmış görüşmeler için elbette bir ön hazırlık gerekir.

Görüşme için ön hazırlığın hemen her aşamasında ne tür soruların sorulacağı araştırmacı tarafından zaten belirlenmiştir. Görüşmeci de yapılacak görüşmenin soruları hakkında olmasa da niteliği hakkında bilgi sahibi olabilir. Görüşmeciye sorulacak sorular önceden belirlidir ve bunun dışına çıkılmaz. (Cemaloğlu, 2014, s.151).

Verilerin Analizi

Araştırma süreci sonunda öğrencilerle yapılan görüşmelerde elde edilen veriler betimsel analiz daha sonra ise içerik analizine tabii tutularak analiz edilmiştir. Betimsel analizin en temel amacı araştırmacının elde ettiği bulguları belli bir sistem dahilinde şematik olarak anlamlı biçimde yorumlarıyla birlikte vermesidir. Bu doğrultuda araştırma bulguları öncelikle bir plan dahilinde betimlerine göre ayrılır daha sonra bu betimlemeler araştırmacı tarafından değerlendirilir ve sonuca gidilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.256). Elde edilen verilerin araştırmacı tarafından açıklanmasına imkan veren kavram ya da ilişkisel durumları ortaya koymak içerik analizinin en temel amacıdır. Betimsel analizde belli bir aşamaya kadar analizi tamamlanan veriler, kimi zaman daha derin biimde incelenmeyi gerektirir. İçerik analizi araştırmacıya elde edilen verileri temalara ayırma, yani gözden kaçabilecek durumların analiz etme fırsatını verir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.256). İçerik Analizinde bir durum analiz edilebileceği gibi araştırmacının konusuna göre birden fazla durumun analiz edilmesine de imkan tanınır (Creswell, 2021, s.100).

Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırmanın bilimsel araştırma basamaklarına uygun bir şekilde yürütülmüş olması, cevaplanabilirlik seviyesi açısından araştırma öncesinde hazırlanan görüşme sorularına hemen her öğrencinin cevaplamış olması, araştırmada elde edilen verilerin analizinde, elde edilen verilerin birbirini sağlaması yönünde yapılan kontrollerde elde edilen olumlu sonuçlar, araştırmanın geçerliliği ve güvenirliliği bakımından önem arz etmektedir.

BULGULAR

Araştırma sonunda öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, oluşturulan temalar çerçevesinde yorumlanmıştır. Araştırma sonunda öğrencilere *‘‘T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde çizgi roman kullanımı derse yönelik başarınızı nasıl etkiledi? Bu etkiler nelerdir?’’* sorusu sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır.

Tablo 1: Canlanmaya göre öğrenci görüşleri

Tema	Öğrenci Görüşü
	<i>Doğrudan Alıntı</i>
Canlanma	ÖK-1: “Beni şöyle yani olumlu etkiledi diyebilirim. Özellikle derste okuyunca insanın gözünde <i>canlanıyor</i> ders konusu”
	ÖK-2: “Benim çizgi romanlar yani siz geldikten sonra dersi biraz daha iyi öğrendiğimi söyleyebilirim. Diğer arkadaşlarım hemen kavrarken ben anlatılanları kavramak, <i>canlandırmak konusunda</i> ciddi sıkıntı çekiyorum bu benim sorunum ama bunlarla birlikte evet daha iyiye gittiğini söylerim”.

Yorum: Çizgi romanların tarih derslerinde kullanımının en önemli avantajlarından biri öğrencileri anlatılanları zihninde canlandırma zahmetinden kurtarması ve herkesi aynı yönde istendik bir dünyanın içine sokmasıdır. Örneğin bir sınıf ortamında nicelik olarak öğrenci sayısı ne kadar ise, öğretmen tarafından anlatılan tarihin soyut bilgisi, o sayı kadar ya da sayıya yakın farklı canlandırmanın öğrenciler tarafından yapılacağı muhakkaktır. Ve öğrencilerin bu dünyasına, yani tarihsel soyut bilginin canlandırıldığı bu dünyaya hükmetmesi oldukça zor bir iştir. Çizgi romanlar, bu yönüyle gerek öğrenci gerek öğretmen açısından oldukça önemli bir işleve ve kolaylığa sahiptir. Salt bir materyal olarak bile, tarihin bilgisi sınıf ya da öğrencinin olduğu herhangi bir yere götürebilmek tarihi çizgi romanların en önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Bu görüşler doğrultusunda, okutulan tarihi çizgi romanın öğrencinin akademik başarısını anlatılan tarih bilgisini canlandırma yoluyla olumlu katkıda bulunduğu söylenebilir.

Tablo-2: Akıcılığa göre öğrenci görüşleri

Tema	Öğrenci Görüşü
	<i>Doğrudan Alıntı</i>
Akıcılık	ÖK-1: “Ben derste anlatılanları desteklediği için öğrendiğimi fark ettim. <i>Akıcılık</i> olması çok güzel. Bir de gerçekten dersle çok uyumluydu. Benim öğrememe katkıda bulundu derim. Çünkü rengarenk ve <i>akıcı şekilde</i> sanki farklı iki birileri ders anlatıyormuş gibi oluyor
	ÖE-2: “Zaman benim için iyi oldu. Hocam animelerde <i>akıcılık oluyor</i> sizle konuşmuştuk bir de bilgisayarda efektler güçlü olduğu için ben bir okumaya başlıyorum hemen bitiyor çizgi romanlarda da o kadar olmasa da iyi yani ben seviyorum böyle olunca”
	ÖE-3: Böyle <i>akıcı</i> nasıl denir dizi gibi hocam devam ettikçe edesiniz geliyor öyle olunca tam anlatamadım hocam ama iyi oluyor bu derste. Ben bu dersi daha iyi öğrenmeye başladım hocam çünkü sıkılmıyorsunuz ve siz de anlıyorsunuz ve öğreniyorsunuz.

Yorum: Tarih dersleri, öğretmenin ve öğrencinin çözmesi gereken problemlerin sayısının birden artabileceği bir ders olabilmektedir. Bu durum dersin akademik amaçlarının gerçekleşmesini ve dolayısıyla öğrencinin akademik başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple tarih derslerinin öğrenci açısından akıcı ve sürükleyici hale getirilmesi önemlidir. Çünkü, öğrencinin takip etmeyi sürdüremediği bir ders, akademik açıdan olumsuz sonuçlar doğurabilir. Çizgi romanların önemli özelliklerinden biri de akıcı olmalıdır. Öğrenci çizgi romanın konusu doğrultusunda yazılan ve görsellerle süslenen bu dünyada, hikayenin sonuna nasıl geldiğini anlamaz ve sıkılmaz, bu sırada derste öğrenciye kazandırılmak istenenler tarihi çizgi romanlar

yoluyla doğrudan ya da dolaylı olarak aktarılabildiği gibi bu da öğrencinin akademik başarısını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 3: Meraka göre öğrenci görüşleri

Tema	Öğrenci Görüşü <i>Doğrudan Alıntı</i>
<i>Merak</i>	<p>ÖK-1: Ben sürekli yeni gelecek çizgi romanları <i>merak</i> ettim. Farklı çizgi romanlarda farklı hikayeler var çünkü. Bu da beni <i>merak ettirdi</i>. Güzel bir şey yani çizgi romanlarla ders işlemek. Ben memnundum.</p> <p>ÖE-1: “Sonra zaten hep çizgi romanlarla birlikte <i>merakla</i> işleyince dersi daha da iyi oldu”</p>

Yorum: Tarih derslerinde merak duygusu öğrenme için en uygun ortamı sağlayacak duygulardan bir tanesidir. Tarih dersinde merak etmeyen bir öğrencinin ilgi ve dikkatini derse yöneltmesi de oldukça zordur. Derste okutulan tarihi çizgi romanların, öğrencilerde merak duygusunu uyandıran materyaller olmaları, tablo da da görüldüğü üzere öğrencilerde merak duygusunu uyandırmıştır. Böylece tarihi çizgi romanlar aracılığıyla öğrencilerin merak duygunu uyandırarak tarihsel bilginin öğrenilmesinin daha kolay hale gelebildiğini söyleyerek bu materyallerin akademik başarı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Empatiye göre öğrenci görüşleri

Tema	Öğrenci Görüşü <i>Doğrudan Alıntı</i>
<i>Empati</i>	<p>ÖE-2: “Hikayenin <i>içindesiniz</i> ve olaylar var. Hikayedeki kişiler kimse onların <i>yerine koyuyorum kendimi</i>. Derste de çizgi roman olunca anlatılanların içinde hissedince daha iyi öğreniliyor.</p> <p>ÖK-2: “Önceden sosyal bilgiler dersinde de tarihten anlatılırken ben anlatılanları anlamak konusunda sıkıntı yaşıyordum. Bu inkılap tarihi dersinde de bu sene hala sıkıntı yaşıyorum. Bazı yerlerde çizgi romanlarda hikayenin geçtiği <i>yerler kişiler kendin olunca</i> o benim için iyi oldu çünkü ben cidden sıkıntı yaşıyorum tarih derslerinde”.</p>

Yorum: Tarih derslerinde öğrencilerin anlatılan tarih bilgisini anlamlandırmalarını ve öğrenmelerini kolaylaştıran en önemli etkenlerden biri de empati yapabilmeleridir. Tarih dersinde gibi zaman anlatılan ya da okunan tarihsel olayı anlamlandırabilmek için tarihsel olayın içinde varolan kişinin duygu ve düşüncelerini anlayabilmeleri, bunun içinde empati yapabilmeleri gerekir. Bu da öğrenmeyi ve anlamayı daha kolay getirir. Bu doğrultuda öğrencilere empati becerisi kazandıran çizgi romanların öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 5: Farklı temalara göre öğrenci görüşleri

Tema	Öğrenci Görüşü <i>Doğrudan Alıntı</i>
Farklı Temalara Ait Görüşler	ÖK-1: “Derste anlatılanları <i>desteklediği</i> için”.
	ÖE-1: “Sevince tabi dersi de seviyorsunuz. Çünkü dersle birlikte olunca bir de hoca <i>konularla beraber olması</i> güzel oldu, tabi böyle de dersi öğreniyor insan”
	ÖE-2: “Benim derste olan <i>ilgimi öyle aşırı derecede olmasa da</i> bana katkıda bulundu diyebilirim”.
	ÖK-2: “Tarih derslerinde hep sıkıntı yaşıyorum ama çizgi romanlar <i>biraz daha yavaş ve kolay anlatıyor</i> ”.
	ÖE-3: “Şimdi derste bunları okumak sonra da o ödev olarak felan da vermişsiniz onları yapmak çünkü çizgi romanı okumak gerek <i>derse bayağı katkısı olduğu hocam</i> ”.
	ÖK-3: “Önemli tabi çünkü resimler var öğrenmesine etki eder heralde sonuçta tarihi resimler var ve bişiyler anlatıyor <i>katkıda bulunmuştur bana</i> ”.
ÖK-3: “Yani çizgi romanların sürekli dağıttınız hepsi bende duruyor ve <i>keşke hep çizgi romanla dersleri işlese hocam.</i> ”	

Yorum: Tablo-5’de görüldüğü üzere, öğrenciler, tarihi çizgi romanların akademik başarıları üzerine olan etkisini farklı kavramlar ve cümlelerle de dile getirmiştir. ÖK-1, çizgi romanların derste anlatılanları desteklediğini söylemiştir. Tarihi çizgi romanlar, dersin konusuna, kronolojisine ve müfredata göre hazırlandıklarında, dersle beraber öğrencilerin eşgüdüm içinde öğrenmeye olumlu yönde katkı sağlayarak burada akademik başarıyı yükselteceği söylenebilir. ÖE-1’de ÖK-1’in söylemiş olduğu görüşü destekler biçimde konularla birlikte olması güzel oldu diyerek çizgi romanların bu yönünü desteklemektedir. Tarihi çizgi romanların akademik başarıları üzerine etkilerine dair görüşlerini sunan ÖE-3 ve ÖK-3 ne yönde olduğunu söyleyemeseler/söylemeseler de olumlu yönde kendilerine katkısı olduğunu söylemiştir. ÖK-3 ayrıca çizgi romanlarla beraber hep ders işleme dileğini belirtmiştir. Bütün bu görüşler, çizgi romanın akademik başarıyı olumlu yönde etkilediğini destekler niteliktedir.

Sırayla ÖE-2 ve ÖK-2 kodlu öğrenciler ise tarihi çizgi romanın derste kullanımına yönelik olumsuz sayılamayacak ama olumlu olarak da değerlendirilemeyecek görüşler sunmuşlardır. ÖE-2, tarihi çizgi romanların derse olan ilgisini çok fazla arttırmadığını, ÖK-2 ise çizgi romanın yavaş anlattığını söylemektedir. Bunlar, tarihi çizgi romanı öğrencinin akademik başarısını olumlu yönde etkileyen bir materyal olmasını çok öteye götürmese, çizgi romanın akademik başarıya etkisi hakkında olumlu sayılabilecek görüşler değildir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, tarih dersinde tarihi çizgi roman kullanımının öğrencinin akademik başarısını olumlu yönde etkileyen özelliklere sahip materyal olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tarihi çizgi romanların, öğrencilerin derse karşı merakını uyandıran, tarihsel bilginin zihinlerinde canlandırılmasını kolaylaştıran, onların empati yapmalarını sağlayan, öğrenmenin doğasına aykırı olan durağanlığı ortadan kaldırarak akıcılık sağlayan ve böylece akademik başarılarını olumlu yönde etkileyen materyaller olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Bu sonuç, hem çizgi romanlar hem de öğrencilerin akademik başarıları hem de öğretmenler açısından önemli görülebilir. Çünkü, tarih derslerinde öğretmenlerin ders kitaplarından sonraki en önemli yardımcılarından biri çizgi romanlar olabilir.

Çizgi romanlar, dil ve anlatımı, görsel özelliği, tarihsel süreçte meydana gelerek tarihe de tanıklık etmiş materyallerdir. Birçok yönüyle araştırılmaya ve incelenmeye açtıkları. Çizgi romanların eğitimde kullanılmak üzere incelenmesi ve araştırılması biraz geç kalınmış olsa da faydalarıyla birlikte bizleri, eğitimcileri beklemekte olan büyük bir gezegendir.

Ülkemizde eğitimde kullanılmak üzere yazılmış çizgi romanların sayısı nicelik olarak her ne kadar artmakta olsa da eğitim için nitelikli çizgi romanların hazırlanması gerekmektedir. Bu yönde yapılacak araştırmalar ve geliştirilecek çizgi romanlar eğitimin her alanında kullanılmak üzere, hazırlanmak üzere eğitimcilerimizi beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Creswell, J. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri. Siyasal Kitabevi.
- Cemaloğlu, N. (2014). Veri Toplama Teknikleri: Nicel-Nitel. Bilimsel Araştırma Yöntemleri Tanrıoğren, A. (Ed). Anı Yayıncılık.
- Çetintaş, B. (2013). Kurgulanan Geçmiş: Tarihsel Roman ve Tarihyazımcı Üstkurmaca. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek (Ed.), Türkiye’de Tarih Yazımı (2. Baskı) içinde (s. 485-500). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Çevik, M. (2014). Tarih Felsefesi. Anı Yayıncılık.
- Demircioğlu, İ. (2015). Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güven, İ., Bıkmaz, F., İşcan, C., Keleşoğlu, S. (2014). İsmail Güven (Ed.), Tarih Öğretimi Kuram ve Uygulama. Ankara: Pegem Akademi.
- Gürbüz, S. Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- MEB. (2018). T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi(Ortaokul 8. Sınıf) . Ankara: MEB.
- Örten, H. Keskin, Y. Ekici, Ö. (2017). Sosyal Bilgiler Dersinde Materyal Hazırlamanın Temelleri. Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.), Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı (2. Baskı) içinde (s. 67-85). Ankara: Pegem Akademi.
- Pamuk, A. (2019). Kimlik ve Tarih. Yeni İnsan Yayınevi.
- Sever, R. Koçoğlu, E. Tan, Ç. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Karikatür Kullanımı. Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.), Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı (2.Baskı) içinde (s.225-246). Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, A. Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

TARİH DERSİNDE MATERYAL OLARAK ÇİZGİ ROMAN: TRABLUSGARP SAVAŞI
ÖRNEĞİ

Mücahit POYRAZ

Marmara Üniversitesi

İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0002-6114-7175

pyrzmcht@gmail.com

ÖZET

Günümüzde birbirinden farklı birçok öğretim materyali ders sürecinin bir parçası haline gelmiştir. Bunlardan birisi de çizgi romanlardır. Başta Amerika ve Avrupa’da öğretim sürecinde sıkça kullanılmasına rağmen, ülkemizde her ne kadar hak ettiği yere henüz gelmemiş olsa da çizgi romanların eğitimde kullanılmasına ilişkin çalışmaların sayısının arttığını, çizgi romanların öğretim sürecinin bir parçası haline gelmeye başladığını görmekteyiz. Gelişen teknolojiyle beraber sadece karton kapak halinin dışına çıkarak ulaşılması kolay ve ekonomik bir ders materyali olan çizgi romanlar, sosyal bilimlere ait alanların öğretiminde, özellikle de tarih dersleri için oldukça uygun ve etkili bir materyaldir. Ülkemizde yazılmış pek çok çizgi roman bulunmaktadır ve bu çizgi romanların birçoğu tarihi çizgi romanlardır. Her ne kadar hepsi olmasa da, çoğunluk sayıda tarihi çizgi roman tarih derslerinde kullanılabilir niteliğe sahiptir. Bu araştırmanın amacı, Trablusgarp Savaşı örneğinden yola çıkarak bir ders materyali olarak tarihi konuların anlatılması ve öğretilmesinde çizgi romanın içerik ve yapısını inceleyerek ortaya koymaktır. Araştırma kapsamı, Orhan Dündar tarafından çizilen ve yazılan Mustafa Kemal Atatürk serisinin ilk dizisinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın yöntemi, bir nitel araştırma yöntemi olan doküman incelemesi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın verileri, belirtilen çizgi romanın romanın ilgili kısımlarından elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler İçerik analizine tabii tutulmuştur. Araştırma sonucunda çizgi romanların yapı ve içerik olarak Trablusgarp Savaşı’nın anlatımında oldukça etkili bir materyal olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, tarihi çizgi romanların tarih dersleri için ne kadar uygun ve etkili bir materyal olduğunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih eğitimi, çizgi roman, materyal.

COMIC AS A MATERIAL IN THE HISTORY COURSE: THE EXAMPLE OF THE WAR OF TRIPLUS

Mucahit POYRAZ

ABSTRACT

Today, many different teaching materials have become a part of the course process. One of them is comics. Although it is frequently used in the teaching process in America and Europe, although it has not yet reached the place it deserves in our country, we see that the number of studies on the use of comics in education has increased and comics have begun to become a part of the teaching process. With the developing technology, comics, which are easy to reach and economical course material by going beyond the cardboard cover, are a very suitable and effective material in the teaching of social sciences, especially for history lessons. There are many comics written in our country, and most of these comics are historical comics. Most, if not all, historical comics are qualified to be used in history lessons. The aim of this research is to reveal the content and structure of comics in the teaching and teaching of historical subjects as a course material based on the example of the Tripoli War. The scope of the research consists of the first series of the Mustafa Kemal Atatürk series drawn and written by Orhan Dündar. In this direction, the method of the research was determined as document analysis, which is a qualitative research method. The data of the research were obtained from the relevant parts of the mentioned comic book. The data obtained in the research were subjected to content analysis. As a result of the research, it has been concluded that comics are a very effective material in the narrative of the Tripoli War in terms of structure and content. This research is important in terms of revealing how suitable and effective the historical comics are for history lessons.

Keywords: history education, comics, material.

GİRİŞ

Çizgi Romana Dair

Çizgi roman nedir? sorusunun birçok cevabı bulunmaktadır. Bu, çizgi romanın sahip olduğu yapı ve özelliklerin ortaya çıkardığı bir durumdur. Öncelikle çizgi roman bir sanat dalıdır. Dünya'nın birçok yerinde çizgi romanlar sekizinci ya da dokuzuncu sanat dalı olarak kabul edilmektedir. Çünkü, çizgi romanların resim ve yazıyı birleştiren, buradan doğan anlatım gücüyle okuyucuya seslenen bir yapısı vardır. Yazı ile resmi, bir anlatım gücüne dönüştürme işi ise çizgi romanı sanat haline dönüştürmektedir. Çizgi roman için yazarın ve çizerin ehemmiyeti oldukça önemlidir. Yazar ve çizer aynı kişi olabileceği gibi farklı kişilerden de oluşabilmektedir. Çizgi romanlar, elbette gücünü en fazla çizgi, renklerden almaktadır. Çizgi roman okuyucuya sunulan görsel bir gösteridir. Çizgiler, bu romanları öne çıkaran en temel vasıftır ve bunların çizgi romandaki duruşu veya efekti çizgi romana anlam kazandırır yoksa diğer resimlerden herhangi bir farkı kalmaz. Çizgi roman özelliğini göze hitap etmesinden alır ve bu yönüyle okuyucunun ilgisini çeker (Bolan, 2000, s.65).

Çizgi roman bir film şeridi gibidir ve anlatılmak istenen hikaye her sayfada birer sahne şeklindedir ve birçok yönden okuyucunun ilgisini çekecek akıcılık ve mekan algısı vardır. Bu yönüyle fotoğraf ya da video kameraların bir çeşidi olarak da görülebilir ve görsel sanatın hemen tüm yeteneklerini yansıtır (Cantek, 1996, s.22).

Çizgi romanlar, görsel özellikleri kadar dil ve anlatım özellikleriyle de ön plana çıkmaktadır. Çizgi romanı diğer türlerden ayıran özellik de budur zaten. Görsel özelliği kadar dil ve anlatımı, dil ve anlatımı kadar görselliği ön plana çıkmaktadır. Çizgi roman bunların dengesini sağlayarak okuyucu karşısına çıkar. Çizgi romanın hemen sayfasında yer alan sahneler de kendi içinde ayrı ayrı bölümlerden oluşur ve her biri kendine özgü bir anlatım yapar ve bu anlatımların birçoğu yine görsel sanat olarak farklı vurgular içeren metinler içerir, bu da çizgi romanın edebiyat ile olan ilişkisini gösterir (Cihan, 2014, s. 315). Çizgi romanın görselliği kadar farklı kurgulama biçimleriyle yer alan metinlerin edebi olarak sahip olduğu dil özellikleriyle farklı bir tür olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlatıma sahip metinler çizgi roman sayfasında yer alan görseli destekleyecek en güzel yere konmaya çalışılır (Yağlı, 2017, s.3). Sonuç olarak çizgi roman çizgi, çizgilerden oluşan görseller ve renklerin de işe koşulmasıyla oluşan ahenk ve düzene çizgi romana has bir dille yer alan metinlerin ortaya çıkardığı bir sistematiktir (Yağlı, 2017, s.2).

Çizgi romanın bu sistematığı ile birlikte anlatılan farklı konu ya da öykülerle çoğu zaman okuyucuyu olaganüstü bir dünyaya taşır. Çizgi roman anlattığı konuyu birçok zaman okuyucuya konu sabit olmakla beraber tretman ve senaryo üçgeninde sunar (Bolan, 2000, s.97).

Eğitimde Çizgi Roman

Bu yapı ve özellikleriyle çizgi romanlar, başta Amerika, İngiltere olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde bir öğretim materyali olarak ders sürecinin bir parçası haline dönüşmüştür. Günümüzde yeni yaklaşımların eğitim sistemlerine etkisi, öğrenme ortamlarını klasik düzenin dışına çıkmaya itmektedir. Geleneksel eğitim anlayışı öğrenmenin öğrenci öğretmen ve ders kitabı arasında bir süreç olarak görür ve bu durum bir takım faydalarının yanısıra ders sürecini sıkıcı hale getirebilmektedir (Cihan, 2014, s. 313). Öğrenme ortamında kullanılacak birçok metin türü vardır ve çizgi romanlar da bu türler gibi öğrenme ortamını olumlu yönde etkileyebilecek özelliklere sahiptir (Cihan, 2014, s. 313). Öğrenme ortamına salt metinlerden oluşan bir türün yanısıra görsel özelliklere sahip bir materyalin getirilmesi elbette nitelikli bir durumdur çünkü günümüze kadar yapılan birçok araştırma okuyarak öğrenmede görme eyleminin ayrıca önemli olduğunu vurgular (Altunbay ve Önal, 2016, s.334). Üstelik günümüzde çizgi ve rengin yani görselin sosyal medya unsurları yoluyla insanı etki altına aldığı ve insan davranışlarına yön verdiği bilinmektedir. Bu etkinin öğrenme ortamlarında yer alan materyalleri dolayısıyla başarı ortalamasını da etkilemektedir (Cihan, 2014, s. 313). Öğrenme ortamında bu tür özelliğe sahip çizgi romanların yer alması dolayısıyla akademik başarıyı olumlu şekilde arttırmaktadır (Gülersoy ve Türkkal, 2020, s.316). Çünkü çizgi roman sahip olduğu nitelik ve etki ile diğer edebi türlere nazaran daha etkili bir öğretim materyali olarak çözülmesi ve anlaşılması gayet kolay bir türdür (Cihan, 2014, s. 315).

Öğretimde kullanılabilir nitelikteki çizgi romanların öğrencinin akademik başarısını arttırmadaki önemi, onların başta görme olmak üzere hemen her duyu organına hitap etmesinden, içeriklerinin düzenli ve öğrenciler tarafından kolay biçimde öğrenilebilir kılmasından ve bunu en önce görme duyusuyla yaptırabiliyor olmasından ötürüdür (Ünal ve Demirkaya, 2019, s. 101). Çizgi roman, sadece bir sayfasında yer alan bir kare görsel ile birden fazla olay ya da durum hakkında bilgi verir, bu öğrencinin de bilincinin dışına çıkacak bir okumanın önüne geçer (Cihan, 2014, s. 315).

Öğrenci tarafından öğrenilmesi zor olan soyut ve basitdışı bilgilerin kazandırılmasında görme ve duyma duyularına hitap eden materyallerin kullanılması bilginin somutlaştırılması için gereken gerçekliği öğrenciye sağlar. Bu, öğrenciyi bilgiyi zihninde nasıl canlandıracağı ile ilgili sorulardan uzak tutar ve görme duyusu ile öğrenciye sunulan bilgi de öğrenci tarafından kavranılması ve hatırlanması kolay bilgiye dönüşür (Özden, 2017, s. 130). Çocukların herhangi bir konuya ilişkin düşüncelerini dile getirmeleri için onların görme duyularının harekete geçmesi çok önemlidir. Görmek, öğrenmede yorumlamanın başlıca anahtarıdır. Görme duyusu sayesinde kişi kendini daha kolay ifade eder, çünkü görmek ile dil ve sözcükler arasında sıkı bir ilişki vardır (Yağlı, 2017, s.101).

Çizgi romanın sayfalar boyu süren panelleri okuyucunun hikayenin içine girmesini kolaylaştırır ve okuyucu kendini bir anda kahramanın yerine ya da hikayenin ortasına koyabilir. Böylece çizgi romanın en önemli parçalarından biri tamamlanmış olur. Bu aynı çizgi romanda aynı hikayede yer alan fakat farklı kurgu ve düş dünyasına giren okuyular anlamına gelir (Cihan, 2014, s. 316). Dünyada milyonlarca çizgi roman çizgi ve metnin gücüyle okuyuculara seslenmektedir. Her çizgi roman, farklı bir şekilde kurguya sahiptir. Böylece çizgi romanların büyümesi okuyucularını daha fazla kendine bağlayabilmektedir. Bu, öğretim faaliyetleri açısından öğrencilerin lehine kullanılacak bir durumdur (Altunbay ve Önal, 2016, s.333).

Tarih Dersinde Çizgi Roman

Tarih dersi, yapısı itibarıyla soyut olan bilgisini öğrenciye aktarmaya çalışır. Yani tarih, öğretmenin anlattıkları ya da kitaptan okunulan bir bilgidir. Fakat günümüzde, tarih derslerinde kullanılan çeşitli materyaller sayesinde tarihin soyut bilgisi sınıf ortamına getirilip gerçekliğe dönüştürülebilmektedir. Bu materyallerden bir tanesi de çizgi romanlardır. Çizgi romanlar tarih ile beraber gelişip büyümüş bir tarihsel kanıt hem de tarihin soyut bilgisini somuta çevirebilmiş materyallerdir. Bunun sebebi ise, çizgi romanların tarih dersinde kullanımı halinde öğretilmek istenen bir konunun öğrenciye eğlenceli, hikaye kurgusu içinde okuma isteği uyandıran ve bunu en çok da gerçekliğin en önemli göstergelerinden biri olan görsellik ile destekleyerek yapan ve metinle de destekleyen, öğrencinin zihninde canlandırması gereken durumları doğrudan veren ve hemen bütün duyu organlarına hitap etmek gücü olan bir materyal olması gelmektedir. Tarih derslerinde istenen ve etkili olan da böyle bir ders materyalidir. Okumayı sevdiren özelliğiyle bile tarih dersine olumsuz bir tutum içerisinde olan öğrenciler bile çizgi romanlar sayesinde tarih dersini sevebilir, akademik başarısını arttırabilir.

Tarih öğretiminin daha etkili olabilmesi, tarihi öğrenme ortamına taşıyan kaynakların öğrenciye sunulmasıyla gerçekleşir (Güven, Bıkmaz, İşcan ve Keleşoğlu, 2014, s.48). Tarih dersleri çoğunlukla ders kitaplarının rehberliğinde gerçekleşmektedir (Dilek ve Dilek, 2015, s.148). Teknolojinin öğretim materyallerini getirmiş olduğu noktaya bakıldığında, özellikle görsel materyallerin tarih öğretiminde kullanımında gelinen noktanın görsel bir tarih anlayışını doğurduğunu söylemek mümkündür (Acun, 2013, s.422). Tarihin öğretim sürecinde öğrencide dersin amaçlarıyla birlikte sürecin de davranışa yansımaları açısından tarihle ilgili olabilecek hemen her türlü görsel türü, görselle oluşan bir öğrenme ya da öğretim türüdür (Demircioğlu, 2014, s.161). Geçmişle ilgili olayları yansıtan görüntüler ya da video kayıtlar, tarihsel araştırmalarda başlıca kaynaklar arasındadır. Bunlara ek olarak ilgili tarihsel dönemle ilgili kanıt niteliği taşıyan dekor, resim, harita, posta pulu ya da paralar görsel malzemeler arasındadır (Acun, 2013, s.422).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Trablusgarp Savaşı örneğinden yola çıkarak bir ders materyali olarak tarihi konuların anlatılması ve öğretilmesinde çizgi romanın içerik ve yapısını inceleyerek ortaya koymaktır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, tarihi çizgi romanların tarih dersleri için ne kadar uygun ve etkili bir materyal olduğunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, sanatsal bir doküman örneği olan çizgi romanın tarih dersinde kullanımına yönelik incelemeler yapmak ve değerlendirmektir. Bu doğrultuda araştırma nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi yöntemiyle desenlenmiştir. Doğrudan araştırmacının inceleme ve gözlemlerine dayalı bir araştırma yapılmış olması, araştırmanın nitel desenle çerçevelenmesini gerektirmiştir. Nitel desene sahip araştırmalar, nicelik olarak sınır bildiren sayılardan ziyade insan ya da toplumu sosyolojik olarak ele alan ve inceleyen araştırmalardır (Sayım, 2021, s. 57). Nitel araştırma çerçevesinde kalan veril toplama ve analiz yöntemleri geniş bir zeminde detaylı şekilde incelenmeyi gerektirir (Sayım, 2021, s. 57). Bir yöntem ya da veri elde etmenin bir biçimi olan doküman incelemesi, inceleme kapsamına alınan olay ya da olguya dair bilgi veren yazılı kaynakların analizini amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 217). Bu doğrultuda araştırmanın yöntemi, bir nitel araştırma yöntemi olan doküman incelemesi olarak belirlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmaların en önemli aşamalarından biri evren ve örneklemin belirlenmesidir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı kapsamında derslerde kullanılacak çizgi romanlar taranarak incelenmiştir. Örneklemin belirlenmesinde de ana kriter tarih dersinde kullanılacak bir çizgi romanın belirlenmesidir.

Nitel araştırmalarda evren, araştırma konusu doğrultusunda araştırma neticesinin genellendiği çerçeve ya da sınır olarak tabir edilebilir (Sayım, 2021, s. 93). Örneklem ise evreni nicelik olarak temsili küçük örnek birey, grup ya da durum olarak tanımlanabilir (Sayım, 2021, s. 93). Bu araştırmanın evreni, Türkiye’de yazılıp çizilen tarihi çizgi romanlar olarak belirlenmiş, örneklem olarak ise Orhan Dündar tarafından çizilen ve yazılan Mustafa Kemal Atatürk serisinin ilk dizisi incelenmiştir. Bu çizgi roman Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılarak yayımlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Yazılı doküman ya da transkriptlerden alınan alıntı ya da aktarmalar nitel veriler arasında sayılır (Patton, 2018, s.47). Araştırmanın verileri bir doküman örneğinden elde edildiği için araştırmanın verilerinin toplanmasında doküman tekniği kullanılmıştır. Yazılı metnin olduğu ya da yazılı metne dönüştürülmüş her kaynakların yanısıra görsel nitelik taşıyan her türlü kaynak da nitel veriler arasındadır (Patton, 2018, s.4). Veri toplama araçları arasında doküma tekniğinin yazılı ya da görsel resmi veya resmi olmayan, kişisel ya da topluma mal olmuş kaynakların araştırılıp incelenmesinde doküman tekniği oldukça etkilidir (Ekiz, 2020, s.78). Araştırmanın verileri, belirtilen çizgi romanın romanın ilgili kısımlarından elde edilmiştir.

Geçerlilik ve Güvenirlilik

Araştırmanın amacı doğrultusunda, başta araştırma yönteminin amaca uygunluk çerçevesinde belirlenmesi ve araştırma verilerinin nasıl ve nereden elde edildiği, analizinin nasıl yapıldığına ilişkin adımların bilimsel araştırma basamaklarına uygun şekilde olması, araştırmanın geçerliliği ve güvenirliliği açısından önemlidir.

Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda veriler, tabii olarak analiz edilirken ortaya çıkar. Bunu gerçekleştirirken araştırmacı elde edilen veriler sentezlemek üzere düzenler ve neticelendirir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.433). Resmi olan ya da olmayan belgelerin ya da arşivlerin araştırılıp incelenmesi belge ya da doküman inceleme olarak tabir edilebilir. Araştırmacının amacı tabii olarak incelenecek belgenin türünü belirlemektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.430-431). Bu çerçevede araştırma sürecinde elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinde sıkça kullanılan içerik analizine tabii tutulmuştur. Yazılı ya da görsel verileri içeren kaynak ya da belgelerde araştırmacının istediğini bulabilmesi için planlı bir şekilde hareket ederek anlam örüntülerini çerçevelendirerek aranan iletiyi bulması içerik analizi olarak adlandırılmaktadır (Güler, Hacıloğlu ve Taşğın, 2015, s.43).

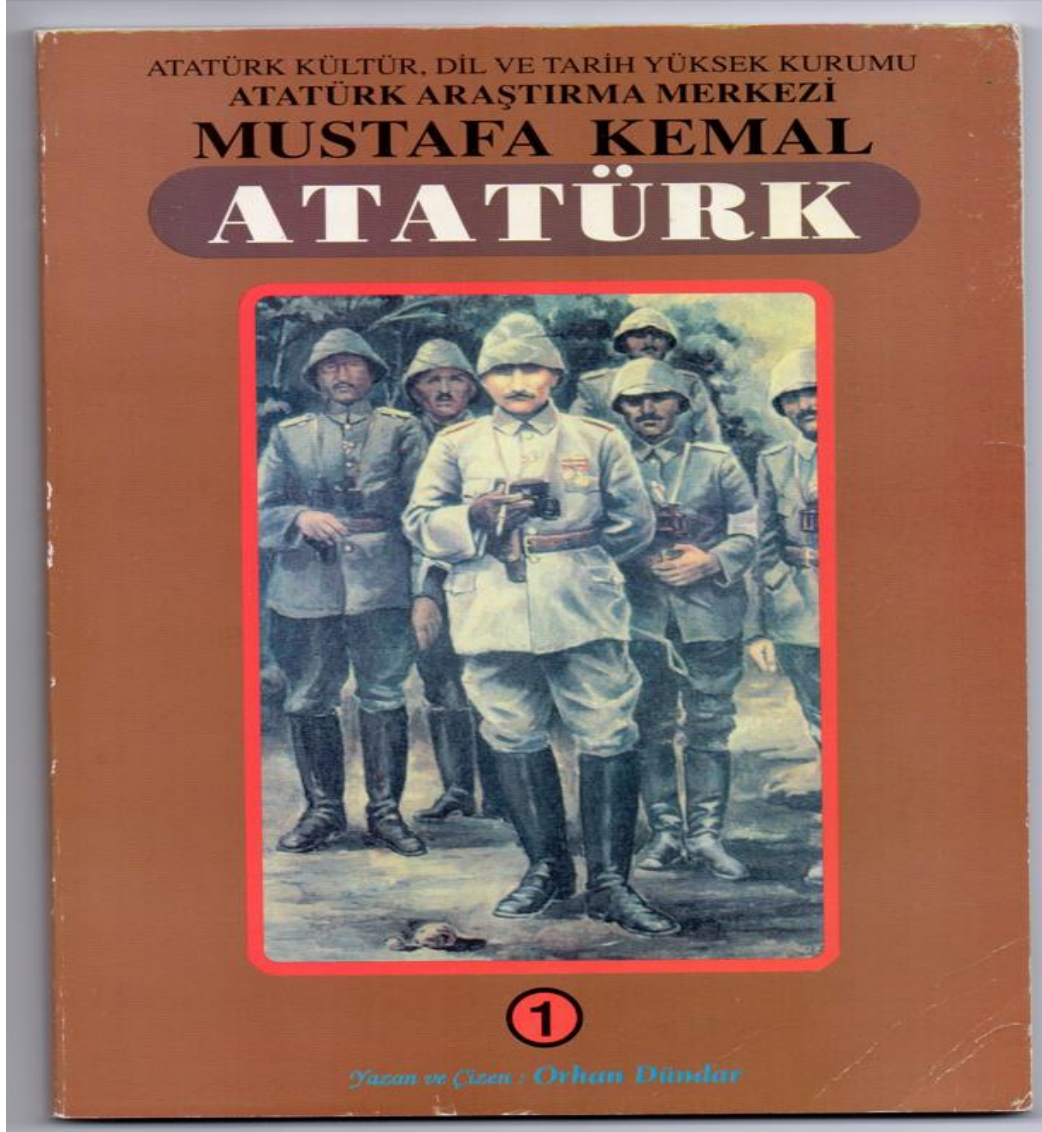
BULGULAR

Bu kısımda, incelenen çizgi romanın Trablusgarp Savaşı ile ilgili kısımları doğrudan verilerek incelemeye tabii tutulmuştur. 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin 1. ünitesi olan ‘‘Bir Kahraman Doğuyor’’ ünitesinin ‘‘İTA.8.1.4. Mustafa Kemal’in askerlik hayatı ile ilgili olayları ve olguları onun kişilik özellikleri ile ilişkilendirir’’(MEB, 2018). kazanımının alt kazanımlarından biri olan *b* bendindeki ‘‘31 Mart Olayı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları’na kısaca değinilir’’ kazanımı çerçevesinde ‘‘Trablusgarp Savaşı’ kapsama alınmıştır (MEB, 2018).

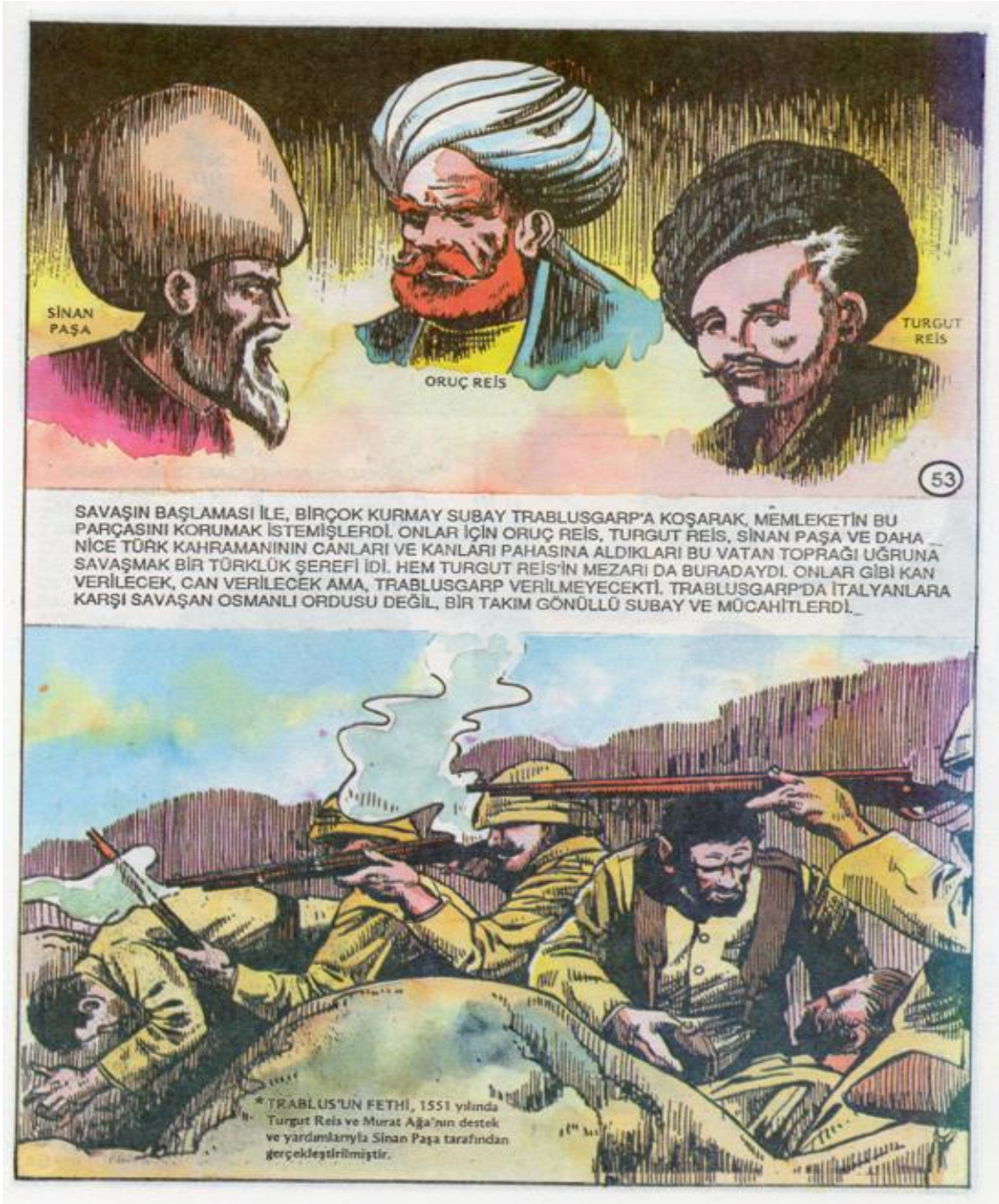
Bu ünite ve konu kapsamında, elbette kazanımlar aracılığıyla konunun doğrudan sınıf ortamında anlatımıyla ilgili çıkarımlar yapmak zordur. Ancak yine de bu kazanım kapsamında, uzun dönem 8. sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine girmiş bir eğitimci olarak Trablusgarp Savaşı’nın ders ortamında nasıl anlatıldığına ilişkin bilgileri sunmak, çizgi romanda Trablusgarp Savaşı konusunu incelemek ve değerlendirmek bakımından önemlidir. MEB tarafından öğretimde kullanılmak üzere basılmış 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları ve yıllık planlar bizlere ders sürecinin nasıl işlendiği hakkında bilgiler zaten sunmaktadır.

Klasik derslerde, konunun anlatılmasında ilk önce, Trablusgarp’ın nerede olduğu ile ilgili haritada bir gösterim yapılır. Bu coğrafyanın Osmanlı Devleti ve İtalyanlar açısından önemi anlatılır. Savaş başladığında Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri gücü ile ilgili, özellikle deniz gücü ile ilgili hatılatmalar yapılarak bilgiler verilir. Osmanlı Devleti’nin bu bölgeyi savunmak için nasıl bir strateji izlediği ile ilgili ipuçları verildikten sonra, Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Beylerin bölgeye geçiş hikayeleri anlatılır. Daha sonra Trablusgarp’ın savunulması için yürüten faaliyetler hakkında bilgiler verilir. Yine Trablusgarp Savunması’nın gerçekleştiği Derne, Tobruk ve Bingazi bölgeleri ve bu bölgelerde hangi komutanların nasıl bir savunma gerçekleştirdikleri, İtalyanların nasıl durdurulduğu anlatılır. Trablusgarp Savunması, birçok baktada başarılı bir şekilde devam ederken Trablusgarp’ın nasıl kaybedildiğine ilişkin kısma geçilir. Burada yeniden Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri durumuna değinilerek neden Trablusgarp’ı kaybedişimizin sebepleri ile ilişkilendirilir. Savaşın sonunda Uşi Antlaşması ve maddeleri yorumlanır ve ders süreci sonlandırılır.

Bulgu 1: Çizeri ve yazarı Orhan Dündar olan bu çizgi roman, günümüzden yirmi yıl önce yazılmış vebasılmış bir çizgi roman olmasına rağmen, baskı kalitesi ve anlatımıyla inkılap tarihi dersi açısından oldukça önemli bir çizgi romandır. Çünkü, Trablusgarp Savaşı örneğinden de anlaşılacağı gibi, resimler ve tasvirler, anlatımlar hemen her öğrencinin gayet rahat anlayabileceği seviyededir. Bu roman günümüzde tarih derslerinde okutulacak çizgi romanlar için bir örnek teşkil etmektedir. Atatürk Araştırma Merkezi adına basılan çizgi romanın her sayfası renklidir ve toplam yüz dört sayfadan oluşmaktadır. Görselleri tarihsel kronoloji ve anlatımlarla eşgüdümlü bir şekilde hazırlamak oldukça çetin bir iştir.

Yorum 1: 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersleri, tabii şekilde Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Trablusgarp Savaşı'nın anlatıldığı bu ilk sayfada da Mustafa Kemal'in Trablus'a geçişi, sebepleriyle birlikte verilmiş, Trablus'ta Türkler ile İtalyanlar arasında nasıl bir coğrafyada savaş verildiği oldukça güzel bir şekilde çizilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal'in neden takma isim kullandığı hakkında bilgi verilmiştir.

Bulgu 2:

Yorum 2: Çizgi roman, Trablusgarp'ın neden önemli olduğunu, Türklerin vatanseverlik duyguları, Trablusgarp ile geçmişten beri olan bağı, savaş halini anlatan ve pedagojik olarak herhangi bir sorn yaratmayacak bir resim ve anlatmayı başarmıştır. Trablusgarp'ın bir ata yadigari toprak olduğu, bunu korumanın Türklük şeref ve haysiyetinin bir parçası olduğu, geçmişte nasıl canla alındıysa şimdi de bu minvalde korunması gerektiğinin vurgulanması ders açısından oldukça önemlidir.

Bulgu 3:

Yorum 3: Trablusgarp Savaşı'nın anlatımında, fedakar Osmanlı Subaylarının cepheye geçişleri, düşmanlara yakalanmamak için sözde hangi mesleklere sahip oldukları sürekli vurgulanır. Çizgi romanda bu durumu, nasıl bir yolculuk yaşandığını oldukça net bir çizim ve anlatımla bizlere anlatmaktadır.

Bulgu 4:

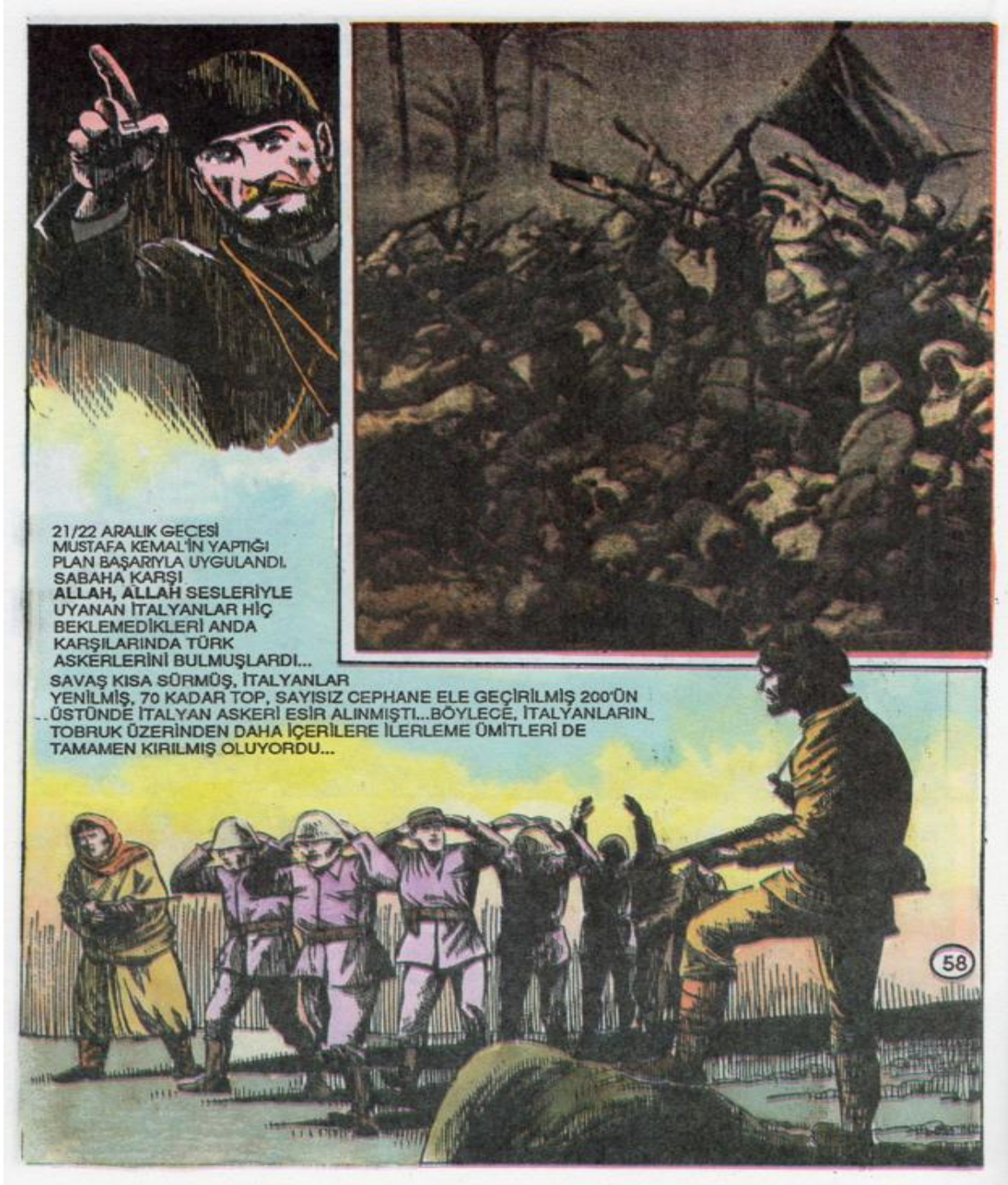
Yorum 4: Trablusgarp Savaşı'nın anlatımında, Mustafa Kemal'in Mısır'da tutuklanmasından ve hastalanmasından bahsedilmez. Fakat çizgi romanda buna da değinilmesi oldukça ilginçtir. Ayrıyetten, Trablusgarp'ın nasıl bir coğrafyaya, toprağa ve bitki örtüsüne sahip olduğu, askerlerin giyimlerine dair ayrıntılar, çizim ve anlatımlar oldukça değerlidir. Ayrıca çizgi romana ait bu sayfa incelendiğinde iki boyutlu anlatımından olması ayrıca önemlidir.

Bulgu 5:

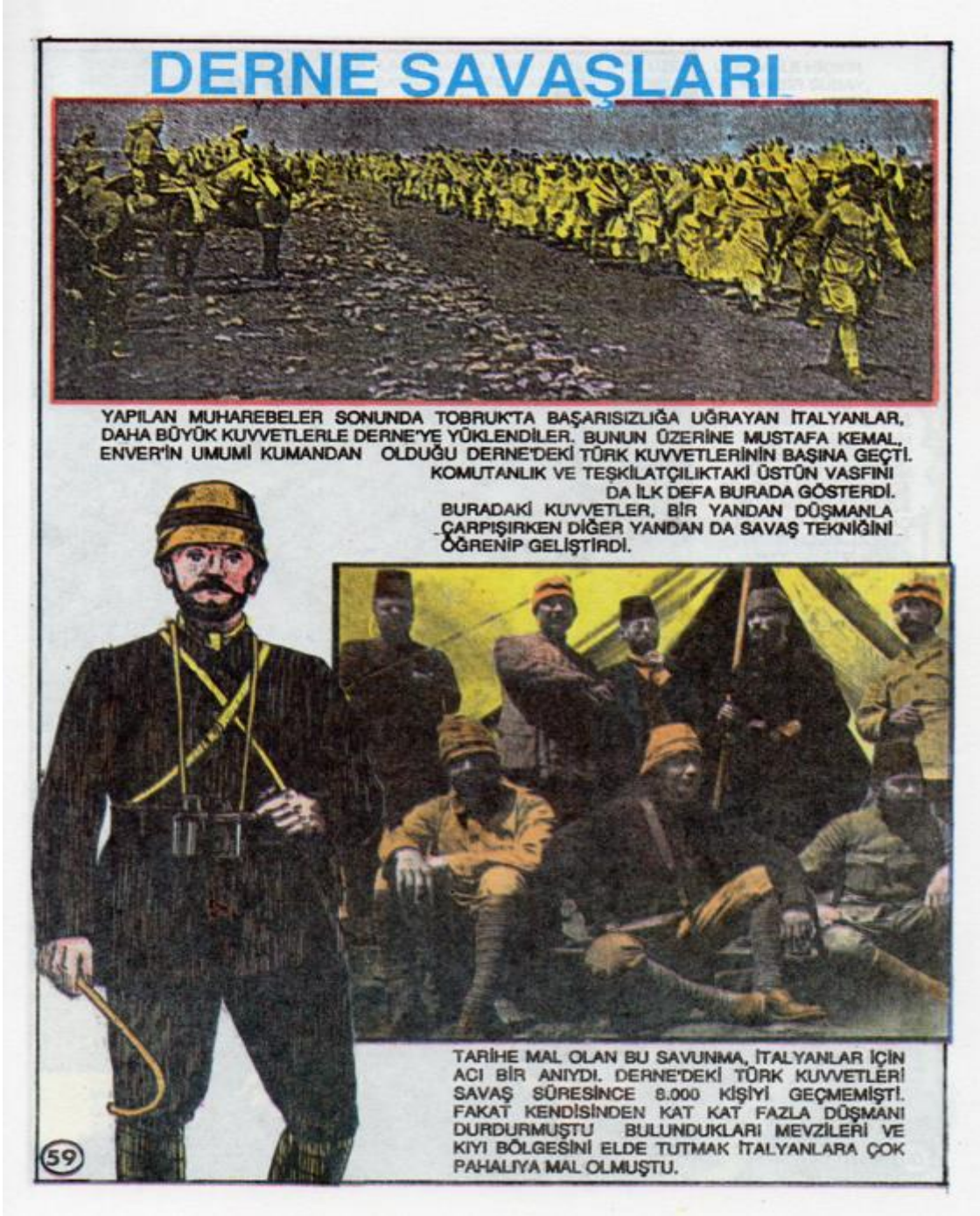
Yorum 5: Trablusgarp Savaşı başlamadan önce bölgeye giden Türk subaylarının teşkilatlanma adına yürütmüş olduğu faaliyetler oldukça sade bir anlatım ve çizimlere gösterilmiştir.

Bulgu 6:

Yorum 6: Tarih derslerinde öğrencilerin en çok sıkıntı çektiği konuların başında ne zaman / nerede bağlamını zihninde oturtmaktır. Trablusgarp Savaşı'nın anlatımında ara ara büyük veya küçük anekdotlarla kronoloji bilgisinin yer bağlamında verilmesi bu açıdan oldukça önemlidir.

Bulgu 7:

Yorum 7: Tarih dersleri açısından çizgi romanların en önemli özelliklerinden biri elbette görsel bir etkiye sahip olmasıdır. Trablusgarp Savaşı'nın anlatıldığı bu sayfada iki farklı efektin bizi karşıladığını görürüz. Alt kısımda savaşın sonuna ilişkin görsel, basit ve anlaşılır şekilde yer alırken, sağ üst kısımda ise burada nasıl bir muharebeye girildiği sinema efekti ile bizlere sunulmaktadır. Bu tarih dersi açısından oldukça önemlidir.

Bulgu 8:

Yorum 8: Trablusgarp Savaşı'nın Derne Cephesiyle ilgili anlatımların yer aldığı bu kısımda ise hem çizime dayalı hem de gerçek resimlerden alıntılanmış çizime dayalı resimlerin olması, tarih dersinde öğrencinin çizgi romanın da dışına çıkararak gerçekten o ana tanıklık etmesi bakımından oldukça önemlidir. Çizgi roman sanatı, tarihsel gerçekliği bizlere biraz değişiklikle gerçekten sapmadan sunma fırsatı da vermektedir.

Bulgu 9:

Yorum 9: Trablusgarp Savaşı'nın anlatımına genel çerçevede bakabilmek, yani cephe dışına çıkarak da, Trablusgarp Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'nin başında kim vardı?, siyasi ve askeri durum neydi? Gibi konuların anlatılması, çizgi romanın konuya nasıl yaklaştığı ve nasıl bir anlatıcı olduğunu anlamamız bakımından önemlidir. Ayrıca ilgili sayfa incelendiğinde bir haritanın ve savaşa dair gerçek resimlerden alınmış çizimlerin varolması yine önem arz etmektedir.

Bulgu 10:

Yorum 10: Trablusgarp'tan Osmanlı askerlerinin çekilişi, Mustafa Kemal'in takındığı tutum, halkın durumu, askeri durum, siyasi durum ve antlaşma, ülke topraklarının durumu, düşmanların durumunun sadece bir çizgi roman sayfasında hiçbir karmaşıklık olmadan anlaşılır şekilde anlatılması, çizgi romanın tarih dersi açısından önemini ortaya koyabilmek adına oldukça önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih dersinin verimli bir ders haline gelebilmesi için öğretmen ve öğrenciden sonra ders süreci boyunca kullanılacak materyallerin önemi büyüktür. Öyle ki öğretmenin olmadığı yerde bile bazı materyaller öğrenci ile birlikte olmaya devam etmektedir. Bu materyallerden biri de çizgi romanlardır. İster karton kapak ister elektronik bir görüntüleme cihazında piksel olarak bulunabilecek çizgi romanlarla ilgili, tarih dersleri açısından incelenen bu çizgi roman ve kısımdan elde edilen bulgular ışığında şu sonuçlara varılmıştır. Tarih dersleri için çizgi roman, incelenen çizgi roman gibi iyi hazırlanmış olması halinde hem öğrenciye hem de öğretmene yardımcı olabilecek bir materyaldir. Dil ve Anlatım açısından çizgi roman oldukça etkili bir anlatıma sahiptir. Zaten görseller yoluyla birden fazla durumu aktarabilen çizgi roman, metinsel olarak bu anlatımı destekleyerek, çizgi romana has olan anlatım biçimini etkileyici bir şekilde bizlere sunabilmektedir. Çizgi roman, tarihsel konuların betimlenerek görsel olarak tasvir edilmesinde yeteri kadar etkilidir. Çizgi romanın görsel dünyası, tarihsel dönemin anlatımında tarihsel karakterlerin olaylara karşı vermiş oldukları tepkileri göstermek açısından da başarılıdır. Çizgi roman, tarih dersinde aranan harita ve coğrafya bilgisini de öğrencilere iyi bir şekilde gösterebilmektedir. Sadece çizerin değil, tarihsel kanıt niteliği taşıyan gerçek çizimlerin çizgi romana uygun bir üslupla öğrenciye aktarılabilmesi, tarih dersleri ve öğrenci açısından ayrıca önemlidir.

Çizgi roman dünyası, gerek tarih dersleri gerek diğer alanlar için eğitimde kullanılmak ve fayda yaratmak üzere birçok özelliği ve içeriğiyle incelenmeyi beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2013). Görselden Tarih Yazmak. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek (Ed.), Türkiye’de Tarih Yazımı (2. Baskı) içinde (s. 421-434). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Altunbay, M. Önal, A. (2018). Kültürel Kimlik İnşaasında Çizgi Roman: Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Ref Kit ve Tommiks Örnekleme). Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(16), 333-349.
- Bolan, B. (2000). Çizgi Roman Sanatı. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Cantek, L. (1996). Türkiye’de Çizgi Roman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cihan, N. (2014). Eğitsel Araç Olarak Çizgi Romanın İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Ders Konularına Uyarlanması. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3(29), 2146-9199.
- Dilek, D. Dilek, G. (2015). Tarihsel Becerilerin Öğretimi. Muammer Demirel (Ed.), Tarih Öğretim Yöntemleri (2. Baskı) içinde (s. 135-152). Ankara: Pegem Akademi.
- Demircioğlu, İ. (2015). Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ekiz, D. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler. Anı Yayıncılık.
- Gülersoy, A. Türkkal, B. (2020). Oluşturma – Geliştirme Açısından Sosyal Bilgiler Öğretiminde Bir Öğretim Materyali Olarak Çizgi Roman Kullanımı. Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi, 6(2), 299-326.
- Gürbüz, S. Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınları.

- Güler, A. Halıcıoğlu, B. Taşğın, S. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma: Teorik Çerçeve, Pratik Öneriler- 7 Farklı Nitel Araştırma Yaklaşımı ve Etik Hususlar. Seçkin Yayıncılık.
- Güven, İ., Bıkmaz, F., İşcan, C., Keleşoğlu, S. (2014). İsmail Güven (Ed.), Tarih Öğretimi Kuram ve Uygulama. Ankara: Pegem Akademi.
- MEB. (2018). T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi(Ortaokul 8. Sınıf) . Ankara: MEB.
- Özdemir Özden, D. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Film ve Fotoğraf Kullanımı. Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.), Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı (2. Baskı) içinde (s.129- 162). Ankara: Pegem Akademi.
- Patton, M. (2018). Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri. Pegem Akademi.
- Sayım, F. (2021). Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Tez Yazım Yöntemleri. Seçkin Yayınları.
- Ünal, O. Demirkaya, H. (2019). Eğitici Çizgi Romanın Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılmasına Yönelik Yarı Deneysel Bir Çalışma. International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 40, 92-108.
- Yağlı, A. (2017). Modern Bir Anlatı Sanatı Olarak Çizgi Roman. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Yıldırım, A. Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

MORAL VIRTUES IN THE CONTEXT OF TĀHIR AL-MAWLAVĪ'S
"COMMENTARY ON METHNEVĪ"

Assist. Prof. Dr. Ahmet VURAL
Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Islamic Sciences
ORCID: 0000-0002-3378-496X
ahmetvural.tasavvuf@hotmail.com

ABSTRACT

Tāhir al-Mawlavī was a poet, writer, Mawlawī grandfather, *Methnevī* reader, *Methnevī* commentator and one of the great Şūfīs who lived in the last periods of the Ottoman Empire and the first quarter of the Republic. Tāhir al-Mawlavī, who was a productive personality, left behind nearly a hundred works, large and small. Among these works, what makes him important in terms of the history of Şūfism is his commentary on the *Methnevī*. *The Methnevī Commentary* was based on the notebooks that he kept with him when he taught *Methnevī* in Fātih, Süleymāniye and for a while in Lāleli Mosques. Tāhir al-Mawlavī made his commentary with the necessary corrections and additions. Tāhir al-Mawlavī, with the period he lived and the mission he undertook, became one of the bridge figures between the Ottoman and Republican periods. By making the people conscious of religion and morality with both oral and written publications on Şūfism and morality, it was able to be a solution to some extent in eliminating the spiritual hunger in the Republican period. He tried to meet the needs of people in this regard by producing religious and moral texts for the public at a time when everything belonging to the past was rejected altogether. According to Tāhir al-Mawlavī, the characteristics that a person with good morals should have; truthfulness, modesty, generosity, benevolence, patience (şabr), gratitude (shukūr), tawakkul, consent, frugality, sobriety, bravery, kindness and smiling face. In the study, moral virtues that should be found in a person will be pointed out from the perspective of Tāhir al-Mawlavī.

Keywords: Tāhir al-Mawlavī, Morality, Virtue, *Methnevī* Commentary, Şūfism.

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN “MESNEVÎ ŞERHİ” BAĞLAMINDA AHLÂKÎ ERDEMLER

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet VURAL

ÖZET

Tâhirü'l-Mevlevî, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk çeyreğinde yaşayan şair, yazar, Mevlevî dedesi, Mesnevîhan, Mesnevî Şârihi ve tasavvuf büyüklerinden bir zattır. Velut bir şahsiyet olan Tâhirü'l-Mevlevî, irili ufaklı yüze yakın eser geride bırakmıştır. Tasavvuf tarihi açısından onu önemli kılan eseri Mesnevî üzerine yaptığı şerhidir. Bu şerhi, Fatih, Süleymaniye ve bir dönem Laleli Camii'lerinde Mesnevî dersi verirken yanında bulundurduğu not defterlerine dayanmaktadır. Tâhirü'l-Mevlevî gerekli tashih ve ilavelerle şerhini oluşturmuştur. Tâhirü'l-Mevlevî, yaşadığı dönem ve üstlendiği misyon ile Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında köprü şahsiyetlerden olmuştur. Tasavvuf ve ahlâk içerikli gerek sözlü gerek yazılı yayınlarıyla halkın din ve ahlâk konusunda bilinçlenmesini sağlayarak Cumhuriyet dönemindeki manevî açlığın giderilmesine katkı sağlamıştır. Eskiye ait ne varsa toptan reddedildiği bir dönemde halka yönelik dinî ve ahlâkî metinler üreterek insanların bu konudaki ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre güzel ahlaklı bir insanda bulunması gereken özellikler; doğru sözlülük, hayâ, cömertlik, hayırseverlik, sabır, şükür, tevekkül, rızâ, kanaatkârlık, şecaat, naziklik ve güler yüzlülük olarak sıralanmaktadır. Çalışmada, Tâhirü'l-Mevlevî perspektifinden bir insanda bulunması gereken ahlâkî erdemlere işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tâhirü'l-Mevlevî, Ahlâk, Erdem, Mesnevî Şerhi, Tasavvuf.

INTRODUCTION

In the dictionary, derived from the root "hulk or huluk" in Arabic; it means “nature, character, temperament, temperament, character, valor” (Cürcânî, 1405, 89; Ibn Manzûr, 1990, 14/1245,1247; Tehânevî, 1998, 1/762). In term, it is described as "an ability that is settled in the human soul and remains fixed there" (al-Gazzâlî, 1432, 5/173). The term morality, which is generally used to express good and bad habits; With the terms “hüsnü'l-huluk”, “el-ahlâku'l-hamîde”, “mekârimü'l-ahlâk”, “mehâsinü'l-ahlâk” and “al-ahlâku'l-hasene”, good habits and virtuous behaviors; the terms "al-ahlâku'z-zemîme", "süu'l-huluk", and "al-ahlâku's-seyyie" evoke bad habits and bad actions (Çağrıçı, 1989, 2/1-2).

Tâhirü'l-Mevlevî also used the term "hulk-i hasen" (good morals) and focused more on the necessity of being an individual with good morals. According to him, good morality was defined as "the faculty of soul that guides its owner to good actions mentally and according to the law and prevents bad deeds" (Olgun, 1948, s. 3). According to Tâhir al-Mawlavî, the source of good morals was the Qur'ân and Prophet Muḥammad. Tâhir al-Mawlavî reminded that good morals are praised in the Qur'ân and hadiths. The words of the Prophet, "My Lord educated me, and how good he made my education" (es-Suyûtî, 1373, 1:12) show that the source of his morality is divine. Tâhir al-Mawlavî emphasized that it is necessary to be moralized with Allâh's morality, that is, with divine morality. The following examples he brought describe in detail how he can be equipped with divine morality: “God is merciful, and man must be merciful.

Allāh is gracious, and man should be in grace and generosity. God is very forgiving, and man must forgive the evil done to him. God is the one who covers sins, and man should cover up the imperfections he sees (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 4: 274).

According to Tāhir al-Mawlavī, the signs of a believer who has good morals with reference from the Qur'an are as follows: “A believer with good morals; a person who has good manners, truthful words, speaks little, worships a lot, benevolent, takes care of his relatives, is dignified, patient, a person of gratitude (*shukūr*), is content with every situation, becomes good, charitable, compassionate and compassionate. He does not slander, repel and backbite anyone. He is not hasty, envious, vindictive, vindictive. He is kind and smiling. He loves for the sake of Allāh and hates for the sake of Allāh.” (Olgun, 1948, 3).

According to Tāhir al-Mawlavī, beauty and ugliness have two dimensions, material and spiritual. Its material dimension is known to everyone, and its spiritual dimension is whether morality is good or bad (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 4:268). According to Tāhir al-Mawlavī, the beauty of the heart is important, not the beauty of the face. He believed that a person's beauty should be compared with his good upbringing, good morals and kind words (Olgun, 16 Haziran 1949, 2). Therefore, in the eyes of Tāhir al-Mawlavī, the beauty of morality is at the forefront rather than the beauty of form. He considered that a person's having good morals is also the perfection of spiritual beauty in that person.

1. TĀHİR AL-MAWLAVĪ AND METHNEVĪ COMMENTARY

Tāhir al-Mawlavī was a poet, writer and sufi great of the 20th century. While examining the life of Tāhir al-Mawlavī, one of the last period Şūfis, who is also a Methnevīkhān and a Methnevī commentator, the point that draws our attention is that he devoted his life to these three primary duties: His first priority was to serve the tariqa, that is, Islam. The place of Mawlāna and *Methnevī* in his life is completely different. He spent the last days of his life to complete the commentary of *Methnevī*. His life was not enough to complete the annotation. He was able to translate and annotate about a thousand couplets from the fifth volume of *Methnevī*. The last couplet he translated and annotated 17309. is a couplet. His favorite student, Shefik Can, succeeded in completing the last missing volume of the *Methnevī* by following in the footsteps of his master. The second primary duty that Tāhir al-Mawlavī adopted in his life is publication. With his articles and nearly a hundred works, he has been one of the pioneers in the transfer of traditional culture to the generations of the Republic. The third primary duty was to be a teacher. He taught at various schools and high schools for years and trained thousands of students. Tāhir al-Mawlavī, an eminent personality, never lost his will and enthusiasm to transfer his knowledge and experience to the youth of his time.

Tāhir al-Mawlavī, in his commentary on *Methnevī*, has competently conveyed the tradition of *Methnevī* commentary. His commentary is among the most used and read commentaries today due to the simplicity and style of its language.

Tāhir al-Mawlavī, who taught *Methnevī* in Fātih, Süleymāniye and Lāleli mosques, decided to publish his *Methnevī* notes in book form upon the proposal of Es'ad Ekicigil, the owner of the *Islām Yolu* magazine, and his notes were named "*Mesnevī Dersleri (Methnevī Lessons)*" as an appendix to the Islamic Way as of February 11, 1949. It was started to be published in the form of uniforms, once every fifteen days. The commentary on *Methnevī*, which Tāhir al-Mawlavī corrected while he was alive, was published in 117 parts. Ekicigil reported that the 118th section was sent to him to be corrected, but due to his death, he returned without the correction of the form.

After Tāhir al-Mawlavī's death, the publication of the commentary was suspended for a while. Fethi Sezai Türkmən complemented this unfinished process and ensured that the annotation was published in Aḥmed Sait Printing House in 14 volumes between 1963-1975 under the name of "*Şerh-i Methnevī*". The missing couplets of the *Methnevī* in the commentary were translated and annotated by Şefik Can, a student of Tāhir al-Mawlavī. This work of Şefik Can was published in 4 volumes between 1982-1985. The present complete edition of the commentary was made by Shamil Publications. It was published in 10 volumes with the title "*Methnevī Commentary*", with the translation and annotation of Şefik Can added

2. MORAL VIRTUES IN THE CONTEXT OF TĀHİR AL-MAWLAVĪ'S METHNEVĪ COMMENTARY

According to Tāhir al-Mawlavī, the characteristic that a person with good morals should have; truthfulness, patience (şabr), consent, gratitude (shukūr), contentment, tawakkul, generosity, benevolence, bravery, kindness and smiling face. Among these moral virtues, under the separate headings that Tāhir al-Mawlavī explained more; the other part will be examined under a single heading.

a. Truthfulness

One of the moral qualities that Tāhir al-Mawlavī gave priority is truthfulness. He believed that a false word will not come from a believer. He considered lying as a characteristic of hypocrisy and regards liars as hypocrites (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 217). As it is known, one of the most distinctive features of hypocrites is to lie. This characteristic of hypocrites is described in the Qur'an as follows: "When they meet those who believe, they say: "We believe;" but when they are alone with their evil ones, they say: "We are really with you: We (were) only jesting." (Bakara, 2/14). The following hadith has been derived from the Prophet Muḥammad, stating that a believer will not resort to lying: The Prophet was asked if a believer would be a coward and stingy. The Prophet pointed out that it could be. He continued, "O Messenger of Allāh! Can a believer be a liar?" The question was asked, and the Prophet said, "No!" gave the answer. Tāhir al-Mawlavī also considered it as a lie for a person to try to reveal something that he does not have, and described these people as both liars and hypocrites (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 2: 932).

b. Patience (Şabr)

Şabr, which is mentioned among the Şūfī maḳāms, is also a moral concept. In the dictionary, "to endure, to resist, to prevent, to detain, to imprison"; As a term, it means "to show resistance in the face of troubles and troubles" (al-Isfahānī, 2002, 273; Āsım Efendi, 1852, 2:458; Zebīdī, 1385, 12: 271). According to Tāhir al-Mawlavī, şabr is a moral virtue whose result is a state of relief and joy. A person may encounter a calamity at any time in life and may get hurt. It should be noted that these situations are temporary. The end of patience (şabr) that can be shown in times of trouble and calamity will be salvation. Tāhir al-Mawlavī asks us to consider the following disaster: Clouds cover the sky, lightning flashes, it rains and floods all around. Afterwards, the clouds disperse and the air clears and the sun emerges. The world is smiling. In a person's life, from time to time, his heart may be constricted and he may suffer various troubles and calamities. These troubles and calamities disappear over time and people begin to smile (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 480). If a person does not lose patience during the periods of time when he is affected, the manifestation will change with the grace of Allāh and this state on him will disappear.

Emphasizing that the end of patience will be peace and joy, Tāhir al-Mawlavī reminded those who are patient that their reward will be given without account in the hereafter (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 4: 205). Şabr is like planting a field of earth. The seeds of patience that will be planted in the world will be harvested in the hereafter without account. Tāhir al-Mawlavī thinks that the people of patience are in the position of consent. Those who can consent to Allāh's accident will also know how to be patient when disaster strikes them (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 4: 387). Tāhir al-Mawlavī, like many Şūfīs, thinks that troubles and calamities should be seen as blessings. He saw those who are exposed to troubles and calamities as the beloved servants of Allāh (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 8: 840).

c. Gratitude (Şhukūr)

Tāhir al-Mawlavī also recommended şhukūr, which he sees as a high level, along with şhukūr against the calamities. One should be grateful for the blessings bestowed as a requirement of servitude. Şhukūr is a thank you to Allāh, who has given countless blessings (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 145). Şhukūr is remembering the one who gave the blessing. Therefore, a grateful person is also aware that the blessings bestowed are given by Allāh. Tāhir al-Mawlavī actually has the idea that şhukūr cannot be fully fulfilled. For this reason, people say, "O Lord! He should confess his weakness by saying, "I am incapable of being grateful for the blessings you have given (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 99).

Tāhir al-Mawlavī focused on two dimensions of şhukūr, verbal and actual. He also says that thanksgiving with the tongue will not be enough, it is necessary to pass to the practical dimension of şhukūr by living Islam. A rich Muslim's saying "alhamdulillah" to the blessings of Allāh and at the same time giving charity from his wealth in the way of Allāh can be shown as an example of the form of gratitude (şhukūr) by words and deeds (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 557).

d. Satisfaction

Being content with what you have is a moral virtue that can be obtained by removing worldly greed and love of property from the heart. Tāhir al-Mawlavī described being content with what one has as the greatest wealth one can have (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 8: 836). According to him, being satisfied is also closely related to being a person of gratitude and consent. In his opinion, a person's consent to Allāh's division and being grateful for his condition is also an indication of being contented.

Tāhir al-Mawlavī saw greed as obstacles to contentment. He argued that it is not possible to reach a satisfaction without removing these feelings from the heart. (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 2: 831). Ambition means the fierceness of desire and the desire to have what you see (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 6: 512; 2: 1117). Tāhir al-Mawlavī likened greed to a storm within to obtain a blessing (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 2: 1117). It is essential to calm this storm. Otherwise, greed can cause human disaster. Because, thanks to greed, man is so attached to the world that he cannot prepare for the hereafter.

Tāhir al-Mawlavī, who saw satisfaction as a source of peace and happiness in this world, believes that a person who is content will not have any financial difficulties. A person who knows how to be content with the blessings he has will not be sad and sad because of his livelihood (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 2: 1150). Tāhir al-Mawlavī supported this idea with the following example: A person who has a house to shelter, clothes to protect him from the cold, and food to feed his stomach, but is not content with these, and wants to reach more luxurious residences, fur coats, in short, a more prosperous life, will be sad when he cannot fulfill this desire (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 6: 858). Those who know how to make do with what they have will have a life full of peace and happiness.

e. Tawakkul

Tawakkul, which means relying on and trusting Allāh, is one of the moral qualities of believing servants. Tawakkul is to leave the work to Allāh's discretion with full faith, after making every effort and taking all necessary precautions (es-Serrāc, 1960, 51-53; Kelābāzī, 1993, 118-120; Cebecioğlu, 2014, 390). Tāhir al-Mawlavī also emphasized that first of all, to hold on to a task strongly and then to trust Allāh with complete surrender as a result of the verse "Whoever puts his trust in Allāh, Allāh is sufficient for him" (Talaq, 65/3). He thought that waiting for bread to come down from the sky while lying on his back is not an understanding related to tawakkul (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 154).

Tāhir al-Mawlavī, who thought that clinging to reasons will not prevent tawakkul, shows a patient as an example and says that the patient's tawakkul should be as follows: The patient must first show himself to the physician, use the prescription he will write, and expect healing from Allāh, who creates the causes. Waiting for a cure without taking the necessary precautions is to attract the disease in vain (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 520).

According to Tāhir al-Mawlavī, the caused should be resorted to and the occurrence of the work should be expected from Allāh. Leaving the door of the house open and leaving the house under the protection of Allāh is like putting Allāh as a guard there (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 520).

f. Other Moral Virtues

One of the moral virtues that a person should have is generosity. If a person is afflicted with stinginess, his cure is generosity. According to Tāhir al-Mawlavī, the wealth entrusted by Allāh is a commodity that must be spent in the way of Allāh. “The parable of those who spend their substance in the way of Allāh is that of a grain of corn: it groweth seven ears, and each ear Hath a hundred grains. Allāh giveth manifold increase to whom he pleaseth: And Allāh careth for all and He knoweth all things.” Reminding his verse, he says that the reward for spending in the way of Allāh will be seven hundred times or more (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 7: 143). According to Tāhir al-Mawlavī, spending in the way of Allāh attracts Allāh's approval, and those who cannot show this sacrifice, although seemingly free, are in reality slaves of money and greed (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 1: 75).

Tāhir al-Mawlavī advised to be humble. According to Tāhir al-Mawlavī, exposure to people's praise leads to delusion. It is easy for him to fall into arrogance and pride with the delusion that "I am actually such a person". The use of the word "I" is not tolerated by Tāhir al-Mawlavī, as it is about self-assertion. Because a person who says "I" may tend to be arrogant and arrogant (Tāhir al-Mawlavī, 2017, 3: 1426).

CONCLUSION

Tāhir al-Mawlavī (born 1877-died 1951) was a versatile personality who lived in the last periods of the Ottoman Empire and the founding years of the Republic, and is a thinker who managed to produce comprehensive works despite the negative conditions in the social and political environment of his time. Tāhir al-Mawlavī did not ignore the moral problems of his time. It is seen that he makes evaluations in order to find solutions to these problems from the world of thought. It is clear that he emphasizes moral values in his works. Truthfulness, patience, gratitude, tawakkul, contentment, generosity, humility are the moral virtues on which he focused more. Tāhir al-Mawlavī emphasized that these moral virtues should not remain in words, but must be applied to life.

BIBLIOGRAPHY

- Āsım Efendi. Kāmus Tercümesi. İstanbul: y.y., 1852.
 Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ankara: Otto Publisher, 2014.
 Cürcānī, Ali b. Muḥammed es-Seyyid eş-Şerif. et-Ta’rifāt. Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405.
 Çağrııcı, Mustafa. “Ahlāk”. Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Gazzālī, Ebū Hāmid Muḥammed b. Ahmed. İhyāü Ulūmi'd-dīn. 10 Volume. Cidde/Mekke: Dāru'l-minhāc, 1432.
- İbn Manzūr, Ebu'l-Fazl Muḥammed b. Mükerrrem b. Ali Ensārī. Lisānu'l-Arab. Beyrut: Daru Sadır, 1990.
- İsfahānī, Rāğıb el-. Müfredātü el-fāzi'l-Kur'ān. thk. Safvan Adnan Davudī. Dimeşk: Dāru'l-Kalem, 2002.
- Kelābāzī, Ebī Bekr Muḥammed b. İshāk. et-Ta'arrūf li-mezhebi ehli't-tasavvuf. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Olgun, Tāhir. "Ahlāk Güzelliği 3". İslām Yolu 11 (16 Aralık 1948), 2.
- Olgun, Tāhir. "Yüz Güzelliği Değil Öz Güzelliği". İslām Yolu (16 Haziran 1949), 2.
- Serrāc, Ebū Nasr es-. el-Lüma'. thk. Abdülhalīm Mahmūd. Kahire: Dāru'l-Kütübü'l-Hadīs, 1960.
- Suyūtī, Celāleddīn. al-Cāmi'us-Sağır min ehādīsi'l-beşiri'n-nezīr. 2 Volume. Kahire: y.y., 4. Baskı., 1373.
- Tāhir al-Mawlavī. Mesnevī Şerhi. 10 Volume. İstanbul: Shamil Publisher, 2017.
- Tehānevī, Muḥammed b. A'la b. Ali al-Farukī al-Hanefī. Keşşāfu Istilāhati'l-Fünün. Beyrut: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zebīdī, es-Seyyid Muḥammed Murtazā al-Hüseynī. Tācü'l-'arūs min cevāhiri'l-Ḳāmūs. thk. Abdüssettār Ahmed Ferrāc vd. 1-27 Cilt. Kuveyt: Matbaatü'l-hükümet, 1385.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

أثر المستوى التعليمي للمرأة على التحول الديموغرافي
الجزائر نموذجاً

Dr. Öğr. Üyesi Salim AZİZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Çanakkale, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4220-295X

salimaziz@comu.edu.tr

Aissa GUERGAB

University Kasdi Merbah Ouargla, Algeria

ملخص:

خلصت عدة دراسات في مجال السكان و العائلة الى تفسر وجود علاقة بين التعليم والمسائل السكانية، اذ يعد التعليم من العوامل التي تسهم بشكل كبير في التغيير الاجتماعي، في دراستنا هذه نسلط الضوء على مدى تأثير المستوى التعليمي للمرأة الجزائرية على الخصوبة والنمو السكاني، حيث عرفت نظرية التحول الديموغرافي في الجزائر مسارها الصحيح في المرحلتين أوليتين، إلا أنها عرفت تذبذباً في مسارها وذلك راجع الى المرحلة التي مرت بها الجزائر في نهاية الثمانيات القرن الماضي وأثناء التسعينيات بداية بالأحداث الاقتصادية مروراً بالأزمة المساوية التي أوقعت خلل في مسار النظرية، وبعد خروج الجزائر من الأزمات الأمنية والاقتصادية عرف عودة ارتفاع معدل المواليد والخصوبة بزيادة عدد الزيجات سنة بعد سنة مما أدى الى ارتفاع معدل الخام للولادات بزيادة طردية ملحوظة في معدل الخام للوفيات .

الكلمات المفتاحية : المستوى التعليمي للمرأة ؛ التحول الديموغرافي ؛ معدل الولادات ؛ معدل الوفيات ؛ المعدل التركيبي للخصوبة

**THE IMPACT OF WOMEN'S EDUCATIONAL LEVEL ON THE DEMOGRAPHIC
TRANSFORMATION: THE CASE OF ALGERIA**

Assist. Prof. Dr. Salim AZIZ

Aissa GUERGAB

ABSTRACT

Several studies in the field of population and family have concluded to explain the existence of a relationship between education and population issues, since education is one of the factors that contribute significantly to social change, in this study we highlight the extent of the impact of the educational level of Algerian women on fertility and population growth, where the theory of demographic transition in Algeria The return of the high birth rate and fertility is known to increase the number of marriages year after year, which led to a rise in the raw rate of births with a marked steady increase in the raw rate of deaths.

Keywords: Educational Level Of Women; Demographic Transition; Birth Rate; Mortality Rate; Synthetic Fertility Rate.

الإشكالية:

بالرغم من الاهتمام الذي حظي به موضوع النمو السكاني من طرف العلماء والباحثين، إلا أن البحوث و الدراسات التي تناولته لم تتمكن من إعطاء الدول الصورة الواضحة التي تمكنهم من وضع إستراتيجية تسيير وفقها، حيث أن هناك بعض العلماء والباحثين من يفسر النمو السكاني على انه عامل ايجابي، وأحيانا هناك بعض العلماء والباحثين من يفسره بمشكلة و عامل سلبي، ولقد زاد الاهتمام بموضوع النمو السكاني وذلك بعد الثورة الصناعية والتقدم العلمي الذي أسهم بشكل كبير في تضاعف سكان العالم، الذي تُرجم بعقد عدة مؤتمرات عالمية تخص المشكلات السكانية، حيث بلغ سكان العالم حوالي مليار نسمة في حدود سنة 1820 إلى أن يصل إلى اثنين مليار نسمة سنة 1920، إذ عرف العالم في خمسين سنة الأخيرة تزايد سريع في عدد السكان، أين وصلن نساء العالم أن ينجبن كل دقيقة 150 طفل أي حوالي 220 ألف طفل في اليوم ما يعادل 80 مليون طفل في السنة، حيث ان هذه الزيادة مست بلدان العالم الثالث بينما بلدان المتقدمة عرفت توجه تدريجي نحو تقليص في عدد الولادات وانخفاض معدل الوفيات ولتطرق الى موضوع الانتقال الديموغرافي في الجزائر يجب التعرّيج على عامل مهم جدا وهو لخصوبة،كون الجزائر من البلدان النامية يلزمنا التطرق الى بعض الاحصائيات في الخصوبة و الوفيات ،حيث أن دراسة الخصوبة في بلدان العالم الثالث مرهونة بالدراسات السابقة حول الخصوبة في البلدان المتقدمة التي عرفت تحولا ديموغرافيا في نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين، إذ انخفضت نسبة الوفيات من (35% إلى 15 %) كما انخفضت الخصوبة إلى معدل مقدر ب طفلين لكل امرأة.

وفي المقابل نجد دول العالم الثالث تمتاز بخصوبة مرتفعة إذ يقدر المؤشر التركيبي الإجمالي للخصوبة لهذه البلدان ب 4,1 طفل لكل امرأة، وتفسر هذه الزيادة نظراً لتوجه العالم نحو الاهتمام بالجانب الصحي والقضاء على الأمراض والأوبئة وتوفير اللقاحات المجانية وتغيير نمط الحروب التي كانت تفتك بأرواح البشر.

على غرار دول العالم فالجزائر هي الأخرى عرفت نموا سكانيا سريعا بعد استقلالها، إذ انتقل عدد سكانها من حوالي 10 مليون نسمة سنة 1962 ليصل إلى 29.3 مليون نسمة سنة 1998، ثم إلى 34.7 مليون نسمة سنة 2008، ليصل إلى 43 مليون نسمة سنة 2019، فيما تشكل فئة السكان المعنيين بالالتحاق بالمدارس (الابتدائي المتوسط والثانوي) لسنة 2019 في سن (06 – 17) حوالي ربع (1/4) من مجموع السكان، و بعد خروج الجزائر من ما يسمونه بالعيشية السوداء عرف معدل الزوجات تزايد سنة بعد سنة، و هذا نظراً للاستقرار الأمني وانتعاش قيمة برميل النفط، فيما أسهم بشكل كبير في ارتفاع عدد الزوجات، مما أدى إلى ارتفاع معدل الولادات، إذ قدر عدد الزوجات سنة 1990 ب 149000 زوجة، ليتضاعف ويصل إلى 388000 زوجة سنة 2013، فيما يقدر النمو الطبيعي لسنة 2000 ب 449000 نسمة ليصل سنة 2019 إلى 837000 نسمة.

شغلت قضية المرأة أذهان المفكرين و الباحثين في العالم، و عُقدت مؤتمرات، وأُسِّست أقسام أكاديمية وتخصصات علمية، كما أقيمت مؤتمرات قمم عالمية لبحث قضايا المرأة ؛ من أجل تمكينها في بناء الأمم نتاجا للعدالة و المساواة الاجتماعية، وتحقيقا لمفهوم المواطنة، و يعتبر التعليم من وجهة نظر الخبراء التنمويين أحد ركائز العملية التنموية التي تحقق في جوهرها جملة من الفوائد على مستوى التنمية الذاتية للأفراد كما التنمية الوطنية في آن معا، وعليه فإن تعليم كل من الإناث والذكور ينعكس إيجابيا على زيادة فرصهم وتوسيع خياراتهم المستقبلية، ومع ذلك يمكن القول بأن تعليم الإناث له نكهة تنموية بمذاق خاص كونه يحقق مكاسب إضافية لا بد ستلقي بظلالها على التمكين الذاتي للمرأة والأسرة كما المجتمع. ومن بين ذات المكاسب، إطلاق الطاقات الإبداعية الكامنة لديهن بفعل الثقافة الذكورية والعادات والتقاليد التي تنتظر إليهن من منظور إيجابي يحصرهن في أروقة العمل المنزلي وتبعاته، وبالتالي غير قدرات على ترك بصماتهن في الحياة العامة على اختلاف مستوياتها، كما تشمل زيادة الإنتاجية الاقتصادية لهن، زيادة دخول أسرهن، انخفاض معدلات الخصوبة لديهن، تحسين مستويات الصحة لهن ولأفراد عائلاتهن، رفع معدلات البقاء على قيد الحياة لأطفالهن، وأخيرا، يمكنهن من المضي قدما بغية امتلاكهن القدرة للسيطرة على قراراتهن التي تتعلق بخياراتهن في رسم ملامح الحياة اللاتي ينشدنها، وحسب التقرير الموجز الأمم المتحدة للسكان والتعليم والتنمية سنة 2003 ذلك حسب بند المتعلق بالتعليم وبدء الحياة الإيجابية حيث ان هناك أثر لتوقيت الزواج والبدء في إقامة علاقات جنسية والإنجاب لأول مرة بكل من المعايير الثقافية والعوامل الاجتماعية و الاقتصادية، ففي الحالات التي يكون فيها مستوى التعليم شرطا أساسيا للحصول على الوظائف المرغوبة وتحقيق الترقى الاجتماعي، يتسبب الزواج المبكر أو الحمل المبكر في إضاعة فرص هامة. بيد أنه على الرغم من أن مواصلة التعليم هي من العوامل التي تثبط إقبال الشباب والشبان

على الزواج المبكر، فإن التعليم يمنحهم أيضا مستوى من الاستقلالية قد يفضي إلى الدخول في علاقات جنسية مبكرة، وإلى الحمل المبكر.

ومن جهة أخرى، فإن الشباب والشبان من الأرجح أن يتزوجوا في سن مبكرة نسبيا في المجتمعات التي ليس فيها ما يحفز على التعليم المطول ولا تتوفر فيها سوى بدائل محدودة للزواج. وتقدم البيانات المتحصل عليها حديثا وبحوث أخرى لمحة عامة عن مدى تأثير التعليم على الزواج والمعايشة، وبدء العلاقات الجنسية، واستخدام وسائل منع الحمل. وتوضح البيانات المستقاة من الدراسات الاستقصائية الديموغرافية والصحية التي شملت 28 بلدا من بلدان أفريقيا جنوب الصحراء، و 12 بلدا آسيويا، و 13 بلدا في أمريكا اللاتينية ومنطقة البحر الكاريبي، أن الزواج للمرة الأولى في سن مبكرة، والشروع في أنشطة جنسية، والإنجاب لأول مرة، هي ظواهر أكثر شيوعا بين النساء اللاتي ليس لهن حظ من التعليم منها بين صفوف أندادهن المتعلقات. وفي معظم الحالات، فإن نسبة من يعشن هذه التجارب الحياتية تتناقص بصفة منتظمة بالقدر الذي يزداد فيه مستوى التحصيل التعليمي. بيد أن هناك بعض الاستثناءات: في عدة بلدان نجد أن المعدلات لبعض المؤشرات أكثر ارتفاعا بالنسبة للمتصلات على التعليم الابتدائي منها بالنسبة لمن لم يتلقين تعليما ابتدائيا. غير أن نسب النساء اللاتي يتزوجن، أو ينجبن، قبل بلوغهن سن العشرين، هي في جميع الحالات أكثر انخفاضا بشكل ملموس بالنسبة لمن تحصلن على تعليم ثانوي. وعلى سبيل المثال، فإن نسبة متوسطها 75% من النساء غير المتعلقات، في أفريقيا، يكن قد تزوجن قبل تجاوز سن العشرين، ونسبة 73% منهن قد خبرن الجنس، ونسبة 61% من بينهن أنجبن لأول مرة، في حين أن نسبة من تزوجن قبل تجاوز سن العشرين، من بين النساء اللاتي تحصلن على تعليم ثانوي، أو مستويات تعليم أعلى، تبلغ 30%، ونسبة اللاتي سبق لهن ممارسة الجنس تبلغ 64%، أما نسبة اللاتي أنجبن لأول مرة، فإنها تمثل 27%. وتوجد أيضا فروق كبيرة مشابهة تعود إلى مستويات التعليم في آسيا، وأمريكا اللاتينية ومنطقة البحر الكاريبي وعلى الرغم من أن النساء اللاتي تحصلن على مستوى تعليمي ثانوي، أو مستويات تعليمية أعلى، يقل احتمال زواجهن أو إنجابهن في سن مبكرة، فإن غالبيةن يشرعن في ممارسة أنشطة جنسية قبل بلوغهن سن العشرين في معظم البلدان.

وعلى غرار نساء المجتمعات العربية كانت المرأة الجزائرية تعاني من شبح الأمية وذلك بعد الاستقلال مباشرة كون المجتمع الجزائري كان من المجتمعات الريفية لأغلب سكانه لما ورثه من الاستعمار الفرنسي الغاشم الذي حارب التعليم للأسر الجزائرية للذكور والإناث على حد سواء إلا بعض العائلات التي سمحت لها الفرصة لتعليم أبنائها سواء في المدارس أو في الكتاتيب حيث قدرت بعض الإحصائيات أن نسبة الأمية بين النساء بلغت 98% سنة 1954، مباشرة بعد خروج الاستعمار الفرنسي عرفت المدارس الجزائرية استقطاب للفتيات سنة بعد سنة إلى ان نصت دساتير الجزائرية على إجبارية التعليم لكل موطن بالمجان، وهذا تدرج في استقطاب المؤسسات التعليمية للفتيات كان له اثر واضح في حياة الأسر الجزائرية التي صارت تعلم أبنائها ذكور سواء أو إناث، قدر نسبة إناث التي يلتحقن بالدراسة في سن التعليم في السنة الدراسية 1965-1966 بـ 32.9%، لتصل إلى 61.4% السنة الدراسية 1975-1976، لتصل إلى 82.73% السنة الدراسية 1995-1996، لتصل إلى 94.31% السنة الدراسية 2007-2008، و من خلال ما تقدم ذكره نطرح التساؤل التالي .

- ما مدى تأثير المستوى التعليمي للمرأة على التحول الديموغرافي في الجزائر؟

الفرضية:

- كلما زاد المستوى التعليمي للمرأة الجزائرية قل المؤشر التركيبي للخصوبة الخاص به.

تحديد المفاهيم

الخصوبة:

الخصوبة في الاستخدام الديمغرافي الحديث تتعلق بالمعدل الفعلي للمواليد فخصوبة امرأة ما تعني عدد الأطفال يجب التطرق إلى تعريف الإخصاب (Fécondité) المولودين من قبل هذه الأخيرة . و عند تعريفنا للخصوبة بالقدرة على (Fertilité)

فالخصوبة هي تأكيد الإخصاب. ويعرف رولان بريسا الإخصاب (Fertilité) الإنجاب¹، وهي تعني الخصوبة والتناسل الانساني الخاص بالأزواج المنجبين او النساء اللواتي ينجبن أطفالا، فهي ظاهرة ترتبط بالولادات الحية من حيث علاقتها بالمرأة او الزوجين او الرجل في حالة استثنائية، تعرف الخصوبة البشرية على أنها العملية المعقدة المسؤولة عن الاستمرار الحيوي للمجتمع، وهي تشكل ناحية أساسية في الدراسات السكانية، وتعرف خصوبة المرأة على أنها مقدار المرأة على إنجاب اذا توافرت لها الظروف الطبيعية.²

الخصوبة الطبيعية:

الخصوبة الطبيعية تعني السلوك الإنجابي دون اللجوء إلى استعمال وسائل منع الحمل أو إلى الإجهاض المتعمد ولا وسيلة من وسائل تنظيم المواليد الإرادي³. فالخصوبة الطبيعية إذن خصوبة المرأة التي لا تلجأ إلى استعمال أية وسيلة من وسائل منع الحمل التي تمارس بصفة إرادية سواء بهدف تحديد أو تباعد الولادات، ويعرف رولان بريسا الخصوبة الطبيعية بأنها خصوبة المرأة المتزوجة في غياب استعمال وسائل منع الحمل و الإجهاض العمدي⁴.

الخصوبة الموجهة:

الخصوبة الموجهة ويعنى به السلوك الإنجابي للمرأة التي تستعمل وسائل منع الحمل بغية تحديد نسلها أو تنظيم

ولادتها⁵

المؤشر التركيبي للخصوبة :

يعبر عن المؤشر التركيبي للخصوبة I S F بمجموع معدلات الخصوبة العامة حسب السن خلال فترة زمنية، هو متوسط عدد الأطفال الذين يمكن ان ينجبوا أحياء لكل امرأة او مجموعة من النساء خلال حياتها اذا كانت ستسير خلال كل سنوات قدرتها على الإنجاب طبقا لمعدلات الخصوبة الخاصة حسب العمر في سنة معينة⁶.

إن أفضل وأسهل طريقة لدراسة اتجاه ومستوى معدلات الخصوبة هو إتباع تغيرات المؤشر التركيبي للخصوبة العامة، يعرف هذا المؤشر بأنه عدد ولادات المرأة أثناء فترة الإنجاب (15-49) سنة بافتراض بقائها على قيد الحياة طول هذه الفترة وتعرضها لمعدلات الخصوبة حسب العمر. فهذا المؤشر أقوى تعبيراً عن مستوى الخصوبة من معدل المواليد الخام، ولا يحتاج إلى تصحيح التركيب العمري للمجموعة كما يحتاجه المعدل الخام عند مقارنته بين مجموعات تختلف تركيباتها العمرية والمفروض أن المعدل 2.1 طفلا لكل امرأة أي بحوالي طفلين هو المعدل اللازم لثبات نمو السكان فإذا زاد عنه ذلك زاد عدد السكان وإذا قل عن ذلك نقص عدد السكان.⁷

الزيادة الطبيعية (النمو الطبيعي):

الزيادة الطبيعية هي الفرق بين عدد المواليد وعدد الوفيات المسجلة خلال فترة ما. يمكن استخدام كلمتي "فائض" أو "زيادة" عندما يكون عدد المواليد أكبر من عدد الوفيات⁸.

مفهوم التعليم :

¹ Pressat Roland: Dictionnaire de démographie, PUF, 1979, p31.

² آسيا شريف: الظواهر الديموغرافية قراءات نظرية وتمارين تطبيقية، ديوان المطبوعات الجامعية، الجزائر، 2015، ص87

³ Nations-Unies, Apres la contraception : Dissiper les rumeurs sur la fécondité ultérieure, Population Report, Série j, n°28, Ed. Anglaise, 1985, p78.

⁴ Pressat R Op.cit, p79.

⁵ Leridon H: la démographie Analyse et modèles, INED, PUF, Paris, 1972, p121

⁶ آسيا شريف : مرجع سبق ذكره ، ص 88

⁷ عمران عبد الرحيم : سكان العالم العربي حاضرا ومستقبلا ، صندوق الأمم المتحدة للأنشطة السكانية، نيويورك، ، 1988 ، ص176

⁸ الانصاري، فاضل. 1990، جغرافية السكان.

هو عملية منظمة يتم من خلالها إكساب المتعلم الأسس البنائية العامة للمعرفة بطريقة مقصودة ومنظمة ومحددة الأهداف، و بظهور المدينة وتطورها أنشئت المدارس أو ما يعرف بالتعليم النظامي الذي يطلق عليه في معنى Education مجتمعاتنا العربية لفظ " التربية والتعليم " والتي تتفق تماما مع أصل التركيب اللغوي للترجمة الإنجليزية الإنماء والرعاية⁹.

نظرية التحول او الانتقال الديموغرافي :

تسعى هذه النظرية لتفسير تجارب البلدان المصنعة خلال القرنين الماضيين من الزمن والتي انتقل سكانها فيها من حالة النمو السريع الى حالة النمو البطيء ،ويمكن تلخيص عملية التحول الديموغرافي في ثلاثة مراحل :

1- **مرحلة التوازن المرتفع** : تتميز بمعدلات خصوبة مرتفعة، وكذلك معدلات وفاة مرتفعة، ما يؤدي الى نمو سكاني منخفض .

2- **مرحلة التحول** : تتميز هذه المرحلة لانخفاض سريع في معدل الوفيات وارتفاع معدل الخصوبة، مما يؤدي الى نمو سكاني مرتفع.

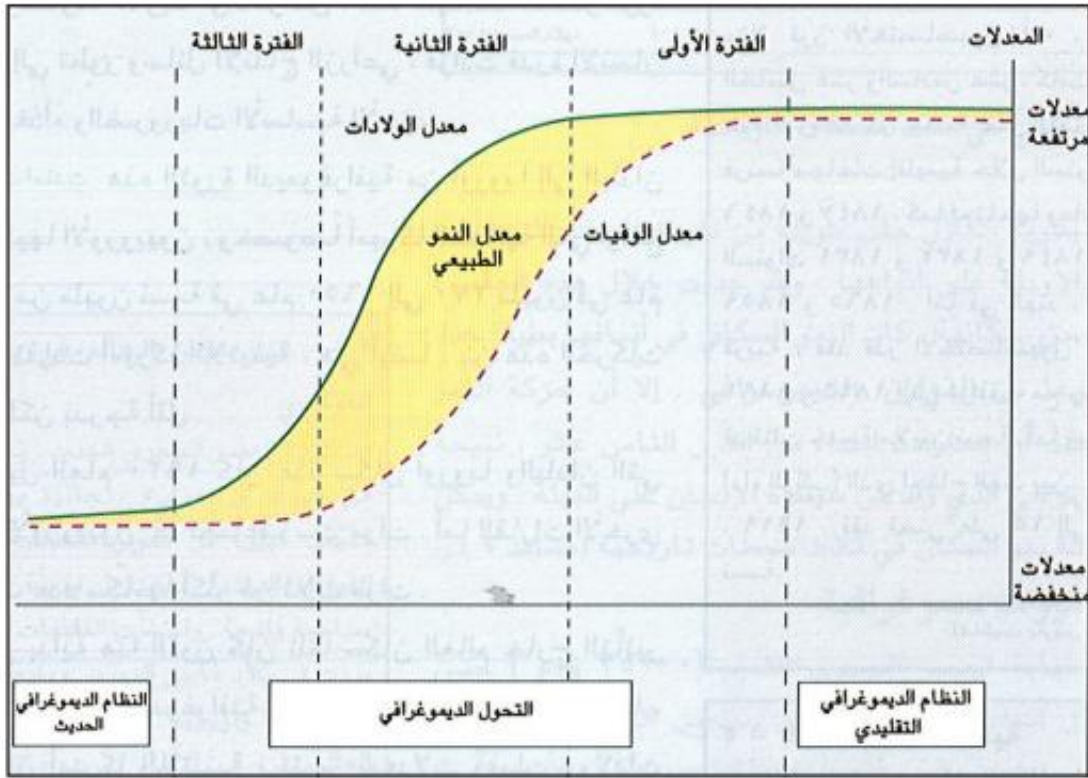
3- **مرحلة التوازن المنخفض**: تتميز بانخفاض الزيادة الطبيعية للسكان، والناجمة عن انخفاض كل من معدلات الولادة والوفاة على حد سواء .

ونستطيع ان نلخص هذه المراحل على شكل المعدلات التالية :

- التوازن المرتفع \uparrow = (D - \uparrow B) = نمو سكاني منخفض)
- التوازن التحول \uparrow = (D - \downarrow B) = نمو سكاني مرتفع)
- التوازن منخفض \downarrow = (D - \downarrow B) = نمو سكاني مرتفع)¹⁰

⁹ <https://abahe.uk/education-concept/>, 08/06/2021, 22:10

منير عبدالله كرادشة: علم السكان الديموغرافية الاجتماعية ، عالم الكتاب الحديث ، الأردن ، 2009 ، ص ص 60 ، 61 ¹⁰

الشكل 1: مراحل الانتقال الديموغرافي العام¹¹.

مراحل الانتقال الديموغرافي في الجزائر من 1962 الى غاية يومنا هذا:

الجزائر واحدة من بلدان العالم الثالث لم تفلت من هذا المشكلة بالرغم من الجهود المبذولة في سبيل تحقيق تنمية وطنية شاملة منسجمة و متوازنة حيث ان لم يتمكن النمو الاقتصادي في بلادنا بعد ان تتحدى النمو الديموغرافي السريع ، وهكذا يتبين لنا ان المشكلة السكانية في الجزائر من أهم المشكلات ، ولإعطاء صورة واضحة عن أهمية هذا المشكلة يجدر الإشارة الى التطورات الواقعة في الجزائر بعد الاستقلال الى يومنا هذا و وفق التعدادات السكانية والتقديرات الأخيرة عرف سكان الجزائر منذ استقلال نمو متزايداً حيث قدر عدد السكان بعد استقلال بحوالي 12 مليون نسمة ، ليصل حسب تعداد الأخير حوالي 36 مليون نسمة الى ان ليصل في سنة 2021 وحسب احصائيات الديوان الوطني للاحصاء الى حوالي 44 مليون نسمة ، ومن خلال هذا الاحصائيات التي بين يدينا نلاحظ ثلاثة مراحل متباينة .

- المرحلة الأولى 1962 الى 1986:

حيث استقر المعدل طيلة هذه الفترة في المستويات تعد من الأعلى في العالم في تلك الفترة والتي فاقت 3% حيث نلاحظ الفارق الكبير بين مستويات الولادات والوفيات ففي الوقت الذي بدأت فيه الوفيات في الانخفاض خاصة غداة تطبيق مجانية العلاج سنة 1974 بالضبط ابتداء من سنة 1977 بقين تراوحت بين 15% و 7%، حافظت الولادات على مستوى جد مرتفع فاق السنوات الـ50% وهي فترة الانفجار الديموغرافي .

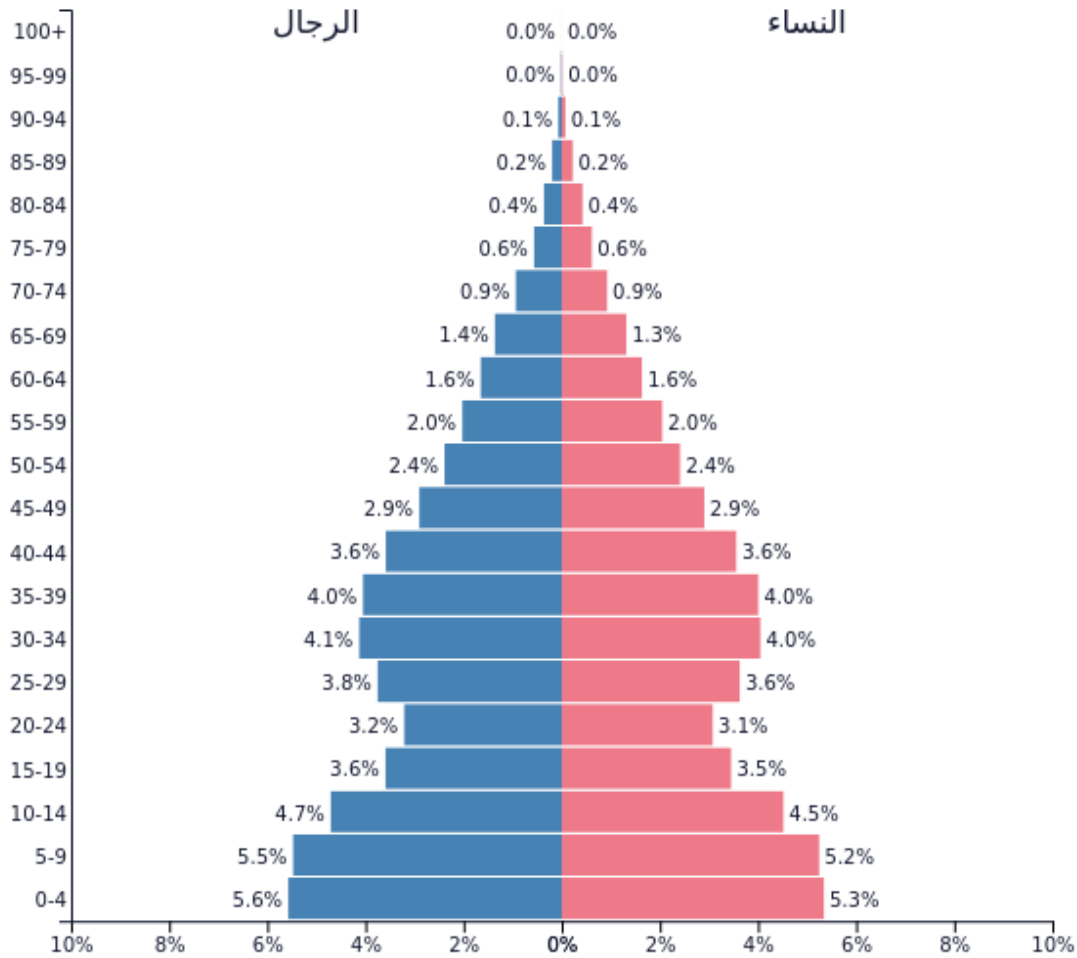
- المرحلة الثانية 1987 الى 2000:

¹¹ 30 :18 , 09/06/2021 , https://iraq56.blogspot.com/2019/11/blog-post_23.html?m=0 , الاقتصاد بعين خبراء

في هذه المرحلة بدأت تظهر نتائج البرنامج في التحكم في النمو السكاني حيث سارعت وتيرة انخفاض معدلات الولادات (تقريبا 50%) من 39.5% الى 19% في الوقت الذي انخفضت فيه الوفيات الى مستويات أدنى تقريبا بنفس الوتيرة من 8.4% الى 4.59% ،ومن مميزات هذه المرحلة بروز الفئات الشابة في المجتمع مما أدى الى اتساع قاعدة هرم الأعمار دون سن العمل الذي جعل احتياطات السكان تفوق القدرات الإنتاجية الاقتصادية خاصة في مجال الصحة و التعليم والسكن حيث ان (0-19سنة) تمثل 54% والفئة (20-59) تمثل 40% من مجموع عدد السكان الذي كان يقدر بـ 23 مليون نسمة حسب تعداد سنة 1987

- المرحلة الثالثة 2001 الى 2020:

طيلة هذه المدة استمر معدل النمو السكاني في الارتفاع بشكل محسوس ليقف فوق 2% سنة 2010 لأول مرة منذ 1994 وهي تغيرات تثير الكثير من التساؤلات عن عودة هذا المستوى في حين ظلت الوفيات بين استقرار وتذبذب طفيف في حدود 4% . انظر الى الهرم السكاني للجزائر شكل 2 لعام 2022.

PopulationPyramid.net

الجزائر - 2022
التعداد السكاني: 45,350,140

الشكل 2: الهرم السكاني للجزائر عام 2022.

الوضعية الديموغرافية للجزائر:

من أجل إعطاء صورة واضحة على معدلات التي أدت الى تغيرات الديموغرافية للجزائر نطرق الى الوضعية الديموغرافية للجزائر من الاستقلال الى غاية يومنا هذا من خلال التطرق الى تطور (معدلات الوفيات ، معدلات الولادات ،معدلات المؤشر التركيبي للخصوبة) ، كما يدر الإشارة الى التطرق الى احصائيات مهمة جدا في الدراسة وهي النسبة الحقيقية للتمدرس لفئة الإناث

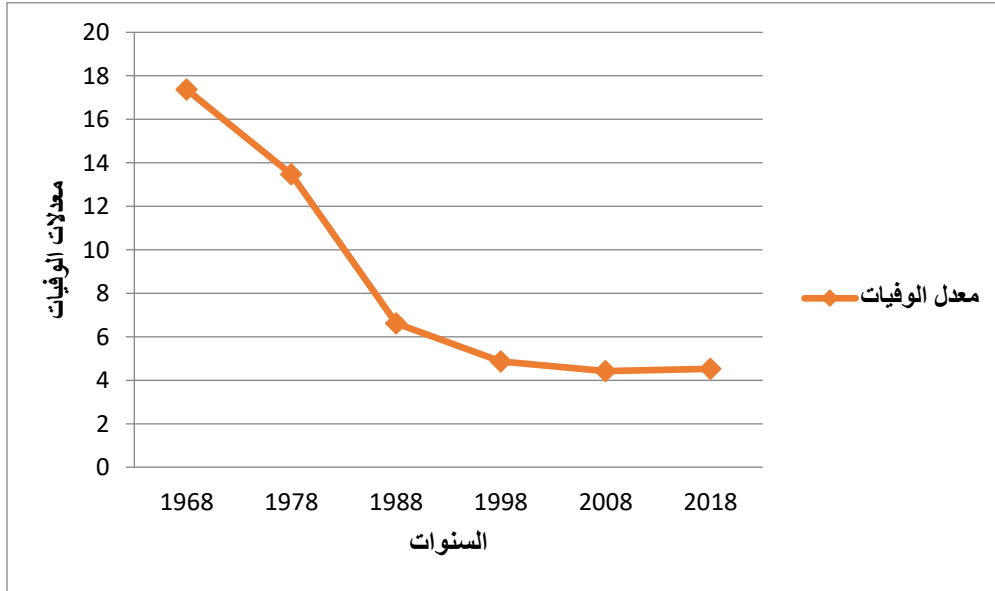
- تطور معدلات الوفيات:

حسب احصائيات الديوان الوطني للاحصاء (حوصلة إحصائية للجزائر) الملخصة في الجدول الموالي :

جدول 1: تطور معدلات الوفيات الخام في الجزائر من سنة 1968 إلى 2022.

السنة	المعدل الخام للوفيات (%)
1968	17.37
1978	13.48
1988	6.61
1998	4.87
2008	4.42
2018	4.53
2022	4.3

المصدر: الديوان الوطني للاحصاء (ONS).

الشكل 3: تطور معدلات الوفيات الخام في الجزائر من سنة 1968 إلى 2018.

المصدر: الديوان الوطني للإحصاء (ONS).

نلاحظ من خلال المعطيات الملخصة في الجدول رقم(01) و الشكل(01) بأن معدلات الوفيات عرفت منحنى انخفاض سريع حيث انتقل معدل الخام للوفيات من 17.37% حسب إحصاء 1968 الى 13.48% حسب إحصاء 1978 حيث لاحظنا ان هناك تراجع بأربع (04) نقاط وهذا خلال 10 سنوات فقط وإذا أردنا مقارنة معدل الخام للوفيات بين سنتي 1968 و 1988 فقط نلاحظ نقلة نوعية في معدل الخام للوفيات بحوالي 12 نقطة بالألف كفارق بين المعدلين ولهذا مؤشر كبير جدا على الظروف التي كانت تعيشها الجزائر بعد خروج الاستعمار الى سنوات الثمانينيات التي تفسر على تحسن الظروف المعيشية للمواطن الجزائر وهذا راجع الى تحديث و تحضر مثل تحسين المواصلات وارتفاع نصيب الفرد من الغذاء بالإضافة الى استفادة من أساليب الطب الحديث آنذاك، أين نلاحظ كذلك استقرار في المعدل الخام للوفيات في 25 سنة الماضية بمعدلات تتراوح بين (4 و 5) % .

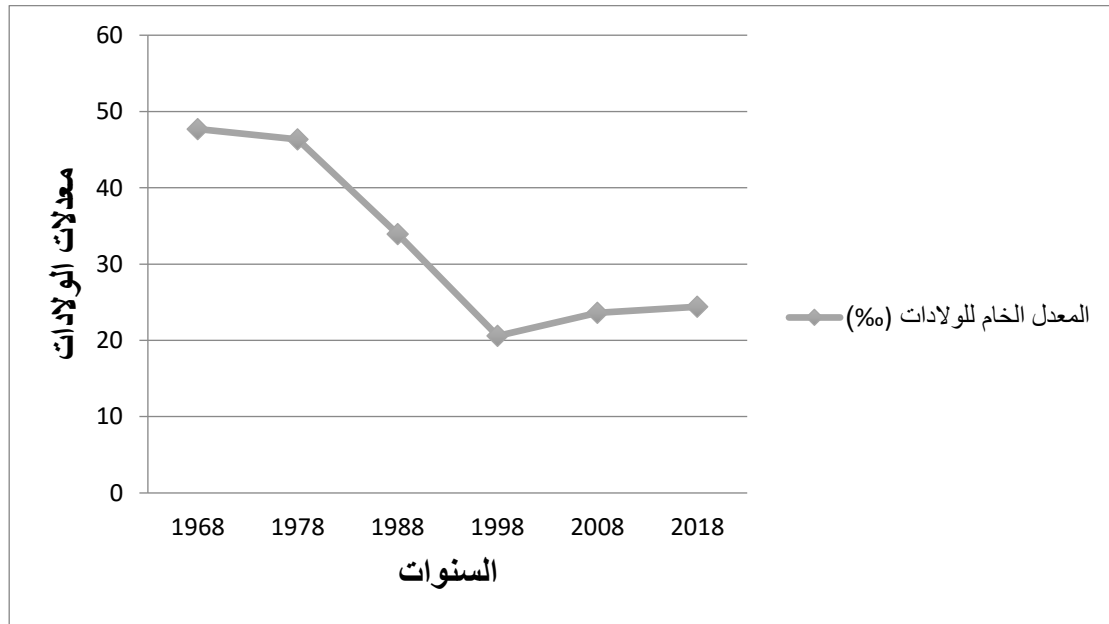
- تطور معدلات الولادات:

حسب احصائيات الديوان الوطني للإحصاء (حوصلة إحصائية للجزائر) الملخصة في الجدول رقم 2:

جدول 2: تطور معدلات الولادات الخام في الجزائر من سنة 1968 إلى 2022

السنة	المعدل الخام للولادات (%)
1968	47.70
1978	46.36
1988	33.91
1998	20.58
2008	23.62
2018	24.39
2022	20.6

المصدر: الديوان الوطني للإحصاء (ONS)

الشكل 4: تطور معدلات الولادات الخام في الجزائر من سنة 1968 إلى 2018

المصدر: الديوان الوطني للإحصاء (ONS)

نلاحظ من خلال المعطيات الملخصة في الجدول رقم (02) و الشكل (02) بأن معدلات الولادات الخام هي كذلك عرفت منحنى انخفاض تدريجي حيث انتقل معدل الخام للولادات من 47.70% حسب إحصاء 1968 الى 46.36% حسب إحصاء 1978 حيث لاحظنا ان هناك تراجع طفيف (01) نقطة بالألف وهذا خلال 10 سنوات، حيث استمرت هذه المعدلات في المرتفعة الى غاية منتصف الثمانينيات أين قدر معدل الخام للولادات سنة 1985 بـ 39.5% وهذا راجع بالأساس الى الواقع الاجتماعي والاقتصادي المزري الذي تطلب السلطات الجزائرية الاهتمام بإعادة بنائه من الناحية الاجتماعية والاقتصادية اعتمادا على القطاع الزراعي والصناعي انتهاج سياسة التشجيع على الزيادة في معدلات الولادات قصد إعادة إنتاج ما ضيعته حرب التحرير اعتبارا ان الزيادة السكانية تمثل القوة العاملة في النشاط الاقتصادي ، أما في الفترة الممتدة من 1988 الى 1998 فقد عرف معدل الولادات انخفاض، حيث قدر المعدل الخام للولادات تراجع ملفت للانتباه اذ انتقل من 33.91% سنة 1988 الى 20.58% سنة 1998 بفارق 14 نقطة بالألف، وهذا يعود الى الواقع الأمني الذي مرت بهي الجزائر في فترة التسعينيات (العشرية السوداء) التي أنت على الأخضر واليابس التي كان لها اثر كبير جدا على كل جوانب الحياة في الجزائر خاصة معدل النمو السكاني و معدل النمو الاقتصادي، بينما بعد الاستقرار والخروج الجزائر من المحنة عرف نمو السكاني تحسن طفيف حيث تميزت مرحلة 2000 الى 2020 بتزايد معدلات الولادات الخام سنة بعد سنة حيث انتقل من 19.36% سنة 2000 الى 23.62% سنة 2008 بفارق 4 نقاط، أما بعد تعداد الأخير* 008 ، عرفت معدلات الولادات الخام تزايد ونقصان طفيف حيث قدر سنة 2018 بـ 24.39% و سنة 2019 بـ 23.8%

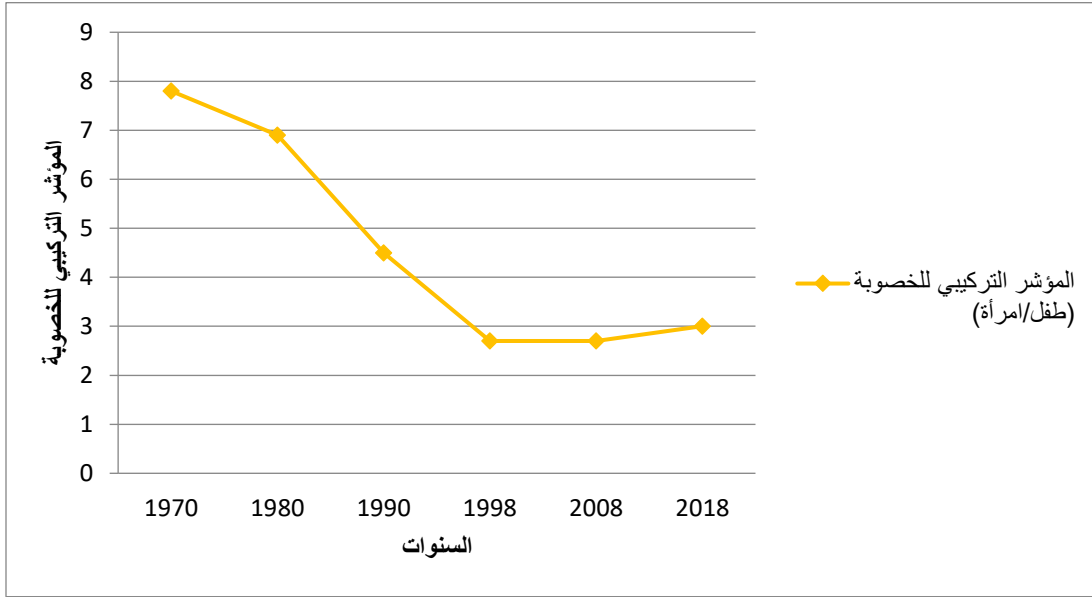
- تطور المؤشر التركيبي للخصوبة (ICF):

حسب احصائيات الديوان الوطني للإحصاء (حوصلة إحصائية للجزائر) الملخصة في الجدول رقم 3:

جدول 3: تطور المؤشر التركيبي للخصوبة في الجزائر من سنة 1970 إلى 2022

السنة	المؤشر التركيبي للخصوبة (طفل/امرأة)
1970	7.8
1980	6.9
1990	4.5
1998	2.7
2008	2.8
2018	3.0
2022	20.6

المصدر: الديوان الوطني للإحصاء (ONS)

الشكل 5: تطور المؤشر التركيبي للخصوبة في الجزائر من سنة 1970 إلى 2018
المصدر: الديوان الوطني للإحصاء (ONS)

نلاحظ من خلال المعطيات الملخصة في الجدول رقم(03) و الشكل(03) بأن المؤشر التركيبي للخصوبة في الجزائر عرف انخفاضا ملحوظا جدا حيث قدر المؤشر التركيبي للخصوبة سنة 1970 بـ 7.8 طفل /امرأة، هذا مؤشر يوحي الى الخصوبة العالية التي كانت فيها الجزائر بعد الاستقلال ويرجع ذلك الى السياسة التي سطرتها السلطة آنذاك من اجل تعويض ما فقدته الجزائر من مواطنين أثناء ثورة التحرير وقبلها بسبب الجرائم والإبادة الجماعية للمواطنين الجزائريين بالإضافة بالمجاعات التي مست الجزائر، وكما اشرنا سابقا ان الاقتصاد يحتاج الى يد عاملة سواء في القطاع الزراعي والصناعي الذي ركزت عليه الجزائر ومع استمرار هذا المؤشر لمدة أكثر من عقدين الذي كان له اثر كبير على معدل النمو السكاني، ومع نهاية ثمانينيات القرن الماضي تفتنت السلطة الى الانفجار السكاني وانتهجت سياسة تنظيم النسل من خلال مجانية الحصول على حبوب مانع الحمل بالإضافة الى تعميم تعليم الفتيات وذلك بإجبار العائلات على تعليم أولادهم خاصة الإناث منهم بالإضافة الى انتهاج الجزائر سياسة تغطية كل ما تتطلبه المدارس وذلك بتشديد مدارس في المناطق الريفية وتسهيل تنقل التلاميذ من المناطق النائية الى المدارس المجاور له، هذا ما شجع الأسر على تعليم البنات، حيث كان هناك تأثير التعليم على الأسر ويتجلى ذلك في تغير بعض المظاهر المنتشرة في الماضي من بينها تأخر سن الزواج بسبب اهتمام الفتيات بإتمام مشوارهم الدراسي والبحث على فرصة عمل وبعض الحصول على وظيفة تتغير ثقافة الإنجاب من خلال تنظيم النسل والتباعد و تحديد عدد الأبناء المراد إنجابهم... الخ ونلاحظ هذا في إحصاء سنة 1980 اذ يقدر المؤشر التركيبي للخصوبة بـ 6.9 طفل/امرأة وبعد سياسة سألقة الذكر انخفض المؤشر بنقطتين، أين قدر المؤشر التركيبي للخصوبة سنة 1990 بـ 4.5 طفل /امرأة، كما نلاحظ ان السياسات المنتهجة لامتناس هذا الانفجار السكاني نجحت ويفسر هذا من خلال الإحصاء سنة 1998، حيث يقدر المؤشر التركيبي للخصوبة بـ 2.7 طفل/امرأة وبقي هذا المؤشر على نفس النتيجة خلال العقدين الأخيرين حيث قدر المؤشر التركيبي للخصوبة سنة 2008 بـ 2.8 طفل/امرأة و سنة 2018 يقدر بـ 3.0 طفل/امرأة .

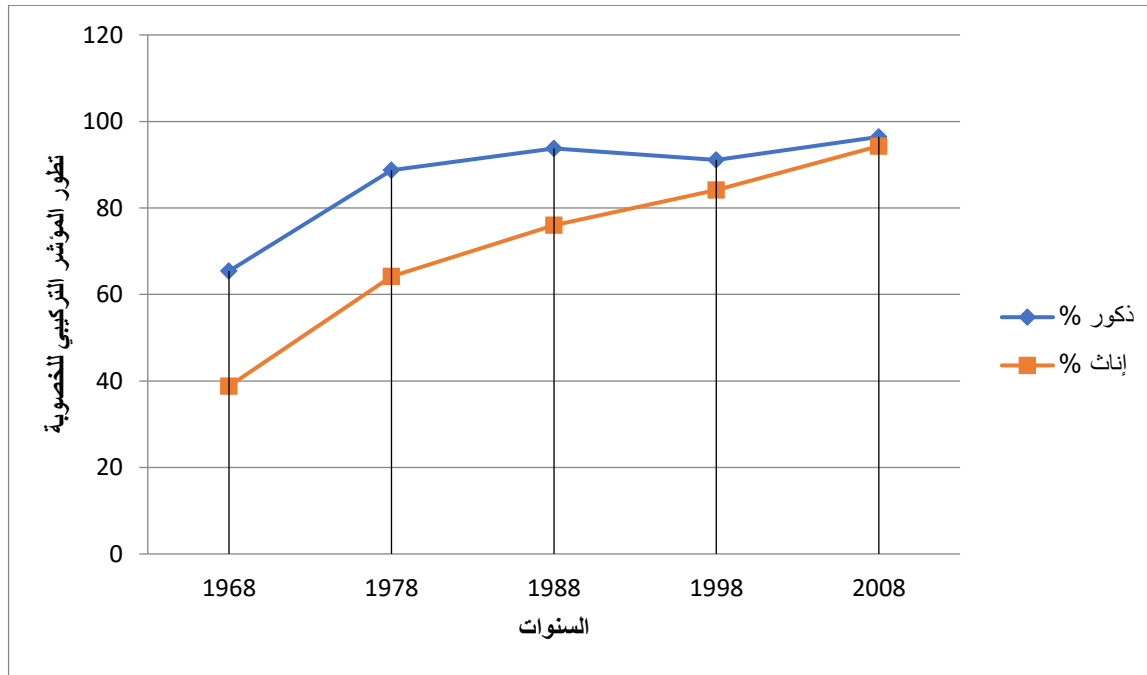
- تطور نسبة الالتحاق بالمدارس التمدريس حسب الجنس للفترة (6 - 14 سنة) خلال الفترة (1968-2008):

حسب إحصائيات الديوان الوطني للإحصاء (حوصلة إحصائية للجزائر) الملخصة في الجدول رقم 4.

جدول 4: تطور نسبة الالتحاق بالمدارس (التمدرس) حسب الجنس خلال الفترة (1968-2008)

السنة	ذكور %	إناث %
1968	65.4	38.8
1978	88.7	64.2
1988	93.78	76.03
1998	91.12	84.12
2008	96.43	94.31

المصدر: الديوان الوطني للإحصاء (ONS)

الشكل 6: تطور نسبة الالتحاق بالمدارس (التمدرس) حسب الجنس خلال الفترة (1968-2008)
المصدر: الديوان الوطني للإحصاء (ONS)

نلاحظ من خلال المعطيات الملخصة في الجدول رقم (04) و الشكل (04) بأن اقتصر على الفترة الممتدة من 1968 الى غاية 2008 وهذا راجع على عدم وجود احصائيات دقيقة التي متحصل عليها من تعداد السكاني الأخير لسنة (2008)، إذ لاحظنا عزوف العائلات الجزائرية آنذاك لتعليم الإناث حيث قدرت نسبة الالتحاق بالمدارس (التمدرس) للإناث بحوالي 38.8% وذلك سنة 1968 وهذا راجع لعدة أسباب من بينها الوضعية الاقتصادية والاجتماعية التي خلفته الحقبة الاستعمارية حيث تميز الوضع الاقتصادي (المعيشي للأسر الجزائرية بالفقر وندرة الاحتياجات) بالإضافة الى عدم اكتساب ثقافة تدريس الإناث بل تزويجهن في سن مبكر أحيانا تتزوج الفتاة بمجرد بلوغها 13 سنة من عمرها وهذا ما يحول بينها وبين المدرسة والغوص في حياة الزوجية و الأولاد ورعايتهم، ولكن بعد تحسن الظروف للاقتصاد للجزائر آنذاك حرصت السلطة على حث الأسر على تعليم أولادهم وتوفير وتغطية حاجيات الالتحاق بالمدارس (التمدرس) تشييد المدارس، جلب المعلمين والأساتذة من الدول المجاورة والشقيقة بالإضافة الى تكوين الشباب لحمل مشعل و مسؤولية التعليم أحيانا وظفت الدولة كل شخص يحمل شهادة التعليم الأساسي (سادسة

ابتدائي) وهذا الاهتمام نلمسه في النسبة التي تضاعفت في غضون 10 سنوات، أين قدرت نسبة الالتحاق بالمدارس (التمدرس) بالنسبة للإناث سنة 1978 بـ 64.2%، كما نلاحظ ان في العقدين الأخيرين من القرن الماضي عرفت نسبة تـمدرس الإناث نقلة نوعية حيث قدرت نسبة الالتحاق بالمدارس (التمدرس) للإناث سنة 1998 بـ 84.12% وهذا ما يدل على الخلفية التي اكتسبتها الأسر الجزائرية تجاه تعليم الإناث مع ان الوضع الأمني كان في حالة من الاحتقان في فترة التسعينيات، أين كانت بعض الأسر لا تحبذ خروج بناتهم من البيت وفا من الأحداث الأمنية الغير مستقرة، أما بعد الاستقرار الأمني و الاقتصادي للدولة الجزائرية الذي كان له اثر على الحياة بشكل عام نلاحظ ارتفاع نسبة تعليم الإناث اذ قارب 100% حيث قدرت نسبة تـمدرس الإناث حسب تعداد 2008 بـ 94.31%، أما في الأونة الأخيرة وحسب ما نلاحظه ان نسبة تـمدرس الإناث تكاد تكون 100% او ما يقاربها نظر لانتشار كل مقومات التعليم في المدن والأرياف وحتى القرية و الدشرة .

تأثير المستوى التعليمي للمرأة على التحول الديموغرافي في الجزائر :

حسب احصائيات الديوان الوطني للاحصاء (حوصلة إحصائية للجزائر) الملخصة في الجدول رقم 7.

جدول 57 تأثير المستوى التعليمي للمرأة على المؤشر التركيبي للخصوبة :

التحاق الإناث بالمؤسسات التعليمية %	السنة	المؤشر التركيبي للخصوبة ICF طفل /امرأة	السنة
38.8	1968	7.8	1970
64.2	1978	6.9	1980
76.03	1988	4.5	1990
84.12	1998	2.7	1998
94.31	2008	2.8	2008

المصدر: الديوان الوطني للاحصاء (ONS)

- نلاحظ من خلال المعطيات الملخصة في الجدول رقم 5 الذي يبرز تطور المؤشر التركيبي للخصوبة في الجزائر بداية من سنة 1970 الى غاية آخر إحصاء سكاني قامت به الجزائر سنة 2008، حيث نلاحظ جليا تناقص المؤشر التركيبي للخصوبة سنة بعد سنة، كما لاحظنا كذلك تطور و تزايد معدلات نسبة الالتحاق بالمدارس (التمدرس) لدى فئة الإناث في الجزائر وكان ذلك غداة الاستقلال، وحسب ما صيغ في فرضية هذه الدراسة كلما زاد المستوى التعليمي للمرأة الجزائرية قل المؤشر التركيبي للخصوبة الخاص به، سنستعرض من خلال البيانات التي بين أيدينا الخاصة بهذه الفرضية وكما هو موضح في الجدول رقم 7 انه في سنة 1968 قدرت نسبة الالتحاق بالمدارس (التمدرس) لدى فئة الإناث بـ 38.8% وهي تعتبر نسبة ضئيلة وهذا راجع الى الوضع الذي خرجت به الجزائر بعد الاستقلال أي ورثت الجزائر من الاستعمار الفرنسي وضعية جد صعبة على المواطنين اقتصاديا و اجتماعيا، حيث سارعت السلطة الجزائرية آنذاك الى دفعة عجلة التنمية من خلال استثمار في الثروات التي تمتلكها الجزائر واصطدمت السلطة بندرة اليد العاملة البسيطة وكإستراتيجية مستقبلية لتغطية هذا العجز عملت على تشجيع الإنجاب والزواج وحسب الاحصائيات فقد نجحت من خلل إستراتيجية حيث قدر المؤشر التركيبي للخصوبة للمرأة الجزائرية بـ 7.8 طفل/امرأة أي ما يقارب 8 طفل لكل امرأة، اضافة الى هذه الإستراتيجية التي سطرته السلطة كانت الأسر الجزائرية تعاني من الأمية لكلا الجنسين مما كان له اثر على ثقافة الإنجاب (تنظيم النسل)، وبعد عقد من الزمن دخلت الجزائر في ما يسمى الانفجار الديموغرافي من جهة و تطور في نسبة الالتحاق بالمدارس من فئة الإناث، حيث ان هذا التقاطع الذي بدا في بداية ثمانينيات القرن الماضي كان له اثر على مؤشر التركيبي للخصوبة بدا التراجع التدريجي خلال هذه السنوات الى أين يصل الى النصف بداية تسعينيات القرن الماضي حيث قدر المؤشر التركيبي للخصوبة سنة 1990 بـ 4.5 طفل/امرأة وهذا راجع الى تحسن

عدة جوانب من بينها المستوى التعليمي للمرأة الذي ترجم من خلال وعيها تجاه ثقافة الإنجاب السليمة من خلال المبادأة بين الولادات بالإضافة وذلك استعمال موانع الحمل التي تسهل عملية تحديد النسل نظرا لكون المستوى التعليمي للمرأة له تأثير على توقيت الزواج فالمرأة المتعلمة تتشغل بطلب العلم و التركيز على كسب المعارف لان مستوى التعليم شرطا أساسيا للحصول على الوظائف المرغوبة وتحقيق الترقى الاجتماعي الذي كانت ومزال تطمح له المرأة، ففي أواخر التسعينيات وبداية الألفية عرف المستوى التعليمي للمرأة نقلة نوعية حيث سمح لكل الإناث في سن الالتحاق بالمدارس (التمدرس) الدخول الى المدرسة والتعلم و مواصلة مشوار حتى دراسات عليا (الجامعة المعاهد وغيرها....).

وهنا لمسنا أثر الذي خلفه تعليم الإناث ودخولهم سوق العمل وهذا الأخير يعد عنصرا مهما من العناصر التي غيرت فكرة عدد الأطفال المراد إنجابهم من جهة و توقيت الزواج، حيث ان المرأة المتعلمة والتي خرجت الى العمل تحبذ تقليل عدد الأولاد، وهذا ما فسرتة نتائج المحصل عليها من إحصاء السكان حيث قدر المؤشر التركيبي للخصوبة بـ 2.7 طفل/امرأة وما يقابله من نسبة الالتحاق بالمدارس لدى فئة الإناث التي تقدر بـ 94.31% حيث ان هذه النسبة تشير الى استفادة كل الإناث من الالتحاق بالمدارس (التمدرس) عدا بعض الحالات التي لم تتحقق فيه شروط التحاق بالمدارس لأسباب صحية او غيرها.

خاتمة:

من خلال هذه الورقة البحثية تبين لنا ان المستوى التعليمي للمرأة في الجزائر من المؤشرات المهمة على مستويات التنمية الاجتماعية والاقتصادية في الدولة فهو يؤثر على مستوى الخصوبة في المجتمع، فكلما زاد المستوى التعليمي أدى الى زيادة وعي الأزواج على تكون أسر مثالية، مع هذا تقلص الواضح في المؤشر التركيبي للخصوبة إلا ان تعداد السكان يعرف معدل للنمو السكاني يكاد يكون مستقر وهذا يبرز الحالة التي تعيشها الجزائر من جانب لانتقالها الديموغرافي حيث ان معدل الخام الولادات يعرف استقرار نظرا للوعي الصحة لدى الحوامل بالإضافة التي تحسن المستوى الصحي بشكل عام، وزيادة أمل الحياة لدى كبار السن الذي يبرر انخفاض معدل الوفيات ، هنا نستنتج ان الجزائر مزال تعيش في المرحلة الثانية من الانتقال او التحول الديموغرافي وبداية الولوج الى المرحلة الثالثة التي تنتهي بالاحلال.

المراجع والمصادر:

- ROLAND, Pressat, 1979, Dictionnaire de démographie, PUF.
- Nations-Unies, Apres la contraception: Dissiper les rumeurs sur la fécondité ultérieure, Population Report, Série j, n°28, Ed. Anglaise, 1985,.
- Leridon H: la démographie Analyse et modèles, INED, PUF, Paris,1972,
- UN, 2019, World Population Prospects 2019, New York, https://population.un.org/wpp/publications/files/wpp2019_highlights.pdf
- الانصاري، فاضل، 1990، جغرافية السكان، مطبوعات جامعة دمشق، دمشق.
- دويدري، رجاء وحيد، 2003، جغرافية الوطن العربي في أفريقيا، مطبوعات جامعة دمشق، دمشق.
- دويدري، رجاء وحيد، 2011، جغرافية الوطن العربي في أفريقيا، مطبوعات جامعة دمشق، دمشق.
- الديوان الوطني للإحصائيات <https://www.ons.dz/spip.php?rubrique327>
- الجزائر بالأرقام نتائج 2012 – 2014، الديوان الوطني للإحصائيات، https://www.ons.dz/IMG/pdf/aqc_r_2014_ed_2015_-_arabe_.pdf
- الجزائر بالأرقام نتائج 2015 – 2017، الديوان الوطني للإحصائيات، https://www.ons.dz/IMG/pdf/aqc_r_2017_ed_2018ar-2.pdf

الجزائر بالأرقام نتائج 2016 – 2018، الديوان الوطني للإحصائيات، -2016/aqc/IMG/pdf/ https://www.ons.dz/ 2018ed2021-ara.pdf

شريف، آسيا 2015، الظواهر الديموغرافية قراءات نظرية وتمارين تطبيقية، ديوان المطبوعات الجامعية، الجزائر.

عز الدين، بوهراوه، صلاح الدين، عمراوي، 2018، النمو الديموغرافي وتحولاته في الجزائر، مجلة الباحث في العلوم الانسانية والاجتماعية، مجلد 10 76975/4/10/119/en/downArticle/ https://www.asjp.cerist.dz/

عمران عبد الرحيم، 1988. سكان العالم العربي حاضرا ومستقبلا، صندوق الأمم المتحدة للأنشطة السكانية، نيويورك.

منير عبدا لله كرادشة: علم السكان الديموغرافية الاجتماعية ، عالم الكتاب الحديث ، الأردن ، 2009 ،

الاقتصاد بعيون خبراء، 2019، نظرية التحول الديموغرافي ،-blog/2019/11/ https://iraq56.blogspot.com/ , post_23.html?m=0 09/06/2021

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

COVID-19 VE TURİZME ETKİSİ (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)

Dr. Öğr. Üyesi Salim AZİZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Çanakkale, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4220-295X

salimaziz@comu.edu.tr

Fikriye Gül UYGUN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Çanakkale, Türkiye

fgul@comu.edu.tr

ÖZET

Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de COVID-19 turizm sektörü üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Bölgeler ve iller bazında bakıldığında salgının turizm sektörüne etkisi her bölge ve ilde farklı boyutlarda yaşanmıştır ve yoksulluk oranlarına önemli ölçüde yansımıştır. 2020 yılında Turizm faaliyetleri neredeyse durma noktasına gelmiştir ve turizm sektörünün diğer sektörlere göre daha fazla etkilendiği görülmüştür.

Turizmin, ekonomik öneminden ve büyümeye sağladığı itici gücünden dolayı dünya genelinde bütün ekonomik ve sosyal dinamikleri etkilemiş olduğu ve yatırımların yeniden değerlendirilmesine neden olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin bulunduğu konjonktür göz önünde bulundurulduğunda, turizm sektöründe meydana gelen durgunluktan daha fazla etkilendiği görülmüştür. Ayrıca bu süreç dünya ekonomisini ülkeler bazında farklı seviyelerde etkileyerek yoksulluk oranlarında ülkeden ülkeye farklı oranlarda artışa neden olmuştur. Türkiye'de de benzer şekilde iller bazında yoksulluk oranlarında farklı ölçüde artışlar söz konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı, pandemiyle birlikte Türkiye turizminde yaşanan durgunluğun ekonomik etkilerinin coğrafi dağılımının ortaya konulması ve bu dağılıştaki farklılıkların nedenlerinin açıklanmasıdır. Çalışmanın veri kaynakları, Uluslararası istatistik çalışmaları, TÜİK, Kültür ve Turizm Bakanlığı turizm istatistikleri ve konu hakkında yapılmış akademik çalışmalardır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Turizm, Türkiye, Ekonomik, Yoksulluk.

EFFECTS OF COVID-19 ON TOURISM ECONOMY IN TURKEY

Assist. Prof. Dr. Salim AZİZ
Fikriye Gul UYGUN

ABSTRACT

As in the rest of the world, COVID-19 has left a great impact on tourism sector in our country as well. The effect of the epidemic on tourism sector upon provincial and regional basis has been experienced in different dimensions in each region and province and has had a significant influence on poverty rates. In 2020, it was noted that tourism activities have almost come to a standstill, and that the industry suffered a loss and Tourism was affected more than other sectors.

It is noteworthy that tourism, due to its economic importance and the driving force it provides to growth, has affected all economic and social dynamics throughout the world and has caused investments to be re-evaluated. Besides, considering the conjuncture in which Turkey locates, the recession in the tourism sector has been highly observed. In addition, this process has affected the world economy at different levels on the basis of countries, causing an increase in poverty rates at different rates from country to another. Similarly, there have been different increases in poverty rates on the provincial basis in Turkey. The aim of this study is to reveal the geographical distribution of the economic effects of the stagnation in tourism in Turkey with the pandemic and to explain the reasons for the differences in this distribution. The data sources of the study are International statistical studies, TUIK, the Ministry of Culture and Tourism, tourism statistics and academic studies on the subject.

Keywords: COVID-19, Tourism, Türkiye, Economic, Poverty.

GİRİŞ:

Turizm tarihsel süreç içerisinde hayatımızın bir parçası haline gelip günümüzün en önemli sektörleri arasına girmiştir. Turizm ilkçağdan beri insanların ilgisini çekip farklı gelişim evreleri sonucu günümüzde kitlesel boyutlarda devam etmektedir. Turizm sektörü kendi içerisinde birçok farklı sektörün de gelişmesini sağlamıştır. Turizm sektörüyle birlikte konaklama, yiyecek içecek sektörü, ulaşım ve sağlık bakım sektörleri de gelişim göstermiştir. Bu gelişen sektörler ise coğrafi ve beşerî faktörler ile farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar çeşitli turizm ürünleri ve destinasyonlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu farklı ürünler ve destinasyonlar ülkelerin kalkınmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Turist, Fransızca kökenli bir kelimedir. Bir ülkeyi ya da bölgeyi gezmek, görmek, eğlenmek, spor yapmak, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ikamet ettiği bölgeden en az 24 saat ayrı kalacak ve gittiği yerde maddi harcamalar yapacak kişilere denir¹.

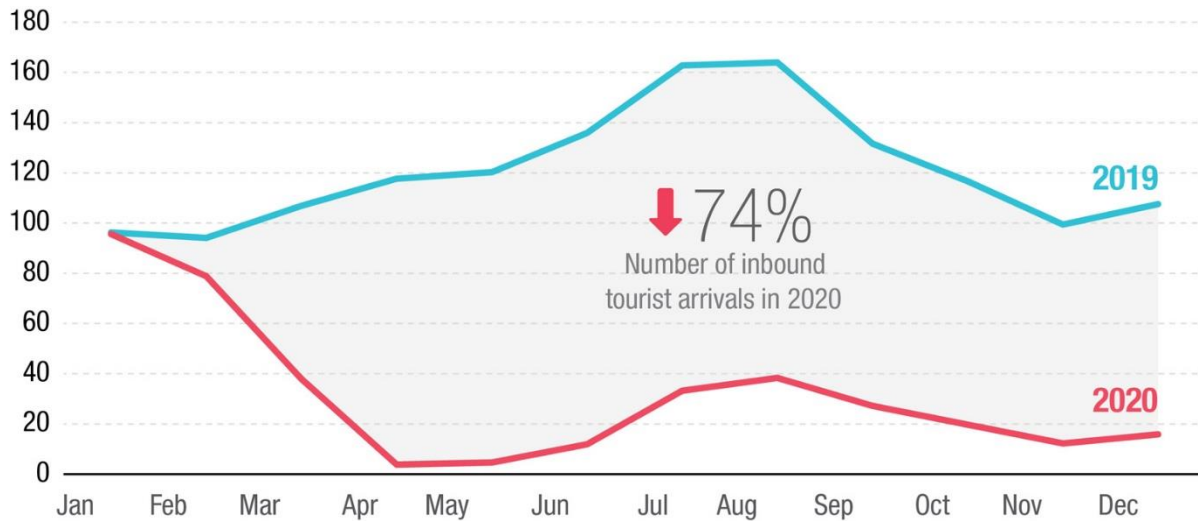
¹ GÖĞEBAKAN, Yüksel, 2015, DÜNYA ÜZERİNDEKİ KÜLTÜREL VARLIKLARIN TURİZME VE EKONOMİYE KATKISI, Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2015, 48-71, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192413>

Bir kişinin turist olarak kabul edilmesi için sağlaması gereken şartlar; Keyfi, ailevi nedenler, sağlık vb. amaçlarla yolculuk edenler, bilimsel, idari, dini, sportif nedenlerle ya da bu nedenler doğrultusunda toplantı vb. faaliyetlerde bulunmak için yolculuk edenler, ticari nedenler ile yolculuk edeler, deniz gezileri ile yolculuk edenler, süresi 24 saatten kısa olsa bile turist olarak kabul edilirler.

Turizm sektörü günümüzün en popüler sektörlerinden birisidir. Başlangıç tarihi konusuna gelindiğinde ise iki farklı düşünce ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki modern anlamda yatırımların yapıldığı, kavramların oturduğu 2. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemdir.

Turizm uluslararası ticaret ağlarının gelişimi açısından da oldukça önem arz etmektedir. Turizm ülkelerin gelişmişlik indeksine bakmaksızın her ülkenin ekonomisi için önemlidir. Gelişmekte olan ülkeler turizmi daha fazla önemse de aslında gelişmiş ülkeler için de turizmin yeri büyüktür. Turizm bir ülkenin ekonomisinin kalkınmasında en önemli faktörlerden biridir ve ülkenin gelir kaynağı potansiyeli en yüksek endüstrisidir. Turizmi bazı dönemlerde sekteye uğratan problemler yaşanmıştır. Bunların başında dünyada yaşanan küresel salgın hastalıklar bulunmaktadır. Ekonomik krizin yarattığı olumsuzluklar, ülkenin istihdam oranı, yoksulluğu azaltma yönünde uygulanan politikalar ve dünyanın her bir yerinden insanı aynı noktada toplama yeteneği ile turizm önemli fırsatlar sunan bir sektördür.

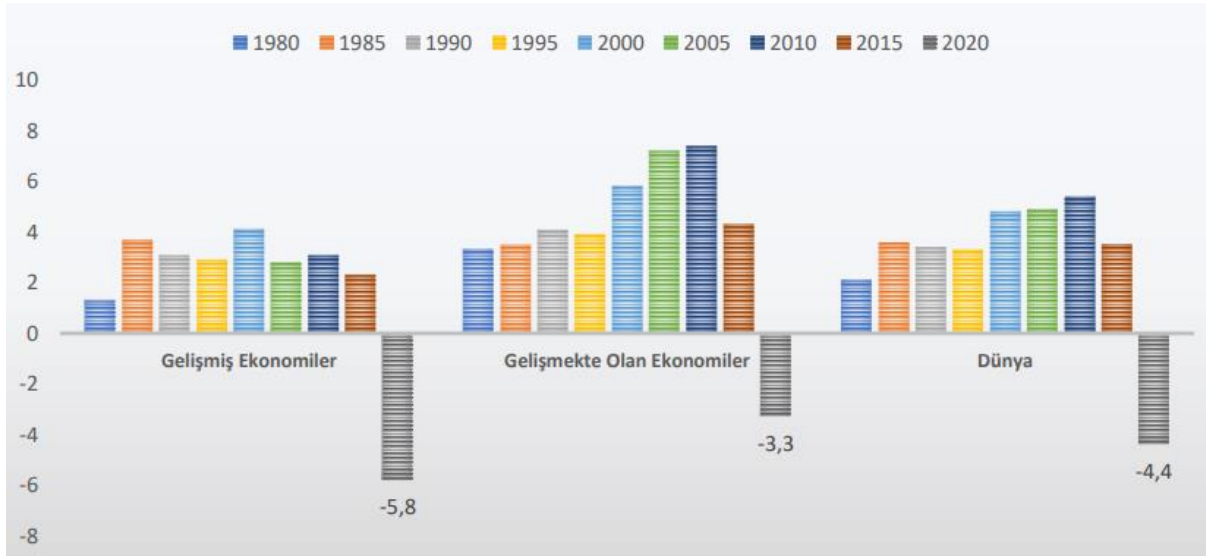
UNWTO'ya göre, dünyada uluslararası turist sayısı 2020 yılında yaklaşık 1 milyardan fazla azalma söz konusu ve yaklaşık %74 bir azalmayı tekabül eder². Başka bir deyişle dünyadaki turistlerin artması gerekirken her dört kişiden 3'ü kayıp vermiştir. Şekil 1'e bakınız.

Şekil 1: 2019-2020 Yılları Arasında Turist Sayısının Kaybı.

² INBESTING, 2022, <https://tr.investing.com/news/economy/tum-dunyada-motorlu-arac-says-2-milyara-yaklasyor-1971549>

COVID-19 krizi öncesi dünya ekonomisi için 2020 yılında verilen %3 büyüme tahmininde bulunurken Türkiye için bu rakamın iki katı civarında iken, COVID-19 salgınından dolayı dünya ekonomisi en ağır darbeyi yiyip daralmalar yaşanmıştır. Böylece dünya geneli daralma tahminler %-4 yerini %-3.3 geçerken, gelişmekte olan ülkeler %-3.3 ve gelişmiş ekonomilerde daralma ise %-5.8 seviyelerinde seyretmiştir. Şekil 2'ye bakınız.

Şekil 2: 1980-2020 Yıllarında Dünya Geneli, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Ekonomilerin Büyüme Oranları (Kaynak: TÜRSAB, 2020)

Sosyal ve ekonomik alanlarda beklenmedik dönemlerde kriz ortaya çıkabilir ve bu krizlerin ortaya çıkması ile her alanda aksamalar yaşanabilir. Ekonomik krizlerde bütün alanlar etkilenirken, özellikle kırılgan yapıya sahip olan ülkeler veya toplulukların daha fazla etkilendiği bilinmektedir. Ekonomik krizler bütün dünyayı etkisi altında aldığı anda, bu durumdan bazı ülkeler daha fazla etkilenirken bazı ülkeler ise bu krizi fırsata çevirmeyi başarmıştır. Bu ülkelerin ekonomik krizin başarılı bir şekilde yönetilmesi için, tarım, hayvancılık, turizm, imalat, hizmet sektörünün desteklenmesi ve yeni ihracat kalemlerinin ortaya çıkartılması ile ekonomik meseleleri kontrol altına alabildiği görülmektedir. Kriz döneminde uygulanan politikalarla, farklı alanlarda alınan önlemlerle ve ekonomik paketlerle krizler aşılabilmektedir. Böylece makroekonomik çerçevede bütün üretim faktörlerini, özellikle de emek faktörünün daha az etkilenmesini çok önemseyen ülkeler bu krizi daha az maliyetlerle atlattığı başarımıştır.

COVID-19 ÖNCESİNDE DÜNYA TURİZM HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ:

Turizm sektörü incelendiğinde elde edilen verilerin hepsi 2. Dünya Savaşı sonrasındaki verilerdir. Daha önceki zamanlara ait elimizde ne yazık ki düzenli tutulan veri bulunmamaktadır. 1. ve 2. Dünya Savaşı'nın turizm üzerine olan bir etkisi de müttefik devletlerin birbirleri arasında yaptığı seyahatler turizmin gelişmesi açısından önemli rol oynarken, müttefik olmayan devletlerin birbirleri önemli bir turizm faaliyetleri gözlemlenmemiştir.

Sanayi devrimi ile ekonomisi gelişen ülkelerin ulaştırma faaliyetlerinde gözlenen teknolojik ilerlemeler ile kullanılan araçların çeşitliliği, artışı, hızlanması, zaman ve maliyet gibi unsurların değişmesini sağlamış ve turizm faaliyetlerinin artış göstermesini sağlamıştır. Bu dönemde gelişen havacılık sektörü ve bireysel araç sayısındaki artış da turizm faktörünün gelişmesine olanak sağlamıştır. Motorlu araç sahibi olunmasındaki etken verilere de yansımıştır. Motorlu araç sayısı 1950 yılında 50 milyon civarında iken, 2010 yılında 830 milyona ulaşmıştır ve son olarak 2020'de 1,5 milyarı geçmiştir³. Bunların yanı sıra seyahat acenteleri düzenlediği turlar ile turizm faaliyetlerinin yaygınlaşmasında önemli bir katkıya sahiptir. Turizm sektörünün gelişmesinde bir başka etken ise konaklama faaliyetlerinin gelişmesi olmuştur. Konaklama imkanlarının geliştirilmesine önem gösteren ülkelerin daha fazla turist çektiği gözlemlenmiştir.

Dünya üzerinde turist sayılarının belirlenmesinde kesin ve net rakamlar ortaya çıkmamaktadır. Buna neden olan en büyük etkenler ise turist sayısının belirlenmesinde sınır kapıları ve gümrük giriş çıkış verilerinin, konaklama konusunda elde edilen istatistiklerin ve döviz harcama rakamlarının dolaylı veri olarak kullanılmasıdır. Bu güçlükler doğrultusunda dahi olsa yaklaşık bir veri elde edilmiştir. 1950 yılından itibaren ele alınan bu verilerde 1950 yılında dünya genelinde 25 milyon seviyesinde olan turist sayısı, 2012 yılında 1 milyarı geçmiştir. 2012 yılında 1 milyar 35 milyon kişiye ve 2019 yılında 1,46 milyara ulaşmıştır. Tablo 1'e bakınız.

2020 yılında turist sayısının 1,5 milyar kişi geçmesi beklenirken günümüz şartlarında COVID-19 salgını sebebi ile önemli bir düşüş gözlemlenmiştir. 2020 yılındaki verilere göre turist sayısı yaklaşık %70'lik bir düşüş ile 1990'dan önceki seviyesine gerilemiştir. Şekil 3'e bakınız.

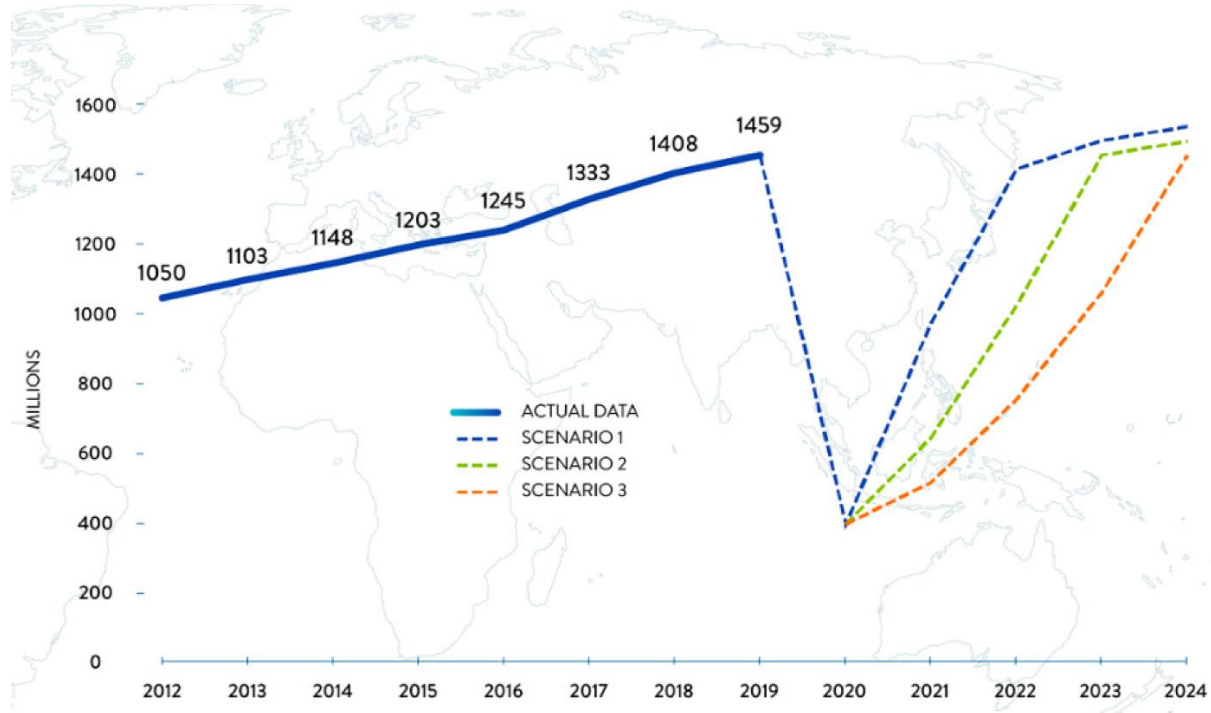
Tablo 1: 1950-2019 Yıllar Arasında, Kıta ve Bölgeler Bazında Uluslararası Turizm Hacmi (Milyon Kişi)

Yıllar	Dünya Toplamı	Afrika	Amerika	Asya Pasifik	Avrupa	Ortadoğu
1950	25	0,5	7,5	0,2	17	0,2
1960	69	0,8	17	1	50	0,6
1970	166	2	42	6	113	2

³ <https://tr.investing.com/news/economy/tum-dunyada-motorlu-arac-says-2-milyara-yaklasyor-1971549> son erişim tarihi 14.11.2022.

1980	278	7	62	23	178	7
1990	440	15	92	56	265	9
2000	687	28	128	110	395	24
2005	807	37	133	155	441	39
2010	935	44,4	147,8	184,1	480,8	55,9
2011	983	29,3	162,0	215,3	516,6	36,0
2015	1184	53	191	277	609	54
2017	1326	62,7	210,9	323,1	671,7	58,1
2018	1401	67	216	348	710	60
2019	1460	73	219	361	745	61

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü

Şekil 3: COVID-2019 Öncesi ve Sonrası Dünyada Turist Sayısı Değişimi ve Senaryoları.

Turizm sektörü ele alındığında uluslararası turizm konusunda bölgeler arasında farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklarda bazı bölgelerin doğal unsurlarıyla, bazı bölgelerin turizme önem vermeleriyle ve büyük yatırımlarla bazı bölgelerin ise kültürel zenginliği ile öne çıktığı gözlemlenmektedir. Dünya genelinde turizm amaçlı başka ülkelere seyahat edenlerin sayısını ülkeler bazında da önemli farklılıklar göstermektedir. Kültürel zenginliğinin yanı sıra istikrarı sağlayan ve planlı bir şekilde yatırım yapan ülkeler daha fazla turist çekebilmektedir. Tablo 2'ye bakınız.

Türkiye'ye gelen turist sayısının 1990 yılında ülkeler bazında 24. sıradan 2019 yılında 6. sıraya yükseldiği görülmektedir. Bu ilerlemenin üzerinde ülke ekonomisinin gelişmesinin yanı sıra, turizmi geliştirmeye yönelik çalışmaların artırılmasının çok büyük etkisinin olduğunu bilinmektedir.

Tablo 2: 2019 yılında Dünya'da En Çok Ziyaret Edilen Ülkeler ve Turizm Gelirleri.

	Ülkeler	Ziyaretçi Sayısı (Milyon)	Turizm Geliri (Milyar\$)
1	FRANSA	89,4	86,9
2	İSPANYA	82,8	81,9
3	ABD	79,6	76,9
4	Ç.H.C.	62,9	60,7
5	İTALYA	62,1	58,2
6	TÜRKİYE	45,8	37,6
7	MEKSİKA	41,4	39,3
8	ALMANYA	38,9	37,5
9	TAYLAND	38,3	35,5
10	BİRLEŞİK KRALLIK	36,3	37,6

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü

2019 yılında dünyada en çok turizm harcaması yapılan ülkelere bakılacak olursa, başta Çin, ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Rusya, Fransa, Kanada, İtalya, Avusturalya ve Güney Kore gelirken, kişi başına en fazla harcama yapan ülke vatandaşları ise Avusturalya (1461\$), Almanya (115\$), Birleşik Krallık (1096\$), Kanada (888\$) ve Fransa (615\$) başı çekmektedir.

COVID-19 ÖNCESİNDE TÜRKİYE'DEKİ TURİZM FAALİYETLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Türkiye'de turizm faaliyeti ve turizme katılanların çeşitliliğine bakıldığında, bireysel ve kitlesel hareketliliğinin olduğu gözlenmektedir. Bireysel turizmde genelde turizm faaliyetlerine birey tek başına katılmaktadır. Bu bireylerin genelinin gelir seviyelerinin yüksek olduğu, çoğunluğunun öğrenci olduğu ya da okulunu yeni bitirmiş olan gençler olduğu ortaya çıkmıştır. Bireysel turizm faaliyetlerinde bulunan kişilerin genellikle Batı Avrupa ülkelerinde, ABD ve Kanada gibi ülkelerde yaşadıkları yapılan araştırmalar ile ortaya çıkmıştır. Bireysel turizm katılanların büyük çoğunluğu erkek nüfus olarak karşımıza çıksa da son yıllarda kadınların da sayısının arttığı bilinmektedir.

Turizm faaliyetlerinde geniş insan topluluklarının yer almasına kitle turizmi denilmektedir. Kitle turizminin günümüzde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Günümüz şartlarında paket turlar ile daha da gelişme göstermiştir. Bu tur büyük ölçekli ve kontrolsüz, kısa dönemli planlamalı, geniş turist grupları ve kapasite artırımı temellidir.

Ziyaret edilen yere göre turizmin çeşitleri, turistin ziyaret ettiği lokasyon ele alındığında kendi ülkesi içerisinde kalıyorsa iç turizm, ülke sınırları dışında bir yer ise dış turizm olarak adlandırılmaktadır. Bu turizm faaliyetleri ise ulusal turizm ve uluslararası turizm olarak karşımıza çıkmaktadır.

İç Turizm: Yaşadığı ülkenin sınırları içerisinde turizm alanlarına ziyarette bulunmaya iç turizm denilmektedir. Bu faaliyet gerçekleştirilirken vize işlemi, yabancı dil, rehber ve pasaport işlemlerine gerek duyulmamaktadır. İç turizm ülke ekonomisine döviz kazandırmaz. İç turizm politikaları ilk kez ikinci beş yıllık kalkınma planında (1968-1972) uygulanmıştır. Bu politikalar kapsamında, ülkede bulunan herkesin gelir düzeyine yönelik konaklama yerlerinin sayısı arttırılmış ve turizm faaliyetlerine olan ilginin artması sağlanmıştır.

Dış Turizm: Dış turizm bir ülke vatandaşının kendi ülkesinin sınırları dışında bir yere seyahat etmesiyle gerçekleştirilir. Pasaport ve vize işlemleri gerektirmektedir. Bazı ülkelerin birbirleri ile arasında vize işlemi olmadan seyahat etme anlaşmaları vardır. Dış turizm gelirleri ülkelerin önemli ekonomik kaynakları arasında yer almaktadır. Günümüz şartlarında ülkemizde de turistten gelecek dövize ihtiyaç duyulmaktadır. Pandemi koşulları bile turizm sektörüne göre belirlenmektedir. Dış turizmin diğer önemli etkileri ise ülkeler arasındaki barış ortamında etkili olması, kültürel alışverişin desteklenmesi ve kültürlere duyulması gereken saygı bilincinin toplumlarda oluşmasına katkı sağlamasıdır.

Tablo 3: Türkiye’de Amacına Göre Turizm Çeşitliliği

TURİZM TÜRÜ	ALT TÜRLERİ
Kültür turizmi	Kültürel miras turizmi Etnik turizm Dark turizm Etkinlik turizmi İpek yolu turizmi Miras turizmi
Kongre turizmi	Bilimsel etkinlikler ve çeşitli toplantılar
Sağlık turizmi	Termal turizm Medikal turizm Engelli turizmi Spa ve üçüncü yaş turizmi
Kırsal turizm	Botanik turizm Yayla turizmi Kamp ve Karavan turizmi Kuş gözlemciliği turizmi Mağara turizmi Çiftlik turizmi

Spor turizmi	Hava sporları turizmi Kış turizmi Dağcılık Akarsu sporları turizmi Deniz sporları turizmi Golf turizmi
İnanç turizmi	Helal turizm Dini turizm
Gastronomi turizmi	Şarap turizmi Yerel yaşam ve mutfaklar Özel yemek organizasyonları

Türkiye’de son yıllarda amaçlarına göre turizm çeşitlerinin çok iyi bir yere geldiğini ve söylemek yanlış olmaz; özellikle de deniz turizmi, kongre turizmi, termal turizm, yat turizmi, mağara turizmi, dağ turizmi, kış turizmi, sağlık turizmi ve inanç turizmi çok önemlidir. Amacına göre turizm türlerindeki çeşitlilik tablo 3’e gösterilmiştir. Bunların en önemli olanı ise, deniz turizmidir. Deniz turizmi ülkemizde en çok talep edilen turizm faaliyeti konumundadır. Ülkemizin özel konumu neticesinde 3 tarafının denizlerle çevrili olması ve iklimik konfor şartlarının elverişliliği deniz turizmi açısından her türlü aktivitenin yapılmasına kolaylık sağlamaktadır. Ülkemize gelen turistlerin yaklaşık %90’ı deniz turizmi için gelmektedir.

Bunların yanı sıra, fiziki, sosyal, çevresel değişimlere göre turizm çeşitlerinin de geliştiği görülmektedir. Bunlar arasında yavaş şehir, yavaş yemek, kültürel miras ve yas turizmi turları da önemli yer tutmaktadır.

TÜRKİYE’DE TURİZMİN GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

Turizmin gelişimini ülkemiz açısından 3 ana dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemler 1960 yılı ve öncesinde, 1960-1980 yılları arasında ve 1980 sonrası Türkiye’de turizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak çalışmanın amacına bağlı olarak son dönem ele alınmıştır.

Bu dönemde genel olarak tesis, yatak ve turist sayısının hızlı bir şekilde arttığını görülmektedir. Bunları özetleyecek olursak, 1980 yılında toplam 778 tesis bulunurken 2019 yılında tesis sayısının 12.865’e ulaştığı, aynı dönemde yatak sayısının ise 82.332’den 1.718.862’ye ulaştığı görülmektedir. Böylece yaklaşık 40 yıl içinde tesislerin oranı 16 kat artarken, yatak sayısını 20 kat arttırdığı görülmektedir. Bütün bunlar bu dönemde turizme verilen önemin ve yatırım hacminin göstergesidir.

Tablo 4: 1950-2020 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısı

YIL	Yabancı Turist Sayısı (000)
1950	28,6
1960	194,1
1970	725
1980	1.057,3
1990	5.389,3
2000	10.428,1
2010	28.600,2
2019	45.058,2
2020	12.734,2

Kaynak: Türkiye kültür ve Turizm Bakanlığı.

2020 ÖNCESİNDE TÜRKİYE'DE TURİZM

Dünya turizminin sürekli ve kesintisiz gelişim göstermesi ülkelerin devamlı büyüyen bu sektöre ilgi duymasına neden olmuştur. Türkiye ve benzeri pazarların daha fazla pay alabilmek için turizm sektörüne ilgi duymasının ana nedenleri arasında; turizm talebinin sürekli artması, döviz gelirinun ekonomik sorunlara çözüm sağlayabilmesi ve turizm sektörünün gelişme maliyetlerinin düşük olması gibi faktörler ön plana çıkmaktadır⁴. Türkiye turizm alanında çok hızlı gelişme gösterirken, turistik amaçlı yatırımlarda artış sağlanması, milli gelir içinde turizmin ön plana çıkması ve payının yükseliş kaydetmesi, sektörün öncelikli istihdam alanı haline gelmesi ve ödem dengesine olumlu katkı yaratması göze çarpmaktadır. Tablo 5'e bakınız⁵.

Tablo 5: 2003-2019 Arasında Türkiye'de Turizm Gelir-Giderleri, Ortalama Harcamanın Yıllara Göre Dağılımı ve Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı.

Yıllar	Turizm Geliri (1000 \$)	Ortalama Harcama \$	Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)	Turizm Gideri ⁶ (1000 \$)
2003	13 854 866	850	4,4	2 424 827
2004	17 076 607	843	4,2	2 954 459
2005	20 322 111	842	4,1	3 394 602
2006	18 593 951	803	3,4	3 270 947
2007	20 942 500	770	3,1	4 043 283

⁴ DİLBER, İlkay, 2007, Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Cilt:14, Sayı:2, s.209.

⁵ TÜRSAB, 2020, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>

⁶ TÜRSAB, 2020, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-giderleri>

2008	25 415 067	820	3,3	4 266 197
2009	25 064 482	783	3,9	5 090 440
2010	24 930 997	755	3,2	5 874 520
2011	28 115 692	778	3,4	5 531 486
2012	29 007 003	795	3,3	4 593 390
2013	32 308 991	824	3,4	5 253 565
2014	34 305 903	828	3,7	5 470 481
2015	31 464 777	756	3,7	5 698 423
2016	22 107 440	705	2,6	5 049 793
2017	26 283 656	681	3,1	5 137 244
2018	29 512 926	647	3,8	4 896 310
2019	34 520 332	666	4,6	4 403 670

Kaynak: TÜRSAB, 2020

Yaratmış olduğu olumlu ekonomik etkiler nedeniyle turizm sektörü, ülkelere istihdam yarattığı⁷, gelir kaynağı ve döviz sağladığı için önemli bir gelir kalemi niteliğindedir. Bu özelliği sayesinde turizm, işsizliği azaltması, milli geliri artırması, döviz gelirleri ile ülkelerin dış borçlarının ve bütçe açıklarının finansmanına yaptığı katkı bakımından çok önemlidir⁸.

Turizm dünya ekonomisi içerisinde kolay gelir sağlayan sektörlerin başında yer almakta, yatırım yapılan ve gelişen bir sektör haline gelmektedir. Turizm ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kazanım elde etmesini sağlayan en önemli hizmet sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle turizm potansiyeli bulunan ülkeler özellikle uluslararası turizm faaliyetlerine ağırlık vererek hem ekonomik gelişmelerini hızlandırmaya hem de geliri tabana yaymak suretiyle ekonomik düzeyi yükseltmeye çalışılmaktadır.

Turizm faaliyetlerinin dünya ekonomisinde önemi giderek artmaktadır. Turizm geliri, işçilerin döviz tahvilleri gibi zengin ülkelere daha fakir ülkelere, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere doğru cereyan etmektedir. Böylece turizm, bölgesel gelişmeye de katkı sağlamak ve bölgesel ekonomik farklılıkların azaltılmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm sektörüne yapılacak yatırımlar, bölgelerin potansiyelinin geliştirilmesinin yanı sıra geri kalmış bölgelerin geliştirilmesine de olumlu yönde etki edecektir.

⁷ Değer, M. K.; (2006), "Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20, s. 67-86.

⁸ Aktaş, A.R., F. Kaplan ve S. Kocaman (2013).

Turizm sektörü emek yoğun olması, daha az sermaye ile daha fazla iş imkânı yaratılabilmesi, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörünün büyümesi, bölgeler arasında dengesizliği azaltması, yoksulluk ve işsizliğe çare olması ve milli gelirin artırılması için bir fırsat olarak görülmektedir. Böylece turizm sektörünün büyümesi ve yabancı turist sayısının artmasıyla beraber daha fazla istihdam ve hizmet ihracatı artırımı sağlanacaktır ve daha yüksek bir döviz girdisi sağlanmış olacaktır. 2019 yılı örneğinde olduğu gibi, Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı 45 milyonu aşmış, ülkeler sıralamasında turist sayısı bakımından 6. sıraya ulaşılmış, daha fazla istihdam ve döviz girdisi sağlanmıştır⁹.

Turizm aynı zamanda dış ticaret açığının kapatılması için de çok önemli ve hızlı bir şekilde uygulamaya konulabilen bir çözümdür. 2010 yılında turizm gelirleri dış ticaret açığını yaklaşık %46 karşılarken bu sayılar 1980 yılında %6,5 civarında idi. 2017 yılında ihracatın yükselmesiyle beraber bu sayılar %34 seviyelerine gelmiştir. Ayrıca turizm gelirin ihracat içindeki payı da yıllara göre değişmektedir, dış ticaretle turizmin gelişimi arasında paralellik söz konusudur. Tablo 6'ya bakınız.

Tablo 6: 1980-2019 yıllarında turizm gelirini ile ekonomik değişkenler içindeki payı

Türkiye - Yıllar	1980	1990	2000	2010	2109
Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığını Kapama Payı %	0,6	2,1	2,9	3,4	4,6
Turizm Gelirinin İhracat İçindeki Payı (%)	11,2	24,9	27,5	18,3	16,7 ¹⁰
Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığını Kapama Payı (%)	6,5	27,7	37,4	46,1	34,25 ¹¹

Kaynak: TÜRSAB, 2020 ve KOYUNCU, 2014.

Onuncu beş yıllık kalkınma planı dönemi (2014-2018) içerisinde Türkiye turizminin nitelikli iş gücü, konaklama tesisleri ve hizmet kalitesi ile uluslararası düzeyde turizm ülkesi olma yolunda ilerlediği görülmektedir. Turizm sektöründen elde edilen döviz miktarının artırılması için özellikle yüksek gelirli turistlerin turizm aktivitelerinde ülkemizi tercih etmeleri için turizm çeşitlilikleri artırılıp sunulan hizmetler iyileştirilmiştir. Turizm faaliyetlerinin iyileştirilmesinin yanında ulaşım ve alt yapı hizmetlerinde de iyileştirmeler görülmüştür.

Bu plan doğrultusunda, 2019 yılına gelindiğinde 45 milyonu yabancı turist olmak üzere toplamda 51,7 milyon turistin¹² ülkemizde turizme katılmasıyla yaklaşık 37,6 milyar dolarlık¹³ turizm gelirin ulaşılmış ve ziyaretçi başına ortalama 700 dolar ortalama harcama elde edilmiştir.

⁹ TÜRSAB, 2021.

¹⁰ TÜRSAB, 2018, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/gsmh-payi> (2017 rakamları)

¹¹ TÜRSAB, 2018, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/dis-ticaret-aciklarinin-kapatmada-payi> (2017 rakamları).

¹² KTB, 2020, 2020 Sınır İstatistikleri, Yıllık Bülteni, www.yigm.ktb.gov.tr

¹³ TÜRSAB'a göre 34.5 milyar dolar.

Turizmin çeşitlendirilmesi açısından ise deniz ve kıyı turizmi gibi önde gelen turizm faaliyetlerinin yanı sıra sağlık turizmi, kongre turizmi, kış turizmi, kruvaziyer turizmi, spor turizmi, kırsal turizm, inanç turizmi ve kültür turizmine ilişkin altyapı eksiklikleri giderilerek alternatif turizm türleri yaygınlaştırılarak turizm faaliyetlerinde sürdürülebilirlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Turizm faaliyetlerinde yer alan çalışanların nitelikleri artırılarak verilen hizmetin kalitesi de arttırılmıştır. Bu planlama dönemi içerisinde planı olumsuz etkileyecek olaylar da yaşanmıştır. 2015 yılında Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi, Türkiye-Rusya arasında bir krize sebep olmuş ve Rus turistler ülkemizi tercih etmemelerine neden olmuştur. Bu olumsuzlukların bir diğeri ise 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi olmuştur. Bunun ardından ilan edilen OHAL süreci turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir. Tablo 7'ye bakınız.

Tablo 7: 2015-2020 yıllar arasında aylar bazında Türkiye'ye gelen turist sayısı

AYLAR	YILLAR																	
	2015			2016			2017			2018			2019			2020		
	Yabancı	Vatandaş (Yurtdışı İkametli)	Toplam	Yabancı	Vatandaş (Yurtdışı İkametli)	Toplam	Yabancı	Vatandaş (Yurtdışı İkametli)	Toplam	Yabancı	Vatandaş (Yurtdışı İkametli)	Toplam	Yabancı	Vatandaş (Yurtdışı İkametli)	Toplam	Yabancı	Vatandaş (Yurtdışı İkametli)	Toplam
OCAK	1 250 941	343 459	1 594 400	1 170 333	350 916	1 521 249	1 055 474	329 148	1 384 622	1 461 570	431 167	1 892 737	1 539 496	460 146	1 999 642	1 787 435	499 575	2 287 010
ŞUBAT	1 383 343	368 037	1 751 380	1 240 633	390 644	1 631 277	1 159 833	335 058	1 494 891	1 527 070	405 616	1 932 686	1 670 238	443 671	2 113 909	1 733 112	463 341	2 196 453
MART	1 895 940	374 022	2 269 962	1 652 511	381 960	2 034 471	1 587 007	357 935	1 944 942	2 139 766	441 435	2 581 201	2 232 358	513 801	2 746 159	718 097	250 440	968 537
NISAN	2 437 263	331 219	2 768 482	1 753 045	466 574	2 219 619	2 070 322	428 167	2 498 489	2 655 561	556 915	3 212 476	3 293 176	516 643	3 809 819	24 238	1	24 239
MAYIS	3 804 158	383 628	4 187 786	2 485 411	543 963	3 029 374	2 889 873	498 687	3 388 560	3 678 440	527 997	4 206 437	4 022 254	489 766	4 512 020	29 829	563	30 392
HAZİRAN	4 123 109	359 512	4 482 621	2 438 293	463 846	2 902 139	3 486 940	475 476	3 962 416	4 505 594	585 902	5 091 496	5 318 984	650 997	5 969 981	214 768	1 640	216 408
TEMMUZ	5 480 502	650 711	6 131 213	3 468 202	743 328	4 211 530	5 075 961	769 973	5 845 934	5 671 801	859 869	6 531 670	6 617 380	796 507	7 413 887	932 927	448 877	1 381 804
AĞUSTOS	5 130 967	525 116	5 656 083	3 183 003	526 500	3 709 503	4 658 463	647 375	5 305 838	5 383 332	775 265	6 158 597	6 307 508	708 822	7 016 330	1 814 701	377 550	2 192 251
EYLÜL	4 251 870	456 162	4 708 032	2 855 397	556 757	3 412 154	4 076 630	615 342	4 691 972	4 792 818	633 027	5 425 845	5 426 818	555 971	5 982 789	2 203 482	330 894	2 534 376
EKİM	3 301 194	387 490	3 688 684	2 449 948	403 482	2 853 430	2 992 947	388 744	3 381 691	3 755 467	483 406	4 238 873	4 291 574	526 427	4 818 001	1 742 303	301 698	2 044 001
KASIM	1 720 554	334 995	2 055 549	1 353 280	346 669	1 699 949	1 652 795	340 534	1 993 329	1 966 277	439 481	2 405 758	2 190 622	502 529	2 693 151	833 991	270 843	1 104 834
ARALIK	1 464 791	355 086	1 819 877	1 302 157	379 828	1 681 985	1 703 789	373 351	2 077 140	1 950 705	484 111	2 434 816	2 147 878	523 633	2 671 511	699 330	291 566	990 896
TOPLAM	36 244 632	4 869 437	41 114 069	25 352 213	5 554 467	30 906 680	32 410 034	5 559 790	37 969 824	39 488 401	6 624 191	46 112 592	45 058 286	6 688 913	51 747 199	12 734 213	3 236 988	15 971 201

Kaynak: www.yigm.ktb.gov.tr

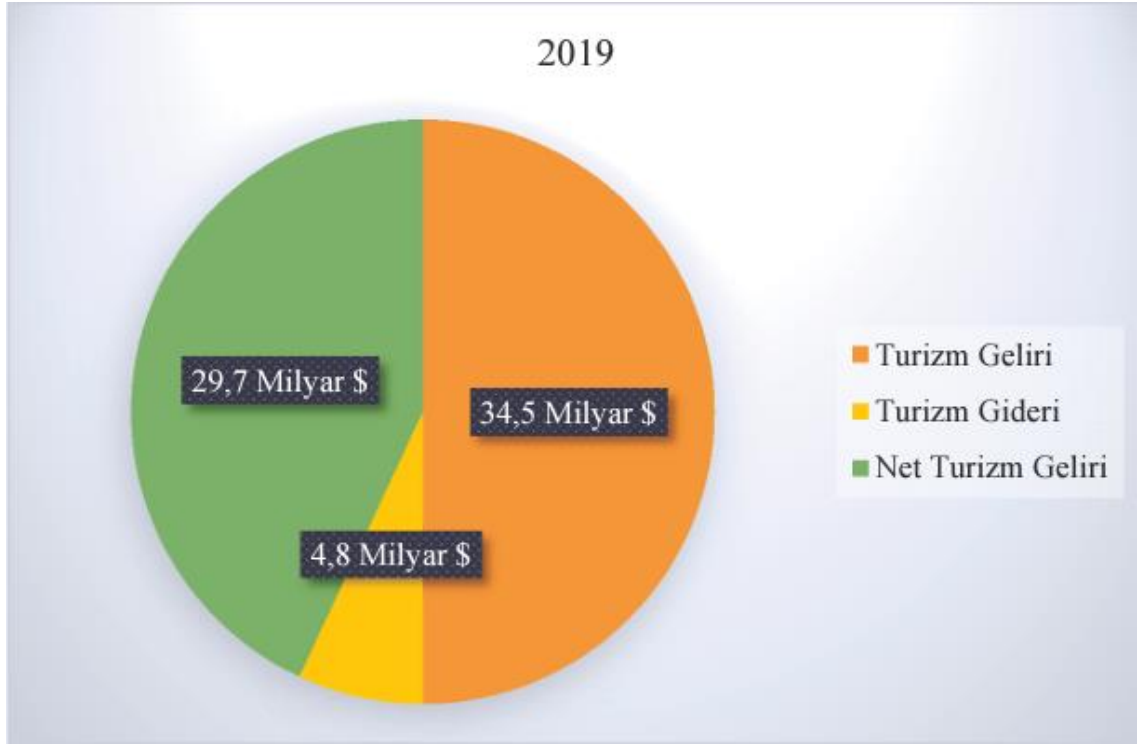
Görüldüğü gibi 2016 yılında darbe sonrasında gelen turistlerin sayısında önceki ve sonraki yıla göre düşüş gerçekleşmiştir. Daha sonrasında yine yükselmeye başlamasıyla 2019 yılında 51,7 milyon turist sayısına ulaşmıştır. Böyle siyasi krizlerin de turizm sektörüne büyük bir etkisi olduğunu görülmektedir. Bunun etkileri özellikle 2015- 2016 döneminde çok belirgindir. Tablo 8'e bakınız.

Tablo 8: Yıllar İtibarıyla Turizm Gelirlerindeki Oransal Değişim¹⁴

Yıllar	Değişim (%)
2012-2013	11,4
2013-2014	6,2
2014-2015	-8,3
2015-2016	-29,4
2016-2017	18,9
2017-2018	12,3
2018-2019	17

Kaynak: ÇİFCİ vd., 2021:110

Ayrıca Türkiye’de turizmin gelir dengesine bakıldığında genel olarak hep pozitif düzeyde seyretmektedir. Örneğin 2019 yılında toplam turizmin net geliri 30 milyar dolara yaklaşmıştır. Şekil 4’e bakınız.

Şekil 4: 2019 Türkiye’nin Turizm Gelir-Gider ve Net Turizm Geliri¹⁵.

Kaynak: ÖZCAN ve KAR, 2020

¹⁴ ÇİFCİ, Eda, ACET, Hakan, 2021, Türkiye Ekonomisinde Turizm Gelirlerinin Seyri (2012-2020), Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi, Cilt 1, Sayı 2. S. 110.

¹⁵ ÖZCAN, Günay, KAR, Muhsin, 2020, Büyük Tecrit Sonrası Turizm Sektörünün Geleceği, s. 501-604. TUBA, https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/TUBA-978-605-2249-46-8_Ch27.pdf

COVID-19 VE 2020 YILINDA TÜRKİYE’NİN TURİZM DEĞERLENDİRMESİ:

Turizm istatistiklerinin incelenmesi genel anlamda birçok bilim dalıyla alakalı olsa da en çok dikkat edilen alan ekonomik etkileridir. Ekonomileri turizm üzerine kurulu devletler bazı dönemlerde terör, kargaşa, güvensizlik ve salgın gibi durumlardan en büyük yarayı alır ve almaya devam edeceklerdir¹⁶.

2020 yılında hayatımızı etkileyen COVID-19 salgını turizm faaliyetlerine büyük bir darbe vurmuştur. Ülkelere gelen turist sayısında ve bırakılan döviz miktarlarında büyük bir düşüş gözlemlenmektedir. Pandemi boyunca birçok ülkede giriş çıkışlar yasaklanmıştır, bunun yanı sıra gidilen ülkelerde 5 ila 14 gün süre ile karantina uygulamaları ve gidilmeden önce PCR testi yapılması gibi kurallar uygulanmıştır. Konaklama yerlerinde, yeme içme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekanlarda ve ulaşım araçlarında kişi sayısında kalabalığı önlemek için yarı yarıya uygulamasına geçilmiştir. Turizm işletmeleri bu süreci en az yarayla atlatmak için gerekli tüm önlemleri aldıklarını belirtse de burada turizm ve psikoloji arasındaki bağ ortaya çıkarak insanların salgın döneminde kapalı mekanlar yerine alternatif turizme ilgi gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Kitle turizmi yerine bireysel turizm bu süreçte daha çok ön planda yer almıştır. Kampçılık, doğa yürüyüşleri ve doğa sporlarına bu dönemde yoğun ilgi gösterilmiştir.

Türkiye’ye 2019 yılında toplam 51,7 milyon turiste karşılık 2020 yılında 15,9 milyon turist gelmiştir. Bu sayı bir önceki yıla göre yaklaşık olarak 30,8 milyon turistin gelmediğini anlamına gelmektedir. Bu sayıları orana vurduğumuzda ise %69-70’lik bir oran anlamına gelir. 2009 yılından beri ülkemize gelen turist sayılarında en düşük yıl pandemi süreciyle birlikte 2020 yılı olmaktadır.

Aylara göre turist sayıları incelendiğinde temmuz ve ağustos ayları ülkemize en çok turist geldiği dönemler iken pandemi ile bu aylardaki turist sayısında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bununla birlikte, en fazla yabancı turist sayısı yine bu aylar olarak karşımıza çıkmaktadır. 2019 yılının temmuz ayında turist sayısı 7,4 milyona ulaşırken 2020 yılının temmuz ayında bu sayı 1.381.804 kişiye kadar düşmüştür. Bu düşüş ile birlikte oranlara bakacak olursak bir önceki yıla göre %81,36’lık bir düşüş meydana gelmiştir. 2019 III. Çeyrek (nisan-haziran) döneminde 14,29 milyon turist gelirken 2020 yılının aynı döneminde ancak 271 bin kişi gelmiştir. Yani bu üç ayda yaklaşık 14 milyon turist kaybı anlamına gelmektedir. Haziran-Ağustos 2019’da 20,4 milyon turist gelirken 2020 yılında bu sayı 3,790 milyon kişiye düşmüştür. Şekil 5’e bakınız.

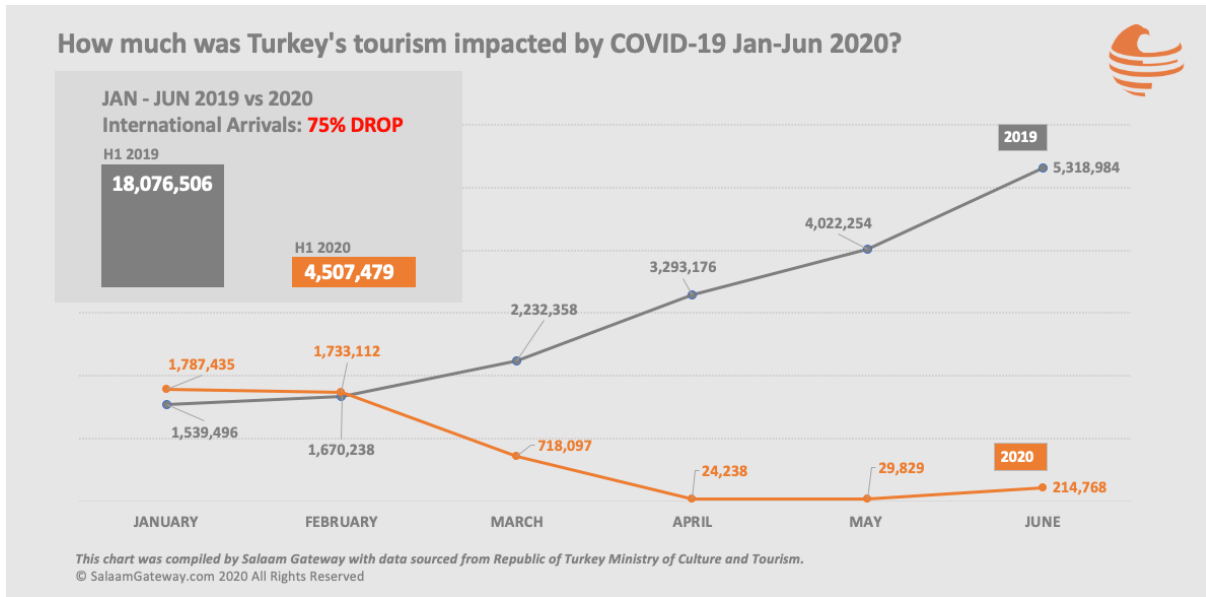
Ülkemize 2020 yılında en fazla turist ocak ayında, pandemi başlamadan önce gelmiştir. Ocak ayında 2.287.010 kişilik bir turist sayısına ulaşılmıştır. 2020 yılında pandemi tam başlamadan önce ilk üç ayda gelen turist sayısı 5,45 milyon iken sonraki aylarda bu sayının hızla düştüğü görülmüştür.

¹⁶ Farklı dönemlerde Mısır ve Tunus gibi.

2019 yılında ülkemize turist gönderen ilk 5 ülke Rusya, Almanya, Bulgaristan, İngiltere ve İran olurken 2020 yılında bu sıralama Rusya, Bulgaristan, Almanya, Ukrayna ve İngiltere olarak değişmiştir. 2020 yılında 2.128.758 turist ile Rusya birinci sırada yer almaktadır.

Ülkemize gelen yabancı turistlerin kullandıkları ulaşım yolu incelendiğinde ise en çok hava yolu kullanıldığı gözlemlenmiştir. Turistlerin ülkemize gelişinde %75,23 havayolu, %23,31 karayolu, %1,95 deniz yolu kullanılmıştır.

Ülkemize gelen turistlerin döviz girdisi 2019 yılında yaklaşık 37,6 milyar dolar iken 2020 yılında ise 12,1 milyar dolara inmiştir. Oran olarak hesaplandığında ise %65,1'lik bir düşüş mevcuttur. Ülkenin turizm gelirindeki bu düşüşten GSYİH, bütün yatırımlar ve ekonomi planları etkilenmiştir. Böylece turizmden elde edilen döviz geliri 2004 yılı seviyesinin altına gerilemiştir. 2004 yılında 17 milyar olan turizm geliri ilk kez pandemi ile 2020 yılında 16 sene önceki rakamların altına düşmüştür. Konaklama istatistikleri incelendiğinde ise bütün verilerde olduğu gibi burada da büyük bir düşüş gözlemlenmiştir. En çok konaklama yapılan il ise Antalya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 5: Türkiye 2019-2020 Ocak-Haziran Döneminde Turist Sayısı Değişimi¹⁷.
Kaynak: Salaam Gateway.

¹⁷ Salaam Gateway, 2020, <https://salaamgateway.com/story/how-much-was-turkeys-tourism-impacted-by-covid-19-jan-to-jun-2020>

TÜRKİYE TURİZMİNİN GELECEĞİNE DAİR ÖNGÖRÜLER

Turizm sektörü ülkemizde ve dünyada geçmişten günümüze sürekli bir gelişme içerisinde olmuştur. Ülkemizde turizm sektörüne yönelik gelecek planlamaları ve yatırımlar arttıkça hem turist sayısı hem de elde edilen döviz bakımından sürekli beklenmektedir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin araştırmaları ve öngörülleri doğrultusunda 2018 yılında turizm faaliyetlerinin gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde etkisi 37,6 milyar dolar iken 2030 yılında 105,3 milyar dolar seviyelerinde olacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye'nin 2023 turizm stratejisinde koyduğu hedef 50 milyon turisttir. Bu hedef miktar, Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin 2030 yılı öngörüsünde de yakın seviyelerdedir. Öngörüye göre 2023 yılında dış turizm geliri 48,9 milyar dolar iken 2030 yılında 83,3 milyar dolar seviyelerine ulaşması beklenmektedir.

Bir başka öngörü ise istihdam konusunda olmuştur. Bu öngörüde ise 2030 yılında Türkiye'de turizm sektörünün 2,945,200 kişiye iş imkânı sağlayacağı beklenmektedir.

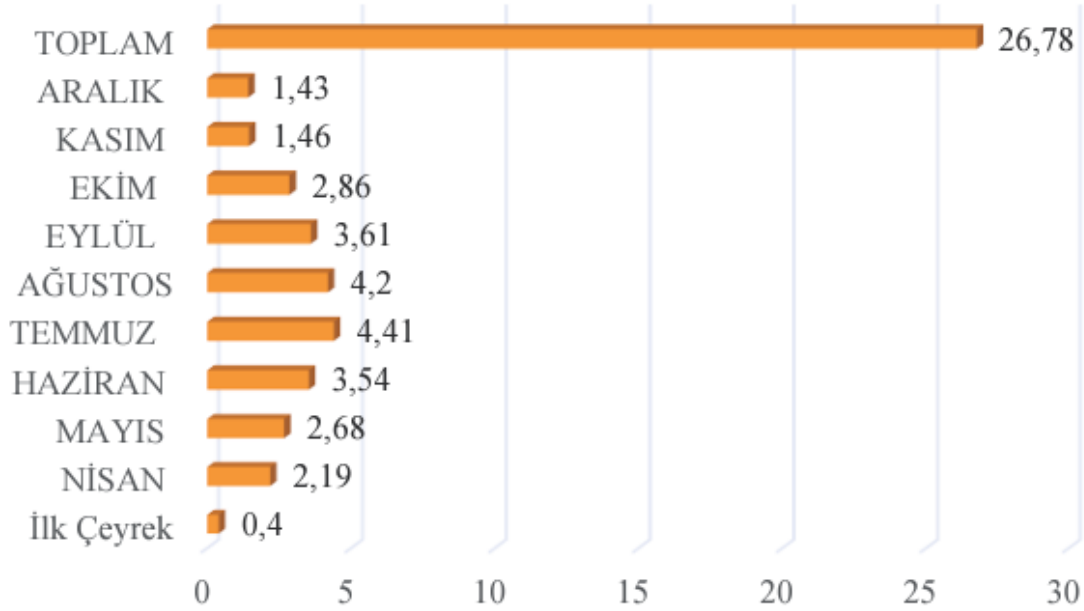
Bir başka öngörü konusu ise ülkemizin iç turizmüne yönelik olmuştur. Ülkemizdeki genç ve dinamik nüfus yapısına bakıldığında daha sık seyahat ve turizm aktivitelerine katılım beklenmektedir. Bu bağlamda turizm gelirinin 2030 yılına gelindiğinde 3 kattan daha fazla bir büyüme ile 117,9 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.

Bunlara ek olarak, ülkemizin turizm faaliyetlerine olan yatırımı da artış gösterecektir. 2013 yılında 18,5 milyar dolar olan yatırım seviyesinin 2030 yılına gelindiğinde 71,8 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.

COVID-19'UN EKONOMİK ETKİLERİ VE SONUÇLARI

Turizm sektörü dinamiklerine bağlı olarak hem yeni iş imkanları sağlaması hem de döviz cinsinde kazanç etkisinden dolayı birçok ülkenin ilgi odağı haline gelmiştir. Ülkelerin turizmi ile ilgili gelişmeleri değerlendirilirken iki göstergeye bakılır, gelen turist sayısı ve turizm geliridir. Son yıllarda her iki sıralama ölçütüne göre de Türkiye ilk 10 ülke arasına yer almaktadır. Turizm birçok ülkede; gelir düzeyine, istihdama, borç yükünün azaltılmasına, ödemeler dengesine ve ülke insanın gelir ve refah düzeyinin yükselmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

Türkiye klasik tatil turizmi, deniz, güneş, termal, sağlık, kültürel, macera ve doğa turizmi gibi geniş olanaklara sahiptir. Bu nedenle hem yaz hem de kış aylarına dağılabilme özelliği gösteren, alternatif turizm olanakları açısından son derece zengin bir ülkedir.

Şekil 6: Türkiye'nin Turizm Sektöründe Tahmini Döviz Kaybı (ABD doları)¹⁸.

Kaynak: ÖZCAN ve KAR, 2020.

Türkiye'de turizm gelirini yükseltmek için turizme yapılacak yatırımların artırılması gerekmektedir. Böylece Türkiye'nin cari açığının dengelenmesine, yeni gelir kaynakları yaratılmasına, ülkenin döviz gelirinin artırılmasına, turizmin bağlantılı olduğu diğer sektörlerin hareketlenmesinin sağlanmasına, altyapı ve üstyapı yatırımlarının artırılmasına ve istihdama büyük ölçüde katkı sağlanacaktır.

2020 yılına gelindiğinde COVID-19 etkisinden dolayı Türkiye 20-30 milyar dolar gelir kaybına uğramıştır. Ancak bu kaybın etkisinin sadece 2020 yılıyla sınırlı olmayıp yıllarca süreceği tahmin edilebilir. Şekil 6'ya bakınız.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

COVID-19'un en önemli etkilerinden biri istihdam üzerinedir. İstihdam bir işe dahil durumu olarak bilinir. İstihdamda olmama durumu ise yoksulluğa neden olacak faktörlerin başında gelmektedir. Bireyler vasıfsız olmaları, nitelikli bir eğitim almamaları, özel ihtiyaca sahip olmaları, farklı bir krizin çıkması ve bunun neticesinde herhangi bir gelirleri olmaması sebebiyle yoksulluk riskiyle karşı karşıya kalabilirler.

¹⁸ ÖZCAN, Günay, KAR, Muhsin, 2020, Büyük Tecrit Sonrası Turizm Sektörünün Geleceği, s. 501-604. TUBA, https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/TUBA-978-605-2249-46-8_Ch27.pdf

İstihdam dışında kalma durumu bireyleri ekonomik olarak olumsuz etkileyeceği gibi aynı zamanda bu durum piyasa döngüsünü ve devletlerin ekonomisini de olumsuz etkileyecektir¹⁹. İşsizlik sebebiyle ortaya çıkan yoksulluk riski piyasaya katılım azaltacak, bu durum tüketim ve talebi etkileyerek farklı bir bireyin işsizliğine neden olacak ve buna bağlı olarak yine yoksulluğa sebep olacaktır. Bu açıdan bakıldığında yoksulluk ve herhangi bir nedenden dolayı istihdama dahil olamama durumu birbiriyle bir kısır döngü içerisinde olacaktır.

COVID-19 salgınının dünyaya yayılmasıyla beraber etkilerinin de kısa zamanda farklı alanlara yayılacağı bilinmektedir. İlk başlarda salgının sadece sağlık alanında olumsuz etkileri olacağı beklenirken, sonrasına ekonomiden politikaya, eğitime ve sosyal hayata kadar her alanda bireyler, topluluklar ve devletler üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu görülmüştür. Salgının hızla yayılması ülkelerin sağlık sistemini zorlarken bazı ülkeler ise çökme noktasına gelmiştir. Ayrıca artan vakalara karşı alınan önlemler sonucunda küresel çapta ekonomilerde durgunluk ve gerileme meydana gelmiştir. Bazı ülkeler sert önlemler alırken bazıları ise değişik nedenlerden dolayı salgın tedbirlerini daha gevşek tutmuştur. Böylece belirli süre zarfında sokağa çıkma yasakları uygulanmış, uzaktan çalışma sistemine entegre edilebilecek işlerde uzaktan çalışma gerçekleştirirken bunun mümkün olmadığı sektörler de kapanmak zorunda kalmıştır. Salgının yayılmasına karşı alınan tedbirler ülke ekonomilerini derinden etkilemiş, Dünya Bankasının pandemi öncesi küresel büyüme ve ülkeler bazında büyüme tahminleri çok daha farklı şekilde gerçekleşmiştir. Dünya genelinde pandemi sebebiyle yaşanan iş kaybı %10 olarak tahmin edilmişse de²⁰, ILO'nun tahminlerine göre COVID-19 sebebiyle dünya genelinde 25 milyon insanın işini kaybetmesi beklenmektedir²¹.

Ayrıca sokağa çıkma yasakları ve yurtdışına çıkışların yasaklanması (zorlaşması) neticesinde yeme içme, hizmet ve turizm sektörleri derinden etkilemiştir. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla restoranlar, lokantalar, eğlence mekânları gibi kalabalığın oluşacağı yerlerin bir süre için kapanması şeklinde kısıtlamalar turizm ve konaklama sektörünü fazlasıyla olumsuz etkilemiştir. Bu yasakların neticesinde Türkiye’de ve dünyada etkilenen sektörlerin başında hizmet sektörü ve özellikle turizm gelirken diğer (imalat, konaklama, yiyecek içecek, sanat ve eğlence) sektörler de büyük ölçüde etkilemiştir.

Salgının yayılmasına karşı alınan önlemler ve özellikle hareket kısıtlama politikaları sonucunda GSYİH içindeki payı %60-65 ve istihdamdaki payı ise %50 civarında olan hizmet sektörü (turizm, konaklama, yeme içme) fazlasıyla zararlar görmüştür.

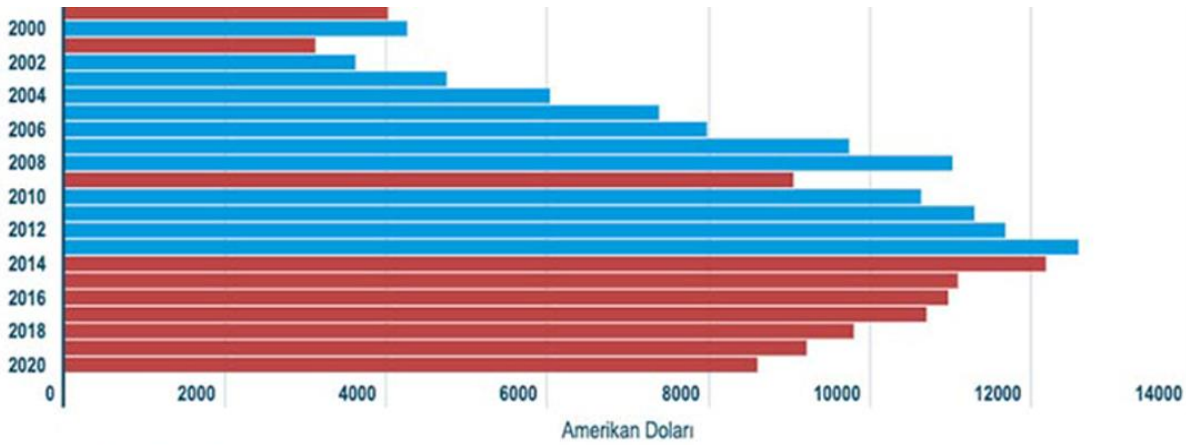
¹⁹ Özkan, Gizem: “COVID-19 Pandemi Sürecinin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğine Etkileri”, Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, Sayı 4, 2021, s. 80-102 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1649590>

²⁰ Özkan, Gizem: “COVID-19 Pandemi Sürecinin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğine Etkileri”, Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, Sayı 4, 2021, s. 99. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1649590>

²¹ ILO, “2020 Cinsiyete ve Sektöre Göre Kayıt Dışı İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Oranı (Yıllık), erişim 14 Ekim 2022, https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer2/?lang=en&segment=indicator&id=EAP_2WAP_SEX_AGE_RT_A

Böylece bu sektörün krizle karşı karşıya kalması kaçınılmaz olup çok büyük bir istihdam ve gelir kaybı yaşanmıştır. Bütün bunların sonucunda dünyada yoksulluğun artması kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye’de 2014 yılından bu yana kişi başına düşen milli gelirin düşüşü devam etmiştir. Bunun nedeni olarak 2020 yılında COVID-19 gösterilse de daha önceki yıllardaki azalışa bakılarak farklı dinamiklerin de etkili olduğu söylenebilir. Şekil 7’ye bakınız.

Kaynak: TCCB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (Kırmızı: önceki yıla göre düşüş)

Şekil 7: 2000-2020 Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelir²² (ABD doları)

Kaynak: ZORLU, 2021.

COVID-19’un 2020 yılında yaklaşık 100 milyon insanı aşırı yoksulluğa itmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Salgın, yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik tahribatın sonucunda insanların yaşam ve çalışma koşullarındaki değişmelerin yanı sıra, gelir eşitsizliği ve yoksulluğun derinleşmesine de neden olmuştur. Böylece 1990 yılından bu yana ilk defa yoksulların sayısının arttığı görülmekte ve pandemiden sonra küresel yoksulluğun önlenmesi için daha fazla önlemler ve tedbir alınmazsa birçok ülkede yoksulluk ile ilgili ilerlemenin 3 ila 10 yıl geriye gideceği tahmin edilmektedir²³.

COVID-19’un ortaya çıkmasıyla beraber dünya genelinde 250 milyon kişiyi yoksulluğa itebileceği tahmin edilirken Türkiye’de ise yardıma muhtaç olanların sayısının çok yükseldiğini bilinmektedir. Ayrıca gelir dağılımı eşitsizliğinin, kişi başına düşen GSYH’nin, yoksulluk oranının, çalışan yoksulluğunun, yoksulluk riski altında olanların sayısının, borçluların sayısının ve borçluluk düzeyin değiştiği görülmekte ve daha değişeceğini tahmin edilmektedir.

²² ZORLU, Havva, 2021, Cumhuriyet tarihinde ilk, Türkiye’de kişi başına düşen milli gelir ilk kez 7 yıl üst üste azaldı, <https://www.webtekno.com/turkiye-kisi-basina-dusen-milli-gelir-7-yil-ust-uste-azaldi-h116598.html>

²³ DİSK, 2021, COVID-19 sürecinde Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk raporu, ocak-2021. Araştırma Dergisi.

KAYNAKÇA

- AKOĞLU, T. Türk Turizm Politikasının Ana Hatları. Ajans-Türk Matbaası 1967 Ankara
- AKOVA, İsmet, 1997, Türkiye'de turizmin önemi ve ekonomideki yeri, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı; 32, s. 263-280, İstanbul. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198755> .
- AKTAŞ, A.R., F. KAPLAN, S. KOCAMAN (2013), "Turizm ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Akdeniz Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi", https://www.researchgate.net/publication/279848501_Turizm_ile_Ekonomik_Buyume_A_rasindaki_Iliski_Akdeniz_Ulkeleri_Uzerine_Bir_Panel_Veri_Analizi
- ARIKAN, R. Türkiye'de Ailelerin Turizme Katılımları ve Turizm Harcamaları. Turizm Yıllığı, Kalkınma Bankası Yayını 1994 Ankara
- AVCI, S. Spor Coğrafyası Kavramlar ve Yöntemler Türkiye'nin Spor Coğrafyası. Çantay Yayın Evi 2007 İstanbul
- ÇİFCİ, Eda, ACET, Hakan, 2021, Türkiye Ekonomisinde Turizm Gelirlerinin Seyri (2012-2020), Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi, Cilt 1, Sayı 2.
- DEĞER, M. K.; (2006), "Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20, s. 67-86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2690/35371>
- DİLBİR, İlkey, 2007, Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Cilt:14, Sayı:2, s.209.
- DİSK, 2021, COVID-19 Sürecinde Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Raporu, Ocak-2021. Araştırma Dergisi https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer2/?lang=en&segment=indicator&id=EAP_2_WAP_SEX_AGE_RT_A
- DOĞANAY H., 2016, Türkiye Turizm Coğrafyası, Güncelleştirilmiş, 5. Baskı, Ankara. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi İstatistikleri
- GÖĞEBAKAN, Yüksel, 2015, DÜNYA ÜZERİNDEKİ KÜLTÜREL VARLIKLARIN TURİZME VE EKONOMİYE KATKISI, Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2015, 48-71, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192413>
- ILO, "2020 Cinsiyete ve Sektöre Göre Kayıt Dışı İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Oranı (Yıllık), erişim 14 Ekim 2022,
- İNBESTİNG, 2022, <https://tr.investing.com/news/economy/tum-dunyada-motorlu-arac-says-2-milyara-yaklasyor-1971549>
- KOYUNCU, Fatma TURAN, 2014, Turizm Sektörünün Türkiye'nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme, International Conference on Economics.
- KTB, 2020, 2020 Sınır İstatistikleri, Yıllık Bülteni, www.yigm.ktb.gov.tr
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96268/turizm.html>
- ÖZCAN, Günay, KAR, Muhsin, 2020, Büyük Tecrit Sonrası Turizm Sektörünün Geleceği, s. 501-604. TUBA, https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/TUBA-978-605-2249-46-8_Ch27.pdf
- ÖZKAN, Gizem: "Covid-19 Pandemi Sürecinin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğine Etkileri", Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, Sayı 4, 2021. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1649590>

- PAKDEMİRLİ, B., BAYRAKTAR, Z., ÜNALMIŞ, A.N., SARI, Y., TAKMAZ, S., EMİR, O. Ekonomi Ekseninde Geçmişten Günümüze Kültür ve Turizm Politikaları. Alçağ Yayınları 2020 Ankara
- Salaam Gateway, 2020, <https://salaamgateway.com/story/how-much-was-turkeys-tourism-impacted-by-covid-19-jan-to-jun-2020>
- THE WORLD BANK, Dünya Bankası İstatistikleri, <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>
- TÜİK Ekonomik ve Turizm İstatistikleri.
- TÜİK, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=II-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37188>
- TÜİK, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=II-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45619> .
- TÜRSAB İstatistik Yayınları, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler>
- TÜRSAB, 2018, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/dis-ticaret-aciklarinin-kapatmada-payi>
- TÜRSAB, 2018, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/gsmh-payi> (2017 rakamları)
- TÜRSAB, 2020, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>
- TÜRSAB, 2020, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-giderleri>
- UNCTAD, 2021, COVID-19 And Tourism An Update, https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf
- UNCTAD, 2021, Global Economy Could Lose Over \$4 Trillion Due to COVID-19 Impact On Tourism, <https://unctad.org/news/global-economy-could-lose-over-4-trillion-due-covid-19-impact-tourism> . Erişim tarihi 15.10.2022.
- UNWTO- Dünya Turizm Örgütü İstatistiki Raporlar, <https://www.unwto.org/tourism-data/unwto-tourism-dashboard>
- UNWTO- Dünya Turizm Örgütü İstatistikleri, <https://www.unwto.org/>
- World Bank İstatistikleri
- ZORLU, Havva, 2021, Cumhuriyet tarihinde ilk, Türkiye’de kişi başına düşen milli gelir ilk kez 7 yıl üst üste azaldı, <https://www.webtekno.com/turkiye-kisi-basina-dusen-milli-gelir-7-yil-ust-uste-azaldi-h116598.html>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**İSLAM İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ İSLAM
İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ**

Prof. Dr. Adem DOĞAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF

Sivas, Türkiye

ORCID: 0000-0001-7874-8455

ademdogan@cumhuriyet.edu.tr

ÖZET

İslam İş Birliği Teşkilatı 1969 yılında kurulmuştur. 57 müslüman ülkenin oluşturduğu uluslararası bir örgüttür. Birleşmiş Milletler'den sonra ikinci büyük uluslararası kuruluştur. Teşkilat'ın temel amacı, uluslararası barış ve uyumu teşvik etme ruhu içinde müslüman dünyasının çıkarlarını korumak ve kollamaktır. Bu çalışma İslam İş Birliği Teşkilatı'nın dünya ekonomisindeki yerini konu edinmektedir. Kuruluşundan günümüze Teşkilat'ın dünya ekonomisinde ağırlığı artı mı azaldı mı sorusuna cevap aramaktadır. Çalışmada karşılaştırmalı statik bir yöntem izlenmektedir. Teşkilat'ın kuruluş yılını takip eden yıl olan 1970 yılında ve 1995 ile 2020 yıllarında Teşkilat'a üye devletlerin dünya üretim ve mal ticaretindeki payları hesaplanmaktadır. Bu dönemlerin fotoğrafları birbiriyle karşılaştırılarak Teşkilat'ın ve üyelerinin dünya ekonomisindeki paylarının artıp artmadığı ortaya konulmaktadır. Buna göre, 1970 yılında Teşkilat'ın toplam yıllık üretimi (GSYİH), dünya üretiminin (GSYİH) %5.4'ünü oluştururken, bu oran 1995 yılında %4.1'e gerilemiş, 2020 yılında ise %7.7'ye yükselmiştir. Kuruluş'un dünya mal ticaretindeki payı 1970 yılında %9.0 iken bu oran 1995 yılında %7.1'e gerilemiş, 2020 yılında ise %8.3'e yükselmiştir. Teşkilat'ın 2020 yılı itibariyle dünya mal ticaretindeki payı 1970 yılındaki payının altındadır. Kuruluş'un 1970 yılında dünya mal ihracatında %8.2 düzeyinde olan payının 1995 yılında %6.8'e gerilediği, 2020 yılında ise %10.4'e yükseldiği görülmektedir. Teşkilat'ın dünya mal ithalatındaki payı ise, azalan bir seyir izlemektedir. Nitekim, Teşkilat'ın 1970 yılında dünya mal ithalatında %9.7 düzeyinde olan payı 1995 yılında %7.5'e, 2020 yılında ise %6.2'e düşmüştür. 1970 yılına göre 2020 yılında Teşkilat'ın dünya üretim ve dünya mal ihracatındaki payı artarken, dünya mal ithalatındaki payı azalmıştır. Üye ülkelerin dünya üretim ve ticaretindeki payları çok küçük düzeylerde. 2020 yılı itibariyle dünya üretiminde en yüksek paya sahip Teşkilat üyeleri, Endonezya (%1.2), Türkiye (%0.8) ve S. Arabistan (%0.8) olarak sıralanmaktadır. Aynı yıla göre dünya mal ihracatında en yüksek paya sahip üye ülke Malezya (%1.3) iken, bu ülkeyi Birleşik Arap Emirlikleri (%1.2) ve Katar (%1.0), izlemektedir. Dünya mal ithalatında en yüksek paya sahip üye ülkeler ise, Birleşik Arap Emirlikleri (%1.3), Türkiye (%1.2) ve Malezya (%1.0) olarak sıralanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam İş Birliği Teşkilatı, Dünya Ekonomisi, Dünya Ticareti

PLACE OF THE ORGANISATION OF ISLAMIC COOPERATION IN THE WORLD ECONOMY

Prof. Dr. Adem DOĞAN

ABSTRACT

Islamic Cooperation Organization was established in 1969. It is international organization formed by 57 Muslim countries. It is the second largest international organization after the United Nations. The main purpose of the Organization is to protect and safeguard the interests of the Muslim world in the spirit of promoting international peace and harmony. This study deals with the place of the Islamic Cooperation Organization in the world economy. It seeks an answer to the question whether the weight of the Organization in the world economy has increased or decreased since its establishment. A comparative static method is followed in this study. In 1970, the year following the establishment of the Organization, and in 1995 and 2020, the shares of member states in world production and trade of goods are calculated. By comparing the photographs of these periods with each other, it is revealed whether the share Organization and its members in the world economy has increased. Accordingly, while the total annual production (GDP) of Organization constituted 5.4% of world production (GDP) in 1970, this rate decreased to 4.1% in 1995 and increased to 7.7% in 2020. While the share of the Organization in world goods trade was 9.0% in 1970, this rate decreased to 7.1% in 1995 and increased to 8.3% in 2020. As of 2020, the share of the Organization in world goods trade is below its share in 1970. It is seen that the share of the Organization in world goods exports, which was 8.2% in 1970, decreased to 6.8% in 1995 and increased to 10.4% in 2020. The Organization's share in world imports of goods, on the other hand, follows a decreasing course. As a matter of fact, the Organization's share in world goods imports, which was 9.7% in 1970, decreased to 7.5% in 1995 and to 6.2% in 2020. Compared to 1970, the Organization's share in world production and world goods exports increased in 2020, while its share in world goods imports decreased. The share of member countries in world production and trade is very small. The members of the Organization, which have the highest share in world production as of 2020, are listed as Indonesia (1.2%), Turkey (0.8%), and Saudi Arabia (0.8%). As of the same year, the member country with the highest share in world goods exports was Malaysia (1.3%), followed by the United Arab Emirates (%1.2) and Qatar (1.0%). The member countries with the highest share in world goods import are listed as United Arab Emirates (1.3%), Turkey (1.2%) and Malaysia (1.0%).

Keywords: Organisation of Islamic Cooperation, World Economy, World Trade.

GİRİŞ

İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) 1969 yılında kurulmuştur. Teşkilatın halihazırda elli yedi üyesi bulunmaktadır. Üye sayısı bakımından Birleşmiş Milletler' den sonra dünyadaki en büyük ikinci uluslararası kuruluştur. Daha önce İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) olarak bilinen bu kuruluş, 2011 yılından itibaren İslam İş Birliği Teşkilatı adıyla anılmaya başlamıştır. Teşkilat kendisini Müslüman dünyanın ortak sesi olarak görmektedir. Kuruluş uluslararası barış ve uyumu teşvik etme ruhuyla İslam dünyasının çıkarlarını koruma ve kollama misyonu ile faaliyet göstermektedir (https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en (15.11.2022)).

İslam âleminin tek çatı altında toplandığı tek kuruluş sıfatına sahip olan İslami İş Birliği Teşkilatı'nın elli yedi üyesi (Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Brunei, Burkina-Faso, Cezayir, Cibuti, Çad, Endonezya, Fas, Fildişi Sahili, Filistin, Gabon, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Guyana, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Suriye, Suudi Arabistan, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkiye, Türkmenistan, Uganda, Umman, Ürdün, Yemen) bulunmakta olup merkezi Suudi Arabistan Cidde'de yer almaktadır. Kurucu üyelere birisi olan Türkiye kuruluşundan günümüze Teşkilat'ın üyesi konumundadır.

İslam İş Birliği Teşkilatı'nın temel amacı, üye ülkeler arasında iş birliğini artırıcı politikalar geliştirip uygulayarak üye ülkelere fayda sağlamaktır. Bu anlamda İİT kuruluşundan itibaren birçok alanda önemli başarılar gerçekleştirmiştir. Fakat üye ülkelerin nüfusları ve yayıldıkları coğrafyanın büyüklüğü dikkate alındığında İİT'nin şimdiye dek potansiyelinin çok altında bir performans sergilediği ve üye ülkelere istenen düzeyde fayda sağlayamadığını söylemek mümkündür (Sey, 2020: 57).

Bu çalışma, İİT'nin dünya ekonomisindeki yerini konu edinmektedir. Kuruluşundan günümüze İİT'nin dünya ekonomisinde ağırlığı artı mı azaldı mı sorusuna yanıt aramaktadır. Çalışmada karşılaştırmalı statik bir yöntem izlenmektedir. Teşkilatın kuruluşunu takip eden yıl olan 1970 yılı ve 1995 ile 2020 yıllarında İİT'nin ve üyelerinin dünya üretim ve ticaretindeki payları hesaplanmaktadır. Bu dönemlerin fotoğrafları birbiriyle karşılaştırılarak teşkilat ve üyelerinin dünya ekonomisindeki paylarının artıp artmadığı ortaya konulmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler ağırlıklı olarak, İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC) veri tabanından kısmen de Dünya Bankası (World Bank) veri tabanından elde edilmiştir. Özellikle 1970 yılına ilişkin olarak bazı ülkelere ilişkin verilerinin temin edilememesi çalışmanın kısıtını teşkil etmektedir.

1970 yılında henüz siyasal bağımsızlığını kazanamamış Türk Cumhuriyetleri'nin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) hem toplam üretim (GSYİH) hem de ihracat ve ithalat verilerine, Arnavutluk için 1970 yılı ihracat ve ithalat verisine, Filistin için 1970 ve 1995 yılı ihracat ve ithalat verilerine, Yemen için ise 1970 yılı GSYİH verisine ulaşamamıştır.

Çalışmada girişi müteakiben konuyla ilgili literatür, örnekler ışığında tanıtılmaktadır. Daha sonra İİT'nin dünya üretim ve ticaretindeki yeri ilgili tablolar aracılığıyla belirginleştirilmektedir.

LİTERATÜR

Bu başlıkta, Teşkilat ekonomisi ve ticaretine ilişkin yapılan çalışmalardan örnekler verilmektedir. İslam İş Birliği Teşkilatı hakkında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak İİT'nin taşıdığı potansiyele rağmen bu potansiyeli yeterince kullanamadığı olgusu üzerinde durmaktadırlar (Sey, 2020: 58).

Ghani, (2007), İslam İş Birliği Teşkilatı üyelerinin toplam ticaret hacimlerinin küçük olmasının temel nedeninin GSYİH'lerinin küçük olması olduğuna dikkat çekmektedir. Buna rağmen, Teşkilat üyelerinin dünya ticaretindeki payının dünya GSYİH'sı içindeki paylarından yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Ticaret hacminin artırılabilmesi için üye ülkelerin kurumsal kalite ve yönetim kalitelerinin iyileştirilmesinin ve üye ülkelerdeki iç çatışmaların azaltılmasının önemine dikkat çekmektedir.

Gündoğdu, (2009), İİT iç ticaretinin belirleyenlerini araştırdığı çalışmasında, 1995-2007 döneminde Teşkilat üyelerinin birbirleriyle ve dünyanın geri kalanıyla daha fazla ticaret yapmaya başladıkları bulgusuna ulaşmakta, ticaretteki artışın kısmen üyelerin bölgesel serbest ticaret alanlarına üye olmalarının doğurduğu ticari tarifelerin azaltılmasına ve ticaret yönelik engellerin giderilmesine atfedilebileceğine dikkat çekmektedir.

Akgül, çekim modelini kullanarak 2000-2010 yılları arasında, İslam İş Birliği Teşkilatı genelinde ülkeler arasındaki ticaret akımlarını etkileyen çeşitli ekonomik, coğrafi, kültürel ve kurumsal faktörleri panel veri yöntemi aracılığıyla incelediği çalışmada; coğrafi olarak dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olmanın ve farklı sömürge geçmişlerinden kaynaklanan kültürel ve kurumsal farklılıkların, İİT'ye üye ülkeler arasında oluşabilecek güçlü işbirliğini zorlaştırdığı sonucuna ulaşmaktadır. İlave olarak 2010 verilerine göre Türkiye'nin İslam İş Birliği Teşkilatı'na üye 55 ülke ile olan mevcut ticareti ile panel veri yöntemine göre öngörülen ticareti arasındaki farkı ifade eden ticaret potansiyeli incelenerek, Türkiye'nin 22 ülke ile ticaretinin modelin öngördüğü seviyenin altında kaldığına dikkat çekilmektedir (Akgül, 2013: 104-106).

Ghani (2011), ticari liberalizasyon sürecinin İİT üyelerinin ekonomik performanslarına etkisini incelediği çalışmada; ticari serbestleşmenin üye ülkelerin ihracat, ithalat ve kişi başına GSYİH'larını nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, ticari liberalizasyonun etkileri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte ticaretin serbestleştirilmesi süreci orta vadede ortalama olarak ülkelerin kişi başına GSYİH'larında iyileşmelere neden olmuş, ancak ihracat, ithalat ve toplam ticaret üzerinde bir iyileşmeye neden olmamıştır.

Ağır ve Metin, İslam İş Birliği Teşkilatı Ülkelerinin kendi içindeki -birbirleriyle- dış ticaret istatistiklerinin belirli bir zaman aralığında karşılaştırılmasını amaçladıkları çalışmada; üye ülkelerin, dış ticarete genel olarak kendi dışındaki ülkelere yöneldikleri sonucuna ulaşmışlar ve İİT ülkelerinin benzer üretim yapılarının dışına çıkabildikleri takdirde, grup içerisinde dış ticaret oranlarını da arttırabileceklerine dikkat çekmişlerdir (Ağır ve Metin, 2017: 126).

Öztürk, (2018), İslam İş Birliği Teşkilatı'nın dünya ve Türkiye' nin dış ticaretindeki payı ve önemini ortaya koymayı amaçladığı çalışmada, Teşkilat'ın 1996 yılında dünya ihracatında %7.6 olan payının 2016 yılında %8.5'e, %7.1 bir olan dünya ithalattaki payının ise %9, 6 ya yükseldiği bulgusuna ulaşmıştır. Aynı çalışmada, Teşkilat üyelerinin kendi aralarındaki ticaret seviyesinin de düşük düzeylerde olduğuna dikkat çekilerek, 2016 yılı verilerine göre Teşkilat üyelerinin kendi içlerinde yaptıkları ihracatın dış dünya ile yaptıkları ihracatın yaklaşık %20.9'u, kendi içlerinde yaptıkları ithalatın ise dış dünya ile yaptıkları ithalatın yaklaşık %18.5'i olduğu sonucuna varılmıştır. Öztürk'e göre (2018), İslam ülkelerinin birbiriyle ticaretinin az olmasının bir nedeni de birbirine benzer mallarda üretim yapmaları, diğer mal ya da hizmetler için dışarıya bağlı olmalarıdır.

Sey, beşerî ve doğal kaynaklar bakımından zengin olan İslam İş Birliği Teşkilatı'nın mevcut ekonomik yapısını incelemeyi ve taşıdığı potansiyellere rağmen istenen ölçüde başarı ortaya koyamamasının nedenlerini sorgulamayı amaçladığı çalışmada; üye ülkeler arasında beklenen iş birliğinin gerçekleştirilmesi noktasında yetersiz kaldığı sonucuna ulaşmakta ve bu yetersizliğin ekseriyetle, üye ülkeler arasında tarihsel süreçte meydana gelen çeşitli anlaşmazlıklar ve ülkelerin ekonomik gelişme düzeylerindeki farklılıklardan kaynaklandığını vurgulamaktadır (Sey, 2020: 70).

İSLAM İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATININ DÜNYA ÜRETİMİNDEKİ YERİ

İslam İş Birliği Teşkilatı'nın ve üyelerinin dünya üretimindeki paylarının ne olduğu ve bu payların Teşkilat'ın kuruluşundan günümüze nasıl bir seyir izlediğini somutlaştırmak için tablo 1 oluşturulmuştur. Tablodan da izlenebileceği üzere, Teşkilatın dünya üretimindeki payı 1970 yılında yaklaşık %5.4 düzeyinde iken, 1995 yılında %4.1'e gerilemiş, 2020 yılında ise %7.7'ye yükselmiştir.

1.7 milyarlık nüfusu ile dünya nüfusunun beşte birine sahip olan, stratejik doğal kaynaklar olan dünya petrolünün yaklaşık %65'ini, dünya doğal gazının ise yaklaşık %51'ini çıkaran (Sey, 2020:59) Teşkilatın dünya üretimindeki payının %7.7 düzeyinde olması oldukça düşündürücüdür. 1995 yılına göre 2020'de üye 7 ülkenin (Brunei, Gambia, Gine-Bissau, İran, Somali, Suriye, Tunus) dünya üretimindeki payı azalırken, 1 ülkenin (Çad) payı sabit kalmış, geri kalan 49 ülkenin ise payı artmıştır. 1995 yılı itibariyle dünya üretiminde en yüksek paya sahip ilk beş üye ülke Türkiye (%0.7), Suudi Arabistan (%0.4), İran (%0.3), Malezya (%0.28), Pakistan (%0.24) olarak sıralanırken, 2020 yılı itibariyle dünya üretiminde en yüksek paya sahip ilk beş Teşkilat üyesi, Endonezya (%1.2), Türkiye (%0.84) ve Suudi Arabistan (%0.82), Nijerya (%0.5) ve Mısır (%0.4), olarak sıralanmaktadır.

Tablo 1: Dünya Üretiminde İİT Ülkelerinin Payları

Ülkeler	1970		1995		2020	
	Değer (GSYİH Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Değer (GSYİH Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Değer (GSYİH Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)
Afganistan	1,731,435,586	0.057	2,756,838,036	0.008	19,793,262,412	0.023
Arnavutluk	2,265,577,056	0.076	2,392,764,887	0.007	14,909,619,335	0.017
Cezayir	5,155,120,658	0.172	41,971,488,419	0.135	147,688,693,830	0.173
Azerbaycan	Veri yok	-	3,080,802,211	0.009	42,607,176,470	0.050
Bahreyn	422,003,551	0.014	6,786,968,611	0.021	33,903,884,595	0.039
Bangladeş	6,195,574,654	0.206	37,866,029,742	0.121	329,484,193,093	0.388
Benin	322,055,483	0.107	2,344,819,022	0.007	15,205,070,064	0.017
Brunei	224,919,921	0.007	5,245,421,237	0.016	12,002,998,241	0.014
Burkina Faso	506,221,665	0.016	2,703,731,172	0.008	17,369,059,159	0.020
Kamerun	1,315,837,125	0.043	9,641,307,543	0.031	39,880,594,927	0.046
Çad	355,301,780	0.011	1,643,276,652	0.005	11,154,266,851	0.013
Komorlar	37,476,996	0.001	483,213,370	0.001	1,235,400,317	0.001
Fildişi Sahili	1,500,930,866	0.050	11,104,913,313	0.035	61,142,879,718	0.072
Cibuti	71,364,603	0.002	509,631,388	0.001	3,423,458,248	0.004
Mısır	8,142,813,796	0.271	65,758,036,433	0.211	369,308,721,388	0.434
Gabon	409,868,980	0.013	5,519,177,403	0.017	15,111,382,020	0.017
Gambia	160,123,457	0.005	1,306,274,572	0.004	1,830,414,409	0.002
Gine	765,476,133	0.025	5,260,154,346	0.016	15,489,985,799	0.018
Gine-Bissau	280,871,185	0.009	799,797,165	0.002	1,314,998,923	0.001
Guyana	427,060,635	0.014	999,383,772	0.003	5,471,270,983	0.006
Endonezya	10,439,687,780	0.348	23,645,603,751	0.076	1,058,423,840,681	1.246
İran	10,976,245,142	0.366	114,364,442,633	0.368	231,547,571,240	0.272
Irak	3,288,597,405	0.109	4,863,142,892	0.015	166,756,984,395	0.196
Ürdün	611,658,056	0.020	6,942,219,401	0.022	43,697,183,098	0.051
Kazakistan	Veri yok	-	20,554,360,573	0.066	171,082,285,326	0.201
Kuveyt	2,872,798,856	0.095	26,554,064,403	0.085	105,948,765,175	0.124
Kırgızistan	Veri yok	-	1,491,893,739	0.004	7,735,934,995	0.009
Lübnan	1,989,537,972	0.066	11,505,957,448	0.037	63,545,998,163	0.074
Libya	3,978,874,520	0.132	28,292,444,617	0.091	29,153,292,137	0.034
Malezya	3,864,145,664	0.128	88,832,706,382	0.286	336,664,428,283	0.396
Maldivler	42,386,044	0.001	566,346,255	0.001	3,742,777,384	0.004
Mali	320,361,766	0.010	2,836,906,027	0.009	17,331,942,492	0.020
Moritanya	456,966,943	0.015	2,370,831,899	0.007	7,915,985,514	0.009
Fas	4,644,867,410	0.154	38,727,702,380	0.124	114,724,493,617	0.135
Mozambik	4,027,052,622	0.134	2,899,912,127	0.009	14,028,811,071	0.016
Nijer	580,985,639	0.019	2,431,547,476	0.007	13,741,378,360	0.016
Nijerya	29,387,650,368	0.980	50,503,643,016	0.162	429,898,765,802	0.506
Umman	268,409,418	0.008	13,650,077,267	0.043	63,367,601,872	0.074
Pakistan	13,139,261,767	0.438	77,266,091,761	0.248	257,829,183,030	0.303
Filistin	177,351,765	0.005	3,282,800,000	0.010	15,561,300,000	0.018
Katar	538,935,597	0.017	8,137,912,087	0.026	146,400,519,343	0.172
S. Arabistan	5,377,333,329	0.179	143,152,000,000	0.461	700,117,923,268	0.824
Senegal	1,231,806,812	0.041	6,305,506,899	0.020	24,412,490,299	0.028

Sierra Leone	455,419,228	0.015	1,178,561,806	0.003	3,786,610,510	0.004
Somali	341,025,549	0.011	11,222,242,794	0.036	1,873,157,199	0.002
Sudan	1,233,693,283	0.041	12,847,187,343	0.041	62,057,377,922	0.073
Surinam	356,362,334	0.011	844,223,262	0.002	4,119,779,981	0.004
Suriye	1,755,897,435	0.058	13,538,887,574	0.043	15,572,352,319	0.018
Tacikistan	Veri yok	-	1,218,180,302	0.003	7,996,848,138	0.009
Togo	307,572,752	0.010	1,662,902,166	0.005	7,145,736,990	0.008
Tunus	1,580,150,283	0.052	19,795,275,585	0.063	39,218,117,653	0.046
Türkiye	25,069,514,942	0.836	233,253,087,805	0.751	720,098,080,536	0.848
Türkmenistan	Veri yok	-	2,190,025,022	0.007	42,845,173,922	0.050
Uganda	1,423,837,335	0.047	7,148,425,194	0.023	38,702,219,868	0.045
Birleşik Arap Emirlikleri	1,067,266,663	0.035	66,602,765,375	0.214	358,868,765,174	0.422
Özbekistan	Veri yok	-	16,177,160,421	0.052	57,707,189,749	0.067
Yemen	Veri yok	-	5,934,614,982	0.019	27,958,344,009	0.032
İİT Toplam	162,095,668,809	5.409	1,280,965,681,958	4.126	6,550,113,557,039	7.714
Dünya	2,996,751,874,566		31,043,647,879,191		84,906,814,189,239	

Kaynak: <https://www.sesric.org/cif.php?c....> ve <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (26.09.2022).

İSLAM İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATININ DÜNYA MAL TİCARETİNDEKİ YERİ

İslam İş Birliği Teşkilatı'nın ve üyelerinin dünya mal ticaretindeki (ihracat ve ithalat) paylarının ne olduğu ve bu payların Teşkilat'ın kuruluşundan günümüze nasıl bir seyir izlediğini ortaya serebilmek için tablo 2 ve 3 oluşturulmuştur. Teşkilat'ın dünya mal ihracatındaki payı 1970 yılında %8.2 iken, 1995 yılında %6.8'e gerilemiş, 2020 yılında ise %10.4'e yükselmiştir. 1995 yılına göre 2020 yılında 16 üye ülkenin (Cezayir, Bahreyn, Brunei, Kamerun, Fildişi Sahili, Gabon, Kuveyt, Libya, Malezya, Fas, Nijerya, Pakistan, Suriye, Tacikistan, Tunus, Yemen) dünya mal ticaretindeki payı azalırken, 7 üye ülkenin (Komorlar, Gambia, Gine-Bissau, Maldivler, Nijer, Somali, Türkmenistan) payı sabit kalmış, veri olmadığı için değerlendirme yapılamayan Filistin dışındaki diğer 33 ülkenin ise payı artmıştır. 1995 yılı itibariyle dünya mal ihracatında en yüksek paya sahip ilk beş üye ülke, Malezya (%1.4), Suudi Arabistan (%0.9), Endonezya (%0.8), Birleşik Arap Emirlikleri (%0.46) ve Türkiye (%0.41) olarak sıralanmaktadır. 2020 yılı itibariyle dünya mal ihracatında en yüksek paya sahip ilk beş ülkenin yine aynı ülkeler olduğu, Malezya (%1.3), Birleşik Arap Emirlikleri (%1.2), Suudi Arabistan (%1.0), Türkiye (%0.95) ve Endonezya (%0.92), sadece sıralamadaki yerlerinin değiştiği görülmektedir.

Tablo 2: Dünya Mal İhracatında İİT Ülkelerinin Payları

Ülkeler	1970		1995		2020	
	Mal ihracatı (Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Mal ihracatı (Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Mal ihracatı (Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)
Afganistan	84,591,000	0.028	165,993,816	0.003	776,722,236	0.004
Arnavutluk	Veri yok	-	201,837,158	0.003	2,716,277,582	0.015
Cezayir	1,000,500,000	0.331	9,356,681,076	0.180	20,468,662,231	0.115
Azerbaycan	Veri yok	-	547,137,800	0.010	13,740,817,500	0.077
Bahreyn	1,277,510,000 (1974)	0.423	4,162,108,695	0.080	10,351,955,100	0.058
Bangladeş	262,420,000 (1972)	0.086	3,129,160,835	0.060	30,746,484,387	0.173
Benin	32,627,000	0.010	173,463,233	0.003	846,290,776	0.004
Brunei	106,030,000 (1971)	0.035	3,388,260,900	0.065	6,607,140,777	0.037
Burkina Faso	18,839,300	0.006	164,313,369	0.003	4,380,753,949	0.024
Kamerun	231,432,000	0.076	1,652,354,786	0.031	3,496,623,178	0.019
Çad	29,696,000	0.009	117,940,594	0.002	1,455,929,168	0.008
Komorlar	4,600,000	0.001	11,196,216	0.000	21,710,297	0.000
Fildişi Sahili	467,340,000	0.154	3,728,190,956	0.071	12,396,825,843	0.069

Cibuti	10,000,000	0.003	95,428,213	0.001	2,748,885,795	0.015
Mısır	772,970,000	0.256	3,443,717,884	0.066	26,812,076,749	0.151
Gabon	121,182,000	0.040	2,649,591,648	0.051	4,052,551,193	0.022
Gambia	14,717,000	0.004	27,762,838	0.000	27,353,353	0.000
Gine	42,377,000	0.014	682,926,296	0.013	4,002,341,186	0.022
Gine-Bissau	3,200,000	0.001	93,907,557	0.001	183,446,746	0.001
Guyana	133,403,000	0.044	524,850,801	0.010	2,752,307,329	0.015
Endonezya	1,105,900,000	0.366	45,453,419,000	0.876	163,306,485,206	0.921
İran	2,403,000,000	0.795	18,360,000,000	0.354	14,245,401,646	0.080
Irak	1,105,200,000	0.366	424,575,358	0.008	58,970,239,770	0.332
Ürdün	34,080,000	0.011	1,444,089,651	0.027	7,104,775,928	0.040
Kazakistan	Veri yok	-	5,256,600,000	0.101	46,926,834,907	0.264
Kuveyt	3,324,200,000 (1973)	1.101	12,944,424,000	0.249	13,211,339,753	0.074
Kırgızistan	Veri yok	-	483,305,000	0.009	1,964,465,981	0.011
Lübnan	183,250,000	0.060	715,653,730	0.013	4,082,604,363	0.023
Libya	2,365,600,000	0.783	8,510,412,361	0.164	10,947,475,958	0.061
Malezya	1,683,810,000	0.557	73,722,143,742	1.422	233,959,026,511	1.319
Maldivler	4,000,000	0.001	44,804,459	0.000	162,779,166	0.000
Mali	35,393,000	0.011	241,068,125	0.004	4,209,207,034	0.023
Moritanya	90,084,000	0.029	575,279,070	0.011	2,842,002,136	0.016
Fas	481,060,000	0.159	4,948,686,877	0.095	28,699,373,106	0.161
Mozambik	121,629,000	0.040	174,295,000	0.003	3,465,310,099	0.019
Nijer	31,661,000	0.010	192,776,326	0.003	629,120,651	0.003
Nijerya	1,239,300,000	0.410	12,247,866,500	0.236	40,927,497,628	0.230
Umman	197,560,000	0.065	5,964,741,632	0.115	16,993,870,432	0.095
Pakistan	723,720,000	0.239	7,991,167,855	0.154	22,235,464,383	0.125
Filistin	Veri yok	-	Veri yok	-	1,054,603,533	0.005
Katar	398,530,000 (1972)	0.132	3,680,553,241	0.070	51,504,153,318	0.290
S. Arabistan	2,358,000,000	0.781	50,041,122,296	0.965	180,739,763,965	1.019
Senegal	151,158,000	0.050	609,004,461	0.011	3,946,773,499	0.022
Sierra Leone	102,660,000	0.034	41,466,000	0.000	263,130,774	0.001
Somali	31,345,000	0.010	172,040,517	0.003	604,088,242	0.003
Sudan	298,441,000	0.098	534,835,518	0.010	10,896,720,726	0.061
Surinam	133,120,000	0.044	477,175,770	0.009	1,882,690,514	0.010
Suriye	202,980,000	0.067	3,969,869,398	0.076	893,452,626	0.005
Tacikistan	Veri yok	-	748,593,500	0.014	800,938,440	0.004
Togo	55,137,000	0.018	221,830,812	0.004	973,532,132	0.005
Tunus	183,870,000	0.060	5,782,205,435	0.111	13,932,074,998	0.078
Türkiye	558,490,000	0.184	21,649,485,000	0.417	169,637,755,310	0.956
Türkmenistan	Veri yok	-	1,880,726,300	0.036	6,544,036,800	0.036
Uganda	279,193,000	0.092	528,949,393	0.010	4,136,211,202	0.023
Birleşik Arap Emirlikleri	523,000,000	0.173	24,087,194,466	0.464	213,682,497,480	1.205
Özbekistan	Veri yok	-	2,717,876,565	0.052	13,126,611,161	0.074
Yemen	3,000,000	0.000	1,945,042,450	0.037	32,250,488	0.000
İT Toplam	25,021,815,300	8.287	353,109,103,579	6.811	1,856,398,897,941	10.469
Dünya	301,911,681,603		5,183,913,077,809		17,731,188,345,337	

Kaynak: <https://www.sesric.org/cif.php?c....> ve <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (26.09.2022).

İslam İş Birliği Teşkilatı'nın dünya mal ithalatındaki payının el alınan yıllar nazarı itibara alındığında uzun vadede azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. Nitekim Teşkilat'ın 1970 yılında dünya mal ithalatındaki payı %9.7 düzeylerinde iken bu oranın 1995 yılında %7.5'e, 2020 yılında ise %6.2'ye gerilediği gözlenmektedir (Tablo: 3). 1995 yılında dünya mal ithalatında en yüksek paya sahip ilk beş üye ülke, Malezya, (%1.4), Libya (%0.9), Endonezya, (%0.7), Türkiye (%0.6) ve Suudi Arabistan (%0.5) olarak sıralanırken, 2020 yılında bu sıralamanın Birleşik Arap Emirlikleri (%1.3), Türkiye (%1.2), Malezya (%1.0), Endonezya (%0.78) ve Suudi Arabistan (%0.73) olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 3: Dünya Mal İthalatında İİT Ülkelerinin Payları

Ülkeler	1970		1995		2020	
	Mal İthalatı (Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Mal İthalatı (Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)	Mal İthalatı (Cari Dolar)	Dünyadaki Payı (%)
Afganistan	109,525,000	0.034	387,414,266	0.007	6,537,609,367	0.036
Arnavutluk	Veri yok	-	650,632,433	0.012	6,022,684,914	0.033
Cezayir	1,242,700,000	0.396	10,782,446,900	0.206	32,988,827,672	0.183
Azerbaycan	Veri yok	-	667,648,790	0.012	10,746,229,600	0.059
Bahreyn	509,410,000 (1973)	0.162	3,715,697,871	0.071	13,021,801,275	0.072
Bangladeş	992,960,000 (1973)	0.316	6,496,050,749	0.124	45,857,952,196	0.255
Benin	63,574,000	0.020	637,390,407	0.012	2,663,043,975	0.014
Brunei	149,180,000 (1971)	0.047	2,959,590,000	0.056	5,342,373,418	0.029
Burkina Faso	47,125,000	0.015	480,846,942	0.009	4,121,299,631	0.022
Kamerun	242,019,000	0.077	1,199,461,282	0.022	620,328,208	0.003
Çad	64,987,000	0.020	163,167,459	0.003	1,027,424,503	0.005
Komorlar	8,400,000	0.002	148,316,007	0.002	267,717,351	0.001
Fildişi Sahili	383,810,000	0.122	3,037,715,634	0.058	10,636,994,162	0.059
Cibuti	38,000,000	0.012	440,374,517	0.008	1,425,167,525	0.007
Mısır	788,060,000	0.251	11,738,960,078	0.224	60,881,018,262	0.339
Gabon	80,108,000	0.025	929,823,070	0.017	2,249,709,771	0.012
Gambia	20,439,000	0.006	140,351,970	0.002	553,142,577	0.003
Gine	55,023,000	0.017	768,056,813	0.014	3,678,074,253	0.020
Gine-Bissau	27,200,000	0.008	138,441,095	0.002	282,883,443	0.001
Guyana	134,115,000	0.042	517,265,361	0.009	2,459,591,899	0.013
Endonezya	984,600,000	0.314	40,629,167,000	0.777	141,567,905,144	0.789
İran	1,662,000,000	0.530	12,313,000,000	0.235	21,309,564,251	0.118
Irak	505,000,000	0.161	665,443,007	0.012	36,311,604,484	0.202
Ürdün	183,730,000	0.058	3,721,186,788	0.071	17,010,948,739	0.094
Kazakistan	Veri yok	-	3,806,900,000	0.072	38,142,889,392	0.212
Kuveyt	621,900,000	0.198	7,771,348,157	0.148	8,786,170,791	0.049
Kırgızistan	Veri yok	-	391,513,000	0.007	3,684,106,165	0.020
Lübnan	534,710,000	0.170	6,769,173,014	0.129	11,207,444,797	0.062
Libya	554,800,000	0.177	51,466,642,224	0.984	1,282,733,081	0.007
Malezya	1,398,820,000	0.446	77,632,742,074	1.484	190,320,713,975	1.061
Maldivler	7,000,000	0.002	356,659,752	0.006	1,837,869,227	0.010
Mali	44,819,000	0.014	990,280,861	0.018	6,454,138,544	0.035
Moritanya	55,857,000	0.017	654,100,166	0.012	2,744,328,254	0.015
Fas	685,690,000	0.218	9,501,817,582	0.181	44,646,146,182	0.249
Mozambik	325,622,000	0.103	746,880,000	0.014	6,445,466,358	0.035
Nijer	58,366,000	0.018	299,658,362	0.005	3,047,089,241	0.016
Nijerya	1,058,700,000	0.337	5,814,014,058	0.111	40,353,366,770	0.225
Umman	18,230,000	0.005	4,253,439,742	0.081	28,523,255,952	0.159
Pakistan	1,101,940,000	0.351	11,460,540,301	0.219	45,787,704,417	0.255
Filistin	Veri yok	-	Veri yok	-	6,067,658,255	0.033
Katar	64,000,000	0.020	1,929,326,623	0.036	25,764,102,798	0.143
S. Arabistan	709,900,000	0.226	27,450,043,524	0.525	132,397,348,566	0.738
Senegal	190,701,000	0.060	1,255,577,171	0.024	7,816,452,479	0.043
Sierra Leone	118,858,000	0.037	246,602,454	0.004	1,117,140,800	0.006
Somali	45,105,000	0.014	244,738,597	0.004	3,247,763,153	0.018
Sudan	287,534,000	0.091	1,262,588,680	0.024	8,914,302,597	0.049
Surinam	115,226,000	0.036	585,492,264	0.011	1,535,610,068	0.008
Suriye	359,730,000	0.114	4,708,776,302	0.090	5,481,799,473	0.030
Tacikistan	Veri yok	-	809,884,700	0.015	3,155,326,822	0.017
Togo	67,037,000	0.021	384,285,312	0.007	2,173,121,090	0.012
Tunus	306,190,000	0.097	8,031,889,874	0.153	18,954,236,875	0.105
Türkiye	888,580,000	0.283	35,763,118,000	0.683	219,516,806,838	1.224
Türkmenistan	Veri yok	-	1,364,018,000	0.026	3,242,043,211	0.018
Uganda	171,919,000	0.054	872,058,202	0.016	8,534,435,614	0.047
Birleşik Arap Emirlikleri	270,100,000	0.086	20,973,000,000	0.401	248,045,023,525	1.383
Özbekistan	Veri yok	-	3,029,867,081	0.057	19,955,424,641	0.111
Yemen	33,000,000	0.010	1,587,148,614	0.030	4,686,421,673	0.026
İİT Toplam	30,700,728,000	9.799	395,742,573,310	7.568	1,124,622,439,302	6.272
Dünya	313,292,872,375		5,228,535,470,610		17,929,963,657,298	

Kaynak: <https://www.sesric.org/cif.php?c....> ve <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (26.09.2022).

SONUÇ

İslam İş Birliği Teşkilatı'nın dünya ekonomisindeki ağırlığı dünya nüfusundaki ve dünya kaynaklarındaki ağırlığının oldukça altında kalmaktadır. 1.7 milyarlık nüfusu ile dünya nüfusunun beşte birine sahip olan, stratejik doğal kaynaklar olan dünya petrolünün yaklaşık %65'ini, dünya doğal gazının ise yaklaşık %51'ini çıkaran, Teşkilatın dünya üretimindeki payının 2020 yılı itibarıyla %7.7 düzeyinde olması oldukça düşündürücüdür. Bu veriler müslüman coğrafyanın sahip olduğu insan kaynaklarını ve doğal kaynaklarını üretime tahsis etmede problemler yaşadığının en somut ifadesidir. 1970 yılında Teşkilat'ın toplam yıllık üretimi (GSYİH), dünya üretiminin (GSYİH) %5.4'ünü oluştururken, bu oran 1995 yılında %4.1'e gerilemiş, 2020 yılında ise %7.7'ye yükselmiştir. Kuruluş'un dünya mal ticaretindeki payı 1970 yılında %9.0 iken bu oran 1995 yılında %7.1'e gerilemiş, 2020 yılında ise %8.3'e yükselmiştir. Teşkilat'ın 2020 yılı itibarıyla dünya mal ticaretindeki payı 1970 yılındaki payının altındadır. Kuruluş'un 1970 yılında dünya mal ihracatında %8.2 düzeyinde olan payının 1995 yılında %6.8'e gerilediği, 2020 yılında ise %10.4'e yükseldiği görülmektedir. Teşkilat'ın dünya mal ithalatındaki payı ise, azalan bir seyir izlemektedir. Nitekim, Teşkilat'ın 1970 yılında dünya mal ithalatında %9.7 düzeyinde olan payı 1995 yılında %7.5'e, 2020 yılında ise %6.2'e düşmüştür.

KAYNAKÇA

- Ağır, Hüseyin ve Metin, Mehmet, (2017), "İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkelerinin Kendi İçindeki Dış Ticareti", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (2): 125-138.
- Akgül, Mehmet Serhat, (2013), "Çekim Modeli Bulguları Işığında Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı İle İlişkileri ve Ticari Potansiyeli", Adam Akademi, Cilt 3/2 2013: 83-110.
- Ghani, Gairuzazmi, (2007), "Does OIC Membership Reduce Trade?", Journal of Economic Cooperation, 28, 4 (2007): 39-62.
- Ghani, Gairuzazmi, (2011), "The impact of trade liberalisation on the economic performance of OIC member countries", Journal of Economic Cooperation and Development, 32, 1 (2011): 1-18.
- Gündoğdu, Ahmet Şuayp (2009), "Determinant of Intra-OIC Trade; Policy or Exchange Rate", Journal of Economic Cooperation and Development, 30, 3 (2009): 1-42.
- Öztürk, M. Büşra, (2018), "Türkiye ve Dünya Ticareti İçerisinde İslam İşbirliği Teşkilatının Yeri ve Önemi", Sakarya İktisat Dergisi Cilt 7, Sayı 3, 2018: 40-53.
- Sey, Nurbay, (2020), "İslam İşbirliği Teşkilatı Üzerine Bir Değerlendirme: Ekonomik Sorunlar ve Fırsatlar", İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 6(1): 55-74.
- https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en
- <https://www.sesric.org/cif.php?c....>
- <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

DEMOKRATİK LİDERLİĞİN İŞE GÖMÜLMÜŞLÜĞE ETKİSİNDE İŞ TATMİNİNİN
ARACILIK ROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Ali DOĞANTEKİN
Yozgat Bozok Üniversitesi, Sorgun MYO
Yozgat, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3081-4884
ali.dogantekin@yobu.edu.tr

ÖZET

Otel endüstrisinin emek-yoğun özelliği nedeniyle, örgütteki bireyler ve bu bireyler arasındaki ilişkiler, otellerin örgütsel amaçlara ulaşmasında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, çalışanların, otel ile müşteri ilişkisinde bir köprü olması, araştırmacıları çalışan davranışlarını incelenmeye yönlendirmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı; demokratik liderliğin, işe gömülmüşlük üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracılık rolünü incelemektir. Bu amaç doğrultusunda veriler, anket tekniği kullanılarak İstanbul'daki 5 yıldızlı 233 otel çalışanından toplanmıştır. Teorik model, kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle test edilmiştir. Bulgular; demokratik liderliğin hem otel çalışanlarının iş tatminlerini hem de işe gömülmüşlük düzeylerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca iş tatmini; demokratik liderliğin, işe gömülmüşlük üzerindeki etkisinde tam aracılık rolü üstlenmektedir. Bulgular ışığında, bu çalışma hem teorik hem uygulamaya yönelik katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokratik liderlik, İşe gömülmüşlük, İş tatmini.

THE MEDIATION ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE EFFECT OF
DEMOCRATIC LEADERSHIP ON JOB EMBEDDEDNESS

Lecturer Dr. Ali DOĞANTEKİN

Due to the labor-intensive nature of the hotel industry, the individuals in the organization and the relationship between these individuals have an important place in the achievement of the organizational goals of the hotels. In particular, the fact that employees serve as a bridge between the hotel and the customer leads researchers to examine employee behavior. Thus, the aim of this study is to examine the mediation role of job satisfaction in the effect of democratic leadership on job embeddedness. In the light of this aim, the research data were obtained from 233 five-star hotel employees working in İstanbul using the survey method. The theoretical model was analyzed via partial least squares. The findings showed that democratic leadership affects the hotel employees' job satisfaction and also their job embeddedness level positively. Furthermore, job satisfaction fully mediates the effect of democratic leadership on job embeddedness. In the light of the findings, this study provides both theoretical and practical contributions.

Keywords: Democratic leadership, Job embeddedness, Job satisfaction.

1. GİRİŞ

Yönetim; çalışanların görevlerinin yerine getirilmesi ve belirli hedeflere ulaşılmasını güvence altına almak için yöneticinin veya liderin çalışanları etkileyebileceği bir süreci ifade etmektedir (Filipova, 2013). Bu noktada liderler, çalışanın performansını artıran örgütsel amaçların oluşturulması ve takip edilmesi için çalışanları motive etmede kritik rol oynamaktadır (Ali vd., 2022). Ayrıca her şeyin hızla değiştiği günümüz ortamında, lider ve takipçileri arasındaki ilişkinin de değişmesi gerektirmektedir. Bu durum, çalışanların karar alma ve problem çözme süreçlerine katılımını ve işbirliğini esas alan liderlik tarzını ön plana çıkarmaktadır (Hayat Bhatti vd., 2019).

Demokratik liderlik son yıllarda araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Ali vd., 2022; Chan, 2019). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde demokratik liderliğin, çalışanın iş tatminini arttırdığı görülmektedir (Al-Ababneh, 2013; Ispas ve Babaita, 2012; Chan, 2019; Kim, 2002). Diğer yandan ise iş tatmininin, işe gömülmüslüğe etkisini inceleyen çalışma oldukça kısıtlıdır (Kim, 2020). Bunlara ek olarak, otel endüstrisinde demokratik liderliğin, işe gömülmüslüğe etkisinde iş tatminini aracı bir değişken olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, literatürdeki bu boşluğun doldurulması ve demokratik liderliğin, çalışan davranışlarına etkisinde (işe gömülmüslük) gizil kalmış mekanizmanın (iş tatmini) tespit edilmesi için sosyal değişim teorisine dayanarak (Blau, 1964), bu çalışmada demokratik liderliğin, işe gömülmüslük üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Sonraki bölümlerde araştırmanın amacına uygun olarak araştırma modelinde yer alan değişkenler tanımlanmıştır. Kavramların tanımlanmasından ardından yapılar arası ilişkileri ortaya koyan hipotez gelişimine yer verilmiştir. Sonrasında araştırma yöntemi, uygulama aşaması ve bulgular sunulmuştur. Son olarak ise araştırma sonuçları teorik ve uygulamaya dönük olmak üzere ele alınmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Demokratik Liderlik

Liderlik, bir grubun iki veya daha fazla üyesi arasında genellikle bir durumun yapılandırılmasını veya yeniden düzenlenmesini, üyelerin algı ve beklentilerini kapsayan etkileşimdir. Bu noktada bir grup üyesi, gruptaki diğer bireylerin motivasyonunu veya yetkinliklerini değiştirdiğinde, liderlik ortaya çıkmaktadır (Bass, 1990). Kurt Lewin ve arkadaşları demokratik liderliği otokratik liderlik ve serbest bırakıcı liderlik (laissez-faire) anlayışlarından ayırarak ana hatlarını belirlemişlerdir. Onlara göre; demokratik liderliğin olmazsa olmazları arasında; liderin teşviki ve yardımıyla kararları grubun kendisinin alması, liderin grup içerisinde aktif yer alması, dürüst bir şekilde eleştirme ve yüceltme, grup üyeleri ile liderin arkadaşlık etmesi ve grup içerisindeki görev dağılımında serbetslik yer alır (Lewin ve Lippitt, 1938; Lewin vd., 1939).

Demokratik liderlik kavramı otorite pozisyonlarından ayrılmakla birlikte üyeler arasında sorumluluğun dağıtılması, grup üyelerine yetki verilmesi ve grubun karar verme sürecine yardımcı olmak üzere üç ana işlevin yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Gastil, 1994).

Demokratik liderlik tarzında üstler, astlarına tam bir güven duyar; motivasyon, ödüller ve tam yetkilendirme ile kazanılır; her seviyedeki çalışan kurumsal amaçları gerçekleştirmek için sorumluluk hisseder; iyi bir iletişim ve büyük oranda işbirliğine dayalı bir ekip çalışması söz konusudur (Vrdoljak Raguz, 2007). Demokratik lider, nihai kararı verecek olsa da ekibin veya grubun diğer üyelerini karar alma sürecine dahil etmektedir. Böylece yalnızca çalışanları veya ekip üyelerini olup bitenlere dahil ederek iş memnuniyetini artırmakla kalmaz, aynı zamanda insanların becerilerini geliştirmeye de yardımcı olur. Ayrıca çalışanlar, kendi kaderlerini kontrol ettiklerini düşünerek motive olurlar (Bhatti vd. 2012).

2.2. İş tatmini

Örgütsel davranıştaki en önemli ve en çok araştırılan iş tutumlarından biri olan iş tatmini insanların mevcut işleri hakkında sahip oldukları duygu ve inançların toplamını ifade etmektedir (George ve Jones, 2012). Başka bir ifadeyle iş tatmini, bireyin iş deneyimlerini değerlendirmesi sonucunda yaşadığı pozitif duygusal durum olarak tanımlanmaktadır (Locke, 1969). Bu bağlamda iş tatmini, kişinin işine karşı çok boyutlu psikolojik tepkilerini içermektedir. Bu tepkiler; bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşmaktadır (Hulin ve Judge, 2003). Dolayısıyla iş tatmini, bireylerin iş ve iş dışı yaşamlarının bilişsel, duygusal ve davranışsal yönlerine nüfuz eden, belirgin ve köklü bir tutumdur. Bu özellikler, örgütsel çalışmalarda dikkate değer bir yapı olarak iş tatmininin önemini vurgulamaktadır (Judge ve Klinger, 2008)

2.3. İşe Gömülmüslük

İşe gömülmüslük, çalışanların diğer insan ya da gruplarla olan bağlarını, işi veya örgütü ile olan uyumunu ve işlerinden ayrıldıkları zaman ne kaybedeceklerini içeren bir yapıdır (Mitchell vd., 2001). Dolayısıyla işe gömülmüslük, çalışanların neden örgütlerinde kaldıklarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır (Clinton vd., 2012). Diğer bir ifadeyle çalışanın örgütte kalma kararı üzerinde etkili olan faktörleri ele almaktadır. Bu faktör ise hem işe yönelik hem de iş dışı unsurları kapsamaktadır (Holtom vd., 2006). Kavram; bağlar, uyum ve fedakarlık alt boyutlarından oluşmaktadır. Fakat, işe yönelik ve iş dışı gömülmüslüğü kapsadığı için (3*2 matris anlayışıyla) toplam altı boyutlu olarak değerlendirilmektedir (Mitchell vd., 2001).

Bağlar; çalışanların örgütlerinde ve örgüt dışında kurdukları ilişkileri ifade etmektedir (Yao vd., 2004). Yani bağlar, çalışan ile örgüt ilişkisini ve içerisinde yaşadığı toplumu oluşturan insanlarla olan resmi ya da gayri resmi ilişkileri olarak tanımlanmaktadır (Holtom vd., 2006). Uyum, bir çalışanın örgütüyle ve çevresiyle olan uyumunu ifade eder. Bu noktada çalışan ile örgüt arasındaki uyum iyileştikçe, çalışanın örgüte olan bağlılığı artmaktadır (Mitchell vd., 2001). Fedakarlık, çalışanın örgütten ayrıldığı zaman, karşılaşılabilecek maddi veya manevi kayıplarının maliyeti olarak tanımlanır (Mitchell vd., 2001).

2.4. Hipotez Gelişimi

Hipotezler, iki veya daha fazla taraf arasındaki ilişkileri açıklayan sosyal değişim teorisine dayanmaktadır. Sosyal değişim; kişinin, diğer insanlardan sağlayacağı faydaların (saygı, arkadaşlık, onur gibi) motivasyonu ile gönüllü olarak gerçekleştirdikleri eylemleri tanımlamaktadır (Blau, 1964). Bu bağlamda sosyal değişim teorisi, işverenle çalışan ilişkisini düzenleyen bir araçtır.

Öyle ki, işveren ve çalışan arasındaki güçlü ve adil işlemlerin veya ilişkilerin olması, etkili ve olumlu çalışan tutum ve davranışlarını ortaya çıkarır (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Bu bağlamda demokratik liderlik anlayışı, çalışanın sosyal ihtiyaçlarını, güvenlik ihtiyaçlarını, kendini tamamlama ve gösterme ihtiyacını karşılamakta (İnce, 2013) dolayısıyla çalışanın iş yaşam kalitesini arttırmaktadır (Somech, 2002). Yapılan deneysel çalışmalar; demokratik liderliğin, çalışanın iş tatminini arttırdığına yönelik ampirik kanıtlar sunmaktadır (Al-Ababneh, 2013; Ispas ve Babaita, 2012; Chan, 2019; Kim, 2002). Bu nedenle, demokratik liderlik anlayışıyla karar alma süreçlerine dahil olan, görüşleri dikkate alınan ve kişisel destek gören çalışanların, işi veya örgütüyle ilgili olumlu duygular geliştirmesi beklenmektedir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H1: Demokratik liderlik, iş tatmini olumlu yönde etkiler.

Yukarıda ifade edildiği gibi işverenin eylemleri, çalışana karşı eylemlere yöneltir (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Örneğin; örgüt, çalışanın ekonomik ve sosyo-duygusal ihtiyaçlarını karşıladığında, çalışan aynı şekilde karşılık verme zorunluluğu hisseder (Cropanzano ve Mitchell, 2005; Saks, 2006). Başka bir ifadeyle çalışanlar, örgütlerinden sağladıkları kaynaklara karşılık olarak, farklı düzeylerde de olsa kendilerini işe vermeyi tercih edeceklerdir (Saks, 2006). Diğer taraftan, bir çalışanın iş tatmini seviyesini etkileyen en önemli unsur; iletişim halinde olduğu iş arkadaşları, astları ve üstleri, fiziksel çalışma koşulları, çalışma saatleri, aldığı ödemeler ve iş güvencesidir (George ve Jones, 2012). Çalışanın bu unsurlardan duyduğu memnuniyet; örgütteki diğer bireylerle (iş arkadaşlar, astlar ve üstler) olan ilişkisinin güçlü olduğunu, örgütüyle iyi uyum gösterdiğini ve işten ayrılması halinde fedakarlıkta bulunması gereken maddi ve manevi birçok kazanımın olduğunu işaret edebilir. Bu nedenle, iş tatmini yüksek olan çalışan, işinden ayrılmak istemeyecek aksine örgütte kalma eğiliminde olacaktır. Öyleki daha önceki çalışmalar, iş tatmininin, işten ayrılma niyetini azaltırken (Jang ve George, 2012; Yücel, 2012), örgütsel bağlılığı güçlendirdiğini göstermektedir (Aydogdu ve Asikgil, 2011; Yücel, 2012). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H2: İş tatmini, işe gömülmüşlüğü olumlu yönde etkiler.

Daha önce ifade edildiği gibi demokratik liderlik tarzının çalışanın iş tatminini arttırdığı bilinmektedir (Chan, 2019; Kim, 2002). Diğer taraftan Kim'e (2020) göre; iş tatmini, işe gömülmüşlüğü etkileyen en önemli unsurdur. Liderin çalışanın görüşüne önem vermesi ve onaylaması sonucunda çalışanın duyacağı memnuniyet, çalışanın örgütle uyumunu arttırmaktadır (Smith vd., 2022). Benzer şekilde işinden memnun olan çalışan, kendisine daha fazla kaynak sağlamak amacıyla bireysel etkileşime (çalışan-çalışan, çalışan-lider) girecektir (Volmer vd., 2011). Lideriyle kaliteli bir ilişki kuran çalışan, kabul görmüş ve değerli hissederek iş tatmini yükseldiği için işte veya örgütte kalmaya devam etmektedir (Han ve Jekel, 2011). Dolayısıyla demokratik liderlik tarzının uygulanıldığı bir yönetim ortamında çalışanın sosyo-duygusal ihtiyaçlarının karşılanması sonucunda duyacağı iş memnuniyetinin artması, bu memnuniyetin ise çalışanın hem iş arkadaşları ve lideri ile bağlantılarını güçlendirerek hem de örgütüyle olan uyumunu arttırarak işe gömülmüşlük seviyesini yükseltmesi beklenmektedir.

Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H3: İş tatmini, demokratik liderlik ile işe gömülmüşlük ilişkisinde aracılık rolü üstlenmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Bu araştırma, Türkiye'nin en önemli turizm destinasyonları arasında yer alan İstanbul ilinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma evrenini oluşturan İstanbul'daki 5 yıldızlı otel çalışanlarının tamamına; zaman, maliyet gibi kısıtlar nedeniyle ulaşılamacağı için örnekleme yoluna gidilmiştir. Kolayda örneklem yöntemiyle tam zamanlı 5 yıldızlı otel çalışanlarına ulaşılmıştır. Otel çalışanlarının İstanbul'dan olmasına azami derecede dikkat edilmiş ve bu nedenle anketin ilk bölümüne “Şu an İstanbul'daki bir otelde aktif olarak çalışıyorum.” doğrulayıcı ifadesi eklenmiştir. Bu soruya “Evet” cevabı veren 5 yıldızlı otel çalışanlarının geri dönüşleri değerlendirilmiştir. Uygulama esnasında 720 otel çalışanına online anket gönderilmiş ancak bunlardan 233'ü geri dönüş sağlamıştır. Çalışanların anketi cevaplama oranı 32.36'dır.

3.2. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler, 22 Eylül 2022 - 18 Ekim 2022 tarihleri arasında anket tekniği ile toplanmıştır. Söz konusu anket, demokratik liderlik, iş tatmini ve işe gömülmüşlük ifadelerinden ve demografik sorulardan oluşmaktadır. Katılımcıların demokratik liderlik algılarını ölçmek için House ve Dessler'in (1974) geliştirdiği ve Ogbonna ve Harris'in (2000) çalışmalarında kullandığı ölçekten yararlanılmıştır. Tek boyut ve beş ifadeden oluşan ölçeğin Türkçe versiyonu, Tütüncü ve Akgündüz (2012) tarafından kullanılmıştır. Otel çalışanlarının iş tatminlerini ölçmek için Michigan Örgütsel Değerlendirme Genel İş Memnuniyeti Ölçeği (Cammann vd., 1979) kullanılmıştır. Tek boyut ve üç ifadeden oluşan bu ölçeğin Türkçe versiyonu Toker ve Çelik (2016) tarafından kullanılmıştır. Çalışanların işe gömülmüşlük seviyelerini ölçmek için ise Crossley vd. (2007) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Tek boyutlu ve yedi ifadeli ölçeğin Türkçe versiyonu Kesen ve Akyüz (2016) tarafından kullanılmıştır. İfadelere katılım düzeyi “1. Hiç Katılmıyorum-5. Tamamen Katılıyorum” olmak üzere 5'li likert tipinde derecelendirilmiştir.

3.3. Veri Analizi

Bu araştırmada geliştirilen teorik model, kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (KEKK-YEM) ile test edilmiştir. Bu tekniğin tercih edilme nedenleri; verilerin normal dağılım göstermemesi, örneklemin küçük olması ve araştırmada teori temelli bir modelin analiz edilmesidir (Hair vd., 2019). Teorik modelin test edilmesinde Anderson ve Gerbing'in (1988) önerileri dikkate alınmıştır. Bu bağlam ilk olarak ölçüm modeli ikinci olarak ise yapısal model test edilmiştir. Modele ilişkin t değerlerini hesaplamak için 5000 alt örnekleme önyüklem testi yapılmıştır (Henseler vd., 2009). Aracılık analizinde ise yine önyüklem testinden (bootstrap) yararlanılmıştır (Hair vd., 2014; Preacher ve Hayes, 2014). Bu aşamada en uygun güven aralığı sunan, bias-corrected değerleri kullanılmıştır (MacKinnon vd., 2004). Tablo 2'de verilen çarpıklık ve basıklık değerleri, verilerin normal dağılım göstermediğini işaret etmektedir (Hair vd., 2017; Kline, 2011). Analizler, SmartPLS 4 programıyla yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1’de görüldüğü üzere, çalışmaya katılanların %66.5’i erkek, %57.5’i evlidir. Anketi cevaplayanların %38.2’si 30-34 yaşları arasındaki çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyleri dikkate alındığında %64.8’inin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Son olarak araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu, satış-pazarlama (%28.8) ve önbüro (%24.9) bölümlerinde çalışan kişiler oluşturmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellikler	Gruplar	n	%	Özellikler	Gruplar	n	%	
Cinsiyet	Kadın	78	33.5	Bölüm	Önbüro	58	24.9	
	Erkek	155	66.5		Servis	29	12.4	
Medeni durum	Bekar	99	42.5		Mutfak	15	6.4	
	Evli	134	57.5		Kat hizmetleri	22	9.4	
	18-24	12	5.2		İnsan kaynakları	10	4.3	
	25-29	43	18.5		Satış-pazarlama	67	28.8	
Yaş	30-34	89	38.2		Diğer	32	13.7	
	35-39	46	19.7		Eğitim	İlköğretim	7	3.0
	40-44	32	13.7			Lise	13	5.6
	45-49	3	1.3			Ön lisans	35	15.0
	50 ve üzeri	8	3.4	Lisans		151	64.8	
			Lisansüstü	27		11.6		

4.2. Ölçüm Modeli

Yapısal modele geçilmeden önce ölçüm modelinde iç tutarlılık, yakınsak ve ayırt edici geçerlilik değerleri kontrol edilmiştir (Hair vd., 2017). Bu noktada önerilen 0.708 standart faktör yükünden (Hair vd., 2019) daha düşük değere sahip olan iki ifade (IG2 ve IG6) bu aşamada analizden çıkarılmıştır. Tekrarlanan analiz sonucunda açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin 0.50’den büyük olması yakınsak geçerliliğin sağlandığını göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981; Hair vd., 2019). Cronbach alpha ve bileşik güvenilirlik (CR) değerlerinin, 0.70’ten büyük olması ise iç geçerlilik şartlarının yerine getirildiğini işaret etmektedir.

Table 2: Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişkenler	Faktör yükleri	t-değeri	AVE	CR	Alpha	Kurtosis	Skewness
Demokratik liderlik			0.78	0.95	0.93		
DL1	0.92	81.53				0.439	-1.167
DL2	0.93	75.44				-0.271	-0.876
DL3	0.78	17.17				-0.369	-0.916
DL4	0.92	102.6				0.128	-1.063
DL5	0.83	33.88				-0.305	-0.826
İş Tatmini			0.75	0.92	0.84		
IT1	0.95	93.95				2.674	-1.736
IT2 (R)	0.73	12.05				3.870	-2.219
IT3	0.91	59.44				2.206	-1.788
İşe gömülmüslük			0.76	0.93	0.92		
IG1	0.85	36.84				-0.029	-1.139
IG2	Çıkarıldı	-				-0.952	-0.518

IG3	0.92	33.80	-1.345	-0.000
IG4	0.92	85.90	-0.785	-0.803
IG5	0.88	51.73	-1.325	-0.322
IG6 (R)	Çıkarıldı	-	-1.292	-0.448
IG7	0.88	49.72	-1.088	-0.565

Tüm faktör yükleri anlamlı ($p < 0.01$). AVE = Açıklanan Ortama Varyans. CR = Bileşik Güvenilirlik. (R) Ters kodlanmış ifadeler.

Son olarak ayırt edici geçerlilik için Fornell ve Larcker'ın (1981) kriteri ve heterotrait-monotrait (HTMT) oranı (Henseler vd., 2015) hesaplanmıştır. AVE değerlerinin karekökleri, yapılar arası korelasyonlardan daha küçük olması (Hair vd., 2014) ve HTMT değerlerinin 0.90'ın altında olması (Rodríguez-Victoria vd., 2017) ayırt edici geçerliliğin sağlandığı kanıtlanmaktadır.

Tablo 3: Fornell-Larcker ve HTMT Ayırt Edici Değerleri

Fornell-Larcker	DL	IG	IT	HTMT	DL	IG	IT
DL	.883			DL			
IG	.335	.875		IG	.355		
IT	.349	.670	0.86	IT	.358	.712	

Not: DL: Demokratik liderlik, IT: İş tatmini, IG: İşe gömülmürlük.

4.3. Hipotez Testi

Ölçüm modelinin tatmin edici değerlere sahip olmasından sonra yapısal modele geçilmiştir (Hair vd., 2019). Yapısal model değerlendirilirken, doğrusallık sorunu (VIF), belirlilik katsayısı (R^2), etki büyüklüğü (f^2), Stone-Geiser'in Q^2 değeri ve yol katsayıları (β) dikkate alınmıştır (Hair vd., 2017; Hair vd., 2019). Tablo 4'teki VIF değerleri, 5'ten küçük olduğu için doğrusallık sorunu yoktur. Demokratik liderlik, iş tatminini olumlu yönde etkilemektedir ($\beta = 0.350$; $p < 0.01$). İş tatmini ise işe gömülmürlüğü pozitif yönde etkilemektedir ($\beta = 0.670$; $p < 0.01$). Bu bulgular ışığında, H1 ve H2 hipotezleri desteklenmiştir. Araştırma modelinin tahmin gücünü gösteren R^2 değerleri; demokratik liderliğin, iş tatminin %45'ini, iş tatminin ise işe gömülmürlüğün %12'sini açıkladığını göstermektedir. R^2 değerinin yanı sıra etki büyüklüğü (f^2) demokratik liderliğin, iş tatmini üzerindeki etkisinin küçük ($f^2 < 0.15$), iş tatminin, işe gömülmürlük üzerindeki etkisinin ise büyük olduğunu işaret etmektedir ($f^2 > 0.35$) (Cohen, 1988). Son olarak Stone-Geiser'in Q^2 değeri hesaplanmış ve bu değer sıfırdan büyük olması, modeldeki gözlenen değişkenlerin iyi bir şekilde yordandığını veya tahmin edildiğini kanıtlanmaktadır.

Tablo 4: Yapısal Model Sonuçları

Yol	Yol katsayısı	t değeri	P değeri	VIF	R^2	f^2	Q^2
DL→IT	.350	6.096	.000	1.000	.450	.138	.112
IT→IG	.670	17.894	.000	1.000	.122	.814	.097

İş tatminin aracılık rolünü ortaya koymak için önyüklem testi (bootstrap) yapılmıştır. Bu işlem, %95 güven aralığı ve 5000 alt örnekleme yürütülmüştür. Alt ve üst değerler, sıfırı kapsamadığı için aracılık etkisi vardır ($\beta=0.234$; %95 CI; [0.153 - 0.316]; $p < 0.01$) (Zhao et al., 2010). Dolayısıyla H3 hipotezi desteklenmiştir.

5. SONUÇ

5.1. Teorik Katkı

Bu araştırmada demokratik liderliğin, işe gömülmürlüğe etkisinde iş tatminin aracılık rolünü inceleyen teorik bir model, kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle analiz

edilmiştir. Sosyal değişim teorisiyle uyumlu olarak (Blau, 1964), geliştirilen hipotezlerin hepsi kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu araştırma, çeşitli teorik katkılar sunmaktadır. İlk olarak otel endüstrisinde kısıtlı ampirik kanıtlar sunan çalışmaların (Al-Ababneh, 2013; Ispas ve Babaita, 2012) sonuçlarını destekleyen bulgu; otel endüstrisinde demokratik liderliğin, çalışanların iş tatminlerini arttırdığını göstermektedir. Bu bağlamda demokratik liderlik, otel çalışanlarının sosyal ve güvenlik ihtiyaçlarını, kendilerini tamamlama ve gösterme ihtiyaçlarını gidermektedir (İnce, 2013). Bu nedenle lider-çalışan arasındaki bu güçlü ilişki, çalışanın işe yönelik pozitif tutumlar geliştirmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda sosyal değişim teorisi, otel endüstrisinde işverenle çalışan ilişkisine yön veren bir aracı olarak kabul edilebilir (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Sonuç olarak bu çalışma otel endüstrisinde demokratik liderliği, iş tatmininin bir öncülü olarak inceleyerek iş tatmini literatürüne katkıda bulunmaktadır.

İkincisi, bulgular; demokratik liderliğin, otel çalışanlarının işe gömülmürlük düzeylerini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, Kim'in (2020) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Bu noktada liderleri tarafından sosyo-duygusal ihtiyaçları giderilen otel çalışanları, örgütün amaçlarına ulaşılması hususunda kendilerini sorumlu hissetmektedirler (Cropanzano ve Mitchell, 2005; Saks, 2006). Ampofo (2020) tarafından yapılan çalışmanın aksine, bu araştırma; otel endüstrisinde iş tatminini, işe gömülmürlüğün bir öncülü olarak ele alarak işe gömülmürlük bilgisini genişletmektedir.

Son olarak, bulgular; iş tatmininin, demokratik liderliğin işe gömülmürlük üzerindeki etkisinde tam aracılık rolü oynadığını işaret etmektedir. Bilindiği kadarıyla bu araştırma, otel endüstrisinde demokratik liderlik ile işe gömülmürlük ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolünü inceleyen ilk deneysel çalışmadır. Dolayısıyla bu araştırma demokratik liderliğin, işe gömülmürlüğü nasıl etkilediğini ve bu iki değişken arasında gizli kalmış unsuru (iş tatmini) ortaya koymasını nedeniyle önemlidir.

5.2. Uygulamaya Katkı

Çalışma sonuçları kapsamında otel yöneticilerine birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bilindiği üzere, otel endüstrisinde örgütsel amaçlara ulaşmak misafir ile örgüt arasında köprü işlevi gören beşeri sermaye ile mümkündür. Bu durum, diğer sektörlerle kıyasla otel çalışanları ve onların davranışlarını daha da önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla otel yöneticilerine çok büyük görevler düşmektedir. Yapılan deneysel araştırmalar da göstermektedir ki çalışanın iş tatmini üzerinde etkili olan liderlik tarzı demokratik liderliktir (Al-Ababneh, 2013; Machumu ve Kaitila, 2014).

İlk olarak, otel çalışanlarının iş tatminlerini artırmak için yöneticiler, demokratik liderlik tarzını benimsemelidirler. Demokratik liderlik tarzıyla, ast-üst arasındaki iletişim daha kolay ve sağlıklı bir hale gelebilir ve bu sayede çalışanlar kararlara katılım şansı elde ederek kendilerini daha değerli hissedebilirler.

Güçlü iletişim ve değer görme sonucunda çalışanlar, üstlerine (yöneticilerine) güvenecekleri bir ortam oluşabilir. Böylesi bir ortamda çalışanların sosyo-duygusal ihtiyaçları giderilerek iş tatminleri arttırılabilir.

İkinci olarak örgüt tarafından ekonomik ve sosyo-duygusal ihtiyaçları giderilen otel çalışanları, kendilerini işlerine daha çok verebilirler. Öyleki liderinin desteğiyle işinden memnun olan çalışanlar, buna karşılık verme eğilimi göstermektedirler. Diğer bir ifadeyle kendisine maddi veya manevi kaynak sağlayan otel çalışanları, daha fazla kaynak veya fayda sağlamak amacıyla örgütsel ağırlarını genişletebilirler.

Üçüncüsü, demokratik liderlik tarzıyla otel çalışanlarının işe gömülmüşlük düzeyleri direkt arttırılamaz. Bu nedenle, çalışanların örgütle olan uyumunu arttırmak ve bağlarını güçlendirmek için otel yöneticileri çalışanların iş tatminlerini arttıran demokratik liderlik tarzı nitelikleriyle eylemlerini sürdürmelidir.

KAYNAKÇA

- Al-Ababneh, M. M. (2013). Leadership style of managers in five-star hotels and its relationship with employee's job satisfaction. *International Journal of Management & Business studies*, 3(2),93-98.
- Ali, A., Ali, S. M., & Xue, X. (2022). Motivational approach to team service performance: Role of participative leadership and team-inclusive climate. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 52, 75-85.
- Ampofo, E. T. (2020). Mediation effects of job satisfaction and work engagement on the relationship between organisational embeddedness and affective commitment among frontline employees of star-rated hotels in Accra. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 44, 253-262.
- Anderson, J.C., & Gerbing, D.W., 1988. Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychol. Bull.* 103 (3), 411–423.
- Aydogdu, S., & Asikgil, B. (2011). An empirical study of the relationship among job satisfaction, organizational commitment and turnover intention. *International review of management and marketing*, 1(3), 43-53.
- Aziri, B. (2011). Job satisfaction: A literature review. *Management Research & Practice*, 3(4), 77-86.
- Bass, B. (1990) Bass & Stogdill's handbook of leadership. New York: The Free Press.
- Bhatti, N., Maitlo, G. M., Shaikh, N., Hashmi, M. A., & Shaikh, F. M. (2012). The impact of autocratic and democratic leadership style on job satisfaction. *International Business Research*, 5(2), 192.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
- Cammann, C., Fichman, M., Jenkins, D., & Klesh, J. (1979). The Michigan Organizational Assessment Questionnaire. Unpublished manuscript, University of Michigan, Ann Arbor.
- Chan, S. C. (2019). Participative leadership and job satisfaction: The mediating role of work engagement and the moderating role of fun experienced at work. *Leadership & Organization Development Journal*, 40(3), 319-333.
- Clinton, M., Knight, T., & Guest, D. E. (2012). Job embeddedness: A new attitudinal measure. *International Journal of Selection and Assessment*, 20(1), 111-117.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (Second Edition)*. Lawrence Erlbaum.
- Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874-900.

- Crossley, C. D., Bennett, R. J., Jex, S. M., & Burnfield, J. L. (2007). Development of a global measure of job embeddedness and integration into a traditional model of voluntary turnover. *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 1031.
- Filipova, M. (2013). Management style in tourism. *Romanian Economic and Business Review*, 11-16.
- Gastil, J. (1994). A definition and illustration of democratic leadership. *Human Relations*, 47(8), 953-975.
- George, J. M. & Jones, G. R. (2012). *Understanding and Managing Organizational Behavior*, Sixth Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. London: Sage Publications.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.
- Hair, Joseph F, Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) (Second ed.) (Second)*. Sage Publications.
- Han, G., & Jekel, M. (2011). The mediating role of job satisfaction between leader-member exchange and turnover intentions. *Journal of Nursing Management*, 19(1), 41-49.
- Hayat Bhatti, M., Ju, Y., Akram, U., Hasnat Bhatti, M., Akram, Z., & Bilal, M. (2019). Impact of participative leadership on organizational citizenship behavior: Mediating role of trust and moderating role of continuance commitment: Evidence from the Pakistan hotel industry. *Sustainability*, 11(4), 1170.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115–135.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). The Use of Partial Least Squares Path Modeling in International Marketing. In *New challenges to international marketing* (pp. 277-319). Emerald Group Publishing Limited.
- Holtom, B. C., Mitchell, T. R., & Lee, T. W. (2006). Increasing human and social capital by applying job embeddedness theory. *Organizational Dynamics*, 35(4), 316-331.
- House, R.J. & Dessler, G. (1974). The Path-Goal Theory of Leadership: Some Post Hoc and A Priori Tests'. In Hunt, J.G. and Larson, L.L. (Eds.). *Contingency Approaches to Leadership*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Hulin, C. L., & Judge, T. A. (2003). Job attitudes. In W. C. Borman, D. R. Ilgen, & R. J. Klimoski (Eds.), *Handbook of Psychology: Industrial and Organizational Psychology* (pp. 255–276). Hoboken, NJ: Wiley.
- İnce, C. (2013). Demokratik liderlik ile ihtiyaçlar hiyerarşisi arasındaki ilişkiye yönelik 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-15.
- Ispas, A., & Babaita, C. (2012). The Effects of Leadership Style on The Employees' Job Satisfaction and Organizational Commitment from The Hotel Industry. (254-262) In 6th International Management Conference "Approaches In Organisational Management" 15-16 November 2012, Bucharest, Romania.
- Jang, J. & George, R. T. (2012). Understanding the influence of polychronicity on job satisfaction and turnover intention: A study of non-supervisory hotel employees. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 588-595.

- Judge, T. A. & Klinger, R. (2008). Job Satisfaction: Subjective Well-Being at Work. In Eid, M. ve Larsen, R. J. (Eds.), *The Science of Subjective Well-Being* (pp. 393-413). New York, The Guilford Press.
- Kesen, M., & Akyüz, B. (2016). Duygusal emek ve prososyal motivasyonun işe gömülmüşlüğü etkisi: Sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 233-250.
- Kim, E. A. (2020). The effect of nurse social support and job satisfaction on job embeddedness in the small and medium sized hospital nurses. *Journal of Convergence for Information Technology*, 10(3), 22-30.
- Kim, S. (2002). Participative management and job satisfaction: Lessons for management leadership. *Public Administration Review*, 62(2), 231-241.
- Kline, R.B., 2011. *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, Third ed. The Guilford Press, New York, NY.
- Lewin, K., & Lippitt, R. (1938). An experimental approach to the study of autocracy and democracy: A preliminary note. *Sociometry*, 1(3/4), 292-300.
- Lewin, K., Lippitt, R., & White, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates". *The Journal of Social Psychology*, 10, 271-299.
- Locke, E. A. (1969). What is job satisfaction?. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4(4), 309-336.
- Machumu, H. J., & Kaitila, M. M. (2014). Influence of Leadership Styles on Teachers' Job Satisfaction: A Case of Selected Primary Schools in Songea and Morogoro Districts, Tanzania. *International Journal of Educational Administration and Policy Studies*, 6(4), 53-61.
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., & Williams, J. (2004). Confidence Limits for the Indirect Effect: Distribution of the Product and Resampling Methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128.
- Mitchell, T. R., Holtom, B. C., Lee, T. W., Sablinski, C. J., & Erez, M. (2001). Why people stay: Using job embeddedness to predict voluntary turnover. *Academy of Management Journal*, 44(6), 1102-1121.
- Ogbonna, E. & Harris, L. C. (2000). Leadership style, organizational culture and performance: Empirical evidence from UK companies. *The International Journal of Human Resource Management*, 11 (4), 766-788.
- Preacher, K. J. & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models, *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36 (4), 717-731.
- Rodríguez-Victoria, O. E., Puig, F., & González-Loureiro, M. (2017) Clustering, innovation and hotel competitiveness: Evidence from the Colombia destination. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(11), 2785-2806.
- Saks, A.M., 2006. Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21 (7), 600-619.
- Smith, T. A., Boulamatsi, A., Dimotakis, N., Tepper, B. J., Runnalls, B. A., Reina, C. S., & Lucianetti, L. (2022). "How dare you?!": A self-verification perspective on how performance influences the effects of abusive supervision on job embeddedness and subsequent turnover. *Personnel Psychology*, 75, 645-674.
- Somech, A. (2002). Explicating the complexity of participative management: An investigation of multiple dimensions. *Educational Administration Quarterly*, 38(3), 341-371.

- Toker, B., & Çelik, S. (2016). Örgütsel Bağlılık İş Tatmini Yaşam Tatmini İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiler: Konaklama Sektöründe Bir Uygulama. 24. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İstanbul, Türkiye, 29-31 Mayıs 2016, 335-343.
- Tütüncü, Ö., & Akgündüz, Y. (2012). Seyahat acentelerinde örgüt kültürü ve liderlik arasındaki ilişki: Kuşadası bölgesinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 59-72.
- Volmer, J., Niessen, C., Spurk, D., Linz, A., & Abele, A. E. (2011). Reciprocal relationships between leader-member exchange (LMX) and job satisfaction: A cross-lagged analysis. *Applied Psychology*, 60(4), 522-545.
- Vrdoljak Raguž, I. (2007). The interdependence between characteristics and leadership style of managers in the hospitality industry in Dubrovnik-Neretva county: empirical research. *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, 12(2), 57-68.
- Yao, X., Lee, T.W., Mitchell, T. R., Burton, J. P. & Sablinski, C. J. (2004). "Job Embeddedness: Current Research and Future Directions", In R. Griffeth ve P. Hom (Eds.), *Innovative Theory and Empirical Research on Employee Turnover* (pp. 153-187), CT: Information Age Publishing, Greenwich.
- Yücel, İ. (2012). Examining the relationships among job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention: An empirical study. *International Journal of Business and Management*, 7(20), 44-58.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ÇAĞDAŞ BATI SANATINDA SOYUTLAMA BAĞLAMINDA BİZANS SANATININ
ETKİSİ

Araş. Gör. Fulya ASYALI BÜYÜKERMEN
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, GSF
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3331-069X
nur.fulya.asyali@msgsu.edu.tr

ÖZET

Bildiride, ortaçağın doğu ve batı kültürlerine ait sanatların etkilerini eşzamanlı olarak taşıyan ve anlatımındaki özgün stilizasyonla sanat tarihinde önemli bir yeri olan Bizans sanatının, XX. yüzyılın soyut ifadeci sanat akımları üzerindeki izleri, soyutlamaya dair düşünce ve pratiklerindeki paralellikler incelenmektedir. Batı sanatındaki dini öykülerin natüralist bir üslupta didaktik anlatımına sahip olmayan Bizans sanatı, izleyiciyi ‘kutsal’ olanla baş başa bırakmak için sembolik bir anlatım üzerine temellenmiştir. Bu anlatımda ölçek, anıtsallık, altın yaldızın yoğun kullanımı, optik etkiler, geometrik soyutlama, yüzeysel biçimlendirme ve ters perspektif kullanımı gibi unsurlar, zamansız, sonsuzluğa ve aşkınlığa ait bir etki yaratmaktadır. Gerçekliğin doğanın sınırlarını aştığı, ampirik gerçekliğin yerini simgeselliğin aldığı bu ifade biçimi, yüzyılın başında modern sanatla başlayan soyutlama tarzlarında görülen etkileriyle R. Fry ve C. Bell gibi eleştirmenlerin Bizans sanatını puantivist ve post-empresyonist resim sanatı ile karşılaştıran çalışmalarına konu olmuştur. Daha sonra ünlü eleştirmen Clement Greenberg’in (1909-1994) ‘*Byzantine Parallels*’ adlı makalesinde (1958) soyut ekspresyonist tarzda üreten, tümüyle temsili anlatımdan uzak, yapıtlarında spiritüel bir gerçekliğin arayışına yönelen minimal bir estetik anlayışa sahip B. Newman, M. Rothko gibi sanatçıların yapıtlarında Bizans sanatıyla paralellikler olduğunu ileri sürmesi büyük ilgi uyandırmıştır. Sanatın, çağdaş bilim ve felsefeyle paralel olarak duyusal gerçeklikten uzaklaşarak soyuta, varlığın özüne yöneldiği bu dönemin sanatında elbette çağın seküler ‘kutsal’ anlayışına ve aşkınlığa dair anlam arayışlarına bağlı olarak nesnelere dünyasına karşıt olan sanatçıların duyusal gerçeklikten adım adım uzaklaşarak, rengin ve geometrinin subjektif etkisine, mutlaklığın formuna saf soyutlamayla ulaşmayı denemişlerdir. Özellikle son on yılda Bizans ve çağdaş sanatı bir arada ele alan kapsamlı sergi ve yayınlar dikkat çekmektedir. Houston’da (ABD) Menil koleksiyonunda Bizans uzmanı sanat tarihçi G. Peers’in küratörlüğünü yaptığı ‘*Byzantine Things in the World*’ adlı sergide (2013) Bizans’a ait yapıtlar ile Rothko, Reinhardt, Rauschenberg, Newman, Klein gibi farklı sanatçıların yapıtlarından örnekler birlikte sergilenmiş ve Bizans sanatına da geriye dönük olarak yeni bakış açıları sunmuştur. Bu çalışma, son yıllarda gündemde olan bu etkileşimi soyutlamanın yolculuğu üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bizans sanatı, Çağdaş Sanat, Soyutlama, Altın, Soyut Ekspresyonizm.

THE INFLUENCE OF BYZANTINE ART IN CONTEMPORARY WESTERN ART IN THE CONTEXT OF ABSTRACTION

Res. Assist. Fulya ASYALI BUYUKERMAN

ABSTRACT

In this paper, parallels on the theories and practices of abstraction in Byzantine art and the abstract expressive art movements of the XXth century are examined. Byzantine art has an important place in art history with the original stylization in its expression and the influence of the arts of both the eastern and western cultures of the Middle Age. Byzantine art, which does not have the didactic narration of the religious stories in Western art in a naturalist style, is based on a symbolic expression in order to leave the audience alone with the 'sacred'. In this expression, elements such as scale, monumentality, intense use of gilding, optical effects, geometric abstraction, surface shaping and use of counter-perspective create an effect of timelessness, infinity and transcendence. This form of expression, where reality exceeds the limits of nature, and empirical reality is replaced by symbolism, has been the subject of the works of critics such as R.Fry and C.Bell comparing Byzantine art with pointivist and post-impressionist painting, with its traces seen in abstraction styles that started with modern art at the beginning of the century. Later on, in his essay 'Byzantine Parallels' (1958) the famous art critic Clement Greenberg's (1909-1994) assertion of the parallelism of Byzantine art with the works of artists like B.Newman, M.Rothko who produced in an abstract expressionist style, with a minimal aesthetic understanding far from representational expression and headed for the search for a spiritual reality in his works, aroused great interest. In the art of this period, in which art, in parallel with contemporary science and philosophy, moved away from sensory reality and headed for the abstract, to the essence of existence, and the artists who are opposed to the world of objects, depending on the secular 'sacred' understanding of the age and their search of meaning regarding transcendence, moved step by step away from sensory reality to the subjective effect of color and geometry, they have tried to reach the form of absoluteness by pure abstraction. Especially in the last ten years, comprehensive exhibitions and publications that deal with Byzantine and contemporary art together attract attention. In the exhibition 'Byzantine Things in the World' (2013), curated by Byzantine expert art historian G. Peers, in the Menil collection in Houston (USA) Byzantine works and works by different artists such as Rothko, Reinhardt, Rauschenberg, Newman, Klein were exhibited together and presented new perspectives on Byzantine art retrospectively. This study aims to examine this interaction, which has been in view in recent years, through the journey of abstraction.

Keywords: Byzantine Art, Contemporary Art, Abstraction, Gold, Abstract Expressionism

GİRİŞ

Batıda özellikle son on yılda Bizans sanatı, modernizm ve çağdaş sanatı bir arada ele alan kapsamlı sergi ve yayınlar dikkat çekmektedir. Bunlara iki örnek vermek gerekirse, Yale Üniversitesi'nde konuyla ilgili 2012'de düzenlenen bir konferansta sunulan bildirilerden bir seçki, '*Byzantium/Modernism: The Byzantine as Method in Modernity*' adıyla yayınlanmıştır.

Buradaki ortak eğilim Bizans sanatı ile modern çağın sanatları arasında doğrudan benzerlikler bulmak değil, modern çağda Bizans'ın sembolik bir fikirler bütünü, yaratıcı bir anlayış olarak sunulmasıdır. İkinci olarak ise dünyadaki en önemli Bizans sanatı koleksiyonlarından birine sahip olan Menil koleksiyonunda (Houston, ABD) Bizans uzmanı sanat tarihçi Glenn Peers'in küratörlüğünü yaptığı 'Byzantine Things in the World' adlı sergide (2013) Bizans'a ait yapıtlar ile Mark Rothko, Ad Reinhardt, Robert Rauschenberg, Barnett Newman, Yves Klein gibi farklı sanatçıların yapıtlarından örnekler ile birlikte sergilenmiş ve Bizans sanatına da geriye dönük olarak yeni bakış açıları sunmuştur. Bu metinde son yıllarda gündemde olan bu etkileşimi soyutlamanın yolculuğu üzerinden irdelemek amaçlanmaktadır.

Resim 1: Meryem ve İsa, Aya Sofya, İstanbul

Resim 2: İsa Pantokrator, Aya Sofya, İstanbul

1. MODERN SANATTA BİZANS SANATI ETKİLERİ

Modern çağda Bizans sanatına uyanan ilgi ilk olarak, XX. Yüzyılın başındaki sanatsal eğilimlerin düzlemsel renk kullanımı ile yakalanan optik etkiler, natüralist figürasyondan ve yanılısamacı perspektiften vazgeçme gibi soyutlama denemeleriyle kurdukları biçimsel paralellikler ile Roger Fry ve Clive Bell gibi eleştirmenler tarafından dile getirilmiştir. Fry ve Bell'e göre, özellikle Post-Empresyonist sanatın görsel efektleri ve teknikleri, Bizans eserlerine özgü efekt ve tekniklerle paralellik göstermektedir. Örneğin Paul Cézanne resimlerinde, kübik boya birimleri ile Bizans mozaiklerinin tessera kompozisyonlarını çağrıştırmaktadır. *Bizans kiliselerinde yan yana dizilen küçük renkli küplerin oluşturduğu bir duvar resmi olarak mozaik, bu yapısından ötürü, Antik heykellerin ya da hacim etkisi verecek biçimde oylumlanabilen freskoların 'dünyasallığı'nın duyumsandığı hacimlerine karşın, sonsuzluğa, öbür dünyaya ait bir şeydir. İki boyutluluğu, tıpkı XIX. yüzyılın sonunda izlenimcilerin ya da puantilistlerin fırça darbelerinde olduğu gibi, figürü parçalayıcı doğası, natüralist bir hacim etkisi verecek oylumlamaya uygun olmaması ve oluşturduğu zengin ışık etkileri ile, kapladığı mekânda bu dünyaya ait olmayan, sınırsız, ulaşılamaz, spiritüel bir atmosfer yaratmaktadır.*¹ Fry, 1908'deki bir yazısında², Paul Cézanne ve Paul Gauguin'in Bizanslılar gibi, 'kasten basitleştirilmiş ve modüle edilmemiş kütleler' ile doldurulmuş kalın kontur çizgilerine dikkat çeker. Ravenna'daki San Vitale Bazilikası mozaiklerinde aydınlıktan karanlığa doğru ilerlemenin yarattığı derinlik önerisi, Paul Gauguin, Paul Cézanne ve Henri Matisse gibi sanatçıların renk kullanımıyla uyumludur.

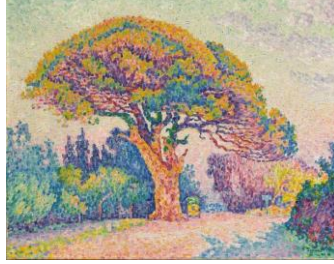
¹Akyürek, E., *Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı*, 1997, s.80

²Berkowitz, E.S., *Bloomsbury's Byzantium And The Writing Of Modern Art*, 2018

Modüle edilmemiş rengin geometrik alanlarından oluşur. Bu modern sanatçılarda Bizans mozağinin, geometrik, genellikle doğrusal renk alanları bir resmin yüzeyini oluşturması ve geleneksel ışık gölgeli yapı yerine, karanlığın aydınlık düzlemlere yan yana geldiği anlatımdan izler bulmak mümkündür.

Resim 3: *Separation of The Sheeps*, VI. Yüzyıl, Metropolitan Müzesi

Resim 4: Georges Seurat, *A Pine Tree at Saint Tropez*, 1909

Resim 5: Paul Cézanne, *Mont Sainte Victoire*, 1906

Öte yandan altın varak kullanımı da Bizans sanatının özgünlüğünde büyük paya sahip, önemli bir unsurdur. Altının, yansıtıcı özelliği sayesinde aydınlatıldığında olağanüstü bir parlaklık kazanışı ve göz kamaştırıcı bir etki yaratışıyla dini sanat eserlerinde yaygın olarak kullanımı, Bizans'ta doruğa çıkar. Resimlerde altın varacağı kutsal sahnelerin tasvirleri ve hâleler için arka plan olarak kullanılmışlardır. Figürler, geniş bir altın düzlemin üzerinde yüzer gibidir; natüralizminden uzak stilize figürlerin mistik bir dünyaya ait olduğu hissi veren bu resimlerde altın renk tüm sahneyi çevreler, böylece göksel alemlerin tasvirleri kendi ilahi ışığıyla parlıyormuş gibi görüldüğü için izleyiciyi başka bir dünyaya taşır. Altının Tanrı'nın ışığını temsil ettiği düşünülür ve yarattığı optik etki aslında figürleri neredeyse gölgede bırakacak şekilde şeffaflaştırır ve resmin içeriğinden çok atmosferi ön plana çıkarır. Bizans sanatında kutsal sahnelerin arka planında altın kullanmanın optik etkisinin etkileyici bir örneği, Kıbrıs, Kiti'deki *Panagia Angeloktisti* kilisesindeki *Virgin and Child with Two Angels* adlı VII. yüzyıl apsis mozağidir.³ Günün belirli saatlerinde, özellikle şafakta veya alacakaranlıkta kiliseye giren ışık mozağı belirli bir açıdan geldiğinde, uykuda olan altın canlanır ve sahnenin görünümünde tam bir dönüşüm yaşanır. Altının göz kamaştırıcı bir parlama yaratması neticesinde yapıttaki altın olmayan alanlar, yani figürler bütünsel monokrom etki içinde adeta görünmez olur ve izleyiciyi kilise mekânının ilahi atmosferi içinde tanrısallığa temsilden öte bir davet ile baş başa bırakır. Bu etki, ışık seviyeleri düştükçe daha da belirginleşir.

³Rico, F. *Lacan and Byzantine Art: In the Beginning was the Image*, 2015

Resim 6 ve 7: *Virgin and Two Angels* mozaïği, günün farklı saatlerinde iki görünüm, VII. Yüzyıl, Panagia Angeloktisti Kilisesi, Kiti, Kıbrıs

Modern dönemde figürün, Bizans sanatının etkilerini taşıyan, altın fonlu zamansız ve mekânsız bir atmosferde görülüşü XIX. yüzyılın sonlarında Gustav Klimt'in sanatında ortaya çıkar. Klimt'in resimlerinde figürlerin bedeni, kareler, daireler, spiraller gibi birçok küçük geometrik öğeyle birlikte soyutlanarak süslemeye dönüştürmüştür. Klimt, altın rengi fon kullandığı ters perspektifli resimlerinde, bedenleri Bizans ikonalarındaki gibi simetrik duran, yüzleri ve elleri dışında kalan bölümlerini de üç boyutlu süslemelerle resmettiği sahneler yaratmıştır. Klimt, mozaik tekniğinin zengin etkisini bir dizi tabloya dahil etmiştir, en göze çarpanı *The Woman in Gold* olarak da bilinen *Portrait of Adele Bloch-Bauer I* (1907) adlı yapıtıdır. O yıl boyunca Klimt, Ravenna'daki San Vitale Bazilikası'nda I. Justinianus ve eşi İmparatoriçe Theodora'nın erken Hıristiyan Bizans altın mozaiklerini incelemiş ve bu inanılmaz ihtişamlı mozaiklerin bir vahiy etkisi bıraktığını söylemiştir. Altın kullanımından başka, Bizans sanatına ait motifler de Klimt'in sembolist yapıtlarında kendine yer bulur, örneğin Scotlet frizinin ana bölümlerinin dekoratif arka planını oluşturan Hayat Ağacı, Roma'daki San Clemente kilisesinde belirgin bir şekilde bulunan karakteristik bir Bizans motiftir.

Resim 8: *The Virgin and Child* mozaïği, IX. Yüzyıl, Aya Sofya, İstanbul

Resim 9: Gustav Klimt, *Portrait of Adele Bloch-Bauer I*, 1907

Resim 10: Jannis Kounellis, *Civil Tragedy*, 1975

Byzantium Rediscovered (2003) adlı kitabında J.B. Bullen, altın fonun göksel mutluluğu ima etmek yerine cinsel mutluluğu çağrıştırmayı ve çilecilik, manevi saflık ve üstünlüğün işareti olan dini figürler yerine, aşkların görülmesiyle Bizans ikonografisinin Klimt ile beraber tamamen sekülerleştiğini belirtirken, yine de, tersine, Klimt'in Bizans'ı erotikleştirmesinin, bir kontrol ve sınırlama duygusu getirdiğini de öne sürer. Klimt'in yapıtlarındaki erotizm yüklü sahnelerde, *illüzyon bedensel sınırlara sürgün edilir ve Bizans sanatı, bedensel arzunun tümüyle kontrolü ele almasını engelleyen bir çilecilik getirir.*⁴

2. ÇAĞDAŞ SANATTA SOYUTLAMA, RENK VE BİZANS SANATI ETKİLERİ

Arka fon olarak altının, Bizans ve sonrasındaki Hristiyan geleneğinde dini hikayelerde kullanıldığı için, çağdaş sanatta çevrelediği görüntüye tılsımlı, zamansızlık hissi veren bir hale taktığı söylenebilir. Tarihsel süreçler ve kültürler arasında bir koridor yaratmaya imkân tanıyan manevi anlamı ve gündelik nesnelere dili ile oluşturduğu tezatı kullanarak altın ile şiirsel bir etki yaratan Jannis Kounellis'in bazı yapıtları buna örnektir. Atinalı bir sanatçı olan Kounellis, 2015 yılındaki bir röportajında⁵ bugünün Avrupa'sının küreselleşme ile evrensellikten uzaklaştığını ve belle époque'dan çok başka bir yapıda, *dramatik bir umut zamanı* yaşadığını belirtir. Kounellis'in ikonografisinde; kimlik kaybı ve yabancılaşma yaşayan insanın – sanatçının da denebilir – bu değerlerde yapıtlar üretilen uygarlık dönemlerinin ihtişamına çektiği hasrete dair imgeler vardır. 1975 yılında ürettiği *Tragedia Civile* adlı ünlü yerleştirmesi, altın varakla kaplı bir duvarın önünde duran siyah bir şapka ve palto taşıyan ahşap bir askılıktan oluşur. Pek çok farklı şekilde yorumlanmış bu yapıtta altın duvarın Bizans sanatına atıfta bulunduğu ve dramatik bir kayba dair bir sahne yaratıldığı konusunda ortak bir fikir vardır. Duvar, parıldayan yüzeyi ile orta çağ mozaiklerinin ve resimlerinin hatırasını çağrıştırdıkça, boşluğuyla izleyeni kendi haline bırakır ve aşkınlığa dair hayal gücünü canlandırır. Eleştirmen Thomas McEvelly, bu çalışmayı Kounellis'in kariyerinde bir dönüm noktası sayar ve hem Malevich'e ve Rus sanatçının saf soyutlamanın gücüne olan inancına saygısını hem de Duchamp'ın oyunbaz tavrına sevgisini gösterdiğini öne sürer.

⁴ Bullen J.B., *Byzantium Rediscovered*, 2003. s.51

⁵ Röportaj: Wagner, M. C. Louisiana Channel, Louisiana Museum of Modern Art, 2015

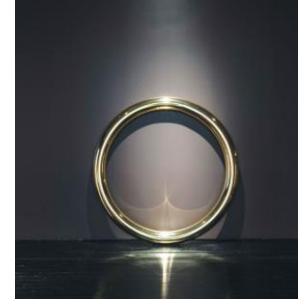
Resim 11: *Altın Kutu (Kutsal emanet)* 1500 yılı civarı, (4.4 x 6.7 x 3,8 cm). The Menil Collection

Resim 12: Yves Klein, *Untitled (Monogold)* 1960

Resim 13: Lucio Fontana, *Spatial Concept*, 1967

Resim 14: James Lee Byars, *The Halo*, 1985

Menil'deki 2013 tarihli *Byzantine Things in The World* adlı sergide ise, karartılmış bir odada Bizans dönemine ait minyatür altın kutu ile beraber Yves Klein, Lucio Fontana ve James Byars'ın altın etkisini en soyut formlarda monokrom olarak kullandığı yapıtları beraber sergilenmiştir. Altının Bizans'ta taşıdığı canlılık etkisi burada postmodern sanatçıların kutsala bakışı ile yüzeyin aldığı ekspresif etkilerle başka bir plastik yaratmıştır. Aynı şekilde Rauschenberg'in kırışıklı bir yüzeye sahip altın yaldızlı tablosu, aynı odada yüzeyinde kimi yerler aşınmış olan, zamanın etkilerini taşıyan *Ascension* ikonu ile ilgi çekici bağlantılar kurmaktadır.

Resim 15: *Ascension Icon*, Geç Bizans dönemi, The Menil Collection

Resim 16: Robert Rauschenberg, *Untitled (Gold Painting)* 1956 The Menil Collection

Çalışmalarında soyut sanatın etkisi ve soyut ekspresyonizme özellikle yoğunlaşan ünlü eleştirmen Clement Greenberg ise 1958'de yazdığı '*Byzantine Parallels*' adlı makalesinde Bizans sanatının yirminci yüzyılın ilk yarısındaki eğilimlerle etkileşimlerine katılmakla birlikte, daha radikal önermelerde bulunmuş ve soyut ekspresyonist tarzda üreten, temsili anlatımdan tümüyle uzaklaşmış, yapıtlarında spiritüel bir gerçekliğin arayışına yönelen minimal bir estetik anlayışa sahip Barnett Newman, Mark Rothko gibi sanatçıların yapıtlarında Bizans sanatıyla paralellikler olduğunu ileri sürmüştür. Burada kurulan bağlantı, Bizans sanatının batı sanatındaki dini öykülerin natüralist bir üslupta didaktik anlatımına sahip olmayan ve izleyiciyi 'kutsal' olanla baş başa bırakmak için sembolik bir anlatım üzerine temellenen yapısıyla alakalıdır. Arasında yüzlerce yıl fark olan bu iki dönemin sanatının, izleyiciyle kurulmak istenen ilişki bağlamında aynı amaca sahip oldukları söylenebilir ve bunun kendi çağlarının ruhuna uygun olarak farklı anlatım dilleri olsa da biçimsel paralellikler de taşıdığı gözlenebilir.

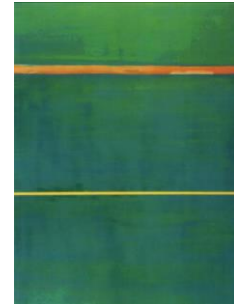
Bizans sanatında ölçek, anıtsallık, mekândaki yerleşim, altın yaldızın yoğun kullanımı, optik etkiler, geometrik soyutlama, yüzeysel biçimlendirme ve ters perspektif kullanımı gibi unsurlar, zamansız, sonsuzluğa ve aşkınlığa ait bir etki yaratmaktadır. 1950’lerde filizlenen Soyut ekspresyonizm eğilimine sahip Amerikan sanatçıların yapıtlarına ve sanat görüşlerini dile getiren metinlerine baktığımızda ise, yapıtlarında duyuşal gerçekliğe ait verileri ve nesnelerin temsilini reddeden, rengin ve geometrinin evrensel yasalara bağlı etkisine, mutlaklığın formuna saf soyutlamayla ulaşmayı amaçlayan bir bakış açısı olduğunu görürüz. Sanat aracılığıyla dünyevi hayatın pratik eylemlerini ve maddi gerçekliği aşan ve kapsayan spiritüel bir gerçekliği temsil etmeyi arzu eden bu sanatçılar aslında kaçınılmaz olarak ortaçağ mistiklerinin karşılaştığı temel paradoksyla karşılaştılar. Bu, temsil edilemeyi temsil etmenin yollarını bulmaya, maddeselliği maddi olmayana çağrıştırmak için kullanmaya çaba içeren bir yaratıcı süreç gerektirmesidir. Aşkınlığa ve tanrısalığa ait bir arayışın plastik sanatlardaki formu ne olabilir? Orta çağ sanatçısı için durum belli kurallar içinde sınırlandırılmıştır. Bizans sanatında, ortaçağın dini öğretiyi esas alan sanatı için ikonografik bir sistemi görselleştiren temel kurallar vardır. Kutsalın kilisedeki varlığı ikonlar ile temsil edilir ve ikonların mekân içindeki yerleşimi, belli bir kronolojiye göre birbirini izleyen öyküsel bir anlatım değil, kendi aralarındaki hiyerarşik düzende sunulmasıyla zamansız, simgesel bir anlatım kazanır. Ortada ve en yüksekte ‘gökyüzü’ kubbesinin bulunduğu bir iç mekâna sahip Bizans kiliselerinde, *tek ve en yüce olan Tanrının (Pantokrator) merkezi kubbenin ortasında bulunduğu; daha altlarda hiyerarşideki yerine göre Meryem, melekler, peygamberler, yortu günlerini belirleyen İncil öyküleri, azizler, rahiplerin yer aldığı yerleşim*, bu bakımdan, parçalanmamış ve kutsalın ifadesinin bütünlüklü bir etkiyle algılanabildiği bir yapı oluşturur. *Ortaçağ Bizans sanatının en önemli ve özgün yarattığı olan kare-içinde-haç planlı kiliseler, mimarileri ve ikonografik programları ile başlı başına soyut bir ‘sistem’ oluşturmaktadır. Kilise bir ‘evren modeli’dir (mikrokozmos): Esas olarak, mekân bütünlüğünü bölmeyen dört sütunun taşıdığı ve boşlukta yüzüyor (ya da gökte asılı duruyor) etkisi uyandıran kubbe gökyüzünü; bir haç oluşturacak biçimde örgütlenmiş olan yüksek tonozlar, kemerler ve üst duvarlar İsa’nın yaşamının geçtiği Kutsal Topraklar’ı, kare planlı zemin üzerinde yükselen alt duvarlar, tonozlar ve nişler de Yeryüzünü temsil eder.*⁶

Resim 17: San Vitale Bazilikası, VI. Yüzyıl, Ravenna, İtalya

Resim 18: Mark Rothko, No:14, 1960

Resim 19: Barnett Newman, Dionysius, 1949

⁶ Akyürek, E. a.g.e, s.79

Wilhelm Worringer, *Soyutlama ve Özdeşleşim* adlı kitabında, Bizans sanatıyla ilgili olarak yüzeye geri dönüş, organik olanı bastırmak, kristal-geometrik kompozisyon gibi temel unsurların olmasına dikkat çeker. Bu estetik ifade, simetrik kompozisyonlar içinde biçimlenir; Worringer'in kristal güzelliği diye adlandırdığı bu form anlayışı cansız maddenin ve mutlak güzelliğin (özdeşsel bireysellik) ilk ve en ölümsüz biçim yasasıdır. Bu sanatta görülen eğilim, yine bütün kapsamıyla soyut bir eğilim olup, bu eğilim ölümsüzlük değerini belirsizleştiren bir şey olarak kavradığı organik olandan kaçmaya çalışır ve yine tam bilinçli bir amaçla, üç boyutluluktan da kaçınır ve bütün kurtuluşu yüzeyde arar. Böylece de, sanat ve din arasındaki iç bağlam, aynı ruhsal eğilimin, aynı duygu durumunun iki eşdeğerli ifadesi olarak bir tek örnek ile açıklanabilir. Şu açıktır ki, dindeki aşkınlık tasavvurları ve sanatla ilgili soyutlama içtepisi, evren karşısında aynı psişik yetinin ifadeleridir. *Ortaçağ kültürünün yüzü 'bu dünya'ya dönük değildir; zaman, mekân ve gerçeklikten soyutlanmıştır. Zaman sonsuzdur, mekân sınırsızdır ve gerçeklik doğanın sınırlarını aşmıştır, spiritüel bir gerçekliktir. Ampirik gerçekliğin yerini simgesel gerçeklik almaktadır. Bu, ele aldığımız kapsamı içerisinde Bizans sanatının, ona anıtsallık kazandıran temel özelliklerinden birisidir: İmgeyi üç boyutlu uzamdan, doğal ışık ve açık havadan, ampirik olarak algılanabilecek bir hacim ve ağırlık etkisinden, zaman ve yerin belirgin, belli bir an ve yer olmasından uzaklaştırıp; zaman ve mekânı aşan (sonsuzlaştıran), iki boyutlu, uzayda yer kaplamayan ve ağırlığı olmayan ikonik bir biçime dönüştürmüştür.*⁷

Resim 20: Harbaville Triptych, X. Yüzyıl,
Louvre Müzesi

Resim 21: Louise Nevelson,
Dawn's Wedding Chapel II, 1959

XX. Yüzyılda ise sanat artık çoktan kiliseden uzaklaşmıştır ve aydınlanma döneminin rasyonel bakışının metafizik alana yönelik ilgiyi dışlayan yapısına ve bir anlamda yaşamda büyüünün bozulmasına karşı tepkilerin başladığı XIX.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren batı sanatında yeniden bilinmeyene, aşkınlığa, tanımlanamaz olana yönelen akımların hakimiyeti soyut ekspresyonizmin ortaya çıktığı yüzyıl ortalarına kadar artarak gelmiştir. Örneğin Romantikler, parçalanmış modern hayata karşı birlik ve bütünlük düşünmeye başladıklarında dine, geleneklere ve mitlere olan ilgileri artmıştır. Onlar için sanat, dinin yani artık burada kutsallık ve inanç ihtiyacının sanatsal yollarla devamıydı. Özellikle ortaçağ toplumunun hayat anlayışı ve yaşayışındaki birlik, modern dünyanın parçalanmışlığına bir alternatif örneği haline geldi.

⁷ Akyürek, E., a.g.e., s.79

Ortaçağa dönmek istedikleri için değil elbette ama ortaçağı yeniden keşfetmek, gizemli, karanlık, mitik, öngörülemez olana bağlı daha geniş bir arzunun sonucudur. 1950'lerde ise iki dünya savaşı sonrası kurtarıcı tanrı anlayışına ve insani değerlere inancı iyice zayıflamış batı toplumlarının gelişen kitle iletişim teknolojilerinin kullanıldığı dönemle beraber tüketimci ve nihilist bir kimliğe bürünmesine karşı sanatçıların tavrı, bu bağlamda yine 'romantik ve mistik' bir eylem olarak tanımlanabilir. Sanatın, çağdaş bilim ve felsefeyle paralel olarak duyuşsal gerçeklikten uzaklaşarak soyuta, varlığın özüne yöneldiği bu dönemin sanatında elbette çağın seküler bakışıyla kutsal ve yüce kavramlarına yaklaşım farklıdır. Hayatın anlamı, bilginin tanımı ve önemi, özgürlük, hiçlik ve diğer tüm varoluşsal kavramlar tartışmaya açıktır ve Walter Benjamin'in *Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri* adlı metninde (1935) belirttiği gibi, özgünlük ve aura ya da sanatın aşkın değeri, teknolojik yeniden üretilebilirliğin kolaylığı ve hızıyla tehlikeye atıldığı bu dönemde imgenin eleştirel gücü de zayıflamıştır. İşte bu dönemde ortaya çıkan soyut ekspresyonist sanat, sanatın rolünün, zihinde hissedilebilen veya sezilebilen, ancak asla doğrudan algılanamayan veya rasyonel olarak kavranamayan görünmez bir gerçekliğe görsel bir karşılık olarak hizmet etmek olduğunu öne sürer ve görünümün ardındaki öz derinliğe ulaşmayı hedefleyen, tümüyle nesnesiz bir plastik dil kullanır. Çağdaş soyut sanatta insan bu derinliğe, öze, tümel-evrensele ulaşmak için soyuta gider. Bu zorunluluk, giderek insanı doğa görünüşlerinin dışına, daha derin ve değişmez bir gerçeklik aramaya, tümel-evrensel olana, mutlağa götürür. Estetik olma, soyut sanat için yalnız bir estetik değeri ifade etmez, gizlide bulunan bir varlığı görünür kılmaktır, bu anlamda da bir ontolojik kategoridir. Sanatçı, nesnelere tüm tesadüfî özelliklerinden soyarak, genel evrensel ilgileri ve değerleri (denge, durum, ölçü, sayı vs. bireysel bir durumun özelliği ile gizlenen ve örtülen değerleri) ortaya koyar. Değişen doğal biçimlerin arkasında değişmez öz gerçeklik bulunur. Varlığın ilk biçimleri renk ve geometrik biçimlerdir. *Logos ve geometri, sayı ve ölçü evrensel düşün elemanlarıdır. Biçimler harmonisi ve düşünceler mantığı arasında bir karşılık vardır. Sanatın tüm yaratıcıları, ölçü, sayı ve dengeye göre yaratırlar ve onlarda Tanrı'yı taklit ederler. Buna göre, soyut sanatçı sanat yapısını, tıpkı Tanrı'nın evreni yaratırken uyguladığı ilkelere uyarak yaratır. Bundan ötürü, Kandinsky, 'sanat yapısı yaratmak, evren yaratmaktır' diyecektir. Çünkü her iki yaratmada da aynı yasalar, sayı, ölçü ve açıklık gibi yapısal-geometrik yasalar egemendir. Varlık, orantı, ölçü ve sayıya göre meydana gelmiştir. Buna paralel olarak sanat yapısı yaratmak da, yine aynı matematik yasalara göre olacaktır.*⁸

Clement Greenberg'in *Byzantine Parallels* makalesinde Bizans sanatı ile Soyut ekspresyonist sanatçıların yapıtları arasında bağlantı kurduğu nokta, kutsal ve aşkın olanın ifadesinde rengin ve ışığın kullanımıyla yaratılan optik etkiler ve insan ölçeğini temel alan boyutlar ile izleyiciyi en dolaysız yoldan ruhsal bir alana hapsedmesidir. Greenberg, iki sanat arasındaki paralellikleri şöyle örneklendirmektedir: Greko-Romen sanattan Bizans'a geçişte olduğu gibi Batı Rönesans geleneğinden Modern sanata geçişte de heykelsi perspektif terkedilerek dokunsal etkiden optik etkiye geçilir. Renk sembolizmi, ışık oyunları ve geometri yasalarına bağlı estetik oranlar yoluyla gözün, resmin üzerinde bütüne odaklanarak gezinmesi sağlanır. Heykel sanatında da Bizans ve modernist sanat arasındaki paralellikler vardır. Modernist yapı gibi, Bizans

⁸ Tunalı, İ. *Felsefe Işığında Soyut Resim*, 1981, s.181

oymacılığı da resimsel etkilere yönelmiştir; simetrik kompozisyonlarla alçak rölyef yapılmıştır. Bizans resmi ve mozaïği, başlangıçtan itibaren, açık-koyu kontrastının rolünün radikal bir şekilde azaldığı tam renkli bir görünüme doğru gelişti. Post empresyonizmde benzer bir şey olmaya başlamıştı ve Kübizm'den sonra ise Newman, Rothko ve Still gibi Amerikan ressamlar, değer karşıtlıklarını neredeyse yok etme durumuna gelmiştir. Yalnızca ışıkla yaratılan bir ters perspektif ile – ki bu ters perspektif asıl boyalı yüzeyin önünde, sıcak ve parlak renkli belirsiz bir yüzeyin yansımından oluşur - heykelsi yanılısamaya dair her detayı ortadan kaldırmaya çalışırlar. Bu yeni tür modernist resim, Bizans altın ve cam mozaïği gibi, kendisiyle izleyici arasındaki boşluğu parlaklığıyla doldurmak için öne çıkar. Ve anıtsal olarak dekoratif olanı resimsel olarak vurgulu olanla birleştirir. Soyut sanat ile beraber, bir görme sanatı olan resim sanatı birdenbire bir 'kavramsal sanat' olur. Barnett Newman, *The Plasmic Image* (1943-45) adlı metninde bu yeni dönemin ressamının soyutlama ve soyutun sanatını yapmak arasındaki ayrımı açıkça anladığını belirtirken onun kendi duygularıyla ya da kendi kişiliğinin gizemiyle değil, dünya gizemine nüfuz etmekle ilgilendiğini belirtir. *Bu nedenle hayal gücü, metafizik sırları kazmaya çalışır. Bu ölçüde onun sanatı 'yücelik' ile ilgilidir. Hayatın temel gerçeği olan trajedi duygusunu semboller aracılığıyla yakalayacak dinsel bir sanattır.*⁹

Resim 22. Ad Reinhardt,
Abstract Painting, 1960

Resim 23. Barnett Newman,
Concorde, 1949

Resim 24. Mark Rothko,
No. 21 (Untitled), 1949

Soyut ekspresyonistler oldukça büyük boyutlu ve karşısında olduğunuzda gözün sınırlarını aşan ölçelerde resimler yapmışlardır. Yapıtları karşısında izleyicinin yücelik karşısındaki büyülenmeyi hissetmesini ya da dini deneyimlerdeki kendinden geçişe benzer hisler uyandırmayı önemserler. Çoğunlukla yapıtlarına şapel, katedral ya da yücelikle, hiçlikle, varoluş ile ilgili isimler vermeleri dikkat çeker. Newman, o dönemin Amerikan ressamlarının eğilimini şöyle tarif eder: *Kendimizi hafıza, çağrışım, nostalji, efsane, mit ya da Batı Avrupa resminin aracı olan her ne varsa o engellerden kurtarıyoruz. İsa'dan, insandan ya da yaşamdan 'katedraller' yapmak yerine, onu kendimizden yapıyoruz. Ürettiğimiz görüntü, tarihin nostaljik gözlüğü olmadan ona bakan herkesin anlayabileceği, vahyin apaçık, gerçek ve somut görüntüsüdür.*

⁹ Newman, B. *The Plasmic Image* (Abstract Expressionism Creators and Critics: An Anthology içinde, s.125)

Çağın ruhu içinde kısıtlayıcı kurallardan uzak, evrensel ve mutlağa bağlı, aşkınlık ve kutsallığı bilincin özgürlüğünde arayan yeni bir din anlayışı arayışındaki bu sanatçıların yapıtlarını, Greenberg'in makalesiyle aynı yıllarda yazdığı metninde¹⁰ Robert Rosenblum 'Abstract Sublime' yani 'Soyut Yücelik' tanımını altında değerlendirmiştir. Ona göre bu anıtsal boydaki tuvaler II. Dünya savaşı sonrası sanatının yaratılış mitleridir. Rosenblum'a göre romantizm döneminde dogmatik din anlayışından kurtulan ama yeni bir inanç sistemi arayan sanat, bunu doğanın gücünde bulmuşsa, 1950'lerin atomik çağında bu deneyimler rengin ve soyut resmin doğaüstü enerjilerinde canlanmıştır. Rosenblum, romantizm döneminden C. Friedrich'in 'Deniz Kenarında Keşiş' (1809) tablosuyla Rothko'nun 1954 tarihli *Light, Earth and Blue* resmini karşılaştırarak, yücenin temsili açısından benzerliklere dikkat çeker ve Rothko'nun soyut anlatımıyla izleyiciyi Friedrich'in keşişinin yerine koyduğunu söyler.

Resim 25: Caspar David Friedrich,
The Monk by The Sea, 1809

Resim 26: Mark Rothko,
Light, Earth and Blue, 1954

Sanatı vasıtasıyla izleyicinin aşkın olanla yoğun bir ilişki kurmasını önemseyen Rothko sık sık *resimlerinin en iyi şekilde bir şapelde ortaya çıkacağını söylerdi ve 1959'da Seagram serisinden bazı resimlerini oraya yerleştirmek için Cornwall'da terk edilmiş bir şapel satın almayı bile düşündü.*¹¹ Bu arzusu, 1964'te Teksaslı koleksiyonerler John ve Dominique de Menil'in Houston'da amaca yönelik inşa edilmiş bir şapel için kendisinden bir dizi anıtsal resim istemesiyle gerçekleşmiştir.¹²

Resim 27: Rothko Chapel, Houston (ABD), John ve Dominique de Menil tarafından 1971'de yaptırıldı.

¹⁰ Rosenblum, R. *Abstract Sublime*, 1961 (Abstract Expressionism Creators and Critics: An Anthology içinde)

¹¹ Kaiser, F. *On the Divine in Art*, s.182

¹² Dünyanın en büyük Bizans sanatı koleksiyonlarından birine sahip olan Menil Koleksiyonunun 'Rothko Chapel' girişiminden sonra, yine aynı bölgede modern bir Bizans şapeli inşa etmesi (*Byzantine Fresco Chapel*, 1997) ve Kıbrıs'tan alınan Bizans fresklerinin burada sergilenmesi ilgi çekici bir bağlantıdır.

Rothko, Newman, Reinhardt, Louise Nevelson gibi sanatçıların, yapıtlarında git gide monokrom rengin kendi içinde gizli titreşimler üreten optik yapısına, benlik üzerindeki doğrudan etkisine, bütünlüğü sağlayıcı yapısına yöneldikleri görülür. Ad Reinhardt'ın siyah resimleri, optik değişimlerin nasıl meydana gelebileceğinin iyi bir örneğidir. Uzak mesafeden, Reinhardt'ın *Abstract Painting* (1960–1965) adlı resmi homojen siyah bir kareye benzer. Ancak tabloyu izleme konumunda, bu algısal etki belirsiz siyah bir sise veya yavaşça değişen bir pusa benzer bir şeye dönüşür. Resmin yüzeyinin yavaşça titreştiği ve belirsiz bir uzamsallığın, yüzeyin maddi düzlemselliğini çözdüğü bir algılama yaşanır. Ancak daha da yaklaşırsa, optik olarak oluşturulan bu etki aniden kaybolur. Karanlık, yoğun düzlemsellik tekrar hakim olur ve izleyici pürüzsüz, mat bir yüzeyle karşı karşıya kalır. Bu etki tamamen sübjektif değildir, çünkü doğrudan duyuşsal uyarıma bir yanıt olarak retinal olarak üretilir. Ayrıca, fotoğrafta yeniden üretilemez. Rothko'nun resimlerinde de sabit optik sınırların ötesine geçilmektedir. Çizgisel konturun sağladığı net yapı yerine, Rothko resimlerini çizgiden ziyade rengi kullanarak belirsiz kromatik alanlar kullanarak inşa etmiştir. İç ve dış mekân arasındaki ayrımı silikleştiren ve belirsiz bir mekânsallık yanılması yaratan kaçak ışık titreşimlerini araştıran Rothko'nun kompozisyonlarındaki renkli alanlar dalgali sınırlarla ayrılır ve onları her zaman potansiyel olarak kuşatan bir zemin içinde varoluyor gibi görünür. *Reinhardt'ın siyah tabloları gibi, Rothko'nun geç dönem çalışmaları da öncelikle retinanın çevresinde bulunan çubuk şeklindeki hücreler aracılığıyla algılanır. Bu sanatçıların çalışmaları tarafından üretilen optik efektler, gözün, kaba veya ince taneli görüşü kalibre eden 'düşük' uzamsal frekans kanalları olarak adlandırılan kanallardaki uyarımları işleme konusundaki sınırlı yeteneğinin doğrudan bir sonucudur. Bu uzamsal frekanslar, dünyada 'orada' olmaktan ziyade retinanın bir özelliğidir.*¹³ Soyut ekspresyonistlerin resimlerinde renk ve geometri, sanatçının düşüncesine izleyicinin katılımını sağlamaya yarayan semboller olarak hareket eder. *Renk, maddesizliği, enerjisi ve ritmi nedeniyle müziğe benzer. Müzik gibi, dinamik fiziksel ve psişik gerçeklikleri yeniden oluşturabilir. İnsan nabzıyla karşılaştırılması, onun canlılığını ve dinamizmini ve aynı zamanda biçimsel varlığını vurgular.*¹⁴ Glenn Peers, *Byzantine Things in the World* sergisinin metninde Bizans sanatında altının rolü ile çağdaş sanatta rengin etkisi arasında bağlantı kurar. Bizanslılara göre değişmez, kararmaz yapısıyla, 'yaşayan bir mineral' olan altın, su gibi akıcı bir madde, yeryüzünün dolaşım sisteminin bir parçasıdır. Bir şeye dönüştürülür ve yaşayan ilişkiler kurar. Bu modern soydaşlarla, bu maddi gizemlerden bazıları ortaya çıkabilir. Peers, sergide Bizans sanatına ait minyatür altın kutu ile Rauschenberg, Byars, Klein'ın altın renkli yapıtlarının beraber sergilendiği odanın atmosferi (Resim 28) için şöyle der: *Bu karşılaşmalar gibi anlarda, bu kutu kendisi ve daha fazlası, düzensiz, öngörülemeyen şekillerde toplanan ve geri dağılan ışıkla yoğun bir şekilde parlayan kutu benzeri bir şeydir. Bu koşullarda renk azalır, yani renk değerini kaybeder ve tonsuz olarak kabul ettiğim parlaklık hakim olur.*

¹³ Morley, S. *The Simple Truth: The Monochrome in Modern Art*. s.163

¹⁴ Tsakiridou, C. A. *Icons in Time, Persons in Eternity: Orthodox Theology And The Aesthetics Of The Christian Image*, 2013, s.286

Bu etki, Mark Rothko'nun (1903-1970) tablolarının yüzeylerinde ışık oyununu izleme deneyimine benziyor ve Houston'daki Rothko Şapeli'nde dramatik bir şekilde gerçekleştirildi. Renk değerleri genellikle parlaklığa bağlıdır ve bazen bir tür optik karışıklık ortaya çıkabilir; bunların boyalı tuvaler olduğunu ve bu nedenle renk tonlarına sahip olduklarını biliyoruz, ancak bu nitelikler genellikle renk tonlarını bastırır.¹⁵

Resim 28: *Byzantine Things in the World* Sergisinden Görüntüler, 2013

SONUÇ

Bizans sanatına batı sanatında XX. Yüzyıldan itibaren canlanan ilginin izi sürüldüğünde, spiritüel bir gerçekliğe, aşkınlığa ve kutsal olana dair arayışlarda biçim-içerik bağlantılarının soyutlama bağlamında geçirdiği ilgi çekici dönüşümler görünür olmaktadır. Bizans sanatında mozaik tekniğinin yarattığı optik etkiler, rengin ve altın yaldızın kullanımı ve resimlerin kiliselerdeki sembolik hiyerarşilere göre ölçeklenip yerleşmesiyle doğrudan soyut bir sistem yaratılışı, çağdaş sanatta temsili olmayan resmin neredeyse monokrom anlatıma kadar vardığı soyutlama süreciyle bağlar kurmaktadır. Bu metinde özellikle 1950'lerin sonrasında Amerikan soyut ekspresyonistlerinin din, aşkınlık, kutsallık kavramlarını yeniden ele alan, renk, boyut, geometri gibi varlığın ilk biçimlerinin insan ruhundaki etkisine, soyutun sanatına yöneldikleri postmodern dönem ile ortaçağın mistik anlayışı ve anlatım dili arasında eleştirmenlerin kurdukları bağlantılar ve öne sürdükleri etkileşimler ele alınmıştır. Son dönem batıda bu ilişkisellik üzerine temellenen sergi ve yayınlar, arasında yüzlerce yıllık zaman dilimleri olan bu sanat anlayışlarında fikirsel özdeşlikler bulma yoluyla evrensel ve zamansız konuların işlenişinde sanatın geçirdiği fikirsel ve biçimsel değişim aşamalarına da ışık tutmaktadır. Bu ortaklıklar bugünün dünyasından Bizans sanatına, onu bir anlayış ve dil olarak ele alan bir bakışla eğilerek, dünyayı anlamlandırırken sembolik düşünmenin sanatın yapısındaki önceliğini öne çıkarmak açısından faydalı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abrams, C.R. *Abstract Expressionism Creators and Critics: An Anthology*, Yay.: Harry N Abrams Inc, 1990
- Akyürek, Engin. *Sanatın Ortaçağı*, Kabalıcı Yay., 1997
- Berkowitz, Elizabeth Sarah. *Bloomsbury's Byzantium And The Writing Of Modern Art*, 2018 City University Of New York

¹⁵ Peers, G. *Byzantine Things in the World*, 2013, s.62

- Bullen, J.B. Byzantium Rediscovered, Phaidon, 2003
- Greenberg, Clement. Art and Culture Critical Essays, Beacon Press, 1965 içinde 'Byzantine Parallels' 1958
- Kaise, Franz-W. On the Divine in Art. Mark Rothko, UIT DE COLLECTIE Van De National Gallery Of Art, Washington, Uitgeverij Kannibaal Yay., 2015
- Morley, Simon. The Simple Truth: The Monochrome in Modern Art, Reaktion Books, 2020
- Peers, Glenn. Animism, Materiality, Museums, Arc Humanities Press, 2021
- Peers, Glenn. Byzantine Things in the World, The Menil Collection, Houston, Yale University Press, 2013
- Rico, Franses. Lacan and Byzantine Art: In the Beginning was the Image, Byzantium/Modernism 'The Byzantine as Method in Modernity', Ed: Betancourt, R., Taroutina, M., s.311-329, 2015
- Rosenblum, Robert. Abstract Sublime, 1961 (Abrams, C.R. Abstract Expressionism Creators and Critics: An Anthology, 1990)
- Schmutzler, Robert. Art Nouveau, Thames and Hudson, 1979
- Tsakiridou, Cornelia A. Icons in Time, Persons in Eternity: Orthodox Theology and The Aesthetics Of The Christian Image, Ashgate Publishing Company, 2013
- Tunalı, İsmail. Felsefenin Işığında Modern Resim, Remzi Kitabevi, 1983
- Worringer, Wilhelm, Soyutlama ve Özdeşleyim, Çev: İsmail Tunalı. Remzi Kitabevi, 1985

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ENDÜSTRİ 4.0'A DOĞRU ERP UYGULAMALARI

Doç. Dr İbrahim AKSEL

Pamukkale Üniversitesi, İİBF

Denizli, Türkiye

ORCID: 0000-0002-2994-6735

iaksel@pau.edu.tr

Ecenur DAĞ

Pamukkale Üniversitesi, İİBF

Elif Esra ŞENER

Pamukkale Üniversitesi, İİBF

Nurdan SÜMER

Pamukkale Üniversitesi, İİBF

ÖZET

2000'li yılların başında ifade edilen Endüstri 4.0'ın ne zaman zirve noktasına çıkacağı hakkında birçok tahmin yapılmaktadır. Önceki 3 endüstri devrimini gerçekleştirmeden dördüncüsünü yakalamanın mümkün olabileceği bilinmektedir. Bu durum, bir sörfçünün önceki 3 dalgayı kaçırsa da yakalayacağı dördüncü dalga ile istediği yere ulaşabileceği örneğe benzetilebilir. Böyle olunca tüm ekonomilerin yarışta aynı noktadan başlaması -nispi olarak- mümkün olmaktadır.

Hiç şüphesiz endüstri 4.0 konusunda kat edilecek çok mesafe vardır. Bu mesafede birçok unsur ve alt unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri de Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP-ERP Enterprise Resource Planning) ve bunun dijitalleşmesidir.

Bu çalışmada, otomotiv ve mobilya sektöründe faaliyet gösteren iki firmadan yarı yapılandırılmış mülakat ve anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Bu doğrultuda, Endüstri 4.0'ın birçok boyutundan sadece 3 boyut çalışmaya konu olmuştur. Bunlar; bulut bilişim, nesnelerin interneti ve büyük veri boyutlarıdır. Araştırmanın amacı, KKP uygulamaları ile söz konusu 3 değişken dikkate alınarak Endüstri 4.0 arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

Endüstri 4.0'ın çalışmaya konu olan 3 boyutuyla KKP arasında orta ve yüksek seviyede ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, KKP, Bulut Bilişim, Nesnelerin İnterneti, Büyük Veri

ERP APPLICATIONS TOWARDS INDUSTRY 4.0

Assoc. Prof. Dr. İbrahim AKSEL
Ecenur DAG
Elif Esra SENER
Nurdan SUMER

ABSTRACT

There are many predictions about Industry 4.0, which has been expressed in recent years. It is known that it is possible to catch the fourth without realizing the previous 3 industrial revolutions. This situation can be likened to the example that a surfer can reach where he wants with the fourth wave he will catch, even if he misses the previous 3 waves. As such, it is possible for all economies to start from the same point in the race - relatively.

Undoubtedly, there is still a long way to go in industry 4.0. There are many elements and sub-elements at this distance. One of these elements is Enterprise Resource Planning and its digitalization.

In this study, data were collected from two companies operating in the automotive and furniture sectors by means of semi-structured interviews and questionnaires. In this direction, only 3 dimensions from many dimensions of Industry 4.0 have been the subject of study. These dimensions are cloud computing, internet of things and big data. The aim of the research is to reveal the relationship between ERP applications and Industry 4.0 by considering these 3 variables.

It has been revealed that there is a moderate and high level of correlation between the 3 dimensions of Industry 4.0 and ERP.

Keywords: Industry 4.0, ERP, Cloud Computing, Internet of Things, Big Data

1. ENDÜSTRİ 4.0

Buhar gücünün sanayide kullanılmaya başlaması ile insanlık tarihindeki büyük kırılmalardan biri yaşandı. Sanayi devrimi olarak adlandırılan bu dönem İngiltere’de başladı ve sonra okyanus ötesine sıçrayarak Amerika’nın da değişmesine sebep oldu. Elektriğin sanayideki seri üretimi sağlaması ve hızlandırması ile sanayide 2. devrim yaşanmış oldu. Bilgi teknolojileri ve elektronik sistemlerin sanayiye entegre edilmesi ile bir sonraki aşama olan 3. devrimden söz edildi. 2011 Hannover Fuarı’nda ise Endüstri 4.0 kavramı ilk defa anılmış oldu (Bozagaç ve Türkel, 2018: 426).

Her sanayi devrimi kendinden önceki gelişmelerin bir sonucu kendinden sonraki başlangıçların ise sebebi oldu. Birinci sanayi devriminden dördüncü sanayi devrimine kadar olan süreçte kaynakların sürdürülebilirliği, pazarın dinamik yapısı, müşteri beklentilerinin çeşitlenmesi, küreselleşmenin tüm yönleriyle toplumu ve sanayiye etkilemesi ortaya çıkan gelişmelerin hem sebebi hem sonucu oldu (Yıldırım, 2019: 220).

2. KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (KKP – ERP)

Endüstri 4.0'ın amacı, vasıfsız iş gücü gerektiren işleri otomasyonlaştırarak, daha yüksek seviyede verimlilik ve üretkenlik ile operasyonel bir otomatikleşme seviyesinin yakalanması, üretimle direkt ya da dolaylı ilişkili olan bütün birimlerin birbiriyle entegre çalışmasını sağlamaktır. Endüstri 4.0 ile insan, makine ve sistemlerin birbiri ile bağlanarak fabrikaların etkinliğin ve verimliliğinin artması beklenmektedir (Kablan, 2018: 1563). Böyle olunca Kurumsal Kaynak Planlaması kavramı bu amaç için önemli argümanlardan biri olarak ortaya çıkmıştır.

1970'lerde üretime dayalı bilgi sistemleri olan malzeme ihtiyaç planlaması (MRP) sistemleri ortaya çıkmıştır. MRP'nin amacı üretimleri gerçekleştirmek için gereken alt ürünlerin ve parçaların miktarını, zamanlamasını, planlanmasını ve tedarikini sağlamaktır. 1980'lerde MRP'nin daha gelişmiş bir biçimi olan İmalat Kaynakları Planlaması (MRPII) sistemleri ortaya çıkmıştır. MRPII sistemiyle; sadece malzeme değil insan ve makine gibi unsurlar da senaryo odaklı olarak sürece dahil edildi (Aydoğan ve Asal, 2009). İlerleyen yıllarda süreç diğer unsurları da kapsayarak Kurumsal Kaynak Planlaması adını aldı.

Kurumsal kaynak planlaması ile değer zinciri boyunca bilgi akışı tüm birimler arasında eş zamanlı olarak paylaşılmaktadır. Böylelikle, kaynakların dağılımı kontrol altında tutularak güçlü bir kapasite oluşturulması, doğru kararlar alınması ve performansın artırılmasında etkili bir araç olarak kullanılması mümkün olabilmektedir. ERP'nin bütünleşik yapısı, gelenek ve bilgisayar programlarından ayrılan en önemli özelliği olarak ifade edilmektedir. Bu yapı sayesinde, rekabetçi baskılara ve piyasa fırsatlarına daha hızlı tepki verme, direkt işlem maliyetlerini azaltma, daha esnek ürün konfigürasyonu ve işletme kaynaklarının verimli ve etkin kullanımı gibi çok sayıda fayda sağladığı bilinmektedir (Karabaş vd., 2017: 130).

3. ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Endüstri 4.0 olarak adlandırılan son sanayi devriminin merkezinde dijital dönüşüm yer almaktadır. ERP uygulamaları ve yazılımları bu dijital dönüşümün ve entegrasyon sürecinin temel unsurlarından biridir. Bu çalışmanın amacı, Aydın ilinde faaliyet gösteren otomotiv ve mobilya sektöründeki firmaların kullanmış olduğu ERP yazılımının organizasyon içindeki kullanımı ölçmek ve böylece Endüstri 4.0 ile olan ilişkiyi incelemektir. Bunun için yüz yüze görüşmeler, yarı yapılandırılmış mülakat ve anket yöntemine başvurulmuştur.

Araştırmanın Ölçekleri

Kurumsal kaynak planlaması ölçeği olarak Lotfy'nin (2015) geliştirdiği 8 boyutlu 45 ifadeli "Kurumsal Kaynak Planlaması Ölçeği"nden faydalanılmıştır. Ölçeğin boyutları ve ifade sayıları şu şekildedir; bilgi kalitesi (5), sistem kalitesi (6), hizmet kalitesi (6), öğrenme (7), özyeterlilik (5), paylaşılan inançlar (4), koordinasyon (4), işletmeye uygunluğu (8). Ölçeğin, bilgi kalitesi, sistem kalitesi, hizmet kalitesi, paylaşılan inançlar ve koordinasyon boyutları kullanılmıştır.

Endüstri 4.0 ölçeği olarak Duman'ın (2020) geliştirdiği, "Endüstri 4.0 Ölçeği"nden faydalanılmıştır. Ölçeğin boyutları ve ifadeleri şu şekildedir; siber fiziksel sistemler (5), nesnelerin interneti (4), büyük veri (4), bulut bilişim (4), üç boyutlu yazıcı (4), robotik uygulamalar (4) ve artırılmış gerçeklik (4). Ölçeğin, nesnelerin interneti, büyük veri, bulut bilişim boyutları kullanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin sonucunda her iki ölçekten 2'şer ifade çıkarılmıştır.

Tablo 1: Endüstri 4.0 Göstergeleri ile ERP Korelasyon Tablosu

	Bulut Bilişim	Nesnelerin İnterneti	Büyük Veri	ERP Yazılımı
Bilgi Bilişim	1			
Nesnelerin İnterneti	,546	1		
Büyük Veri	,543	,708	1	
ERP Yazılımı	,732	,470	,489	1

Araştırma sonunda ulaşılan bulgular dikkate alındığında değişkenler arasındaki ilişkilerin tamamı pozitif yönlü ve anlamlı olarak ortaya çıkmıştır. Değişkenler arasındaki en yüksek ilişki ERP yazılım uygulamaları ile Bulut Bilişim ($X=0,732$) arasında olması dikkati çekmektedir. ERP yazılım ve uygulamaları ile Endüstri 4.0'ın diğer 2 boyutu olan nesnelerin interneti ($X=0,470$) ve büyük veri ($X=0,489$) arasında orta seviyede ve anlamlı bir ilişki olduğu hesaplanmıştır.

SONUÇ

Literatürde yer alan önceki çalışmalar ve yapılan bu araştırma, KKP uygulamaları ve bunun için oluşturulan yazılımların kullanımının Endüstri 4.0 ile orta ve yüksek seviyede ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Sanayileşme sonrası 4. dalga olarak değerlendirilen bu süreci kaçırmamak için iş dünyasının buna benzer uygulama ve yazılımlara önem ve ağırlık vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağayev S. (2007). Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) Sisteminin Seçimi, Kurulumu ve ERP Kullanıcı Firmaların Sistemden Beklentilerinin Analizi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğan, E., & Asal Ö. (2009). Malzeme ihtiyaç planlaması ve üretim kaynakları planlamasının kobi'ler üzerindeki etkilerinin araştırılması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), 33-42.

- Bozagaç F. Ve Türkel S. (2018). “Endüstri 4.0’ın İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri”, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No:9.
- Duman (2020), Endüstri 4.0 Teknoloji Bileşenlerinin Örgütsel Performansa Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, İnönü Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Kablan A. (2018). Endüstri 4.0, “Nesnelerin İnterneti”- Akıllı İşletmeler ve Muhasebe Denetimi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.23, Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı, 1561-1579
- Karabaş S. vd., (2017). “Kurumsal Kaynak Planlaması İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması”, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos
- Lotfy M. A. M. B. (2015), Sustainability of Enterprise Resource Planning (ERP) Benefits Postimplementation: An Individual User Perspective, Walden University, Doctoral Dissertation
- Yıldırım Y. (2019). “Endüstri 4.0’a Kapsamlı Bir Bakış:2011’den Bugüne”, Bilgi Dünyası, 20(2), S.220

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

THIRD EYE FOR BLINDS

Zetty Rohaiza Binti Mohd Sahak ISHAK

Polytechnic Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
zettyrohaize@gmail.com

Yi Wen WONG

Polytechnic Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
yiwenwomg0418@gmail.com

Soo Sun WONG

Polytechnic Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
wongsoosun@gmail.com

Yee Hong TAN

tanyeehong79@gmail.com
Polytechnic Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia

ABSTRACT

Nowadays, improvements in technology regularly result in the replacement of outdated things with newer ones. A white cane has been used for years by people who are blind to mark their route. Despite its drawbacks, the white cane has been useful for blind persons who need to navigate around. One limitation of the white cane is that it can only detect barriers that are in its contact zones. Due to insufficient time to detect and warn of new obstructions in front of the blind person, this problem may occasionally put the blind person in danger. Our project work outlines the design work completed to provide an innovative spectacle for blind individuals to detect the barrier in front of their line of sight. The purpose of this innovation is to suggest a system with two ultrasonic sensors installed on 3D-printed comfort eyewear, each of which is tasked with spotting impediments up to 1 m away. The Arduino Nano Board serves as a signal and programming portal for transmission. The ultrasonic sensor will send a signal to the board when it detects obstructions, and the board will provide an output signal to the buzzer. The buzzer will make a "bip,bip" sound in response to the signal it receives.

Keywords: Third Eye For Blinds, Motion Detect, Vision Impairment

1. INTRODUCTION

A person who is blind or visually impaired may frequently use a "long white cane." Canes have been used as mobility aids by the blind for ages. In 1921, James Biggs, a Bristol photographer who went blind following an accident and was concerned about the quantity of traffic outside his home, painted his walking stick white to make it more noticeable. (Wikimedia Foundation.) A white cane helps its user to scan their surroundings for obstructions or direction markings, but it also assists viewers in recognising the person as blind or visually handicapped and providing proper care. Mobility canes are frequently made of aluminium, graphite-reinforced plastic, or other fibre-reinforced plastic, and can be equipped with a variety of tips based on user desire.

The variants of long canes available on the market are Long Cane, Guide Cane, Identification cane, Support Cane, Kiddie Cane, and Green Cane. Long Cane is designed primarily as a mobility aid for detecting items in a user's route. The length of a cane is determined by the user's height and is typically measured from the floor to the user's sternum. It is the most well-known variety, while some organisations choose to utilise canes that are significantly longer. Guide cane is a shorter cane, often stretching from the floor to the user's waist, with less motion possibilities. It is used to detect kerbs and stairs. The guide cane can also be used diagonally across the body for protection, alerting the user to impending difficulties.

However, the existing cane or walking stick only allows the user to examine their environment for obstacles or directional markers. The user cannot detect the obstacles that is around their eyes' level and obstacles above their lower body. By research that had been done and survey that had been conducted we have an idea of producing a spectacle to help the visually impaired community to detect obstacle at their eyes' level. This innovation is suitable for user with different height range because there is no height limit for our innovation. The innovation includes a 3D-printed comfort glass, two ultrasonic sensors, two buzzers, battery, and an Arduino Nano board. These sensors have been extensively examined and shown to be the most effective approach to detect obstacle at height and distance. A buzzer is also employed in this innovation to notify the surrounding people about the visually impaired person and to make them visible to everyone who is close, as well as to raise public awareness about their safety and the ability to offer proper care to this visually impaired person. Most importantly buzzer will produce sound according to the signal send out by the Arduino Nano board to notify the users there are obstacle in-front of them allowing them to take safety precautions. A LED light is also employed in this innovation to make this spectacle visible to passers-by especially the drivers at night.

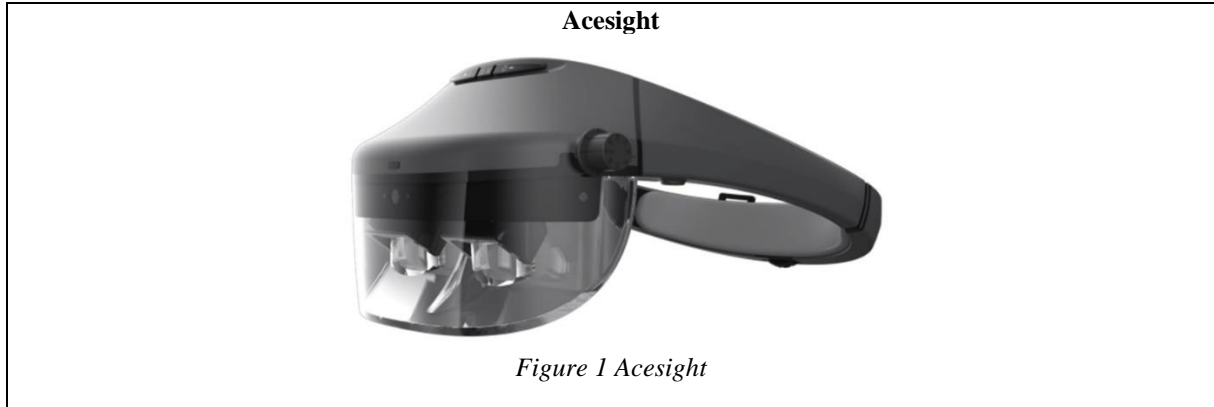
2. LITERATURE REVIEW

Age presents a variety of issues, the most frequent of which are visual impairments and blindness. As a result, ageing seniors report more visual issues than anybody else, not only in the United States, but globally. For example, the 2017 NHIS (National Health Interview Survey) data shown approximately 10% of all individuals in America (approximately 26.9 million) suffer blindness or difficulty seeing despite wearing glasses or contact lenses. However, the existing technology only allow to help the community with low vision issue which is mild, serve ,and moderate visually impairment , and it is not suitable for the totally blindness community. According to the Classification of Diseases 11(2018) classifies vision impairment into certain category. For instance, distance vision impairment mild visually impairment visual is acuity worse than 6/12 to 6/18 , moderate visually impairment is visual acuity worse than 6/18 to 6/60 , severe visually impairment is visual acuity worse than 6/60 to 3/60, fully blindness is visual acuity worse than 3/60. (World Health Organization. (n.d.). Vision Impairment and blindness).

The existing technology on the market is capturing the picture and surrounding with a camera on the front of the glasses and shown enlarged inside the lenses. It does not notify and lead the visually impaired person to the correct pathway or either avoid the obstruction. The existing device on market mostly mount or attach with a phone or camera. By using the phone or camera to capture and recognise the objects at the surroundings and magnified it back to the screen for the user. The device offers on market only suitable for poor vision person or mild visual impaired communities. This is because they still have the ability of identifying the object with their eyesight. The device that offers on the market also provide reading features some even able to read different languages. However, the device still cannot help the visually impaired to avoid from hazard. The current market technology captures the image and surroundings using a camera on the front of the glasses and displays them enlarged inside the lenses. It does not alert and guide the visually impaired individual to the proper pathway, nor does it avoid the obstruction. The current market devices typically mount or attach to a phone or camera. By using a phone or camera to record and recognise objects in the environment and magnifying them on the screen for the user. The item is only available on the market for people with low vision or minor visual impairment. This is due to the fact that they can still recognise the object with their eyesight. The devices on the market also include reading features, with some even being able to read multiple languages. However, the technology cannot assist the visually impaired in avoiding hazards.

In the table below shows the comparison between different smart glasses on the market nowadays.

	
Introduction	IrisVision electronic glasses is made for the visually impaired communities are a highly innovative assistive technology solution, which is registered with the FDA as a Class-1 medical device and is redefining the concept of wearable low vision aids. A combination of a Samsung's VR headset and a smartphone.
Features	<ul style="list-style-type: none"> - Electronic glasses for low vision, where a smartphone mounted VR headset is used to capture the scene offering a magnified view to the user in the lenses. - Offers unmatched assistance in performing a wide range of daily activities ranging from simple tasks like reading a book and watching TV to something as elaborate as painting, knitting, sewing, and seeing the faces of your loved ones. - 'IrisVision Assistant', enable users to enjoy a totally "hands-free" experience by responding to your voice commands for performing your desired actions; for instance, you can ask 'IrisVision Assistant' to "Magnify 10x" and it will provide you with a 10x zoom for an image you want to see.
Price	2950 USD ~ RM 13115.70

Introduction	Acesight as shown in figure 1 is also one of the latest wearable low vision aids produced by Zoomax, designed to help people with low vision conditions. Based on ‘Augmented Reality’ technology, it offers an HD display floating right before your eyes, thanks to a pair of head-mounted goggles, which are connected to a controller through a wire. Provides up to 15X magnification, while the wired controller allows you to customize the colors and contrast. This electronic eyewear is designed to cater to the needs of people with visual acuity ranging from 20/100 to 20/800, as affected by a host of eye diseases like macular degeneration, glaucoma and diabetic retinopathy.
Features	<ul style="list-style-type: none"> - Offers AR integrated (Augmented Reality) open display - 8 megapixels camera to capture view - 45-degrees field of view (FOV), more than what many competitors are offering - Up to 10 color contrast options to adjust to your individual needs
Price	4995 USD ~ RM 22225.25

Introduction	NuEyes Pro as shown in figure 2.3 is a head-worn lightweight and wireless pair of smart glasses, which can be controlled either through a wireless handheld controller or a set of voice commands. It is designed to help visually impaired and legally blind see better. Glaucoma, macular degeneration, and diabetic retinopathy are some of the visual conditions NuEyes Pro can help you with. A camera on the front of the glasses captures the image and displays it magnified inside of the lenses. You can get up to 12X magnified images.
Features	<ul style="list-style-type: none"> - Lightweight head-worn unit mounted with a camera - Adjustable magnification up to 12x - 30-degrees field of view (FOV) - Different color and contrast options - Voice controlled - Wireless - OCR enabled <p>Bar code and QR scanning options</p>
Price	5995 USD ~ RM26674.75

Figure 2.4 MyEye2

Introduction	MyEye2 as shown in figure 2.4 these glasses designed for low vision person to make reading, writing, recognizing faces and various other daily activities easier. A light attachable camera distinguishes it from an ordinary pair of glasses, which is mounted on the frame of the glasses by the side.
Features	<ul style="list-style-type: none"> - Wireless operations - Can read multiple languages - Efficient colour detection - Automatic page detection enabled - Gesture enabled reading capabilities, requiring simple finger-pointing
Price	3500 USD ~ RM 15573.25

Figure 2.5 eSight

Introduction	eSight as shown in figure 2.5, these electronic glasses for low vision are designed to assist people suffering from different types of low vision issues to see better. eSight is a specially designed head-mounted unit, which is connected to a battery through a wire. This can affect your mobility to a certain degree, and you also need to be aware of the charging level of the device's battery.
Features	<ul style="list-style-type: none"> - 35-degrees field of view (FOV), best serving the visual acuities around 20/200 - Clinical settings can be customized Equipped with OCR (Optical Character Recognition)
Price	5950 ~ RM 26474.52

3. METHODOLOGY

The design process are done using inventor software while fabrication of 3D printed frame are done using the 3D printer with PLC material.

Concept Design

In the design process a few research have been done to ensure the design suitable for the innovation because it have to compile two system which is the obstruction detection system and alert system. TEFB is a spectacle must be light weight because it is a spectacle for the user. Material choice is important. At first Arduino Uno Board is use for TEFB first design and after proceeding to details drawing of TEFB. Problem occurs because the size of Arduino Uno is too big. After doing research online again , Arduino Nano board is chosen to be used in TEFB because the size and weight is better compare to the Arduino Uno board. Arduino Nano board is lighter and smaller in size but it has the almost same function as Arduino Uno board. For Arduino Nano board can be used to control simple buzzer buzzing projects to the complicated project such as IOT application. It controlled by ATMEGA328 chip. Both Arduino Nano and Uno board have 14 digital I/O pins and power pins 5V,3.3V, GND and Vin pins. The Table below shows the comparison between Arduino Nano Board and Arduino Uno board.

Table 3.1: Comparison of Arduino Nano and Arduino Uno board

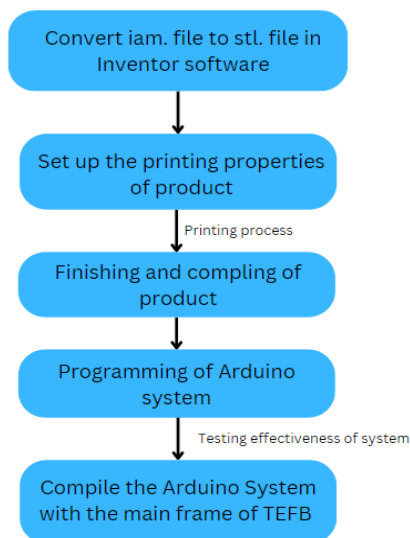
Properties	Arduino Nano	Arduino Uno
Pinout	8 analog pins	6 analog pins
USB port	Micro-USB port	A/B USB connector
Power consumption	19mA	20mA
Dimensions	45mm×18mm	68.6mm×53.4mm
Weight	7 grams	25 grams
Processor	ATMEGA328	ATMEGA328P (lower power consumption)

Fabrication process

Fabrication of project is done in the workshop by using 3D printer. As shown in the flow chart the design in Inventor software is converted into STL file and setup the setting of printing. As shown in Figure 3.1 the total time of printing of the project is approximately 5 hours and the printing is done separately due to the size of box and spectacle. After the frame is printed out finishing is done by using sandpaper to ensure no sharp edge brings by the extra filaments of printing. Then the frame compartment is connected together with screw and glue. After that programming is done for the ultrasonic sensor, buzzers, and Arduino Nano board. The effectiveness of the system is tested before attach to the frame. After confirming the system can work well the Arduino system is then attach to the main frame. The Ultrasonic sensor is attached to the lens, while the battery, buzzer and Arduino nano board is attached at the arm of the frame with a customized 3D printed box. After all, the components is attached the prototype is tested again for the effectiveness.

Figure 3.1: Fabrication and installation process

Working Principle

In Figure 3.2 shows the working principle of TEFB in illustration. The Ultrasonic sensor work with ultrasonic sound wave, it send out ultrasonic sound wave when they collapse with obstruction the ultrasonic sound wave will bounce back. When TEFB detected the obstruction in the detection range which is within 1m of distance in front of the eye level. The ultrasonic sensor will send signal to Arduino Nano board and Arduino Nano board will transmit the signal and send to buzzer. Buzzer produce bip-bip sound to alert the user so the user can avoid from the obstruction.

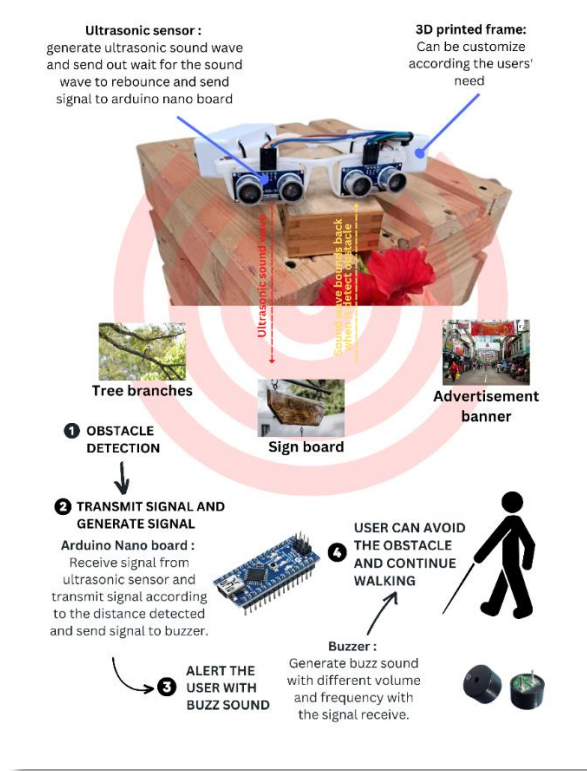

Figure 3.2: Working Principle of TEFB

4. TESTING AND FEEDBACK

Results of testing of prototype at 5 blinds from PPOBM

5 blinds are invited for the prototype testing of TEFB. The Survey is conducted at Pertubuhan Pembangunan Orang Buta Malaysai. First of all they are required to walk with the normal white cane at the road without obstacle and time is taken. The same procedure for white cane with Obsvoid and white cane with TEFB. Next is distance 100m with obstruction. The line in Figure 3.2 shows the time needed by the blinds to walk 100m with helps of TEFB and white cane used the least time.

Table 4.1: Table of comparison of blinds to walk 100m with different tools

Tool	Time taken to walk 100 meter distance (mins)	Time taken to walk 100 meter distance with obsatcl(mins)
White cane	5	6.5
White cane with Obsvoid	4	5.5
White cane with TEFB	3	4

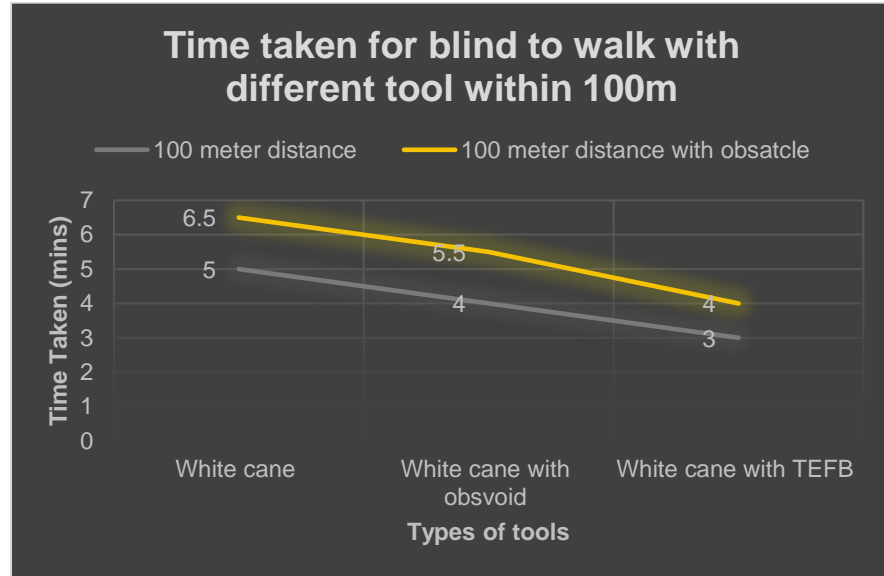

Figure 3.2: Line graph of blinds to walk 100m with different tools

Research have been conducted between the Smart IR spectacle on market with the innovation Third Eye for Blind. The research focused the price, design, availability and the suitability. The results of research have presented in Table 4.2 Data Analysis for 2 different types of obstacle detection spectacle.

Table 4.2: Data Analysis for 2 different types of obstacle detection spectacle

Properties	VR spectacle on market	Third Eye for Blind
Price	Starting from 500USD ~ RM2318	RM200
Design	<ul style="list-style-type: none"> Fixed design, no customisation Did not alert the user when there are obstacle in front of it 	<ul style="list-style-type: none"> Can be customised according to the user Using 3D printing technology Use buzzer to alert the user when there are obstacle in front of the user
Availability	Not available in Malaysia, have to order from the company and shipped to Malaysia	Not available yet
Suitability	Suitable for fully blind and partially blind people.	

Table 4.3: Data Analysis for 2 different types of obstacle detection tools

Name	Obsvoid	Third Eye for Blind
Price	RM350	RM200
Weight	174g	150g
Power Source	2000mAh battery	9V
Design	<ul style="list-style-type: none"> • Fixed design, no customisation • Bigger in size 	<ul style="list-style-type: none"> • Can be customised according to the user • Using 3D printing technology
Microprocessor	<ul style="list-style-type: none"> • Arduino UNO • Bigger in size 	<ul style="list-style-type: none"> • Arduino Nano • Smaller in size and more convenient
Function	<ul style="list-style-type: none"> • Sound alert • Vibration alert 	<ul style="list-style-type: none"> • Sound alert
Picture		
Suitability	Suitable for fully blind and partially blind people.	

In table 4.2 Shows the Comparison of IR spectacle on market with Third Eye for Blind from price, features, availability and suitability. From the table is clearly stated the price of IR spectacle on market have higher price compared to TEFB. On the other hand table 4.3 shows the comparison of TEFB with Obsvoid a product that is similar with TEFB. The biggest difference is the weight and suitability to the user. Because Obsvoid is more heavier than TEFB.

5. CONCLUSION

The safety for visually impaired community should be emphasize and bring up in our daily life. More facilities or special help should be prepared for them to ensure their safety in daily life. As conclusion this innovation Third Eye for Blind is an innovation that able to increase the quality of life of the visually impaired community by reducing the risk of getting injured. This innovation aimed to alert the visually impaired community when there are obstacles in-front of their eye-level.

This study described the construction, design process, and specifics of the prototype of Third Eye for Blind, which helps blind people move more safely. The prototype is constructed on the Arduino platform using its software to combine suitable assembly codes, resulting in the essential intelligence to boost the mobility of visually impaired people.

In general, using this project innovation, we will help blind people complete their daily activities and walk more confidently.

In a nutshell, the objectives of the study have been achieved. A system to detect the indoor and outdoor obstruction is developed and the impact of TEFB to the communities also have been analysed through the visit to PPOBM. Besides the durability and effectiveness of the innovation to the visually impaired community is tested also.

The current feature of this innovation still not fully mature as user-friendly. Improvement that can be made is by adding GPS connector and connect to the user's friends or family's phone and they can track the movement of user anywhere and anytime. Besides the size of ultrasonic sensor also can be reduced with the micro sensor. Thus the battery can be change to a smaller size of batter and the wiring of ultrasonic sensor and buzzer can be tidy out.

REFERENCES

- [1] Wikimedia Foundation. (2022, June 28). White Cane. Wikipedia. Retrieved July 28, 2022, from https://en.wikipedia.org/wiki/White_cane
- [2] Kaser, E. (n.d.). The 8 best smart glasses of 2022. Lifewire. Retrieved July 28, 2022, from <https://www.lifewire.com/best-smart-glasses-4172796>
- [3] World Health Organization. (n.d.). Vision Impairment and blindness. World Health Organization. Retrieved July 29, 2022, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment>
- [4] Frame measurements & finding the Right Size Glasses. SelectSpecs.com. (n.d.). Retrieved August 2, 2022, from <https://www.selectspecs.com/guides/how-to/find-right-sized-glasses/>
- [5] Merriam-Webster. (n.d.). Operation definition & meaning. Merriam-Webster. Retrieved December 7, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/operation>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

BİR ZAMANLAR ÇUKUROVA DİZİSİNİN MİLLİ, MANEVİ VE KÜLTÜREL
DEĞERLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Hilmi BENGİ

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektör Danışmanı

ORCID ID: 0000-0003-0527-138X

hilmibengi@gmail.com

ÖZET

Toplumları ayakta tutan dinamikler arasında milli, manevi ve kültürel değerlerin özel bir yeri vardır. Bu değerler toplumları sağlıklı bir biçimde geçmişten geleceğe taşır. Günümüzde toplumların geçmişten geleceğe taşınmasında iletişimin, iletişim alanı içinde de görsel sanatların, özellikle sinema ve televizyon dizilerinin işlevi inkâr edilemez. Son zamanlarda oldukça büyüyen, gelişen, gerek teknik kalite, güçlü senaryo ve gerekse oyuncu kalitesi itibarıyla adından söz ettiren yapımlarla Türkiye, dizi sektöründe önemli bir atılım gerçekleştirmiş, dizi ihracatında ABD'den sonra ikinci sıraya yükselmiştir.

Türk dizileri Balkan, Orta Doğu, Türk Dünyası ve özellikle Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında rağbet görmektedir. Bu rağbete rağmen bilhassa İslam ülkelerinde manevi ve sosyal değerler açısından Türk dizilerine eleştiriler yöneltilmiş, bazı ülkelerde yasaklamalar getirilmiştir. Bu tür eleştiriler Türk izleyiciler tarafından da yapılmakta RTÜK'e azımsanmayacak şikayetler iletilmekte, sosyal medya platformlarında yorumlar yapılmaktadır.

ATV Televizyonunda dört sezon yayınlanarak uzun soluklu diziler arasına giren Bir Zamanlar Çukurova dizisi de bu tür eleştirilere maruz kalan dizilerden biridir.

Bir terzi yamağı iken sevgilisi ile geldiği Çukurova'da inişli çıkışlı bir maceranın ardından işçilikten hanım ağalığa yükselen Züleyha karakteri üzerinde şekillenen dizide Züleyha'nın istemediği bir evlilik sırasında eski sevgilisiyle görüşmeye devam etmesi, eşinin ve sevgilisinin ölümünden sonra da kocasının hasmı ile ilişkisi bir grup seyirci tarafından eleştirilmiş, dizi çarpık ilişkileri özendirmekle suçlanmıştır.

Muhtemelen izleyiciden gelen bu eleştirilerin de etkisiyle diziye altıncı bölümde katılan Ali Rahmet Fekeli karakteri üzerinden bilhassa Mevlana'dan aktarılan sözlerle bir yandan dizinin gerilim atmosferi yumuşatılmaya, diğer yandan manevi ve kültürel değerler açısından mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Ancak Fekeli karakterinin ayrılmasından sonra "bilge kişi" rolünü Lütfiye karakteri üstlense de bu tür mesajlarda azalma olmuştur. 103. bölümde diziye katılan, Lübnan'da Türkiye'nin çıkarları için gizli görevler üstlenen Hakan karakteri üzerinden de milli değerler işlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamızda Bir Zamanlar Çukurova dizisi milli, manevi ve kültürel değerler açısından incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dizileri, Bir Zamanlar Çukurova, Dizilerde Milli, Manevi ve Kültürel Değerler.

EVALUATION OF THE BITTER LANDS SERIES IN TERMS OF NATIONAL, SPIRITUAL AND CULTURAL VALUES

Assoc. Prof. Dr. Hilmi BENGİ

ABSTRACT

National, spiritual and cultural values have a special place among the dynamics that keep societies alive. These values lead societies from the past to the future in a healthy way. Today, the role of communication in the transport of societies from the past to the future, and in the field of communication, the role of visual arts, especially cinema and television series, cannot be denied. With the productions that have grown and developed recently, which have made a name for themselves in terms of technical quality, strong script and actor quality, Turkey has made a significant breakthrough in the TV series sector and has risen to the second rank after the USA in TV series exports.

Turkish TV series are in demand all over the world, especially in the Balkans, the Middle East, the Turkish World and especially Latin America. Despite this popularity, Turkish TV series have been criticised in terms of moral and social values, especially in Islamic countries and restrictions have been imposed. Such criticisms are also made by Turkish viewers, substantial complaints are conveyed to the Radio and Television Supreme Council, and comments are made on social media platforms. The TV series Bitter Lands / Tierra Amagra/ Bir Zamanlar Çukurova (Once Upon a Time in Çukurova), which is among the long-running series by broadcasting for four seasons on ATV Television, is one of the series that has been subjected to such criticism.

The series' leading role Züleyha, who became a matriarch in time while she was a labourer after a bumpy adventure in Çukurova, where she came with her lover when she was a tailor's assistant continued to meet with her ex-lover during an unwanted marriage, and after the death of her husband and her boyfriend, her relationship with her husband's opponent was criticized by a group of spectators, and the series was accused of encouraging distorted relationships.

Possibly under the influence of these criticisms from the audience, the character of Ali Rahmet Fekeli, who joined the series in the sixth episode, was tried to soften the tension atmosphere of the series, on the one hand, and to give messages in terms of spiritual and cultural values, on the other hand, with the words transferred from Mevlana. However, after Fekeli left the series, Lütfiye assumed the role of "wise person", but there was a decrease in such messages. In the 103rd episode, national values were tried to be processed through the character of Hakan, who participated in the series and undertook secret missions in Lebanon for the interests of Turkey.

In this study, Bitter Lands / Tierra Amagra/ Bir Zamanlar Çukurova (Once Upon a Time in Çukurova) series will be examined in terms of national, spiritual and cultural values.

Keywords: Turkish TV Series, Bitter Lands, Bir Zamanlar Cukurova, National, spiritual and Cultural Values in TV Series.

GİRİŞ

Toplumları ayakta tutan dinamikler arasında milli, manevi ve kültürel değerlerin özel bir yeri vardır. Bu değerler, mazi ile âtî arasında bir köprü işlevi görür; toplumları sağlıklı bir biçimde geçmişten geleceğe taşır. Günümüzde toplumların geçmişi bugünü ve yarını arasında bağ kurulmasında, geçmiş ve yaşanan dönemde edinilen değerlerin geleceğe taşınmasında iletişimin, iletişim alanı içinde de görsel sanatların, özellikle sinema ve televizyon dizilerinin işlevi inkâr edilemez. Bu noktada oldukça başarılı olan ABD, Amerikan kültürünün tüm dünyaya yayılmasında iletişim araçlarından, özellikle sinema ve televizyon dizilerinden büyük ölçüde yararlanmışır.

Sinemaya bir endüstri olarak bakanlar, Amerikan popüler kültürün üçüncü dünya ülkelerine taşınmasında sinema ve televizyon dizilerinin rolünü değerlendirirken kapitalist dünya görüşü ve ekonomi anlayışı ile bağlantı kurarak tüketim arzularının körüklendiği, popüler kültürün yaygınlaşmasının sağlandığı görüşünü öne çıkarırlar. Kitleler kendilerine görsel olarak albenili bir şekilde sunulan bu değerleri kabul etmeme özgürlüğüne ve iradesine sahip olmakla beraber, çoğu kez bu iradeyi kullanamaz, belki de beyaz perdenin veya sihirli kutunun büyümesine kapılarak, istemsiz bir şekilde etki altında kalır (Adorno, 2014, s. 162). Hatta sunulan kültürel değerler gayri ihtiyarı olarak zihinlere yerleşir, bir öykünme hissinden öte kabullenme, benimseme, özümseme durumu ortaya çıkar.

İşte bu etki sebebiyledir ki iletişim araçlarından, özellikle sinema ve televizyondan “soft power” (yumuşak güç) olarak söz edilir. Bu yönüyle kamu diplomasisi açısından bu alan verimli bir mecradır (Nye, 2004). Bu yumuşak gücün etkisinin fark edilmesi, başta ABD olmak üzere başat ülkeler tarafından empoze edilmeye çalışılan siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik dayatmalara karşı yerel güçlerin öz dinamiklerini keşfetme ve kendi değerlerini dünyaya tanıtmaya çabalarını beraberinde getirmiştir. Hindistan sinemada, Güney Kore televizyon dizilerinde adından söz ettirmiş; Çin, tarihi birikimini ve kültürünü tanıtmak amacıyla sanattan, edebiyattan, sinemadan yararlanmışır. (Kalın, 2011, s. 15). Türkiye de bulunduğu coğrafyanın ve zengin tarihinin sağladığı birikimi öne çıkararak son yıllarda kamu diplomasisi alanında atağa kalkmış kamu kurumlarının yanı sıra sivil inisiyatif de bu noktada “yeni bir hikâye yazmak” için devreye girmiştir (Kalın, 2011, s. 23). Türk dizilerinin yükselişini de bu kapsamda değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

1. TÜRK DİZİLERİNİN YÜKSELİŞİ

Son zamanlarda oldukça büyüyen, gelişen, gerek teknik kalite, güçlü senaryo ve gerekse oyuncu kalitesi itibarıyla adından söz ettiren yapımlarla Türkiye, dizi sektöründe önemli bir atılım gerçekleştirmiş; dizi ihracatında ABD’den sonra ikinci sıraya yükselmiştir. İstanbul Ticaret Odası (İTO) tarafından 2022 Eylül ayında açıklanan rapora göre 152 ülkeye ihraç edilen Türk dizileri ile 500 milyon doların üzerinde ihraç geliri elde edilmiştir. Yıl sonu itibarı ile bu rakamın 600 milyon doları bulması hedeflenmiştir.

İTO Başkanı Şekip Avdagiç Cannes’da 17-20 Ekim 2022 tarihleri arasında düzenlenen uluslararası yapım ve eğlence içerik fuarı MIPCOM’la ilgili açıklamasında dizi ve filmlerin Türk kültürüne katkısına değinirken ince belli cam bardaklarda içilen çay örneğini vererek, sadece çayın değil bardağın da tanıtımının yapıldığını söylemiştir (AA, 2022).

Türk dizileri Balkanlar, Orta Doğu, Türk Dünyası ve özellikle Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında rağbet görmektedir. Bu rağbet Türkiye’ye, Türk kültürüne ve Türkçeye ilgiyi artarken, yer yer tepkilere de yol açmıştır. Bazı Türk dünyası ülkelerinde kendi yerel lehçelerinin kullanımına zarar vereceği kaygısıyla Türk dizilerinin orijinal haliyle, Türkiye Türkçesi ile yayınları engellenmiştir (Haber Türk, 2012). Bazı İslam ülkelerinde ise manevi, ahlaki ve sosyal değerlere zarar verdiği gerekçesiyle Türk dizilerine yasaklamalar getirilmiştir (Yeni Şafak, 2018). Bu tür eleştiriler bazı Türk izleyiciler tarafından da yapılmakta RTÜK’e azımsanmayacak şikayetler iletilmekte, sosyal medya platformlarında dikkat çekici yorumlar yapılmaktadır. Türkiye’de dört sezon yayınlanarak uzun soluklu diziler arasına giren, yurt dışında da hatırı sayılır izleyici toplayan Bir Zamanlar Çukurova adlı yapım da gördüğü ilgiye rağmen içeriği itibarıyla bazı Türk seyircilerinin eleştirilerine maruz kalan dizilerden biridir.

2. EDEBİYAT VE GÖRSEL SANATLARIN İLGİ ODAĞI: ÇUKUROVA BÖLGESİ

2.1 Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Açından Çukurova Bölgesi

Türkiye’de ATV kanalında ekrana gelen Bir Zamanlar Çukurova dizisinin konusu, ülkenin güneyinde yer alan Çukurova bölgesinde geçmekte, dizinin çekimleri de bu bölgede yapılmaktadır.

Çukurova denince daha çok, batıda Mersin, doğuda Osmaniye, kuzeyde Kozan ve güneyde Akdeniz arasında kalan düzlük arazi akla gelir. Bölgenin en büyük yerleşim yeri Adana’dır. Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının suladığı bölgenin verimli toprakları tarih boyunca birçok kavmi cezbetmiştir. Verimli toprak ve tarıma elverişli iklim yapısı bölgede çeşitli ürünlerin yetişmesine imkân verirken, zaman içinde özellikle pamuk üretimi, bölgede tarıma dayalı sanayinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Tarım ve tarıma dayalı sanayi, bölgenin sosyal yapısını da şekillendirir. Arazi sahipleri zenginleşir, toprak ağası haline gelir. Tarlada sürekli ya da mevsimlik çalışanlardan oluşan bir göçmen nüfus da bölgenin kozmopolit yapısında etkili olmuştur. Zamanla “toprak ağaları” sanayi sektörüne geçiş yaparak “fabrikatör” ve “holding sahibi” haline gelmişlerdir.

Bölgede yer alan Seyhan Baraj gölü, sulamaya, yaptığı katkı ile sıcak iklime rağmen Çukurova’nın çoraklaşmasını önlemiştir. Baraj gölü denizden biraz içeride yer alan Adana şehir merkezinde yaşayanlar için adeta bir iç deniz işlevi görür. Baraj çevresi sıcak iklim şartlarından bunalanlar için rahatlama alanı, piknik ve mesire yeri haline gelmiştir.

Adana ve Çukurova bölgesi eski devirlerden beri bir yerleşim merkezi olmuştur. Adana ve çevresi M.Ö. II. binyıldan günümüze kadar çeşitli isimlerle anılagelmiştir. Yapılan araştırmalara göre belirlenebilen en eski isim, Kizzuwatna'dır. Bölgeden MÖ 1650 yıllarında Uru Adania (Adana ülkesi) olarak söz edildiği de belirtilir (Halaçoğlu, 2000, 11). Bölgeye, M.Ö. I. binli yıllarda Clicia, Asur yazıtlarında Chilakka (Kilikya) denilmiştir. Ancak Kizzuwatna ve Kilikya isimleri ile anlatılan bölge, bugünkü Çukurova bölgesinden daha geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. (Ünal, 2006, s. 18). Kilikya'nın ovalık bölgesini Helenler Cilicia Pedias (Ovalık Kilikya) olarak adlandırmışlardır. Romalılar döneminde ise ovalık bölge Cilicia Campestris adıyla anılmıştır. Bizanslar döneminde Kilikya bölgesinde Ermeni baronluğu hüküm sürerken 1176 Miryakefalon savaşından sonra bölge Selçukluların kontrolüne geçmiştir. Selçuklular Kilikya bölgesine Çukurâbâd adını vermişlerdir. Bir ara Memlûklerin kontrolüne geçen bölge, daha sonra Ramazanoğulları beyliğinin kontrolü altına geçmiştir. Beylik, 1608 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girince Çukurova bölgesi de Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (Koca, 2017, s. 50).

Tarihi, coğrafi ve sosyal yapı, edebiyatçılar, sinema ve dizi sektörü için bölgeyi bir cazibe alanı haline getirmiştir.

2.2 Çukurova ile İlgili Yayın ve Yapımlar

Çukurova bölgesinde geniş arazilerde yapılan tarımın tabii bir sonucu olarak toprak sahipliği ve tarım işçiliği ön plana çıkmaktadır. Toprak ağası-ırgat ilişkileri edebiyat ve sinemanın ilgi duyduğu konular arasındadır. Soyluluk, asiller, toprak sahipleri ile işçi köylü ilişkilerine dayalı toplumsal yapı, XVI. Yüzyıldan itibaren batılı edebiyatçıların, özellikle XII. Yüzyıldan itibaren Rus yazarlarının eserlerinde öne çıkan konular arasındadır. Rus Yazarlarının yansıttıkları XVIII ve XIX. Yüzyıl Rusya'sındaki toprak sahipliği sistemindeki yıpranma, Bolşevik ihtilaline de ilham vermiştir.

Ülkemizde de özellikle güney ve güneydoğu bölgesindeki ağalık düzeni ile ilgili romanlar dikkat çekicidir. Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının suladığı geniş ve verimli tarım bölgesinde başta pamuk olmak üzere birçok ziraî ürününün ekim ve hasatlarının yapılması için özellikle yaz dönemlerinde birçok tarım işçisi bölgeye gelir. Bunlar, Bir Zamanlar Çukurova Dizisinde de sık sık gösterildiği gibi huğ adı verilen derme çatma barınma yerlerinde ya da çadırlarda konaklar. Bu işçilerin hasat mevsimi olan yaz aylarında bölgede hüküm süren kavurucu sıcaklarda, baraj gölünden kaynaklanan nemle birlikte ağırlaşan elverişsiz hava şartları altında çalışmak zorunda kalması, bunlara bir de ağa ve kâhya baskılarının eklenmesinin meydana getirdiği ilişki ağı birçok edebiyatçıya ilham kaynağı olmuştur. Özellikle Yaşar Kemal ve Orhan Kemal'in roman ve hikâyelerinde Çukurova bölgesinin yaşam biçimi, toprak ağalığı düzeni, çalışanların çektikleri zorluklar, ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Yaşar Kemal'in konusu bu yörede geçen İnce Memed romanı adeta klasikleşmiştir. Yazarın, Yılanı Öldürseler, Akçasazın Ağaları, Yusufçuk Yusuf, Teneke, Yağmurcuk Kuşu, Kimsecik, Kale Kapısı, Kanın Sesi, Dağın Öte Yüzü adlı romanlarının mekânı da Çukurova'dır. Orhan Kemal'in Bereketli Toprak Üzerinde, Murtaza, Cemile, Eskici ve Oğulları, Baba Evi, Hanımın Çiftliği adlı eserlerinin konusu da Çukurova'da geçmektedir.

Her iki yazar da ağalık-ırgatlık ilişkilerini Marksist bir bakış açısıyla ele alır. Yaşar Kemal ve Orhan Kemal'in birçok eseri sinemaya aktarılmıştır. Örneğin, 1984'te Peter Ustinov tarafından Yaşar Kemal'in İnce Memed adlı eserinden uyarlanan Memed My Hawk filminin çekimleri Yugoslavya'da (Sırbistan) gerçekleştirilmiştir. Yılanı Öldürseler romanı da sinemaya uyarlanan bir başka eserdir. Tiyatroya da aktarılan eser, 1983'te Paris'te sahnelenmiştir. Orhan Kemal'in Vukuat Var, Hanımın Çiftliği ve Kaçak üçlemesinden oluşan romanı iki kez televizyon dizisine uyarlanmıştır. İlki 1990 yılında TRT'de, ikincisi 2009-2011 yılları arasında Kanal D'de yayınlanmıştır. Hanımın Çiftliği dizisinin, Bir Zamanlar Çukurova dizisine ilham verdiği değerlendirilebilir. Her iki dizide de "Hanımağa" karakteri önemli bir yer tutmaktadır. (Hanımın Çiftliğinde Güllü, Bir Zamanlar Çukurova Dizisinde Hünkar ve Züleyha karakterleri.) Hanımın Çiftliği'nde 1950'li yılların Çukurova'sı ele alınırken Bir Zamanlar Çukurova'nın olay örgüsü 1970'ler Çukurova'sı üzerine kuruludur. İki dizideki yaklaşım farklılığı da dikkat çekicidir. Orhan Kemal'in, romanına yansıttığı Marksist bakışından izlere Hanımın Çiftliği dizisinde de rastlanırken Bir Zamanlar Çukurova dizisinde daha liberal bir bakış gözlemlenir.

3. BİR ZAMANLAR ÇUKUROVA DİZİSİ

3.1. Dizinin Konusu

Türkiye'de ATV kanalında ilk bölümü 13 Eylül 2018'de yayınlanan ve dördüncü sezon sonunda 16 Haziran 2022 Perşembe günü yayınlanan final bölümü ile ekranlara veda eden 141 bölümlük Bir Zamanlar Çukurova Dizisinin konusu 1970'li yıllarda geçmektedir. Bir terzi yanında çalışan Züleyha ile araba tamircisi Yılmaz arasındaki aşkla başlayan dizi ikilinin başına gelen beklenmedik olaylarla gelişir. Züleyha'yı taciz eden adamı meşru müdafaa ile öldüren Yılmaz, Züleyha ile birlikte İstanbul'dan kaçarak Adana'ya gelir. Bu kaçış sırasında uğradıkları gasp sonucu ellerindeki tüm birikimi kaybeden ikili, geçimlerini sağlamak için, kendilerini ağabey kardeş diye tanıtarak Yamanlar Çiftliği'nde çalışmaya başlar. Çiftliğin Hanımı Hünkar Yaman ve Kâhya Gaffur'un Yılmaz'ın cinayet işlediğini öğrenmesi ile Yılmaz cezaevine gönderilirken, çiftlikte kalan Züleyha kendini bir anda hiç hesapta olmayan gelişmelerin odağında bulur. Hünkar Yaman, boşanmış olan oğlu Demir Yaman'ın kısırlığının anlaşılmasında için sevgilisi Yılmaz'dan hamile olduğunu öğrendiği Züleyha'yı Demir'le evlendirmenin yolunu hazırlar. Yılmaz ve Züleyha çiftliğe gelişlerinde kendilerini kardeş olarak tanıttıkları için Yılmaz'ın hapse gönderilmesinden sonra Hünkar, Züleyha'yı, Yılmaz'ı idamdan döndüreceği vaadiyle zorla da olsa Demir'le evlendirmeye ikna eder. Beklentileri Yılmaz'ın idamıdır. Ancak aftan yararlanan Yılmaz'ın hapisten çıktıktan sonra tekrar Adana'ya gelmesi Hünkar'ın hesaplarını alt üst eder. Hastane Başhekimisi Müjgan ile evlenmesine rağmen Züleyha'dan kopamamıştır. Yılmaz ve Demir arasında, karşılıklı silah çekmeye kadar varan zorlu bir mücadele başlar. Yılmaz ve Demir'in öznesi olduğu iki aşk arasında sıkışıp kalan Züleyha birçok sıkıntıyı göğüslemek durumunda kalır. Gönlü Yılmaz'dadır, ama çevre baskısı ve aile sorumluluğu sebebiyle her türlü zorluğa rağmen Demir'e katlanmak zorundadır. Bu yüzden kimi zaman çocuklarına hasret kalır, kimi zaman hapislere kimi zaman akıl hastanesine düşer, intihara kalkışır.

Sonunda dayanamaz, Yılmaz'la kaçıma kararı verir, ancak başaramazlar. Züleyha yine Demir'le beraber olmak durumundadır. Bu arada Yılmaz kaza yapar. Züleyha ile birlikte otomobilde giderken kazayı gören Demir, ölümü göze alarak uçuruma yuvarlanan Yılmaz'ı sıkıştığı araçtan güçlükle kurtarır. Yılmaz ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılrsa da hayatta kalmayı başaramaz. Son sözlerinde Züleyha'yı ve oğlu Adnan'ı Demir'e emanet eder. Bu mücadeleyi kazananın, Yılmaz'ın hayatını kaybetmesinden sonra Demir olduğu sanılsa da diziyeye sonradan giren Ümit, Demir ve Züleyha'nın evliliğini çatacaktır. Demir ve Züleyha arasındaki ilişki normal bir karı koca ilişkisi halini alacağı sırada Demir'in Şehir Hastanesine Başhekim olarak gelen Ümit'le ilişkisinin ortaya çıkması gerilimi artırır. Hünkar Yaman'ın öldürülmesinden sonra Yamanlar çiftliğinin hanımağası durumuna gelen Züleyha, Demir'in bir baskın sonunda kaybolmasından sonra çiftlikte güç kazanır; Demir'in ölüm haberinden sonra holdingde de patron haline gelir. Yılmaz'la yaşadığı büyük aşktan sonra Demir'le evlilik ilişkisini yürütmek durumunda kalan Züleyha'nın, Demir'in ölümünden sonra Mehmet Kara adıyla şirketin ortağı haline gelen, esasen Yamanların düşmanı olan Hakan Gümüšoğlu ile yeni bir aşka başlaması, dizinin olay örgüsünü farklı bir yöne sürükler.

Hakan'ın Demir Yaman'ın amcasının torunu Betül tarafından öldürülmesinden sonra Züleyha, Yılmaz'dan olan oğlu Adnan ve Demir'den olan kızı Leyla'yı tek başına büyütme durumunda kalır.

3.2. Sosyo Kültürel Açıdan Bir Zamanlar Çukurova Dizisi

Çukurova bölgesini konu alan önceki yapımlar gibi Bir Zamanlar Çukurova dizisinin olay örgüsünün temelinde yer alan ana fikir, ağa-ırgat ilişkisidir. Tıpkı birçok filmde zengin-fakir zıtlığının ele alındığı gibi Bir Zamanlar Çukurova dizisi de ağa-ırgat ilişkilerinden yola çıkılarak, çıkar kavgaları, toprak sahipliği, sanayileşmeye geçiş, iş âlemi içindeki güç mücadeleleri, bazen seyirciyi şaşırtacak şekilde değişen girift aşk ilişkileri, aileler arası çatışmalar döngüsü içinde işlemektedir.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile o güne kadar uygulanan devletçi politikaların yerini liberal politikaların alması, toplumsal hayatta belirgin bir yapı değişikliğini ortaya çıkarmış, toprak sahipleri daha fazla zenginleşmeye başlamış, tarımdan sanayiye yönelişle birlikte ağalıktan fabrikatörlüğe geçiş yapmışlardır. Bu süreçte marabalık ve ırgatlık hâlâ yerini korumakla birlikte yavaş yavaş işçiliğe doğru yöneliş gözlenmektedir. Değişen bu sosyal yapıda kentleşmenin etkisiyle artan göç olgusunun da payı vardır. Göç olgusunun en fazla ortaya çıktığı bölgelerden biri Çukurova'dır. Bilhassa doğu ve Güneydoğu'dan Adana ve Mersin yöresine yönelik göçler bu kentlerin sosyal yapısına da yansımış, daha kozmopolit bir demografik yapı oluşmuştur. Sosyal yapıdaki bu değişim, birçok toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Bölgede sıkça meydana gelen, basın ve yayın organlarına da yansıyan, adliye koridorlarına kadar taşan polisiye olaylarda bu kozmopolit yapı kadar, bölgedeki sıcak iklimin insan psikolojisi üzerindeki olumsuz etkilerinin de payı vardır.

Çarpık sosyal yapı kadar yöre ikliminin özellikle yaz mevsiminde oluşturduğu bunaltıcı atmosferin, insanların öfke kontrollerine kaybetmesinde tetikleyici bir rolü olduğu söylenebilir. Zira, sıcaklık ve nem kişinin suça yönelmesinde önemli bir faktördür. (Büyükgüçlü, 2017, s. 77)

Çukurova Bölgesinin tarihi, coğrafi ve sosyal yapısının ortaya çıkardığı karmaşık yapı, yukarıda belirttiğimiz gibi edebiyatçıların yanı sıra sinema ve son yıllarda da dizi sektörü için yöreyi mümbit (verimli) bir alan haline getirmiştir.

Televizyon yapımcılarının ve programcılarının en önemli hedefi, yüksek izlenme oranlarına ulaşacak, reytinglerde üst sıralarda yer alacak diziler, programlar yapmaktır. Bu tür yapımlar için de toplumun geniş kesiminin ilgisini toplayacak konulara yoğunlaşmaktadır. Konu, mekân ve karakter seçimleri yapılırken yapımcı ve yönetmenlerinin zihinlerinin arka planında hep “raiting” dürtüsünün yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Çukurova bölgesi, son yıllarda dizi yapımcılarının, yönetmenlerin ve senaristlerin gözdesi olmuştur. Hanımın Çiftliği’nin yanı sıra Beyaz Gelincik (ATV, 2005), Adanalı (ATV, 2008), Ramo (Show TV 2020), Yeni Gelin (Show TV 2017) gibi dizilerin bu yörede çekilmesi, dizi sektörünün bölgeye olan ilgisini ortaya koymaktadır. Bir Zamanlar Çukurova dizisi de dört sezonluk yapımı ile bu bölgede çekilen uzun soluklu dizilerden biri olmuştur.

Bir Zamanlar Çukurova dizisinin çekimlerinin büyük bölümü Adana ve Mersin’de gerçekleştirilmiştir. Konak çekimlerinin gerçekleştirildiği Aladağ Çiftliği, ilerleyen zamanlarda benzer dizi ve film çekimlerinde de kullanılabilmek için özel olarak inşa edilmiştir. Bir set platosu anlayışıyla oluşturulan mekân, Karataş yoluna yakın bir yerde bulunan Karaahmetli köyünde kurulmuştur. İnşaatı 8 ay süren bu plato, 450 kişilik profesyonel ekibin çalışmasıyla gerçekleştirilmiş, oyuncular için iki bin parça kostüm ve aksesuar yaptırılmıştır (Eyüboğlu, 2018). Dizinin çekimleri Adana’nın Seyhan Ceyhan, Kozan gibi çeşitli ilçelerinde, bazı çekimleri de Mersin, Tarsus’ta yapılmıştır.

Yapımcıların Çukurova bölgesine gösterdiği ilgi sebebiyle Bir Zamanlar Çukurova dizisinin çekimi için geniş bir arazinin yer Aladağ çiftliğinde görkemli bir konak ve özel bir dizi çekim platosu inşa edilmiştir. Bu plato, bundan sonraki film ve dizi çekimlerinde kullanılacak şekilde tasarlanmıştır. Dizi için yapılan bu yatırım özellikle ilk iki bölümde meyvesini vermiş, perşembe akşamları ekrana gelen dizi, uzun süre hem “primetime”da hem de totalde rating rekorları kırmıştır. 2020 yılında yapılan bir araştırma da rating ölçümlerini doğrulamakta, dizinin başarısını ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre Türk seyircisinin en çok izlediği diziler sıralamasında ilk sırayı yüzde 11,84’le Diriliş Ertuğrul alırken ikinci sırada yüzde 7,89’la Bir Zamanlar Çukurova gelmektedir (Koçan ve Yıldız, 2020, s. 776). Her iki dizi, farklı günlerde (Çarşamba ve Perşembe), farklı kanallarda (TRT ve ATV) ekrana gelmiş, dolayısıyla birbirlerini etkilememiş, kendi yayın gün ve saatlerinde en fazla izlenen dizi/program olmuştur. Gençler üzerinde yapılan bir araştırmada ise yayınlandığı ilk sezonlar itibarıyla Bir Zamanlar Çukurova dizisi en çok izlenen beş diziden biridir (Kuyucu, 2019, s. 574).

14'ü Latin Amerika ülkesi olmak üzere 56 ülkeye satılan Bir zamanlar Çukurova dizisi farklı ülkelerde (Bitter Lands / Tierra Amarga) isimleri ile ekranlara gelmiştir. Eski Yugoslavya ülkelerinden Karadağ'da yüksek reytinglere ulaşan dizinin ilk bölümleri, Romanya'da yayınlandığı Kanal D televizyon kanalında yüzde 21,8 izlenme oranına ulaşmayı başarmıştır. Dizi, Gürcistan'da 15,6, Lübnan'da 17,8, Özbekistan'da 12,5 izlenme oranlarıyla raiting ölçümlerinin üst sıralarında yer almıştır (Eyüboğlu, 2021). İspanya'da Antena 3 kanalında Tierra Amarga adıyla 45'er dakikalık bölümler halinde yayınlanmıştır. 3 Şubat 2020'de Meksika'da Imagen Mexico kanalında "Bitter Lands" adıyla ekrana gelen dizi ilk üç sezonda Türkiye'de olduğu gibi raitinglerde birinci sırada yer almış, pandemi döneminde yayınlandığı kanalı ayakta tutan üç Türk dizisinden biri olmuştur (Koloğlu, 2020). Dizi, Arjantin'in Telefe, Uruguay'ın Canal 10, Şili'nin Mega, Bolivya'nın Unitel kanallarında izleyiciyle buluşmuştur. Latin Amerika ülkelerinde de yüksek izlenme oranlarına ulaşan Bir Zamanlar Çukurova dizisi Latin Amerika'nın Emmy'si olarak kabul edilen "Produ Awards 2020" yarışmasında "En İyi Yabancı Dizi" ödülünü alırken, dizinin ilk bölümlerinin başrollerinden Hünkar Yaman karakterini canlandırmadaki başarısı ile Vahide Perçin, "En İyi Yabancı Kadın Oyuncu" kategorisinde büyük ödülün sahibi olmuştur. Dizinin IMBd'deki değerlendirme puanı 10 üzerinden 5,5'tir.

Dizide ağır aksiyon ve gerilim sahnelerinin ardından hizmetçilerin bazen eğlenceli bazen dramatik günlük hayatları yansıtılarak, tarihi mekân, göl ve baraj görüntülerine yer verilerek izleyicinin rahatlaması sağlanmaktadır.

4. MİLLİ, MANEVİ VE KÜLTÜREL DEĞERLER AÇISINDA BİR ZAMANLAR ÇUKUROVA DİZİSİ

4.1. Ahlaki Değerler Açısından Diziye Yapılan Eleştiriler

İlk iki bölümü raiting rekorları kıran dizi, özellikle başrol oyuncularının ayrılmasından sonra Perşembe akşamlarının hem primetime da hem de totalde ilk sıradaki yerini kaybetmiş, bazen ikinci sıranın bile altına düşmüşse de finale doğru yeniden yayınlandığı saatlerin en çok izlenen dizisi olma başarısını yakalamıştır. İlerleyen süreçte reji, senaryo ekibi ve oyuncu kadrosundaki değişiklikler başlangıçtaki ilginin azalmasında etkili olmuştur.

Diziyi izlemekten vazgeçenlerin gerekçeleri arasında başrol karakterlerinin diziden ayrılması, dizinin gereksiz şekilde uzatılması, dizide şiddet unsuruna fazla yer verilmesi, uyuşturucu ticareti, çocuk kaçırma gibi olayların sık sık tekrarlanması, çarpık aile ilişkileri gibi Türk ahlak ve geleneklerine, örf ve adetlerine uygun düşmeyen içeriklerin bulunması gibi hususlar yer almaktadır. Şikayet Var adlı internet sitesinde yer alan bir izleyici yorumunda dizinin aile ve toplum yapısına aykırı, şiddet içerikli yayın yaptığı görüşü dile getirilirken "*Ailelere çok eşliliği özendiren şiddetle her şeyi çözebileceğini gösteren olumsuz örnek oluşturan bu dizinin kaldırılması için RTÜK'e sesleniyorum*" denilmektedir.

Bir başka yorumda da dizinin Türk örf ve aile yapısına uygun olmadığı, ahlaki değerleri yerle bir ettiği ifade edilmiş, “*Aldatmayı devamlı vurgulayan bu dizi ailemize kötü örnek oluyor. Çarpık ilişkiler Türk adetlerine uymuyor, yanlış örnek oluyor. Reyting uğruna değerlerimizi yerle bir ediyor*” görüşü savunulmuştur. Benzer yorumlar sosyal medyada da sıkça dile getirilmiş, Radyo Televizyon Üst Kuruluna (RTÜK) şikâyetler yapılmıştır.

Televizyon dizileri ile ilgili şikâyetler üzerine harekete geçen RTÜK 2018 yılında aralarında Bir Zamanlar Çukurova dizisinin de yer aldığı sekiz diziyi incelemeye almıştır. İnceleme sonunda diğer dizilerin yanı sıra Bir Zamanlar Çukurova dizisine de Üst Kurul tarafından idari para cezası verilmiştir.¹ Alınan kararda bir yıl içinde benzer ihlalin devam etmesi halinde yayın durdurma cezası verileceği konusunda uyarı da yer almıştır. Ancak dizi ile ilgili şikâyetlerin devam etmesine rağmen, bu uyarı işletilmemiş, yayın durdurma yoluna gidilmemiş; RTÜK ceza vermek yerine verir gibi yapmakla eleştirilmiştir (Aydın, 2019). Sosyal medyada dizinin yayınlandığı kanalın ATV olmasından dolayı böyle bir yaptırım uygulanmadığı değerlendirilmiştir.

4.2. Eleştirileri Dengeleme Çabası: Manevi Söylemler

Çukurova’ya gelmesinden sonra Yılmaz’ın Demir ile zorla evlendirilen Züleyha arasındaki gönül ilişkisinin alevlenmesi, üstelik bu ilişkinin Yılmaz’ın Müjgan ile evlenmesinden sonra da sürmesi, Demir’in Züleyha ile evliliğine rağmen diziye sonradan giren Ümit karakteri ile ilişkisi, Demir’in babası Adnan Yaman’ın da gayri meşru ilişkilerinin ortaya çıkması, bazı izleyicilerin tepkisine yol açmıştır.

¹ Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun 2 Ekim 2018 tarih ve 2018/40 sayılı toplantısında İzleme ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığının 28.09.2018 tarih ve 632 sayılı raporuna istinaden aldığı 9 numaralı karar şöyledir:

“6112 sayılı Kanun’un 8’inci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde, çocuk ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimine zarar verebilecek türde içerik taşıyan programlar bunların izleyebileceği zaman dilimlerinde ve koruyucu sembol kullanılsa dahi yayınlanamaz.” ilkesinin ihlali nedeniyle, 6112 sayılı Kanun’un 32’nci maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “8’inci maddenin birinci fıkrasının diğer bentleri ile ikinci ve üçüncü fıkralarında ve bu Kanunun diğer maddelerinde belirlenen ilke, yükümlülük veya yasaklara aykırı yayın yapan ve/veya bu Kanun hükümleri kapsamında Üst Kurul tarafından belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmeyen medya hizmet sağlayıcıya ihlalin ağırlığı, yayının ortamı ve alanı göz önünde bulundurularak, ihlalin tespit edildiği aydan bir önceki aydaki brüt ticari iletişim gelirinin yüzde birinden yüzde üçüne kadar idari para cezası verilir. ...” hükmü uyarınca idari para cezası uygulanması gerektiği,

a) İhlalin ağırlığı, yayının ortamı ve alanı göz önünde bulundurularak, ihlalin tespit edildiği tarihi itibarıyla kuruluşun Ağustos 2018 ayına ait ticari iletişim gelir beyanınının 19.327.093,08 Türk Lirası olduğu değerlendirilerek, yüzde bir oranı (%1) 193.271,00 TL idari para cezası uygulanmasına,

b) 6112 sayılı Kanun’un 32’nci maddesinin beşinci fıkrasında yer alan “8’inci maddenin birinci fıkrasının (a), (b) ve (d) bentleri dışındaki bentlerini, aynı maddenin ikinci fıkrasını ve bu Kanunun yayın hizmetlerinde ticari iletişimi düzenleyen hükümlerinden herhangi birini yaptırım kararının tebliğinden itibaren bir yıl içinde yirmiden fazla ihlal eden medya hizmet sağlayıcı kuruluşun yayını beş güne kadar durdurulur. Bir yıl içinde aynı ihlalin tekrarı halinde, medya hizmet sağlayıcı kuruluşun yayınının beş günden on güne kadar durdurulmasına; ihlalin ikinci tekrarı halinde ise yayın lisansının iptaline karar verilir.” hükmü uyarınca işlem tesis edileceği hususunun yapılacak tebligatta bildirilmesine,

Üst Kurul Üyesi Ebubekir ŞAHİN’in karşı oyu ve oy çokluğuyla karar verildi.”

Muhtemelen izleyiciden gelen bu eleştirilerin de etkisiyle altıncı bölümde diziyeye katılan Ali Rahmet Fekeli karakteri üzerinden aile kavramını yücelten sözlerle ahlaki, manevi ve kültürel değerlere yönelik mesajlar verilerek olumsuz algılamaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yılmaz karakterine “*Biz Allah’ın huzurunda evlendik*” ifadesinin söylenmesi yasak ilişkiye meşruiyet kazandırma çabası, ya da izleyici eleştirilerine karşı bir savunma girişimi olarak görülebilir. Aralarındaki öldürme kastıyla birbirlerine silah çekecek kadar ileri giden husumete rağmen Demir’in trafik geçiren Yılmaz’ı kurtararak hastaneye götürmesi, Yılmaz’ın ölüm döşeğinde Züleyha’yı ve oğlu Adnan’ı Demir’e emanet etmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Dizide Yamanların hasmı durumundaki Ali Rahmet Fekeli, bir bilge kişi, babacan, hayırsever bir ağa portresi ile izleyicinin karşısına çıkarılmıştır.

Fekeli karakterini canlandıran ünlü sinema oyuncusu Sadri Alışık’ın oğlu ve şair Attila İlhan’ın yeğeni olan Kerem Alışık, dizinin bazı bölümlerinde Attila İlhan’ın şiirlerinden dizeler okumakta, seslendirdiği şarkılarıyla babasını, beslediği taklacı güvercine koyduğu Çolpan Yıldızı adıyla annesi Çolpan İlhan’ı anmakta, bilhassa Mevlâna’dan aktarılan sözlerle manevi mesajlar vermektedir. Fekeli karakteri tarafından dile getirilen, olaylar karşısında soğukkanlı ve sağduyulu davranmayı öğütleyen, sessiz, sakin şekilde, yumuşaklıkla anlamlarına gelen “*usuletle ve suhuletle*” ifadesi, sosyal medya aracılığıyla birçok kişinin tekrarladığı bir sözcük haline gelmiştir. Ağalığı, mertliği kadar yol gösterici kişiliği ile de diziyeye renk katan Fekeli karakteri tarafından dile getirilen bazı replikler şunlardır:

Her şey vaktini bekler diyor Mevlâna.

Kalbini kalın bir kitabın arasına koy ve orada kurut!

İntikam, öfkeyle alınmaz; uhuletle ve suhuletle alınır.

Senin kanatların yüreğinde. Eğer dönmezse açarsın kanatlarını uçar gidersin...

Hayat bir nefestir aldığın kadar, bir kafestir kaldığın kadar.

Aşk, ateş denizlerini mumdan kayıklarla geçmektir. Mum ateşe dayanır mı? Dayanmaz...

Aşk bir muamma evlat. Kiminin vicdanına atılan bir taş, kiminin fakir gönlüne katılan bir aş, kiminin de gözünden çıkan bir yaş.

Dördüncü sezonunda Fekeli karakterinin diziden ayrılması ile dizide zaman zaman izleyiciyi bunaltan gerilim atmosferinin düşürülmesinde etkili olan, kahramanların sıkıntılı zamanlarında onlara yol gösterici misyon yüklenen bilge kişi, Campbell’in ifadesiyle bir akıl hocası / mentor (2017) eksikliği meydana çıkmıştır. Bu eksiklik ilerleyen bölümlerde yörenin ilk belediye başkanı rolünü üstlenen Lütfiye karakteriyle doldurulmaya çalışılmıştır.

4.3. Dizide Milli Değerlerin Yansıtılması

Hünkar, Ali Rahmet Fekeli, Yılmaz, Demir gibi dizinin ilk bölümlerinde izleyicinin büyük bölümünün beğenisini kazanan karakterlere hayat veren oyuncuların diziden ayrılmasından sonra adeta bir bocalama dönemi yaşayan dizide yeni bir hikâyeye oluşturulmuş, olay örgüsü yeniden şekillendirilmiştir.

Bu yeni hikâyede Yamanlar konağının ağası Demir'in öldürülmesinden sonra baş rol olarak diziyeye eklenen Hakan karakterine yüklenen gizli görevle milli mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu politikası itibariyle konjonktürel duruma uygun biçimde şekillenen yeni senaryoda Mehmet Kara adı ile Yamanlar Holdinge ortak olarak giren Hakan Gümüšoğlu karakteri Lübnan'da Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda hareket eden bir gizli görevdedir. Bu gizli görev dolayısıyla devletin üst makamları tarafından da korunmuş; örneğin, savcıyı darptan dolayı tutuklanmış olsa da kısa süre sonra serbest kalmıştır. Kendisine ilan-ı aşk etmesinden sonra ölen kocası Demir'le olan husumeti dolayısıyla uzun süre mesafeli duran Züleyha da bu özel durumunu öğrendikten sonra daha fazla direnmemiş ve Hakan ile evlenmiştir.

4.4. Dizide Kültürel Değerlerin Yansıtılışı

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Çukurova yöresinde bulunan tarihi eserler bölgeye ayrı bir kültürel değer katmaktadır. Anavarza antik kenti, Taşköprü, Adana Kalesi, Kozan Kalesi, Varda Köprüsü, Saat Kulesi, bölgeyi sinema sektörü için bir doğal plato haline getirmiştir. Çukurova dizisinde de bu mekânlar, sahne geçişlerinde sıklıkla izleyiciye gösterilmektedir. Dizinin, bazı sahneleri Kozan ilçesinde çekilirken, ilçede bulunan Kozan Kalesi, Arıkan Konağı ve Kozan Yukarı Çarşı en sık kullanılan mekânlar arasındadır. Dizinin özellikle ilk iki bölümünde Ali Rahmet Fekeli ile Hünkar Yaman'ın buluşma mekânının arkasında yansıtılan manzara ise Karaisalı Hacıkırı mevkiinde bulunan, 1912 yılında Almanlar tarafından inşa edilen Varda Köprüsü'dür. Köprü halk arasında Alman köprüsü ya da Kocaköprü olarak anılmaktadır. Köprünün üzerinden tren geçerken çekilen görüntüsü, jenerikte de yer almaktadır.

Kahve sohbetlerinde kullanılan bakır cezvelerde pişirilen Türk kahvesinin sunumu, ince belli bardaklarla içilen çaylar, özellikle Adana kebabı, dolma, sarma gibi yemekler, dizide yansıtılan kültürel değerlere örnektir. Keza, özellikle işçi ve marabaların kıyafetleri, ev eşyalarındaki el işlemleri, işçilerin kaldıkları huğ adı verilen konaklama yerleri, ahşap konaklar, tuhafiyeci, manifaturacı, terzi, berber, bakırcı, hırdavatçı gibi esnafın dükkanlarının yer aldığı çarşı görüntüleri, yörenin geleneksel yaşam biçimi ve kültür değerleri hakkında fikir vermektedir. Özellikle çalışanların, marabaların ve yöre halkının kendi aralarındaki konuşmalarında kullandıkları “*tirşik, hoşşık, emmi, emmiminoğlu, gardaşım, zibil, cıncık, helke, kölge, essah, böyyük, güccük, bakhele*” gibi sözcükler de yöresel sözlü kültürü yansıtmaktadır. Dizide klasik şarkılara, türkülere, romantik şiirlere, şarkı sözlerine yer verilerek, geleneksel sözlü kültür öğeleri izleyiciye aktarılmaktadır.

SONUÇ

Züleyha'yı ana karakter olarak odağına alan Bir Zamanlar Çukurova dizisi, önce Yılmaz-Demir, sonra Mehmet (Hakan) – Fikret karakterleri arasındaki aşk sarmallarıyla, bu süreçlerde yaşanan kıyasıya kavgalarla, Amerikan filmlerini aratmayacak aksiyon sahneleriyle bazı izleyicilerin eleştirilerine ve zamanla izleyici kaybına rağmen dört sezon ayakta kalmayı başarmıştır.

Rating ölçümlerinde ilk iki sezonda yayın gün ve saatinde ilk sırada yer alan dizinin, üçüncü sezon sonunda final yapması beklenmiştir. Ancak yeni hikâyelerle uzatılan dizi, başrol oyuncularındaki değişikliklerine ve izleyiciden gelen tepkilere rağmen, ilk iki bölümdeki kadar olmasa da dördüncü sezonunda da ilgi çekmeyi başarmıştır. Ratinglerin birincisi konumunu kaptırsa da ikinci sırada tutunmayı başaran, zaman zaman birinciliği zorlayan dizi, “merak” unsuru diri tutulduğu için, -bir izleyicinin ifadesiyle- “bırakılmak istenmesine rağmen bir türlü vazgeçilemeyen” bir dizi haline gelmiştir. Dizinin, Youtube üzerinden de ciddi bir izleyici kitlesi olmuştur. Dizinin final yaptığı 141. bölümü Youtube platformunda -Kasım 2022 itibariyle- 3.1 bir milyon kişi tarafından izlenmiş; ilk bölümünün izleyici sayısı ise 7,8 milyona ulaşmıştır. Gösterildiği yabancı ülkelerde özellikle Latin dünyasında da büyük beğeni toplayan dizi, “Produ Awards 2020” yarışmasında en iyi yabancı dizi ve en iyi yabancı kadın oyuncu kategorilerinde birincilik ödülü almıştır.

Türk izleyicisinin ilk iki sezon gösterdiği ilgiye rağmen dizi özellikle çarpık ilişkilere yer vererek geleneksel aile yapısını zedelediği, çok eşliliği özendirdiği, şiddet sahneleri ile yanlış örnek oluşturduğu gibi gerekçelerle yoğun eleştiriler almış, kadına yönelik şiddet gerekçesiyle RTÜK’ten idari maddi cezaya maruz kalmıştır.

Bununla birlikte -belki bu eleştirileri tolere etmek amacıyla- zaman zaman milli, manevi ve kültürel değerlere yer verilerek dizinin gerilim atmosferi yumuşatılmış tepkili izleyicilerin gönlü alınmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W. (2007). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anadolu Aiansı /AA (2022). 17 Ekim. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-dizisi-ihracatinda-bu-yilki-hedef-600-milyon-dolar/2713349> (Erişim: 17.11.2022).
- Aydın, Ali Osman (2019). “Ceza Verir Gibi Yapma Rütük, Ver”, *Yeni Akit*, 5 Temmuz. <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/ali-osman-aydin/ceza-verir-gibi-yapma-rtuk-ver-29020.html> (Erişim: 17.11.2022)
- Büyükçüçlü, Abdülkadir. (2017). “Türkiye’de Suç Coğrafyası Kavramının Emniyet Teşkilatı Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Campbell, Joseph (Çeviren Sabri Gürses). (2019). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (Hero With A Thousand Faces)*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Eyüboğlu, Ali. (2018). “Dizinin Mekanlarını 450 Kişi Sekiz Ayda Yaptı”, *Milliyet*, 10 Ekim.
- Eyüboğlu, Ali. (2021). “Pandemide TV izleme süresi ne kadar arttı?”, *Milliyet*, 12 Kasım.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2000). “Adana Tarihçesi”, (Editörler Erman Artun, Sabri Koz), *Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 10-17.
- Haber Türk, (2012). 30 Nisan. <https://m.haberturk.com/medya/haber/738480-turk-dizileri-bu-ulkede-yasaklandi> (Erişim: 17.11.2022)
- Kalın, İbrahim. (2011). “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, *PerceptionsB Journal of International Affairs*, 16 (3), ss. 5-23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/perception/issue/48986/625023> (Erişim: 17.11.2022).

- Koca, Salim. (2017). “Osmanlılardan Önce Çukurova’nın (Çukurâbâd) Siyasî Durumu”. Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, (2), s. 25-53
- Koçan, Mehmet; Yıldız, Salih. (2020). “Dizi Sektöründe Tüketim Duyguları, Memnuniyet, Kulaktan Kulağa İletişim ve Sadakat Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8 (2), s. 765-784.
- Koloğlu, Sina. (2020). “Üç Türk Dizisi Ayakta Tutuyor”, Milliyet Cadde, 18 Nisan.
- Kuyucu, Mihalis. (2019). “Gençlerin Türkiye’de Üretilen Televizyon Dizilerine Yönelik Tutumları ve Dizi Tüketim Faktörlerinin Analizi”, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), 5 (2), s. 558-599.
- Nye, Joseph S. (2004). Soft Power: The Means to Succeed in World Politics, New York: Public Affairs, 2004.
- Ünal, Ahmet. (2006). “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”, ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(3) (Arkeoloji Özel Sayısı), s. 15-44
- Yeni Şafak (2018). 7 Mart. <https://www.yenisafak.com/hayat/turk-dizilerinin-yasaklanmasinin-ardindaki-kirli-oyun-3166022> (Erişim: 17.11.2022).

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

SANAL SINIF KONUSUNDA YAPILAN TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK
DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Nesrin HARK SÖYLEMEZ
Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi
Diyarbakır, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6306-5595
nesrin_hark@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de sanal sınıf konusunda yapılan tezlerin incelenmesidir. Bu araştırma nitel araştırma yöntemi benimsenerek desenlenmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden doküman inceleme kullanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların belirlenmesinde temel alınan ölçüt ise ulaşılan çalışmaların sanal sınıf ile ilgili olmasıdır. Tez başlığında “sanal sınıf” anahtar kelimesi aranarak ulaşılan 10 yüksek lisans ve 7 doktora düzeyinde gerçekleştirilmiş 17 çalışma değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışma verileri betimsel içerik analizi ile incelenmiştir. Araştırmada yer alan bazı sonuçlar şu şekildedir: İlgili konuda yapılan ilk tez çalışması 2002 yılına aittir. Araştırmada sanal sınıfla ilgili yapılan çalışmaların en fazla eğitim bilimleri enstitüsünde gerçekleştirildiği, çalışmalarda en fazla sanal sınıf uygulaması gerçekleştirilmesinin amaçlandığı, çalışmaların önemli bir çoğunluğunda araştırmanın yönteminin belirtilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalarda örneklem olarak en fazla üniversite öğrencilerinin, veri toplama aracı olarak en fazla görüşmenin, veri analiz yöntemi olarak en fazla betimsel istatistiğin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın sanal sınıf konusunda araştırmacılara ve uygulayıcılara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal sınıf, Doküman inceleme, İçerik analizi

BIBLIOGRAPHIC EVALUATION OF THESES MADE ON THE VIRTUAL
CLASSROOM

Assist. Prof. Dr. Nesrin HARK SOYLEMEZ

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the theses about the virtual classroom in Turkey. The qualitative research method was used to design the study. We used document analysis, one of the qualitative research designs. The studies examined within the scope of the research were chosen using criterion sampling. The studies were chosen based on their relevance to the virtual classroom. Under the thesis title, search is conducted with the term “virtual classroom”, and a total of 17 studies were reviewed, with 10 being master's and 7 being doctorate. We conducted descriptive content analysis on the gathered data. Some of the results of the research are as follows: The first thesis on the related subject belongs to 2002, most of the studies on virtual classrooms were carried out in educational sciences institutes, most of the studies were aimed at realizing virtual classroom applications, and majority of the studies did not specified a a research method. In addition, university students were most used sample, interviews was the most used data collection tool, and descriptive statistics was the most used data analysis method within the studies. We believe that this research will guide researchers and practitioners about virtual classroom.

Keywords: Virtual classroom, Document review, Content analysis

GİRİŞ

Uzaktan eğitim uygulamaları içerisinde sanal sınıfların önemi giderek artmaktadır. Bu artışın en önemli nedeninin bilgi ve iletişim teknolojilerinin zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın kullanılması olduğu görülmektedir (Moore ve Kearsley, 2011). Sanal sınıfların önemi 2019 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi dolayısıyla daha fazla hissedilmiştir. Bu dönemde tüm dünya ülkelerinde eğitim-öğretime acil uzaktan eğitim yoluyla sanal sınıflar aracılığı ile devam edilmesine karar verilmiştir.

Geleneksel sınıflarda yüz yüze eğitimlerle verilmeye çalışılan eğitimler sanal sınıflarda çift yönlü iletişimin sağlandığı canlı derslerle sunulmaya çalışılmaktadır (Clark ve Kwinn, 2007; Elkins ve Pinder, 2015). Sanal sınıflar, öğrencilerin ve öğretmenlerin farklı ortamlardan katılarak çift yönlü iletişim sağladıkları, farklı teknolojiler kullanılarak eğitim ve öğretimin yapılmasına olanak sağlayan ortamlardır (Clark ve Kwinn, 2007). Sanal sınıflar uzaktan öğrenenlerin öğretici, içerik ve diğer öğrencilerle iletişimini sağlayan, tartışmalarına, sorular sormalarına ve rehberlik almalarına imkân veren internet üzerinden gerçekleştirilen çevrimiçi bir öğrenme yöntemidir (de Freitas ve Neumann, 2009).

Sanal sınıfların, teknolojik yapı, öğretici-öğrenci uzaklığı, zaman sınırı gibi değişkenlere bağlı olarak kendine özgü öğretim yöntemleri bulunmaktadır. Sanal sınıflarda kullanılan öğretimsel yöntemler arasında rol oynama, araştırma, soru cevap etkinlikleri, tartışmalar, oyunlaştırma, bilgi kartları, alıştırmaya ve uygulama etkinlikleri, bireysel veya grup projeleri yer almaktadır (Albergaria-Almeida, 2010; Murphy vd., 2011; Yang, 2017).

Sanal sınıf faaliyetleri, uzaktan eğitim sistemleriyle birlikte çalışan internet alt yapılı, görüntülü ve sesli internet konferans sınıfları ya da gruplarıdır. Sanal sınıflarda da örgün sınıflara benzer imkanlar bulunmaktadır (Von Horn, 1997). Sanal sınıflar, etkili ve verimli bir öğrenme ortamı için gerekli olan içerik ve ekran paylaşımı, beyaz tahta, sohbet paneli, katılımcı listesi, kamera görüntüsü, not ve anket alanı gibi bileşenler içermektedir (Masa vd., 2014; Posey vd., 2010).

Öğrenciler öğretmenle sohbet etmek veya soru sormak için sanal sınıf uygulaması içerisinde yer alan sohbet özelliğini kullanmaktadır. Elektronik beyaz tahta aracılığı ile çizimler ve uygulamalar sanal sınıf uygulamasına yüklenerek öğrencilere sunulmaktadır (Peker Ünal, 2004). Bu özellikleri sayesinde geleneksel sınıf ortamında yüz yüze gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri yerini daha eğlenceli bir eğitim öğretim ortamı sağlayan sanal yüz yüze ortamlara bırakmaktadır (Usal, Albayrak ve Usal, 2004).

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de sanal sınıf konusunda yapılan lisansüstü tezlerin içerik analizi ile incelenmesidir. Bu tarz çalışmalar ilgili alanda var olan durumun ortaya çıkarılmasını, eksikliklerin belirlenmesini, alanın detaylı bir şekilde tanınip incelenmesini sağlayarak gelecekteki yönelimler bakımından fikir edinilmesini sağlar (Küçük, Yılmaz, Aydemir, Baydaş ve Göktaş, 2013). Bu çalışmada, sanal sınıf konusunda yapılan çalışmaların amaç, yöntem gibi açılardan mevcut durumu ve eğilimleri ortaya çıkarıldığı için bu alanda araştırma yapmak isteyen kişilere eksik kalan, araştırılmayan yönlerin neler olduğu hakkında fikir vermektedir. Araştırmanın bu açılardan literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sanal sınıfla ilgili olarak yapılan çalışmaların değerlendirildiği bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Çalışmaların yayın türlerine göre dağılımı nasıldır?
2. Çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?
3. Çalışmaların yapıldığı enstitüye göre dağılımları nasıldır?
4. Çalışmaların amaçları nelerdir?
5. Çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımları nasıldır?
6. Çalışmaların araştırma desenlerinin dağılımı nasıldır?
7. Çalışmalarda kullanılan örnekleme türlerinin dağılımı nasıldır?
8. Çalışmalarda hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
9. Çalışmalarda kullanılan veri analiz yöntemleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma kapsamında, Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi'nde yer alan, araştırmacıları tarafından diğer araştırmacıların erişimine açılmış olan sanal sınıf alanında tamamlanan lisansüstü tez çalışmaları incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, çalışılması istenilen durumlarla ilgili olarak bilgiler bulunduran yazılı dokümanların analizini ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Doküman inceleme; kitaplar, dergiler, makaleler, tezler gibi yazılı; resimler, filmler, araç gereçler gibi görsel malzemelerin toplanıp, sistemli olarak incelenmesi olarak da tanımlanabilir (Sönmez ve Alacapınar, 2016).

Araştırmanın Materyali

Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmalar amaçlı örnekleme yöntemleri arasında yer alan ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme yöntemindeki amaç önceden belirlenen ölçütleri sağlayan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların belirlenmesinde temel alınan ölçüt ise ulaşılan çalışmaların sanal sınıfla ilgili olmasıdır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma YÖK Tez veri tabanında indekslenen ve erişime açık olan çalışmalar ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, tez başlığında “sanal sınıf” anahtar kelimesi aranarak ulaşılan 10 yüksek lisans ve 7 doktora düzeyinde gerçekleştirilmiş 17 lisansüstü tez değerlendirilmeye alınmıştır.

Veriler betimsel içerik analizi ile incelenmiştir. Betimsel içerik analizi çalışmaları, bir konu ile ilgili yapılan araştırmaların eğilimlerinin tanımlanmasına ve değerlendirilmesine dayanır (Çalık ve Sözbilir, 2014). Ulaşılan çalışmalar belirlenen araştırma sorularına göre kodlanmış, frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular tablo olarak sunulmuştur. Bazı tablolarda verilen frekans değerleri, incelenen çalışma sayısından fazla olmaktadır.

Bu durum bazı çalışmaların birden fazla amaçta tasarlanmasından; birden fazla araştırma deseninden, örneklem grubundan, örnekleme yönteminden, veri toplama aracından, veri analiz tekniğinden yararlanılmasından ve bunların ayrı bir frekans olarak belirtilmesinden kaynaklanmaktadır.

BULGULAR

Sanal sınıfla ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmaların incelendiği bu çalışmada 17 lisansüstü tez incelenmiştir. Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmalara ilişkin bulgular araştırma soruları doğrultusunda sunulmuştur. Çalışmaların yayın türlerine göre dağılımları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Araştırma Türü	f	%
Yüksek lisans tezi	10	58,82
Doktora tezi	7	41,18

Tablo 1’deki verilere göre sanal sınıf ile ilgili yapılan çalışmaların %58,82’si yüksek lisans tezi, %41,18’i ise doktora tezidir.

Çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Çalışmaların Yayın Yıllarına Göre Dağılımı

Yayın yılları	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
	f	f	f
2002	1	-	1
2010	-	1	1
2011	1	1	2
2013	-	1	1
2014	2	-	2
2015	1	-	1
2016	1	-	1
2018	1	1	2
2019	1	1	2
2021	1	1	2
2022	1	1	2

Tablo 2’deki verilere göre sanal sınıfla ilgili ilk tez çalışması 2002 yılında yapılmış yüksek lisans çalışmasıdır. 2011 yılına kadar hiç yüksek lisans çalışması yapılmamış, 2011 yılı itibariyle çalışmalar tekrar yapılmaya başlamıştır. Sanal sınıflarla ilgili ilk doktora çalışması ise 2010 yılında yapılmıştır. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ise hiç doktora tezi yapılmamıştır.

Çalışmaların yapıldığı enstitüye göre dağılımları Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3: Çalışmaların Yapıldığı Enstitüye Göre Dağılımı

Tema	Kod	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f
Enstitü	Eğitim Bilimleri	5	5	10
	Fen Bilimleri	3	1	4
	Sosyal Bilimler	1	1	2
	Enformatik	1	-	1

Tablo 3 incelendiğinde sanal sınıfla ilgili yapılan çalışmaların en fazla eğitim bilimleri enstitüsünde (f=10), sonrasında sırasıyla fen bilimleri enstitüsünde (f=4), sosyal bilimler enstitüsünde (f=2) ve enformatik enstitüsünde (f=1) yapıldığı görülmektedir.

Çalışmaların amaçlarına göre dağılımları Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4: Çalışmaların Amaçlarına Göre Dağılımı

Tema	Kod	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f
Amaç	Sanal sınıf uygulaması gerçekleştirme	3	1	4
	Sanal sınıf uygulamalarının farklı değişkenler üzerindeki etkileri	-	3	3
	Sanal sınıfa yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi	2	-	2
	Sanal sınıf uygulamalarında performans artırımı	1	-	1
	Sanal sınıf yönetimi sürecinde görev alacak öğretim elemanlarının eğitim gereksinimlerinin belirlenmesi	-	1	1
	Sanal sınıf otomasyonu modeli oluşturma	1	-	1
	Sanal sınıf tasarımı	1	-	1
	Sanal sınıf uygulamalarının mesleki gelişime katkısının incelenmesi	-	1	1
	Sanal sınıfta öğrenci davranışlarının modellenmesi	1	-	1
	Sanal sınıf ortamlarını kullanım niyetlerinin incelenmesi	1	-	1
	Sanal sınıf uygulamalarına ilişkin teknoloji kabul düzeylerinin belirlenmesi	1	-	1
	Sanal sınıflarda öğrenen özerkliği	1	-	1
	Sanal sınıflarda eş zamanlı sesli yanıt verme uygulamasının değerlendirilmesi	-	1	1
	Ters yüz edilmiş sanal sınıf modelinin işlevselliğinin incelenmesi	-	1	1
	Sanal sınıf yönetim biçimlerinin incelenmesi	1	-	1

Tablo 4 incelendiğinde sanal sınıflar ile ilgili çalışmalarda en fazla “sanal sınıf uygulaması gerçekleştirme (f=4)”, “sanal sınıf uygulamalarının farklı değişkenler üzerindeki etkileri (f=3)” ve “sanal sınıfa yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi (f=2)” amaçlanmıştır.

Çalışmaların yöntemlerine göre dağılımları Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5: Çalışmaların Yöntemlerine Göre Dağılımları

Tema	Kod	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f
*Yöntem	Nitel	1	2	3
	Karma	2	-	2
	Nicel	1	-	1
	Belirtilmemiş	2	4	6

*Yöntem bölümü analizleri eğitim bilimleri ve sosyal bilimler enstitülerinde yapılmış olan çalışmalar ile sınırlıdır.

Tablo 5 incelendiğinde yapılan çalışmalarda nitel (f=3), karma (f=2) ve nicel (f=1) yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra çalışmaların önemli bir çoğunluğunda araştırma yönteminin belirtilmediği tespit edilmiştir.

Çalışmaların desenlerine göre dağılımları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Çalışmaların Desenlerine Göre Dağılımı

Tema	Kod	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f
Desen	Betimsel/tarama	-	2	2
	Durum çalışması	1	1	2
	Ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen	-	1	1
	Tasarım tabanlı araştırma deseni	1	-	1
	Tek grup son test modeli	1	-	1
	Hipotetik model	1	-	1
	İlişkisel tarama modeli	1	-	1
	Eşitlenmemiş kontrol gruplu model	-	1	1
	Eylem araştırması	-	1	1
	Fenomenolojik araştırma	1	-	1
	Belirtilmemiş	1	-	1

Tablo 6 incelendiğinde sanal sınıflarla ilgili olarak yapılan çalışmalarda betimsel/tarama (f=2), durum çalışması (f=2), ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen (f=1), tasarım tabanlı araştırma (f=1), tek grup son test modeli (f=1), hipotetik model (f=1), ilişkisel tarama modeli (f=1), eşitlenmemiş kontrol gruplu model (f=1), eylem araştırması (f=1), fenomenolojik araştırma (f=1) desenlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmalarda hedef alınan araştırma örneklemelerinin dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Araştırma Örneklemelerinin Dağılımı

Tema	Kod	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f
Araştırma örnekleme	Üniversite öğrencisi	3	1	4
	Lisansüstü öğrenci	1	1	2
	Öğretmen	2	-	2
	Lisans öğrencisi	-	1	1
	Emniyet personeli	-	1	1
	Öğretim elemanı	-	1	1
	Lise öğrencileri	-	1	1

Tablo 7 incelendiğinde yapılan çalışmaların en fazla üniversite öğrencisi (f=4), lisansüstü öğrenci (f=2) ve öğretmen (f=2) örneklemeleri ile gerçekleştirildiği görülmektedir.

Çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının dağılımı Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Dağılımı

Tema	Kod	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f
Veri toplama aracı	Görüşme	3	4	7
	Ölçek	2	2	4
	Anket	2	2	4
	Kişisel bilgi formu	1	2	3
	Başarı testi	-	2	2
	Değerlendirme formu	-	2	2
	Gözlem	1	1	2

Doküman inceleme	1	-	1
Sistem logları	-	1	1
Araştırmacı ve öğrenci günlükleri	-	1	1
Ürün dosyaları	-	1	1
Uygulama mesajları	-	1	1
Video kayıtları	-	1	1

Tablo 8 ‘deki verilere göre sanal sınıflar ile ilgili yapılan çalışmalarda veri toplama aracı olarak en fazla görüşme (f=7), ölçek (f=4), anket (f=4) ve kişisel bilgi formu (f=3) kullanılmıştır. Ayrıca başarı testi (f=2), değerlendirme formu (f=2), gözlem (f=2), doküman inceleme (f=1), sistem logları (f=1), araştırmacı ve öğrenci günlükleri (f=1), ürün dosyaları (f=1), uygulama mesajları (f=1), ve video kayıtlar (f=1) kullanılmıştır.

Çalışmalarda kullanılan veri analiz yöntemlerinin dağılımı Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Çalışmalarda Kullanılan Veri Analiz Yöntemlerinin Dağılımı

Tema	Kod	Yüksek lisans tezi	Doktora tezi	Toplam
		f	f	f
Veri analiz yöntemi	Betimsel istatistik (frekans,yüzde, ortalama, standart sapma)	11	13	24
	İçerik analizi	3	3	6
	ANOVA-ANCOVA	1	5	6
	T Testi	1	3	4
	Çarpıklık ve basıklık değerleri	2	2	4
	Güvenirlilik analizleri	1	1	2
	Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi	2	-	2
	Korelasyon	1	1	2
	Faktör analizi	2	-	2
	Kruskal Wallis H Testi	1	-	1
	Mann Whitney U Testi	1	-	1
	Madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri	-	1	1
	Normallik testi	1	-	1
	Ki-kare testi	-	1	1
Doküman inceleme	-	1	1	

Tablo 9 incelendiğinde sanal sınıflarla ilgili olarak yapılan çalışmalarda en fazla kullanılan veri analiz yönteminin betimsel istatistik (f=24) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla içerik analizi (f=6), Anova-Ancova (f=6), t-testi (f=4), çarpıklık ve basıklık değerleri (f=4) izlemektedir. Bu yöntemlerin yanısıra güvenirlilik analizleri (f=2), Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik testi (f=2), korelasyon (f=2), faktör analizi (f=2), Kruskal Wallis H testi (f=1), Mann Whitney U testi (f=1), madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri (f=1), normallik testi (f=1), Ki-kare testi (f=1) ve doküman inceleme (f=1) yöntemleri de kullanılmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

YÖK Tez veri tabanında sanal sınıflarla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların %58,82’sinin yüksek lisans tezi, %41,18’inin ise doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Sanal sınıfla ilgili ilk tez çalışması 2002 yılında yapılmıştır ve yüksek lisans tezidir. 2011 yılına kadar hiç yüksek lisans çalışması yapılmamış, 2011 yılı itibariyle çalışmalar tekrar yapılmaya başlamıştır. 2014 yılında 2, diğer yıllarda ise sadece 1 çalışma yapılmıştır. Sanal sınıflarla ilgili ilk doktora çalışması ise 2010 yılında yapılmıştır.

Çalışma yapılan yıllarda her yıl sadece 1 çalışma yapılmıştır. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ise hiç doktora tezi yapılmamıştır. 2012 ve 2017 yılında ise yüksek lisans veya doktora tezi yapılmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada sanal sınıfla ilgili yapılan çalışmaların en fazla eğitim bilimleri enstitüsünde (f=10), sonrasında sırasıyla fen bilimleri enstitüsünde (f=4), sosyal bilimler enstitüsünde (f=2) ve enformatik enstitüsünde (f=1) yapıldığı tespit edilmiştir. Yüksek lisans tezlerinin de doktora tezlerinin de büyük bir çoğunluğu eğitim bilimleri enstitüsünde yapılmıştır. Eğitim bilimleri enstitüsünde (f=5), fen bilimleri enstitüsünde (f=3), sosyal bilimler enstitüsünde (f=1) ve enformatik enstitüsünde (f=1) yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ayrıca eğitim bilimleri enstitüsünde (f=5), fen bilimleri enstitüsünde (f=1) ve sosyal bilimler enstitülerinde (f=1) doktora tezi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiği yapılan sınırlı sayıda çalışmanın farklı enstitüler tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Sanal sınıflar ile ilgili çalışmalarda en fazla “sanal sınıf uygulaması gerçekleştirme (f=4)”, “sanal sınıf uygulamalarının farklı değişkenler üzerindeki etkileri (f=3)” ve “sanal sınıfa yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi (f=2)” amaçlanmıştır. Ayrıca sanal sınıf uygulamalarında performans artırımını, sanal sınıf yönetimi sürecinde görev alacak öğretim elemanlarının eğitim gereksinimlerinin belirlenmesini, sanal sınıf otomasyonu modeli oluşturmayı, sanal sınıf tasarımını, sanal sınıf uygulamalarının mesleki gelişime katkısının incelenmesini, sanal sınıfta öğrenci davranışlarının modellenmesini, sanal sınıf ortamlarının kullanım niyetlerinin incelenmesini, sanal sınıfların uygulamasına ilişkin teknoloji kabul düzeylerinin belirlenmesini, sanal sınıflarda öğrenen özerkliğini, sanal sınıflarda eş zamanlı sesli yanıt verme uygulamasının değerlendirilmesini, ters yüz edilmiş sanal sınıf modelinin işlevselliğinin incelenmesini ve sanal sınıf yönetim biçimlerinin incelenmesini amaçlayan çalışmalarda yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar yapılan tezlerin amaçlarının çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yapılan çalışmalarda nitel (f=3), karma (f=2) ve nicel (f=1) araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmaların büyük çoğunluğunda araştırma yönteminin belirtilmediği tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerinin bir kısmının kullandıkları araştırma yöntemini tezde belirtmemeleri dikkat çekmektedir. Oysa bir araştırmanın yönteminin ayrıntılı ve doğru olarak verilmesi, o araştırmadan elde edilen sonuçların doğruluğu, inandırıcılığı ve tekrarlanabilirliği ile yakından ilişkilidir (Karasar, 2011). Sanal sınıflarla ilgili olarak yapılan çalışmalarda kullanılan araştırma desenleri ise betimsel/tarama (f=2), durum çalışması (f=2), ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen (f=1), tasarım tabanlı araştırma (f=1), tek grup son test modeli (f=1), hipotetik model (f=1), ilişkisel tarama modeli (f=1), eşitlenmemiş kontrol gruplu model (f=1), eylem araştırması (f=1), fenomenolojik araştırma (f=1) şeklindedir.

Çalışmalar en fazla üniversite öğrencisi (f=4), lisansüstü öğrenci (f=2) ve öğretmen (f=2) örneklemi ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca lisans öğrencisi (f=1), emniyet personeli (f=1), öğretim elemanı (f=1) ve lise öğrencileri (f=1) ile gerçekleştirilmiş çalışmalarda bulunmaktadır.

Juodaityte ve Kazlauskine (2008), araştırma modeline, amacına ve problem cümlesine uygun olarak, kullanılacak veri toplama araçlarının seçiminin yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sanal sınıflar ile ilgili yapılan çalışmalarda veri toplama aracı olarak en fazla görüşme (f=7), ölçek (f=4), anket (f=4) ve kişisel bilgi formu (f=3) kullanılmıştır. Ayrıca başarı testi (f=2), değerlendirme formu (f=2), gözlem (f=2), doküman inceleme (f=1), sistem logları (f=1), araştırmacı ve öğrenci günlükleri (f=1), ürün dosyaları (f=1), uygulama mesajları (f=1) ve video kayıtlar (f=1) kullanılmıştır.

Yapılan çalışmalarda en fazla kullanılan veri analiz yönteminin ise betimsel istatistik (f=24) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla içerik analizi (f=6), Anova-Ancova (f=6), t-testi (f=4), çarpıklık ve basıklık değerleri (f=4) izlemektedir. Bu yöntemlerin yanısıra güvenilirlik analizleri (f=2), Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik testi (f=2), korelasyon (f=2), faktör analizi (f=2), Kruskal Wallis H testi (f=1), Mann Whitney U testi (f=1), madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri (f=1), normallik testi (f=1), Ki-kare testi (f=1), doküman inceleme (f=1) yöntemleri de kullanılmıştır. Farklı alanlarda yapılmış araştırmaları inceleyen çalışmalarda da en fazla kullanılan veri analiz yönteminin betimsel istatistik olduğu tespit edilmiştir (Hark Söylemez, 2021; Turan, Karadağ, Bektaş ve Yalçın, 2014).

Bu araştırma sonuçlarından yola çıkarak birtakım önerilerde bulunulmuştur:

- Özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında zorunlu olarak uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte sanal sınıf uygulamaları yaygınlaşmıştır. Sanal sınıf uygulamalarındaki eksiklikleri tespit edebilmek için sanal sınıfla ilgili olarak yapılan tez çalışmalarına ağırlık verilmelidir.
- Sanal sınıf uygulamalarının etkililiğini artırmaya yönelik yapılan çalışmalara ağırlık verilmelidir.
- Farklı eğitim kademelerine devam eden öğrencilerin sanal sınıf uygulamalarına uyum düzeyleri üzerinde etkili olan faktörlere yönelik yapılan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.
- Farklı veritabanlarında yer alan araştırmaların incelenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Sanal sınıflarla ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçların incelenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Albergaria-Almeida, P. (2010). Questioning patterns and teaching strategies in secondary education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 751–756.
- Clark, R. C. ve Kwinn, A. (2007). *The new virtual classroom: Evidence-based guidelines for synchronous e-learning*. San Francisco, CA: Pfeif
- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). Parameters of content analysis. *Education and Science*, 39(174), 33-38.
- de Freitas, S. ve Neumann, T. (2009). Pedagogic strategies supporting the use of Synchronous Audiographic Conferencing: A review of the literature. *British Journal of Educational Technology*, 40(6), 980–998.
- Elkins, D. ve Pinder, D. (2015). *E-learning fundamentals: A practical guide*. Alexandria, VA: ATD.

- Hark Söylemez, N. (2021). Dijital ebeveynlik ile ilgili olarak yapılan çalışmaların incelenmesi. 4th International Congress of Human Studies.
- Juodaitytė, A. ve Kazlauskienė, A. (2008). Research methods applied in doctoral dissertations in education science (1995-2005): Theoretical and empirical analysis. *Vocational Education: Research & Reality*, 15, 36-45.
- Karasar, N. (2011). Bilimsel araştırma yöntemi (22. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Küçük, S., Yılmaz, R. M., Aydemir, M., Baydaş, Ö. ve Göktaş, Y. (2013). Öğretim teknolojileri araştırmalarındaki yöntemsel eğilimler. K. Çağıltay ve Y. Göktaş (Ed). Öğretim Teknolojilerinin Temelleri: Teoriler, Araştırmalar, Eğilimler (261-277) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Masa, J., Díaz, L., Cubo-Delgado, S., Gutiérrez-Esteban, P., ve Tosina, R. (2014). Assessment of the Use of Synchronous Virtual Classrooms in Higher Education. *The New Educational Review*, 38, 223–237.
- Moore, Michael G, & Kearsley, G. (2011). Distance education: A systems view of online learning. Wadsworth Publishing.
- Murphy, E., Rodríguez-Manzanares, M. A. ve Barbour, M. (2011). Asynchronous and synchronous online teaching: Perspectives of Canadian high school distance education teachers. *British Journal of Educational Technology*, 42(4), 583–591.
- Peker Ünal, D. (2004). Öğrenme (harmanlanmış-karma öğrenme ortamı) ve uygulama örnekleri. 4th International Educational Technology Konferansı.
- Posey, C., Lowry, P. B., Roberts, T. L., ve Ellis, T. S. (2010). Proposing the online community self-disclosure model: the case of working professionals in France and the U.K. who use online communities. *European Journal of Information Systems*, 19(2), 181–195.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2016). Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Turan, S., Karadağ, E., Bektaş, F., ve Yalçın, M. (2014). Türkiye’de eğitim yönetiminde bilgi üretimi: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi 2003-2013 yayınlarının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20(1), 93-119.
- Usal, M.R., Albayrak, M. ve Usal, M. (2004). İnteraktif web tabanlı işbirliği yapan sanal laboratuvarların eğitimde rolü ve önemi. 4th International Educational Technology Konferansı, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Von Horn, R. (1997). The Virtual School. *Phi Delta Kappan*, 78(6), 481-482.
- Yang, D. (2017). Instructional Strategies and Course Design for Teaching Statistics Online: Perspectives from Online Students. *International Journal of STEM Education*, 4(1), 34.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ARİSTOTELES'İN PRATİK BAĞLAMDA FELSEFEYİ MEŞRULAŞTIRMASI

Prof. Dr. Hasan AYDIN

Ondokuzmayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fak.

Samsun, Türkiye

ORCID: 0000-0002-0692-3725

haydin@omu.edu.tr

Bora ASLAN

Ondokuzmayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enst.

ORCID: 0000-0003-2190-2532

aslanbora555@gmail.com

ÖZET

Antik Yunan'da ortaya çıkan felsefi düşünce, ortaya çıktığı andan itibaren mitoloji, siyaset ve edebiyat karşısında meşruiyet krizi yaşamıştır. Anaksagoras ve Protagoras gibi filozoflar düşünceleri nedeniyle yargılanmış, Sokrates ise yargılanarak ölüme mahkum edilmiştir. Bu durum, hem Platon'un hem de Aristoteles'in felsefe etkinliğini meşrulaştırmak için büyük çabalar harcamalarına yol açmıştır. Aynı zamanda felsefenin meşruluğu sorunu birbirleriyle yakından ilişkili olan neden felsefe yapmalıyız, felsefe yapmak ne işimize yarar, kimler felsefe yapabilir, gibi soruları ve yanıtlarını kapsar. Aristoteles felsefenin meşruiyeti sorununa eğildiği gibi felsefenin meşruiyetini özel olarak irdeleyen Protrepikos adlı bir eserde kaleme almıştır. Bu eserde felsefe karşıtı argümanlarla hesaplaşır ve felsefeyi teorik ve pratik gerekçelerle temellendirmeye yönelir. Bu bildirinin amacı ise Aristoteles'in felsefeyi pratik anlamda nasıl meşrulaştırdığı ve bu konuda ne tür argümanlar geliştirdiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Meşruiyet, Pratik, Protrepikos, Aporia, Praksis

ARISTOTLE'S LEGITIMATION OF PHILOSOPHY IN A PRACTICAL CONTEXT

Prof. Dr. Hasan AYDIN

Bora ASLAN

ABSTRACT

Philosophical thought that emerged in Ancient Greece has endured a legitimization crisis against mythology, politics and literature from the moment it emerged. Philosophers, such as Anaxagoras and Protagoras were judged due to their thoughts. Socrates was trialed to a death sentence. This led Plato and Aristotle to put great effort into legitimizing philosophical inquiry. This declaration's aim is to portray how Aristotle legitimized philosophy and what kind of arguments he produced in this matter. At the same time, the declaration includes questions and their answers such as; "Why should we philosophize?", "What is the use of philosophy, "Who can philosophize", which are altogether related to the problem of legitimization of philosophy. As Aristotle emphasized on the problem of legitimization of philosophy; he also authored a book named Protrepikos, in which the sole focus is on the legitimization of philosophy. In this book, he settles against arguments that oppose philosophy and he proceeds to set a groundwork of philosophy based on theoretical and practical reasoning. The aim of this declaration is to put forth how Aristotle legitimizes philosophy and what arguments he produces in this regard.

Keywords: Legitimacy, Practice, Protrepikos, Aporia, Praksis

GİRİŞ

Felsefenin meşruluğu problemi, felsefenin başlangıcından günümüze kadar gelen süre boyunca çeşitli yorumlar ile birlikte günümüzde de konuşulmaya devam edilmektedir. Eski çağlarda felsefeyi meşrulaştırmaya, onun yanında saf tutmaya yanaşan filozoflar ise nasiplerini fazlasıyla almışlardır. Bu filozoflar arasında da ilk meşruiyet krizini yaşayan filozof ise Anaksagoras'dır. Kendisi döneminde güneşin kırmızı sıcak bir metal kütle olduğunu, yıldızların ise ateşli taşlar olduğunu dile getirir. Dünyanın düz olduğu, altındaki güçlü hava tarafından desteklenerek yüzdüğünü, havadaki kesilmelerin de buna bağlı olarak bozulmalara ve depremlere sebep olduğunu söyler. Fakat o dönemde güneş Yunanlılar için kutsal bir varlıktır ve onu sıcak metal bir kaya olarak nitelendirmek dönemindeki insanlar için dine karşı işlenmiş bir suç olarak görülür. Tanrıya yapılan bu saygısızlık nedeniyle mahkemeye verilen Anaksagoras daha sonra kaçarak İyonya'da bulunan Lampsakos'a gider (Laertios, 2021, 69-73). Protagoras'da ise durum farklı değildir. Ömrünün sonuna doğru "Tanrılar Üstüne" adlı eserinin başlangıcındaki tanrıtanımaz ifadeler yüzünden, eski inançlara bağlı Atinalılardan bir vatandaş Protagoras'ı mahkemeye verir. Mahkemenin sonunda idama mahkum edilen Protagoras bu olay ile birlikte, eserleri de devlet eliyle toplatılır ve pazar meydanında ateşe verilir. Gerçi kendisi infaz edilmeden kurtulur; ama gemiyle Sicilya'ya giderken yolda boğularak ölür. Sokrates ise döneminde gençleri yoldan çıkarmak, akıllarına kötü şeyler sokmakla ve tanrıtanımazlıkla suçlanır. Sokrates'in Savunması adlı eserde de bildiğimiz üzere, kendisini inançlı biri olarak görür ve Tanrının ona bir buyrukta bulunduğunu aslında kendisinin kendi halkı için bir hediye olduğunu, çünkü onları yaptıkları hatalı veya doğru olan şeyler için devamlı akıl yürütmelerine yardımcı olduğunu, bunu cebinde beş kuruş parası olmadan yaptığını söyler. Hatta eserde şu ifadeleri kullanır; "Tanrıya hizmet edeyim diye yoksul kaldım" (Platon, 2021, 85b). Eserin sonlarına doğru kendisini ölüm ile tehdit etseler bile her şekilde felsefe öğretmek den ve felsefe yapmaktan vazgeçmeyeceğini dile getiriyor. Kendisinin Tanrının devletin başına musallat ettiği bir at sineği olduğunu ifade eder. Gerektiği yerde insanları dürtten bu at sineği onlara kızar, kandırır ve azarlar. Yani kısacası demek istediği ruhu eğitmek adına felsefe yapmamız gerektiği ve bize doğru olan yolu gösterecek olanın felsefe olduğudur (Platon, 2021, 18.). Felsefe karşısında susmamızın ise gerçek bir hayat olmadığını dile getirir. Çünkü felsefe yapmayan bir zihin kendisinin de söylediği gibi, uykuya dalar ve Erdemli olana ulaşamaz.

ARİSTOTELES

Aristoteles'e göre "Şimdi olduğu gibi, başlangıçta, insanları felsefe yapmaya iten şey, hayret (thauma) olmuştur. Onlar başlangıçta açık güçlükler (aporia) karşısında hayrete (thauma) düşmüşlerdir. Daha sonra yavaş yavaş ilerlemişler ve ay, güneş ve yıldızlara ilişkin olayları, nihayet dünyanın oluşumu gibi büyük sorunları ele almışlardır. Şimdi bir sorunu fark etmek ve hayret etmek, kendisinin bilgisiz olduğunu kabul etmektir. Bilgisizlikten kurtulmak için, felsefe yapmaya giriştiklerine göre, onlar, kuşkusuz herhangi bir faydacı amaçla değil, sırf bilmek için bilimin peşine düşmüşlerdi" (Aristoteles, 2021, 982a).

O halde bilgisizliğini fark eden kişi, bu bilgisizlik durumundan kurtulmak adına felsefe yapmaya başlamalıdır. Yaşam için elimizin altında bulunan şeyler, örneğin beden ve bedene yararı dokunan her şey bir çeşit araç gibi kullanırız. Fakat bu araçları kullanmak tehlikelidir. Doğru kullanmayanlarda genellikle karşıt bir etki oluşur. Bu yüzden bu araçları en iyi şekilde kullanmak adına, bilgi kazanmalı ve onu uygun şekilde kullanmaya çalışmalıyız. Felsefe de aynen bu şekilde kullanılmalıdır. Aristoteles'e göre devlet işlerini doğru takip etmek ve özel yaşamımıza yararlı olacak şekilde bir biçim vermek istiyorsak felsefe ile uğraşmalıyız. Düşünüp ve anlamak insanlar için kendinde ulaşmaya değer bir hedeftir, bu ikisi olmadan insan onuruna yakışan bir yaşam sürmek mümkün değildir. Aynı zamanda bunlar pratik yaşam için de yararlıdır. Çünkü insan, düşünüp ve anladığı ölçüde pratik yaşamını şekillendirir. Bu yüzden şeyler hakkında da belirgin bir kaniya sadece felsefe yaparak varırız. Felsefi düşünme etkinliğinin gerçekten de günlük yaşam için büyük yarar sağladığı mesleklerden ve faaliyetlerden örnek verilirse, felsefenin yararı da kolayca anlaşılır. Aristoteles ilk argümanını bu örnek ile betimler; Her aklı başında hekim ve beden eğitimi öğretmenlerinden birçoğu, iyi bir hekim ve beden eğitmeni olmak isteyenlerin doğa hakkında bilgi edinmeleri gerektiği konusunda konuşurlar. Bu durumda iyi bir yasa koyucu da doğa hakkında bilgi sahibi olmak zorundadır. Çünkü onlar mesleki becerilerini bedeninin yetkinliğini koruyarak gösterirler. Yasa koruyucular ise ruhun yetkinliğiyle meşgul olur ve kamuya mutluluk ya da mutsuzluk yollarını öğretme savıyla ortaya çıkarlar. Bu yüzden onların felsefeye daha çok ihtiyaçları vardır (Aristoteles, 2003, B46). Diğer zanaatlarda da en iyi aletler doğayı gözlemleyerek keşfedilir. Örneğin doğramacılıkta cetvel ve daire çizmeye yarayan alet gibi; kimi aletler için suyun gözlemlenişi bize bir örnek oluşturur, kimileri için bize ulaşan güneş ışınlarının gözlemlenişi. Bu aletlerin yardımıyla, duyuşsal algı için yeterli ölçüde neyin doğru ve düz olduğunu saptarız. Aynı şekilde devlet adamının da doğanın kendisinden ve hakikatten aldığı belirli örnekleri olmalıdır, bu örneklerin yardımıyla o neyin doğru, neyin güzel ve neyin yararlı olduğuna karar verecektir. Fakat Aristoteles'e göre kendini felsefeye vermemiş ve hakikat ile tanışmamış bir kimse buna ulaşamaz (Aristoteles, 2003, B48). Bununla beraber pratik bağlamda felsefeyi meşru kılmak adına verdiği ikinci argümanda ise Aristoteles görme yetisinden bahseder. Görme yetisinin pratik yaşam da nasıl bir işlevi olduğunu dile getiren Aristoteles şunları söyler; Bildiğimiz üzere görme yetisi bize olanı gösteren duyuş aracımızdır. Onun görevi sadece görülebilir olanları tek tek ayırt etmek ve belirgin olanı göstermektir. Fakat bu demek değildir ki görme yetisi başka bir işe yaramaz. Dolaylı olarak bizlere bir şeyler yapma olanağı tanır ve eylemlerimiz sırasında bize büyük yardımcı dokunur. Zira görme yetimiz olmasaydı hareket etmemiz hemen hemen kısıtlanırdı. Bu durumda teorik olmasına karşın bu bilgi ile birlikte birçok eylemi gerçekleştireceğimiz açıktır.

Onun yardımıyla hangi eylemi yapmamız gerektiğini ve hangi eylemden kaçınmamız gerektiğine karar veririz. Genel olarak bizim için iyi olacağını düşündüğümüz şeyi bu bilgi vasıtasıyla biliriz (Aristoteles, 2003, B51). Fakat iyi olanı bilmek bize pek bir şey kazandırmaz. Çünkü insan iyi olanı bilerek sadece teorik kısmı bilmiş olur. Pratiğe dökemediğimiz sürece pek işe yaradığı söylenemez. Bu yüzden Aristoteles' göre;

“İnsan için iyinin ve yaşam için yararlının yalnız iyiyi bilmekten değil, uygulamadan ve eyleme bulunmaktan ileri geldiğini fark etmesi gerekir. Sonuçta sağlığımız koruyan şeyleri bilerek değil, vücudumuza dahil ederek sağlıklı kalırız” (Aristoteles, 2003, B52).

Bununla beraber üçüncü ve son argüman ise felsefenin işlevsel oluşu hakkındaki argümandır. Aristoteles argümanı şu şekilde betimler; Felsefe yapan insanlar için bir diğer kanıt da felsefeyle uğraşan, onun hakkında düşünen kişilerin felsefe ile uğraşmaktan büyük bir zevk almasıdır. Zira kimse uzun zaman boyunca çabalamasaydı, felsefe yapmak tam bir külfete sebebiyet verirdi. Ayrıca bir bakıma felsefe yapmak, diğer etkinliklere nazaran öyle büyük bir çaba göstermeye de gerek duymaz. Buna bağlı olarak felsefe için gerekli bir mekan yada kullanılması gereken bir araç söz konusu değildir. Dünyanın neresinde durursanız durun, düşünmeye başlayan bir zihnin felsefe yapma potansiyeli de olacaktır. Aristoteles'e göre, böylece insanın kendini felsefe adamasının mümkün olduğu, felsefe yapmamak için bir sebep olmadığını, felsefenin en büyük manevi değer ve onu kazanmanın kolay olduğu kanıtlanmıştır. Şevkle felsefe yapmak bütün bu nedenlerden dolayı yararlıdır (Aristoteles, 2003 B57).

SONUÇ

Aristoteles, pratik sahada felsefeyi meşrulaştırmak adına yaptığı girişimleri üçe ayıracak olursak. İlk, insan düşünüp anlamak ister. Aristoteles'e göre bu ikisi olmadan insan onuruna yakışan bir yaşamdan söz etmek mümkün değildir. Düşünüp anlamak aynı zamanda pratik yaşamımız içinde büyük bir çabadır. Çünkü insan düşünüp anladığı sürece pratik yaşamı ona göre şekillendirir. Zaten bu şeyler hakkında belirgin bir kanıya sadece felsefe yaparak varırız. Aristoteles' göre zaten pratik yaşamımızda uğraştığımız mesleklerden, felsefenin nasıl işe yaradığı göz önüne serilmektedir. İyi bir hekim ile beden eğitimciyi ele alacak olursak, onlar doğa hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği hakkında konuşurlar çünkü, onlar mesleki becerilerini bedeninin yetkinliğini koruyarak gösterirler. Yasa koyucularda da bu durum bu şekildedir. Onlar bedenden çok ruhun yetkinliği ile meşgul olurlar ve halka mutluluk veya mutsuzluğun yollarını öğretmek için ortaya çıkarlar bu yüzden pratik hayatımızda da felsefeye daha çok ihtiyaçları vardır. İkinci olarak Aristoteles, görme yetisinden bahseder, onun bizim için hiç önemsiz bir yeti olmadığını çünkü eylemlerimizi, yani pratik yaşamımızdaki kontrolünden bahseder. Ona göre görme yetimiz olmadan eylemlerimizin de birçoğu kısıtlanır. Aristoteles'e göre bu durum teorik olmasına karşın bu bilgi ile birlikte birçok eylemi gerçekleştirebileceğimizde açıktır. Sonuçta onun yardımıyla hangi eylemi yerine getirip hangisini getiremeyeceğimiz açıktır. Sonuçta insan iyi olduğunu düşündüğü eylemi gerçekleştirir, fakat iyi olanı bilmek ve yapmak arasında büyük bir fark vardır. İyi olanı bilmek bize sadece o bilgiyi bildiğimizi kanıtlar.

Bu bilgiyi pratik sahada göstermemiz gerekmektedir. Bunu da sadece bilmek ile kalmayıp pratik yaşamımızda uygulamamız gerekir. Aristoteles'in söylediği gibi; sağlığımızı koruyan şeyleri bilerek değil, vücudumuza dahil ederek sağlıklı kalırız ve son argümanı ise felsefi etkinliğin pratik bağlamda büyük bir avantaja sahip olmasından bahseder. Diğer etkinliklere nazaran felsefe, herhangi özel bir mekan yada alete gereksinim duymaz. Tersine yeryüzünün neresinde olursanız olun, düşünmeye başlayan bir zihin aynı zamanda felsefe yapma potansiyelini de içinde barındırmış olur.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (2003), *Protreptikos*,. Oğuz Özgül, (çev.) İstanbul: Pencere Yayınları.
Aristoteles (2021), *Metafizik*, Y. Gurur Sev, (çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
Karnz W. (2014), *Antik Felsefe Metinler Ve Açıklamalar*, Suad Y. Baydur, (çev.) İstanbul: Cinus-Sosyal Yayınlar.
Laertios D. (2021), *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, Candan Şentuna, (çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
Platon (2021), *Sokrates'in Savunması*, Ari Çokona, (çev.) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

REDAIC: RESEARCH DATA ANALYSIS INDICATOR CHART USING ADDIE MODEL

Imaan Nissa Binti SAHRIN

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
imaannissa2001@gmail.com

Aishah Umairah Binti AZHAR

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
aishahumairah5901@gmail.com

Aisyah Al-Humaira Binti Mohd FAUZI

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
aisyahhumaira095@gmail.com

Noor Alissa Binti Ab RAZAK

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
alissarazak25@gmail.com

Murugadas A/L Ramdas CHELAMUTHU

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
murugadas@psa.edu.my

ABSTRACT

Data Analysis plays an important role in helping researchers and students who are conducting quantitative research studies. However, some researchers and students face problems identifying and understanding what type of data analysis to use when conducting the research. This issue has caused problems with the research they are conducting, leading to errors. Due to the situation, we came out with a product named Research Data Analysis Indicator Chart (REDAIC) in the form of sunburst or wheel chart. The purpose of this project is to assist researchers and students whom having difficulty determining which type of data analysis to be used in their quantitative research based on their objectives and sample group. The project's primary objectives are to design and develop the product along with implementation and evaluation whether the usage of the product meets the purpose. When the researchers use the REDAIC chart, we can see that the product managed to help researchers identify the type of data analysis that will be used by them for their research without any errors. We gave out product evaluation questionnaire using 5 points Likert scale to 30 respondents. The results indicate that the mean value for visual design is 4.76, tutorial approach is 4.77, applicability is 4.73, and user satisfaction is 4.70. We can conclude that REDAIC has fulfilled the needs and wants of the users as indicator of the type of data that needs to be used for quantitative research

Keywords: Data Analysis, Quantitative Research, Researchers

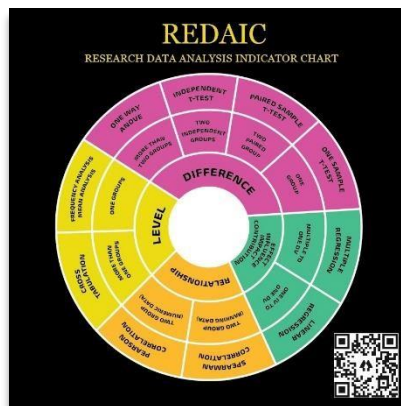
1. INTRODUCTION AND BACKGROUND

In The title of our product is REDAIC which stands for Research Data Analysis Indicator Chart. We create REDAIC based on the ADDIE MODEL Framework, which includes five steps: Analyze, Design, Develop, Implement, and Evaluate. REDAIC is an indicator chart that can help researchers identify the best types of data analysis for their research. REDAIC is created into a sunburst or wheel chart, allowing researchers to visualize hierarchical data quickly. Aside from that, this project aims to help researchers and anyone else who is having trouble deciding which type of data analysis to utilize in their research based on their objective and sample group. Moreover, our target market for this product is researchers and students that conduct quantitative data research.

2. PROBLEM STATEMENT

- *Data Analysis Errors (Brown et al, 2013)*
 According to Brown et al (2013), the current situation, with too much data, researchers and students had difficulty finding and understanding data analysis. This has caused some issues with their research, which may lead to error in Data Analysis.
- *Lack of knowledge about Data Analysis (According to Survey with 30 respondent)*
 We conducted a survey to test respondents' knowledge on data analysis among 30 respondents. From the survey, we found that respondents' lack knowledge on which data analysis to use for their quantitative research.

3. DESCRIPTION OF INNOVATION

As seen in the image above, our official product is called “Research Data Analysis Indicator Chart (REDAIC)”. The small circle in the middle of the chart was the objectives that the researcher normally aims to do in order to attain their final goal. The second row represented the group's quantitative research sample.

Final row reflecting type of data analysis to be employed by the researcher in the research investigations.

Our product also includes a QR code with links to our official website and a feedback form. After scanning the QR code, users can learn more about REDAIC by visiting our official website. In addition, they can provide us with feedback by scanning the QR code.

The image above shows the true or final appearance of our product, REDAIC. Based on the diagram, our product has an additional element in the form of an arrow. The arrow serves as a pointer or indicator to the chart. So, if the researcher wants to know the ultimate response of the types of data analysis to be employed in their research projects, they can use the arrow as an indicator.

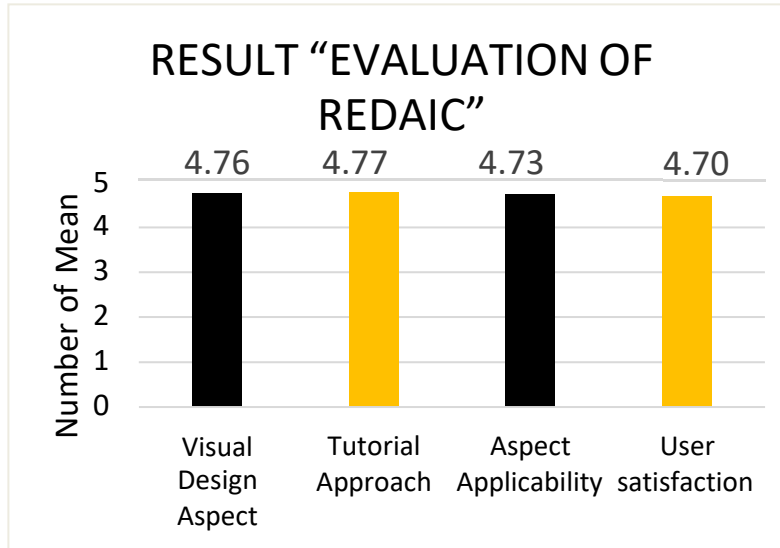
4. OBJECTIVES

Purpose: to assist researcher or anyone who is having difficulty in determining which types of data analysis to be used in their quantitative research studies based on their objective and sample of group.

In order to achieve this purpose, there are 4 objectives that need to be taken into action:

- OBJ 1: To design the product to meet the purpose.
- OBJ 2: To develop the product to meet the purpose.
- OBJ 3: To implement the product to see whether the function and existence of the product meet the purpose.
- OBJ 4: To evaluate the product whether the function and existence of the product to meet the purpose.

5. RESULTS AND DISCUSSION

We used a 5 points Likert scale questionnaire to evaluate REDAIC. Thirty respondents participated in answering the questionnaire. The questionnaire contains four main sections; the visual design aspect, the tutorial approach, applicability, and user satisfaction. The bar graph shows that we manage to achieve a high mean level for each section. The mean value for all the section is above 4 which indicates a high level of satisfaction. In detail, the number of means for visual design aspect is 4.76 and the mean for the tutorial approach is 4.77. The mean for applicability is 4.73, and lastly mean for users’ satisfaction is 4.70.

The visual design is high because the REDAIC design is convenient and gratifying. The REDAIC design is appealing, easy to use, practical and functional for research users. All of the elements have created an aesthetically pleasing and eye-catching design. The tutorial approach sections are high because they allow visitors to engage with REDAIC content actively. For example, we created a website and video to let users learn more about REDAIC. The applicability aspects are at a high level because the REDAIC product uses the correct terms and concepts to guide all users. Lastly, the users’ satisfaction section is all at a high level. The REDAIC product meets users' needs because it is effortless to understand and easier to use.

6. NOVELTY

Novelty could be referred as the quality of being new, unique, or unusual product. There not has been any product that has simplified the indication of the type of data analysis that needs to be used for quantitative research currently in the market. The use of sunburst or wheel which similar to a pregnancy indicator chart makes this product unique. The use of colours to stimulate the use of this product is another unique feature.

7. SOCIETAL BENEFITS

- It can help the researcher or student in developing the effective and efficient types of user research indicators
- It also to understand specifically what type of data analysis is used in their research without any errors
- Otherwise, REDAIC also can reduce time to think what their best data analysis is
- Improve and enhance the knowledge and it's much easier for the researcher and student to understand.

8. CONCLUSION

To highlight our project, "Research Data Analysis Indicator Chart," we achieved all of our objectives which is to design, develop, implement and evaluate a product in order to meet the purpose of its existence, as indicated by the positive comments obtained from a sample of the group that tried our product. We have developed a method that will help all researchers determine the type of data analysis to utilize in their studies based only on the sample of group and their objectives studies.

9. ACKNOWLEDGEMENT

The authors would like to thank our supervisor and lecturers from Polytechnic Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah for the guideline, services and facilities. [Project Number = UIP002].

REFERENCES

- A. (2020, June 9). What is the ADDIE Model of Instructional Design? Water Bear Learning. <https://waterbearlearning.com/addie-model-instructional-design/>. on the 10th November 2021
- Bhat, A. (2021, April 26). Open Ended Questions: Definition, Characteristics, Examples, and Advantages. ProQuest. <https://www.questionpro.com/blog/what-are-open-ended-questions/>. on the 25 December 2021.
- Griffin, M. M., & Steinbrecher, T. D. (2013). Large-Scale Datasets in Special Education Research. Using Secondary Datasets to Understand Persons with Developmental Disabilities and Their Families, 155–183.
- G, S. (2020). <https://medwinpublishers.com/NNOA/NNOA16000183.pdf>. Nanomedicine & Nanotechnology Open Access, 5(2). <https://doi.org/10.23880/nnoa-16000183>
- Project Management Instructional Design: ADDIE Model - 3354 Words | Proposal Example. (2020, July 12). Free Essays. <https://ivypanda.com/essays/project-management-instructional-design-addie-model/>. on the 15 November 2021.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

PROPOSAL OF ELECTRONIC HANDGRIP REHABILITATION FORCE
MEASURING BY USING DYNAMOMETER FOR STROKE PATIENTS

Nur Aina Afifah Mohd DASUKI

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah
Selangor, Malaysia
ainaa.rizki@gmail.com

Dr. Wan Rosemehah Wan OMAR

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah
Shah Alam, Selangor, Malaysia
rosemehah@gmail.com

ABSTRACT

Handgrip strength (HGS) is the quantity of effort required to embrace an object and is required for a variety of functional activities in daily life. Furthermore, the strength of the injured hand has been estimated via prediction. Then, by having weak handgrip, daily activities become limitations and cannot resolve activities (grasp thing) by hand properly. However, this situation can be overcome by developing new handgrip models with design force circuit handgrip and measure the isometric grip force for each finger. The proposed design was constructed with average of healthy grip strength were men squeeze about 46kg meanwhile women squeeze about 29kg. It is measured by squeezing an electronic handgrip exercise tools that attached with dynamometer that powered by a 9V DC power supply. The expected result by this study, this device can assist stroke patients doing exercise will improve the strength of the handgrip. Furthermore, this device will give motivation for stroke patients to increase the handgrip strength. This device come along with dynamometer to easily monitor the handgrip force that attached with the device.

Keywords: Handgrip, Stroke, Force, Dynamometer

1. INTRODUCTION

Handgrip strength (HGS) is the quantity of effort required to embrace an object and is required for a variety of functional activities in daily life [1]. Occupational therapists and others examine grip strength in a variety of clinical settings, including hand therapy and occupational rehabilitation. It is quick, simple to perform, and produces a convenient result. Grip strength testing results have been used to establish a baseline measure of performance against which change can be matched, as well as to compare results to normative data [2]. Low handgrip strength is related to functional limitations and is a strong predictor of future disability, physical health issues, and cognitive decline. In fact, researchers discovered that low HGS was a better predictor of mortality than chronological age and systolic blood pressure [3]. HGS typically measured in pound, kilograms, or newton by squeezing a type of muscle strength testing equipment.

The average of healthy grip strength are men squeeze about 46kg meanwhile women squeeze about 29kg. Many people would not meet the average of healthy HGS, thus, “Electronic Handgrip Rehabilitation Force Measuring by Using Dynamometer for Stroke Patients” is expected to help user (rehabilitation’s patients) in relieving their main problem (weak handgrip) in doing handgrip exercise. The handgrip exercise can be monitoring the progress of the handgrip by showing the value of force that appears at meter by squeezing the tools.

Then, by having weak handgrip, daily activities become limitations and cannot resolve activities (grasp thing) by hand properly. However, this proposed proposal will develop project that can help stroke patients have motivations to do exercise and can have handgrip strength back.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 Stroke

Stroke is one of the major causes of physical impairment in the globe. Stroke is a widespread, significant, and disabling global health-care issue, and rehabilitation is an important part of treating stroke patients. According to the past study, each year, roughly 500,000 new strokes occur, with approximately three million existing stroke survivors. Other than that, hemiparesis and spasticity are two types of motor disability that influence daily living and effect overall quality of life in nearly 80% of stroke survivors [5].

Hand motor dysfunction is extremely widespread and contributes significantly to disability. Hand impairment is common in the chronic stage of stroke, showing as both a decrease in finger strength and loss of dexterity (negative symptoms) and anomalous hand flexion synergy, defined as a pattern of involuntary motor activation resulting in finger and hand flexion (positive signs) [5]. Consequentially, stroke affected the patients' handgrip by decreasing the muscle strength.

HGS is a reliable indicator of physical function that has been widely used in observational studies and therapeutic settings. Importantly, one study discovered that dynamometer-measured handgrip strength could be a useful tool in geriatric management for identifying "oldest old" patients (those over 75 years old) at risk of disability [6]. Grip strength is traditionally measured with a manual hydraulic dynamometer. Hand grip strength also can be treated by consistency doing rehabilitation.

2.2 Rehabilitation

According to World Health Organization (WHO), rehabilitation is defined as “a set of interventions designed to optimize functioning and reduce disability in individuals with health conditions in interaction with their environment”.

Simply said, rehabilitation enables a child, adult, or elderly person to be as independent as possible in daily activities and to participate in education, job, recreation, and meaningful life tasks such as caring for family members. It accomplishes this by addressing underlying disorders (such as pain) and enhancing an individual's daily functioning, assisting them in overcoming issues with thinking, seeing, hearing, communicating, eating, or moving around. Anyone may require rehabilitation at some point in their lives, whether as a result of an injury, surgery, disease, or illness, or because their functioning has deteriorated with age. Some examples of rehabilitation include as below.

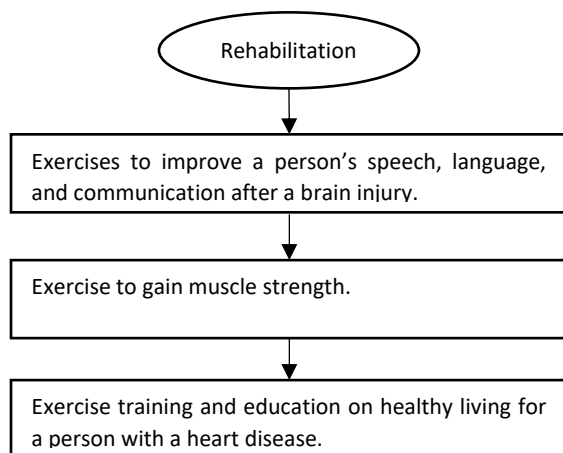
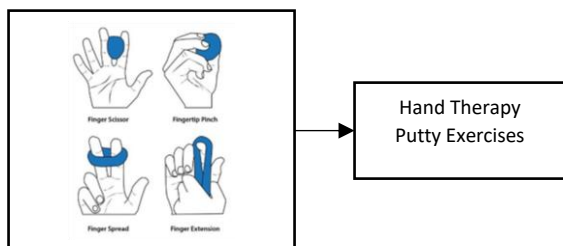
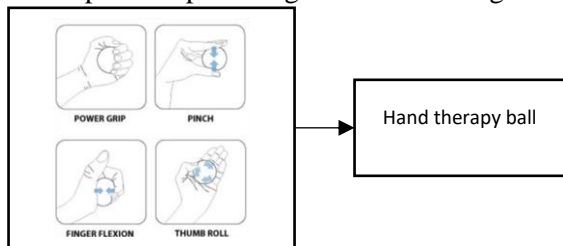

Figure 1: Examples of rehabilitation

According to a few examples of rehabilitation above, this project will focus on exercise to gain muscle strength.

2.3 Exercise

For stroke patients, variety of exercise that might be in their activities to increase the handgrip strength. This included exercise with tools and did not need tools. Based on blog that written by Flint Rehab title “39 Restorative, Strengthening Hand Therapy Exercises to Try at Home”, I found that hand therapy exercises can assist increase hand and finger strength and dexterity. They are especially beneficial in improving fine motor abilities following a neurological trauma such as a stroke or brain injury. Furthermore, hand strengthening exercises like these can also help prevent conditions like arthritis from getting worse. Hand therapy exercise that I found in this blog have guide contains exercises for all ability levels. Those who have disabled hands as a result of a neurological trauma such as a stroke should begin with passive training. This involves employing their unaffected hand to assist their affected hand in performing the activities. This will not only assist prevent muscle stiffness (spasticity) after a stroke, but it will also help them restore movement into their damaged hand. Those with some hand mobility can use these hand therapy exercises actively (without aid from their unaffected hand) as a warm-up activity. A few of exercise that can help stroke patients gain muscle strength will shows as below.

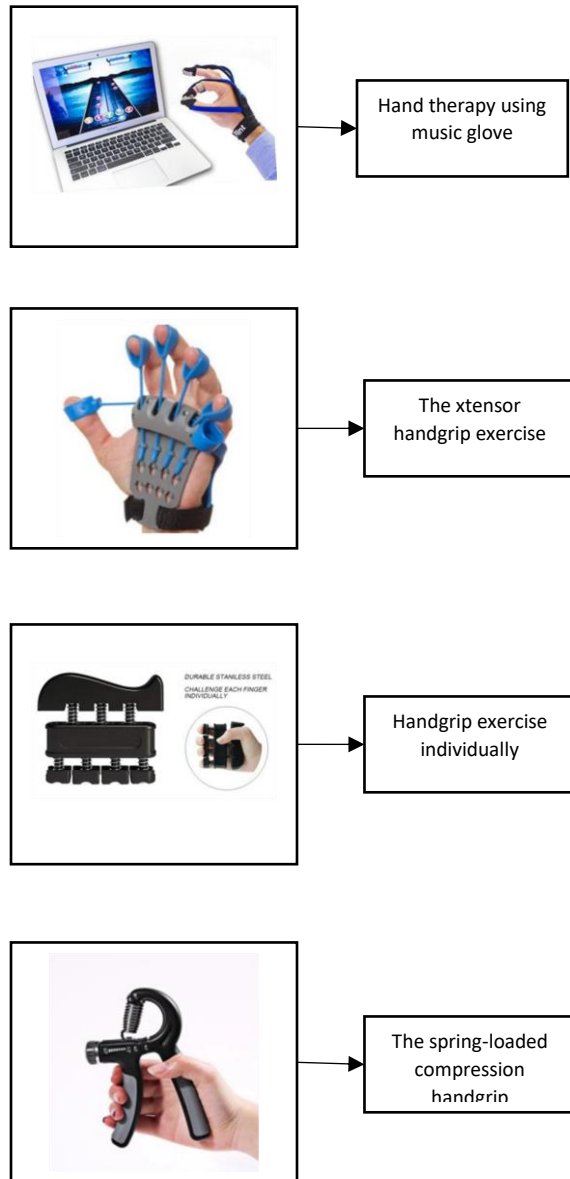

Figure 2: Examples of hand therapy

Although there are variety of the exercise to recover the muscle strength of hand, this project will fixate on the hand grip exercise individually as the device can do finger exercises and also increase the strength of wrist. Moreover, this project also will attach the dynamometer to monitor the value of force.

2.4 Dynamometer

The dynamometer is one of the devices designed by an American neurologist and first used in the late 1800s. William Alexander Hammond (1828-1900) developed various dynamometers and the dynamograph to measure muscle power and graphically record the data. Mathieu, a French instrument designer from Paris, produced Hammond's first dynamometer in 1868, and by the late 19th century, it was the most popular tool among its kind.

A dynamometer, or "dyno" for short, is a device for measuring force, moment of force (torque), or power. Despite being part of a tiny group of diagnostic equipment employed in the late 19th century, dynamometers had significant limitations. Yet, dynamometers are still widely employed to evaluate muscular strength. Nowadays, professionals can utilize a variety of tests and studies to predict a patient's diagnosis and prognosis. Individuals who are at a higher risk of unpleasant future events can be identified using these predictions, and appropriate measures can be implemented to limit the chance of further injuries. Assessing muscular strength aids in identifying regions of muscle weakness and damage. Research shows that dynamometers has been applied as a diagnostic and prognostic tool in clinical settings in a variety of ways. In other hands, dynamometer also have in two types which are manual dynamometer and digital dynamometer.

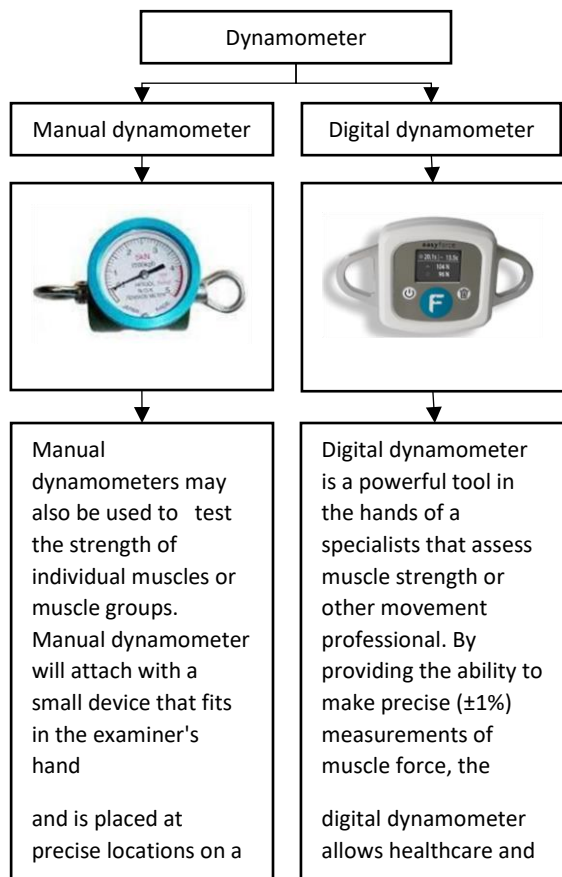

Figure 3: Dynamometer

As a result, this project will focus on handgrip exercise individually as the device can make patients do exercise with each finger. Other than that, the digital dynamometer is the best tools to attached with the handgrip exercise tools because of the digital monitor and can give the more precise value of force.

3. METHODOLOGY

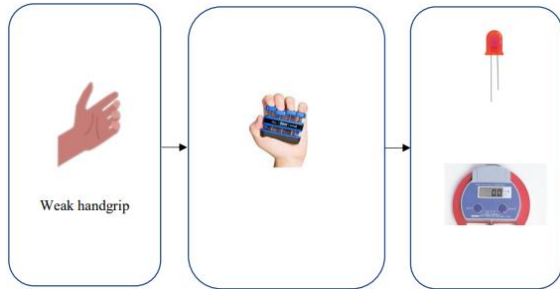

Figure 4: Project idea

Figure 4 showed the project idea of Electronic Handgrip Rehabilitation Force Measuring by Using Dynamometer for Stroke Patients. This project starts with realizing handgrip strength become poor. Then, switch on the electronic handgrip exercise and do some exercise with it. After squeezing the device, the force has extended then, the led will on and appears value of force at digital dynamometer.

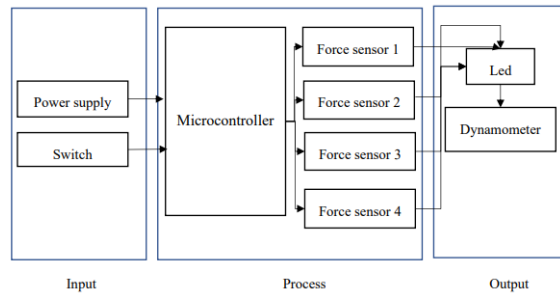

Figure 5: Block Diagram

Figure 5 shows the block diagram of Electronic Handgrip Exercise Force Measuring using Dynamometer. In the diagram, there have three segments which are input, process, and output, which are all engaged in the system's operation. In input segment, there are power supply and switch. Power supply it will be 9V battery and rechargeable and the switch is push button to ease the patients to use it. Meanwhile, there are four force sensors in process segment. Lastly, there are led and digital dynamometer in output segment.

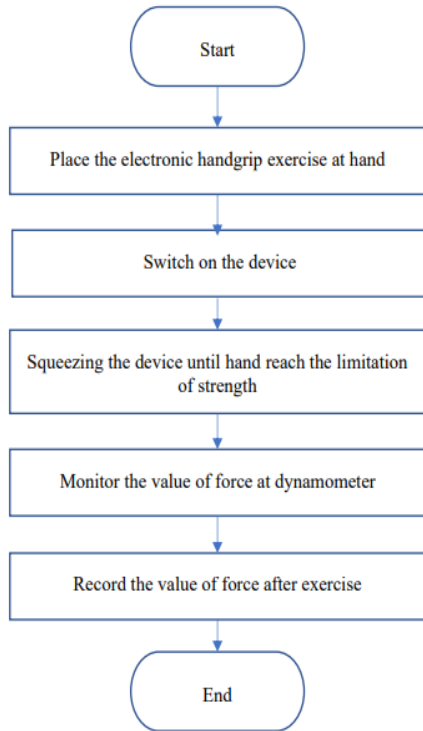

Figure 6: SOP planning

The SOP planning of project is shown in Figure 10. This device starts with place the product at hand that user want do exercise with. Then, the user can squeeze the device until the hand reach the limitation of strength. After that, user can monitor the value of strength force at the dynamometer. Lastly, user can record the progress of strength hand after exercise.

4. EXPECTED RESULT

Based on the functions listed above, by developed new electronic handgrip models can assist stroke patients doing exercise. The grip of hand will improve as the device become an exercise to increase the strength of the handgrip and user can monitor the handgrip’s force by squeezing the device. It means user can compare and focus which finger are the weak and strong. This product will give motivation for user to increase the handgrip strength. Moreover, this project expected can measure the isometric grip force for each finger. Thus, the stroke patients can monitor the handgrip force through the dynamometer that attached with the device.

CONCLUSION

The number of stroke cases continues to rise became a concern towards society. Electronic Handgrip Force Measuring by Using Dynamometer for Stroke Patients may be suggested as a solution for encountering stroke patients and reducing the muscle loss of patients. This exercise tools are capable of performing movement to stroke patients then lead to increasing muscle strength. Due to exercise movement, a patients may track the isometric force by using the dynamometer.

REFERENCE

- INNES, E. (1999). Handgrip Strength Testing: A review of the literature. *Australian Occupational Therapy Journal*, 46(3), 120–140. 2.
- Lee, S. H., & Gong, H. S. (2020). Measurement and interpretation of Handgrip strength for research on sarcopenia and osteoporosis. *Journal of Bone Metabolism*, 27(2), 85.
- Steiber, N. (2016). Strong or weak handgrip? normative reference values for the German population across the life course stratified by sex, age, and body height. *PLOS ONE*, 11(10).
- Soysal, P., Hurst, C., Demurtas, J., Firth, J., Howden, R., Yang, L., Tully, M. A., Koyanagi, A., Ilie, P. C., López-Sánchez, G. F., Schwingshackl, L., Veronese, N., & Smith, L. (2021). Handgrip strength and Health Outcomes: Umbrella Review of systematic reviews with Meta-analyses of observational studies. *Journal of Sport and Health Science*, 10(3), 290–295.
- Amaral, C. A., Amaral, T. L., Monteiro, G. T., Vasconcellos, M. T., & Portela, M. (2019). Hand grip strength: Reference values for adults and elderly people of Rio Branco, Acre, Brazil. *PLOS ONE*, 14(1).
- Hand therapy exercises: Strengthening & Restorative Techniques. *Flint Rehab*. (2022, June 29). Retrieved November 6, 2022

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

LİSANSÜSTÜ TEZLERDE DİN EĞİTİMİ ALANINDA
HERHANGİ BİR ENGELİ OLAN BİREYLERE YÖNELİK YAPILAN

NİTEL ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK İNCELEME

Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Isparta, Türkiye

ORCID: 0000 0002 5714 9266

saadettinozdemir07@gmail.com

Ahmet Yusuf GIYNAŞ

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Isparta, Türkiye

yusufgiynas@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5076-113X

ÖZET

Amaç: Din eğitimi alanında herhangi bir engeli olan bireyler, ebeveynleri ve öğretmenleri ile yapılan nitel çalışmalar ile ilgili olarak yayınlanmış lisansüstü tezlerin gözden geçirilmesi ve bu tezlerden elde edilen verilerin sistematik biçimde incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Tanımlayıcı tipte yapılan bu çalışmada literatür taramasında “Engelli” ve “Din eğitimi” anahtar kelimeleri farklı kombinasyonlarda kullanılarak Ulusal Tez Merkezi veri tabanından ulaşılan, herhangi bir engeli olan bireyler ile din eğitimi alanında, 2013-2022 yılları arasında, nitel tasarımda yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri araştırma evrenini, Tarama sonucu ulaşılan beş tez ise araştırma örneklemini oluşturmuştur. Bu sistematik inceleme PRISMA akış şeması adımları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya dahil edilen tezlerin metodolojik açıdan kalitelerinin değerlendirilmesi; iki araştırmacı tarafından JBI-MAStARI kritik değerlendirme araçları kullanılarak, kontrol listesinden aldığı toplam puan üzerinden yapılmıştır. Nicel verilerin istatistiksel analizi SPSS 26 paket programı kullanılarak, kullanılma sıklığı (f) ve yüzdelik (%) oranlarla ifade edilmiştir. Çalışmalardan elde edilen verileri analiz etmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular: Tarama sonucunda ulaşılan makalelerin %60'ı yüksek lisans tezidir. İnceleme kapsamına alınan beş tez de 60 engelli birey, 20 ebeveyn, 53 eğitimci olmak üzere toplam 133 birey yer almıştır. Çalışma kapsamına alınan 60 engelli bireyin 30' u işitme, 25'i fiziksel ve 5'i ise görme engeline sahiptir.

Sonuç: Türkiye’de din eğitimi alanında engelliler ile yapılan lisansüstü nitel çalışmaların sayısının sınırlı olduğunu söylemek birincil sonucumuzdur. İkincil sonuç olarak, engeli olan bireylerin ve ebeveynlerinin damgalanmaya maruz kaldıkları, engeli olan bireylere yönelik oluşturulan sosyal politikaların olduğu fakat uygulamada yetersiz kaldığı, özellikle fiziksel ve görme engeli olan bireylerin din hizmetlerine erişimde toplumdan ve kamudan kaynaklanan nedenlerden dolayı sorunlar yaşadıkları, eğitimcilerin işitme engeli olan öğrenciler ile iletişim kurma konusunda problem yaşadıkları, ibadetlerin engeli olan bireyler için bir güç ve teselli kaynağı olduğu, manevi sıkıntılara karşı mukavemet verdiği, karşılaştıkları bazı sıkıntıları din vasıtası ile aşmaya çalıştıkları; sabır, tahammül, katlanabilirlik, kabullenme, teselli gibi değerleri elde etmede dinin engeli olan bireyler üzerinde olumlu etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli birey, Din eğitimi, Ebeveyn, Eğitimci.

IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION IN GRADUATE THESIS FOR INDIVIDUALS WITH ANY DISABILITY

Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR
Ahmet Yusuf GIYNAS

ABSTRACT

Purpose: It is aimed to review the postgraduate theses published on qualitative studies with individuals with any disability, their parents, and teachers in the field of religious education and to systematically examine the data obtained from these theses.

Method: In this descriptive study, the keywords "Disabled" and "Religious education" were used in different combinations in the literature review, individuals with any disability were accessed from the database of the National Thesis Center, and in the field of religious education, between 2013 and 2022, the master's degree in qualitative design was carried out. and doctoral theses constituted the research population, and the five theses reached as a result of the scanning constituted the research sample. This systematic review was carried out using the PRISMA flowchart steps. Evaluation of the methodological quality of the theses included in the study; by two researchers using the JBI-MAStARI critical assessment tools, based on the total score obtained from the checklist. Statistical analysis of quantitative data was expressed in terms of frequency of use (f) and percentage (%) using the SPSS 26 package program. The content analysis method was used to analyze the data obtained from the studies.

Results: 60% of the articles found as a result of the search are master's theses. A total of 133 individuals, including 60 disabled individuals, 20 parents, and 53 educators, took part in the five theses included in the review. Of the 60 disabled individuals included in the study, 30 have a hearing impairment, 25 are physical and 5 are visually impaired.

Conclusion: It is our primary conclusion to say that the number of postgraduate qualitative studies conducted with the disabled in the field of religious education in Turkey is limited. As a secondary result, individuals with disabilities and their parents are exposed to stigma, there are social policies created for individuals with disabilities but insufficient in practice, individuals with physical and visual impairments have problems accessing religious services due to social and public reasons, educators and students with hearing impairment have problems. they have problems communicating with them, that worship is a source of strength and consolation for individuals with disabilities, that it gives them the strength to endure spiritual troubles, and that they try to overcome some of the troubles they encounter through religion; It has been found that religion has a positive effect on individuals with disabilities in acquiring values such as patience, endurance, tolerability, acceptance, and consolation.

Keywords: Disabled individual, Religious education, Parent, Educator.

GİRİŞ

Bozukluk, özürlülük ve sakatlık gibi farklı kelimeler ile tanımlanan engellilik; uzuv kaybı, uzuvların yetersizliği ya da herhangi bir etkinliği yapmaya engel olan eksikliler olarak nitelendirilmektedir. Farklı bir tanım olarak ise; kişinin vücudunda veya zihninde doğuştan ve sonradan meydana gelen kalıcı olarak onun işlerini yapmasına engel olan işlev eksikliğine denir. Özürlülük kavramı ise, normal insana göre geçici ya da kalıcı olan fiziksel yetersizlik için kullanılan, fihki yönü ağır basan bir kavramdır (Yumuşak, Çelikel, 2014: 2).

Dünya Sağlık Örgütü dünya genelinde ortak bir dili oluşturmak için engellilik kavramı ana başlığında; yetersizlik, özürsüzlük ve engelli başlıkları altında açıklamıştır. Yetersizlik, vücudun zihinsel, fiziksel veya işlevsel bozukluk, herhangi bir rahatsızlık sonucu vücuttaki organların işlevsel kaybı; özürsüzlük, yetersizlik sonucu fonksiyonlarda azalma veya yok olma durumu; engellilik bir özürsüzlük ya da yetersizlik sonucu meydana gelen, toplum tarafından bireyden beklenen bireysel başarı veya durumlarda farklı davranmaya neden olan sosyal dezavantaj durumudur (World Report on Disability, 2011: 3-17).

Engelliliğin etiyojisi multifaktöriyeldir. Bu faktörler arasında; annenin kullandığı ilaçlar, geçirdiği hastalıklar, doğum sırasında bebeğin oksijensiz kalması, genetik bozukluk, kan uyuşmazlığı, çevre, doğal afetler, refah seviyesi yer almaktadır (Aydın, 2009: 3-4; Başbakanlık Özürsüzlüler İdaresi Başkanlığı, 2009: 26). Engellilik genellikle bireyin kendi isteği dışında meydana gelmektedir. Ayrıca birey tarafından yapılan yanlış tercihler de bireylerin engelli kalmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla engellilik bireyler için var olan ve her zaman var olabilecek bir olgudur. Engellilik türleri; görme, dil ve konuşma, ruhsal ve duygusal, işitme, zihinsel ve ortopedik engelli olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Din, akıl sahiplerinin irade ve istekleriyle uydukları ve kendilerini dünya ve ahiret mutluluğuna götüren ilahi ilkeler bütünüdür (Akseki, 1969: 9-10). Farklı bir ifade ile insanın ihtiyaç ve arzusuna, fizik ve sosyo-kültürel çevresi ile ilgili istek ve temennilerine cevap veren, ilişkilerini düzenleyen ve koruyan kurallar koyarak dini ve ahlaki kurallarla destekleyip kontrol altına alınmasıdır. Din bireylerin dünyevi hayatlarına yön verecek ahlaki, hukuki ve sosyal kurulları ihtiva ettiği için insanın bütün yaşamını etkilemektedir. Bu nedenle insanlar yaşadıkları olayları inandıkları din çerçevesinde anlamlandırmaktadır (Yaparel, 1994: 277).

Din eğitimi “*Bireyin kendi davranışlarında kendi yaşantılar yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme denemeleri süreci*” (Tosun, 2021: 23), “... insanın doğuşla beraberinde getirdiği dini istidat ve kabiliyetlerini işleyip geliştirmek üzere, başta Allah’ı ve ilahi kelamı öğrenip kabul ederek, ilahi kelam içinde mevcut bilgiler ve talepler doğrultusunda yaşayışını düzenleyebilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Yavuz, 1988: 52).

Engelliler için din eğitimi ise, engelli bireylere okul içinde ve dışında dini bilgiler kazanmalarını sağlamak ve din bilincini geliştirmek, yaşamlarında dini yorumlamalarına destek olmak amacıyla yürütülen planlı, programlı ve örgütlü süreçtir.

Böylece din eğitimi engelli bireyin engelini kabullenmesinde ve içselleştirmesinde, engelli bireyin toplum tarafından kabullenilmesinde ve engellilikten dolayı oluşan mental sorunların ortadan kaldırılmasında temel başvuru kaynağı olarak görülecektir. İbadet, dua, ahiret hayatı, sabır, peygamberlerin ve sahabelerin yaşadıkları zorluklar engelli olan bireyler ve aileleri için rahatlama ve mutlu olma aracı olarak kullanılacaktır (Erdoğan, 2013: 253-254). Böylece din/din eğitimi engelli bireyler başta olmak üzere her bireyin özel olduğunu vurgulayarak tüm bireyler için olumlu ilkeler sunmaktadır (Nur, 61; Fetih, 17; Nisa, 95; Tevbe, 91).

Eğitimi çok boyutlu ve karşılıklı iletişim içinde gerçekleşen bir süreç olarak tanımladığımızda; engelli bireyin eğitimi, yetişmesi ve öğrenmesi açısından ailenin, eğitimcilerin ve çevrenin de rolü bulunmaktadır (Bahçekapılı, 2012: 244). Bu nedenle engelli bireyin eğitiminde, yetişmesinde, gelişmesinde, mutlu ve huzurlu bir hayat sürmesinde üçlü saç ayağının (çevre, aile, öğretmen) önemli sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları belirlemek ve farkındalık oluşturmak için; din eğitimi alanında engelliler ile yapılan bilimsel araştırmalarda durum tespiti yapmak gereklidir. Bu gereklilik çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda amacımız; din eğitimi alanında herhangi bir engeli olan bireyler, ebeveynleri ve öğretmenleri ile yapılan nitel çalışmalar ile ilgili olarak yayınlanmış lisansüstü tezlerin gözden geçirilmesi ve bu tezlerden elde edilen verilerin sistematik biçimde incelenmesidir. Araştırmada yanıtlanması hedeflenen sorular şunlardır:

- 1- Engelli bireylerin hayatında din eğitiminin yeri ve din eğitimini hayatlarına entegre etme durumları nedir?
- 2- Engelli bireylerin ebeveynlerinin hayatında din eğitiminin yeri ve din eğitimini hayatlarına entegre etme durumları nedir?
- 3- Engelli bireylerin eğitimcilerinin din eğitimini esnasında yaşadıkları problemler nelerdir?

GEREÇ VE YÖNTEM

Sistematik derleme türünde yapılan bu çalışmanın yapılma ve raporlanma aşamasında 27 maddeden oluşan ‘Sistematik Derleme ve Meta-analiz Araştırma Raporunun Yazımında Bulunması Gereken Maddelerle İlgili Kontrol Listesi (PRISMA)’ yazım rehberi takip edilmiştir (Page et al., 2021). Bu rehberin Türkçe metni bulunmaktadır (Karaçam 2013: 30). Rehberde göre seçim süreci; çalışmaların başlık, özet ve tam metninin değerlendirilmesi aşamalarını kapsayan üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada çalışmalar, başlığın uygunluğu açısından değerlendirilmiştir. Konu başlığına göre dâhil edilme kriterlerini karşılamayan çalışmalar çalışmaya dahil edilmemiştir. Sonraki aşamada özetler dâhil edilme kriterlerine göre değerlendirilerek, kriterlere uyan çalışmaların tam metinleri indirilmiştir. En son aşamada ise, tam metin çalışmalar dâhil etme kriterleri açısından değerlendirilmiştir.

Yapılan bu sistematik derlemede bias riskini en aza indirmek için literatür taraması, tez seçimi, veri çekme aşaması ve tezlerin kalite değerlendirmesi araştırmacılar tarafından bağımsız olarak yapılmıştır. Araştırma sürecinin uygun biçim ve kalitede gerçekleşmesi için; araştırmacıların bir arada olduğu oturumda, çalışma kapsamında yer alan iki anahtar kelime (engelli ve din eğitimi) ile Ulusal Tez Merkezi veri tabanından tarama yapılmış ve bir tez seçilmiştir. Seçilen tezden veri çekilmiş, seçilen tezlerinde kalite değerlendirilmesini kapsayacak bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma sonrası, her bir aşama araştırmacıların bir arada olduğu tek oturumda tekrar kontrol edilmiş, ortaya çıkan görüş ve bilgi farklılıkları ile ilgili görüş birliği sağlanmıştır.

Yukarıdaki şekilde Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA) Akış Şeması görülmektedir (Page et al., 2021).

ARAŞTIRMALARIN SEÇİM KRİTERLERİ VE SEÇİMİ

Bu sistematik derleme çalışmasına sadece engeli olan bireyler, ebeveynleri ve eğitimcilerin din eğitimi inceleyen nitel araştırma deseninde olan tezler dâhil edilmiştir. Araştırmaların dâhil edilme kriterlerine göre seçilmesi araştırmacılar tarafından bağımsız olarak yapılmıştır. Çalışmada tekrarlanan araştırmalar çıkarıldıktan sonra başlık, özet ve tam metne göre seçimler yapılmıştır. Yapılan çalışmada takip edilen seçim süreci Şekil 1’de verilmiştir. Dışlanma kriterleri kapsamında; tam metnine ulaşılamayan ve nitel araştırma deseninde olmayan çalışmalar araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Tarama Stratejisi

Yapılan sistematik derleme ile ilgili taramalar, son 10 yılda yapılan çalışmalarını içeren, “engelli”, “din”, “din eğitimi” anahtar kelimeleri farklı kombinasyonlarda kullanılarak “Ulusal Tez Merkezi” veri tabanından ilgili tezler geriye dönük olarak 01 Ekim- 30 Ekim 2022 tarihleri arasında taranmıştır. Veri tabanında ve anahtar kelimelerin seçilmesinde konu ile ilgili bütün çalışmalara ulaşmak hedeflenmiştir.

Çalışma Verilerinin Çekilmesi ve Veri Çekme Aracı

Bu araştırmada veri çekme aracı olarak; yazarlar tarafından geliştirilen ‘Engeli Olan Bireylerde Din Eğitimi Konulu Yayın Sınıflama Formu’ kullanılmıştır. Oluşturulan form için uzman görüşü alınarak formun kullanılabilirliği sağlanmıştır. Geliştirilen formda; yazarı, tezin adı, yayın yılı, enstitü/üniversite, örneklem, yöntem, amaç ve başlıca sonuç (lar) dikkate alınmıştır.

Çalışmaların Metodolojik Kalitelerinin Değerlendirilmesi

Bu sistematik derlemeye dâhil edilen araştırmaların metodolojik açıdan kalite değerlendirmeleri Joanna Briggs Institute tarafından yayınlanan kritik değerlendirme kontrol listesi ile yapılmıştır (Aromatis & Munn, 2020). Nitel çalışmalar için bu liste 10 maddeden oluşmaktadır. Listede yer alan her madde “evet, hayır, belirsiz ve uygulanamaz” seçenekleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların metodolojik kalite düzeyi, maddelerin %50’sinden azı “evet” olarak değerlendirildiğinde “vasat”, maddelerin %51-80’i arasında “evet” olarak değerlendirildiğinde “orta kalite” ve maddelerin %80’inden fazlası “evet” olarak değerlendirildiğinde ise “iyi kalite” olarak kabul edilmiştir (Lockwood, et al., 2020).

Derlemeye dâhil edilecek çalışmaların metodolojik kalitelerinin değerlendirilmesinde Tablo 1’de verilen kriterler kullanılmıştır. Değerlendirmeler araştırmacılar tarafından yapılmış olup kalite puanları Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 1: JBI Nitel Çalışmalar İçin Kritik Değerlendirme Kontrol Listesi

Tablo 1. JBI Nitel Çalışmalar İçin Kritik Değerlendirme Kontrol Listesi				
Değerlendiren:	Makale Yazarı/ları:	Değerlendirme Tarihi:	Yayın Yılı:	Makale No:
Maddeler	Evet (1)	Hayır (0)	Belirtilmemiş (0)	Uygun değil (0)
1. Belirtilen felsefi bakış açısı ile araştırma metodolojisi arasında uygunluk var mı?				
2. Araştırma metodolojisi ile araştırma sorusu ya da amaçları arasında uygunluk var mı?				
3. Araştırma metodolojisi ile veri toplamak için kullanılan yöntemler arasında bir uyum var mı?				
4. Araştırma metodolojisi ile verilerin sunumu ve analizi arasında uygunluk var mı?				
5. Araştırma metodolojisi ile bulguların yorumlanması arasında bir uyum var mı?				
6. Araştırmacıyı kültürel ya da teorik olarak konumlandıran bir ifade var mı?				
7. Araştırmacının araştırma üzerindeki etkisi ve bunun tersi ele alınmış mı?				
8. Katılımcılar ve ifadeleri yeterince sunulmuş mu?				
9. Araştırma mevcut kriterlere ya da güncel çalışmalara göre etik mi ve uygun bir kuruluş tarafından etik onay verildiğinin kanıtı var mı?				
10. Araştırma raporunda çıkarılan sonuçlar, verilerin analizinden ya da yorumlanmasından kaynaklanıyor mu?				
Genel değerlendirme: () Dahil et () Hariç tut () Daha fazla bilgi edin				
Açıklama (Dışlama Nedeni Dahil):				
Puan				

Tablo 2: Dâhil Edilen Çalışmaların Metodolojik Kalite Değerlendirme Sonuçları

JBI Nitel Çalışmalar İçin Kritik Değerlendirme Kontrol Listesi Soruları											
Çalışmalar	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	Kalite Skoru
Musayev İ.	E	E	E	E	E	H	B	E	B	E	Orta (%70)
Başkonak M.	E	E	E	E	E	H	B	E	B	E	Orta (%70)
Özkan A.	E	E	E	E	E	H	B	E	E	E	İyi (%80)
Yücel M.	E	E	E	E	E	H	B	E	B	E	Orta (%70)
Pekcan B.	E	E	E	E	E	H	B	E	E	E	İyi (%80)
Soru Kalite Skoru	%100	%100	%100	%100	%100	%0	%0	%100	%40	%100	
S: Soru; E: Evet; H: Hayır; B: Belirsiz; U: Uygulanmaz											

Verilerin Sentezi

Nicel verilerin istatistiksel analizi SPSS 26 paket programı kullanılarak yapılmıştır. İncelenen araştırmalar sınıflandırılırken ele alınan değişkenin kaç kez kullanıldığını kullanılma sıklığı (f) ifade ederken, tüm belge sayısına oranını ise yüzde değeri (%) vermektedir. Bunun için tüm belgeler eş zamanlı taranarak üzerinde durulan değişkene göre tablolaştırılmış, tek tek sayılarak kullanılma sıklığına ulaşılmıştır.

Araştırmada, çalışmalardan elde edilen verileri analiz etmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi; “yazılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenerek verileri toplama, düzenleme ve istatistiksel işlemler uygulayarak anlamlı kararlar verebilme ve geçerli sonuçlar çıkarabilme süreci olarak tanımlanabilir” (Büyüköztürk, 2021:7).

İçerik analizi ile araştırılmak istenen konu belli ölçütlere dayanarak sınıflara ayrılır, alt ve üst sınıflandırmalar yapılır, kavram ve ilişkiler için dizgesel hazırlık yapılır, veriler analiz edilerek ele alınan konu hakkında ayrıntılı bilgi edinilerek, elde edilen veriler yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 227-238). İçerik analizi çalışmalarının genel amacı, ele alınan konuyla ilgili olarak yapılan akademik çalışmaların amaçlarını, olgu veya olayların özellikleri ayrıntılı bir şekilde incelenerek betimlenmesi, benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymak için sınıflandırılması, oluşturulan bu gruplar arasında bağlantılar ortaya konularak birey, olgu ve olayların anlaşılmasına ve açıklığa kavuşturulmasına dayanarak araştırmaların bulgularını ortaya koymak ve daha sonra yapılacak muhtemel akademik çalışmalara yol göstererek konuyla ilgili genel bakış açılarının belirlenmesini sağlamaktır (Özdemir, 2018: 164-165).

Araştırma Etiği

Bu çalışma sistematik derleme türünde olup, kaynak gösterilerek literatürde olan çalışmalara dayalı bir şekilde yapılmıştır. Bu sebeple engelli bireylerden, ebeveynlerinden, eğitimcilerinden izin ve etik kurul onayı alınması gerekmemektedir. Çalışmanın tüm aşamaları Helsinki Deklerasyonu Prensipleri'nde yer alan ilkelere uygun olarak yapılmıştır.

BULGULAR

Bu sistematik derleme, din eğitimi alanında engelli bireylere yönelik yapılan tezleri kapsayan çalışmalarla desteklenmektedir. Çalışma evreni 77 lisansüstü tezden oluşmuştur. Bu çalışmalardan başlık ve özet uyumsuzluğu nedeniyle 13 tez çalışma dışı bırakılmıştır. 13 tezin tam metinleri incelenmiştir. Tam metinleri incelenen tezlerden içerik uyumsuzluğu nedeniyle 8 tez dışlanmış ve 5 tez çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Çalışmaya engelli din eğitimi alanında bireyler ile yapılan nitel araştırma deseninde tezler dâhil edilmiştir.

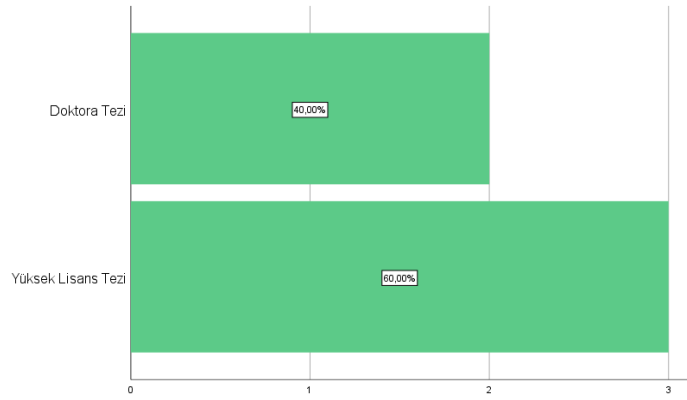
Bu sistematik inceleme çalışmasında, 2013-2022 yılları arasında yayınlanan ve taramalar sonucu dâhil edilme kriterlerini karşılayan beş teze ulaşılmıştır. Dâhil edilen 5 tez Tablo 3'de çalışmanın kalite puanı, yazarı, tezin adı, yayın yılı, enstitü/ünivesite, örneklem, yöntem, amaç ve başlıca sonuç (lar) verilerek özetlenmiş ve analiz edilmiştir.

Konu ile ilgili yayınlanmış makalelerin %60'ı yüksek lisans tezidir (Şekil 1). İnceleme kapsamına alınan beş tez de 60 engelli birey, 20 ebeveyn, 53 eğitimci olmak üzere toplam 133 birey yer almıştır. Çalışmalar engelli birey, engelli bireylerin ebeveynleri ve eğitimcileri olmak üzere üç grup ile yapılmıştır (Şekil 2). Çalışma kapsamına alınan 60 engelli bireyin 30' u işitme engelli, 25'i fiziksel engelli olup 5'i ise görme engelini sahiptir. Araştırma kapsamına alınan 53 eğitimcinin 44' ü öğretmen iken 9' u ise yönetici konumundadır.

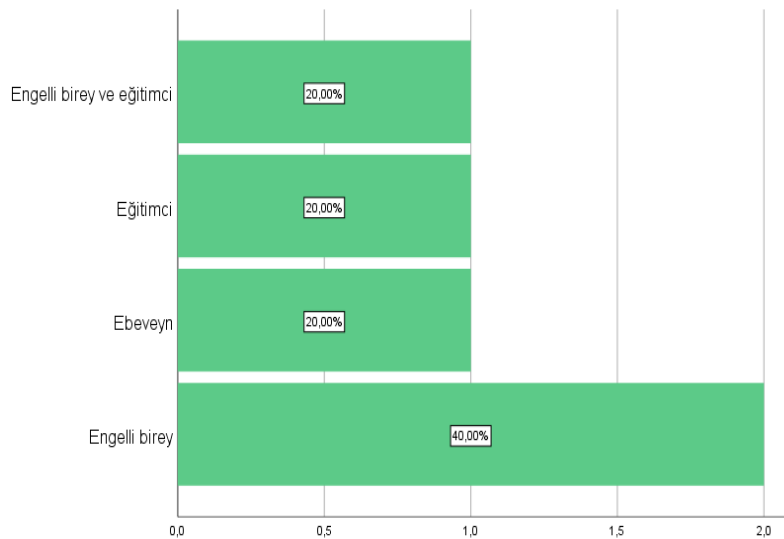
Tablo 3: Dâhil Edilen Tezlerin Bilgileri

Yazar/ Yayın Yılı	Tezin Adı	Tez Türü	Enstitü/ Üniversite	Örneklem	Yöntem	Amaç	Sonuç (lar)
<i>İslam</i> <i>MUSAYEV</i> 2013	Engelli Bireylerin Din Eğitimi	Doktora	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	5 Konuşma ve İşitme, 5 Görme 10 Bedensel Yetersizliği ve Süreğen Hastalığı olan toplam 20 Engelli Birey	Nitel Araştırma Yöntemi	Engelli bireylerin din eğitiminde primer ele alınması gerek konuların neler olduğunu, yaşadıklarını anlama ve anlamlandırmada din eğitiminin ve dini değerlerin etkisini saptamak.	Engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlar ile başa çıkmalarında Allah, ahiret, peygamber, kader, dua, ibadet, sabır, şükür, imtihan gibi dini inanç ve değerlerden çok fazla destek almaktadırlar.
<i>Mustafa</i> <i>BASKONAK</i> 2016	Türkiye'deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi	Doktora	Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	25 Lise Mezunu İşitme Engelli Birey, 25Eğitimci	Nitel Araştırma Yöntemi	İşitme engelli bireylerin din eğitiminde karşılaştıkları güçlükleri tespit edip, güçlüklerin nedenini ortaya çıkarmak ve İşitme engelli bireylerin din eğitimlerinde yapılacak düzenlemelere ışık tutmak.	İşitme engelli bireyler farklı eğitim branşlarında olduğu gibi din eğitimi alanında da zorluklar ile karşılaşmaktadır.
<i>Arıkan</i> <i>ÖZKAN</i> 2017	İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Karşılaştığı Problemler	Yüksek Lisans	Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	7 Okul Müdürü, 2 Müdür Yardımcısı 19 DKAB Öğretmeni	Nitel Araştırma Yöntemi	İşitme engelliler ortaokullarında görev yapan DKAB öğretmenlerinin görüşlerini ve DKAB derslerinde karşılaşılan sorunları belirlemek.	DKAB öğretmenlerinin işitme engelli okullarda uzmanlaşmış olması gerekir. Ayrıca öğretmenlerin atanması sırasında hem duygusal hem bilgi hem de davranış olarak yeterli öğretmenlerin atanması gerekir.

Mehmet YÜCEL 2021	Bedensel Engellilerin Din Hizmetlerine Erişimde Yaşadıkları Sorunlar (Alaşehir Örneği)	Yüksek Lisans	Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	15 Bedensel Engelli Birey	Nitel Araştırma Yöntemi	Bedensel engelli bireylerin din hizmetlerine ulaşımlarında karşılaştıkları sorunları belirlemek.	Engelli bireyler din hizmetlerine erişimde çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır.
Burak PEKCAN 2022	Ortopedik Engelli Bireye Sahip Ebeveynlerin Din Eğitimi İhtiyaçlarının İncelenmesi	Yüksek Lisans	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	20 Engelli Bireye Sahip Ebeveyn	Nitel Araştırma Yöntemi	Ortopedik engelli bireye sahip ebeveynlerin sorunlarının tespiti ve din eğitiminin faydalarını belirlemek.	Ebeveynlere verilen din eğitimi ile engelli çocukların hayatlarının zenginleşmesi sağlanmalıdır.

Şekil 1: Lisansüstü Tezlerin Tez Türlerine Göre Karşılaştırılması

Şekil 2: Lisansüstü Tezlerin Örneklem Grubuna Göre Karşılaştırılması

TARTIŞMA

2004 yılında çıkarılan Özürlüler Kanunu'nda engelli birey: “*Diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler*” olarak tanımlanmaktadır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010: 10). Kur'an'a bakıldığında engelliliğin vücuttaki eksiklikten kaynaklanmadığı; müşrikler, kafirler ve münafıklar hakkında mecazi olarak kullanıldığı görülmektedir. Yani eksikliğin insanın fizyolojik yapısı ile ilgili olmadığı, asıl engelliliğin maneviyat ve kalp ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Kur'an'da gözleri gören bir insanın her şeyi göremeyeceğini (Hac,46), gözleri görmeyen bir insanın ise her şeyi göreceğini (Abese, 1-12), asıl engelliliğin kişinin doğuştan sahip olduğu saflığı ve saygınlığı koruyamamasıdır (Acar, 2013: 134-135).

Din, engelliliğin bireyler tarafından kabul edilmesinde, bireylerin psikolojilerinin düzelmesinde ve motivasyonlarının artmasında kuşkusuz etkili bir unsurdur. Dindeki kader anlayışı, ibadet, dua, sabır, imtihan, peygamberlerin ve sahabelerin hayatları bu faktörler için kaynak oluşturmaktadır. Bununla birlikte dinin doğru anlaşılması, içselleştirilmesi, hayatla bağının kurulması gerekmektedir. Bireyler tarafından kurulacak olan bu bağ sayesinde din bireyler için sağlıklı ve mutlu yaşam alanı oluşturacaktır. Böylece din aracılığıyla birey, kendine korunacağı bir liman tutunacağı bir dal bulacak (Ayten, 2012: 65) ve hayatın ona sunmuş olduğu engeller karşısında mücadele edebilme gücünü kendisinde bulacaktır (Cüceloğlu, 1993: 233). Bu konuda Etbâş (1999: 69-99) engellilerin din eğitimi ihtiyaçları olduğunu vurgulanmış ve dini içerikli soru ve problemlerin dini bilgi eksikliğinden kaynaklanabileceği üzerinde durmuştur.

Baş çıkma durumları bireylerin sosyal durumu, bilgi ve eğitim seviyelerine göre değişiklik göstermektedir. Bireylerin engelliği anlamlandırma, kabullenme ve engelliliğin getirdiği sorunlar ile baş çıkma ve çözüm sürecinde dini inanç ve değerlerin olumlu katkısı olduğu düşünülmektedir (Tokur, 2017: 109). Bireyler bu değerleri din eğitimi aracılığıyla öğrenmektedir. Din eğitimi içeriğini dinden aldığı için olumsuz olaylara maruz kalan bireylere çıkış yolları göstermektedir (Tekin, 2005:4-5) Din eğitimi, inanç konusunda toplumdaki bireyler için birer kavram haritası çıkararak (Kılavuz, 2010:162) hayatın akışına uyan, mutlu, huzurlu bireyler yetişmesini sağlar. Böylece bir engele sahip bireylerin kaliteli yaşamlarına ve ebeveynleri çocuklarının onlara birer ayak bağı olmadığını aksine bir nimet olarak görmelerine ve inançlarının test edildiğine inanmalarına yardımcı olur. Bu durum ebeveynlerin(annenin) durumu kabullenmesine ve gelecek için plan ve programlar yapmasına yardım ederek, ailecek umutlu bir gelecek için olumlu adımlar atmada önemli katkı sağlayacaktır (Çınar ve Eti-Aslan, 2017: 39). Litaratüre bakıldığında Suudi Arabistan'da ve Kuzey Ürdün'de Kur'an okumak, dua etmek ve Zem-Zem içmek (Alrowais ve Alyousefi, 2017:316; Aburahma et.al. 2010: 317) İsrail (Duvdevany ve Vudinsky 2005), Meksika ve Porto Riko'da (Skinner et.al., 2001: 297) dini baş çıkma stratejilerinin olduğunu ve engelli birey ve ebeveynleri tarafından kullanıldığını bulmuşlardır.

Engelli bireylerin, özel durumları sebebiyle kendilerinin mükâfatlandırılacağını düşünmesi onları rahatlatmakta ve psikolojilerini olumlu yönde etkilemektedir. Peygamber Efendimizin gittiği bir savaşta, engellileri ve özürhüküleri kastederek savaşa katılmayanlar için, “*Medine de mazeretleri sebebiyle gelemeyen öyle insanlar var ki geçtiğimiz her tepede ve derede onlar bizimle beraberdir*” (Buhari, Cihad, 35, III: 213). Ayrıca Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: “Ben kulumu iki sevgilisiyle (iki gözüyle) imtihan ederim de o da buna sabrederse, bunların karşılığında o kuluma cenneti veririm” (Buhari, Merda, 7, VII: 4). Pekcan (2022: 139-144), engelli çocukların peygamberlerin ve sahabelerin hayatlarından hareket ederek kendilerini diğer insanlar ve akranlarına karşı örnek davranışlar sergileyebileceği; peygamberlerin ve sahabelerin yaşadıkları zorluklar karşısındaki tutumları, onların toplumdaki konumları engelli bireyler için sorunlarıyla başa çıkmalarında kolaylık sağlayacağını bildirmiştir. Peygamberlerin ve sahabelerin yaşadığı zorluklar ve engellilik durumları, engelliliğin bir günahın sonucu olarak ortaya çıkmadığını, engelli birey ve ailesi için manevi mükafat ve günahlardan arındırma ve ahiret hayatından büyük cezadan kurtulmanın bir anahtarı olduğunu düşündürmektedir (Işık, 2013: 10). Sancaklı (2006: 45) tarafından ele alınan çalışmada Peygamber’in/Peygamberlerin örnek yaşantısından engelli birey ve ebeveynlerin engeli ile barışık hale gelmesinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Acar (2013:168) tarafından ele alınan çalışmada, engelli sahabelerin örnek yaşantıları engelli bireylere olumlu yönde motivasyon sağlayacağı ve engelle barışık hale gelmelerinde yardımcı olacağı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum bize din eğitiminde engellilerin motivasyonunu artırmak, aktif üretimine katılmalarını sağlamak ve özgüvenlerini artırmak için Peygamberlerin ve sahabelerini hayatlarının anlatılmasının gerekli olduğu sonucunu göstermektedir.

Engelli bireyler için ibadet yapılan yerler onların ibadet etmelerinde ve topluma dahil olmalarında önem arz etmektedir. Başkonak (2016: 172) camilerin ve Kur’an kurslarının işitme engelli bireyler için yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Özkan (2017: 66), işitme engelliler için okullarda müstakil DKAB sınıflarının olmadığını ifade ederek okullarda engelli bireyler için müstakil sınıfların oluşturulması ve fiziki ortamın ve eğitim ortamlarının onlara göre hazırlanması gerektiğini bildirmiştir. Yücel (2021: 60-66-94) ve Karasu (2013: 124) engelli bireylerin ibadet mekânlarına ve okullara ulaşmalarında ve ibadet/eğitim esnasına sorunlar yaşadıkları, engelli öğrencilerin ulaşım ile ilgili problem yaşamayacakları, öğrenmelerini kolaylaştıracak eğitim ortamlarının oluşturulması, eğitimleri için hissedeabileceği tüm ihtiyaçların karşılanmasının din eğitimi/hizmetinin başarıya ulaşmasında önemli olduğunu bildirmektedir. Musayev (2013: 162), ibadet yerlerindeki benzer engellerden bahsederek, engellilerin camilerde rahatlıkla gidebilmelerinde ve ibadetlerini rahatlıkla yerine getirmeleri için fiziki düzenlemelerin yapılması gerektiğini, yeni yapılacak camilerin veya okulların engelli bireyleri dikkate alarak yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durum hem eğitim alanları hem de ibadet yerlerinin gözden geçirilerek engelli bireylerin tümüne hitap eden yerler olarak tasarlanmasını zorunlu hale getirmektedir. Camiye ulaşımında ağaç, levha, aydınlatma, araçlar gibi çeşitli engellerin olduğu cami avlusunda ve camii girişinde engelli rampalarının ve asansörün olmaması, engelli bireylerin camilere giriş çıkışta zorluklar yaşamasına hatta ezilme tehlikesi geçirmesine neden olmaktadır.

Bu durum engelli bireylerin camilerde ibadet yapma ve okullarda eğitim görme konusunda isteksizliğe itmekte ve toplumdan uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Bu sorunlar gözetilerek ve toplumdaki tüm bireyler düşünülerek yeterli alt yapı ve fiziki koşullar sağlanarak din hizmetinin/okulların modern araç-gereç ve ekipmanlarla yenilenmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Bunun sonucu olarak başta engelli bireyler olmak üzere tüm bireyler hem din hizmetlerinde hem de din eğitiminde kaliteli vakit geçirecek ve hayatlarını dolu dolu geçirme fırsatına kavuşacaklardır.

Din eğitimi, bireyler için ilahi esaslar doğrultusunda ve rehberliğinde neyi, nasıl yapacağını gösteren örnek insan modelinin oluşmasını amaçlamaktadır. Bu örnek insan modeli ile dünyaya bakış açısı, yaşayış biçimi, Allah'a itaat ve boyun eğmede olumlu bir karakterin oluşması hedeflenmektedir. Böylece din eğitim, engelliler için mutlu ve huzurlu bir hayat sunmaktadır. Başkonak (2016: 171), engelli bireylerin din eğitimini camiler, Kur'an kursları, okul ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kendi istekleri dâhilinde aldıklarını ve bu eğitimden hoşnut kaldıklarını belirtmiştir. Ek olarak, işitme engelli bireylerin ilkokul, ortaokul, lise eğitim düzeylerinde, kaynaştırma sınıfları ile aldıkları Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) derslerinin verimli olmadığını; eğitim politikaları ve ders veren öğretmenlerin yetersizliğinden dolayı engelli bireylerin DKAB dersinden uzaklaştığını belirtmiştir. Özkan (2017: 100) araştırmasında ise, işitme engelli öğrencilerin DKAB derslerine ilgilerinin yüksek olduğunu bulmuştur. Musayev (2013:100-111-118) ise, din eğitimi yeterli ve yetersiz olduğundan ziyade içeriğinden bahsederek engelli bireyler için bir motivasyon kaynağı olabileceğini, din eğitiminin sevgi, saygı ve ilgi çerçevesinde verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü din eğitimi dünya hayatının bir sınav olduğunu, her türlü sıkıntıya katlanmanın bir mükâfatı olacağını ve en önemlisi de yaşananlar ile nasıl baş edileceğini öğretmektedir. Böylece din eğitimi sırasında dini inanç ve değerlerin öğretilmesi; duygusal ve zihinsel olarak bireye olumlu etkiler sunmaktadır.

Engellilere verilecek din eğitiminde; onları dikkate alan planlamaların uygulamaların ve değerlendirmelerin özel olmasına dikkat edilmelidir. Böylece süreç odaklı bir ders olan din eğitiminde öğrencilerin özellikleri göz önünde bulundurulacaktır. Bu durum hem öğrenci hem öğretmen için verimli bir ortamın ve kaliteli bir eğitimin yapılması demektir. Din eğitiminde diğer bir husus verilecek eğitimin kısa, öz, sade ve açık bir şekilde olmasına dikkat edilmelidir (Taştekin, 2003:128). Yücel (2021:101-102), bedensel engelli bireylerin din eğitiminde çeşitli sorunlar yaşadığını vurgulayarak din eğitimindeki yetersizliğin modern teknolojinin iyi kullanılması ile aşılabileceğini belirtmiştir. Bu konuda Karasu (2013: 125), engelli bireylerin eğitim gördükleri özel eğitim ve normal okul içerisinde veya cami hizmetlerinde eğitim araçlarının yetersiz olduğunu, bireylerin engel türleri göz önüne alınarak cami/okul ve sınıfların modern eğitim araç-gereçleriyle desteklenmesi gerektiğini söylemektedir. Arıkan (2012: 205), işitme engelli çocuklara yönelik eğitim materyalleri sınırlı olduğunu, Say (2013: 156) engelli öğrenciler için onlara özel araç-gereçler hazırlanması ve görselliğe daha fazla önem verilmesi gerektiğini bildirmektedir.

Başkonak (2016: 177), işitme engelli bireyler için DKAB derslerinde veya yaygın eğitim kurumu olan camideki hutbe-vaazların işaret dili ile aktarılmasının yanında görsel araçlar ile yazılı olarak yansıtılmasının önemli olduğuna ulaşmıştır. Özkan (2017: 100-104) ise, DKAB öğretmenlerinin derslerde farklı yöntemleri kullanması ve bireysel çaba sarf etmelerinin derslerin anlaşılmasında etkili olduğunu düşünmektedir. Din eğitimi alanında engelliler için materyallerin kullanılması ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü din eğitiminin konuları itibariyle soyut kavramların ağırlıklı olması din eğitimi daha karmaşık hale getirmektedir. Bundan dolayı eğitimde ve özelde din eğitiminde engelli bireylerin topluma katılmalarında ve toplumun bir parçaları olmalarında onlara sunulacak eğitimin önemli bir yeri vardır (Cillo, 2009: 39-40). Pekcan (2022: 129), din eğitiminde engelli bireyler için kitap ve broşürler hazırlanarak dersin renklendirilmesi gerektiğini bildirmektedir. Musayev (2013: 161) ise, engelli bireyler için planlanan projelerin pratiğe geçmesi gerektiğini, seminerler ve konferanslar düzenlenerek engelli bireylerin psikolojik ve manevi yönden desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yücel (2021: 84-88) ve Başkonak (2016: 142) Kur'an ve din eğitiminde Braille alfabesinin etkin kullanılması gerektiğini vurgulamış, dini kaynakların yaygınlaştırılması, sesli ve görsel medya yayınlarının fazlalaştırılması, işaret dilinin eklenmesi ve alt yazılı olarak programlar yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Özkan (2017: 102), Başkonak (2016: 125) ile paralel olarak din eğitiminin konularının soyut kavramların çokluğundan bahsederek, işitme engelli öğrencilerin bu konuları öğrenmelerinde zorluklar yaşadıklarını belirtmiştir. Bunun aşılması için eş anlamlı kelimelerden faydalanılması gerektiğini ve işaret dili dini kavramlar sözlüğünün oluşturulmasını ve kullanılmasını ifade etmiştir. Engelli bireyler engellilik durumlarına göre bilgiyi almada ve öğrenmede farklılık göstermektedir. Bunun için engelli bireylerin eğitim-öğretim hayatında sağlıklı ve başarılı olması için bireylere özel eğitim materyalleri kullanılmalıdır. Bu materyallerin eksikliği engelli bireylerin eğitimlerini kesintiye uğratarak eğitimden eksik kalmalarına neden olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in öğretiminde yaşanan problemleri dikkate alırsak; Kur'an tilavetinde mahreç ve seslerin çıkarılması özellikle işitme ve konuşma engelli bireyler için büyük bir problem olarak durmaktadır. Bu durumun üstesinden gelmeleri için görsel, video ve özellikle parmak alfabesi aracılığıyla harfleri bir araya getirerek okumaları sağlanabilir.

Engelli öğrenciler normal eğitim müfredatında eğitim görmelerinden dolayı çeşitli sıkıntılar yaşamakla birlikte konuları anlamada da güçlük çekmektedirler. Öğretim programı konusunda Arıkan (2012: s.205) işitme engelli çocuklara özgü müfredat hazırlanmasını, Say (2013: 156) işitme engelliler için eğitim programının bakanlıkça hususi olarak hazırlanmasını, Turanalp (2011: 75) engellilere özgü olarak örgün eğitim kapsamında yer alan özel eğitim müfredatının din eğitimi kapsamı, engellilerin psikososyal ihtiyaçları hesaba katılarak yeniden tertip edilmesi, Karasu (2013: 125) okullarda okutulan DKAB ders programının, engelli okullarında değiştirilmeden uygulandığını ve program hazırlanırken engelli öğrencilerin dikkate alınmadığını, bu durumun engelli öğrencilerin eğitim-öğretimlerini olumsuz etkilediğini, bu okullarda ya da özel eğitim sınıflarında ders programının öğrencilerin seviyelerine uygun hale getirilebileceğini ve hatta yeni bir müfredat programı hazırlanabileceğini bildirmiştir.

Özcan (2010:108), ülkemizde, işitme engellilerin eğitiminde öğrenci ve öğretmenlerin faydalanabilecekleri özel olarak tasarlanmış ders kitapları olmadığını, alanın uzmanları ve profesyonel kişiler tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'nın engellilerin engellilik durumlarına özel olarak öğrenci ve öğretmenlerin faydalanabilmeleri için ders kitabı ve derse yardımcı kaynakların tanzim etmesine yardım etmesi gerektiği, hazırlanacak ders kitaplarının tasarımının konular dikkate alınarak resimlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Başkonak (2016: 168) Özcan'a paralel olarak özel eğitime ihtiyacı olan öğrenciler için özel yeni müfredat ve kitapların oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sonuç bizi engelli bireylerin din hizmetinde/eğitiminde onların engel türleri dikkate alınarak kitap ve materyaller hazırlanarak kaliteli bir süreç geçireceklerini göstermektedir.

Engelli bireye sahip ebeveynler, engelli bireyler kadar olmasa da engellilikten maddi ve manevi olarak etkilenmektedir. Ebeveynler karşılaştıkları bu yeni durum ile ilgili ne yapacaklarını bilmedikleri için çocuklarının bakımında ve eğitiminde güçlükler yaşamaktadır. Ebeveynlerin sosyal destek ile desteklenebilecekleri ve onlar ile empati kurulan ortamlara ihtiyaçları bulunmaktadır (Özşenol, Işıksan, Ünay, Aydın, Akın, Gökçay, s. 156 – 164). Bu ortamların yanı sıra ebeveynlerin; geleceğe yönelik bilgilendirilme, eğitim, sağlık, sosyal, duygusal, ekonomik destek gibi ihtiyaçları vardır (Demirbilek, 2013: 58-64). Engelli bireylere sahip olma durumu aileleri de şok, öfke, inkâr, izolasyon, hayal kırıklığı, kendini suçlama ve depresyona gibi psikolojik sorunlara neden olmaktadır (Yıldırım, Hacıhasanoğlu, Karakurt, 2012: 200). Çünkü aile üyeleri zamanlarının büyük kısmını engeli olan bireye ayırmak zorundadır. Bu nedenle ailenin yaşam düzeni ve aile içi ilişkilerinde değişiklikler meydana gelmektedir. Yaşadıkları bu durum ise hayatlarında krize neden olmaktadır (Kaytez, Durualp, Kadan, 2015: 198; Özbesler, 2008: 25). Bu kriz ebeveynler için Allah'ın adaletini, kader inancı gibi durumları sorgulamalarına neden olabilmektedir. Çünkü insanoğlu yetersiz kaldığı zaman ve durumlarda umut, beklenti ve dayanma gücünü kaybederek maddi ve manevi olarak yenik düşerek yardıma ihtiyaç duymaktadır (Okanlı, Ekinci, Gözüağca, Sezgin, 2004: 4). Bu durumda engelli bireye sahip olan ebeveynlerin yanlış dini bilgiler ile düşünmemesi ve amel etmemesi için yalnız bırakılmamasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu aşamada din ve din eğitimi, ebeveynlerin içinde buldukları durumu kabul etmelerinde ve aşmalarında yardımcı olması ve engelli bireylerin olumlu yönde yetiştirilmesi ve geliştirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir (Kula, 2012: 93). Efe (2006: 180) engelli birey ve ebeveynlerin problemlerinin çözümünde dinin olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir. Din eğitimi aracılığıyla ebeveynler çocukları ile daha iyi iletişim kuracak ve çocuklarının hayatlarında olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlayacaktır.

Engeli olan bireylerin ebeveynlerinin çocuklarına karşı tutumlarında dinin önemli bir etkisi vardır. Çünkü din insanların fiziksel durumlarına bakmadan hem bu dünya için hem de ahiret hayatı için mutlu olmalarını istemektedir. Dolayısıyla din/din eğitimi hem ailelerin hem de engeli olan bireylerin duygu ve deneyimlerinin olumlu yönde gelişme göstermesinde yardımcı olmaktadır. Kara (2003) ve Kaya (2014) zihinsel engelli bireye sahip ebeveynlerin dini tutumlarına yönelik yapılan araştırmalarda dinin engelle başa çıkmada da olumlu katkısı tespit edilmiştir.

Gören (2015: 6587), down sendromlu çocuğa sahip ebeveynlerle yaptığı çalışmasında dini ritüellere sıkı bağlı kalan ebeveynlerin ve ailelerin sıkıntılı durumlarda daha erken adapte olduklarını tespit etmiştir. Bu şekilde hem toplumsal alanda hem de aile içinde mutlu, huzurlu ve engeli aklında olmayan ve maneviyatında odaklı bireyler yetişecektir. Ünal tarafından yapılan çalışmada engelli bireylerin engeli anlamlandırılmada dini kaynakların olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir (Ünal, 2018: 1473-1474) Pekcan (2022: 41), bu konuyu engelli bireylerin psikolojilerinin ve hayata tutunmalarının pozitif olmalarında ebeveynlerinin etkilerine değinerek, ebeveynlerin dini bilgi konusunda eksikliği hem ebeveynler açısından hem engelli bireyler açısından sorunlar çıkardığını bildirmiştir. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarının dini içerikli sorularına doğru cevaplar verebilmeleri için din eğitimi ihtiyacı olduğunu belirlemiştir. Bununla birlikte ebeveynlere verilecek din eğitiminde esnek olunması gerektiğini belirtmiştir. Başkonak (2016: 173), engelli bireylerin engeline göre ebeveynlerin işaret dili, Braille alfabesi gibi engellilikle ilgili bilgilerin bilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu şekilde aileler engelli çocuklarının sadece günlük ihtiyaçlarını değil dini ihtiyaçlarını karşılamalarında da yardımcı olacaklarını söylemektedir. Özkan (2017: 106), engelli bireylerin ebeveynlerin din eğitimi için DKAB öğretmenlerinin toplantı, seminer, gezi gibi etkinlikleri yapmalarını bildirmiştir. DKAB öğretmenlerinin işitme cihazları konusunda bilinçlenerek aileleri bilinçlendirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. DKAB öğretmenleri ibadetlerin öğretiminde aileler ile işbirliği içinde olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için çeşitli planlama ve programların yapılması gerekir. Biz de ebeveynlere din eğitimi ile ebeveynler tarafından engel kelimesinin ve engellilik kavramının anlaşılmasında etkili olduğu, onların ve çocukların motivasyonlarında ve psikolojilerinde pozitif etkisi göz önüne alınarak ebeveynlere verilecek din hizmetini/eğitimini itina ile yerine getirilmesi gerekir.

İnsanlar arası etkileşimde önemli olan iletişim engelliler için daha çok önem arz etmektedir. İletişimde öncelik karşı tarafı dinleme, anlama ve bu doğrultuda onları ikna etme ve rahatlatmak amacıyla karşılık vermektir. İletişim esnasında karşı tarafın durumu ve konumu göz önüne alınmalı ve buna göre metotlar geliştirilmelidir. Din eğitiminde baş aktör öğretmen olduğu düşünüldüğünde, öğretmenin güdüleyici, başarıyı hedefleyen, çeşitli materyaller kullanan, etkinlikler yapan rollere sahip biri olması beklenir. Bunun yanında özellikle engelli bireyler ile çalışacak öğretmenlerin ayrı bir sorumluluk almaları gerekmektedir (Demirel, 2003: 169-170). Başkonak (2016: 174), işitme engelli bireylerin eğitiminde görevli olan öğretmenlerin işaret dilini bilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Din derslerinde öğretmenlerin işaret dilini bilmediklerini bu nedenle öğrencilere faydalı olmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Özkan (2017: 101), DKAB öğretmenlerinin işitme engelli öğrenciler için yeterli düzeyde Türk işaret dilini bilmesi gerektiğini, işitme engelliler okuluna atanacak veya göreve başlayacak öğretmenlerden bu önceliğin aranması gerektiğini ifade etmiştir. Say (2013: 155), Başkonak ve Özkan aynı sonuca ulaşmış ve Türk işaret dilinin öğrencilerin ve öğretmenlerin performanslarının artmasında etkili olacağını söylemiştir. Yücel (2021: 99), bedensel engelliler için yaptığı çalışmada ise, görme engelli bireyler için Braille alfabesinin bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Arıkan (2012: 205), özel eğitim ve engelli çocuklara eğitim veren öğretmenlerin çalışma ortamlarının sosyal-ekonomik ve fiziksel olarak

geliştirilmesi gerektiğini, Başkonak (2016: 157) öğrencilerin rahat edeceği, bilgiye odaklanmasını sağlayacak DKAB öğretmen /branş dersliklerinin oluşturulmasını ifade etmektedir. Turanalp (2011: 75), engellilere verilecek din eğitiminin sadece sözel olarak değil aynı zamanda eğitimcinin aktardıklarını hayatına entegre etmesi, sade bir anlatıma ve etkili bir sunuma sahip olması gerektiğini bildirmektedir. Bunun için de verilecek din eğitiminin kalitesi kadar eğitimcilerin yeterlilikleri de önemlidir. Bu nedenle engellilerin eğitiminde görev alan eğitimcilerin hem bireysel yeterliliğe hem de engellilere özgü formasyona sahip olmaları gerektir. Bu çalışmalar bizlere özel eğitimde alanında görev yapacak öğretmenlerin eğitim vereceği gruba göre kendisi geliştirmesi gerektiği, yeni göreve başlayacak öğretmenlerden ise bu yeterliliklerin aranması gerektiğini bildirmektedir.

Özkan (2017: 96-104), DKAB öğretmenleri diğer öğretmenler ile iş birliği yaparak engelli bireyler için materyal geliştirilmesi için çalışmalar yapmalarını, DKAB öğretmenlerinin, engelli bireylerin konuları daha iyi anlamalarına yardımcı olacağını dikkate alarak dersi çeşitli yöntemler kullanarak anlatmalarını, öğretmenlerin yeterliliklerine göre ve okulların engellilik türlerine göre atanmasını ve bu engellilik alanları hakkında yeterli olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Uysal (2010: 132), alan öğretmenlerinin engelli okullarına atanmasından dolayı eğitim fakültelerinde özel eğitim ile ilgili derslerin seçmeli ders olarak okutulmasını, bu dersleri almayan öğretmenlerin görev yaptığı engel gruplarına göre hizmet içi eğitime tabi tutulmasını ve bu eğitim sonunda başarılı olan öğretmenlere görev verilmesini ifade etmektedir. Bu konuda Arıkan (2012: 205) işitme engelliler ilköğretim okullarında çalışacak branş öğretmenlerinin bakanlık tarafından düzenlenen bir mevzuatla özel eğitim mezunları arasından atanmasını söylemiştir. Ancak din dersleri alanı kendine has bir alan olduğu için DKAB öğretimi özel eğitim mezunu öğretmenleri tarafından yapılmamalıdır. Bu konuyu Karasu (2013: 124) özel eğitim alanında kalifiyeli, din eğitimini verebilecek öğretmenlerin olmaması engellilerin eğitiminde yaşanan sıkıntıların nedenleri arasında saymaktadır. Bu problemleri aşmak için Karasu (2013: 124) ve Başkonak (2016: 147) üniversitelerin İlahiyat Fakülteleri yapısındaki DKAB branş dersleri ile birlikte özel eğitim derslerinin verilmesinin faydalı olacağını bildirmiştir. Başkonak (2016:153), işitme engelli eğitiminde kız öğrencilere dinî konularda daha fazla faydalı olabilmek için her okulda en az bir bayan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni görev yapması gerektiğini bildirmektedir.

Toplumun engeli olan bireyleri ve ebeveynlerini damgalaması kabul edilebilecek bir davranış değildir. Peygamber Efendimizin “Cüzzamlılara uzun süre bakmayın” ((İbn Mâce, “Tıbb”, 44) hadisi bizlere engeli ve kalıcı hastalıkları olan bireyleri üzen, dışlayan, rahatsız eden veya onları kendi kabuklarına çekilmelerine neden olacak davranış ve tutumlardan uzak durmamız gerektiğini söylemiştir. Engelli bireylerin sosyalleşmelerinde toplumun ve özellikle ebeveynlerin önemli sorumlulukları vardır. Onları hayata karşı hazırlama, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmelerini için bilgi, tutum ve davranışlar konusunda onlara destek olma bu sorumluluklar arasındadır (Özdemir, 2016: 5).

Toplumun sosyal hayatta ve sosyal ilişkilerde, damgalama, alay, dışlama, acıma, küçük düşürme gibi tutum ve davranışların ortadan kaldırılması, toplumun farkındalığının oluşması (Gencer, 2019: 8) için eğitim ve din eğitimi hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları gereklidir. Kula (2005: 15) “yaratılanı hoş gör yaratandan ötürü” ferasetinin engelli bireylerin toplum tarafından kabul görmesinde ve toplumsal kabulün oluşmasında olumlu, yapıcı, geliştirici tutum ve davranışlar engellilerin sosyalleşmelerine ve topluma katılmalarına katkı sağladığını tespit etmiştir. Efe (2006:181), engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların çözümünde engelliler ile iletişime geçecek bütün kurum ve kuruluşlardaki görevlilerin hizmet içi programlara alınarak engellilik hakkında gerekli bilgi ve donanım almaları gerektiğini, böylece engelli bireylerin dışlanmadan tüm kurum ve kuruluşlardan faydalanmalarına fırsat sağlanması gerektiğini bildirmiştir. Musayev (2013: 161), engelli bireylerin toplumla birleştirilmesi ve topluma aktif katılımının sağlanması gerektiğini vurgulayarak toplumun engelliler konusunda bilinçlendirilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Başkonak (2016: 173), toplumun engellilere bakışının değiştirilmesi gerektiğini vurgulamış ve toplumun bilinçlendirilmesi için televizyon programları, kamu spotları, vaaz ve hutbeler aracılığıyla irşat faaliyetlerinin yapılması engelliler ve toplum arasında bir köprü oluşmasının ve birbirlerini anlamalarının sağlanması gerektiğini bildirmiştir. Yücel (2021: 100) ise, bedensel engelli bireyler için toplumdaki bilincin artırılması gerektiğine dikkat çekmiş, toplumdaki her kesimin bir arada buldukları ortam ve ibadet yerlerinin oluşturulması önerisinde bulunmuştur. Peygamber Efendimiz engelli bireyleri mutlu etmek ve topluma kazandırmak için onlara çeşitli görevler vermiştir. Bizler de Peygamber Efendimiz’i örnek alarak toplumun engelli bireylere ve ebeveynlerine yaklaşımlarını gözden geçirmeleri, anlayışlı olmaları gerekmektedir. Çünkü engellilerin sorunlarını çözmek toplumun üzerindeki sorumluluklarından birisidir.

SONUÇ

Türkiye’ de engelliler ile sosyoloji (Ceylan, 2021; Ardahanlıoğlu, 2022), sosyal hizmet (Yıldız, 2022; Altuntaş, 2022), psikoloji (Haktan Ezer, 2020), hemşirelik (Erbay, 2021; Can, 2021), turizm (Ceylan, 2015; Yenişehirlioğlu, 2013), eğitim ve öğretim (Karahaliloğlu, 2016), halk sağlığı (Akar, 2010) ve çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri (Altunok Habalı, 2019; Güngör 2020) alanlarında nitel desende yapılmış birçok lisansüstü çalışma olmasına rağmen; din eğitimi alanında engelliler ile yapılan lisansüstü nitel çalışmaların sayısının sınırlı olduğunu söylemek birincil sonucumuzdur.

İkincil sonuç olarak, engeli olan bireylerin ve ebeveynlerinin suçlanmaya maruz kaldıkları, engeli olan bireylere yönelik oluşturulan sosyal politikaların olduğu fakat uygulamada yetersiz kaldığı, özellikle fiziksel ve görme engeli olan bireylerin din hizmetlerine erişimde toplumdaki ve kamudan kaynaklanan nedenlerden dolayı sorunlar yaşadıkları, eğitimcilerin işitme engeli olan öğrenciler ile iletişim kurma konusunda problem yaşadıkları, ibadetlerin engeli olan bireyler için bir teselli ve güç kaynağı olduğu, manevi sıkıntılara karşı mukavemet verdiği, karşılaştıkları bazı sıkıntıları din vasıtası ile aşmaya çalıştıkları; sabır, tahammül, katlanabilirlik, kabullenme, teselli gibi değerleri elde etmede dinin engeli olan bireyler üzerinde olumlu etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Ülkemizde engellilere yönelik geliştirilen sosyal politikalar ile engellilerin yaşam standartlarının artması, toplumsal hayata katılması ve toplum tarafından kabullenilmesi amaçlanmaktadır. Toplumdaki tüm bireyler, engelli bireylere karşı bilinçlendirilmesi ve bu konuda toplumsal duyarlılık oluşturulması için çalışmalar yapılmalıdır. Bu duyarlılık için; televizyon programları, kamu spotları, irşat faaliyetleri, vaaz ve hutbeler aracılığıyla ile toplumun bilgilendirilerek bilincin oluşturulmasının engelli bireylerin sosyalleşmesinde hayati bir yeri vardır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda:

- 1- Engelli bireye sahip ebeveynler ve çocuklarına, yakınlarına destek mahiyetinde din eğitimi ve din hizmetlerinin sağlanması,
- 2- Toplum tarafından engelli bireylerin ve ailelerinin suçlanmasının ve küçük düşürülmesinin önüne geçilmesi için sivil toplum kuruluşları, Diyanet, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), belediyeler ve yayın organları özellikle TRT tarafından gerekli bilgilendirilmelerin yapılması ve engellilerin toplumdan uzaklaşmalarının önüne geçilerek sosyalleşmelerinin sağlanması için bilinç oluşturulması,
- 3- Belediyeler, diyanet ve MEB aracılığıyla engelli bireylerin din eğitimi/hizmetine erişimlerdeki engellerin (camiler, okullar, sokak ve caddeler) ortadan kaldırması için gerekli planlama ve düzenlemelerin yapılması,
- 4- Din eğitimi verilen yerler ve ibadet mekânlarının teknolojik alt yapı bakımından ve görsel, işitsel, Braille alfabesi ve Türk işaret dili gibi uygulamaların kullanılarak engelli bireylerin öğrenimlerini ve ibadetlerini rahat yapmalarını sağlanması,
- 5- Engelli bireylere daha iyi din eğitimi ve din hizmeti verebilmek için etkili iletişim kurulmalıdır. Bunun için MEB ve diyanet tarafından görevlendirilen din görevlilerinin özel eğitime tabi tutulması ve yeterli bilgi ve donanıma sahip görevlilerin atanması,
- 6- Engelli bireylere sahip ebeveynlerin bu özel durumlarını benimsemelerinde, dinin engellilere yaklaşımı ve ibadetlerin yapılışı konularında eksiklikleri vardır. Ebeveynlere rehabilitasyon merkezlerinde ve evlerinde çeşitli etkinlikler düzenlenmeli, ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçlarını karşılamak için kitap ve broşürler hazırlanmalı, gerekirse video ve ses kayıtlar hazırlanmalıdır. Bu kitap ve broşürlerde sıkıntı, sabır, şükür, mükâfat, peygamberlerin ve sahabelerin örnek yaşantılarının öncelikli olarak hazırlanması,
- 7- Eğitim, İslami ilimler ve ilahiyat fakültelerinde eğitimlerini sürdüren öğrencilerin engelli bireylerin eğitim ve din eğitimi konusunda bilinçlenmeleri için “*Özel Eğitim*”, “*Özel Eğitimde Din Eğitimi*”, “*Engellilerde Din Eğitimi ve Öğretimi*”, “*Türk İşaret Dili*”, “*Braille alfabesi*” gibi engellileri anlamada ve dersin anlatımında faydalı olacak dersler konulmalıdır. Ayrıca İslam’ın engellileri bakışı, ilahi adalet, kader, inançların ve ibadetlerin ve aile bireylerine olumlu katkılarının işlendiği içerikler eklenmesi,

8- Din eğitiminde Kur'an-ı Kerim öğretiminde işaret dili, Braille alfabesi ile anlatımın yapıldığı, pratik durumların yer aldığı etkileşimli Elif-Ba oluşturulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aburahma, SK, Khader, YS, Alzoubi, K. ve Sawalha, N. 2010. Bir Pediatrik Nöroloji Kliniğinde Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Kullanımı. Klinik Uygulamada Tamamlayıcı Tedaviler, 16 (3), 117–20.
- Acar, Yusuf (2013). Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 13 (1), 131–171.
- Alrowais, NA ve Alyousefi, NA (2017). Suudiler Arasında Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp (TAT) Kullanımının Yaygınlık Derecesi. Suudi İlaç Dergisi, 25, 306–318.
- Altunok Habalı, Zinnet (2019). Engellilerin İstihdam Edilebilirliğine Yönelik Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Altuntaş, Tuğba, (2022). Engelli Bireylerin Maneviyat Algıları Üzerine Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi. İstanbul.
- Akar, Aydın (2010). Turgutlu Kent Merkezinde Yaşayan Erişkin Engelli Bireylerde Yaşam Kalitesi, Engelliliğe Yönelik Tutum ve Bakım Hizmetlerinin Niteliğinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Akseki, A. Hamdi, (1969). İslam Dini, İtikat, İbadet, Ahlak, 20. Baskı, Güzel Sanatlar Matbaası Yayınları, Ankara.
- Aral, Neriman, Gürsoy, Figen, (2007). Özel Eğitimi Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş. Morpa Yayınları, İstanbul.
- Ardahanlıoğlu, Begüm, (2022). Türkiye'de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Arıkan, U. (2012). İşitme engelliler ilköğretim okullarında çalışan işitme engelliler sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenlerinin özel eğitim alan yeterlilikleri ve iş tatminleri üzerine bir araştırma (İstanbul İli Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aromataris E, Munn Z (Editors). JBI Manual for Evidence Synthesis. JBI, 2020. Available from . <https://doi.org/10.46658/JBIMES-20-01>.
- Aydın, Hüseyin, (2009). İlahî Adalet Açısından Çocuk ve Hayvan Elemleri Meselesi, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14/2.
- Ayten, Ali, (2012). Tanrı'ya Sığınmak, İz Yay., İstanbul.
- Bahçekapılı, M., (2012). Bio-Psiko-Sosyal Açısından Dinin Ruh Sağlığı, Stres, Depresyon ve Engellilik Üzerindeki Etkisi. Yüreğimizdeki Engelleri Kaldırıyoruz. Din, Felsefe ve Bilim Işığında Olmak ve Sorunları Sempozyumu. 5/6. Nisan 2012, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul.
- Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Yayın No:43, 4. Baskı, Ankara, 2010.
- Başkonak, Mustafa, (2016). Türkiye'deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimiçi Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmail, (1982). Sahih-i Buhari, Çağrı Yay., İstanbul.

- Büyüköztürk, Şener, (2021). Sosyal Bilimler için Veri Analiz El Kitabı, 29. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Can, Merve, (2021). Görme Engelli Annelerin Emzirme Deneyimleri: Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Eskişehir.
- Certel, Hüseyin, (2005). Din Psikolojisi Açısından Engelliler ve Din. Tabularasa- Felsefe- Teoloji, 5(13), 253-260, Konya.
- Ceylan, Aysun, (2015). Engelli Turistlerin Unutulmaz Turizm Deneyimlerinde Etkili Olan Unsurların Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Ceylan, Yasemin, (2021). Sosyolojik Perspektiften Biyopolitika, Kadın Bedeni ve Engelli Fetüs Kürtaşı: Nitel Bir Çalışma. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Cillo, Deniz, (2009). Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Engellilerin Eğitimi ve İstihdamı, Ankara Üniv Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Halk Eğitim Programı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Cüceloğlu, Doğan, (1993). İçimizdeki Çocuk. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Çınar, F. ve Eti-Aslan, F. (2017). Maneviyat Ve Hemşirelik: Yoğun Bakım Hastalarında Manevi Bakımın Önemi. Journal of Academic Research in Nursing, 1, 37-42.
- Çuhadar, Selmin, (2013). Özel Eğitim “Özel Eğitim Süreci” ed. Sezgin Vuran, Akademi Yayınları, Ankara.
- Demirbilek, M., (2013). Zihinsel Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Gereksinimleri, Turkish Journal of Family Medicine And Primary Care, 58-64.
- Demirel, Özcan, (2003). Öğretme Sanatı, 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Duvdevany, I. ve Vudinsky, H. (2005). Zihinsel Engelli Çocukların Ev Dışına Yerleştirilmesi: İsrail Doğumlu Ebeveynlere Karşı Eski SSCB'den Yeni Göçmenler. International Journal of Rehabilitation Research, Cilt: 28, Sayı: 4, 321-330.
- Efe Adem, (2006). Engelli Çocuk ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesinde ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği) Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 16, ss.169-198.
- Erbay, Elif, (2021). Görme Engelli Annelerin Çocuk Bakımı İle İlgili Deneyimleri Ve Hemşirelerden Beklentileri: Niteliksel Bir Çalışma. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sakarya.
- Erdoğan, Özüdoğru H. N., (2012). Engellilere Yönelik Din Eğitimi ve Öğretimi, Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu, Ankara.
- Etbaş, D. A. (1999). Özürlü Çocukların Din Eğitimi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Ezer, Ayşe Haktan, (2020). Evli Çiftlerin Günlük Yaşam Beklentileri ve Gelecek Beklentileri: Görme Engelli Evli Çiftler Üzerine Nitel Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi. İstanbul.
- Gencer, M. (2019). Engellilik Durumu ve Engellilere Yönelik Toplumsal Algı: Kütahya Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Gören Ayşe Burcu, (2015). Down Sendromlu Çocuğa Sahip Annelerin Destek İhtiyaçlarının ve Destek Kaynaklarının Belirlemesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 3, ss. 651-673.

- Güngör, Orkide, (2020). İşe Seçme Ve Yerleştirme Sürecinde Engelli Bireylerin Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Işık, Harun, (2013). Engellilik Sorununa Kelami Bir Yaklaşım, EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 57.
- Kara, E. (2003). Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bu Konuyla İlgili Dinî Tutumları, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Karaca, Faruk. (2006). Kader Algısı- Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 3, Ankara.
- Karaçam Z. (2013). Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi. 6(1). ss. 26-33.
- Karahaliloğlu, Gözde, (2016). Erken Çocukluk Döneminde Hafif İşitme Engelli Çocuklarla Çalışan Eğitimcilerin İletişim Niteliklerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Karasu, T. (2013). Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi sürecinde engelliler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kaya, F. (2014). Zihinsel Engelli Çocuklara Sahip Ailelerde Problem Çözme ve Dini Başa Çıkma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kaytez Nazan, Durualp Ender, Kadan Gül, (2015). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Gereksinimlerinin ve Stres Düzeyinin İncelenmesi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 4 /1, ss. 197-214.
- Kılavuz Mehmet Akif, (2010). Yaşlılık Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, ed. Mustafa Köylü, Nobel Yayınları, Ankara.
- Kula, M. Naci (2005). Engelli Birey ve Ailesinin Sosyal Uyumunda “Yaratılanı Hoş Gör Yaratandan Ötürü” Anlayışının Rolü. Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, S.15, s. 153-176
- Kula Naci, (2012). Engelli Birey ve Ailesinin Psiko-sosyal Sorunları ve Manevi Destek, Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri, İstanbul. ss. 74-107.
- Lockwood C, Porritt K, Munn Z, Rittenmeyer L, Salmond S, Bjerrum M, Loveday H, Carrier J, Stannard D. Chapter 2: Systematic Reviews Of Qualitative Evidence. In: Aromataris E, Munn Z (Editors). JBI Manual for Evidence Synthesis. JBI, (2020). Available from <https://synthesismanual.jbi.global>. <https://doi.org/10.46658/JBIMES-20-03>
- Musayev, İslam, (2013). Engelli Bireylerin Din Eğitimi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa.
- Okanlı Ayşe, Ekinci Mine, Gözüağca Derya, Sezgin Serap, (2004). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Psiko-sosyal Sorunlar, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi.
- Özbesler, Cengiz, (2008). Engelli Bireylerin Sosyal Sorunları, Engelli Dostu Belediye Sempozyumu, Ankara, ss. 25-31.
- Özcan, M. (2010). İşitme engellilerin eğitiminde kullanılan ders kitaplarının grafik tasarım açısından incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, Saadettin, (2016). İslam’da Engellilik, DİB Aylık Dergi, Ankara.

- Özdemir, M. (2018). Veri Analiz Yöntemleri: Nicel ve Nitel Veri Analizi. K. Beycioğlu, N. Özer, Y. Kondakçı (Ed.), Eğitim Yönetiminde Araştırma İçinde (ss. 133-167). Pegem Akademi. Ankara.
- Özkan, Arkin, (2017). İşitme Engelliler Ortaokullarında Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Karşılaştığı Problemler. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.
- Özşenol Fuat, Işıkhani Vedat, Ünay Bülent, Aydın Halil İbrahim, Akın Rıdvan, Gökçay Erdal, (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi Gülhane Tıp Dergisi, 45 (2):156-164.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 Statement: An Updated Guideline For Reporting Systematic Reviews. *Systematic Reviews*, 10(1), ss. 1-11.
- Pekcan, Burak, (2022). Ortopedik Engelli Bireye Sahip Ebeveynlerin Din Eğitimi İhtiyaçlarının İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Sancaklı, S., (2006), Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti, Malatya, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 6 (2), ss.37-72.
- Say, C. (2013). İşitme Engellilerde Spor Eğitimi ve Serbest Zaman Aktivite Doyumu (İstanbul İli Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Skinner, DG, Correa, V., Skinner, M. ve Bailey DB Jr.. 2001. Gelişimsel gecikmeleri olan küçük çocukların Latin ailelerinin yaşamlarında dinin rolü. *American Journal of Mental Retardation*, 106, ss. 297–313.
- Taştekin, Osman, (2003). İnanç öğretiminin Psiko-Pedagojik Temelleri, *Diyanet İlmi Dergi*, 39/1 Ankara.
- Tekin, Filiz, (2000). Stresle Başa Çıkmada Din Eğitiminin Rolü, SÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Turanalp, M. F. (2011). Almanya'daki "bibelgarten im karton" örneğinin ortopedik engellilerin din eğitimi açısından değerlendirilmesi ve "Kuran bahçesi" uyarlaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tokur, B. (2017). Stres ve Din, 1. Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Tosun, Cemal, (2021). Din Eğitimi Bilimine Giriş, 11. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Uysal, A. (2010). İşitme Engellilerde Türkçe Öğretimi, Sorunlar, Öneriler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünal, V., (2018). Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi Aralık Sayısı 22(3)*, ss. 1457-1482.
- World Health Organization & World Bank. (2011). World report on disability 2011. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/44575>
- Yavuz, Kerim, (1988). Günümüzde Din Eğitimi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Baskı, Adana.
- Yaparel Recep, (1994). Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VIII, İzmir.
- Yenişehirlioğlu, Emirhan, (2013). Engelli Turistlerin Konaklama İşletmelerinde Kabul Görme Düzeyine Yönelik Algılama Ve Sorunlar: Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sakarya.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınevi, Ankara.

- Yıldırım, A. T., Hacıhasanoğlu Aşilar, Karakurt R. T., (2012). Engelli Çocukların Annelerinin Ruhsal Durumlarının Belirlenmesi. İstanbul Üniversitesi FlorenceNightingale Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 20(3).
- Yıldız, Merve, (2022). Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Yoksulluk Deneyimleri Ve Yapabilirlikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Hacattepe Üniversitesi. Ankara.
- Yumuşak, M., Çelikel Ş., (2014). Şanlıurfa'da Engelli Bireylerin ve Ailelerin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorlukların Araştırılması Projesi Araştırma Raporu. Çözüm Araştırma Eğitim-Danışmanlık Ltd. Şti.
- Yücel, Mehmet (2021). Bedensel Engellilerin Din Hizmetlerine Erişimde Yaşadıkları Sorunlar (Alaşehir Örneği). Uşak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

**DEVELOPMENT OF ELECTRICAL MUSCLE STIMULATOR WITH MONITORING
SYSTEM FOR KNEE OSTEOARTHRITIS PATIENT**

Nur Iffah Binti Mohd ASRI

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah
Shah Alam, Selangor, Malaysia
nuriffah4799@gmail.com

Nurul Huda Mohamd SALEH

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah
Shah Alam, Selangor, Malaysia
msnurulhuda@psa.edu.my

ABSTRACT

Knee osteoarthritis (OA), also known as degenerative joint condition of the knee, is generally triggered by wear and tear and progressive articular cartilage failure. The requirement for long-term, effective therapies with few adverse effects prompted a search for potential treatment to alleviate knee pain. Although total knee arthroplasty (TKA) for knee osteoarthritis (OA) provides patients with reduced pain, quadriceps strength impairment still occurs after the procedure. However, knee OA patients who do not have TKA or operation require pain relief at home and periodic monitoring to ensure that the pain does not worsen. The purpose of the development is to develop a device that use electrical muscle stimulation (EMS) therapy using Transcutaneous Electrical Nerve Stimulation (TENS) with monitoring system for reduction of pain, stiffness, and function associated with knee OA. The proposed design incorporates 80Hz to 120Hz for acute pain and 35Hz to 50Hz for muscular activation. It is carried out by placing electrodes, using an EMS controller, and checking the knee area's muscular strength. The expected results of this study, the device can examine the effectiveness of muscle strength when using EMS with monitoring muscle strength at knee area for the reduction of pain, stiffness, and function associated with knee OA. This device includes an Internet of Things (IOT) interface that allows to monitor the patient's readings using the Blynk application.

Keywords: Knee osteoarthritis (OA), total knee arthroplasty (TKA), electrical muscle stimulation (EMS), monitoring system, Blynk

I. INTRODUCTION

Worldwide, there is a relatively high incidence of osteoarthritis (OA). According to estimates, 10% to 20% of the older people in Malaysia has knee OA [1], [2]. It is closely correlated with age. Adults 40 years of age and older are more likely to develop knee osteoarthritis (OA). The rate of knee OA disease is rising due to the ageing population [3]. The demand for long-term, efficient therapy with few negative effects has inspired a search for novel knee pain relief solutions.

Hence, pain treatment is regarded as the primary cure option for those suffering from knee OA [4]. This innovation relates to the electrical stimulation and monitoring of patients with knee OA. The monitoring system need should display a graph of the strength of the muscles under electrical stimulation.

Although total knee arthroplasty (TKA) for knee osteoarthritis (OA) provides patients with reduced pain, quadriceps strength impairment still occurs after the procedure. Almost all patients experience postoperative pain, which can vary in intensity and have an impact on postoperative satisfaction and results [1]. OA patients who do not have TKA or operation require pain relief at home and periodic monitoring to ensure that the pain does not worsen [4].

The goal of this project is to create a device that uses electrical muscle stimulation (EMS) therapy to reduce pain, stiffness, and function in people who have knee OA. Based on previous research and current technologies, the combination of EMS and monitoring systems is still not available on the market. As a result, the goal of this project is to use Blynk to create a muscle strength monitoring system. Hence, we can use this system to test the effectiveness of electrical muscle stimulation on muscle strength in knee OA patients.

II. KNEE OSTEOARTHRITIS (OA)

The most common type of arthritis and one of the main causes of disability is osteoarthritis (OA). There are over 250 million sufferers of this chronic and painful joint condition globally [5]. In Malaysia, the prevalence of knee OA is estimated to be 10%-20% of the elderly population [1], [2]. It is closely correlated with age. Adults 40 years of age and older are more likely to develop knee osteoarthritis (OA). The rate of knee OA disease is rising due to the ageing population [3].

As in a situation of macro shock, the current flows through the patient's body. A person receives a severe shock after coming into contact with electrical connections at any point on the surface of the skin. Main electrical breakdowns are typically the source of macro shock hazards. This kind of danger is hazardous to both the patient and the medical and nursing staff. More than 50 volts connected crosswise over dry, unbroken human skin are capable of causing heart fibrillation if they generate electric currents in body tissues that pass through the chest zone. Lightning hazards include an instant strike on property or individuals.

Meanwhile, micro shock is a greater hazard than macro shock because the current flows directly to the cardiac muscle and generates ventricular defibrillation with less current. Some physiological effects occur when current enters the body at one point and exits at another, such as electrical stimulation of the excitable tissue (nerves and muscles), resistive heating of tissue, electro-chemical burns, and tissue harm from direct current and very high voltage.

Table 1 below shows the physiological effects from different types of current given to the human body.

Table 1: Physiological Effect by Types of Current

Type of current	Current rate (mA)	Physiological effect
Threshold	1 – 5	Tingling sensation
Pain	5 - 8	Intense / painful sensation
Let go	8 – 20	Threshold of involuntary muscle
Paralysis	> 20	Respiration paralysis and pain
Fibrillation	80 – 100	Ventricular and heart fibrillation
Defibrillation	1000 – 10000	

III. PREVIOUS STUDY

I. The Effect of Electrical Stimulation in Improving Muscle Tone (Clinical)

This study discusses how electrical stimulation can influence muscle bulk, size, tone, atrophy, and strength. A normal person's body could only tolerate so much electrical current before its cells were damaged. A serious muscle contraction occurs at 100 mA, and currents ranging from 100 to 300 mA electrocute the body. As a result, depending on the resistor used, a usual EMS stimulator produces 9 to 15 mA [12].

II. Transcutaneous Electrical Nerve Stimulation (TENS) for Therapeutic Purposes

From the literature, it has been suggested that applying electrical muscle stimulation (EMS) to the quadriceps muscle can lessen muscular weakness and slow the progression of knee OA symptoms. Currently, a variety of electrical stimulations are used [6]. The study stated that TENS may strengthen the advantages of therapeutic exercise (TE) in individuals with knee osteoarthritis (OA) and quadriceps voluntary activation failure (QVAF) [7]. TENS intervention is a safe and effective method of reducing pain in patients with knee OA [8]. In addition, TENS programmes designed for knee OA treatment can be more effective in preventing pain, and isometric exercises can help knee OA patients gain self-reported pain [8].

III. A Novel Mobile App-Based Neuromuscular Electrical Stimulation Therapy for Improvement of Knee Pain, Stiffness, and Function in Knee Osteoarthritis

In this investigation, the effectiveness and security of a neuromuscular electrical stimulation (NMES) therapy used at home to treat knee OA-related pain, stiffness, and function were assessed. This study used a cutting-edge treatment method called home-based NMES therapy to assess OA-related knee pain, stiffness, and function. Figure 1 shows the CyMedica e-vive system that has been used with wireless therapy garment for reduction of pain, stiffness, and function associated with knee OA.

Figure 1: CyMedica e-vive System

In comparison to the low-voltage sham group, those who were randomly allocated to the NMES intervention group experienced statistically big progress in knee pain, joint stiffness, and joint mobility. The outcomes differed from the low-voltage NMES sham group, and patients who stuck to the full daily treatment dose of two sessions each day, lasting 20 minutes each, showed better recovery. The therapeutic NMES group, which also responsible for treating who are less compliant, exhibits a statistically substantial reduction in knee pain across the board in the intention to treat (ITT) population [9].

IV. EFFICIENT MUSCLE STIMULATOR FOR BIOMEDICAL APPLICATION

The study had a development of an inexpensive, cost-effective muscle stimulator that is Internet of Things (IoT) based, better safe for present use, and simple to use is discussed in this publication. People may easily afford the item because it is quite inexpensive when compared to other products of a similar nature. Patients' usability and data security are the key areas of focus. Additionally, the device's overall tiny size is particularly noticeable when compared to other EMS devices. Additionally, the usage of IoT made it possible to store, analyse, and control any operational errors. [10]. Figure 2 shows a low-cost Electrical Muscle Stimulation (EMS) device for Biomedical Applications. A simple and inexpensive Electrical Muscle Stimulation (EMS) device has been realised, with initial data demonstrating the system's effectiveness. We were able to determine the degree of fatigue through either muscle or nerve stimulation by gathering the EMG signal from the stimulation thanks to the system created and the test results accomplished.

Figure 2: EMS Device for Biomedical Applications

V. KNEE MONITORING SYSTEM

The electromyograph (EMG) signals of internal coordinates were the subject of the study. EMG biofeedback has been employed in rehabilitation using EMG signals. On the basis of Figure 3, a knee therapy method that tracks muscle damage is recommended.

Knee angle data and EMG signals are measured with a motion sensor and an EMG sensor (A). Prior to being transferred to a smart device, an MCU (B) processes the recorded values (C). A record including patient rehabilitation data will enable therapists customize the rehabilitation process for every patient [11].

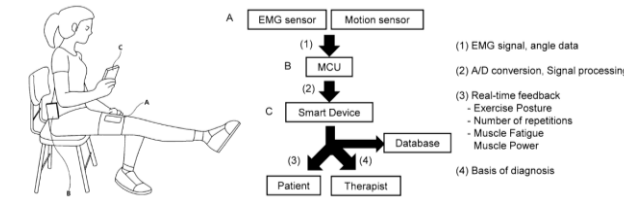

Figure 3: Suggested Knee Monitoring System

VI. METHODOLOGY

A. Phase of Project

A few tasks must be completed in order to accomplish the project, which can be split into three steps: research, device development and testing, and data analysis. The first step is the most significant since it includes nearly all of the information required for this project. The second step will begin once all of the necessary details and information has been gathered. The second phase includes the whole device development process, beginning with programming, circuit design, and device design and ending with the finished product being prepared and tested. The third and final phase is the outcome of our product. The device will be trial throughout this step until the project's objectives are achieved.

B. Block Diagram

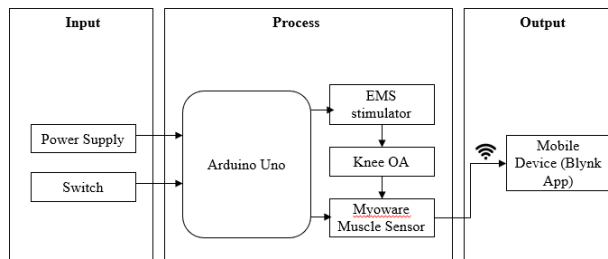

Figure 4: Block Diagram of Project

In the Figure 4, there are three parts which are the input, process, and output, which are all engaged in the system's operation. A power source that will generates power to an electrical load is present in the input. A power supply's main job is to transform incoming electrical current into

the right voltage, current, and frequency for producing electricity. The switch's purpose is to start and stop a project by either turning on or off the electricity to an electrical equipment.

Meanwhile, in the process, there is a microcontroller which is Arduino UNO Wi-fi which is enable to interact via Wi-Fi to the actuators or sensors assembled on the board to produce quickly and easily with the IoT System. EMS stimulator resembles the body's natural electrical currents by stimulating electrical current further into muscles, which might lead in muscle contraction but also, as a result, physiological movements. The programming will be assembled in Arduino Uno Wi-fi to connect with the EMS stimulator and also Myoware Muscle Sensor. The EMS stimulator will be place on the muscle at the knee OA area for the stimulation and muscle contraction. After that, the Myoware muscle sensor will read the data or the muscle strength at knee OA. In the output, there is a mobile device using the Blynk application for the monitoring system to observe muscle strength data.

C. Flow Chart

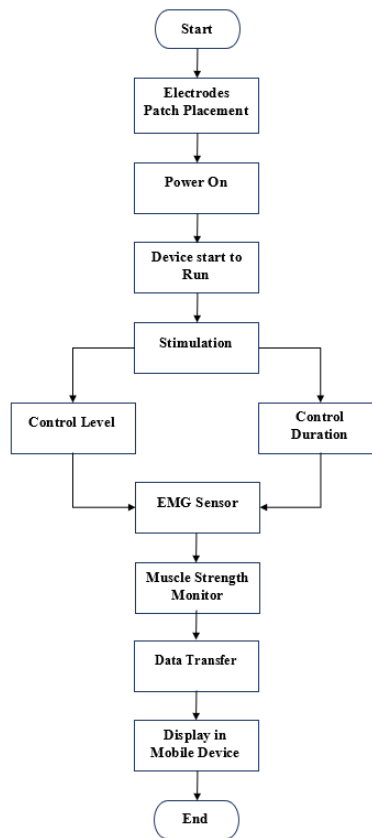

Figure 5: Flowchart of The Project

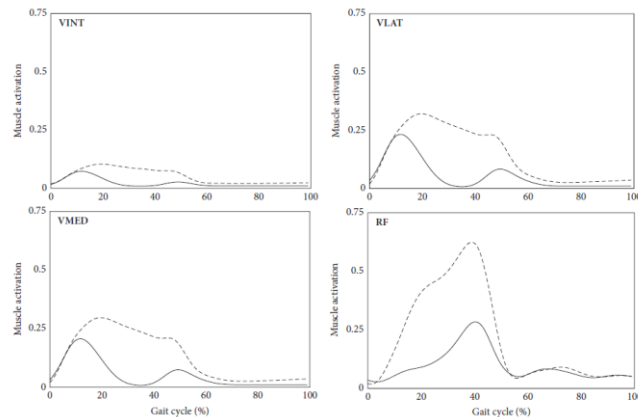
Figure 5 shows how the project works, which is that it will start with the electrode patches' placement on the skin or knee OA's muscle area. The, switch on the power and the device will operate. For the stimulation, the user shall control the duration and the level of EMS. After the stimulation or muscle contraction, the electromyograph (EMG) sensor which is Myoware Muscle

Sensor will detect the muscle strength and monitor based on the graph. After that, the data of muscle strength will be transfer to the Blynk application through the mobile device.

D. Expected Result

As a result, the goal of this project is to create a device that uses electrical muscle stimulation (EMS) therapy to lessen knee OA-related pain, stiffness, and function. Typically, muscle strength is assessed by hand or through other means, such as a five-point scale or a biomedical instrument, such as an EMG device. The next step is creating Blynk, an internet of things (IOT) system that can detect muscular strength. This apparatus should be used to evaluate the impact of EMS on patients with osteoarthritis of the knee's muscle strength.

The graph of muscle strength is what is anticipated as the project's outcome, according to a study. The knee extensor muscles were monitored during a gait cycle in OA patients and symptomless subjects, and the muscle forces were adjusted and estimated to each muscle's maximal exercise force (vastus intermedius (VINT), vastus lateralis (VLAT), vastus medialis (VMED), rectus femoris (RF), semimembranosus (SM), semitendinosus (ST), biceps femoris long head(BFLH), biceps femoris short head (BFSH), gastrocnemius medialis (GASM), gastrocnemius lateralis (GASL), sartorius (SAR), gracilis (GRA) [5].

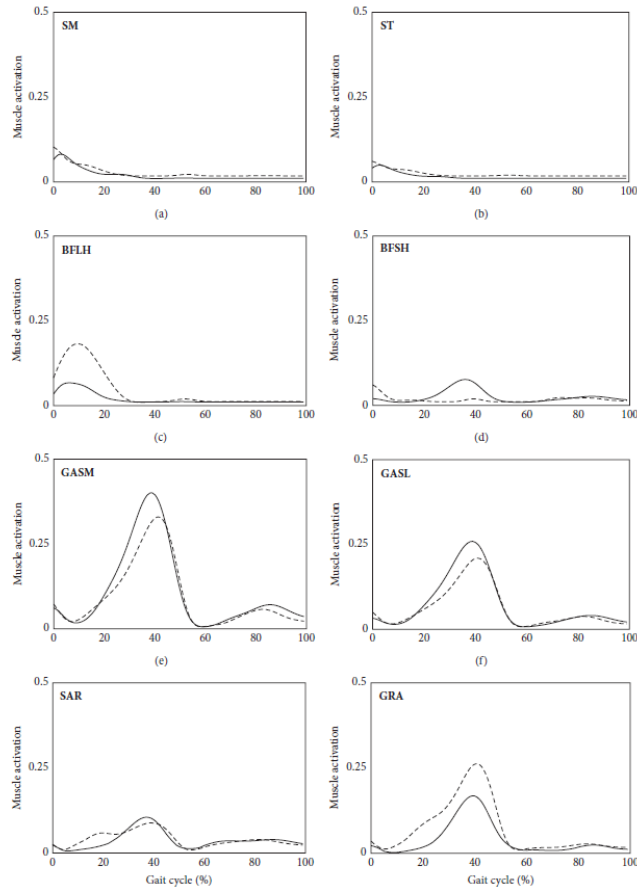

Figure 6: Measured both OA patients and symptomless subjects

VII. CONCLUSION

Finally, knee OA is one of the diseases that has piqued the interest of everyone, particularly older people and athletes of all ages. Because of that, this project will be developed and can help users who need in-home rehabilitation. Concerning the objectives, this project could track the muscle strength by showing the graph, and the outcome could be like the expected results, which are to examine the effectiveness of electrical muscle stimulation on muscle strength for knee OA patients.

REFERENCES

- [1] L. Peng, K. Wang, Y. Zeng, Y. Wu, H. Si, and B. Shen, 'Effect of Neuromuscular Electrical Stimulation After Total Knee Arthroplasty: A Systematic Review and Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials', *Front Med (Lausanne)*, vol. 8, Dec. 2021, doi: 10.3389/fmed.2021.779019.
- [2] K. Yong Chin, H. Sadeghi, X.-A. Zhang, X.-Q. Wang, and H. Kong, 'Exercise for Osteoarthritis: A Literature Review of Pathology and Mechanism', 2022, doi: 10.3389/fnagi.2022.854026.

- [3] J. P. Berteau, ‘Knee Pain from Osteoarthritis: Pathogenesis, Risk Factors, and Recent Evidence on Physical Therapy Interventions’, *Journal of Clinical Medicine*, vol. 11, no. 12. MDPI, Jun. 01, 2022. doi: 10.3390/jcm11123252.
- [4] Lee H, ‘Effects of Transcutaneous Electrical Nerve Stimulation on Pain Control in Patients with Knee Osteoarthritis a Systematic Review Lee H * , Clark A and Draper DO Citation: Lee H, Clark A, Draper DO. Effects of Transcutaneous Electrical Nerve Stimulation on Pain Control in Patients with Knee Osteoarthritis a Systematic Review’, Provo, Nov. 2020.
- [5] K. W. Nha et al., ‘Application of computational lower extremity model to investigate different muscle activities and joint force patterns in knee osteoarthritis patients during walking’, *Comput Math Methods Med*, vol. 2013, 2013, doi: 10.1155/2013/314280.
- [6] J. C. Mora, R. Przkora, and Y. Cruz-Almeida, ‘Knee osteoarthritis: Pathophysiology and current treatment modalities’, *Journal of Pain Research*, vol. 11. Dove Medical Press Ltd., pp. 2189–2196, 2018. doi: 10.2147/JPR.S154002.
- [7] P. G. Subin and T. S. Balaji, ‘Design of a Multifrequency TENS Unit for Therapeutic Purposes’. [Online]. Available: <http://www.acadpubl.eu/hub/>
- [8] B. Pietrosimone et al., ‘Using TENS to Enhance Therapeutic Exercise in Individuals with Knee Osteoarthritis’, *Med Sci Sports Exerc*, vol. 52, no. 10, pp. 2086–2095, Oct. 2020, doi: 10.1249/MSS.0000000000002353.
- [9] T. M. Mugheeb, A. Al-Shehri, K. Othman, and A. Amoudi, ‘Effect of TENS in Management of Knee Osteoarthritis-A Systematic Review’, *International Journal of Recent Innovations in Medicine and Clinical Research*, Jan. 2021, [Online]. Available: <https://ijrimcr.com/>
- [10] V. Dasa, N. v. Skrepnik, D. Petersen, and R. E. Delanois, ‘A Novel Mobile App-based Neuromuscular Electrical Stimulation Therapy for the Management of Knee Osteoarthritis: Results From an Extension Study of a Randomized, Double-blind, Sham-controlled, Multicenter Trial’, *J Am Acad Orthop Surg Glob Res Rev*, vol. 6, no. 9, Sep. 2022, doi: 10.5435/jaaosglobal-d-22-00115.
- [11] Md. Latifur Rahman, Md. Jahin Alam, N. Rashid, L. Hassan Tithy, A. U. Ahmed, and M. Tarik Arafat, *IoT Based Cost Efficient Muscle Stimulator for Biomedical Application*. 2020.
- [12] H. Kim, J. Lee, and J. Kim, ‘Electromyography-signal-based muscle fatigue assessment for knee rehabilitation monitoring systems’, *Biomed Eng Lett*, vol. 8, no. 4, pp. 345–353, Nov. 2018, doi: 10.1007/s13534-018-0078-z.
- [13] S. Boukhenous, A. Touchen, M. Kourbeb, Z. Raissi, and M. Attari, ‘A Low-Cost Electrical Muscle Stimulation Device For Biomedical Applications’, 2014.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

MASSAGE AND HEAT PAD BELT TREATMENT FOR MENSTRUAL CRAMPS

Ku Nurin Aqilah Binti Ku RUZAINI

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia

kunurin13@gmail.com

Dr. Hajah Wan Rosemehah Binti Wan OMAR

Politeknik Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia

rosemehah@gmail.com

ABSTRACT

Almost all of the device neither equipment especially the electronic devices has been upgraded to be more high quality than the old version, as the technology are now getting more advance. Medical equipment are not excluded from being the most target in the development of the equipment in order to help patient recover their illness very soon. Dysmenorrhea or known as menstrual cramps or period pains is the monthly illness that almost all of woman around the world will having. In 40% of women, menstrual cramps is accompanied by premenstrual (PMS) symptoms, such as bloating, tender breasts, swollen stomach, lack of concentration, mood swings, clumsiness and tiredness. This PMS symptoms will give patient the effect from many aspect such as they will having menstrual cramps for few hours and could be for several days and it would effect their work due to the uncomfortable situation at their lower abdominal area. This project will use the electronic heat pad and massage roller as the one stop device that could release patients cramps, at the same time will help patients to relieve their lower back pain. Both heat pad and massage roller will be connected in one long fabric that will be combine to be like a belt. The belt then will be connected with the 36V battery charger with the connection of timer that will be set for 20 minutes to be run.

Keywords: Massage, Heat Pad, Treatment, Menstrual cramps.

CHAPTER 1: INTRODUCTION

Dysmenorrhea or known as menstrual cramps are throbbing or cramping pains in the lower abdomen. Menstrual cramps range can from mild to moderate to severe enough to interfere with everyday activities for a few days. Each woman experiences these menstrual pains at a different intensity [1]. Around 80% of women experience period pain at some stage in their lifetime. You can suffer from period pain from your early teens right up to the menopause. Most women experience some discomfort during menstruation, especially on the first day. But in 5% to 10% of women the pain is severe enough to disrupt their life. If your mother suffered period pains, you are more likely to suffer too. In 40% of women, period pain is accompanied by premenstrual symptoms, such as bloating, tender breasts, swollen stomach, lack of concentration, mood swings, clumsiness and tiredness [2].

1.1. PROBLEM STATEMENT

Problem statement are really important in order of to develop new product for societ used in their daily life. It helps us to identify what are needed to improve from the old design of tools. Below is the problem statement for this project:

- i. Women are having menstrual cramps/period pain for few hours and could be for several days.
- ii. Give uncomfortable situation in case they are having menstrual cramps/period pain during works.
- iii. Lot of works will be delay because of the menstrual cramps/period pain.

1.2. PROJECT OBJECTIVES

Project objectives is the goal of what you want to achieve by the end of your project. Below are the project objectives for this project:

- i. To develop new devices for menstrual cramps treatment.
- ii. To design the massage circuit of temperature, timer and massage motor.
- iii. To analyze the effectiveness of using the massage and heat pad belt treatment for menstrual cramps.

1.3. SCOPE OF THE PROJECT

This device is design purposely on ladies or women who are having a menstrual cramps each month until it interrupts and delay every works the do. With the develop and improvement made in this project, it will help users to release their menstrual cramps than usual by the combination of modern technology and traditional in one belt where patient or user could manage and control the belt treatment by their own self whether they want to use it for how long until their cramps is release.

1.4. SIGNIFICANT

The significant of this project is to develop new therapy for menstrual cramps treatment that will used the electrical part in the device. By using this therapy device, it could help patient or user to release their menstrual cramps with the combination of massage roller and heat pad that will be apply at their front and back lower abdominal part. This therapy device also have the timer so that it will automatically stop after 20minutes of running the device.

1.5. EXPECTED RESULTS

The expected result for this project is the development and improvement made on this project will help woman who are having menstrual cramps until it affected their daily activity, emotional and working performance during work. By taking the serious the effect of menstrual cramps on the back pain of the body, the combination of this project between the massage roller and heat pad will release and reduce the pain cause by the cramps. Besides, the additional of timer during the device is running also needed so that the heat pad will stop heating or in other hand it could give other effect toward patient's lower abdominal.

CHAPTER 2: LITERATURE REVIEW

2.1. MENSTRUAL CRAMPS

Menstruation usually known as a "period," is the regular passage of blood from the uterus through the cervix and out through the vagina. Menstrual cycles occur every month and are typical in a woman's life. Numerous painful sensations are frequently associated with menstruation. Premenstrual syndrome (PMS) includes the most typical problems, like mild cramps and exhaustion, although the symptoms typically disappear once your period starts. However, other, more severe menstruation issues could also develop[3]. Too much or too little bleeding, or a period that never comes at all, are all signs of problems that could lead to an irregular menstrual cycle. The menstrual cycle is the term used to describe the process of endometrial bed degradation and removal through the vagina. Hormones, which are vital body substances for maintaining health, are provided during the menstrual cycle. Each month, it also gets the body ready for pregnancy.

Women usually start noticing physical and mood changes about 1 to 2 weeks before period bleeding starts. Symptoms often worsen a week before and spike two days before menstruation begin. Some women have more severe PMS sign and symptoms than others.

2.1.1 There are four level of menstrual cramps pain as listed below [3]:

- i. Oligomenorrhea (Light or Infrequent Menstruation).
- ii. Amenorrhea (Absence of Menstruation).
- iii. Menorrhagia (Heavy Bleeding).
- iv. Dysmenorrhea (Painful Cramps).

2.2. TREATMENTS

As menstrual cramps has attack almost all woman, there will be a treatment to release the pain either through traditional ways that been upgraded by using the modern technology such as massage roller and heat pad. Besides, the real traditional ways has not been forget yet peoples still used herbal to support menstrual cramps. Both treatment has been prove that it could reduce the pain among woman lower abdomen. This could be the initiative to develop more treatment for menstrual cramps therapy. Allopathic medications have demonstrated numerous notable effects. Home remedies have thus come under scrutiny. In the treatment of menstruation disorders like dysmenorrhea or amenorrhea, medicinal plants are crucial. The current review provides in-depth information on a number of medicinal plants as well as several natural cures [3].

2.2.1. Massage

A massage is soothing and can actually lessen pain and even take away mental stress and anxiety that are present during PMS, the objective is to use light pressure so that the flow does not rise. Women who received massages before and during their periods participated in studies, and the findings revealed that it significantly reduced PMS symptoms as well as period pain. The goal is to use light pressure to prevent the flow from increasing, but a massage is also soothing and can actually lessen pain and even remove the mental stress and anxiety that are common during PMS. Massages given to women before and during periods have been studied, and the results revealed that they significantly reduced PMS symptoms as well as period pain [4].

2.2.2. Heating Pad

Menstrual cramps have traditionally been treated at home with heat. The most frequent reason for muscular discomfort is an accumulation of lactic acid in a specific area of the body. Heat therapy offers treatment because it essentially controls blood flow, delivering more blood to the affected area. This results in the removal of any lactic acid that has been stored and is undesired, which lessens or completely eliminates the pain. A heating pad or hot water bottle applied to the lower back or belly can ease mild menstrual cramps, but the desired temperature cannot be maintained for an extended period of time. In this project, we want to treat the abdomen using heat [5].

2.2.3. Pills or Supplement

Surprisingly, nutritional supplements are really helpful in order to reduce your menstrual cramps. According to numerous research, some vitamins are particularly efficient at lessening the intensity of menstruation cramps. Maintaining a nutritious diet is crucial at all times, not just when you're menstruating. However, consuming wholesome foods might assist boost energy levels and lessen sluggishness, fatigue, weakness, and weakness. It is depend on what type of menstrual cramps you are having either primary or secondary. nutrients in combination with herbs, castor oil packs, and sometimes acupuncture for a holistic approach to healing pain for primary menstrual cramps such as omega 3 fatty acid, magnesium, calcium and vitamin E [3].

CHAPTER 3: PROJECT IDEA

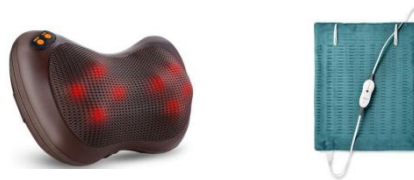

Figure 1: Project Idea for the development of massage and heat pad belt treatment for menstrual cramps.

Figure 1 shows the project idea for the development of massage and heat pad belt treatment for menstrual cramps where it will combine both item which is the massage roller and the heat pad. Besides, it also will be added with timer that will be set for 20 minutes maximum for the patient uses. If patient apply the heat pad for too long it will give effect on their lower abdominal which is it can result in injury from burns and can potentially create a scenario of extreme inflammation in the body as the dilated blood vessels bring pro-inflammatory cells to the area warmed [6]. Patient just need to wear the belt properly and push the on button to start running the belt.

3.1. BLOCK DIAGRAM

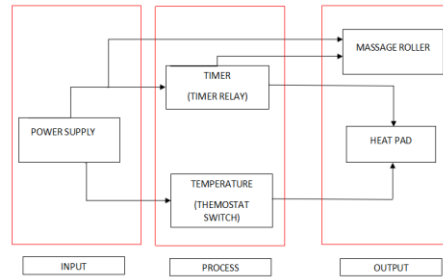

Figure 2: Block Diagram for the development of massage and heat pad belt treatment for menstrual cramps.

Figure 2 shows the block diagram of this project where it contain the input, progress and output. In the input section, there will be the 36V battery which patient can used the battery to supply the power for the belt. Furthermore, there will be a timer that used 5V-60V relay timer to set up 20 minutes for the belt to run and the 4V temperature sensor that used the themostat switch to control the temperature of the 12V heat pad. Lastly, is in the output contain the 12V massage roller and heat pad.

3.2. SOP PLANNING

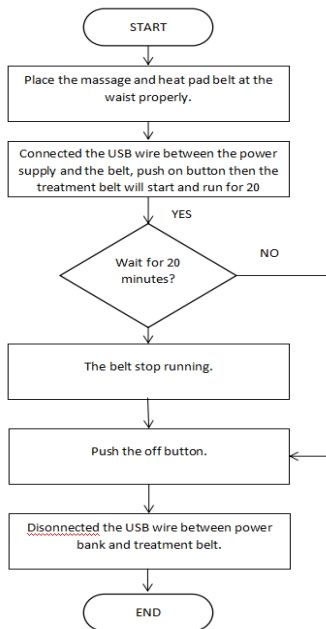

Figure 3: SOP Planning for the development of massage and heat pad belt treatment for menstrual cramps.

Figure 3 shows the flow when patient apply or used the massage and heat pad belt treatment. It will start when the patient put the belt properly at their waist and push the on button. The belt will run for 20 minutes and will automatically turn off right after 20 minutes. In case the patient do not want to wait for too long, they can just push the off button and the belt will stop running.

REFERENCES

- Franjić, S. (2019, July 22). Menstrual pain. *Journal of Gynecological Research and Obstetrics*. <https://www.peertechzpublications.com/articles/JGRO-5-167.php>
- Gupta, P. (2019, November). Period Pain. *Woman's Health Concern*. <https://www.womens-health-concern.org/help-and-advice/factsheets/period-pain/>
- Begum, M., Sumit, D., & Sharma, H. K. (2016, August 5). Menstrual Disorders: Cause and Natural Remedies. *Journal of Pharmaceutical, Chemical and Biological*. https://www.jpCBS.info/2016_4_2_20_Monawara.pdf
- Satpathy, K. S. (2017, August 4). Should You Get a Body Massage During Your Periods? Latest News, Breaking News, LIVE News, Top News Headlines, Viral Video, Cricket LIVE, Sports, Entertainment, Business, Health, Lifestyle and Utility News | India.Com. <https://www.india.com/lifestyle/should-you-get-a-body-massage-during-your-periods-2378302/>
- Priyadarshini, H. S. (2022, July 1). DYSMENORRHEA RELIEVER AND POSTURE SUPPORT BELT WITH A COMBINATION OF HEAT AND VIBRATION THERAPY. <https://www.jetir.org/view?paper=JETIR2207365>
- Trentacosta, N. (2022, June 14). Heating Pads for Muscle Pain Relief – 4 Questions Answered. Cedars Sinai Kerlan-Jobe Institute. <https://kerlanjobe.org/heating-pads-for-muscle-pain-relief-4-questions-answered/>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**THE ROLE AND PLACE OF THE GLACIERS OF KYRGYZSTAN IN THE
SOCIO-ECONOMIC LIFE OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES**

G. N. ABSAMATOVA

Senior Lecturer at the International University, K.Sh.Toktomamatova

Kyrgyzstan

kanbanutum@mail.ru

B. A. KHASANOVA

Senior lecturer at the International University, K.Sh.Toktomamatova

Kyrgyzstan

kanbanutum@mail.ru

ANNOTATION

In this article, the authors made a brief analysis of the existing glaciers in Kyrgyzstan, identified the problems that arise in connection with their degradation, which is occurring today after global warming. The inventory data of the ice cover of Kyrgyzstan, the characteristics of the acceleration of glacier melting are given. The root causes of the emergence of social and economic problems due to the lack of water resources and their consequences are determined. The opinions of many authoritative scientists in the field have been studied and the risks arising from the accelerated melting of glaciers have been indicated. The consequences of the influence of this process on agricultural activity in the region are studied.

Keywords: glaciers, water resources, global warming, water scarcity, agriculture, population, interregional conflicts.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН МӨНГҮЛӨРҮНҮН БОРБОРДУК АЗИЯ
МАМЛЕКЕТТЕРИНИН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ЖАШООСУНДАГЫ
РОЛУ ЖАНА ОРДУ**

Абсаматова Г.Н

Хасанова Б.А

АННОТАЦИЯ

Бул макалада авторлор Кыргызстандагы мөңгүлөргө кыскача талдоо жүргүзүп, глобалдык жылуулуктан кийин бүгүнкү күндө болуп жаткан алардын деградациясына байланыштуу келип чыккан көйгөйлөрдү аныкташкан. Кыргызстандын муз катмарынын инвентаризациясынын маалыматтары, мөңгүлөрдүн эрүүсүнүн тездешинин мүнөздөмөлөрү келтирилген. Суу ресурстарынын жетишсиздигинен улам социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн келип чыгышынын негизги себептери жана анын кесепеттери аныкталды. Бул тармактагы көптөгөн абройлуу окумуштуулардын пикирлери изилденип, мөңгүлөрдүн тез эрүүсүнөн келип чыгуучу тобокелдиктер көрсөтүлгөн. Бул процесстин аймактагы айыл чарба иштерине тийгизген таасиринин кесепеттери изилденди.

Негизги сөздөр: мөңгүлөр, суу ресурстары, глобалдык жылуулук, суунун тартыштыгы, айыл чарбасы, калк, аймактар аралык чыр-чатактар.

Кыргызстан Борбордук Азиядагы чоң өлчөмдөгү мөңгүлөрү менен мүнөздөлгөн ири аймактардын бири. Анын аймагында Тянь-Шань жана Памир-Алай сыяктуу тоо системаларынын бөлүктөрү жайгашкан. Иш жүзүндө бүгүнкү күндө өлкөнүн бардык тоо кыркаларында мөңгүлөрдүн борборлору бар. Кыргызстандын тоо кыркаларынын мөңгүлөрү ландшафттын элементи гана эмес, нымдуулуктун олуттуу аккумуляторлору да болуп саналат. Аларда топтолгон кар жана муз ресурстары жылдын жылуу мезгилдеринде сарпталат. Алардын ролу айрыкча нымдуулук жетишсиз болгон жылдарда жогорулайт, ал эми кургакчыл жылдарда мөңгүлөр көптөгөн дарыялардын бирден-бир жалгыз азык булагы болуп, түпкү өрөөндөр менен түздүктөрдү суу ресурстары менен камсыз кылат.

Биздин макаланын максаты болуп Кыргызстандагы мөңгүлөргө кыскача талдоо жүргүзүү, алардын эришинен улам бүгүнкү күндө болуп жаткан деградациясына байланыштуу келип чыккан көйгөйлөрдү аныктоо саналат.

Кыргызстандагы мөңгүлөрдү акыркы жолу инвентаризациялоо 2018-жылы спутниктердин жардамы менен жүргүзүлгөн. Спутниктен алынган сүрөттөрдүн негизинде бүгүнкү күндө Кыргызстанда жалпы аянты 6683,9 км² болгон 9959 мөңгү бар, анын ичинде: аянты 0,1 км² ден чоң жана жалпы аянты 6494,0 км² болгон 6227 мөңгү, ошондой эле аянты 0,1 км² ден кичине жана жалпы аянты 189,9 км² болгон 3732 мөңгү бар. СССРдин мөңгүлөр каталогу боюнча (XX кылымдын 40-70-жылдары) Кыргызстандын аймагында жалпы аянты 7944,2 км² болгон 8164 мөңгү болгон, анын ичинде: аянты 0,1 км² ден чоңураак жана жалпы аянты 7866,6 км² болгон 6719 мөңгү, ошондой эле аянты 0,1 км² ден кичине жана жалпы аянты 77,6 км² болгон 1445 мөңгү катталган эле. Мөңгүлөрдүн жалпы саны 22% көбөйдү. Бул майда мөңгүлөрдүн санынын (өлчөмү 0,1 км² ден аз) эки жарым эсеге (258%га) көбөйгөндүгүнө, ал эми чоң мөңгүлөрдүн санынын (өлчөмү 0,1 км² ден ашык) 7,5%га азайгандыгына байланыштуу. Кыргызстандын мөңгүлөрүндө болжол менен 590 км³ муз бар, бул 590 млрд куб метр таза сууга барабар. Республиканын аянтына (198,5 миң км²) барабар жер аянтында алар дээрлик 3 метрлик суунун катмарын түзө алышмак [2].

Учурда глобалдык жылуулуктун натыйжасында мөңгүлөрдүн бат эриши Кыргызстанды гана эмес, бүтүндөй Борбордук Азияны жана Казакстанды суу ресурстары менен камсыздоодо чоң көйгөйгө айланууда. Р.А.Усубалиев белгилегендей, болжолдуу акыркы 70 жылда мөңгүлөрдүн аянты 16%га кыскарган, ал эми ири мөңгүлөрдүн аянты ушул эле мезгилде 17%га кыскарган, ал эми майда мөңгүлөрдүн аянты эки жарым эсеге (245%ке) көбөйгөн [1]. Бул мөңгүлөрдүн жалпы деградациясы менен шартталган, мында ири мөңгүлөрдүн деградациясы алардын аянтынын кыскарышына гана эмес, ошондой эле өз алдынча майда мөңгүлөрдүн катарына кошулган өзүнчө бөлүктөргө ыдырап кетишине алып келет.

Суу – бул жашоонун булагы, ал эми Борбордук Азия үчүн ал тынчтыктын, туруктуулуктун жана гүлдөп өнүгүүнүн булагы да болуп саналат. Анын жоктугу социалдык-экономикалык көйгөйлөргө гана эмес, чыр-чатакка да алып келиши

мүмкүн... Буга мисал катары жакын арада эле Кыргызстан менен Тажикстандын чек араларында болгон чыр-чатакты кел-тирсек болот. География илимдеринин доктору, профессор Э.Ж.Шүкүровдун айтымында, бул айтылгандарга төмөнкүдөй негиздер бар [3].

Биринчиден, Борбор Азиядагы мөңгүлөр тез эрип жатат. Аймакта калктын санынын өсүшүнүн фонунда мөңгүлөрдүн эриши суунун кескин түрдөгү тартыштыгына алып келет. Мисалы, Сыр-Дарыянын ресурстары анын суусу менен азыктанган аймакта жашаган 25 миллион элдин баарына жетпей бара жатат. Тажикстандын энергетика жана суу ресурстары министринин биринчи орун басары Султон Рахимзоданын айтымында, "Сырдарыянын табигый агымы болжол менен 37 куб километрди түзөт, ал эми суу ресурстарынын жалпы пайдалануу учурда табигый жаратылыш агымынын 130 пайыздан ашыгын түзүүдө. Бүгүнкү күндө жашоочулардын сууга болгон муктаждыгы суу топтоочу булактардын эсебинен камсыздалууда. Суу сактагычтарсыз Сыр-Дарыя бассейнинде элди суу менен камсыз кылуу мүмкүн болбой калды».

Ушундай эле абал Арал деңизинин бассейнинде да байкалууда, ал жылына орточо 148,5 куб км берет, анын ичинен 116,7 куб км суу дарыялардын агымынан куралат. Бул суунун көлөмүндө Кыргызстандын үлүшүнө 47,5 куб.км суу туура келет (Кузьмиченок, 2007). Кыргызстандын 5,7 миң чарчы километр аянтты ээлеген мөңгүлөрүндө жана карлуу талааларында 13кө жакын жылдык агын топтолот.

Экинчиден, аймактагы өлкөлөрдө туруктуу демографиялык өсүштү байкоого болот. Калкты аныктоо бюросу (Population Reference Bureau) эл аралык уюмунун божомолуна ылайык, 2050-жылга карата Борбор Азиянын жашоочуларынын саны 96 миллион адамга жетет. Башкача айтканда, 2015-жылга салыштырмалуу 30 миллион адамга көбөйөт. (Калктын маалымдоо бюросу, 2015-ж.). Калктын көбүрөөк санына ичүүчү, өнөр жайлык жана ирригациялык сууга тиешелүү түрдө көбүрөөк көлөмдөгү сууну талап кылынат. Демографиялык өсүш агымдын төмөн жагындагы өлкөлөрдө чектелген суу ресурстарына кошумча жүк келтирет.

Үчүнчүдөн, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн негизги экономикалык тармактарынын бири болуп айыл чарбасы саналат. Борбордук Азия үчүн негизги экономикалык ишмердүүлүк катары болгон айыл чарбасы жылдан жылга өсүүдө. Тилекке каршы, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн айыл чарбасында тамчылатып сугаруу сыяктуу жаңы технологияларды колдонууну али жетиштүү деңгээлде өнүгө элек, ал эми артыкчылык ушул убакытка чейин суу ресурстарынын эбегейсиз көлөмүн талап кылган экстенсивдүү сугаруунун салттуу ыкмаларына берилип келүүдө. Калктын көбөйүшү айыл чарба продукциясына болгон суроо-талапты андан ары стимулдайт, бул суу ресурстарын пайдаланууда кошумча жүктү жаратат дегенди билдирет. Аймактын агрардык райондорунда кыртыштар бузулуп, түшүмдүүлүк төмөндөөдө, бул жумушсуздуктун өсүшүнө алып келүүдө. Мунун кесепетинен калк чындыгында элеттен шаарга «түртүлүп» чыгарылып жатат.

Ошентип, мөңгүлөрдүн тез эриши, туруктуу демографиялык өсүш жана айыл чарбасына альтернативалуу экономикалык ишмердүүлүктүн жоктугу Борбордук Азиядагы айыл чарба, экология, саламаттыкты сактоо жана аймактык коопсуздук жаатындагы тобокелдиктерди күчөтүүдө. Борбордук Азия 4 миллион чарчы километрден ашык аянтты ээлейт, бирок ошол эле учурда чөлдөр, жарым чөлдөр жана кургак талаалар бүткүл аймактын 70%дан ашыгын каптаган, бул тоолуу аймактарды кошпогондогу жалпы аймакта нымдуулуктун жетишсиздигинен кабар берет. Ал эми тоолуу аймактардын өзүндө да учурда токой аянтынын кыскаруусу байкалууда. Өзгөчө агымдардын ылдый жагындагы өлкөлөрдөгү суу ресурстарынын мындан аркы жетишсиздиги, калктын агымдардын жогору жагындагы өлкөлөргө, өзгөчө Фергана өрөөнүнө болгон миграциясынын келечектеги тенденциясына алып келүү коркунучун жаратып, жашоодогу өтө маанилүү суу ресурсу үчүн болгон мамлекеттер аралык жана локалдык жаңжалдарга алып келүүсү мүмкүн.

Жыйынтыктап жатып, өлкөнүн мөңгүлөрү таза суунун уникалдуу кампасы, Борбордук Азия менен Казакстандын суу ресурстарынын негизги запасы жана булагы экендигин баса белгилеп өткүбүз келет. Дарыяларды пайда кылгандыктан алардын эл чарбасындагы мааниси абдан чоң. Кыргызстандын, Өзбекстандын жана Казакстандын көптөгөн оазистери өз өмүрү үчүн ушул мөңгүлөргө милдеттүү, а демек, аларды сактап калуу үчүн чара көрүү болсо биздин милдетибиз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫ ТИЗМЕСИ

1. Усубалиев Р.А. Ледники Кыргызстана: как исчезает ледяной покров. Режим доступа – <https://www.kg.undp.org/content/kyrgyzstan/ru/home/blog/2021/glaciers-kyrgyzstan.html>
2. Ледники Кыргызстана. Режим доступа - <https://tourstokyrrgyzstan.com/ru/blog/priroda-kyrgyzstana/ledniki-kyrgyzstana.html>
3. Шукуров Э.Дж., Темиркулов А.А. Таяние ледников Кыргызстана: причины, последствия и пути их решения. Режим доступа - <https://center.kg/article/32>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

PHRASEOLOGISMS OF THE AKSY DIALECT

G. S. DOOLOTBEKOVA

Teacher of the International University named after K.Sh.Toktomamatov
Jalal-Abad city, Kyrgyz Republic
doolotbekova.guljamal1981@mail.ru

Khuribaeva Elmira GAIDAROVNA

Candidate of philological sciences, Professor
International University named after K.Sh.Toktomamatov
Jalal-Abad, Kyrgyzstan
kanbanutum@mail.ru

ANNOTATION

The article examines the features and differences in the use of set phrases at the colloquial level, which is a branch of lexicology that colorfully and figuratively reflects our language. In the Kyrgyz dialect, attention is paid to the common meanings of phraseological units that are part of the southeastern dialect of the southwestern group in the Aksy region, by dividing them into thematic groups.

Keywords: Dialect Phraseological Units, Literary Norm, Variability, Unit, Expressiveness, Region, Local Specifics.

АКСЫ ГОВОРУНДАГЫ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК ДИАЛЕКТИЗМДЕР

Дөөлөтбекова Гүлжамал Султанбековна
Хурибаева Элмира Гайдаровна

АННОТАЦИЯ

Макалада кебибизди боёктуу, образдуу чагылдырган лексикологиянын бир бөлүмү болгон туруктуу сөз айкаштарынын говордук деңгээлде колнолуш өзгөчөлүктөрү жана адабий тилден айырмачылыктары изилденди. Кыргыз тилинин диалектисинде бөлүнгөндөй түштүк-чыгыш диалектисинин, түштүк-батыш тобуна кирген Аксы аймагындагы фразеологиялык бирдиктерди тематикалык топторго бөлүү менен алардын колдонулуш маанилерине көңүл бөлүк.

Ачкыч сөздөр: диалект, говор, туруктуу сөз айкашы, адабий норма, вариативдүүлүк, бирдик, экспрессивдүүлүк, регион, жергиликтүү специфика

Диалектизмдер адабий тилдин өнүгүш тарыхын чагылдырат аны менен карым-катышта болуп, көбүнчө адабий тилдин сөздүк составын байытып турган өзгөчө сапаттагы тилдик категория. Андыктан диалект маселесинде окумуштуулар классификациялап жүргөндөй түштүк-чыгыш диалектисинин түндүк-батыш говоруна тиешелүү бир канча өзгөчө шарттагы диалектилик сөздөр менен бирге фразеологизмдердин лингвистикада изилдөөгө муктаж жактары бар. Фразеология термини грек тилиндеги *praxis* — «туюнтма. сөз» жана *logos* — «түшүнүк, окуу, илим» деген сөздөрүнөн алынган. Азыркы тил илиминде

фразеология белгилүү бир тилдеги өзгөчө туюнтмаларды — фразеологизмдерди — изилдеп, окутуп-үйрөтөөрү белгилүү. Демек, фразеологиянын объектиси — фразеологиялык же туруктуу сөз тизмектери.

Кыргыз тилиндеги фразеологизмдер күнүмдүк турмушта пайдаланууда эч кандай чечмелөөсүз эле түшүнүүгө боло турган сөздөрдөн айырмаланып, ата-бабадан мурас катары элдин турмушун, каада-салтын, үрп-адатын, адеп-ахлагын, диний ишенимдерин өз ичине камтыган татаал тилдик бирдик, көркөм каражат болуп саналат. Фразеологизмдердин бөлүнүштөрү, өзгөчөлүктөрү дегеле жалпы табияты фразеология илиминде кеңири каралып изилденип келет. Ал эми диалектологиялык фразеологизмдер дегенде диалектилерде же говорлордо жолуккан, региондук мүнөзгө ээ болгон, адабий тилге тарабаган туруктуу сөз бирдиктери айтылат. Биздин максат атап кеткенибиздей түштүктүн түштүк-батыш говоруна кирген Аксы аймагына тиешелүү айрым фразеологиялык сөз айкаштарына көңүл буруу. Анткени адабий тилдин эквивалентинде жок болгон эң назик нюанстар диалектилик сөздөрдө, болгондо да туруктуу сөз айкаштарында болот.

Аксы жергеси Жалал-Абад облусунун борборунан түндүк-батыш тарабында, Фергана өрөөнүнүн түндүк четинде жайгашып, он бир айылды камтыган диалектилик бир канча (фонетикалык, морфологиялык, лексикалык ж.б) тилдик өзгөчөлүктөргө бай аймак болуп саналат. Кыргыз тилинин диалектология илиминин өнүгүшүндө аталган аймактын мааниси чоң. Анткени, бул аймактын тили Талас говорунун өзгөчөлүктөрүн да алып жүрүү менен этнографиясында, салт-санаасында, фольклор жана маданий социалдык жашоосунда күн санап тилдик жаңылануулар болуп келүүдө.

Андыктан бул Аксы аймагы тилинин сөздөрүндө гана эмес, сөз айкаштарындагы өзгөчөлүктөр, айырмачылыктар да өзгөчөлүккө ээ. Аталган говордун тилдик бирдиктериндеги лексико-семантикалык маанилер, башка геоллингвистикалык карым катыштар боюнча да өзгөчөлүктөр кызыгууну жаратат.

Биз талдоого алган тилдик бирдиктерде, башкача айтканда, фразеологизмдер өзгөчөлүгү тилде мурунтан эле аты бар предметтердин кыймыл-аракетине жана сапаттарына так, образдуу-эмоционалдык баа берүү менен адам мүнөздөрүнө байланыштуу түрдүүчө туруктуу сөз айкаштары аркылуу көркөм жандандырууну жаратат. Мисалы, *Карга изиндей, ат териндей* деген диалектилик сөз айкаштардын биринчисинде кардын аз, жердин бетин агартып –агартпай жааганын билдирет, карга басып кетсе жер көрүнүп калган учур. Ал эми *ат териндей* дегени жамгырдын себелеп жерди нымдаштырып койгонун билдирет. Фразеологизмдер кепте даяр каражат катары пайдаланылат, анын мааниси ар бир түгөйлүнүн семантикасынан келип чыкпастан, андан алыстап, бардык түгөйлөрүнүн жалпы суммасынан келип чыгат. Адабий тилдегидей эле диалектилерде да фразеологиялык бирдиктин составы менен түзүлүшүнүн туруктуулугу салт менен бекемделген, калыптанып калган мүнөзгө ээ болуу жөндөмү менен түшүндүрүлөт. Мисалы, *Аркы арыкка, берки арыкка бир аттоо* -мында бир сөздө турбай эки тараптын тең көңүлү үчүн *шыйпаңдоо* деген маанини түшүнөбүз.

Фразеологизмдердин табиятына ылайык говордогу сөз айкаштары адабий тилдин нормасына туура келген мисалдары да кездешпей койбойт. *Көзү бозоруу* - адабий тилде көзү тумандашып башы айлануу маанисинде болсо, говордо боз балдардын көөп эч нерсени тоотпой калуусу, көзгө илбей калуу деген вариантта колдонулат. Лексикалык вариативдүүлүк диалектилик фразеологияда кеңири таралган көрүнүш, ал көбүнчө эне тилинде сүйлөгөндөрдүн кебинде синонимдердин болушу, радио, телевидение, кино, окуу жайлардын таасири астында диалект сөздөр менен катар адабий жана элдик сөздөрдүн колдонулушу менен жана башкалары менен байланыштуу.

Аталган говордогу туруктуу сөз айкаштарын биз мүнөзүнө жараша иретке салууга аракеттендик.

Көбүнчө фразеологизмдер адамдын касиетин жана абалын мүнөздөөчү фразеологизмдердин экспрессивдүүлүгүнөн келип чыгышы табигый нерсе.

<i>Говордо айтылышы</i>	<i>Адабий тилдеги мааниси</i>
Оозу каттуу	Бир сөздүү, айтканынан кайтпаган
Тили ширин	Тилинен бал тамган, сөзү жумшак
Аалам тегиз	Коробогон, ойлонбогон тегиз адам
Жел өпкө	Мактанчаак
Паам парасатсыз	Көп нерсеге баам салбасан
Токумун жеген	Шумшүк, турмушка бышыган
Жаны көз (жаш бала)	Жаңы төрөлгөн бала
Жүүнү бош	Жоош, дымактуу чыйрак эмес
Башы караңгы	Кош бойлуу
Аягы оор	Кош бойлуу
Өлүм саңки	Арандан зорго, аргасыз
Сейпендеген сейпек	Жеңил желпи, олуттуу эмес адам
Тан албаган	Мойнуна албоо
Гап жебеген	Сөздөн калбаган, жеңилбеген, мойнуна албаган
Чүчү тамак	Чүйгүн тамакты сүйгөн
Кылт этме	Бат таарынган, сөздү дароо көңүлүнө алган
Жотосун жонгондой	Олбурлуу, сөөктүү, узун бойлуу

Адам мамилелерин билдирүүчү фразеологизмдер

<i>Говордо айтылышы</i>	<i>Адабий тилдеги мааниси</i>
Кепке кемтик , сөзгө сөлтүк	Сүйлөсө сөзү кем, кемсинген
Отурсаң опок, турсаң сопок	Турса отурса кемчилик табылган
Каргадан кабар, сагызгандан салам айттыруу	Улам кабар берип маалымат алуу
Карга бок чокуй электе	Тан заарынан, эртең менен эрте
Сокур ит бок жалаганча	Бачым, бат бүткөн кыймыл
Туура айтасың тукум баш	Какшык иретинде, тууралыгын белгилөө
Тамагын талга асуу	Ачка отуруу
Мизилдеп жалап жуткандай	Таптаза, иреттүү
Бекерге мышык күнгө чыкпайт	Акысыз ишке эч ким чыкпайт
Карангы үйдө каман күркүрөйт	Карангыда коркуу кош көрүнүү
Тар үйдөгү тамаша	Кичине чакан үйдө баары болот
Кыш үйү тар тур үйүнө бар	Суук маалда баары бир жерде үй-бүлө мүчөлөрү топтолот, ашыкча адам керексиз
Кадемин катыруу	Сазайын колуна карматуу
Чокусун карайтуу	Төбөсүнө салуу
Талпагын көтөрүү	

Мурду жыт сезүү	Бир жерге барарда эч ким калбай талпагын кошо алып ал деп келелеген
Башы караңгы болуу	Бойго жетип көөп калган жаштарга карата айтылат.
Бактындан көр тактындан көр	Кош бойлуу
Беймаал бейсаат	Бешенеге жазылгандан көрүү
Баари ачылуу	Убакты сааты жок
Бир тешикке сийүү	Көнүлү ачылуу, дили агаруу
Миз бакпоо	Сөзү бир, оюн бир кылуу
Туз артуу	Кайрылып карабай кою
Башын жулуу	Оор иш кылдыруу
Көздү ачуу	Сазайын берүү
Чучпарани кам саноо	Оюндагыдай жумушун аткаруу, кереке жароо
Самынына кир жуу	Ишке ашпас нерсени кыялдануу
Айманка болуу	Адамдын ким экенин билүү
Дамин басуу	Айтыша берип бети ачылуу
Бачкиленип кетүү	Өзүнө келтирүү
Ичи чыкпоо	Кичирейип, майдаланып кетүү
Апти келишүү	Көнүлү чыкпоо, оюндагыдай болбоо
Пешенеси тердебөө	Кебетеси келишүү
Касамкорлонуу	Ар кандай кырдаалда көнүлүндөгүдөй ойлогону ишке ашпоо
Көкүрөгү агаруу	Ант ичип мойнуна албоо
	Чын ниеттен ыраазы болуу

Калк тарабынан жаратылган фразеологизмдердин бир да сөзүн башка сөз менен алмаштыруу мүмкүн эмес. Алар калк тарабынан нечен кылымдар бою жаратылган көркөм каражаттар. Эгерде алардын бир эле сөзү алмашса, анда ал фразеологизм болуудан калат: *Ичи чыкпоо* деген фразеологиялык айкашты - *колу чыкпоо- сөзү чыкпоо* ж.б алмаштыруу так бойогу менен таамай сөздү чыгара албайбыз. Бул өзгөргөн варианттар фразеологизмдер эмес. Сүйлөм тутумунда фразеологизмдер толук маанилүү сөз сыяктуу сүйлөмгө курулуш материал боло алат.

Белгилүү бир диалектиде сүйлөгөндөрдүн сөзүндө фразеологиялык бирдиктердин үзгүлтүксүз колдонулушу бул лексикалык бирдиктердин диалект тилинде болушунун негизги формасы. Говордогу диалектилик фразеологиялык бирдиктер жеке чыгармачылыктын натыйжасы да болуп саналат. Ошондуктан фразеологизмдер тигил же бул диалектиде сүйлөгөндөрдүн сөзүн образдуу, жандуу, эмоционалдуу кылат. Ал эми Аксы аймагында туулган жазуучулардын көркөм чыгармаларында фразеологизмдер чагылдырылганы табигый нерсе.

— Сенин ыйык *каның бузулуп, уругуң бачкиленип кетпесин* деп тектүү жер тандап, тубай уругунун бийи Токтоназардын кызына башыңды коштум, жарыгым. (Т.К.) Мында Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» романында көптү көргөн кемеңгер Ажыбай датканын ары чечен ар кандай түйүндүү маселени жети өлчөп, бир кесе чечкен каарман катары сүрөттөлгөнбайкайбыз. Демек, жазуучу жогоркудай касиеттерге ээ болгон каармандын кебине, айрыкча мисалдарда белгиленген көркөм каражаттардын колдонулушуна өзгөчө маани берген, аларга этият мамиле жасаган.

*Карабайдыкындагыдай үйдө жашаганга не жетсин! Асты такта, шифанер, туш тарабы терезе... ичи тышы аппак. Кирген кишинин **баари ачылат**. Ж.Мавляновдун “Нан” аңгемеси (219-б.)*

Ал эми каалоо - тилек, алкоо, каргоо иретинде колдонулган фразеологизмдер кыргыз фразеологиясындагы талаш-тартышты туудурган маселелерден. Азыркы кезде лингвистикада алкоо сөздөр бата, каргоо сөздөр каргыш деп өз алдынча да каралып жүрөт. Алар төмөндө мисалдар менен берилди:

Говордо айтылышы	Адабий тилдеги мааниси
Башың сайда калсын	Өлүгү көмүлбөй, башы сайда калсын деген каргыш
Мойнун үзүлгүр	«Өлгүр, өлүп кеткир, өлүп калгыр» деген
Убалым уктаптасын, жазыгым жаткырбасын	«Бирөөгө жасаган жамандыгың өзүңө тынчтык бербесин, жашатпасын» деген сыяктуу наалат айтуу, нараазылыкты билдирүү, жек көрүү маанисинде колдонулат.
Көзүң көр болгур көрнамак	Жакшылык билбеген адамга карата көзү көр болуусун айткан каргыш
Кулкунуна күйдүргү чыккыр	Алкым, кулкун тамагына ичимдик жаман нерсе ичкенде нааразы болуп айтылуучу
Кош мазар болгур	Өлүгүңөр кош болсун, экөөн бирдей өлүп кет дегенди түшүндүрөт
Каллаңди жуткур	Башыңды өзүң жутуп, жамандыгың өзүңө көрүнсүн деген

Аймактын фразеологиялык бирдиктеринин составына азыркы учурдагы региондун жашоо-турмушунун жаңы социалдык шарттарын мүнөздөгөн сөз айкаштары да кириши мүмкүн. Адабий тилдин диалектилерге тийгизген таасири күчөгөнүнө карабастан, диалектилик тил Аксы элинин турмушун, чыгармачылыгын жана мүнөзүн чагылдырган жергиликтүү спецификалык кырдаалдын негизинде образдуу кеп жана жаңы фразеологиялык бирдиктер менен толукталууда. Булар тууралуу дагы изилдөөлөрүбүздө улантмакчыбыз. Ал эми сөзүбүздүн аягында фразеологиялык бирдиктерди диалекттик лексикографиялык булактардын системасын түзгөн аймактык сөздүктөр лексикага караганда тар жана азыраак чагылдырат, ошондуктан диалекттик фразеологиялык бирдиктер үчүн материалды берүүнүн конкреттүү модели зарыл, ал азырынча иштелип чыга электигин кошумчалагыбыз келет.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Мамытов Ж. Көркөм чыгарманын тили. – Ф., 1990.
2. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. Түзгөндөр: Э.Абдулдаев, К.Сейдакматов. – Ф., 1989. -117 б.
3. Эгембердиев Р. Жогорку окуу жайында фразеологияны окутуу. – Б., 2014. -90 б.
4. Эгембердиев Р. Фразеологизмдердин тематикалык кыскача сөздүгү. – Б., 2014. -49 б.
5. Сапарбаев К. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. – Б., 1997.

**ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY**

NAMES OF AGRICULTURAL TOOLS IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Elmira Gaidarovna KHURİBAEVA

Candidate of philological sciences, Professor
International University named after K.Sh.Toktomamatov
Jalal-Abad, Kyrgyzstan
kanbanutum@mail.ru

G. S. DOOLOTBKOVA

Teacher of the International University named after K.Sh.Toktomamatov
Jalal-Abad city, Kyrgyz Republic
doolotbekova.guljamal1981@mail.ru

ANNOTATION

Before the scientific and technological revolution of the twentieth century, agriculture was cultivated by hand, the land was plowed by hand, horses and oxen were prepared by hand, and harvested by hand. Consequently, farmers have always used the tools they need for manual labor.

In Soviet times, agriculture was completely collectivized, large farms arose, grain was grown on collective farms and state farms, and not on private land. Collective farms and state farms cultivated large areas of land. The use of tractors and other agricultural machinery, which arose as an achievement of the scientific and technological revolution of the twentieth century, was very convenient for these collective farms and state farms. Low-labor, low-intensity sowing and harvesting machines have been developed.

Keywords: Agriculture, Machinery, Shovel, Bunker, Varoha, Pitchfork.

**ДЫЙКАНЧЫЛЫКТАГЫ ЭМГЕК КУРАЛДАРЫНЫН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ
БЕРИЛИШИ**

**Хурибаева Элмира Гайдаровна
Дөөлөтбекова Гүлжамал Султанбековна**

АННОТАЦИЯ

XX кылымдагы илимий-техникалык революцияга чейин дыйканчылык жалаң кол менен эгилип, жер кол менен, ат, өгүз менен айдалып даярдалып, кол менен азыктандырылып, түшүм кол менен терилип иш жүргөн. Демек, дайыма дыйкандардын кол эмгегине керектүү болгон эмгек куралдары колдонулуп келген.

Советтер Союзунун учурунда анын айыл чарбасы туташ коллективдештирилип, ири чарбалар пайда болуп, эгин менчик жерлерде өстүрүлбөстөн, колхоздордо, совхоздордо өстүрүлгөн. Ал эми жер аянты көп колхоз-совхоздор кеңири аянттарга эгин өстүрүшкөн. XX кылымдагы илимий-техникалык революциянын жетишкендиктери катары пайда болгон тракторлор менен башка айыл-чарба машиналарын пайдалануу ошол колхоз-совхоздор үчүн абдан ыңгайлуу болгон. Адам күчүн аз сарптап, атайын эгин эгүүчү, жыйноочу машиналар чыгарылган.

Ачкыч сөздөр: дыйканчылык, техника, күрөк, бүнкүр, варака, бешилик.

Кыргыз эли көптөгөн жылдардан бери дыйканчылык менен алектенип келишет. Дыйканчылык өнөрү кыргыз элине өздөштүрүлгөн кесип түрлөрүнөн болсо да, акыркы жылдарда бул кесипти аркалаган калктын саны арбын. Бирок, ошол эл колдонгон дыйканчылык терминдерине бүгүнкү күнгө чейин изилдөөлөрдүн аздыгы бул иштин актуалдуулугун көрсөтүп турат. Эгиндерди өстүрүп иштетүүдө кадимки айыл-чарбанын кол буюмдары менен бирге ар түрдүү техникалар кеңири колдонулган. Бул ишибизде мына ошол эмгек куралдарынын, дыйканчылыкта колдонулган айыл-чарба машиналарынын, алардын айрым бөлүктөрүнүн аттары, аталыштары маанилик жана колдонулуш чөйрөсү жагынан, этимологиялык жактан салыштырылып изилденди. Бул тармак боюнча буга чейин тектеш түрк тилдериндеги изилдөөлөр жана Э.Г.Хурибаеванын изилдөөлөрү бар.

Кыргыздар илгери жерди кол менен иштетип, кош өгүз менен жер айдашкан. Кош өгүз менен жер айдагандагы эмгек куралдарынын бири – **амач** (Кадамжай тарапта *омоч*). Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө **амач** деп катталган: *зат.* буурсун (КТТС, 50). К. Юдахиндин сөздүгүндө да катталып, эки мааниси менен берилген (Юд. 1: 164). Х. Карасаев бул сөздү иран тилдеринен келип кирген деп көрсөткөн (Карасаев, 1986: 34). Жергиликтүү элдин кебинде амачтын эки түрү колдонуларын билдик. Биринчиси, *темир амач*, бул тракторго уланып бир нече метр жерди омкоруп айдап кетет. Экинчиси, *жыгач амач*, бул атка же өгүзгө кошулуп, жерди бир эле чыйыр омкоруп кетет. Бул трактор чыкканга чейин иштетилген, азыр калк өздөрүнүн кичинекей үлүш жерлерин, огроддорун айдоодо колдонушат. Кээ бир аймактарда ал *соко* деп да аталат. Иликтөөгө алынган жерлерде да эки атоо тең колдонулуп, **амач** (*омоч*) формасы көбүрөөк колдонуларын байкадык.

Жерди *амач* менен терең айдаганда, жер эки тарапка тартылып, топурак экиге бөлүнүп калат. Эки тарапка тартылган топурактын ортосундагы бош чуңкурлар *бараза* деп аталат, бул сөз орус тилинен келген. Кээ бир аймактарда ал *загон* деп да аталып жүрөт. Бирок көбүнчө бараза деген формасы колдонулат.

Жерди даярдоодо топурактарды ундай кылып майдалап берүүчү курал **барана**. Ал тракторго уланып, үстү жагы крест абалында бири-бирине чиркелишкен, астында 25-30 сантиметрдей узун тиштери бар темирден жасалган инструмент (*ор.* борона).

Дыйканчылык лексикасында беш салаасы бар курал, **бешилик** (*айры*) да колдонулат. Мындай курал менен эгинди кырманга жеткирүүдө, прицепке же башка унаага жүктөөдө жана түшүрүүдө колдонулат. Эки компоненттен турат (*беш-илик*).

Орус тилинин *бункер* деген сөзүнөн алынган **бүнкүр** деген аталыш айтылат. Пахтачылыкта трактордун артына чиркелип, дары салып, аны чачуу үчүн колдонулуучу сыйымдуулугу чоң буюм (идиш). Мындан сырткары пахта тергич машинанын пахта жыйналуучу бөлүгү да **бүнкүр** деп аталат.

Орус тилинин *ворохо очиститель* деген сөзүнөн пахтачылардын кебинде кыскартылган формасы кабыл алынып өздөштүрүлгөн **варака** деген термин колдонулат. Косек терим убагында адамдар пахтанын тулку боюндагы бардык косектерди терип чыгышып, терилген косектердин ичиндеги жибегин ажыратып алуу иши **варака** аркылуу

жүргүзүлөт. Варака менен косектин жибегин чанагынан ажыратып алат. *Вараканын* эки түрү бар, биринчиси *механикалык варака*, муну трактордун маторуна улап иштеткендиги үчүн механикалык варака деп аташат. Экинчиси болсо, электр тогу менен иштетилген *электр варака*.

Айыл-чарба машиналарынын бөлүгү *градил*. Орус тилинин *грядил* деген сөзүнөн кабыл алынган. Эгин эгүүдө жерди тегиздөө үчүн колдонулган бул механикалык куралдын ийилген учтарына жазылыгы 50 миллиметр, учу учтуу жасалган *наральщиктер* орнотулган болот. Узундугу 2,5-3 метр болгон бул инструмент тракторго чиркелип, жердин ункур-чункур жерлерин тегиздеп берүү милдетин аткарат. Дагы бир темир курал *диске*. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө бул сөздүн мындай маанилери берилген: 1. **диск** (тегерек жалпак нерсе), *металлический диск* металл диск; 2. *спорт. диск* (жеңил атлеткада ыргытылуучу тегерек); 3. *астр. диск* (жерден караганда планетанын тегерек сыяктуу болуп көрүнүшү); *солнечный диск* күн дискиси (КТТС, 163). Ал эми К. К. Юдахиндин кыргызча-орусча сөздүгүндө башка маанилери менен кошо дыйканчылыкта айтылган мааниси да берилген: *дискалуу* дисковый, *дискалуу мала* дисковая борона (Юд. 1: 195). Түштүк говорлордо дыйканчылык менен алектенген калктын тилинде бул механикалык инвентарь эгинге культивация салганда культиватор менен чогуу колдонулуучу тегерек (*диск*) формадагы буюм. Айыл-чарба техника шаймандарын бири-бирине бекиткич шайман **замок** болуп саналат. Дыйканчылыктагы мааниси мындай: культиваторго ар бир курал замок менен бекитилет, кулпуланат. *Кикиви, наральшик, насок, лапкалардан* кийин сөзсүз **замок** катырылат. *Мурда ар бир трактордо кырк сегизден баштап алтымыш төрткө чейин замектор болгон. Азыркы мезгилде жигирмә сәккиз, оттуз төрт, оттуз алты замек тагылып жатат (к-с). Айыл-чарба терминдеринин бири, кыргыз элинин ашкана куралы менен аталып **кәпкир** (*кепкир*). Бул сөз механикалык термин болуп, ал пахта эгүү мезгилиндеги сеялканын бир бөлүгү катары кызмат кылат. Сеялканын *кәпкири* ачып берген жерге *провот* (ор. провод) аркылуу чигит түшөт, чигит түшкөндөн кийин үстүн *каток* жаап кетет. Башкача айтканда, сеялканын жер чукуп бергичи. Тракторго *чызыл* жана *культиватор* менен чогуу чиркелишип, паختанын астын жумшартуу ишин **кикиви** аткарат. Узун культиваторго аралыгы беш сантиметрден калтырылып катарлаштырылып адегенде *кикиви*, экинчи *насок*, үчүнчү *наральшик*, төртүнчү *лапка* орнотулат. Бардыгынын милдети *гозонун* астындагы ашыкча отторду өлтүрүп, түбүн жумшартуу болуп эсептелет.*

Кыргыз тилинин түштүк говорлорунун дыйканчылык лексикасында *каток* деп сеялкалоо учурунда сеялканын *кәпкири* ачкан жерди жаап кетүүчү механикалык темир куралды айтышат.

Кадимки айыл-чарба куралы **кетмен**. *Кетмен* эгиндин астын жумшартуу жана башка отоо чөптөрдү чаап жок кылуу үчүн колдонулат. *Пахта биринчи чавыкка жәрәп каптыр, кетмендериңерди алып хәммәңәр талаага чыккыла* (суз). **Күрөк** да дыйканчылыкта көп колдонулат. Мунун *темир күрөк, жыгач күрөк, кол күрөк* деп айтылган түрлөрү бар. Дыйканчылыкта булардын бардыгы активдүү колдонулат. К.К.Юдахиндин кыргызча-орусча сөздүгүндө катталган **көрө** 1. *ур. то же, что* кумган;

мойнуңуздун жоону чай кайнаткан көрөдөй (стих.) толщина вашей шеи подобна кумгану, деген сөздөн келип чыккан элдик термин **көрөчә**. Сеялалоодо трактордун аркасына тагылган чигит салуучу чака сымал төрт идиш *көрө, көрөчә* деп аталат. **Көрөчәләрдин ар бириге жигирмә беш, оттуз киләдән чигит батат** (б-к).

Пахтачылыкта гозонун жандарын, астын культиватор менен жумшартуу жумуштары трактор менен аткарылат. Бул процесс **култивация** (элдин оозеки тилинде *култиватсийа*) деп аталат. Техника термини *лапка* пахтанын түбүн жумшартууда культиваторго чиркелип, жумшартуу ишин аткаруучу механикалык курал болуп саналат. Пахтачылык лексикасында пахтаны жогору карай ташуу милдетин атайын *лента* (орусча *лент* деген сөздөн) аткарат. Кырманга атайын орнотулган **лента** менен пахта жогору чыгарылып жыйылат.

Жерди тегиздеп жумшарта турган курал **мала**. Айдалган жердин топурагын майдалоо үчүн колдонулуп, унаага же тракторго чиркеп сүйрөтүүчү айыл чарба шайманы *мала* деп аталат. Пахта асырап өстүрүүнү абдан талап кылган техникалык өсүмдүк, ошондуктан пахта эгиле турган жерди айдап, анын топурагын сөзсүз майдалоо керек болуп, дайыма *темир мала* менен малалайт. Темир маланын узун-узун темир тиштери болот. Мына ошол тиштер *моюн турук тиши* деп аталат.

Культивация салганда культиваторго катары менен бир канча шаймандар чиркелет. Ошол шаймандардын ичинен культиваторго үчүнчү болуп катырылуучу темир куралдын аты *наральщик* деп аталат. Ал *насок* менен *лапканын* ортосуна атайын *замоктун* жардамы менен катырылат. Культиваторго *кикивиден* кийин чиркелип орун алган бул шайман да пахтанын айланасын жумшартуу милдетин аткарат. Тизмеден экинчи орунда туруп, *кикиви* менен *наральщиктин* ортосуна *замок* менен катырылат.

Пахта терүүчү машина. Пахта жыйноочу СХМ-48 машинасы бир катарлуу болуп универсаль-1 тракторуна орноштурулат жана косектери ачылган пахтаны жыйноо үчүн колдонулат. Механизациялык аталышы *хвост*.

Кырманга орнотулуучу **пер** деген курал пахтаны жерден жогору чыгарып берүүдө иштетилет. *Пер* аркылуу чыгарылган пахталар *бонтко* түшүрүлөт. Пердин бир учу жерде болсо бир учу жерден 20-25 метр бийиктикте болуп, ага *лента* орнотулат. Пахта перге ташталат, пердин лентасы аны жогору алып чыгып *транспорттерго* таштайт. Транспорттердон *бонтко* түшүрүлүп, пахта тегиз оролуп байланат. Пахтаны эгүүдө жана дары салууда *бүнкүрдөн* же *көрөдөн* жерге чейинки аралыкка желимден же резинадан жасалган узун түтүк. Ошол түтүктөр – *провод* деп аталат. *Провод* аркылуу пахта эккенде уругу (*чигит*), дарылаганда дарылар культиваторлор казган жерге түшөт.

Орус тилинин *сеялка* (*кырг.* сепкич) сөзү дыйканчылык менен алектенишкен калктын кебине *селка* формасында кабыл алынган. Сеялка – эгин эгүүчү машина (аппарат). Сеялканын төрт *кепкири*, төрт *катогу*, төрт *көрөчәси* жана төтр *проводу* болот. Көбүнчө дыйканчылыктын бир түрү пахта эгүүдө колдонулат. Ар бир *көрөчәгә* 25-30 килодой чигит салынат. Чигиттер *провод* аркылуу *кепкир* чукуган чуңкурлуктарга түшөт. Чигиттин үстүн *каток* жаап кетет. *Сеялка* менен бир гектар жерге 90-100 килодой чигит эгилет.

Культивация менен чогуу эгинге дары салынат да, дары салуу иши *сустун* жардамы менен жүргүзүлөт. Башкача айтканда, *сус* дары салуучу аппарат. Сустун төрт *бүнкүрү* болот. Ар бир *бүнкүрү* 50 килограммдан дары алат. Бүнкүрдөгү дарылар *проводдор* (труба) аркылуу пахтанын түбүнө түшөт.

Тараза кыргыз тилинин түштүк говорлорунда *тараазы* деп айтылат. Х.Карасаев бул сөздүн иран тилдеринен келгендигин белгилеген (Карасаев, 1986: 256). Салмак өлчөй турган прибор. таразага көбүнчө талаадан пахтачылар терген пахтанын салмагын тартып өлчөөдө колдонулат. **Тараазы** *бүгүн шыйпаңда, пахтаны ошойакка апчыккыла* (суз). Эгилген жердин пахтасы чыкпай калган жерлерине *теше* менен чигит таштап, кайрадан чигит эгүү үчүн (*ала эгүүгө*) колдонулат. Ал жерди казып берүүчү курал катары колдонулат. *Эже, тешеңер босо берип тургула, ала эгет экенбиз* (суз.).

Айыл чарба жумуштарында эң көп колдонулган унаа бул *трактор* болуп эсептелет. Дыйканчылыкта да *трактордун* ролу чоң. Тракторго көп эле аппараттар, айыл-чарба машиналары чиркелип иштетилет. Ошолордун бири *ОБХ* – тракторго чиркелишип пахта зыянкечтерине дары чачуучу аппарат. Тракторго анын эки бочкасы асылып, ал асылган бочкаларга 300 литрден 600 литрге чейинки суюктук түрүндөгү дарылар сыйдырылат. Бизге маалымат бергендер ушул кыскартылган сөздү айтып берип, бирок анын чечилишин айта алган жок. Кыргыз тилинин түштүк говорлорунда оозеки учурагандыктан бул сөздү каттап алып, ишибизге киргиздик.

Дыйканчылыктын бир түрү, Пахтачылыкта **транспортёр** деген инвентарь пахта жыйналып бүткөндөн кийин кырманга пресстеп ташып жыйууда жана пахтаны ылдыйдан жогору ташып чыгуу үчүн атайын *транспортёр* колдонулат. Пахтачы дыйкандардын оозеки кебинде *пахта терүүчү машина* маанисинде **хвест** деген сөз колдонулат. Механизаторлор жана техникалык билими бар кесип ээлеринин тилинде *хвест* – жаргон сөз.

Пахтачылыкта ала эгүүдө чигит салып ташуу үчүн кадимки эле **челек** колдонулат. Орус тилинин **чизель** деген сөзү пахтачылыктагы кесип ээлеринин кебине *чызыл* формасында кабыл алынган. Культиваторлору жумшартууну жана жердин кыртышын коңторбой туруп иштетилип жаткан талаанын топурагын кадыресе аралаштырууну жүргүзүүчү курал. **Чызыл** *салып пахта эксе жакшы болот эде* (суз). Кадимки эле кийимдин же башка нерсенин этеги деген сөздөн алынып, пахта терчү буюм **этек** болуп саналат. Бул сөздүн пахтачылыктагы мааниси кыргыз тилинин сөздүктөрүндө жок. Материалдан жасалып, бир тарабын моюнга асып, экинчи тарабын белге байлап, пахта терүү үчүн колдонулган буюм **этек** деп аталат. *Этегими бошотуш үчүн пахталарды жерге эле төгүп таштадим* (б-к). ...райондун колхоздорунда 380 кырман, 118 тараза, 62 машина, 123 араба, 10950 **этек**, 8300 кап жана башка керектүү материалдар даярдалууга тийиш (“Жеңиш жолунда”, 28.08 1958).

Жыйынтыктап айтканда дыйканчылык лексикасында эмгек шаймандарынын бир канча түрлөрү колдонуларын байкадык. Ошону менен катар, дыйканчылыктын ар бир түрүндө өзүнчө эмгек куралдары колдонулары да жогоруда айтылып өттү. Кыргыз эли жер

иштетүү, дыйканчылык менен тыгыз байланышта жашагандыктан бул тема дагы да терең изилдөөлөрдү талап кылган актуалдуу темалардан деп эсептейбиз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

- Карасаев Х. К. Өздөштүрүлгөн сөздөр: сөздүк. –Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын Башкы редакциясы, 1986. 424 б.
- Орузбаева Б. О. Кыргыз терминологиясы. – Фрунзе: Мектеп, 1983. – 168 б.
- Орузбаева Б. О. Словообразование в киргизском языке. – Фрунзе: Илим, 1964. 311 б.
- Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. - Бишкек, 1997. 328 б.
- Словарь иностранных слов (Около 10 000 слов). – СПб.: ООО «Виктория плюс», 2008. – 816 с. (СИС: 265-266)
- Фомина М. И. Современный русский язык: лексикология. – М.: Высшая школа, 1978. – 256 б.
- Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. – М.: Изд-во МГУ, 1968. 310 б.
- Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. –М.: Советская Энциклопедия, 1965.
- Юнусалиев Б. М. Избранные труды. Тандалган чыгармалар. – Бишкек: Учкун, 2005. 528 б.
- Юнусалиев Б. М. Киргизская лексикология. Ч. 1. Развитие корневых слов. – Фрунзе, 1959. 246 б.
- Юнусалиев Б. М. Синтаксический способ образования корневых слов. – Труды ИЯЛИ АН Кирг. ССР, вып. 5. - Фрунзе, 1956. 95-105-б.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

MY HOMETLAND IS KYRGYZSTAN - A MOUNTAIN COUNTRY - IN MATHS CLASS

T. T. OMOSHEV

International University named after K. Sh. Toktomamatov
Kyrgyzstan

J. KUVAKOV

Jalal abad state university named after B. Osmonov
Kyrgyzstan

D. K. SÜLEYMANOVA

International University named after K. Sh. Toktomamatov
Kyrgyzstan
kanbanutum@mail.ru

ANNOTATION

In the article, we show that students are closely connected with numbers and counting, statistical data about "Our Homeland: Kyrgyzstan": the ability to read and remember numbers with the standard form of numbers. It is confirmed that knowledge will be transmitted to students by implementing the problems of finding the shape, length, width, height, depth, elements, area, volume of the mentioned concept through real-life practice. Through comparison, it was confirmed that connecting them as small, equal, close, big can contribute to the formation of their spatial imagination. We are of the opinion that it is possible to increase the level of education of students by taking into account the neglected situations and using non-traditional methods.

Keywords: Percent, Country, Meridian, Latitude, Perimeter, Border, Homeland, Faith, Love, Mountain, Peak, Area, Pascal's Formula, Scale, Globe, Map.

МЕКЕНИМ КЫРГЫЗСТАН – ТООЛУУ ӨЛКӨ - МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА

ОМОШЕВ Т.Т.

КУВАКОВ Ж.

СУЛАЙМАНОВА Д.К.

АННОТАЦИЯ

Макалада окуучулардын сан, эсептөө жашоо менен тыгыз байланышта экенин “Мекенибиз Кыргызстан” жөнүндө статистикалык маалыматтарды: Санды окуй алуу, эстеп калууну сандын стандарттык түрү менен байланыштырабыз. Айтылып жаткан түшүнүктүн формасын, узундугун, туурасын, бийиктигин, терендигин, элементтерин, аянтын, көлөмүн чыгаруу маселерин турмуштук практика аркылуу ишке ашыруу менен билим окуучуларга жугумдуу боло тургандыгын ырастоодо. Салыштыруу аркылуу: кичине, барабар, жакындатылган, чоң деп байланыштыруу алардын мейкиндик элестөөлөрүн калыптандырууга өбөлгө боло тургандын тастыктады. Мугалимдер этибарга алынбаган жагдайларды эске алуу, традициялуу эмес ыкмаларды колдонуу аркылуу окуучулардын кызыгуусун арттыруу менен алардын билим деңгээлин жогорулатууга болот деген пикирдебиз.

Түйүндүү сөздөр: пайыз, өлкө, мердиан, кеңдик, периметр, чек ара, мекен, ишеним, сүйүү, тоо, пик, аянт, Паскалдын формуласы, масштаб, глобус, карта.

Математика сабагында конок сабак уюштуруунун кээ бир усулдары.

Сабактын максаты:

а) Окуучулар идеяны сандар аркылуу – эстеп алышат.

б) Алардын мекенге болгон сүйүүсүн – жогорулатышат.

в) Предметтер аралык байланышты өркүндөтүшөт – география, адабият, сүрөт, музыка, физика, химия ж.б.

Колдонулган каражаттар: Глобус, Дүйнөнүн географиялык картасы, Кыргызстандын физикалык картасы, Кыргызстандын аймагынын модели, Тоолордун макети жана буклетер.

-Саламдашып катышуунун пайыздык көрсөткүчүн окуучулардын жардамы аркылуу чогуу аныктоодон баштадык. Класста 25 окуучу, алардын экөөсү сабакта жок. Катышуу канча пайызды түзөт?

-1 окуучу канча пайызды билүү максатында: $100\% : 25 = 4\%$ эсептөөсүн жүргүзүп, $4\% \cdot 2 = 8\%$ келбегендердин пайыздык көрсөткүчү билүү менен $100\% - 8\% = 92\%$ деп жоопту таптык. Фокус аркылуу бүгүнкү числону эске салабыз:

1. Ар бир окуучу туулган числосун 2 ге кошот: $(x+2)$

2. Сумманы 2 ге көбөйтүшөт: $(x+2) \cdot 2 = 2x+4$

3. Көбөйтүндүгө окуучуларынын санын кошушат: $2x+4+23=2x+27$

4. Ага 13тү кошуп, 2 ге бөлүшөт: $(2x+27+13):2 = x+20$

5. Натыйжадан ар бири туулган числосун кемитип, дагы эң кичинекей жөнкөй санды кемитишет: $x+20-x+2=22$. Соңунда ар бир окуучудан жообун сурасак 21 окуучунун жообу 22 чыккандыгын айтышты. Демек бүгүнкү чило 22 – апрель деп доскага жазабыз. Бүгүн кимдин туулган күнү? В.И. Лениндин деп, кыскача маалымат беребиз.

Жаңы сабакты баштаардан алдын окуучуларды: №1 Чыгыш, №2 Батыш, №3 Түндүк, №4 Түштүк командаларга бөлөбүз.

– Кыргызстан Жер планетасынын кайсыл координаталарында орун алган? Талкуудан кийин командалар бир чечимге келишип, жоопторду айткан соң мугалим: Жер шарынын түндүк жарымында, түндүк уюлдан түштүк уюлга сызылган **70° - 80° мердиан** сызыктарында жана **38° - 43° кеңдикте** жатат. Глобустан жана дүйнө картасынан көрсөтүп сандарды эске салгандан кийин алар өз алдынча анализ жасашат жана алган маалыматтары боюнча жарышка чыгышат. Мердиан жана кеңдиктерди билген соң, Кыргызстандын картасынан мекенибиздин аймагы түндүктөн → түштүккө **453,9 км** узундукка, ал эми батыштан → чыгышка **925 км** аралыкка созулганын көрсөтөбүз да ар бир окуучудан суроо менен эске сактоосун бекемдейбиз. Кайрадан дүйнө картасынан океандарды көрсөтүү, ээлеген аянтын, терендигин айтуу менен ар бир командадан бир окуучу чыгып өз командасынын намысын коргошот. Окуучулардын айткандарын толуктап, биздин өлкө 4 океандан канча аралыкта экенин (алыс жакынын өздөрү анализдешет) төмөнкү таблицка таянып циклондор кай жактан келерине түшүндүрмө беребиз.

1-таблица. Кыргызстандын океандан аралыгы.

Кыргызстандагы аймактын аты	Ээлеген кеңдиги	Океанга чейин	Аралыгы
Түндүктөгү Чу дарыясынын сол тарабындагы Камышовкадан	43° 16' кеңдигинен	Түндүк муз	3 880 км
Түштүктөгү Чоң Алай тоо кыр касындагы Дарат-Коргондун каршысындагы Кызыл-Суу дарыясынын куймасынан	39° 11' кеңдиктегинен	Индия	1 670 км
Лейлек районунундагы Ак Суу дарыясынан	69° 15' кеңдигинен	Атлантика	5 530 км
Чыгыштагы Меридианалдык тоо кыркаларынан	80° 18' кеңдигинен	Тынч	3 830 км

Кыргызстандын аймагынын чек арасынын узундугун окуучулардан суроо менен мекенибиздин **периметри – 4508 км** экенин картадан көрсөтү- шөт. Чек ара сызыгын көрсөтүүдө:

Кыргызстан кайсыл мамлекеттер менен кошуна?

Бул ынтымакта жашаган мамлекеттер менен мекенибиз Кыргызстан канча аралыкта чек арабыз бир болот? деген суроону командалардын талкуусуна жарышка коёбуз.

Чек ара маселеси орчундуу экенин эске алып, туура чыгарууга аракет жасоо керектигин айтуу менен сумма **4508 км** болорун текшерүү, 4-класстын математикасын эске салуу багытын беребиз. Жарыш бүткөн соң ар бир команда өздөрүнүн жоопторунун канчалык туура экендигин, кайсы команда мыкты билерин баары көрүшкөн соң төмөнкү таблицаны сунуштап, алардын ой пикирлерин угабыз.

2-таблица. Кыргызстан менен чектеш мамлекеттер.

1.	Түндүк тарабынан Казакстан	1 123 км
2.	Чыгыш тарабынан Кытай	1 039 км
3.	Батыш тарабынан Өзбекстан	1 377 км
4.	Түштүк тарабынан Тажикстан	972 км
5.	Жалпы чек ара узундугу	4 508 км

Мекен - деген эмне суроону командалар ортосуна таштап, алардын көз караштарын угабыз. Жоопторго анализ бербей эле окуучуларга төмөндөгүдөй катты көркөм окуп беребиз, алар маанисин түшүнүшөт жана ой сезимдерин толукташат.

Уулума кат (үзүндү): бет алдында Ала Тоо, көк асман, калкыган агала булуттар. Бул сенин Мекениң, жериң, тоолоруң. Дал ушул тоолор кыраңынан күн бир ирет батып баратып “О, жер, эгер эртең кайра чыгалбай калсам, ишимди уланта турган бул дүйнөдө ким бар?”- десе анда “Сенин ишинди уланта турган мына биз бар! – деген экен жер үстүн өрттөй каптаган миндеген шам чырактар. Жан уулум, ал шам чырак дүйнөдөгү миндеген кыз-улан

силерсиңер! Өз мекенинин чыгыгы уулу, ал чыныгы патриот. А Мекен анын киндик каны тамган жери, бешиги. Өз Мекенинде төрөлүп, өз Мекенинде өлүү зор бакыт. Патриот менен Мекен бири биринен ажырагыс эки кан тамыр. Эстеп ошон үчүн: **эл журт, Мекен сенсиз эле күн көрө алат, а сен эл - журт, мекенсиз – салпаяксын!**

–Ааламда адам үчүн өмүрдөн артык нерсе барбы? - **ишеним, сүйүү, мекен.** Мына ушу мекенибиз болгон Кыргызстандын аймагын көпчүлүгү тоолор курчап турат.

Аркар, кулжа жайнаган, тоосу сонун биздин эл. (Осмонкул)

Тоонун көркү – кенинде, талаанын көркү эгинде. (Макал)

Тоо – атасы, суу энеси кыргыздын.

Ар бир команда билген Кыргызстандагы тоолордун аттарын жазышат, доскага илишет. Биз улайбыз:

Тоо – деңиз деңгээлинен миндеген метр бийиктиктеп өтө тилмеленген жер бетинин зор бөлүгү. Тоонун чокусу, капталы, кыры, таманы болот. Рельеф 2 формага ээ: Томпок – тоо кыркасы, тоо дөңсөө – жер бетинен 200 м жогору. Чункур – өрөөн, аң, ой чукурлар. Тоо түшүнүгүнө байланышкан сөздөр:

Тоо өлкөсү – Жер бетинен бийиктикке кескин өзгөргөн аймак. Теңир Тоо.

Тоо тизмеги – Тектоникалык бүктөлүүнүн жалпы багыты боюнча созулуп жаткан тоолор жыйындысы. Кыргыз Ала Тоосу, Талас Тоосу.

Тоо массиви – Начар тилмеленген айлана – тегерегинен бөлүнүп турган, узуну туурасына барабар болгон аймак.

Кряж – Байыркы тоолордун талкалангандан кийинки калдыгы.

Плато – Көтөрүңкү түздүк, үстү тегиз же бир аз кудүрлүү түздүк.

Сонка – Байыркы бийик дөңдөр жана конус формасындагы чокулар.

Бул түшүнүктөрдү картадан жана тоонун макетинен, буклеттердеги сүрөттөрдөн көрсөтүү менен беребиз. Төмөндөгү таблицаны доскага чагылдырганда алар өздөрү жазган тоолордун аттарын толукташат, чокулардын аттарын үйрөнүшөт жана бийиктигин салыштыруу жолу менен эске сактоого аракет жасашат.

3-таблица. Тоолор жөнүндө айрым маалыматтар

к/№	Тоолордун аттары	Чокунун аттары	Бийиктиги
1.	Какшаал	Жеңиш	7439
2.	Чоң Алай	Ленин	7134
3.	Кан Тоо	Кан Теңир	6995
4.	Мердиан	Достук	6800
5.	Сары Жаз	Семенов	5816
6.	Эңгилчек	Нансен	5679
7.	Туркстан	Аскалуу	5621

8.	Алай	Тамдыкул	5539
9.	Тескей Ала Тоо	Каракол	5280
10.	Коллектор	Талкуш	5259
11.	Ак шыйрак	Эл комиссарлар Совети	5126
12.	Иле Ала Тоосу	Талгар	4973
13.	Кичи Алай	Гезарт	4954
14.	Фергана	Үч Сейит	4940
15.	Жетим Тоо	Молдо башы	4931
16.	Кыргыз Ала Тоосу	Аламүдүн	4855
17.	Ат Башы	Жел Тегирмен	4786
18.	Күнгөй Ала Тоо	Чок Тал	4771
19.	Алай Куу	Соғөт	4754
20.	Чаткал	Афлатун	4503
21.	Талас Ала Тоосу	Манас	4483

Ар бир окуучу бир эле тоонун атын, андагы чокунун аталышын жана бийиктигин жатка билишет. Андан соң командада бири бирине айтып үйрөнүшөт. Ар бир командадан капитандары, ар бир мүчөсү чыгып жарышуу болот. Мына ушундай жол менен кыргыз тоолорунун аттарын үйрөнөбүз.

Кыргызстан – тоолуу өлкө. Тоолор мамлекеттин **65%** түзөт. Кыргызстандагы тоолордун арасынан деңиз деңгээлинен эң бийик турган **Жеңиш пиги – 7939 м**, эң төмөнү **Лейлек** районундагы түздүк $h_{\min} = 401$ м. Илимде тоолордун $\frac{2}{3}$ бөлүгү жердин астында жаткандыгын эске алсак, Жеңиш пиги: $7939 \text{ м} \cdot \frac{2}{3} = 15\,878$ м терендикте жатат. Узундук жана аянт бирдиктеринин ортосундагы байланышты эске салалы: $1 \text{ км} = 1\,000 \text{ м} = 10\,000 \text{ дм} = 100\,000 \text{ см} = 1\,000\,000 \text{ мм}$.

$1 \text{ км}^2 = 1\,000\,000 \text{ м}^2 = 10^6 \text{ м}^2 = 1\,000\,000\,000 \text{ дм}^2 = 10^8 \text{ дм}^2 = 10\,000\,000\,000 \text{ см}^2 = 10^{10} \text{ см}^2 = 1\,000\,000\,000\,000 \text{ мм}^2 = 10^{12} \text{ мм}^2$. $1 \text{ га} = 100 \text{ м} \cdot 100 \text{ м} = 10^4 \text{ м}^2$

1-сүрөт. Кыргызстандын аймагынын кичирейтилген картасы

1:1500000=1,5·10⁵ масштаб боюнча 1 см² бирдик квадраттарын чекиттерин жайгаштыруу менен саноолорду окуучулардын жардамында жүргүзөбүз. Натыйжада ички чекиттердин саны **n_и=124**, чек арада чекиттеринин саны **n_ч=18** экенин аныктадык. Керектүү параметрлерди аныктаган соң **Паскалдын S= n_и + 0,5· n_ч – 1** формуласынын негизинде Кыргызстандын аянтын чыгаруу этабына өтөбүз:

$$S=124+0,5\cdot 18-1=132(\text{см}^2).$$

$$132 \cdot 1,5=198 \text{ миң км}^2.$$

Масштабды окуучуларга түшүндүрүүдө 1 см²=1,5 миң км². 1,5 миң км² аянт 1 см² кичирейтилген.

Ушул байланыштардын жардамынын негизинде Кыргызстандын аянты S=198,5 миң км² экенин эстеп калуу менен түрдүү бирдиктер аркылуу туюнтсак жана стандарттык түргө келтирип окуучуларга окутабыз:

$$S=198,5 \text{ миң км}^2 = 198\,500 \text{ км}^2 \approx 2 \cdot 10^5 \text{ км}^2 \approx$$

$$\approx 2 \cdot 10^{11} \text{ м}^2 \approx 2 \cdot 10^7 \text{ га} \approx 20 \text{ миллион гектар.}$$

$$\approx 2 \cdot 10^{13} \text{ дм}^2 \approx 2 \cdot 10^{15} \text{ см}^2 \approx 2 \cdot 10^{17} \text{ мм}^2.$$

Соңунда окуучулардын кызыккан суроолоруна жооп берүү менен өзүбүздүндүн чыгарган ыр саптарын окуп бердик:

Тоолор

Бийиктикти асман менен талашып,
Тоолор жатат бир-бирине жанашып.
Көрбөй калсам тоолорумду сагынам,
Калгансыймын жалгызсырап адашып.

Булут каптап тоолор турат чеп болуп,
Душман өтпөйт, чокулары муз тоңуп.
Кыргызымдын төрт түлүгү жайнаган,
Элим жашайт тынч уйкуда эс алган.

Тоо үстүндө мөңгү жатат кар басып,
Жайда сууга айланып төмөн агып.
Элим, мал жан ичишет суусу канат,
Бак-дарактар, эгиндер сугарылат.

Тоодон аккан суулар баары топтолуп,
Энергия болот, төмөн түшүп октолуп.
Булак суусу – жашоо өмүр булагы,
Кыргыз элим – өнүп өскөн убагы.

Тоолорумдун асты толо кен байлык,
Жемиштүү токойлорум жатат чалкып.
Бу да болсо Кудайымдын белеги,
Ырыскысы элге тийет кереги.

Тоонун тунук суусу, таза абасы,
Эгин, жемиш элибиздин азыгы.
Тоолорду аярлайлы барктайлы,
Экологияны бузбай сактайлы!

-деп мотивация берүү менен аларга тоолорго байланыштуу:

Ырлар (акындардын, өзүндүн, обондуу ж.б.), сүрөттөр, макал-лакаптар, табышмактар, көз караш, ой чабыттар, кинолор, чыгармалар, түзгөн кроссворддор, чайнворддор, баш катырмалар ж.б.

Тоодогу жашоо – Боз үй – маани мазмуну үйрөнүп келүүнү тапшырабыз. Анткени кийинки сабакта Кыргызстандын мөңгүлөрү, суулары, дарыялары, көлдөрү, суу сактагычтары боюнча сабак өтөбүз - деп сабакты аяктайбыз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. И.Б.Бекбоев, Н.Ибраева Математика 1-класс;
2. И.Б.Бекбоев, Н.Ибраева Математика 2-класс;
3. И.Б.Бекбоев, Н.Ибраева Математика 3-класс;
4. И.Б.Бекбоев, Н.Ибраева Математика 4-класс;
5. Т.Н.Өмүрбеков, Т.К.Чоротегин Кыргызстан тарыхы 8-класс;
6. К.К.Джунушалиева, Р.А.Мырзаева География 6-класс.

Авторлор жөнүндө маалымат:

Омошев Төлөгөн Теңирович – педагогика илимдеринин кандидаты, профессор, К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университети.

Куваков Жеңишбек – Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети.

Сулайманова Диларам Капарбаевна – экономика илимдеринин кандидаты, доцент, К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университети.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

БУЙРУК ЫҢГАЙДА КЕЛЕР ЧАК МААНИЛЕРИНИН ТУЮНДУРУЛУШУ

Султанова Айжамал Абылкасымовна

К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университет

доценттин милдетин аткаруучу

Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары

aujash@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Кыргыз тилинин морфологиясында этиш сөздөр кандайдыр бир грамматикалык каражаттардын жардамысыз эле келер чактагы талап кылуу, буюруу, өтүнүү сыяктуу маанилерди туюндура берет. Этиш сөздөр кандайдыр бир мүчөнү кабыл албай келер чактагы буюруу маанилерин туюндура берет. Муну биз мисалдар менен талдап чыгабыз.

Грамматикалык буюруу, талап кылуу маанилери, буйрук ыңгайдын маанилери адатта экинчи жана үчүнчү жактарга карата айтылат. Ошон үчүн уңгу же негиз түрүндө туруп эле мындай маанилердин дээрлик көпчүлүгү экинчи жакка карата айтылат. Анткени кыргыз тилиндеги, деги эле бардык түрк тилдериндеги этиш уңгулардын табиятында эле талап кылуу, буюруу, өтүнүү сыяктуу көбүнчө пикир алышуучуга, экинчи жакка карата айтылат.

Тиешелүү учурларда келер чактагы буюруу, талап кылуу маанилери ар кандай бийиктиктеги интонациялар менен ишке ашып туюндурулат.

Түйүндүү сөздөр: грамматика, морфология, этиш, келер чак, буйрук ыңгай, грамматикалык каражаттар.

EXPRESSION OF FUTURE IMPACT VERBS

Ayjamal Abylkasimovna SULTANOVA

ANNOTATION

In the morphology of the Kyrgyz language, future tense imperative verbs have such meanings as demand, order, request and are used without any grammatical means. Future tense verbs can convey commands without the use of particles. We will look at this with examples.

The meanings of orders, demands, commands, and the formation of the imperative are usually expressed in the second and third person. Therefore, almost all of these values are expressed in the form of the basis. Because in the Kyrgyz language, and in general in all Turkic languages, by its nature. Such basics as a demand, an order, a request are often addressed to the interlocutor, to another person.

In appropriate cases, the meanings of future tense verbs of the imperative mood, expressing an order, a demand, a request, are pronounced in intonations of different heights.

Keywords: Grammar, Morphology, Verb, Future Tense, Grammatical Means, Imperative.

Этиш сөздөрдүн табияты кыймыл-аракетти, ал-абалды туюндуруу болгондуктан этиштик уңгу же негиз формасында айтылганда эле пикир алышуучудан грамматикалык талап кылуу маанисинде айтылгандыкты билдирет: *ил-, оку-, ойно-, талкала-, чегер-, безелен-, ойгот-, кайгыр-, быкшы-, кеми-, аарчы-, кышылда-* ж.б. ал эми грамматикалык талап кылуу мааниси кыймыл-аракеттин, ал-абалдын сөз болуп жаткан кезден, талап кылгандан кийин аткарыла тургандыкты билдирет. Ошентип пикир алышуудагы ар кандай талап кылуулар, буюруу, өтүнүү, биз жогоруда айтып өткөнүбүздөй, этиштик келер чак маанилеринде болот, кыймыл-аракеттин сөз жүрүп жаткан учурдан кийин боло тургандыгын туюндурат. Мына ошол талап кылуу, буюруу, өтүнүүлөр менен келер чактын билдирилиши ар кандай грамматикалык формаларда, ар кандай грамматикалык каражаттар аркылуу ишке ашырылат. Мына ошого жараша буйрук ыңгайда келер чактын туюндурулушун шарттуу түрдө төмөндөгүдөй топторго ажыратууга болот.

Грамматикалык каражатсыз эле буюруу маанисиндеги келер чак.

1)Биринчи жактын грамматикалык каражаттары аркылуу буюруу келер чак маанилери.

2)Экинчи жактын грамматикалык каражаттары аркылуу билдирилген буюруу келер чак маанилери.

3)Үчүнчү жактын грамматикалык каражаттары аркылуу уюштурулган буюруу келер чак маанилери.

Ар бир топ тууралуу түшүндүрмө берип, тиешелүү мисалдарды келтирүү менен иликтөө иштерин аткарып көрөлү.

Этиш сөздөр кандайдыр бир грамматикалык каражаттардын жардамысыз эле келер чактагы талап кылуу, буюруу, өтүнүү сыяктуу маанилерди туюндура берет. Мындай көрүнүштүн этиш сөздөрдүн уңгу же негиз түрүндө турганында эле табиятынан болот. Этиш сөздөр кандайдыр бир мүчөнү кабыл албай келер чактагы буюруу маанилерин туюндура берет. Мисалдар менен талдап чыгалы.

Түн учук болсоң, түн менен чык

Таң учук болсоң, таң менен чык. (Фольклор).

Элдик эм-дом салтында каарман тарабынан ооруну айдап чыгарууда, оорулууну сакайтууга болгон аракеттеринде айтылган салттык бул сөздөрдө этиш сөз (*чык*) талап кылуу, буюруу маанилери менен айтылып, айкын келер чакты туюндуруп жатат. Сөз уңгу түрүндө туруп эле сүйлөмдөгү негизги ойдун тыянагын билдирип турат.

-Отур, төшөккө отур, кысынбай өз үйүңдөй көр, - деп Байтемир болбоду. (Ч. Айтматов). Сүйлөп жаткан тарап тыңдоочунун отурушун (*отур*), тартынбай отурушун (*көр: өз үйүңдөй көр*) талап кылып жатат. Анын айткандарды аткарышын талап кылып жатат. Албетте бул талап кылуу тыңдоочунун аракеттерди сөз айтылгандан кийин боло тургандыкты, башкача айтканда, грамматикалык келер чакты билдирет. Этиш сөздөр (*отур, тур*) эч бир грамматикалык каражатты кабыл албай туруп эле келер чактагы буюрууну билдирип жатат.

Грамматикалык буюруу, талап кылуу маанилери, буйрук ыңгайдын маанилери адатта экинчи жана үчүнчү жактарга карата айтылат. Ошон үчүн уңгу же негиз түрүндө туруп эле мындай маанилердин дээрлик көпчүлүгү экинчи жакка карата айтылат. Анткени кыргыз тилиндеги, деги эле бардык түрк тилдериндеги этиш уңгулардын табиятында эле талап кылуу, буюруу, өтүнүү сыяктуу көбүнчө пикир алышуучуга, экинчи жакка карата айтылат.

Тиешелүү учурларда келер чактагы буюруу, талап кылуу маанилери ар кандай бийиктиктеги интонациялар менен ишке ашып туюндурулат.

Коё бер! Коё бер, деймин! (С. Өмүрбаев). Этиш сөздөр (*коё бер*) уңгу түрүндө эле айтылып, эч кандай грамматикалык каражат, мүчө жалганган жок. Бирок, биринчиси (*Коё бер!*) күчтүү сезим менен айтылып, өкүм буйрук маанисин билдирип жатат. Ошондуктан жазуучу экспрессивдүү бул маанини “жазып” окуучуларга жеткирүү үчүн илеп белгисин койгон. Өкүм буйрук маани субъектинин кашындагы пикир алышуучудан *бошотууну, коё берүүнү* талап кылып жатат. Объект али бошотула элек, али коё бериле элек болуп, сөздө, сүйлөмдө келер чак мааниси туюндурулуп жатат. Экинчиси (*коё бер деймин*) бир аз жайыраак буюруп талап кылууну билдирип жатат. Ошондуктан жазуучу бул грамматикалык маанини чекит белгисин коюу менен туюндурган. *Коё бер дегенимди уктуңбу, түшүндүңбү* деген грамматикалык маани айтылып, мында да, “*коё бер деймин*” деген сүйлөмдө да кыймыл-аракеттин али аткарыла элек экендиги даана айтылып, келер чак мааниси туюндурулуп жатат.

Болуптур, өз билгениңдей жаз! (Байтемиров). Жайынча баяндалгандай болуп көрүнгөн бул сүйлөмгө жазуучу илеп белгисин коюп, кыймыл-аракеттин пикирлеш тарабынан аткарылышына катуу талап коюп буйрук берип жатат. Натыйжада этиш сөз (*жаз!*) кыймыл-аракеттин алдыда келе жаткан мезгилде аткарылышын талап кылып, буйрук ыңгайда келер чак маанисин туюндуруп жатат. Ар кандай буйрук, талап кылуулар сүйлөшүп жаткан мезгилден кийин кыймыл-аракеттин аткарылышын туюндурат.

Келер чактын грамматикалык каражатсыз эле туюндура тарган көрүнүшү жалаң эле уңгу сөздөрдө эмес этиштик негиздерде да боло тургандыгы айтылган. Этиш сөздөрдүн негизи болуп туунду этиштердин бардыгы да эсептелет. Башкача айтканда, этиштерден да, атооч сөздөрдөн да, башка категориядагы сөздөрдөн да куранды мүчөлөр менен жалганган туунду этиштер этиштик негиздер болуп саналат.

Заманың келди айланып,

Жаркылда, кедей, жаркылда. (Токтогул). Улуу демократ акын бай манаптардан азап тартып, жаңы заманды кедейлердин заманы деп түшүнүп мына ушинтип ырдаган. Этиш сөз (*жаркылда*) тууранды сөздөн *-ылда* деген куранды мүчө менен жасалып, келечектеги ал-абалды айтып билдирип, айкын келер чак маанисин берип турат. Сөз экинчи жакка карата болуп жатат.

Кызыкпастан алоосуна согуштун,

Кырмандагы кызыл данды жорупта. (Т. Байзаков). Акын *-ла* деген өнүмдүү мүчө менен жасалган этиш сөздү тынчтыкты сактоочуларга карата колдонуп ырдаган. Бул туунду этиштин да табиятында эле келер чактагы буюруу мааниси бар.

Буйрук, талап кылуу, адатта биринчи жакка карата айтылбайт (берилбейт). Киши өзүнө өзү буйрук берчү беле? Бирок кээде күчтүү сезим менен субъект өзүн өзү милдеттендирип, өзүнө өзү талап коюп жиберген учурларда, кандайдыр келер чактагы буйрук сыяктуу маанилер туюндурулуп калат.

Логикалык субъект же грамматикалык ээ өзүнө өзү талап кылып айтылганда мына ошол биринчи жактын грамматикалык каражаттары (жакты билдирген мүчөлөр) аркылуу ишке ашат да биринчи жакты туюндурган буйрук же талап кылуу ишке ашат.

-Менин көздөгөн максатым чоң жана ыйык! Мен эч кимден коркпойм!

Эч кимдин алдында тизе бүкпөйм! (Т. Абдумомунов). Мисалдагы этиш сөздөрдүн (*коркпойм, бүкпөйм: тизе бүкпөйм*) составында чакчылдын *-й* мүчөсү жана биринчи жактын мүчөсү (*-ым*) бар. Булар айкын келер чактын биринчи жагын билдирип жатат. Бул жерге каармандын өз мүмкүнчүлүгүнө баа берип, кандайдыр бир күчтөргө каршы турууга өзүнүн даяр эненин, өзүнө-өзү катуу талап менен, ишенимдүү талап менен айтып бекемдеп жатканын туюндуруп жатат. Буйрук ыңгайдын мааниси жекелик сандагы биринчи жак аркылуу ишке ашты.

Дүйнө калкы! Көтөр тынчтык ураанын,

Желдеттердин жандуу жолун торгойлу. (А. Токомбаев).

Улуу акындын тынчтыкты эңсеген элдин мүдөөсү ырга салган бул ыр саптарында этиш сөз (*торгойлу-торго-й-лу*) биринчи жактын көптүк сан, келер чак маанисинде баяндап, акындын “мен” - “биз” каарманы жалпы элдин атынан өзүнө бийик талап коюп айтып жатат. Буйрук ыңгайдын мааниси биринчи жакта, көптүк санда, келер чактагы айтылыш менен туюндурулуп жатат.

Ошентип буйрук ыңгайда айкын келер чактын айтылышы сейрек учураганы менен кыргыз тилиндеги этиштерде боло берерин көрдүк.

Буйрук ыңгайдын маанилери адатта экинчи жакты туюндурарын жогоруда айтканбыз. Этиш сөздөрдүн уңгу же негиз түрүндө эле келип, эч бир грамматикалык каражаттарды кабыл албай туруп буйрук маанилерин билдирери тууралуу да айтылган. Бир эки мисал гана келтиребиз.

-Жеңе, дейм, бас жаагыңды... - деди Бермет бакырып, ыйлап жибере жаздап. – Бас жаагыңды!.. (Т. Абдукаимов).

-Жүр, дейм! Жоопкерчиликтен баары бир эч кайда качып кутула албайсың! Жүр! (Т. Абдумомунов).

-Башыңды өйдө көтөр, Толгонай, кайрат кыл. (Ч. Айтматов).

-Мисалдардагы буйрук, талап кылуу маанилеринде колдонулган этиш сөздөр (*бас: бас жаагыңды, жүр, көтөр: өйдө көтөр, кыл: кайрат кыл*) уңгу, же негиз түрүндө келип айтылып жатат. Алар ошол турушу менен эле экинчи жакты, жекелик сандагы талап кылуу

маанилерин туюндуруп жатат. Буйрук ыңгайда айкын келер чак маанисиндеги айтылыштар пикир алышууларда абдан көп жолугат.

Көпчүлүк учурларда мындай маанилер экинчи жактын жак мүчөлөрүнүн жардамы менен ишке ашат.

Чакчыл *-а, -й* жана андан ары экинчи жактын жак мүчөлөрүнүн жалганышында кайсы бир деңгээлде тыбыштык өзгөрүүлөрдүн болгонуна жараша талдоого алабыз.

Окуу китептерде көрсөтүлүп, учур чактын, айкын келер чакты уюшулушу катары белгиленген бул үлгү менен мисалдар бир топ арбын.

Папа! - дейт уулу чочугандай. - Сен пенсияңды качан аласың? (Б. Усубалиев). Кейибечи, уул, жашсың, алтын башың аман болсо атка да жетесиң, кийимге да жетесиң. (Т. Абдумомунов).

Мисалдардагы этиш сөздөр (*аласың: качан аласың; жетесиң*) салттуу десек болот, чакчылдын *-а* жана экинчи жактын жак мүчөсү менен келер чакта айтылып жатат. Жакшылап караганыбызда бул мисалдарда кайсы бир деңгээлде өтүнүү, талап кылууга жакын мааниси бар. Бирок мындай болуп айтылган этиштерди буйрук ыңгайдын маанисин чагылдырат деп айтууга болбойт. Буйрук ыңгайда келер чактын айтылышы катуураак, өкүм талап кылууларда байкалат.

Айтышар болсоң, аныңды айт,

Аңдабай калсаң, мунуңду айт,

Ачылсын сөздүн жаркыны.

Мындан кийин, чырагым,

Таанып жүргүн Барпыны. (Барпы). Акындын *ачылсын (Ачылсын сөздүн жаркыны)* деп айтканы жайынча эле айтылгандай туюлганы менен контекст көрүнүшүндө пикир алышуучунун талап кылуу менен эсине салат, интонацияны билдирет. Мындан кийин таанып жүргүн деп тыянак чыгарганында буйрук сыяктуу маани жатат да, бул мисалды буйрук ыңгайдагы келер чак деп айтууга болот.

Келер чактагы даана буйрук ыңгайдын маанилери этиш сөздөрдүн лексика-грамматикалык маанилери менен бирге тиешелүү интонациялык аракеттер аркылуу күчүнө кирип айтылат.

Атабаев. Токтоңуз! Эмне деп тантып жатасыз! (Т. Абдумомунов). Мисалда сүйлөп жаткан тарап пикир алышуучусуна карата ачуусун чыгара буйрук берип (*катуу талап кылып*) жатканы айтылып жатат. Мындай талап сүйлөмдөгү тыныш белгилердин коюлушу менен эле эмес, лексикалык маани (*тантып*) менен да бекемделип турат да, токтоңуз деген этиште келер чакта, сылык формадагы экинчи жакта, жекелик санда буйрук ыңгайдын мааниси айтылып жатат.

Айкын келер чактагы буйрук маанилеринин жаралышында суроо маанисиндеги *-бы* мүчөсүнүн да ролу бар.

-Ой, жаның барбы, күбөлүгүңдү көрсөтпөйсүңбү ымтырабай. (Б. Усубалиев).

-Аа деп коёт. Эмне үчүн билбейсиң? Сүйлөй бербейсиңби. (Б. Усубалиев).

Мисалдардагы этиш сөздөрдүн (*көрсөтпөйсүнбү, бербейсиңби: сүйлөй бербейсиңби*) түздөн-түз буйрук бергендик мааниси жок болгону менен катуу талап кылгандыктын өзү буйрук ыңгайдын маанисин берип жатат. Мисалдардын экөөндө тең этишке терс маани жаратуучу *-ба* мүчөсү катышып жатат, бирок экөөндө тең суроонун *-бы* мүчөсүнүн таасири менен *-ба* мүчөсүнүн терс маани жаратуу мүмкүнчүлүгү жоголуп жатат. [1]

-Мен болду демейинче чечинип, карагайдын чегедектерине иле бериңиз. Тез!.. Тез! (Т. Абдумомунов). Этиш сөздүн кадыресе эле талап кылуу мааниси андан аркы сүйлөмдөрдүн (*Тез!.. Тез!..*) таасири менен буйрук экендигин айтып турат.

Этиштин буйрук мааниси менен экинчи жактагы келер чагынын туюндурулушу *-гын* (*-ыңыз, -гылы, -ыңыздар*) мүчөсү менен да уюштурулат. Бул мүчөдө түздөн-түз буйрук болбой колдонулушунда да талап кылуу мааниси күчтүү болот.

-Айтканымды далилдөөчү жерге жүргүн! (Т. Абдумомунов)

-Көмбөгүн бул баланы ачкын, -деди,

Чеп курбай үй-үйүнө кайткын, -деди. (Ж. Бөкөнбаев).

Мисалдардагы *-гын* мүчөсү менен айтылган этиш сөздөр (*жүргүн, көмбөгүн, ачкын, кайткын*) өкүм талап кылуу маанилерин туюндуруп жатат. Биринчисинде (*жүргүн*) болсо, сүйлөп жаткан тараптын тыңдоочуга талап кылуу гана эмес буйрук иретинде айтып жатканы байкалат. Мезгилдик жагынан алганыбызда бул этиш сөздөрдөгү кыймыл-аракет сөз болуп жаткан учурдан кийин боло тургандыгы белгилүү.

-Өткөрүп алгыла коюңарды, өзүңөр багасыңарбы, же бирөөлөргө бересиңерби, алгыла! (Ш. Бейшеналиев). Мисалдагы этиш сөздүн (*алгыла*) буйрук мааниси, биринчиден, эки жолу колдонулушу аркылуу жана экинчиден, баш тартып жаткандык маанисинин жардамы аркылуу туюндурулуп жатат. Ошондуктан *алгыла* деген сөздүн айтылышынын экинчисинде илеп белгиси коюлган.

Экинчи жактын айкын келер чагын көптүк санда билдирген бул мүчөдө кадыресе эле талап кылуу айтылат.

Эрлерге сүтүн эмизген,

Энелер аман калгыла.

Эмчектен жүзү албырган,

Жеңелер аман калгыла. (Ж. Бөкөнбаев).

Улуу акын Жоомарт Бөкөнбаевдин бул ырында *-гыла* мүчөсү кадыресе эле келер чак маанисин туюндуруп жатат. Ошентсе да *-гыла* мүчөсү менен айтылган этиштин буйрук маанисинде да колдонулган учурлары боло берет.

Көчөт мезгил тынымсыз аккан суудай,

Кыш сүрүлүп, жаңырып көктөм келди.

Кыртыш жаап көгөрдү күздүк будай,

Коргогула, адамдар, өрттөн жерди. (Т. Байзаков)

Согушту өз көзү менен көргөн акындын ырындагы *коргогула* (*корго-гула*) деген этиш сөз келер чакты жайынча эле баяндабай, адамдарга коюлган катуу талап менен айтылып, буйрук ыңгай маанисин туюндуруп жатат.

Терс маанини туюндурууда грамматикалык каражат болуп эсептелген *-ба* мүчөсү да этиштин айкын келер чагын билдирет.

Этиштердеги кыймыл-аракет *-ба* мүчөсү менен аткарылбай тургандай же тескери аткарылып калат. Грамматикалык келер чак туюндурулган этиштик формаларда *-ба* мүчөсү жалганса мына ошол турушу менен келер чак менен жак маанилери өзгөрбөйт.

“Эне! Энеке! Айтпагын мага эчтекеңди! Унчукпа! Айтпа!” – деп колун жаңсап, жүгүнүп келди да, аттын жалын чеңгелдеп, башын менин тиземе жөлөп, шолоктоп ыйлады. (Ч. Айтматов). Бөтөн сөздөгү этиштер (*айтпагын, унчукпа, айтпа*) каармандын эмоциялык абалынан улам айтылып жаткан буйрук болуп эсептелет. Булардын үчөөндө тең *-ба* мүчөсү буйрук маанисиндеги талапты билдирип, экинчи жактагы келер чак маанилерин өзгөртүшкөн жок.

Укуругум долоно

Ууру бөрү жолобо!

Камчымдын сабы долоно

Каапыр ууру жолобо! (Фольклор). Элдик оозеки чыгармалардын короо кайтарган салт ырларынан алынган бул мисалдагы этиш сөз (*жолобо-жоло-бо*) кыймыл-аракеттин алдыда боло турганын ырдап туюндурат. Этиштин терс маанисин уюштуруучу бул *-ба* мүчөсүнүн табияты келер чак. Этиштик *же-, ич-, кел-, көр-, ойно-, камчылан-* деген сыяктуу уңгу же негиз болуп турушунда келер чактагы талап кылуу деген грамматикалык маанисиндей эле, *жебе-, ичпе-, келбе-, көрбө-, ойнобо-, камчыланба-* өңдүү туунду негиздерде да буюруу, келер чак, жекелик санда талап кылуу маанилери бар.

Октобой мерген ата албайт,

Онтобой оору жата албайт.

Түздөбөй мерген ата албайт,

Түйшөлбөй оору жата албайт. (Барпы). Бул мисалдардагы этиштер (*албайт: ата албайт; жата албайт*) келер чакта айтылып, составында *-ба, -й, -т* мүчөлөрү менен келген. Чакчыл сөздөрдүн (*октобойт, онтобой, түздөбөй, түйшөлбөй*) өздөрүндө да *-ба* мүчөсү катышып, кандайдыр келер чактык маани жаралып турат.

Аргымак атты арык деп,

Жолго таштап кетпеңер.

Азамат эрди карып деп,

Шорго таштап кетпеңер. (Барпы). Этиш сөздөрдө түз буюруу болгону менен талап кылуу кайрылуусу менен ырдалган бул ырда терс маани уюштуруучу *-ба* мүчөсү менен көптүк сандагы сылык формадагы экинчи жактын мүчөсү бар: *таштап кетпеңер* (*кет-ба-ңар*). Этиштин составындагы бул мүчөлөр айкын келер чакта, экинчи жакта, көптүк санда, буюруу маанилерин билдирип турат.

Суроо маанисин уюштурган *-бы* грамматикалык каражаты жалганган негизги этиш сөздөр пикир алышуудагы тындоочуга карата айтылган суроо анын жооп беришин талап кылып, дайыма келер чакта болот. Суроо интонация аркылуу берилсе да, грамматикалык каражаттар аркылуу берилсе да келер чак маанилер сактала берет.

-Биз ишке жарабай калсак, фронттогу салдаттарга ким нан таап берет? Ушуну ойлобойсуңарбы? (Ч. Айтматов). Мисалдагы сурама ат атооч менен берилип жаткан (*ким таап берет*) суроо да, *-бы* мүчөсү менен берилип жаткан (*ойлобойсуңарбы*) суроо да келер чакты туюндуруп жатат. Сүйлөмдүн (контекстин) жалпы мааниси суроо маанилерин талап кылуу мааниси менен айкалышып, буйрук ыңгайды туюндурду: *ойло-ба-й-сыңар-бы*.

-А өзүнүз кайтарып таптадым деп ойлойсузбу, деги бирдеме калтырдыңызбы? (Б. Усубалиев). Мисалда суроо маанинин *-бы* мүчөсү жак мүчөдөн кийин келди да этиштердин (*ойлойсузбу, калтырдыңызбы*) айкын келер чактагы жекелик сан, экинчи жак маанилерин жоготкон жок. Экинчи мисалдагы (*кал-тыр-ды-ңыз-бы*) өткөн чактан *-ды* мүчөсүнүн маанисин солгундатып жибергени байкалып турат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Абдувалиев И. Кыргыз тилинин морфологиясы. Б., 2008.
2. Абдувалиев И. Кыргыз тилинин морфологиясы. Б., 2014.
3. Абдувалиев И. Кыргыз тилинин морфологиясы. Б., 2019.
4. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили. Морфология. Жогорку окуу жайларынын филология факультетинин студенттерине арналган окуу китеби. Ф., 1980.
5. Кыргыз тилинин грамматикасы: морфология. Ф., 1964.
6. Тыныстанов К. 5- жана 6-жыл үчүн тил сабактар. Кыргыз тилинин морфологиясы. Ф., 1934.
7. Султанова А. А. Түрк тилдүү элдердин тилинде этиштин келер чагынын изилдениши. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2021. № 1. С. 275-279
8. Султанова А. А. Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилеринин иликтениш маселелери. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021, № 3. С. 276-280.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**THE EFFECT OF TECHNOLOGICAL LITERACY ON THE PURCHASE OF
ELECTRONIC PRODUCTS IN KYRGYZSTAN**

Assoc. Prof. Dr. Davran YULDASHEV

International University named after K. Sh. Toktomamatov
Jalalabad, Kyrgyzstan
davronline@mail.ru

ABSTRACT

An incredible pace with the progress of technology in the 21st century the modern man it adapts to the speed precondition has been the ability to use technology. Imaginative developments in our daily lives has changed the life line, the development of technology and technological products become cheaper as a result of the use of new technologies is presented to individuals of all ages.

Knowledge, sharing and social communication via networks established through the increase of internet technology has become a part of everyday life. Bank transactions for ATM use, internet use, emerging technologies with mobile phone use, obligation to supply the technology effectively to use the needs of society, especially adult individuals, the problem even issue has become. Lack of information on the use of technology in recent years is known as an important social problem encountered. To counter this problem the basic education of adults, while the younger generation does not have a problem cutting was forced to fight alone. From this perspective the lack of education in this area or in other words the lack of technological literacy or lack of related products is thought to directly influence purchase intention. From this perspective the educational facilities of the company which sells electronic products these people away in their struggle to adapt to new technology in the form of support is expected to positively affect their sales.

Keywords: Internet, E-Shopping, Technology Literacy

**КЫРГЫЗСТАНДА ЭЛЕКТРОНДУК ПРОДУКЦИЯЛАРДЫ САТЫП АЛУУГА
ТЕХНОЛОГИЯЛЫК САБАТТУУЛУКТУН ТААСИРИ**

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

21-кылымда технология укмуштуудай ылдамдыкта өнүгүп жаткандыктан, азыркы адамдардын бул ылдамдыкка ыңгайлашуусунун негизги шарты технологияны колдоно билүү. Күнүмдүк жашоодо фантазияга чакырык таштаган өнүгүүлөр жашоо образын өзгөртүп, технологиянын өнүгүшү жана технологиялык продукциянын арзандашы натыйжасында бардык курактагы инсандарга жаңы технологиялар сунушталууда.

Белгиленген тармактар аркылуу маалымат алмашуу жана социалдык байланыштын өсүшү менен интернет технологиясы күнүмдүк жашоонун бир бөлүгү болуп калды. Банкоматтарды банк операциялары үчүн колдонуу, интернетти колдонуу, уюлдук телефондорду өнүгүп келе жаткан технологиялар менен колдонуу, технологияны эффективдүү колдонуу зарылчылыгы коомдун, өзгөчө бойго жеткен адамдардын көйгөйүнө, жада калса көйгөйүнө айланган. Технологияны колдонуу боюнча билимдин жоктугу акыркы жылдары пайда болгон маанилүү социалдык көйгөй катары белгилүү. Негизги билим алган жаш муун бул көйгөйгө каршы көйгөй жаратпаса, чоңдор катмары жалгыз күрөшүшү керек болот. Бул жагынан алып караганда, бул тармакта билимдин жоктугу же башкача айтканда технологиялык сабаттуулуктун жоктугу же адекваттуу эместиги тиешелүү продукцияны сатып алуу ниетине түздөн-түз таасирин тийгизет деп ойлошот. Бул көз караштан алганда, электрондук продуктыларды саткан компаниялардын билим берүү мүмкүнчүлүктөрүнөн алыс болгон бул адамдардын жаңы технологияларга ыңгайлашуу күрөшүндө колдоого алынса, сатууларына оң таасирин тийгизет деп ойлошот.

Ачык сөздөр: Интернет, электрондук соода, технология сабаттуулугу

1. КИРИШҮҮ

Бүгүнкү күндө биз «жаңы муун» деген терминди колдоно турган жаштар технологияны колдонууда көп кыйналбаганы, тез өзгөрүүлөргө оңой эле туруштук бере алаары, технологияга ылайыктуу жана колдонмолордон ырахат ала турганы байкалууда. Бирок чоңдор технологиялык өзгөрүүлөрдөн кооптонуп, натыйжада аларда «технологиялык фобия» пайда болуп жатканы байкалат. Андыктан чоңдордун техникага болгон мамилесин аныктоо абдан маанилүү. Чоңдордун өзгөчөлүктөрүнө жана даярдыгынын деңгээлине ылайыкталган программалар менен технологиялык тренингдерди берүү тынчсызданууну азайтып, тренингдердин эффективдүүлүгүн жогорулатат.

Биз жашап жаткан технология доорунда инсандардын жеке өнүгүүсү үчүн гана эмес, коомдун туруктуу өнүгүүсү үчүн да технология сабаттуусу катары доордун артыкчылыктарынан пайдалануу маанилүү.

Бүгүнкү күндө технологиялык өзгөрүүлөр баш айланткан темп менен жүрүп жатат. Интернеттин коммерциялык жана коомдук жашоого тийгизген таасири кеңейген сайын «э» префикси бар көптөгөн түшүнүктөр пайда болгон. Салттуу маркетингде бизнес сайты, салттуу дүкөндөн электрондук дүкөнгө, коммерциядан электрондук соодага, соодадан электрондук соодага, кардарлардан электрондук кардарларга, ал тургай өкмөттөн электрондук өкмөткө айлануу процессин баштан кечирүүдө.

Интернет колдонуучулардын санынын өсүшү жана интернетти колдонуу чөйрөлөрү бири-бирине параллелдүү өнүгүп жатат. Коммерциялык жашоодо чек араларды, убакыт жана мейкиндик айырмачылыктарын жок кылган интернет менен бирге электрондук соода жана электрондук соода сыяктуу түшүнүктөр да иш жашоосунда колдонулган.

2. ТЕХНОЛОГИЯЛЫК САБАТТУУЛУК АНЫКТАМАЛАРЫ

Бүгүнкү заманбап коом технологиянын өнүгүшү менен татаалдашып кетти. Ошондуктан, бул коомдо роль ойной турган инсандардын технологияны түшүнүшү жана башкаруусу маанилүү бир чындык (Croft, 1990, 17-бет). Технологиялык өзгөрүүлөр инсандарга кесиптик жашоосунда гана эмес, күнүмдүк жашоосунда да таасир этет. Телефонду, телевизорду, видео системаларды, спутниктик системаларды жана ашкана шаймандарын эффективдүү жана эффективдүү колдоно билүү жогорку техникалык билимди талап кылат (Bessac, 2002, p.16-19).

Бессак (2002) азыркы учурда АКШдагы сабаттуулук боюнча бийликтер дуушар болуп жаткан эң чоң көйгөй технологиялык сабаттуулуктун аныктамасы экенин белгилейт (Bessac, 2002, p.16-19).

Wright Savage and Sterry (1990) технологияны адамдын каалоолорун жана муктаждыктарын канааттандырган натыйжаларды алуу үчүн билимди жана ресурстарды

системалуу колдонуу (Holland, 2004) катары аныктайт. Аныктамалардан көрүнүп тургандай, технологиянын аныктамасы машиналарды жана түзүлүштөрдү гана эмес, билимди жана көндүмдөрдү да камтыйт.

2.1. Технологиялык сабаттуулуктун максаты жана мааниси

Технология сабаттуулугунун максаты инсанга технологиянын кеңири социалдык система менен болгон байланышын көрсөтүү жана технологиялык системаларды аларды калыптандыруучу саясий, маданий жана экономикалык системалардан бөлүүгө болбостугун түшүнүү (Odabaşı, 2000, p.2) .

Технология сабаттуулугу жеке, социалдык жана экономикалык ийгилик үчүн абдан маанилүү. Технологияны кантип иштеп чыгуу жана колдонуу керектиги жөнүндө адамдардын аң-сезими экономикалык жактан жарамдуулугунан тышкары, келечек муундардын, коомдун жана жер бетиндеги жашоонун уланышын камсыз кылуу үчүн өтө маанилүү (ИТЕА, 2006). Бул багытта технологиялык сабаттуулуктун мааниси; технологияга жөнөкөй колдонуучу катары реакция кылуунун ордуна, өлкөнүн технологиялык келечегин түзүүгө жигердүү катышуу менен аларды жоопкерчиликтүү жарандар болууга даярдайт (Seidel, 1998, 68-б.).

Кыскача айтканда, технологиялык сабаттуулуктун максаты адамдардын курчап турган дүйнөгө акылман жана кылдаттык менен катышууга болгон муктаждыгын шаймандар менен камсыз кылуу болуп саналат (Гармире ж.б., 2006, 33-б.). Башка көз караштан алганда, технологиялык сабаттуулуктун максатын машиналарга кызматчы болуудан баш тарта турган жана технология сунуш кылган нерселердин бардыгын чындык катары кабыл албаган муунду тарбиялоо катары аныктоого болот (Seidel, 1998, p.73).

Технологиялык сабаттуулук жалпы максат болуп саналат. Анын негизги максаттарына технологиянын жана илимдин коомдогу ролун жана зарылдыгын түшүнүү кирет. Бул максаттар; технология менен айлана-чөйрөнүн ортосундагы тең салмактуулук, технологиялык сабаттуулукту өнүктүрүү, пландаштыруу жана баалоо сыяктуу көндүмдөрдү өнүктүрүү, социалдык жана моралдык этика жагынан ой жүгүртүү, инновация, аң-сезим, ар тараптуулук жана ишкердик болуп саналат (Rasinen, 2003).

Натыйжада, технология жемиштүү окуу, жазуу, изилдөө жана билим мүмкүнчүлүктөрүнө ээ. Технология берген бул мүмкүнчүлүктөрдөн пайдалануу үчүн технология сабаттуу болушу керек (Adıgüzel, 2005, 2-бет).

2.2. Технологиялык сабаттуулуктун зарылдыгы

Бүгүнкү күндө коомдун бардык мүчөлөрү технологиялык сабаттуу болуп, технологиялык дүйнө менен жуурулушса, бул жеке адамдар үчүн гана эмес, жалпы коом үчүн да артыкчылык болмок (NAE, 2010).

Технология сабаттуулугу калктын көп бөлүгүнүн муктаждыктары жана сабаттуулуктун түрлөрү жана деңгээли куракка жараша өзгөргөн узак процессте пайда болгон (Гармире ж.б., 2006, 32-б.). Технологиялык сабаттуулук ар бир жарандын технологиянын натыйжалары, күчү жана түрлөрү жөнүндө кеңири көз караштагы билим деңгээлин камтыйт (ITEA, 2006).

Ушул себептен улам, технологиялык сабаттуулук жеке жана социалдык тармактарда да керек. Коомдун муктаждыктарына жараша өнүгүп жаткан технологияны коомду түзгөн инсандар түшүнүшү керек. Технология сабаттуу инсан өзүнүн коом менен болгон мамилесин оңой түшүнө алат (Vasanak et al., 2003, s.191-196).

Технология сабаттуулугу инсандарга чечим кабыл алуу жөндөмүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет. Мисалы; Унаадагы коопсуздукту камсыз кылуу үчүн жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө коопсуздук жаздыктарына байланыштуу көптөгөн терс жагдайлар аныкталды. Коопсуздук курун коргобосо, коопсуздук жаздыктары анча эффективдүү эмес экени жана адамдардын бою менен салмагы унаада тиешелүү бийиктикти камсыз кылбагандыктан, бул абалдын өзгөчө коркунуч туудураы белгиленген. Коопсуздук курун тагынбаганда коопсуздук жаздыктары 13%, коопсуздук куру гана тагылганда 42% жана экөө тең чогуу колдонулганда 47% корголгон. Адамдар технологиялык сабаттуулугун колдонуп, рационалдуу тандоолору менен коркунучтары бар коопсуздук жаздыктарын колдонууну чече алышат.

Технологиялык сабаттуулук санариптик ажырымды азайтат. Жаман топтордун технологияга жеткиликтүүлүгүндөгү сандык айырманы азайтуу жана технологиялык жакырчылыктын алдын алуу технологиялык сабаттуулук менен мүмкүн. Санариптик ажырым көптөгөн терс социалдык кесепеттерди алып келгендиктен, бул теңсиздикти баса белгилеш керек.

Технологиялык сабаттуулук социалдык жыргалчылыкты жогорулатат. Технология сабаттуулугу адамдардын социалдык өзгөрүүлөргө туруштук берүүсүн жеңилдетип, жашоонун сапатын жогорулатат.

Технологиялык сабаттуулук коомчулукка өздөрүнүн жарандык милдеттерин аткарууга мүмкүндүк берет. Саясий маселелер боюнча чечимдерди кабыл алууда

коомчулуктун катышуусу орун алган көйгөйлөрдүн экономикалык, социалдык жана саясий аспектилерин түшүнүү менен биргелешип демократияны камсыз кылуу жагынан маанилүү.

Технологиялык сабаттуулук экономикалык өсүштү жана заманбап бизнести колдойт. Технология бизнес дүйнөсүндө бардык жерде. Технологиялык сабаттуулук технологияга негизделген экономиканы өнүктүрүү үчүн абдан маанилүү.

Технологияны тынымсыз импорттоо менен колдонуу коомду өнүктүрүп кете албайт. Өнүктүрүүнүн негизги шарты – ошол технологияны өндүрүү жана ошону менен аны аң-сезимдүү/функционалдуу колдонуу. Бирок технологияны өндүрүү жана аны аң-сезимдүү колдонуу үчүн алгач күчтүү жана дени сак билим-коом байланышы түзүлүшү керек (Yılmaz, 2002, s.101-104).

Маалыматтык коомдун деңгээлине жетүү - азыркы коомдордун эң айкын максаты. Кыргызстанда дал ушул максатта жылыштар жасалып жатат.

Кыргызстанда коомдун технологиялык өнүгүүсү үчүн коомдун «технологиялык сабаттуу» болушу үчүн белгилүү бир саясаттар иштелип чыгышы керек. Бул саясаттарды чыгарууда Түркия негиз катары алынышы мүмкүн. Мисалы, алар "Илим жана технологиялык аракеттерге коомдун салымын жана катышуусун камсыз кылуу" боюнча төмөнкү саясатты ишке ашырууга аракет кылып жатышат:

- илимий парктарды түзүү,
- Илимий басылмаларды диверсификациялоо жана бекемдөө,
- Илимий музейлерди түзүү жана чыңдоо;
- Илимий-техникалык лагерлерди кеңейтүү,
- Коомдук илимди жана технологияны жайылтуу,
- Коомдук маалымат каражаттарында маселени дайыма чагылдыруу (жаштар жана башкалар үчүн);
- Жеке ММКларда көрсөтүлө турган кыска сюжеттерди даярдоо,
- Мектептерде илим жана техника күндөрүн уюштуруу,
- Биздин илим тарыхыбызга байланыштуу жарыялоо иштерин колдоо,

- Коомго дүйнөлүк илимдин топтолушун түшүндүрүү программаларын уюштуруу катары айтылат (www.akipress.org).

Мындан тышкары, технологиянын кеңири колдонулушу жана өзгөчө интернеттин күнүмдүк жашообузга кириши менен маалыматка жетүү, колдонуу жана бөлүшүү бир топ жеңилдеди (Аккоуунлу, 2004). Электронизация билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык камсыздоо, экономика ж.б. талааларда пайда боло баштады. Бул электрондук өкмөт, электрондук саламаттыкты сактоо, электрондук жарандык, электрондук билим берүү, электрондук шаар, атүгүл электрондук жашоо жана электрондук коом деген түшүнүктөрдү алып келет. Электрондук коомдогу адамдар маалымат жана коммуникация технологияларын күнүмдүк жашоосунда эффективдүү колдонууну билиши керек (Аккоуунлу, 2004). Демек, жеке жана социалдык жактан да технология сабаттуу болушу зарыл.

Бирок, изилдөөлөр көрсөткөндөй, көптөгөн адамдардын «технология» түшүнүгүнө көз карашы чектелүү. 2004-жылы Америка Кошмо Штаттарында жүргүзүлгөн сурамжылоодо 1000 чоң кишиге технология деген сөздү укканда биринчи оюна келген нерсе суралган. Катышуучулардын 68 пайызы компьютер деп жооп беришти. Болгону 5% электроника, 2% инновация, 2% интернет деп айткан. Бул таблица технологияга болгон көз караш канчалык тар экенин көрсөтүп турат (Garmire et al., 2006, p. 24). Акыркы убакта адамдар технологиялык ойлоп табууларга гана көңүл буруп, жаңы технологиялардын артыкчылыктарын түшүнүп гана тим болбостон, технологиянын жана технологиялардын артыкчылыктарын өз жашоосу менен айкалыштырууда. Бирок, технология сабаттуулугу технологияны колдонууга даяр болуу же аны жасай албоо (Garmire et al., 2006, p. 19).

Электрондук сабаттуулук колдонуучулардын өздөрүнүн окуу процесстеринде жоопкерчиликти алуу жана жеке жана биргелешкен долбоорлордо иштөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Электрондук сабаттуулуктун дагы бир өзгөчөлүгү – бул бирдиктүү сабаттуулук түшүнүгү жок экенин, өзгөрүп жаткан социалдык жана технологиялык өзгөрүүлөрдө бир нече сабаттуулуктун зарылдыгын көрсөтөт. Тарыхый өнүгүү процесси каралып жатканда, мурунку сабаттуулук технологиялары социалдык өзгөрүүлөргө алып келбегени айтылат (Murray, 2001, цитата Алтун 2005, 16-б.). Бирок сабаттуулукту калыптандырууда технологиянын маанилүү орду бар экени талашсыз. Электрондук сабаттуулук компьютердик технологияларды куралдан аягына чейин өзгөртпөөгө олуттуу салым кошот. Технологияны колдонуудагы маанилүү дилемма болгон максат жана каражат дилеммасы бул адаптациялардын туура эмес кабыл алынуусунан же ишке ашпай калышынан келип чыгат деп ойлосо болот. Бул учурда, электрондук сабаттуулук боюнча тиркемелер аталган системаларга киргизилгенде, бул процесс аны максат эмес, курал катары колдонууну колдойт деп айтууга болот (Алтун, 2005, 16-б.).

Натыйжада, күнүмдүк жашоо, көңүл ачуудан баштап, медициналык чечимдерге чейин, негизги технологиялык сабаттуулукту талап кылат (ИТЕА, 1996, р.8). Салттуу тексттердеги окуу процессинде окурман текст менен жалгыз болот. Тема ага бүтүндүк жагынан берилген нерселер менен чектелет. Окурманга текст катары бериле турган нерселер маалымат каражаттарынын өзгөчөлүктөрү менен чектелгендиктен, бул өз ара аракеттенүү электрондук тексттерге байыт (Алтун, 2005, 17-б.).

3. ЭЛЕКТРОНДУК СООДА

Соода; эл аздыр-көптүр жактырган, «болбос» деп эсептеген турмуштун оор жүгүн таштап, «стресстен» арылуу үчүн, кээде "өлчөмдүү" катары жасалып, кээде психологиялык дискомфорт стадиясына өтүп, адам жаралгандан бери аз же көп санда жасалган, формасы өзгөрсө дагы жасалып жаткан жана адамзат бар болгончо жасала турган иш (Гөлге, 2005).

Шопинг - азыркы заманбап адамдардын жашоосундагы эң маанилүү көрүнүштөрдүн бири. Заманбап коомдордо сатып алуу жана керектөө физиологиялык керектөөлөрдү канааттандырууга багытталган иш-аракет болбой калды, бирок адамдын жашоосун жана жашоо образын калыптандырууда, ал тургай адамдардын жаңы чен-өлчөмдөрүн алууда роль ойной баштады (Altunışık et al., 2004).

Маалыматтык-коммуникациялык технологиялардагы өнүгүүлөр күнүмдүк жашоонун көптөгөн тармактарындай эле “сатып алуу” тармагында да эволюцияга алып келди жана керектөөчүлөр дүкөнгө барбастан суткасына 24 саат соода кыла ала турган “электрондук соода” пайда болду.

Салттуу соодадан айырмаланып, электрондук соода процесси үйдөн чыкпастан жасалат. Кошумча; Издөө, маалымат чогултуу, салыштыруу жана иреттөө этаптарынан кийин сатып алуу ишке ашат. Бул аракеттердин баары интернет инфраструктурасы менен бирге каралышы керек. Бул жаңы сатып алуу куралы компьютер, Интернет байланышы, издөө системалары жана башка пайдалуу программалык камсыздоо менен интеграцияланат. Компьютер менен аудитория үчүн каралып жаткан процесстин баасынын төмөндөшү интернетти көбүрөөк артыкчылыктуу кылат. Бирок, бул этаптан кийин "сатып алуу" менен жыйынтыкталса, процесс маанисиз болот (Enginkaya, 2006, 10-16-б.).

Интернет бизнес жашоосуна олуттуу таасирин тийгизет. Физикалык мейкиндиктер мурдагыдай маанилүү эмес, анткени керектөөчүгө базар баасы тууралуу маалымат берилип, баанын айырмасы мурдагыдай чоң болбой, байланыш арзандайт. Мындан тышкары, Интернет массалык өндүрүштөн жекелештирилген өндүрүшкө өтүүдө маанилүү ролду ойнойт (Gordon et al., 1997, s. 362-375).

4. КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭЛЕКТРОНДУК СООДА

Интернет өзүнүн күтүлбөгөн ылдамдыгы жана дайыма өзгөрүп турган жүзү менен жашообузду ар тараптан өзгөртүүнү улантууда. Ааламдашуу чындыгынын бар болушуна себеп болгон интернетти кайсыл тармакта иш кылбайлы, ишибизди жакшыраак кылуунун жана келечекте бар болуунун бир жолу катары кабыл алуу зарыл.

Электрондук почта менен башталып, жашообуздун бардык тармагына электрондук жашоо, электрондук соода, электрондук банк, электрондук өкмөт жана жүздөгөн «э» тиркемелери менен кирген интернет менен жаңы дүйнө тартиби көптөгөн көрүнүшкө согуш жарыялады. Күнүмдүк жашообузда кеңири колдоноп жатабыз. Убакыт, мейкиндик жана чектер деген түшүнүктөр жок болду (Кругликов 2002, 16-б.).

Коммерциялык тармакта гана эмес, билим берүү тармагында да олуттуу жылыштар болуп жатат; Интернет аркылуу магистратураны аралыктан окууга мүмкүндүк берген e-MBA программаларын ишке ашырган университеттердин саны дүйнөдө тездик менен көбөйүүдө.

Кыргызстанда интернетке 1995-жылы кирген интернет колдонуучулардын саны бүгүнкү күндө 2 миллионго жетти. Эгерде байланыш технологияларында биринчи жолу радио 38 жылдын ичинде дүйнө жүзү боюнча 50 миллион, ал эми телекөрсөтүү 13 жыл ичинде 50 миллион кардарларды чогулткан болсо; Интернет болсо 5 жылдын ичинде дүйнө жүзү боюнча 50 миллион потенциалдуу кардарларга жетти. Ушул 5 жылда Кыргызстандын да өзүнүн үлүшү бар. 2022-жылдын аягында виртуалдык чөйрөдө жүргүзүлгөн соода миллион доллардан ашты. Кыргызстанда өтө төмөн болгон виртуалдык соода 2022-жылы 45%га өскөндүгү аныкталган.

Бул көрсөткүчтөрдүн баары Кыргызстанда виртуалдык соода феномени өнүгүп жатканын жана бул жагынан виртуалдык базарлар башка соода түйүндөрүнө али альтернатива эмес экенин көрсөтүп турат (<http://www.okmot.kg>).

2022-жылдын статистикалык маалыматтары боюнча, дүйнө жүзү боюнча 2,4 миллиард адам интернет менен таанышкан. Мындай өсүш Кыргызстанда да бир топ алдыга жылды. Кыргызстандын борбор шаары Бишкек Кыргызстанда интернетти эң көп колдонгон аймак деп эсептелет. Эгер адамдар интернетке биринчи жолу кирген жылдарда интернетке көбүнчө интернет-кафелерден кирсе, анда алар интернетке жеке уюлдук телефондорунан кире башташкан.

2022-жылы жүргүзүлгөн изилдөөлөргө ылайык, интернетти эң көп колдонгон аймак 77% менен борбор калаа Бишкек шаары, 10% уран менен Ош шаары жана 13% менен

Кыргызстандын башка аймактары, тактап айтканда, Жалал-Абад, Баткен жана Чүй облустары.

Promatik компаниясынын изилдөөсүнө ылайык, Кыргызстанда интернетке туташкандардын 41% жумуш ордуна, 49% уюлдук телефонунан туташат.

Кыргызстандын статистикалык институтунун маалыматы боюнча, өлкөдө интернетке кошулгандардын 75% 10 жаштан 30 жашка чейинки жаштар. Учурда жаштар интернетке эң көп кошулгандардын катарына кирет.

Кыргызстанда интернетке эң көп кошулгандар жаштар катары көрсөтүлөт. Жаштардын көбү интернетте убактысын өткөрүшсө, виртуалдык достору менен баарлашуу, маалымат алмашуу, музыка угуу жана видео көрүү түрүндө өткөрүшөт. (<http://www.stat.kg>).

Изилдөөлөр жана сурамжылоолор боюнча эң көп колдонулган сайт орусиялык mail.ru сайты экени аныкталган. Жаштардын көбү бул сайтка күнүнө жок дегенде бир жолу кирет.

Кыргызстанда иштеп жаткан эң көп колдонулган сайттар - diesel.kg жана elcat.kg. Бул сайттарда интернет колдонуучулар бекер жарнамаларды берүү менен онлайн сатып ала алышат. Жарандар avtogid.kg веб-баракчасын башка онлайн соода сайты катары колдонушат. Бул веб-сайт интернет аркылуу унааларды сатып алат жана сатат. Андан сырткары svetofor.kg сайты жаштар арасында белгилүү. Бул веб-сайт интернет колдонуучуларына электрондук жана технологиялык шаймандарды ыңгайлуу жол менен сатып алууга жана сатууга жардам берет.

Дүйнө жүзүндөгү өлкөлөр сыяктуу эле Кыргызстанда эң көп колдонулган веб-сайттардын бири google.com. Интернет колдонуучулар керектүү маалыматты google.com же google.kg сайттарынан таба алышат. Биздин өлкөдө бул сайт менен катар yandex.ru, yahoo.com жана rambler.ru сайттары интернет колдонуучулар тарабынан кеңири колдонулат. Интернеттен маалымат алган интернет колдонуучулар эң маанилүү маалыматты wikipedia.org сайтынан ала алышат.

Taylor Nelson Sofres Interactive (TNS-Global, 2002) тарабынан үч жыл үзгүлтүксүз жүргүзүлүп жаткан жана 2022-жылы 37 өлкө кирген глобалдык электрондук соода изилдөөсүнө ылайык, бул өлкөлөрдө интернет колдонуучулардын көрсөткүчү 2021-жылы 31%ды түзгөн, ал эми 2022-жылы 34%ке чейин өстү. Интернет колдонуучулардын арасында онлайн сатып алуучулардын көрсөткүчү 15% деңгээлинде сакталып турганы менен, интернет калкынын көбөйүшү да онлайн сатып алуучулардын санынын өсүшүнүн көрсөткүчү болду. 42 миң кишиге жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасында дүйнөдө онлайн сооданын токтоп калганын көрсөткөн отчетто, интернет сатып алгандардын пайызынын

өзгөрбөгөнү, бирок бул сектордо сооданын өсүшү менен салыштырмалуу жылыш болгону белгиленген.

Жылына эки жолу дүйнөлүк деңгээлде өткөрүлүүчү ACNielsen онлайн керектөөчүлөр сурамжылоонун алкагында Европа, Азия Тынч океан, Түндүк Америка, Латын Америка жана Түштүк Америкадагы 38 өлкөдөн 21 200 адам онлайн режиминде сурамжылоого катышып, онлайн сатып алуу тандоолорун билдиришкен.

Белгилүү болгондой, Европа жана Түндүк Америка онлайн соода эң көп колдонулган аймактар. Рейтингдин башында турган Германия, Австрия жана Англияда интернет колдонуучулардын 95%ы интернет аркылуу соода кылаарын билдиришкен.

Азия-Тынч океан аймагындагы эң көп онлайн соодасы болгон Түштүк Корея менен Тайванда сурамжылоого катышкан интернет колдонуучулардын 90% жок дегенде бир жолу онлайн соода кылганын айтышкан.

ACNielsen изилдөөсүнө ылайык, бул онлайн соода тенденциясы дүйнө жүзү боюнча өсүп жатканын көрсөтүп турат. Бул өтө кыска убакыттын ичинде бүткүл дүйнө жүзү боюнча онлайн соода үчүн аздыр-көптүр бирдей деңгээлге жете турганы отчетто айтылган маселе.

Дүйнө жүзү боюнча интернет-дүкөндө эң популярдуу продуктылар: Китептер (34%), Видео/DVD/Оюндар (22%), Авиабилеттер/Брондоолор (21%) жана Кийим-кече/Аксессуарлар/Бут кийимдер (20%). Дагы бир натыйжа, адамдар эмне сатып алып, кандай буюмдарды алар турган өлкөгө жараша өзгөрөт (ACNielsen, 2005, p.1).

Кыргызстандын Статистика институтунун маалыматы боюнча, үй-бүлө мүчөлөрүнүн 66,84 пайызы билдирүү жөнөтөт/кабыл алат, 43,58 пайызы оюн ойнойт, сүрөт/музыка жүктөйт, 55,77 пайызы гезит-журналдарды окуйт/жаңылыктарды жүктөп алат, 30,71 пайызы билимге байланышкан маселелер боюнча маалымат издешет. 40,39 пайызы чат сайттарын колдонуу үчүн интернетти колдонушат. Интернетти колдонгон адамдардын 5,59 пайызы товарларга/кызматтарга интернет аркылуу буйрутма беришет (www.stat.kg).

Кыргызстанда электрондук сатып алуучулардын гендердик бөлүштүрүлүшүн изилдегенде, эркектердин басымдуу бөлүгүн түзөрү байкалат. Мүчө маалыматтарынын электрондук соода сайттары тарабынан бааланышынын натыйжасында пайда болгон көз карашта виртуалдык соода сайттарынан соода кылгандардын 75 пайызынын эркектер экени көрүлдү. Эркек керектөөчүлөр көбүнчө компьютер буюмдарын, уюлдук телефондорду жана үй электроникасын, ал эми аялдар ден соолук, спорт жана сулуулук продуктуларын жактырышат (www.ntvmsnbc.com).

2022-жылдын маалыматы боюнча, бир айда республика боюнча 760 664 колдонуучунун 37%ы 101 сомдон 500 сомго чейин, 20%ы 501 сомдон 1000 сомго чейин, 11%ы 1001 сомдон 3000 сомго чейин төлөшкөн.

Кыргызстандын Статистика институтунун изилдөөсүнө ылайык, жарандардын 75,37 пайызы керексиз товарды сатып алууну, 20 пайызы товарды көрүүнү жактырышат, 22,56 пайызы коопсуздук үчүн кредит картасынын маалыматын бергиси келбейт, 22,56 пайызы Интернет аркылуу соода кылбагандыгынын себеби катары жеке маалыматтарын бергиси келбей турганын билдирген. Интернетте соода кылбагандар көбүнчө интернетте өнүмдөрдүн жана кызматтардын баасы кымбат деп даттанышат.

КОРУТУНДУ

Кыргызстанда интернетке 1999-жылы кирген интернет колдонуучулардын саны бүгүнкү күндө 2 миллионго жетти. Виртуалдык чөйрөдө ишке ашырылган сооданын көлөмү 2022-жылдын аягына чейин миллион доллардан деп күтүлүүдө. Кыргызстанда өтө төмөн болгон виртуалдык соода 2022-жылы 15%га өскөндүгү аныкталган.

Бул көрсөткүчтөрдүн баары Кыргызстанда виртуалдык соода феномени өнүгүп жатканын жана бул жагынан виртуалдык базарлар башка соода түйүндөрүнө али альтернатива эмес экенин көрсөтүп турат (<http://www.bazaar.kg>).

Белгилүү болгондой, интернет аркылуу эң көп сатылган товарлар; компьютерлер, кийим-кече, ден соолук жана кам көрүү буюмдары, электрондук жабдуулар, спорттук жабдуулар, журналдар, китептер жана оюнчуктар. Банк, камсыздандыруу жана саякат сыяктуу кызматтар интернетте эң көп талап кылынган жана сатылып алынган кызматтар болуп саналат (Enginkaа, 2006, 10-16-беттер).

Кыргызстандагы бардык интернет колдонуучуларга электрондук дүкөндөрдүн керектөөчүлөрүнүн катышы өтө төмөн. Кыргызстанда 2022-жылдын апрель-июнь айларында интернетти колдонгон үй-бүлө мүчөлөрүнүн 10,65% электрондук соода жүргүзүшкөн. Акыркы жылы электрондук сатып алуучулардын 28,20% уюлдук телефон, фотоаппарат, радио, телевизор, DVD плеер, видео ж.б.у.с. сатып алышкан. электрондук аппараттарды сатып алды. Интернетти колдонгон үй-бүлө мүчөлөрүнүн 76,49% электрондук сооданы жасашкан эмес.

Бул жагынан алып караганда, көптөгөн өлкөлөрдөй эле Кыргызстанда да негизинен жаштар, жогорку окуу жайлардын студенттери жана билимдүү адамдар технологиялык жактан сабаттуу жана күнүмдүк жашоосунда интернетти колдонушат, ошондой эле интернеттен соода кылышат. Бул керектөөчүлөр электрондук өнүмдөрдү сатып алууга көбүрөөк ыкташат.

Изилдөөгө катышкан керектөөчүлөрдүн технологиялык сабаттуулугунун интернетти колдонууга жана электрондук продуктуларды сатып алуу ниеттерине тийгизген таасирин аныктоого багытталган изилдөөдө төмөнкүдөй көрүнүктүү натыйжалар алынды.

Технологиялык сабаттуулуктун катышуучуларынын көпчүлүгү өнүмдөрдү интернет аркылуу сатып алышат, ошондуктан алардын технологиялык сабаттуулугу алардын продуктуна сатып алуу ниетине оң таасирин тийгизет. Натыйжада, технологиялык сабаттуулугу жок керектөөчүлөр электрондук өнүмдөрдү сатып алууда дайыма адистен жардам сурашат. Бул көз караштан алганда, керектөөчүнүн сатып алуу ниетине алардын технологиялык жактан сабаттуу эместиги таасир этет, демек, алар продукт артыкчылыктары боюнча жардам издеген адис.

Дагы бир жыйынтыкты эске алуу менен, изилдөөгө катышкандардын жогорку пайызы, технологиялык продуктуна колдонуунун жеңилдиги катышуучулардын продуктуна сатып алуу ниетине оң таасирин тийгизгени аныкталган. Бул жагынан алып караганда, бул өлкөдө электрондук продуктуларды саткысы келген фирмалар продукцияны колдонуунун жеңилдигине көңүл бурушу керек. Мисалы, көптөгөн чоңдор үчүн Nokia маркасындагы уюлдук телефондор Samsung уюлдук телефондоруна караганда колдонууга оңой. Тиешелүү телефондордун дүйнөлүк базардагы үлүшүн караганыбызда, Nokia көбүрөөк артыкчылыкка ээ (www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS22808211).

Катышуучулардын көбү билимдүү адамдар болгону менен, көпчүлүгүнүн технологиялык сабаттуулугу жок. Бул алардын электрондук өнүмдөрдү сатып алуу ниетине түздөн-түз терс таасирин тийгизет. Бул жыйынтыкка карап, ЖОЖдордо технологиялык сабаттуулук боюнча билим жетишсиз деп айтууга болот. Бул көз караштан алганда, электрондук өнүмдөрдү сатуу компаниялар керектөөчүлөргө ар кандай ыкмалар менен технологиялык сабаттуулугун жогорулатуу үчүн иштеши керек. Ошентип, алар электрондук өнүмдөрдү сатууга оң салым кошот деп ойлошот.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

- ACNielsen, “Dünya Nüfusunun Onda Biri Alışverişini İnternette Yapıyor” Ekim-2005
- ADIGÜZEL, A. (2005). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Öğretmen Niteliklerinde Yeni Bir Boyut: Bilgi Okuryazarlığı. Milli Eğitim Dergisi (167).
<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/167/index3-adiguzel.htm> Erişim: 11.09.2012
- AKKOYUNLU, Buket ve Feza Orhan. “Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Bilgisayar Kullanma Öz Yeterlik İnancı ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki”. The Turkish Online Journal of Educational Technology - TOJET Cilt: 2, Sayı:3 , Makale: 11. 2003. <http://www.tojet.net/articles/2311.htm> Erişim: 12.03.2012
- ALTUN, Arif. Gelişen Teknolojiler ve Yeni Okuryazarlıklar. Anı Yayıncılık. Ankara. 2005
- BACANAK, A. , Karamustafaoğlu, O. , Köse S. (2003). Yeni Bir Bakış: Eğitimde Teknoloji Okuryazarlığı. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
- BESSAC, Kenneth W. Perceived Importance Students have of Technological Literacy,

- Technical Skills and the Areas of Instruction that Best Provide the Information and Skills Needed to Live in the Twenty-First Century. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. University of Wisconsin – Stout. 2002
- CROFT, Vaughn E. A National Study to Determine the Characteristics of Technological Literacy for High School Graduates. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Virginia Polytechnic Institute and State University. 1990.
- ENGİNKAYA, Ebru (2006), “Elektronik Perakendecilik ve Elektronik Alışveriş”, Ege Akademik Bakış: Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1 GARMİRE, E.&Pearson, G. (2006).Tech tally,National Academy of Engineering. Committee on Assessing Technological Literacy. Washington: National Academies Press, 3-5-16
- GORDON, Mary Ellen, Kathryn De LIMA-TURNER (1997), “Consumer Attitudes Towards Internet Advertising A Social Contract Perspective”, International Marketing Review, Volume 14, Number 5
- HOLLAND, Susan M. Attitudes Toward Technology and Development of Technological Literacy of Gifted and Talented Elementary School Students. Yayınlanmamış Doktora Tezi. The Ohio State University. Ohio. 2004
- ITEA (International Technology Education Association) (1996). Technology for all Americans: A Rationale and Structure for the Study of Technology. Reston, VA:
Author.
<http://www.iteaconnect.org/Publications/publications.htm> Erişim: 13.04.2012
- ITEA (International Technology Education Association) (2006) Technology Literacy for All: A Rationale and Structure for the Study of Technology.
<http://www.iteaconnect.org/Publications/publications.htm> Erişim: 12.04.2012
- KRUGLIKOV, G.I, “Metodika Prepodavaniya Tehnologii s praktikumom”- M.: Akademiya yayın evi, 2002
- NAE (National Academy of Engineering)
<http://www.members.nae.edu/nae/techlithome.nsf/weblinks/KGRG-569LNP?OpenDocument>
Erişim: 22.07.2012
- ODABAŞI, F. “Toplumsal Etkiler ve Teknoloji Okur Yazarlığı” BTIE 2000 Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı Bildiriler Kitabı. Meteksan, Ankara: 2000.
- ÖNCÜ, Fatih, “ePazarlama”, Literatür Yayınları, Aralık, 2004
- PEARSON, G.&Young, A.T.(2002) Technically Speaking: Why All Americans Need to Know More About Technology National Academy Press, Washington.
<http://books.nap.edu/openbook.php> Erişim: 13.03.2012
- RASINEN, A. (2003).An Analysis of the Technology Education Curriculum of Six Countries. Journal of Technology Education, 15(1), p. 31-47
<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/JTE/v15n1/rasinen.html> Erişim: 22.07.2012
- REEDY, Joel, Shauna SCHULLO, “Electronic Marketing”, Second Edition, Thomson-South Western Publishing, 2004
- SAVAGE, E., & Sterry, L. A conceptual framework for technology education. Reston, VA: International Technology Education Association. 1990
- SEIDEL, R.(1998).Technology Literacy Educating Childern to Creat Their Own Future. Chronicle of Higher Education, January, 14
- TAYLOR, Nelson Sofres Interactive (TNS-Global, 2002)

- TURBAN, E., J. LEE, D. KING, H.M. CHUNG. 1999, “Electronic Commerce, A Managerial Perspective”, New Jersey, Prentice Hall
- WRIGHT, R., Israel, E., & Lauda, D. Technology education – A teacher’s guide. Reston, VA: International Technology Education Association.1993
- YILMAZ, B.(2002) .Bilgi Toplum İlişkisi ve Türkiye. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 19 1 Sayı: 2 s. 101-114
- [www.medyakuryazarligi.org. tr](http://www.medyakuryazarligi.org.tr) Erişim: 22.03.2022

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.akipress.org> Erişim: 18.06.2022
- http://www.eiaa.co.uk/Ftp/casestudiesppt/EIAA_Online_Shoppers_2022_Executive_Summary.pdf Erişim: 28.06.2022
- http://www.pewinternet.org/pdfs/PIP_Online%20Shopping.pdf Erişim: 11.06.2022
- [http:// www.bazaar.kg /shopping.pdf](http://www.bazaar.kg/shopping.pdf) Erişim: 01.07.2022
- <http://www.okmot.kg> Erişim: 21.06.2022
- <http://www.stat.kg> Erişim: 22.06.2022
- <http://www. www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS22808211> Erişim: 22.06.2022

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA TÜRK DESTANLARI

Doç. Dr. Engin DERMAN

Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Turizm Fakültesi

Antalya, Türkiye

ORCID: 0000-0003-1171-6242

ederman@akdeniz.edu.tr

ÖZET

Destanlar köklü uygarlıkların ve milletlerin bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemlerde ortaya çıkan kahramanlık hikâyelerinin toplamıdır. Tarih ve kültür açısından oluştuğu toplumların bir tür anısı olduğundan, tarihsel süreçte toplumların hikayelerinin yansımalarını destanlardan takip edebiliriz. Bireyi ve toplumu anlamak açısından geçmişi bilmek son derece önemlidir. Geçmiş bir taraftan bugünü zenginleştirirken diğer taraftan geçmişten alınan dersler daha iyi bir gelecek imkanı sunmaktadır. Geçmişten günümüze kültür aktarımı ve kuşaklararası iletişim imkanı sağlayan kültürel miras, geçmişle gelecek arasında bağ kurup, aidiyet bilincini oluşturmaktadır. Kültürel mirasın önemli bir parçası olan destanlara sahip olan halkların tarihleri de o ölçüde etkileyicidir. Bu kapsamda Türk tarihi pek çok destansı hikaye ile doludur. Kültürel hafızanın en zengin ürünleri olan Türk destanları, Türk ulusunun tarihe bıraktığı izlerin her yönünü göstermekte, sosyal, kültürel, ekonomik ve dini yaşam hakkında birçok veri sunmaktadır. Bu çalışmada Türk Destanları kavramsal bir çerçevede incelenmiş ve içerik analizi yöntemi ile temalara ayrılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Destanlar, Kültürel Miras, Türk Destanları

TURKISH EPISOTES WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL HERITAGE

Assoc. Prof. Dr. Engin DERMAN

ABSTRACT

Epics are the sum of the heroic stories that emerged during the periods when deep-rooted civilizations and nations were struggling for independence. Since it was a kind of memory of the societies they have been formed in terms of history and culture, we can follow the reflections of the stories of societies in the historical process from epics. knowing the past; It is extremely important in terms of understanding the individual and society. While the past enriches the present, it also provides the opportunity for a better future with the lessons learned from the past. Cultural heritage, which provides cultural transfer and intergenerational communication from the past to the present, establishes a connection between the past and the future and creates a sense of belonging. The histories of peoples who have epics are equally impressive as an important part of their cultural heritage. In this context, the history of the Turks is full of many epic stories. Turkish epics, which are the richest products of cultural heritage, show every aspect of the traces left by the Turkish nation in history and offer many data about social, cultural, economic and religious life. In this study, Turkish epics were examined in a conceptual framework and presented by dividing them into themes by content analysis method.

Keywords: Epics, Cultural Heritage, Turkish Epics

GİRİŞ

Bugün Türk dünyasında sözlü gelenekte yaşayan Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Destanı, Köroğlu Destanı, Manas Destanı gibi pek çok destan bulunmaktadır (Bekki, 1996). Destanlar, köklü ve eski uygarlıkların bağımsızlık mücadelesi verdikleri dönemde ortaya çıkan kahramanlık anlatılarıdır. Destan çağını yaşayan milletlerin hayatta kalma çabası, yaşadıkları dönemde cesaret, alplik ve güç gibi kahramanlık özelliklerini zorunlu kılmıştır (Özcan, 2021).

Destanlar bir milletin kahramanlık hikâyelerinin toplamı olduğundan, destanları zengin olan milletlerin tarihleri de o ölçüde etkileyicidir. Bu bakımdan Türklerin tarihinde pek çok destansı hikayeler vardır ve bunların çoğunluğu gerçekleri yansıtır. Destanların en önemli özelliği milleti yakından ilgilendiren yaşanmış olayları içermesidir. Türk milleti dünyanın en eski halklarından biri olarak tarih sahnesine çıktığı andan itibaren acı, tatlı birçok olay yaşamıştır (Gömeç, 2011). Kültürel hafızanın en önemli ürünleri olan destanlar, Türk ulusunun tarihte bıraktığı izlerin her yönünü içermektedir. Destanlarımızda sosyal, kültürel, ekonomik ve dini yaşam hakkında birçok veri bulmak mümkündür. Bu veriler, tarihsel süreçteki birçok farklı coğrafyada binlerce yıllık bir geleneğe sahip olan Türklerin değişimini ve gelişimini izlemeye ışık tutar(Duran Gültekin, 2019). Bu bakımdan Türk destanlarının daha yakından incelenmesi ve hangi temaların daha çok vurgulandığının ortaya konması önemlidir.

TÜRK DESTANLARINDA KÜLTÜREL UNSURLAR

Kültür ve bilincin milli unsurları kültürel olgularla nesilden nesile aktarım ile günümüze ulaşmıştır. Destanlar milli kültürün önemli bir parçası olarak toplumların yaşam tarzı, diğer toplumlarla ilişkileri ve ekonomik hayatları gibi konularda geçmişten günümüze bilgi aktarmaktadır. Toplumsal genlerin kodlarını taşıyan ve sosyokültürel yaşantı ile ilgili verileri sunan destanlar milletlerin yaşam tarzlarından, geleneklerinden ve inançlarından izler taşır. Destanlar bir milletin dünyaya bakış tarzını yansıttığından, milli olmalarının yanında milletlerin kültürlerinin de taşıyıcılarıdır. Milli destanlarından ilham alarak milli benliklerini ortaya koyan milletler kültürel hafızalarına sahip çıkarlar (Yıldız & Bilişli, 2021).

Kültürel hafızamızın en zengin ürünlerinden olan destanlar, Türk ulusunun tarihe bıraktığı izlerin her yönünü içermektedir. Bu destanlarda tarihi süreçte farklı coğrafyalarda binlerce yıllık geleneğe sahip olan Türkler'in değişimini ve gelişimini izlemeye ışık tutan sosyal, kültürel, ekonomik ve dini yaşamla ilgili birçok veri elde edilebilir (Duran Gültekin, 2019). Türkler var oluşlarını anlattıkları büyük bir destan kültürüne sahiptir. Ortak aidiyet duygusuyla anlamlı hale gelen destanlar kendine özgü bir geçmiş yaşam tarzını barındırır. Bu açıdan destanlar toplumların kendilerini belli bir kimlik üzerinden tanımladığı millî hatıratlardır. Anadolu'nun Türk yurduna dönüşümünde, maddi fetih için sınırlar genişletilirken manevi fetih için de İslami tarza bürünen destanları yaratılmıştır.

Battal Gazi, Danişment Gazi, Sarı Saltuk, Umur Gazi gibi birçok kahramanın hayatlarını anlatan destanlar, bu toprakların kimlik arayışında millî gayenin izlerini taşırlar (Çelepi, 2018).

Bu destanlardan Nart destanları Karaçay-Malkar kültürünün en önemli parçalarından biri olarak, tüm Kafkas halklarının mitolojisini yansıtır. Destanlara göre Nartlar mertliğin, cesaretin, iyiliğin ve Kafkas kültürünün sembolü olan, atı evcilleştiren, demiri bulan bir millettir. Akıllı ve usta savaşçı olarak insanüstü varlıklar olarak tasvir edilen düşmanlarını kaba kuvvetle değil, ince zekâ ve kurnazlıkla yenerler. Nart destanlarında eski dönemlerden beri anlatılan olağanüstü varlıklar gerçek ile hayal gücü iç içe olacak şekilde konu edilmiştir. Bu destanlar değişik dillerde konuşan ve farklı etnik kökenlerden Kafkas halklarının kültürlerini birleştirici unsurlardır (Ola et al., 2001).

Kırgız destanlarının da Türk Dünyası destan geleneğinde hem miktar hem de kalite açısından dikkate değer bir önemi vardır. Kırgızistan'da okullara bağlı usta anlatıcılar bugün destansı anlatım geleneğini sürdürmektedir. Kırgız halkının destanları aile bilincini yaratmada kullandığı ve kültürel mirası işlevsel olarak nesilden nesile aktardığı görülmektedir (Fedakâr & Aksoy, 2019). Geçmişini bilmek toplumu ve bireyi anlamak açısından son derece önemli olup, bir yandan bugünü zenginleştirmekte, diğer yandan geçmişten alınan derslerle daha iyi bir gelecek hazırlama imkanı vermektedir. Kültürel miras kuşaklararası iletişimi sağlayan, geçmişle gelecek arasında bağlantı kuran, aidiyet bilinci oluşturan kültür taşıyıcısıdır (Yıldız & Bilişli, 2021).

TÜRK DESTANLARINDA KAHRAMANLIK

Türk dünyası destanlarında kahramanlık o döneme özgü düşman motifinden yola çıkarak kurgulanmıştır. “düşman yaratma” eyleminin kökenleri gerçek dünya ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Oğuz Kağan Destanı, Köroğlu Destanı, Kırgızların Manas ve Kocabaş destanları, Başkurtların Koblan Batır Destanı ve Türk dünyasının ortak destanı olarak görülen Dede Korkut Kitabı'nda bu örnekler mevcuttur. Destanlarda düşman tipleri kendi sergiledikleri eylemlerden değil, kahramanın eylemleri karşısında takındıkları tavırlar üzerinden “Klasik düşman”, “mağdur düşman”, “asi düşman” ve “masum/pasif düşman” kategorilerinde tasnif edilmiştir. Halk anlatılarında ‘düşmanlaştırma’ ya da ‘ötekileştirme’ amaçlı Destan kahramanı her zaman sorgulanamaz derecede olumlu ve iyi olarak tasarlanmıştır (Duman, 2020).

Seyyid Battal Gazi Destanı Türklerin Anadolu'ya yerleşerek Anadolu'yu yurt edinmelerinin, bu topraklarda daha önce yaşamış olanları Türk-İslam senteziyle yeni bir millete dönüştürmelerinin destanı olmasından dolayı bu tür kahramanlık destanlarına iyi bir örnektir. Türklerin Anadolu'yu fetihleri ile başlayan ve Bizanslılarla yaptığı savaşlarla devam eden Seyyid Battal Gazi destanı Müslümanların kahramanı olarak sembolleştirilmiş inancını yaymak için savaştan bir kahramanın hikayesidir. Türkler bu kahramana gazilik ünvanı vermiş ve Hz. Muhammed'in soyuna bağlayarak ‘Seyyid’ sıfatını eklemişlerdir (Yıldız & Bilişli, 2021).

Türk devlet geleneğinde kamu ilişkilerinin dayandığı sağlam temeller üzerinde manevi değerlere duyarlılık büyük önem taşımaktadır. Destanlarda kahramanlar azizlere ve dini değerlere her zaman olumlu yaklaşmışlar onları rehber olarak görmüşlerdir (Duran Gültekin, 2019). Türk destanlarında kahramanın doğumundan önce bile doğüstü güçleri olduğundan bahsedilir. Kahramanın doğumu da olağanüstü bir şekilde gerçekleşir. Kahraman asil veya fakir bir aileden olabilir ancak, ebeveynler çocuksuzluktan muzdarip olmalı, tahtı veya serveti miras alacak kimse olmamalıdır. Böylece baba soyun devamı için diğer kadınlarla evlenmeye çalışır ve sonunda kahraman ebeveynlere büyüdü bir yolla gelir. Dualar ve ritüeller kahramanın doğumuna yardımcı olur. Bazıları ebeveynlere koşullu bir hediye olarak verilir. Bu motif Türk dini metinlerde Hz. İbrahim'in doğumuna benzetilir (Yıldız., 2009). Destanlarda kahramanlık hikayelerinde farklı motiflere yer verilmiştir.

Kahraman için hayati öneme sahip ve Türklerin eski siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel yapısı içinde kritik bir yeri olan at en önemli motiflerdendir. Kafkasya halklarının ortak destanları sayılan Nart destanlarında, Türk geleneğine uygun olarak kahramanların kendilerine özel isimlerle atlara sahip oldukları görülmektedir (Tavkul, 2007). Bu motiflerden bir tanesi de yumurtadır. Evrenin yaratılmasıyla ilişkilendirilen yumurta farklı kültürlerde birbirine benzeyen sembolik özelliklere sahiptir. Tek nesne olarak kabul edilen yumurta çokluğun sembolü olarak tasvir edilmiştir. Yumurta motifi ile ilgili olarak, evrenin kozmik yumurta ile yaratılması ve kahramanın dünyaya gelişinin somutlaştırılması tasvir edilmektedir (Osman Abdurrezzak, 2019).

Türk destan geleneğinde uyku motifi kahramanın destansı mücadelesinin en önemli simgelerinden biri olarak yer alır. Destansı kahramanın yenilmezliği ve uyurken esir alınması veya istenmeyen olayların uyurken meydana gelmesi Türk destansı geleneği bağlamında 'sağır uyku, alpin uykusu veya oğuz uykusu' gibi kavramları ortaya çıkarmıştır (Temur, 2018). Kahramanın bazen olağanüstü yetenekler edinmek, ilahi armağanı kazanmak için soyut dünyalara seyahat ettiği, kutsal hayalleri görerek iç yaşamını ve tüm varoluşunu yeni bir insana dönüştürdüğü görülür. Kahraman atalarının yaşadığı yere ulaştığında yeni engeller ve mücadeleler başlar. Abbas bir zehir kuyusuna konur, Gurbani'nin kaderi bir kumar oyununa konur, Tahir bir nehre atılır vb. Kahraman kararlılığını ve gücünü göstermek için, hayal edilebilecek tüm zorluklara katlanır ve bu zorluklardan zaferle çıkar (Mete, 2020).

TÜRK DESTANLARINDA KADIN

Erkeğin fiziksel gücünün gerekli olduğu kahramanlık dönemlerinde, kadınların da destan kahramanı olacak nitelikte kahramanlık ve cesaret gösterdiği örnekler vardır. Kadının o dönemlerde bir orduyu yöneterek ulusunu kurtaracak kadar kahramanlık göstermesi toplumsal yaşamı anlama açısından son derece önemlidir. Destanlar toplumsal kimlikler içinde kadın ve erkek kimliğinin oluşumunda ve kadınların varoluş mücadelesinde önemli ipuçları vermektedir (Özcan, 2021).

Kahramanı çoğunlukla erkek olan destanlarda kadın karakterler de önemli işlevler üstlenmiştir. Bu işlevler kadın karakterlere destanlarda ayrı bir önem katmış ve sosyal yapı ile destan arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymuştur (Fedakâr & Aksoy, 2019). 20. yüzyılın ortalarına kadar Türk kültüründeki erkekler genellikle evin dışında aktifken, kadınlara daha fazla ev işleri düşmektedir. Öte yandan Türkler Müslüman olmadan önce, kadınların hemen hemen her alanda erkeklerle yan yana olduğu görülmektedir (Yeniasır & Gökbulut, 2020). Her toplumda kutsal kabul edilen annelik, doğurganlık özelliğinden ve neslin devamlılığı açısından önemli bir fenomendir. Annelik Tanrı'nın kadınlara verdiği en büyük ödül olup, sosyolojik, psikolojik ve biyolojik işlevler kadınlara toplum gözünde önemli roller yüklemiştir. Bu roller Türk destanlarında ele alınmış, soyun devamında anneliğin yeri vurgulanmıştır (Küçük, 2020).

Türk destanlarında anne her zaman koruyucu, baba ve oğul arasında arabulucu, her türlü talebi iletmede aracı, gözlemci ve çeşitli tavsiyeleri olan bilge bir kadındır. Yaratılış destanında Kayra Han'a ilham veren 'Ak Anne' bu konuda en iyi örneklerdendir. Bunun yanında ağaç, toprak, bazı hayvanlar ve doğa unsurlarına annelik rolü verilmiştir. Bazı kadınsı ruhlar, hayvanlar ve doğal unsurlar kahramanları beslemiştir (Küçük, 2020). Destanlardaki Türk kültürel yaşamına ait unsurlardan biri de ağaçtır. Özellikle gökyüzü tanrısına inanan şamanizm inancına sahip toplumlarda, aynı zamanda yaratılış ve üreme ile de ilişkili olan ağaç, kendisine birçok farklı açıdan destanlarda yer bulur (Yıldırım & Kuzu, 2020).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk Dünyası kültürel miras kapsamında zengin bir destan kültürüne sahiptir. Bu destanlarda farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin yaşam tarzları, sosyal, ekonomik ve dini yapıları hakkında bilgiler mevcuttur. Varoluş mücadelesinde Türklerin gösterdiği kahramanlıklar, toplumda kadının yeri, doğaya ve evrene ilişkin görüşleri gibi bugünü de aydınlatacak önemli hikayeler vardır. Aynı zamanda günümüzün Türk dünyasında bu destanların birleştirici gücü de olacaktır. Yeni nesillerin atalarını daha iyi tanınması için destanların Türk dünyası eğitim sistemine entegre edilmesi gerekmektedir. Bugünün teknolojisiyle kültürel hazine niteliğindeki destanlar yeniden hayat bulabilir ve geleceğe ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Bekki, S. (1996). Türk Mitolojisi'nde Kurban. Atatürk Üniversitesi Yayınları. Erzurum.
- Çelepi, M. S. (2018). Millî Hatırat Türü Olarak İslami Dönem Türk Destanları. *Journal Of International Social Research*. <https://doi.org/10.17719/Jisr.2018.2897>
- Duman, M. (2020). Çizgiyi Aşan Kahramanlar: Türk Destanlarında Düşman Yaratma Eylemi Üzerine Bir D. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*. <https://doi.org/10.22559/Folklor.1350>
- Duran Gültekin, Z. G. (2019). Determination On The Approach Of Central Hero İn The Turkish Epic To The Sacred And Religious Values. *Turkbilig*.

- Fedakâr, S., & Aksoy, H. (2019). The Determination And Analysis Of Female Types İn Turkish Epics: The Case Of Kyrgyz Epics. *Milli Folklor*.
- Gömeç, S. (2004). Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar Ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir İki Söz. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*.
- Gömeç, S. (2011). Türk Tarihinde An Lu-Shan Ve Destanı. *The Pursuit Of History*.
- Küçük, M. A. (2020). "Motherhood Phenomenon" İn Turkish Myths İn The Context Of Functionality. *Milli Folklor*.
- Mete, K. (2020). Epic Semantics Of The Bud Trial İn Turkish Love Epic Stories. *European Journal Of Science And Theology*.
- Ola, A. N. D., Mot, U. M., Tavkul, U., Nart, A., Asetin, N., Destan, H., ... Asya, O. (2001). Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Olağanüstü Doğum Motifi. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*.
- Osman Abdurrezzak, A. (2019). Kalevala Destanından Hareketle Yaratılış Mitinden Günümüz Halk İnanışına Uzanan Kozmik Yumurta Motifi. *International Language, Literature And Folklore Researchers Journal*. <https://doi.org/10.12992/Turuk671>
- Özcan, D. (2021). Kadın Kahramanların İzinde Türk Destanları. *Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi*. <https://doi.org/10.34083/Akaded.998245>
- Tavkul, U. (2007). Kafkas Nart Destanlarında At Motifi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*.
- Temur, N. (2018). Sleep As A Transition Metaphor İn Epic Narratives. *Milli Folklor*.
- Yeniasır, M., & Gökbulut, B. (2020). Masculinity Perception And Socio-Cultural Functions Of Men in Turkish Culture From Ancient Epics to Modern Novels. *Journal Of Human Behavior İn The Social Environment*. <https://doi.org/10.1080/10911359.2019.1675565>
- Yıldız Dr., N. (2009). Türk Destanlarında "Çocuksuzluk." *Milli Folklor*.
- Yıldız, S., & Bilişli, Y. (2021). Kültürel Miras Kapsamında Anadolu'nun İlk Türk Destanı Seyyid Battal Gazi. *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches*. <https://doi.org/10.31623/İksad072609>
- Yıldırım, S., & Kuzu, F. P. (2020). The Meaning Phenomenon Shaped Around The "Tree" İn Turkish Epic And Turkish World Epic. *Turkology*. <https://doi.org/10.47526/2020/2664-3162.011>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ÖZEL İLĞİ TURİZMİ KAPSAMINDA UZAY TURİZMİ

Doç. Dr. Engin DERMAN

Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Turizm Fakültesi

Antalya, Türkiye

ORCID: 0000-0003-1171-6242

ederman@akdeniz.edu.tr

ÖZET

Turizm insanların büyük ölçüde merak duygusundan ortaya çıkan seyahatleri içerir. Günümüzde bu tarz seyahatler özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilmektedir. İnsanların özel ilgi alanları farklılık göstermekle beraber başta gelir olmak üzere demografik özelliklere göre kategorize edilebilmektedir. Gelire göre değerlendirdiğimizde lüks turizm, kişilik özelliklerine göre değerlendirdiğimizde macera turizmi kapsamında ele alabileceğimiz ya da turizmin geldiği son nokta diyebileceğimiz uzay turizmi özel ilgi turizm çeşitleri arasında en dikkat çekici turizm olayıdır. Bu turizm çeşidi çok yüksek fiyatlarla turları ifade etmekte aynı zamanda beraberinde çevresel, kültürel ve jeopolitik sonuçlar ortaya koymaktadır. Uzay turizmi konusunda Türkçe literatürde çok sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın amacı öncelikle ulusal literatüre katkıda bulunmak ve bu yeni turizm çeşidi ile ilgili literatür bilgilerini derlemektir. Bu kapsamda uzay turizmi ile ilgili sistematik bir derleme yapılarak belirli temalar halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özel İlgi Turizmi, Uzay Turizmi, Alternatif Turizm, Lüks Turizm

SPACE TOURISM WITHIN SPECIAL INTEREST TOURISM

Assoc. Prof. Dr. Engin DERMAN

ABSTRACT

Tourism involves travel that arises largely out of people's sense of curiosity. Today, such travels are considered within the scope of special interest tourism. Although people's special interests differ, they can be categorized according to demographic characteristics, especially income. When we evaluate it according to income, luxury tourism, when we evaluate it according to personality traits, space tourism, which we can consider within the scope of adventure tourism or the last point of tourism, is the most remarkable tourism event among the special interest tourism types. This type of tourism expresses tours with very high prices and also brings environmental, cultural and geopolitical consequences. There are very limited studies in Turkish literature on space tourism. In this respect, the aim of the study is primarily to contribute to the national literature and to compile literature information about this new type of tourism. In this context, a systematic compilation about space tourism was made and presented in certain themes.

Keywords: Special Interest Tourism, Space Tourism, Alternative Tourism, Luxury Tourism

GİRİŞ

Uzay turizmi, büyük ölçüde macera arayan yüksek gelirli bireyler tarafından tercih edilen ve kazançlı iş beklentileri ile yönlendirilen yeni bir turizm endüstrisidir. Yeni uzay ekonomisinin ortaya çıkışı, öngörülemeyen geleceklere doğru uzayın keşfine yol açmaktadır (Toivonen, 2022). Uzay turizmi endüstrisinde yüksek irtifa jet avcı uçağı uçuşları, atmosferik sıfır yerçekimi uçuşları, kısa süreli yörünge altı uçuşlar ve daha uzun süre uzaya yörünge gezileri gibi çeşitli seçenekler bulunmaktadır (Crouch, Deviney, Louviere, & Islam, 2009).

Günümüzde turizm klasik yer değiştirme tanımından dünya sınırlarının ötesine giden bir olgu haline gelmiştir. İnsanoğlunun merak duygusunun bir ürünü olan bu turizm türünün gelecekte de önemini artıracığı görülmektedir. Uzay turizminin diğer turizm çeşitlerine göre ekonomik, çevresel ve jeopolitik yönden farklı sonuçları olacağından farklı boyutlardan ele alınması gerekmektedir.

UZAY TURİZMİ VE UZAY TURİSTİ

Hizmet sektörlerinde artan küresel rekabetle, yenilikçi teknolojiler turizm endüstrisini kökten değiştirmiş ve başarılı olmak için yenilikçi ürünler ve hizmetler zorunluluk haline gelmiştir. Yenilikten kaynaklanan tüketici algılarındaki değişiklikler, etkili ürün ve hizmet tasarımının merkezinde yer almaktadır. Her ne kadar çoğumuz için uzay yolculuğu hala uzak bir rüya olsa da, aslında yeni tatil deneyimleri arayan gezginleri giderek daha fazla cezbedecektir. Bu nedenle, rekreasyon, boş zaman ve bilgi geliştirme amacıyla uzay turizminin başlatılmasında araştırma ve geliştirmeden önce, uzay yolculuğu için potansiyel küresel talep özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Tüketici yenilikçiliği karmaşık bir yapıya sahip olup sosyal, işlevsel, hedonik ve bilişsel olmak üzere dört grupta toplanır. Tüketici yenilikçiliğinin tüketicinin tutumları üzerinde ve uzay turizmi yenilikçiliğinin kabulü üzerinde önemli etkileri vardır. Özellikle hedonik ve sosyal yenilik tüketici tutumunda daha etkilidir (Chang, 2017).

Her bir uzay turizmi türü bu pazardaki olası müşterilerin algıları, tutumları ve seçim davranışları bakımından farklılık göstermektedir (Crouch, Deviney, Louviere, & Islam, 2009). Potansiyel uzay turizmi katılımcılarının motivasyonları, davranışları ve karar verme süreçleri diğer turizm çeşitlerine göre farklılık göstermektedir. Virgin Galactic, Airbus ve Eads Astrium gibi uzay turizmi endüstrisinin öncü girişimcilerine göre macera ve keşif, uzay seyahati hayali gibi duygular temel motivasyon kaynağı olmakta, bunun yanında risk algısı turist davranışlarında merkezi bir rol oynamaktadır. Ayrıca, uzay yolculuğu türü, uzay aracının fırlatma türü ve tasarımı, uzay turunun rotası, tur öncesi eğitim, tur süresi, sağlık sigortası, itibarı gibi faktörler de uzay turistlerinin karar verme süreçlerini etkilemektedir (Reddy, Nica, & Wilkes, 2012).

2001 yılında Dennis Tito'nun uluslararası uzay istasyonunda 20 milyon dolarlık yolculuğu uzay turizminin başlangıcı olmuştur. Günümüzde elit bir tabakaya hitap eden uzay turizminde önümüzdeki on yıl içinde Virgin Group öncülüğünde yörünge altı uçuşlarda daha uygun fiyatlı fırsatlar sunulması beklenmektedir. Bununla birlikte, bugüne kadar büyük ölçüde göz ardı edilen karasal uzay turizmi de önemini artıracaktır (Cater, 2010).

UZAY TURİZMİ GİRİŞİMLERİ

1957'de ilk yapay uydu olan Sputnik 1'in piyasaya sürülmesinden bu yana, uzay faaliyetlerine katılımcı sayısı hızla büyümektedir (Yazıcı & Tiwari, 2021). 1969'da Apollo 11 Moon Landings tarafından doruğa ulaşan uzay yolculuğunda bir dizi başarıdan sonra, uzay yolculuğunda hükümet çabaları duraklama dönemine girmiştir. Yirmi birinci yüzyılın başlarında özel girişimciler, ticari yörünge altı geziler sunarak uzay yolculuğu ve turizmine yeni bir ivme kazandırmıştır (Cohen & Spector, 2020).

Uzay turizmi emekleme döneminde olmasına rağmen, önümüzdeki yıllarda uzay turistlerinin sayısının önemli ölçüde artacağı tahmin edilmektedir. Uzay yolculuğu insanları öyle etkilemiştir ki, Space X, Virgin Galactic, Mavi Origin, Orion Span ve diğer uzay şirketleri uzay turizmini yaygınlaştıracak yeni girişimler başlatmıştır (Yazıcı & Tiwari, 2021).

UZAY TURİZMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirlik söylemleri insanın dünyayı bencilce etkilediğini ve modern hareketliliğin biyosferi yok ettiğini savunmaktadır. Uzaydaki faaliyetlerin ticarileştirilmesi ve uzay turizminin geliştirilmesi fırlatma maliyetlerini büyük ölçüde azaltmış ve biyosferin ötesinde insan varlığının artmasına yol açmıştır. İnsanın dünyaya etkisi mekansal ve zamansal olarak giderek daha fazla artmıştır. Modern hareketlilik ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi incelemek için sürdürülebilir bir yörünge kavramının daha yakından incelenmesi zorunlu hale gelmiştir. Uzay turizmi ve ticari uzay uçuşları gibi modern hareketliliğin sürdürülebilirlik üzerine etkilerinin tutarlı ve uzun vadeli bir süreçte ele alınması gerekmektedir (Samuel Spector, Higham, & Doering, 2017).

Bununla birlikte, mevcut çevrecilik faaliyetleri ışığında, özellikle suborbital (Yörünge altı) uzay uçuşu gibi farklı uzay turizmi faaliyetlerinin iklim değişikliği gibi konularda kamuoyunun ikna edilmesini gerekli kılmaktadır (Toivonen, 2022). Gelişmekte olan uzay turizminin birçok çevresel, kültürel ve jeo-politik sonuçları vardır. Roketle çalışan yüksek irtifa uzay araçları su yollarının kirlenmesi, sera gazı emisyonlarının artması ve çevresel tehlike boyutunda sürdürülebilir turizm kriterlerine göre iyi değerlendirilmelidir (Scott, 2022).

UZAY TURİZMİNE ELEŞTİRİLER

Turizmin vardığı son nokta olarak kabul edilen uzay turizmi, insanlığın evrende sınırlarını aşma projesi olarak bazı çelişkileri ortaya çıkarmaktadır. Uzay turizminin geleceğine eleştirel bir sosyolojik perspektiften baktığımızda, bu sürecin doğasında var olan dört ana husus dikkat çekmektedir; insanın evrendeki genişlemesi üzerindeki sınırlamalar, uzay turizminin macera boyutu, uzay turizmi deneyiminin abartılması ve turizm gelişimi ile uzayın metalaştırılarak bozulması (Cohen, 2017).

Yörünge altı, yörünge ve yörünge ötesi uçuşlarla uzay turizmi hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Ancak, bu gelişen endüstrinin hangi formu alacağı belirsizdir. Bir saatten daha kısa bir sürede Londra'dan New York'a uçmaya imkan verecek yeni bir ulaşım planı olarak ticari havacılığın bir uzantısı formunda uzay uçuşu mu?, maceracılar için uygun niş pazar ya da yüksek adrenalin içeren bir aktivite mi? şeklinde sorular bulunmaktadır (Sam Spector, 2020).

Uzay aracının özel gezginleri uzaya götürme planları olsa da, bu durum henüz birkaç kişinin ötesine geçememiştir. Büyük ölçekli turlar başlamadan potansiyel gezginlerin uzay uçuşlarının çevresel etkileri hakkında farkındalığı ve görüşleri de dahil olmak üzere araştırmalara ihtiyaç vardır (Frost & Frost, 2022). Uzay turizmi alanında akademik yayınların son yıllarda ivme kazandığı ve turizm alanındaki dergilerde çalışmaların arttığı görülmektedir. Mevcut çalışmalar genellikle kavramsal makaleler olup, ampirik çalışmalar yetersiz ve pazar araştırmaları ile sınırlıdır (Zhang & Wang, 2022).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uzay turizmi turizm literatüründe yeni bir kavram olarak önemini günden güne artırmaktadır. Teknolojik gelişmelerle karasal uzay turizmi, sanal uzay turizmi gibi daha erişilebilir turizm çeşitlerinin de popüler hale geleceği görülmektedir. Günümüzde lüks turizm olarak görülen bu alana yatırım yapan girişimcilerin sayısı artmaktadır. Bunun yanında özellikle çevresel boyutta ve sürdürülebilirlik kapsamında uzay turizmine yönelik eleştiriler mevcuttur. Sonuçlarının tüm dünyayı ilgilendireceği için henüz emekleme aşamasında olan bu turizm çeşidinin başta çevresel boyutlar olmak üzere tüm boyutlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Ulusal yazında özellikle turizm alanında çok kısıtlı sayıda çalışma olduğundan bu alanda akademik çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Cater, C. I. (2010). Steps to Space; opportunities for astrotourism. *Tourism Management*. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.09.001>
- Chang, Y. W. (2017). A preliminary examination of the relationship between consumer attitude towards space travel and the development of innovative space tourism technology. *Current Issues in Tourism*. <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1005580>

- Cohen, E. (2017). The paradoxes of space tourism*. *Tourism Recreation Research*. <https://doi.org/10.1080/02508281.2016.1239331>
- Cohen, E., & Spector, S. (2020). Space tourism-past to future : a perspective article. *Tourism Review*. <https://doi.org/10.1108/TR-03-2019-0083>
- Crouch, G. I., Devinney, T. M., Louviere, J. J., & Islam, T. (2009). Modelling consumer choice behaviour in space tourism. *Tourism Management*. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.07.003>
- Frost, J., & Frost, W. (2022). Exploring prosocial and environmental motivations of frontier tourists: implications for sustainable space tourism. *Journal of Sustainable Tourism*. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1897131>
- Reddy, M. V., Nica, M., & Wilkes, K. (2012). Space tourism: Research recommendations for the future of the industry and perspectives of potential participants. *Tourism Management*. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.11.026>
- Scott, M. (2022). A space tourism destination: environmental, geopolitical and tourism branding considerations for New Zealand as a 'launch state.' *Journal of Sustainable Tourism*. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1817049>
- Spector, Sam. (2020). Delineating acceptable risk in the space tourism industry. *Tourism Recreation Research*. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1747798>
- Spector, Samuel, Higham, J. E. S., & Doering, A. (2017). Beyond the biosphere: tourism, outer space, and sustainability. *Tourism Recreation Research*. <https://doi.org/10.1080/02508281.2017.1286062>
- Toivonen, A. (2022). Sustainability dimensions in space tourism: the case of Finland. *Journal of Sustainable Tourism*. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1783276>
- YAZICI, A. M., & TİWARİ, S. (2021). Space Tourism: An Initiative Pushing Limits. *Journal of Tourism, Leisure and Hospitality*. <https://doi.org/10.48119/toleho.862636>
- Zhang, Y., & Wang, L. (2022). Progress in space tourism studies: a systematic literature review. *Tourism Recreation Research*. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1857522>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**THE GERMAN ORIENTALIST FRANZ ERDMANN AT KAZAN UNIVERSITY AND
HIS LEGACY (1818–1845)**

R. M. VALEEV

Kazan Federal University

Kazan, the Republic of Tatarstan, the Russian Federation

R. Z. VALEEVA

Kazan Innovative University named after V. G. Timiryasov

Kazan, the Republic of Tatarstan, the Russian Federation

N. M. BERTUOL

Kazan Innovative University named after V. G. Timiryasov

Kazan, the Republic of Tatarstan, the Russian Federation

INTRODUCTION

Kazan and St. Petersburg Universities, the Asian Museum and other institutes occupy an important place in the history of Russian and European Oriental studies and in the culture and academic tradition of Russia – the sea rekey centers with rich research and humanistic traditions of Oriental studies. Many prominent national academics and practitioners were formed in these institutes, including some originally of Germanic extraction (G. Z. Bayer, G. Ya. Ker, G. Yu. Klapproth, H. D. Fran, B. A. Dorn, F. I. Erdmann, I. F. Gottwald, V. V. Radlov, etc.), who graduated from universities in Germany and subsequently linked their fates with Russia. Graduates of German universities have undoubtedly made a significant contribution to the formation and development of Oriental studies in Russia. Specifically, Professors H. D. Fran, F. I. Erdmann, I. F. Gottwald, V. V. Radlov developed Oriental studies in Kazan to a fundamentally different standard and left a significant mark on the history of both Kazan University and the city of Kazan itself.

This article is devoted to a brief overview of the main milestones in the biography of Fyodor Ivanovich Erdmann (also known as Friedrich Franz Ludwig Erdmann) (1795-1862), with special attention paid to the main stages of his pedagogical and scholarly pursuits at Kazan University (1818-1845). After H. D. Frena (1782-1851), Erdmann became the second visiting German professor of Oriental literature at the university and one of the last students of the famous German orientalist O.G. Tihsen (1734-1815). In 1819, at the age of 24, F. I. Erdmann moved to Kazan, Russia. During the first half of the XIX century, an important academic and humanistic tradition that contributed to the development of Oriental studies at Kazan University was the invitation of representatives of European universities and various peoples of the Russian Empire to the city. Following his dismissal from the university on May 11, 1845, Professor F. I. Erdmann was appointed Director of schools in the province of Olonets on February 7, 1847. Two months later on April 8, 1847, Erdmann was transferred to the post of Director of schools in the province of Novgorod, a post which he held until his dismissal from service on August 20, 1855. Upon the death of the academic on November 14, 1862, he was buried in Kazan.

Keywords: Russia, East, Germany, Oriental Studies, Kazan University, F. I. Erdmann (Franz Ludwig Erdmann).

Acknowledgements: This research was carried out with the support of the Russian Foundation for Basic Research (Project No. 20-09-00385a), the Russian Science Foundation (Project No. 23-18-00406) and in accordance with the Program of Strategic Academic Leadership of Kazan (Volga Region) Federal University.

RESULTS

Professor of Imperial Kazan University – Franz Friedrich Ludwig Erdmann (also known as Erdmann Fyodor Ivanovich) lived from March 16, 1795 to November 14, 1862)¹, and was born in Ludwigslust (located in the Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin).

Franz Erdmann was educated at home until 1808. From 1808 to 1812, together with his cousin Johann Leopold Abel, Erdmann studied at the Katharineum Gymnasium in Lubeck. In 1813, the pair began their studies at the Department of Theology at the University of Rostock. Among their professors was the fore mentioned O.G. Tihsen, who first introduced young Erdmann to Oriental studies. In December 1813, Franz Erdmann's mother passed away, and in April 1814, his father died of fever. As a result, his paternal uncle became his legal guardian. After graduating from the University of Rostock, Franz Erdmann continued his education at the University of Göttingen.

After graduating from the University of Göttingen, Franz defended his theological dissertation and got a job as a teaching assistant. Beginning in 1818, Erdmann corresponded with H.D. Frähn (Ch. M. J. Frähn), who recommended him to Kazan University. Between 1816-1817, Franz Erdmann was invited to Kazan University and on September 4, 1818 was approved as a standard professor, but in the end was able to come to Kazan and start working only in August 1819. These are some of the key stages of F. I. Erdmann's childhood and youth prior to his arrival in Kazan and his activities at Kazan Imperial University between 1819-1845.

The first Department of Oriental Languages at the University began its work in 1807, with the invitation of Professor H. D. Frähn marking a new milestone in the history of scholarly Oriental studies in Kazan. This period came to a close in 1854-1855 with the transfer of the study of Oriental literature to the northern capital and the result in formation of the Oriental Department of St. Petersburg University.

The Kazan period of Erdmann's activity is associated with important institutional changes in the history of the formation of Oriental studies at the University, including the introduction of the main courses and disciplines of Oriental studies, the formation of different departments, and the consolidation of professors and other faculty, among others.

From August 1819 to May 1845, he held the following administrative and academic-pedagogical positions at Kazan University: from 1819 – Standard professor of Oriental languages, from 1825 – Head of the Department of Arabic and Persian Literature, part of Oriental Literature. At the same time, starting in 1824, he was the Head of the Numismatic Cabinet and the Cabinet of

NOTES

¹ Biographical dictionaries and encyclopedias (for example, in the "Russian Biographical Dictionary") provide inaccurate and incomplete information about the specific dates of birth and death of F. I. Erdmann. Work in a number of archival centers in Germany and England has made it possible to clarify biographical information and systematise archival facts and materials for a more complete study of the academic heritage of F. I. Erdmann.

Curiosities; between 1822-1832 and 1835-1836 he was the Dean of the Department of Verbal Sciences of the Department of Philosophy. Between 1841-1845, Erdmann was Dean of the Department of Philosophy; between 1822-1826 – he was a teacher of Arabic and Persian languages at the First Men's Gymnasium of Kazan. Between 1828-1845 F. I. Erdmann was a "separate censor" of Oriental writings.² Between 1832-1835, he was Inspector of Students and Director of the Pedagogical Institute. Beginning on August 23, 1839, by order of the Minister of Public Education, Erdmann was approved as vice-rector, and in 1843 became, deservedly so, a full professor at the University³.

In 1825, on behalf of the trustee of the Kazan Educational District, F. Erdmann embarked upon an academic expedition to Orenburg and the Kama region in order to study the antiquities of the Kazan, Orenburg and Vyatka provinces. In the 1820's he repeatedly raised the need to prepare a grammatical compendium and a dictionary of the Tatar language before the University Council, and in 1829 he presented his "Program for Compiling a Complete Tatar Dictionary".

In 1836, F. I. Erdmann drew up a project entitled "The Distribution of Teaching Arabic, Persian and Turkish-Tatar Languages" at the First Men's Gymnasium in Kazan. This project was not printed, but has been preserved in archival funds⁴. When studying Islamic languages in his distribution, F. Erdmann focused on the well-known textbooks and anthologies of A. Silvestra de Sasi, E. Rosenmuller, V. Jones, F. Wilken, M. Limsden, and A. Boldyrev on Arabic and Persian languages, published in Europe and Russia between 1818-1833. Among the grammatical compendiums and textbooks on Turkic linguistics, the publications of A. Davids ("Grammar of the Turkish Language", London, 1833), P. Jobert ("Turkish Grammar", Paris, 1823), A. Troyansky ("Tatar Grammar", Kazan, 1824) and I. Khalfin's anthology ("The Life of Dzhingiz Khan and Aksak Timura", Kazan, 1822) maybe highlighted. The distribution of teaching Islamic languages at the First Men's Gymnasium was compiled by F. Erdmann on the basis of his teaching practice there.

By the time of F. I. Erdmann's dismissal from the University in 1845, according to the "Regulations on the Teaching of Asiatic Languages in the First Kazan Gymnasium", the teaching of Oriental literature was divided into five categories: 1) Arabic-Persian, 2) Arabic-Turkish, 3) Armenian-Turkish, 4) Chinese-Manchurian and 5) Mongolian-Manchurian.

² Professor F. I. Erdmann served as censor after Ibrahim Khalfin (1801-1828). In the XIX century, the censorship of Arab-Islamic books in Kazan was carried out by university Orientalist professors Mirza A. K. Kazem-Bek (1845-1850), I. N. Berezin (1850-1855), and I. F. Gottwald (1855-1874).

³ "The case of the Nizhny Novgorod Noble Deputy Assembly on the introduction of Erdmann O. P. ... into the noble genealogy book of the Nizhny Novgorod province for 1884-1885" // Central Archive of the Nizhny Novgorod region (GKU TSANO), folio 639, case inventory 126, case 10854, pages 2-5. The main positions and stages of F. I. Erdmann's administrative and academic-pedagogical pursuits are recorded in the certificate issued to him.

⁴ State Archive of the Republic of Tatarstan, folio 92, case inventory 1, case 3833, pages 135–140.

During the years of F. I. Erdmann's work, Orientalism at Kazan University underwent major academic, organisational, educational and research changes. The period between 1807 and the 1840's marks a significant stage in the process of the institutionalization and development of the disciplinary status of Oriental Education and Science at Kazan University.

In 1828, the first two independent specialized departments were formed within the Department of Oriental Literature at Kazan University: the Departments of Turkish-Tatar Literature and Arabic-Persian Literature. The Department of Turkish-Tatar Literature was headed by A. K. Kazem-Bek (1802-1870) until 1846, and from 1846 – by the extraordinary (from 1854 – standard) Professor I. N. Berezin (1818-1896). The Department of Arabic-Persian Literature was headed by F. I. Erdmann until 1845, then by A. K. Kazem-Bek in 1846-1849, and finally by Standard Professor I. F. Gottwald (1813-1897) between 1849-1855.

On July 25, 1833, the first department for the Mongolian language in Russia and Europe was established at Kazan University. Standard professors of the Department of the Mongolian Language – O. M. Kovalevsky (1800-1878) and A.V. Popov (1808-1865) – became the founders of scholarly university-level study of Mongolian Studies in Kazan, Russia and Europe as a whole.

On May 11, 1837, for the first time in Russia, the Department of Chinese Language and Literature was opened, and in 1844 it was transformed into the Sino-Manchurian Department. The first professor of Chinese at Kazan University was Archimandrite Daniel (D. P. Sibillov (1798-1871)), who taught between 1837-1844. The successor of Archimandrite Daniel at the University was I. P. Wojciechowski (1793-1850), who laid the foundations of scholarly Manchurian studies in Kazan between 1844-1850. Between 1851-1855, the Department was headed by V. P. Vasiliev (1818-1900).

The active institutionalization and specialization of Oriental studies at a university level was aided by the fact that two new departments were created at Kazan University in 1842 – Armenian language and Sanskrit. Between 1842-1849, the Department of the Armenian language was headed by S. I. Nazariants (also known as Nazarian, Nazariants) (1812-1879). Between 1841-1851 the Sanskrit language was taught by P. Ya. Petrov (1814-1875), who headed the Department of Sanskritology between 1842-1852. The traditions of Sanskritology in Kazan between 1852-1856 were continued by F. F. Bollensen (1809-1896), who was educated at the University of Göttingen. F. F. Bollensen, librarian of the Hydrographic Department of the Maritime Ministry, was appointed as a standard professor of the Sanskrit Language Department of the University on February 6, 1852. After the termination of the study of Oriental Literature at Kazan University and the dismissal of F. F. Bollensen in 1858, he left for Germany.

After the dismissal of F. I. Erdmann in 1846, a department of the Kalmyk language was opened at the university, headed by A.V. Popov, a Mongol and Kalmyk scholar. This department did not receive further organisational, scientific, methodological and research development.

In the 1840s, three new Oriental departments for the Hindustani, Tibetan and Hebrew languages were slated to open.

These are the note worthy facts in the processes of the development of scholarly disciplines of university-level Oriental studies in Russia. Such a broad specialization was dictated not only by the internal course of the development of classical Oriental studies in the Russian Empire, but also by external political and social processes in the foreign relations between Russia, the East and the West.

Erdmann's main works from his time at Kazan University were published in Latin, German, English and Russian in both Europe and Russia, and were devoted to the history, ethnography, numismatics, literature, and languages of the Islamic peoples and Arab-Islamic historical sources.

When exploring the specific research topics of Professor F. I. Erdmann, one may highlight the following: the study and cataloging of coins of medieval Arab-Islamic dynasties of Turkic-Mongolian and Persian origin; the analysis and description of Arab-Islamic written sources (the chronicle of Iskander Munshi, the *Sabatulajizin* ("The Resistance of the Weak") manuscript of Sufi Alayara); Mongols in Persia according to the collection of chronicles of Rashidaddin (edition by Etienne-Marc Quatremere in Paris (1836)); the genealogy of Turks and Mongols and biography of Temuchin; the ancient history of Persia based on ancient Greek authors about the Persians and the tales of *Shah-nama* by Firdousi and others.

In general, the legacy of Professor F. I. Erdmann reflects the development of the institutional model of Oriental studies at the University and in Kazan as a whole, and is closely related to the teaching of Oriental languages and comprehensive research of written and physical materials as historical and cultural sources of the East. This can be seen through his work in the search for manuscripts, cataloging⁵, the publishing and translation of original texts; the study and publication of individual artifacts and extracts from various historical and literary sources; the description and cataloging of manuscripts and books and, in general, the source-study formation and systematization of the manuscript and book collections of the peoples of the East⁶.

⁵ In this area, an important successive work of F. I. Erdmann was the publication of a catalog of Oriental coins (see: *Numi Asiatici Musei Universitatis Caesariae Literarum Casanensis quos recensuit et illustravit Franciscus Erdmann* ("Asian coins of the Museum of Kazan Imperial University, described and illustrated by Franz Erdmann"). – Kazan, 1834). Mirza A. K. Kazem-Bek in his letter to academician H. D. Frenu in June 1845 wrote: "By tomorrow's mail I am sending to Your Excellency the work of Mr. Erdmann NumiAsiatici in two volumes; since you wished to send him to Germany, according to your last letter to Mr. Pushkin" (see: *Epistolary Heritage of Russian Orientalists: Letters of Mirza A. K. Kazem-Bek to Academician H. D. Frenu (1831-1846)* / Ed. R. M. Valeev; translated from the English by T. I. Zyapparova, M. V. Ponikarovskaya; preparation for publication, preface, commentary by R. M. Valeeva, T. I. Zyapparova, T. V. Kostina, O. A. Kirikova; intro. articles by N. N. Dyakov, I. F. Popova, I. V. Tunkina. – Kazan, 2015. – p. 126).

⁶ Zaitsev I. V. About the book collection of F. Erdmann, located in the department of rare books of the All-Russian State Library of Foreign Literature // *Gasyrlar avazy - Echo of Centuries*. – 2003. – No. 1/2. – pp. 227-231.

F. I. Erdmann was also elected a corresponding member and a full member of well-known scholarly societies in Europe and Russia: The Paris Asiatic Society (1825), the Moscow Society of Russian History and Antiquities (1829), the London Asiatic Society (1829), the Copenhagen Society of Northern Antiquities (1833), the Royal Academy of Sciences of History and Antiquity in Stockholm (1844), the German Society of Orientalists (1847), St. Petersburg Archaeological and Numismatic Society (1849), and the Imperial Russian Geographical Society (1850).

On May 10, 1840, F. I. Erdmann took the oath of citizenship of Russia, but retained his Lutheran faith.

After his dismissal from Kazan University on May 11, 1845, a new stage of F. I. Erdmann's biography began. By imperial order (dated February 7, 1847), he was appointed Director of Schools in the province of Olonets, and two months later (April 8, 1847) was transferred to the post of Director of schools in the province of Novgorod, which he held until August 20, 1855, at which time he was dismissed from service "for lengthy service, with a uniform assigned to the position of university professor." Erdmann died on November 14, 1862 at the age of 67, and was buried at the Lutheran cemetery in Kazan. His wife and children had previously converted to Russian Orthodoxy.

One of the last major works of F. I. Erdmann discovered by the researchers (not presented in encyclopedic and reference publications) is *Temudschin der Unerschütterliche ...* ("Temuchin the Unshakable ..."), published in 1862 in German in the famous Oriental studies center of Europe – Leipzig. Between the time spent living in Rostock and Kazan, F. I. Erdmann prepared and published more than 20 articles.

Our planned comprehensive archival research and materials allow us to further write and critically revise the well-established stereotype about F. I. Erdmann's contribution to the formation of orientalism at Kazan University in 1819-1845, and generally to Russian and European Orientalism during the first half of the XIX century.

CONCLUSION

The personality of the Russian and German Orientalist academic F. I. Erdmann is of scholarly and public interest to contemporaries. His life pursuits in Germany and Russia provide material for understanding the history of Oriental studies, social and quotidian history, as well as historical anthropology.

The creative legacy of Standard Professor F. I. Erdmann during his period of activity at Kazan University is characterized by complexity, the wide breadth of his inter disciplinary approach, and an organic combination of philology, history, literature, culture, and the religions of the peoples of the Arab-Islamic East. Professor F. I. Erdmann made both organizational and

research contributions to the formation of the university model of Oriental studies in Kazan and in Russia during the first half of the XIX century .

The Oriental heritage of F. I. Erdmann is of historical, historiographical and source studies significance and is a case in point of the academic and cultural ties between Russia and Germany. His biography and legacy are both a vivid example and an important factor in Russo–German relations in the history of Orientalism in Russia and Germany during the XVIII - early XX centuries, and provide a basis for prospective interaction between Russia, the East and Europe.

REFERENCES

- Akademik V. V. Bartol'd. Raboty po istorii vostokovedeniya. [Academician V. V. Barthold. Works on the history of Oriental Studies. – Moscow: Nauka, Main editorial Office of Oriental literature, 1977. – 966 p.].
- Valeev R. M. Kazanskoe vostokovedenie: Istoki i razvitie (XIX v. – 20-e gg. XX v.) [Kazan Oriental studies: Origins and development (XIX century – 20s of XX century)]. – Kazan: Kazan University Press, 1998.
- Valeev R. M. Orientalistika v Kazanskom universitete (1807 – 20-e gg. XX v.) [Orientalism at Kazan University (1807 – 20s of the XX century)]. – Lambert, 2019.
- Zajcev I. V. O knizhnom sobranii F. Erdmana, nahodyashchemsya v otdel redkih knig Vserossijskoj gosudarstvennoj biblioteki inostrannoj literatury // Gasyrlaravazy – Ekho vekov. – 2003. – № 1/2. – S. 227–231. [Zaitsev I. V. About the book collection of F. Erdmann in the department of rare books of the All-Russian State Library of Foreign Literature // Gasyrlar avazy – Echo of Centuries. – 2003. – No. 1/2. – pp. 227–231].
- Istoriya otechestvennogo vostokovedeniya do serediny XIX veka. [The history of Russian Oriental studies until the middle of the XIX century. – Moscow: Nauka, Main Editorial Office of Oriental literature, 1990. – 435 p.].
- About the authors
- Ramil M. Valeev, Doctor of Historical Sciences, Professor of Kazan Federal University, e-mail: valeev200655@mail.ru
- Roza Z. Valeeva, Ph.D., Assistant Professor, Kazan Innovative University named after V. G. Timiryasov, e-mail: rozazv@mail.ru
- Natasha M. Bertuol, Senior Lecturer, Kazan Innovative University named after V. G. Timiryasov, e-mail: BertuolNM@ieml.ru

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**THE IMPORTANCE OF POLITICAL PROCESSES IN TOURISM SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

Roland SHARASHIDZE

PhD, Grigol Robakidze University
Tbilisi 0159, Georgia

Giorgi GOGITIDZE

PhD, Georgian Technical University
Tbilisi 0171, Georgia

ABSTRACT

In recent years, in many countries, including Georgia, supporting tourism development is one of the priority issues in business activities. With its diverse resources, Georgia provides a wide opportunity for the sustainable development of regional tourism. Based on the priorities in the process of tourism management, to avoid potential challenges, in-depth research in different directions is necessary for the development of competitive tourism activities. Based on this, in addition to the in-depth, complex study and analysis of tourism resources, it is essential to study various positive and negative factors since tourism business development can be hindered due to different circumstances. One of the essential issues is to analyze the pressure of positive or negative aspects caused by political and social instability in the process of tourism development. The dynamics of tourism growth in Georgia during the years 2012-2022 were analyzed in this work. On the basis of the mentioned data, we revised the impact of some aspects of political processes in the research period concerning the dynamics of the increase in the number of tourists.

Keywords: Turism, politics, sustantable development.

INTRODUCTION

Sustainable tourism destination development has attracted considerable attention from researchers for many years, especially regarding tourism's positive and negative impacts on destination resources and communities. The development of tourism plays a vital role in the socio-cultural situation of society, and as a whole, it contributes to the stable development of the society. In particular, Social-cultural, natural, political, legal, and technological factors are essential. the implementation of sustainability tourism development is linked to the political support, political condition, environmental education, etc. (Mihalič et al., 2012). In recent years, in many countries, including Georgia, supporting tourism development is one of the priority issues in business activities. With its diverse resources, Georgia provides a wide opportunity for the sustainable development of regional tourism. Based on the priorities in the process of tourism management, to avoid potential challenges, in-depth research in different directions is necessary for the development of competitive tourism activities.

Based on this, in addition to the in-depth, complex study and analysis of tourism resources, it is essential to study various positive and negative factors since tourism business development can be hindered due to different circumstances. One of the essential issues is to analyze the pressure of positive or negative aspects caused by political and social instability in the process of tourism development.

In general, the Political environment affect the development of a company or business. These actions may be on all levels, (local, regional, national, or international levels) (Akbar et al., 2019). It should be noted that tourism business development is directly related to the conduct of elections and the events taking place during the election period. Challenges during the election period have a negative impact on tourism, while peaceful elections and peace. It has a positive effect on the tourism sector. The peaceful conduct of the 2013 elections showed a positive dividend for the financial industry. In the case of other countries, it seems that The politically tense environment impacts particular tourism sectors. Elections on Kenya's tourism were much better during the election cycle (2013). The study suggests that industries that are more dependent on trade exhibit greater return volatility when political risks are higher. Moreover, the investor sentiment theory suggests high volatility stocks are likely to be disproportionately sensitive to broad waves of investor sentiment. (Buigut & Masinde, 2022). It suggests that the most critical political stability contributes to sustainable tourism development. In particular, Countries with high economic and political stability have more visitors compared to countries with less economic and political stability (Causevic & Lynch, 2013). The studies highlighted that peace considering a prerequisite for Sustainable tourism development (Causevic & Lynch, 2013). Political disruptions between countries create uncertainty. Uncertainty reduces tourism activities (Chu et al., 2021). According to existing research, extreme political events, political disputes over territory, and other growth uncertainties, therefore, have a significant impact on visitor decision-making. Finally, it leads to a decrease in the tourist flow (Davis & Meunier, 2011).

THE RESEARCH METHODS

We sumeruse the international visitors visits during the 2012-2021 years in Georgia. The dynamics of tourism growth in Georgia during the years 2012-2022 were analyzed in this work. On the basis of the mentioned data, we revised the impact of some aspects of political processes in the research period concerning the dynamics of the increase in the number of tourists.

RESULTS AND DISCUSION

If we compare 2012-2021 years regarding visitors arrivals. There is a noticeable increase in the number of arrivals and visitors in Georgia. For example, according to compare of 2011-2012 the number of arrivals in 2012 by a 52,2% increase compared to 2011; in 2013 - increase by 21,0% compared to 2012; in 2014 - increase by 2,7% compared to 2013; 2015 increase by 7,1%

compared to 2014; 2016 -increase by 6,6% compared to 2015; 2017 - increase by 17,6% compared to 2016; 2018 - increase by 9,8% compared to 2017; 2019- increase by 7,8% compared to 2018; 2020- decreased by 81,3% becuses of covid-19 (Figure 1.). It is noteworthy that 2012-2022 The statistical rate of visitors, except during the pandemic period, is progressive (Figure 1). Over the last 10 years, it has increased from about 4.7 billion to 9.3 billion before the Covid pandemic. The current indicator indicates positive factors for developing tourism in the country. The tourism business development indicator generally depends on the combination of positive factors affecting tourism. However, in many cases, negative factors prevent the development of the tourism business. Looking at the progressive results, we can say that the internal political processes in the country are reflected in the growth of tourism. The decreased percentage of visitors coincides with the current political process in the country. We think that the current political processes (elections) of 2012-13 reflected the number of international tourists in 2014.

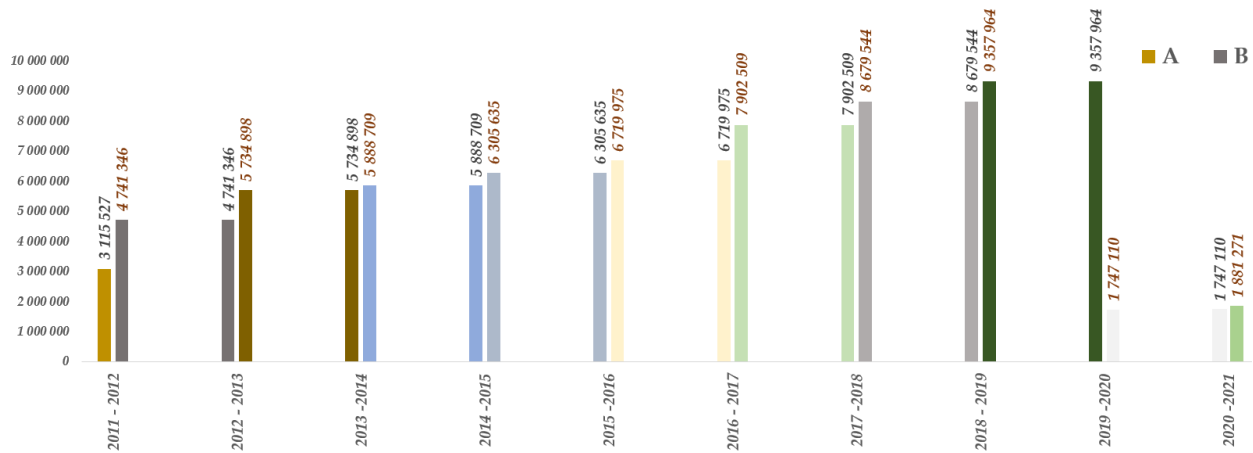

Figure 1: The the number of international visitors in 2012-2021 years in Georgia.

According to literature, In the case of Kazakhstan, reducing the impact of the negative political system on the tourism industry can be seen as the main way to achieve sustainability in the most vulnerable cultural tourism destinations. Therefore, the political situation has a significant impact on the development of tourism. Moreover, among other factors, it is important to maintain sustainable tourism business development. (Akbar et al., 2019). Thus, the ability of a destination to meet the demands of tourists depends on many factors, natural and geographical constraints, policies and legislation of central and local governing bodies, cultural heritage and successful entrepreneurial activities in the destination (Hall & Jenkins, 2010).

Moreover, the study indicated that political stability affected the development of the tourism sector in the long run. There is an association linkage to the development of tourism and political stability. It should be noted that there are differences according to countries' different interactions between political stability and tourism development. Tourism development has an essential effect on trade openness by contributing to the transnational flows of goods and services.

CONCLUSION

Irrespective of the external negative political processes in Georgia and other internal political events, the state support for the development of tourism in the country had a positive effect on the growth rate of tourism.

REFERENCES

- Akbar, I., Yang, Z., Han, F., & Kanat, G. (2019). The Influence of Negative Political Environment on Sustainable Tourism: A Study of Aksu-Jabagly World Heritage Site, Kazakhstan. *Sustainability*, 12(1), 143. <https://doi.org/10.3390/su12010143>
- Buigut, S., & Masinde, B. (2022). The Impact of General Elections on Kenya's Tourism, Financial and Media Sector Stock Returns: An Event Study Approach. *Journal of African Business*, 23(2), 497–515. <https://doi.org/10.1080/15228916.2021.1874793>
- Causevic, S., & Lynch, P. (2013). Political (in)stability and its influence on tourism development. *Tourism Management*, 34, 145–157. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.04.006>
- Chu, Y., Huang, X., & Jin, T. (2021). Political relations and tourism: Evidence from China. *Applied Economics*, 53(45), 5281–5302. <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1922591>
- Davis, C. L., & Meunier, S. (2011). Business as Usual? Economic Responses to Political Tensions: BUSINESS AS USUAL? *American Journal of Political Science*, 55(3), 628–646. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2010.00507.x>
- Hall, M., & Jenkins, J. M. (2010). Politics and tourism—interdependency and implications in understanding change. *Tourism and Political Change*, 7–18.
- Mihalič, T., Žabkar, V., & Cvelbar, L. K. (2012). A hotel sustainability business model: Evidence from Slovenia. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(5), 701–719. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.632092>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**DEVELOPMENT OF PRESSURE ULCER MONITORING SYSTEM FOR COMATOSE
PATIENT: REVIEW**

H. Y. TAN

Politeknik Premier Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
hsienyungtan536@gmail.com,

Z. MOHAMAD

Politeknik Premier Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
zunuwanas@yahoo.co.uk

ABSTRACT

Pressure ulcer is a common disease for the comatose patient, this is because the comatose patients is not able to adjust their sleep posture. Dynamic support surfaces such as rotating beds and mattresses with alternating pressurized air sacs, this dynamic support is good but the cons are too expensive and impractical on a large scale. Therefore, this pressure ulcer monitoring system are designed for the caregivers or doctor so that they able to observe patient status in an easy way, two parameters can be observed which is in pressure and temperature, caregivers only need to turn the patient body when needed. In short, this equipment is design focus for comatose patient with specific part on sacrum and spatial area which is the most common area that pressure ulcer occur. The sensor used on this pressure ulcer monitoring system is flex pressure sensor. This project is purposely designed a monitoring system for the comatose patient who were bedridden to prevent them from disease of bedsores or people.

Keywords: Bedsores, Sleep Posture, Pressure ulcer monitoring system, Flex pressure sensor.

CHAPTER 1: INTRODUCTION

1.1. Background Of Project

A comatose patient is one who cannot be awakened and is confined to bed for an extended period of time. This condition can be caused by brain injury, brain infection, stroke, alcohol poisoning, and other factors. In this regard, pressure ulcers have become a nightmare for comatose patients. Pressure ulcers can be classified into four stages. Stage 1: the area appears red and warm; Stage 2: an open wound with severe pain around the wound. Because the under skin's surface was damaged, Stage 3 will resemble a crater. Muscles, tendons, bones, and joints may be affected in stage 4 large wound and crater. As a result, pressure ulcers are a very serious disease that can worsen if not treated properly. To prevent pressure ulcers, there are two types of support for the comatose patient: static support and dynamic support. Although static support surfaces such as mattress overlays filled with water, gel, or foam are commonly used, patients can still develop pressure ulcers if left unattended for long periods of time. Dynamic support surfaces, such as rotating beds and mattresses with alternating pressurised air sacs, are beneficial, but they are prohibitively expensive and impractical on a large scale.

1.2. Problem Statement

A pressure sore may also be referred to as a pressure ulcer, bedsore, or decubitus. It is an open wound on the skin created by prolonged persistent pressure on one portion of the body. Tissue injury and death result from a decrease in blood supply to these locations. Pressure ulcers are common on the skin that covers bone regions. Bony prominences are patches of bone that are near to the skin's surface. Because they are the least cushioned, these areas are the most vulnerable to pressure injuries. Which pressure points are at danger in a specific patient is determined by the position in which the patient spends the most of his or her time. As a result, the sacral area is one of the most prevalent locations for pressure ulcers in comatose individuals. People with stage 4 pressure ulcers are at a high risk of contracting a potentially fatal infection. The risk of getting a pressure ulcer increases when a person is bedridden, asleep, unable to sense pain, or immovable. If the person is not turned, correctly positioned, or given sufficient diet and skin care, the risk will be increases. Diabetes, cardiovascular issues, and malnutrition are also risk factors.

1.3. Objectives

The objective of this study is:

1. To design a device that suitable to apply on comatose patient for measure their pressure of their back.
2. To develop a pressure ulcer monitoring system by used FSR 402(Short), NTC thermistor and Arduino DUE.
3. To analyze the minimum pressure that can threaten comatose patient suffer of pressure ulcer.

1.4. Scope And Limitations

The pressure ulcer monitoring system calculates the back pressure of a comatose patient based on two parameters: pressure and temperature. The pressure may be determined using the monitor, which is divided into three categories: green, yellow, and red. Green symbolises a good condition, yellow represents a moderate condition in which you must care for the patient, and red represents a critical state in which you must take immediate action to prevent the patient from being exposed to pressure for an extended period of time. Furthermore, temperature is one of the characteristics used to determine pressure ulcers. If the patient's middle back is subjected to pressure, the temperature in this area will be higher than in other areas. Nurses can more correctly evaluate the patient's status with the help of temperature, allowing the unconscious patient to be safeguarded against pressure ulcers. This pressure ulcer monitoring system is classified as a prevention and prediction device since it can prevent the occurrence of pressure ulcers as well as determine the skin state using the temperature parameter and determine whether or not it is a pressure ulcer.

1.5. Significant Project

This project was able to used in hospital and daily used in home, the data was easy to review by the caregivers. The caregivers able to notify the status of patient very easily without any complicated operate. Other than that, as a prevention equipment this may help the comatose's patient to avoid from the pressure ulcer very well.

CHAPTER 2: LITERATURE REVIEW

2.1. Pressure Ulcer Concern

Bedsore, also referred to as pressure ulcers, are a serious health issue in Malaysia. According to ongoing study, 3 million individuals in the United States alone suffer from pressure ulcers each year [1]. An average hospital stay with pressure ulcers costs \$37,800 [6]. It is expected that the prevalence of pressure ulcers will keep rising given the ageing population in the world and the growing caregiver shortage.

2.1.1 Resulted in Pressure Ulcers in Patients

The inability of capillaries to adequately perfuse the epidermis and subcutaneous tissues results in tissue necrosis, which is the primary cause of pressure ulcers. The internal pressure of the capillary varies between 20 and 40 mmHg, with an average measurement of 32 mmHg [7]. Keeping the external pressure below 32 mmHg should avoid the development of pressure ulcers. Age, smoking, a low body mass index, and limited mobility are all risk factors for pressure ulcers.

2.1.2 Consequences

A patient with a severe pressure ulcer is similar to a burn sufferer. It is nearly impossible to anticipate when a patient will heal, as it varies from patient to patient and may require a skin flap depending on the severity [8]. Many people's quality of life has suffered significantly. Many patients' lives are ruled by pressure ulcers. Patients face a variety of obstacles, including the requirement for a specific bed, limited sleeping positions, regular dressing changes, home care, strong odour, drainage, and clothing restrictions [8]. Many patients report excruciating pressure ulcer pain even while they are at rest [8].

2.1.3 Technique to avert

Because of a lack of efficient pressure ulcer prevention strategies, pressure ulcers have become a prevalent occurrence in bedridden patients [8]. Whether a patient is at risk for pressure ulcers or not, changing their dressings every two hours is the most important prophylactic treatment. While age, BMI, and other known contributing risk variables are not included, this technique has been shown to be effective in minimising pressure ulcers. An alternate method is to use a bed with enhanced airflow around the body and reduced pressure on the skin when the patient sleeps.

2.2 Device characteristic

There are various features to consider when designing a device that measures both the pressure and temperature of the skin. The pressure sensor is one of the most important components. It must be able to measure a wide range of pressures, be compact, and not distort the pressure being measured. Another consideration is the method utilised to read the sensor measurement. After gathering data, it must be documented and analysed. Finally, the power consumption of the device must be considered. All of these elements must be considered while developing a successful

2.2.1 NTC Thermistor

NTC is an abbreviation for Negative Temperature Coefficient. Because NTC thermistors have a negative temperature coefficient, their resistance decreases with increasing temperature. They are commonly employed as resistive temperature sensors and current limiters. The temperature sensitivity coefficient is approximately five times that of silicon temperature sensors (silistors) and around 10 times that of resistance temperature detectors (RTDs). NTC sensors are extensively used when temperatures range between 55 and +200 °C.

The non-linearity of the resistance-temperature connection revealed by NTC resistors constituted a significant obstacle when using analogue circuits to properly calculate temperature. However, because to the rapid development of digital circuitry, accurate values can now be obtained by solving equations that closely resemble an NTC curve or by interpolating lookup tables..

2.2.2 Definition of an NTC Thermistor

The resistance of the thermally sensitive resistor decreases significantly, precisely, and predictably when the core temperature of an NTC thermistor rises within its operational temperature range.

2.2.3 NTC Thermistors' characteristics

In contrast to RTDs (Resistance Temperature Detectors), which are frequently made of metals, NTC thermistors are typically made of ceramics or polymers. The materials used to make NTC thermistors produce a variety of temperature responses and other performance characteristics.

2.3 Flexible pressure force sensor

On the market, there are many different types of force sensors. Many manufacturers place greater emphasis on precision and accuracy than on physical space limits. This makes excellent logic and is beneficial for the vast majority of applications, but not for the way this device is constructed. To obtain correct data, the sensor must be thin enough to be put directly to the patient's skin. This is not to say that accuracy and precision are unimportant in the design; rather, the device's footprint must be given more weight than accuracy and precision. In addition to the footprint, the measurable pressures of the device must fall within a certain range. If the pressure exceeds a threshold of approximately 32 mmHg [884], capillary blood flow may be reduced or halted, depriving the tissue in that region of oxygen. This results in tissue necrosis in the affected area. Pressures over this level simply increase the likelihood of developing pressure ulcers. The duration of pressure applied to the skin has a substantial impact on pressure ulcer risk. In other words, the likelihood of developing a pressure ulcer will vary based on the amount of pressure applied over time. As a result, the sensor must be capable of measuring pressures significantly greater than 32 mmHg as well as lower pressures.

2.3.1 Why using Force sensing resistor.

Printed force sensors, force sensitive resistors, and force detecting resistors are examples of embedded components. Furthermore, it's important to recall that several innovative sensor types have only lately been developed as a result of their importance being recognised. Complicated switch mechanisms, such as mechanical switches, dome-inspired membrane switches, or capacitive switches with silver conductors, can be removed by employing FSRs. They are also useful in pressure mapping applications. Isn't FSR a reliable, efficient, and straightforward technology? It certainly is!

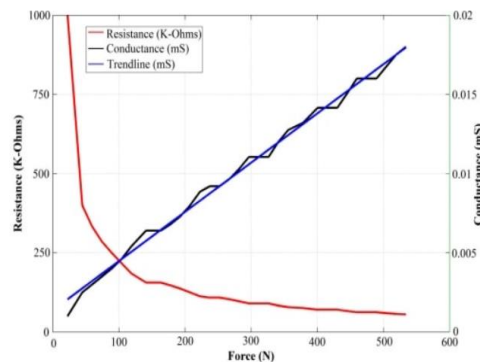
Even if advances in this area have reached their pinnacle, more are constantly being developed. You should know that force-sensing resistors are not a new invention. For a long time, force sensing resistors have been used as an integrated component. Resistor Sensing Force:

2.3.2 How Does It Measure Force?

We all know that force is a function of applied pressure multiplied by contact area or mass multiplied by acceleration ($F=M*A$). "F" in engineering terms can be expressed in Newton (N) or pound-force (lbf), among other units. [13]

Force-sensing resistors are not factory-calibrated to a recognised technical unit. However, the calibration technique allows the output of a force detecting resistor's force measurement to be correlated to applied force. [13]

In electrical circuits, passive components called as force sensing resistors function as variable resistors. In essence, they are a form of piezoresistive sensor. The sensor has a high resistance when no load or force is applied to it, in the range of many Megaohms (M), but when a force is applied, the resistance considerably drops, in the order of Kiloohms (K) (K). When conductance (the inverse of resistance) is considered, the connection between conductance and the sensor's reported force range is linear. { 13 }

Force Sensing Resistor: Resistance vs. Conductance vs. Force

Figure 1

2.3.3 Characteristic Curve: Resistance vs. Force

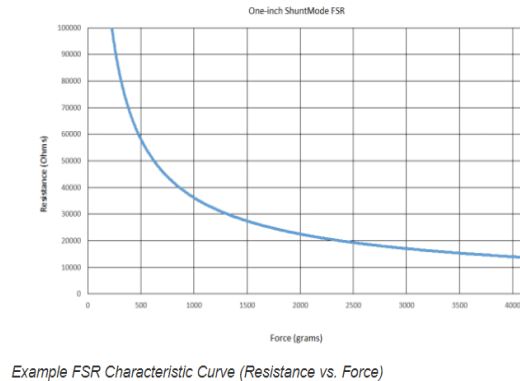

Figure 2

Detection of Force The Resistance vs. Force curve depicts resistors visually. Although curves change between models, an equation can be used to generalise them: $y = ax - b$

The graph above depicts a typical Single-Zone FSR that is actuated by a force on an automated dynamic test fixture. [13]

2.4 Wireless Communication

Wireless data transfer is a relatively new field. As a result of recent improvements aimed towards completely wireless transmission, many options for various applications have emerged. This gadget is compatible with the five primary protocols listed below: Bluetooth, WiFi, ZigBee, ANT, and RF are all wireless technologies.

WiFi has the greatest range of the four protocols mentioned. WiFi is mostly used by computers to connect to the Internet in order to view websites, stream music and videos, and do other things. The broad availability of WiFi is a significant advantage. WiFi convergence is expected in all public locations and private homes. This well-established network is used by several Internet of Things (IoT) devices to deliver real-time data to the cloud for analysis and monitoring. WiFi has many advantages, but it also has disadvantages. These include the substantial processing power required to process handshakes and high-bandwidth protocols, as well as the relatively high power consumption.

Bluetooth is another another mature option that has emerged with the launch of cell phone accessories. Bluetooth is a peer-to-peer communication protocol that is usually used on a local network. Slave devices are typically linked to a master device (such as a cell phone) (i.e. headset, speakers, smart watches, etc.). As a result, small, controllable networks are developed that fulfil incredibly specific activities without requiring WiFi's solid infrastructure. Bluetooth's range is significantly smaller than that of WiFi. Bluetooth transmitters are classified into three types, each with a different power need and working range. Class 1 devices have a range of 100 metres and use 100 mW of electricity, class 2 devices have a range of 10 metres and use 2.5 mW, and class 3

devices have a range of less than 10 metres and use 1 mW [9]. Class 1 devices (laptops, desktops, cars, etc.) have an abundant supply of power sources, but class 2 and 3 devices have a limited supply of power. Furthermore, Bluetooth LE (Low Energy) is a standard designed specifically for Internet of Things (IoT) devices [10]. This provides a communication protocol designed specifically for low-power devices, such as the one on which this thesis is based.

The Zigbee protocol, like Bluetooth, has been adopted by the industry's low-power products. ZigBee's primary applications include sensing and monitoring, among many more. Major firms, such as Philips and Samsung, are currently implementing ZigBee in their IoT products, such as smart home lighting [11]. There are several methods for implementing ZigBee on a device. The three specifications are known as ZigBee Pro, ZigBee RF4CE, and ZigBee IP [11]. ZigBee Pro is a one-way connection between two devices that has been proven to be extremely reliable and needs very little power. ZigBee RF4CE enables low-power, low-memory-consumption two-way device-to-device communication. ZigBee IP, a sophisticated mesh network technology, allows several ZigBee devices to join a network utilising IPv6 network addressing [11].

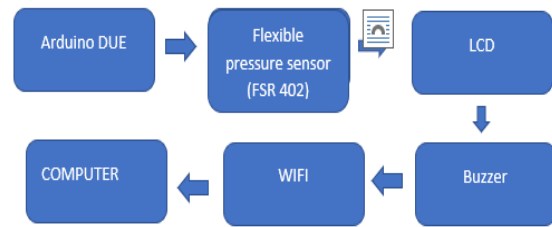
ANT is a low-power protocol for low-power devices. ANT is most usually found in sports and fitness equipment. ANT radios are frequently regarded as "black boxes," requiring only the bare minimum of development to function. ANT has many of the same advantages as Bluetooth LE but does not have the same market penetration. Device interoperability is ensured through an enhanced protocol known as ANT+. This new protocol necessitates more hardware, which raises hardware costs dramatically [12]. The sixth wireless data transport mode is radio frequency (RF). This is a very broad option that covers the other wireless solutions available, but the versatility of the option makes it worth investigating. RF technology could be used to develop a low-overhead protocol that makes use of the open spectrum used by WiFi and Bluetooth. WiFi and Bluetooth are both extremely dependable, well-established protocols that allow for a large number of global connections and high bandwidth. This may be overly complicated and unnecessary for the application of the gadget under consideration in this paper. A communication protocol, as well as specialised hardware, would be required for an RF solution. This has the potential to produce a highly effective solution that is specifically tailored to our device.

CHAPTER 3: METHODOLOGY

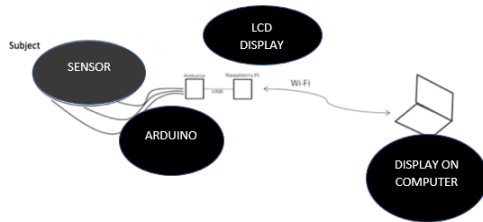
3.1 Introduction

I read several journals on the subject of pressure ulcers while conducting research. I read about numerous patients who developed pressure sores. I discovered in the journals that individuals in coma, diabetes, and circulatory disorders are at the highest risk of developing pressure sores. So, based on this, I can conclude that pressure ulcers are one of the most serious issues for bedridden patients, particularly diabetic comatose patients. The investigation also reveals the shortcomings of present comatose patient aids. The first issue is that mattress pads filled with water, gel, or foam are ineffective, and the second issue is that while some systems are

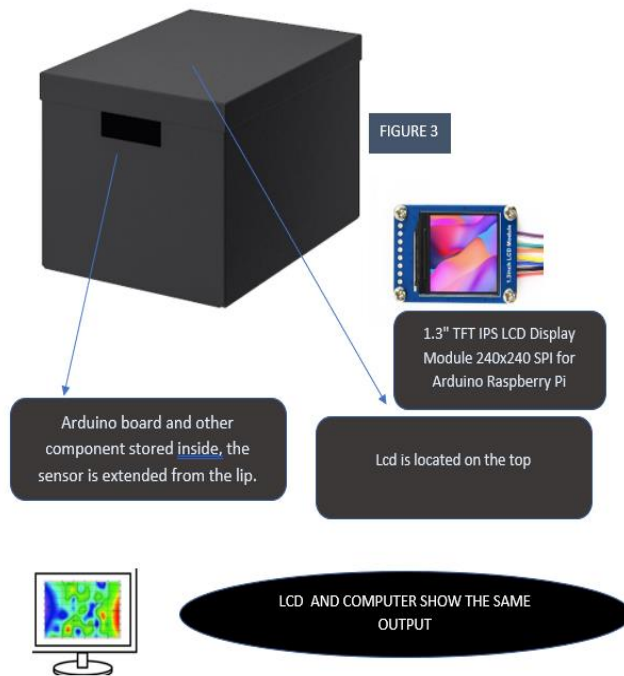
effective, such as the revolving bed and mattress with alternating bags of compressed air, they are expensive and unworkable on a big scale. As a result, the concept of creating a pressure ulcer monitoring system was conceived. This monitoring system is a comatose patient's realm. This design, on the other hand, is a freshly designed electronic software tool for monitoring the patient's pressure ulcer. A special emphasis is placed on the pressure ulcer monitoring system, which allows nursing personnel to be educated on the standard assessment of the pressure ulcer and the patient's general status. The suggested electronic software application should be useful for objective monitoring of the patient's back pressure. This tool is not designed to add to the workload of nursing staff, but rather to allow them to gain additional experience and competence while also monitoring the impact of preventive clinical care methods on the occurrence of PU.

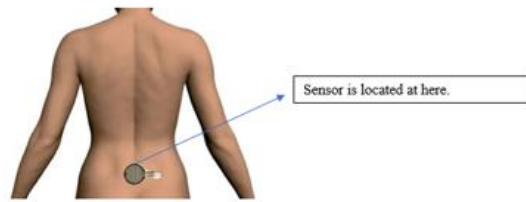
3.2. Block Diagram

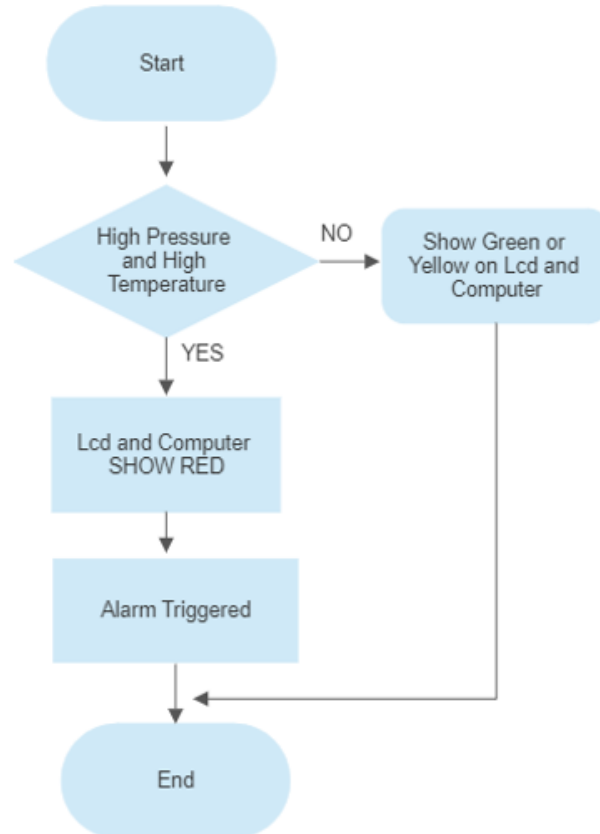
3.3 Project Design

The box size
 Wide 20cm x Length 20cm x height 10cm

3.4 Flow Chart

3.5. Expected Result

The pressure and temperature readings were crucial to assure the project's integrity, with the two parameters it can prevent the patient's pressure ulcer, therefore a good quality sensor is required, utilising an FSR 402 short single-zone sensor to measure detect the pressure. The temperature was measured using an NTC thermistor, which has the same measurement characteristics as the FSR 402. Both of these components are resistance relays. When pressure is applied to them, the component's resistance reduces. Pressure and temperature can thus be measured at the same time.

Second, the design should be small, compact, and portable, with a wireless optical design, so that the sensor section may be better matched with human skin for the best results. The item can appear more technological with a wireless design.

In summary, the gadget is projected to be widely used, making it one of the most essential medical equipment in the hospital for assisting nurses and doctors in determining the status of the unconscious patient and preventing pressure ulcers.

REFERENCES

- [1] C. H. Lyder and E. A. Ayello, "Pressure Ulcers: A Patient Safety Issue," 2008/04 2008.
- [2] THOMAS A. KROUSKOP, The Institute for Rehabilitation and Research, 1333 Moursund Avenue, Houston, Texas 77030, U.S.A.
- [3] Wellsense, (2016). M.A.P. Available: <http://themapssystem.com>
- [4] (2016). Wireless Patient Monitoring ... Leaf Healthcare. Available: <http://www.leafhealthcare.com/>
- [5] V. Health. (2016). Alternating Pressure Mattress. Available: <http://www.vivehealth.com/products/vive-alternating-pressure-mattress> References
- [6] C. A. Russo, "Hospitalizations Related to Pressure Sores," Agency for Healthcare Research and Quality, Healthcare Cost and Utilization Project 2006.
- [7] L. EM, "Micro-injection studies of capillary blood pressure in human skin," ed, 1930.
- [8] D. K. Langemo. (2005) Quality of Life and Pressure Ulcers: What is the Impact? WOUNDS. Available: <http://www.woundsresearch.com/article/3625>
- [9] J. Wright. (2016). Dispelling Common Bluetooth Misconceptions. Available: <http://www.sans.edu/research/security-laboratory/article/bluetooth>
- [10] Bluetooth, "Bluetooth Low Energy — Bluetooth Technology Website," 2016.
- [11] (2016). The ZigBee Alliance. Available: <http://www.zigbee.org/>
- [12] (2016). Comparing Low-Power Wireless Technologies — DigiKey. Available: <http://www.digikey.com/en/articles/techzone/2011/aug/comparing-low-power-wireless-technologies>
- [13] Sawant, P. (2021, October 21). Force Sensing Resistor- It's working as Input & Force Mapping Device. Blog - Membrane Keyboard, Manufacturer, Supplier, India. <https://lineproindia.com/blog/force-sensing-resistor-its-working-as-input-force-mapping-device/>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

SİBER ZORBALIĞIN ÖNLENMESİNE YÖNELİK UYGULAMALAR ÜZERİNE
HALKLA İLİŞKİLER ODAKLI BİR İNCELEME: BULLY HUNTERS (CS: GO)
ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ZARARSIZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0002-0485-7576

omer.zararsiz@hbv.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Emrah AYAŞLIOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0002-9245-7424

emrah.ayaslioglu@hbv.edu.tr

ÖZET

Teknolojik yenilikler, pek çok alanı olduğu gibi oyun tasarımı ve oyun oynama alışkanlıklarını da dönüştürmektedir. Geleneksel oyun kavramıyla bağını korusalar da güncel dijital oyunlar gerek zengin içerikleri gerekse etkileri bakımından özgün dijital ürünler olarak değerlendirilmektedir. Eğitim, psikoloji, sosyoloji ve iletişim gibi farklı alanlarda günümüzün dijital oyunlarının farklı özelliklerine ve etkilerine dikkat yöneltten sayısız akademik çalışma, bu yeni ve sürekli dönüşen özgün alanı keşfetmeyi, geleceğe yönelik projeksiyonlar yapmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, dijital oyun dünyalarında sıklıkla karşılaşılan bir durum olan ‘siber zorbalık’ konusunu merceğine almaktadır. Önemli ölçüde popüler bir oyun olan Counter Strike: Global Offensive evreninde gerçekleşen siber zorbalık uygulamalarına karşı örgütlenen ‘Bully Hunters’ adlı organizasyonun tanıtım etkinliği, bir örnek olay olarak belirlenmiştir. Söz konusu organizasyonun siber zorbalıkla mücadele yöntem, taktik ve stratejileri, halkla ilişkiler alanında ön plana çıkan ve sıklıkla vurgulanan temel ilkeler bağlamında değerlendirilmektedir. Sonuçları itibariyle bir kriz durumuna dönüşen Bully Hunters organizasyonunun iletişim stratejileri ve halkla ilişkiler politikalarının, önemli bir toplumsal kriz durumunu nasıl ortaya çıkardığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Siber Zorbalık, Dijital Oyunlar, Dijital İletişim, Bully-Hunters Organizasyonu

A PUBLIC RELATIONS FOCUSED STUDY ON PRACTICES FOR THE PREVENTION OF CYBERBULLYING: THE CASE OF BULLY HUNTERS (CS: GO)

Assist. Prof. Dr. Omer Faruk ZARARSIZ

Assist. Prof. Dr. Emrah AYASLIOGLU

ABSTRACT

A public relations focused study on practices for the prevention of cyberbullying: The Case of Bully Hunters (CS: GO). Technological innovations are transforming game design and gaming habits as well as many other areas. Although they maintain their connection with the traditional game concept, current digital games are considered as unique digital products in terms of both their rich content and effects. Numerous academic studies that draw attention to the different features and effects of today's digital games in different fields such as education, psychology, sociology and communication aim to explore this new and constantly transforming field and make projections for the future. This study focuses on 'cyberbullying', which is a frequently encountered situation in digital game worlds. The promotional event of the organization called 'Bully Hunters', a voluntary organization against cyberbullying practices in the universe of Counter Strike: Global Offensive, which is a very popular video game in recent years, has been determined as a case study. The methods, tactics and strategies of the organization in combating cyberbullying are evaluated in terms of the basic principles that are prominent and frequently emphasized in the field of public relations. It is discussed how the communication strategies and public relations policies of the Bully Hunters organization brought about a situation of significant social crisis.

Keywords: Public Relations, Cyberbullying, Digital Games, Digital Communication, Bully-Hunters Organization

GİRİŞ

Oyunun tarihinin insanlık tarihi kadar geçmiş dönemlere uzandığını söylemek mümkündür. Antik çağlardan itibaren oyun önemli bir etkileşim ve yaratıcılık alanı olmuştur. Yeni insanlarla tanışma aracı olan oyun, aynı zamanda etkileşimi de artırarak insanlar arasında iletişim kurulmasına aracılık etmiştir. Bu yönüyle oyunların hemen hemen bütün toplumlarda kendine has özellikler barındıran bir etkinlik olarak kültürün gelişmesine de katkı sunduğu ileri sürülebilir.

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren toplumların gündelik yaşantısında kullanım yaygınlığı bulan internet, dijitalleşmenin önünü açmıştır. Dijitalleşme ise gündelik yaşamda kullanılan bir dizi araç ve gerecin dijital ortama taşınmasını sağlamıştır. Bireyler arasındaki iletişim de bu süreçten etkilenmiş ve etkileşim anlayışı da değişim geçirmiştir. Bu kapsamda teknolojinin gelişmesi diğer alanlarda olduğu gibi oyun alanına da etki ederek, onun dijitalleşmesini sağlamıştır. Geçmişin yüz yüze ve grup iletişimini önceleyen oyunları yerini büyük ölçüde dijital oyunlara bırakmıştır.

Dijitalleşen oyunlar, yine internetin sunmuş olduğu etkileşimlilik, sanal dünyalar gibi olanaklar sayesinde kullanıcıların yüz yüze gelmeden oyun oynama ve oyun içerisinde konuşma gibi imkânlarla sahip olmalarının önünü açmıştır.

Bir kişinin başka bir kişiye bilinçli bir şekilde fizyolojik veya psikolojik zarar vermesi (Smith, 2016) olarak tanımlanan zorbalık da dijitalleşmeyle birlikte dönüşüm geçirmiştir. Buna göre internet ve dijitalleşme öncesi dönemde zorbalık yüz yüze veya gerçek hayatta gerçekleştirilen davranışlar olarak kabul edilirken internet ve dijitalleşme sonrası süreçte bu davranışlar sanal ortamlara taşınmıştır.

Bütün bunlarla birlikte 2012 yılında piyasaya sürülen Counter-Strike: Global Offensive (CS-GO) etkileşimli bir şekilde oynanan ve birinci şahıs nişancı türünde bir oyundur. CS-GO bütün dünyadan oyuncular ile farklı kıtalara göre sunucularda takımlar kurdukları, takımların da kendi içerisinde konuşma ve yazışma gibi olanaklara sahip olmasıyla internetin etkileşime imkân tanıyan özelliklerini barındırmaktadır. Ancak oyunu oynayan kullanıcı sayısının çok fazla olması ve bütün dünyadan herkese açık olması beraberinde özellikle oyun içerisinde siber zorbalığa maruz kalmayı da getirmektedir. Her ne kadar CS-GO bu konuda birtakım önlemler almış olsa da siber zorbalık olayları yaşanmaya devam etmektedir.

Bu kapsamda Bully-Hunters adlı organizasyon CS-GO'da siber zorbalığa maruz kalan oyuncuları korumak ve siber zorbalığı gerçekleştiren oyuncuları cezalandırmak amacıyla kurulmuştur. Kuruluşunun ardından gerçekleştirdikleri halkla ilişkiler faaliyeti olarak canlı yayında sistemin amaçları ve nasıl işlediği aktarılmıştır. Ancak canlı yayın esnasında ve hemen ardından söz konusu halkla ilişkiler faaliyeti çok sayıda eleştiri almış ve Bully-Hunters organizasyonu 12 Nisan 2018 tarihinde gerçekleştirilen canlı yayının hafta sonu web sitesini ve diğer sosyal medya hesaplarını kapatmıştır. Dolayısıyla kişi ve örgütlerin geleceği açısından son derece önem taşıyan halkla ilişkilerin ve halkla ilişkilere dair belirlenmiş ilkelerin ihlal edilmesinin sonuçları açısından da önemli bir örnek olarak tarihte yer almışlardır.

Bu kapsamda çalışmada oyun ve dijital oyunlar ile zorbalık kavramı arasındaki ilişkinin ele alınmasının ardından halkla ilişkilerin temel ilkeleri ışığında örnek olay olarak seçilmiş olan Bully-Hunters organizasyonunun yanlış halkla ilişkileri faaliyeti sonucu kuruluşundan birkaç gün sonra kapanması incelenecektir.

OYUN VE DİJİTAL OYUNLAR

Huizinga (2006, s. 16) kültürün bir insan topluluğunu gerektirdiği için oyunun insan toplumundan bağımsız bir şekilde kültürden daha eski bir kavram olduğunu dolayısıyla oyun ve oyun oynamanın insanların toplu bir biçimde yaşamaya başladığı tarihlerden öncesine dayandığını ifade etmektedir.

Biyolojik bir zorunluluk olarak oyun, hem insanlarda hem de hayvanlarda sergilenmekte ve bu kapsamda çocukluktan yetişkinliğe olan dönemde sağlıklı gelişim ve kişisel gelişimin önemli bir unsuru olarak belirmektedir (Son, Kerstetter, Yarnal, & Baker, 2007; Vygotsky, 2004; Yarnal, Chick, & Kerstetter, 2008).

Oyun belirli kurallar çerçevesinde, kazanma veya kaybetme gibi bir sonucu olan ve puan kazanımı gibi performansa dayalı bir şekilde yapılandırılmış faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Young, ve diğerleri, 2012). Bu kapsamda insanların sonradan öğrendiği kural koyma gibi sınırlandırmaların hayvanların gözlemlenmesi durumunda insanlardan daha önce gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna göre yavru bir köpek oyun oynarken oyun arkadaşının kulaklarını ısırması gerektiğini önceden bilir (Huizinga, 2006, s. 16-17). Dolayısıyla oyunda kuralların bulunması önemli bir sınırlılık olarak belirmektedir. Diğer taraftan Jull (2005, s. 198-199), oyun kavramını ‘yarı-gerçek’ inşa olarak ele almaktadır. Buna göre oyun gerçek ile hayal edilenin ortaklığında kurulmaktadır. Söz konusu kurguda oyun ile ilgili belirlenmiş olan kurallar oyun içerisinde nelerin yapılıp nelerin yapılamayacağına dair sınırları çizmektedir. Bu kurallar oyunun esas bölümünü oluşturmaktadır. Oyun içerisinde yer alan inşa edilmiş yapay kısım ise oyunun kurallarının anlam kazandığı yer olmaktadır. Oyunun yapaylığına ve kurallarına ek olarak Zimmerman ve Salen (2004, s. 80) oyunlarda yer alan etkileşim, kültürel etkiler ve sosyal durumlar da oyunun önemli birer unsurunu oluşturmaktadır.

Oyun insanlık tarihiyle başladığı kabul edilen ve eğitim, sosyoloji, felsefe, antropoloji ve psikoloji gibi çeşitli alanlar için hem tarihi keşfetme, hem bir sorunu belirleme hem de bir sorunu çözme konusunda önemli işlevler üstlenmiştir. Bunun yanı sıra oyun insanların sosyalleşme, öğrenme, sosyal çevre edinme, dinlenme, hayal etme, stres atma ve hatta iyileşme gibi kazanımlar elde etmesinde aracılık etmektedir (Çavuş & Ayhan, 2014). Diğer taraftan oyun aynı zamanda ‘ciddi’ bir olgu olarak ele alınmaktadır. Çünkü hangi yaştan veya meslek grubundan oyuncu olursa olsun oyunu oynayan kişiler oynadıkları oyunu ciddi bir biçimde oynamaktadırlar. Dolayısıyla ciddiyetin zıttı olarak ele alınan oyun aslında ciddiyeti barındırmaktadır (Huizinga, 2006).

Geleneksel oyunlar etkisini sürdürürken gündelik yaşamı derinden etkileyen ve dönüştüren teknolojik gelişmeler oyunların da dijitalleşmesini sağlamıştır. Bu kapsamda teknolojiye yaşanan gelişmeler ile birlikte ‘oyun’ dünyasına dijital oyunlar eklenmiş ve bu sayede oyunlar sanallaşmaya başlamıştır. Bu kapsamda gerçek dünyada bireylerin toplumsal yaşamın kurallarına uymalarına katkı sağlayan oyunlar bu yönüyle toplumsallaştırıcı ve disiplin edici işlev de üstlenmektedir. Dijitalleşme süreci ile birlikte söz konusu işlevler sanal dünyada da rol üstlenmeye başlamıştır. Dijital dünya ele alındığında oyunlar konsol oyunları, PC oyunları ve online oyunlar olarak sınıflandırılmaktadır. Bunun yanı sıra tek kişinin oynadığı tekli oyunlar ve birden fazla kişinin oynadığı çoklu oyunlar da dijital oyunların alt türleridir. Çoklu oyunlar eş zamanlı etkileşime olanak tanınması nedeniyle tek kişilik oyunlara göre dijitalleşme ve iletişimin daha etkili olduğu oyun türlerini oluşturmaktadır (Binark, 2007, s. 12).

1950’li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan bilgisayar oyunları dönemin teknolojik alt yapısının bütün toplumu kapsamamasından dolayı geniş halk kitlelerine erişememiştir. Buna karşın 1990’lı yıllardan itibaren internetin yaygınlaşması ve bilgisayar dünyasındaki teknolojik gelişmelerin toplumun kullanımına yayılmasıyla birlikte dijital oyunlar da bu süreçten etkilenmiştir. Dolayısıyla hem içerikleri zenginleşmiş hem de kullanım oranları hızlı bir artış göstermiştir.

ZORBALIK VE SİBER ZORBALIK

Zorbalık, en yalın tanımıyla zaman içerisinde tekrarlayan bir biçimde bir veya daha fazla kişinin fiziksel temas, jest, mimik ve sözlü ifadelerin olumsuz anlam ve eylemler içermesi ve kişinin bu anlam ve eylemlere maruz kalması olarak tanımlanmaktadır (Olweus, *Bullying at School: Long-Term Outcomes for the Victims and an Effective School-Based Intervention Program*, 1994; Nansel, ve diğerleri, 2008). Söz konusu tanımda dikkat çeken noktayı olumsuz anlam ve davranışların tekrarlar bir biçimde kişiyi rahatsız etmesi oluşturmaktadır. Buna ek olarak kişinin kendisini zorbalığa karşı savunamaması da zorbalık karşısındaki güç dengesizliğini karakterize etmektedir (Smith & Ananiadou, *The Nature of School Bullying and the Effectiveness of School-Based Interventions*, 2003). Zorbalığın ayırt edici özellikleri arasında bilinçli ve kasıtlı bir şekilde yapılması, zorbalığa maruz kalanın fiziksel, psikolojik, ekonomik, sosyal ve duygusal açılardan zarar görmesinin yanı sıra maruz kalanın kendini savunamayacak ve koruyamayacak durumda olması yer almaktadır. Bu kapsamda davranışsal açıdan incelendiğinde fiziksel şiddetin her türlü; alay etme, aşağılama, kızdırma, dalga geçme, küçük düşürücü söylemlerde bulunma, iftira, küfür ve dedikodu gibi ifadelerin yanı sıra kişisel eşyaların izinsiz alınması, kişisel eşyalara zarar verme gibi eylemler zorbalığın kapsamında yer almaktadır (Pişkin, 2002, s. 538; Guerin & Hennessy, 2002; Roland, 1989).

Yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi zorbalık da dijitalleşme sürecinden etkilenmiştir. Siber zorbalık olarak adlandırılan dijital dünyadaki zorbalığın tanımları geleneksel zorbalığı temel almaktadır. Teknolojinin gelişme seyriyle paralel biçimde siber zorbalığın tanım ve kapsamı da genişlemiştir. Buna göre ilk dönem araştırmalarda geleneksel zorbalığa benzer şekilde online ortamda başkasına karşı kasıtlı, bilinçli ve açık bir saldırganlık olarak tanımlanmaktadır (Ybarra & Mitchell, 2004). Dijital alanda kullanılan cihazların ve ortamların çeşitlenmesi beraberinde tanımlardaki çeşitliliği de getirmiştir. Buna göre siber zorbalık elektronik metinler aracılığıyla tekrar eden ve kasıtlı şekilde verilen zarar olarak tanımlanmıştır. Söz konusu tanıma ek olarak sadece elektronik metinlerin değil aynı zamanda bilgisayar ve cep telefonları gibi cihazların kameralarıyla yapılan görüntülü ve kasıtlı şekilde zarar verme ve sosyal medya kullanıcılarının da benzer davranışları sergilemesi de siber zorbalığın kapsamına alınmıştır (Patchin & Hinduja, 2015, s. 70; Whittaker & Kowalski, 2015).

Bütün bu bilgilerin yanında siber zorbalığın ayrı bir zorbalık olarak ele alınmaması gerektiği, geleneksel zorbalığın bir türü olarak kabul edilmesi gerektiği de bu alanda bulunan tartışmalar arasındadır. Bu kapsamda yapılan eleştiriler siber zorbalığa dair yapılan tanımlamaların geleneksel zorbalığın tanımlarından öteye geçemediği bu nedenle de etkilerinin geleneksel zorbalıktan bağımsız olmadığı yönünde temellenmektedir (Olweus, 2012). Buna karşın siber zorbalık geleneksel zorbalıktan anonimlik özelliğiyle ayrılmaktadır. Buna göre anonim olmanın siber zorbalık için cesaretlendirici rol üstlendiği, kimliğin saklanabilmesi sayesinde geleneksel zorbalığın aksine siber zorbalığın daha zor engellenebileceği veya cezalandırılabilirliği ifade edilmektedir (Menesini, ve diğerleri, 2012). Bu kapsamda internete özgü bir kavram olan anonim olma özelliğinin zorbalıkların gerçek kimliklerini saklayarak görünmez oldukları hissiyatına kapılmalarını sağladığı ve bu sayede zorbalık davranışını sürdürdüklerini ifade etmek mümkündür (Betts, 2016; Cotler, Fryling, & Rivituso, 2017, s. 4).

Oyun kültürü de zamanla teknolojinin etkisiyle gelişmiş ve dijitalleşmesini sağlamıştır. Gelişen teknoloji dijital oyunların yeni özellikler edinmesine katkı sunmuş ve ardından dijital oyunlar etkileşimli hale gelmiştir. Etkileşimli oyunların yaygınlaşmasıyla beraber siber zorbalık kavramı yeni bir boyuta geçmiştir. Özellikle Temmuz 2022 itibariyle dünyada internet erişimine sahip nüfusun 5.03 milyar, sosyal medya kullanıcısı olan nüfusun 4.7 milyar olduğu (Statista Research Department, 2022), 2021 yılı itibariyle ise dünyada 3.2 milyar video oyuncusu olduğunun tahmin edilmesi (Statista, 2021) dijitalleşmenin yaygınlığına dair bilgi vermektedir. İnternetin kullanımının ve video oyunlarının kullanımının yaygınlaşması beraberinde siber zorbalığa maruz kalma oranının arttığı yönünde bulguları da getirmiştir. Söz konusu veriler (Fryling, Cotler, Rivituso, Mathews, & Pratico, 2015) tarafından yapılan araştırmada da teyit edilmektedir. Buna göre dijital oyunların yaygınlaşması siber zorbalığa maruz kalınmayı cinsiyet ve yaş fark etmeksizin arttırmıştır. Yine benzer şekilde Yang (2013) tarafından gerçekleştirilen benzer bir araştırmada da geleneksel zorbalık ile siber zorbalığın tanımlar açısından benzer kabul edildiği ve özellikle dijital oyunların yaygınlaşmasıyla siber zorbalık oranlarında belirgin artışın gerçekleştiği tespit edilmiştir.

HALKLA İLİŞKİLERİN TEMEL İLKELERİ

Halkla ilişkiler kamuoyu oluşturma, güven, onay, rıza ve saygınlık elde etme yöntemi olarak kabul edilmektedir. Kavram kullanılmaya başlandığı ve profesyonel bir meslek olarak algılanmaya başlandığı ilk dönemlerden itibaren çok sayıda katkı ile zemine oturmuştur. Söz konusu zemin karşılıklılık, dürüstlük, uzmanlık, açıklık ve yararlılıktan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra bunlara ek olarak, devamlılık, sorumluluk, etik kurallar ve bütçe de halkla ilişkilerin temel prensipleri arasında yer almaktadır.

Buna göre halkla ilişkilerin temel prensiplerinden olan karşılıklılık mesajların hedefe tek yönlü olarak aktarılmadığı, hedef kitleden mesajı ileten kişi ve kuruma da geri dönüşün sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü halkla ilişkiler esasında bir iletişim etkinliğidir.

Diğer bir prensip olan dürüstlük ise hem bir erdem hem de halkla ilişkilerin tanımlarında yer alan güven, onay, rıza ve saygınlık oluşturma sürecinde olmazsa olmaz ilke olarak belirmektedir. Bu kapsamda dürüstlük ilkesinin ihlal edilmesi durumunda örgüte kalıcı zarar verme ihtimali doğmaktadır (Biber, 2012, s. 116-118). Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği (IPRA) 1965 yılında “Atina Prensipleri” adı altında etik kodlar belirlemiştir. Bu kodlar içerisinde dürüstlük önemli bir ilke olarak yer almaktadır. Bu doğrultuda gerçeğin karşılaşılabilecek olan zorluklar karşısında ikinci plana itmek yasaklanırken halkla ilişkiler faaliyetlerinin dürüstlük içerisinde yapılması gerekliliği vurgulanmıştır (IPRA, t.y.; Watson, 2014, s. 708).

Halkla ilişkilerin diğer bir prensibini uzmanlık oluşturmaktadır. Uzmanlık her ne kadar uygulamaya yeterince yansımamış olsa da halkla ilişkilerin belli bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmeyi ifade etmektedir. Buna göre halkla ilişkiler alanında çalışacak olan kişilerin bu alanda uzmanlık sahibi olmaları gerekliliği bulunmaktadır. Diğer bir önemli prensip açıklık ilkesidir. Açıklık ilkesi yürütülen halkla ilişkiler faaliyetiyle neyin amaçlandığı, nereye varılmak istendiği ve ilgili çalışma ile bir örgütün ne kazanacağını paydaşlar ile açık bir şekilde paylaşılmasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla modern yönetim anlayışı gereği şeffaflık aynı zamanda halkla ilişkiler faaliyetlerinin de önemli bir prensibi olarak yer edinmektedir. Halkla ilişkilerin diğer bir önemli ilkesini yararlılık oluşturmaktadır. Yararlılık ilkesi halkla ilişkileri reklam, propaganda ve pazarlama gibi diğer çabalardan ayırmaktadır. Bu kapsamda yürütülen halkla ilişkiler faaliyetleri ile toplumsal fayda sağlanıp sağlanmadığının gözetilmesi halkla ilişkileri doğrudan etkileme ve yönlendirme aracı olmaktan çıkartarak, reklam, propaganda ve pazarlamadan ayrılan önemli yönünü oluşturmaktadır (Biber, 2012, s. 122-124). Halkla ilişkilerin devamlılık ilkesi etik kurallar, sorumluluk ve bütçe ile ilintilidir. Buna göre devamlılık halkla ilişkiler çabalarının sürekli devam eden bir çaba olarak ele alınmasını ifade etmektedir (Watson, 2014, s. 710).

BULLY-HUNTERS

Bully Hunters Nisan 2018 tarihinde düzenlenen bir canlı yayın etkinliğiyle “Counter-Strike: Global Offensive¹” oyununda zorbalığa maruz kalan özellikle kadın oyunculara destek olmak amacıyla kurulmuş bir organizasyondur. Söz konusu organizasyon gönüllülerden oluşmakta ve ilgili oyunda herhangi bir şekilde zorbalığa maruz kalınma durumunda oyuna girerek zorbalığı gerçekleştiren kişilere müteakabiliyet ilkesiyle karşılık vermeyi amaçlamaktadır. Organizasyon tanıtımlarını sosyal medya uygulamalarından olan Facebook ve Twitch üzerinden gerçekleştirmiştir.

¹ Counter-Strike: Global Offensive (CS-GO) Hidden PAtH Entertainment Valve tarafından geliştirilen birinci şahıs nişancı (first-person shooter kısaca FPS) oyunudur. CS-GO tek oyunculu veya çok oyunculu çevrimiçi oyun olanağı sunmakta ve 2022 yılında dünyada en çok oynanan 54. oyun konumundadır (James, 2022). Steam üzerinde ise en çok indirilen ve oynanan 2. oyun konumundadır (Steam, 2022).

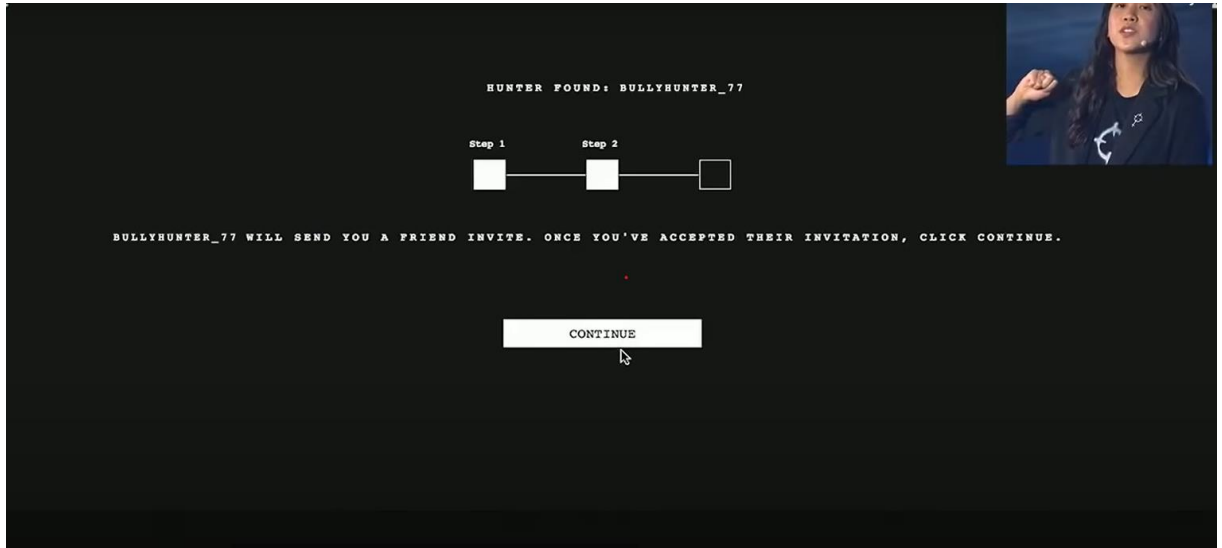
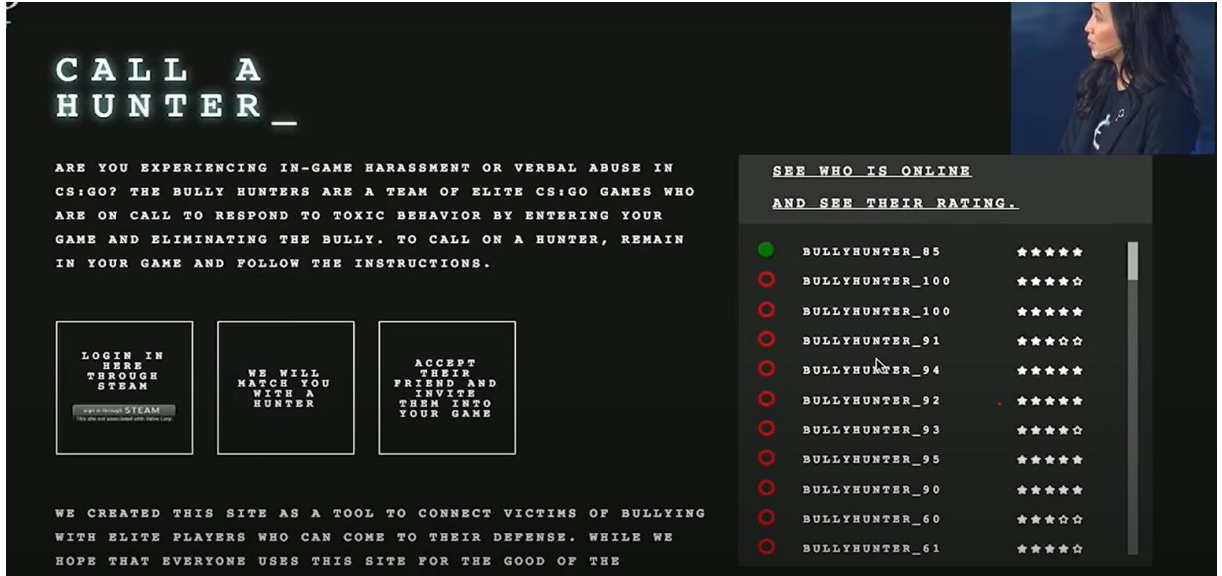
Tanıtım videosunda Counter-Strike: Global Offensive oyunundaki kadın oyuncuların %63'ünün oyunda zorbalık ve siber zorbalığın da çeşitlerinden olan taciz, tehdit ve sözlü tacize uğradığı iddiası yer almaktadır. Ardından oyundan görüntüler ile söz konusu siber zorbalık görüntü örnekleri paylaşılmaktadır. İlgili görüntülerin ardından hem oyuncu hem de sosyal medya fenomeni olan bir kadın sunucu oyunu herkes için güvenli bir yere dönüştürmeyi amaçladıklarını ifade etmektedir. Videonun başında yer verilen %63'lük oranın oyun içerisinde 21 milyondan fazla kadın oyuncuya denk geldiği bilgisi paylaşılmaktadır. Siber zorbalık sonucunda ise söz konusu kadın oyuncuların %36'sının oyunu oynamayı bıraktıkları iddiasında bulunmaktadırlar.

Organizasyonun işleyişini ise gerçek oyuncuların zorbalığa maruz kalanları temsil ettiği ve oyunda zorbalığı gerçekleştirenleri hedef aldığını belirtmektedirler. Kurulan www.bullyhunters.org adresli web sitesi aracılığıyla hangi sunucuda zorbalığa maruz kalındığı bildirildikten sonra oyuna dâhil olan temsilci zorbalığı yapan oyuncuyu hedef belirlemekte ve ardından o oyuncuyu oyunda öldürerek oyunda zorbalığa yer olmadığı mesajını paylaşmaktadır. Bu sayede oyunun zorbalıktan arındırılacağına inanmaktadırlar. Tanıtım videosunun devamında ise söz konusu organizasyonun sadece kadın oyunculara destek amacıyla kurulmadığı kadın erkek zorbalığa maruz kalan herkese destek olma amacını taşıdığı vurgulanmaktadır.

İlgili web sitesi incelendiğinde zorba avcısı çağır ve zorba avcısı ol şeklinde iki adet butonun yer aldığı görülmektedir.

Zorba avcısı çağır butonuna tıklandıktan sonra gelen ekranda çevrimiçi olan zorba avcılarının ismi çıkmakta ve ardından bağlantı kurulmaktadır. Zorba avcısı oyunda zorbalık yapanı cezalandırdıktan sonra ise ilgili avcuyu değerlendirme kısmı çıkmaktadır. Burada verilen oy ve yapılan yorumlar aracılığıyla organizasyon zorba avcılarının değerlendirmeye tâbi tutulduğu ve bunun da sorumluluk yüklediğini ifade etmektedir.

PLEASE SELECT A RATING TO PROCEED

PLEASE RATE BULLYHUNTER_77

★ ★ ★ ★ ★

TELL US MORE ABOUT YOUR EXPERIENCE

Awesome!

SUBMIT

İlgili değerlendirmenin ardından ise nasıl zorba avcısı olunacağı tarif edilmektedir. Burada zorba avcısı butonuna tıklandıktan sonra online oyun oynamaya imkân tanıyan platform olan “steam” hesabı ile www.bullyhunters.org web sitesi bağlantı kurmakta ve eşleştirme yapmaktadır. Burada steam üzerinden alınan verilere göre profesyonel bir oyuncu olduğunuzun belgelendirilmesi gerekliliği önemli bir şart olarak yer almaktadır. Çünkü organizasyonun iddiasına göre zorbalığı gerçekleştiren kişileri ancak en iyi oyuncular gerçek anlamda cezalandırabilir. İlgili şartların sağlanmasından sonra sistemin bully-hunterXXX şeklinde bir takma isim verdiği ve bu takma isim ile oyuna devam edilebileceği ifade edilmektedir.

Program devamında ise iki konuk ile devam etmektedir. Konuklar dijital oyunlarda yaşanan zorbalığa dair bilgiler paylaşmakta ve oyunlarda özellikle kadın oyuncuların maruz kaldıkları zorbalığın ardında yatan nedenler akademik olarak tartışılmaktadır.

SORUNLU BİR HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMASI OLARAK BULLY-HUNTERS

Bully Hunters organizasyonun duyuru etkinliğinde Natalie Casanova isimli bir sosyal medya fenomeni sunucu olarak görev almıştır. Siber zorbalığın kapsamında yer alan ve başkasını aşağılama, hakaret etme, psikolojik ve duygusal açılardan ona zarar verme gibi davranışları söz konusu sosyal medya fenomeni kendisine ait hesaplarda sıklıkla dile getirmiştir. Bully Hunters’ın canlı yayınlanan organizasyonunda sunucuyu organizasyonu takip eden izleyiciler görür görmez kendisinin de bir zorba olduğu yorumlarında bulunmuşlardır. Bu yüzden halkla ilişkilerin temel ilkelerinden olan etik kurallar sunucu aracılığıyla ihlal edilmiştir.

Halkla ilişkiler açısından Bully Hunters'ın tanıtım organizasyonunun diğer bir önemli yanlığı ise paylaşılan istatistiki bilgilerin yanlış olmasıdır. Organizasyonda 21 milyon kadının online oyun oynarken siber zorbalığa maruz kaldığı ifade edilmekte ve bu bilgi Emily Matthew'a (2012) ait olan bir araştırmaya dayandırılmaktadır. Buna karşın söz konusu araştırma incelendiğinde Bully Hunters organizasyonunun iddia ettiği verilerin ilgili araştırmada yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla ilgili organizasyonda paylaşılan veriler halkla ilişkilerin dürüstlük ve etik kurallar ilkelerini ihlal ettiği görülmektedir.

Organizasyon CS-GO oyununu temel almaktadır. Ancak CS-GO oyununun online olarak etkileşimli ve bütün dünyadan diğer kullanıcıların da katılabilmesi için Steam önemli bir işlev üstlenmektedir. Steam ise CS-GO oyununda takımları oluştururken birbirine benzer skora sahip oyuncuların aynı takımda olmasını sağlamak veya kendi takımını oyun başlarken skor seviyesi önemi olmadan oyuna girilmesine müsaade etmektedir. Bunun yanı sıra CS-GO oynanırken herhangi bir şekilde zorbalığa maruz kaldığınızda veya oyun ile ilgili olmayan konuşmalar yapıldığında zorbalığı gerçekleştiren veya oyun dışı konuşmaları yapan oyuncuları engelleme ve şikâyet etme olanağı sunmaktadır. Bu sayede oyun içerisinde söz konusu oyuncular ile iletişim kesilmekte ve rahatsızlığın önüne geçilmektedir. Benzer şekilde ilgili şikâyetler doğrudan CS-GO ve steam yöneticilerine de iletilebilmekte ve tespit edilmesi halinde bu oyuncuların oyun hesapları kapatılabilmektedir.

CS-GO oyununu ele aldığımızda oyuna steam programı üzerinden bağlantı sağlanmaktadır. Steam üzerinden gerçekleştirilen bağlantıda rekabetçi mod da oyunlara sonradan dâhil olmak mümkün değildir. Çünkü oyun başlarken eğer bir takım oluşturulmamışsa -ki bir takım oluşturulmuş ise o oyun bitene kadar bu takım değiştirilemez- CS-GO sunucuları steam üzerinden seviye olarak birbirine yakın oyuncuları takımlara toplamaktadır. Oyun başladıktan sonra oyundan çıkmak ise çeşitli cezalara tâbidir. Bully-Hunters organizasyonu ise zorbalığa maruz kalanların oyun esnasında davetleriyle oyuna dâhil olan zorba avcısı tarafından zorbalığı gerçekleştiren kişinin cezalandırıldığını ifade etmektedir. Bunu yaparken de oyunun rekabetçi modunda olduğu görüntüler paylaşmaktadır ki bu teknik olarak imkânsızdır. Diğer taraftan oyunun farklı modlarında dışarıdan bir oyuncunun oyuna dâhil olması mümkündür. Ancak bullyhunter olarak oyuna dâhil olan kullanıcının takma isim geçmişi araştırıldığında ise halkla ilişkiler faaliyeti açısından olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Çünkü ilgili takma isim steam üzerinden aratıldığında zorbalığa maruz kaldığı yönünde şikâyet eden oyuncu ile daha sonra bullyhunter olarak oyuna dâhil olan kişinin aynı kişiler olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla halkla ilişkilerin dürüstlük ilkesinin ihlal edildiği görülmektedir.

Diğer taraftan Bully-Hunters organizasyonunun kuruluş amacının dijital oyunlarda zorbalığı engellemek olduğu ifade edilmişti. Buna karşın organizasyonun tanıtım etkinliği düzenlendikten sonra CS-GO oyununda sırf zorba avcıları ile karşılaşabilmek için oyuncuların bilerek zorbalık yaptığı ve bunun neticesi olarak da CS-GO oyununda zorbalığın arttığı tespit edilmiştir.

Böylece halkla ilişkilerin yararlılık ilkesinin göz ardı edildiği ve toplum yararına faaliyet yürütme iddiasını içeren Bully-Hunters organizasyonunun halkla ilişkiler faaliyeti aksine zararlı bir faaliyete dönüşmüştür.

SONUÇ

Bully-Hunters organizasyonunun tanıtımının halkla ilişkiler faaliyeti örnek olayı olarak ele alındığı bu çalışmada Uluslararası Halkla İlişkiler Kurulu ve alan yazında oluşan halkla ilişkiler prensiplerinin bir halkla ilişkiler faaliyeti için önemli olduğu görülmüştür. Buna göre toplumsal fayda sağlanması amacıyla kurulduğu iddiasını taşıyan Bully-Hunters, dijital oyunlarda çoğunlukla kadın oyunculara karşı yapılan zorbalığın önüne geçmeye katkı sunmayı amaçlayan gönüllü bir oluşum olarak önemli bir girişimi temsil etmektedir. Buna karşın, Bully Hunters oluşumunun tanıtım organizasyonu gerçekleştirildikten yalnızca 72 saat sonra tüm faaliyetleri durdurulmuştur. Bu durum, büyük ölçüde izlenen tanıtım ve iletişim stratejilerinin siber zorbalığı önlemek bir yana, çok daha derinleştirmesi nedeniyle ortaya çıkmış görünmektedir.

Bully-Hunters organizasyonunun tanıtımının yapıldığı canlı yayın etkinliği esnasında ve hemen ardından, söz konusu organizasyonun iletişim ve halkla ilişkiler çabalarına yönelik eleştiriler Twitter, Twitch ve YouTube gibi sosyal medya uygulamalarının yanı sıra haber sitelerinde de konu olmuştur.

Kampanyanın görünen yüzü olarak geçmişte siber zorbalık uygulamalarını bizzat gerçekleştiren bir karakterin seçilmiş olması, oluşumun temel mesajlarının başlangıçtan itibaren ikna ve inandırıcılık gibi temel niteliklerden yoksun kalmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, temel bir strateji olarak zorbalara oyun içerisinde müdahale etme taktığının de daha fazla zorbalığı pekiştirecek bir etki gösterdiği ileri sürülebilir. Kampanyanın önemli taşıyıcı mesajlarının da zorbalığa karşı ifadeleri yine benzer bir siber zorbalık biçimini destekleyen biçimde kurgulanmış olması da organizasyonun başarısızlığında önemli paya sahiptir. Öte yandan halkla ilişkiler ve stratejik iletişim açısından yanlış-yanıltıcı bilgiler eşliğinde kurgulanan iletişim stratejisinin de bu başarısızlıkta rol oynadığını söylemek mümkündür. Gerek kampanya kapsamında kitlelere yönelik hazırlanan ve önemli mesajlar içeren sunum metinleri içerisinde yanlış-yanıltıcı istatistik verilerin kullanılması, gerekse teknik olarak mümkün olmayan bir dizi etkinliğin –rekabetçi modda oyun sırasında istenilen sunucuya bağlanması gibi- profesyonel oyuncu kitlesi tarafından kolaylıkla farkedilmesi, kampanyanın temel mesajlarının inandırıcılığını yitirmesi ve kampanyaya yönelik eleştirel bakış açısının sosyal medyada ve ulusal-uluslararası haber-blog platformlarında görünür hale gelmesini doğurmuştur.

Özellikle dijital mecralarda yürütülecek iletişim ve halkla ilişkiler kampanyalarında halkla ilişkilerin temel ilkeleri ve etik kodların önemini vurgulayan bu örnek olay, dijital ortamlarda gerçekleşen siber zorbalık faaliyetlerine karşı yürütülecek gelecek kampanyalar için temel iletişim stratejilerinin nasıl kurgulanması gerektiğine ilişkin öğretici bir kampanya niteliğindedir.

Bu kapsamda değerlendirildiğinde, halkla ilişkiler ve iletişim stratejileri açısından dijital ortamlar söz konusu olduğunda temel ilkelerin ve etik kodların hassasiyetle değerlendirildiği ve dijital oyunlar gibi son dönemde popüler hale gelen platformların kullanıcıları için özgün bir dil ve kültürel kodlar üzerine inşa edilmiş bir kampanya stratejisinin önemi görünür hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Betts, L. R. (2016). *Cyberbullying: Approaches, Consequences and Interventions*. London: Macmillan.
- Biber, A. (2012). *Halkla İlişkilerde Teorik Bir Çerçeve* (2 b.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Binark, M. (2007). Dijital Oyunlar: Sektör-İçerik ve Oyuncular. *Folklor/Edebiyat*, 13(50), 11-23.
- Cotler, J., Fryling, M., & Rivituso, J. (2017). Causes of cyberbullying in multi-player onlinegaming environments: Gamer perceptions. *Journal of Information Systems Applied Research*, 1(10), 4-14.
- Çavuş, S., & Ayhan, B. (2014). Computer Game Addiction: A Field Study on Adolescents. *Conference: 12th International Symposium Communication in the Millennium*, (s. 197-208). Eskişehir.
- Fryling, M., Cotler, J., Rivituso, J., Mathews, L., & Pratico, S. (2015). Cyberbullying or Normal Game Play? Impact of age, gender, and experience on cyberbullying in multi-player online gaming environments: Perceptions from one gaming forum. *Journal of Information Systems Applied Research*, 1(8), 4-18.
- Guerin, S., & Hennessy, E. (2002). Pupils' definitions of bullying. *European Journal of Psychology of Education*, 3(17), 249-261.
- Huizinga, J. (2006). *Homo Ludens* (4 b.). (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- IPRA. (t.y.). Code of Athens. 11 11, 2022 tarihinde IPRA Codes: <https://www.ipra.org/member-services/code-of-conduct/> adresinden alındı
- James, P. (2022, 10 20). Most Played & Most Popular Games In The World (Updated 2022). 11 10, 2022 tarihinde Gameratweak: <https://gamertweak.com/most-played-popular-games/> adresinden alındı
- Jull, J. (2005). *Half-Real: Video Games Between Real Rules and Fictional Worlds*. London: The MIT Press.
- Matthew, E. (2012, 09 06). Sexism in Video Games [Study]: There Is Sexism in Gaming. 11 12, 2022 tarihinde Price Charting: <https://blog.pricecharting.com/2012/09/emilyami-sexism-in-video-games-study.html> adresinden alındı
- Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B. E., Frisén, A., Berne, S., Ortega-Ruiz, R., . . . Smith, P. K. (2012). Cyberbullying Definition Among Adolescents: A Comparison Across Six European Countries. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 9(15), 455-463. doi:10.1089/cyber.2012.0040
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2008). Bullying Behaviors Among US Youth: Prevalence and Association With Psychosocial Adjustment. *JAMA*, 16(285), 2094-2100. doi:10.1001/jama.285.16.2094
- Olweus, D. (1994). Bullying at School: Long-Term Outcomes for the Victims and an Effective School-Based Intervention Program. H. L. Rowell içinde, *Aggressive Behavior: Current*

- Perspectives (s. 97-130). New York: Plenum Press. doi:https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9116-7_5
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 5(9), 520-538. doi:<https://doi.org/10.1080/17405629.2012.682358>
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2015). Measuring Cyberbullying: Implications for Research. *Aggression and Violent Behavior*, 4(23), 69-74. doi:10.1016/j.avb.2015.05.013
- Pişkin, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(2), 531-562.
- Roland, E. (1989). Bullying: The Scandinavian Research Tradition. D. P. Tattum, & D. A. Lane içinde, *Bullying in Schools* (s. 21-32). Stoke-on-Trent: Trentham.
- Smith, P. K. (2016). Bullying: Definition, Types, Causes, Consequences and Intervention. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 519-532.
- Smith, P. K., & Ananiadou, K. (2003). The Nature of School Bullying and the Effectiveness of School-Based Interventions. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*(5), 189-209. doi:<https://doi.org/10.1023/A:1022991804210>
- Son, J. S., Kerstetter, D. L., Yarnal, C., & Baker, B. L. (2007). Promoting older women's health and well-being through social leisure environments: What we have learned from the Red Hat Society. *J Woman Aging*, 3-4(19), 89-104. doi:10.1300/J074v19n03_07
- Statista. (2021). Number of video gamers worldwide in 2021, by region (in millions). 11 10, 2022 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/293304/number-video-gamers/#:~:text=In%20total%2C%20there%20were%20an,billion%20gamers%20across%20the%20globe>. adresinden alındı
- Statista Research Department. (2022). Number of internet and social media users worldwide as of July 2022 (in billions). 11 09, 2022 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/> adresinden alındı
- Steam. (2022). Sıralamalar genel bakış: Steam'de çok satan ve çok oynanan oyunlar. 11 10, 2022 tarihinde <https://store.steampowered.com/charts/?l=turkish> adresinden alındı
- Vygotsky, L. S. (2004). Imagination and Creativity in Childhood. *Journal of Russian & East European Psychology*, 1(42), 7-97. doi:<https://doi.org/10.1080/10610405.2004.11059210>
- Watson, T. (2014). IPRA Code of Athens—The first international code of public relations ethics: Its development and implementation since 1965. *Public Relations Review*, 4(40), 707-714. doi:<https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2013.11.018>
- Whittaker, E., & Kowalski, R. M. (2015). Cyberbullying Via Social Media. *Journal of School Violence*, New Directions in Cyberbullying Research(14), 11-29. doi:<https://doi.org/10.1080/15388220.2014.949377>
- Yang, S. C. (2013). Paths to Bullying in Online Gaming: The Effects of Gender, Preference for Playing Violent Games, Hostility, and Aggressive Behavior on Bullying. *Journal of Educational Computing Research*, 3(47), 235-249. doi:<https://doi.org/10.2190/EC.47.3.a>
- Yarnal, C. M., Chick, G., & Kerstetter, D. L. (2008). "I Did Not Have Time to Play Growing Up... So This is My Play Time. It's the Best Thing I Have Ever Done for Myself": What is Play to Older Women? *Leisure Sciences*, 3(30), 235-252. doi:<https://doi.org/10.1080/01490400802017456>

- Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*(27), 319-336. doi:doi:10.1016/j.adolescence.2004.03.007
- Young, M. F., Slota, S. T., Cutter, A., Jalette, G. C., Mullin, G., Lai, B., . . . Yukhymenko, M. (2012). Our Princess Is in Another Castle A Review of Trends in Serious Gaming for Education. *Review of Educational Research*, 1(82), 61-89. doi:10.3102/0034654312436980
- Zimmerman, E., & Salen, K. (2004). *Rules of Play Game Design Fundamentals*. Cambridge: The MIT Press.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

KÜRESEL SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE ULUSLARARASI HUKUK:
SALGIN HASTALIK VE ULUSLARARASI HUKUK

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir AKIL

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Hukuk Fak.

ORCID: 0000-0002-6556-8006

akakil@ticaret.edu.tr

ÖZET

Tarihi süreçte, uluslararası hukuk, küresel bulaşıcı hastalıkların takibinde önemli bir role sahip olmuştur. 1800'lü yıllar boyunca, uluslararası hukuk, Avrupa ulus devletlerinin birbirleriyle uyumlu olmayan ulusal karantina düzenlemelerine ilişkin müşterek hükümlerin uygulanması konusunda önemli roller üstlenmiştir. Bulaşıcı salgın hastalıklar hakkında çok taraflı kurumların Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Ticaret Örgütüncü uygulanan uluslararası hukuka ilişkin usulleri aracılığıyla küresel sağlığın yönetilmesine ilişkin sınırların yeniden şekillendiği görülmüştür. Halk sağlığının küresel hale gelmesi, bulaşıcı salgın hastalıkların ölümcül yüklerine karşı insan savunmasızlığının azaltılmasını amaçlayan küresel sağlığın yönetiminde vazgeçilmez bir araç olarak uluslararası hukuk kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmada salgın hastalıklara ilişkin küresel sorunların çözümünde uluslararası hukuka ilişkin sorunlara temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Salgın Hastalık, Sağlık, Uluslararası Hukuk, Uluslararası Sorunlar, Dünya Sağlık Örgütü

INTERNATIONAL LAW IN SOLVING GLOBAL PROBLEMS: EPIDEMIC DISEASE
AND INTERNATIONAL LAW

Assist. Prof. Dr. Abdülkadir AKIL

ABSTRACT

In the historical process, international law has played an important role in the follow-up of global infectious diseases. Throughout the 1800s, international law played an important role in enforcing the common provisions of European nation-states regarding incompatible national quarantine arrangements. It has been observed that the borders regarding the management of global health have been reshaped through the international legal procedures of the multilateral institutions on communicable epidemics, implemented by the World Health Organization and the World Trade Organization. International law has been used as an indispensable tool in the management of global health aimed at making public health global and reducing human vulnerability to the deadly burdens of infectious epidemics. Consequently, in the study, problems related to international law have been touched upon in the solution of global problems related to epidemics.

Keywords: Pandemic, Health, International Law, International Affairs, World Health Organization

GİRİŞ

1648 Westphalia Antlaşması'nın akabinde uluslararası hukuk alanında önemli gelişmeler olmuştur. Ancak, bu tarihten 1800'lerin ortalarına kadar, salgın hastalıklara ilişkin düzenlemelerin uluslararası hukukun alanına girmeyeceğine dair yaygın bir kanaat vardı. Bununla birlikte, 1830-1850'de Avrupa'da kolera salgınının hızla yayılması, ilk defa bulaşıcı hastalıkların çok taraflı kontrolünün önem ve mümkinatını göz önüne serdi (Beaglehole ve Yach, 2003: 903). Buna rağmen bulaşıcı hastalıklar ile uluslararası hukuk arasındaki ilk ilişki on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ancak kurulabildi. Nitekim ilk uluslararası konferans resmen 1851'de Fransa'da yapıldı (Fidler, 1996:77). Yüz elli yıldan beri devam eden bulaşıcı hastalık ve uluslararası hukuk bağlantısına rağmen, uluslararası düzeyde bir salgınla mücadele yönetimi konusunda arayış ve tartışmalar hala devam edelmektedir (Fidler, 2003:285).

Uluslararası hukuk, bir yönüyle uluslararası bir sisteme dâhil olan devletlerin rol ve davranışının düzenleyicisi olarak tanımlanabilir (Boutayeb ve Boutayeb, 2005:2). Aslında uluslararası hukukun hayati rolü, bulaşıcı hastalığın tehdidinin doğası ile de ilişkilidir (Aginam, 2002:946). Diğer bir deyişle uluslararası hukuk, küresel olarak, bulaşıcı hastalıkların gözetimi ve kontrolünde kilit bir rol oynamaktadır. Ayrıca on dokuzuncu yüzyıl boyunca, uluslararası hukuk; Avrupa ulus devletlerinin uyumsuz, birbirleriyle örtüşmeyen ulusal karantina düzenlemelerini uyumlu hale getirmede baskın bir rol oynamıştır. Bulaşıcı hastalıklar hakkında bilgi transferini kolaylaştırmak; uluslararası sağlık kuruluşlarının kurulması ve gözetimin standardizasyonu gibi konularda uluslararası hukukun önemli payı olmuştur (Kheirkhah ve Zabihi, 2017:20).

Bulaşıcı hastalıkların sürekli dönüşen türleri ve kişilerin hayat tarzları ile kolaylaşan ve artan uluslararası seri ve hızlı seyahatlerine de bağlı olarak günümüzde bireylerin temasları, yakınlaşmaları nedeniyle bulaşıcı hastalıklar uluslararası ve sınır ötesi bir karakterle artmaya başlamıştır. İşte tam da bu kondepte, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi pek çok uluslararası kuruluşlarda kabul edilen ve bağlayıcı olan düzenlemelerin, bulaşıcı hastalıkların gözetimi ve kontrolü için faydalı olacağı muhakkaktır. Buna bağlı olarak da genel halk sağlığının her yönden küreselleşmesiyle birlikte uluslararası hukuk; küresel sağlığın izlenmesinde ve insanın birey olarak savunmasızlığının ve hatta buna bağlı ölümlerin azaltılmasında göz ardı edilemez bir araç olma özelliği taşıyor hale gelmiştir.

1. ULUSLARARASI SAĞLIK KAVRAMI VE YÖNETİMİNİN ZORLUĞU

Birbirine bağımlı hayat tarzının kaçınılmaz olduğu bir dünyada halk sağlığı tehditlerinin küreselleşmiş karakterini (bulaşıcı hastalıkların yayılması dâhil) ifade etmek için “*Uluslararası halk sağlığı*” kavramı, ilk başta daha çok siyasi söylemlerde kendini göstermiştir. Bu kavram, aynı zamanda küreselleşme sürecinin getirdiği hastalıkların ‘bölgeselleşmesini’ veya ‘ulusallaşmasını’

da vurgulamaktadır (Lee K, Dodgson, 2000:213). Bulaşıcı hastalıkların, ulus devletlerin jeopolitik sınırlarına pek aldırmadığı bir gerçektir.

Diğer bir ifadeyle, mikrobiyolojik yaşam; devletin siyasi veya fiziki egemenliğine yabancı olduğundan, bugün itibarıyla tüm insanlık mevcut ve sürekli olarak form değiştiren virüslerin tehditlerine karşı maalesef savunmasız durumdadır (Lee K, Dodgson, 2000:213).

Ulusal sınırları aşan başta büyük miktarda mal, insan ve hizmeti de kapsayacak şekilde dünyanın politik ekonomisinin günümüzde küreselleşmesiyle birlikte; bulaşıcı hastalıkların küresel yönetiminde uluslararası hukukun tam çözüm sağlaması, çok açık bir şekilde ifade edilemeyecektir. Diğer bir deyişle bulaşıcı hastalıklar, uluslararası hukukta önemli bir konu olarak ortaya çıkmıştır ve sonuçları bir dizi çok taraflı usulleri¹ kapsamaktadır (Fidler, 1996:77).

Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede çok taraflı uluslararası yönetim zarureti, uluslararası hukukun başka alt kategorilerinin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur:

- “*Uluslararası Çevre Hukuku*”.
- “*İnsancıl Hukuk Ve Savaş Hukuku*”.
- “*İnsan Hakları Uluslararası Hukuku*”.
- “*Uluslararası Deniz Hukuku*”.
- “*Uluslararası Fikri Mülkiyet Hukuku*”.
- “*Biyotetik*” (Fidler, 1996:78; L’Hirondel A, Yach, 1998:79).

Belirtmek gerekir ki, bulaşıcı hastalıklar, ulus devletlerin tek tek yönetim kabiliyetlerini de aşan ve çok katımlı yaklaşımlar gerektiren küresel ölçekte/ ulus ötesi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Geriye dönük olarak baktığımızda, uluslararası hukukun bu çerçevede aktif roller aldığı görülmektedir. Bu da genelde uluslararası sistemin bu günkü real (sübjektivist/iradeci/egemenlikçi) uygulanmasının tezahürü olarak ikili ve çok taraflı uluslararası sözleşmelerle olabilmektedir (Aginam, 2002: 947).

2. ON DOKUZUNCU YÜZYILDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ULUSLARARASI SAĞLIK KONFERANSLARI

On bir Avrupa devletinin katıldığı Uluslararası Sağlık Konferansı, ilk defa Fransa’da 1851’de toplanmıştır. Bu tarihten 1800’lerin sonlarına kadar, buna benzer uluslararası sağlık konferanslarını sayısı onu bulurken, Avrupa devletlerinin jeopolitik sınırları boyunca kolera, veba ve sarıhumma gibi hastalıkların sınır ötesi yayılması konusunda da uluslararası düzeyde sekiz adet sağlık sözleşmesi müzakere edilmiştir (Ünalınış Duda, 2008: 32). Ancak maalesef bu

¹ DSÖ’nün Uluslararası Sağlık Tüzüğü (UST), DTÖ’nün TRIPS ve SPS Anlaşmaları ve WHO-Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Gıda Güvenliğine İlişkin “Codex Alimentarius Komisyonu” Standartları gibi.

konferanslarda tartışılan sözleşmelerin pek çoğu ya hiçbir zaman onaylanmamış veya resmîyet kazanmamış veyahut hiç yürürlüğe girmemiştir.

Ancak her şeye rağmen, ilgili diplomatik çabalar; hastalığın sınır ötesi yayılmasının uluslararası sözleşmeler yoluyla ve çok taraflı olarak mücadele edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Garcia-Abreu, Halperin ve Danel, 2002:45).

Sihhi sözleşmelerin ve uluslararası kurumların kullanılması, işlevsel bir bulaşıcı hastalık izleme sistemi ve ülkeler arasında epidemiyolojik bilgilerin paylaşımını da gerekli kılmıştır (Seçkin ve Akalın, 2008:135). Kolera, sarıhumma ve veba vakalarıyla ilgili olarak 1905 tarihli bir sözleşmeyle, Kıta Amerika devletlerine münhasıran bildirme görevi getirilmiştir². “*Pan-Amerikan Sağlık*” Kanunu (1924 tarihli) ile de belirlenmiş on hastalığın ve veba, kolera, sarı humma, çiçek hastalığı, tifüs veya uluslararası ticaret yoluyla yayılabilecek diğer tehlikeli bulaşıcı hastalıklar ve ayrıca “*Pan-Amerikan Sağlık Bürosu*” tarafından tespit edilecek diğer hastalıkların da her on beş günde bir veya duruma göre derhal bildirilmesi yükümlülüğü getirilmiştir (Samancı, 2005:57).

Bu düzenlemelere göre, devletlerin kendi topraklarındaki salgınları bildirme yükümlülüğü ile birlikte epidemiyolojik bilgilerin paylaşılmasının faydası, açıkça birçok sağlık sisteminin kapsamı içindeydi. Ayrıca pek çok ilgili konu, ortaya çıkan çok taraflı sağlık kurumlarının yetkisi dâhilinde bulunmaktaydı. Gözetim ise; Pan-Amerikan Sağlık Bürosu, Uluslar Birliği Sağlık Örgütü ofisi ve 1924'te kurulan Sağlık Ofisi'nin görevinin önemli bir parçasıydı.

Uluslararası halk sağlığı diplomasisinin sonucu olarak 1800'lü yıllardaki söz konusu gelişmeler, etkileri halen devam eden bulaşıcı hastalıkların küresel düzeyde kontrolüne yönelik çabalar, günümüz uluslararası hukukun gelişimine ve kavranmasına hala ilham vermektedir (Aginam, 2002:948).

3. ULUSLARARASI DÜZEYDE EN ETKİN SAĞLIK OTORİTESİ OLARAK DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ VE SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELEDE ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİ

Yaygın olarak bilinmesinin yanı sıra, 1946'da kabul edilmiş olan DSÖ kurucu Andlaşmasının önsözünde “*Sağlık, yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir*” ifadesine yer verilmiştir³. DSÖ Anayasası'ndaki bu ifade/tanım, dönemine göre ileri seviyede bir örnek olmuştur. DSÖ' den yola çıkarak zamanla uluslararası diğer kurallar, ilkeler ve kararlar da zamanla daha da geliştirilmiş, güçlendirilmiş ve genişletilmiştir (Samancı, 2005:71).

² 1905 tarihli “Amerikalılar Arası Sağlık Sözleşmesi”

³ 22 Temmuz 1946'da imzalanan ve birçok kez revize edilen “Dünya Sağlık Örgütü Anayasası”, <http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>, Erişim Zamanı, 19.02.2022.

DSÖ' nün, 1946'da daha sonra BM'ye uzmanlaşmış bir organı olarak bağlanacak çeşitli uluslararası örgüt şeklinde oluşturulması bağlamında ortaya çıkması, temel olarak bu tür pandemik hastalıkların küresel çapta yayılmasını önlemeye yönelik karşı mücadele eden diğer uluslararası kurumlar ve hedefleri açısından önemli bir aşama olmuştur (McCarthy, 2002:1111)⁴. Gerçekten DSÖ, bu yaklaşımların ötesinde ve Anayasasının önsözünde verilen sağlık kavramına ilişkin aynı bakış açısını sürdürürken, Dünya Sağlık Örgütü tüm halkların mümkün olan en yüksek sağlık düzeyine ulaşmasını hedeflemiştir (Uğurluoğlu ve Çelik, 2005:20).

DSÖ 2005'te, ismi Uluslararası Sağlık Tüzüğü (IHR) olarak yeniden değiştirilen metni kabul etmiştir. Uluslararası bir kuruluş olarak IHR, DSÖ'nün çatısı altında ve himayesinde yasal olarak bağlayıcı pek çok düzenleme içermektedir. Daha önce çok kez üzerinde değişiklikler yapılmasına karşın bulaşıcı hastalıklar için küresel surveyansa⁵ odaklanan en eski çok taraflı düzenleyici mekanizmalardan biridir (Samancı, 2005:80). 1997 itibarıyla, 1969 tarihli IHR, Avustralya hariç tüm DSÖ Üye Devletleri için yasal olarak bağlayıcı hale gelmiştir. Söz konusu Tüzük (IHR); sarıhumma, kolera ve vebanın sınır ötesi yayılmasına ilişkin epidemiyolojik bilgilerin kontrolü ve paylaşımı için bir dizi düzenlemeyi içermektedir. Daha önceki ve mevcut uluslararası mevzuatların (IHR'ler) vurguladığı birincil ilke, "*dünya trafiğine minimum müdahale ile hastalıkların uluslararası yayılmasına karşı maksimum güvenlik*" sağlamaktır. Bu amacının yanına 2005 tarihli IHR'ye her türlü uluslararası boyutlu salgınların sıfırlanması kapsamındaki çalışmaların teşvik ve geliştirilmesi görevleri de eklenmiştir (Kaya ve Şimşek, 2020:989).

Söz konusu IHR'nin bu temel hedefini gerçekleştirmeye yönelik olarak, üye devletlere kendi topraklarında bu üç hastalığın herhangi bir salgınını kendisine bildirme konusunda DSÖ tarafından yönetmelikler çıkartılarak, bağlayıcı yükümlülükler getirilmiştir. Bu şekilde DSÖ, bu bilgileri daha sonra, diğer tüm üye devletlere iletmektedir ki, bu husus, hem yetki hem de göreve kapsamındadır. Tüzük (IHR), bir salgın sırasında gerekli olan azami sağlık önlemlerini açıklamakta ve uluslararası seyahat ve trafik için geçerli kuralları belirlemektedir. Örneğin, bu hastalıkların ortaya çıktığı bölgelerden temas olmamış diğer bölgelere gidecekler için aşı ve sağlık sertifikalarının lüzumunu ve üye devletlerin hava limanlarında ayrıntılı diğer sağlık önlemlerinin yanında seyahat araçlarının düzenini, dezenfektisini vs de kapsamaktadır. Aslında bu şekilde bu tür sağlık önlemleriyle, salgın durumlarında; salgından etkilenen ülkenin kendisini, varsa ticaret ortaklarını diğer ülkeler tarafından uygulanabilecek olası lüzumsuz ekonomik ve diğer her türlü ambargo ve benzeri risklere karşı korumak için de gereklidir (Yüksel ve Baran, 2020:916).

⁴ 7 Nisan 1948'de DSÖ Anayasası yürürlüğe girmiştir. Bundan önce, 1946-1948 yıllarında, bir Geçici Komisyon (18 ülkenin katılımıyla), Avrupa Birliği Sağlık Örgütünün çalışmalarını devralmış idi. McCarthy, M., "Dünya Sağlık Örgütünün Kısa Tarihi", The Lancet, Cilt 360, Sayı 9360, 2002, s. 1111-1112).

⁵ Surveyans, sağlık uygulamalarını planlama, müdahale ve değerlendirme için gerekli sağlık bilgilerinin; bilmesi gereken kişilere zamanlı olarak dağıtılması ile yakından ilişkili olup, devamlı ve sistematik toplanması, analizi ve yorumudur (<https://eksisozluk.com/surveyans--1622917>).

3.1. Dünya Ticaret Örgütü, Salgın Hastalıklar ve TRIPS

TRIPS Anlaşması⁶, asıl olarak, fikri mülkiyetin korunması için asgari standartları sunan yasal çerçeveyi ortaya koymaktadır ki, eczacılığa ilişkin patentler de buna dâhildir. Malum, fikri mülkiyet hakkı, bir buluşu koruyan ve buluş sahibine buluşun özü ve özgünlüğü için tazminat ödeyen bir tekel şeklindedir. Uruguay Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri Turu sırasında TRIPS, nihayetinde sanayileşmiş ülkelerin görüşlerini yansıtan yoğun bir Kuzey-Güney tartışmasının konusu olmuştur. Bu bağlamda sağlıkla ilgili olarak, yoksul ve savunmasız toplumların temel ilaçlara erişimi ile fikri mülkiyet hakları arasında bir denge kurmanın önemi ve zorluğu, TRIPS'i günümüzde küresel halk sağlığı politikasının odağına yerleştirmiştir. İlaçların, sahip olmak isteyen herkese uygun fiyatlarla sunulması DSÖ'nün hedeflerinden biridir (Public Health and Trade, 1999:194).

Bu çerçevede az gelişmiş ülkelerde temel ilaçlara erişim ve bulaşıcı hastalıkların savunmasız nüfuslar üzerindeki etkileri arasındaki gerilime örnek, Güney Afrika'da HIV / AIDS'in yarattığı durumdan daha belirgin olmamıştır. İngiltere'de ölümcül salgın hastalıklar karşısında hayatta kalma mücadelesinin “*life versus profit*” şeklinde ifade edildiği bir durumda, TRIPS; etkin bir rol oynamıştı. HIV/AIDS ile yaşayan savunmasız nüfuslar adına ilaç-patent sahiplerine karşı; küresel ekonomide mülkiyet haklarına karşı insan hayat hakkını savunan aktivist sivil toplum gruplarını ilaç-patent sahiplerine karşı harekete geçirmiştir (Howse ve Mutua, 2000:1).

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, mesele sanıldığı kadar kola da değildir. Örneğin, TRIPS' de halk sağlığının korunması bakımından kullanılacak istisnalara (eşdeğer ilaçların paralel ithalatı ve ticari lisanslaması, vs) rağmen, kırka yakın etkili çokuluslu ilaç firmasının 1998 yılında Güney Afrika Hükümeti aleyhine açtığı dava ve ABD'nin 2001'de DTÖ nezdinde, Brezilya aleyhinde şikayette bulunması; TRIPS yükümlülüklerine aykırı davranan Güney Afrika ve

⁶ Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), 1986-1994 yılları arasında gerçekleşen Uruguay Turu görüşmeleri sırasında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün kurucu anlaşmasına ek olarak kabul edilen bir anlaşma olarak 1995 yılında uluslararası ticaret sistemine girmiştir. Anlaşmanın önemi, Paris ve Bern Anlaşmalarını da kabul ederek, bırakılan boşlukları da doldurma işlevi görebilecek nitelikte olması ve kapsam ve müeyyide açısından daha geniş kabul edilmesidir ki, bugüne kadar fikri mülkiyet alanında uluslararası düzeyde kabul edilen en kapsamlı anlaşma olarak da kabul edilmektedir.

TRIPS'in amacı; -her ne kadar güçlü ekonomilerin çıkarlarını azami seviyeye yükseltecek bir sistem olarak eleştirilse de- uluslararası serbest ticaretin önündeki engelleri azaltmak ve fikri mülkiyet haklarıyla ilgili koruyucu önlemlerin ticaret için bir engel olmaktan çıkarılmasını sağlamaktır ki, bu yönüyle TRIPS, üye ülkeler ulusal mevzuatlarını hazırlarken kabul edilen asgari standartlara uymak zorunda oldukları bir çerçeve anlaşma olmaktadır. Yaklaşık 150 ülke bu anlaşmanın tarafıdır.

TRIPS sayesinde uluslararası pazarda, ülkelerin fikri mülkiyete ilişkin keyfi düzenlemeleri son bulmuştur. TRIPS, yeni dünya ticaret düzenini ayakta tutan üç etmenden biri olarak kabul edilir (Diğer ikisi: GATT ve GATS). Türkiye açısından bakılırsa, AB standartlarını hala özümsemeye çalışan ve WHO sebebi ile TRIPS standartlarına uyma zorunluluğunu devam ettirmekle yükümlü olan bir ülkedir Türkiye.

Brezilya mevzuatının aşılamaayan yönleri ve fikri mülkiyet hakkı ile ilaçlara erişim arasındaki dengeyi karmaşıklığını ortaya koymaktadır (Aginam, 2002:949).

DTÖ Bakanlar Konferansı, HIV/AIDS, tüberküloz, sıtma ve diğer salgınlar gibi birçok gelişmekte olan ülkeyi etkileyen halk sağlığı sorunlarının ciddiyetini vurgulayan Doha Deklarasyonu'nu 2001'de kabul etmiştir. Bildiride, "*TRIPS Anlaşmasının, üyelerin halk sağlığını korumak için önlemler almasını engellememesi; buna göre, TRIPS Anlaşmasına olan bağlılığın yinelenirken, Anlaşmanın DTÖ üyelerinin halk sağlığını koruma ve özellikle de herkes için ilaçlara erişimi teşvik etme hakkını destekleyecek şekilde yorumlanabileceğini ve uygulanması gerektiğinin onaylandığı*" ifade edilerek, TRIPS'in bu sorunların çözümüne yönelik daha geniş çaplı ulusal ve uluslararası eylemin bir parçası olması gereğinin altını çizilmiştir (Heon, 2002:27).

Bununla birlikte Doha Deklarasyonu'nun, bulaşıcı hastalık felaketlerinin iyileştirilmesine katkı sağlayıp sağlamayacağı konusunda tartışmalar olmuştur. Zira Bildirgeyi küresel sağlık yönetişiminin normatif sınırları içinde somut eyleme dönüştürmek, ilgili küresel oyuncuların (DTÖ, WHO, ilaç üreticileri, sivil toplum kuruluşları ve ulus devletler) insafına bağlıdır (Sykes, 2002:47). Bu çerçevede TRIPS'in; halk sağlığı ve ticaret hukuku konusunda karşılıklı olarak kendi yetkilerini güçlendirecek şekilde uluslararası ortak yaşama uygun olarak dengelemek için DSÖ ve DTÖ tarafından sürdürülen bir işbirliği platformunun gerekliliği bir gerçektir (Aginam, 2002:949).

Nitekim yaşanan Covid 19 salgından önemli derecede etkilenenler arasında uluslararası ticaret alanları olduğu görülmüştür. Bu nedenle küresel yönetimin, salgın sırasındaki adımlarında diğer küresel birimlerle uyumlu şekilde çalışması gerektiği görülmüştür (Gasbarri, 2020:1). Dolayısıyla, DTÖ gibi sağlıkla dolaylı ilgili örgütler ile DSÖ'nün bir araya gelip müşterek politikalar oluşturmasıyla salgınların önlenmesi kolaylaşacaktır. Örneğin, ticaret hukukuna ilişkin DTÖ anlaşmaları ile sağlık hukukuna yönelik DSÖ usullerinin uyumlulaştırılması gibi... Bunun kolay bir iş olmadığı da muhakkaktır. Zira bu durumda kimi kopuklukların ortaya çıkması muhtemel olmaktadır (Kaya ve Şimşek, 2020:1001). Bahse konu zorlukların giderilebilmesi için bu örgütlerin bir araya gelerek müşterek kararlar alıp işbirliği içinde çalışmalarını mümkündür ve gereklidir (Yüksel ve Baran, 2020:890).

3.2. Günümüzde Uluslararası Hukukun Bulaşıcı Hastalıkların Kontrolündeki Önemi

Uluslararası hukuk, 19. Yüzyıl'dan bu yana bulaşıcı hastalık diplomasisinde önemli bir rol oynayagelmiştir. Özellikle, günümüzde, DSÖ, DTÖ, FAO gibi pek çok uluslararası örgütün mevzuatı, açık veya örtülü ilgili birçok konuda bulaşıcı hastalıkların uluslararası yayılmasının önlenmesine yönelik fikir birliği oluşturmak için uluslararası mekanizmalar sağlamaktadır. Halk sağlığı, artık sadece tıp bilimi ve tıpçıların yetkisinde ve sorumluluğunda olmaktan çıkmıştır. Uluslararası sağlık hukuku artık; insan hakları, gıda güvenliği, uluslararası ticaret hukuku, çevre hukuku, savaş ve silahlar, insan üremesi, organ nakli ile sağlığın çok çeşitli biyolojik, ekonomik ve sosyokültürel belirleyicilerini kapsayan bir temel alanı teşkil etmektedir (Lee, 2009:2). Bununla birlikte bazı sağlıkçıların, uluslararası hukuku küresel düzeydeki sağlık vakalarında sınırlı bir katkıya sahip olarak görmekte oldukları ki, bu görüş yanlıştır.

Zira bu görüş, DSÖ gibi çok taraflı kuruluşların geçmişinde ya yasal olarak bağlayıcı normları uygulama bulunmadığı ya da bu tür normların bulaşıcı hastalıkların küresel takiplerinde önemli olmadığı varsayımına dayanmaktadır.

Oysa bugün DSÖ ve diğer birçok uluslararası örgüt, üye devletlere, özellikle de güçlü devletlere müeyyide uygulayacak çok uluslu bir mekanizmaya sahip olmamakla birlikte, IHR gibi, herhangi bir hukuki rejimin meşruiyetini nasıl arttırılabileceği tartışılmaktadır. Kaldı ki, müeyyideler, hukuk kurallarının meşruiyetini sağlamakla yanında, devletlerin bu uluslararası kurallara uymasının tek-temel dayanağı da değildir (Franck, 1990:3).

Üye devletlerinden herhangi birinin DSÖ'nün yasalarını ihlal etmesi halinde Örgüt'ün müeyyide uygulama kapasitesine sahip olmadığı görüşü, aynı zamanda mevcut uluslararası sistemin gerçeklerini gözden kaçırmaktadır. Zira belirtildiği gibi müeyyide tehdidi, her zaman devletlerin uluslararası kurallara uymasının asıl nedeni olmamaktadır. Zira devletler, kendi çıkarları içinse, uluslararası bir hukuk kuralına her halükarda uyacaktır. Bir hukuk kuralna uymanın avantajlarından ihlalin avantajları daha ağır basarsa, uymayı rahatlıkla göz ardı edeceklerdir (Henkin, 1979:49). Kaldı ki, hukuki müeyyidelerden başka uluslararası yükümlülüğün; uygulamadaki teamül, uluslararası toplumun uzlaşma kültürü, devletin rızası, tarafların ortak menfaat, hedef ve beklentileri, sosyal gereklilik, doğrudan sezgi, hukuki vicdan-“hak” duygusu, doğal hukuk ve doğal akıl gibi başka oturmuş temelleri de söz konusudur (Schachter, 1968:301).

IHR, DSÖ veya diğer çok taraflı kuruluşlar tarafından benimsenecek bulaşıcı hastalık kontrolüne ilişkin herhangi bir hukuki sisteme uyulmamasının avantajlarının, milyarlarca dolara mal olabilecek ticaret ve diğer ekonomik ambargolar gibi dezavantajlardan daha ağır basıp basmadığı ihlalci ülke bakımından tartışma konusudur. Bu nedenle böylesine kritik ehemmiyete sahip olan kamu sağlığı, “küresel kamu yararı” seviyesine yükselmektedir ki, bu şekilde üye devletlerin ortak amaçları da karşılanmış olmaktadır (Schachter, 1968:301). Nihayetinde küreselleşme sürecinin ulus devletlerin jeopolitik sınırlarını aşındırmaya devam etmesi ve uzak yerlerden bulaşıcı hastalıkların nüfuz etmesini kolaylaştırması sebebiyle devletler, uluslararası sağlık kurallarına uyararak kendi toplumlarını bulaşıcı hastalık tehditlerinden koruyabileceklerini hissetmeye başlayacaklar ve buna bağlı olarak küresel ölçekte sağlık yönetişiminin hukuki meşruiyeti ve otoritesinin gücü de artacaktır. (Gasbarri, 2020:1).

3.3. Covid-19 İle Mücadeleye İlişkin Uluslararası Sağlık Tüzüğü'nün Uygulanması Konusundaki Tartışmalar

Amacı toplumların azami sağlık seviyesine ulaştırılması olan ve dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinin üyesi olduğu DSÖ'ye bu kapsam ve amaca paralel olarak uluslararası diğer örgütlerden daha fazla yetkiler verilmiştir. Buna karşın yeterince mali olanaklara sahip olduğunu ve uygulama araçlarıyla donatıldığını söylenebilmek mümkün gözükmemektedir. Bunun sonucu olarak, amaçlarını yerine getirmek bakımından kendi üyesi olan zengin devletlere aşırı bağımlılığı söz konusudur.

Bunun yanında tyeler arasındaki siyasal ve ekonomik seviye ve kapasitelerinin farklılığı da örgüt uygulamalarını ve yansımalarını etkilediği görülmektedir (Kaya ve Şimşek, 2020: 986).

Covid-19'un Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmasına karşın diğer ülkelere bu virüs genel olarak Batı'dan (Avrupa'dan yahut ABD'den) ulaşmıştır. Bu tür salgınların kontrolü sağlanamadığında yönetilmesinin de önemli derecede zor olacağı kaçınılmazdır (Broberg, 2005:201). DSÖ ve diğer uluslararası mevzua, ülkelere hastalığın kendi topraklarında görüldüğünde -başta DSÖ- uluslararası mercilere bildirme zorunluluğu getirmekte ise de mevcut koronavirüs salgınında -bu konudaki kurallar bağlayıcı nitelikte olmasına rağmen- açık bir Şekilde görüldüğü gibi çoğu devlet bu konuda başarılı olamamıŐtır (Kaya ve Şimşek, 2020:893). Kaldı ki, devletler tarafından istenmesi durumunda örgüt'n, devletlerin kapasitelerinin geliştirilmesi, gcendirilmesi yahut sürdürülmesi amaçlı olarak yardımda bulunma yükümlülüğüne rađmen⁷...

Öte taraftan devletlerce karŐılanan mali ve tekniğe dayalı olanaklarla faaliyetlerini sürdüren DSÖ, bahse konu yükümlülüğünün ifasında önemli zorluklar çekmektedir (Taylor ve Habibi, 2020:1). Kapasite ve kabiliyetlerinin yetersizliği sebebiyle, DSÖ tarafından ortaya konulan kararların çoğu ilgili ülkelerce yerine getirilememektedir. Buna getirilen çözüm nerisi ise DSÖ'nün devletlerce gerekli mali ve uzman personel kapasitesiyle donatılmasıdır (Broberg, 2005:206). Buna rağmen covid-19 salgını çerçevesinde önemli katkıları bulunan devletlerin de örgüt'e eleştiriler getirdiği ve sunmuş oldukları ekonomik katkılarını dahi geri ektiklerine Şahit olunmaktadır (Kaya ve Şimşek, 2020:1000).

Bunların yanı sıra, örgüt kararlarının uygulanmasının denetlenmesi için yeterli mekanizmanın mevcut bulunmadığı da ayrı bir eksikliktir (Taylor ve Habibi, 2020:1). Çünkü devletlerin, örgüt' bu konuda tam yetkili kılan bir anlaşması bulunmamaktadır. Bunun sebebi ise müzmin gerekçe olan "devletlerin egemenlik korumacılığı"dır. Diğer bir ifadeyle devletlerin, bu tür konuları kendi egemenlik alanları dhilinde görmeleri ve bu alanlara müdahil olunmasından rahatsız oldukları ve endişe ettikleri ifade edilmektedir ki, bilindiği gibi bu husus, aslında bu günkü uluslararası hukukun temel sorunlarından biridir.

DSÖ'ye getirilen eleştirilerden birisi de virüsler nedeniyle meydana gelen küresel salgınlardan dolayı gerekli tedbirlerin alınamamıŐ olduğudur (Boghandy ve Villarreal, 2020:4-5). Aslında AIDS hastalığı nedeniyle etkili politikaların geliŐtirilememiŐ olması, 2002 SARS hastalığı konusundaki seyahatlere ilişkin ikazlarının yetki aŐımını ortaya çıkardığının ileri sürülmesi ve benzeri durumlar DSÖ'nün gelecek krizlerde de yeterince etkili olamayacağının iŐaretlerini verdiği söylenebilir. 2005 tarihli IHR'nin çıkarılmasına karşın DSÖ'nün günümüzdeki Covid-19 virüsüne yönelik politikaları konusunda da eleştiriler bulunmaktadır.

⁷ Bkz. IHR. m. 90.

Bu eleştirilerden birincisi, Çin tarafından, ilgili bilgilendirmenin salgın başladığında DSÖ'ye zamanında yapılmadığına ilişkindir. Diğer bir deyişle, acil olan bir durum geç ilan edilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, Örgüt, kendisi adına üye devletlerden yeterli bilgi toplama kapasitesine sahip bulunmamaktadır. Oysa bu kapsamda üye devletlere acil durumların 24 saat içerisinde duyurulması yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca, örgüt tarafından belirlenen sağlık tedbirleriyle alakalı tavsiyelerin geciktirilmeksizin uygulanması ve buna ilişkin işbirliğinin yapılması yükümlülükleri bulunmaktadır (IHR, m. 15 ve 42). Hal böyle iken, ilişkin yükümlülüklerin devletlerce önemli ölçüde ihlal edildiği konusunda iddialar bulunmaktadır (Tonti, 2020:1).

Eleştirilerden ikincisi, gerekli bilgilerin Örgüt tarafından zamanında paylaşılmamış olduğu ve kayırmacı davranılarak Çin'in iktisadi anlamda zararına yol açılmaması bakımından ulaşım ve ticarete ilişkin kısıtlamaların kasten geciktirildiğidir (Yüksel ve Baran, 2020:906).

Bu arada belirtmek gerekir ki, uluslararası bir andlaşma niteliğine haiz bulunduğu göz önüne alındığında, IHR (Tüzük)'nin öngördüğü yükümlülüklerini asgari ölçüde eda etmeyen devlet uluslararası hukuk çerçevesinde sorumlu tutulabilecektir (Samancı, 2005:63). Ayrıca devletlerin; bilhassa uluslararası çevre hukuku bakımından tatbik edilebilen ve kendi kontrol ve yetkilerinde olan alanlardaki faaliyetlerinden doğabilecek önemli zararların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve risklerin azaltılması amacıyla devletlerarası gerekli işbirliğinin yapılması gibi yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu kapsamda devletlerin sorumluluğunun doğabileceğini söylemek de zor olmayacaktır (Kaya ve Şimşek, 2020:1002).

SONUÇ YERİNE: ULUSLARARASI HUKUKUN BULAŞICI HASTALIKLARIN KONTROLÜNDEKİ ÖNEMİ

Tarihsel olarak, 19. Yüzyılda gerçekleştirilen uluslararası sağlık konferanslarından bu yana bulaşıcı hastalıkların izlenmesinde uluslararası hukuk önemli bir rol oynamıştır. Aynı rol, dünyanın politik ekonomisinin ve bulaşıcı hastalıkların küreselleşmesinin ayrılmaz bir şekilde hızlandığı 21. yüzyılda da devam etmiştir. Çoğu DSÖ ve IHR mevzuatlarına üye ülkeler tarafından layıkıyla uyulmamasına rağmen, özellikle DSÖ'nün yetkisi dâhilinde, bulaşıcı hastalıkların izlenmesine ilişkin rollerde uluslararası hukukun önemli bir yeri bulunduğu inkâr edilemez. Bu çerçevede, uluslararası hukuk küresel sağlığın takibinde önemli bir araç olarak muhafaza etmektedir.

Gerçek bir küresel hadise olarak salgın, uluslararası hukuk düzeni ile çeşitli şekillerde kesişmektedir. En azından bulaşıcı hastalıkların yayılmasının sınırlandırılması, etkilerinin iyileştirmesi ve potansiyel tedavilerin geliştirmesi için küresel düzeyde koordinasyon zarureti vardır. Ayrıca, uluslararası kurumlar potansiyel olarak devletlerarası işbirliğini kolaylaştırabilirken, bu kurumlardan bazılarının, özellikle Dünya Sağlık Örgütü'nün, salgına nasıl tepki verdiğine dair eleştiriler de bir vakıadır.

Salgın ile başa çıkmanın zorlukları, bazı ülkelerin, vatandaşlarını ve ekonomilerini korumaya çalışırken daha fazla izolasyon taraftarı olmalarına da neden olmuştur. Bu da göstermektedir ki, salgın, uluslararası kurumlar yanında devlet sorumluluğu gibi zor konuları da gündeme getirmektedir. Bilindiği gibi virüs, 'de ortaya çıkmıştır. Virüsün çıkış merkezi olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin, yayılmayı kontrol altına almak için yeterince girişimde bulunup bulunmadığı ve eylemlerinin ve açıklamalarının diğer ülkeleri yanlış yönlendirip küresel krize katkıda bulunup bulunmadığı konusunda sorular gündeme gelmiştir. Neticede Çin hükümetinin davranışının nasıl değerlendirileceği konusunda uluslararası hukukta cevap aranması gerekli sorular ortaya çıkmıştır.

Hastalıkların uluslararası hukuktan hariç tutulması da bulaşıcı hastalıkların küresel gözetiminde yasal müdahale araçlarının göz ardı edilmeyecek derecede az olduğunu göstermektedir. Bunun yanında sağlığın kapsamlı tanımı, küresel sağlığın korunması ve teşvikinde; insan hakları, silahlı çatışmalar, sağlıklı/organik gıda güvensizliği, açlık, yoksulluk, az gelişmişlik, iklim değişikliği ve diğer çevresel etkenlerin göz ardı edilemeyeceği sabit olmuştur. Bu da, uluslararası hukukun uluslararası anlaşmalardaki etkisinin küçümsenemez ve vazgeçilemez olduğunu göstermektedir.

Buna bağlı olarak uluslararası kuralların yerindeliği ve karmaşıklığı sorununun, hem disiplin hem de coğrafi olarak akla gelebilecek her konuyu düzenleme kapasitesi ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Aslında uluslararası kurallarla ilgili endişeler, daha çok onun ne kadar adil ve ne kadar etkin olduğu ile alakalıdır. Konumuz çerçevesinde, öncelikle hastalık ve ölüm oranlarının azalmasına yönelik olarak ilgili kuralların uygulanması temelinde değerlendirilebilecek uluslararası hukukun etkinliği sayesinde küresel sağlık güvenliği hedefine ulaşılabilecektir.

Günümüz modern çağında, çoğu uluslararası örgütün (DSÖ, DTÖ, FAO) anayasaları, tüzükleri ve yasal çerçevesi, bulaşıcı hastalıkların sınır ötesi yayılmasıyla açık veya örtülü olarak ilgili bir dizi konuda fikir birliği oluşturmak için uluslararası yasal mekanizmalar sağlamaktadır. Halk sağlığı artık doktorların ve tıp biliminin ayrıcalığı olmaktan çıkmıştır. İnsan hakları, gıda güvenliği, uluslararası ticaret, çevre, savaş ve silahlar, insan üremesi, organ nakli ile sağlığın çok çeşitli biyolojik, ekonomik ve sosyokültürel belirleyicilerini ve daha pek çok alanı kapsayan uluslararası sağlık hukuku, artık bir temel teşkil etmektedir ve göz ardı edilemez niteliktedir.

DSÖ, diğer birçok uluslararası örgüt gibi, üye devletlere, özellikle de güçlü devletlere yaptırım uygulayacak çok uluslu bir mekanizmaya sahip olmadığından, DSÖ tarafından kabul edilen herhangi bir yasal rejimin (IHR gibi) meşruiyetini nasıl arttırılabileceğine kafa yorulmalıdır. Yaptırımlar, yasal normların geçerliliğini ve meşruiyetini değerlendirmekle birlikte, ulus devletlerin uluslararası kurallara uymasının temel nedeni olmamaktadır.

Bununla birlikte, devletlerin DSÖ'nün yasalarını ihlal etmesi halinde Örgüt'ün müeyyide uygulama kapasitesine sahip olmadığı görüşü, aynı zamanda mevcut uluslararası sistemin gerçeklerini gözden kaçırmaktadır. Zira belirtildiği gibi müeyyide tehdidi, her zaman devletlerin uluslararası kurallara uymasının asıl nedeni olmamaktadır.

Aslında bu tablonun temelinde -tıpkı uluslararası hukukun mevcudiyetine yapılan itirazların mantığında olduğu gibi- devletlerin sübjektivist (iradeci) bakış açısından kaynaklanan egemenliklerinin aşınması korkusu ve buna paralel olarak halkların aşırı ulus merkezci bakışı yatmaktadır.

Bu çerçevede, her halükarda başta devletler olmak üzere uluslararası kamuoyunu uluslararası sağlık kurallarını kabul etme, kurallara riayet etme ve kolektif menfaatin gerçekleşmesindeki avantajlar hususunda küresel çapta aydınlatma ve bilinçlendirmeler yapılmalıdır.

Ayrıca kritik öneme sahip olan halk sağlığını, örneğin, üye devletlerin ortak amaçlarını karşıladığı, bir “küresel kamu yararı” kaidesine yükseltmek gerekmektedir.

Salgın hastalık kontrolüne ilişkin IHR yahut DSÖ veya diğer çok taraflı kuruluşlar tarafından benimsenecek herhangi bir yasal mekanizmaya uyulmasının avantajlarının dezavantajlardan üstün olduğu izah edilmelidir.

Zira yaptırımlar dışında gerek devletler gerekse bireyler bağlamında uluslararası sorumluluğun; devletlerin rızası, geleneksel uygulama, uluslararası toplumun iradesi/uzlaşımı, katılımcıların ortak amaçları, etkinlik, otoriteye ilişkin ortak beklentiler, sosyal gereklilik, doğrudan sezgi, doğal hukuk ve doğal akıl ve “hak” duygusu (hukuki vicdan) gibi başka yerleşik temelleri de bulunmaktadır (Schachter, 1968:301).

Bu şekilde nihayetinde devletler, uluslararası sağlık kurallarını/yönetmeliklerini izleyerek kendi nüfuslarını bulaşıcı hastalık tehditlerinden koruyacaklarını hissetmeye başarlarsa, küresel sağlık yönetişiminin meşruiyeti önemli ölçüde artacaktır.

KAYNAKÇA

- Aginam O. (2002) “International Law and Communicable Diseases”. Bulletin of the World Health Organization, 80 (12): 946-951.
- Beaglehole R, Yach D. (2003) “Globalisation and the prevention and control of non-communicable disease: the neglected chronic diseases of adults”. The Lancet, 362 (9387): 903-908.
- Boghandy, Armin von ve Villarreal, Pedro A (2020) “International Law on Pandemic Response: A First Stocktaking in Light of the Coronavirus Crisis”, MPIL Research Paper Series No-07.
- Boutayeb A, Boutayeb S. (2005) “The Burden of non Communicable Diseases in Developing Countries”. International Journal For Equity In Health.; 4 (1): 2. 1-8
- Broberg, Morten (2005) “A Critical Appraisal of the World Health Organization’s International Health Regulations in Times of Pandemic: It is Time for Revision” 11 (2) European Journal of Risk Regulation 201-209.
- Fidler DP. (1996) “Globalization, International Law, and Emerging Infectious Diseases. Emerging Infectious Diseases”; 2(2): 77-84

- Fidler DP. (2003) Emerging Trends in International Law Concerning Global Infectious Disease Control. *Emerging Infectious Diseases*.; 9 (3):285.
- Franck TM. (1990) "The power of legitimacy among nations". New York: Oxford University Press.
- Gasbarri, Lorenzo (2020) "The Failure to Pursue the Mandates of International Organizations in the Midst of the COVID-19 Pandemic", (EJIL Talk! 27 May 2020) <<https://www.ejiltalk.org/thefailure-to-pursue-the-mandates-of-international-organizations-in-the-midst-of-the-covid-19-pandemic/>> Erişim Zamanı, 20.03.2022.
- Garcia-Abreu A, Halperin W, Danel I, (2002) editors. Public health surveillance toolkit. World Bank; Washington D.C.
- Henkin L. (1979) *How nations behave: law and foreign policy*". New York: Columbia University Press. p. 49.
- Heon E. (2002) "TRIPS, pharmaceutical patents, and access to essential medicines: a long way from Seattle to Doha". *Chicago Journal of International Law*; 3:27-46.
- Howse R, Mutua M. (2000) "Protecting human rights in a global economy: challenges for the World Trade Organization". Montreal: International Centre for Human Rights and Democratic Development. https://www.iatp.org/sites/default/files/Protecting_Human_Rights_in_a_Global_Economy_Ch.htm, Erişim Zamanı, 20.03.2022.
- Kaya, İ. ve Şimşek, G. E. (2020). "Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Sağlık Tüzüğü: COVID-19 Örneğinde Uluslararası Hukukta Salgın Hastalıklarla Mücadele". *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78 (2), 983-1007.
- Kheirkhah, Aliasghar/ Kheirkhah, Manuchehr / Zabihi-Mahmoodabadi, Somayeh. (2017). "Investigating the Role of International Law in Controlling Communicable Diseases. *Internal Medicine And Medical Investigation Journal*". 1. 10.24200/imminv. v1i2.35.
- Lee, Kelly (2009). *The World Health Organization (WHO)*, Routledge, London
- Lee K, Dodgson R. (2000) "Globalization And Cholera: Implications for Global Governance". *Global Governance*; 6:213-36
- McCarthy, M., (2002). "A Brief History of the World Health Organization", *The Lancet*, Vol. 360, Issue 9360, pp. 1111-1112.
- Public Health and Trade (1999) "Comparing the roles of three international organizations". *Weekly Epidemiological Record*; 75:193-200. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/230834/WER7425_193-201.PDF?sequence=1&isAllowed=y, Erişim Zamanı, 20.03.2022.
- Samancı, U. (2014). "Uluslararası Sağlık Tüzüğü (2005) ve Hukukî Niteliği". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 55-89.
- Seçkin, R. Ç. ve Akalın, H. (2008). "Bulaşıcı Hastalıklarda Sürveyans: Niçin? Nasıl? Ne Durumdayız?". *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 34 (3), 135-142.
- Schachter O. (1968). "Towards A Theory of International Obligation". *Virginia Journal of International Law*; 6:301.
- Sykes A. O. (2002) "TRIPS, pharmaceuticals, developing countries and the Doha "solution". *Chicago Journal of International Law*, 3: 47-68.

- Taylor, Allyn L. ve Habibi, Roojin, (2020) “The Collapse of Global Cooperation under the WHO International Health Regulations at the Outset of COVID-19: Sculpting the Future of Global Health Governance” 24 (15) *Asil Insights* 3 <<https://www.asil.org/insights/volume/24/issue/15/collapse-global-cooperation-under-who-international-health-regulations>> Erişim Zamanı, 12.02.2022.
- Tonti, Lauren, (2020) “International Health Regulations: The Past and the Present, But What Future” 2020 *Harvard International Law Journal* <https://harvardilj.org/2020/04/the-international-health-regulations-the-past-and-the-present-but-whatfuture/> Erişim Zamanı, 09.02.2022.
- Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y. (2005). “Sağlık Sistemleri Performans Ölçümü, Önemi ve Dünya Sağlık Örgütü Yaklaşımı”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8 (1), 3-29
- Ünalmiş Duda, Hilal. (2008) “Uluslararası Örgütler Bağlamında Global Sağlık Politikaları”. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Yüksel, Cüneyt & Baran, Deniz. (2020). “COVID-19 Salgını ve Bulaşıcı Hastalıkların Yarattığı Küresel Krizlerle Mücadelede Uluslararası Hukuk”. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78 (2), s. 885-934.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

BRECHT'İN İDEAL "TARAFTARLARI"

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Talha KALKAN

Uşak Üniversitesi

Uşak, Türkiye

ORCID: 0000-0002-1954-5698

mehmettalhakalkan@gmail.com

ÖZET

Ticarileşen futbol ortamı içerisinde taraftarların futbola duydukları bağlılık ve aidiyet de farklı boyutlar kazanmış ve taraflar arasındaki ilişkiler büyük bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu dönüşümün en dikkate değer örneklerinden biri Hırvat Dinamo Zagreb ve taraftarları arasındaki ilişkiden ileri gelmiş ve taraftarlar büyük bir bağlılıkla sarılmış olduğu kulübe ve kulübün sahip olduğuna inandıkları kimliğe sahip çıkmaya çalışmışlardır. 2000'den sonra 11'i arka arkaya olmak üzere tam 17 şampiyonluk kazanan Dinamo Zagreb taraftarları da kazanmış oldukları bu olağanüstü başarılarla rağmen takımlarının kendilerinin atfetmiş oldukları değerlerden uzaklaştığını ve kimliğini kaybetmeye başladığını düşünerek bir dizi protestoda bulunmuşlardır. Kulüp yönetimi içerisinde baskın bir rol almaya başlayan Zdravko Mamic'in günden güne artan etkisini ve buna bağlı olarak Dinamo Zagreb'in anti-demokratik bir hüviyet kazanmasını eleştiren taraftarlar da tepkilerini farklı yollardan dile getirmeye başlayarak bu sürece sessiz kalmamışlar, farklı oluşumlarla bu süreci hem hukuki hem de içtimai manada değiştirmeye çabalamışlardır. Dolayısıyla, işbu çalışmada Dinamo Zagreb taraftarlarının Bertolt Brecht'in epik tiyatrosunda vurgulanmış olduğu izleyici profili ile ne denli ilintililik gösterdiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Hırvatistan, Demokrasi, Taraftar, Zagreb

BRECHT'S IDEAL "FANS"

Assist. Prof. Dr. Mehmet Talha KALKAN

ABSTRACT

In the world of football, which has been lately commercialized, sports fans' commitment and belongingness towards football acquired different dimensions, and the relationship between a team and its fans changed drastically. One of the most prominent examples to this change is the bond created between Dinamo Zagreb, a Croatian team and its fans since it is known that the fans tried to overthrow the club, to which they felt devoted, and the status which was considered to be owned by the club. The fans of Dinamo Zagreb, which, since 2000, has won exactly seventeen championships, eleven of which have been gained successively, protested their team several times despite the magnificent victories the team has won due to the fact that they thought that the team started to be alienated from the values which they attributed to and lose its status. The facts that Zdravko Mamic, who started to be dominant on the Board of Dinamo Zagreb Football Club and influenced the members of the board more and more day by day, and that the club became anti-democratic due to this situation were criticized by the fans. Therefore, they chose to react to these circumstances in diverse ways and rejected to remain unresponsive, and, via different organizations, they tried to change this process both legally and socially. Thus, this study aims to emphasize to what extent the fans of Dinamo Zagreb and the audience profile in Bertolt Brecht's epic theatre are related.

Keywords: Football, Croatia, Democracy, Football Fans, Zagreb

GİRİŞ

Dünyaca ünlü spor kanalı ESPN'in 2015 yılında hazırlamış olduğu "Erkek ve Kadın Futbolunda En Etkili 50 İsim" listesinde yer alan Hırvat futbol adamı Zdravko Mamic hakkında şunlar söylenmekteydi:

"Münakaşalardan asla uzak durmayan Mamic ile Dinamo Zagreb, evinde arka arkaya on maçta galip geldi. Kulübün kendi evindeki bu üstünlüğü Mamic'in genel olarak futbol camiasındaki etkisini artırdı; esasında, kendisi aynı zamanda Hırvatistan Futbol Federasyonu'nu, federasyon başkanı ve efsanevi forvet Davor Suker yerine katı bir şekilde yönetmektedir. Böylesi bir güç, Mamic'in, Real Madrid'den olan, oğlu Mario'nun kendisinin menajerliğini yaptığı Luka Modric de dâhil olmak üzere Hırvatistan'ın dünya çapında satın aldığı oyuncularla yakın bir bağlılık yakaladığı anlamına gelmekte..." (ESPN, 2015).

ESPN'in hazırlamış olduğu bu sıralamada Zdravko Mamic'in kendisine yer bulması birçokları için olağandışı bir durum değildi. Zdravko Mamic, 2015 yılında ESPN tarafından hazırlanmış olan listeden yalnızca birkaç yıl evvel düzenlenmiş olan "En Sıra Dışı 10 Kulüp Başkanı, Kulüp Sahibi ve Yöneticisi" adlı sıralamada bir numarada yer almaktaydı (Wright, 2012). Yöneticisi olduğu Dinamo Zagreb taraftarlarının büyük bir kısmı tarafından "nefret edilen" bir isim olarak görülen Zdravko Mamic'in adının skandallarla anıldığı ve Hırvatistan Futbol Federasyonu yetkilisine yumruk atma, takımının galibiyetini Nazi selamı ile kutlama, kendi projesine karşı çıkan şehir planlama yetkilisinin elini kırma ve Dinamo Zagreb Futbol Direktörü ile gazetecilere saldırma gibi suçlamalarla karşı karşıya kaldığı söylenmektedir:

"Dinamo taraftarlarının çoğunun hazzetmediği idari menajer Mamic'in "skandal" kelimesiyle bir tutulduğunu söylemek yanlış olmaz. Acımasız (gözlerinden anlaşılacağı üzere), sabırsız ve fiziksel açıdan tehditkâr görünen bir adam olan Mamic, görevine 2003 yılında başlamış olmasına karşın toplam 15 farklı baş antrenörü işe alıp sonrasında kovmuştur. Yıllar içinde Mamic'in, dansçıları taciz etmek, Hırvatistan Futbol Federasyonu'nun yöneticilerinden birine yumruk atmak, eski Dinamo yöneticilerinden birine saldırıp onu bir çitin ardına kadar kovalamak, şehir planlama konusunda uzman bir memurun elini, Zagreb'de gökdelen inşa etme planını reddettiği gerekçesiyle bir çift koltuk değneğiyle kırmak ve Dinamo'nun galibiyetlerinden birini Nazi selamıyla kutlamak gibi çok sayıda vukuatı vardır..." (Wright, 2012).

İronik bir şekilde yöneticiliğini yapmış olduğu takımın Hırvatistan liginde arka arkaya kazanmış olduğu 11 şampiyonluğun baş mimarı olarak gösterilen Zdravko Mamic'in bu başarıları kendisinin Dinamo Zagreb taraftarları tarafından sevilmesine değil, bilakis, kendisinden nefret edilmesine neden olmuştur. Kulüp içerisinde etkili olmaya başladığı 2000'li yılların başından itibaren gücü eline alarak kulübün dâhil olduğu transferlerden kendine rant sağladığına, para akladığına ve oyuncuları etkisi altına aldığına dair suçlamaların yapılması ve Dinamo Zagreb yönetiminde tek adamlığa soyunarak yönetimde anti-demokratik bir yapının temellerini atması onun taraftarlarla ilişkilerini oldukça bozmuştur. Doğal olarak, bu süreç Mamic'i hem Dinamo taraftarları hem de diğer takım taraftarları tarafından seilmeyen bir karaktere dönüştürmüştür.

Birçokları tarafından Hırvat futbolunun “gerçek” patronu olarak görülen Zdravko Mamic, 2012 ile 2021 yılları arasında Hırvatistan Futbol Federasyonunun başında olan Davor Suker’in de güç odaklarından biri olarak düşünülmüştür (RAI, 2017). Hatta kimilerine göre eski ünlü futbolcu Davor Suker, Mamic’in “kuklası” olmuş ve Mamic, Hırvat futbolunun “sessiz” sahibi olarak görülmüştür (Holiga, Das Krebsgeschwür, 2015).¹ Beraberinde bulunduğu, aynı zamanda eski bir futbolcu olan kardeşi Zoran Mamic ile oğlu Mario Mamic ile birçok davada yer alan Zdravko Mamic’in bu ünü kısa sürede sadece tüm Hırvatistan’da değil,² aynı zamanda, tüm Avrupa’da da yayılmaya başlamıştır (Holiga, 2018). Nitekim 2015 yılında Hırvat ekibinin karşılaştığı Alman takımı Bayern Münih’in taraftarları Almanca ve Hırvatça dövizler hazırlayarak Hırvat futbol adamını eleştirmişlerdir (Navijači Bayerna: "Svatkozna da si lopov, Mamiću odjebi!", 2016).“Hırsızlıkla” suçladıkları Zdravko Mamic’in “suçlu” biri olduğunu dile getiren taraftarlar Mamic’i “rüşvet”, “dolandırıcılık” ve “cinayet” gibi suçlarla itham etmiş (Veth, 2015)³ ve yaptıkları göze alınınca Mamic’in FIFA başkanı Sepp Blatter ile *iş ortağı* olduğunu vurgulamışlardır (Südkurvenbladdl, 2015; Knippenkoetter, 2015). Hatta Alman taraftarlar Mamic’in “hırsız” biri olduğunu herkesin bildiğini söyleyerek bununla alakalı pankartı da Allianz

¹Aleksandar Holiga, ilgili dergide yer alan “Davor Suker: Kukla mı?” isimli makalesinde Zdravko Mamic ve ilişkileri hakkında şunları söylemiştir: "Bu süreçte, Mamic yeni şeyler öğrenmiştir ve kendini dizginleme konusunda daha fazla çaba harcamaya başlamıştır. Arkadaşı Marijan Hanzekovic ülkenin en büyük ve nüfuzlu medya grubu olan EPH'yi satın aldığı için işler onun adına kolaylaşmıştır. Mamic, söylediklerinin tam olarak duyulmasını istediği şekilde iletileceğine dair duyduğu güvenle artık özenle seçilmiş bir gazeteci ekibiyle röportaj yapabilir. Zdravko Mamic kendisini bir şehit gibi görmektedir. Yandaşları onu, zaman zaman kaba görünen, sivri dilli, yaptığı her şeyde mutlaka şahsi avantaj sağlayan, maharetli bir iş insanı olarak resmetmiş; bunun yanı sıra, Mamic, Dinamo'nun Hırvatistan şampiyonluk serisine çıkmasını sağlamıştır ve onun pazarlık konusundaki hünerleri sayesinde kulüp, transfer gelirlerinden epey sermaye geliri elde etmeyi garantilemiştir. Ne var ki, Dinamo taraftarlarının çoğu onu hüviyetlerini gasp eden ve kulübü ele geçirip aile şirketine çeviren bir adam olarak görmektedir. Mamic, hiç şüphesiz ki, kâr amacı gütmeyen bir dernek olarak kurulan kulübün sahibidir, bu da esasında kulüpteki liderlik pozisyonunun demokratik olarak, üyelerin seçimleri ile belirlendiği anlamına gelmektedir. Öte yandan, Mamic on yıl önce liderliği elde ettiği için bu durum önlemenin yollarını, her türden bürokratik aldatmaca ile öğrenmiştir. Uzun bir süre boyunca kulübün üyeleri yeni seçimlerin gerçekleşmesi için “Tek üye, tek oy” mottosu ile baskı yapmaya çalışmışlardır...".

²"Çarşamba günü öğleden sonra, Hırvat futbolunun en güçlü isim olarak görülen Zdravko Mamic, Dinamo Zagreb'den yapılan oyuncu transferleri üzerinden illegal bir şekilde şahsi kazanç sağlama da dâhil olmak üzere çeşitli suçlardan hüküm giydi. Osijek'teki ilçe mahkemesi, söz konusu oyunculara, yani, Luka Modric ve Dejan Lovren'e, Dinamo'nun Tottenham Hotspur ve Lyon'dan aldığı hizmetler için ayrı ayrı almış olduğu transfer ücretlerinin yüzde ellisinin, paranın çoğu, o dönem Dinamo'nun başkanı olan Mamic'e ve ailesine aktarılmak üzere kanunsuzca ödendiği hükmüne varmıştır...".

³"Dinamo Zagreb taraftarları da tribünlerden duyulan yoldaşlardan hazzetmediklerinden bu durum, bir taraftar grubunun bir diğeri için sergilediği desteğin alışılmadık bir örneğini teşkil ediyordu. Dinamo Hırvatistan'ın en popüler kulübüdür ve pek çok Hırvat, Münih'e varmak için kat edilen uzun yolu aklamak için Oktoberfest'i ve Dinamo'nun Bavyera'ya düzenlediği ziyareti birleştirmiştir. Maç başlamadan evvel, Dinamo taraftarlarından oluşan gruplar, Mamic'in yoldaşlarının Dinamo Zagreb'deki eylemlerine karşı çıkmak adına “Zdravko Mamic'e ve Mafya'ya karşıyız, Dinamo Zagreb ve Taraftarları İçin Özgürlük İstiyoruz...” yazılı broşürler dağıtarak sokakları doldurmuşlardır. "Alman ekibi Bayern Münih'in Hırvat taraftarlara ve Dinamo Zagreb'e vermiş olduğu destek için bakınız: Manuel Veth, Bayern Fan Protests Highlights Mafia Methods at Dinamo Zagreb, 1 Ekim 2015. İlgili habere 22 Eylül 2022 tarihinde <http://www.futbolgrad.com/bayern-fan-protests-highlights-mafia-methods-at-dinamo-zagreb/> adresinden erişim sağlanmıştır.

Arena'ya asmışlardır (TZ, 2015).⁴ Alman taraftarların Hırvatlara vermiş olduğu bu desteğin altında ise Almanya'da yaşayan Hırvat kökenli Dinamo Zagreb taraftarlarının maç öncesinde dağıtmış olduğu broşürler etkili rol oynamış, dağıtılan bu broşürlere binaen Alman taraftarlar da Hırvat dostlarına yardımcı olarak onlara destek olmuşlardır. Açık bir şekilde, dağıtılan broşürlerle Hırvatlar, kendi ülkelerindeki durumdan tüm Alman taraftarların da haberdar olmasına çaba sarf etmişlerdir (Veth, 2015):

"Mamic haddinden fazla güçlenmişti. Hukuka aykırı hareket ediyordu; lakin bu konuda kimsenin bir şey yaptığı da yoktu. Hırvatistan yozlaşmanın hüküm sürdüğü bir ülkedir; bu nedenle Mamic polisleri, siyasetçileri ve medyayı parasıyla satın alabilir. Bu durum böyle devam edemez..." (Prosvjed Dinamovaca: Gledateljima na Allianz Areni dijele 5.000 letaka protiv Mamića, 2015).

Almanya'da yaşayan Hırvatların hazırlamış olduğu broşürler vasıtasıyla Hırvatistan'da yaşananları uluslararası arenada duyurmayı başaran Dinamo Zagrebli taraftarların bu girişimlerini müteakip futbol yazarı Aleksandar Holiga, Almanya'da "11 Freunde" adlı dergide Mamic kardeşler ile Hırvat futbolu üzerine bir yazı kaleme almıştır. Çoğunlukla Mamic kardeşlerin dâhil oldukları sistemin bozukluklarının ve çarpıklıklarının anlatıldığı yazıda onları Hırvat futbolunun "kanser" olarak gören Holiga, Zdravko Mamic'in Hırvat kulübünün "mutlak hâkimi" olduğunu belirterek onun medya, politika, yargı ve polis ile kurmuş olduğu yakın ilişkilerin kendisine ciddi bir rahatlık ve kolaylık sağladığını dile getirmiştir (Holiga, 2015). Dolayısıyla, günden güne büyüyen bu "kanser" tüm Hırvat futbolunu sararak Mamic'i rakipsiz hale getirmiştir:

"Ülkedeki futbol taraftarlarının çoğu için bu durum sporun ve Hırvatistan toplumunun derinlerine işlemiş bir kanser haline gelmiştir. Mamic'in etkisi millî futbol birliğini, lig birliğini ve hakem birliğini aşacak vaziyettedir. Mamic'in millî antrenörleri atama ve oyunculara millî takıma girme konusunda baskı yapma yetkisine sahip olduğuna inanılıyor. Birliğe başkanlık yapan, bir zamanların futbol ikonu ve 1998 Dünya Kupası'nın gol kralı sayılan, fakat şimdilerde bahis düzenbazı Ante Sapina ile olan bağlantıları nedeniyle yıldızı sönmüş olan Davor Suker'in bile Mamic'in entrikaları için kullandığı bir bostan korkuluğundan, bir kukladan farkı yoktur..." (Holiga, 2015).

Hırvat futbolunun patronu olarak görülen Mamic'in yürütmüş olduğu bu faaliyetler ve neden olduğu bu durumlar, çeşitli derecede yöneticiliğini ve başkanlığını yürütmüş olduğu Dinamo Zagreb taraftarlarının ona karşı ortaklaşa hareket etmelerini sağlayarak onları örgütlenmeye itmiştir. Bu örgütlenme sürecinin başında kulübün daha şeffaf ve daha demokratik bir yönetim kurmasını isteyen taraftarlar ve Dinamo Zagreb'in en büyük taraftar grubu olan "Bad Blue Boys (BBB)"⁵ yer almıştır.

⁴Alman ekibi Bayern Münih ile Dinamo Zagreb arasında oynanan maçta Alman taraftarlar, Zdravko Mamic'e hakaret içeren bir dizi döviz ve pankart açmış, aralarında "Herkes senin hırsız olduğunu biliyor!" gibi sözlerin de yer aldığı bazı pankartlar Hırvatça ve Almanca olarak asılmıştır.

⁵1986 yılında Zagreb'de kurulmuş olan ve Dinamo Zagreb'in en büyük taraftar grubu olarak ön plana çıkan Bad Blue Boys, Hırvatistan'ın bağımsızlık sürecinde önemli rol oynamış bir oluşumdur. Kurulduğu ilk dönemlerde sahip olduğu milliyetçi kimliği ile başta Franjo Tuğman olmak üzere Hırvat liderlere destek vermiş olsa da zaman içerisinde onlarla ters düşmüş ve önce Hırvat liderlerle ardından da Dinamo Zagreb yönetimi ile ciddi sorunlar yaşamışlardır. Bilhassa,

Bilhassa, Dinamo Zagreb'in stadı olan Maksimir'deki her maça katılan BBB'nin gösterdiği reaksiyon ve Mamic karşıtı duruş, 2015 yılının Temmuz ayında daha da şiddetlenmiş, Hırvat ekibinin Lüksemburg takımı FC Fola Esch ile karşılaşacağı maçtan önce serbest bırakılmış olan Mamic'in stadyuma gelmesi ile taraftarlar Hırvat yöneticiye karşı sert protesto gösterilerinde bulunmuştur (Boysi na sjeveru i protiv Fole: Nastavljam borbu, jer Dinamo pripada onima koji ga vole bez interesa, 2015; BBB stigli pod Zapad i odbili ući na stadion: Mamićev povratak posvağao sve tribine!, 2015).⁶ Zimmetine para geçirme, rüşvet ve vergi kaçırma suçlarından dolayı 11 günlük gözaltı sürecinden sonra serbest kalmış olan Mamic, aynı gün oynanan Dinamo Zagreb ile Fola Esch arasındaki maçı izlemek için Maksimir'e gelmiş ve bunun üzerine, BBB grubu da maça gitmeyi reddetmiştir (BBB stigli pod Zapad i odbili ući na stadion: Mamićev povratak posvağao sve tribine!, 2015). Yalnızca küçük bir grubu kendilerini temsil etmesi adına maça gönderen BBB, müsabaka öncesinde büyük gösterilerde bulunarak Hırvat futbol adamını protesto etmiştir. "Dinamo'ya Özgürlük" pankartı ile Zdravko Mamic'i protesto eden BBB, kendilerini "Son Adama Kadar Sistemin Direnişçileri" olarak nitelemişlerdir (BBB stigli pod Zapad i odbili ući na stadion: Mamićev povratak posvağao sve tribine!, 2015). Açık bir şekilde, BBB; "uğruna savaşmayı göze aldıkları değerlerden mühlhem" olan kulübün buna değdiğini ve Dinamo Zagreb'in yeniden "onu çıkarsız sevenlere ait olduğunu" göstermeye çalışmaya koyulmuşlardır (Boysi na sjeveru i protiv Fole: Nastavljam borbu, jer Dinamo pripada onima koji ga vole bez interesa, 2015). Öte yandan, saha dışında böylesine büyük bir mücadeleye sahne olan maç ise Dinamo Zagreb tarihinin en büyük fiyaskolarından birini doğurmuş, Hırvat kulüp, taraftarından mahrum kalarak karşılaştığı Lüksemburg temsilcisi FC Fola Esch ile 1-1 berabere kalmıştır (Gašparac, 2015). İronik bir şekilde BBB'nin büyük bir destek verdiği Lüksemburg'daki rövanş maçında ise Hırvat ekibi rakibini sürklase ederek Şampiyonlar Ligi'nde yoluna devam edebilme şansını sürdürmüştür.⁷

Mamic'in Dinamo Zagreb'in yönetiminde etkin olmasıyla BBB, muhalif bir kimliğe bürünerek Hırvat yöneticinin otokratik ve nepotist anlayışına karşı gelmeye çalışmıştır.

⁶ İlgili maçtan hemen önce Zdravko Mamic'i protesto etmek için maçlara gitmeyen BBB, Mamic'in adının karışmış olduğu davalardan ötürü bir süreliğine gözaltında kalmasıyla takımlarını desteklemek için takımlarının stadı olan Maksimir'e yeniden gelme kararı almıştır. İlgili kararı yapmış olduğu bir beyanname ile duyuran BBB, ilgili beyanname de şunları söylemiştir: "BBB' adlı taraftar grubu, çarşamba günü, takımın stadyumunda ve kuzey tribünlerinde Dinamo için mücadeleyi sürdürüyor. Şehrimiz, kulübümüz ve tribünümüz yalnızca onurlu ve dürüst bir kulübün kıymetini bilenlere layıktır; zira Dinamo, onu menfaat gütmeksizin sevenlere aittir. Artık, bir grup olarak ne kadar değerli olduğumuzu ve uğruna mücadele ettiğimiz kulübün ideallerine layık olduğumuzu göstermek eskisinden de önemli hale gelmiştir...".

⁷ Rövanş maçında takımlarını desteklemek üzere Lüksemburg'a giden BBB grubu burada büyük olaylar çıkmasına neden olmuş ve sayıları 20'yi aşan taraftar grubu Lüksemburg polisi tarafından tutuklanmıştır. Olayların temelinde ise Zdravko Mamic'e gösterilen tepkiler yer almış, Mamic'i destekleyen bir taraftar grubu ile Hırvat futbol adamını protesto eden BBB taraftarları arasında büyük olaylar patlak vermiştir. Olay ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Ausschreitungen zwischen Mamić-Treuen & Bad Blue Boys, 23 Temmuz 2015. İlgili habere 15 Eylül 2022 tarihinde https://archiv.faszination-fankurve.de/index.php?head=Ausschreitungen-zwischen-Mami%C4%87-Treuen-amp-Bad-Blue-Boys&folder=sites&site=news_detail&news_id=10360 adresinden erişim sağlanmıştır. Krvavi sukob frakcija BBB-a u Luksemburgu, 20 uhićenih, 22 Temmuz 2015. İlgili habere 15 Eylül 2022 tarihinde <https://www.vecernji.hr/sport/krvavi-sukob-frakcija-bbb-a-u-luksemburgu-20-uhicenih-1016028> adresinden erişim sağlanmıştır.

Saha içinde almış olduğu bu galibiyetle yoluna devam etme imkânını elde eden Dinamo Zagreb'in taraftarları da Mamic ve Mamic'in zihniyeti ile mücadele etmeyi sürdürmüş, "MCOIS",⁸ BBB'nin Maksimir'de en fazla kullandığı tabirlerden biri olarak taraflar arasındaki rekabeti gözler önüne sermiştir.⁹

Dinamo Zagreb'in patronu Zdravko Mamic ile Hırvat kulübünün taraftar topluluğu BBB arasında süregelen bu mücadele, belirli bir değerler bütününe ait olma, bu değerleri muhafaza etme ve gerektiğinde bu değerlerin korunabilmesi için farklı yollara yönelme gibi hususların ehemmiyetini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, birçokları tarafından takdire şayan olarak görülmüş olsa da 2005 yılından beri Hırvatistan'da şampiyonluğu yalnızca bir kez rakiplerine kaptıran Dinamo Zagreb'in taraftarlarını memnun edememiş, taraflar arasındaki ilişki günden güne zayıflayarak ciddi manada erozyona uğramıştır. Kendilerini kulübün esas sahibi olarak gören BBB, takımının rakipler üzerinde kurmuş olduğu üstünlük ve elde etmiş olduğu başarılar yerine kendisini ne kadar temsil ettiği ile ilgilenmiş, sahip olduğu değerlere olan bağlılığını görmek istemiştir. Doğal olarak dünyadaki birçok taraftar grubundan farklı olarak yakın geçmişte büyük travmalara tanıklık eden ve Yugoslavya İç Savaşı gibi kanlı bir sürecin içerisinde aktif bir rol oynayan BBB, kendilerini bir araya getiren Dinamo Zagreb'in de hem kendilerini temsil etmesi hem de kulübün sahip olduğu değerlerini sergilemesi için topyekûn bir mücadeleye girişmiştir (Vrcan&Lalic, 1999, ss. 180-183). Mamic ve onun zihniyetine karşı verilen bu mücadele de taraftarların kendilerine mahsus davranışlar oluşturmalarına ve kendilerini daha iyi konumlandırmalarına zemin hazırlamıştır. Kulübün kendi değerlerini yansıtabilmesi için verilen bu topyekûn mücadele de taraftarların aitlik hissiyatını kuvvetlendirerek ait oldukları yere yönelik tüm karşı hareketleri kendilerine "doğrudan" yöneltilen bir hamle olarak görmelerine ve hatta kendi mevcudiyetlerine bir "meydan okuma" olarak değerlendirmelerine önyak olmuştur (Vrcan&Lalic, 1999, s. 183). BBB'nin göstermiş olduğu bu refleks aslında *epik tiyatro* kavramıyla yeni bir tiyatro anlayışı oluşturmuş olan ve oyun esnasında *uyuklayan ve hipnotize olmuş* bir izleyici profili yerine *zeki, ayık, rahat, eleştirel ve konuya hâkim* bir kitleye hitap etmek isteyen Bertolt Brecht'in düşüncelerine paralellik göstermektedir.¹⁰

⁸ BBB'nin Dinamo Zagreb yönetimini ve Zdravko Mamic'i protesto eden dövizlerine ve pankartlarına izin verilmemesi ve bazı taraftarların kara listeye alınarak stadyuma girişlerine yasak getirilmesi üzerine Hırvat taraftarlar farklı yollara yönelmişler ve eylemlerini ve hoşnutsuzluklarını alternatif yollardan göstermişlerdir. "Mamiću, cigane, odlazi iz svetinje" mottosunun baş harflerinden oluşan "MCOIS" de bu alternatif yolların başında gelmiş ve BBB, "Çingene Mamic, mabedi terk et!" manasına gelen tezahüratın baş harflerinden oluşan sloganı neredeyse her maçta kullanmıştır.

⁹ 12 Temmuz 2020 tarihinde Dinamo Zagreb'in stadyumunda oynanan derbi maçında Dinamo Zagreb, ezeli rakibi Hajduk Split'i ağırlamıştır. Maçın öncesinde ve ilk yarısında tüm BBB tribünleri Dinamo Zagreb teknik direktörlüğü görevinden ayrılmış olan Igor Jovićević'in yerine geçici bir süreliğine bu göreve getirilmiş olan Zdravko Mamic'in kardeşi Zoran Mamic'e tepki göstermiştir. Maçın başlamasından evvel tribünlere "MCOIS" yazılı pankartlar asan BBB, "Mamic, Biliyor musun, bitti..." tezahüratlarında bulunarak yönetimi protesto etmişlerdir. İlgili habere 15 Eylül 2022 tarihinde <https://net.hr/sport/nogomet/foto-video-osvanuo-strasan-video-boysa-protiv-hajduka-cini-se-kako-su-u-potpunosti-uspjeli-u-svojoj-namjeri-aa1161ce-b1c5-11eb-b746-0242ac130016> ve <https://www.index.hr/sport/clanak/pogedajte-kako-su-bbbi-opet-poceli-bojkot-zbog-mamica/2197660.aspx> adresinden erişim sağlanmıştır.

¹⁰ Futbol seyircisi ile tiyatro izleyicisi arasında bir paralellik kuran ve futbol ile tiyatro arasında çeşitli benzerlikler ortaya koyan Simon Critchley, Hans-Georg Gadamer'in ve Bertolt Brecht'in fikirlerinden yararlanmıştır. Esasen

Basit bir şekilde futbol taraftarlığı; cehalet, fanatiklik, holiganlık yerine zeka, bilgi ve eleştirelilik gerektiren bir oyundur. (Critchley, 2018, s.97). “*Futbolseverlerin zekası beni hep çok etkiler, bilgeliklerini takdir etmeyi beceremeyip onlara aptal muamelesi yapanların cehaleti de aynı ölçüde canımı sıkar*”, diyen Simon Critchley’nin de değinmiş olduğu üzere yer yer holiganlık ve aşırılık gibi durumlarla karşı karşıya kalsalar da futbol taraftarları kendi fikirlerini rahatlıkla söyleyebilecek kadar bilgili, farklı takımların taraftarlarının yorumlarını dinleyebilecek kadar ılımlı ve tüm olayı derinlemesine ele alabilecek kadar olaya ve oyuna hâkim olan kimselerdir (Critchley, 2018, s.97). Nihayetinde, “...*Ahlâka dair az da olsa ne öğrendiysem tiyatrodan veya futbol sahasında öğrendim, her ikisini de hakiki üniversitelerim sayarım.*” sözünün sahibi Albert Camus’nün de ifade ettiği üzere futbolu gerçekten *hayatın iki üniversitesinden biri* kılan en önemli husus da belki burada yatmaktadır (Grenier, 1982, s.25). Nitekim futbol, gerçekten de iyinin ve kötünün ayırt edilmesini, ahlâki olanla olmayanın belirlenmesini mümkün kılan *kütüphaneden* daha fazla bilginin elde edilebileceği bir alandan başka bir şey değildir:

"Bana kalırsa futbol oynamış olan herkesin futbolun ne olduğuna dair bir fikri vardır. İlk gençlik yıllarımda, futbol bana kendimle ilgili pek de hoş olmayan şeyler öğretti: Zorlanmaya başladığımda pes ederdim; benim kadar yetenekli olmayan takım arkadaşlarımı hata yaptıkları zaman azarlayıp küçük düşürürdüm; diğerine kıyasla zayıf kalan sol ayağımı güçlendirmeye hiç istekli değildim. Fakat futbol bana daha iyi şeyler de öğretti: Gol atma konusunda bencil davranmıyordum; insanları incitmemeye özen gösterirdim; arkadaşlarıma haksızlık edildiğinde ve faul yapıldığında öçlerini, beni bile şaşırtan bir öfkeyle alırdım. Bütün bunlar, kütüphanede öğrenmeye kalktığımızda çok daha zor öğrenilecek dersler..." (Owen, 2019).

futbol taraftarlarının basit bir şekilde bir avuç holigandan ve faşistten ibaret olmadığını savunan Critchley, futbol taraftarlarının ciddi bir bilgi birikimine ve hatırı sayılır bir zekaya sahip olduğunu ileri sürmüştür. Hatta futbol taraftarlarını; *konuya gayet hâkim, rahat, eleştirel, herkesle alakalı fikirlerini söylemeyi becerebilen* bir topluluk olarak gören Critchley için futbol üzerine yapılan yorumların ve eleştirilerin oldukça rasyonellik barındırdığı aşikârdır ve bu bağlamda, futbol taraftarlarının bu tartışmaları ve düşüncelerini beyan etme biçimleri örnek bir tartışma modeli oluşturmuştur. Dolayısıyla, sahip olduğu bu özellikleri itibarıyla ortaya koymuş olduğu “Epik Tiyatro” düşüncesi ile klasik tiyatro anlayışından sıyrılarak farklı bir sanat-toplum ilişkisi ortaya koyan Bertolt Brecht’in ideal seyirci anlayışının Critchley’nin tanımladığı futbol taraftarları ile benzerlik taşıdığı söylenebilir. Bilindiği üzere Bertolt Brecht, oyuncuların sahnede göstermiş olduklarının etkisinde kalarak sahne ile bütünleşen bir izleyici kitlesi yerine oyunun sahne dışındaki tarafıyla da ilgili olan ve farkındalığı artmış bir kitle yaratmak istemiştir. Hatta Walter Benjamin’in de vurguladığı üzere “Epik Tiyatro”nun, tiyatroya gelen izleyicilerin birer uzmanmışçasına tiyatro ile ilgilenmelerini sağlama amacı da bir nedeni olmadıkça düşünmeyen kitlelerin harekete geçmesine yardımcı olmuş ve sahip olduğu politik anlayışı da ortaya koymuştur. Hülasa bu durum futbol için de geçerli olup *konuya gayet hâkim, rahat, eleştirel, herkesle alakalı fikirlerini söylemeyi becerebilen* bir topluluk olan futbol taraftarlarının saha dışında da düşünmelerini sağlayabilmeleri arzu edilmiştir. Bertolt Brecht’in “Epik Tiyatro” ve tiyatro-izleyici düşünceleriyle alakalı olarak bakınız: Walter Benjamin, Brecht’i Anlamak, çev. Haluk Barışcan & Güven İşsağ, Metis: İstanbul, 2018, ss. 15- 36; Bertolt Brecht, Epik Tiyatro, çev. Kamuran Şipal, çev. Kamuran Şipal, Agora Kitaplığı: İstanbul, 2011, ss. 26-36, 49-52, 55-66, 73-93, 174-196, 204-206, 213-216; Simon Critchley, Futbol Düşünürken Aslında Ne Düşünürüz?, çev. Oğuz Tecimen, Metis: İstanbul, ss.92-101; Bertolt Brecht, Tiyatro için Küçük Organon, çev. Ahmet Cemal, Boyut: İstanbul, 1993; Eugene Lunn, Marksizm ve Modernizm: Lukacs, Brecht, Benjamin ve Adorno Üzerine Tarihsel Bir İnceleme, çev. Yavuz Alogan, Dipnot Yayınları: İstanbul, 2010, ss. 137-191; Susan Bennett, Theatre Audiences: A Theory of Production and Reception, Routledge: New York, 1997; Bertolt Brecht, Brecht on Theatre, ed. Marc Silberman, Steve Giles&Tom Kuhn, Bloomsbury: New York, ss. 25-26.

Henüz 17 yaşında kalecilik yaparken ortaya çıkan tüberküloz hastalığı nedeniyle futbolu bırakmak zorunda kalan Camus'nün idealize etmiş olduğu ahlâki değer ve sorumluluk ile özdeşleştirilebilecek olan futbolun bu özelliği yavaş yavaş önemini kaybetmiş ve değerler yerini paraya, çığara ve başarı hırsına bırakmıştır. Ticarileşen futbol ortamı içerisinde taraftarların futbola duydukları bağlılık ve aidiyet de farklı boyutlar kazanmış ve taraflar arasındaki ilişkiler büyük bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu dönüşümün en dikkate değer örneklerinden biri Hırvat Dinamo Zagreb ve taraftarları arasındaki ilişkiden ileri gelmiş ve taraftarlar büyük bir bağlılıkla sarılmış oldukları kulübe ve kulübün sahip olduğuna inandıkları kimliğe sahip çıkmaya çalışmışlardır. 2000'den sonra 11'i arka arkaya olmak üzere tam 17 şampiyonluk kazanan Dinamo Zagreb taraftarları da kazanmış oldukları bu olağanüstü başarılarla rağmen takımlarının kendilerinin atfetmiş oldukları değerlerden uzaklaştığını ve kimliğini kaybetmeye başladığını düşünerek bir dizi protestoda bulunmuşlardır. İşbu çalışmada da Dinamo Zagreb taraftarlarının en büyük grubu BBB'nin var olan bu süreci nasıl yürütmeye çalıştığını ve bu taraftar grubunun Brecht'in bahsini etmiş olduğu izleyici profili ile ne denli yakınlık gösterdiğini anlatmaya çalışılacaktır.

21 Mart 2012 tarihinde Dinamo Zagreb'in mevcut durumundan rahatsız olan taraftarlar, kendilerini büyük birer Dinamo Zagreb taraftarı olarak tanıtan Mata Čuljko ve Matija Đulvat'ın etrafında toplanarak futbol kulübünün yönetiminden kaynaklı rahatsızlıklarını dile getirebilmek ve seslerini daha geniş bir kitleye duyurabilmek için "MNK Futsal Dinamo" adlı kulübü kurmuşlardır (Membership Model, 2019). Kuruluş amacı Zagreb'in en büyük değerlerinden biri olan Dinamo'ya daha fazla taraftar kazandırmak ve onu destekleme geleneğini devam ettirmek olan MNK Futsal Dinamo, kulüplerinin sahip olduğu değerlerin burada temsil edilmesine imkân tanımış ve bu ruhu sembolize edebilmek için futsal takımına "Dinamo" adını vermişlerdir. 2014 yılında da Dinamo Zagreb'in en büyük taraftar grubu olan BBB ile mutabakata vararak kulüp taraftarlarının kendilerine destek vermesine imkân tanıyan MNK Futsal Dinamo, Hırvatistan Futbol Federasyonu tarafından giriş yasağı konduğu için statlara giremeyen yüzlerce taraftara ev sahipliği yaparak alternatif bir "Dinamo Zagreb" imgesi oluşturmuştur. Zdravko Mamic ve onun yönetiminden memnun olmayan Dinamo Zagreb taraftarları da futbol takımını desteklemek yerine futsal takımını tercih etmiş ve birkaç yüz kişinin izlediği futbol maçlarının aksine MNK Futsal Dinamo takımının maçları binlerce kişi tarafından takip edilmiştir (Šantek, 2017, s.63). Neredeyse her maç Dinamo Zagreb'in sahip olduğu değerleri gösteren ve Zdravko Mamic'i eleştiren tezahüratlarla kulübün göstermesi gereken tavrı vurgulayan taraftarlar, adeta futsal takımının sahadaki altıncı adamı haline gelmiştir. Sıradan Dinamo taraftarları ile BBB'nin ortaklaşa desteklediği MNK Futsal Dinamo, taraftarların Dinamo Zagreb'in yönetiminin benimsemesini istemiş oldukları şeffaflığı şiar edinmiş ve kulübe üye olan her bir taraftarın bir oy hakkı olduğunu ifade ederek kulüp yönetiminin taraftarlarca belirlenmesine imkân tanımıştır (Tregoures&Šantek, 2018, s.456). İlerleyen yıllarda yönetimin taraftarlarıyla daha fazla yakınlaşarak tümüyle onların seslerine kulak veren bir yönetim anlayışına kavuşulmasını salık veren Futsal Dinamo, açık bir şekilde, Dinamo Zagreb taraftarlarının hayalini kurduğu kulübü oluşturmaya başlamıştır.

Kısa bir süre içerisinde elde etmiş olduğu başarılarla Hırvatistan Futsal Birinci Ligi'ne yükselen MNK Futsal Dinamo'nun maçlarına giderek onlara destek veren taraftarların da Dinamo Zagreb'in yönetimine karşı tezahüratlarda bulunması futsal takımının kendi futbol takımlarına ciddi bir alternatif oluşturmalarına imkân vermiş ve Brecht'in sahnede sergilenen oyunu izlemekle yetinmeyen ve var olan sorunların altında yatan nedenlere karşı aktif bir rol almayı becerebilen seyirci yaratabilme düşüncesine uygun bir süreç yaşanmıştır. Brecht'in epik tiyatrosunun sergilendiği yerlerden biri olarak fanatik ve holigan futbol taraftarını sorgulayan ve izleyicinin aklıyla oyunun içerisinde yer alan bir bireye dönüştüğü yerlerden biri haline gelen Zagreb'de meydana gelen bu gelişmeler, taraftarların bağlı oldukları kulüp ile farklı bir ilişki kurmalarına imkân vermiştir. Diğer bir deyişle, Dinamo Zagreb, maç esnasında hipnotize edilmiş ve tümüyle oyunun etkisi altına girmiş olan izleyiciler yerine talepleri karşılanması gereken bir gruba ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Taraftarlar yalnızca Dinamo Zagreb'in stadyumu olan Maksimir'de kendi taleplerine cevap vermeyen, yozlaşmış ve bozulmuş olduğunu düşündükleri kulüp yönetiminin değişebilmesi için protestolara başvurmamış, aynı zamanda, enerjilerini bu şekilde atabilmek yerine onları kendi yaşamlarını değiştirmek için kullanmışlar, tutmuş oldukları takımlarının sahip olduğuna inandıkları değerleri temsil eden farklı bir kulüp üzerinden hayalini kurdukları takıma kavuşabilmişlerdir (Šantek, 2017, s.32).¹¹

Takımın en büyük taraftar grubu olan BBB vasıtasıyla neredeyse her maç eleştirilen Zdravko Mamic ve onun yönetim tarzına karşı atılan önemli bir diğer adım ise 2010 yılında Dinamo Zagreb taraftarları tarafından kurulan *Zajedno za Dinamo*¹² adlı oluşumdur. Temel olarak bu oluşumun amacı da zimmetine para geçirme ve vergi kaçırma gibi suçlarla itham edilen ve kendi taleplerini yok sayarak kulübü istediği gibi yönettiğine inandıkları Zdravko Mamic'e karşı bir cephe oluşturmaktan ileri gelmiş, yönetimin daha demokratik, daha şeffaf ve hesap verebilir bir yapıya kavuşması arzu edilmiş ve *jedan clan, jedan glas*¹³ mottosu ile hareket ederek taraftarın da yönetimde söz sahibi olabilmesine çaba sarf edilmiştir. 2010 yılında kulüp yönetiminde bulunmaması gerektiğine inanılan kişilerin yönetimden çıkarılması adına başlatılmış olan hukuki mücadele ile ortaya çıkan bu oluşumun mensupları, esas olarak kendilerinin kulüp yönetimi dışında kalmalarına gösterdikleri tepkiyle seslerini duyurmuşlardır. Normal şartlar altında yönetimde bulunmaması gerektiğine inandıkları kişilerin kulüp içerisinde yer almaması adına kulübe bir dizi itiraz dilekçesi gönderen bu oluşum, itirazlarına karşı herhangi bir dönütün alınmamasının ardından aralarında *Bilim, Eğitim ve Spor Bakanlığı* ile *İdareden Sorumlu Bakanlığın* da yer aldığı bir dizi idari müesseseye de başvurarak duruma müdahil olunmasını ve vuku bulan bu haksızlığın durdurulmasını istemişlerdir (VLM, 2011&Muşlek, 2015). 2010 ile

¹¹Antropolog Goran Pavel Šantek'e göre, Dinamo Zagreb taraftarlarının yönetimle yaşadığı sorunların kökeninde, kendilerinin dışlanmış olması, kulüp yönetiminde var olması gerektiğine inandıkları demokratik araçların işlevsiz kılınmış olması ve bunların bir sonucu olarak, kulübün kendilerinin temsil etmiş olduğu değerlerin dışında kalarak belirli bir zümrenin zenginlik kaynağı ve oyuncu haline gelmesi yatmıştır. Doğal olarak bu durum da taraftarlar arasında geniş çaplı bir hoşnutsuzluğa neden olarak Dinamo Zagreb yönetiminin gayrimeşru olduğu düşüncesini doğurmuştur. Günden güne tutmuş oldukları takımdan daha da uzaklaşan taraftarlar da takımlarını desteklemekten vazgeçmiş ve ondan koparak Dinamo Zagreb'e yabancılaşmışlardır.

¹² Hır. Dinamo'muz için hep beraber.

¹³ Hır. Bir üye, bir oy.

2013 yılları arasında *Zajedno za Dinamo*, sıklıkla var olan sürecin değişmesi ve gerekli adımların atılması adına büyük bir hukuki ve idari mücadele sürdürmüş ve 2013 yılında Yüksek Mahkeme, taraftarların bu başvurularının ivedilikle incelemeye alınarak gerekli izahatın yapılması gerektiği kararına varmıştır (Sud: Ministarstvo ée morati preispitati djelovanje u Dinamu, 2013). Nitekim bir yıl sonra *Bilim, Eğitim ve Spor Bakanlığı*, kendilerine yapılan itiraz dilekçelerini değerlendirerek kulübün daha demokratik şartlarda seçimlere gitmesi gerektiğinin altını çizmiş ve bu kararın ardından diğer bir taraftar oluşumu olan ve kulübün daha demokratik bir anlayış geliştirmesini bekleyen eski Dinamo Zagreb futbolcuları olan Tomo Šokota, Igor Bišćan, Silvio Marić ve Dario Šimić gibi isimlerden teşekkül eden *Za naš Dinamo*¹⁴ kurulmuştur (Mušlek, 2015). Bu oluşum da *Zajedno za Dinamo* gibi *jedan clan, jedan glas* mottosunu şiar edinerek kulübün yönetim anlayışının değişebilmesi adına çalışmalara koyulmuştur. 2014 yılında Dinamo Zagreb kulüp yönetiminin bu anlayışa göre yönetilebilmesi adına 48,798 taraftardan imza toplayan bu oluşum, gerçekleşmesi planlanan bu değişimin *medeni* bir şekilde yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Lugarić&Krešo, 2014). Göstermiş olduğu bu anti-demokratik anlayış ile Dinamo Zagreb yönetimi kulübün sahip olduğuna inandığı tüm *pozitif değerleri* ortadan kaldırmış, *anomalilikler* baş göstermiştir:

"Son gelişmeler, kulübümüzdeki durumun HNL liginde ve Hırvatistan Futbol Federasyonuna (HNS) 'sıçrayacağı' yönündeki karamsar öngörülerimizin ve tahminlerimizin gerçekleşmiş olduğunun kanıtı niteliğinde... Biz Dinamolular, futbolumuzdaki kuralsızlıkların çoğunun Dinamo kulübüyle alakalı olduğu gerçeğinden utanç duyuyoruz. Dinamo'da değişikliklere gidilmesi yönündeki talebimizle hazırladığımız dilekçeyi imzalayan elli bin vatandaş ve taraftar bu konudaki düşüncelerini net bir şekilde belirtmiş oldu; buna ek olarak, Maksimir Stadyumu'nun halihazırda boş olan tribünleri, kulübümüzün, adıyla ve şehrimizin ismiyle birlikte uzun zamandır kendisiyle ilişkilendirilen pozitif değerlere saygı duymadığını kanıtlar nitelikte..." (Besedić, 2014).

2010 yılından beri taraftarın erişimine önemli oranda kapatılan kulüp yönetiminin bu tavrına karşı her türlü hukuki yolu deneyerek kendilerine söz hakkı tanınmasını isteyen bu oluşumun mensupları, Avrupa'daki taraftar profillerinden çok daha farklı bir profil çizmiştir. *Yeni nesil taraftar topluluğu* olarak görülebilecek bu oluşum vasıtasıyla ticarileşen ve gündün güne daha fazla müşteriye dönen taraftar imgesine karşı bir tepki ortaya konulmuş, kendilerine dayatılanlara karşı alternatif yollar denemeyi şiar edinen bir kitlenin oluşmasına zemin hazırlanmıştır (Tregoures&Šantek, 2018, s. 456). Açık bir şekilde, taraftarlar dayanışma içerisinde olarak bağlı buldukları kulübün değerlerine sahip çıkmaya çaba göstermiş, onun tarihini, kültürünü ve kimliğini koruyabilmesi adına üstün bir gayret göstermeye çalışmışlardır. Nitekim *Zajedno za Dinamo* önderliğinde MNK Futsal Dinamo, BBB ve *Za naš Dinamo* gibi gruplar bir araya gelerek *Dinamo to Smo Mi*¹⁵ adlı yeni bir oluşumun kurulmasına önyak olmuş ve bu oluşum da kulübün değerlerinin korunması ve daha da önemlisi, onun olası satışına karşı taraftarlar arasındaki dayanışmanın ve disiplinin artması adına faaliyetler yürütmeye başlamıştır.

¹⁴ Hır. Dinamo'muz için.

¹⁵ Hır. Biz Dinamo'yuz.

Nitekim *Zajedno za Dinamo*, MNK Futsal Dinamo, BBB ve *Za naš Dinamo* gibi grupların desteğini alarak Dinamo Zagreb taraftarları arasındaki ayrılığı bitirmeyi hedeflediğini beyan eden bu oluşum, taraftarların kulübe duydukları sevginin ve bağlılığın daha da artmasına yönelik bir gayreti esas almıştır (DTSM, 2022). Taraftarların belirli bir Dinamo ideali etrafında toplanması da her zaman kulübün çıkarlarını merkeze alan bir taraftar ve futbolcu grubunun kurulabilmesi için hayati bir adım olarak görülmüş, kulübün değerlerinin, Zagreb’i ve Hırvatistan’ı temsil eden kimliğinin korunmasının altında bu husus yer almıştır (DTSM, 2022). Bu nedenle, kulübün, her zaman onun gerçekten değerini bilen kişilerin ve grupların elinde kalması, hiçbir şekilde zoraki bir satış sürecinin parçası olmaması gerektiğine inanılmıştır. MNK Futsal Dinamo’nun baş antrenörü Matija Đulvat’ın da altını çizmiş olduğu üzere bu oluşum, *her bir Dinamo Zagreb taraftarının kalbinde yatan Dinamo ruhunun ölmediğini göstermek ve onu gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde bırakabilmek* adına önemlidir (Predstavljena udruga članova GNK Dinamo Zagreb – Dinamo to smo mi, 2018). Tüm Dinamo Zagreb taraftarları da bu amaç doğrultusunda kulübün kendi ellerine geçebilmesi ve onun kimse tarafından satılmaması için her türlü yasal prosedürün hayata geçirilebilmesi adına *Dinamo to Smo Mi* etrafında toplanmalıdır:

"Dinamo Birliğinin üyelerinin harekete geçmeye başlamasının tam zamanı olduğuna inanıyoruz; böylece, üyelerin bilgi birikimi ve bağlılıkları sayesinde insanlar Dinamo'ya yeniden güvenebilirler. Eylemlerimizle Dinamo'nun üyelerini bir araya getireceğiz ve onları kulübün durumu hakkında bilgilendirip kulübün geleceğini tartışacağız. Kulübümüzün zorla özelleştirilmesine engel olmak adına birtakım yasal süreçleri çoktan başlatmış bulunmaktayız. Sunumun ardından daha da fazla sayıda üyenin, taraftarın, halka mal olmuş kişilerin, eski futbolcuların ve kulüp çalışanlarının bize katılacağını ve Dinamo'ya üye olanların sayısının her geçen gün daha da artacağını umuyoruz..." (Predstavljanje udruge ‘Dinamo to smo mi’, 2018).

Yeni nesil taraftar topluluğu olarak görülen bu taraftar oluşumlarının kulübü sahiplenmelerinin altında ise modern futbol dünyasının günden güne daha fazla ticarileşmesi ve endüstrileşmesi yatmış, taraftarlar, tümüyle ekonomik kaygılar üzerine inşa edilen bir futbol anlayışına karşı gelebilmek için bir araya gelmişlerdir (Tregoures&Šantek, 2018, ss.454-456). Hemen hemen yaptıkları tüm açıklamalarda bu hususa vurgu yapan taraftarlar, açık bir şekilde, endüstrileşen futbolun kendilerine sunmuş olduğu sıkıcı ve standart oyun anlayışını kabul etmemiş, onun *McDonaldlaşmasına*¹⁶ karşı gelmişlerdir (Šantek, 2017, s.34). Nitekim yukarıda da söylendiği üzere MNK Futsal Dinamo’nun kurulması tümüyle bu sürecin bir sonucu olup BBB mensupları, *“Kada nepravda postane zakon, otpor postaje dužnost”*¹⁷ sözlerini sarf ederek bu dayatmaya gösterdikleri tepkiyi dile getirmişlerdir (Flak, 2015). Dinamo Zagreb taraftarları tarafından kurulan bu takım, onların bağlı buldukları kulüplerinin geliştirmeleri gereken spor politikasına örnek olmuş ve kendilerinin yalnızca pasif birer tüketici durumuna düşmelerine karşı direnişin bir sembolü haline gelmiştir (Šantek, 2017, ss.45-53).

¹⁶ George Ritzer tarafından “Toplumun McDonaldlaştırılması” kitabı ile ortaya konulan McDonaldlaşma süreci kültürlerin tek tipleşerek giderek yok olduğunu vurgulamış ve farklılıkların sona ererek standart ve tek düze bir ilişkiler ve değerler ağının oluşmaya başladığı vurgusu yapılmıştır.

¹⁷ Hır. Adaletsizlik hüküm sürerse direniş görev olur.

Bu nedenle, taraftarların işbu oluşumları kurmalarındaki esas amaç, Dinamo Zagreb'i geri almak ve onu asıl sahiplerine teslim etmek olmuş, taraftarlarıyla ters düşen, onlarla olan bağlantısını kaybeden ve onlara yabancılaşan bir kulüp düşüncesi hiçbir şekilde kabul edilmemiştir. Dinamo Zagreb taraftarlarının bu direnişi de takımlarına gösterdikleri desteğin azalmasına ve taraftarın aidiyet duygusunun ortadan kalkmasına etki etmiştir. Azalan aidiyet duygusu ve destek de kendini maçların oynandığı Maksimir'in boş tribünlerinde göstermiş, Dinamo Zagreb taraftarları stada yalnızca rakibi görmek için gelmeyi tercih etmiştir:

"Dünyanın en güzel stadyumunu yapıp halka konfor vadebilirsiniz, buna katılıyorum; ancak taraftarların kulüple kendilerini yeniden özdeşleştirmeleri çok daha önemlidir. Taraftarlar kulübe bağlılık duymalıdır; aksi halde, stadyum, insanların rakip takım için bir araya geldikleri büyük Avrupa maçlarını saymazsak bomboş kalacaktır..." (Farnan, 2019).

Dinamo Zagreb de günden güne taraftarından uzaklaşan bir yapı içerisinde kimliğini kaybetmeye başlamış ve sahip olduğu potansiyelden günden güne uzaklaşmıştır:

"Dinamo'da ve Hırvat futbolunda büyük bir potansiyel görüyorum. Dünya ikincisi bir millî takımınız, bu sezonda Avrupa'da çok önemli bir sonuç elde etmiş olan, harika bir başkentten çıkan bir kulübünüz var. Burada genç, akıllı, ama her şeyden önemlisi, heyecanlı Dinamo taraftarları ile tanıştım ve kulübün mevcut yöntemlerle idare edildiği düşüncesi benim için tam anlamıyla akıllamaz bir durum... Kulübün pazarlamadan ve markanın satışından elde ettiği herhangi bir gelir yok; bölge halkı ile iletişimi son derece zayıf ve taraftarlarının tavrını da pek dikkate almadığından tam potansiyeline ulaşması mümkün değil. Dinamo bunu hak etmiyor; gelenekleriniz ve kabiliyetleriniz sizde Manchester United takımının potansiyeli olduğunu gösteriyor..." (Farnan, 2019).

Taraftar desteğinden giderek mahrum kalan Dinamo Zagreb'in sahip olduğu değerleri kaybetmesi kulübün kimliğini tehdit eder bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş, Hırvat takımını diğer takımlardan ayıran özellikler ve farklar günden güne bertaraf olmuştur. Takımın var olan bu değerlerini, özelliklerini ve niteliklerini kaybetmeye yüz tutması da Dinamo Zagreb'in kimliksizleşerek endüstrileşen futbolun sıradan bir öznesine dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Dinamo Zagreb'in taraftarları da böylesine bir durumun yaşanmasına mani olabilmek ve kulübün sahip olduğu değerleri ona yeniden kazandırabilmek için çeşitli eylemleri hayata geçirmiş ve endüstrileşen futbola karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu nedenle, Dinamo Zagreb taraftarları kulübün Hırvatistan'da ligini domine etmesiyle ve burada bir dizi başarı ve kupa kazanmasıyla ilgilenmemiş, daha ziyade kulübün kendilerini ne kadar temsil edebildiğini ve sahip olduğu değerleri ne denli yansıtabildiğini önemsemişlerdir. Bu bağlamda da Dinamo Zagreb taraftarlarının, ortaya koymuş olduğu epik tiyatro düşüncesiyle izleyicinin duygularından ziyade aklına hitap etmeye çalışan, oyunla izleyici arasında özdeşleştirme yapılabilmesine imkân veren *katharsisi*¹⁸ yıkmaya gayret eden ve izleyiciyi, sahnedeki oyundan ziyade onun aracılığıyla

¹⁸ Türkçede "arınma" ve "temizlenme" manalarına gelen "katharsis" kavramı, Yunan filozof Aristo tarafından tiyatrunun ve sanatın sahip olduğu önemi vurgulamak için kullanılmıştır. Aristo'ya göre tiyatroya gelen seyirciler, sahnede izlemiş oldukları temsillerde kendi yaşamlarına dair çeşitli atıflar bularak olanlarla bir özdeşim kurmaya meyletmişlerdir. İzleyicilerin sahnede olanlarla özdeşlik kurmaları da temsil ile bütünleşmeleri ve daha da önemlisi, sahnede olanlarla özdeşlik kurarak sahnedeki duyguları tatmaları ve onları tecrübe etmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu

durumu sorgulamaya ve düşünmeye sevk eden Bertolt Brecht'in izleyici profiline oldukça uygun düştüğünü söylemek mümkündür. Kurmuş oldukları platformlar ve girişmiş oldukları faaliyetler ile kulüplerini daha şeffaf ve daha demokratik bir yapıya dönüştürmek isteyen bu kitlenin Dario Brentin'in de ifade etmiş olduğu üzere *akılsız taraftarlardan* teşekkül etmediği aşikârdır (Brentin, 2014). Hatta Dinamo Zagreb taraftarlarının *konuya gayet hâkim, rahat, eleştirel, herkesle alakalı fikirlerini söylemeyi becerebilen* bir topluluk olarak saha dışında da düşüncelerine ve ortak hareket etmelerine yardımcı olmuş ve bu kitle, tiyatroya gitmeyi, bir spor müsabakasına gitmeye benzeten Brecht'in ideal izleyicilerini oluşturmuştur:

"Tiyatroya sanki kiliseye, mahkeme salonuna veya okula gidermiş gibi gitmek yanlış bir harekettir. Tiyatroya, bir spor etkinliğine gidiyormuş gibi gitmelisiniz -pazılarını esneten güreşçileri izlemeye değil, sözcüklerle gerçekleşen, derin mücadelelere tanıklık etmeye. Sahnede daima en az iki kişi olur ve bu kişiler genellikle bir çeşit mücadele sergilerler. Kimin galip geldiğini öğrenmek için çok dikkatli bakmanız gerekir. Bu nedenledir ki daha zeki olanlar ve ince ayrıntıları fark edebilenler tiyatroya gitmelidir; fakat, dediğim gibi, bu kimseler, oyunu, bir spor müsabakası izler gibi izlemelidirler." (Brecht, 2018, ss. 25-26).

KAYNAKÇA

- Aristo. (1987). *Poetika*. (İ. Tunalı, Çev.) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- BBB stigli pod Zapad i odbili uci na stadion: Mamićev povratak posvađao sve tribine! (2015, Temmuz 15). Germanijak: <https://www.germanijak.hr/nogomet/vijesti/bbb-stigli-pod-zapad-i-odbili-uci-na-stadion-mamicev-povratak-posvadjaao-sve-tribine/11243> adresinden alındı
- BBB stigli pod Zapad i odbili uci na stadion: Mamićev povratak posvađao sve tribine! (2015, Temmuz 15). Germanijak: <https://www.germanijak.hr/nogomet/vijesti/bbb-stigli-pod-zapad-i-odbili-uci-na-stadion-mamicev-povratak-posvadjaao-sve-tribine/11243> adresinden alındı
- Benjamin, W. (2018). *Brecht'i Anlamak*. (H. B. Işısağ, Çev.) İstanbul: Metis.
- Bennett, S. (1997). *Theatre Audiences: A Theory of Production and Reception*. New York: Routledge.
- Besedić, A. (2014, Nisan 26). *Većina anomalija u nogometu kreće iz Dinama, sramimo se*. Sata24: <https://www.24sata.hr/sport/vecina-anomalija-u-nogometu-krece-iz-dinama-sramimo-se-395431> adresinden alındı
- Boysi na sjeveru i protiv Fole: Nastavljamo borbu, jer Dinamo pripada onima koji ga vole bez interesa. (2015, Temmuz 14). Germanijak: <https://www.germanijak.hr/nogomet/vijesti/boysi-na-sjeveru-i-protiv-fole-nastavljamo-borbu-dinamo-pripada-onima-koji-ga-vole-bez-interesa/11198> adresinden alındı
- Brecht, B. (1993). *Tiyatro için Küçük Organon*. (A. Cemal, Çev.) İstanbul: Boyut.

sayede izleyici, sahnedeki temsilin gerçek hayattaki bir tezahürü olarak bu duyguları hissetmeye ve sahnede oynananların yaratmış olduğu heyecana kapılmaya başlamış, bu heyecanın getirdiği yoğunluk ile belirli reaksiyonlar göstererek bir boşalma yaşama imkânı bulmuştur. Dolayısıyla, izleyicinin ruhsal bir boşalma yaşamasına yardımcı olması beklenen "katharsis" kavramı Aristo tarafından "Tragedyanın ödevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir..." sözleriyle açıklanmış ve tiyatrunun öneminin altı bu şekilde çizilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Aristo, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitapevi: İstanbul, 1987.

- Brecht, B. (2011). *Epik Tiyatro*. (Kamuran Şipal, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Brecht, B. (2018). *Brecht on Theatre*. (S. G. Marc Silberman, Çev.) New York: Bloomsbury.
- Brentin, D. (2014, 12 14). The Democratic 'Hooligan'? Radical Democracy and Social Protest Amongst Football Fans in Croatia. *Balkanist*: <https://balkanist.net/democratic-hooligan-radical-democracy-social-protest-amongst-football-fans-croatia/> adresinden alındı
- Capar, L. (2016, Kasım 14). BBB osnivaju novi klub: Dinamo pripada onima koji ga vole bez interesa. *Vecernji*: <https://www.vecernji.hr/sport/bbb-osnivaju-novi-klub-dinamo-pripada-onima-koji-ga-vole-bez-interesa-1128408> adresinden alındı
- Critchley, S. (2018). *Futbol Düşünürken Aslında Ne Düşünürüz?* İstanbul: Metis.
- Dinamo: To Smo Mi . (2022). *Dinamo: To Smo Mi* : <https://dinamosmomi.com/o-nama/> adresinden alındı
- Farnan, M. (2019, Mart 19). Bivši direktor Manchester Uniteda: "Okupite profesionalni tim i ja ću pomoći Dinamu". *Gol*: <https://gol.dnevnik.hr/clanak/rubrika/nogomet/potencijali-dinam-strucnjaci-slozni-oko-izgradnje-stadiona-i-promjene-upravljanja---553602.html> adresinden alındı
- FC Bayern 5-0 Dinamo Zagreb. (2015, Ekim 3). *Südkurvenbladdl: Online Magazine*: <https://suedkurvenbladdl.org/fc-bayern-dinamo-zagreb-50/> adresinden alındı
- Flak, I. (2015, Temmuz 3). BBB: Kada nepravda postane zakon, otpor postaje dužnost. *Vecernji*: <https://www.vecernji.hr/sport/bbb-kada-nepravda-postane-zakon-otpor-postaje-duznost-1013135> adresinden alındı
- Gašparac, M. (2015, 7 15). Dinamo-Fola Esch 1-1: Modri se osramotili, ni s igračem više nisu uspjeli pobijediti Luksemburžane. *Telegram*: <https://www.telegram.hr/sport/dinamo-protiv-luksemburzana-zapocinjje-europski-put-a-sve-gledaju-braca-mamic/> adresinden alındı
- Grenier, R. (1982). *Album Camus*. (R. Grenier, Dü.) Paris: Gallimard.
- Holiga, A. (2015, 29 Eylül). Das Krebsgeschwür. 11 Freunde: <https://11freunde.de/artikel/das-krebsgeschw%C3%BCr/498156?position=seiteninhalt&seite=2#seiteninhalt> adresinden alındı
- Holiga, A. (2018, Temmuz 7). Luka Modric, Dejan Lovren and a Croatian corruption case. *The Irish times*: <https://www.irishtimes.com/sport/soccer/international/luka-modric-dejan-lovren-and-a-croatian-corruption-case-1.3522986> adresinden alındı
- Initiative, R. A.-C. (2017, Temmuz 12). Zdravko Mamic, Former Head of Croatian Club Dinamo Zagreb Faces Corruption Charges. *RAI*: <https://rai-see.org/croatia-zdravko-mamic-former-head-of-croatian-club-dinamo-zagreb-faces-corruption-charges/> adresinden alındı
- Knippenkoetter, M. (2015, Aralık 8). Der Sumpf von Zagreb. *TZ*: <https://www.tz.de/sport/fc-bayern/dinamo-zagreb-versinkt-wegen-praesident-zdravko-mamic-skandalsumpf-zr-5940179.html> adresinden alındı
- Kokić, D. L. (2014, Nisan 23). Za naš Dinamo prikupio skoro 50.000 potpisa: Ponosni smo. *24Sata*: <https://www.24sata.hr/sport/zdz-prikupili-48780-potpisa-odnijet-cemo-ih-sve-u-dinamo-385542> adresinden alındı
- Lalic, S. V. (1999). From Ends to Trenches, and Back: Football in the Former Yugoslavia. R. G. Armstrong içinde, *Football Cultures and Identities* (s. 176-185). Londra: Palgrave Macmillan.
- Lunn, E. (2010). Marksizm ve Modernizm: Lukacs, Brecht, Benjamin ve Adorno Üzerine Tarihsel Bir İnceleme. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Dipnot.
- Membership Model. (2019). *Futsal Dinamo*: <https://futsal-dinamo.hr/o-klubu/> adresinden alındı

- Mušlek, I. (2015, Ađustos 11). Zajedno za Dinamo – dugogodišnja borba protiv moćnika koji zaobilaze zakone. Nogometplus: <https://nogometplus.net/zajedno-za-dinamo-dugogodisnja-borba-protiv-mocnika-koji-zaobilaze-zakone/> adresinden alındı
- Navijači Bayern: "Svatko zna da si lopov, Mamiću odjebi!". (2016, Mayıs 12). IndexHR: <https://www.index.hr/sport/clanak/Navijaci-Bayerna-Svatko-zna-da-si-lopov-Mamicu-odjebi!/844953.aspx> adresinden alındı
- Osnavula Snimka Boysa Protiv Hajduka. (2020, Temmuz 14). Net: <https://net.hr/sport/nogomet/foto-video-osvanuo-strasan-video-boysa-protiv-hajduka-cini-se-kako-su-u-potpunosti-uspjeli-u-svojoj-namjeri-aal161ce-b1c5-11eb-b746-0242ac130016> adresinden alındı
- Owen, M. M. (2019, 5 10). How Albert Camus found solace in the absurdity of football. Independent: https://www.independent.co.uk/news/long_reads/albert-camus-football-literature-france-nobel-prize-a8820891.html adresinden alındı
- Pogledajte kako su BBB-i opet počeli bojkot zbog Mamića. (2020, Temmuz 12). Index: <https://www.index.hr/sport/clanak/pogedajte-kako-su-bbbi-opet-poceli-bojkot-zbog-mamica/2197660.aspx> adresinden alındı
- Predstavljanje udruge 'Dinamo to smo mi'. (2018, Nisan 16). Nogometplus: <https://nogometplus.net/predstavljanje-udruge-dinamo-to-smo/> adresinden alındı
- Predstavljena udruga članova GNK Dinamo Zagreb – Dinamo to smo mi. (2018, Nisan 16). Nogometplus: <https://nogometplus.net/predstavljena-udruga-clanova-gnk-dinamo-zagreb-dinamo-to-smo-mi/> adresinden alındı
- Prosvjed Dinamovaca: Gledateljima na Allianz Areni dijele 5.000 letaka protiv Mamića. (2015, Eylül 2015). Germanijak: <https://www.germanijak.hr/nogomet/vijesti/prosvjed-dinamovaca-gledateljima-na-allianz-areni-dijele-5-000-letaka-protiv-mamica/13535> adresinden alındı
- Šantek, G. (2017). Dinamo: To Smo Mi: Antropološki ogleđi o Dinamu i njegovim navijačima. Zagreb: FF Press.
- Šantek, L. T. (2017). A comparison of two fan initiatives in Croatia: Zajedno za Dinamo (Together for Dinamo) and Naš Hajduk (Our Hajduk). *Soccer & Society*, s. 453-464.
- Sud: Ministarstvo će morati preispitati djelovanje u Dinamu. (2013, Nisan 25). 24Sata: <https://www.24sata.hr/sport/prva-sudska-presuda-u-korist-navijaca-i-clanova-dinama-312209> adresinden alındı
- Top 50 Most Influential Men and Women in Football. (2015, Temmuz 22). ESPN: <https://www.espn.com/soccer/blog/espn-fc-united/68/post/2525085/wenger-taylor-mamic-joorabchian-lynch-most-influential> adresinden alındı
- Veth, M. (2015, Ekim 1). Bayern Fan Protests Highlights Mafia Methods at Dinamo Zagreb. Futbolgrad: <http://www.futbolgrad.com/bayern-fan-protests-highlights-mafia-methods-at-dinamo-zagreb/> adresinden alındı
- VLM. (2011, Eylül 30). Odbijen zahtjev ZZD-a, nema poništenja Skupštine Dinama. 24Sata: <https://www.24sata.hr/sport/odbijen-zahtjev-zzd-a-nema-ponistenja-skupstine-dinama-236811> adresinden alındı
- Wright, C. (2012, Kasım 7). Top 10 Insane Football Club Chairman, Owners & Presidents. Who Ate All The Pies: <https://www.whoateallthepies.tv/lists/146224/top-10-insane-football-club-chairman-owners-presidents.html> adresinden alındı

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

YÜZÜCÜLERİN ANTROPOMETRİK ÖLÇÜMLERİNİN VE BESLENME DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Canan Asal ULUS

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bil Fak.

ORCID: 0000-0003-0170-976X

casal@omu.edu.tr

Bahtınur TAŞCI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bil Fak.

bahtinur.tasci@omu.edu.tr

Deniz Özge Yüceloğlu KESKİN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fak.

ozge_yuceloglu@hotmail.com

Levent BAYRAM

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fak.

levent.bayram@omu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma 2021-2022 yılında Samsun ilinde lisanslı olarak yüzme sporu yapan 19'u kadın, 41'i erkek 60 kişi üzerinde yapılmıştır. Çalışma kapsamında katılımcıların antropometrik ölçümleri yapılmış, demografik özellikleri, beslenme durumları ve besin tüketim sıklıkları yüz yüze anket yöntemi ile alınmıştır. Elde edilen veriler SPSS 21 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Çalışmaya katılan kadın sporcuların yaş ortalaması 10,73 yıl; erkek sporcuların yaş ortalaması 12,31 yıldır. Sporcuların ağırlık ortalamaları kadınlarda 38,52 kg, erkeklerde ise 48,95 kg; boy ortalaması ise kadınlarda 144,78 cm, erkeklerde ise 156,24 cm olarak bulunmuştur. Kadın yüzücülerin antropometrik ölçüm ortalamaları bel çevresi 64,63 cm, kalça çevresi 76,84 cm, göğüs çevresi 71,78 cm, üst orta kol çevresi 21,57 cm, baldır çevresi 41,36 cm, el bileği çevresi 15,21 cm, ayak bileği çevresi 20,31 cm, diz çevresi 32,52 cm, kulaç uzunluğu 147,05 cm olarak ölçülmüştür. Erkek yüzücülerin antropometrik ölçümleri ortalamaları ise bel çevresi 68,92 cm, kalça çevresi 80,36 cm, göğüs çevresi 79,04 cm, üst orta kol çevresi 24,12 cm, baldır çevresi 44,12 cm, el bileği çevresi 15,46 cm, ayak bileği çevresi 21,65 cm, diz çevresi 33,43 cm, kulaç uzunluğu 158,78 cm olarak bulunmuştur. Kadın yüzücülerin Deri Kıvrım Kalınlığı biceps 7,10 mm, abdomen 10,44 mm, triceps 9,15 mm, göğüs 5,84 mm suprailiac 9,60 mm, subscapula 7,85 mm, üst bacak 3,38 mm olarak ölçülmüştür. Erkek yüzücülerin Deri Kıvrım Kalınlığı değerleri ise biceps 6,31 mm, abdomen 9,70 mm, triceps 8,05 mm, göğüs 6,63 mm, suprailiac 7,21 mm, subscapula 7,59 mm, üst bacak 3,43 mm olarak bulunmuştur. Besin tüketimi olarak sporcuların %53,3'ü her öğün ekmek yedikleri; her gün olmak üzere %55'inin süt, %65'inin yoğurt, %76,7'sinin peynir, %66,7'sinin yumurta, %41,7'sinin pilav-makarna-bulgur-şehriye; haftada 1-2 gün olmak üzere %50'sinin kırmızı et, %41,7'sinin tavuk-hindi eti, %31,7'sinin balık tükettikleri bulunmuştur. Sonuç olarak yüzücülerin, büyüme ve gelişme süreçleri takip edilerek, artan enerji ve besin öğeleri ihtiyaçlarına uygun, sporcuya özgü beslenme programlarının uzman diyetisyenler tarafından antrenman programlarına ek olarak hazırlanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: beslenme, yüzme, antropometri

EVALUATION OF ANTHROPOMETRIC MEASUREMENTS AND NUTRITIONAL STATUS OF SWIMMERS

Canan Asal ULUS
Bahtınur TASCI
Deniz Ozge Yuceloglu KESKIN
Levent BAYRAM

ABSTRACT

This study was conducted on 60 people, 19 women and 41 men, who were licensed swimming in Samsun in 2021-2022. For the study, anthropometric measurements of the participants were made, demographic characteristics, nutritional status and food consumption frequencies were taken by face-to-face survey method. The obtained data were analyzed with SPSS 21 statistical program. The average age of the female athletes participating in the study was 10.73 years; the average age of male athletes is 12.31 years. The average weight and height of female athletes were found 38.52 and 144.78 respectively; male athletes were found to be 48.95 and 156.24. The average weight of the athletes is 38.52 kg for women and 48.95 kg for men and the average height was calculated as 144.78 kg for women and 156.24 kg for men. Anthropometric mean of female swimmers' waist circumference 64.63 cm, hip circumference 76.84 cm, chest circumference 71.78 cm, upper middle arm circumference 21.57 cm, calf circumference 41.36 cm, wrist circumference 15.21 cm, ankle circumference was 20.31 cm, the knee circumference was 32.52 cm, and the arm span was 147.05 cm. In the anthropometric measurements of male swimmers, the averages were found as waist circumference 68.92 cm, hip circumference 80.36 cm, chest circumference 79.04 cm, upper middle arm circumference 24.12 cm, calf circumference 44.12 cm, wrist circumference 15.46 cm, ankle circumference 21.65 cm, knee circumference 33.43 cm, and arm span 158.78 cm. The skinfold thickness of female swimmers was measured as 7.10 mm for the biceps, 10.44 mm for the abdomen, 9.15 mm for the triceps, 5.84 mm for the chest, 9.60 mm for the supriliac, 7.85 mm for the subscapula, and 3.38 mm for the upper leg. Skinfold thickness values of male swimmers were found 6.31 mm for biceps, 9.70 mm for abdomen, 8.05 mm for triceps, 6.63 mm for chest, 7.21 mm for supriliac, 7.59 mm for subscapula, 3.43 mm for upper leg. In terms of food consumption, 53.3% of the athletes eat bread at every meal. In addition, it was found that they consumed every day 55% milk, 65% yoghurt, 76.7% cheese, 66.7% eggs, 41.7% rice-pasta-bulgur-noodles; in 1-2 days a week 50% red meat, 41.7% chicken-turkey meat, 31.7% fish. As a result, it was concluded that the growth and development processes of swimmers should be followed and personalized nutrition programs suitable for increasing energy and nutritional needs should be prepared by expert dietitians to assist their training programs.

Keywords: Nutrition, swimming, anthropometry

GİRİŞ-AMAÇ

Beslenme, insanın temel ihtiyaçlarından birini oluşturduğu gibi sağlığını da etkileyen en önemli etkenlerin başında gelmektedir (Baysal, 2006). Sporda beslenme, sporcunun genel sağlığını ve sportif performansını etkilemektedir (Paker, 1995). Sporcular performanslarını artırmak için disiplinli antrenman yapmalıdırlar. Ayrıca yeterli ve dengeli beslenme gerekmektedir (Ersoy, 2004). Yüzme sporu, diğer spor dallarından farklı olarak tüm vücut kaslarını harekete geçiren bir spor dalıdır (Yfanti ve ark., 2014). Diğer sporcularda olduğu gibi yüzücülerde de günlük aktivitelerini sürdürmek ve antrenman dönemlerinde ihtiyaç duydukları yeterli enerji alımlarıyla birlikte yeterli ve dengeli bir diyetle ihtiyaç duymaktadırlar (Karabudak ve Önür, 2006). Antropometri, her yaşta insan vücudunun fiziksel boyutlarının, oranlarının ve kaba bileşiminin ölçülmesidir. Antropometrik ölçümler, vücut bileşiminin saptanmasında kullanılmaktadır (Ulus, 2008). Bu çalışma Samsun ilindeki yüzücülerin antropometrik ölçümleri ve beslenme durumlarının belirlenmesi amacı ile yapılmıştır.

GEREÇ-YÖNTEM

Bu çalışma 2021-2022 yılında Samsun ilinde yüzme sporu ile ilgilenen lisanslı çalışmayı gönüllü kabul eden 60 kişi üzerinde yapılmıştır. Çalışma kapsamında her bir sporcunun demografik özellikleri, antropometrik ölçümleri ve beslenme durumlarını yüz yüze anket yöntemi ile alınmıştır. Antropometrik ölçümlerden boy, boy ölçer; kilo, tartı; bel çevresi, kalça çevresi, göğüs çevresi, üst orta kol çevreleri ve baldır çevreleri esnemeyen mezür ile ölçülmüştür. Deri kıvrım kalınlıkları (DKK), biceps, abdome, triceps, göğüs, suprailiac, subscapula, üst bacak olmak üzere 7 ayrı bölgeden Holtain marka skinfold kaliper ile ölçülmüştür. Her ölçüm üç defa tekrar edilmiş ve ortalamaları alınmıştır. Tüm sporcular ince giysili ve ayakkabısız olarak ölçüme alınmıştır. Ayrıca sporcuların besin tüketim sıklıkları incelenmiştir. Besin tüketim sıklığı saptanırken yiyecek ve içeceklerin ne sıklıkta tüketildiği 'her öğün', 'her gün', 'haftada 1-2 gün', 'haftada 3-5 gün', '15 günde bir', 'ayda bir', 'ayda bir kereden daha seyrek', 'hiç' parametreleri kullanılarak sorgulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 21 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Boy, Kilo Değerlerinin Ortalamaları

		Ortalama	ss
KADIN	Kilo (kg)	38,52	9,07
	Boy (cm)	144,78	13,41
ERKEK	Kilo (kg)	48,95	17,83
	Boy (cm)	156,24	19,19

Tablo 2: Yüzücülerin Besin Destek Ürünleri Kullanma Durumunun Değerlendirilmesi

Besin Destekleri Kullanımı		n	%
		Evet	60
	Hayır	-	-
Kullanılan Besin Destek Çeşitleri	Vitamin-mineral hapları	3	5,0
	Protein veya aminoasit tozları	6	10,0
	Yağ yakıcılar	4	6,7
	Bitkisel içerikli ürünler	46	76,7
	Diğer	1	1,7

Çalışmaya katılan sporcuların hepsi besin destek ürünleri kullanmaktadır. Katılımcıların %5'inin vitamin-mineral supplementleri, %10'unun protein tozu veya aminoasit supplementleri, %6,7'sinin yağ yakıcıları, %76,7'sinin bitkisel içerikli ürünleri tercih ettiği bulunurken, %1,7'sinin ise bunların dışında başka ürünleri tercih ettiği bulunmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların Antropometrik Ölçüm Ortalamaları

	KADIN		ERKEK	
	Ortalama	St.sapma	Ortalama	St.sapma
Bel çevresi (cm)	64,63	9,12	68,92	8,42
Kalça çevresi (cm)	76,84	9,49	80,36	11,06
Göğüs çevresi (cm)	71,78	5,92	79,04	12,69
Üst orta kol çevresi (cm)	21,57	2,65	24,12	3,87
Baldır çevresi (cm)	41,36	4,52	44,12	6,53
El bilek çevresi (cm)	15,21	1,61	15,46	1,71
Ayak bilek çevresi (cm)	20,31	2,53	21,65	2,92
Diz çevresi (cm)	32,52	2,98	33,43	4,26
Kulaç uzunluğu (cm)	147,05	17,04	158,78	21,40
Bacak uzunluğu (cm)	83,10	15,60	91,58	11,98
Biceps DKK (mm)	7,10	2,23	6,31	1,27
Abdomen DKK (mm)	10,44	2,70	9,70	2,41
Triceps DKK (mm)	9,15	3,05	8,05	1,86
Göğüs DKK (mm)	5,84	2,52	6,63	1,97
Suprailiac DKK (mm)	9,60	3,58	7,21	2,11
Subscapula DKK (mm)	7,85	2,53	7,59	1,64
Üst Bacak DKK (mm)	3,38	1,11	3,43	1,06

Tablo 3'de görüldüğü gibi kadın yüzücülerin antropometrik ölçümleri ortalamaları bel çevresi 64,63±9,12 cm, kalça çevresi 76,84±9,49 cm; göğüs çevresi 71,78±5,9 cm, üst orta kol çevresi 21,57±2,65 cm, baldır çevresi 41,36±4,52 cm, el bilek çevresi 15,21±1,61 cm, ayak bilek çevresi 20,31±2,53cm, diz çevresi 32,52±2,98 cm, kulaç uzunluğu 147,05±17,04 cm olarak bulunmuştur. Erkek yüzücülerin antropometrik ölçümleri ortalamaları ise bel çevresi 68,92±8,42cm, kalça çevresi 80,36±11,06 cm, göğüs çevresi 79,04±12,69cm, üst orta kol çevresi 24,12±3,87 cm, baldır çevresi 44,12±6,53 cm, el bilek çevresi 15,46±1,71cm, ayak bilek çevresi 21,65±2,92 cm, diz çevresi 33,43±4,26 cm, kulaç uzunluğu 158,78±21,4 cm olarak bulunmuştur.

Kadın yüzücülerin biceps DKK 7,10±2,23 mm, abdomen DKK 10,44±2,70 mm, triceps DKK 9,15±3,05 mm, göğüs DKK 5,84±2,52mm, suprailiac DKK 9,60±3,58 mm, subscapula DKK 7,85±2,53 mm, üst bacak DKK 3,38±1,11 mm olarak bulunurken; erkek yüzücülerde biceps DKK 6,31±1,27mm, abdomen DKK 9,70±2,41 mm, triceps DKK 8,05±1,86 mm, göğüs DKK 6,63±1,97mm, suprailiac DKK 7,21±2,11 mm, subscapula DKK 7,59±1,64 mm, üst bacak DKK 3,43±1,06 mm olduğu görülmüştür.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.: Katılımcıların Genel Beslenme Durumlarının Değerlendirilmesi

		n	%
Günde Kaç Öğün Beslenirsiniz?	3'den az	6	10
	3-4 öğün	44	73,3
	5-6 öğün	10	16,7
Ana Öğünlerinizi Atlar Mısınız?	Evet	36	60
	Hayır	24	40
Ara Öğünlerinizi Atlar Mısınız?	Evet	24	40
	Hayır	36	60
Genellikle Hangi Öğünü Atlarsınız?	Sabah	4	6,7
	Öğle	2	3,3
	Akşam	1	1,7
	Ara öğünler	24	40
	Birden fazla öğün	29	48,3
Öğün Atlama Nedeniniz Nedir?	Canım istemediği için	17	28,3
	Fırsat bulamadığım için	11	18,3
	Zayıflamak için	2	3,3
	Diğer	30	50
Bir Günde Su ya da Meşrubat Olarak Kaç Bardak Sıvı Tüketiyorsunuz?	Hiç içmem	1	1,7
	3-4 bardak	18	30
	5-6 bardak	11	18,3
	7-8 bardak	11	18,3
	9-10 bardak	13	21,7
	10 bardaktan fazla	6	10

Katılımcıların %10'unun günde 3'ten az sayıda öğün ile beslenmesini tamamlarken; %73,3'ünün 3-4 öğün, %16,7'sinin ise 5-6 öğün beslendiği; katılımcıların %60'ının ana öğünlerini atladığı bulunmuştur. Bunlar %6,7'si sabah öğününü, %3,3'ü öğle öğününü, %1,7'si akşam öğününü, %29'u ise birden fazla öğünü atladığını bildirmişlerdir. Yine katılımcıların %40'ının ara öğünlerini atladığı bulunmuştur. Neden öğün atladıkları sorgulandığında ise katılımcıların %28,3'ü canı istemediği için, %18,3'ü fırsat bulamadığı için, %3,3'ü zayıflamak amacı ile öğün atladığını belirtirken, %50'si ise bu sayılanlar dışında bir neden belirtmiştir. Sporcuların %1,7'si gün içinde sıvı tüketmediğini belirtmiştir. %30'u ise 3-4 bardak, %18,3'ü 5-6 bardak, %18,3'ü 7-

8 bardak, %21,7'si 9-10 bardak, %10'u ise gün içinde 10 bardaktan fazla su tükettiğini belirtmişlerdir.

Tablo 5: Katılımcıların Farklı Duygu Durumlarına Göre Beslenmelerinin Değerlendirilmesi

		n	%
Duygu Durumunuzun Beslenmeniz Üzerindeki Etkisi Nedir?	Hiç yemek yiyemem	2	3,3
	Her zamankinden az yerim	17	28,3
	Her zamankinden çok yerim	8	13,3
	Hiç değişiklik olmaz	33	55

Katılımcıların %3,3'ü duygu durum değişikliğinde hiç yemek yiyemediklerini belirtirken, %28,3'ü her zamankinden az yemek yediğini, %13,3'ü her zamankinden çok yemek yediğini belirtmiştir. %55'i ise duygu durum değişikliğine göre beslenmesinde hiçbir değişiklik olmadığını bildirmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Antrenman ve/veya Müsabaka Günleri Öncesinde Uyguladıkları Beslenme Durumlarının Değerlendirilmesi

		n	%
Antrenman ve Müsabakadan Kaç Saat Önce Yemek Yersiniz?	1 saat	-	-
	2 saat	2	3,3
	3 saat	2	3,3
	4 saat	56	93,3
Müسابakadan Yarım Saat Önce Hangi İçecekleri Tercih Edersiniz?	Hiç içmem	15	25
	Kola-gazoz, hazır meyve suları	2	3,3
	Bol şekerli ya da ballı süt	5	8,3
	Sade su, maden suyu	23	38,3
	Enerji içecekleri	14	23,3
	Diğer	1	1,7

Katılımcıların %3,3'ünün antrenman ve/veya müsabakadan 2 saat önce yemek yediği, %3,3'ünün antrenman veya müsabakadan 3 saat önce, %93,3'ünün ise antrenman ve/veya müsabakadan 4 saat önce yemek yediği bulunmuştur. Yüzücülerin %25'inin müsabakadan yarım saat önce hiçbir içeceği tercih etmediği; %3,3'ünün kola-gazoz-hazır meyve suları, %8,3'ünün bol şekerli ya da ballı süt, %38,3'ünün sade su-maden suyu, %23,3'ünün enerji içeceği bulunurken; %1,7'sinin ise bunlar dışında bir içecek tercih ettiklerini bildirmişlerdir.

Tablo 7: Katılımcıların Besin Tüketim Sıklıkları Değerlendirilmesi

BESİNLER	Her öğün		Her gün		Haftada 1-2 gün		Haftada 3-5 gün		15 günde bir		Ayda bir		Ayda bir kereden daha seyrek	Hiç		
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Süt	-	-	33	55,0	14	23,3	8	13,3	3	5,0	1	1,7	1	1,7	-	-
Yoğurt	-	-	39	65,0	10	16,7	8	13,3	2	3,3	-	-	-	-	1	1,7
Ayran	-	-	26	43,3	15	25,0	11	18,3	6	10,0	-	-	-	-	2	3,3
Peynir	-	-	46	76,7	4	6,7	7	11,7	-	-	-	-	-	-	3	5,0
Kaşar peynir-tulum peyniri	-	-	30	50,0	16	26,7	8	13,3	-	-	1	1,7	-	-	5	8,3
Et	-	-	6	10,0	30	50,0	16	26,7	3	5,0	4	6,7	-	-	1	1,7
Tavuk-hindi	-	-	1	1,7	25	41,7	19	31,7	6	10,0	7	11,7	-	-	2	3,3
Balık	-	-	2	3,3	19	31,7	9	15,0	22	36,7	7	11,7	-	-	1	1,7
Salam-sosis-sucuk	1	1,7	8	13,3	13	21,7	3	5,0	16	26,7	7	11,7	7	11,7	5	8,3
Sakatatlar	-	-	2	3,3	1	1,7	-	-	2	3,3	4	6,7	3	5,0	48	80,0
Yumurta	-	-	40	66,7	7	11,7	9	15,0	-	-	3	5,0	-	-	1	1,7
Kurubaklagil	-	-	3	5,0	29	48,3	17	28,3	6	10,0	-	-	1	1,7	4	6,7
Ekmek	32	53,3	27	45,0	-	-	-	-	1	1,7	-	-	-	-	-	-
Pilav-makarna-bulgur-şehriye	-	-	25	41,7	23	38,3	11	18,3	1	1,7	-	-	-	-	-	-
Tahıllı çorba-börek-kek-pasta	-	-	6	10,0	36	60,0	14	23,3	2	3,3	1	1,7	-	-	1	1,7
Bisküvi-kraker-cips	-	-	7	11,7	18	30,0	9	15,0	20	33,3	4	6,7	-	-	2	3,3
Taze sebzeler (salata-söğüş)	-	-	42	70,0	4	6,7	13	21,7	1	1,7	-	-	-	-	-	-
Taze meyveler	1	1,7	51	85,0	2	3,3	6	10,0	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuru meyveler	-	-	20	33,3	20	33,3	9	15,0	5	8,3	-	-	-	-	6	10,0
Zeytin	-	-	43	71,7	4	6,7	8	13,3	2	3,3	-	-	1	1,7	2	3,3
Sıvı yağlar	1	1,7	57	95,0	-	-	1	1,7	1	1,7	-	-	-	-	-	-
Tereyağı-margarin	-	-	31	51,7	13	21,7	8	13,3	2	3,3	2	3,3	1	1,7	3	5,0
Kuruyemişler (fındık-fıstık-ceviz vb.)	1	1,7	21	35,0	21	35,0	9	15,0	7	11,7	-	-	-	-	1	1,7
Şeker	3	5,0	33	55,0	15	25,0	5	8,3	1	1,7	2	3,3	-	-	1	1,7
Pekmez	-	-	27	45,0	11	18,3	11	18,3	7	11,7	2	3,3	-	-	2	3,3
Bal	-	-	28	46,7	19	31,7	8	13,3	1	1,7	1	1,7	-	-	3	5,0
Reçel	-	-	27	45,0	12	20,0	13	21,7	4	6,7	1	1,7	1	1,7	2	3,3
Çikolata-bar vb.	-	-	18	30,0	15	25,0	13	21,7	11	18,3	2	3,3	-	-	1	1,7
Tatlılar	2	3,3	12	20,0	21	35,0	16	26,7	5	8,3	1	1,7	1	1,7	2	3,3
Su	42	70,0	16	26,7	1	1,7	-	-	1	1,7	-	-	-	-	-	-
Hazır meyve suyu-kolalı içecekler	1	1,7	8	13,3	18	30,0	10	16,7	13	21,7	3	5,0	2	3,3	5	8,3
Çay	7	11,7	33	55,0	14	23,3	2	3,3	-	-	1	1,7	-	-	3	5,0
Maden suyu	-	-	4	6,7	11	18,3	9	15,0	7	11,7	4	6,7	5	8,3	20	33,3
Alkollü içecekler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	100,0

Tablo 7’de katılımcıların % 55’inin her gün süt; %65’inin her gün yoğurt; %76,7’sinin her gün peynir tükettiği bulunmuştur. Sporcuların kırmızı et tüketim sıklığı sorgulandığında %10’unun her gün, %50’sinin haftada 1-2 gün, %6,7’sinin ayda bir et tükettiği, %1,7’sinin ise hiç et tüketmediği görülmüştür. Tavuk-hindi eti tüketim sıklığı sorgulandığında ise; %1,7’sinin her gün, %41,7’sinin haftada 1-2 gün, %31,7’sinin haftada 3-5 gün, %10’unun 15 günde bir, %11,7’sinin ayda bir tükettiği bildirmişlerdir. Balık tüketim sıklığı sorgulandığında ise; %3,3’ünün her gün, %31,7’sinin haftada 1-2 gün, %15’inin haftada 3-5 gün, %36,7’sinin 15 günde bir, %11,7’sinin ayda bir balık tükettiği, %1,7’inin ise hiç balık tüketmediği bulunmuştur. Yumurta tüketimi; %66,7’sinin her gün, %11,7’sinin haftada 1-2 gün, %15’inin haftada 3-5 gün, %5’inin ayda bir yumurta tükettiği, %1,7’sinin hiç yumurta tüketmediği bulunmuştur. Kurubaklagil tüketim sıklığı sorulduğunda %48,3’ünün haftada 1-2 gün, %1,7’sinin ayda bir kereden daha seyrek tükettiği bulunurken, %6,7’sinin hiç tüketmediği bulunmuştur.

Ekmek tüketim sıklığı sorulduğunda; %53,3'ünün her öğün; pilav-makarna-bulgur-şehriye tüketim sıklığı sorulduğunda; %41,7'sinin her gün tükettiği bulunmuştur. Katılımcılara taze sebze tüketim sıklığı sorulduğunda; %70'inin her gün sebze tükettiği bulunmuştur. Katılımcılara taze meyve tüketim sıklığı sorulduğunda ise; %85'inin her gün taze meyve tükettiği bulunmuştur. Katılımcıların %70'inin her öğün su; %55'inin her gün çay içtikleri görülmüştür.

SONUÇ

Çalışma sonunda yüzücülerin uygun antrenman programlarına ek olarak büyüme ve gelişme durumları takip edilerek, artan enerji ve besin öğeleri ihtiyaçlarına uygun konusunda uzman diyetisyenler tarafından sporcuya özgü beslenme programları hazırlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Baysal, A. (2006). Beslenme, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara,1-162.
- Ersoy, G. (2004). Egzersiz ve Spor Yapanlar İçin Beslenme, Nobel Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Karabudak, E., Önür, Y. (2006) Yüzücülerde Beslenme. Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences17 (4),192-204
- Paker, H.S. (1995). Aktif Sporcuların Beslenme Durumlarının Belirlenmesi, Uzmanlık tezi, Ankara, 3-5.
- Ulus, C.A. (2008). Yıldız Güreşçilerde Antrenman ve Beslenme Durumunun İrdelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Yfanti, M., Samara, A., Kazantzidis, P., Hasiotou, A., Alexiou, S. (2014). Swimming as physical activity and recreation for women. Tims. Acta: naučni časopis za sport, turizam i velnes, 8(2), 137-145.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ALGILANAN ÖRGÜTSEL ADALET: BİR ALAN ARAŞTIRMASI¹

Derya EFE DİKER

ORCID: 0000-0001-6195-4201

deryaefe32@gmail.com

Prof. Dr. Sabahat BAYRAK KÖK

Pamukkale Üniversitesi, İİBF

Denizli, Türkiye

ORCID: 0000-0002-9118-6327

sbayrak@pau.edu.tr

Araş. Gör. Dr. Esvet MERT

Pamukkale Üniversitesi, İİBF

Denizli, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8966-2005

emert@pau.edu.tr

ÖZET

Günümüz koşullarında örgütlerin hayatta kalabilmesi, rekabet edebilmesi için sürekli gelişim ve değişim göstermeleri gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için çalışanların, fikirlerine değer verildiğini düşüneneği, mevcut olumsuzlukları yöneticisi ile paylaşmaktan çekinmeyeceği, katkı sağlayacağını düşündüğü fikirlerini dile getireceği örgüt ikliminin oluşturulması gerekmektedir. Bu bakımdan çalışanların örgütteki davranışları üzerinde adalet algısının çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü çalışanlar iş ortamındaki adalet algıları, onların düşüncelerini, fikirlerini ifade etme tarzlarını, iş yapma şekillerini, meslektaşlarına, üstlerine ve kurumlarına karşı hislerini etkilemektedir. Bu bağlamda çalışanların örgütsel adaleti nasıl algıladıkları son derece önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütsel adalet kavramı elde edilen kazanımların, kazanımlar sırasındaki prosedürlerin ve yöneticiler tarafından çalışanlarına gösterilen davranışların ve iletişimin adaletli olarak algılanmasını ifade etmektedir. Çalışmada örgütsel adalet; dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere üç boyutta ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, çalışanların algıladıkları örgütsel adaletin boyutlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerlerine yer vermektir. Bu amaçla çalışmanın örneklemini Türkiye’de en büyük 500 firma sıralamasında, İzmir’de faaliyet gösteren firma çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca, araştırma değişkeninin demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği bağımsız T-Testi ve Anova Testleri ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda örgütsel adalet; cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim durumuna, unvana ve çalışma süresine göre farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel adalet, örgütsel adalet boyutları

¹ Bu çalışma, Derya Efe Diker’in Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2016-2018 yılları arasında Prof. Dr. Sabahat Bayrak Kök danışmanlığında yürüttüğü ve tamamladığı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir. Bu çalışmanın son hali 3. Yazar olan Esvet Mert’in son güncellemeleri ile tamamlanmış olup; çalışma daha önce herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmamıştır.

PERCEIVED ORGANIZATIONAL JUSTICE: A FIELD RESEARCH

Derya EFE DIKER
Prof. Dr. Sabahat BAYRAK KOK
Res. Assist. Dr. Esvet MERT

ABSTRACT

In today's conditions, organizations need to constantly develop and change in order to survive and compete. In order to achieve this, it is necessary to create an organizational climate in which employees will think that their ideas are valued, that they will not hesitate to share the current negativities with their managers, and that they will express their ideas that they think will contribute. In this respect, the perception of justice has a very important place on the behavior of the employees in the organization. Because the employees' perceptions of justice in the business environment affect their thoughts, the way they express their ideas, the way they do business, and their feelings towards their colleagues, superiors and institutions. In this context, how employees perceive organizational justice is an extremely important issue. The concept of organizational justice refers to the fair perception of the achievements, the procedures during the achievements, and the behavior and communication shown to their employees by the managers. Organizational justice in study; distributive justice, procedural justice, and interactional justice. The aim of the study is to include the mean and standard deviation values of the dimensions of organizational justice perceived by the employees. For this purpose, the sample of the study consists of the employees of the companies operating in Izmir in the ranking of the 500 largest companies in Turkey. In the study, whether the research variable differs according to demographic factors was analyzed with the independent T-Test and Anova Tests. In this context, organizational justice; It differs according to gender, age, marital status, education level, title and working time.

Keywords: Organizational justice, organizational justice dimensions

GİRİŞ

21. yüzyılda bilim ve teknolojinin hızla gelişmesiyle beraber insan kaynaklarına bakış açısı farklılaşmış ve organizasyonların beşerî yapıları değişime uğramıştır. Fakat hızla gelişen bu teknolojiye rağmen beşerî sermayeye olan ihtiyaç her zaman önemini korumuştur. Böylece karşılıklı bir menfaat ilişkisi içerisinde hem çalışanların hem de örgütlerin amaçları, hedefleri oluşmuş ve örgütsel yapının bir parçası olan çalışanların örgüt içinde görev ve sorumlulukları da beraberinde artmıştır. Çünkü örgütler, çalışanlarından önceki dönemlere göre çok daha fazlasını talep etmeye başlamıştır.

Tüketicilerin daha da artan beklentileri, yüksek düzeyde ve karmaşık teknolojik yapılanmalar, sert rekabet koşulları ve küreselleşme gibi nedenlerden dolayı, yöneticiler çalışanlardan daha fazla inisiyatif ve sorumluluk almalarını bu sebeple görüş ve düşüncelerini açıkça ifade etmeleri, daha yaratıcı olmalarını beklenmektedir. Bu anlamda yöneticilerin çalışanlarından bekledikleri bu davranışların yerine getirilmesini etkileyen önemli etmenlerden biri örgüt içi iletişimidir.

Çünkü örgüt içi iletişim, çalışanın işini kaybetme kaygısı, çalışma arkadaşları tarafından dışlanma korkusu gibi durumlara neden olduğundan dolayı günümüz çalışma hayatında önemli yer tutmaktadır. Çoğu durumlarda çalışanlar bu nedenlerden dolayı bilgiyi kendilerinde tutmayı tercih edebilmektedir. Yarar ve gelişim sağlayacak bilginin, fikirlerin ya da mevcut problemlerin iletilemediği bir örgütte de değişimin olması beklenmemektedir. Fakat günümüz koşullarında örgütlerin hayatta kalabilmesi, rekabet edebilmesi için sürekli gelişim ve değişim göstermeleri gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için çalışanların, fikirlerine değer verildiğini düşünecek, mevcut olumsuzlukları yöneticisi ile paylaşmaktan çekinmeyecek, katkı sağlayacağını düşündüğü fikirlerini dile getirecek örgüt ikliminin oluşturulması gerekmektedir. Bu bakımdan çalışanların örgütteki davranışları üzerinde, adalet algısı çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü çalışanların iş ortamındaki adalet algıları, onların düşüncelerini, fikirlerini ifade etme tarzlarını, iş yapma şekillerini, meslektaşlarına, üstlerine ve kurumlarına karşı hislerini etkilemektedir. Bu bağlamda çalışanların örgütsel adaleti nasıl algıladıkları son derece önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. (İşcan, 2005: 150).

Bu çalışmanın amacı özel sektör çalışanlarının algıladıkları örgütsel adalet düzeylerini tespit ederek; çalışanların örgütsel adalet algılarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği test etmektir.

1. ÖRGÜTSEL ADALET KAVRAMI

İnsanlık tarihi boyunca, insanlar kendilerine adil bir şekilde davranılmasını her dönemde önemsemişler ve istemişlerdir. Çünkü adalet insanların temel ihtiyaçlarından biri olmuştur (Çelik vd., 2014: 561). Tarihsel süreçte ihtiyaç duyulan adalet zamanla insanlar için bir özleme dönüşmüştür. Bu özlem ve ihtiyaç adalet kavramını, ilk çağlardan başlayarak üzerinde çok düşünülen eski kavramlardan biri haline getirmiştir (Ceylan, 2006: 161).

Günümüzde, adalet kavramının bizim günlük dilde kullandığımız anlamı hak ve hukuka uygunluk, doğruluk, herkese kendine düşeni verme, hakkı olanı verme anlamlarıdır (www.tdk.gov.tr). Bu tanımın karşılığı olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası adaleti; "Devletin temel amaç ve görevleri kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya çalışmaktır" şeklinde tanımlamaktadır. Kısacası adalet, herkesin hak ettiğini alması olarak tanımlanmakla birlikte insanın yaşadığı çevrede ihtiyaç duyduğu düzen ve güvenliği sağlayan bir gerekliliktir (Töremen ve Tan, 2010: 59). Bununla birlikte adalet bir bireyin, bireyler arasındaki ve bireyler ile organizasyonlar arasındaki girdi ve ödül oranlarına ilişkin beklentisi olarak da görülebilir (Jang vd., 2021: 147).

Adalet kavramının iş yerindeki rolüne karşılık olarak örgütsel adalet kavramı karşılık gelmektedir. Bu bağlamda çalışanların, örgüt içerisinde karşılaştıkları adaletin veya adil davranışları, çalışanlarla ilgili diğer değişkenleri nasıl etkilediği ilgi çekici hale gelmiştir (Moorman, 1991: 845). Çünkü örgütlerin sürdürülebilirliği ve istikrarı için en öncelikli unsurlar sıralamasında sosyal bağların güçlü olması gelmektedir (Öztürk ve Gök, 2019: 137).

Bu sebeple örgütsel adalet, farklı araştırmacılar tarafından pek çok farklı biçimlerde ele alınmıştır. İş yerindeki adalet algısı ilk olarak Stouffer ve arkadaşlarının 1949 yılında yaptıkları çalışmayla, sosyo-psikolojik açıdan araştırma konusu olmuştur. Yapılan çalışmada, 2. Dünya Savaşı süresince ücret alan askerlerin aldıkları ücretlerine dair tatminlerinin düşük olduğunu, askeri havacılık işletmesi çalışanlarının ise aldıkları ücrete dair tatminlerini yüksek olduğunu belirtilerek, askerlerin ücret tatmini algıları adalet kavramı çerçevesinde ele alınarak karşılaştırılmıştır (Byrne ve Cropanzano, 2001: 7). Günümüzdeki haliyle örgütsel anlamda adaletin ilk kullanımı ise Greenberg (1987) tarafından gerçekleştirilmiştir. Greenberg, örgütlerde algılanan adaleti, örgütlerin yaşamlarını etkin bir şekilde sürdürebilmeleri için temel bir gereksinim olarak ifade etmektedir. Ek olarak bireylerin örgütsel adalet algılarının bireylerin çalışmalarından dolayı sağladıkları tatmin duygusu olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda örgütsel adaletin hem çalışan bireylerin kişisel doyumlarını hem de örgütlerin işlevlerini etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli olduğu ifade edilmiştir (Greenberg, 1990: 399-400).

Örgütsel adalet kavramının geliştirilmesinde Adams'ın "Eşitlik Teorisi" temel olmuştur (Polatçı ve Özçalık, 2015: 219). Adams, insan kaynaklarının örgüte sağladıkları yararlar ile örgütten sağladıkları kazanımları incelemiştir. Örneğin, iş görenler çalıştığı örgüte almış oldukları eğitimi, çabasını, deneyimini, istekliliğini aktarmakta, bu girdilerin karşılığında da ücret, prim, özel ödüller, örgütsel tanınma ve adalet gibi sonuçları elde etmek istemektedirler (Lambert, 2003: 156). Ayrıca bireyler kendi kazanımlarını diğer bireylerin kazanımlarıyla karşılaştırıp, bunlar arasında adillik olup olmadığını dikkate almışlardır. Adams'ın Eşitlik Teorisi, dağıtım adaletinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Yazıcıoğlu ve Topaloğlu, 2009: 4). İnsanların algılanan adaletsizliklere tepkilerini açıklamada eşitlik teorisi ve dağıtım adaletinin yetersiz kalmasının ardından, araştırmanın odağı prosedür adaletine kaymıştır. Prosedür adaletine dair çalışmalar, dağıtım adaletinin içerdiği ödül dağılımı süreci kadar önemli olmadığını göstermekle beraber sürecin algılanan adillikini incelemeye yönelmiştir. Bu arada Bies ve Moag (1986) tarafından etkileşim adaleti kavramı ortaya atılmıştır. Etkileşim adaleti, örgütsel uygulamaların kişiler arası yönü, özellikle de yönetim tarafından kişiler arası muamele ve iletişim konularına odaklanmıştır (Charash ve Spector, 2001: 279). Kısacası örgütsel bir düzende adalet, sonuçların (örneğin, cezalar ve ödüller) nasıl dağıtılması gerektiğini, bu tür dağıtım kararlarına karar vermek için hangi prosedürlerin kullanıldığını ve bireylere ilişkisel olarak nasıl davranıldığını yöneten sosyal normlar ve kurallar ile ilgilidir (Mahfouz vd., 2022: 140).

Yapılan bu çeşitli araştırmaların ortak noktaları, örgütsel adaleti çalışan kişilerin kişisel doyumunu ve etkin örgütsel fonksiyonlar için temel bir gereklilik olarak görmeleri ve örgütlerde bir sorun olarak örgütsel adaleti ele almış olmalarıdır (Greenberg, 1990: 399). Çünkü geçmişten bu yana, iş görenler kendilerine adil ve etik olarak davranılmasını sağlamak amacıyla sendika ve dernek ismi altında çeşitli örgütler kurarak adaleti sağlama mücadelesi vermişlerdir. Diğer bir ifade ile örgütsel adalet çalışanların tutum ve davranışlarını etkilediğinden önemli olmaktadır (Mulang, 2022: 87). Adillikten ve adaletten uzak olan iş koşullarını herkese duyurmak istemişlerdir.

Böylece günümüzde, örgütsel adalet kavramı ve çalışanlara yönelik adil davranmaya yeni bir anlam yüklenmeye başlamış olup, daha merkezi ve önemli bir konu haline gelmiştir (Robinson, 2004: 9). Çalışanların örgüt içindeki çalışma ortamını değerlendirmeleri ve bunlara yönelik bazı kural ve standartların belirlenip uygulanması örgütsel adalet algısının daha da şekillenmesine yardımcı olmaktadır (İyigün, 2011: 51).

1.1.Örgütsel Adalet Boyutları

Alanında yapılan çalışmalara bakıldığında ilk olarak Martocchio ve Judge'ın yaptığı çalışmada örgütsel adaleti tek boyut şeklinde düşünerek dağıtım adaleti ve prosedür adaletini ayırmadıkları görülmektedir. Daha sonraki araştırmalar dağıtım adaletinin çalışanların koydukları performans girdileri (eğitim, stres, kıdem gibi) karşılığında almış oldukları çıktılarla (maaş, prim ve terfi gibi) ilgili olduğu (Greenberg, 1990: 400), prosedür adaletinin ise, çalışanların sadece sonuçlarla değil, aynı zamanda bu sonuçlara ulaşmada kullanılan süreçlerle ilgilendiklerini olduğunu ortaya çıkararak Martocchio ve Judge'ın fikrine karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine araştırmalar sonucunda dağıtım adaletinin örgüt içindeki adalet algısının açıklanmasında tek başına yeterli olmadığı anlaşılacak prosedür adaleti kavramı eklenmiştir (Nowakovski ve Conlon, 2005: 6-7).

Eklenen prosedür adaleti boyutunu ilk destekleyenler olan Tyler ve Bies (1990) örgütsel adaleti, dağıtım ve prosedür adalet olmak üzere iki boyutta sınıflandırmayı uygun görmüşlerdir. Devamında Welbourne ve arkadaşları (1995) ile Sweeney ve Farlin (1997)'in yaptığı çalışmalarda dağıtım ve prosedür adaleti şeklinde ikili ayrımı desteklemişlerdir (Colquitt, 2001: 386-387). İkili ayrımı destekleyen araştırmacılardan bazıları (Baron, Cropanzano, Wright) çalışanlar arası etkileşim unsurlarının, prosedür adalet algısını etkilediğini, bu sebeple etkileşim adaletinin prosedür adaletinden ayrılamayacağını savunmuştur. Böylece etkileşim adaletini prosedür adaletin içinde inceleyerek, adaletin ikiye ayrılması gerektiğini ifade etmişlerdir (Masterson vd., 2000: 739). Prosedür adaleti ve etkileşim adaletinin tek boyutlu mu, iki boyutlu mu olduğu tartışmaları sürerken, Bies ve Moag (1986), bireylerin adalet algısının, prosedürün uygulanışı esnasındaki bireyler arası ilişkilere de bağlı olduğunu belirtip etkileşim adaletinin ayrı boyutta incelenmesi gerektiği fikriyle yeni araştırmalara öncü olmuştur (Masterson vd., 2000: 739). Cohen-Charash ve Spector (2001) örgütsel adaletle ilgili 190 adet çalışmanın meta analizini yaptıkları çalışmada, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti arasında bağımsız bulgular olduğu sonucuna ulaşarak örgütsel adaletin dağıtım, prosedür ve etkileşim adaleti ayrımını güçlendirmişlerdir (Karademir ve Çoban, 2011: 30). Ayrıca Cohen-Charash ve Spector (2001) yaptıkları çalışmanın sonuçlarında, örgütteki kaynak dağıtımındaki adillik durumunun adalet algısını olumlu veya olumsuz etkilemesinin dağıtım adaleti, örgütün kullandığı süreçler yoluyla adalet algısını etkilemesinin prosedür adaleti ve son olarak örgütteki otorite sahibi kişiler tarafından gösterilen davranışlar ve yapılan açıklamalar yoluyla adalet algısını etkilemesinin etkileşim adaletini içerdiğini ileri sürerek üç boyutun ayrı ele alınmasını gerektiğini netleştirmiştir.

Greenberg (1993) üç boyuttan oluşan modelin etkileşim adaletini kavramsal olarak kişiler arası ve bilgisayar olarak iki farklı boyuta ayrılabilirliğini ileri sürerek farklı bir boyut kazandırmıştır. İlki olan kişiler arası adalet boyutu; kazanımların belirlenmesi ve prosedürlerin yürütülmesinde yöneticilerin çalışanlarına gösterdikleri nezaket, kıymet ve saygıyla ilgilidir. İkinci boyut bilgisayar adalet ise konu hakkında çalışanlara bilgi verilmesi yani açıklama yapılmasıdır. Devamında, kişiler arası adalet ve bilgisayar adaleti de içine alarak örgütsel adaletin dört boyuta ayrılmasını destekleyen görgül araştırmalar yapılmıştır, fakat Colquitt'in 2001'de yaptığı araştırmaya kadar Greenberg'in (1993) etkileşim adaletinin iki farklı boyuta ayırması görgül olarak test edilmemişti. Colquitt'in (2001) çalışmasında test sonuçları bu boyutların ayrıldığını doğrulamış, dolayısıyla yapılan dörtlü ayrımı desteklenmiştir. Ayrıca Colquitt ve arkadaşlarının (2001) yapmış oldukları meta analizi çalışmaları da dağıtım, prosedür, kişiler arası ve bilgisayar adaletinin farklı korelasyonlara sahip olduğunu ortaya çıkararak, bu boyutların birbirinden ayrıştığını doğrulamıştır (Colquitt, 2001: 396, Colquitt vd., 2005: 425-445). Çalışmamızda literatürde en fazla karşılaşılan (Oubrich vd., 2021:490) üç farklı boyut (dağıtım adaleti, prosedür adaleti, etkileşim adaleti) ele alınacaktır:

Dağıtım Adaleti: Görevler, hizmetler, fırsatlar, cezalar, ödüller, statüler, ücretler vb. her türlü kazanımın kişiler arasındaki paylaşımını konu alan bir kavramdır (İşbaşı, 2001: 60). Çalışanlar sağladıkları girdiler (eğitim düzeyi, sabır, stres gibi) ile elde ettikleri sonuçları (gelir, prim, terfi, sosyal haklar gibi) adaletli veya adaletsiz olarak ayırım yapmaktadır. Bu ayırım çalışanları, kendi elde ettikleri ile başkalarının elde ettikleri arasında karşılaştırma yapmaya yöneltmektedir (Chambers, 2002: 318, Özdevecioğlu, 2003: 78). Çalışanlar dağıtım adaleti yargısını verirken bir sonucun doğru ve ahlaki olup olmadığını değerlendirmektedir. Kısacası dağıtım adaleti, para ve mallar gibi her sonuçların çalışanlar tarafından adil olarak algılanmasını ifade eder. Başka bir ifade ile çalışanların belirli davranışları göstermeleri şartıyla belirli ödüllere ulaşmalarını durumu sağlar. Yani sonuç adillığının algılanmasını ifade eder (Greenberg, 1990b: 399).

Prosedür Adaleti: Kararların alındığı örgütsel süreçlerde bireyin adalet algısını yansıtır (Hoang vd., 2022: 538). Leventhal (1980) süreçlerin adil olup olmadığını belirlemede altı kriter olması gerektiği öne sürmektedir: Tutarlılık, ön yargılı olmama, doğruluk, düzeltilebilirlik, temsilcilik ve etik olma (Leventhal, 1976: 24-30, Colquitt vd., 2005: 24, Baldwin, 2006: 3). Bu kuralları şu şekilde açıklamak mümkündür:

- **Tutarlılık Kuralı:** Dağıtım kararlarının nasıl alındığıyla ilgili olan süreçler, çalışanlara karşı adaleti sağlamak için birbirleriyle tutarlı olması kuralıdır.
- **Ön Yargı Baskısı Kuralı:** Yöneticiler dağıtım kararlarını verirken, kişisel çıkarlarının dikkate alınmaması kuralıdır.
- **Doğruluk Kuralı:** Karar vermede, süreçlerin doğru ve geçerli bilgilere dayandırılması kuralıdır.
- **Düzeltilbilirlik Kuralı:** Çalışanların adil olmadığını düşündükleri kararlara itiraz etmelerine izin verecek şekilde olmalıdır.

- **Temsil Kuralı:** Bu kural, süreç kontrolü kavramını kapsamaktadır. Süreçler dağıtımdan etkilenen tarafların ihtiyaçlarını, görüşlerini ve temel değerlerini yansıtmalıdır.
- **Etik Olma Kuralı:** Süreçler temel etik değerlere uygun olmalıdır.

Dağıtım ve prosedür adaletlerinin çalışanların memnuniyetine önemli katkılar sağladığı belirtilmektedir. Fakat aralarında bazı yönlerden farklılıklar da bulunmaktadır. Dağıtım adaleti kazanımların sonuçları ile ilgiliyken, prosedür adaleti kazanımların elde edildiği süreçlerde örgütteki izlenen yol veya yöntemle ilgilidir. Bir diğer farklılık ise dağıtım adaleti çalışanın, bulunduğu örgüte katmış olduğu değere ilişkin alması gereken adil ödül miktarını gösterirken; prosedür adaleti bu ödüller ile miktarlarının belirlenmesinde kullanılan prosedür ya da kuralların adil olma derecesini göstermektedir (Keklik ve Us, 2013: 147). Prosedür adaletinin çalışanlar tarafından algılamalarını açıklamada yapısal unsurlar önemli olmasına rağmen yeterli olmamaktadır. Çünkü prosedür adaletinin bir de sosyal yönü vardır. Diğer bir deyişle çalışanlar prosedürlerin adil olup olmadıklarına ilişkin karara varırken, kişiler arası ilişkilerinin kalitesini de dikkate almaktadırlar. Prosedür adaletinin bu boyutu etkileşim adaleti olarak ele alınmıştır (Greenberg ve Baron, 2000: 147).

Etkileşim Adaleti: Bies ve Moag'a göre (1986: 43-55) etkileşim adaleti, prosedürler uygulanırken çalışanların maruz kaldığı tutum ve davranışların şekline yönelik hissettikleri adalet algısıdır. Bies ve Moag bunu "adaletin iletişim kriteri" olarak da adlandırmaktadır. Prosedür adaletinin örgütteki karar alma süreçlerinin yapısal niteliğini ifade etmesinin aksine etkileşim adaleti, iki kişi arasındaki sosyal ilişkiyi ifade etmektedir. Sosyal ilişkiler, alınan kararlarla ilgili gerekli açıklamaların, çalışanlara uygun bir şekilde iletilmesini kapsamaktadır (Shapiro vd., 1994: 346-368). Bu anlamda yönetimin çalışanlara karşı duyarlı, ilgili, saygılı ve itibarlı davrandıklarında, çalışanların adil olmayan ücret dağılımını veya süreçleri görmezden gelindiği ve tolerans gösterme eğiliminde buldukları ifade edilmiştir (Karademir ve Çoban, 2011: 32). Böylece etkileşim adaleti, çalışanların hem üstlerine hem de çalıştıkları kuruma karşı adillikle ilgili düşüncelerini ve tepkilerini etkilemektedir (Heather ve Spence, 2004: 355).

Etkileşim adaleti algısı, örgütsel adalete katkısı bulunan kişiler arası ilişkilerden doğan bazı faktörleri açıklamada dağıtım ve prosedür adalet algılarının yetersiz kaldığı durumlarda ön plana çıkmaktadır (Greenberg, 1990: 411). Bireyler örgütsel süreçler esnasında alınan kararlar hakkında bilgi sahibi olmaya ve yöneticileri ile hem samimi hem de saygılı bir ilişki içerisinde bulunmaya isteklidirler (Bies ve Shapiro, 1987: 201). Bu bakımdan çalışanların etkileşim adaletine dair algıları, yöneticilerinin adil olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Çalışanların herhangi bir kazanıma gösterdikleri tepkilerinin derecesi o kararı veren yöneticinin çalışanına karşı gösterdiği davranışa göre değişmektedir. Çalışanlar yöneticisini adil bulduğunda prosedürlerle ilgilenmeyecek ve etkileşim adaleti algısı yüksek olacaktır (Örücü ve Özafşarlıoğlu, 2013: 338).

2. ARAŞTIRMA

Bu bölümde, algılanan örgütsel adalet ampirik bir araştırmayla değerlendirmeye alınarak; araştırmanın amacı, yöntemi ve bulguları ele alınacak, sonuç ve önerilere yer verilecektir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmada özel sektörde örgütsel adalet konusunun bir bütün olarak ele alınması ve özel sektör çalışanlarının bu konuya yönelik algılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye’de faaliyet gösteren en büyük 500 firma sıralamasında (İstanbul Sanayi Odası verilerine göre), İzmir’de bulunan firma çalışanlarının örgütsel adalet düzeylerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Türkiye’de en büyük 500 firma sıralamasında, İzmir’de faaliyet gösteren firma çalışanlarının örgütsel adalet düzeyleri nasıldır?

2. Türkiye’de en büyük 500 firma sıralamasında, İzmir’de faaliyet gösteren firma çalışanlarının örgütsel adalet düzeyleri cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim durumuna, unvana ve çalışma süresine göre farklılık göstermekte midir?

Bu bağlamda demografik verilere ilişkin oluşturulmuş olan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Çalışanların algılanan örgütsel adalet düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H2: Çalışanların algılanan örgütsel adalet düzeyleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H3: Çalışanların algılanan örgütsel adalet düzeyleri ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H4: Çalışanların algılanan örgütsel adalet düzeyleri ile eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H5: Çalışanların algılanan örgütsel adalet düzeyleri ile unvan değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H6: Çalışanların algılanan örgütsel adalet düzeyleri ile çalışma süresi değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini ve örneklemini İstanbul Sanayi Odası’nın hazırladığı veriler doğrultusunda, Türkiye’de en büyük 500 firma sıralamasında, İzmir’de faaliyet gösteren firmalar oluşturmaktadır. En büyük firmalar sıralaması için İstanbul Sanayi Odası’nın verilerinin tercih edilmesinin sebebi şudur: İstanbul Sanayi Odası düzenli ve disiplinli çalışmalarıyla Türkiye’deki işletmeler hakkında bilgi veren güvenilir bir kaynaktır (Akça, 2012: 148).

Araştırmanın örnekleminde toplam kaç kişi olduğunu tespit etmek amacıyla, şirketlerin telefonlarına ulaşılmış ve ardından insan kaynakları departmanlarına ulaşılarak, şirketlerinde bulunan beyaz yaka çalışan sayısı öğrenilmiştir. 33 firmanın 9’u bu bilgiyi vermek istememiştir. Ayrıca birçok kez aranılmasına rağmen 3 firmanın insan kaynakları yetkilisine ulaşamamıştır. 21 firmada çalışan toplam beyaz yaka çalışan sayısı 3952 olarak tespit edilmiştir.

21 firmadan 8'i anket çalışmasına izin vermiştir. Firmalara, anketler elden verilmiş ve elden alınmıştır. Toplamda 978 tane beyaz yaka çalışanına anket verilmiş, 368 tane anket geri gelmiş, ancak geri dönen anketlerden 24 tanesi soruların eksik ya da hatalı cevaplanması nedeniyle güvenilir bulunmadığı için analize dâhil edilememiştir. Kalan 344 anket araştırmaya dâhil edilmiştir. Sonuç olarak %35,1 düzeyinde bir geri dönüş oranı elde edilmiştir. Uygulamalı araştırmalarda ana kütlede seçilen örneklerden geri dönüş oranının genellikle %20 ile %40 arasında değişmesi bu sonucun kabul edilebilir bir oran olduğunu göstermektedir (Öğüt, 2003: 293). Bu sebeple elde edilen geri dönüş oranı kabul edilebilir aralıkta yer almaktadır.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın evreninin İstanbul Sanayi Odasının hazırladığı ilk 500 firma sıralamasına giren ülkedeki tüm firmalar yerine İzmir ilinde faaliyet gösteren firmaların seçilmesi araştırmanın önemli bir sınırlılığıdır. Bu durumun sebebi, maddi kısıt nedeniyle farklı illerdeki firmalarda araştırma yapılamamasıdır. Bir diğer sınırlılık ise firmadaki çalışanların işlerinin yoğunluğu, zamanlarının kısıtlı olması sebebiyle anket sorularını eksik doldurmaları ya da anketi hiç doldurmak istememeleridir. Özellikle anketin içeriğinin “örgütsel adalet” kavramı olması yetkililerinin çekinmesine, firmalarındaki çalışanlarının düşüncelerinin bilinmesini istememelerine sebep olmaktadır. Firma yetkilileriyle yapılan görüşmelerde izin alma sürecinde zorluklar yaşanması önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır.

2.4. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Veri toplama yöntemi olarak, çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. ISO 500 sıralamasına giren İzmir’de faaliyet gösteren firmaların iletişim bilgileri belirlenmiştir. İnsan kaynaklarındaki yetkililere telefon aracılığıyla ulaşılarak yapılan araştırma hakkında bilgi verilmiş ve yapılabilmesi için izin istenmiştir.

Yapılan çalışmada örgütsel adalet ölçeği 3 boyutta toplanmıştır. Bu bakımdan örgütsel adalet algısını ölçmek için Colquitt (2001) tarafından geliştirilen Özmen, Arbak ve Özer (2007) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ve Türkçeye uyarlanan “Örgütsel Adalet Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek kişiler arası ve bilgisel adaleti birleştiren tek ölçektir. Özmen, Arbak ve Özer’in (2007) yaptıkları araştırma sonucunda ölçek dağıtım, prosedür ve etkileşim adaleti olmak üzere üç boyutta toplanmıştır. Ölçekte toplam 20 soru bulunmaktadır. 1-7. sorular prosedür adaletini, 8-11. sorular dağıtım adaletini ve 12-20. sorular etkileşim adaletini temsil etmektedir. Örgütsel adalette 15. soru ters bir sorudur ve çevrilerek analize dâhil edilmiştir. Ayrıca soru formunda 5’li likert kullanılmıştır ve 1. Çok Az, 2. Az, 3. Kısmen, 4. Yeterince ve 5. Büyük Ölçüde anlamlarına gelmektedir.

2.5. Araştırma Bulguları

Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Bu analiz için “Cronbach Alfa” olarak da bilinen “Alfa Katsayısı” yöntemi kullanılmıştır. 20 değişkenden oluşan "Örgütsel Adalet" anket sorularının güvenilirliğini ölçmek için yapılan analiz sonucunda alfa değeri 0,961 çıkmıştır.

Daha sonra yapılan geçerlilik analizi sonucunda ölçekte bulunan 20 değişkene uygun 3 faktör çıkmıştır. Faktör değerleri geçerlilik analizi kısmında ele alınmaktadır. Ortaya çıkan faktörler prosedür adaleti, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere üç boyutu oluşturmaktadır. Bu boyutların güvenilirlik alfa değerlerine bakıldığında prosedür adalet boyutunun alfa değeri 0,941; dağıtım adaleti boyutunun alfa değeri 0,959; etkileşim adaleti boyutunun alfa değeri 0,943 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için madde toplam korelasyon değerine bakmak gerekir (Büyüköztürk, 2004: 165). Genelde bu değer 0,30'un üzerinde olması istenir. Çalışmada kullanılan boyutların madde toplam korelasyon değerine bakıldığında 0,30'dan yüksek olduğu görülmektedir. Tüm cronbach alfa değerlerine bakıldığında ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Madde toplam korelasyon değeri ve Alfa katsayısı değeri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Örgütsel Adalet Ölçeğinin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Değişkenler	α	Düzeltilmiş Madde- Toplam Korelasyon	Alfa Katsayısı (madde çıkarıldığında)
Prosedür Adalet	0,941		
Fikirlerinizi ve duygularınızı bu süreçler esnasında ifade edebiliyor musunuz?		0,816	0,931
Bu süreçler esnasında elde edilen kazanımlar üzerinde etkiniz var mı?		0,825	0,93
Bu süreçler tutarlı bir şekilde uygulanıyor mu?		0,853	0,927
Bu süreçler ön yargıdan uzak uygulanıyor mu?		0,81	0,931
Bu süreçler doğru ve tutarlı bilgilere mi dayandırılmıştır?		0,845	0,928
Süreçler sonucu ulaşılan kazanımların düzeltilmesini talep edebilir miyiz?		0,788	0,933
Bu süreçler etik ve ahlaki standartlara uygun mudur?		0,701	0,94
Dağıtım Adaleti	0,959		
Elde ettiğiniz kazanımlar işteki çabanızı yansıtır mı?		0,898	0,947
Elde ettiğiniz kazanımlar tamamladığınız işe uygun mudur?		0,907	0,944
Elde ettiğiniz kazanımlar kuruma yaptığınız katkıyı yansıtır mı?		0,891	0,949
Elde ettiğiniz kazanımlar göstermiş olduğunuz performansa uygun mudur?		0,902	0,946
Etkileşim Adaleti	, 0,943		
Size nazik davranır mı?		0,773	0,937
Size değer verir mi?		0,822	0,934
Size saygılı davranır mı?		0,746	0,939
Size haksız yorum ve eleştiriler yöneltir mi?		0,659	0,943
Sizinle olan diyaloglarında samimi midir?		0,835	0,934
Süreçleri bütünüyle açıklar mı?		0,818	0,935

Bu araştırmada yer alan ölçeklerin yapısal geçerlilikleri de incelenmiştir. Ölçeklerin yapısal geçerliliklerini ölçmek için faktör analizi uygulanmıştır. Verilerin faktörlenmesinin uygun olup olmadığının belirlenebilmesi için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Barlett testlerinin sonucuna

bakılmaktadır. Örgütsel Adalet sorularına yapılan faktör analizi sonucunda KMO değeri 0,945 çıkmıştır. Bu değer 0,5'ten yüksek olması faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Barlett sig değeri ($p=0,000$, $X^2=6993,904$, $p<0,01$) de anlamlı çıkmıştır. Yapılan analiz sonucunda üç faktör görülmektedir.

Tablo 2: Örgütsel Adalet Ölçeği Faktörlerinin Özdeğer ve Varyansları

Faktör No	Özdeğer	Varyans	Birikimli Varyans
1	5,889	29,447	29,447
2	4,715	23,576	53,023
3	3,669	18,345	71,368

KMO test değeri: 0,945 Barlett testi sig. Değeri: ,000 $\chi^2= 6993,904$

Yapılan faktör analizi sonucunda Tablo 2'de görüldüğü gibi ortaya çıkan faktörler toplam varyansın %71,368'nı açıklamaktadır. Varimax rotasyon yöntemi kullanılarak 20 değışkene uygun 3 faktör çıkmıştır. Üç faktörlü bu yapı Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Örgütsel Adalet Ölçeği Faktör Yükleri

İfadeler	Boyutlar		
	Etkileşim Adaleti	Prosedür Adalet	Dağıtım Adaleti
Sizinle olan diyaloglarında samimi midir?	0,818		
Süreçlere yönelik açıklamaları mantıklı mıdır?	0,811		
Bilgi aktarırken herkesin anlayabileceği dilden konuşur mu?	0,807		
Süreçleri bütünüyle açıklar mı?	0,79		
Size değer verir mi?	0,739		
Süreçlere yönelik ayrıntıları zamanında aktarır mı?	0,732		
Size nazik davranır mı?	0,671		
Size saygılı davranır mı?	0,649		
Size haksız yorum ve eleştiriler yöneltir mi?	0,612		
Bu süreçler tutarlı bir şekilde uygulanıyor mu?		0,803	
Bu süreçler doğru ve tutarlı bilgilere mi dayandırılmıştır?		0,771	
Bu süreçler ön yargıdan uzak uygulanıyor mu?		0,769	
Süreçler sonucu ulaşılan kazanımların düzeltilmesini talep edebilir miyiz?		0,688	
Bu süreçler esnasında elde edilen kazanımlar üzerinde etkiniz var mı?		0,687	
Fikirlerinizi ve duygularınızı bu süreçler esnasında ifade edebiliyor musunuz?		0,686	
Bu süreçler etik ve ahlaki standartlara uygun mudur?		0,579	
Elde ettiğiniz kazanımlar tamamladığınız işe uygun mudur?			0,826
Elde ettiğiniz kazanımlar göstermiş olduğunuz performansa uygun mudur?			0,819
Elde ettiğiniz kazanımlar kuruma yaptığınız katkıyı yansıtır mı?			0,811
Elde ettiğiniz kazanımlar işteki çabanızı yansıtır mı?			0,806

Araştırmaya katılanların ölçekteki sorulara verdikleri cevaplara ilişkin ortalamalar ve standart sapma değerleri Tablo 4'te yer almaktadır. Ortalamalara bakıldığında prosedür adaletinin yüksek düzeyde ($\bar{x}=3,59$), dağıtım adaletinin yüksek düzeyde ($\bar{x}=3,41$) ve etkileşim adaletinin de yüksek düzeyde ($\bar{x}=3,59$) olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışanlar, prosedürlerin uygulanmasında yöneticilerin kendilerini bilgilendirme fikir alma sürecini, kazanımların dağılımını ve yöneticilerinin bu süreçte kendileriyle olan iletişimlerini yüksek düzeyde adaletli bulmaktadır.

Tablo 4: Örgütsel Adalet Ölçeğine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Ortalama (\bar{x})	Standart Sapma	Düzye*
Fikirlerinizi ve duygularınızı bu süreçler esnasında ifade edebiliyor musunuz?	3,57	0,901	Yüksek
Bu süreçler esnasında elde edilen kazanımlar üzerinde etkiniz var mı?	3,49	0,954	Yüksek
Bu süreçler tutarlı bir şekilde uygulanıyor mu?	3,57	0,878	Yüksek
Bu süreçler ön yargıdan uzak uygulanıyor mu?	3,51	0,85	Yüksek
Bu süreçler doğru ve tutarlı bilgilere mi dayandırılmıştır?	3,65	0,827	Yüksek
Süreçler sonucu ulaşılan kazanımların düzeltilmesini talep edebilir miyiz?	3,58	0,877	Yüksek
Bu süreçler etik ve ahlaki standartlara uygun mudur?	3,78	0,797	Yüksek
Fikirlerinizi ve duygularınızı bu süreçler esnasında ifade edebiliyor musunuz?	3,57	0,901	Yüksek
Bu süreçler esnasında elde edilen kazanımlar üzerinde etkiniz var mı?	3,49	0,954	Yüksek
Bu süreçler tutarlı bir şekilde uygulanıyor mu?	3,57	0,878	Yüksek
Prosedür adalet	3,591	0,747	Yüksek
Elde ettiğiniz kazanımlar işteki çabanızı yansıtır mı?	3,4	0,945	Yüksek
Elde ettiğiniz kazanımlar tamamladığınız işe uygun mudur?	3,4	0,936	Yüksek
Elde ettiğiniz kazanımlar kuruma yaptığınız katkıyı yansıtır mı?	3,46	0,94	Yüksek
Elde ettiğiniz kazanımlar göstermiş olduğunuz performansa uygun mudur?	3,4	0,954	Yüksek
Dağıtım adalet	3,411	0,89	Yüksek
Size nazik davranır mı?	3,74	0,8	Yüksek
Size değer verir mi?	3,71	0,934	Yüksek
Size saygılı davranır mı?	3,95	0,833	Yüksek
Size haksız yorum ve eleştiriler yöneltir mi?	3,78	0,839	Yüksek
Sizinle olan diyaloglarında samimi midir?	3,47	0,929	Yüksek
Süreçleri bütünüyle açıklar mı?	3,46	0,959	Yüksek
Süreçlere yönelik açıklamaları mantıklı mıdır?	3,49	0,897	Yüksek
Süreçlere yönelik ayrıntıları zamanında aktarır mı?	3,37	0,926	Orta
Bilgi aktarırken herkesin anlayabileceği dilden konuşur mu?	3,42	0,995	Yüksek
Etkileşim Adalet	3,598	0,749	Yüksek
Genel Ortalama	3,558	0,681	Yüksek

* $\bar{x}=1-2,59$: Düşük

$\bar{x}=2,60-3,39$: Orta

$\bar{x}=3,40-5$: Yüksek

Araştırmada örgütsel adaletin; cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim durumuna, unvana ve çalışma süresine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 5’te yer almaktadır. Tablo 5’te görüldüğü üzere örgütsel adalet cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemekte, yaşa, medeni duruma, eğitim düzeyine, unvana ve çalışma süresine göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Buna göre yaş arttıkça; örgütsel adalet algısı da artmakta ve evli olanların örgütsel adalet algıları kararlara bekâr olanlara kıyasla daha fazla olmaktadır. Ayrıca adalet duygusu eğitim düzeyi arttıkça yükselmekte, üst düzey yöneticilerin adalet duygusunun diğerlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışma süresine bakıldığında ise çalışanların tecrübesi arttıkça algıladıkları adalet duygusu da artmaktadır. Bulunan sonuçlara göre H_1 hipotezi desteklenmezken; H_2 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 hipotezleri desteklenmektedir.

Tablo 5: Örgütsel Adalet Ölçeğinin Demografik Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi

Örgütsel Adalet	Değişkenler	Ortalama (\bar{x})	Standart Sapma	Sig(p)
Cinsiyet	Kadın	3,4616	0,7528	0,164
	Erkek	3,5713	0,66196	
Yaş	20-30 yaş arası	3,2656	0,48986	0,000
	31-40 yaş arası	3,5136	0,59551	
	41-50 yaş arası	3,6642	0,87362	
	51 yaş üstü	4,1707	0,6195	
	20-30 yaş arası	3,2656	0,48986	
Medeni Durum	Bekâr	3,431	0,55669	0,046
	Evli	3,5771	0,7439	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2,9903	0,49787	0,000
	Lise	3,1832	0,6213	
	Üniversite	3,5526	0,64328	
	Yüksek Lisans	4,5301	0,42288	
Unvan	İşl. Sahibi/Ortağı	3,6225	0,69131	0,000
	Üst Düzey Yönetici	4,2748	0,50184	
	Orta Düzey Yönetici	3,4232	0,64087	
	Bölüm Sorumlusu	3,3272	0,63448	
Çalışma Süresi	1 yıldan az	3,1797	0,52038	0,000
	1-5 yıl arası	3,2442	0,53581	
	6-10 yıl	3,5941	0,51856	
	10 yıldan fazla	3,7627	0,83292	

SONUÇ

Günümüz koşullarında bilgiye, iletişime, üretime ve hizmete yönelik teknolojilerin hızla ilerlemesiyle beraber, rekabet etme şartları zorlaşmaktadır. Bu klasik yönetimden modern yönetime doğru geçişte insan faktörünün de önemi artmaktadır. Önceki yıllarda makinelerden farklı olarak görülmeyen insan faktörünün artık modern yönetim anlayışının benimsenmesiyle beraber sosyal bir varlık olduğu ve örgütler için ciddi öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Böylece örgütlerde çalışanların kendilerini rahatça ifade edebilmeleri, isteklerini ve şikâyetlerini rahatça söyleyebilmeleri için uygun ortamların sağlanması için örgüt yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Bu görevler içinden önemli olanlardan biri de örgütteki adaleti sağlayabilmektir. Temelleri yurtdışında atılmış olan örgütsel adalet kavramı ülkemizde, 2000’li yıllardan sonra çalışmalara konu olamaya başlamış ve artarak devam etmektedir.

Örgütsel adalet kavramı tüm çalışanlar tarafından arzu edilen ve her örgütte mevcut olması gereken bir kavramdır. Örgütsel adalet kazanımlar, ödüller, cezalar gibi durumların adaletli olarak dağıtılmasını, dağıtım sürecindeki prosedürlerin adaletli olarak algılanması ve bu prosedür sürecinin yöneticilerin çalışanlarına saygılı, kibar ve nazik davranmasını, etkili iletişim kurmasını ifade eden bir kavramdır. Örgütlerde oluşan bu adalet algısının çalışanlar üzerinde birçok etkisi vardır. İşini iyi yapan ile sadece işini yapan arasındaki fark çalışanlar tarafından açık bir şekilde anlaşılırken bu farklılığın yöneticiler tarafından da görülmesi beklenmektedir. Fakat bu durum yönetim tarafından farklı çalışanlar tarafından farklı algılandığında örgütteki adalet ile ilgili çalışanlarında soru işareti yaratabilmektedir. Bu durum da çalışanların davranışlarında değişikliklere sebep olabilmektedir.

Örgütsel adalet prosedür adaleti, dağıtım adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere üç boyutta incelenmektedir. Örgütsel adalet boyutlarından ilki olan dağıtım adaleti, çalışanların elde ettikleri kazanımların adil olarak dağıtıldığına dair algılarıdır. İkinci boyut olan prosedür adaleti kazanımlardaki prosedürlerin çalışanlar tarafından adil olarak algılanmasını ifade etmektedir. Üçüncü boyut olan etkileşim adaleti ise yöneticilerin çalışanlarla olan iletişimlerinin açık, doğru, saygılı olmasıdır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre, prosedür adaleti ($\bar{x}=3,591$), dağıtım adaleti ($\bar{x} =3,411$) ve etkileşim adaleti ($\bar{x} =3,598$) yüksek düzeydedir. Bu bağlamda çalışanlar, prosedürlerin uygulanmasında yöneticilerin kendilerini bilgilendirme fikir alma sürecini, kazanımların dağılımını ve yöneticilerinin bu süreçte kendileriyle olan iletişimlerini yüksek düzeyde adaletli bulmaktadır. Erkuş ve arkadaşları (2011) özel bankadaki çalışanlara yönelik yaptıkları çalışmada dağıtım adaletinin ortalamasını ($\bar{x}=3,62$) yüksek düzeyde, prosedür adaletinin ortalamasını ($\bar{x}=3,58$) yüksek düzeyde ve etkileşim adaletinin ortalamasını ise ($\bar{x}=3,73$) yüksek düzeyde bulmuşlardır. Gharaibeh ve Albdareen (2015) üniversitede öğretim elemanları üzerinde yaptıkları çalışmada; prosedür adaleti ortalamasını ($\bar{x}=3,16$) orta düzeyde, dağıtım adaleti ortalamasını ($\bar{x}=2,75$) orta düzeyde, etkileşim adaleti ortalamasını ($\bar{x}=3,36$) orta düzeyde bulmuşlardır.

Çalışmanın diğer bir araştırma konusu, örgütsel adalet değişkeninin demografik faktörler açısından farklılık gösterip göstermediğidir. Cinsiyet faktöründe örgütsel adalet değişkeni $p>0.05$ olduğundan örgütsel adalet cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Örgütsel adalet üzerine yapılan birçok çalışmada ise (Bayram, 2010; Bidarian ve Jafari, 2012; Yanık, 2012; Kılıçlar ve Harbalıoğlu, 2014) örgütsel adaletin cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Yaş faktöründe örgütsel adalet değişkeni $p<0,05$ olduğundan örgütsel adalet yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda yaş artıkça; örgütsel adalet algısı da artmaktadır. Örgütsel adalet üzerine yapılan araştırmalarda örgütsel adalet algısının yaş değişkenine göre farklılık gösterdiğini sonucuna ulaşan çalışmalar (Sweeney ve McFarlin, 1997, Kürşat Yılmaz, 2010, Ertürk, 2011, Bidarian ve Jafari, 2012) bulunmaktadır. Medeni duruma faktöründe örgütsel adalet değişkeni $p<0.05$ olduğu için örgütsel adalet medeni duruma göre farklılık göstermektedir. Buna göre evli olanların örgütsel adalet algıları kararlara bekâr olanlara kıyasla daha fazla fazladır. Akduman ve diğerlerinin (2015) örgütsel adalet ve medeni duruma yönelik yaptıkları araştırmada adalet algısının medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ve bekârların evlilere kıyasla adalet algılarının daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Yavuz (2010) kamu ve özel sektör üzerine yaptığı araştırmada özel sektörde çalışanların adalet algılarının medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık olduğu ve bekâr olanların adalet algılarının daha fazla olduğunu belirtmiştir. Eğitim düzeyi faktöründe örgütsel adalet değişkeni $p<0.05$ olduğu için örgütsel adalet eğitim durumlarına göre farklılık göstermektedir. Adalet duygusu eğitim düzeyi artıkça yükselmektedir. Örgütsel adalet üzerine yapılan araştırmaların bazılarının da (Dilek, 2005; Rego ve Cunha, 2010) eğitim düzeyi ile örgütsel adalet algısı arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş ve eğitim düzeyi yükseldikçe örgütsel adalet algısının azaldığı belirlenmiştir. Diğer taraftan Cohen-Charash (2001) yaptığı çalışmada ise örgütsel adalet ile eğitim değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Unvan faktöründe örgütsel adalet değişkeni $p<0.05$ olduğu için örgütsel adalet unvana göre farklılık göstermektedir. Üst düzey yöneticilerin adalet duygusunun diğerlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Özsungur (2017) yaptığı araştırmada örgütsel adalet alt boyutu olan etkileşim adalet ile çalışanların örgütteki statüleri arasında anlamlı bir farklılık bulmuş ve çalışanların statüleri artıkça etkileşim adalet algılarının azalttığını belirtmiştir. Diğer taraftan Şanlımeşhur (2015) özel sektörde örgütsel adalet üzerine yaptığı araştırmada adalet ile statü (pozisyon) arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmiştir. Çalışma süresi faktöründe örgütsel adalet değişkeni $p<0.05$ olduğu için örgütsel adalet değişkeni çalışma süresine göre farklılık göstermektedir. Çalışanların tecrübesi artıkça algıladıkları adalet duygusu da artmaktadır. Yılmaz (2010), örgütsel adalet üzerine yaptığı araştırmasında örgütsel adalet ile çalışma süresi arasında anlamlı bir farklılık göstermektedir. Tecrübesi diğer çalışanlara kıyasla en az olanın örgütte algıladığı adalet duygusu diğerlerine kıyasla daha fazla olduğunu belirtmiştir. Korkmaz ve Bozkurt'un (2017) yaptığı çalışmada ise örgütsel adaletin alt boyutlarından olan dağıtım adaleti ve prosedür adaleti ile çalışanların çalışma süreleri arasından anlamlı bir ilişki bulunmuşlar. Çalışmaya göre 1 yıldan az kıdeme sahip çalışanlarla, 1-4 yıl arasında kıdeme sahip çalışanlar arasında farklılığın oluştuğu; 1-4 yıl arası çalışanların 1 yıldan az çalışanlara kıyasla adalet duygularının daha fazla olduğu belirtilmiştir. Bu sonuçlardan yola

çıkarak H_1 hipotezi desteklenememiştir. Diğer yandan H_2 , H_3 , H_4 , H_5 ve H_6 hipotezleri desteklenmiştir.

Ayrıca araştırma ile dağıtım adaletinin, prosedür adaletinin ve etkileşim adaletinin çalışanlarca oldukça yüksek algılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Adaletin yüksek çıkmasında, anketin uygulandığı firmaların oldukça kurumsal olması büyük etkindir. Bu firmalar sektörlerinde liderlik rolünü üstlenmektedir. Diğer işletme yöneticilerine göre, kurumsal işletme yöneticileri çalışanların ihtiyaçlarını daha göz önünde bulundurmakta, sosyal projelere daha fazla destek vermekte, böylece çalışanlarının da desteğini almaktadır. Diğer yandan ise çalışanların işsiz kalma korkusu, mevcut konumlarını kaybetme korkusu gibi sebeplerden dolayı çalıştıkları firmalardan ayrılmak istemedikleri için mevcut düzeni ve yöneticilerin uygulamalarını adaletli olarak algılayabilmektedir. Özellikle kendi firmalarını diğer firmalarla kıyasladıklarında, firmalarındaki adaletin diğerlerine kıyasla daha fazla olduğu yönündeki düşünceleri, adalet algılarının yüksek olmasına sebep olmaktadır. Fakat adalet boyutları her ne kadar yüksek olsa da örgütteki yöneticilerin bunu sürdürmesi gerekmektedir. Özellikle günümüz rekabet koşullarında özel sektörlerin ayakta kalabilmeleri için yöneticilerin kazanımların dağıtımını ile ilgili karar vermede ve bu süreci yönlendiren yöneticilerin herkese karşı adaletli olması gerekmektedir. Ayrıca iletişimin çok etkili bir unsur olduğu göz önüne alındığında yöneticilerin çalışanlara karşı saygılı, dürüst ve diyaloglarında samimi olmaları gerekmektedir. Ek olarak, yöneticiler çalışanlara karşı açık ve şeffaf olmalı, prosedürler hakkında bilgilendirmelidirler.

Veri toplama yöntemi olarak bu çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda, araştırmacıların nicel tekniklerin yanı sıra, nitel teknikleri de kullanması, kavramlar arasındaki ilişkilerin daha detaylı incelenmesine olanak sağlayabilecektir. Ayrıca yerli literatürde örgütsel adalet konusuna dair yeterli ölçüğe rastlanılmamıştır. Bu bakımdan bireylerin daha iyi anlayabileceği, kültürümüze uygun ölçüklerin geliştirilmesi ayrı bir çalışma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Baldwin, S. (2006). "Organizational Justice", Institute for Employment Studies, 1-13.
- Bies, R. and Shapiro, D. (1987). "Interactional Fairness Judgments: The Influence of Causal Accounts", Social Justice Research, 1(2), 199-218.
- Bies, R.J. and Moag, J.S. (1986), "Interactional Justice: Communication Criteria For Fairness", B.H. Sheppard (eds), Research on Negotiation in Organizations, Greenwich: JAI Press, 43-55.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, 17. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Byrne, Z.S. and Cropanzano, R. (2001). "The History of Organizational Justice: The Founders Speak", Justice in the Workplace: From Theory to Practice, (2), 3-26.
- Ceylan, T. (2006). "Siyaset Felsefesinin Temel Problemlerinden Biri ve Birlikte Yaşamın Koşulu Olan Adalet (Platon)", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (14), 160-176.

- Chambers, B.A. (2002), "Applicant Reactions and Their Consequences: Review, Advice and Recommendations for Future Research", *International Journal of Management Reviews*, 4(4), 317-333.
- Charash, Y.C. and Spector, P. E. (2001). "The Role of Justice in Organizations: A Meta Analysis", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321.
- Colquitt, J.A., Greenberg. J. and Zapata-Phelen C.P. (2005). What Is Organizational Justice? A Historical Overview, *Handbook of Organizational Justice*, Mahwah, NJ, Erlbaum.
- Colquitt, J. A. (2001). "On The Dimensionality of Organizational Justice: A Construct Validation of a Measure", *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386-400.
- Çelik, M., Turunç, Ö. ve Bilgin, N. (2014). "Çalışanların Örgütsel Adalet Algularının Psikolojik Sermaye Üzerine Etkisi: Çalışanların İyilik Halinin Düzenleyici Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 559- 585.
- Greenberg, J. (1990), "Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow", *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- Greenberg, J. and Baron, R.A. (2003). *Behaviour in Organisations: Understanding and Managing the Human Side of Work*, 8. Edition, Prentice Hall, Pearson Education Inc. Upper Saddle River, New Jersey, USA.
- Heather, K. and Spence, L. (2004), "Hospital Nurses: Perceptions of Respect and Organizational Justice", *JONA*, 34 (7/8).
- Hoang, T., Suh, J. and Sabharwal, M. (2022). "Beyond a Numbers Game? Impact of Diversity and Inclusion on the Perception of Organizational Justice", *Public Administration Review*, 82(3), 537-555.
- İşbaşı, J. Ö. (2001). "Çalışanların Yöneticilerine Duydukları güvenin ve Örgütsel Adaletle İlişkin Algılamalarının Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 10, 51-90.
- İyigün, N. Ö. (2011). "Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 49-64.
- Jang, J., Lee, D. W. and Kwon, G. (2021), "An Analysis of the Influence of Organizational Justice on Organizational Commitment", *International Journal Of Public Administration*, 44(2), 146-154.
- Karademir, T. ve Çoban, B. (2011). "Spor Alanında Örgütsel Adalet ve Duygusal Zekâ", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 25-41.
- Keklik, B. ve Us, N. C. (2013). "Örgütsel Adalet Algılamalarının İş Tatminine Etkisi: Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 143-161.
- Lambert, E. (2003). "The Impact of Organizational Justice on Correctional Staff", *Journal of Criminal Justice*, 31(2), 155-168.
- Leventhal, G. S. (1980). "What Should Be Done with Equity Theory?", *Social Exchange Advances in Theory and Research*, 27-55.
- Mahfouz, S., Halim, M., Bahkia, A. S. and Alias, N. (2022). "The Impact of Organizational Justice on Intention To Stay: The Mediating Role of Organizational Commitment", *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 6(1), 139-149.
- Masterson, S. S., Lewis, K., Goldman, B. M. and Taylor, M. S. (2000). "Integrating Justice and Social Exchange: The Differing Effects of Fair Procedures and Treatment on Work Relationships", *Academy of Management Journal*, 43(4), 738-748.

- Moorman, R.H. (1991). Relationship Between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behavior: Do Fairness Perceptions Influence Employee Citizenship?, *Journal of Applied Psychology*, 76(6): 845–855.
- Mulang, H. (2022). “Analysis of The Effect of Organizational Justice, Worklife Balance on Employee Engagement and Turnover Intention”, *Human Resource Management*, 2(2), 87-97.
- Nowakowski, J. M. and Conlon, D. E. (2005). “Organizational Justice: Looking Back, Looking Forward”, *International Journal of Conflict Management*, 16(1), 4-29.
- Oubrich, M., Hakmaoui, A., Benhayoun, L., Söilen, K. S. and Abdulkader, B. (2021), “Impacts of Leadership Style, Organizational Design and HRM Practices on Knowledge Hiding: The Indirect Roles of Organizational Justice and Competitive Work Environment”, *Journal of Business Research*, 137, 488-499.
- Örücü, E. ve Özafşarlıoğlu, S. (2013). “Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Afrika Cumhuriyetinde Bir Uygulama”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 335-358.
- Özdevecioğlu, M. (2003). “Algılanan Örgütsel Adaletin Bireylerarası Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (21), 77-96.
- Öztürk, Z. ve Göz, G. (2019). “Örgütsel Adalet Algısı ile Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılığının Belirlenmesi “Bir Devlet Üniversitesi Örneği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 134-166.
- Polatçı, S. ve Özçalık, F. (2015). “Çalışanların Örgütsel Adalet Algıları ile Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Etkileşiminde Pozitif ve Negatif Duygusalığın Aracılık Etkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 215- 234.
- Robinson, K. L. (2004). “The Impact of Individual Differences on the Relationship Between Employee Perceptions of Organizational Justice and Organizational Outcome Variables”, *A Dissertation Presented to the Faculty of the California School of Organizational Studies*, 65(5), 1-156.
- Shapiro, D., Buttner, E. H., and Barry, B. (1994). "Explanations: What Factors Enhance Their Perceived Adequacy?", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 58(3), 346– 368.
- Töremen, F. ve Tan, Ç. (2010). “Eğitim Örgütlerinde Adalet: Kavramsal Bir Çözümleme”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 58-70.
- Yazıcıoğlu, İ. ve Topaloğlu, I. G. (2009). “Örgütsel Adalet ve Bağlılık İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 3-14.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

EĞİTİM KURUMLARINDA SANAT TERAPİSİ UYGULAMALARI VE ÖĞRETMEN EĞİTİMİ

Elmira İSKENDEROVA BAŞ

Psikolog, Psikodramatist, Sanat Terapisi Uygulayıcısı, Rehber Öğretmen
psikolog.elmiraiskenderovabas@gmail.com

ÖZET

Dünyayı hazırlıksız yakalayan COVID – 19 salgın döneminde insanlar, hayatta sağlıklı kalma ve işlerini uzaktan yürütebilme kaygılarını yaşadılar. Eğitim sistemindeki devamlılık bu süreçte olmazsa olmazlardan idi. Bu çalışmada, Eğitim Kurumlarında Sanat Terapisi çerçevesinde üç birini takip eden çalışma ele alınmıştır. İlki, 2017-2020 yılları arasında eğitim kurumlarındaki dezavantajlı öğrencilere okul rehberlik servisi tarafından sunulan Sanat Terapisi hizmetleridir. 2017–2020 yılları arasındaki eğitim-öğretim dönemleri boyunca haftada iki ders olarak gerçekleştirilmiş çalışmaya sınıf ve branş öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda dezavantajlı durumda olan öğrenciler katılmıştır. Akademik yönden ve sosyal ilişkiler konusunda sorun yaşayan öğrenciler tespit edilerek çalışmaya dahil edilmiş, alışılmışın dışına çıkılarak sanat terapisi yöntemleri ile sorunların üstesinden gelmeye çalışılmıştır. 2020 Mart ayından sonra, COVID-19 salgınının başlamasıyla eğitimdeki diğer uygulamalar gibi, bu çalışma da dijitalleştirilerek, öğrencilere çevrimiçi olarak sunulmuştur. Her akademik yılın sonunda öğrencilerin değerlendirmeleri konusunda veliler, sınıf ve branş öğretmenlerinden bilgi ve görüşleri alınmış olup; öğrencilerin teneffüslerde arkadaşlarıyla oynarken olumsuz ve şiddet içeren davranışlarda bulunmadıkları, daha düzenli ödev yaptıkları, derslere daha aktif katılım sağladıkları, derslerde dikkat dağıtıcı davranışlarda bulunmadıkları, söz hakkı almada daha istekli oldukları belirtilmiştir. Sanat terapisi yöntemleri ile öğrencilerde, kendini tanıma, içsel duyguları sanatla ifade etme, ortaya çıkan eserleri anlamlandırıp sözcüklere dökme, kimi zaman ele alınan konularda grup resimleri yaparak grup içinde kendini görme, fark etmediğini fark etme, etkili dinleme ve etkili iletişim becerilerini geliştirme açısından katkı sağlanmıştır. Ayrıca, bu uygulamalarda, öğrencilere kendilerini ve duygularını ifade etme, birlikte faaliyette bulunma, odaklanma, davranışının sonucunu öngörme gibi becerilerin, farklı yöntemlerle kazandırılabilmesi tespit edilmiş oldu.

İkinci ve üçüncü çalışmada ise İstanbul ili Pendik ve Fatih ilçelerinde görev yapan rehber öğretmenlere sunulan didaktik ve uygulamalı Sanat Terapisi eğitimi idi. Pendik İlçesi 8 rehber öğretmenin grupça katılımıyla Nisan – Mayıs 2020 döneminde 6 hafta sürmüş olup ve Türkiye’de salgın döneminde ilk çevrimiçi uzun süreli uygulamalı didaktik eğitim ve atölyeler niteliğini taşımakta, ikinci çalışma ise Fatih İlçesi’nde görev yapan 12 rehber öğretmenlerinin katılımıyla Ocak – Nisan 2021 döneminde 10 hafta sürmüştür. Katılımcı rehber öğretmenlerin geri dönüşlerinden ifade ettikleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- panik halinin yatıştığı,
- endişe ve korku düzeyinin azaldığı,
- “yalnız değilim” duygusunun oluştuğu, olumlu baş etme ve sosyal destek kaynaklarının güçlendirildiği,
- kendiliğinden ve özkaynaklarının farkındalığının arttığı,
- katılımcıların duygusal olarak daha iyi hissettikleri, sosyal ilişkilerin canlı tutulduğu.

Fatih’teki öğretmenlere uygulanan Çözüm Odaklı Envanterin öntest – sontest uygulamalarında, uygulama öncesi problem ayırma ve hedefe yönelim alt başlıklarında yüksek puanlarda değişiklik olmazken, kaynakları harekete geçirme alt başlıklarının puanlarında artış gözlenmiştir.

Öğretmenlere, aldıkları eğitimin görev yaptıkları okullardaki öğrencilere uygulanması önerilmiş olup, gerçekleşen uygulamalardan olumlu geribildirimler alınmıştır.

Ayrıca her iki çalışma ile hem uygulamalı hizmetiçi eğitim olarak hem de dijital ortamlarda gerçekleştirilebileceği görülmüş oldu.

Anahtar Kelimeler: Sanat terapisi, COVID-19 salgını, eğitimde dijitalleşme, aktif sanat teknikleri, dezavantajlı öğrenciler, didaktik ve deneysel uzaktan atölye çalışmaları

ART THERAPY PRACTICES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND TEACHER EDUCATION

Elmira İSKENDEROVA BASH

ABSTRACT

During the COVID-19 pandemic, which caught the world off guard, people had concerns about staying healthy and running their business remotely. Continuity in the education system was a must in this process. In this study, three consecutive studies within the framework of Art Therapy in Educational Institutions are discussed. The first is Art Therapy services offered by the school guidance service to disadvantaged students in educational institutions between 2017-2020. Students who were disadvantaged in line with the opinions of class and branch teachers participated in the study, which was carried out as two lessons a week during the academic years between 2017 and 2020. Students who had problems with academic and social relations were identified and included in the study, and it was tried to overcome the problems with art therapy methods by going beyond the ordinary. After March 2020, with the onset of the COVID-19 epidemic, this study, like other applications in education, was digitized and presented to students online. At the end of each academic year, information and opinions were obtained from parents, class and branch teachers about the evaluation of students; It has been stated that students do not engage in negative and violent behaviors while playing with their friends during breaks, they do more regular homework, they participate more actively in lessons, they do not engage in distracting behaviors in lessons, and are more willing to have a say. Art therapy methods contributed to students' self-knowledge, have them help expressing their inner feelings through art, having sense of the resulting works and putting them into words, sometimes seeing themselves in the group by making group pictures on the topics discussed, realizing that they did not notice, effective listening and developing effective communication skills. In addition, during these applications, it has been determined that; students can gain skills such as expressing themselves and their feelings, acting together, focusing, and predicting the outcome of their behavior through different methods

In the second and third studies, the didactic and applied Art Therapy training was offered to the guidance teachers working in the Pendik and Fatih districts of Istanbul with the group of participation of 8 counselors from Pendik District which lasted for 6 weeks between April and May 2020 and was the first online long-term applied didactic training and workshops in Turkey during the epidemic period. It lasted 10 weeks in the year of 2021. The statements of the participant guidance teachers from their feedback are listed as follows:

- the state of panic subsided, the level of anxiety and fear decreased,
- the feeling of "*I am not alone*" was formed,
- positive coping and social support resources were strengthened,
- the awareness of self and own resources increased,
- the participants felt better emotionally.

In the pretest-posttest applications of the Solution-Oriented Inventory, which was applied to teachers in Fatih, where social relations were still kept alive, hence there was no change in the high scores of the sub-headings of problem separation and goal orientation before the application, while the scores of the sub-headings of activating resources were increased.

It was suggested to the teachers that the education they received should be applied to the students in the schools where they work and positive feedback was received from during the implementation process handled by the teacher.

In addition, it has to be noted that both studies are eligible to be carried out in digital environments as well as to be applied in-service training.

Keywords: Art therapy, COVID-19 pandemic, digitalization in education, active art techniques, disadvantaged students, didactic and experiential remote workshops

1. ÇALIŞMA: ÖĞRENCİLERLE SANAT TERAPİ

Problem Durumu

Dünyayı hazırlıksız yakalayan COVID – 19 salgın döneminde insanlar, hayatta sağlıklı kalma ve işlerini uzaktan yürütebilme kaygılarını yaşadılar. Eğitim sistemindeki devamlılık bu süreçte olmazsa olmazlardan idi. 2017-2020 yılları arasında eğitim kurumlarındaki dezavantajlı öğrencilere okul rehberlik servisi tarafından pandemi öncesi yüz-yüze sunulan Sanat Terapisi hizmetleri, pandemi döneminde dijital ortama taşınmış oldu.

Sanat, insanların kendini ifade etmesinde önemli araçlardan biri olmuştur. Sanat yoluyla iyileşmek ve sağalmak insanların bilinçli ya da bilinçsiz olarak uzun süredir kullandığı bir yöntemdir.

Sanatın iyileştirici ve geliştirici gücüne dahil olan öğrencilerde, sanat terapi yöntemleri, kendini tanıma, içsel duyguları sanatla ifade etme, ortaya çıkan eserleri anlamlandırıp sözcüklere dökme, kimi zaman ele alınan konularda grup resimleri yaparak grup içinde kendini görme, fark etmediğini fark etme, etkili dinleme ve etkili iletişim becerilerini geliştirme açısından büyük katkı sağlamaktadır.

Eğitim Kurumlarında Sanat Terapisi uygulamaları çalışmasının çıkış noktasını, branş ve sınıf rehber öğretmenlerinin çalışmaya katılması planlanan sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan dezavantajlı öğrencilerle ilgili bazı sorunları ve bu sorunların giderilmesinde alışlagelmiş yöntemlerin etkisiz kaldığını dile getirmeleri oluşturmuştur. Bu sorunlar şunlardır:

- ders dinlememe,
- ödevini yapmama,
- dikkatin kısa sürede dağılması,
- sınıfta pasif kalma,
- içe kapanıklık ve özgüven sorunu yaşama,
- akranlarıyla ilişkilerde sorun yaşama,
- davranış ve sosyal uyum zorluğu yaşama,
- davranışlarının sonucunu düşünmeden hareket etme,
- kendini ifade edememe.

Bu durum, alışlagelmişin dışında, yeni yöntemlerin uygulanmasını zaruri hale getirmiştir.

Planlama

Öğretmenlerin görüşleri alınarak katılacak öğrenciler tespit edildi, idareden ve velilerden gerekli izinler alındı. Tekrar öğrencilerin durumları ile ilgili öğretmenler ve idarecilerle toplantı yapıldı. Çalışma, her eğitim-öğretim yılı sonuna kadar devam edilecek şekilde planlandı.

Öğrencilerin zorluk yaşadıkları durumlar göz önünde bulundurularak eğitim-öğretim yılı boyunca yapılacak olan temalar belirlendi. İçerikleri, öğrencilerin aidiyet duygusunu geliştirmek adına imgesel olarak hazırlandı. Çalışmanın hafta-hafta konuları tespit edildi. Tatiller hariç, haftada 1 oturum (2 ders saati) olarak sürecek çalışmalara öğrenciler grup olarak katılım sağladı. Ayda bir periyotlarla öğretmenlerden geri bildirimler alındı.

Yöntem

Çalışma, bir devlet okulunda görev yapan Rehber Öğretmen ve Görsel Sanatlar Öğretmeni tarafından gerçekleştirilmiştir.

Genel olarak çalışma ve atölyelerin içerik ve süreci ile ilgili öğrenciler ve aileleri bilgilendirilmiştir. Çalışmalarda uygulanacak sanat teknikleri hakkında bilgi verilmiştir. Uygulanacak tekniklerden daha çok hangilerini tercih ettikleri konusunda öğrencilerin fikirleri alınmıştır. Öğrenciler sunulan tüm yöntemler konusunda görüş bildirmişlerdir.

Çalışmalarda amaç, öğrencilerin en fazla sorun yaşadıkları durumlar ele alınarak Sanat Terapi yöntemleri kullanmak suretiyle, söz konusu bu durumların üstesinden gelebilmelerini sağlamak, kendilerini ve duygularını ifade etme konusunda beceri geliştirmelerine yardımcı olmaktır.

Uygulamalarda, öğrencilerin, estetik kaygı duymadan enerjilerini dönüştürerek olumlu yolla dışavurma, söz hakkı alarak grup içinde varlığını hissettirme, grup içinde eleştirilmeden dinleneceğine dair güven duyma, grup tarafından kabul edilme, kendine güvenme gibi becerilerin kazandırılması ile öğrencilerin ruhsal gelişimlerine katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Oturumlar, çalışılacak konular, kullanılacak yöntemler, okulun imkanları ve öğrencilerin sosyo-ekonomik özellikleri göz önünde bulundurularak hazırlandı.

Oturumlar, 3 aşamada işlendi: giriş, esas çalışma ve paylaşım.

Öğrencilerin problem yaşadıkları konularda sanatsal çalışma yapıp, atölyelerde, resim, ebru, heykel, mandala, ritm, öykü yazma v.b. sanat terapi teknikleri kullanıldı. Öğrenciler yaptıkları sanatsal çalışmalar sonrasında, yaşadıkları duygularla ilgili paylaşımlarda bulundular. Eserleri hakkında konuşmak isteyen öğrencilere öncelik verilirken paylaşım yapmak istemeyen öğrencilere zorlama yapılmadı. Bu süreçte öğrencilerin birbirlerini dinlemelerine dikkat edildi. Paylaşımların sonunda kendilerini nasıl hissettikleri sorularak öğrencilerden geri bildirim alındı. Atölyelerin etkinliğini ölçmek amacıyla periyodik olarak sınıf ve branş öğretmenlerinden ve velilerden geri bildirimler alındı.

Sonuçlar

Öğrencilerin değerlendirmeleri konusunda veliler, sınıf ve branş öğretmenlerinden bilgi ve görüşler alındı.

Öğrencilerin teneffüslerde arkadaşlarıyla oynarken olumsuz ve şiddet içeren davranışlarda bulunmadıkları, daha düzenli ödev yaptıkları, derslere daha aktif katılım sağladıkları, derslerde dikkat dağınık davranışlarda bulunmadıkları, söz hakkı almada daha istekli oldukları branş öğretmenleri tarafından belirtildi.

Sanat terapi uygulamalarında, öğrencilere kendilerini ve duygularını ifade etme, birlikte faaliyette bulunma, odaklanma, davranışının sonucunu öngörme gibi becerilerin, farklı yöntemlerle kazandırılabilmesi tespit edilmiş oldu.

Eleştiriler ve Öneriler

Çalışmaları gerçekleştirirken, uygulayıcıların Sanat Terapisi eğitiminden geçmiş olması büyük önem taşımaktadır. Uygulama sürecine hakim bir uygulayıcının, sınırlarını bilerek bu çalışmaların bir terapi seansı olmadığını unutmaması gerekmektedir.

Öğretmenlerin, öğrencilere yaklaşımda farklı yöntemleri denemesi, grupla çalışmaların etkinliğini göz önünde bulundurması, kendi mesleki ve kişisel gelişimlerini sürekli güncellemeleri, insanla temas konusundaki eğitimlere katılmaları, yeniliklere açık olmaları ve en önemlisi sanatın iyileştirici gücünden faydalanmaları önerilmektedir. Bu yöntem, çocuklardan yetişkinlere kadar tüm yaş gruplarında pozitif sonuçlar doğuran bir yöntemdir.

Her türlü materyal veya uygulama yinelenerek uygulandıkça eklenebilecek veya iyileştirilebilecek yeni yöntemler tespit edilebilir. Bu çalışmanın da yinelenerek, farklı öğretmenler tarafından uygulanarak veya uygulayan öğretmenler arasında yöntemlerle ilgili bilgi paylaşımı yapılmasıyla daha da zenginleşebileceği düşünülmektedir.

2. VE 3. ÇALIŞMA: ÖĞRETMENLERE VERİLEN SANAT TERAPİSİ EĞİTİM VE UYGULAMALARI

Problem Durumu

Eğitim paydaşlarından öğretmenler, COVID - 19 salgın döneminde hem kendi iyi oluş hallerini hem görev ve sorumlulukları dahilinde hizmet sundukları veli ve öğrenciler için çalışmalarını sağlıklı şekilde devam ettirmekle yükümlüdürler. Rehber öğretmenler, dünyadaki ve eğitim alanındaki değişiklikleri takip ederek; bilgi, beceri ve yetkinlik alanlarını zenginleştirerek başarabilmektedirler. COVID-19 salgın döneminde psikolojik hizmetlerin de dijitalleşerek sunulması, yani Dünya'ya ayak uydurması gerekmektedir.

Bu çalışmada, bir yandan öğretmenin eğitim ve gelişim ihtiyaçlarını merkeze alarak kapalı grup şeklinde yürütülmesi, diğer taraftan da rehber öğretmenlerin dışavurumcu intermodel sanat terapisi yöntemleriyle yetkinliklerinin desteklenmesi amaçlanmıştır.

Öğrencilerin, çocukluklarını, duygularını, üzüntülerini, sevinçlerini yaşadıkları ve onarılması gereken yaşantıları onarmayı öğrenebilecekleri bir ortamı sağlama sorumluluğu öğretmenlere aittir. Öğretmenlerin pozitif duygu ve tutumlarını temas ettiği yakın çevresi olan öğrencilere yansması önemli; öğretmenin iyi olma hâli ve motivasyonu içinde olmaları gerek; iyi olma hali ve motivasyonun devam edilmesi için öğretmenlerin de özşefkat ve özbakıma ihtiyaçları var ki, sanat terapisi uygulamaları yukarıdaki koşulların sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Eğitim paydaşlarından öğretmenler (bu çalışmada Rehber Öğretmenler), COVID - 19 salgın döneminde hem kendi iyi oluş hallerini hem görev ve sorumlulukları dahilinde hizmet sundukları veli ve öğrenciler için çalışmalarını sağlıklı şekilde devam ettirmekle yükümlüdürler. Bunu, rehber öğretmenler dünyadaki ve eğitim alanındaki değişiklikleri takip ederek; bilgi, beceri ve yetkinlik alanlarını zenginleştirerek başarabilmektedirler. COVID-19 salgın döneminde “Online” laboratuara dönüşen Dünya’da insan faktörünün iyi oluş durumunu destekleyen psikolojik hizmetlerin sunulması, yani dijitalleşerek Dünya’ya ayak uydurması gerekmektedir.

Gelişen ve değişen psikoterapi akımlarında Sanat Terapisi uygulamaları gittikçe hız kazanmaktadır. Türkiye’de kliniklerde daha yeni kullanılan Sanat Terapisi, eğitim sisteminde

yerini alana ilgi duyan öğretmenler tarafından bireysel olarak deneme atölyeleri şeklinde uygulanmaktadır.

Sanat

Sanat, evrensel bir dildir. İnsana özgü duyguların, düşüncelerin türlü araç ve gereçlerle anlatımı, dışavurumdur, toplumsal değişimleri kolaylaştırır. Sanat, bireylerin anlama, düşünme, algılama, yetilerini açık tutar, duygusal yanlarını harekete geçirir.

İster yaygın, ister örgün eğitim olsun, ister programlı, ister programsız eğitim olsun, eğitimin her türünde ve her sürecinde sanat bazen amaç olarak, bazen de araç olarak fakat daima ve mutlaka işin içine girer, girmelidir de.

Sanat Terapisi

Dünyanın en eski şifa merkezlerinden olan Asklepion'da (Bergama) iyileşmek amacıyla gelen hastalara hekimler tarafından terapi yöntemleri olarak tiyatro, müzik ve beden hareketleri uygulanmaktaydı. Her iki disiplinin (sanat ve terapi) hedefleri farklıdır. Ancak her ikisi de içten dışa işleyen süreçlerle tanımlanabilir. İçten dışa işleyiş bakımından sanat ve terapinin ortak bir özelliği vardır: İkisi de iyileştirir.

Sanat terapisi, kişinin estetik kaygı yaşamadan kendini ifade edebilmesi ve yansıtabilmesi için bir yoldur. Dışavurumcu sanat terapisi yöntemleri lüksten daha fazlasını içerir. Aslında insan ruhunun gereksinimidir. Sanat terapisi, terapötik sürecin bir parçası olarak sanatsal bir yaratı/ürün oluşturmanın kullanıldığı bir psikoterapi biçimidir.

Sanat Terapisinin Amaçları

Sanat terapisinin amaçları şu şekilde sıralanır: kişilerin duygu, hayal güçlerini ve düşüncelerinin sanat yoluyla ifadesini desteklemesi; bireyler savunma ve direnç mekanizmaları tehdit edilmeksizin duygularını serbestçe ifade etmesi; hem kendi hem de problemleri hakkında farkındalıklarının artması; kişinin iç dünyasındaki imgeleri geliştirmeleri ve ifade etmelerini, kişinin kimlik algısının güçlendirilmesi; bireyler yaşamlarına farklı perspektiflerden bakarak yaşam gücü ve cesaretlerinin kazanılması v.b.

Araştırma Yöntemi

Pandeminin ilk aylarında Mart -Nisan 2020 tarihlerinde Türkiye'de ilk defa gerçekleştirilen Pendik RAM (Rehberlik ve Araştırma Merkezi) işbirliği ile Pendik ilçesi rehber öğretmenlerle 6 haftalık uzaktan rehber öğretmenlere grupla sanat terapisi atölyeleri rehber öğretmenlerle sanat terapisi eğitimi çalışmasına zemin hazırlamıştır. Aralık 2020 yılında İstanbul ili Fatih ilçesi RAM tarafından Sanat Terapisi Eğitim ve Deneyim Atölyelerinin Fatih ilçesindeki okullarda görevli bir grup rehber öğretmenlerine uygulanması teklif edildi. Uygulamanın çıkış noktası, çalışmayı talep eden rehber öğretmenlerinin kendi çalışma portföylerine yeni, güncel ve farklılık yaratacak yöntemlerin eklenmesi idi. Ayrıca, tüm terapi yöntemlerinde olduğu gibi, katılımcı rehber öğretmenlerinin kendileriyle ilgili farkındalık kazanmaları, pandemi döneminin tüketen ve hırpalayıcı etkilerini minimize etmek için ruhsal özbakım uygulamaları da amaçlanmıştır.

Çalışma, standart olarak uygulanan hizmetiçi eğitim programlarında 2023 Eğitim Vizyonu'nun temel hedefine uygun olan düzenlemelere öğretmen faktörü, öğretmenin eğitim ve gelişim ihtiyaçları merkeze alınarak kapalı grup şeklinde yürütülmesi planlanan didaktik ve uygulamalı atölyeler olarak tasarlandı.

Öğretmenlere, bir yandan öğrencilerine sunacakları hizmetlerinin sanat terapisi yöntemleriyle eğitim ve deneyim fırsatı verilmişken, diğer yandan pandemi döneminde rehber öğretmenlerin kendileri için dışavurumcu intermodel sanat terapisi yöntemleriyle iyi oluş ve yetkinliklerinin desteklenmesi olarak ele alınıp, didaktik ve deneyimsel uzaktan atölye çalışmaları olarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmalar, 2 grup halinde yürütülmüştür. Birinci grup, 6 hafta sürmüş olup, haftada bir gün mesai dışı saatlerde 2 saatlik oturumlar şeklinde Pendik İlçesi 8 rehber öğretmenin (14 öğretmenle başlayıp, çeşitli nedenlerle ayrılan 6 üyelerden sonra kalan 8 üye ile tamamlanmıştır) grupça katılımıyla yapılmış, Nisan – Mayıs 2020 döneminde gerçekleştirilmiş, salgın döneminde ilk defa grupla on-line didaktik ve deneyimsel olan atölyeler niteliğini taşımaktadır. İkinci çalışma ise Fatih İlçesi rehber öğretmenleriyle gerçekleştirilmiş, Ocak – Nisan 2021 yılında 10 haftalık olarak planlanmış, 12 rehber öğretmenin (18 öğretmenle başlayıp, çeşitli nedenlerle ayrılan 6 üyelerden sonra kalan 12 üye ile tamamlanmıştır) grup olarak katılımıyla mesai saatleri dışında on-line olarak gerçekleştirilmiştir. Her iki grupta öğretmenlerin bu eğitimden beklentileri alınarak konu başlıkları ve uygulanacak teknikler saptanmıştır.

Çalışmaya, devlet okullarında görevli olan ve çalışmanın duyurusuna katılma isteğinde bulunarak olumlu dönüş yapan devlet okullarında (ilkokul – ortaokul – lise düzeyinde) görevli olan rehber öğretmenler ve Rehberlik ve Araştırma Merkezi istekli rehber öğretmenler dahil edilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 25- 53 yaş arasındaydı.

Eğitime katılmak isteyen öğretmenlerin talebi, sanat terapisi yöntemlerinin rehberlik servisinde nasıl uygulanabileceği, rehber öğretmenlerin sanat terapisi yöntemlerinin nasıl eğitime entegre edebileceklerine dair bir eğitim ve gerekirse atölyelerin uygulanması doğrultusunda idi.

Tablo 1: Çalışmaya dair genel bilgiler.

	PENDİK	FATİH
Tarih	Nisan – Mayıs 2020	Ocak – Nisan 2021
Katılımcı sayısı	14 – 8	18 – 12
Oturum sayısı	6	10
Oturum süresi	2 -2,5 saat	2 -2,5 saat
Özlük	Katılımcılar ve Yürütücü gönüllülük esasına göre	Katılımcılar ve Yürütücü gönüllülük esasına göre
Deneyim	On-line'da Deneyimsiz	On-line'da Deneyimli

Gerekli izinler alındıktan sonra 10 oturumluk çalışma planı hazırlanmıştır. Katılımcı öğretmenler ile çalışma günü kararlaştırılıp çalışma ile ilgili onam formları ve anketler on-line ortamında doldurulmuştur.

Çalışma gün, saatleri, ve hangi yöntemlerin kullanılacağına dair kararlar, hangi malzemelerin kullanılacağına dair katılımcılarla birlikte karar verildi. Oturumlarda, psikolojik durumlar da ele alınacağından, ilk oturumda grup ve etik kuralları beraberce kararlaştırılmıştır.

Her iki programda katılımcı öğretmenlere didaktik eğitim ve uygulama atölyeleri uygulanmıştır. Didaktik eğitimin konu başlıkları: 1 – Sanatın, Sanat Terapisinin ne olduğu; 2 – Yöntemlerle ilgili bilgiler; 3 - Uygulama alanları olarak işlenmiştir. Uygulamalı deneyim atölyelerinde ise resim, kolaj, mandala, heykel, kil – seramik, müzik, ritm, beden – hareket, edebiyat gibi sanatın çeşitli dallarından istifade edilmiştir.

Yarı-yapılandırılmış oturumlar şeklinde planlanmış ve kapalı grup şeklinde yürütülen atölyelerde, ihtiyaç dahilinde planlamada değişikliklere gidilmiştir. Her oturum, 2 saat olarak gerçekleştirilmiş olup, oturumlar, 3 aşamada işlenmiştir: 1 - ısınma, 2 - yaratıcı süreç, 3 – paylaşım aşaması olarak işlenmiştir. Isınma aşamasında çalışma konusuna uygun ısınma hareketleri, soru-cevap, nefes egzersizleri yapılmıştır. Yaratıcı süreçte oturum konusuna uygun yönergeler verilerek grubun sanatsal eser yaratması sağlanmış, paylaşım aşamasında, eser yaratırken yaşanan duygular ve çağrışımlarla ilgili paylaşımlar yapılmıştır. Paylaşımlar bittikten sonra bu çalışmaların eğitim ortamında hangi durumlarda öğrencilerimize uygulanabileceği tartışılmıştır. Her oturum bittikten sonra öğretmenlerin kendi süreçlerini izlenelere işlenmesi sağlanmıştır. Çalışmada kullanılan araç-gereçler katılımcı rehber öğretmenler tarafından temin edilmiştir.

BULGULAR

Katılımcı öğretmenler her oturuma dair kendi süreçlerinin değerlendirilmesi ve uygulayabilecekleri eğitim ortamlarına dair geri bildirimlerini her oturum sonunda izlenelere yazdılar.

Katılımcı rehber öğretmenlerin geri dönüşlerinden ifade ettikleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır: panik halinin yatıştığı, endişe ve korku düzeyinin azaldığı, “yalnız değilim” duygusunun oluştuğu, olumlu baş etme ve sosyal destek kaynaklarının güçlendirildiği, kendiliğin ve özkaynakalarının farkındalığının arttığı, Katılımcıların duygusal olarak daha iyi hissettikleri, sosyal ilişkilerin canlı tutulduğu, Fatih’teki katılımcı öğretmenlerin bu çalışma ile çözüm odaklarında değişim olup – olmadığını ölçmek için ön-test ve son-test olarak geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları tamamlanmış olan ÇÖZÜM ODAK ENVANTERİ uygulandı. Envanterin öntest – sontest uygulamalarında, uygulama öncesi problem ayırma ve hedefe yönelim alt başlıklarında yüksek puanlarda değişiklik olmazken, kaynakları harekete geçirme alt başlıklarının puanlarında artış gözlenmiştir.

Son oturumda atölyelerin katılımcı öğretmenlerde bıraktığı duygusal izlerini görebilmek adına mentimetre 3 duygunun yazmaları istenmiş olup, ağırlıklı olarak huzur, mutluluk, merak, keyif, duygusal tatmin ve yaratıcılık duygularının yaşandığı gözlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın uygulamalarına bakılınca Dışavurumcu İntermodel Sanat Terapisi uygulamalı hizmetiçi eğitimi yüz yüze olduğu gibi, dijital ortamlarda gerçekleştirilebileceği de görülmüş oldu.

Bu çalışmada, alışılmışlığın dışında olan pandemi döneminde de rehberlik hizmetlerinin eksiksiz olarak yürütülebileceği, sanat terapi yöntemleri ile desteklenerek doyurucu şekilde yapılabileceği görülmüş olup, rehberlik hizmetlerinin görev ve sorumluluk alanlarının dünyadaki değişimler izlenerek daha keyifli ve zengin hale gelebileceğinin altı çizilmelidir.

Atölyelerin daha geniş zamana yayılarak ve daha kapsayıcı bir hale getirilebileceği, öğretmenlerin kendi okullarında yaptıkları – yaptırdukları çalışmalarının süpervizyonlarla zenginleştirilebileceğini düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- 1 - Ağbaba, E., 2019, Okul Rehberlik Servisleri Neden Önemli?, Bursa İl Millî Eğitim Müdürlüğü, <https://www.egitimreformugirisimi.org/okul-rehberlik-servisleri-neden-onemli/> (25 Şubat 2021’de ulaşıldı).
- 2 - Bostancıoğlu, B., Kahraman, .M.N., Sanat Terapisi Yönteminin Ve Tekniklerinin Sağlık – İyileştirme Gücü Üzerindeki Etkisi Beykoz Akademi Dergisi, 2017; 5(2), 150-162, <https://library.beykoz.edu.tr/wp-content/uploads/7.-makale.pdf> (27 Şubat 2021’de ulaşıldı).
- 3 - Coşkun, B., Bir Bilimsel Disiplin Olarak Sanat Terapisi, <http://turkishfamilyphysician.com/wp-content/uploads/2019/03/JTFP-2018-3-Lt-bilimsel-disiplin-sanat-terapisi.pdf> (27 Şubat 2021’de ulaşıldı).
- 4 - Demir, V. (2017). Dışavurumcu Sanat Terapisinin Psikolojik Belirtiler ile Bilişsel İşlevlere Etkisi. Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi. 7/13, s. 575-598.
- 5 - Göktepe K. A. (2015). Sanat Terapi. İstanbul: Nesil Yayınevi.
- 6 - Koray, Ö., Eğitim Öğretimde Rehberliğin Yeri Ve Rehberliğin Önemi, <https://slideplayer.biz.tr/slide/4880754/> (25 Şubat 2021’de ulaşıldı).
- 7 - Öz Çelikbaş, E., Dışavurumcu Sanat Terapisi, Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi (Saffron Journal of Culture and Tourism Research) 2019, 2(1): 20-37, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/705400> (27 Şubat 2021’de ulaşıldı).
- 8 - Uçan, Ali. İnsan ve Müzik, İnsan ve Sanat Eğitimi, Müzik Ansiklopedisi Yayınları. Ankara, 1994.
- 9 - MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMA HİZMETLERİ YÖNETMELİĞİ, Resmî Gazete, 4 Ağustos 2020 CUMA, Sayı : 31213, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/08/20200814-2.htm> (25 Şubat 2021’de ulaşıldı).
- 10 - Rehberlik ve Eğitim, http://www.pdevco.com.tr/blog/4/Rehberlik_ve_Egitim_ (25 Şubat 2021’de ulaşıldı).
- 11 - Rehberliğin Tanımı; http://rekabeteml.meb.k12.tr/icerikler/egitimde-rehberlik-hizmetlerinin-yeri-ve-onemi_215480.html (25 Şubat 2021’de ulaşıldı).

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ENDÜSTRİ 4.0 PERFORMANS DÜZEYİNİN İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİSİ:
AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ARAŞTIRMA

Doç. Dr İbrahim AKSEL
Pamukkale Üniversitesi, İİBF
Denizli, Türkiye
ORCID: 0000-0002-2994-6735
iaksel@pau.edu.tr
Eren ÜNLÜ
Pamukkale Üniversitesi, İİBF

ÖZET

Sanayi devriminden bu yana son kırılma noktasına adını veren Endüstri 4.0, hemen hemen her ülkenin ekonomi politikalarında yer aldığı gibi Avrupa Birliği'nin de birçok politikasının konusu olmuştur. Teknoloji ilerledikçe üretimde tam otomasyon ile verimlilik ve üretkenlik artmakta maliyetler azalmaktadır. Ülke ekonomilerinde Endüstri 4.0'a olan yatırım arttıkça; makine öğrenmesi, yapay zekâ, otomasyon ve karanlık fabrikalar gibi kavramlar daha fazla anılmaktadır. Bu gelişmeler akla, "insan unsuru, ekonomik sistemden ve istihdamdan uzaklaşacak mı" sorusunu getirmektedir.

Bu araştırmanın amacı, Endüstri 4.0 alanında farklı gelişmişlik seviyelerine sahip ülkeleri inceleyerek Endüstri 4.0 performansları ile işsizlik verilerini karşılaştırmaktır. Bu kapsamda Avrupa kıtasında bulunan 31 ülke incelemeye alınmıştır. Ülkelerin endüstri 4.0 performansını belirlenmesi için Eurostat tarafından sağlanan verilerden 9 değişken dikkate alınarak kümeleme analizi yapılmış ve ortaya çıkan bu kümeler arasında incelemelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, İşsizlik, Avrupa Birliği Ülkeleri

THE EFFECT OF INDUSTRY 4.0 PERFORMANCE LEVEL ON UNEMPLOYMENT RATE: COMPARATIVE RESEARCH ON EUROPEAN UNION COUNTRIES

Assoc. Prof. Dr. İbrahim AKSEL
Eren UNLU

ABSTRACT

Industry 4.0, which gave its name to the last breaking point since the industrial revolution, as it is included in the economic policies of almost every country, it has also been the subject of many policies of the European Union.

As technology advances, productivity increase and production costs decrease with full automation in production. As investments in Industry 4.0 increase; concepts such as machine learning, artificial intelligence, automation and dark factories are mentioned more. These developments bring to mind the question "Will the human element move away from the economic system and employment?"

The purpose of this research, to compare the Industry 4.0 performances and unemployment data by examining countries with different levels of development in the field of Industry 4.0. In this context, 31 countries on the European continent were examined.

In order to determine the industry 4.0 performance of the countries, a cluster analysis was made by considering 9 variables from the data provided by Eurostat, and examinations were made among these clusters.

Keywords: Industry 4.0, Unemployment, European Union Countries

1. ENDÜSTRİ 4.0

Altında yatan teknolojinin ötesinde merkezi kontrolden merkezi olmayan kontrole bir paradigma kayması olan Endüstri 4.0 kavramı ilk olarak 2011 yılında Hannover Endüstriyel Teknolojiler Fuarı'nda kullanıldı (Bartevyan, L.; 2015, 2)

Genel olarak Endüstri 4.0'ın temel amacı, yenilikçi iş modelleri, endüstriyel operasyonların esnekliği ve müşterek çalışması, müşteriler ve tedarikçilerle entegrasyon, “akıllı” fabrika olarak da adlandırılan dijital imalat ile siber-fiziksel sistemlere dayalı akıllı ağlardır (Barreto ve diğ.; 2017, 1247).

Endüstri Devriminin Gelişimi

James Watt'ın buhar makinesini icadı genel olarak sanayi devriminin miladı olarak değerlendirilir. Bundan dolayı 1760-1830 arasındaki dönem “Buhar Çağı” olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönem İngiltere’de dokuma tezgahlarının makineleşmesi ile başlamış, buhar gücünün kullanılması sonucunda üretimler fabrikalara taşınmıştır. Eski küçük imalathaneler ve eski tarz aile şirketleri yerlerini büyük fabrikalara bıraktı. Temelde sadece İngiltere ile sınırlı kalan *Birinci Endüstri Devrimi*, az sermaye gerektiren tekstil hafif sanayiden sonra, teknolojik gelişmelerin arka arkaya gelmesiyle beraber daha büyük sermaye gerektiren ağır sanayiye de etkiledi.

İkinci Endüstri Devriminin ortaya çıkmasında temel ham madde ve enerji kaynaklarındaki değişiklikler önemli rol oynadı. Demir, buhar ve kömürün yanında çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddelerin üretimde kullanılmaya başlamasıyla endüstri daha da gelişti. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan İkinci Endüstri Devrimi’ni petrol tabanlı içten yanmalı motorların kullanımı tetikledi. Aynı dönemde Henry Ford’un otomotivde seri üretim bandı sistemi ve fabrikaların elektrik ile çalışır hale gelmesi endüstrileşmeyi hızlandırdı. Birinci Endüstri Devrimine hâkim olan demirin yerine geçen çeliğin üretiminin artması ile demir yolu taşımacılığını ve ticareti hızlandırırken, radyo, daktilo, telefon ve ucuz gazete kâğıdı gibi diğer ilerlemeler haberleşmeyi şekillendirdi. Şehirler hızla büyümeye başladı ve gelişmiş ülkelerde ailelerin hayat tarzları farklılaşmaya başladı. Siyasal ve ekonomik olarak güçlü olan tek merkezden yönetilen üniter devletler kuruldu. Birinci endüstri devrimi ile İngiltere ve Avrupa’da etkisini gösteren endüstrileşme, ikinci endüstri devrimi ile ABD ve Japonya gibi ülkeleri de içine alarak hızla yaygınlaştı ve dünyanın birçok bölgesini etkisi altına aldı. (Barutcu,2019:19)

1970’lerden 2011’e kadar süren dönemde *Üçüncü Endüstri Devrimi* yaşandı. İkinci Dünya savaşı sonrası elektronik, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber üretim otomasyonları oluşturuldu. Programlanabilir mantıksal denetleyicilerin gelişmesi sonucunda otomasyon sistemleri bir sonraki aşamaya geçti. Üçüncü endüstri devrimi üretimin otomasyonu ve sayısallaştırılması olarak tanımlanabilir. İletişim ve ulaşımdaki ilerlemeler sonucu ticaret ve endüstri küreselleşti. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri olan kaynakların hızla tükenmesi ve sürdürülebilirlik konularının gündeme gelmesi oldu. Üçüncü sanayi devriminden önce kullanılan yenilenemez enerji kaynaklarında sıkıntılar yaşanması ve çevresel kaygılarla bu kaynaklara ek olarak güneş, rüzgâr gibi enerji kaynakları önemli hale geldi. (Kent,2020:1)

Dördüncü Endüstri Devrimi ilk defa 2011’de gerçekleşen Hannover Fuarı’ndan ifade edilmiştir. Ekim 2012’de Endüstri 4.0 çalışma grubu başkanlığını Siegfried Dais (Robert Bosch GmbH) ve Henning Kagermann (Acatech) üstlenerek, Alman Federal Hükümetine Endüstri 4.0 ile ilgili uygulama tavsiyelerinde bulunmuşlar ve raporu geliştirmişlerdir (Yücebalkan ve Güvenç, 2018; 86).

Endüstri 4.0 Gelişmişlik Göstergeleri

Ülkelerin endüstri 4.0 performansının belirlenmesi için birçok kurumun veya işletmenin belirlediği değişkenler vardır. Bu değişkenlerin değerleri uluslararası veya bölgesel istatistik kurumları ile elde edilebilir. Bu araştırmada, Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan “Monitoring the Digital Economy & Society 2016-2021” (EUC, 2015) adlı politika dokümanlarından hareketle Endüstri 4.0 kapsamında değerlendirilen toplam 7 değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler;

1. ERP (kurumsal kaynak planlama)
2. CRM (müşteri ilişkileri yönetimi)
3. BPM (iş süreçleri yönetimi)
4. Geniş Bant Erişimi, Bulut Bilişim
5. Bilgi ve Teknolojileri uzmanı
6. Bilim ve Teknolojide
7. İnsan Kaynakları.

2. İŞSİZLİK

16-65 yaş aralığında nüfusun, çalışmak isteğinde olup iş bulamadığı için, nedeni kendileri olmayan toplumsal merkezli bir olgudur (Seyitoğlu, 1999, 24).

Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre bir kişinin işsiz olarak değerlendirilmesi için, aşağıdaki kategorilerden birisine girmesi gerekmektedir (Ersel, 1999, 150):

- İş Sözleşmesi sona erdiğinden ya da geçici olarak durdurulduğundan dolayı istihdama elverişli konumda bulunan, herhangi bir işe sahip olmayan ve ücretli bir iş arayanlar
- Daha önce hiç istihdam edilmemiş olan ya da önceki statü durumu itibarıyla bağımlı olmayan veya emekli edilmiş ancak belirli bir dönem için çalışmaya elverişli olan kişiler
- Belirli bir döneme göre gelecek bir tarihte yeni bir işe başlama konusunda anlaşma yapmış olup da halen bir işe sahip olamayan çalışmaya elverişli olan kişiler
- Geçici ve belirsiz bir süreyle ve kendilerine herhangi bir ödeme yapılmadan tenkisata tabi olan kişilerdir.
-

3. ARAŞTIRMA

Günümüzde ülkelerin Endüstri 4.0 hedefleri doğrultusunda rekabet edebilmek ve üstünlük sağlamak için yaptıkları yatırımlar gün geçtikçe artarken, insanların bu yatırımlar karşısında işsiz kalma korkusunun arttığı gözlenmektedir. Bu araştırmada Endüstri 4.0 performansının farklılıklarına göre ülkelerin işsizlik yapısı ve durumu hakkında ne gibi değişimler meydana geldiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Araştırmanın değişkenleri olan Endüstri 4.0 performansı ve işsizlik ilişkisinin belirlenmesi için kullanılan veri seti, Avrupa komisyonu tarafından yayınlanan “*Monitoring the Digital Economy & Society 2016-2021*” (EUC, 2015) adlı politika belge ve OECD tarafından yayınlanan “*Science, Technology and Industry Scoreboard*” (OECD, 2018) adlı belgeler esas alınarak hazırlanmıştır. Endüstri 4.0 performans düzeyini belirlemek için aşağıdaki değişkenler kullanılmıştır;

- Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) gibi yazılımlar kullanan işletmelerin payı
- Farklı fonksiyonel alanlar arasında bilgi paylaşmak için kurumsal kaynak planlama (ERP) yazılım paketine sahip olan işletmelerin payı
- İş süreçleri tedarikçileri ve/veya müşterileri ile otomatik olarak bağlantılı olan işletmelerin payı
- İnternete mobil bağlantı için taşınabilir cihazlar kullanan işletmelerin payı
- Online sipariş almış olan işletmelerin payı
- Geniş bant erişimine sahip işletmelerin payı
- Bulut bilişim hizmetlerini satın alın işletmelerin payı
- BİT uzmanları kullanan işletmelerin payı
- Bilim ve teknolojide insan kaynakları (HRST) oranları

Analizlere Avrupa Birliği’ne üye olan ve olmayan şu ülkeler dahil edilmiştir; Belçika, Almanya, İspanya, Kıbrıs, Litvanya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya, Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, Romanya, Kuzey Makedonya, Çekya, Estonya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Letonya, Malta, Polonya, Portekiz, Slovenya, Slovakya, Danimarka, İrlanda, Finlandiya, İsveç, Birleşik Krallık, Norveç, Türkiye. Araştırmanın adımları ise şu şekilde sıralanmaktadır;

1. Birbirine benzer özellik gösteren ülkelerin kümelendirilmesi
2. Her bir kümede yer alan ülkelerin endüstri 4.0 verilerinin ortalamasının alınması
3. Belirlenen küme ortalamalarının yüksekten düşüğe doğru sıralanması
4. Endüstri 4.0 performansına göre oluşturulan kümelerin işsizlik ortalamalarını belirlenmesi ve karşılaştırılması
5. Karşılaştırma tablosuna ortalama kamu çalışanı oranlarının eklenerek yorumlanması

Tablo 1: Ülkelerin Endüstri 4.0 Performansı ve İşsizlik Oranları

Küme	Ortalama Endüstri 4.0 Performansı (%)	Ortalama İşsizlik Oranı (%)
4	46.333	6.0513
1	44.625	7.7551
3	37.818	7.4724
2	28.833	11.655

SONUÇ

Teknolojik gelişmeler ile işsizlik arasındaki ilişki tartışılmaktadır. Çalışmanın başın araştırmacıların beklentisi (hipotezi) endüstri 4.0 seviyesi yükseldikçe ülkelerdeki işsizliğin artacağı yönünde idi. Ancak Endüstri 4.0 performansı diğer ülkelere kıyasla yüksek olan ülkelerde işsizlik verileri düşük çıkmıştır.

Yapılan kümeleme analizinde ülkeler 4 kümeye ayrılmıştır.

Endüstri performansına göre küme-1, küme-3, küme-2'nin devlet kamu istihdam ortalaması %16,63'iken Endüstri 4.0 performansı en yüksek olan ülkelerin olduğu küme-4'ün değeri %22 çıkmıştır.

Küme-2'de, 2017 yılında ekonomik veya politik sorunlar yaşayan ve genellikle Avrupa'nın doğusundaki ülkelerdir.

Küme-4'ün hem endüstri 4.0 performansının yüksek olması hem işsizlik rakamlarının düşük olması ise sağlanan kamu istihdamı ile izah edilebilir.

KAYNAKÇA

- European Commission. (2015). Monitoring the digital economy & society 2016–2021. European Commission DG Communications Networks, Content & Technology, 52.
- Seyitoğlu, H. (1999). Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, İstanbul: Güzem Can Yayınları
- Ersel, B. (1999). Türkiye'de işsizlik ve işsizlik sigortası. İstanbul: Dilek Ofset Matbaacılık
- OECD., K. (2018). OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2018. Paris: OECD Publishing.
- Bartevyan, L. (2015). Industry 4.0–Summary report. DLG-Expert report, 5, 1-8.
- Barreto, L., Amaral, A., & Pereira, T. (2017). Industry 4.0 implications in logistics: an overview. *Procedia manufacturing*, 13, 1245-1252
- Barutcu, H. C. (2019). "Endüstri 4.0 Uygulamalarının Üretim Süreçlerine Etkisi: Bosch Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi Örneği", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Kent, E. (2020). Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu, <https://www.endustri40.com/endustrinin-gelisimine-bakis/> (Erişim: 22.04.2020)
- Yücebalkan, B., & Güvenç, D. (2018) Endüstri 4.0 Sürecinde Gerçekleşmesi Beklenen Derin Değişimler ve Etkileri Bağlamında Bir Uygulama, 20. Akademik Bilişim Konferansı, Karabük Üniversitesi

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

DEVELOPMENT OF POSTURE SENSING SMART CHAIR WITH SITTING SENSOR
Muhammad Amir Firdaus Bin AZMAN

Politeknik Shah Alam, Malaysia
b347k@outlook.my

Nurul Huda Mohamad SALLEH
Politeknik Shah Alam, Malaysia
msnurulhuda@psa.edu.my

ABSTRACT

The problem within this generation of office work ethics is an unwanted strain on your upper back and lower back. There are also humans facing complications of poor posture including back pain, spinal dysfunction, and a potbelly. No product in the market has both posture sensing and sitting sensors altogether. The objective of my project is To minimize health problems by alarming the person to fix his posture, to monitor the sitting behaviour of the users and can advise the users based on data collected and To design a chair that has both posture sensing and sitting sensors altogether. For posture sensing the sensor will continuously measure the distance to the back of the sitting person. Any increase in the distance indicates bending of the back. Both of these projects are hard-wired into IoT service to provide data for the users We were expecting to have both of the project work perfectly and were able to extract as much data as possible from both projects and advice the users according to the current trend. We also hope to minimize the current health risk of sitting. If there are any recommendations for this project, is to change the sensors to a worthwhile sensor that works advanced with the project such as a heat sensor.

Keywords: IoT, Arduino UNO, Lilypad, Posture Sensing, Back Pain, Spinal Dysfunction

INTRODUCTION

This project was a combination of Posture Sensing and Sitting Sensor, thus we calling it Posture Sensing Smart Chair with Sitting Sensor. This is a very simple project that require inexpensive amount of cost in components. Occupational Sitting and Physical Activity Questionnaire (OSPAQ) states that prolonged periods of sitting at work such as 7 hours or more increase the chance of developing a chronic disease [1]. The aim of this project is to minimize health problem by alarming the person to fix his posture and asking the users to take a break every 20-30minutes. The aims are also to monitor the sitting behaviour of the users and are able to advice the users based on data collected. The Posture Sensing was created using an Ultrasonic Sensor and Arduino. The sitting sensor are created using light sensor and Lilypad Arduino [2]. Both of this project were combined and linked into a feedback app for the users to graze into the data and the app will advice the users based on the trend.

1. LITERATURE REVIEW

Developed a smart chair that can detect the user's position and warn them if they are sitting in the wrong position. In 'Smart Chair System for Posture Correction', George Flutur and colleagues noted that the digital revolution they are facing today continues to considerably increase the quality of life by opening new horizons and benefits. Sensors they designed gather data from the user, and they are centralized into a CC3200 MCU unit. Collecting and storing the data is handled by the cloud system and real-time database provided by Google Firebase. There were 100 employees involved in the analysis.[3]

Alert System for Posture Correct journal is about a bio-electronic device which could help people to maintain a good posture and help them to avoid back pain and deformities in the future. It reported that this programmed in a way such that it gives an alert to the user on his bad posture retained for a longer period. Once the user remains in a bent posture for more than the set threshold time, the buzzer alerts the user to go back to his normal position [4].

Wheelchair seating postures can be predicted with considerable accuracy based on body-seat interface shape and pressure information. In 'IEEE ISIE 2006, July 9-12, 2006, Montreal, Quebec, Canada', Smart Sensor and colleagues reported that In 2000, the Quebec Health Insurance Board spent more than 28.5 million dollars on the purchasing, replacement and the repair of wheelchairs and postural aids for nearly 20 000 individuals. Using Linear Regression model, trunk, pelvic and thigh seating postures can be predicted with considerable accuracy. The largest errors are in predicting Osp and Op2th when only pressure variables were used for the model. There were 16 wheelchair users in the analysis. However, "The LR model in this study is constrained by the limitations of its underlying database. The model is for use with seats that have seat back angle adjustment but no seat height or seat angle adjustment. Further validation is needed to quantify the performance of the model," say the investigators. [5]

2. METHODOLOGY

In order for the both of this project to work we need to work on the project separately. For the posture sensing we will be using Arduino UNO, Buzzer, HC-SR04, and Jumper wires. And the project needs to be assembled as the picture shown below [6].

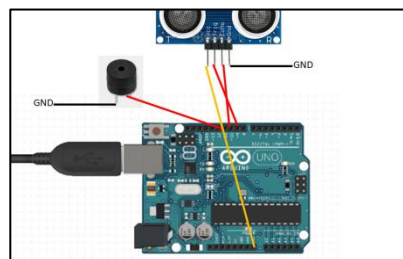

Figure 2.1: Posture Sensing Circuit

The schematic is shown as above which start from the HC-SR04 Vcc pin connected to Vin port at Arduino UNO, Trigger pin of HC-SR04 are connected to 10~ Digital Pin, Echo Pin are

connected to 9~ Digital Pin, And Buzzer Cathode pin are connected to 11~ Digital pin. Both of HC-SR04 and Buzzer are grounded properly and Arduino UNO will be powered by a battery or by Direct USB Connection to your Workstation.

The code is then uploaded into the Arduino in order for this project to work properly. For the sitting sensor project, we will be using Arduino Lilypad USB, 3.7 Battery, Alligator Clips, Light sensor, LED, and a conductive thread. Arduino Lilypad USB and conductive thread is used for the sake of simplicity and space saving.

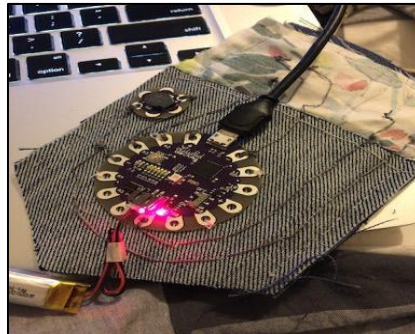

Figure 2.2: Components assembled

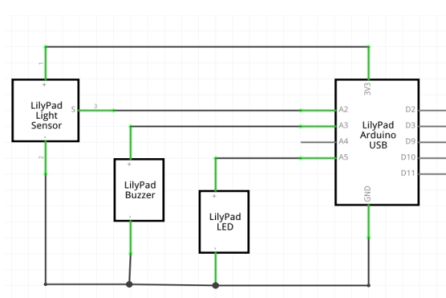

Figure 2.3: Schematic Diagram

For the method of monitoring and advising the method are yet to be decide (TBD) but we hoping to make an app to produce a graph from the result that we print into the Arduino serial monitor, this is of course need a Wi-Fi Module.

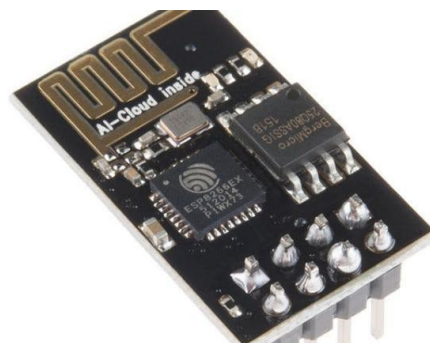

Figure 2.4: Wi-Fi Module

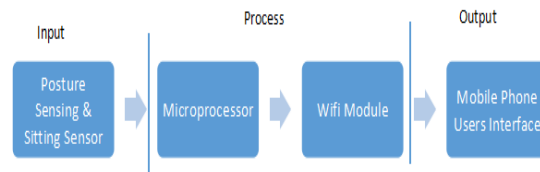

Figure 2.5: Block Diagram

Figure 2.5 above is projecting the block diagram of this project by posture sensing and sitting sensor as an input. Then, the input will be processed into Microprocessor in this case is Arduino that are connected to Wifi Module and then the output data will be shown Mobile and advices will be given

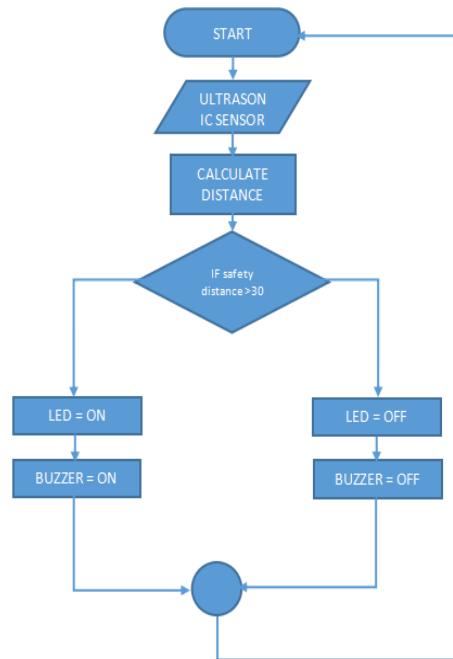

Figure 2.6: Flow chart of Posture Sensing

Figure 2.6 above shown a flow chart of Posture Sensing. This device starts Ultrasonic sensor that tracked the user's distance and posture, and then alarm the users if its above safety distance. It works greatly to avoid the users hunched posture.

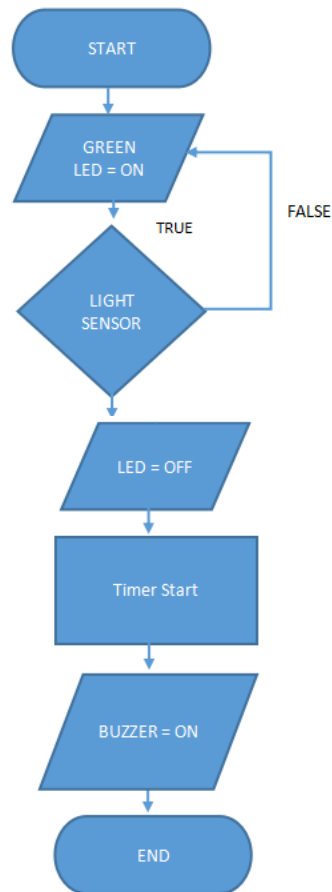

Figure 2.7: Flow chart of sitting sensor

Figure 2.7 above shown the flow chart of sitting sensor which starts with green led that are turn on at any time there is no input into the light sensor. If the light sensor got any input, it will then turn down the LED and starts the timer for 20-30minutes and then buzzer will turn on.

Figure 2.8: Sketching of the Project

Above is one of the 3D sketches of the project. As simple as it is, the chair is embedded by two working mechanism that help you in fixing your sitting ethics. Sitting sensor circuit are glued into the sit and posture sensor circuit are attached into the chair

3. EXPECTED RESULT

For the end result, we expected to have the Posture sensing able to detect the user's movement and able to alarm the users and track the result. For the sitting sensor, we are also expecting it to function properly and alarm the users every 15-20minutes and were able to track the user's behaviour. Both of this project were combined and will wirelessly track the outcome in a mobile app that shows the graph and able to advice the users based on the current trend.

REFERENCES:

- [1] S. A. Suhaimi, A. M. Müller, E. Hafiz, and S. Khoo, "Occupational sitting time, its determinants and intervention strategies in Malaysian office workers: a mixed-methods study," *Health Promotion International*, Sep. 2021, doi: 10.1093/heapro/daab149
- [2] Sitting Sensor. (n.d.). Arduino Project Hub. Retrieved October 24, 2022, from <https://create.arduino.cc/projecthub/kozlowaa/sitting-sensor-ed3e96>
- [3] G. Flutur, B. Movileanu, L. Karoly, I. Danci, D. Cosovanu, and O. P. Stan, "Smart Chair System for Posture Correction," in *Proceedings - Euromicro Conference on Digital System Design, DSD 2019*, Aug. 2019, pp. 436–441. doi: 10.1109/DSD.2019.00069.
- [4] S. Y. Pattar Professor, Su. Annapurna, M. Murali, and S. Saqalain Quadri Student, "Alert system for posture correction," 2022. [Online]. Available: <http://www.ijeast.com>
- Y. Li and R. Aissaoui, "Smart Sensor, Smart Chair, Can it Predicts Your Sitting Posture?," 2006.
- [6] Smart Healthy Chair. (n.d.). Arduino Project Hub. Retrieved October 24, 2022, from <https://create.arduino.cc/projecthub/ibrahim-yassine/smart-healthy-chair-102765>

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

ABOUT THE SOURCES OF INFLUENCE OF ASQAD MUKHTAR CREATIVITY

Okilakhon AKHMADJONOVA

Teacher of the Department of literary studies of Fergana State University

Uzbekistan

@oqila list.ru

ANNOTATION

There is no doubt that any of its creators will have some kind of sources of influence in the coming into the world of this or that work, in bringing the reality of life into the world of artistic reality, in the way of describing reality. Examples of such sources are folk oral creativity, literature of the past, as well as the work of prominent representatives of the literature of different peoples, which the writer himself studied with interest, directly influenced. This article drew on the analysis of Asqad Mukhtar's novel "The Maple", which reflected the writer's skill of using examples of folk oral creativity, eastern classical and world literature.

Keywords: writer, creative influence, style, thinking, idea, folk oral creativity, narrative, short story, novel, image.

INTRODUCTION

The creator lives with the feeling of seeing, feeling, thoughtful perception of the being, Society, reality in which he lives and imprinted in memory. The colorful, multifaceted life of society, every event that is happening around, carefully observes things, selects the brightest, most significant aspects, characteristic details from the flow of life, and combines them around one artistic and aesthetic idea, recreating them in its thinking. For a true creator, there will be no simple things in life. He draws a certain conclusion from every small, even an event that is considered trivial to others, evaluates it, sometimes creating a huge artistic discovery from an eye-catching event. Asqad Mukhtar was one of the people of creativity who embodied the qualities that we mentioned above. He is considered a creator who entered fiction in the 40s of the XX century. In his works on a modern theme, dozens of images of selfless people were created who absorbed huge human qualities that kept pace with him.

THE MAIN PART

There is no doubt that any of its creators will have some kind of sources of influence in the coming into the world of this or that work, in bringing the reality of life into the world of artistic reality, in the way of describing reality. Examples of such sources are folk oral creativity, literature of the past, as well as the work of prominent representatives of the literature of different peoples, which the writer himself studied with interest, directly influenced. This is natural. After all, every folk literature has its roots in its folklore. Also, no creator remains only within the framework of the literature created by his people, learns by reading the masterpieces of neighboring peoples, world literature, enjoys them and is impressed. In this way, similar heroes, themes close to each other, plots close to each other are born in world literature.

We cannot imagine Asqad autonomous creativity without folklore, without the influence of samples of world literature. In his works of almost every genre, one can see the sphere of influence of folklore and samples of world literature. The reader, who began to leaf through Asqad Mukhtar's novel "The Maple", will first encounter the influence of folklore in it – his attention will fall on the preface, which is finished with folk language: "The huv in the bosom of the mountain is that cloud, not a cloud, Maple. By the way, both the mountain itself and the village are called by its name: Chinortog, Maple. Our open grandmother was born here. I wanted to start the sentence right from this person-he, but nothing can be explained without plantain in these places...(Muxtor A. 1:3.)

Both the narrative method and the composition of the language of this passage, expressed from the language of the author, are distinguished by their own chivalry. Even in the narrative given after the preface, the influence of folk oral creativity is clearly visible in the author's statement.

This passage (narration) expresses a folk tradition, even in the way of expression, in the language, although it is the texture of the writer. This case can initially be seen in the expression of the concept of time: the time of the plantain planted is "the year of the plague", the time of the burning of the plantain is like "midnight of the second Friday of the month of the trip". In it, the narrative method typical of folk narratives – it is conspicuous to express reality with the help of the verb of the distant past tense, the verb of the past tense, the verb of the past tense, the verb of the suspect of the past tense, the verb of the past tense: "it is said that one of the distant ancestors of the plantain open grandmother passed the year of..these are the images of the statement, such as:" when a plantain touches his body, the blood is shining", "the surroundings of the plantain, the guzar, even the village, are deserted", "it was sewn for an hour, two hours, ten hours, as if waiting for his fate, until tears burst out of his eyes."

In the novel "Maple" the author also named the parts characteristic of the genres of folk oral creativity. In addition to the preface, the novel contains fifteen parts, five of which were called narratives, five were narratives, five were short stories. The narratives from them are a page or two, while the narratives and short stories are relatively large. Sometimes passages are also cited that are not named after the narratives. It is noteworthy that the writer uses the method inherent in folk epics even when moving from one part to another. At the end of the passage quoted after the first narration, "The Cool fell, the soul entered the lush flower bed, the Grasshoppers began to rot. Faced with a prose like "such an evening is thought by the mind", after this story he says so, referring to the reader in a blissful way typical of the blissful who sing folk epics:

"Dear ones, our passengers have reached their first destination. Judging by the situation, we also seem to stop at this station and hear a short story. But for example earlier...»

This piece is in folk epics" ...ul ketabersin reminds of connecting passages between parts, such as" now let's hear the word from this." The narratives in the work are also reminiscent of folk oral creativity in content.

The first of them is about maple, the second is about Farabi, the third is about the country of love, the fourth is about a turtle (this is more reminiscent of folk tales), the fifth is a narration about the legendary hero of the Spanish People, Don Juan, rich in romantic adventures. Despite the fact that they are garchand on different topics, everything is logically intertwined with the content of the novel. It can be seen that the author also referred to anecdotes and folk songs, one of the examples of oral creativity of the Uzbek people, in the novel, he used folklore very productively in the work.

In the formation of Asqad Mukhtar's attitude to folk oral creativity, the influence of well-known writers contemporary on him was also great. In particular, the scientist who studied the influence of folklore in the writer's work, Bakhtiyah Ochilova, in the second narrative in the novel, notes that Al-Forobi heard the description of the flute brought from Greece from Asqad Mukhtar Gafur Ghulam and later re-produced it and included it in the work in which he recognizes the influence of the great poet on the writer. This narrative is strikingly different from the previous one in language and style. While in the first narrative we observe the language and style typical of folk tales, in the second the language and style typical of folk books about Mashrab, Abraham Adham and other historical figures lead: "The sentence among the people of Muhammad, the brave of the village of forob on the verge of mystery, was known and popular around the world. In the chapter of wisdom, after Aristotle, his master was a second and was a polytheist in the name of Al-Farabi. Alqissa, returning from her Greek journey by taking a miracle in a series of thousands of oddities, erdikim is his horse". This passage also recalls the language and style in the conversation of the people of the Haji Baba takyakhani in the short story "Shum boy" by Gafur Ghulam. While in " Shum boy "this language and style gave comicality to the character of the characters and the work as a whole, in"Chinor" it gave rise to a kind of Science and seriousness. In the novel by Asqad Mukhtar "Chinor" one can also see the influence of the famous representative of Uzbek classical literature, Ahmed Yassavi. One of the narratives in the novel narrates about Abdulahad qori, the brother of Ojil Buva. In it, the writer tells The Story of Abdulahad дума, returning back to history through memories of the hungry grandmother. In the story, it is interpreted that Abdulahad snow will meet the Great Russian Adib Lev Nikolaevich Tolstoy in Yasnaya Polyana, telling him his fate.

During the conversation, the stanzas read from Ahmad Yassavi share the writer's thoughts on slavery, freedom of the individual, human spirituality. As a result of this acquaintance, which suddenly happened, Abdulahad qori discovers the Great Russian writer Lev Tolstoy anew for himself, his respect for the great writer increases. Events associated with the death of Tolstoy have a strong influence on the psyche of the Abdul-Qari. We observe that the writer expresses his respect for Tolstoy and his work, while revealing his ideological goal through this wisdom. In the story, the attitude of Asqad Mukhtar to the genius of Tolstoy, his philosophical views on life, was expressed. It tells the story that the great writer Abdul-Qadir recognizes the poet's worldview and recognizes him as a great thinker when he hears verses of Yassavi about lust, the world and the consequences of striving for him, about tyranny and violence, about dirty and honest, about humility and humility.

At this point, Ahmad says that the ideas expressed in Yassavi's teachings are universal ideas: «... you tell me: why do the great sages of all times so diligently promote this teaching? Why in all religions, in all peoples there are a lot of them: Krishna, Buddha, Lao-Tzu, Socrates, Epictet, Mark Aurelius, Russo, Kant, Emerson, Channing, again Yassavi... Because this is not just the teaching of Jesus, it is universal rules. Religious truth with moral truth – Two is one truth. Mutual affection - a rational activity of a person at once. A person must tirelessly think about his moral perfection, living not by the laws of the state, but by the laws of love". Although these thoughts are told from the language of the hero of wisdom, they actually represent the worldview of the author of the novel. Based on the content of wisdom, it can be said that one of the sources of influence of the writer's creativity is undoubtedly the work of the Russian typist Lev Tolstoy, which means that the philosophy of the mentioned thinkers also played an important role in the formation of Askad autonomous philosophical views. Especially in a time when both Ahmad Yassavi's work and he himself were condemned as a religious-mystical poet who promoted pessimism, the search for creative pleasure in his poetry, placing his philosophical views among the most progressive views in the world was a great feat for the period in which the novel was written. Reading the novel, we witness that the philosophy of mysticism, characteristic of Oriental classical literature, also left a certain imprint on the writer's work.

CONCLUSION

Askad Mukhtar was one of the writers worth taking a place among the thinkers of his time. He was well versed not only in eastern, but also in Western literature. His novels occupy a special place in the romance of his time with compositional construction and plot. The writer was able to make good use of folk oral creativity, Oriental classical literature, the work of the great thinkers of World Literature in the novel "Chinor".

REFERENCES

1. In memory of Asqad autonomous contemporaries. T.: Spirituality, 2003.
2. Mukhtar A. Maple. T.: Literature and art, 1969.
3. Rasulov A. Artistry-bezavol innovation. - T.: Eastern NMAK, 2007.
4. Rakhimzhanov N. Asqad autonomous paetics. - T.: Spirituality, 2003.
5. Rahimov A. The art of the novel is "The essence of the fate of a person." - Fergana. 2001.
6. Ochilova M. The novel "maple" and folklore. Uzbek language and literature. 1970., Number 2, 9-b.
7. On the theme" Asqad Mukhtar and modern Uzbek literature" collection of materials of the Republican scientific and practical online conference. Tashkent 2020.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**THE SPECIFICS OF THE EDUCATION SYSTEM IN TURKESTAN: ISSUES OF
SECULAR AND CONFESSIONAL ANALYSIS OF THE SECTION UNDER STUDY**

T.T. TASHKENBAEV

Tashkent State Transport University
tashkenbayevtt@mail.ru

The establishment of Russian educational institutions, and with them the spread of Russian public education in the region, began simultaneously with the movement of the Russian army into Central Asia and the establishment of Russian colonization in it. Since 1860, the first schools began to be organized in the Syrdarya region on the initiative and order of the Orenburg Archbishop Anthony of the Orenburg Orthodox clergy, first for Russian children of both sexes, which existed for 2 years from 1860-1862.

In 1863 and 1865 on the initiative of the Orenburg Governor-General, new schools with boarding houses were opened for the education of 25 Kazakh boys. Children from Russian settlements attended school every day, while Kyrgyz children lived in a boarding house. The school taught literacy and 4 steps of arithmetic. The teachers were Kazakhs who graduated from the Orenburg Nepluyevsky Cadet Corps and were translators at the forts of Kazalinsky and Perovsky.

But the practical results did not justify themselves. For the first 5 years, not a single pupil was released from the Kazaly school, and the Perovskaya school for the period from 1863-1870 released only 5 such pupils. Considering such a formulation of the case, the school business was poorly organized and brought few results[1].

A more successful setting of the case in Semirechye was explained by the fact that there was a large Russian population, the majority of the military and significant material resources of the population ensured the advantage of the Semirechye schools over the Syrdarya ones.

In Tashkent, by 1867, a year after the conquest of the city, the first Russian primary school for boys and girls for 25 students was opened, in Khojent a parochial school for 13 students. Financial injections, thanks to the support of K.P. Kaufman, contributed to the fact that in Kazalinskaya the number of students increased to 84 people (60 Russians and 24 Kazakhs), and Perovskaya to 40 (20 Russians and 20 Kazakhs) [2].

Considering the state of affairs as the most unfavorable, one of the first tasks of Kaufman to establish affairs in the field of education was the resolution of such issues as:

1. opening of literacy schools in all points with a Russian population
2. involvement of society in future expenses
3. introduction of craft into the educational process
4. make schools accessible to local children
5. To disseminate, if possible, education among women as well [3].

By 1867, on the borders of the formed Turkestan Governor-General there were 14 lower schools, of which 12 were in the Semirechensk region, 2 in the Syrdarya region. Schools in the Semirechye region existed only for boys and were opened on the basis of the regulation on the Siberian Cossack army, when Semirechye was part of the Semipalatinsk region. Upon arrival in the region of the first TGG Kaufman, several new lower schools were opened in the Semirechye region, not only for boys, but also for girls. Educational work was conducted in schools by persons appointed by the local administration from among the ranks of the military people's administration or the clergy. These educational institutions were poorly provided with material resources and did not correspond well to their purpose and the needs of the region.

K.E. Bendrikov noted that after the formation of the TGG in 1867, elementary schools began to appear in every conquered city in 2-3 years. In 1869, a boarding school was opened in Tashkent for the children of wealthy parents who wanted to prepare their children for the upper classes of secondary educational institutions. Kaufman himself quite reasonably and objectively assessed the first activities in the field of education, believing that all "quality" suffers, despite quantitative successes: No matter how successful the course of public education seemed at first, if you look only at the number of educational institutions opened and arranged in 1867-1869, it would certainly not be possible to consider it satisfactory in terms of the qualitative shortcomings of this education [4]. An analysis of the first "successes and failures" made it possible to say that the region needs a certain general system for managing educational institutions and constant control over them. The teaching process was "sluggish", which did not contribute to the success of Russian-style schools at all. Moreover, the creation of new-style schools with the involvement of indigenous children in them was seen as "a counterbalance to the fanatical activities of the native Muslim school", while in practice only schools were opened for children arriving. In general, the organization of education in parish schools, especially rural ones, left much to be desired. In many schools, students did not have the basic skills of speaking and writing. Notebooks on the Russian language, arithmetic and calligraphy were carelessly kept, knowledge of Russian history and geography among many students was insufficient. For the most part, the children could not answer on their own, repeating after the teacher or answering individual questions. The main reason for this was the insufficient level of training and the number of teachers, as well as the lack of textbooks and teaching aids. So, Russian elementary schools have become widespread. There was almost not a single Russian settlement that did not have a school. At the same time, the training covered almost the majority of Russian school-age children and a small number of "foreigners". Despite a number of shortcomings of these schools, elementary schools played a positive role in the dissemination of elementary knowledge among the general population.

BIBLIOGRAPHY

- Ostroumov N.P. Konstantin Petrovich fon-Kaufman, ustroitel' Turkestanskogo kraya. Lichnyye vospominaniya 1877-1881 gg. Tashkent, 1889. s.71. Gorshenina S. Galina Pugachenkova.- Seriya «Kul'tura Sredney Azii v pis'mennykh istochnikakh, dokumentakh i materialakh». T.:2000.
- Rempel' L. I. Moi sovremenniki (20-ye – 80-ye gody). Tashkent. Izd. Literatury i iskusstva im. Gafura Gulyama.: 1992.
- Akhmarov CH. Na puti k prekrasnomu (vospominaniya) Tashkent. Izd: San"at. 2007. –s.59.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**THE MAIN TRENDS OF ANGLO-AMERICAN STUDIES ON THE RELIGIOUS ISSUE
IN TURKESTAN IN THE WORKS OF WESTERN RESEARCHERS OF THE
TWENTIETH CENTURY**

D. A. TASHKENBAYEVA

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al Khorezmi
Tashkent, Uzbekistan
diya_@mail.ru

The systematic and purposeful study of Central Asia in Anglo-American historiography is even more activated in the events that followed after the Second World War, when, as a result of the start of the Cold War, an ideological and military-political confrontation between two antagonistic systems and blocs led by the United States and the Union, in In Western science, an independent discipline is being formed - Sovietology - a direction of scientific research that has been developed in the USA and Western Europe and concentrated on a comprehensive study of the USSR.

One of the priority areas of Sovietology was the study of various aspects of life, including the Islamic religion, its evolution in the Muslim zones of the Soviet state, and in particular in Central Asia during the Soviet period. An extensive body of work on this issue, published in Anglo-American historiography during the second half of the twentieth century. according to the thematic focus, the nature of publications and research methods, he formed a specialized sub-discipline within the framework of Sovietology, called by one of the prominent American Islamic researchers Devin DeWeese "Sovietological Islamic studies".

In the process of its evolution for most of the second half of the 20th century, Sovietological Islamic studies experienced a process of expanding the subject field, improving methodological tools, as well as institutionalization through the formation of specialized research centers and departments at universities, the organization of specialized periodicals, etc[1].

In general, over the years of its development, representatives of Sovietological Islamic studies have created a significant number of important studies on various aspects of the history of Islam in Central Asia, including Turkestan, the methodological tools and scientific assessments of which differed significantly from the unambiguous clichés of the Soviet historiographic tradition and represented a different alternative view. on the evolution of Central Asian Islam and society in the era of Soviet power.

The study of issues of Islam and religious life in Turkestan is directly related to the need for a thorough historiographic study, systematization and analysis of an extensive corpus of Anglo-American studies created by representatives of Sovietological Islamic studies, as well as a number of modern Anglo-American authors covering the period we are studying, namely 1970 - 1980 th years.

Western Anglo-American historiography reacted quite sensitively and quickly to various changes in the foreign policy of Turkestan. As is known, in the late 1970s and early 1980s, there were significant changes in the policy of the Union in the Muslim East and, in particular, in Afghanistan. In April 1979, simultaneously in all the provinces of Afghanistan, an uprising against the communist regime arose. The Soviet government was seriously concerned about the prospect of Islamic fundamentalists coming to power in this country, which in turn could lead to unrest among the Muslim population of the Soviet Central Asian republics, which were geographically and culturally close to their neighbors. The earlier revolution in Iran also contributed to the complication of the situation in the region. All this ultimately led to the entry of Soviet troops into Afghanistan in December 1979. This process was immediately reflected in Western historiography, in which many articles are beginning to appear about the significance of this event in the context of world politics, as well as its impact on USSR, in particular, on the relationship between Islam and the Soviet state[1]. So, for example, A. Bennigsen wrote a number of works covering how this affected the life of Muslims in the traditionally Muslim parts of the USSR, in particular in Turkestan[2].

One of the topical aspects of this problem, which was in the field of research by Sovietologists, was the question of the use by the Soviet government of representatives of the indigenous inhabitants of the Central Asian republics in the Afghan war. The works of A. Bennigsen, M. Brokup, P. Henz, E. Wimbush cover this process in detail. So, in particular, they note the fact that the center sent Uzbeks and Tajiks to work as administrative and technical personnel, since Russian-speaking personnel did not have sufficient knowledge of local conditions and language [3, 44]. By the end of 1979, several hundred people from Turkestan were already involved in the Afghan campaign at various levels: from technical personnel to relatively high positions in the military hierarchy. According to Sovietologists, this was a completely new experiment, because Turkestan Muslims got the opportunity of direct contact with their Muslim co-religionists abroad. However, according to A. Bennigsen, this experiment did not bring the results expected by the official authorities, and "Turkestan Muslims spent money with Afghan ones and, instead of enlightening them about Leninism, they themselves were enlightened about Islam" [3, 62]. The same position is shared by E. Wimbush, who in his article "The politics of identity change in Soviet Central Asia" (The politics of identity change in Soviet Central Asia), published in 1985, stated: "we, most likely, should wait to see how these events will affect the Turkestani Muslims, but from the information that reaches the West it is already clear that the Turkestani Muslims are indeed concerned about these events around their borders and that often their sympathies turn out to be on the side of their Muslim brethren »[4, 76].

The work of the researcher Paul Henz "The Central Asian Muslims and their brethren abroad - Marxist solidarity or Muslim brotherhood" also raises questions of the Muslim self-consciousness of the peoples of Turkestan in the context of the Iranian revolution and the war in Afghanistan . It is noteworthy, in our opinion, to note the following statement of the author: "Central Asian interest in Afghanistan before the invasion was much less than in Iran. However, the invasion changed everything.

Central Asians were widely involved in Soviet military operations...” [5]. Further, the author connects the Muslim solidarity of Soviet Central Asian Muslims with their Afghan co-religionists based on the fact that the population of Afghanistan consisted of a large number of Turkmens, Uzbeks and Tajiks, families who fled there in the 1920s and 1930s, respectively, the author believes that these ethnic and religious ties made themselves felt. Thus, Paul Hentz makes a thesis about the impact of the Afghan war on the relationship of Central Asian Muslims to Soviet politics and the center, as well as on their Muslim self-consciousness.

Another researcher, H. Braker, in his article “The Importance of the Islamic Question for Soviet Domestic and Foreign Policy” (The implication of the Islamic question for soviet domestic and foreign policy), published in 1983, also states that Muslims of the central Asian republics and the Caucasus, living in the conditions of events in Iran and Afghanistan, are increasingly thinking about their belonging to the common Muslim ummah. H. Braker takes as the basis of his thesis the statement of Mufti Ziyavuddin Babakhan, Chairman of SADUM, at the opening of the symposium in Dushanbe in 1979 (on the eve of the celebration of the beginning of the 15th century in accordance with the Muslim chronology (Hijra) in September 1980), where he delivered a fiery speech about the connections of all Muslims, their belonging to the common ummah. It is noteworthy how the American researcher interprets the meaning of one of the fragments of the speech of the Central Asian mufti. Thus, concluding his speech, Z. Babakhanov quotes a fragment from a ghazal by the famous medieval poet Saadi Shirozi, the meaning of which boils down to the fact that all people are part of a single whole, and malaise in one of the parts cannot but affect the rest. H. Braker erroneously attributes this quote to the words of the Prophet Muhammad, although in reality, as already noted, they belonged to the pen of Saadi Sherozi. Further, according to the author, through this quatrain, Mufti Z. Babakhanov wanted to say that the Muslims of Central Asia "were strongly influenced by the events in Iran and Afghanistan" [6]. However, in our opinion, this statement of the mufti could not be directly related to the entry of Soviet troops into Afghanistan, since the latter took place only 3 months after this symposium. In our opinion, H. Braker somewhat politicizes the speech of the Central Asian mufti, giving his speech excessive concern in connection with the events in the Muslim East. Meanwhile, during this period, there was no significant speech among the peoples of Central Asia in support of their "Muslim co-religionists".

BIBLIOGRAPHY:

Broxup Marie. The Soviets in Afganistan: the anatomy of takeover // Central Asian Survey. – 1983. – Vol. 1. – № 4. – P. 83-108; Hans Braker. The implications of the Islamic question for soviet domestic and foreign policy // Central Asian survey. – 1983. – Vol. 2. – № 1. – P. 111-128; Girardet Edward. Russia’s war in Afganistan // Central Asian survey. – 1983. – Vol. 2. – № 1. – P. 83-110; Roy Olivier. Islam in the Afghan resistance // Central Asian survey. – 1984. – Vol. 12. – № 1. – P. 55-68; Henze Paul. The Central Asian Muslims and their brethren abroad – Marxist solidarity or muslim brotherhood // Central Asian survey. – 1985. – Vol. 3. – № 3. – P. 51-67 и др.

- Bennigsen A. Soviet Islam since invasion of Afghanistan // Central Asian survey. – 1982. – Vol. 1. – № 1. – P. 65-78; Bennigsen A. Soviet Muslims and the Muslim World. Soviet nationalities in Strategic perspective. Edited by S.E. Wimbush. – New York, 1985. – P. 220.
- Bennigsen A. Soviet Muslims and the Muslim World. Soviet nationalities in Strategic perspective. Edited by S.E. Wimbush, – New York, 1985. – P. 220.
- Wimbush S.E. The politics of identity change in Soviet Central Asia // Central Asian Survey. – 1985. – Vol. 3. – № 3.
- Henze Paul. Henze Paul. The Central Asian Muslims and their brethren abroad – Marxist solidarity or muslim brotherhood // Central Asian survey. – 1985. – Vol. 3. – № 3. – P. 51-67
- Braker Hans. The implications of the Islamic question for soviet domestic and foreign policy // Central Asian survey. – 1983. – Vol. 2. – № 1. – P. 111-128

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**DEVELOPMENT OF HAND GLOVE FOR MUTE USING NANO FLEX SENSOR:
REVIEW**

M. S. N. AFIQAH

Politeknik Premier Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
afiqahmustapha19@gmail.com¹

Z. MOHAMAD

Politeknik Premier Sultan Salahuddin Abdul Aziz Shah, Malaysia
zunuwanas@yahoo.co.uk

ABSTRACT

Today's world differentiates between the social life of ordinary people and the deaf-mute. Normal people can speak to each other normally, while deaf people must use sign language. As a result, deaf mutes face various difficulties when trying to interact with people. When they talk to ordinary people, they need technology to translate sign language. A sensor glove device is used that can recognize hand gestures used in American Sign Language. Although the output is produced in text format, it will be sent by Bluetooth to the Android application. Flex sensors are used to translate hand signals or signatures into electrical signals. These electrical signals are processed to produce the appropriate text output. This is used to teach sign language words and make it easier for normal people and deaf mutes to communicate. This paper detects hand gestures using a device.

Keywords: Gloves, Hand gesture recognition, Flex sensor, disabled people.

CHAPTER 1: INTRODUCTION

1.1. Background Of Project

Hearing and speech issues are getting worse with time. 70 people throughout the world currently suffer from speech and hearing issues, according to the most recent data [1]. Most people with speech and hearing issues are unable to read or write in written English. Sign language is the native tongue used by deaf and mute persons to communicate with others (SL). In SL, meaning is mostly communicated by gestures rather than spoken by combining the usage of finger shapes, hand motions, and facial expressions [2]. This language has a tiny vocabulary, a lot of hand motions, and learning difficulties. Additionally, we frequently observe these deaf-mutes using sign language to converse with hearing persons and vice versa. However, because normal people are not familiar with sign language and disabled persons find it extremely difficult to communicate with normal people, it is highly challenging for normal people to grasp. This communication barrier has a significant impact on the deaf community's quality of life and social interactions[3].

Deaf mutes must therefore hire interpreters to communicate with hearing individuals. This can be done by designing gloves with sensors and electronic circuitry. One benefit of using this device is that it does not require complex data processing [4]; there are no movement restrictions, such as when seated in a chair or behind a desk; background conditions do not affect how hands are recognized [5], [6]; it is a lightweight SLR-based glove device that can be carried to facilitate mobility [7], [8]; and it is a recognition system that can be used for SL learning for both deaf-mute and able-bodied people[9]. Figure 1 illustrates hand gestures for American Standard Sign Language.

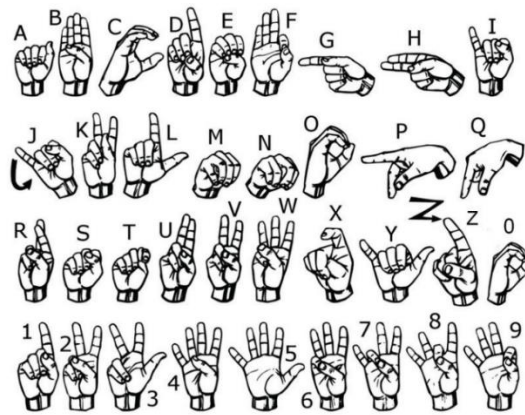

Figure 1: American Standard Sign Language

This project makes use of certain other electronic components as well as sensor-based approaches. First, using flex and acceleration sensors, the signal language is translated into an analog voltage signal. The analog signal is transformed into a digital signal using an ADC on a microcontroller board. Now that these digital signals have been processed, the microcontroller can identify the appropriate characters and send them to the Android phone through Bluetooth. The Android application is used to display the characters received from the Bluetooth module as text, and Google Text-to-Speech is used to transform the text to voice. One of the crucial interventions is the SLR system, which is employed to build rapport with individuals who are unaware of these symptoms [10]. The creation of an SLR system based on sensing gloves is one of the most significant initiatives aimed at gathering data for human hand movements. Three methodologies are utilized (Figure 2) to capture the hand's position and determine the significance of the motions that go along with it: vision-based, sensor-based, and a combination of both[11].

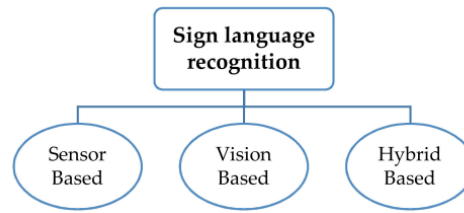

Figure 2: Sign language recognition approaches.

Furthermore, SL is a positional and visual language based on hand and body movements, hand position and orientation, and finger and hand morphology. These components work together to express an idea's meaning. The SL phonological structure typically consists of five elements (Figure 3). Each move in Second Life is made up of five distinct parts. These five fundamental elements are significant SL components that can be used by intelligent automated systems to identify SL (SL recognition, or SLR) [12].

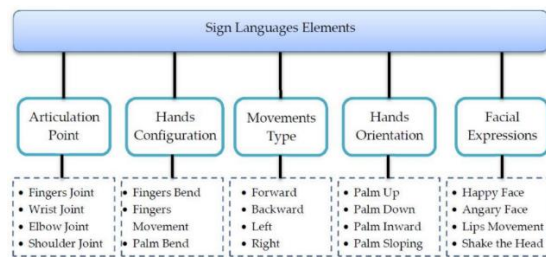

Figure 3: The essential elements related to sign language gesture formation.

1.2. Problem Statement

Humans can communicate verbally and non-verbally (signs, actions, and so on). All deaf and mute populations around the world use this non-verbal communication technique, as do paralyzed patients and the elderly. One of the deaf and mute patients shared his experience with me when he went shopping and he often had difficulty getting information about products. Because of that, he asked for help by using sign language to find out if the staff understood his wishes. But unfortunately, when he uses sign language, they will try to avoid and ask for help from other workers. He tried to get the employee back and asked to communicate normally until the situation forced him to type on the mobile phone. They find it very challenging to interact with the people around them. Because of that, knowledge and awareness about the importance of using sign language are still lacking in the community. Because of this, deaf-mutes need a way to communicate freely with their environment without difficulty. They need an intermediary who translates their language into text and speech that is easily understood by people who do not understand sign language.

Next, I have done some research on the project I want to develop. The existing project has almost the same objective and problem statement. I found that the previous project did not use IoT technology to make it easier to use this sign language translation project. In the previous project, if making a hand gesture in sign language it would display the output on the LCD screen and emit a sound from the speaker. Because of that, the project I want to develop is almost the same as the previous project, but I only added the use of IoT Technology in the glove. When a deaf mute uses these gloves and tries to move his hands in sign language, the output will be displayed on a device

such as a mobile phone, tablet, or laptop. The device needs to be connected with the Bluetooth used in the glove, then the device can display the output. The output to be displayed is not only the sign language alphabet but the voice output will also be heard through the device.

In conclusion, this will make it easier for deaf-mutes to communicate with normal people by just moving their hands in sign language, and the output will be displayed on the device and normal people will read and know from the device only.

1.3. Objectives

Below are the objectives of this project :

1. To develop a device that can detect different hand gestures and process them to display Sign Language by using IoT technology.
2. To analyze at which level the finger parameters are at several levels while sending them directly to the system.
3. To teach and communicate with deaf-mutes using this device.

1.4. Scope And Limitations

This project will help people who cannot hear and speak like normal people and can communicate their needs easily. Therefore, this project is a prototype of a smart glove that can be used by deaf-mute individuals. The limitation of this project is only to display some alphabet first. If the wearer of these gloves holds his hand in the letter A, the device will display the output A on the screen and will emit a voice saying the letter A. With this, the deaf-mute will be able to communicate with normal people in a relaxed atmosphere thanks to this.

There are two modules in it:

- i. In The first module, the deaf-mute can wear a detection module, and gloves that recognize hand movements.
- ii. The second module, the translator, converts the identified hand signals into text in English. Individuals who are not deaf can use the translator module, which aims to help understand sign language. Bluetooth is used to connect the two units.

1.5. Significant Project

This effort aims to transmit the right meaning through the glove gesture. Additionally, we have observed that while the person is wearing the smart glove, the phrases that go along with one of their hand lines are displayed on the LCD. Additionally, the Android software handles the work of converting the text that was collected into speech signals, making it legible and understandable for the general public. I believe, smart gloves designed with sensors and various other electronic components can help deaf-mutes communicate freely with their environment without difficulty.

CHAPTER 2: LITERATURE REVIEW

2.1. Introduction

Historically, the term "deaf-mute" has been used to describe people who are either deaf and communicate through sign language or who are both deaf and mute. The phrase is still used to describe deaf people who are unable to speak spoken language or who can communicate to some extent but refrain from speaking due to the unfavorable attention that atypical voices occasionally

draw. The way deaf and mute people communicate with others is through sign language (SL). In contrast to spoken language, sign language uses a visual-manual modality to communicate meaning. Manual articulation combined with non-manual signifiers is how sign language is expressed. Sign language is a real language with its own grammar and vocabulary. Despite there being commonalities between many sign languages, sign language is not universal and typically is not mutually comprehensible.

According to linguists, spoken and signed communication are both examples of natural language, which means that they both develop naturally over time without deliberate planning and through an abstract and drawn-out process of aging. Body language, a kind of non-verbal communication, should not be confused with sign language. Because of that, to convey messages mainly through gestures rather than speaking, sign language combines the use of finger shapes, hand movements, and facial emotions[2]. Speech-impaired and hearing-impaired individuals can only communicate with each other through sign language. However, since most people do not understand sign language, there is a significant communication gap between deaf-mutes and the rest of society. Additionally, sign language is challenging to master due to inherent sentence structure and syntax variations. To facilitate effective and simple communication between different groups, a system must be developed that translates sign language to voice and voice to sign language.

2.2. Type Of Sign Language Alphabet

Uncertainty surrounds the number of sign languages spoken worldwide. Generally speaking, each nation has its own native sign language; some have multiple sign languages. In contrast to the 150 sign languages included in the 2021 version of Ethnology, over 200 sign languages are listed in the SIGN-HUB Atlas of Sign Language Structures, and many more are reportedly still to be discovered or documented.

Firstly, American Sign Language (ASL). ASL is not a subset of English even though it shares the same alphabet. Since it was developed independently, American Sign Language has its own unique linguistic framework. In English, signs do not represent ideas in the same order that words do. This is because sign language has a special grammar and is primarily visual. In the United States, there are roughly 500,000 ASL users. Gesture for American standard language is shown in figure 4.

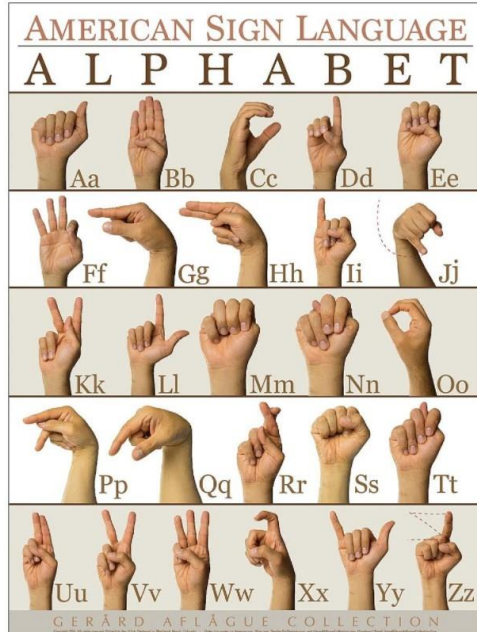

Figure 4: American Sign Language

Secondly, British sign language, Auslan (Australian Sign Language), and sign language from New Zealand. This alphabet uses two hands rather than one, unlike ASL. Gesture for British sign language, Auslan is shown in figure 5.

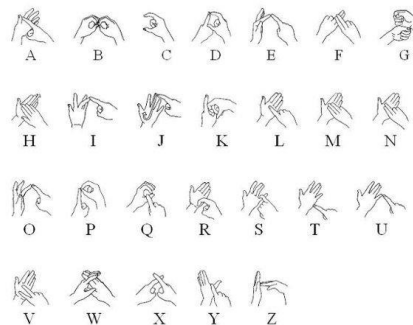

Figure 5: British, Australian, and New Zealand Sign Language (BANZSL)

Next, Arabic Sign Language. A family of sign languages found in the Arab Mideast is known as the Arab sign-language family. Gesture for Arabic Sign Language is shown in figure 6. Lastly, Chinese Sign Language (CSL). The People's Republic of China uses Chinese Sign Language as its official sign language. It is referred to as *Wénfǎ Shǒuyǔ* in the Republic of China and has nothing to do with Taiwanese Sign Language. Gesture for Chinese Sign Language is shown in figure 7.

Figure 6: Arabic Sign Language

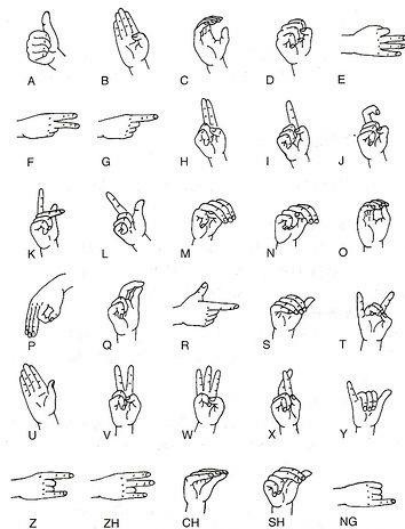

Figure 7: Chinese Sign Language (CSL)

2.3. Studying On Deep Learning-based Deaf & Mute Gesture Translation Systems

According to experts, Deaf people communicate with hearing people in the world by using the Interpretation System (TS). These papers focus on the human-computer interface (HCI), hand gesture recognition (HGR), American Sign Language (ASL), image segmentation, and convolutional neural networks (CNN). The development of human-computer interaction (HCI) has benefited disabled individuals because computers play a significant role in modern society. In order to categorize signatures, the suggested system also includes a Convolutional Neural Network (CNN) based on a deep learning algorithm for the extraction of valuable features. ASL stands for American Sign Language. The suggested system's major goal is to create an intelligent system that can effectively and efficiently translate between a normal person and a deaf or mute person as well as between a person with poor speech and a normal person[13].

Consequently, this study Deep Learning-based Deaf & Mute Gesture Translation System built for interpreting ASL and also offers a thorough description of deep learning-based approaches

for sign language detection. On data samples taken from the ASL dataset, the suggested solution was tested, and the overall accuracy was 96.68%. For Deaf people, the suggested system is appropriate and trustworthy. A Hand Gesture Recognition (HGR) system that is effective and affordable for real-time video streaming from mobile device cameras is also included. For authentication in this article, distinct individual hand gestures are used. The suggested system must be built with a camera front end, and the output can be either text or audio.

2.4. Studying On Design And Development Of Hand Gesture Based Communication Device For Deaf And Mute People

According to experts, this paper is fitted with a Raspberry Pi, a 3-D accelerometer, gesture detection, deaf and mute, and MCU node. In this study, a 3-D accelerometer is employed to identify the actions of people with disabilities. Based on these gestures, a custom database is created, processed by a Raspberry Pi and nodeMCU, and messages are shown on an LCD screen. The suggested system employs the Support Vector Classifier Algorithm. This highlighted article has performed an experimental analysis in which it compares the proposed system with current machine learning algorithms and demonstrates that our method surpasses them by translating whole phrases rather than just single alphabets, leading to increased device accuracy. However, this article is based on an inexpensive, dependable, and effective equipment that will enable deaf mute individuals to collaborate effectively with hearing people in the interest of human advancement[14].

2.5. Studying On An Assistive Body Sensor Network Glove For Speech- And Hearing-Impaired Disabilities

Scholars state that a wireless sensor glove equipped with five sensors and a 3D accelerometer is used as the input device. This article highlighted Hand Gesture Recognition, Body Sensor Networks, BSN Sensor Gloves, American Fingerspelling, and Assistive Communication Devices. To illustrate the practical application of the framework, a gesture recognition experiment was conducted on American Sign Language (ASL) fingerspelling gestures with two additional gestures representing spaces and periods. The recognition model was validated on the pangram "The quick brown fox jumps over the lazy dog.". However, this article is based on hand signals to facilitate communication among those with speech and hearing impairments [5].

The conclusion is to develop a system that can detect different hand gestures and process them to produce Sign Language by using IoT technology. Next, to analyze at which level the finger parameters are at several levels while sending them directly to the system. Finally, to use these gloves as a teaching and communication tool for deaf mutes using sign language.

CHAPTER 3: METHODOLOGY

3.1. Project Ideal

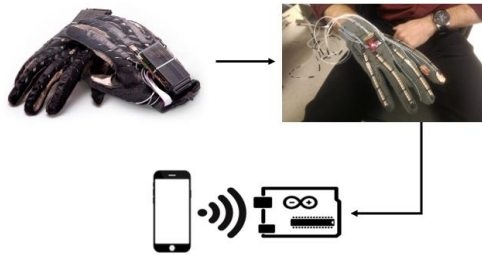

Figure 7: Project Ideal of Development of Hand Glove For Mute Using Nano Flex Sensor

Figure 7 shows the project idea of the Development of Hand Gloves For Mute Using a Nano Flex Sensor. This project begins with the wearing of gloves equipped with nano flex sensors, accelerometers, microcontrollers, and others. Turn on the product and make sign language movements based on American Sign Language. The sign language words performed will be displayed on the tablet or smartphone.

3.2. Working Principle

The flex sensor measures finger flexion according to the gesture and outputs a change in resistance corresponding to the amount of flex. The accelerometer sensor measures the linear movement of the hand on the X-axis and outputs a different X value corresponding to the movement in the X-axis. The touch sensor measures if there is any contact between two fingers. All the data from the sensors is then processed on the Arduino involving combining all the sensor outputs to match the resulting output with the pre-stored values of the different signs about the alphabet. For this, an appropriate range is established for each alphabet and word that can be recognized with one hand based on measured data obtained from repeated measurements. The Bluetooth module is connected to the Arduino. The processed data is then transferred to the Bluetooth module (transmitter) which is obtained in string format. Android mobiles also have built-in Bluetooth capabilities. These two Bluetooth devices are then paired and the string is sent to the Android mobile. An Android mobile receives data via Bluetooth in byte format, converting it to a string. The entire system is attached to regular gloves for easy handling and accurately recognizing hand gestures. Images of letters and words used are stored in a database. The text will be displayed on the Android Application.

3.3. Block Diagram

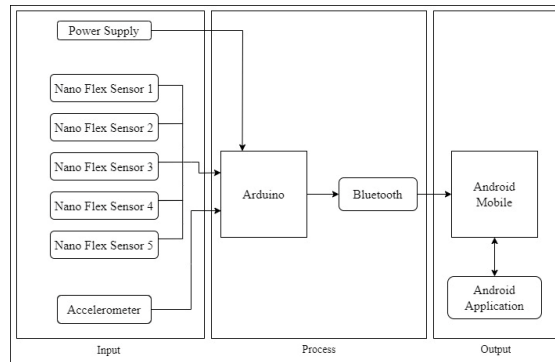

Figure 9: Block diagram of Development of Hand Glove For Mute Using Nano Flex Sensor

Figure 9 shows the block diagram of the Development of Hand Gloves For Mute Using a Nano Flex Sensor. In the diagram, there are three parts namely input, process, and output, all of which are involved in the operation of the system. In the input, there is a consumer power supply, nano-bending, and accelerometer sensors. Meanwhile, for the process part, there is an Arduino and a Bluetooth module. Finally, the data will send to the android mobile and will Android Application.

3.4. Flowchart

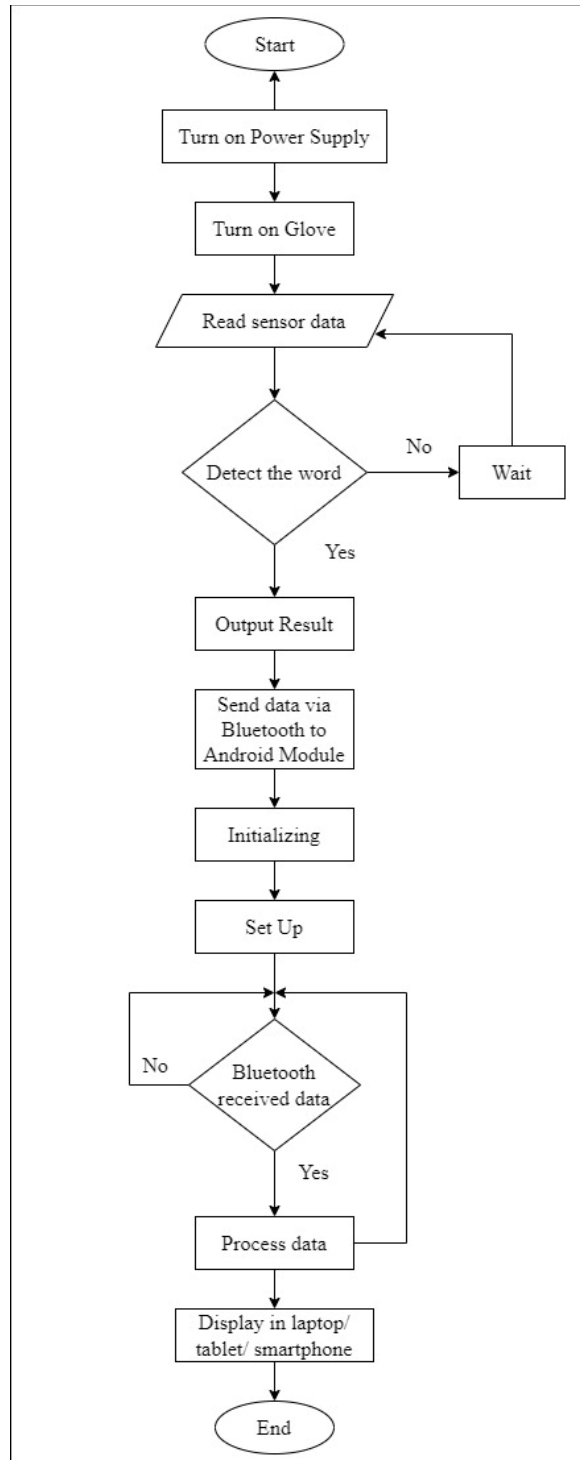

Figure 9: Flowchart of the project's ideal

The diagram of the project flow chart is shown in Figure 9. The device starts with putting on the glove and turning on the product. Then, the patient can make sign language movements

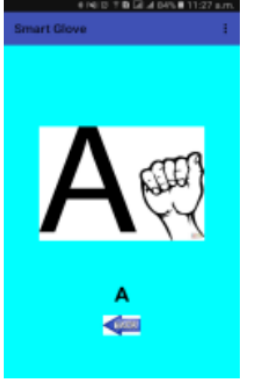

based on the American alphabet and the words they do will be displayed through digital technology.

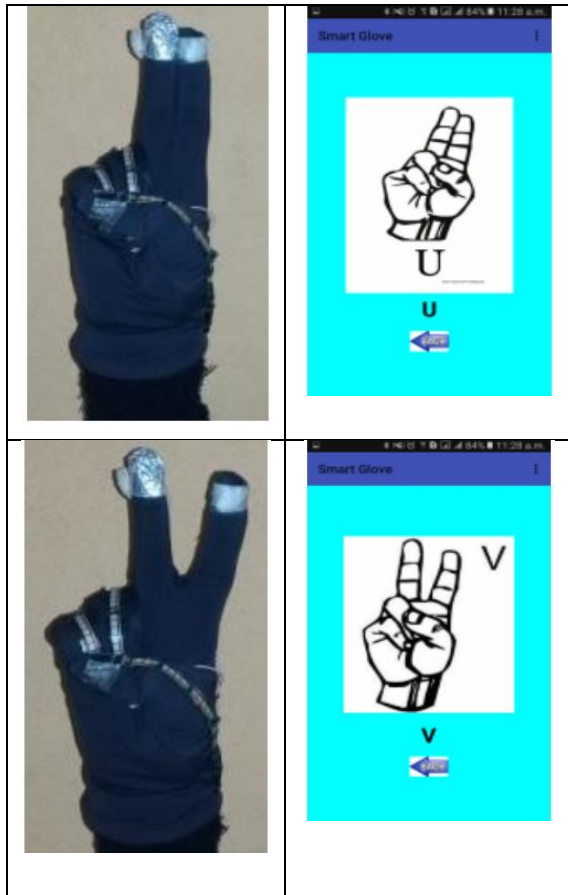
4. EXPECTED RESULT

The outcome of this work is anticipated in all common sign languages with 26 alphabets each, and certain words are effectively shown in a text that can facilitate communication between hearing- and speech-impaired and speech-impaired persons. Therefore, this initiative to build two-way communication between hearing-impaired, speech-impaired, and normal people is highly realistic.

All of the work described focuses solely on one-way communication between the disabled and the general public. Two-way communication between these groups is made possible by this effort. Additionally, unlike other methods, this converts all letters and certain words. "Digital Text and Speech Synthesizer Using Smart Gloves for the Deaf and Mute" is the sole work that converts all letters and some words, although it only deals with translating gestures to text and speech. I later utilise the anticipated outcomes from earlier research from other journals as a guide. The four alphabets—"A," "C," "U," and "V"—in sign language and output are given below for your convenience.

Table 1: Hand signal output 'A' 'C' 'U' dan 'V' in android application in text.

Sign	Output
	
	

Figures 10 and 11 show how the system also has a feature that can assist those who have disabilities resulting from illnesses, accidents, or other causes. They can quickly learn gestures using android applications.

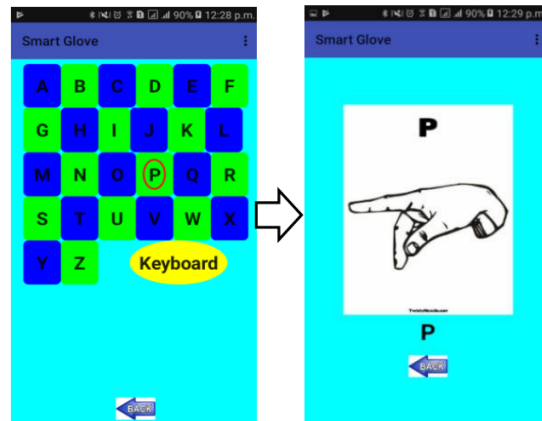

Figure 10: Text to Sign language

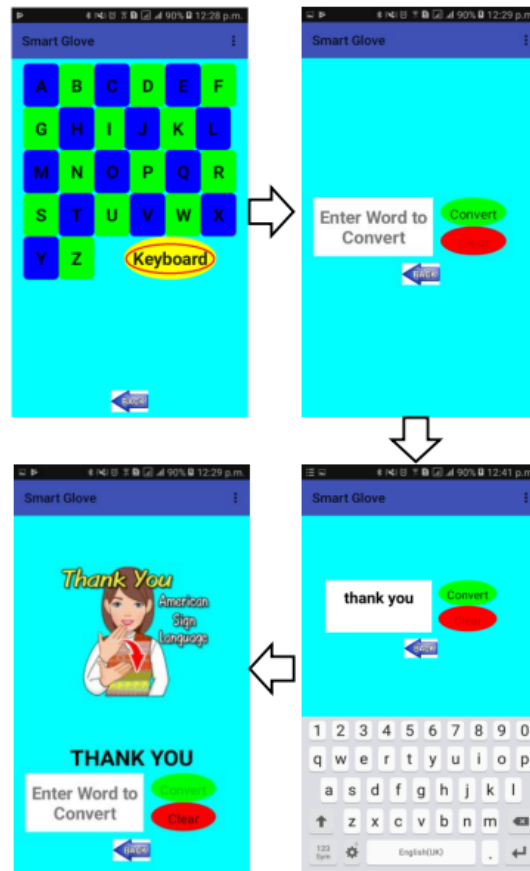

Figure 11: Word to Sign language

CONCLUSION

This project proposes to develop a system that can detect different hand gestures and process them to produce Sign Language by using IoT technology. In addition, using these gloves as a teaching and communication tool for deaf-mutes by using sign language. The use of five flexible accelerometer sensors on the glove demonstrates how effective it is to bridge the communication gap between hearing- and speech-impaired individuals and average persons. The application of this gadget will make it simple for users to pick up motions, making it a useful tool not only for those with natural impairments but also for those suffering from accidental and oral disease-related difficulties. It might be possible to make the project even better by adding more terms and different sign languages.

REFERENCES

- [1] World Health Organization, “Deafness and hearing loss Hearing loss and deafness,” Nov. 13, 2017. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss>
- [2] M. V. Sharma, N. V. Kumar, S. C. Masaguppi, S. Mn, and D. R. Ambika, “Virtual talk for deaf, mute, blind and normal humans,” Proceedings - 2013 Texas Instruments India Educators’ Conference, TIIEC 2013, pp. 316–320, 2013, doi: 10.1109/TIIEC.2013.63.

- [3] Vidur S. Bhatnagar, Rachit Magon, Rashi Srivastava, and Manish K. Thakur, A Cost Effective Sign Language to Voice Emulation System, vol. 4. IEEE, 2015. doi: 10.1109/IC3.2015.7346737.
- [4] N. Tanyawiwat and S. Thiemjarus, "Design of an assistive communication glove using combined sensory channels," in Proceedings - BSN 2012: 9th International Workshop on Wearable and Implantable Body Sensor Networks, 2012, pp. 34–39. doi: 10.1109/BSN.2012.17.
- [5] S. Vutinuntakasame, V. R. Jaijongrak, and S. Thiemjarus, "An assistive body sensor network glove for speech- and hearing-impaired disabilities," in Proceedings - 2011 International Conference on Body Sensor Networks, BSN 2011, 2011, pp. 7–12. doi: 10.1109/BSN.2011.13.
- [6] H. Rasheed, Annual IEEE Computer Conference, IEEE International Multi-Topic Conference 17 2014.12.08-10 Karachi, and IEEE INMIC 17 2014.12.08-10 Karachi, Assistive Glove for Pakistani Sign Language Translation, vol. 5. IEEE, 2015. doi: 10.1109/INMIC.2014.7097332.
- [7] Y.-F. Fu, C.-S. Ho, G. Jhuan Rd, and C. Ho, "Static Finger Language Recognition for Handicapped Aphasiacs," 2007. doi: 10.1109/ICICIC.2007.539.
- [8] A. Arif, S. Tahir, H. Rizvi, I. Jawaid, M. A. Waleed, and M. R. Shakeel, "Techno-Talk: An American Sign Language (ASL) Translator," Oct. 2016. doi: 10.1109/CoDIT.2016.7593642.
- [9] N. Sriram and M. Nithyanandham, "A Hand Gesture Recognition Based Communication System for Silent Speakers," Sep. 2014. doi: 10.1109/ICHCI-IEEE.2013.6887815.
- [10] R. ; W. F. ; A. M. C. ; K. G. P. Anderson, "Sign Language Recognition Application Systems for Deaf-Mute People: A Review Based on Input-Process-Output," in Procedia Computer Science, 2017, vol. 116, pp. 441–448. doi: 10.1016/j.procs.2017.10.028.
- [11] J. J. Laviola, "A Survey of Hand Posture and Gesture Recognition Techniques and Technology," vol. 29, pp. 1–76, Jun. 1999.
- [12] S. Ramli, GMT Feature Extraction for Representation of BIM Sign Language. IEEE, 2012.
- [13] S. Abdalla, H. Hassan, A. A. Fahad, H. J. Hassan, and S. H. Abdullah, "Deep Learning-based Deaf & Mute Gesture Translation System," Article in International Journal of Science and Research, 2020, doi: 10.21275/SR20503031800.
- [14] O. Vaidya, S. Gandhe, A. Sharma, A. Bhate, V. Bhosale, and R. Mahale, "Design and development of hand gesture based communication device for deaf and mute people," in 2020 IEEE Bombay Section Signature Conference, IBSSC 2020, Dec. 2020, pp. 102–106. doi: 10.1109/IBSSC51096.2020.9332208.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

**RELATIONS OF MUHAMMAD ALI PASHA WITH THE HIGH GATE IN THE FIRST
YEARS OF EGYPT'S RULE**

Samir AHMETI
Kosova
samiri76@hotmail.com

ABSTRACT

Muhammad Ali Pasha's skillful and cunning policy amazed everyone, because within 4 years (between years 1801 - 1805) he managed to crown one of his prime goals -to become the Wali of Egypt, and even managed to continue in this position for 44 years, like no other Wali of the Ottoman Empire. With his military and political activity, Muhammad Ali Pasha faced many challenges, on which Pasha was successful, that other military and administrators had previously failed. Therefore, Muhammed Ali Pasha is considered the only military officer who used all difficult situations to his advantage, acting in opposition to his rivals.

Initially, Pasha was never hostile to his rivals, but he appeared collaborative and frankly, so he carefully observed them until he judged that the right time had come when he had to fight them. It was no coincidence that Muhammad Ali Pasha gradually began to fight the Mamluks, whom he considered as his main rivals in the power of Egypt, as they were indeed for the High Gate. But Muhammad Ali Pasha did not act hastily against the Mamluks, therefore it took about 10 years until Muhammad Ali Pasha finally liquidated many Mamluk superiors, and removed the rest of them from the political scene forever.

Nevertheless, Muhammed Ali Pasha's relations with the High Gate were completely different from those mentioned above with the Mamluks. The Ottoman documents best outline these relationships. This indeed proves the Pasha's prudence towards the High Gate.

Many Ottoman documents attest to the fact that Muhammad Ali Pasha was interested in winning the Sultan's sympathy, as evidenced by his unreserved willingness when, as a result of the Sultan's request, he fought the Wahhabi forces and defeated them, as well as restored stability in Hijaz. This way, Muhammad Ali Pasha gained the trust of the Sultan, because he removed the barriers that the supporters of the Wahhabi movement had set up, which for years prevented the pilgrimage (the Hajj). With this smart political act, Muhammad Ali Pasha had only one goal -to win the Sultan's confidence, and thus to persuade him not to dismiss him from the post of the Wali of Egypt, or not to appoint him to the head of any other vilayet, because there was no other vilayet like Egypt more suitable for the ambitions of Muhammed Ali Pasha. Therefore, Muhammed Ali Pasha made maximum efforts to achieve this goal, and finally his efforts were rewarded, and his dreams later came true. As Muhammad Ali Pasha's aim was to rule Egypt for a long time, in the first years he carried out all the orders of the Ottoman Sultan without hesitation.

And for the same purpose, we found out that the Ottoman documents noticed Muhammad Ali Pasha's attention to the Sultan, as he occasionally sent provisions from Egypt to Istanbul, as well as accompanying them with precious and special gifts for the Sultan alone.

Muhammad Ali Pasha also benefited from the Sultan's spiritual and religious feelings and his keen interest in the needs of the Muslims in Hijaz. Therefore, in order to win the trust of the Sultan, Pasha had sent valuable aid to Hijaz. Pasha also went further with financial investments in Mecca and Medina.

Further, in the studies of historical sources and references related to our topic, it is clear that Muhammad Ali Pasha's strategy with the High Gate was precise and serious. The Pasha's complete obedience and unreserved willingness to the orders of the Ottoman Sultan indicate that he felt a great necessity of the good impressions of the Sultan about him.

In the eyes of historians and political analysts, Muhammad Ali Pasha remains one of the most experienced leaders and among the most eminent Walis in the Ottoman Empire, and that his influence in Egypt was evident and colossal, which no one denies.

Keywords: Muhammad Ali Pasha, The High Gate, Ottoman Sultan, Egypt, Ottoman Documents.

علاقات محمد علي باشا مع الباب العالي في السنوات الأولى من حكم مصر

(على ضوء الوثائق العثمانية)

سامر أحمدى - أستاذ التاريخ الإسلامي - بريشتينا ، كوسوفا

الملخص:

قد أذهلت فطنة محمد علي باشا الجميع بسياسته الماهرة والماكرة ، لأنه في غضون 4 سنوات (ما بين 1801 - 1805) تمكن بأنشطته العسكرية والسياسية من تحقيق أحد أهدافه الأولية ، أي أن يصبح والياً على مصر ، كما استطاع أن يستمر بهذا المنصب لمدة 44 عامًا ، بحيث لم يحكم مثل مدة حكمه أحد من ولاة الخلافة العثمانية .

واجه محمد علي باشا بنشاطه العسكري والسياسي العديد من التحديات ، ومع ذلك قد نجح فيها ، بعد أن فشل من سبقه من الولاة. ويعتبر محمد علي باشا العسكري الوحيد الذي استخدم كل المواقف الصعبة لصالحه ، حتى غير المتوقعة منها ، وهو في النهاية قد انتصر بفظنته على جميع منافسيه .

لم يكن محمد علي باشا معادياً لمنافسيه في بداية الأمر ، بل على العكس من ذلك ، كان متعاوناً ومظهراً الودّ معهم ، حتى ترصد لهم بالمكيدة إلى أن أتاحت له الفرصة السانحة واللحظة المواتية التي يجب محاربتهم فيها . فليس من قبيل المصادفة أن محمد علي باشا بدأ بالتدريج في محاربة المماليك¹ ، وهم الذين اعتبرهم محمد علي باشا ألد خصومه ، إضافة إلى ذلك هم الخصوم للباب العالي أيضاً . ولكن لم يتصرف محمد علي باشا في عجلة من أمر المماليك ، فلهذا السبب قد استغرق الأمر حوالي 10 سنوات ، حتى قام محمد علي باشا أخيراً بمذبحة المماليك ، وإبعاد الباقين منهم عن المشهد السياسي نهائياً .

أما علاقات محمد علي باشا مع الباب العالي ، فتختلفت تمام الاختلاف مما سبق مع المماليك . فإن الوثائق العثمانية هي الأفضل ما توضح لنا ذلك . وفي دراسة المصادر والمراجع التاريخية المتعلقة بموضوعنا يتبين أن استراتيجية محمد علي باشا مع الباب العالي كانت دقيقة وجادة . إن طاعة محمد علي باشا الكاملة للباب العالي واستعداده المطلق على تنفيذ أوامر السلطان العثماني تشير إلى أنه في بداية الأمر كان بحاجة إلى رضى السلطان ، لكي يتمكن بعد ذلك من تحقيق أهدافه .

وأثبتت العديد من الوثائق العثمانية حقيقة اهتمام محمد علي باشا للحصول إلى رضى السلطان ، كما تبين ذلك عند محاربة القوى الوهابية وهزيمتهم ، وإعادة الاستقرار في الحجاز . وهكذا نال محمد علي باشا ثقة السلطان ، لأنه أزال الحواجز والمعوقات التي وضعته أنصار الحركة الوهابية وكانت تعيق عن أداء فريضة الحج ، بعد انقطاع دام سنوات عديدة .

فيهذا التصرف السياسي الحاذق لم يكن لدى محمد علي باشا سوى هدف واحد ، ألا وهو الحصول إلى ثقة السلطان وتلطفه تجاهه ، أي إقناعه بعدم وضع أي خطط أخرى لإقالته من منصب والي مصر ، أو نقله بنفس الوظيفة إلى ولاية أخرى ، لأنه لم تكن ولاية أخرى مناسبة لطموحات محمد علي باشا مثل ولاية مصر .

لذلك بذل محمد علي باشا أقصى جهوده لتحقيق هذا الهدف ، ولهذا تمت مكافأة جهوده في النهاية ، وحقق أحلامه فيما بعد .

فبأن بغيته كانت سيطرة مصر و حكمها لمدة طويلة قام محمد علي باشا بتنفيذ جميع أوامر السلطان العثماني و دون تردد على ذلك . و للغرض نفسه نجد أن الوثائق العثمانية سجلت عناية محمد علي باشا بالسلطان ، بحيث أرسل المواد الغذائية من مصر إلى اسطنبول والهدايا الثمينة الخاصة للسلطان العثماني .

1 - المماليك: هم الذين حكموا مصر مدة طويلة من القرون إداريا وعسكريا.

قد استغل محمد علي باشا المشاعر الروحية الدينية للسلطان واهتمامه البالغ باحتياجات عامة المسلمين في الحجاز ، فاستخدم استراتيجية لكسب رضاه و نيل الثقة منه وهي أنه قد جهّز مساعدات قيمة و أرسلها إلى الحجاز ، بل قام بتغطية استثمارات مادية عديدة في مكة المكرمة والمدينة المنورة .

وفي عيون المؤرخين والمحللين السياسيين يبقى محمد علي باشا أحد القادة المحنّكين و الولاة البارزين في الدولة العثمانية ، وأن أثره ملموس في مصر ، لا ينكره أحد وليس إلا .

سياسة محمد علي باشا في ولاية مصر عقب الحملة الفرنسية إلى أن تولي السلطة :

فقد كان مسار محمد علي باشا نحو سلطة ولاية مصر صعبا ، بحيث في بداية الأمر واجهه بخصومة المماليك ، وكان قسم منهم حليفا للفرنسيين ، و قسم آخر للإنجليز . إضافة إلى ذلك كان مساره طويلا أيضًا ، نظرا إلى أن الباشا كان ينبغي أن يحارب المماليك ، وفي نفس الوقت اضطر أن يهتم إلى محاولة إقناع السلطان العثماني بأنه يستحق ولاية مصر . كما كان الباشا محتاجا إلى وداد الشعب المصري له . فُيعتبر محمد علي باشا من هذا القبيل هو العسكري الوحيد الذي لاحظ إلى أهمية وداد الشعب المصري كعامل مهم ، وعلى عكس ما لم يع الحكام السابقون قبله نحو ذلك العامل ، أي إن هؤلاء الحكام السابقين لم ينتبهوا إلى كسب وداد الشعب المصري ، فيكاد أن يكون هو السبب الرئيسي لفشلهم تجاه سلطة ولاية مصر .

فبعد انتهاء الحملة الفرنسية في ولاية مصر ، سادت فيها عدة قوى سياسية وعسكرية ، مما أدت إلى اضطرابات داخلية ، عانى منها السكان المحليون أكثر من غيرهم . لأن هذه القوى السياسية والعسكرية لم تفكر إلى عواقب أفعالهم ، بل إلى كيفية الاستيلاء على السلطة في مصر . وتلك القوى مل يلي :

- (1) الوالي العثماني ؛ الذي بسلطته الرسمية مثل الباب العالي عسكريا و إداريا .
- (2) المماليك ؛ فهم كانوا يعدون جنودا أكثر من كونهم سياسيين .
- (3) الجنود الألبان ؛ بقيادة القائد الألباني طاهر باشا ، ومن بعده محمد علي باشا ، كان لهم نفوذ بارز مع أنهم كانوا ضمن الجيش العثماني في ولاية مصر .

فمن ناحية أخرى ، لم تكن حملة نابليون بونابرت العسكرية إلى مصر سببا لوصول محمد علي باشا مع 300 جند من الألبانيين إلى مصر فحسب ، بل ساعدته على فهم ضعف الإمبراطورية العثمانية ثم على صعوده سريعا في مصر² عسكريا وسياسيا . و قد استغل محمد علي باشا ضعف المماليك على صالحه فاستفاد من تقاوم علاقاتهم مع العثمانيين . ففي بداية الأمر انتهز محمد علي باشا كل المواقف لصالحه ، ولم يتسبب في توتر العلاقات مع أحد من الأطراف .

فنظرا لوجود الأوضاع المضطربة في مصر ، كان من الصعب للقوة الواحدة أن تسيطر على القوى الأخرى . لذلك ، فمن أجل الوصول إلى السلطة ، مع امتلاك القوة العسكرية ، كان ينبغي وجود المهارة السياسية بعيدة النظر ، و دون استبعاد المداينة والمخادعة .

فهذه كانت نقطة بداية الفترة التي سيبدل فيها محمد علي باشا جهوده إلى أن يتولى السلطة في مصر . واستنادا إلى ذكائه النادر وطاقته القابلية ، استطاع أن ينجح لفترة قصيرة . وبالإضافة إلى ذلك ، تمكن أيضا بإزالة آخر ولاية مصر ، مثل ؛ خسرو بيك ، و طاهر باشا ، وعلي باشا ، و خورشيد باشا ، من خلال مؤامراته الخفية ، فبعد ما تفوق عليهم قدر أن يتولى السلطة في مصر بشكل شبه مستقل³ ، كما لم يكن له شبيهه بالخديعة من الولاة السابقين .

² - Prof. Dr. Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı Mısır Meselesi, (Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1988), p. 24.

³ - Prof. Dr. Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı Mısır Meselesi, p. 24.

و بعد هذه الأوضاع المضطربة تولى محمد علي باشا السلطة على مصر ، فكان يعني ذلك أنه هو الوحيد الذي تغلب بنجاح على جميع حواجز الناس . فرغم ذلك كان ينبغي للباشا أن يكون يقظاً ضد المماليك الباقين ، لأنهم كانوا يستمرون بالتأثير في سلطة ولاية مصر . لذلك كان الباشا يتعاون أحياناً بمكر مع أحدهم ، وتارة أخرى يعارضه ، وذلك حسب الظروف . فبعد فترة وجيزة من الزمن ، لاحظ المماليك أن محمد علي باشا كان منشغلاً بالاستعدادات لحملة الحجاز ، وشرع المماليك في ترتيب المكيدة له، والتي علم بها محمد علي باشا ، لكنه تظاهر بعدم علمه .

وعلى الرغم من هزيمة المماليك في الحملة الفرنسية في مصر ، وفي تلك الحالة تم تقليل عددهم ، إلا أنهم استمروا في كونهم أقوى القوات في مصر مادياً وكثرة من الجنود العثمانيين . لذلك كانت علاقات محمد علي باشا مع المماليك عدائية ، بحيث كان يعتبر المماليك بأنهم منافسوه الرئيسيون على سلطة مصر .

العلاقات مع الباب العالي :

كانت العلاقات الأولية لمحمد علي باشا مع الباب العالي ذات طبيعة مختلفة تماماً عن العلاقات مع المماليك . ففي بداية الأمر تمكن محمد علي باشا من إبرام الاتفاق مع الباب العالي بعد عام واحد فقط من تعيينه⁴ واليا لمصر ، وتعهد بدفع ضريبة سنوية قدرها 20 ألف جنيه . وفي 18 أكتوبر 1806 وفقاً لهذا الاتفاق ، قام محمد علي باشا بتسليم ابنه إبراهيم كرهينة في اسطنبول ، كما أرسل بعض الهدايا الثمينة إلى السلطان . وبعد أن أرسل محمد علي باشا الدفعة المذكورة في الوقت المناسب ، أصدر السلطان سليم الثالث مرسوماً لدوام المرسوم السابق لمحمد علي باشا واليا لمصر . وفي هذه المناسبة أطلق سراح إبراهيم أيضاً . وتم وصول المرسوم العثماني إلى ولاية مصر في بداية نوفمبر 1806 . ونتيجة لهذه الإنجازات ، بدأت قوة محمد علي باشا تزداد و نفوذه يتوسع.⁵

فمن أجل تحسين صورته لدى السلطان العثماني ، واصل محمد علي باشا بإرسال البضائع والهدايا إلى السلطان في اسطنبول . كان إرسال هذه البضائع سنوياً باستمرار ، وكان يتم نقلها من ميناء مصر إلى ميناء اسطنبول . وبناءً على احتياجات الباب العالي قام محمد علي باشا بزيادة الكمية لتلك البضائع ، وكان توفير البضائع لمحمد علي باشا متمكنة ، وذلك من البضائع الزائدة من مخازن السنوات السابقة . فكان محمد علي باشا يقوم بهذا الأعمال لإثبات ولائه للسلطان العثماني.⁶

إن هذا الشكل من التصرف كان ضرورياً لمحمد علي باشا ، لأنه لم يزل غير متأكد من أن الباب العالي سيمكنه بأن يواصل واليا لمصر . فلأجل ذلك لم تكن سلطة محمد علي باشا مستقرة في السنوات الأولى من حكمه لمصر . ولم يتحقق استقرار سلطة محمد علي باشا إلا حوالي سنة 1820 وما بعدها .

وهكذا كان ينظم إرسال البضائع وغيرها كل السنة من القاهرة إلى الباب العالي ، فيعد حملها على متن السفن يتم نقلها إلى اسطنبول . وكانت أنواع البضائع مختلفة ، مثل ؛ الخيوط ، والمنسوجات ، وما إلى ذلك . كان يتم جمع هذه البضائع في جميع أنحاء مصر بدقة ، وكانوا يقومون بتسجيل تلك البضائع علناً ، ويتم ضمانها وتسليمها إلى الميناء المحلي ، ويتم تعيينها بأنها كانت مخصصة لاحتياجات الباب العالي . وكانت هذه السفن بالبضائع تراقب بعناية من رجال الباشا ، كما تم الإعلان عن شحنتها ، و على أنها كانت من والي مصر المحترم الحاج محمد علي باشا . وحين وصول هذه السفن إلى اسطنبول ، أعلن ديوان السلطان العثماني أمام الجميع من خلال إصدار خطاب رسمي ، وبه أعلن المسؤولين وصول البضائع ، فاعتبروا إعلان هذا الخبر ضرورياً ، رغم معرفة الشعب به.⁷

- تم تعيينه لأول مرة في 13 مايو 1805

- زين العابدين شمس الدين نجم ، تاريخ العرب الحديث والمعاصر ، عمان ، 2011 ، ص : 79 . و أحمد شلبي ، موسوعة التاريخ الإسلامي⁵ والحضارة الإسلامية ، المجلد الخامس ، القاهرة ، 1992 ، ص : 389 .

⁶ - BOA, C BH 105/05093 4 (10 rebijulahar 1232/27 shkurt 1817).

⁷ - BOA, C BH 132/06420 1 (21 muharrem 1234/20 nëntor 1818).

إن الوثيقة العثمانية⁸ التي كتبها موظفو الباب العالي وتم إصدارها بإذن من السلطان تشهد على الموافقة المداومة من الباب العالي على والي مصر . وكانت هذه الوثيقة لمحمد علي باشا مهمة للغاية ، لأنها تتحدث عن استمرار محمد علي باشا في منصب والي مصر . وينقل الباب العالي هذا الإشعار إلى محمد علي باشا ، وينبئه بأن ينفذ أوامر الباب العالي وبفي جميع الالتزامات تجاهه المتعلقة بولاية مصر .

وكان يعني هذا أن محمد علي باشا كان يحتاج إلى ثقة السلطان ويتأكد أن السلطان راض عنه ، ولكي يواصل بتأدية واجباته كوالي مصر ، لأنه كان يخشى أن يُقيله من منصب والي مصر . مثلما كان على الباشا أن يؤمن السلطة من التحديات الداخلية التي كانت أخطر من تهديد السلطان الغير مباشر بالإقالة . لذلك ، كان يجب لمحمد علي باشا أن يراقب الأحداث الداخلية في ولاية مصر والأخرى الخارجية لمصر بعناية كبيرة .

ولذلك استهدف محمد علي باشا رضى السلطان العثماني لسنوات عديدة . ويتضح ذلك من خلال إرسال الجيش المصري إلى الحجاز لمحاربة أنصار الوهابية ، وهي المهمة التي طلبها منه السلطان العثماني نفسه . لذلك ، نشر محمد علي باشا على الفور خبر تجهيز جيشه ، برسالة أرسلها إلى الباب العالي ، أبلغ من خلالها السلطان بهذا الاستعداد العسكري . وبها بين الباشا أنه قد عيّن ابنه طوسون ، على رأس الجيش المصري ، المكون من ثلاثة آلاف جندي ، والذي كان على الاستعداد التام للذهاب إلى الحجاز . وفي الواقع قد سعى محمد علي باشا إلى محبة العرب في الحجاز ، فأرسل أربعة من الأئمة من المذاهب الفقهية الأربعة بمرافقة جيشه ، الذين سيسافرون مع الحملة المصرية نحو الحجاز لمحاربة أنصار الوهابيين⁹ .

بناءً على وثيقة عثمانية¹⁰ أخرى ، أن والي مصر محمد علي باشا كتب إلى الوزير الأعظم لإبلاغ السلطان بتصريحه بأنه قد قام بالاستعدادات اللازمة للحرب ضد الوهابيين ، وأنه ضمن خطته يتجهز ليذهب شخصياً إلى الحجاز قبل شهر رمضان المبارك ، ثم بعد ذلك سيعود على الفور إلى ولاية مصر . كما أعلن في أعلى هذه الوثيقة العثمانية أن الوزير الأعظم قد قدم هذا البيان إلى السلطان العثماني ، كما أكد فيها السلطان موافقته على ما فعله محمد علي باشا من أنشطته العسكرية .

وقد أثبتت العديد من الوثائق العثمانية الأخرى حقيقة اهتمام محمد علي باشا بالحصول إلى رضى السلطان . تتبين فيها استراتيجية محمد علي باشا في حالة هزيمة القوى الوهابية واسترجاع الاستقرار في الحجاز . وهكذا حظي محمد علي باشا بتعاطف السلطان العثماني ، لأنه أعاد إمكانية أداء فريضة الحج ، بعد انقطاع دام سنوات عديدة من قبل الحركة الوهابية .

الوثيقة العثمانية التالية تثبت هذه المعطيات :

جاء الخطاب الرسمي من الحجاز إلى محمد علي باشا ، يبلغه بخبر سعيد ، ألا وهو أن الحجاج قد أدوا فريضة الحج ، راضين مسرورين عن هذا الإنجاز العظيم¹¹ . وقد استعجل محمد علي باشا بإرسال هذا الخبر المفرح إلى الباب العالي لإبلاغ السلطان العثماني . وقد أسعد هذا الخبر السلطان حقاً .

وقد أثبت محمد علي باشا منذ تعيينه على رأس حكومة مصر خلال عدة السنوات ، طاعته الظاهرة للسلطان العثماني . وبهذا الالتزام ، كان لدى الباشا هدف واحد فقط ؛ ألا وهو الحصول إلى ثقة السلطان ، حتى لا يخطط السلطان لإقالته من منصب والي مصر ، أو نقله بنفس الوظيفة إلى ولاية أخرى ، لأنه لم تكن أية ولاية أخرى أكثر مناسبة لمحمود محمد علي باشا مثل ولاية مصر . لذلك بذل محمد علي باشا أقصى جهوده لتحقيق هذا الهدف ، ولهذا في النهاية تمت مكافأة جهوده ، لأنه تمكن من تحقيق أحلامه فيما بعد .

وقد أثبت ذلك أيضاً من خلال الوثائق العثمانية الأخرى . بحيث تنص إحدى هذه الوثائق على أن والي مصر ، السيد المحترم محمد علي باشا ، يهتم باحتياجات الباب العالي . في هذه المرة من خلال السفن التجارية أرسل مساعدات غذائية . بحيث من

⁸ - BOA, HAT 237/13144 (29 zilhixhe 1221/9 mars 1807).

⁹ - الأوامر والمكاتبات الصادرة من عزيز مصر محمد علي ، بإشراف : الأستاذ الدكتور رؤوف عباس حامد ، القاهرة ، 2005 ، ص : 20 .

¹⁰ - BOA, HAT 288/17273 (29 zilhixhe 1229/12 dhjetor 1814).

¹¹ - BOA, C DH 55/2737 (14 safer 1231/15 janar 1816).

أجل احتياجات اسطنبول قام محمد علي باشا بتحميل السفن ، وقد أرسلها من ميناء الإسكندرية باتجاه ميناء الباب العالي . ففي هذه المرة قد أرسل محمد علي باشا مساعدات إلى اسطنبول ما يقارب من 14.257 كيلوجراماً من القمح ، والتي تم تسليمها إلى حظار اسطنبول ، مع إبلاغ الخبر عن ذلك علناً¹² . وبالفعل إن أعمال محمد علي باشا جعلته أقرب إلى السلطان سياسياً ، ولكن السلطان تعامل مع تصرفات محمد علي باشا بعناية كبيرة ، لأنه كان لديه تحفظات على والي مصر .

كان محمد علي باشا مهتماً بتقديم الخدمة الأخرى أيضاً ، فإن كان من الضروري القيام بنفقات مالية من خلال الاستثمارات في الحرمين الشريفين ، مكة والمدينة . وقد أنجز ذلك بعد هزيمة الحركة الوهابية في الحجاز ، وبعد امتداد نفوذ السياسي إلى تلك المناطق . كانت المدينتان المذكورتان أعلاه دائماً في قلب كل سلطان عثماني . فلذلك لم يكن هذا التصرف الماكر لمحمد علي باشا من الصدفة .

تصف وثيقة عثمانية أخرى أن والي مصر محمد علي باشا أرسل إلى حاكم الحرمين الشريفين ، مكة والمدينة ، السيد شريف بك ، 25000 أقة (عملة فضية) من الخزانة المصرية لتغطية النفقات من الإنشاءات في الحرمين الشريفين . وبالنسبة لهذه الاستثمارات ، قد حصل محمد علي باشا مسبقاً على موافقة الباب العالي ، وأعرب عن موافقته وتقديره لهذا العمل الذي قام به والي مصر ، باعتبارها استثمارات ضرورية وقيمة لسكان الحجاز¹³ . وبهذه الاستراتيجية ، استغل محمد علي باشا المشاعر الروحية والدينية أيضاً للسلطان العثماني ، الذي أوضح من خلال الموافقة بأنه فوجئ أيضاً بهذه المساهمة العظيمة المقدمة من والي مصر .

وتعرض الوثيقة العثمانية¹⁴ الأخرى موافقة السلطان على طلب محمد علي باشا لإرسال مساعدات غذائية إلى الحرمين الشريفين مكة والمدينة ، نتيجة لحسن النية وحاجة السكان هناك لهذه المساعدات . فقد تم تسليم هذه المساعدات الغذائية إلى المكان المناسب ، كما وصل الإخبار لهذه المساعدات الغذائية إلى الشخص المسؤول هناك ، الحاج حليم أفندي .

وهكذا ، ظلت السلطة التي شكلها محمد علي باشا في حكم مصر أكثر استقراراً ، وتألفت بقوة أكبر من حكومات جميع ولاية مصر السابقين . وقد كانت الحكومة التي أنشأها محمد علي باشا استبدادية ، لكنها كانت مثمرة ، لأنها قورنت بمستوى الحكومات الأوروبية في ذلك الوقت ، وحتى كانت تنافس العديد من الدول الأوروبية . والجدير بالذكر أن محمد علي باشا أبقى الأجانب على مقربة منه ، وكان يعتبرهم دليلاً على قدراتهم ، وذلك استناداً إلى خبرتهم في بلادهم . فيقوم محمد علي باشا بهذه التصرفات تحت راية تنظيم السلطة في ولاية مصر . لذلك إن جميع أعضاء حكومة محمد علي باشا و مستشاريه كانوا من الأجانب ، ومعظمهم من الفرنسيين ، والآخرين كانوا في الغالب من الأتراك والألبان والأوروبيين الآخرين . قال محمد علي باشا ذات مرة لأوروبي : "الملك العظيم لا يعرف شيئاً سوى سيف ومحفظة ، يأخذ أحدهما لخدمة الآخر"¹⁵ .

كما حافظ على علاقات قوية ومباشرة مع قناصل السفارات الأجنبية في ولاية مصر . واستناداً إلى تقاليد الشرق ، فقد رحب واستمع باهتمام كامل لشكاوى رعاياه . وتشير التقديرات إلى أنه كان من السهل الاتصال بمحمد علي باشا ، لأن الجميع سواء كانوا قناصل أو غيرهم من الشخصيات الرسمية ومسؤولي الجهات المعنية ، كان بإمكانهم الدخول في بلاطه ، وحتى في مكتب مقره ، دون إخبار سابق¹⁶ .

ففي نهاية المطاف ، يمكننا القول إن محمد علي باشا بهذه التصرفات السياسية والإجراءات الإدارية يعتبر أنه أول وال عثماني شعر بحاجة اتخاذ بمثل هذه الإجراءات ، فلذلك يتميز في هذا الجانب عن غيره من الولاة العثمانيين السابقين في ولاية مصر .

¹² - BOA, C BLD 92/4567 2 1 (29 shaban 1237/21 maj 1822).

¹³ - BOA, HAT 556/27472 D (21 zilkade 1252/27 shkurt 1837).

¹⁴ - BOA, CAS 261/10864 (15 rexhep 1228/14 korrik 1813).

¹⁵ - Aleksandër Xhuvani, Shqiptari që krijoi mbretërinë egjiptiane, Tiranë, 1999, p. 40, 41.

¹⁶ - Aleksandër Xhuvani, Shqiptari që krijoi mbretërinë egjiptiane, Tiranë, 1999, p. 41.

الخاتمة :

إن التفوق على كل التحديات جعل محمد علي باشا أبرز ولاية مصر السابقين العثمانيين . فكانت قيادة محمد علي باشا في المشهد العسكري والسياسي فوق كل منافسيه ، وهذا تعني أن المهارة في التكتيكات والبراعة والدهاء كانت ضمن صفات شخصيته التي تميزه عن الآخرين .

وقد لاحظ محمد علي باشا على مر السنين أن المماليك كانوا منافسيه الرئيسيين في سلطة مصر . فاستغل باشا تفوقه عليهم الذي حظي بدعم الغير مباشر من الباب العالي ضد المماليك ، لأن الباب العالي لم تعجبه عودة نفوذ المماليك في مصر بعد فشل الحملة الفرنسية . فمن خلال التدخلات العسكرية ضد المماليك ، قلل الباشا من قوة المماليك العسكرية ، مما أضعف بشكل كبير نفوذهم في ولاية مصر .

أما بنسبة علاقات محمد علي باشا مع الباب العالي فقد ساد جو مختلف تمامًا مقارنة بالمماليك . إنه أمر مفهوم ، لأن محمد علي باشا كان بحاجة ماسة إلى ثقة السلطان العثماني ، حتى لا يكون في ذهنه مرشح منافس لمحمد علي باشا لسلطة ولاية مصر . فلأجل ذلك كان محمد علي باشا حريصًا جدًا في تحسين صورته ضمن علاقاته المتبادلة مع الباب العالي .

إن الوثائق العثمانية تبرز النقطة المتعلقة بشخصية محمد علي باشا ، على أنه كان لديه عناية خاصة فيما يختص بالباب العالي . فكان يهتم كثيرًا بإيجاد العوامل التي تساعده في الحصول إلى رضى السلطان العثماني . فلأجل ذلك قصد الباشا برغبته الاستجابة لحاجات الباب العالي ، تلبية لطلب السلطان على الحملات العسكرية ، مثل التدخل في محاربة أنصار الحركة الوهابية . فإلى جانب ذلك ، لم يكتف الباشا بذلك فقط ، بل استغل المشاعر الدينية للسلطان العثماني ، ولهذا قام بالاستثمارات المادية في مشاريع مختلفة لتطويع الحرمين الشريفين ، مكة والمدينة . ثم واصل محمد علي باشا أيضًا بتقديم المعونة الغذائية التي أرسلها مباشرة إلى الباب العالي . فكل ما قام به محمد علي باشا في هذا الجانب كان لغرض واحد ، ألا وهو إمكانية الحصول إلى ثقة السلطان العثماني تجاهه ، وليطمئن من أن السلطان لن يقلبه من منصب والي مصر .

ونأمل أن تجري أبحاث تاريخية أخرى من هذا القبيل ، وتستنتج بإحضار البيانات الإضافية من الدراسات العلمية الجديدة ، ومع وجود وجهات نظر وتقييمات زائدة ومفيدة حول تصرفات محمد علي باشا خلال السنوات الأولى من حكمه كوال لمصر . ولكن دون أن ننسى السنوات اللاحقة لحكم الباشا في مصر ، لأن نشاط الباشا كان في مجالات عديدة ، مثل الاقتصادية والزراعية والتجارية والتعليمية والعلمية والإدارية وغيرها .

الوثائق العثمانية :

- 1) BOA, C BH 105/05093 4 (10 rebijulahar 1232/27 shkurt 1817).
- 2) BOA, C BH 132/06420 1 (21 muharrem 1234/20 nëntor 1818).
- 3) BOA, HAT 237/13144 (29 zilhixhe 1221/9 mars 1807).
- 4) BOA, HAT 288/17273 (29 zilhixhe 1229/12 dhjetor 1814).
- 5) BOA, C DH 55/2737 (14 safer 1231/15 janar 1816).
- 6) BOA, C BLD 92/4567 2 1 (29 shaban 1237/21 maj 1822).
- 7) BOA, HAT 556/27472 D (21 zilkade 1252/27 shkurt 1837).
- 8) BOA, CAS 261/10864 (15 rexhep 1228/14 korrik 1813).

المصادر والمراجع :

1. Prof. Dr. Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı Mısır Meselesi, (Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1988).
2. الأستاذ الدكتور : زين العابدين شمس الدين نجم ، تاريخ العرب الحديث والمعاصر ، عمان ، 2011 .
3. الدكتور : أحمد شلبي ، موسوعة التاريخ الإسلامي والحضارة الإسلامية ، المجلد الخامس ، القاهرة ، 1992 .
4. الأوامر والمكتابات الصادرة من عزيز مصر محمد علي، بإشراف: الأستاذ الدكتور رؤوف عباس حامد، القاهرة ، 2005.
5. Aleksandër Xhuvani, Shqiptari që krijoi mbretërinë egjiptiane, Tiranë, 1999.

ASEAD 10. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
EJSER 10th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
19-21 Kasım / November 2022 TÜRKİYE/TURKEY

DOĞU ANADOLU HİRİSTİYAN DİNİ MİMARİSİ PLASTİK BEZEMELERİNDE
TÜRK-İSLAM ÖĞELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Emel YILDIZ
Mersin Üniversitesi
Mersin, Türkiye
ORCID: 0000-0002-5840-7220
emelyldz33@mersin.edu.tr

ÖZET

Medeniyetlerin ortaya koyduğu kültür ürünlerinin, farklı kültürlerle etkileşim içinde olması ve yansıması kaçınılmaz bir durumdur. Tarihi süreç içerisinde birbirleri ile iletişim halinde olan toplumlar arasındaki etkileşim alanlarından biri olarak mimari, plastik bezemelerde kullanılan öğeler ile döneminin kültürel ve sanatsal etkileşimini yansıtmaktadır. Tarihi sürecinde birçok medeniyet ve devlete ev sahipliği yapmış olan Doğu Anadolu Bölgesi kültürel çeşitlilik sunmaktadır. Bu çalışma kültürlerarası etkileşimde, bölgedeki Hıristiyan dini mimarisi yapılarının mimari biçimler üzerindeki somut etkilerini Türk-İslam sanatında hakim olan mimari üslup motifleri/sembolleri bağlamında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, farklı kültürlerin birbirlerinin mimari gelişimine ne ölçüde katkı sağladığı olgusunun bir derecede değerlendirilmesidir.

Bölgede farklı zaman dilimlerinde inşa edilmiş olan ve çalışma kapsamında incelenen yapılarda, Türk-İslam sanatı etkisinin gelişim çizgisi taçkapı, kubbe kasnağı, cephe yüzeyi, üst örtü sistemi, niş, paye-sütun başlığı ve haç işlemeli taş plastik bezemelerinde tespit edilmiştir. Elde edilen tespitler geometrik (örgü ve kırık çizgi), bitkisel (rumi ve palmet), figürlü (insan ve hayvan) bezemelerin yanı sıra kabara, mukarnas, kum saati motiflerinin kullanımı üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda motif ve kompozisyon oluşumlarında devamlılık arz eden ve/veya yeni gelişimler gösteren dönem uygulamaları gerek Anadolu gerek bölge örnekleriyle karşılaştırıldıklarında, kullanılan form ve süsleme unsurlarının Türk-İslam sanatı ile etkileşim içinde oluşturuldukları ve Hıristiyan dini mimarisinde yeni bir sentezin oluşumuyla yorumlanarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu Bölgesi, Hıristiyan Dini Mimarisi, Mimari Plastik, Türk-İslam Öğeleri, Kültürel Etkileşim.

TURKISH-ISLAMIC ELEMENTS IN THE PLASTIC DECORATIONS OF EASTERN ANATOLIAN CHRISTIAN RELIGIOUS ARCHITECTURE

Assist. Prof. Dr. Emel YILDIZ

ABSTRACT

It is inevitable that the cultural products produced by civilizations interact and reflect with different cultures. Architecture as one of the areas of interaction between societies that have been in contact with each other in the historical process, reflects the cultural and artistic interaction of the period with the elements used in plastic decorations. The Eastern Anatolia Region, which has hosted many civilizations and states in its history, offers cultural diversity.

This study aims to reveal the concrete effects on architectural forms of Christian religious architectural structures in the region in the context of architectural style motifs/symbols dominating Turkish-Islamic art in intercultural interaction. However, it is an evaluation of the extent to which different cultures contribute to the architectural development of each other.

The development line of the Turkish-Islamic art influence in the structures that were built at different times periods in the region and examined within the scope of the study has been determined in the plastic decorations of the portal, the dome drum, the façade surface, the top cover system, the niche, the pier-column capitals and the cross-engraved stone/cross stone. The determinations obtained are handled over the use of geometric (knitted and broken lines), herbal (rumi and palmette), figured (human and animal) decorations as well as hobnail, muqarnas and hourglass motifs. In this context, when the period applications that present continuity and/or show new developments in the formation of motifs and compositions are compared with the examples of both Anatolia and the region, the form and ornamentation elements' it is understood that they were generated in interaction with Turkish-Islamic art and they were used by interpreting with the formation of a new synthesis in Christian religious architecture.

Keywords: Eastern Anatolia Region, Christian Religious Architecture, Architectural Plastic, Turkish-Islamic Elements, Acculturation.

1. GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi binlerce yıllık tarihi sürecinde farklı kültür ve inançlar taşıyan birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bölge yüzey şekilleri ve iklim şartlarına bağlı olarak; Yukarı Fırat bölümü, Erzurum-Kars bölümü, Yukarı Murat bölümü, Van bölümü ve Hakkari bölümü olmak üzere beş bölüme ayrılmaktadır. *Yukarı Fırat bölümü* sınırları doğuda Şakşak ve Kop-Kızıl dağları, batıda Kızıl ve Tahtalı dağları sırası, güneyde Binboğa, Nuruhak ve güneydoğu Torosları ile devamında Elbistan-Muş Ovası, Binboğa-Munzur dağ sırası ve Erzincan-Tercan ovalarını kapsar. *Erzurum-Kars bölümü* sınırları doğuda Gürcistan ve Ermenistan sınırına, batıda Tercan Ovası'na kadar uzanmaktadır. *Yukarı Murat bölümü* Aras dağları, Van Gölü batısından Ağrı Dağı'na uzanan sönmüş yanardağlar, güneydoğu Torosların Muş Ovası güneyinde kalan sınırdır.

Van bölümü bir sınırı güneydoğu Toroslara diğer sınırı Van Gölü batısından büyük Ağrı Dağı'na kadar uzanan yanardağlara ve doğuda İran sınırına dayanmaktadır. *Hakkari bölümü* güneyde Cudi Dağı ve Irak sınırı, doğuda Şemdinli-Vaviran Dağı arasındaki hat, kuzeyde Van Gölü'ne karışan akarsuların su çizgisi ile Botan Çayı arasında kalan sahayı oluşturmaktadır (Karaca,2004:15-17).

Tarih öncesi çağlardan itibaren yaşam ve yerleşim izlerine rastlanılan Doğu Anadolu Bölgesi, M.Ö. IX. yy ortalarından Urartulardan başlayarak, takibinde bölgede Pers, Med, Makedonya İmparatorluğu hakim olmuştur. M.Ö. 331 Büyük İskender, M.Ö. 215 Selevkoslar ve sırasıyla Roma, Part, Sasani ve Bizans İmparatorluğu idaresinde kalarak zaman zaman bu devletler arasında el değiştirmiştir. 640 yılından itibaren İyaz bin Ganem komutasındaki ordular ile Doğu Anadolu Bölgesi'ne seferler başlamış ve Bitlise kadar ilerlenmiştir. Kafkasların güneyine kadar uzanan topraklar VII. yy'ın sonlarında tamamen Emevilerin hakimiyetine girmiş, 750'de kurulan Abbasi Devleti ile Müslüman devletlerin egemenliği devam etmiştir. Bölge XI. yy başlarında Bizans'ın hakimiyetine girmiş, 1064 tarihinde Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın başlattığı Anadolu seferi ile Bizans'ın varlığı son bulmuştur. 1071 Malazgirt Büyük Selçuklu zaferi ile birlikte Türklerin eline geçmiş, XIV. yy'da Anadolu Selçuklu Beylikleri hakimiyetine girmiş olup, bu süreçte bölge gerek Bizans- Selçuklu gerekse Selçuklu beylikleri arasında sık sık el değiştirmiştir. 1515 Çaldıran zaferi sonrası tamamıyla Osmanlı hakimiyetine giren bölge, devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde yer almaktadır (Yınanç,1983:67-74); Erzen, 1992:3-47; Turan, 1998:3-129; İnalçık, 1999: 65-70).

Tarihi süreciyle birlikte bölge, gerek Türk-İslam gerekse Hıristiyan toplumlar tarafından birçok eserin inşa edildiği kültürel havza konumundadır. Bu medeniyetlerin izleri sanat eserleri üzerinde yansımaları bulmuştur. Bu bağlamda aynı kültürel ortam içinde yer almış ve buldukları bölgede gelişen sanatsal- kültürel oluşumların ortak etkilerini bünyelerine almışlardır. Hıristiyan dini yapıların başında gelen manastır kuruluşlarıyla yapı birimleri hem mimari hem plastik bezemeler açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamı içeriğinde de kültürel-sanatsal etkileşim bağlamında Doğu Anadolu Hıristiyan dini mimarisi plastik bezemelerinde Türk-İslam öğeleri ele alınarak incelenmiştir. Bölgedeki Hıristiyan dini mimarisi plastik bezemelerinde Türk-İslam sanatının etkisi, Ermeni mimarisinde daha yoğun olmakla birlikte Gürcü mimarisinde de görülmektedir.

Bir obje veya yüzeyi güzel ve anlamlı kılan çeşitli unsurların uygulanması süsleme olarak tanımlanmaktadır (Sözen, 1999: 15).Tarih boyunca uygarlıkların var olma olgusunun önemini ve varlığını sonsuz kılabilme yetisini barındırmasıyla insanoğlunun dünyayla kurduğu estetik bağlardan biri olmuştur. Kültürler arası etkileşimin varlığını şekillendirme noktasında süsleme anlayışı Hıristiyan sanatında geçmişten gelen geleneksel süsleme unsurlarının yanı sıra bitkisel, geometrik motif/kompozisyonları ile figürlü bezemelerde Türk ve İslam sanatı etkileri taşıyan unsurlar kullanılmıştır.

Helozonik kıvrımlı şekiller, zincir/zencerek veya örgü-düğüm, rumi-palmetler yaygın kullanıma sahipken diğer bezemeler grubunda kabara, mukarnas, kum saati motiflerinin yanı sıra form olarak palmet/lale-ters lale ve dilimli kemer kullanımı dikkat çekmektedir. Söz konusu bezemeler ele alınan yapıların taçkapı, kubbe kasnağı, cephe yüzeyi, üst örtü sistemi, niş, paye-sütun başlığı ve haç işlemeli taş plastik bezemelerinde tespit edilmiştir.

2. BEZEME UNSURLARI

Doğu Anadolu Hıristiyan dini mimarisi plastik bezemelerinde¹ Türk-İslam sanatı etkilerini yansıtan öğeler; geometrik (örgü ve kırık çizgi), bitkisel (rumi ve palmet), figürlü (insan ve hayvan) bezemelerin yanı sıra kabara, mukarnas, kum saati motiflerinin kullanımı üzerinden taçkapı, kubbe kasnağı, cephe yüzeyi, üst örtü sistemi, niş, paye-sütun başlığı ve haç işlemeli taş plastik bezemelerinde tespit edilmiştir. Tespit edilen bezemeler çalışma akışı içerisinde; öncelikle geometrik, bitkisel, figürlü ve diğer bezemeler adlı başlıklar altında motif ve kompozisyonlar içeriğindeki bir düzenlemede verilmiştir. Bu düzenleme kapsamında il bazında ele alınan yapılarda (manastır ve kiliseler) bezemelerin konumu belirtilmiştir. Bezemelerin incelenmesinde ise tanımlama açıklamalarının paralelinde görsel ve/veya çizimler ile desteklenerek mevcut durumları gösterilmiştir. Aynı zamanda ele alınan bezemeler ortak kültürel değerler bağlamında irdelenerek, motif ve kompozisyonlar üzerinden etkileşimin yansımaları ortaya koyan benzer örneklerin belirleyici temaları ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.1. Geometrik Bezemeler

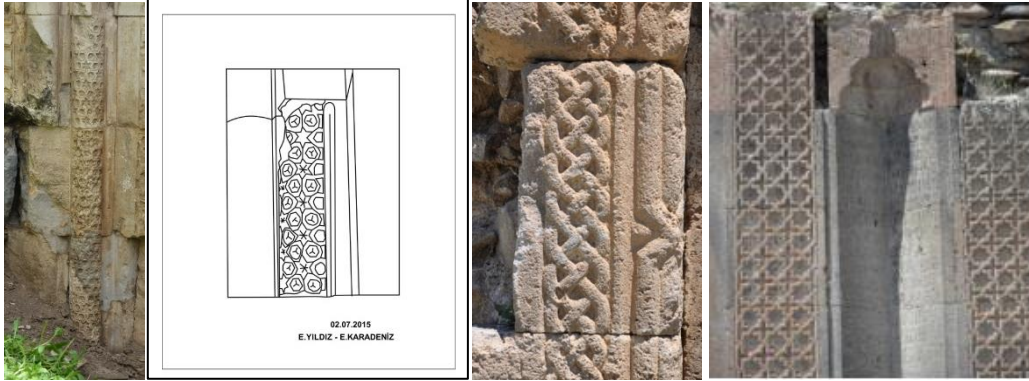
Van ili *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu (1648)* taçkapısı; *Saint Ejmiacin/Soradır Kilisesi* taçkapısı (1681); Kars ili *Ani Surp Arakelots/Holy Apostles Kilisesi Güney Jamatunu (XVIII. yy)* taçkapısı bezemelerinde tespit edilmiştir.

Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu batı cephe orta aksına yerleştirilmiş taçkapı 3.75 x 4.16 m ölçülerinde olup duvar yüzeyinden 0.55 m çıkıntı yapmaktadır. Cepheye hareketlilik kazandıran taçkapı dıştan içe doğru kademelenme göstermekte olup, kapı zemininden 1.46 m yüksekliğe kadar geometrik kompozisyonlarla düzenlenmiş altıgenlerin oluşturduğu altı kollu yıldızlarla bezenmiştir (Foto.1/Çiz.1).

Saint Ejmiacin/Soradır Kilisesi batı cephe orta aksında yer alan sivri kemerli taçkapı kademelenmesi en dışta tek yivli üç şeridin birbirini altlı üstlü geçmesiyle oluşan örgü motifi, devamında halat burması şeklinde yivlendirilen silmenin alt kısmı iki şeridin orta akslarında, kırık çizgiler halinde “v” biçimi alan zencerek motifi ile bezenmiştir. İçe doğru yaklaşık 20cm düz bordür yer almakta ve bordür yüzeyinde yarım daire motifleri izlenebilmektedir. Devamında kaval-oluk-kaval silmelerle kademelenerek kapı açıklığının yüzeyine ulaşmaktadır (Foto.2).

¹Van'daki Hıristiyan dini mimarisine ait plastik süslemelerde görülen bitkisel ve geometrik motifler için bkz. (Yıldız, 2017a).

Ani Surp Arakelots/Holy Apostles Kilisesi Güney Jamatunu doğu cephesinde yer alan taçkapı, kuzeyinde üç ve güneyinde üç olmak üzere altı adet süsleme şeridi 0.50 m enindedir. Dıştan ince düz silme ile sınırlandırılan şerit bordür yüzeyleri, simetrik bir şekilde tekrarlanan ve dikey olarak üç sıra halinde işlenmiş sekiz kollu yıldızların kesiştikleri noktalarda yine simetrik olarak dört kollu yıldızların oluşturduğu geometrik kompozisyonlarla bezenmiştir (Karaca, 2004: 109), (Foto.3).

(Foto. 1-3/Çiz.1; Foto. 3: Karaca, 2004)

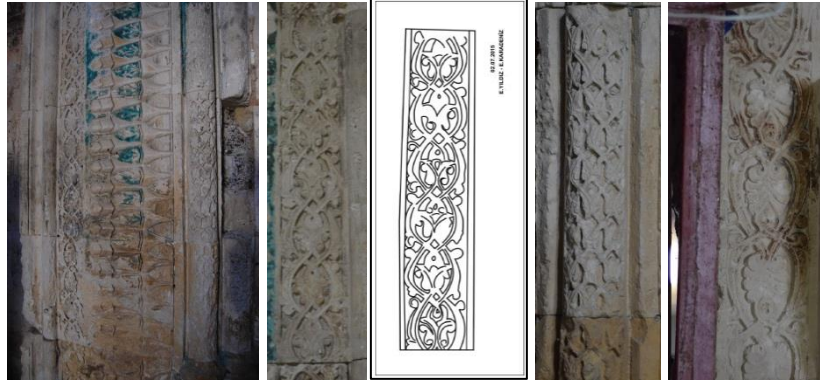
2.2.Bitkisel Bezemeler

Rumi - palmet motifi:

Van ili *Varagavank/Yedikilise Manastırı Surb Astuacacin/Kutsal Meryem Kilisesi (1648)* taçkapısı ile *Saint Georges Jamatunu (1648)* taçkapısı ve kuzey duvar nişi; Erzurum ili *Çamlıyamaç/Öşvank/Öşki Kilisesi (XI.yy)* güney haç kolu niş penceresi taçkemer, Kars ili *Horomos Manastırı Koşavank/Arıwç Jamatunu (1277)* doğu duvar payelerinden güney paye başlığında silmelerin ortasındaki bordür yüzeyi bezemelerinde kullanılmıştır.

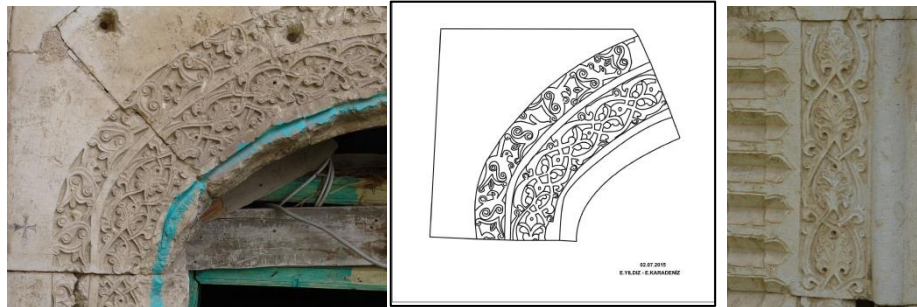
Varagavank/Yedikilise Manastırı Surb Astuacacin/Kutsal Meryem Kilisesi batı cephe orta aksına yerleştirilmiş taçkapı² 3.90 x 4.16 m ölçülerinde dikdörtgen formlu sivri kemerli olup, duvar yüzeyinden dışa doğru 10 m çıkıntı yapmaktadır. Cepheye hareketlilik sağlayan taçkapı dıştan içe doğru ince düz- içbükey/oluk- kaval - ince düz- geniş düz- ince düz- kalın iki kaval silme ile profillendirilmiştir. Kaval silmelerin altına kademeli kaideler yerleştirilerek sütunce görüntüsü verilmiştir. Dıştaki 13 m genişliğindeki düz silmenin yüzeyi birbirini takip eden iki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon düzenlemesinden oluşmaktadır (Foto.4-5/Çiz.2). Mukarnas bordüründen sonra gelen 11 m genişliğinde iki silme kaidelerinden itibaren belirli bir seviyeye kadar, ardından 13 m genişliğindeki düz silmenin yüzeyi stilize palmet motifleri ile bezemelidir (Foto.6). Ayrıca kapı açıklığı üç yönden çevreleyen 13 m genişliğindeki bordür yüzeyi birbirini takip eden iki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon düzenlemesinden oluşmaktadır (Foto.7).

² Kilise'nin batı cephesi aynı zamanda jamatunun doğu duvarını oluşturmaktadır.

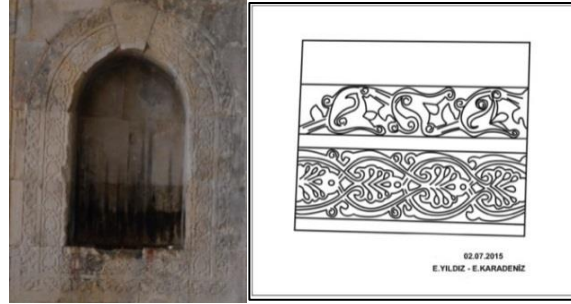
(Foto.4-7/ Çiz.2)

Saint Georges Jamatunu batı cephe orta aksına yerleştirilmiş taçkapı 3.75 x 4.16 m ölçülerinde olup duvar yüzeyinden 0.55 m çıkıntı yapmaktadır. Cepheye hareketlilik kazandıran ve dıştan içe doğru kademelenme gösteren taçkapının girişi basık kemerlidir. Taçkapının ortasında 1.20 m eninde ve 2.10 m yüksekliğinde basık kemerli taçkapı açıklığını üç yönde bitkisel bezemeli iki bordür çerçevelemektedir. Bordürlerden ilki 8 cm genişliğinde kıvrık dallar içerisinde yer alan stilize palmet motifleriyle bezenmiştir. İkinci bordür 12 cm genişliğinde olup, birbirini takip eden iki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon düzenlemesinden oluşmaktadır (Foto.8/Çiz.3). Ayrıca taçkapıda dıştan içe doğru görülen kademelenme 7 cm düz, 6 cm oluk ve kaval silmelerin ardındaki 13 cm genişliğindeki bordür yüzeyi alt kısımlarında da iki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon düzenlemesi ile bezenmiş olmakla birlikte yarım kalmış olan kompozisyon üst kısımda devamlılık göstermemektedir (Foto.9).

(Foto.8-9 /Çiz.3)

Saint Georges Jamatunu kuzey duvarının doğusunda yer alan niş, zeminden 1.20 m yükseklikte açılmıştır. Dikdörtgen biçimli, daire kemerli niş 70 m eninde, 40 m derinliğindedir. Nişin etrafı içte formuna uygun şekilde, sivri kemerli iki düz silme, dışta ise ortadaki çapraz yerleştirilmiş farklı genişlikteki üç düz silme ile çepeçevre kuşatılmıştır. İçteki silmelerin bordür yüzeyi iki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon düzenlemesi ile bezenmiştir (Foto.10/Çiz.4)

(Foto.10/ Çiz.4)

Çamlıyamaç/Öşvank/Öşki Kilisesi güney haç kolu ekseninin doğusundaki niş penceresi taçkemer yüzeyi kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş rumi motifleri ile bezenmiştir. Güney haç kolu batı eksenindeki nişin, sağ cephesinde bulunan mazgal pencere taçkemer yüzeyi kıvrık dalların ortasına yerleştirilmiş palmet ve yanlarda rumi motifleri ile bezenmiştir (Korkut, 2016: 104,107); (Foto.11-12). *Horomos Manastırı Koşavank/Arıwc Jamatunu* doğu duvar payelerinden güney paye başlığında silmelerin ortasındaki bordür yüzeyi kıvrımlı dallardan çıkan rumi ve palmet motifleriyle bezenmiştir (Foto.13).

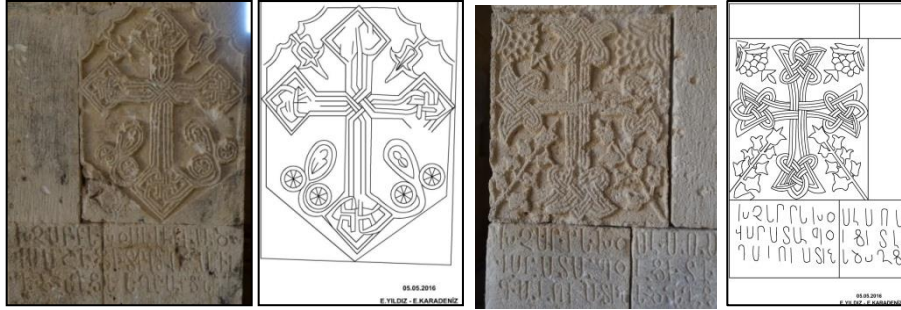
(Foto.11-12; Korkut, 2016)

(Foto.13)

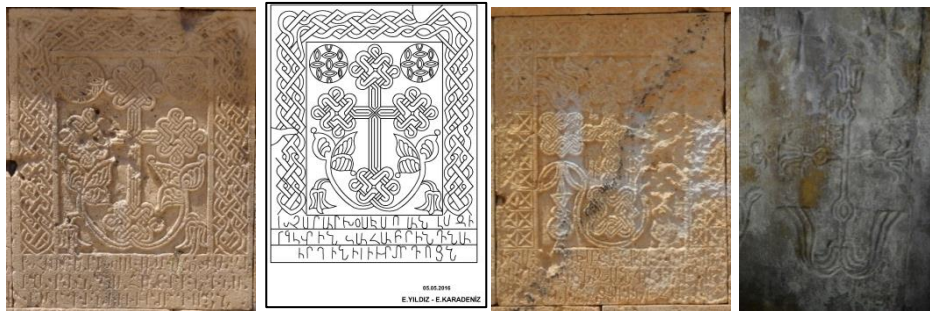
Palmet – Lale/ters lale motifi:

Van ili *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* (1712-1720) doğu cephesi ve iç mekan; *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Croix/Kuzey Kilisesi* (1817) kuzey duvarı haç işlemeli taş/ haçkar bezemelerinde kullanılmıştır (Yıldız, 2020: 3435-3436).

(Foto.14-15/ Çiz.5-6)

Van ili *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* iç mekan haç işlemeli taş/haçkar bezemelerinde; diokonikon giriş açıklığının sol yüzeyindeki haç işlemeli taşın merkezi haç motifinin üst köşelerinde, haç kolları arasında denk gelecek şekilde ters stilize palmet motifleri ile prothesis giriş açıklığının sağ yüzeyindeki haç işlemeli taşın merkezi haç motifinin alt haç kolu yanlarında stilize palmet motifleri lale motifini andıran formda işlenmiştir (Foto.14-15/Çiz.5-6). Doğu cephesi haç işlemeli taş/haçkar bezemelerinin birinde haç işlemeli taşın merkezi haç motifinin alt haç kolundan devam ederek haç kolları arasına denk gelecek şekilde yukarı kıvrım yapan sapların kenarından aşağı sarkan ters stilize palmet motifleri ile diğer haç işlemeli taşın merkezi haç motifinin üst köşelerinde, haç kolları arasına denk gelecek şekilde stilize palmet motifleri lale motifini andıran formda işlenmiştir (Foto.16-17/Çiz.7). *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Croix/Kuzey Kilisesi* kuzey duvarı batı kısmında ikinci taş yüzeyindeki haç işlemeli taş/haçkar bezemesinde ise merkezi haç motifi kol uçlarında laleyi andıran palmet motifleriyle sonlanmaktadır (Foto.18).

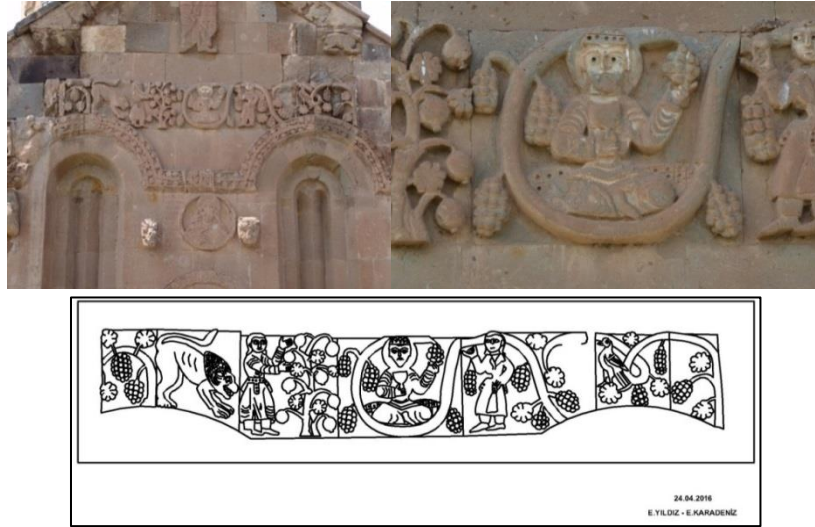
(Foto.16-18 /Çiz.7)

2.3.Figürlü Bezemeler

İnsan figürü:

Van ili *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi (915-921)* doğu cephesi kuşak kabartmaları içinde hükümdar tasviri yer almaktadır. Bağdaş kurarak oturan, kaftanlı, başı haleli, sağ elinde kadeh sol elinde ise üzüm salkımı tutan hükümdar oturmaktadır. Hükümdar figürünün sağında, elinde ebedi hayat ve kudret sembolü nar tutan, solunda ise nar ağacından meyve koparan Türk tipi kaftanlı, kuşakları sarkık dilimli, uzun saçlı, iri gözlü saray ileri gelenleri ve muhafızları yer alır.

Solda, muhafızın arkasında güç ve kudret sembolü ve bekçi hayvanı olarak iri bir aslan, sağdaki figürün arkasında ise Vaspurakan Krallığı'nın amblemi olan koruyucu hayvan kartal canlandırılmıştır (Foto.19-20/Çiz.8).

(Foto.19-20 /Çiz.8)

Bu sahnede canlandırılan figürün kim olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu figür üzerine ileri sürülen görüşlerden biri sahnenin işleniş öğeleri açısından Abbasi sanatı etkisi taşıması ve Kral Gagik ile Abbasi Halifesi Muktedir arasında barışçıl politik ilişkinin olması sebebiyle “Abbasi Halifesi Muktedir” (Otto-Dorn, 1961/62: 18-19; Öney, 1989: 32-33), diğer görüş ise Abbasi Halifesi tarzında işlenmiş “Kral Gagik” (İpşiroğlu, 2003: 58) olabileceğidir. Hükümdar figürü; Abbasi Halifesi'nin kullandığı tipik kaftanı ve bağdaş kurarak oturuş şekli ile sarkık dilimli kuşağı, Orta Asya Türk ve Erken İslam sanatında görülen tarzdadır. Ancak üzüm bağları içinde üzüm tanelerine dokunan figürün elinde tuttuğu kadeh daha çok üzümde elde edilen şarabı ifade etmekle birlikte başındaki halesi Hıristiyan sanatının bir unsurudur. Bu durumda, Orta Asya ve Abbasi sanatının izlerini taşıyan taht sahnesinde, kral Gagik tasvir edilmiştir (Güzel, 2003: 92-93; Çoruhlu, 2019: 327).

Hayvan figürü:

Van ili *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi* (915-921) kubbesi külah altında, batı haç kolu üçgen alınlığı altında ve cephelerde; Kars Erzurum ili *Tigran Honents Kilisesi* (1215) güney cephe sütun başlıklarında ve batı cephesinde; Erzurum ili *Çamlıyamaç/Öşvank/Öşki Kilisesi* (X.yy) güney haç kolu, kubbe kasnağında; *Bağbaşı/Haho/Hahuli Kilisesi* (X.yy sonu-XI.yy başı) güney cephede tespit edilmiştir. Ayrıca Van ili *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi* (915-921) doğu haç kolunda avcı figürü ve Saint *Bartholomeus/Albayrak Manastırı*³ *Jamatun* (XVII.-XVIII.yy) taçkapı alınlığında atlı mücedele sahnesi bu başlık içeriğine dahil edilerek verilmiştir.

³Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Kilise ve jamatunun XIII. yy sonu -XIV. yy başlarında inşa edildiği belirtilir ancak inşa tarihine ilişkin günümüze ulaşan herhangi bir veri bulunmamaktadır. Batı cephesinde bulunan kitabelerden; kilise ve ona bitişik jamatunun 1651 tarihinde onarım geçirdiği öğrenilmekte, XVIII. (1755-60)- XIX.(1887-1878) yy

Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi hayvan figürleri çift veya tek olarak yerleştirilmişlerdir. Kubbe külah altında ve batı haç kolu üçgen alınlığı altında ardı sıra dizilmiş birbirini kovalayan, yere çömelmiş ve bazılarının başı geriye dönük olarak işlenmiş aslan, tavşan, panter, gazel, geyik, dağ keçisi, ayı, boğa, oğlak gibi çeşitli hayvanlar bulunmaktadır (Foto.21-22). Ayrıca kilisenin kuzey cephesinde karşılıklı olarak yüzleri birbirine dönük bir şekilde, gagaları tokuşturan horoz figürleri dövüş halinde işlenmiştir (Foto. 23).

(Foto.21-23)

Tigran Honents Kilisesi güney ve batı cephesi kemer köşeliğinde tek veya çift olarak hayvan figürleri işlenmiştir. Güney cephenin dördüncü kemer köşeliğinde ayıya benzeyen bir hayvan başını öne eğmiş şekilde profilden betimlenmiştir (Foto.24). Cephenin beşinci kemer köşeliğinde ise profilden betimlenen aslan ile yaban keçisinin mücadele sahnesi görülmektedir. Aslandan kaçmaya çalışan keçinin öne doğru yönelişi, gerisinde onu yakalamak için hızla koşan aslan betimlenmiştir (Foto.25). Batı cephenin merkez kemerin kemer köşeliğinde horoz, cephenin güneyinde altıncı kemer köşeliğinde kartal profilden verilmiştir. (Foto.26-27).

(Foto. 24-27; Bozoğlu Bay, 2019).

Çamlıyamaç/Öşvank/Öşki Kilisesi güney haç kolundaki taçkemerin üst kısmında pençeleriyle bir sığırı kavramış olan kartalın betimlendiği av sahnesi bulunmaktadır (Foto.28). Güney haç kolu doğusunda pencerenin altındaki ikinci yekpare taş yüzeyinde, iki arslanın bir geyiğe saldırdığı av sahnesi yer almaktadır. Aslanlardan sağdaki geyiğin boğazını, soldaki ise arka bacağını kavramış durmaktadır. (Foto.29). Kilisenin kubbe kasnağının kuzeybatı sütunce başlıklarından birinin/ikincisinin yüzeyinde karşılıklı olarak yüzleri birbirine dönük, ağızları temas halinde tavşan çifti bulunmaktadır (Foto.30).

depremleri sonrasında da onarımlar geçirdiği bilinmektedir. Günümüze gelebilen yapılar XVIII. - XIX.yy'a tarihlendirilmektedir (Karaca, 2004:193-194).

Bağbaşı/Haho/Hahuli Kilisesi güney cephe portalinin batısındaki sütun başlığı yüzeyinde aslan ve geyik figürlerinin av sahnesi yer almaktadır. Arslan ön pençe ve dişleriyle geyiği sırtından ve ensesinden yakalamış şekilde verilmiştir (Foto.31).

(Foto. 28-31; Korkut, 2016).

Hayvan figürlerindeki anlatımlara ek olarak; *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi* doğu haç kolunun sol üst köşesinde atlı avcı figürü tasvir edilmiştir. Oku ve yayıyla geriye dönük vaziyette ayıya nişan alır vaziyettedir (Foto.32). *Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Jamatun* batı cephe taçkapı alınlığında kuyruğu düğümlü atlının başka bir atlıyla mücadelesi tasvir edilmiş olup, oldukça aşınmış durumdadır (Foto.33).

(Foto.32-33).

2.4.Diğer Bezemeler

Kabara motifi:

Van ili *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi* (915-921) batı ve kuzey cephesinde birer adet çarkıfelek formlu kabara motifi üst süsleme kuşağı içerisinde figürlü bezemelerle ilintili olarak işlenmiştir (Foto.34-35). *Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Kilise ve Jamatunu* (XVII.-XVIII. yy) kuzey cephesinin üçgen alınlığında, altta altı üstte bir olmak üzere toplamda yedi adet sekiz kollu çarkıfelek formlu kabara motifi bezemesi cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Foto.36/Çiz.9). Kars ili *Ani Hripsime Bakireler Kilisesi* (XII-XIII.yy) kuzeybatı konchun batı kemeri iç yüzeyine altı kollu çarkıfelek motifli kabara işlenmiştir (Foto.37-38).

(Foto. 34-38/ Çiz. 9; Foto.37-38: Bozoğlu Bay, 2019)

Bitlis ili *Yumurtatepe köyü Surp Harutyun/Papşin Kilisesi* (1566) doğu cephesi pencere açıklığı üstünde (Foto.39), *Ahlat Ovakışla köyü Saint Etienne/P'rxus Kilisesi* (1672) pencere kemer taşı alınlığında (Foto.40), *Tatvan Çekmece/Şahmiran köyü Kilisesi* (XVIII. yy başı) kuzey cephesi taş yüzeyi üzerinde (Foto.41), *Mutki Surb Alberk Manastırı Saint Etienne Jamatunu* (1880) güney cephe mazgal pencere lento/atkı taşının ortasında çarkifelek motifli rozetler şeklinde yer almaktadır (Foto.42).

(Foto. 39-42; Foto.39,40,42: Gündüz,2022)

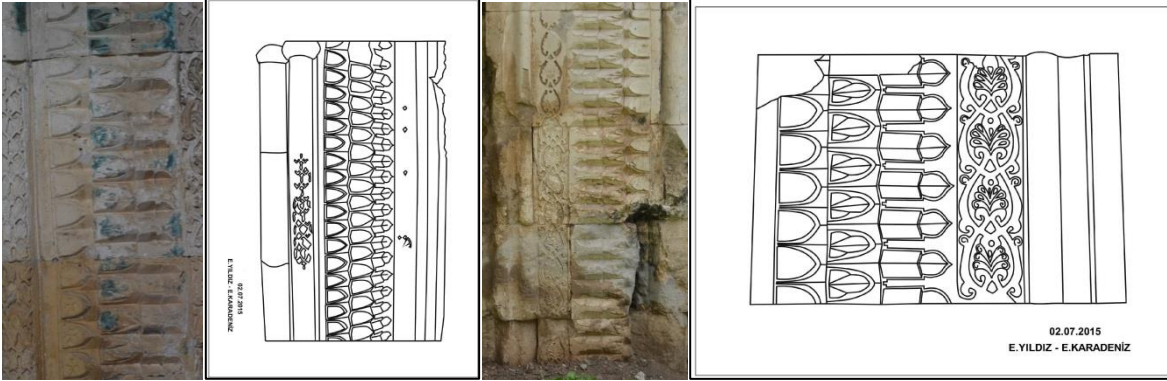
Mukarnas motifi:

Taçkapı, cephe yüzeyi, duvar nişi, örtü sistemi, paye-sütun başlığı ve konsol bezemelerinde kullanılmıştır (Yıldız, 2021: 259-284).

Taçkapı bezemelerinde; Van ili *Varagavank/Yedikilise Manastırı Surb Astuacacin/Kutsal Meryem Kilisesi (1648)* taçkapısı ile *Saint Georges Jamatunu (1648)* taçkapısında; *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi (1712-1720)* taçkapısı ile *Saint Jean Jamatunu (1712-1720)* taçkapısında; *Saint Georges/Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu (1766)* taçkapısında; *Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Jamatunu (XVII.-XVIII.yy)* taçkapısında, *Saint Jean Baptiste/Ziv Kilisesi (XVII. yy sonu)* kuzey cephe taçkapısında; *Albıçak/Cunik Manastırı Kilisesi (XVII. yy sonu- XVIII. yy başı)* taçkapısında; Bitlis ili *Hizan Papazlık Bölgesi/Köy Kilisesi (XVII. yy)* taçkapısında, *Tatvan Çekmece/Şahmiran köyü Kilisesi (XVIII. yy başı)* taçkapısında; Kars ili *Ani Surp Arakelots/Holy Apostles Kilisesi Güney Jamatunu (XVIII. yy)* taçkapısında tespit edilmiştir.

Varagavank/Yedikilise Manastırı Surb Astuacacin/Kutsal Meryem Kilisesi batı cephe orta aksına yerleştirilmiş taçkapı⁴ 3.90 x 4.16 m ölçülerinde dikdörtgen formu sivri kemerli olup, duvar yüzeyinden dışa doğru 10 m çıkıntı yapmaktadır. Cepheye hareketlilik sağlayan ve dıştan içe doğru profillendirilmiş taçkapının içindeki 0.35 m genişliğindeki geniş düz silme yüzeyi yaprak ve badem elemanlarının oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.43/Çiz.10). *Saint Georges Jamatunu* batı cephe orta aksına yerleştirilmiş taçkapı ise 3.75 x 4.16 m ölçülerinde olup duvar yüzeyinden 0.55 m çıkıntı yapmaktadır. Cepheye hareketlilik kazandıran ve dıştan içe doğru kademelenme gösteren taçkapının 0.34 m genişliğindeki üç sıralı düz silme yüzeyi yaprak ve badem elemanlarının oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.44/Çiz.11).

⁴ Kilise'nin batı cephesi aynı zamanda jamatunun doğu duvarını oluşturmaktadır.

(Foto. 43-44/ Çiz.10-11)

Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi batı cephesi orta aksına yerleştirilmiş taçkapı⁵ 1.50 x 2.55 m ölçülerindedir. Cepheye hareketlilik kazandıran ve dıştan içe doğru ince düz- burma motifli kalın iki kaval- ince kaval- ince düz- farklı genişlikte üç düz silme ile profillendirilmiştir. Kaval silmelerin altına kademeli kaideler yerleştirilerek sütunce görüntüsü verilmiştir. Asıl kapı açıklığının konumuna göre kırkbeş derecelik bir açıyla konumlanan, farklı genişlikte üç sıra halinde ard arda gelen ve taçkapıyı çevreleyen mukarnas dizisi; yaprak, badem ve ara elemanların oluşumuyla sarkıtların teşkil edildiği bir düzenlemeye sahiptir. 0.14 x 0.23 m ölçülerinde olan sarkıtlar, asıl kapı açıklığı yüzeyinden önceki son kademelenme unsurudur (Foto.45-46)

(Foto. 45- 46)

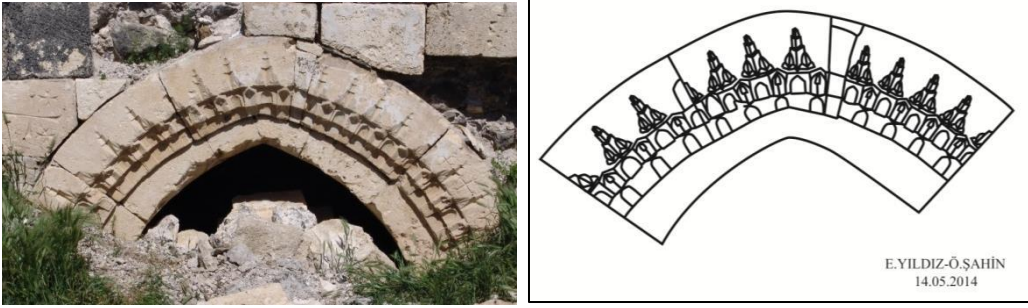
Saint Jean Jamatunu batı cephesi orta aksına 1.10 x 1.80 m ölçülerinde açılmış olan taçkapı, beden duvarlarından dışa taşkın yapılmıştır. Taçkapıyı yüzeyden 0.95 m çıkıntı yapan kavsara kısmı sivri kemerle kuşatılmış, yüzeyi yedi sıralı mukarnasla doldurulmuştur. Kavsara planı merkezden başlayan geometrik şeklin, kenarlarda ve köşelerde usulüne uygun tamamlanmıştır. Taşların yan yüzleri birbirleriyle tam dönük şekilde işlenirken, arka yüzleri ham olarak bırakılmıştır. Taşların derinliği birbirleri üzerine yeterince binerek dengeli şekilde duracağı hacim kazandırılmıştır. 8/2= 4 kollu yıldız ile başlangıç diğer kısımlarda sistemine göre yaprak, badem ve ara elemanlarla birlikte tamamlanarak mukarnas şemasını oluşturan bir düzenlemeye sahiptir (Foto.47-48).

⁵ Kilise'nin batı cephesi aynı zamanda jamatunun doğu duvarını oluşturmaktadır.

(Foto. 47- 48)

Saint Georges/Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu batı cephe orta aksında büyük ölçüde toprağa gömülü şekilde yer alan taçkapıda kademelenme içten dışa doğru ilk bordürde 0.03 x 0.04 m ölçülerinde düz, orta bordürde 0.04 x 0.04 m ölçülerinde eğimli ve kavisli hücreler, son bordürde 0.03 x 0.07 m ölçülerinde badem ve devamında ara elemanların oluşumuyla sarkıtlar ile son bulan mukarnas dizisi düzenlemesiyle sağlanmıştır (Karaca-Yıldız, 2018: 328-329); (Foto.49/Çiz.12).

(Foto. 49/Çiz.12)

Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Jamatunu batı cephesi orta aksında yer alan taçkapı dikdörtgen bir forma sahip olup üste sivri kemerli bir alınlıkla son bulmaktadır. Dikdörtgen kapı açıklığı üzerinde 2.90 x 2.00 m ölçülerinde yuvarlak kemerli ikinci alınlık dıştan kaval silme ve iki sıra badem elemanlarının oluşturduğu mukarnas bordür ile çevrelenmiştir. (Foto.50). Taçkapı 5.00 x 7.60 m ölçülerine sahip olup dıştan içeriye doğru duvar yüzeyine derinlik teşkil eden otuz derecelik meyille kademendirilerek portali üç yönde kuşatacak şekilde dıştan içe doğru, 6 cm genişliğinde düz silme, 10 cm genişliğinde mukarnas bordür, 5 cm genişliğinde kaval silme ve bunun ardından devam eden 28 cm genişliğinde iki ince oluk silmeden oluşur. Mukarnas dizisi, üç yönde kapının alınlık hizasına kadar badem sonrasında ise yaprak elemanlarının oluşturduğu bir düzenlemeye sahiptir (Foto.51/Çiz.13).

(Foto.50-51/Çiz.13)

Saint Jean Baptiste/Ziv Kilisesi kuzey cephesi batı ucuna konumlandırılan taçkapının sivri kemerli bordür yüzeyleri üstte iki sıra içte ise üç sıra, yaprak elemanlarının oluşturduğu mukarnas dizisiyle bezenmiştir (Foto.52). *Albıçak/Cunuk Manastırı Kilisesi* batı cephesi orta aksına yerleştirilmiş taçkapı⁶ 3.42 x 4.98 m ölçülerinde olup, basık kemerli giriş yer almaktadır. Cepheye hareketlilik kazandıran ve dıştan içe doğru mukarnas bordür ve silmelerle kademelendirilen taçkapı, 0.21 m genişliğindeki bordür üç sıra halinde ard arda gelen yaprak ve badem elemanlarının oluşumuyla meydana gelen mukarnas dizisi ile çevrelenmektedir. Mukarnas bordürünün ardından 0.06 metrelik bir girinti oluşturulmuş ve ardından 0.09 metrelik bir yüzey ile silme grubu yer almaktadır. (Foto.53).

(Foto.52-53)

Hizan Papazlık Bölgesi/Köy Kilisesi batı cephesi orta aksında yer alan 2.57 x 3.98 m ölçülerindeki dikdörtgen formlu ve sivri kemerli taçkapı, dıştan içe doğru düz silmenin ardından 0.28 m genişliğindeki bordür yüzeyi üç sıra halinde ard arda gelen yaprak ve badem elemanlarının oluşumuyla meydana gelen mukarnas dizisi ile çevrelenmektedir. Mukarnas bordürünün ardından 0.04 metrelik bir girinti oluşturulmuş ve ardından ilki burma motifli, ikincisi aşınmış olan geometrik motif ile bezelidir. Bu silmeler altta kum saati motifli bir kaideye oturmakta ve alt köşe noktasında ise istiridye formlu/kanatlı badem elemanından oluşan mukarnas düzenlemesine sahiptir (Foto.54). *Çekmece/Şahmiran köyü Kilisesi taçkapı bordür yüzeyi yaprak formlu mukarnas dizisi ile bezelidir* (Foto.55). *Surp Arakelots/Holy Apostles Kilisesi Güney Jamatunu* doğu cephesi taçkapısı mukarnas kavsaralı olup, kapı açıklığı iki yanda lento seviyesine kadar yükselen ve tepelikleri iki sıra mukarnas dizisi ile doldurulan birer üçgen niş ile sınırlandırılmıştır.

⁶Kilise'nin batı cephesi aynı zamanda jamatunun doğu duvarını oluşturmaktadır.

Taçkapı yüzeyden 0.95 m çıkıntı yapan kavsara kısmı sivri kemerle kuşatılmış, yüzeyi yedi sıralı mukarnasla doldurulmuştur (Bozoğlu Bay, 2019: 96). Mukarnas şeması yaprak, badem ve ara elemanlarla birlikte tamamlanarak oluşturulan bir düzenlemeye sahiptir (Foto.56).

(Foto.54-56; Foto.55-56: Gündüz, 2022-Bozoğlu Bay, 2019)

Cephe yüzeyi bezemelerinde; Van ili *Saint Georges/Lim Manastırı Kilisesi* (1626) günümüze gelebilen batı cephe kuzey köşesindeki silme kuşağında, kuzeybatı köşe duvarı güney yüzeyinde ve batı haç kolu kuzey cephe üst silme kuşağında, *Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Jamatun* (XVII.-XVIII.yy) batı cephe yüzeyinde tespit edilmiştir.

Saint Georges/Lim Manastırı Kilisesi mukarnas bezeme dizisi (Foto.57-58); silme kuşaklarında tek şerit halinde ard arda, kuzeybatı köşe duvarın güney yüzeyinde ise üç sıra halinde bir düzenlemeye sahiptir (Karaca-Yıldız, 2018: 328). *Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Jamatun* batı cephede taçkapının kuzey ve güneyindeki ilk pencereler dıştan içe doğru kademelenme yapacak şekilde silmelerle sınırlandırılmıştır. En içteki iki sıra bordür yüzeyi badem hücrelerinin oluşturduğu mukarnas dizisiyle bezenmiştir (Foto.59). Ayrıca batı cephe yüzeyinin kuzeybatısında yer alan sütun başlığında ve kaidesinde mukarnası anımsatan uygulamalara yer verilmiştir (Foto.60-61).

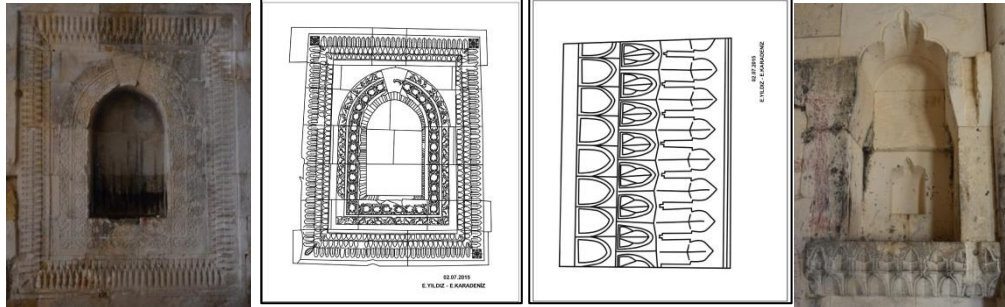
(Foto.57-59)

(Foto.60-61)

Duvar nişi bezemelerinde; Van ili *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu* (1648) kuzey duvar nişinde; *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* (1712-1720) apsis yarım yuvarlağı güney duvar nişinde; Bitlis ili *Yumurtatepe köyü Surp Harutyun/Papşin Kilisesi* (1566) apsis yarım yuvarlağı güney duvar nişinde, *Kıy düzü/Kcuak köyü Saint Georges/Gıdvag Kilisesi* (XVIII. yy başı) kuzey duvar nişinde tespit edilmiştir.

Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarının doğusunda yer alan niş, zeminden 1.20 m. yükseklikte açılmıştır. Dikdörtgen biçimli, daire kemerli niş 70 m eninde, 40 m derinliğindedir. Nişin etrafı içte formuna uygun şekilde, sivri kemerli iki düz silme, dışta ise ortadaki çapraz yerleştirilmiş farklı genişlikteki üç düz silme ile çepeçevre kuşatılmıştır. Dıştaki silmelerin bordür yüzeyi yaprak ve badem elemanlarının oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.62/Çiz.14-15). *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* apsis yarım yuvarlağı güney ve kuzey duvarında simetrik olarak yer alan iki duvar duvar nişi alttan iki sıra yaprak elemanlarının oluşumuyla meydana gelen mukarnas dizisi ile bezenmiştir (Foto.63).

(Foto. 62-63/Çiz.14-15)

Yumurtatepe köyü Surp Harutyun/Papşin Kilisesi apsis yarım yuvarlağının güneyinde yer alan 56 x 86 cm ölçülerinde dikdörtgen formlu duvar nişi çerçeve bordür yüzeyi iki sıra mukarnas dizisi ile sınırlandırılmıştır (Foto.64). *Kıy düzü/Kcuak köyü Saint Georges/Gıdvag Kilisesi* kuzey duvarının kuzeydoğusunda yer alan 1.60 m genişliğindeki duvar nişinin doğu duvar bordür yüzeyi üç sıra mukarnas dizisi ile bezenmiş olmakla birlikte yarım kalmış olan kompozisyon üst kısmında devamlılık göstermemektedir (Foto.65-66).

(Foto.64-66; Gündüz, 2022)

Örtü sistemi bezemelerinde; Van ili *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu* (1648) üst örtüye geçişlerde (Foto.67); *Saint Ejmiacin/Soradır Kilisesi* örtü sistemindeki (1681) aydınlatma feneri köşelerinde (Foto.68/Çiz.16); Kars ili *Horomos Manastırı/Koşavank Ariwc Jamatunu* (XIII. yy) ile *Digor Bağnayırvan Batı Jamatunu* (XVIII. yy) üst örtüye geçişlerde (Foto.69-70) kullanımı tespit edilmiştir.

(Foto. 67-68/Çiz.16)

(Foto.69-70; Karaca, 2004)

Paye-sütun başlığı ve konsol bezemelerinde; Van ili *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu* yıkılan revaklı bölüm⁷(XIX. yy başı) sütun başlıklarında; *Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Kilisesi* (XVII.-XVIII.yy) sütun başlığında; *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi Çan Kulesi* (XVIII. yy sonu – XIX. yy başı) 'nin oturduğu paye başlıklarında; Bitlis ili *Adilcevaz Mucizeler/Ardzque Sk'ants' elegorgivamk Manastırı Kilisesi* (XIV. yy) sütun başlığında; Kars ili *Horomos Manastırı/Koşavank Ariwc Jamatunu* (XIII. yy) paye başlığında, *Ani*

⁷ Jamatunun batısına eklenen çan kulesinin üç bölümlü revak kısmı 23 Ekim 2011 yılında meydana gelen Van depreminde yıkılmıştır.

Surp Arakelots/Holy Apostles Kilisesi Güney Jamatunu (XVIII. yy) sütun başlıklarında; Van ili Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi (1712-1720) kubbe kasnağı konsollarında tespit edilmiştir.

Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu yıkılan revaklı bölüm sütun başlıkları yapının çevresindeki alan içerisinde bulunmaktadır. Sütun başlığı köşeleri istiridye formlu/kanatlı bademlerin oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.71). Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Kilisesinin 2.70 m çapındaki kuzeydoğu ve güneydoğu sütunları 1.30 x 1.30 m ölçülerindeki kare sütun başlıklarının köşeleri istiridye formlu/kanatlı bademlerin oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.72/Çiz.17).

(Foto.71-72/Çiz.17)

Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi güney cephesinin orta aksında yer alan ve cephede üç kademeli olarak düzenlenen çan kulesi altta dört paye üzerine oturmaktadır. Paye başlıkları mukarnas bezemelidir. Güneybatı paye başlığının dört yüzü dört sıra halinde ard arda sıralanan üstten aşağı doğru ilk iki sırada yaprak, üçüncü sırada ise bir sıra yaprak bir sıra badem elemanlarından oluşan ve ardından sarkıt biçimli mukarnaslarla sonlanan bir düzenlemeye sahipken, diğer üç paye başlığının dört yüzü ise üç sıra halinde ard arda sıralanan ilk iki sıradaki yaprak elemanlarının devamında sarkıt biçimli mukarnaslarla sonlanan bir düzenleme göstermektedir (Foto.73-74).

(Foto.73-74)

Bitlis ili Adilcevaz Mucizeler/Ardzque Sk'ants' elegorgivamk Manastırı Kilisesi sütun başlığı üç sıra (Foto.75); Kars ili Horomos Manastırı/Koşavank Ariwc Jamatunu kuzeydoğu köşe paye başlığı üç sıra (Foto.76); Ani Surp Arakelots/Holy Apostles Kilisesi Güney Jamatunu sütun başlıkları köşe yüzeyleri (Foto.77) mukarnas dizisi ile bezelidir.

(Foto. 75-77; Foto.75-76,77: İgit – Kulaz, 2020 - Karaca, 2004)

Van ili *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* kubbe kasmağı arkad kemerlerinin oturduğu konsollar 3/2 üst seviyesinde ara yönlere denk gelecek şekilde sekiz adet olup, üçü kırık vaziyettedir. Konsolların mukarnas bezeme dizisi; yaprak, badem ve sarkıt düzenlemesine sahiptir. Batı-güneybatı ve güney-güneydoğu konsolları bir sıra mukarnas (yaprak)/düğüm motifi/üç sıra mukarnas (badem)/mukarnas (sarkıt); güneydoğu-doğu ve kuzeybatı-batı konsolları bir sıra mukarnas (yaprak)/zencerek motifi/üç sıra mukarnas (badem)/mukarnas (sarkıt); güneybatı-güney konsolu bir sıra mukarnas (yaprak)/palmet motifi/üç sıra mukarnas (badem)/mukarnas (sarkıt) motifleri ile bezelidir (Yıldız, 2017b: 366-374) (Foto.78-80/Çiz.18).

(Foto. 78-80/Çiz.18)

Kum Saati motifi:

Van ili *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi (1712-1720)*, *Gevaş Saint. Thomas Manastırı Jamatunu (1671)*; Bitlis ili *Hizan Papazlık Bölgesi/Köy Kilisesi (XVII. yy)* taçkapılarında kullanımı tespit edilmiştir.

Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi batı cephe orta aksında yer alan taçkapıyı çevreleyen en dışta düz silme, ardından 0.08 m genişliğindeki kaval silme gelmektedir. İlk kaval silmeden ikinci kaval silmeye geçiş içbükey, yarım daire bir kanalla sağlanmış olup ikinci silme bir öncekinden daha geniş tutulmuştur. İlk silme ile aynı ölçülere sahip olan üçüncü silme ise asıl kapı açıklığına doğru yapılmış olan doksan derecelik girintinin oluşturduğu yüzeye işlenmiştir. Üçlü kaval silmeden oluşan bu kompozisyonda her bir silme 0.01 m eninde halat burması tarzında yivlerle hareketlendirilmiştir.

Aynı zamanda silmelerin çıkışını hazırlayan 0.10 x 26 m ölçülerinde olan kum saati motifli kaideler de bağlı oldukları silmeler gibi üçlü bir kompozisyon oluşturmaktadır (Foto.81). *Saint Thomas Manastırı Jamatunu* batı cephe orta aksında yer alan taçkapıyı çevreleyen dış dizisi – düz şerit – oluk silmenin ardından 0.23 m’lik bir bordür yüzeyinde yer alan sade çifte sütunceler ince bir olukla birbirinden ayrılmış olup kum saati motifli formunda kaide ve başlıklara sahip düzenlemededir (Foto.82). *Hizan Papazlık Bölgesi/Köy Kilisesi* taçkapısında ise mukarnas bezemeli bordürün ardından burma motifli ve aşınmış olan geometrik motifli silmeler altta kum saati motifli bir kaideye oturmaktadır (Foto.83).

(Foto.81-83)

Dilimli kemer formu:

Van ili *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu* (1648) içindeki *St. Croix/Kuzey Kilisesi* (1817) ile *Saint Sion Kilisesi* (1849) girişleri⁸, *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* (1712-1720) prothesis güney duvarı; Bitlis ili *Kıyıldüzü/Kcuak köyü Saint Georges/Gıdzvag Kilisesi* (XVIII. yy başı) duvar nişinde tespit edilmiştir.

Saint Georges Jamatunu içindeki; jamatunun iç mekan kuzey duvarının kuzeybatı köşesinde bulunan *Saint Croix Kilisesi* girişi ile jamatunun iç mekan güney duvarının batı kısmında yer alan ve günümüzde kapalı durumdaki *Saint Sion Kilisesi* girişi dikdörtgen formu dilimli kemerli ve iki renkli taş malzemelidir (Foto.84-85). *Saint Jean Baptiste Kilisesi* prothesis güney duvarının orta aksında dilimli kemer formu içerisinde helozonik eşkenar dörtgenler ve istiridye kabuğu şeklinde dilimlendirilmiş bir duvar nişi yer almaktadır (Foto.86). *Kıyıldüzü/Kcuak köyü Saint Georges/Gıdzvag Kilisesi* güney duvarında dilimli kemer formu içerisinde istiridye kabuğu şeklinde dilimlendirilmiş bir duvar nişi yer almaktadır (Foto.87).

⁸ *Saint Georges Jamatunu* jamatunu kuzey ve güney duvarlarında bulunan ve kiliselere açılan kapıların boyutları nedeniyle jamatunun ilk inşa edildiği dönemde bu kapıların duvar nişi olarak kullanıldıkları, kiliselerin eklenmesiyle sonradan kapıya dönüştürüldükleri izlenimi bırakmaktadır. Ayrıca *Saint Croix Kilisesi* ile *Saint Georges Jamatunu*’na ait iki ayrı duvar örgüsü bulunmaktadır. Bu nedenle *Saint Croix Kilisesi* daha geç bir tarihte inşa edildiği için giriş jamatunun inşa tarihi olan 1648 de yapılmış olmalıdır (Karaca–Eriş Kızgın, 2021: 135-136). Muhtemel aynı veri bu bilgiler ışığında *Saint Sion Kilisesi* girişi için de söz konusudur.

(Foto.84-87; Foto.87: Gündüz, 2022)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Doğu Anadolu Hıristiyan dini mimarisi plastik bezemelerinde Türk-İslam sanatı etkilerini yansıtan öğeler; geometrik bezemelerde örgü ve kırık çizgilerden oluşan motif ve kompozisyonlar; bitkisel bezemelerde rumi, palmet tek motifli kullanımının yanı sıra rumi-palmet, palmet-lale/ters lale kompozisyonları; figürlü bezemelerde insan ve hayvan figürlerinin yanı sıra kabara, mukarnas, kum saati motifleri, dilimli kemer formu kullanımı üzerinden taçkapı, kubbe kasnağı, cephe yüzeyi, üst örtü sistemi, niş, paye-sütun başlığı ve haç işlemeli taş plastik bezemelerinde kullanılmıştır. Çalışma kapsamı içerisinde değerlendirme mimari plastik unsurları oluşturan bezemeler üzerinden yapılmıştır.

Bitkisel Bezeme; Temel bezeme anlayışını oluşturan rumi ve palmet motifli kompozisyonlar kıvrım yapan rumi motiflerin yanı sıra iki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon düzenlemesi ile kıvrık dalların ortasına yerleştirilmiş palmet motifli kullanımıyla (rumi-palmet) bezenmişlerdir. İncelenen örneklerde; *Varagavank/Yedikilise Manastırı Surb Astuacacin/Kutsal Meryem Kilisesi* ile *Saint Georges Jamatunu* taçkapısı ve kuzey duvar nişi; *Çamlıyamaç/Öşvank/Öşki Kilisesi* güney haç kolu niş penceresi taçkemerinde, *Horomos Manastırı Koşavank/Arıwc Jamatunu* doğu duvar güney paye başlığında orta bordür yüzeyinde kullanımı söz konusudur. Bir diğer uygulama lale formuna oldukça yakın üslupta bitkisel bezeme ve ters lale motifinin kullanımınıdır. Bu tür bezeme anlayışı haç işlemeli taş/haçkar bezemelerinde *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* doğu cephesi ve iç mekan; *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Croix/Kuzey Kilisesi* kuzey duvarındaki örneklerde karşılaşılmaktadır.

İki rumi şeridinin çerçeveleyerek palmetlere sap oluşturduğu bitkisel kompozisyon düzenlemesi (rumilerin çevrelediği palmet bezemesi); taçkapı kurgusunda Selçuklu dönemi her tür yapının taçkapısında genellikle dar şeritlerin bezemesinde tercih edilmiştir. Divriği Ulu Camii (1228) batı taçkapısında dış ve iç, Konya İnce Minareli Medrese (1264) taçkapısı dış, Sivas Buruciye ve Gök Medresesi (1271) ile Erzurum Çifte Minareli (1285-1290) Medresesi taçkapıları iç bordürleri, Konya Sırçalı/ Muslihiye Medresesi taçkapı dördüncü bordür yüzeyi bezemelerinde benzer şekilde kullanılan örneklerdir (Şaman Doğan, :137, 151-152). Ayrıca bölgede Bitlis İhlasiye Medresesi (1529) taçkapı kuşatma kemerinde kullanımı görülmektedir.

Taçkapı tasarımları ve uygulamalarında söz konusu olan bitkisel motifli kompozisyonlar üzerinden Selçuklu sanatı geleneğinin devamı olan sürekliliğin bir göstergesi olarak Osmanlı döneminde, bölgenin Hristiyan dini mimarisi taş plastik bezemelerinde kullanımı iki kültür arasındaki etkileşimi ortaya koymuştur.

XVIII. yüzyılda Türklerin tanıttığı bir motif olan lale⁹, güzelliğinin yanı sıra lalenin yazılışı ile Allah adının yazıldığı harflerin aynı olmasından dolayı Türk-İslam sanatında sembolik bir değer taşımasından kaynaklı kullanılmıştır. Motifin birçok varyasyonu söz konusudur (Yıldırım, 2008: 599). Taş eserlerde kullanımı açısından İstanbul'da Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi (1708), Kayseri Hasınlı Camii (1708), Yeni Valide Çeşmesi (1710), Niksar Halil Efendi Çeşmesi (1710) yüzyılın erken yapılarına örnek verilebilir (Atak, 2018: 66). Ayrıca Edirne Selimiye Camii (1568-1574) ise ters lale motifinin temsilidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak, Afganistan, İran ve Kuzey Hindistan'ın dağlık bölgelerinde doğal olarak yetiştiği bilinen motif, Van'da ters lale, Hakkâri'de Gülnahun olarak bilinmektedir. İncelenen bölgenin belirtilen illerinde yetişen bir motif olması motifin doğadan aktarılarak kullanılmış olabileceğinin yanı sıra sadece *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* doğu cephesi ve iç mekanda, *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Croix/Kuzey Kilisesi* kuzey duvarındaki bazı örneklerde motifin kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Özellikle Saint Jean Baptiste Kilisesi için örnek teşkil eden haç işlemeli taş/haçkar çözümlerinin 1713 tarihli veri sağlaması ve Saint Croix/Kuzey Kilisesi'nin 1817 tarihli olması yapıların XVIII.-XIX. yy inşa dönemleri esnasında haç işlemeli taşlarda Türk-İslam sanatı etkisiyle, Osmanlı döneminin sembolik motifi niteliğindeki lalenin Ermeni sanatında bir form olarak adak taşlarına uyarlanmasıyla süsleme amaçlı kullanılmış olduğunun göstergesidir.

Geometrik Bezeme; İncelenen örneklerde *Saint Ejmiacin/Soradır Kilisesi* taçkapı bezemesinde zencerek motif, *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu* taçkapı bezemesinde altıgenlerin oluşturduğu altı kollu yıldızlar ve *Ani Surp Arakelots/Holy Apostles Kilisesi Güney Jamatunu* taçkapı bezemesinde sekiz kollu yıldızların kesiştikleri noktalarda dört kollu yıldızlar işlenmiştir.

Altı kollu yıldız ve etrafını çevreleyen altıgenlerden oluşan geometrik kompozisyon örneklerine Türk-İslam mimarisinde rastlanmaktadır. İlk olarak XI. yy Büyük Selçuklu tezyinatında karşılaşılan geometrik kompozisyonlar XVII. yy'a kadar tekrarlanmış olup, Selçuklu geometrik kompozisyonların devamı gibidir.

⁹ Ayrıca motif ile ilgili, XVI. yy dan itibaren Osmanlı sanat eserlerinde natralist üslupta görülmeye başlanan lale motifinin kaynağına inilerek incelenmesi yapılmış olup, Türk milletinin doğduğu ve ilk sanat eserlerini ortaya koyduğu Orta Asya olduğu üzerinedir. Stilizasyona uğrayan bitkisel motiflerin bir kısmının tanımlanırken birbirleri arasındaki benzerlikler sebebiyle hatalı kullanımların söz konusu olduğu ve form benzerliğinden dolayı lale motifinin XVI. yy gelinceye kadar palmet grubu içerisinde incelenmiş olduğu ifade edilmektedir (Çakmakoğlu Kuru, 1997: 37). Çalışma kapsamında incelenen örneklerde de motiflerin form açısından benzerliğinden dolayı Ermeni mimarisi taş plastik bezemelerinde çok çeşitli ve stilize kullanıma sahip olan palmet motifi/lale formulu palmet olabileceği düşüncesiyle ele alınmış olsa da, üslup açısından tamamıyla lale formundadır, özellikle ters lalenin kullanılmış olmasıyla bu görüş ağırlık kazanmıştır.

Zencerek örneğinin ana geometrik elemanları, iki yönde kırık çizgiler halinde ilerleyen bir çift şerit olup, kırılma noktalarında kesişen şeritler kırılma aralıklarına uygun olarak dizilmişlerdir. Köşelerde “v” biçimi alan zencerek örneği, Anadolu mimarisi süslemeciliğinde sık kullanılan ve bir gelişme dizisi içinde farklı malzemelerle Osmanlı dönemine kadar gelmiştir. Her türlü kültürde kullanılmış olan geometrik şekiller, farklı kültür çevrelerinde bir takım anlamlar taşıyarak bir ölçüde dini arzuları anlatmanın bir yolu olmuştur (Mülayim, 1982: 24, 70, 84). Taçkapı bezeme unsurlarından zencerek motifine Isparta Atabey Ertokuş Medresesi (1224), Konya Zazadin Han (1236-1237), Antalya Atabey Atmağan Medresesi (1239), Kayseri Karatay Han (1240); yıldız sisteminde oluşturulmuş geometrik süslemelere Kayseri Çifte Medrese (1205), Aksaray Sultan Han (1229), Kayseri Hacı Kılıç Camii (1249), Konya Karatay Medresesi (1251) örnek verilebilir (Önkol Ertunç, 2016). Van Kaya Çelebi Camii (1660), Bitlis Şerefiye Camii (1529) taçkapı bordürü, Hüsrev Paşa Türbesi (1587) pencere lentosu, Halime Hatun Kümbeti (1335) gövdesi niş çerçeve bordürlerinde yıldız sistemindeki geometrik süslemeler kullanılmıştır. Selçuklu sanatı geleneğinin devamı olan sürekliliğin Osmanlı döneminde devam etmiş olması ve bölgenin Hıristiyan dini mimarisi taş plastik bezemelerindeki kullanım etkileşiminin yansımaları göstermektedir.

Figürlü Bezeme: kapsamında incelenen örneklerde insan ve hayvan figürleri mevcuttur.

İnsan Figürü; *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi* doğu cephesi kuşak kabartmaları içinde yer alan hükümdar tasviridir. Figür; asma dalları arasında bağdaş kurarak oturan, kaftanlı, başı haleli, sağ elinde kadeh sol elinde ise üzüm salkımı tutan bir kompozisyon göstermektedir. Bu kompozisyon içerisinde; Müslüman Türklerinde ve diğer Müslüman topluluklarda görüldüğü tipte bir kaftan giyen hükümdar figürü; bağdaş kurarak oturma pozisyonu, sarkık dilimli kuşağı Orta Asya Türk ve Erken İslam sanatında görülen tarz olarak ilişkilendirilmiştir. Figürün elindeki kadeh veya pişmiş topraktan ya da madeni bir kap tutması Türklerde Proto-Türk ve Hun döneminden Göktürk devri sonrasına kadar gelen taş heykellerin ikonografisiyle ilişkilendirilmiştir. Kadeh motifi Türk topluluklarında oldukça yaygın kullanılmıştır. Kadeh eski Türklerdeki ant törenlerine dayandığı için bir hükümdar simgesi olmuş olmakla birlikte, heykelerde çoğu kere sağ elde bazen de iki elle birlikte tutulan bu kaplar, ölümsüzlüğe kavuşmasını sağlamak üzere, ölmüş ve heykeli yapılmış önemli kişiye veya inanılan tanrıya, içki veya yiyecek sunulmasının ifadesi olarak aktarılmıştır (Çoruhlu, 2019: 326). Erken İslam sanatı/Abbasi lüster seramiklerinde de bağdaş kurarak oturan figürlerin ellerinde çoğu kez nar veya haşhaş meyvesi ya da dalı gibi bitkisel semboller sonsuz yaşam ve cennetle ilişkilendirilerek kullanılan yoğun bezeme tarzıdır (Arık, 2007: 314-315). Sonrasında bu sahne geleneğinin çeşitli örneklerinin, farklı uygarlıklarda, farklı malzeme üzerinde dönem ve çevre karakterlerine uygun biçimlerde kullanıldığı görülmektedir.

İncelenen hükümdar tasvirini farklı kılan; taç unsuru ve sol elinde üzüm salkımı ile birlikte tasvir edilmiş olmasıdır. Abbasi halife tasvirlerinde taç unsuru görülmemekte, Vaspurakan prenslerinin taç taktıkları bilinmektedir (Otto-Dorn, 1961/62: 19).

Ayrıca üzüm bağları içinde üzüm tanelerine dokunan figürün elinde tuttuğu kadeh daha çok üzümünden elde edilen şarabı ifade etmekle birlikte başındaki halesi Hıristiyan sanatının bir unsuru olmaktadır. Aynı zamanda üzüm Hıristiyan kültürü ve ayinlerinin ayrılmaz bir parçası olarak; ekmek ve şarap ayini (evharistiya) son akşam yemeği anısına Hıristiyanlıkta ikinci sakramenttir (Külekcı, 2010: 174-176). Üzüm Ermeni Apostolik Kilisesi'nin beş büyük yortusundan biri olan Meryem Ana'nın Göğe Alınışı'nın (Surp Asdvadzadzin) sembolü ve günün simgesidir. Ermeni kiliseleri, yılın ilk hasadına nispetle Khaghoğarhnutyun (üzüm okuma) töreninde bolluk, bereket için dua eder. Bakire Meryem'in "bütün azizlerin kraliçesi" olarak görülmesine binaen üzüm de "meyvelerin kraliçesi" olarak kabul edilir ve kutsanır (Tchilingıryan, 2019: 51). Söz konusu hükümdar tasvirinin; doğu cephe orta aksında asma dalları ile bezemeli kuşak içerisinde verilmiş olması ve sağ elinde kadeh sol elinde ise üzüm salkımı tutması Hıristiyan ikonografisini yansıtmaktadır. Ayrıca Haghat'taki Kutsal İşaret (Sıgn) kilisesinden Prens Gurgen ve Prens Smbat'ı gösteren (figürlerden biri Türk tipi sarıklı ve kaftanlıdır) kabartmada olduğu gibi, 1905-1906 kazılarında çıkarılan Kral I. Gagik heykelinde de kralın başı sarıklıdır (Çoruhlu, 2019: 327). Bu durumda, Orta Asya ve Abbasi sanatının izlerini taşıyan taht sahnesindeki hükümdar tasvirinin kiliseyi yaptıran kral Gagik olduğu görüşü kuvvetle muhtemeldir. Mimari plastik bezeme bu tema ve dokusuyla ünik bir örnektir¹⁰.

Hayvan Figürü; Frizler halinde birbirini takip eden sıralı hayvan figürlerinin yanı sıra mücadele sahneleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hayvan üslubunun en önemli temalarından biri bazı çeşitlemeleriyle hayvan mücadele sahneleri olmuştur. Hayvan mücadele sahnelerinin taşıdığı ikonolojik ve sembolik anlam, çok erken devirlerden itibaren bugüne kadar bir kısım Müslüman olmayan Türk topluluklarında mevcut olan çeşitli dini inanç ve davranışların ürünü olarak başlıca av ile ilgili inançlarla hayvan üslubunun doğuşu olmuştur. Hayvan mücadele sahnelerinin İslamiyetten sonraki Türk sanatında çoğu kez politik gücün sembolü olarak veya astrolojik olaylarla ilgili olarak devam etmesi, Türk sanatının konularının devamlılığına işaret etmektedir. Hayvan figürleri ve mücadele tasvirleri; Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu devirlerinde ana tema olmaktan çıkmış olmakla birlikte, temel sembolik anlamını koruyarak sürmüştür (Çoruhlu,1993:118-119,129). Selçuklu sanatında arma, hakimiyet, kudret, aydınlık sembolü, koruyucu amaçlı kullanılan hayvan figürleri Bizans sanatında da imperial ve kudret, kuvvet sembolü olan aslan, av hayvanları ve hayvan mücadele sahneleri benzer amaçla kullanımı bazı örneklerde söz konusudur (Öney, 1971:98-101).

¹⁰ Doğu Anadolu Bölgesi 641 tarihinde İslam hakimiyeti altına girmiştir. VII. yy sonlarında bölgede/Van Gölü ve çevresinde (Vaspurakan bölgesinde)Arzruni Prenslığı kurulmuştur. Ermeni hakimiyeti, Abbasiler döneminde eyalet valiliği şeklinde devam etmiştir. Vastan adıyla Gevaş'ı merkez edinen Vaspurakan Ermeni Krallığı iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Abbasiler'e bağlı kalmıştır. Bu dönemde, Abbasi halifesi Muktedir'in Vaspurakan Kralı Gagik'e 908 yılında taç giydirilmesini onaylamasıyla ve onu kral olarak tanımasıyla uzunca bir barış dönemi yaşanmıştır. Kral Gagik bu barış ortamından yararlanarak Krallığı'nı hem idari hem de sanatsal yönden geliştirmiş ve çok sayıda yapının inşasında bulunmuştur (Karaca, 1999: 3-4).

İncelenen örneklerde *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi, Tigran Honents Kilisesi, Çamlıyamaç/Öşvank/Öşki Kilisesi, Bağbaşı/Haho/Hahuli Kilisesi* 'nde birbirini takip eden hayvan sıraları; geyik, tavşan, ayı, horoz, kartal, aslan vb. ile hayvan mücadele sahneleri; horoz dövüşü, aslan-keçi mücadelesi, sığır-kartal mücadelesi, aslan geyik mücadelesi ve karşı karşıya gelen tavşan çifti temaları olmuştur. Ayrıca avcı figürü ve atlı mücadele sahnesi bu içerikte karşılaşılan diğer temalardandır.

Hayvanların doğaya yakın ve gerçekçi üslupta; hareketli ve canlı işlenmiş olmaları, av hayvanları arasında tasvir edilen aslan, panter, gazel, geyik gibi hayvan figürlerinin başlarının geriye dönmüş biçimde verilmesi, bacaklarını gövde altına çekerek oturuları/yere çömelme etkisini Orta Asya örneklerinden alan ve Erken İslam sanatını etkileyen bir oturma tarzından izler taşımaktadır. Çok çeşitli figürler arasında kuş, kartal, horoz gibi temalar da bu etkileri yansıtır (Mülayim, 1984: 325-329,333; Öney, 1989: 53). Sembolik olarak ortaya konan horozların en erken örneklerine Moğalistan mezar buluntularında, M.Ö. 5-3. yıllarda Pazırık Bölgesi'nde rastlanmakla birlikte, horoz dövüşü sahnelerine bütün Ortaçağ İslam saraylarında ve Abbasiler'de eğlence tasvirleri/saray eğlencesi olarak yaygın kullanımı söz konusudur (Otto-Dorn, 1961/62: 30). Geriye ok atma teması, İslam öncesi Türk ordularında kullanılmaya başlanan ve Osmanlılara kadar uygulanan, XII. yydan sonra Moğalların da uyguladığı savaş taktiğinin (Turan taktiği) simgeleşmiş ifadesidir. At tasvirinde, atın kuyruğunun iri bir topuz oluşturacak şekilde örülmesi veya bağlanması çeşitli kavimlerde de görülmekle birlikte, Türklerde yaygın gelenek olmasıyla ön plana çıkmaktadır (Çoruhlu, 2019: 328-329).

Hayvan üslubu, mücadele sahneleri ve detaylardaki olgularda, Türk - İslam sanatı etkisini taşımakla birlikte burada Hıristiyan ikonografisine uygun anlamlar yüklenmek suretiyle bu yapılarda kullanılmış oldukları azımsanacak yapıda ve örneklerle ele alınmış olmalarıyla bölge örneklerinde yansımaları bulmuştur.

Kabara Bezeme: Bir küre veya koninin dışbükey görünümlü kesitleri mimaride kabara olarak adlandırılmıştır (Şaman Doğan-Yazar, 2013: 226). Çoğunlukla dairesel formda oluşturulmuş madalyon ve kabaralar genel kompozisyon içinde bağımsız tezyini unsurlar olarak göze çarpmaktadır ve sonsuzluğun ifadesel dönüşümleridir. Ünal, "*Gülbezek ve kabaraların kökenlerini saptamanın oldukça güç olduğu*" tespitinde bulunmuştur (Ünal, 1982 :75). Bizans sanatında Orta Bizans dönemi sütun başlıkları ile arşitrav yüzeylerinde kabara bezemelerin kullanımı söz konusudur. Manisa Ulu Camii (1366) devşirme sütun başlıklarında küre kesitli, yüzeyi çarkifelek ve çok yapraklı çiçeklerle bezeli beş kabara bezemesi ile Akşehir Ferruhsah Mescidi (1224) batı cephesinde devşirme olarak kullanılmış, 10.-11. yy tarihli arşitrav parçası yüzeyinde çok yapraklı çiçeklerle bezeli beş rozet vardır (Şaman Doğan-Yazar, 2013: 240). Türk Sanatının her döneminde olduğu gibi taçkapılarda ve cephe bezemelerinde yoğun olarak kullanılmış olmakla birlikte pencere, mihrap, minber, minare kaideleri gibi mimari yapıların hemen her yerinde bulunmaktadır (Önkal Ertunç, 2019: 127-130).

Buhara'daki Samanoğlu İsmail Türbesi'nin (10.yy) içten kubbe tromp ve aralarında yer alan kemer köşeliklerindeki yarım küreden küçük kabaralar, Konya Karatay Medresesi (1251-52) taçkapı kemer köşeliği ve kilit taşı, Amasya Gökmedrese Camii (1267) kuzey cephedeki pencere kemerinde, Erzurum Çifte Minareli Medrese (1285-91) taç kapısı dış bordüründe, Bursa Ulu (1399) Camileri minber aynalıklarında, Kayseri Kölük Camii mihrabı (13. yy sonu) kemeri, Amasya Bayezid Paşa Camii'nin (1414) son cemaat yeri kemer köşeliklerinde bulunan yarım küre biçimli, kademeli silmelerle kuşatılan dört kabara ile İstanbul II. Bayezid Camii'nin (1505) avlu revaklarının kemer köşeliklerinde yer alan yarım küreden büyük kabaralar örnek verilebilir (Şaman Doğan-Yazar, 2013: 227-228,240).

İncelenen örneklerde; *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi, Saint Bartholomeus/Albayrak Manastırı Kilise ve Jamatunu, Ani Hripsime Bakireler Kilisesi* cephelerinde kullanımı gözlemlenen kabaralar çarkıfelek motifi bezelidir. Bölge örnekleri kapsamında çarkıfelek motifi üzerinden *Yumurtatepe köyü Surp Harutyun/Papşin Kilisesi, Ahlat Ovakaşla köyü Saint Etienne/P'rxus Kilisesi, Tatvan Çekmece/Şahmiran köyü Kilisesi, Mutki Surb Alberk Manastırı Saint Etienne Jamatunu* cephe yüzeyi ve pencere bezemelerinde rozetler şeklinde işlenmiştir. Bölgede Van Hüsrev Paşa Türbesi (1587)'nin cephe yüzeyinde rozet şeklinde çarkıfelek motifi işlenmiş, Bitlis Ahlat Emir Bayındır Mescidi (1477-78) pencere alınlığında çarkıfelek formlu kabara kullanılmıştır. Kabara ve rozetlerin bezemesinde dikkat çeken çarkıfelek motifi, dairesel dönüş hareketini vermesiyle sonsuzluğu temsil eden motiflerden biri olarak kabara için de sembolik anlama vurgu yapmaktadır. İlk olarak nasıl ortaya çıktığı hakkında bilgisi mevcut olmayan madalyon ve kabara, çoğu zaman sembolik anlamda sonsuzluk vurgusu üzerinden ikonografik anlamlarla ilişik yansımaları sadece süsleme amaçlı kullanılmadıklarını göstermektedir. Aynı zamanda mimari plastik öge olarak cephelerde kullanımıyla yapıların tarihi verileri dikkate alındığında genel ifade ile Türk-İslam sanatının etkisiyle Hıristiyan sanatı içerisinde uyarlanarak kullanılmış olmalıdır.

Mukarnas Bezeme; Kaynağı ve kökeni konusunda farklı görüşler ileri sürülen mukarnasların ilk olarak XI. yy başlarında ortaya çıktığı ve farklı tromp sistemlerinde kullanılarak geliştirildiği öne sürülen bu sistemin öncü örneklerinin Nişabur'daki alçı nişleri olduğu düşünülmektedir. İlk olarak İran'da alçı ve tuğladan yapıldığı belirtilen mukarnas, sonraki dönemlerde yörenin malzemesine göre uygulanmıştır (Ünal, 1992: 37; Baş, 2006: 352). İslam sanatının bütün bölgelerinde kullanılan mukarnasın Anadolu'da bilinen en eski örneği XII. yy'ın ortalarında Amasya Halifet Gazi Kümbeti portal nişi üzerinde kullanılmıştır. İslam yapılarında yer alan mukarnaslar, bölgedeki Hıristiyan mimarisini de etkilemiştir. Ödekan; “*Çeşitli olanakları olan bir mimarlık bezemesinin İslam mimarlığının sınırları içinde kaldığını ve farklı kültürler tarafından, Ermeni mimarlığının tasarımında da mukarnas bezemenin benimsendiğini ancak İslam mimarlığındaki kadar asal bir öge olarak yer almamış olduğunu*” ifade etmektedir (2007: 136). Ermeni manastırlarında özellikle jamatun (gavit) yapılarında uygulamanın görüldüğü, en bilinen örneğin Sevan Gölü'nde Haricavank Manastır Jamatunu (1224-25) döşeme taşları üzerinde yer aldığı belirtilmektedir.

Ermeni sanatında motifin kökeni ve gelişimi muğlak olmakla beraber, Ermeni mimarisi dekoratif unsurları içerisinde mukarnas, petek dekoru/balpeteği şeklinde İslam sanatı kökenli bir bezeme unsuru olarak tanımlanmıştır (Thierry-Donabedian, 1989: 202). Hem taşıyıcı hem süsleyici bir ayrıntı olarak Ermeni ve Gürcü¹¹ yapılarında kullanımıyla önem taşıyan mukarnas dışarıdan alınan bir uygulama olarak belirtilmiştir (Tunçer, 1976: 262). Ermeni ve Gürcü yapılarında XI. yy'a kadar mukarnas uygulamaları bulunmamaktadır. Böylece bu mimari süsleme ögesi bir kısım Ermeni ve Gürcü yapılarında Türk sanatının bir etkisi olarak yer almış veya bu yapıların Türk dönemi ilavelerinde yapılarak mukarnaslar da ilave edilmiştir (Çoruhlu, 2019: 333).

İncelenen örneklerde, Van, Bitlis, Kars ili XVII.- XVIII. yy kilise ve jamatun yapılarının yoğun olarak taçkapı bordür ve kavsara bezemelerinin yanı sıra cephe yüzeyi, duvar nişi, örtü sistemi, paye-sütun başlığı ve konsol bezemelerinde kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu yapılarında Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası (1217) taçkapısı, Konya Karatay Medresesi (1251-52), Erzurum Çifte Minareli Medrese (XIII. yy sonu), Van Gevaş İzzeddin Şir Medresesi (14.-15. yy) girişi, Van Hüsrev Paşa Türbesi (1587) girişi ve Kaya Çelebi Cami (1660) taçkapısı ile Bitlis Şerefiye Camii (1529) ve İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi (1589) taçkapısı, Hakkari Meydan Medresesi (1700) girişi bezemelerinin mukarnaslı olması açısından ortak özellikler yansıtmaktadır. Anadolu Selçuklu geleneği içerisinde taçkapılar abidevi formlarıyla temsil bulmuştur. Osmanlı mimarisinde taçkapı geleneği, Selçuklu geleneğinin mirasçısı olmakla birlikte kendi üslubuyla farklılığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Bitlis Ahlat Emir Bayındır Mescidi (1477-78) penceresinde, Van Hüsrev Paşa Camii (1567) alt pencerelerinin atkı taşları üzerinde ve mihrabında, Hüsrev Paşa Türbesi (1587) pencerelerinin kuşatma kemerlerinde, Kaya Çelebi Camii (1660) alt pencerelerinin sütuncelerinde, Hakkari Meydan Medresesi (1700) sütun başlıklarında mukarnas bezemelere yer verilmiştir.

Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi kubbe kasnağı yüzeyindeki kemerleri taşıyan konsolların mukarnas bezemeleriyle ünik bir örnektir. Uygulamada *Varagavank/Yedikilise Manastırı Saint Georges Jamatunu* kubbeye geçişlerdeki pandantif mukarnas bezemeler tuğla malzemenin kullanımı ile farklılık göstermektedir.

Mukarnas bezemelerin oluşumunda farklı sıralama düzenine sahip mukarnas dizisi kompozisyonunun temelini yaprak elemanı ve yaprakların dilimlendirilmesiyle çeşitlilik arz eden kanatlı bedem hücreleri ile diğer ara elemanlara ek olarak sarkıtların farklı formlardaki dekoratif unsurlarının farklı malzemeler üzerine uygulamaları olarak gözlemlenmiştir. İncelenen örneklerdeki yapıların tarihi süreçleri dikkate alındığında ve mukarnasların form gelişim çizgisi takip edildiğinde, ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda bölgeye tamamen hakim olmasından sonra yapıların yeniden inşa veya onarım sürecinde eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹ Gürcü mimarisindeki incelemeler kapsamında kullanımın (belki teknik uygulamadan dolayı veya bezeme tercihi noktasında) daha ziyade istiridy kabuğu formunda/istiridy motif bezeme anlayışına yakın olduğu gözlemlenmiş ve bu çalışma kapsamında mukarnas bezeme teması içeriğinde ele alınıp incelenmemiştir.

Hıristiyan dini mimarisi plastik bezemelerinde mukarnasın kullanımı Türk-İslam sanatının etkilerinin yansımaları göstermekle birlikte Türk-İslam mimarlığındaki kadar asal bir öge olarak yer almamış olup, dekoratif bir unsur olarak kullanımı söz konusudur.

Kum saati motifi; İslam dininin ‘vakit’ kavramına verdiği önemin bir göstergesi olan saatler Türk-İslam toplumunda bir yaygınlık içerisinde kullanılmıştır. Kum saati şeklindeki saat motifleri Türk-İslam mimarisinde taçkapı, mihrap, minber geçidi ve duvar köşelerindeki sütuncelerde yaygın bir şekilde kullanıma sahiptir. Amasya Sultan II. Beyazıt Camii’nin (1482-1486) taçkapı ve mihrap sütuncelerinde hem kaide hem başlık olarak; İstanbul Süleymaniye Camii (1551-1557) taçkapısında, Erzurum Lala Mustafa Paşa Camii (1579) taçkapısında, Mersin Tarsus Ulu Camii (1579) taçkapısında kullanımı görülmektedir (Çetinaslan-Yavuzyılmaz, 2015: 329). Osmanlı mimarisinde zengin bir kullanıma sahip olan bu örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Ayrıca Van Kaya Çelebi Camii (1660) pencere sütunceleri kaidesinde kullanılmış olması bir diğer bölge örneğidir.

Doğu Anadolu bölgesi dini mimarisinde sütunce demetleri veya demet payeler olarak küre sütunlar ile dairevi/yuvarlak/kabza biçimli başlığın yaygın kullanımının yanı sıra antik kompozit başlık, ermeni kompozit başlık, korkuluk/trabzan görünümlü başlık, mukarnas başlık, trapez/yamuk başlık, küp/zar başlık, çifte zarlı/küplü başlık çeşitleri kullanılmıştır. Bölgenin hıristiyan mimarisinde yaygın bir kullanıma sahip olmayan kum saati motifinin incelenen örneklerde, Van ve Bitlis ili XVII.- XVIII. yy kilise ve jamatun taçkapılarında kullanımı dikkat çekicidir. *Saint Jean/Ktouts Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi ile Hizan Papazlık Bölgesi/Köy Kilisesi* taçkapılarında kaide, *Gevaş Saint Thomas Manastırı Jamatunu* taçkapısında hem kaide hem başlık olarak kullanılmıştır. Bu motifin yaygın bir şekilde uygulanmamış olması ve sadece taçkapılarda kullanılmış olmasıyla Ermeni dini mimarisi plastik bezemelerinde Türk-İslam sanatının etkisinde süsleme amaçlı kullanımını göstermektedir.

Dilimli kemer formu; Bir eğri üzerinde ardışık dizilmiş çok sayıda eğri parçasından oluşan kemer formu Baburoğulları dönemi Hint-İslam mimarlığında, Kuzey Afrika ve Suriye İslam mimarlığında kullanılmıştır (Özkaraman, 1994: 12-13). İncelenen örneklerde, Van ve Bitlis ili XVII.- XVIII. yy kiliselerinin duvar nişi ve kapı açıklığı kemer formu olarak kullanılmıştır. Dilimli kemer formun benzer örnekleri; Van Hüsrev Paşa Camii (1567) mihrabı, Hüsrev Paşa Türbesi (1587) giriş açıklığı ve pencere kemerlerinde, Bitlis Şerefiye Külliyesi (1529) taçkapısında, Diyarbakır Behram Paşa Camii (1564-1572) pencere kemerinde kullanılmıştır.

Saint Georges Jamatunu içindeki; *Saint Croix Kilisesi* girişi ile *Saint Sion Kilisesi* girişi dilimli kemerli ve iki renkli taş malzemelidir. *Saint Jean Baptiste Kilisesi* ve *Kıyüdüzü/Kcuak köyü Saint Georges/Gıdzvag Kilisesi* güney duvarında dilimli kemer formundaki duvar nişleri istiridye kabuğu formunda bezenmiştir. İncelenen örneklerin üç dilimli kemer formuna sahip olmasının yanı sıra özellikle girişlerdeki uygulamalardaki renkli taş işçiliği bakımından bölgenin özellikle Van Gölü Havzası Türk- İslam mimarisi örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra ele alınan prothesis güney duvar nişi, form itibarıyla mihrap nişi gibi tasarımı anımsatan bir görünüm arzemesiyle dikkat çekmektedir.

Bu açıdan Ermeni mimarisinde bir benzer uygulamanın henüz tespit edilmeyen bir örneğini yansıtmakla birlikte ünük olmasıyla sadece bezeme amaçlı kullanıma işaret etmektedir.

Sonuç itibariyle; Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan sanatı kapsamında Ermeni ve Gürcü mimarisi plastik bezemelerinde geçmişten gelen geleneksel süsleme unsurlarının yanı sıra özellikle Türk ve İslam sanatı etkileri taşıyan öğelerin kullanılmış olması, aynı kültürel ortam içerisinde var olan hoşgörülü yaklaşımın sanatsal ve kültürel oluşumlara yansımaları göstermektedir. Kültürel etkileşimin gelişiminde taş ustalarının gezici oluşu sebebiyle yerel ustaların başka merkezlerde uyguladıkları bilgileri sonrasında bölge mimarisi bezemelerinde kullanmış olmaları ile birlikte başka merkezlerden gelen ustaların farklı yapımların geleneklerinin ve öğelerinin uygulandığı bir ortam içinde gelişmiş olabileceğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Arık, R. (2007). “Selçuklu Saraylarında Çini”, Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı (Ed. Gönül Öney – Zehra Çobanlı). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Atak, E. (2018). Osmanlı Mimarisinde Lale Devri Üslubu (Anadolu’daki Yansımaları), *Turkish Studies*, 13/10, 57-86.
- Baş, G. (2006). Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Bozoğlu Bay, İ. (2019). Kars ve Van Kiliselerinin Cephe Düzenlemeleri (10. – 13. YY), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Çakmakoglu Kuru, A. (1997). Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lale Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme, *Belleten*, 61 (230), 37-42.
- Çetinaslan, M.-Yavuzılmaz, A. (2015). Uluslar arası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu, C. II., 08-11 Ekim, Konya.
- Çoruhlu, Y. (1993). İslamiyet’ten Önceki Türk Sanatında Hayvan Mücadele Sahneleri. Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim üyeleri (Eds.). *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan*, 4. (ss. 117-142), Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Çoruhlu, Y. (2019). Türk Sanatı’nın Ermeni Sanatı’na Etkileri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA)*, 122 (243), 313-350.
- Erzen, A. (1992). Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gündüz, K. (2022). Bitlis Merkez ve Tatvan İlçesindeki Manastır ve Kiliselerde Taş Süsleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Güzel, E. (2003). Van-Akdamar Kilisesi Mimari Süslemesine İkonografik Bir Yaklaşım, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- İğit, İ. - Kulaz, M. (2020). Bitlis’teki Hıristiyan Dini Yapılarına Bir Örnek (Adilcevaz Mucizeler “Ardzgue Sk’ants’elegorgivank” Manastırı, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (12), 375 – 401.
- İnalçık, H. (1999). Doğu Anadolu Tarihine Toplu Bakış. Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Van: Van Valiliği - Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını.
- İpşiroğlu, M. Ş. (2003). Ahtamar Kilisesi. Işıkla Canlanan Duvarlar, (Çev. Nazan Yalınız). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Karaca, Y. (1999). Taşın Dile Geldiği Yer. Akdamar, Dünyada Van. Van Valiliği Kültür ve Sanat Dergisi, 7 (17),2-13.
- Karaca, Y. (2004). Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Karaca, Y.-Yıldız, E. (2018). Van Gölü Adır Adası'ndaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6 (77), 323-362.
- Karaca, Y.-Eriş Kızgın, E. (2021). Yedikilise Manastırı (Varagavank) Girişleri ve Süsleme Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi, 4 (6), 127-174.
- Korkut, T. (2016). Artvin ve Erzurum İllerindeki Bağrathlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Külekçi, C. (2010). Sosyo-Kültürel Açından Ermeniler ve Türkler [İstanbul Ermenileri]. İstanbul: Kayhan Yayınları.
- Mülayim, S. (1982). Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler.Selçuklu Çağı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mülayim, S. (1984). Anadolu'da Hayvan Üslubunun Bir Örneği, Folklor ve Etnografya Araştırmaları, 6, 325-340.
- Mülayim, S. (1999). Değişimin tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Otto- Dorn, K. (1961/62). "Türkisch-Islamisches Bildgut in den Figurenreliefs von Achthamar", Anatolia VI, 1-67.
- Ödekan, A. (2007). "Kültürler Arası Etkileşim ve Mukarnas", 1. Uluslar arası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu, 25-28 Haziran, İstanbul.
- Öney, G. (1971). Bizans Figürlerinde Anadolu Selçuklu Etkisi, [Özel Sayı]. Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, 91-118.
- Öney, G. (1989). Akdamar Kilisesi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Önkol Ertunç, Ç. (2016). Anadolu Selçuklu Dönemi Taçkapılarında Tezyinat, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Önkol Ertunç, Ç. (2019). XIII. Yüzyıl Taçkapıları'nda Kuullanılan Madalyon ve Kabaralar, İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsıkisi Dergisi (İSTEM), 17 (33), 127-147.
- Özkaraman, M. (1994). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Kemerlerin Analitik İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Şaman Doğan, N. – Yazar, T. (2013). Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimari Süslemesinde Küre, Küre ve Koni Kesiti/Kabara, Rozet, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, S.19, 221- 244.
- Şaman Doğan, N. (2010). Konya Sırçalı/Muslihiye Medresesi Taçkapı Bezemeleri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 12, 127-162.
- Tchilingiryan, H. (2019). Ermeni Kilisesi: Kısa Bir Giriş (Çev. Lora Sarı). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Thierry, J.M. –Donabedian, P. (1989). Armenian Art, New York: Harry N. Abrams.
- Tunçer, O. (1976). Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler Üzerine Bir Deneme, Vakıflar Dergisi, S. XI., 238-270.
- Turan, O. (1998). Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul:Boğaziçi Yayınları.
- Ünal, R. H. (1982). Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Yıldırım, S. (2008). Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Çinlerinin Motif ve Kompozisyon Özellikleri. B. Yediyıldız - K. Tomenendal. (Eds.). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır. C.2. (ss. 595-606), Ankara: Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü.
- Yıldız, E. (2017a). Van'daki Hıristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motifler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Yıldız, E. (2017b). Van Çarpanak Adası Ktouts – Ktuc Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı Plastik Süslemeleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.34, 361-408.
- Yıldız, E. (2020). Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Kilisesi'nin Yazıt Çözümlenmeleri İle Birlikte Taş Bezemeleri, History Studies, 12 (6), 3425-3457.
- Yıldız, E. (2021). Van Gölü Çevresi Hıristiyan Dini Mimarisi Taş Bezemelerinde "Mukarnas" Kullanımı: Van ve Bitlis İli Örnekleri, The Journal of Akademik Social Science Studies (JASSS), 14 (88), 259-284.
- Yinanç, R. (1983). "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", Türk tarihinde Ermeniler Sempozyumu, Tebliğler ve Panel Konuşmaları, İzmir.